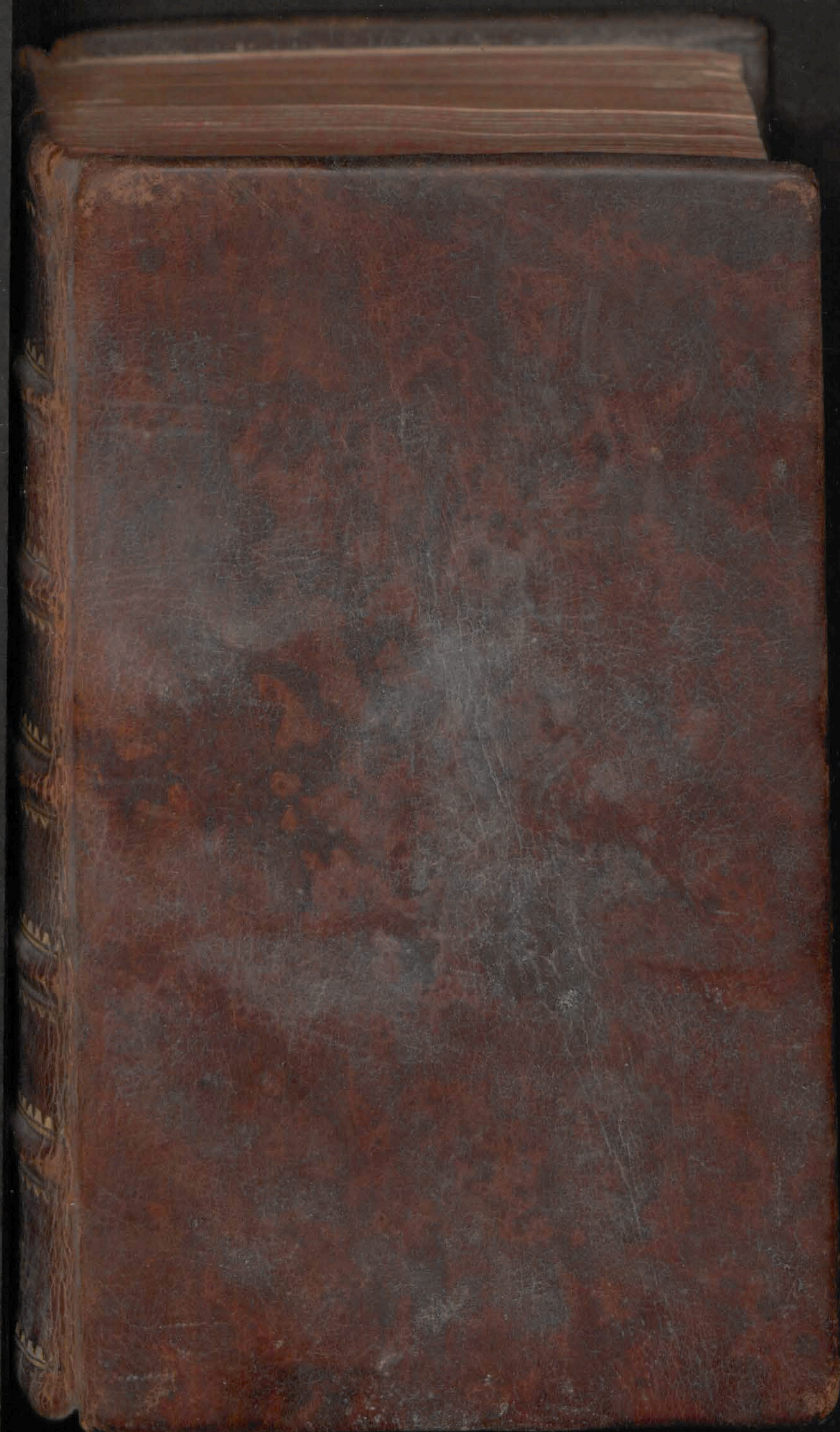

DONATI ACCIAIOLI FLORENTINI IN EXPOSITIONEM LIBRI ETHICORVM Aristotelis ad clarissimum virum Cosmum Medicen,

PROOEMIVM.

CVM post interitũ quorundá doctissimorũ hominũ studia Florẽtina magna ex parte remissa viderentur: venit in hanc vrbẽ Argyropylus Byzãtius, vir ingenio præstans summúsque philosophus, vt iuuentutẽ literis Græcis ac bonis artibus erudiret: iámque plures annos doctrinam tradidit nobis tãta copia, tam multiplicibus variis'q; sermonibus, vt visus sit tẽporibus nostris veterũ philosophorũ memoriá renouare. Sed inter cætera philosophiæ opera cũ Aristotelis libros qui ad Nicomachũ de moribus scribũtur mirificè esset cõplexus: eos tuo nomine latinos fecit: publicé'q; deinde explicuit: nõ sine magna audiẽtium approbatione. Habẽt enim libri ij summá dignitatẽ admirabilem'q; doctriná: ordinẽ verò prope singularẽ. Itaq; si accurata & exquisita quædam explanatio accedat, magnũ auditoribus afferẽt fructũ. quod ego iá inde ab initio mecũ cõsiderás vnà cum plerisque aliis qui huius quoq; præceptoris disciplinam sequũtur, in iis audiẽdis præcipuá curá diligentiam'q; adhibui, vt ea tãtũ documẽta perciperem quæ ad bonos mores, & rectá viuẽdi rationẽ cõferrẽt, post ea verò cũ viderem hos libros à te, & ab iis omnibus qui ingenio vehemẽter excellũt libentissimè legi, vlterius progrediẽdũ ratus: expositionẽ huius doctoris accõmodatá præcipuè mẽti Philosophi literis mãdare cõstitui, vt ij qui adesse nõ potuerunt, & harũ rerũ

Io. Argyropylus Byzantius.

P.P. Ertardo Camald. in Insula ?? Vigrensi

desiderio teneretur, hæc quæ nos ex eius ore accepimus, percipere & ipsi ꝑ arbitrio possent. quare traductionē illius ac ordinē explicandi pluribus verbis secuti sumus, lata interdū & diffusa oratione vtētes, vt explanatio aperta magis, magisq́; omnibus esset communis. Verū tibi Cosme ac Petro filio tuo hæc omnia accepta referri debēt: quorū opera factū est vt ex vberrimis sermonibus huius summi philosophi, antiquorū more ad ciues vestros manaret doctrina, & in Florētia vrbe in qua cæteræ artes magnopere vigēt, floreret etiā quoad fieri pōt studiū sapiētiæ. quare nemo mirari debet si homines eruditi omnes vigilias ac exercitationes ingenij sui ad vos potissimū deferūt. Hæc aūt tuo præcipue nomine scribēda suscepimus, qa viro excellētissimo omni genere virtutis nullos sermones gratiores fore arbitramur, quā eos q de moderatione animi: de liberalitate: magnificētia, cęterisq́; virtutibus referūtur: in quibus tu vnus tātū excellis: quātū & nos scimus, & ipsa ingēs frequēsq́; de te fama declarat, quæ nō cōtēta Italiæ finibus: lōgius latiusq́; progressa eousque parua sit, vt apud exteras gētes tuū nomē multorū linguis atq; literis celebretur. Hoc tibi glorię primo, cęteris deinde ciuibus exēplo esse debet: vt quantū studio & labore contēdere possunt, summas virtutes tuas imitentur, talesq́; euadāt quales Aristoteles viros felices, & omni probitate perfectos iis suis libris expressit: quos nūc in manibus habemus, vt eorū explanationē, sicut diximus, in mediū afferamus, præmissis antea nonnullis quæ cognitu necessaria videbātur. Antequā aggrediamur expositionē libri Moraliū, non inutile erit definitionē primo philosophiæ, deinde diuisionē eiusdē: aliāque nonnulla in mediū afferre, quæ ad hanc materiā declarandam non mediocriter pertinere videntur.

Philo

PHilosophiam, vt memoriæ proditũ est, prisci Philosophi variis modis definiere. Pythagoras primus Philosophorum omnium, vt scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, eam amorẽ sapientiæ esse dixit, vt ipsum quoq; nomen philosophiæ significat. Plato verò, modò cognitionẽ eorũ quæ sunt, modò diuinarum humanarúmq; rerũ perceptionẽ, modò similitudinem, qua Deo homo similis quoad fieri potest, euadit: interdũ verò meditationẽ mortis eã esse asseruit. Aristoteles autẽ hãc artiũ artem sciẽtiarúmq; scientiã esse dixit. His descriptionibus, etsi variȩ sint, philosophia tamen indicari quid sit definiríq; videtur. nam omnis habitus quo anima nostra cognoscere põt, aut ex subiecto circa quod est, aut ex fine gratia cuius est, aut ex vtrisq;, interdũ etiã ex ordine quodã potest nõ incongruè definiri, atq; vt hoc patefiat exẽplo, medicina modo ex subiecto circa quod est optimè definitur, cũ scientia dicitur quæ variatur circa corpus humanum, vel sciẽtia sanorũ, ægrorũ & neutrorũ, modo ex fine gratia cuius est cũ bonæ valetudinis cõseruatiua, aut reductiua sciẽtia dicitur: ex vtrisq; verò, vt medicina est scientia circa corpus humanũ cõseruatrix aut recuperatrix sanitatis. Ex ordine quoq; fit cũ ostẽditur quẽ gradũ inter alias artes sciẽtiásq; obtineat. Cũ igitur philosophia habitus sit, quo anima nostra percipere potest, merito aliquo modo ex istis aut omnibus cõgruè definitur. Sex igitur suprà definitiões seu descriptiones philosophiæ attulimus, quarũ duæ ex subiecto circa quod est, tres ex fine gratia cuius est: vna ex ordine seu ratione causæ assignatur, verùm vt hæc manifestius innotescant, latius earũ vnaquæq; explicáda esse videtur. Prima definitio philosophiæ quã ex parte subiecti attulit Plato, cognitionem eorũ quæ sunt philosophiã esse

Philosophiæ definitio.

Pythagoras.

Plato.

Philosophia, meditatio mortis.

designat.nam cũ anima nostra tātæ capacitatis à condi tore suo producta sit,vt cognitionem omniũ entiũ su scipere possit (ex quo locũ specierũ prisci philosophi eam appellabãt) meritò aliquis dãdus est habitus quo anima humana vniuersa quæ sunt,percipere possit. Oportet enim cognitionẽ æquari cognito,vt mensurato mensurã,numeratóq; numerũ: vnde antiqui scientiam rei,quæ scitur,mensurã quandã esse dixerunt. Cum autem philosophia talis habitus esse videatur, quo anima nostra quæ sunt percipere potest, non immeritò à Platone ex parte subiecti, eorũ quæ sunt, dicitur esse cognitio. Secunda præterea definitio philosophiæ ex parte subiecti, quã attulit Plato philosophiã diuinarũ ac humanarũ rerũ perceptionẽ esse ostendit. Nã eorũ quę sunt,alia subire rationẽ causę,alia effectus,& alia diuina,alia humana dici solẽt,quorũ omniũ perceptio philosophia dicitur à Platone. Ex subiecto igitur circa qđ versatur philosophia duabus iis ratiõibus describitur ac definit̃. Tertia definitio Platonis sumitur ex parte finis qua dicit philosophiã similitudinẽ esse, qua deo similis homo quoad fieri põt,euadit. nã sordidorũ quidẽ habituũ finẽ aliquẽ esse,quibus nõ mediocriter præstare philosophia videtur, ipsius verò philosophiæ nullũ finẽ ponere,sed frustra esse tam præclarũ támq; præstãtẽ habitũ arbitrari ridiculũ esse videtur. Est igitur finis philosophię,vt per eã homo summũ bonũ atq; ipsum deũ cognoscat,& cõtẽplãdo atq; operãdo posthabitis omnibus aliis,similis ei quoad fieri põt, euadat: similẽ autẽ fieri hominẽ deo,nõ substãtia, non natura,nõ cæteris cõditionibus diuinis vllo pacto dicimus, sed similitudine operationũ. Similitudo verò nõ arguit idẽtitatẽ essentiæ. Homo igitur euadit deo similis dupliciter,id est,aut agẽdo,aut cõtẽplãdo secũ-

dum duas vires animæ intellectiuæ, mentem scilicet a-ctiuã, aut speculatiuã. Nã deo operationes duæ tribui solent: vna actiua quodãmodo qua producit & guber nat hoc vniuersum: alia cõtemplatiua qua seipsum intelligit, & omnia quæ dicũtur relucere in ipso. sed tum homines fieri similes in operatione præcipue deo videntur, cùm operãtur secundũ eam potẽtiã, quæ est suprema & præstantissima omniũ quę sunt in nobis. Dei autẽ operatio dicit Philosophus in x. Ethicorũ, præcellens beatitudine, cõtemplatiua sine cõtrouersia est. Et humanarũ igitur operationũ nimiũ homo est summè felix, quæ illi maximè est cognata. Et paulo inferius, Deo est, inquit, tota vita beata: hominibus autem quoad ipsos similitudo quædã talis operationis inest. Differũt tamẽ operationes & cognitiones nostræ à diuina mirũ in modum: nam deus intelligẽdo se intelligit omnia quæ dicuntur relucere in ipso, & sic circulo quodãmodo semper intelligit. Nos autẽ prius cognoscimus res quasi per rectã lineã, deinde pedetẽtim anima cognoscit se cognoscere, & intelligit se intelligere, & hoc modo paulatim vertit se ad seipsam. & venit in cognitionẽ suiipsius atq; essentiæ suæ. Deus verò perpetuo & perfectissimè se, atq; omnia quæ dicuntur relucere in ipso intelligit. Quare ob maximã differentiam qua differt nostra cognitio ab illa summa & perfectissima cognitione diuina, additur in definitione allata, quoad fieri potest. Est igitur philosophia similitudo, per quã homo cõtemplando & operãdo euadit similis Deo, similis, inquã, quoad fieri potest. Quarta est definitio Platonis, quæ etiã sumitur ex parte finis, cum inquit, Philosophia est meditatio mortis. atque hoc tum Plato maxime fieri dicit, cum mentẽ reuocamus à sensibus, animúmq; maximè à corpore abducimus. vbi

diligenter cauendũ eſt,ne veniamus in eundẽ errorem, in quẽ adoleſcẽs ille incidit Cleõbrotus Ambraciota, qui hac diffinitione atque ſententia in Phædone lecta Platonis in quo dialogo Plato oportere animã à corpore ſeparare pluribus docet,& hoc philoſophari eſſe oſtendit,ſeparationẽ animæ à corpore,quæ fit diſſolutione cõpoſiti,putauit eſſe philoſophiã Platonis.Itaque hac opinione mortẽ ſibi conſciſcendã ratus,ex arce ciuitatis ſeipſum proiecit præcipitióq; peremit:verò illũ adoleſcentẽ ſua prorſus fefellit opinio. Neque enim ſententiã intellexit Platonis, & ſeipſum iniuria perdidit. At nos ſcire oportet bifariã animã à corpore ſeparari,ſententia Platonis. Vno modo,diſſolutione cõpoſiti,vt dici ſolet. Alio modo per cõtẽplationem & operationẽ earũ potentiarũ,quibus homo maxime à belluis videtur differre.Cũ enim anima noſtra ſuis nobiliſsimis potentiis operatur,non appetitũ ſenſitiuum,nõ ſenſum, nõ phantaſiã ſequẽdo,ſed rationẽ & mentẽ,poſthabitis omnibus quę corporis ſunt,tum haud incongrue ſeparari à corpore dicitur. quare ex parte finis, & ipſa philoſophia dicitur eſſe meditatio mortis,quia hunc finẽ,id eſt animã à corpore ſeparare eo modo quo diximus per cõtẽplationẽ videtur efficere. Huius etiã ſententiæ meminiſſe videtur Cicero in quæſtionibus Tuſculanis,cum inquit,Tota philoſophorum vita,vt ait Socrates, commentatio mortis eſt. Nam quid aliud agimus,cùm à voluptate,id eſt à corpore,cùm à re familiari,quæ eſt miniſtra & famula corporis,cum à repub.cùm à negotio omni ſeuocamus animum?quid,inquã,tum agimus,niſi animũ ad ſeipſum aduocamus,ſecum eſſe cogimus,maximéque à corpore abducimus? Secernere autẽ à corpore animũ, ne quicquam aliud eſt quàm emori diſcere:quare hoc cõmen-

Cleombrotus Ambraciota.

Animã à corpore ſeparari quomodo intelligendum iuxta Platonis ſententiam.

Tuſculan. quæſt.lib.j.

temus

temur, mihi crede, disiungamúsque nos à corporibus, id est cõsuescamus mori. Hoc & dum erimus in terris, erit illi cœlesti vitæ simile: & cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorũ. Sic igitur quatuor diffinitiones philosophiæ, id est duas ex parte subiecti circa quod est, duas ex parte finis gratia cuius est, ab ipso Platone habemus. Quinta diffinitio, quæ etiã ex parte finis sumi videtur, est ipsius Pythagoræ qui sapientiã tali nomine philosophiæ, id est amorem sapientiæ esse dixit. primúsque omniũ philosophorũ eos, qui antea sapientes appellabantur cœpit appellare philosophos. Tradunt enim aliquando Phliuntẽ venisse, ibíq; cum Leõte principe Phliasiorũ doctè & copiose disseruisse quædã. Cuius ingeniũ & eloquentiã cum admiratus esset Leon, quæsiuisse ex eo, qua maximè arte cõsideret. At illum respõdisse artẽ se scire nullã, sed esse philosophũ, pluribúsque verbis & similitudinibus declarasse, quinam essent philosophi, id est studiosi, & amatores sapiẽtiæ. Cum igitur philosophia habitus sit, secundũ hanc sententiã, quo nõ modò ea quæ sunt, in quorũ contẽplatione atq; cognitione dicitur cõsistere sapiẽtia, sed etiã ipsum deũ authorem vniuersi, causam omnis sapiẽtię, vt nobilissimũ, vt perfectissimum omniũ, vt finem vltimũ maxime expetibilem, quoad fieri potest, cognoscimus, atq; ad eum amandũ vehemẽtissime ferimur: merito philosophia tali nomine, id est amore sapiẽtiæ à Pythagora definitur. vt enim ars militãdi victoriã, vel vt medicina sanitatẽ: sic philosophia talẽ amorẽ videtur efficere. atque hæc sentẽtia cum illa Platonis cõuenire videtur, qua imitatores (quoad per homines fieri potest) atque amatores Dei volebat esse sapiẽtes. Sextã definitionẽ Aristoteles attulit ex ordine & gradu, quem philosophia

Philosophia, amor sapientiæ.

Leon Phliasiorũ princeps.

Pythagoras primus se Philosophum vocauit.

phia

phia inter alias artes & ſcientias obtinet,cū eā artiū artē,& ſcientiarū ſciētiā eſſe dicit,nā aliæ artes & facultates videntur à philoſophia ſumere principia vel ſubiecta ſua,& quoquo modo ei ſubeſſe. Veluti medicina corpus humanū cōſiderat ea ratione qua ægritudini vel ſanitati ſubiicitur,quatuor quoq; elementa, qualitatéſve primas totidē eſſe,humores itē quatuor & cōplexiones nouē,principia inſuper huiuſmodi ſumit,vt cōtraria cōtrariis ſint medicinæ,vt vlcera,quæ ſunt rotundæ circularíſq; figuræ tardius curantur,& alia eiuſdē generis:quæ omnia accipit ab ipſa philoſophia,& ab ſcientiis mathematicis. Sicut etiā Grammatica,ſonos accipit & tempora,& orationis menſuram:ipſa quoq; architectura,& ars extruendarum machinarum,& aliæ facultates ſumūt à philoſophia ſua principia vel ſubiecta,vt diximus,eámq; veluti præſidentem reſpiciūt,ſiue illæ ſint præter ipſam,ſiue eius ſint partes. meritò igitur à Philoſopho Ariſtotele ars artium,& ſcientiarū ſcientia dicitur. Quòd ſi hāc definitionem primæ tantū philoſophiæ accōmodare volumus,nō abſurdū videbitur hāc ſibi dignitatem tribuere reſpectu aliarum ſcientiarū,quæ ab ipſa principia vel ſubiecta accipiunt,& ideo ſapientia,& domina reliquarū ſcientiarū,maximáq; ſcientia à Philoſopho dicitur in libro Poſteriorum. Sex igitur definitiones vel deſcriptiones allatæ,ſatis indicare videntur quid ipſa ſit philoſophia,& etiam innuere in quo ſubiecto conſiſtat. Nunc verò ad eius diuiſionem,vt ab initio inſtituimus,accedendum eſſe videtur.

Medicinæ erga philoſophiam conſideratio.

Philoſophia ſecundū vulgatā omniū fermè cōſuetudinem in duas partes diuidi ſolet,quarū alterā actiuam,alterā ſpeculatiuā appellāt:& quanquā ſubtilius indaganti talis forſitan non videbitur eſſentialis eſſe diuiſio,

Philoſophiæ diuiſio.

diuisio,cũ philosophia propriè sumpta,ac distributio eius ex parte eorũ quæ sunt attendẽda esse videatur, nõ autẽ ex opere nostri intellectus,neq; ex parte eorũ quæ fiunt vel agũtur à nobis:tamẽ ad hoc nostrũ propositum sequemur diuisionẽ superius allatã,largo modo philosophiã sumendo,bifariámq; diuidẽdo,in actiuam scilicet philosophiã,atq; speculatiuã,vt diximus. atq; huius diuisionis sufficientia inde sumi videtur, quia cognitio nostra aut versatur circa ea quæ sunt, aut circa ea quæ aguntur à nobis: prima cognitio speculatiuã,secunda actiuã philosophiæ cõficit partẽ.est præterea in nobis intellectiua potentia duplex,speculatiua scilicet & actiua,quibus nõ immerito respõdere & accõmodari talis philosophiæ diuisio potest,& nõ incongruè dici vt altera actiua,altera speculatiua appelletur,vt diximus,hæ autem inter se magnopere differunt,nõ solũ ob diuersitatẽ subiectorũ circa quæ versantur,sed etiã ob diuersos fines & modos procedendi.verũ diuisionis allatæ vnaquæq; pars sumenda est,atq; in sua membra iterũ diuidẽda,vt manifestius innotescant.Cum igitur philosophia distributa sit in actiuam & speculatiuã,speculatiua rursus in tres diuiditur partes,in naturalẽ,quæ physica dicitur,in mathematicam & metaphysicam,quæ prima quoq; philosophia nuncupari solet:atq; huius diuisionis sufficiẽtia, ex distributione entiũ circa quæ ipsa versatur,sumere nõ incõgruè possumus.Ea enim quæ sunt,in tria genera diuidũtur.Nã quædã entium immersa penitus in materia sunt ita,vt neq; ab ea separentur secundũ esse, nec secundũ definitionẽ rationémq; formalẽ.& hæ res naturales esse dicũtur, vt caro,os,aurũ,ferrũ,& omnino quatuor elementa,cũctáq; ea quæ ex iis cõstant,& cõponuntur.Quædã præterea seiuncta sunt omnino, & secundum

Philosophiæ speculatiuæ diuisio.

& secundū esse suū rationémq; formalē, maximéq; abstracta ab ipsa materia, vt substátiæ quæ separatæ dicuntur, ipséq; præcipue gloriosissimus Deus, qui purissimus est, & ab omni penitus materia distás: quædā demū entia sunt, quæ partim separari, partim haud separari à materia possunt. Hæc autem sunt res mathematicæ, vt triágulus, circulus, & alia generis eiusdem, quæ oportet vt sint in materia & subiecto aliquo secundū esse suū. Separātur tamen secundū definitionē rationémq; formalē. atq; vt in eodē persistamus exemplo, triāgulus, aut circulus nō potest esse in aliqua materia, vel subiecto, siue ligneo, siue ferreo, siue argēteo, vel aureo & similibus: separari tamen & abstrahi potest secūdū suā rationem formalē, cū in definitionem eius nullo modo subiectū in quo est, aut vlla sensibilis materia cadat quod iis talibus hac ratione, vt arbitror, euenire videtur, quia nullū propriū subiectū vel materiā propriā, vt formæ naturales sibi determināt. Quare si geometra triangulū definiat, figurā planam esse ostendet, quæ tribus rectis lineis cōtinetur. rursus si rationem & definitionē circuli assignare voluerit, dicet ꝙ circulus est figura plana vna linea circundata, quæ circūferentia dicitur, cuius in medio punctus est, à quo, omnes lineæ rectæ ad circunferentiā perductæ sunt æquales Atq; in iis definitionibus, nec ferrū, nec lignū, nec omnino quicquam eorū sumitur, in quo aut triangulus, aut circulus esse potest. Cum igitur ea quæ sunt seu res ipsæ trifariā diuidantur, philosophia autem speculatiua de vniuersis rebus atque entibus esse dicatur, meritò in tres, vt diximus, distribuitur partes. In naturalem, mathematicā, & metaphysicam, quæ prima philosophia nuncupari solet. omitto autē partes illas, in quas naturalis scientia vel mathematica

Deus substantia separata.

posset

poss[et iterũ diffundi,quia præ[entis [peculationis nõ [unt:itaq; ad alterã partem philo[ophiæ accedamus, id e[t ad ip[am actiuã,quæ magis ad hoc no[trũ propo [itũ pertinere videtur. Actiua igitur philo[ophia,quæ etiã practica dici [olet,in tres & ip[a di[tribuitur partes,in Ethicã,œconomicam & politicã:nã cũ præcepta humanæ vitæ cõtineat,ea vero trifariã diuidãtur, aut enim circa mores,aut circa rem familiarẽ,aut circa rem ciuilẽ vitã no[trã in[tituũt,meritò in tres [pecies doctrinæ actiua philo[ophia diuiditur,morali enim doctrina [eip[um moré[q; [uos in[truit homo,œconomica vero domũ familiámq; di[ponit:politica demũ ciues rémq; ip[am publicam regit atq; gubernat. Cõ[iderare autem oportet quòd [cire [pecularíq; huiu[modi documenta parũ admodũ e[t,ni[i ea quoq; deducamus in actũ. Nõ enim in iis,quæ in actionem cadũt,finis e[t cõtemplari,vt inquit Philo[ophus,aut cogno[cere [ingula,[ed potius agere. Nec de virtute [cire [at e[t,[ed enitendũ ip[am habere ac vti,& omnino laborandũ vt boni efficiamur,quare in actiua philo[ophia [peculatio nõ e[t vltimus finis,[ed ad ip[as operationes ordinatur,ex quibus [æpius repetitis oritur virtus,ac per virtutem demũ quæ huius Philo[ophi [ententia dicitur e[[e humana felicitas. Nec me præterit duplicem e[[e felicitatẽ humanã,vnã actiuã,aliam cõtemplatiuã,vt in decimo Ethicorũ lati[sime o[tendit Philo[ophus. Quare huius rei cõ[ideratio in eũ locũ differẽda e[t:nũc tantũ cõ[iderare oportet quòd actiuæ philo[ophiæ documẽta ad actionem ordinãtur,vt diximus,quæ aut e[t ad no[ip[os,aut ad alios:ad alios rur[us,aut ad paucos,aut ad plures:[i ad paucos,tunc rei familiaris admini[tratio:[i ad plures,ciuitatis gubernatio oritur,primum autem oportet vt nos ip[os perficia

Philosophia actiuæ partes.

Felicitas humana duplex.

perficiamus, deinde alios regamus: & sic triplex doctrina philosophiæ actiuę, circa triplicem viuẽdi rationẽ traditur à Philosopho, atq; ex eo sufficienter in tres diuiditur partes, vt dictũ fuit. Verũ allata definitione philosophiæ atq; diuisione eiusdem, nũc de intẽtione Philosophi in libro Moraliũ, de vtilitate doctrinæ, si liber sit eius authoris cuius dicitur esse, de titulo insuper & de ordine, quem hæc facultas ad alias sciẽtias habet. Præterea de diuisione librorũ, & ad quã partem philosophiæ hæc moralis reducatur, & de ipso demũ modo doctrinæ diligenter cõsiderare nõ solũ vtile, sed etiã necessariũ esse videtur: quare horũ vnũquodq;, vt fieri solet, cõsideremus. Intentio igitur primo Arist. est in hoc libro Moraliũ ea docere quibus homo felix felicitate quidẽ humana quoad fieri potest, euadat. Nã cũ humana felicitas sententia eius, sit operatio secũdũ virtutem, de ipsa & de virtutibus, ac omnibus mediis quæ, sententia sua, ad talẽ felicitatem cõsequendã perducũt, exactissimè tradidit doctrinã, vt acquirendo nobis virtutes, ac deinde operãdo secundũ eas, vita felici quoad fieri potest, viuamus. Vtilitas huius libri ex antedictis, tum etiã ex iis quæ dicentur facile percipi potest: nã sicut scientia medicinæ se habet ad sanitatem corporis: sic doctrina moralis se habere videtur ad animi sanitatem. Hęc enim viã & modum nobis ostendit, quo virtutẽ & ipsa omnino felicitatem, quibus sanitas animi cõtinetur, adipisci & cõsequi possimus. Aristotelis aut hunc esse librũ nemo fermè ambigit: etenim nõ solũ, Peripatetici, sed etiã Platonici penè omnes illius esse fatentur, mirisq; eũ efferunt laudibus. Ipse quoq; Aristoteles huius operis quibusdã in locis vt proprij meminit: modus præterea, & character atque ipse omnino scribendi ordo

Aristotelis hūc librū esse ostēdit. Titulus aūt libri vt in vetustissimis exēplaribus reperitur, talis esse appa-ret. Aristotelis Stagiritę moralia Nicomachia: quoqui dē titulo & author & materies libri, & ille etiā cuius gratia est scriptus, significatur. Aristotelis famā admi-rabilemq́; sciētiā omnes fermè qui vllā literarū cogni-tionē habent, probè nouerūt. is cū natione Græcus, ge nere nobilis, ingenio nobilior esset, sub præceptore So crate primò, deinde Platone talis ac tātus in omni ge-nere doctrinæ euasit, vt eius nomē etiā post tā lōgū tē pus vbiq; gentiū celebretur. Atq; librorū eius, quibus rhetoricā, dialecticā, atq; omne genus philosophiæ cō-plexus est, nō solū in græca lingua, in qua primo con-scripti atque editi sunt, sed etiam in variis linguis ad quas postea translati fuere, magna adhuc copia extet. Huius igitur talis tātiq́; philosophi hic Moralium li-ber inscribitur esse, vt titulo indicatur. Atqui Stagiri-tes Aristoteles nūcupatur à patria vrbeq́; Stagira, quā à Philippo Macedonū rege expugnatā prostratámq;, Alexāder filius, Aristotelisq́; discipulus ob amorem & reuerētiā pręceptoris restituit, & in meliorē formā sta tumq́; redegit. At verò moralia appellari ob id mani-festissimè constat, quia hæc doctrina nostros instruit mores, & hominē secūdū rectā rationē viuere docet. Nicomachia præterea dicūtur: quia Aristotelē filij Ni comachi amore cōpulsum hūc librū scripsisse, atq; il-lius nomine appellasse tradūt, quo etiā nomine distin guitur ab illo Aristotelis libro quē Magna moralia ap pellāt. Nō me præterit esse nōnullos, qui hūc librū nō Aristotelis, sed filij eius Nicomachi esse opinētur, sunt enim qui Nicomachū hác morū doctrinā voce nō scri ptis à patre Aristotele accepisse atq; hūc deinde librū cōposuisse arbitrentur. Horū ego in aliis malo, quā in

Aristoteles quare Stagirites nūcupatu

hac parte authoritatem sequi. nõ enim tãtæ doctrinæ fuisse Nicomachus dicitur, vt talẽ librũ, qui potius viribus paternis æquari videtur, cõponere potuisset. Ordo aũt huius doctrinæ, si ad alias sciẽtias & facultates cõparetur, vt à Peripateticis Platonicísq; accepimus, talis esse videtur, nã post grãmaticã & rhetoricã, si ad Philosophiã ascendere volumus, danda est opera arti disserẽdi, quæ Logica dicitur: deinde philosophia moralis statim est percipiẽda, quo eius doctrina quã cultura quadã vitiis radicitus extractis cupiditatibúsq; repressis animus expeditus nõ solũ ad operãdũ semper cũ recta ratione, sed etiã ad speculandum cõtemplandúmq; aptus relinquatur. præterea si ad speculatiuam actiua philosophia ordinatur, vt aiunt: proculdubio ipsa moralis præcedere quãuis speculatiuã scientiã debet: ex quo fit vt post argumentãdi differendíq; doctrinã quæ vtrãq; philosophiæ partẽ, veluti quædam via videtur præcedere, hæc sit nobis amplectenda facultas, si perfectè scientiarũ ordinem seruare voluerimus. Hac aũt habita atq; percepta, œconomica deinde & ipsa demũ rei ciuilis doctrina sumenda est. nã sicut liber de Physico auditu se habet ad reliquos libros philosophiæ naturalis sic moralis doctrina se habere videtur ad reliquas partes philosophiæ actiuæ, cõtinet enim prima elementa, primáq; principia. Itaq; moralis in ordine præcedit: deinde œconomica, demũ ciuilis sequitur disciplina, atq; iis cognitis quibus actiua philosophia cõtinetur, gradatim postea ad speculatiuam ipsam acceditur. Diuiditur autem hoc opus in decẽ libros, vt manifestè patet: sed quid in vnoquoq; libro contineatur, in aliis locis cõmodius videbimus, Dicere tamen breuissimè possumus, quòd in primo libro Philosophus vltimũ finem humanũ nobis proponit

Ethicorum summaria diuisio.

nit,atque eum diligenter describit & designat. In secũdo cõsiderat de virtute,& ostendit quomodo acquiratur,& quid ipsa sit in genere & in communi. In tertio docet de principiis operationum nostrarũ,& declarare volens in specie vnáquãq; virtutẽ,incipit determinare de fortitudine & temperantia. In quarto prosequitur declarãdo liberalitatẽ,magnificentiam: & reliquas gradatim virtutes morales, excepta iustitia. In quinto determinat de ipsa iustitia,& æquitate,& bonitate. In sexto docet de quinq; habitibus & virtutibus intellectiuis. In septimo de heroica virtute,de cõtinentia,de cõstãtia,tum de voluptate & dolore,vt sunt obiecta illarũ dispositionũ. In octauo de amicitia & speciebus eiusdem. In nono de conditionibus & proprietatibus amicitiæ. In decimo de voluptate: vt inueniat eam quæ felicitati cõiungitur,deinde de vtraq; felicitate: sed præcipuè de cõtemplatiua cõsiderat, vt locis suis patebit. Hic autem moraliũ liber ad eã partẽ philosophiæ reducitur,quã actiuã appellant,nõ quia speculationis nihil cõtineat doctrina talis,sed quia ad actionẽ tãqua ad vlteriorẽ & vltimum suũ finẽ ordinari videtur,atq; hoc etiã speculatiuæ & actiuæ inter se se scientiæ differũt,quòd speculatiuæ speculatione & cõtẽplatione terminãtur: actiuæ vero præter speculationem vlterius etiã actionẽ requirunt,atq; ad eã tanquã ad vltimum finem diriguntur, vt diximus. Modus huius doctrinæ,quo in hoc libro Philosophus vtitur, partim est resolutiuus,partim demonstratiuus, non à priori,sed à posteriori,& demonstratione,quia res est quæ nõ est ex principiis necessariis, vt fit in scientiis demonstratiuis, vbi materia patitur talẽ modũ doctrinæ. oportet autẽ modũ doctrinæ semper accõmodare materiæ atq; subiecto circa quod talis doctrina versa

tur,ſed materia diſciplinæ moralis varia eſt, atq; ex iis quæ vt plurimũ fieri ſolent,& quæ nõ ſunt neceſſaria: quare modus doctrinæ nõ debet eſſe demonſtratiuus à priori,ſed à poſteriori,& ab effectu. Eſt enim,vt Philoſophus in primo Ethicorum inquit,hic principium, quia res eſt,atq; ſi id ſufficienter cõſtet,nõ eſt opus ſcire propter quid & quã ob cauſam eſt. De ſubiecto autẽ huius philoſophiæ moralis,etſi plures opiniones afferri ſoleant,illa tamen præclarior eſſe videtur,quæ dicit ſubiectum eſſe hominẽ ea ratione qua liber eſt in agendo. Nã ſicut medicina cõſiderat hominẽ ſecũdum ea quæ ſpectant ad corpus:ſic moralis philoſophia cõſiderat hominẽ liberũ:& de homine ea quæ ſunt animi,vt virtutes & operationes,& alia eiuſdem generis, quæ vt proprij affectus cõpetunt ei. Sed iis præmiſsis iam ad explanationem libri Ethicorum accedamus.

IN DONATI ACCIAIOLI COMMENTARIOS IN ETHICA ARISTOTELIS ad lectorem Hexaſtichon.

Quiſquis Ariſtotelis contendis ad Ethica,morum
Vt fonteis adeas,hanc tibi ſume facem.
Quam præfert Acciaiolus,penitiſsima quæque
Si luſtrare iuuat,quæ docet iſte liber.
Nemo nec Auſonij,nec Graij nominis author
Enarratore eſt doctior hocce. Vale.

INDEX CAPITVM *Ethicorum Aristotelis Stagiritæ ad Nicomachum.*

CAPITA LIBRI PRIMI.

CAPITA LIBRI SECVNDI.

CAPITA TERTII LIBRI.

CAPITA LIBRI QVARTI.

CAPITA LIBRI QVINTI.

CAPITA LIBRI SEXTI.

CAPITA SEPTIMI LIBRI.

CAPITA OCTAVI LIBRI.

INDEX LOCORVM

ac propriorum nominum, quæ in decem libris Ethicorũ Aristotelis cõtinentur: ubi primus numerus, librum: secundus caput designat.

FINIS.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER PRIMVS.

*

Ioanne Argyropylo Byzantio interprete, Cum Donati Acciaioli Florentini Commentarijs.

De vniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate.

CAPVT I.

OMnis ars, omnísque doctrina, atque actus, 1
itidem & electio: bonum quoddam appete-
re uidetur. Quapropter bene ueteres bo- 2
num ipsum id esse dixerunt: quòd omnia ap- 3
petunt. Finium autem differentia quædam 4
esse uidetur. quidam enim sunt operationes: quidam præter
has ipsas opera quædam. Atque in quibus præter operatio-
nes alij quidam sunt fines: in ijs ipsa opera sunt operationi- 5
bus præstabiliora. Cùm uerò complures sint actus, & ar-
tes, atque scientiæ: fit ut multi sint etiam fines. Medicinæ
nanque finis, est sanitas. artis extruendarum nauium, nauis.
facultatis rei militaris, uictoria. & familiaris rei gubernan
dæ, diuitiæ. Quæ autem talium, sub aliqua una potentia 6
sunt, ut ars conficiendorum frenorum, cæteræq; omnes in-
strumentorum equestrium effectrices: sese habent ad facul-

tatem equestrem, & hæc cum illis, omnísque actio bellica: ad militarem facultatem & ad alias aliæ simili modo: in ijs omnibus fines earum quæ rationē architecturæ subeunt, magis sunt expetibiles, quàm omnes fines inferiorum. & illi enim horum gratia expetuntur.

7 *Atque nihil interest siue fines actuum, ipsæ sint operationes: siue præter ipsas aliquid aliud: ut in dictis facultatibus intueri licet.*

COMMENT.

1 OMnis ars, omnísque doctrina. } Aristoteles Philosophus in hoc Ethicorum, siue Moralium libro, de Felicitate humana considerans, docere intendit ea omnia, quibus homo quoad fieri potest felix euadat. Etenim secundum Peripateticorum opinionem, cùm anima nostra sit tāquam tabula abrasa, quæ non habet suam perfectionem innatam, vt opinatus est Plato: sed cùm vires & potentias habeat, quibus est apta ad eam acquirendam: ea autem non videatur posse acquiri nisi sit antea quoquomodo percepta & cognita: ideo secundum Philosophum Aristotelē, Finis vltimus in rebus humanis, sic necessariò cognoscēdus est homini volenti eum consequi: sicut sagittario signum quod attingere intēdit. Videndum est itaque, quid ipsa felicitas sit. Verum antea quærendum si est. Quæstio enim si est, præcedit quæstionē quid est: vt ait Philosophus in libro Posteriorū. Igitur in hoc primo libro inquirit Philosophus si sit felicitas: & cum sit, quid ea & qualis sit: & si fieri potest vt homo eam acquirat. Quapropter vt serio & ordine hæc accipi posśint: diuiditur hic primus liber in quatuor tractatus. In primo inquirit vtrum felicitas sit, & vtrum homo posśit eam acquirere. In secundo definit felicitatem, & considerat quid ipsa sit, & in quibus rebus sit, aut nō sit. In tertio autem à quo est tanquam à causa, & in quo est tāquam in subiecto ipsa felicitas. In quarto verò ostendit qualis est felicitas, & in qua animæ potentia cōsistit. Primus tractatus est exordium totius libri, & diuiditur in tria capitula. In primo quærit vtrum in rebus humanis est aliquis finis bonus. In secundo ostendit quod in rebus humanis est aliquis finis optimus. In tertio ostendit quis modus sit tradendi atque recipiendi hanc doctrinam & à quo audi

auditore. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima declarat quod in rebus humanis est aliquis finis bonus. In secunda ostendit quod in rebus humanis est finis melior, & præstantior altero fine. In tertia soluit quandã dubitationem quæ oriri posset ex differentia finium. In prima igitur parte huius primi capituli affert hanc conclusionem, quod in rebus humanis est quidã bonus finis. & hæc cõclusio sic probari potest, Si omnis ars, doctrina, actus & electio bonum appetunt quoddam, & quendam finem intẽdunt, profectò quidam est finis in rebus humanis. At primum est, ergo & secundum. patet ratio: quia per hæc tanquam principia humanarum operationum homo agit omnia quæ agit: assũmptum de se est manifestum quod ista omnia, & eorum vnunquodque intendit & appetit quendam finem: ergo sequitur esse in rebus humanis aliquem finem & aliquod bonum: quia finis & bonum conuertuntur. Confirmat etiam hanc conclusionem definitione priscorum de ipso bono. Potest etiam hoc modo probari. Omnia appetunt bonum: Sed omnis ars, doctrina, actus, & electio sunt de numero eorum quę sunt: ergo ista appetunt bonum. Sed bonum & finis conuertuntur: ergo ista appetunt finem: ex quo sequitur quod est aliquis finis in rebus humanis. Maior probatur auctoritate & definitione priscorum de summo bono vel ipso bono. Notandum quòd bene incipit ab hac sententia & probatione Philosophus, scilicet quod est aliquis finis rebus humanis, vt nos incitet ad consequendum eum, id est ipsam fœlicitatem.

{APPETERE videtur.} Non dicit videntur: quia illa quatuor non accipiuntur collectiuè, sed distributiuè: vt omnis ars videtur appetere. Item omnis doctrina. & sic de alijs. Notandum quòd Philosophus in suis libris plerunque vtitur propositione vniuersali affirmatiua, vt hic, vt in libro Physicorum, vt in Metaphysicis, Omnes homines natura scire desiderant. In posterioribus item: vt, Omnis doctrina. Item in libro de Cælo: vt, Omnia corpora, & cætera. Hæc enim propositio præclarissima est omnium propositionum, & ex ista oritur scientia propriè dicta: quæ fit per demonstrationem. Notandum item quod Aristoteles quatuor sumpsit ad probandam hanc conclusionem, scilicet artem, doctrinam, actum, electionem. Quia omniũ operationum humanarum 2

duo sunt principia, intellectus & appetitus: intellectus bifariam sumitur: aut speculatiuus, aut actiuus: appetitus item bifariam, aut electiuus, aut executiuus. Intellectus actiuus continet sub se artem omnem non solum propriè dictam, sed omnen scientiam actiuam. Intellectus vero speculatiuus continet sub se sciētiam: quæ intelligitur cum dicit: doctrina est via ad scientiam. Sub appetitu electiuo ponitur electio. Sub appetitu executiuo ponitur actus. Sed vt clarius intelligantur illa quatuor quid sint: definiātur singula hoc pacto: Ars est habitus cum ratione vera factiuus constans ex multis experientia collectis, quæ ad vsum humanum conferūt. Doctrina est modus & via, qua aut artem, aut scientiam percipere possumus. Actus est secūdum electionem hominis operatio, id est actio & nō factio. Electio est principium quo homo duobus sibi propositis eligit alterum potius altero. Albertus autem dicit Philosophum sufficienter posuisse hæc quatuor: de quibus fit cōsideratio in ista doctrina morali. Nam omne principium quod consideratur à morali, aut dirigit, aut prosequitur. Si dirigit hoc dupliciter, aut ad verum, aut ad opus aliquod. Si ad opus: tunc etiam bifariam, aut ad opus quod fieri, aut ad id quod agi potest. Si dirigit ad verum: sic est scientia vel doctrina. Si dirigit ad opus quod fit: sic est ipsa ars. Si verò ad id quod agitur: sic est scientia actiua quæ innuitur per electionem. Si vero accipitur pro executione: tūc illud explicatur per actum: qui est illud, quo exequitur homo res agēdas. Bene ergo posita sunt ista quatuor. Sed philosophus vt videtur vsus est ordine præpostero. Nā prior videtur esse doctrina quàm ars, cū sit via ad scientiam vel artē. Similiter prior est electio, quàm actus. Dicēdum quod incipiendū est à magis notis nobis, vt ipsemet posterius ostēdet. Sed magis notæ sunt nobis artes ipsæ quàm doctrinæ: & actus, quàm electio. Notādū quod electio tripliciter dicitur. Primo modo vt suprà definita est. alio modo vt est effectus deliberationis: vt accipitur in tertio huius. Tertio modo pro operatione volūtatis: quæ flectitur per habitum & dispositionem, quam habet ad hoc magis quàm ad oppositum, vt accipitur in quinto huius. Hic quocunque modo accipi electio potest.

3 {IPSVM bonū.} Bonū dupliciter capitur, aut vere existēs, aut apparēs. Hic sumi potest illud commune quod de vtroq; dici

dicitur bono. At Græce τὸ ἀγαθὸν modò pro bono, modò pro summo bono capitur. Quod si quis hic pro summo bono capere velit, dicere posset, quod ars appetit quoddã bonũ: similiter doctrina, actus, & electio: & quia omnia ad vnum supremũ referuntur bonũ, ideo summũ bonũ describitur quoddã ab omnibus expetibile. Nã vnũquodq; dicitur bonũ, inquãtum habet participationẽ vel similitudinẽ summi boni. Ex quo fit, vt summum bonum quodammodo appetatur in quolibet bono. Notandum quod appetitus vno modo sumitur naturalis: quo inanimata dicuntur appetere loca sua naturalia, vt ignis sursum, lapis deorsum tanquam quoddam bonũ suum. Secundo modo dicitur vegetabilis qualis est in plantis. Tertio modo dicitur appetitus animalis, qualis est in brutis, qui est coniunctus cum imaginatione, & dicitur sensibilis vel potius sensitiuus. Quartus dicitur appetitus rationis, qui est tantum in habentibus rationem, & iste appellatur voluntas: & cum se habet secundum naturam sequitur intellectum, & imperat appetitui sensitiuo: vt in Politicis inquit Philosophus. Est enim in animo quod natura imperat: cum vero cõtra se habet, trahitur ab appetitu, vt in tertio de Anima idem dicit. Vincit autem interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdũ hæc illum. Omnia igitur quæ sunt siue animata, siue inanimata, appetere videntur aliquod bonum. & cum inter appetitus sint gradus, similiter inter bona & fines, nam illa appetuntur & ad illa diriguntur appetitus. Dubitatur, quia Philosophus enumerauit ista quatuor, scilicet artem, doctrinam, & cætera, & non meminit scientiæ. Secundo dubitatur cum dicit omnem artem & doctrinam appetere bonum, cum sit ars venefica & huiusmodi, quæ malũ videntur appetere. Dicendum quod Philosophus sub nomine doctrinæ comprehendit scientiam cum sit via quæ ordinatur ad scientiam. Ad secundum quod illa non potest dici proprie ars, quæ non appetit bonum, cum ars sit vt definita est, ad bonum humanum. ergo illæ artes quæ non suscipiunt talem definitionem, non sunt proprie artes: & de his non loquitur hic Philosophus. Possumus etiam dicere, quod omnis ars appetit bonum, sed aut verum, aut apparens bonum.

{FINIVM autem differentia.} Hæc est secunda pars hu- 4
ius primi capituli, in qua declarat esse differentiam inter

fines,ex quo ſequitur quod in rebus humanis eſt finis aliquis melior altero fine.Et primo affert talem diuiſionem finium dicens, quod finium quidam ſunt operationes, quidam ſunt opera præter operationes,& hi fines habent ordinem nobilitatis inter ſe. Nam hi fines qui ſunt tantum operationes. ſunt nobiliores omnibꝰ operationibus præcedẽtibus. Quod ſi finis ſit opus, tale opus eſt nobilius cunctis operationibus, quæ præcedunt ipſum opus,cum præcedentes ordinentur ad illud.Notandum quod finium quidam ſunt operationes,quidam opera:finis qui eſt operatio,dicitur cum poſt talem operationem nihil remanet: vt in pulſatione citharæ fit, poſtquam nihil remanet per ſe quamuis aliquid per accidẽs fortè maneat.Finis vero qui eſt opus,dicitur cum poſt operationem remanet aliquod opus,vt ſtatua quæ eſt nobilior omni antecedenti operatione, & eſt finis operationis. Et breuiter omnis ars ſordida tres habet fines. Primum operationem quæ fit ab arte. Secundum ipſum opus. Tertium, vſum operis:vt patet in ædificatione domus,ſed vltimus finis eſt nobilior ſecundo,& ſecundus primo.

5 {CVM vero complures.} Nunc autem declarat Philoſophus plures eſſe fines in rebus humanis: vt oſtendatur quod in qualibet differentia finium ſiue ſint operationes, ſiue opera,plures ſunt fines:& probat ſic, Vbi ſunt plura quæ appetũt fines & bona, ſunt etiam plures fines. Sed in rebus humanis ſunt plura quæ appetunt fines & bona ſua: ergo plures ſunt fines.maior patet, minor declaratur exemplis tam finium qui ſunt operationes,quàm finium qui ſunt opera,vt patet in textu.quæ cum ſint diuerſa,diuerſos appetunt fines: plures ergo erunt fines. Notandum quod dicit diuitias eſſe finem rei familiaris:& loquitur ſecundum opinionem vulgi. Nam in libro Oeconomicæ & Politicæ dicit eſſe inſtrumenta ad finem quendam bonum conſequendum,vt ibi patet.

6 {QVAE autem artes.}Poſt pluralitatem finium oſtẽſam declarat eſſe ordinem inter fines vt vnus ſit præſtantior altero,ſicuti res ſunt aliæ aliis præſtantiores,ita & fines earum rerum.Nam vt frenum ordinatur ad equum & equus eſt præſtantior freno,ſic ars frenefactiua ordinatur ad artem equeſtrem, quæ eſt nobilior frenefactiua, cum ob hanc illa eſſe videatur.Notandum quod Philoſophus appellat iſtas artes

hic

hic virtutes:nonnulli habent in textu Græco δύναμιν, nonnulli ἀρετὴν, id est virtuté. Quod si dicat virtutem, tũc illa accipienda est pro vi & potentia quæ est in qualibet arte, quæ appellari propriè facultas potest, cũ sit ad vtranque parté indifferenter & æquè disposita. Veluti medicina dicitur, potentia, quia potens est ad faciẽdum & corrumpendũ sanitatem, Ars differendi & oratoria est potẽs ad probandũ & suadendũ cõtraria: interdũ de eodem, veluti quòd voluptas sit bonum, & sit malum. Notandũ quòd sicut se habent fines, sic res quarum illi sunt fines, & econuerso. Cõuertitur enim consequentia ista. Tales sunt res quales sunt fines earũ, & econtra: tales sunt fines, quales sunt res quarum isti sunt fines. Bene ergo ostendit Philosophus finem fine esse præstantiorem, per hoc quod res altera præstantior altera est, & ars arte nobilior.

{ATQVE nihil interest.} Hæc est tertia pars principalis 7 huius primi capituli in qua remouet dubitationé quæ oriri posset. Quia dixit quòd est differentia finiũ cùm alij sint opera, alij operationes, & quòd in quibus finis est opus: in his potiora sunt opera operationibus. Igitur ne hoc videatur facere diuersitatem rerũ, & ideo non valet sententia nuper dicta: quòd finis alter altero sit nobilior, cũ opera semper sint nobiliora operationibus prçcedẽtibus: ideo inquam hoc soluit: dicendo quòd nihil interest, siue fines sint opera siue operatio nes, quia semper finis ob quem alij sunt, præstantior est quicunque sit siue opus siue operatio, vt in finibus supradictarũ facultatum intueri licet. Nam propter quod vnumquodque tale, & illud magis, vt primo Posteriorũ dicit Philosophus.

Quòd vnus agibilium finis qui ciuilis sit facultatis.

CAP. II.

I igitur quispiam rerum agendarum est finis: quem nos propter seipsum, cætera autem propter hunc uolumus: neque fit ut omnia propter aliud expetamus (esset enim hoc modo sine ullo fine semper abitio, atque hinc noster appetitus inanis uanusq; resultaret) constat hunc talẽ finem, summũ bo- 8

9 *num, ipſumq́; optimum eſſe. Et ad humanam igitur uitam, magnam huiuſce cognitio opem affert. Nam ut ſagittarij, ſignum habentes, magis id quod oportet attingere poſſumus. Quod ſi ita ſit, enitendum eſt hunc ipſum figura quidnam ſit comprehendere, & cuius ſit ſcientiæ uel facultatis*
10 *percipere. Videbitur autem eius eſſe, quæ maximè dominatur, maximéque rationem ſubit architecturæ. Talem autem ſeſe offert ipſa ciuilis facultas. hæc enim & quas ſcientias in ciuitatibus eſſe & quales quenque diſcere, & quouſque oportet, inſtituere ſolet. Eas præterea facultates, quæ ſummis afficiuntur honoribus: ut rei militaris, reique familiaris facultatem, ac oratoriam artem, huic ſubeſſe facultati uidemus. cùm igitur cæteris actiuis ſcientijs hæc utatur, & leges ferat, atque inſtituat quid quiſque agere, & à quibus abſtinere debeat: huius finis, cæterarum omnium facultatum cōtinet fines. Quo fit ut hic finis ſit bonum ipſum humanum. Quanquam enim unius hominis idem & ciuitatis eſt bonum: ciuitatis tamen comparare conſeruaréque bonum, maius atque perfectius eſſe uidetur. Nam amabile eſt, & ſi uni ſoli: maius autem atque diuinius eſt ſi genti ciui-*
11 *tatibúſue ſit acquiſitum, partúmque conſeruetur. Iſta igi-*
12 *tur appetit hæc doctrina: cum ſit facultas quædam ciuilis.*

COMMENT.

8 SI igitur quiſpiam.] Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo oſtendit quòd in humanis eſt quidem vltimus finis, & ſummum bonum. Et ordine procedit. Nam primò oſtendit eſſe aliquem finē bonum, deinde meliorem, demum optimum. Diuiditur autē hoc capitulum in duas partes. In prima oſtendit quòd eſt finis vltimus qui eſt ſummum bonum. In ſecunda declarat cuius ſcientiæ ſit, & ad quam pertineat cognoſcere talē finem. In prima igitur parte affert talem concluſionem. Quod ſi in rebus humanis eſt aliquis finis vltimus, is eſt ſummum bonum & optimū, quia

alij ad

alij ad illum & propter illum sunt. Quod autē sit aliquis finis vltimus, probat Philosophus per deductionem ad impossibile: quia si non esset, tunc procederetur in infinitum, quod est absurdū, cum infinitum pertransiri non possit, & omnia humana appetāt finem. Itaque sequeretur quod frustrà esset talis appetitus humanus, cū nunquam eū attingere posset. At natura nihil facit frustrà: & sic habetur quod est aliquis finis vltimus. & cū finis ea ratione qua appetitur sit quid bonum, & ea ratione qua est vltimus ad quem alij ordinantur, erit optimum. Sciendum quòd Philosophus inquirit hic summum bonum nō simpliciter, sed in genere, id est humanum summum bonum. Nā summum bonum simpliciter est Deus, qui nō acquiritur ita vt formaliter sit in eo, qui id cōsequitur sicut videtur esse felicitas illa, de qua loquitur hic Philosophus. Notandum quod appetitus est duplex quo ad hūc locum nūc pertinet. quidam cum cognitione, quidā sine cognitione. Appetitus sine cognitione dicitur naturalis. Appetitus cum cognitione est duplex, quidam perfectus, quidā nō perfectus, Perfectus dicitur qui est cum electione: imperfectus, qui est vagus, & sine electione. Naturalis igitur per se nunquàm est inanis, per accidens esse potest. Is autem qui sequitur cognitioné potest esse vanus, præsertim is qui agit sine electione. Sed esset absurdum quod appetitus qui perficitur per electionem esset inanis: & ratio est: quia Deus & natura, vt inquiunt, nihil agunt frustra. Dubitatur quia non videtur absurdū vt dicit Philosophus, quod appetitus esset vanus. Nā in tertio dicit quòd voluntas interdū est impossibilium, veluti immortalitatis. Dicendū ad hoc quòd voluntas dupliciter sumi potest. vno modo vt vult tantū, alio modo vt limitatur electione. Prima potest esse vana, & de illa eo in loco loquitur Philosophus. Secunda non est vana neque impossibilium de qua loquitur hic. Nā voluntas cū electione non appeteret finem post finem in infinitum. Potest etiam dici quòd humanus appetitus naturalis per se non est vanus sumptus in genere, sed forte huius vel illius hominis singulariter sumptus. { ET AD humanam igitur. } Infert vnū Philosophus, quod oritur ex antedictis quod appellant correlarium, 2
quo ostendit quòd cognitio vltimi finis cōfert ad vitā. Nam oportet semper terminum esse cognitum, si debemus rectè

ad illum pergere.& hoc probat exemplo sagittarij:qui proponit sibi signum.deinde dicit,Quod si ita est vt talis cognitio sit vehementer vtilis,duo sunt facienda.Primum circunscribere & definire ipsum vltimum finem,vt figura describitur & designatur à pictore:alterum videre cuius artis vel facultatis sit,& ad quam pertineat tale bonum cognoscere. Et ad hæc duo declaranda Philosophus vtitur ordine præpostero.Nam primò declarat cuius sit,& ad quam scientiã vel facultatem pertineat cognoscere. Deinde in secundo tractatu huius primi libri ostendet quod primò proposuerat,scilicet quid sit ipse vltimus finis humanus,& describet ipsum.

10 {VIDEBITVR autem.} Hæc est secunda pars capituli:in qua ostendit cognitionem huius vltimi finis pertinere ad scientiam & facultatem ciuilem,& eius esse hoc pacto. Cognitio huius finis ad eam scientiam spectat,quæ maximè dominatur,& subit rationem architecturæ respectu aliarum facultatum.Sed scientia ciuilis est talis,ergo ad eam pertinet talis cognitio. Maior ex antedictis probatur, nobilissimæ scientiæ,& facultatis nobilissimus finis:minor probatur a Philosopho.Illa scientia quæ imperat,& vtitur aliis scientiis,& artibus,est domina earum:& subit rationem architecturæ respectu aliarum. Sed ciuilis est huiusmodi,ergo illa est domina reliquarum actiuarum.Nam ad eam spectat considerare quæ facultas,& scientia est vtilis reipub.& quæ non est vtilis. Fert etiam leges,iubendo quis debeat quas artes ediscere,& quousque.Ex quibus patet quòd finis ciuilis facultatis est summum bonum hominis.Idem est autem summum bonum hominis vnius & ciuitatis:est tamen differentia, quia ciuitatis summum bonum diuinius & pulchrius est,quàm vnius hominis. Nam illud assimilatur magis primæ causæ:quæ est vniuersalissima in dando,& conseruando omnia. Postea quasi afferendo conclusionem dicit:quòd ista moralis scientia cùm sit ciuilis quædam scientia hoc affectare videtur,scilicet hoc summum bonum.Notandum quòd Philosophus duas conditiones posuit scientiæ eius quæ præest aliis.prima,vt sit domina maximè.secunda, vt subeat rationem architecturæ: & est differentia inter istas conditiones.Nam potest aliquis dominari aliquibus,& non vti iis,quibus imperat:sed non potest aliquis habere rationem

nem architecti, quin vtatur iis respectu quorum dicitur esse architectus. Nam extructor nauis vtitur dolatore lignorum, & illi imperat cũ sit architectus respectu illius. Non frustra ergo ponuntur à Philosopho hæ duæ conditiones quas habet ciuilis respectu aliarum facultatum. Notandum tamen quod diuerso modo vtitur scientiis speculatiuis, & actiuis. Nam artes & actiuas sciẽtias sumit dupliciter: ordinat enim ipsas & etiam imperat eis, vt hoc modo, & ex hac vel tali materia operetur: & sic ciuilis præsidet rei militari, rhetoricæ, & œconomicæ, & aliis facultatibus. imperat enim eis & modum agendi præscribit. Circa speculatiuas autem tantum versatur imperando vt ipsæ sint in ciuitate, non autem impo nit eis modum imperandi. Non enim imperat vt geometra, non hoc modo probet, aut illo modo hanc cõclusionem, quod triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis, cum sit necessaria, & non possit aliter se vllo pacto habere. Itaque ciuilis dicitur principalissima à Philosopho non simpliciter, sed in genere actiuarum facultatum. Notandum item quòd ad ciuilem spectat considerare de artibus, & scientiis, & has habere, illas expellere è ciuitate, sicut Plato fecit: qui aliquas artes asciuit in ciuitatem suam quam finxit, aliquas expulit ex eadem: vt poësim, & eius artifices id est poëtas, quia excitent homines ad effectus, eósque effœminatos reddant. Notandum quod conditiones posuit Philosophus institutionis vel facultatis ciuilis respectu aliarum. Dixit enim quod hæc instituit quas facultates & scientias in ciuitate oportet esse. secundo, quàs quéque addiscere. tertio quousque. Primo non omnes scientiæ sunt vtiles in ciuitate. Secundo, non omnes sunt idonei ad quamlibet facultatem, sed alius ad aliam. tertio quousque, aut respectu quantitatis temporis: veluti per tot annos, aut respectu scientiæ, scilicet vsque ad talem terminum necessarium, vel vsque ad tale commodum respectu aliarum artium. Notandum quod idem est bonũ hominis vnius, & ciuitatis vel gentis: idem inquam re diuersum tamen ratione. Nam hominis summum bonũ est felicitas, & beatitudo eadem est etiam ciuitatis vel gentis perfectio. Sed differt ratione, quia summum bonũ vnius hominis satis est vni indiuiduo: non est autem tale, quale est

illud

illud quod acquiritur genti vel ciuitati. Hoc enim ad plures extenditur,& ideo est melius,& perfectius, quia bonum tanto est præclarius, quanto communius, vt dicit in Policitis. Verum sicut fit de lumine, quod idem est si sit in modico aëre, & in multo: sic summum bonũ quod est in ciuitate est melius, quia latius, quàm in vno. & licet sit eadem felicitas, tamen illa ciuitatis pulchrior,& præclarior latitudine sua.

¶ Dubitatur, quia Philosophus videtur præponere bonum commune proprio vnius. Item dubitatur vtrum ad scientiã ciuilem pertineat considerare de vltimo fine humano, quia hoc videtur pertinere potius ad moralem quàm ad ciuilem. Ad primum breuiter respondetur, quod bono communi magis studendum quàm proprio, quia commune complectitur etiam proprium,& particulare, non tamen econtra. Ad secũdum dicendum quod ad scientiam ciuilem pertinet, considerare de vltimo bono humano vt se extẽdit ad ciuitatem: ad moralem vero vt est vnius hominis bonum. Nec absurdum est idem bonum diuersis respectibus à diuersis facultatibus considerari. Nam in morali non consideratur quomodo acquiratur bonum ciuitati, tamen idem bonum consideratur ab vtraque scientia. Et sicut multæ scientiæ habent finem propinquum & remotũ: sic moralis. nam habet finem propinquum vnius hominis perfectionem, & per hanc postea tendit ad summum bonum ciuitatis. ergo ad vtranque scientiam vel facultatem pertinet consideratio summi boni. Notandum quod Philosophus dicit.

11 {ISTA appetit hæc doctrina.} Dupliciter exponi potest: vel hæc doctrina appetit ista, id est summum bonum humanum & omnia quibus comparari potest. vel, Ista, id est bonũ proprium vt proprium, commune vt remotum.

12 {CIVILIS quædam.} Moralis scientia potest etiam dici ciuilis, cum illa quæ ordinantur ad inuicem possint aliquando denominari à nobiliori. Vnde moralis, œconomica & ciuilis poterunt vno nomine appellari sciẽtia ciuilis, quæ postea diuiditur in tria illa membra, scilicet moralem, œconomicam, ciuilem.

De

[illegible]

De modo procedendi, & auditore morali.

CAPVT III.

DIcetur autem satis, si declarabitur perinde 13
atq; subiecta materia postulat. Ipsum enim
* exactum non est in omnibus simili modo τὸ ἀκριβὲς
rationibus flagitandum: sicut ne iisce, quæ 14
per artem conficiuntur. Honesta autem, &
iusta, de quibus ciuilis considerat, tantam differētiam, erro
remq; habent, ut lege tantum esse uideantur, & non natura.
Talem etiam quendam errorem habent & ipsa bona: quia
compluribus ex ipsis accidunt detrimenta. iam enim qui=
dam ob diuitias: quidam ob fortitudinem periere. amabile
igitur est de talibus atque ex talibus dicentes: crasso modo, τύπῳ.
* figuraq; uerum ipsum ostendere. & de iis quæ sunt ple=
rumq;, atque ex talibus dicentes talia & concludere. eodem 15
modo & unumquenque auditorem ea quæ dicuntur accepta=
re oportet. est enim eruditi, exactum ipsum eatenus in uno=
quoque genere flagitare, quatenus fert ipsius rei natura. Si=
mile nanque uidetur esse mathematicum suadentem probare,
& ab oratore demonstrationes exigere. Atqui bene quisq; 16
iudicat ea quæ cognoscit, & ipsorum bonus est iudex. is er-
go in unaquaque re bene iudicat qui in illa est eruditus. *ab= ἁπλῶς.
solutè autem, qui est in omnibus eruditus. quapropter iuue=
nis, ciuilis disciplinæ non est idoneus auditor. Est enim ru-
dis actuum uitæ. Ex his autem, & de his ipsæ rationes effi=
ciuntur. Præterea cum perturbationes sequatur, uanè, sineq; 17
utilitate audiet: quippe cum finis non cognitio sit, sed actio.
Interest autem nihil iuuenis sit ætate, an moribus iuuenis 18
similis. non enim defectio est ob tempus: sed quia uiuit &
persequitur singula cum perturbatione. talibus enim inuti=
lis fit ipsa cognitio: perinde atque incontinentibus ipsis.

Iis autem qui suas rationi subijciũt appetitiones, cum ratio neq; agunt: magnam afferre potest utilitatem. De auditore igitur, & quonam modo rationes sunt acceptandæ, quidq; proponimus: tot exordij loco sint dicta.

COMMENT.

13 DICETVR autem satis.} Hoc est tertium capitulũ huius primi tractatus, id est prooemij, in quo declarat modũ tradendi hanc doctrinam atque recipiendi, & à quo auditore recipi debet. Diuiditur in tres partes quæ in suis locis declarabuntur. In prima igitur ostendit modum tradendi hanc doctrinam scilicet quæ non est demonstratiua, & à causis necessariis deducendo necessarias conclusiones. sed à causis contingentibus vt sunt actiones humanæ, quæ sunt materia huius scientiæ moralis quæ est contingens, & non necessaria. & qualis est materia scientiæ, talis debet esse modus doctrinæ: & qualis est res, talis oritur cognitio quæ est media inter cognoscens & cognitum. Anima est quasi mensurans: scientia est mensura: res quæ scitur est quoddam mensuratum. Dupliciter igitur sunt res, aut necessariæ, & à causis necessariis, ex quibus oritur scientia propriè dicta, & sequuntur ex ipsis necessarij effectus: aut à contingentibus contingentes. Nam cuique scientiæ accõmodatur modus doctrinæ quẽ expetit materia illius sciẽtiæ. Nam si materia est necessaria, & modus doctrinæ est demonstratiuus: si materia contingens, & doctrina ex contingentibus procedit, & modus erit non demonstratiuus, sed suasiuus. Declaratur hoc à Philosopho in textu, quod scientia morum habet talem materiam, vt non exigat exactissimum modum doctrinæ, sed eum qui procedit ab his quæ vt plurimum fiunt, & probat hoc pacto. Illa scientia cuius materia non est necessaria, sed varia, non potest habere modum doctrinæ necessarium. At materia moralium est varia, ergo non potest habere modum doctrinæ nessarium: maior clara: minor probatur à Philosopho, tam ex parte eorum quæ fiunt à nobis, quàm ex parte externarum rerum, quia non omnes homines eodem modo putant iusta, & honesta: & quod videtur iustum nunc, non putatur alio tempore mutatis conditionibus rerum. Sic dicendũ

de lo

de locis. Nã quod hic videtur iustum, forte non videtur apud Scythas. Eodem pacto de externis bonis dicendũ: non enim semper sunt bona. Nam multi ob robur vel diuitias periere. Quare bona interna, & externa circa quæ omnia versatur ciuilis facultas, non semper & necessario sunt talia, sed vt plurimum. Ideo modus doctrinæ non erit ex necessariis, sed ex his quæ sæpe fiunt, & in modo docendi proficiscendum est grosso modo. & quasi per figuram, & nõ demonstratiuè: sed quasi persuasiuè. {SICVT nec in iis quæ per artes, &c.} 14
Non enim eodẽ modo figura expetitur à pictore, & ab sculptore. {EX talibus.} scilicet actionibus humanis tanquam ex principiis, quæ vt plurimum fiunt. {DE huiuscemodi rebus.} scilicet tanquam de cõclusionibus non necessariis, sed vt sunt ea quæ sæpe fiunt, & plerunque. Notandum quòd ex ipsis rebus emergit scientia. Itaque quales sunt res, talis nostra cognitio est & scientia. Verum rerũ quædã sunt necessariæ, quædam non necessariæ, sed contingentes. Rerum necessariarũ necessaria est scientia, & proprie dicta. Tales autẽ res sunt diuinæ, mathematicæ, pleræque naturales. Non necessariæ res trifariam diuiduntur. quædam persæpe, vt calores in æstate: quædam rarò, vt calores in hyeme: quædã æquo discrimine, vt ambulare, non ambulare, & alia quæ sunt in nostro arbitrio nostráque volũtate. Circa res quæ sæpe fiunt, dici potest quod versetur ars. Circa ea quæ raro fiunt, versatur casus vel fortuna. Casus enim vt inquit Philosophus, est causa per accidens rare circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna est causa per accidens raro circa ea quæ fiunt à mente, & electione. Circa ea quæ fiunt æquè versatur ratio & electio nostra. Scientia vero proprie dicta est, circa ea quæ sunt necessaria, & perpetua, & semper se habent eodem modo, & doctrina illius est demonstratiua & exactissima, licet etiam scientiæ sint aliæ aliis certiores, & habeant gradus certitudinis inter se, vt mathematicæ sunt certiores quàm naturales, cum illæ sint in primo gradu certitudinis. Artes vtuntur modo doctrinæ procedente ex his quæ vt plurimum fiunt: & talis videtur esse scientia vel ars moralis, cum versetur circa ea quæ non constant natura, vt sint eadem apud omnes, sed lege & constitutione quæ est varia apud diuersas nationes & ciuitates, vt patet. Notandum quòd fortitudo hic sumi potest

teſt,aut pro viribus corporis vt dicatur robur,aut pro ipſa fortitudine quæ eſt virtus moralis,& mediocritas inter audaciam,& timiditatem.Conſiderandũ eſt autẽ quòd virtutes corporis ſimili modo ſe habere videntur,vt illæ animi reſpectu animi cui tribuuntur quatuor illæ virtutes morales,ad quas redigũtur reliquæ omnes.In corpore enim quatuor ſunt vires ſimiles illis:vigor ſiue viuacitas,vt ita dicam ſenſuum.ſecunda,robur.tertia,pulchritudo.quarta,valetudo bona.At viuacitas ſenſuum videtur habere ſimilitudinẽ cum prudẽtia.Nã ſicut per prudentiã res agibiles ab anima percipiuntur:ſic bonitate ſenſuũ ſenſibilia à ſenſibus.robur cõparatur fortitudini.pulchritudo tẽperantiæ:quæ pulchritudo videtur eſſe temperata quædã mediocritas orta ex partibus corporis cõgruè diſpoſitis.Sanitas iuſtitiæ comparatur,quæ ſanitas oritur ex quadã complexione conuenienti,& debita quantitate humorũ.Quod ſi accipiatur fortitudo propriè dicta quæ eſt virtus,dicemus philoſophum loqui ſecundũ vulgi opinionem.Nam fortitudo non eſt cauſa mortis,quæ ſit malum,& præſertim cauſa per ſe,ſed à vulgo putatur malũ. quaſi oſtendere velit quod iſta habent tantã varietatẽ ob varias opiniones,& cõſtitutiones hominum,vt etiam fortitudo,& bona animi putentur mala cũ interdum afferre detri-
15 menta habentibus videantur. { EODEM modo. } Hæc eſt ſecunda pars capituli:in qua affert ex parte auditoris talem concluſionem:quòd oportet auditorem probare modũ doctrinæ,quẽ patitur & exigit ſcientia quam accipit:ſed ſcientia morum non exigit modum exactiſsimum:ergo oportet auditorem talem etiam modum accipere & probare. Hoc oſtenditur à philoſopho,quia ſimilis defectus eſſet geometram ſuadentẽ probare,& oratorem demonſtrantem:vel ab oratore demonſtrationem,& geometra ſuaſionem exigere. geometra enim proficiſcitur à principiis neceſſariis per demonſtrationẽ ad neceſſarias concluſiones:orator vero ſuadet per argumẽtationem probabilẽ quæ ſuadet,non autem cogit aſſentiri vt ipſa demonſtratio,quæ eſt ipſius geometræ. Notandum quod cuique ſcientiæ accommodatur modus doctrinæ proprius. Nam ſcientia eſt vt quidã terminus, doctrina quaſi via ad terminum.Verum ſicut omnis effectus artis fit per inſtrumẽtum accommodatum tam operi,quàm

operanti

operanti:sic modus doctrinæ accommodari debet. Modus igitur huius doctrinæ ob materiã debet esse nõ demonstratiuus propter quid, sed quia. Nã talis modus accommodatur iis scientiis quæ versantur circa materiam nõ necessariam.

16 {ATQVI bene quisque.} Hæc est tertia pars capituli, in qua facit præsuppositum tale, scilicet quòd quisque rectè iudicat, &c. & ex hoc præsupposito ostendit qualis debeat esse auditor huius disciplinæ moralis. Sed primum ostendit quis nõ sit idoneus, deinde quis sit idoneus auditor. Sed duo sunt minimè idonei. Vnus est iuuenis, cùm sit expers agibilium, & nostra doctrina est ex his tanquam ex principiis, & de his tanquam de cõclusionibus. procedimus enim ex illis, & concludimus de illis. probatur autem ratio ita: Idoneus auditor huius scientiæ bene iudicat de his quæ dicuntur in hac scientia, assentiendo his quæ bene, & reiiciendo quæ malè dicuntur: Sed iuuenis non bene iudicat de his: ergo nõ est idoneus auditor. Maior patet ex illo præsupposito facto quod quisq; bene iudicat, &c. Minor ostenditur ex eo quod iuuenis non habet experientiã actuum humanorũ, & rerum quæ aguntur in vita: ideo non potest rectè iudicare de illis ex quibus procedunt rationes, & de quibus fiunt cõclusiones in hac sciẽtia morali vel ciuili, & in hac nostra doctrina. Dubitatur, quia non videtur verũ quod iuuenis non sit idoneus auditor. Bene valeret ratio ad probãdum quod ipse non esset idoneus inuentor huius artis. Nam experiẽtia confert ad inuentionem, vt ait Philosophus in libro posteriorum, & in Metaphysicis. Dicendum quod re vera experiẽtia cõfert ad inuentionem, præsertim in scientiis speculatiuis. Hæc autẽ scientia non solùm speculatiua est, sed etiam vel potius actiua: & oportet vt ea quæ hic dicuntur, postea deducantur in actum. At iuuenis non habet experientiam actuum humanorum propter ætatem, nec est idoneus illos experiri: ideo non erit sufficiens auditor, quia non poterit rectè diiudicare de illis. Et econtra, homo exempli gratia qui per experientiam cognouit quod malæ cupiditates abstinentia superantur, statim assentietur doctrinæ Philosophi, cùm dicet temperatis operationibus temperatos fieri homines: & sic de aliis singulis si in aliis erit expertus. Vniuersaliter de omnibus si omnia erit expertus. Rectum enim iudiciũ cognitio præcedat oportet.

17 {PRAETEREA. Affert aliam rationẽ probantem quòd iuuenis non est idoneus auditor.qui non facilè potest conse- qui finem huius doctrinæ,non est idoneus auditor:At iuue- nis est huiusmodi,ergo,&c.Nam cùm sequatur perturbatio- nes animi,& viuat vt plurimũ secũdum sensum,non obtem- peraret his præceptis,adeò vt ea deduceret in actũ.Est enim huius doctrinæ non speculatio cognitióve,sed ipsa actio.

18 {INTEREST autem.} Quia suprà dixit eum qui pertur- bationes animi sequitur nõ esse idoneum auditorẽ,ne hoc tantùm de adolescente,sed etiam de prouecto ætate,& quo- cunque viuente secundum appetitum intelligatur:ideo dicit nihil interest siue sit iuuenis ætate,an moribus,quia proue- ctus ætate etiam inutiliter audiet si sequitur animi perturba- tiones,vt faciũt incõtinentes,quia defectus nõ est in tẽpore & ætate,sed in vita & moribus. Dubitatur,quia hæc scientia videtur superflua cùm nõ prosit hominibus prauis:boni ve- rò ea nõ egeant.Responderi potest bifariã.Primũ quòd hæc scientia est vtilis vtrisque.Nam praui licet cum difficultate, tamẽ quoquomodo reuocari possunt à vitiis,& flecti ad vir- tutes audiendo hæc.boni verò confirmantur.Secũdo modo dici potest quòd hæc scientia ita se habet ad animũ,vt medi cina ad ipsum corpus.Medicina autẽ est cõseruatiua & redu- ctiua sanitatis cũ morbi sunt curabiles.Sic sciẽtia hæc se ha- bet ad ægritudines animi.Verùm medij inter incurabiles & optimè se habentes præcipuè ferent fructum,quasi bene di- spositis ad virtutem suscipiendã proderit maximè hæc mo- ralis doctrina,vt Philosophus x. Ethicorum inquit.Sermo autem & doctrina nunquam in omnibus vires habent,sed oportet vt antè cultus sit animus auditoris ad rectè gauden- dum audẽdúmq;,tãquam ager qui semina sit nutriturus.Nã qui secundum perturbationem animi viuit nec audiret,&c.

19 {IIS autem qui suas.} Secunda particula in qua osten- dit quis sit idoneus auditor,& dicit quòd sunt hi qui subii- ciunt suas cupiditates rationi. Post hæc epilogat totum prooemium breuibus, incipiendo ab vltima parte,scilicet quod satis est declaratum qualis debeat esse auditor,& quo- modo tradi & recipi debet hæc doctrina,& quid qualéque propositum sit & intentio sua. Dubitatur cùm dixit quòd est inutilis incontinentibus hæc doctrina.Hoc non videtur verum,

verum,cum non modo incontinentes,ſed etiã intemperati poſsint percipere ſermones rationéſque Philoſophi. Dicendum quòd hæc ſcientia habet duplicem finem,propinquũ & remotum.Propiquus eſt perceptio eorum quæ dicuntur hic: remotus eſt actio,& eſt principaliſsimus finis. Itaq; primũ, id eſt,cognitionem conſequi poterunt:ſed non ita ſecundum vt operentur,qui finis eſt principaliſsimus,qui intendit.

De ſummo bono & recta auditoris educatione.

CAPVT IIII.

Vnc autem repetentes dicamus, (cum omnis 20
cognitio atque electio bonum quoddam affectet :) quid nam ſit id quod ciuilem appetere dicimus facultatem, & quid omnium rerum agendarum ſupremum ſit bonum. Nomine igitur *omnes* 21
ferè de ipſo conſentiunt. Nam & uulgus & elegantes felicitatem inquiunt eſſe.atque bene uiuere,bene agere,& felicem eſſe,eadem eſſe putant. De *felicitate autem quænam ſit diſſentiunt:& non ſimiliter uulgus,ac ſapientes eam aſſignãt,quidam enim unum quid corũ quæ clara,manifeſtáq; ſunt,ipſam eſſe putant,ut uoluptatem,aut diuitias,aut honorem.quidam aliquid aliud.perſæpe etiam unus idemq;, diuerſum:* Nam *cum ægrotat,ſanitatẽ:cũ pauper eſt,diuitias. ignorationis uero conſcij ſuæ eos admirãtur qui magnũ aliquid & ultra uires ipſorum dicunt.quidam autẽ præter hæc plura bona aliud quoddam per ſe eſſe putabant:quod quidẽ & his uniuerſis ut ſint bona,cenſuere cauſam eſſe.omnes igitur opiniones ſcrutari,ſuperuacaneum eſt fortaſſe.* Satis *autem erit,ſi eas ſcrutabimur quæ maximè extant , aut rationem aliquam habere uidentur.*At *enim ne lateat nos eas inter ſeſe rationes differre,quæ à principijs profiſciſcũtur,* 22
& quæ ad principia pergunt. Rectè *enim &* Plato *du=*

bitabat atque quærebat, utrum à principijs, an ad principia sit ipsa uia: ut in stadio, ad calcem ex ijsce quæ præmia
23 ponunt, an contra. Enimuero semper est à notis incipiendum. hæc autem duobus modis talia sunt. alia nanque sunt nobis: alia simpliciter nota. nobis igitur forsitan ex ijs in-
24 cipiendum est, quæ nobis sunt nota. Quocirca bene institutum moribus eum esse oportet qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione est sufficienter auditurus. est enim prin-
25 cipium * ex se. atque si hoc satis constet: non opus erit * ipso cur est. talis autem aut habet principia, aut accipere faci-

τὸ ὅτι, τὸ διότι

26 le potest. cui uerò neutrum horum inest: is Hesiodi sententiam audiat hisce carminibus explicatam.

Optimus ille quidem est, ex sese qui omnia nouit,
Perceptis quæ pòst & semper sunt meliora.
Is rursus bonus est paret qui recta monenti.
Atqui ex se nescit, cuiquam nec porrigit aures
Vt bona percipiat: demẽs & inutilis ille est.

COMMENT.

20 SED NVNC repetentes.} Hic est secundus tractatus huius primi libri, in quo finito procœmio intendit docere & tractare de summo bono, & ostendere quid sit. Diuiditur in quinque capitula. In primo proponit opiniones aliorũ multorum de summo bono, & postea declarat modũ, quo ipsum inuestigare debemus. In secundo resumit opiniones allatas, easqúe refellit. In tertio confutat opinionem Platonis ex eo quod dixit idæã boni, esse summum bonum. In quarto enititur definire summum bonum, id est ipsius felicitatis definitionem afferre secundum sententiam suã. In quinto opiniones allatas trahere nititur ad propositum suũ, & ad suam definitionẽ de felicitate assignatam. Primum capitulũ diuiditur in duas partes. In prima inquirit ipsum summum bonũ afferendo varias opiniones. In secunda quærit, qualis debeat esse modus inuestigandi ipsum. Dicit igitur in prima resumẽdo ea quæ dixit breuiter, scilicet quòd cùm omnia appetant quoddam bonũ, & cũ ciuilis præsit omnibus aliis facul

tatibus

tatibus, & aliæ tendant & ordinentur tanquam ad vltimum finem humanum, ad ciuilem, videamus quid ea expetat & quid ſit iſtud omnium rerum agendarum ſupremum bonū.

{NOMINE igitur.} Hac in parte Philoſophus oſtēdit opi 21
nionē hominū de felicitate, & duo facit. Primo oſtēdit quòd
nomine oēs cōueniūt, ſcilicet quiſq; in ſua lingua. Secūdo ꝙ
definitione differunt, & ex differentia quā habēt homines de
ipſa felicitate diſtinguit ipſos homines, ſcilicet in vulgus &
ſapientes. Et primo exponit opinionē vulgi, deinde ſapien-
tum, enumerando ea quæ ipſi ponebant pro ſummo bono, vt
latè patet in textu Philoſophi ex his quæ ipſe enumerat. No-
tandū quòd vita ſumitur bifariā, vt ſpectat ad hoc propoſitū:
aut vt prima perfectio aut ſecūda, id eſt ipſa operatio. prima
eſt, eſſe viuētis, quod profluit ab vnione animæ & corporis.
ſecūdo modo dicitur vita ipſa operatio, quæ proficiſcitur a
potētiis animæ: & ſic accipitur hic, ſcilicet pro operatione.
Intelligunt enim homines eū felicē, q bene viuit, id eſt bene
operatur. Notandū quòd hæ opiniones de felicitate, vt appa-
ret, oriūtur ex parte modorū viuēdi & excōmodatibus vitæ.
Nā illi qui dicunt voluptatē eſſe felicitatē, cōmoditate im-
pelluntur. Voluptas enim ab illis deſcribitur vita, id eſt ope-
ratio ſine impedimento: dolor verò diſpoſitio mala impe-
diens actiones. Sic qui dixerunt diuitias eſſe ſummū bonū, &
alij huiuſmodi cōmodis ſuis adducebantur ad hoc aſſeren-
dum. Notandū quòd Plato poſuit ſummū bonū ſeparatum
quoddā, non illud quod acquiritur in hac vita. Sciebat enim
quòd ſicut albedine fit homo albus, ſic felicitate fit fœlix, quā
oportet eſſe in eo qui ſit felix. Itaq; hanc felicitatē etiā ipſe
hominibus tribuit, quam ipſe Ariſtoles tribuit vt humanā.
Verū quia ea quæ ſunt in deo, quæ propriæ ſunt, cùm æterna
ſint, & firma, ideo dixit illud ſeparatum eſſe propriè bonū &
ſummū, ſcilicet ipſum deum cuius participatione ſunt om-
nia alia bona & omnia reducūtur ad ipſum tanquam ad vlti
mum finem & ſupremā cauſam bonorū omniū, in cuius eſ-
ſentia Plato poſuit idæam boni & omniū aliarū ſpecierum.
Philoſophus refellit hāc opinionē alio modo ſumptā, quàm
intellig ebat Plato. Sed ſicut à vulgo intelligebatur, ſumit
ipſe, & eam refellit. Plato autē poſuit ſummū bonū id quod
eſt ipſum bonum, nec habet aliquid admixtum, ſed eſt ratio

ipsius boni, & hoc posuit esse in Deo vel potius ipsum Deũ. Nam quicquid est in Deo, Deus est. Similiter ergo rationem boni posuit in Deo, in quo est ratio omnium quæ à natura fiunt cum rectitudine quadam quod additur ob ea quæ fiunt à casu, quorum formæ & idææ non sunt in mente diuina. Nã si hoc esset semper, illa fierent eodem modo, cuius tamen oppositum videmus, vt ille aiebat. Sed inferius hæc latius.

22 { AT enim ne lateat nos. } Hæc est secunda pars capituli in qua quærit modũ procedendi in hac scientia morali ad percipiendũ quid sit summũ bonum rerum humanarũ: & dicit quod duo sunt modi procedendi in perquirẽdis sciẽtiis & iis quæ scire volumus: aut à principiis, i. ab causis ad effectus, aut ab effectibus ad principia, id est ad ipsas causas. primus dicitur demonstratiuus simpliciter, alter secundũ quid: & licet re eadem sit via, differt tamẽ ratione, vt via ab Athenis Thebas & ab Thebis Athenas. Plato autem recte dubitauit & accommodatè ponit exemplũ de stadio in quo est finis & principiũ & terminus à quo, & terminus ad quem: licet idem sit spatiũ.

23 { ENIM vero semper. } Hoc loco Philosophus soluit & declarat quod in omni scientia incipiendum est à notis. Sed quia nota sunt dupliciter. Alia enim sunt nota simpliter vt causæ & principia: alia nostra ex parte & nobis, vt sunt effectus: quædã vero æquè nobis nota simpliciter, vt in mathematicis scientiis. In quibus igitur nobis notiores sunt effectus quàm causæ, incipiendũ ab ipsis effectibus proficiscendo ad causas, vt sunt hæ sciẽtiæ morales & naturales & artes. In quibus vero æquè nota sunt principia & simpliciter vt mathematica, in his incipiendũ à talibus principiis & causis demonstrando à priori affectus qui insunt subiecto. Incipiendũ igitur in hac scientia morali a nobis notis, id est ab affectibus & operationibus humanis secundũ rationẽ, ex quibus fiunt habitus studiosi, id est ipsæ virtutes secundũ quas fiunt operationes quæ sunt ipsa actiua felicitas. Ea enim est finalis causa omniũ humanarũ actionũ, & vltimũ bonũ in executione, primũ in intentione. Primũ enim intenditur ipsa felicitas, deinde excogitãtur media, quibus veniamus ad ipsam. Quatuor sunt causæ vt scimus. Principalissima est finalis. Ideo Aristoteles vt mihi videtur, nõ iure reprehenditur, vt dicunt quidã ꝙ nõ dixerit vel appellauerit Deũ causam efficientẽ, sed

ſed finalē ſemp̄ appellat. Ratio autē eſt, q̄a appellat eū à cauſa nobiliore. Felicitas verò eſt principiū in genere cauſæ finalis. at in genere cauſæ efficiētis eſt effectus, nec eſt abſurdū quod diuerſis rationibus vnū & idē ſit cauſa & effectus, in diuerſo genere cauſæ, vt felicitas. {QVOCIRCA bñ inſtitutū.} Ex ſupradictis infertur vnū, quod appellāt correlariū. Nā 24
cū debeamus incipere à nobis notis, oportet eū q̄ ſit auditurus de ſciētia ciuili inſtitutū eſſe bonis moribus, vt experientia poſsit percipere ea quæ cōferūt humanæ vitæ, & eis aſſentiri. Notandū ꝙ oportet auditurū de aliquibus aliquid præcognoſcere, & hoc, aut à ſe habet, aut percipit à doctore. A ſe habet vt dignitates tales, veluti, ſi ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanēt ſunt æqualia, & omne totum eſt maius ſua parte. A doctore ſuſcipit aliqua quibus adhærere debet. Veluti ſi duæ lineæ æquè diſtantes protrahātur in infinitū, nūquā cōcurrēt. Ita igitur in morali fieri debet. Oportet enim vt hæc auditurus afferat ex ſe principia quædā. Veluti quod abſtinentia cupiditates ſuperantur, vt per experientiam ſibi innotuit. Quod autē nō afferat, ſuſcipiat à ſuo doctore, & facile aſſentietur: ideo oportet eſſe inſtitutum bonis moribus & bene diſpoſitū ad recipiēdam doctrinā. Vbi afferri poteſt illud decimi libri quod etiā ſuprà attulimus. Sermo autē & doctrina nunquā in omnibus vires haberet: ſed oportet antè cultus ſit moribus auditoris animus ad rectè gaudendū odēdúmq́;, tanquā ager qui ſemina ſit nutriturus, &c. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd ſi ille non afferat ex ſe principia, nec ſit aptus ea ſuſcipere, is eſt penitus inutilis ſecundum Heſiodū.
{ESTenim principiū quod eſt.} Quia effectus eſt principiū in hac ſciētia morali & ciuili. Veluti bonus mos cōſeruat humanā naturā. {HABET principia.} ſcilicet audiēdi hanc doctrinā vt facilè aſſentiatur. Si quis enim ſit bene diſpoſitus & inſtitutus bonis moribus, veluti ſi quis ſuperauerit aliquādo cupiditatē abſtinentia, & moderatione vicerit appetitū, ſtatim aſſentietur cùm audiret hoc principiū ꝙ temperatis actibus tēperati fiunt habitus, & non quæret propter quid, cū hoc ſibi ſufficiēter cōſtet. Item abſtinētia cōcupiſcentiæ extinguuntur. Huius etiā nō quæret cauſam cū ſibi conſtet, vel quod ex ſe afferat, vel quod aſſentiatur docēti ea, q̄bus bene diſpoſitus & nō recalcitrans deberet non immeritò aſſentiri. 25 26

Quod felicitas non sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ.

27 CAPVT V.

Ed nos eò redeamus unde digreßi sumus. Sum-
mum enim bonū, felicitatemq;, non sine ratio-
ne ex uiuendi modo uidentur existimare: uul-
gus quidem & importunißimi, uoluptatem.
28 Quapropter & deditam uoluptatibus uitam amant. Tres
enim sunt maximè quæ præcellūt: ea quæ nunc dicta est, &
ciuilis, & contemplatiua tertia. Vulgus igitur mancipij si-
mile penitus esse uidetur, pecorum uitam diligendo. habet au-
tem rationem, quòd complures eorum qui sunt in potestati-
bus cōstituti, perinde atq; Sardanapalus uiuunt. Elegantes
29 autē & ad agendum idonei, honorem. Honos enim, finis fe-
30 rè ciuilis est uitæ. Videtur autem ab eo distare quod quæri-
mus. nam in ijs potius qui afficiunt, quàm in ijs qui affi-
ciūtur honoribus, esse uidetur. summum autē bonū propriū
31 quid, taleq; esse uaticinamur, ut auferri facile nequeat. Præ-
32 terea honorē persequi uidentur: ut seipsos bonos esse credāt.
itaque à prudentibus & apud eos qui ipsos cognoscunt: &
ob uirtutē honoribus affici quærunt. constat igitur secun-
33 dum hos ipsos, honore præstabiliorē esse uirtutem. Atq; for-
sitan & finem quispiam ciuilis uitæ magis hanc esse putaue-
rit, uerum & ipsa uidetur imperfectior esse. Videtur enim
posse uirtutem habentem, & dormire, aut non agere quic-
quam per uitam, & insuper in maximis malis atq; aduersi-
tatibus fortunæ positum esse. eum uerò qui ita se habet, ne-
mo felicē dixerit, nisi qui positionem obseruat. Sed hæc ha-
ctenus: satis enim de his est & * in conuersionibus dictum.
De contemplatrice autem uita, quàm tertiam diximus: in
34 sequentibus considerationem faciemus. Ea uerò quæ pecunijs
incum

ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις, *in coronis. L. Aret.*

incumbit uiolenta quædam est uita. Ipsæq; diuitiæ non sunt, id quod quærimus bonum. utiles enim sunt & ob aliud. quapropter ea quæ prius sunt dicta, potius quispiam fines esse existimauerit: quippe cùm propter se expetantur. at neque etiam illa uidentur: quanquam ad ipsa complures iactæ sunt rationes. Hæc igitur missa faciamus.

COMMENT.

SED nos eo redeamus.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo reuocat se ad primum propositum. 27 Nam instituit afferre & confutare opiniones antiquorum de summo bono. posuerat autem modum inuestigandi & procedendi in hac scientia, vt cognosceretur summum bonum, ideo nunc dicit, redeamus, &c. Resumit enim opiniones de summo bono, & eas refellit: & primo reprobat eos qui dixêre felicitatem esse aliquid eorũ quæ sunt nobis manifesta: deinde confutat eos qui posuerunt felicitatem in bonó separato, id est Platonē & Platonicos. Diuiditur in quinque partes: in prima ostendit cur sint tot variæ opiniones de felicitate, & affert opinionem vulgi ponentis summum bonum in voluptatibus. In secunda eam refellit. In tertia confutat elegantiores ponentes summum bonum in honore, & ostendit quòd insufficienter ponunt. In quarta refellit ponentes id in virtute, & in ea parte considerationem de vita contemplatiua differt in alium locum. In quinta reprobat ponentes in diuitiis. In prima igitur parte ostendit quòd tot variæ opiniones de summo bono oriuntur ex eo, quia vnusquisque amat suum modum viuendi, & secundum quod appetit, illud putat esse summum bonum. At cum varia appetantur ab hominibus: ideo varij fines pro summo bono constituuntur. Ipse autem reducit hæc ad tria genera vitæ, scilicet ad voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuam. Notandum quòd ij sunt ineptissimi qui ponunt summum bonum in voluptate: cum voluptas de qua loquitur hic Philosophus, possit esse causa amittendæ felicitatis. Notandum quòd tres vitas enumerauit Philosophus. Primam voluptuariã. Secundam ciuilem. Tertiam contemplatiuam. Istæ autem habent ordinē ita vt prima sit imperfectissima, & in ea maximè do-

minetur appetitus. In secūda fit sedatio & mitigatio perturbationum, atque in ea ratio dominatur appetitui non quòd omnino suffocet, sed obtemperantem facit rationi. In tertia vita fit vacuitas perturbationum, & appetitus, scilicet sensitiuus nullo modo operari videtur. Bene ergo attulit Philosophus per ordinem istas tres vitas, vt vidimus in textu. Notandum quòd per voluptatē intelligit de ea quæ est nobis cōmunis cum belluis, & similia. per secundam vitam intelligit ciuilem, quæ ponit in honore, & huiusmodi: per cōtemplatiuam vero intelligit eam quæ ab omni negotio seiuncta est.

28 {VVLGVS igitur.} Secunda est pars capituli in qua refellit opinionem ponentium felicitatē in voluptate. & vult probare quòd voluptas nō est felicitas. Illud quod est nobis commune cum belluis non est felicitas humana. Sed voluptas est huiusmodi: ergo ea nō est felicitas. Maior probatur: quia felicitatem humanam necesse est propriam esse hominis: id autem quod est nobis cum belluis commune, non est proprium hominis. Nam si ita esset, belluæ possent dici felices: quod est absurdū. Minor probatur, quia voluptate fruuntur etiam belluæ, cum voluptas gustu & tactu maximè percipiatur: quibus sensibus bruta etiam viuunt, & nos per tales efficimur valde communes cum cæteris animalibus, etiam cum imperfectis: quia nullum animal est his duobus sensibus vacans, cum multa animalia careant reliquis. Hæc autē opinio sustentari videtur quāuis sit admodum abiecta: quia homines vident principes viuere in deliciis, & voluptatibus: quorum exemplo ducti putent eorum vitam esse potissimam felicissimámque inter alias, atque ideo eam sequuntur. Notandum quod vulgus dicitur simile esse mancipio, quia voluptati ita obedire videtur: vt serui dominis suis.

29 {ELEGANTES autem.} In hac tertia parte capituli affert opinionem eorum, qui emergunt à vulgo, & eos vocat elegantes. Hi autem putant felicitatem humanam in honore consistere: quorum sentētia tali modo probatur. Finis rerum agendarum & virtutum est felicitas. At honor est talis: finis ergo ipse est felicitas humana. Nam quicquid agitur in vita humana, videtur agi ob ipsum honorem. præterea honor dicitur esse præmium virtutis. {FERE.} Hoc addidisse videtur, quia iste vere non est finis talis.

ATTA

{ATTAMEN non videtur.} Duabus rationibus oſtendit 30
quod honos nõ ſit felicitas Prima. Honos non cõſiſtit in eo
qui honoratur, ſed in eo qui honorat: at felicitas conſiſtit in
eo cuius eſt felicitas, & non collocatur in alio, quàm in eo cu
ius eſt: ergo felicitas non eſt honos neque in honore.
{VATICINAMVR.} Quia nondũ eſt declaratũ quid ſit, 31
notandum quod duobus modis exponere poſſumus hono-
rem magis eſſe in honorante, quàm in ſuſcipiẽte honorem.
Primo modo: quia eſt operatio honorantis magis quã ſuſci-
pientis. Secũdo modo: quia honor videtur eſſe magis in pote
ſtate honorantis quàm honorati. Nã is qui patitur nõ habet
poteſtatem patiendi vel nõ patiendi: quia eſt in agẽte. Dixit
autẽ, Magis: quia ille qui honoratur videtur concurrere pro-
pter virtutem ob quam videtur eſſe cauſa vt honoretur: licet
honorare vel nõ honorare ſit potius in arbitrio honorantis.
Notãdũ quod illud quod nõ eſt in noſtra poteſtate, facilè etiã
inuitis nobis auferri poteſt. vnde cũ bona corporis, & exter-
na nõ ſint in noſtra ptãte: ideo in illis non conſiſtit felicitas.
{PRAETEREA honorem.} Secunda ratio: Id quod eſt ob 32
virtutem & teſtimoniũ eiuſdem non eſt felicitas. At honor
eſt huiuſmodi: ergo honor non eſt felicitas. Nam appetunt
honorẽ cõſequi apud ſapientes tanquã peritiſsimos in diſcer
nendo, & apud eos qui ipſos cognoſcunt exiſtimãtes talẽ ho-
norẽ eſſe veluti teſtimonium quoddam ſuarum virtutum, &
indicium quo deprehendunt & ſibi perſuadent ſe habere vir
tutes, poſteaquã honorãtur: ergo honorẽ appetũt ob ipſam
virtutem: ergo honos eſt ob virtutem. Notãdum quod ſi ho-
nos eſſet humana felicitas, ſequeretur quod breui tẽpore ali
quis eſſet felix & non felix, id eſt nunc felix cum honoratur,
nunc non felix cum non honoratur: & idem etiam reſpectu
vnius honorãtis eſſet felix: reſpectu verò alterius eum poſt-
habentis non eſſet felix. {ATQVE forſitan.} Hæc eſt quar 33
ta pars in qua proſequitur Philoſophus, refellendo nunc eos
qui ſummum bonum in virtute ponebant: & quãquã hi ma
gis ad veritatẽ acceſsiſſe videntur quàm ſuperiores, quia vir
tutẽ habens eſt in potentia propinqua felix: tamen hanc opi
nionẽ etiam reprobat tali ratione. Id quod non eſt perfectũ,
non eſt ſummum bonum. At virtus non eſt perfectum: ergo
non eſt ſummum bonum. Minor probatur à Philoſopho.
Nam

Nam virtus potest esse in dormiente & in eo itẽ qui non operetur ob impedimenta, & demũ in his qui sint in maximis ærumnis, & calamitatibus constituti: quos nemo felices appellabit nisi positionem custodiẽs, sicuti fecêre aliqui Philosophi ponentes quædam paradoxa. Notandum quòd si oportet aliquem felicem euadere, necesse est in illo prius esse virtutes. Verum nõ sufficit vt habeat habitum. Nam habitus ordinatur ad operationẽ, & propterea virtus est imperfectior quàm ipsa felicitas, cum ordinetur ad vlteriorem finem. Notandum quòd à Philosopho facti sunt libelli de omnibus scientijs liberalibus breuissimi & per modum conclusionũ, quos appellauit conuersiones: & sic solent Græci artes liberales appellare, quia videntur circulo quodam in se redire cum vnaquæque aliis vtatur: hos libellos Philosophus appellauit conuersiones. alij dicunt quædam esse à Philosopho cõfecta ita vt finis vnius scientiæ sit principium alterius, & sic sint quasi circuli, quæ opinio mihi non placet. Notãdum ꝙ positio est opinio alicuius in Philosophia præclari, quæ sit aliena à communi hominũ opinione, vt fuit Heracliti, qui dixit contraria esse idem, & huiusmodi. Notãdum quòd Philosophus differt considerationem vitæ contẽplatiuæ in aliũ locum: quia non pertinet ad hunc locũ tractare de ipsa. Nam nec reprobari potest cùm sit præstãtissima: nec sumẽda nũc pro felicitate, cùm antea oporteat tractare de felicitate actiua & ciuili, quæ competit homini, vt homo est.

34 {EA verò quæ pecuniis.} Hac in parte quinta refellit opinionẽ eorum, qui ponebãt summũ bonũ in diuitiis, hoc pacto: In ea vita quæ est violenta nõ consistit felicitas. At ea vita quæ intendit diuitiis, & ei dedita est huiusmodi, ergo &c. Item illud quod est alterius causa, & propter aliud, non est felicitas humana. at diuitiæ sunt huiusmodi: ergo diuitiæ non sunt felicitas humana. Nam summũ bonũ non est ob aliud: alia verò omnia sunt ob ipsum. Diuitiæ verò sunt adminicula, quibus vir studiosus potest exercere suas operationes: vt magnificentiæ & liberalitati s: ergo sunt ob operationes virtutum nonnullarum, & ordinantur ad aliud vlterius. Ex his infert quòd illa tria prædicta magis apparent esse finis vltimus quàm diuitiæ, & tamẽ illa nõ sunt, vt ostensum est, quãuis multæ sint allatæ ratiões, scilicet à diuersis Philosophis.

Quod non sit idæa.

CAP. VI.

PRæstat autem fortasse de uniuersali bono con- 53
syderare, & quonam modo dicitur dubitare:
quanquam hæc quæstio perardua nobis est,
propterea quod amici sunt qui * formas ip- τὰ εἴδη.
sas introduxerunt. Verum melius forsitan, & oportere ui-
debitur sua quoque, præsertim Philosophos, pro ueritatis salute refellere. nam cum ambo sint amici: sanctum est honori ueritatem præferre. Qui igitur hanc attulerunt opinionem: in iisce non faciebant idæas, in quibus prius & posterius esse dicebant. Idcirco neque numerorum idæam conficiebant. at bonum & in substantia dicitur, & in quali, & in eo quod est ad aliquid. atque id quod est per se, substantiáue, prius est eo natura quod est ad ali-
quid. Est enim hoc propagini, & accidenti eius quod est 36
simile. quibus efficitur, ut non sit in omnibus communis quædam idæa. Præterea cùm bonum æque atque id quod est dicatur (nam & in substantia dicitur bonum, ut mens & Deus: & in quali, uirtus: & in quanto, mediocre: & in relatione, utile: & in tempore, occasio: & in loco, mora: & alia istiusmodi) constat non esse commune quicquam uniuersale ac unum. non enim in omnibus prædicamentis:
sed in uno tantummodo diceretur. præterea cum eorum quæ 37
unam habent idæam, una sit & scientia bonorum etiam omnium, una scientia quædam esset. nunc autem plures sunt, & eorum quæ sub eodem prædicamento sunt collata: ut temporis: in bello quidem, militaris facultas: in ægretudine autem, ars medendi, & mediocris: in alimento quidem, medicina. in laboribus autem, ars corporis exer-
cendi. Dubitauerit autem quispiam, quidnam & uelint di- 38

cere

cere ipsum quodque: si una & eadem hominis est ratio, &
in ipso homine & in homine. nam quo uterque est homo,
hoc differentiam inter sese nullam habebunt. quod si ita est
39 neque quo utrunque est bonum. At uerò neque quia perpe-
tuum est, ideo magis erit bonum. siquidem neque diuturnum
40 album, magis est album, quàm unius album dici. Probabi-
lius autem de ipso uidētur dicere Pythagorici, ipsum unum
41 in bonorum serie collocātes, quos sequutus uidetur & Pseu
sippus. Sed de his quidem alius erit sermo. In ijs autem quæ
dicta sunt, controuersia quædam uidetur, quod rationes
non de omni bono sunt dictæ. dicuntur autem una specie
bona: ea quæ amantur per se. ea uerò quæ hæc efficiunt, aut
aliquo modò conseruant, aut contraria prohibent: propter
hæc ipsa, modoq; alio, bona dicuntur. constat igitur bona,
42 bifariam dici: alia per se, alia propter illa. Seiunctis igitur
per se bonis, à bonis utilibus, consideremus si ea quæ sunt
per se, una idæa bona dicantur. at quænam quispiam posue-
rit per se bona? an ea quæ & sine alijs persequimur, quale
est sapere, & uidere & uoluptates nonnullæ, atque hono-
res. hæc enim tametsi propter aliud quippiam persequimur,
tamen ex ijs, esse posuerit quispiam quæ sunt per se bona. an
43 nihil aliud præter idæam ponendum est? quare * forma
τὸ εἶδος.
res quædam erat inanis. Quòd si hæc quoque per se sunt
bona: eandem in his omnibus ipsius boni rationem inesse
se oportebit, perinde atque albedinis ratio eadem est niue
atque cerusa: at honoris, & prudentiæ, & uoluptatis hoc
ipso quo bona sunt, diuersæ sunt rationes ac differentes:
ipsum ergo bonum non est quid commune una idæa. At quo
nam modo dicuntur? non enim ijsce similia sunt, quæ no-
mine eodem fortuito nuncupantur. Dicunturne igitur, quia
κατ' ἀναλογίαν.
sunt ab uno, aut ad unum omnia conferuntur: an * compa-
ratione

ratione potius rationum? etenim ut est in corpore uisus: sic est in anima mens, & aliud item in alio. Sed hæc in præ= 44
senti forsitan omittenda sunt: nam exactè ipsa discutere, ad aliam magis spectat philosophiam. Et de idæa similiter. Constat enim etsi est aliquod unum bonum, quod communiter prædicatur, aut separatum quod ipsum per se: non tamen aut agi, aut acquiri ab homine posse. nunc autem tale quæritur. Fortasse autem cuipiam melius esse uidebi= 45
tur cognoscere ipsum, ad ea bonorum quæ poßideri ac agi possunt. nam uelut exemplar id habentes, magis ea quæ nobis sunt bona sciemus. & si sciuerimus, assequemur. Hæc igitur ratio habet quidem quandam probabilitatem: à scientijs autem discrepare uidetur. uniuersæ nanque bonum affectantes quoddam, idq́; quod deest perquirentes, huius prætermittunt cognitionem. tantam tamen opem uniuersos artifices ignorare, & non perquirere, non est consentaneum rationi. dubium autem est, & quidnam ad suam ar= 46
tem, aut textori confert, aut fabro, si ipsum scierit bonum: aut quonam pacto uel medicus, uel dux euadet peritior, qui idæam ipsam aspexerit. neque enim ualetudinem hoc modo medicus, sed hominis, imò uerò huius fortasse conside= 47
rare uidetur, quippe cum singulis hominibus medeatur. Sed de his hactenus.

COMMENT.

PRæstat autem fortasse. } Hoc est tertium capitulũ huius 35
secundi tractatus, in quo Aristoteles refellit opinionem Platonis de summo bono, quod Plato dicebat esse bonum separatum, id est, idæam boni. Diuiditur in quatuor partes. In prima parte proponit quod dicendum est de vniuersali bono, id est de idæa boni. In secunda parte asignat rationes, quòd non potest esse idæa boni. In tertia ponit quandam dubitationẽ, & soluit. In quarta postquam exterminauit

uit idæas,oſtendit quòd dato quòd ſint idææ,non eſt opus quærere de illis. In prima igitur parte dicit Philoſophus, quòd omiſsis reliquis opinionibus de ſummo bono,fortaſſe melius eſt conſiderare de vniuerſali bono,id eſt de cōmuni bono,& communi idæa boni,quam Plato dixit eſſe ſummū bonum,& cauſam cur alia bona quæ ſunt hic,ſint bona. Fortaſſe,quia hæc quæſtio non videtur pertinere ad moralem: ſed magis ad primum philoſophum,& metaphyſicum,tamé pauca dicere,& oſtendere quomodo non ſit idæa boni,ſummum bonum,quod hic quæritur,& intenditur,non videtur alienum à propoſito & ab Philoſopho morali. Pluribus in locis ſuis in libris Ariſtoteles irruit contra idæas Platonis, & nunquam ſe excuſat,niſi in hoc libro moralium. Ratio eſt, quia cùm ipſe det præcepta de moribus,ne videatur agere contra bonos mores impugnando amicum,& præceptorem ſuum Platonem,cum quadam honeſtate hic ſe excuſat.

36 {QVI igitur.} Hæc eſt ſecunda pars in qua aggreditur Platonis opinionem,oſtendendo talem concluſionem,quod non eſt vna communis idæa omnibus bonis,vt putauit Plato,& probat quatuor rationibus. Prima. Vbicunque vel in quibus eſt prius & poſterius non eſt cōmunis idæa & forma. At in bonis eſt prius & poſterius:ergo in bonis nō eſt communis idæa. Maior conceſſa eſt à Platonicis,quia non ponebāt idæas in his in quibus eſſet prius atque poſterius,& ideo numerorum non ponebāt idæam. Minor probatur à Philoſopho,ſcilicet quòd in bonis eſt prius & poſterius. Nam ſubſtantia eſt bonum,qualitas eſt bonum : relatio ſimiliter,& alia quæ ſunt in aliis variis prædicamentis in quibus eſt bonum. Verùm cùm iſta habeant ordinem,prius eſt ſubſtantia quàm relatio,cùm relatio ſit reſpectu ſubſtantiæ,vt eſt virgultum reſpectu arboris,& vt eſt accidens reſpectu ſubiecti ſui. prius enim eſt arbor quàm virgultū,& ſubiectum quàm accidens,& ſubſtātia quàm quātitas,vel qualitas vel relatio, vel aliud accidens. Vt prius eſt homo qui eſt ſubſtantia animata ſenſitiua,quàm ſit tantus,veluti trium cubitorum:vel talis:veluti albus:& ad aliquid,veluti pater. per prius igitur eſt homo prioritate naturæ, poſterius verò hæc ſibi accidunt:vt ſit tantus vel talis,& ſimilia: ergo cùm bonum non ſit quoddam commune æquè in omnibus prædicamentis,

non

non erit quędam communis idęa bonis omnibus quẽadmodum in numeris. Nam cũ variæ ſint ſpecies numerorũ, veluti dualitas, trinitas: & altera ſit prior, altera non, ponebat Plato quãdam idæam cõmunem omnibus. Eodẽ pacto cùm variæ ſint ſpecies bonorũ, & in bonis ſit prius & poſterius, non debet poni vna cõmunis idæa omnibus, dicit Philoſophus.

{PRAETEREA cùm bonum.} Secunda ratio. Ens dicitur de omnibus prædicamẽtis, ſimiliter & bonum, & alia eſt boni ratio cùm eſt in prædicamento ſubſtantiæ, & alia ratio cùm eſt in prædicamento qualitatis, & ſic de cæteris. Fit igitur talis argumentatio: Ea quæ ſunt in diuerſis prædicamentis non dicuntur ſecundum vnam rationem: nec eſt eorum vna cõmunis idæa. At bonũ, loquẽdo de bonis quæ ſunt hic, eſt in diuerſis prædicamentis: ergo boni non eſt vna ratio, & vna cõmunis idæa. Maior concederetur à Platonicis, & ſemper affert maiores hic veluti conceſſas à Platonicis. Minorẽ ipſe probat, ſcilicet quòd bona ſunt in diuerſis prædicamentis. nã mẽs quæ eſt de numero bonorũ, eſt in prædicamento ſubſtãtiæ, vt ait: virtus in prædicamẽtó qualitatis: moderatũ in prædicamento quantitatis, & vtile in prædicamento relationis. Vtile enim refertur ad aliud: occaſio quoque, id eſt opportunitas tẽporis ponitur in prædicamento quãdo, & ſicut tempus quod eſt menſura motus ponitur in quando, & congrua conuerſatio ponitur in prædicamẽto vbi: & alia huiuſmodi bona, quæ varia ſunt, & in diuerſis prædicamentis collocata. Nã vt prædicamenta ſunt maximé diſtincta inter ſe, ſic & res quæ in ipſis prædicamentis ſunt. Sequitur igitur cõcluſio, quòd nõ eſt vnum & vniuerſale bonũ cõmune omnibus bonis: nam ſi ita eſſet, nõ in omnibus prædicamẽtis, ſed in vno tantùm diceretur, & eſſet vt oſtendimus. Notandum quòd ens & bonum cõuertuntur. Sed bonũ ſumitur bifariã. Primo modo vt eſt paſsio entis, & ſic conuertitur cum eo: alio modo vt eſt bonum moris, & hoc non conuertitur cum ente. nam omne bonum moris eſt ens, non autem econtra. Si igitur Plato dicit eſſe vnam communẽ idæam boni, oportet vt dicat bonum commune quod conuertitur cum ente. & ſic accipit hic Philoſophus illud bonum cõmune quod cõuertitur cum ente: & ex eo arguit contra Platonem. Notandum quòd Deus propriè non eſt in prædicamento, cùm ipſe

ſit qui producat ipſam ſubſtantiam,& omnis ſubſtãtia cõponatur aut ex materia & forma,aut ex potentia & actu: Deus autem non eſt cõpoſitus,ſed accipitur hic impropriè,ſcilicet pro ſubſtantia ſeparata:vel pro corpore cœleſti,quæ dicũtur animata à Philoſophis.tamen ſecũdum Scotũ,& forte etiam ſecũdum Platonem,eſt quædam ſubſtantia tranſcẽdens quæ prædicatur de Deo,& de ſubſtantia prædicamentali.& ſic faciunt decem prædicamenta traſcendentia, & ſic quantitas prædicatur de infinitate Dei,& qualitas de bono,&c.

77 {PRAETEREA cùm eorum.} Tertia ratio. Quorum non eſt vna,& eadem ſcientia,nõ eſt vna communis idæa:ſed bonorum non eſt vna,& eadem ſcientia:ergo bonorum nõ eſt vna cõmunis idæa.Maior cõcederetur à Platone. Nam Plato dixit,vt ſunt ideæ ita eſſe ſcientiam noſtrã.Minor declaratur à Philoſopho,nam eorũ quæ ſunt in vno prædicamento non eſt eadem ſcientia.multo minus erit vna ſcientia eorũ bonorum quæ ſunt in diuerſis prædicamentis. Sed tempus quodcũque collocatur in vno prædicamento, & tamen temporis nõ eſt vna ſciẽtia atque eadem. Nam tẽporis bellici eſt vna ſciẽtia quæ dicitur ars militaris.Temporis ægritudinis eſt ſciẽtia medicinæ,quæ obſeruat tẽpus,ſcilicet principium, augmẽtum,ſtatum & decremẽtum. Similiter moderationis in cibo eſt ars medendi,qua obſeruatur tẽpus debitũ alimento,& ſuperius exemplum de medicina pertinet ad recuperandam ſanitatem,hoc ad conſeruãdam eandem.Eſt etiam alia obſeruantia temporis,quæ pertinet ad gymnaſticã,id eſt ad artem exercendi corporis in ipſis ludis gymnaſticis. Notandum quòd vnius,& eiuſdem boni,quod eſt in vno prædicamento,oſtendit Philoſophus plures eſſe ſcientias. Nam tempus eſt bonum,& de ipſo conſiderant variæ ſciẽtiæ:vt in bello tempus bonum,& idoneum, & opportunitatem conſiderat ars militaris:& tempus bonũ in ægritudine medicina. & ſic de aliis aliæ facultates:ita vt cùm alia ſit atque alia ſcientia talis boni,erit alia atque alia ratio,& nõ communis ratio neque idæa huius boni quod eſt in vno prædicamẽto, multo minus boni quod eſt in omnibus prædicamentis.

78 {DVBITAVERIT autem quiſpiam.} Hæc eſt quarta ratio qua oſtendit non eſſe ponendam communem idæam ex eo,quia eſſet ſuperflua. Dicit igitur quòd ambiget quiſpiam

quid

quidnam Platonici velint dicere ipſum quodque. Addunt enim ipſum vnicuique rei cum volunt ſignificare idæam illius rei veluti ipſum hominem,id eſt idæam hominis:ipſum æquum ipſum bonum,idæam æqui,& idæam boni. quid ergo volunt ſignificare per ipſum? voluntne oſtendere eſſe diuerſas idæas à rebus quarum ſunt idæa,vt volebat Plato?Verum ea non differunt quæ cōueniunt in vna atque eadem ratione formali.At ipſe homo,id eſt idæa hominis, & homo apud nos conueniunt in ratione formali:ergo non differūt. Nam ſi definiantur de vtroque,dicetur animal rationale. ſi ergo non erit differentia in ratione formali inter idæam hominis & hominem,& inter idæam boni & bonum,ſuperfluū videretur ponere idæam hominis,& idæam boni, & credere eſſe quaſdam ſpecies ſeparatas per ſe ſeorſum exiſtentes. Notandum quòd Philoſophus hic ex definitione rerum irruit contra Platonem,qui poſuit formas diuerſas, & idæas à rebus quarum ſunt idææ: diuerſitas autem nulla alia videtur quàm formalis:quòd ſi oſtendatur ipſas non differre ratione formali, certè non different res illæ, & falſa erit opinio Platonis ponentis idæas differre à rebus quarum ſunt idææ, & ſuperfluæ idææ videbuntur.

{AT verò neque quia.} Hac in parte affert vnam obie- 39
ctionem quæ fieri contra eum poſſet. Tu dicis ô Ariſtoteles, quod homo nō differt ab ipſo homine id eſt idæa hominis: quomodo nō differt,cum homo hic apud nos ſit corruptibilis:idææ vero & hominis & boni ſint perpetuæ & incorruptibiles? dicit ergo Philoſophus quod propter hoc non differunt eſſentialiter,& formaliter, ſed per modos quoſdam, & poſteriora quædam,veluti finitum & infinitum, perpetuum & non perpetuum,quæ non ſunt de eſſentia rei: modi vero non faciunt proprie differre,ſed formæ eſſentiales faciūt ea quæ ſunt,proprie differre.Nam ea dicuntur eſſe de eſſentia alicuius quæ ſimul ſunt & non poſterius. Prius enim res eſt, poſtea perpetua & non perpetua, & talis vel talis, quæ non faciunt eſſentialiter res differre:& dat exemplum de albedine,quod non eſt magis album id, quod poteſt durare vnum diem,quàm id quod poteſt durare vnum annum. Illa enim duratio nō facit eſſe magis aut minus albū:nam licet vnum ſit diuturnius altero,tamen vtrunque eſt album, & eiuſdē ra-

tionis. Igitur cũ Platonici velint idæas differre à rebus, quarum sunt idææ, & nos ostendimus non differre, superfluum est ponere idæas: frustra ergo ponitur communis idęa boni. Quanuis enim bonum, & ipsum bonum, id est, idæa boni differant per hoc quod alterum sit diuturnius altero: tamẽ non differunt in sua ratione formali, quia eiusdem sunt rationis.

40 {PROBABILIVS autem.} Hoc loco Philosophus comparat opinionẽ Platonis de bono cũ opinione Pythagoræ, & dicit quod sententia Pythagoricorũ videtur probabilior quàm Platonis: nõ quod sit simpliciter vera, sed probabilior. Dicit igitur quod Pythagorici non posuerunt bonum quoddam separatum per se existẽs commune omnibus bonis: sed posuerunt ordinem, & seriem bonorum: in qua collocarunt etiam vnum, vt ostendatur quod res tunc dicitur propriè bona, & perfecta, quando est vna. Pythagoras posuit duas series siue duos ordines vel familias vt ipse dicebat rerum, & has dixit principia rerum. Vnam igitur bonorũ seriem ponebãt Pythagorici: alteram malorũ. & in vnaquaque serie dicebãt esse decem inuicem opposita, tanquàm decem principia bonorum, & decem malorũ. In serie bonorũ posuerunt vnum: in serie malorũ plura, & successiue opposita hæc, scilicet finitum infinitum: impar & par: rectum & obliquũ: quadratum altera parte longius: lumen tenebræ: dextrũ sinistrũ: mas fœmina: quies motus: bonum malum. Vnũ dixit esse in numero bonorũ, quia quælibet res habet in se bonitatẽ suam per vnitatẽ, qua suscipit suum esse. Nã quãdo vnitur anima cum corpore, tunc fit vnum, quod est homo: quando vniuntur elementa, tunc fit cõpositũ, & est vnũ: vt lignum, lapis, aurum, & similia: & quando vniuntur plures voces secundum proportionẽ fit vnus concentus. Itaque vnitas in qualibet re videtur esse perfectio. Ecõtra facit pluralitas: & destruit enim res, & ad nõ esse perducit: nam cũ aliquod corpus resoluitur in elementa, & in plura, tunc destruitur illud cõpositum. Finitum quoque est bonũ, quia designat perfectionẽ, & potest percipi. Infinitum est malum, & imperfectum, & indeterminatum, & percipi nõ potest. Impar est bonũ, quia diuidi non potest vt vnitas, & nõ destruitur per suã imparitatem. Par econtra est malũ, quia per suã paritatẽ resoluitur vsque ad vnitatẽ quæ nõ est amplius numerus, & si aliquãdo nõ potest diuidi vsque

ad vnitatem,ita quod remaneat numerus,ſtat virtute impa-ritatis vt primo modo octonarius numerus diuiditur vſque ad vnitatē:ſenarius ſtat in prima diuiſione virtute imparita tis,id eſt numeri ternarii: non quod ſtat ſenarius numerus. quia iam eſt deſtructus,ſed ſtat diuiſio & cōſiſtit in ternario: ſic de aliis oppoſitis dici poteſt,quod alterū habet rationem boni,alterū mali.Ariſtoteles igitur anteponit hanc opinio-nem Pythagoræ,opinioni Platonis.Quia Pythagoras redu-cebat omnia bona ad vnū bonū,quod eſt in rebus hic apud nos:& non ad vnum bonū ſeparatum à nobis,vt eſt idæa bo ni,quemadmodum ſenſit Plato:& dicit quod Speuſippus qui fuit diſcipulus Platonis,& ex ſorore nepos, reliquit eum in hoc,& ſequutus eſt Pythagoram:ex quo etiam ſe magis excu-ſare videtur,ſi ipſe nō ſequutus eſt Platonem præceptorem.

{IN iis autē quæ dicta ſunt.}Hac in parte quæ eſt tertia 41 pars principalis huius capituli,affert obiectionē quę fieri poſ ſet cōtra rationes ſuas ſuperius illatas.Dicere enim quis poſ ſet,ô Ariſtoteles,tu loquutus es de bonis vno modo ſumptis indeterminate,& ſine diſtinctione vlla,nō loquēdo de omni bono diſtinctè vt opportebat.Nā bona bifariā dicūtur:quę-dā enim per ſe bona: quædā propter aliud: & de iſtis duabus ſpeciebus fortaſſe diceret Plato ſe non poſuiſſe communem idæam vnam,ſed de altera ſpecie tātum,ſcilicet bonorū per ſe relictis bonis vtilibus,& propter aliud quæ non ſunt pro-priè bona cū ſint ad aliud.Itaque debebas diſtinguere ô Ari-ſtoteles,& de omni bono differenter loqui & diſtinctè. tu au tem nō loquutus es & de omni bono,cum bifariam ſit.Dicit igitur Philoſophus,iſta eſt bona obiectio: itaque diuidantur bona,quia ex iis quæ dicta ſunt à nobis,cum non diſtinxeri mus bona,controuerſia videtur ſuboriri,& obiectio quædā: ad quam tollendam diuidamus bona,& videamus ſi eſt vna communis idæa.Bona bifariam dicuntur: quædam per ſe: quędā ob aliquid aliud per ſe autē bona rurſus,aut per ſe ſim pliciter & abſolutè ſunt, aut ſunt partim propter ſe, partim ob aliud,quæ ſint quaſi media inter ea quæ ſunt per ſe ſimpli citer & abſolute,& ea quæ ſunt ob aliud tantū. per ſe ſimpli-citer ſunt vt felicitas:per ſe vero bona,quæ partim ſunt pro-pter ſe,partim ob aliud ſunt,vt ſanitas:ea vero ſunt proprie ob aliud,vt in medicina potiones & tēperati cibi, & alia hu-

iusmodi quæ faciunt vel conseruant sanitatem vel remouēt contraria: id est impedimenta sanitatis. Sunt enim ob aliud tātum quia ob sanitatem. Quare sunt bona per se, & propter aliud, & partim propter se, & partim propter aliud: natura enim non transit ab extremo ad extremum sine medio vt aiunt. Cum igitur tot modis dicantur bona, accipiamus alteram speciem bonorum, scilicet per se, posthabitis nunc bonis vtilibus quæ sunt ob aliud tātum: quia si debet esse idæa boni, magis erit de bonis per se. Accipiamus igitur ista bona per se, & consideremus, dicit Philosophus, si his competit vna communis idæa. Notandum circa illa verba, non de omni loquebamur bono. In textu græco qui reperitur, & etiā in traductione Leonardi non est ibi, non: traductio vetus & Ioannis Argyropyli habet, non. Et Eustrathius, & alij expositores exponunt, cum non, istum textum.

42 {AT quænam quispiam.} Facta distinctione bonorū, & postpositis vtilibus quæ sunt ob aliud tātū, & sumptis per se bonis, ostendit Philosophus quòd per se bonorū non est vna cōmunis idæa, & hoc modo videtur tollere idæas rerum. Si hic apud nos ô Plato, sunt aliqua bona per se, forma & idæa bonorum vana, & superflua esse videtur. At primum est, ergo & secundum, quod autē primum sit, ostēditur. Sunt enim hic bona per se, vt sapere, & videre, & habere prudentiam, & alia huiusmodi: & quædam voluptates, quia non omnes, sed voluptates quæ studiosas operationes sequuntur. hæc enim quanuis conferant ad aliquid aliud, tamen propter se expetuntur, & sunt bona reponenda, & numeranda inter bona per se, hoc ostenso vtitur quasi derisione contra Platonem, quasi dicat, Videtúrne tibi ô Plato, quod præter tuam idæam, quā tu vocas bonum per se, & separatum à nobis, sit aliud quicquā bonū per se hic apud nos? At qd igitur fuit opus ponere idæas? superflua profecto esset species & idæa. Nam Plato nolebat quòd idęæ differrent à rebus quarum erant idęæ, si ergo ostēsum est ab eo quòd idæa boni est bonum per se, & nos habemus etiam hic apud nos bona per se, & in eo quòd per se sunt eiusdem rationis cum idæis, & non differunt, superflua species erit, & idæa. Ex his omnibus concluditur quòd si non est vna idæa communis bonorum quæ sunt per se de quo magis videbatur, nullo modo potest esse vna idęa cōmunis omniū

bono

bonorum vel aliquorum bonorum,ex quo sequitur non esse idæam. Verum si tu dixeris, quod neque illa quæ enumeraui, nec alia sunt bona per se,superflua quoque esset idæa.nam si est bonum separatum per se, & debet esse exemplar eorum quæ sunt hic apud nos:certe ea quæ sunt ex idæis,id est exemplata (vt ita loquar) debent esse hic vt correspondeant suis idæis.sed si non sunt talia exemplata per se vt sunt idææ per se,frustra positæ sunt idææ eorũ quæ sunt scilicet vt sit idæa bonorum,id quod vere est bonũ per se:postea apud nos non sunt bona per se,de quibus ponitur idæa.

{QVOD si hæc quoque per se sunt bona.} Sequitur in re 43
darguendo Platonem,& ostendit quod si sint hic bona per se, non est necesse ponere aliud bonum separatum per se. Nam si per se bonorum est vna communis idæa ,tunc omnia quæ sunt hic per se bona , erunt eiusdem rationis , sed hoc est falsum:ergo sanum est ponere vnam communem idæam esse per se bonorum . quod autem hoc sit falsum , scilicet hic per se bona eiusdẽ esse rationis, probatur à Philosopho, & ostenditur quod sunt diuersæ rationis. nam sapientia est bonum per se tale vt perficiat habentem , & est in eius potestate cuius dicitur esse : honos dependet ab alio. at hæc competunt his,diuersa ergo sunt diuersæ rationis bona. quod si esset vna communis idæa bonorum per se : tunc omnia bona per se: quæ sunt hic conuenirent in communi ratione formali , vt nix,& cerusa in albedine.albedo enim niuis, & ipsius cærusæ est eiusdem rationis. sed cùm non conueniant in vna communi ratione , vt ostensum est, profectò non erit eorum vna communis idæa.quare siue sint bona per se hic apud nos , siue non sint: nullo modo erit idæa : quia si non sint hic bona per se , nec etiam esset idæa , quia Plato posuit idæas, vt per eas tanquam per exemplaria producat ea quæ sunt hic. si ergo exemplata hic non essent:frustra essent ibi exemplaria & formæ.si verò sint talia bona per se hic apud nos etiam non erit idæa,quia ista bona erunt eiusdem rationis cum idæa, & etiam inter se.sed ista sunt diuersarum rationum , quia non est eadem ratio prudentiæ & honoris, vt probauimus: ergo nõ est vna cõmunis idæa bonorum per se.Ex quibus concluditur quòd siue non sint hic bona per se, siue sint:non est vna communis idæa.At quonam pacto bona dicuntur ? Ex suprà

dictis oritur quædam difficultas, quàm soluit Philosophus, scilicet quomodo bonum dicatur prædicetúrque de omnibus bonis. nam cum superius dicebatur quòd bona habēt diuersas rationes, statim exclusa est prædicatio vniuoca: neque etiam videtur, quòd bonum prædicetur æquiuocè de bonis, cum non sint similia iis quæ fortuito & à casu eodem nomine appellantur. Restat igitur quomodo sit dicendum bonum prædicari de bonis inferioribus, si nec vniuoce nec æquiuocè prædicatur vt diximus, & apparet. Notandū quòd est differentia inter prædicationē vniuocam, & æquiuocā. Vniuoca est quando aliquid prædicatur dicitúrq; de pluribus secundum vnum nomen, & vnam rationem, vt homo dicitur vniuoce de Socrate & Platone. Aequiuoca est, quādo aliquid predicatur de pluribus secundum vnum nomen tantū: rationes verò eius sunt diuersæ secundum illud nomē, vt canis dicitur de cane terrestri, & de marino & cœlesti. omnes enim isti, licet sint diuersæ rationis, habent tamen nomē cōmune. Restant duo alij modi duæq; naturæ: quarum vna est quādo res habent idem nomen, & aliquam rationem cōmunem, sed non vt vniuoca: verum dicuntur cōuenire, vel quia profluunt ab vno, vel quia pergunt ad vnum exemplum primi, vt incisio venæ, instrumētum medici, potio item, & alia quæ inter se sunt diuersa, tamen dicuntur medicinæ, quia ab vno scilicet à medico originem habent. exemplum secundi, vt sana dicuntur veluti conseruatiua sanitatis, vt exercitatio corporis: siue recuperatiua, vt medicinæ, & talia quæ tendunt ad vnum terminum, & eundem finem, id est sanitatem. Altera est natura media inter vniuoca pura, & æquiuoca pura, & ista sunt analoga, id est, quæ habēt proportionem, & similitudinem rationis inter se: & hoc modo vult Philosophus vt dicantur bona, id est per analogiam, & similitudinem rationis: & ipsemet ponit exemplū. vt sicut visus in corpore est bonum: ita mens, & intellectus est bonū in anima. & ista est proportio, & analogia secundum quam bonum dicitur de bonis nō vniuoce neq; æquiuoce, sed analogice. Nam qualis est oculus in corpore, talis est mens in anima, sed vtrunq; est bonū per se, & dicentur bona per se secundū similitudinē rationis.

44 {SED hæc in præsenti.} Hæc est quarta pars principalis huius tertij capituli: in qua ostendit, quòd non pertinet ad

mora

moralem Philosophum tritè inquirere, vtrum bonum dicatur vniuoce an æquiuoce: & item de idæa boni, quam posuit Plato: sed talis consideratio diligens pertinet potius ad primum philosophum & metaphysicum. Nam primus philosophus considerat de omnibus quomodo dicuntur, & si conueniunt vel non conueniunt in ratione formali: & talis consideratio præsertim diligens non pertinet ad moralem: similiter de idæa, nam moralis non cōsiderat de his, quæ hic aut agi, aut acquiri à nobis non possunt: vt sunt idææ cùm sint in mente ipsa diuina, vt vult Plato. Nos autem quærimus nunc dicit Philosophus, bonum humanum.

{FORTASSE autem.} Affert obiectionem quandam, & 45 eam soluit. Tu Aristoteles remouisti sententiā Platonis, primo refellēdo eam vt falsam: postea dixisti, quòd si etiam est talis idæa boni: tamen non pertinet eius cognitio ad moralem: & hoc non videtur verum. nam si sit idæa boni, certè videbitur quod eius cognitio pertineat ad scientiam morum, & cognitionem bonorum, quia exēplar valet ad hoc vt fiat diligenter id quod depēdet ab ipso exemplari, facilius enim illo cognito, & discernemus dependens, & sicut sagittarij signo posito consequemur bonum quod quærimus.

{HAEC igitur ratio.} Nunc soluit obiectionē duabus rationibus. Prima, cognitio illius boni non pertinet ad Philosophū moralē, quam nullæ artes nullæq; scientiæ considerāt & præsupponūt: at bonū Platonis separatū est tale: ergo eius cognitio non pertinet ad moralem, & est inutilis eius cognitio. omnes enim artifices dirigunt suas operationes ad perficiendū suum opus, & si quid eis deest non contēplantur idæā separatā à nobis, cuius cognitio si conferret, profectò nō prætermitteretur ab omnibus artibus. Notandum ꝙ Plato concessisset non poni illud exemplar: vt nos intuentes illud faciamus ea quæ sunt hic ad imitationē illius. sed vt Deus opifex vniuersi intuens exēplaria, & idæas quas habet in se, producat deinde has res quæ sunt hic, & sint veluti exemplaria.

{DVBIVM autem est.} Secunda ratio. Eius rei cognitio 46 non pertinet ad scientiam moralem quæ non prodest scientiis, & artificibus vt euadant peritiores in sua arte: sed cognitio boni separati est huiusmodi, ergo non pertinet. &c. Hoc probatur inductione discurrendo per singulas artes, & facul-

tates, quæ de nihilo magis vel melius operari possunt: si cognouerint idæã boni separatã quàm si eandẽ ignorauerint.

47 {FORTASSE.} Quia licet medicus in operando versetur circa singularia, tamẽ cõsideret etiã sanitatẽ, & hominem in vniuersali. cùm Philosophus vellet definire felicitatẽ, attulit opiniones multorũ: quorum alij dixerunt esse voluptatẽ, alij honorẽ, alij virtutem vel aliquid eorũ bonorũ quæ sunt hic. Plato verò præter hæc aliud summũ bonũ cẽsuit esse separatum à nobis penitus, & ab his bonis quæ sunt hic: cuius opinionẽ refellit Philosophus, ostẽdens, pluribus rationibus non esse ponendã vnam idæã cõmunẽ omnibus istis bonis quæ sunt in vita humana. nã Philosophus loquitur in doctrina sua de summo bono quod acquiri potest ab homine per operationes suas, ita vt sit in se positum. sed vt videamus quæ fuit sentẽtia Platonis paulò est altius repetendũ, vt intelligamus rationes Philosophi non procedere contra mentẽ Platonis, sed contra eam sententiã quam vulgus credebat vel dicebat esse Platonis. Plato igitur ex cognitione harũ rerũ, & ordine eorũ quæ sunt hic, & partibus mundi, ascẽdit ad cognitionẽ opificis vniuersi. nam cognitio nostra ortũ habet à sensu, & tandem ascendit ad vniuersale, & rationes rerum: & sic inuentæ sunt artes, & scientiæ. sic igitur Plato ascendit ad cognitionem primæ causæ eorũ quæ sunt, cui tribuit rationem causæ efficiẽtis, & causæ formalis & finalis. primo efficiẽtis: qa ea quæ sunt, ab aliquo sunt producta, & ne fiat processus in infinitũ veniẽdũ est ad vnum quod sit producẽs tãtum, & nõ productum, & talis sit causa prima quæ habet esse ex se ita quòd nullo modo ab alio. & ista causa prima est efficiens omniũ quæ sunt hic, & ab ea profluunt, & cõseruantur omnia. & est vt quidam paterfamilias. ideo Plato ipsum vocauit patrem huius vniuersi. Propterea dicitur causa formalis ob multas rationes: primo quia est semotus ab omni materia, & quicquid ipse est, forma est, & etiã quia complectitur formas omniũ quæ sunt: nam cum ipse sit causa efficiens, necessario dicere oportet, quod cognoscens efficit, & intelligit ea antequã sint: quia si secus esset, ignoraret ea antequã produceret. & sic ageret sine cognitione, quod est absurdum. Etenim Deus antequã produceret mũdum intellexit eum, ergo erat mũdus, & erat in eo ab æterno non vt accidens quoddam,

dam,quia in Deo nō est accidens vllum, sed superēminenti quodā modo. Plato igitur voluit,quod omnia antequā producantur,essent in Deo:non eo modo quo sunt hic cū materia,& cū existentia,sed supereminenter,& ipsa tantum, id est ratio formalis tantum vniuscuiusq; rei. Ideo appellabat ipsa cum hac additione, ipsum hominem, id est rationem hominis & ipsum æquum, id est rationem æqui, & sic de alijs. sunt autē hæc in Deo perpetua,& sine materia, & idem cum Deo re:nec est incōueniens vnum esse idem re,habere tamē plures rationes,vt ascēsus,& discēsus in scala, & via ab Athenis Thebas,& à Thebis Athenas.licet idem sit spatium,tamē alia est ratio ascensus, & alia descensus: & alia ratio viæ ab Athenis,& alia ad Athenas,& sic idæas rerū esse idem re cum Deo,differre tamen ratione dicebat Plato. declarabat etiam & ostēdebat has idæas necessariò esse ponēdas in Deo, exemplo artificum, qui cognoscunt id quod facere debent antequàm fiat. sicut faber & architectus cognoscunt domum à se faciendam,& habent eam in mente, quæ quidem est forma & ratio domus sine vlla materia. respicit igitur artifex ad illam domum quam habet in mente, cum operatur: sic pictor aspiciens ad idæam quam habet in mente, manum & penicillū dirigit.sed hoc interest quod artifex acquirit illam formam nec semper habuit eam:Deus autem ab æterno habet rationes, & exemplaria omnium rerum, & sic vt artifex producit suos effectus respiciendo ad rationes quas habet in mente:sic Deus producit res distinctas respiciendo ad rationes quas habet distinctas in mente:distinctas inquam ratione,non autem re.& ideo quando Deus vult, producit hominem,& non equum,quia ratio & idæa ad quā respicit, est distincta ratione inquā nō re. Deus igitur habet formas & rationes rerum:ideo potest dici causa formalis omnium rerū secundum Platonem:quia ipse est dator formarū necessario habet formas,& sine materia,& supereminēti modo. Est etiā Deus causa finalis.non solum enim ab ipso omnia profluūt: sed etiam ad ipsum omnia referuntur tanquam ad verissimum finem.Nam cum sit summum bonum,expetitur ab omnibus, & omnia ad ipsum tendunt tanquam ad vltimum, & perfectissimum finem. Sic igitur summum bonum censuit esse Plato,id est,ipsum Deū cuius participatiōe sint alia bona,

bona,id est,reliqua quicquid habent boni inde habeant tanquam à fonte & causa. In cuius essentia posuit idæã boni quæ cõmunis esset omnibus bonis,quæ ex illo exemplari veluti exẽplata ducta bona appellarẽtur.hãc opinionẽ Aristoteles quæ subtilissima erat,& fama celebrata,multis in locis labefactare enititur.hoc autẽ loco eã multis rationibus refellit, ostendens quòd hæc bona cũ inæqualia sint,& diuersæ rationis,non debeat habere cõmunem idæã.Nã si accipiamus inquit substantiã,qualitatẽ,& alia huiusmodi:reperiemus substãtiam per prius esse bonũ quàm qualitatẽ vel relationem, & huiusmodi.non erit ergo quædam cõmunis ratio boni ad quam æqualiter referãtur,& quæ æque competat omnibus bonis,hoc idẽ dicere licet de ente.Substantia enim per prius est ens,quàm qualitas vel relatio,vel alia prædicamẽta accidentium,quæ posterius entia esse videntur.vbi igitur prius,& posterius est,cõmunis ratio esse nõ potest æque cõpetens illis.A Platonicis multa respõderi solent.Primũ quod hęc bona eo quod bona sunt ad vnã cõmunem rationem æque referuntur.nã substãtia in eo quo bonũ est,non prius est bonum quam quãtitas,aut qualitas,& alia huiusmodi.sin autẽ postea comparentur inter se,certũ est quòd substãtia est nobilius,& perfectius bonum quàm qualitas,& huiusmodi:non tamen magis,& prius est bonũ inquantũ est bonũ.nam secundum Platonicos,bonũ videtur de bonis vniuocè prædicari:quod autem substãtia sit nobilius ens vel nobilius bonũ,istud videtur euenire posterius.veluti accidit quod homo sit nobilius animal quàm equus,tamen nõ est magis animal quam equus,nec prius animal in eo quo animalia sunt,cũ eiusdẽ sit rationis,scilicet inquantũ animalia.Erit igitur cõmunis idęa boni ad quam omnia alia bona,tãquam ad causam suã æque debent paritérq; referri.Ad hoc idẽ clarius ostendendũ tale exemplũ afferri in mediũ potest:Si argentarius sit faber qui magnum cumulum fecerit annulorum,quorũ alij aurei,alij argentei,alij ænei & huiusmodi sint,dubiũ non est quin faber ille idæã,& formam habeat in mẽte,ad cuius similitudinem fabricati illi annuli sint.Illa igitur idæa quæ est in mẽte artificis ex qua omnes illi annuli ducti sunt,cõmunis omnibus erit,& causa vt illi annuli sint.erit autem exẽplar illud, & alia idæa æque omnibus annulis,paritérq; cõmunis,nec magis

magis nec prius erit annulus aureus quam argẽteus ea ratione qua annulus est,nec argẽteus quàm æneus,licet comparati inter se quod est posterius:nobiliores aurei quàm argentei,& argentei quàm ænei sint.Eodẽ modo dicere possumus de idæa boni,quam in essentia diuina collocabat Plato,causámq; esse volebat reliquorum bonorũ,quæ inquantũ sunt bona,& sint inter se eiusdem rationis in bonitate,nõ est absurdũ vt habeãt idæam ad quam referãtur æque veluti imagines ad exemplar è quo æque sint ductæ.Cum vero sint diuersa ab idæa sicut exemplata à suo exemplari,& imago à sigillo è quo ducta est,merito poni videtur idæa separata ab omnibus istis,quę differat sicut corpus ab vmbra,& pes à vestigio suo,& exemplar ab eo exemplato cuius est exẽplar.In his enim non est vna & eadẽ ratio.sed bene dicantur habere similitudinem quandã,sicut homo pictus dicetur animal rationale similitudine quadam,ita ista inferiora corruptibilia dicentur talia similitudine quadam,& non proprie vt idææ dicuntur.sed hæc sufficiant impræsentiarũ.hæc enim materia magna indiget inquisitione.Cæterũ vt ordo Philosophi, quem hucusque tenuit,clarius intelligatur, breuem eorum quæ dicta sunt faciemus repetitionem. Nos videmus quòd omnis ars,& omnis doctrina,omnes deniq; actiones humanæ intendunt quendam bonum finem:verum cũ multæ sint artes & facultates,multi erunt fines boni:sed cum illarum aliæ sint aliis præstantiores,erit etiam finis fine præstantior. verum cũ processus in finibus nõ sit infinitus,erit finis vnus vltimus ad quem & nostræ intentiones principalissimæ,& alij fines tãquam ad optimũ,& perfectissimum referentur,& talis erit nostra felicitas,sententia Philosophi.sed cũ ars seu facultas ciuilis actiuarũ principalissima esse videatur,finis eius erit optimus ille ad quem aliarum facultatũ actiuarum fines reducendi erunt tanquam ad vltimum.at cum vnaquæq; ars debeat cognoscere suum finem,ciuilis quoq; suũ debet considerare,& percipere:talis autem est felicitas:ergo conditio felicitatis pertinet ad ciuilẽ,capiendo ciuilem,qui & moralis primo,& œconomicus deinde,demum politicus intelligi potest.verum cognitio de iis non potest haberi ex necessariis principiis,nec demonstratiuè à priori,cũ materia sit de rebus quæ plerunque fieri solent,& suscipientes talem

lem cognitionē non debent requirere demonstratiuam doctrinam,sed eā quam materia exigit,id est,à posteriori.debent prætereà habere aliquam experientiam rerum,& animum bene dispositū,& alienum à perturbationibus,nec repugnantem tali doctrinæ.concedentes igitur esse vltimum finem rerum agēdarum qui sit felicitas quam omnes intendunt,& si cuncti penè mortales in nomine cōueniant dicentes supremum bonū agibilium esse felicitatem:tamē in ipsa re,& definitione dissentiunt,cū aliud vulgus,aliud sapientes felicitatem esse existimēt.Alij enim voluptatem,alij honorem,alij diuitias,quidam bonum abstractum quod sit causa vt alia sint bona,putent esse summum bonum.harum tamē sententiarum eas perscrutari sufficiet quæ aliqua ratione duci videntur ad taliter opinandum.sed cum in omni re scienda duplex sit via:vna qua proceditur à principiis,& causis ad effectus:alia econtra qua fit processio ab effectibus ad causas,& principia semper proficiscendū,& incipiendum à magis notis,& cum magis nota sint aut simpliciter,& ex parte rei aut à nobis,& ex parte nostra,incipiēdum à magis notis nobis:vt in hac doctrina,& inuestigatione de felicitate,& moribus.procedēdum est ex iis quæ magis nota sunt nobis ex effectibus. Oportet autem vel habere ex sese principia moralia quæ sunt,aut esse dispositum ad ea facile suscipienda.Si vero neutrum habeat,is inutilis erit penitus secundum Hesiodum.Verum antequàm afferamus sentētiam nostram de felicitate,perquiramus opiniones aliorū quæ magis celebres sunt.vna est quæ dicit eam esse voluptatem:hæc post habenda est cum sit seruilis.alia quæ dicit contēplatiuam vitam,quæ suprema est omniū secūdum Philosophum,quam differt in decimū.alia est ciuilis,& qui eam sectantur vt plurimum vel ponunt in honore quod refellitur,quia non esset in potestate felicis cum honos sit in honorāte,item quia videtur ordinari ad virtutem.quare magis in virtute ponenda videretur:nec sufficit.quia sequeretur quod dormiens,quod otiosus & iners,quod in maximis ærumnis constitutus posset esse felix in ciuili.vel ponunt in diuitiis in quibus esse nō potest cum vita eis debita violenta esse videatur,& alterius gratia:vel erit summum bonum separatum,& idæa boni secundum Platonē:cuius opinio refellitur à Philosopho pluribus

ribus rationibus,quibus ostendit quòd communis idæa boni non est:aut si est,non est aliquid tale,vt in hac vita possideri ab homine queat.allata sunt post hæc nonnulla pro defensione Platonis,quæ cùm nuperrimè sint dicta à nobis,nō est opus repetere.quare ad Philosophum reuertamur.

De felicitatis subiecto.substantia,& præceptis in vnaquaque scientia obseruandis.

CAPVT VII.

Nunc rursus redeamus ad id quod quærimus bo- 49
num,& quid tandem sit ipsum inuestigemus.
Esse enim aliud in alia actione artéque uide-
tur.aliud est enim in medicina,& in re milita
ri,& in cæteris simili modo.quid igitur unicuiq; bonum
est? an nō id gratia cuius cætera aguntur? hoc autem in me-
dicina quidem est sanitas,in rei uerò militaris facultate ui-
ctoria,& in extruendarum ædium arte domus,& in alia
aliud,in actione etiam omni electionéue id quod est finis:
huius enim gratia cætera omnes agunt. Quare si quis o-
mnium rerum agēdarum sit finis,is ipsum bonum agendum
erit:sin autem uerò plures,hi ipsi. Oratio igitur migrando 50
ad idem accessit.enitendum autem est magis hoc declarare.
Cùm itaq; plures esse uideantur fines:& horum quosdam
ob alios expetamus,ut diuitias,fistulas,instrumentáque o-
mnino perspicuum est,non omnes fines esse perfectos. At
finis optimus,perfectum quiddam esse uidetur.quare si tan-
tùm unus perfectus sit finis: is hic erit qui quæritur:sin 51
plures,is qui horum est perfectißimus.Eum autem qui per
se est expetibilis,perfectiorem eo dicimus esse,qui est pro-
pter alium expetendus:& eum qui nunquam ob alium ex-
petitur,ijs uniuersis qui per se & propter illum etiam ex-
petuntur.

petuntur. Et eum igitur perfectum simpliciter, qui per se semper est, & nunquam ob alium expetendus. talis autem finis, ipsa felicitas maximè esse uidetur. hanc enim propter seipsam semper, & nunquam ob aliud quicquam expetimus. honorem autem, uoluptatem, mentem, uirtutem denique omnem, & propter se expetimus (quippe cùm ipsorum quódque expeteremus, si nihil inde etiam proueniret) & felicitatis etiam gratia: per hæc ipsa felices fore nos arbitrantes. sed illorum gratia felicitatem, aut ob aliud prorsus expetit nemo. Idem & ex *sufficientia uidetur accidere. Perfectum nanque bonum per se sufficiens esse uidetur. Sufficiens autem dicimus: non ipsi soli qui uitam solitariam agit, sed & parentibus, & natis, & uxori, & amicis omnino, ac ciuibus: quandoquidem homo natura ciuilis est, atque sumendus est in hisce terminus quidam. nam si ad parentes hoc ipsum, & natorum natos, & amicorum amicos extenderis, in infinitum fiet abitio. sed de hoc considerandum est postea. Id autem sufficiens esse ponimus, quod solùm à cæteris segregatum expetibilem uitam facit, reique nullius indigentem: talem autem felicitatem ipsam esse existimamus. Et insuper cùm non numeratur cum cæteris, maximè omnium expetibilem: cùm numeratur, magis expetibilem cum minimo bonorum, esse putamus. excessus enim bonorum fit id quod adiungitur. id autē semper magis est expetibile, quod maius est bonum. perfectum igitur quoddam & sufficiēs uidetur esse felicitas, cùm sit rerum agendarum omnium finis. Sed forsitan felicitatem quidem summum esse bonum dicere: ab uniuersis conceditur. desideratur autem ut dilucidius quidnam sit ipsa dicatur. Hoc igitur fortasse fuerit, si opus hominis caperetur. ut enim modulatoris, statuarij, cæterorumq; artificū, & eorū omnium

αὐτάρκεια.

52

53

54

55

omnino

omnino quorum est opus aliquod, actióue, bonum, & id
quod bene sese habet, in ipso opere uidetur consistere: sic &
hominis bonũ in opere ipsius esse uidebitur, si sit ipsius ali
quod opus. Fabrine igitur & sutoris opera sunt quædam 56
actionésue: hominis autem nullũ est opus, sed est otiosus? an
ut oculi, manus, pedis, & cuiusque omnino partis aliquod
opus esse uidetur: sic & hominis præter hæc omnia quis-
piam aliquod posuerit opus? Quid igitur id fuerit tandem? 57
Viuere enim homini commune uidetur esse cum plantis, o-
pus autem proprium quæritur. segreganda est ergo nutrien
di, augendique uita. Hanc sentiendi sequitur uita. at ipsam
etiam homini cum equo, ac boue, omnique animali constat
esse communem. Restat igitur actiua quædã uita rationem
habentis. Huius autem aliud est ut obediens rationi: aliud
ut eam habens atque intelligens: Sed quum hæc etiam bifa-
riam dicatur: ea ponenda est quæ actu. hæc enim magis pro-
priè dici uidetur. est igitur opus hominis operatio animæ 58
per rationem, aut non sine ratione. At uerò opus huius ac
studiosi huius idem esse genere dicimus: ut citharœdi, studio
siq; citharœdi, & hoc in omnibus absolutè, excessu qui est
à uirtute ad ipsum opus adiuncto. citharœdi nanque opus,
est citharam pulsare: studiosi uerò bene pulsare. Eodem mo-
do cùm hominis opus uitam quandam esse ponamus, &
hanc ipsam operationem animæ, atque actus cum ratione:
studiosi profectò uiri hæc ipsa sunt cùm bene rectéque fiunt.
singula autem bene per propriam uirtutem efficiuntur.
Quæ cùm ita sint, ut bonum humanum, animæ sit operatio
per uirtutem. & si plures sint uirtutes: per optimam nimi-
rum & perfectißimam, & insuper in uita perfecta. * Ver Μία γὰρ
enim nec una facit hirundo: nec unus dies. & beatum eodem χελιδὼν ἔαρ οὐ ποιεῖ
modo, felicémue: nec unus dies, nec breue efficit tempus. sum 59

mum igitur bonum hoc circunſcriptum ſit modo. Primum nanque forſitan ut figuram quandam deſcribere, poſtea de-
60 pingere ipſum oportet. Videtur autem cuiuslibet eſſe ea quæ bene ſunt circunſcripta, producere & explicare, atque expo-
61 nere. Tempúsque talium inuentor eſt atque adiutor bonus. unde & artium facta ſunt incrementa. eſt enim cuiuslibet,
62 id quod deeſt ſupplere ac addere. Oportet autem & ea quæ ſuprà diximus in memoria habere: & ipſum exactum non in omnibus eodem modo, ſed in ſingulis ut patitur ſubiecta materies. Et eouſque quouſque ad doctrinam attinet, flagitare: nam faber & geometra diuerſo modo angulum rectum inquirunt. alter enim quod utilis eſt ad opus: alter quidnam ſit, & quale quidem ipſum inquirit: cõtemplator enim eſt ueritatis. idem modus, & in cæteris eſt ſeruãdus: ne iiſce quæ inſtituimus agere, plura fiant ea * quæ fines illorum egrediuntur. Nec in omnibus ſimili modo cauſa poſtulan-
63
64 da eſt ſed ſat eſt in quibuſdam, ſi bene demonſtrata fuerint eſſe, quod quidem & in ipſis principijs fit: atque hic modus primus eſt & principium. principiorum autem alia inductione, alia ſenſu, alia aſſuetudine quadam, alia alio modo perſpiciuntur. enitendum eſt autem ſingula pertractare: ut ſuapte natura percipi poſſunt: & adhibenda eſt diligentia, ut bene definiantur. nam magnam & ad ea quæ ſequuntur, afferũt opem. Principium enim plus quàm dimidium totius eſſe uidetur: & eorum quæ quæruntur complura, per ipſum manifeſta fieri ſolent.

* τὰ πάρεργα.

COMMENT.

49 NVNC rurſus redeamus. } Hoc eſt quartum capitulum hujus ſecundi tractatus: in quo enititur deſcribere, & definire felicitatem ſecũdum opinionem ſuam, excluſis antea opinionibus aliorum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres

in tres partes principales. In prima describit felicitatem per quasdam conditiones quæ competunt ei non stringendo se se ad propriam eius definitionem, sed ostendendo primo quod est summum bonum humanum: deinde quod est perfectissimum bonum: demum quod est maximè sufficiens. ex quibus concluditur, quòd felicitas est summum bonum humanum perfectissimum omnium & maximè sufficiens. Ostendit igitur in primis felicitatem esse summum bonum humanum sic: Finis omnium rerum agendarum est summũ bonum humanum, felicitas est finis rerum agendarum: ergo & cætera. Nam multi sunt fines, & diuersi in diuersis operationibus & artibus, & alter est propter alium quousque accedatur ad vnum qui non sit propter alium, & alij sint ob ipsum, & ille erit summum bonum humanum, & vltimum quod maximè expetitur: sin vero sint plures fines tales, plura erunt summa bona. Notandum primo quòd cum quatuor causæ à Philosopho dicantur, Efficiens, Finalis, Materialis, Formalis: sic describi solent. Efficiens causa est id à quo profluit motus: Materia est principium quod suscipere potest, id quod in ipsum imprimitur, & quod est primum subiectum: Forma verò est in quo res habet esse: Finis verò est id cuius gratia cætera fiunt. Quinetiam natura dicitur agere ob finem, quo acquisito cessat operari. Notandum quòd dixit, si vnus sit finis, vnum erit summum bonum: sin plures, plura. Nam antea dixerat plura esse per se bona, & propter se: ideo aliquis potuisset dicere quòd plures sunt fines expetendi per se: ideo dixit, Si vnus & cætera. Vel fortè dixit hoc, quia nondum declarauit vtrum sit vnum summum bonum, & vnus vltimus finis, an plures.

{ORATIO igitur migranda.} Hac in parte dicit Philosophus ꝗ sermo suus, quia antea probauit felicitatẽ esse summum bonũ: nunc postquã confutauit alias opiniones, in idẽ rediit, vtrũ oportet id magis & manifestius declarare. Nam si plures sunt fines, & alij sunt ob alios: manifestum est non esse omnes perfectos, sed perfectior erit finis qui propter se, quàm qui propter aliud: & perfectissimus erit ille, qui solum propter se, & nunquam propter aliud. Id verò quod est perfectissimum erit felicitas. nã felicitas habet talẽ cõditionẽ, vt propter se, & nũquã propter aliud expetatur. Hinc colligitur 50

ratio Philosophi,quod illud quod expetitur maxime est per
fectissimum:felicitas expetitur maxime,ergo & cætera.Vo-
luptas vero & honor,& alia huiusmodi,& si propter se expe-
tantur,expetũtur etiam propter aliud:sed felicitas nullo mo-
do propter aliud.Voluptatem,quia voluptas est vita sine im
pedimento,& posthabeantur turpes voluptates,de quibus nõ
51 loquitur hic. {EVM autem.} Quia videtur expeti propter
se,& etiam propter operationem & felicitatem. Dubitatio
cadit hic, quia videtur quod felicitas non solum sit finis qui
expetatur propter se,sed etiam propter aliud,id est, propter
nos,vt felicitate euadamus felices: sicut albedine efficimur
albi.Respondendum ad hoc distinguendo de fine, quòd du-
plex est finis,vt alibi ostendit Philosophus, scilicet finis qui,
& finis cui.Finis qui,dicitur ille qui acquiritur,vt albedo vel
caliditas acquiritur ab homine,& talis est ipsa felicitas,& de
tale fine loquitur Philosophus,ostendendo quod felicitas est
vltimus finium qui acquirũtur.Finis verò cui est finis cui ac-
quiritur,id est, ipse homo cui acquiritur felicitas: & de tali
nõ loquitur hic Philosophus.Itaque soluitur dubitatio, quòd
apparet quòd felicitas est vltimus finis in eo genere finium,
scilicet qui dicuntur fines qui:& non habent vlteriorem fi-
52 nem eo genere. {IDEM & ex sufficientia.} Postea quàm
ostendit felicitatem esse summum bonum & perfectissimũ,
hac in parte declarat quod felicitas est ex se sufficiẽs. omne
quod est perfectissimum,est ex se sufficiens: sed felicitas est
huiusmodi:ergo &c. Vel alio modo, & forsitan magis acco-
modatè potest exponi textus Philosophi, scilicet quo velit
ostendere felicitatem esse perfectissimum bonum hoc pa-
cto:Omne per se sufficiens videtur esse perfectum, at felici-
tas est bonum per se sufficiens: ergo & cætera. quòd autem
ex se sufficiens sit perfectum,declaratur ex diffinitione per-
fecti.Nam id est perfectum,cui nihil deest, deinde declarat
quid sit per se sufficiens,scilicet qui potest viuere non sibi tã-
tum soli,sed pluribus:sumpto tamen termino vt in textu ap
paret & dicit postea,scilicet in libro Politicorum, & innuit
hic felicitatem ciuilem:in qua felix sufficiens potest satisfa-
cere sibi & amicis & affinibus certo numero terminatis.No
tandum quod omnes isti termini videntur conuerti, scilicet
summum bonum,perfectum,optimum,per se sufficiens:feli
citas

citas & omnium maxime expetibile. Notandum cũ dicitur bonum per se sufficiens:intelligitur non simpliciter & absolute,nam tale non est nisi Deus:sed debet intelligi in genere suo,id est,in genere bonorum agibilium & humanorum.

{INSVPER ipsam.} Hac in parte,vt dicunt expositores, 53 Philosophus soluit obiectionẽ quãdã.nõ enim videtur quod felicitas sit per se sufficiciẽs, & maximè expetibilis:quia potest addi ipsi aliquid aliud,& tũc felicitas sumpta cũ illo erit magis expetibilis.Sed ad illud quod est summum , & dicitur per excessum,nihil videtur addi posse.& sic ipsa per se non videbitur maxime expetibilis.Nam bona quanto plura sunt: tanto expetibiliora esse videntur.Hanc difficultatem vt isti exponunt,remouet Philosophus , dicendo quod conceditur felicitatẽ esse talem vt ei possit aliquid addi.nec habeo pro absurdo quòd addito alio bono sit magis expetibilis. Sed dico quod si ipsa non cõnumeratur cum aliquo alio,ipsa de se est maximè expetibilis,& istud sufficit mihi. Verum hæc expositio non videtur accommodata:quia Philosophus quãdo dicit,Insuper,videtur afferre aliam rationem.Dicendum est igitur quod ipse affert aliam rationẽ ad ostendendum esse rem perfectissimam,& maxime expetibilẽ per se sumptam, & non connumeratam cũ alio bono, id est sine aliquo addito sibi bono:quasi dicat,Felicitas non indiget alicuius adiumẽti ad hoc vt ipsa sit maxime expetibilis. Quod si ei addatur aliquod bonum quod sit præter eam: manifestũ est quod quanuis minimum sit sibi additũ, quod felicitas connumerata cũ tali bono,magis erit expetenda. Nã maius bonũ semper est expetendũ magis.Sed felicitas cum aliquo alio bono maius est bonum,quàm per se sola.Quapropter magis est expetenda felicitas cõnumerata,quàm nõ cõnumerata cũ alio bono.Veruntamen vt dictum est,per se est & maxime expetibilis.Notandũ quod videtur oportere felicitatem sumere cui nihil desit tale vt cõstituatur ex bonis animi, corporis & externis:ex quibus generibus bonorum tanquam aggregatum quoddam constet felicitas.Sed dubitatur hoc dato,quia statim sequetur quod felicitas nõ erit operatio animi , si erit aggregatum ex illis diuersis generibus bonorum.Item dubitatur,quia felicitas nõ videtur ex se sufficiẽs,quia potest esse aliud bonum maius ipsa : quod erit magis expetibile , & ad

illud potius feretur volũtas: & etiã poterit addi aliud, & fiet expetibilius, & sic fiet processus vsque in infinitum. Ad primum dicitur quòd vno modo sumitur felicitas: sed est felicitas, quæ consistit in speculatione tantum: est & alia quæ dicitur actiua felicitas, quæ considerari potest, vt est actio animi vel intellectus actiui perfecti per habitũ prudẽtiæ. vel etiam sumi potest vt est actio animi, scilicet cum omnibus illis bonis, scilicet bonis animi, corporis & externis: & talis felicitas est proprie aggregatũ, & ea felicitas quæ ciuilis appellatur: quia sine hac non potest cõsistere ciuitas nec gubernari, & non est absurdum appellare hanc aggregatũ: quia id quod gubernatur per ipsam est etiam quoddam aggregatũ ex domibus & pagis, & multitudine ciuiũ. & de tali felicitate diximus quod est aggregatũ ex illis tribus. non autem diximus de speculatiua, vel tantũ actiua, quæ sumitur pro actione animi secundum prudentiam. Ad secundum dicendũ quod felicitas est ex se sufficiens nõ simpliciter & absolutè. Nam hoc competit soli Deo vt diximus, vltra quẽ nihil aliud est sumere. sed in genere humanorum bonorum agibilium: & tunc si ei addatur aliquid aliud, quod nõ sit de essentia sua, minimũ habebit momentum, & non faciet felicitatem maiorem, ita vt illo adempto minuatur essentia felicitatis. Et cũ dicitur quòd addito ei bono alio atque alio, volũtas ad id feretur in infinitum: dicendum quòd sumitur voluntas & appetitus regulatus ratione, qui non est eorũ quæ fieri non possunt. Quare concluditur quòd felicitas ciuilis est aggregatum quoddam & perfectum, non simpliciter sed in genere, & maximè expetibilis, & finis vltimus omnium agibilium & ex se sufficiens, vt in hac prima parte huius capituli dicere proposuit. Sed notandũ quod hæc descriptio felicitatis nõ est propria, quia nõ oritur ex propriis & essentialibus ipsius felicitatis, sed ex cõmunibus cõstat. Et est mos Aristotelis primo describere aliquid per cõia quæ sunt nobis magis nota: deinde definire per propria & essentialia ipsius rei, vt inferius faciet.

54 {Hoc igitur fortasse.} Hæc est secunda pars cap. in qua postea assignauit definitionem felicitatis per communia quædam, ostendendo quod est summum bonum perfectissimum & per se sufficiens: nunc inuestigat propriam definitionem felicitatis ex his quæ sibi propriè competunt per se,

& dicit in primis ꝙ definiuimus felicitatem tribuendo ei ea quæ conceduntur ab omnibus gentibus, ſcilicet quod ſit ſummum bonũ & perfectiſsimum, &c. tamẽ non explicatur per ipſam, nec percipitur eſſentia felicitatis, ergo diligentius à nobis perquirendum eſt de ea: quod fieri poterit, ſi inueniatur opus proprium hominis ea ratione, qua homo eſt: hoc enim eſt agendũ vt inueniamus propriam operationẽ hominis. Notandum ꝙ Philoſophus ſolet aſsignare definitionem magis communem cùm vult definire aliquid, deinde propriam, quia ſemper ea quæ competunt alicui, non proprie & ex eſſentia, ſed communiter nobis videntur vt diximus eſſe magis nota. Incipiendum autem eſt ſemper à nobis magis notis. Fortaſſe, quia nondum declarauit eſſe aliquod propriũ opus hominis, nec felicitatẽ conſiſtere in operatione. & ſic facere ſolet plerunq; Philoſophus: id eſt addere, Fortaſſe.

{AT enim modulatoris.} Nunc incipit inueſtigare defini 55 tionem propriam felicitatis: & cum omnis definitio conſtet ex genere & differentia, primo inueſtigat genus felicitatis, poſtea differentias eiuſdem. In primis igitur oſtenditur quod felicitas eſt operatio hominis ea ratione qua homo eſt, hoc modo: Bonum ſummum vniuſcuiuſq; rei eſt ſuum opus, & ſua operatio. Sed felicitas eſt bonũ ſummúmq; bonum hominis: ergo felicitas eſt opus proprium & operatio hominis. Nã ſi diſcurremus per res nobis notas, reperiemus cuiuſq; rei & artis bonum eſſe operationem ſuam, & opus ſuum: vt modulatoris bonum eſt modulatio & cantus: ſtatuarij ſtatua quæ eſt ſuum opus: & ſic de aliis idem inueniemus, non modo in operibus artificum & artis, ſed etiam naturæ.

{FABRI ne igitur.} Sequitur Philoſophus declarando 56 ſi ſit modulatoris & fabri & ſtatuarij & aliorum artificũ aliquod opus propriũ, vel operatio etiam hominis ea ratione qua homo eſt, erit proculdubio aliquod proprium opus. Sed primum eſt, ergo & ſecundum: & probatur hoc experientia & exemplo artium, quorum opera ſunt nobis nota. Notandũ quòd primo ſimilitudine artium & artificum oſtendit, quod eſt aliquod opus hominis proprium: quia nullus eſt artifex eo quod talis eſt, qui nõ habeat ſuam operationem propriã vel ſuum opus ad quod dirigat artem ſuam, vt ſtatuarius ſtatuam, modulator modulationem: ergo homo etiam ratione

qua homo est, debet habere aliquod opus sibi proprium. Deinde similitudine totius idem ostendit. Nam quandocunque quælibet partium alicuius totius, habet suum proprium opus: semper totum habere debet suum opus diuersum a partibus & sibiipsi proprium. At partes hominis, vt dicit Philosophus, habent proprium opus: ergo homo ipse tanquam totum habebit suum opus diuersum à partibus suis, & sibiipsi proprium. Notandum quòd si aliqua res sit constans vel arte vel natura, & ei non tribuatur aliquod opus vel operatio, frustra esse videbitur: nam ars imitatur naturam. ergo ars non videbitur aliquid frustra operari. Idem est in rebus naturalibus: quarum de numero est homo secundum Philosophum, qui cùm sit præclarum ens, si non esset eius aliquod opus proprium, frustra productus videretur: præsertim cum oculis, manibus, & aliis partibus corporis, & hominis tribuatur officium suum, homini verò qui est totum, multo magis tribuetur proprium.

57 {QVOD igitur hoc ipsum?} Hac in parte Philosophus ostendit quidnam sit illud opus propriũ: & inuenit esse operationem animæ secundum rationem vel non sine ratione, & probat per sufficientem diuisionem, hoc pacto. Proprium opus hominis aut est viuere tantum, aut sentire, vel agere scilicet par rationem, aut non sine ratione. Sed proprium opus hominis non est viuere, non est sentire. restat illud tertium, vt sit agere cum ratione vel non sine ratione. Tres enim potétiæ vt ad propositum spectat, tribuuntur ei, scilicet potentia vegetandi, potentia sentiendi, & potentia rationis. Sed vegetare nõ est sibi propriũ opus, cùm sit sibi commune cum plãtis & brutis: sentire etiã non est sibi proprium munus, quia est sibi cõmune cum animalibus brutis. relinquitur pars rationalis. Ea autem est duplex: quædam alteri imperans & habens & intelligens & per essentiã rationalis: quædã ei obediens, & rationalis per participationem non per essentiam, & est appetitus quando obtemperat ipsi rationi: & talis vita secundũ rationem vel non sine ratione cum bifariam considerari possit, aut vt est in actu & ratione, aut in potentia ad agendũ, ea sumẽda vt præstantior & magis propria homini quæ est in actu, in actione enim cõsistit: & nõ ea quæ dicitur esse in potentia ad agendum, sed quæ dicitur esse in actu. & dicit

dicit secundum rationem vel non sine ratione: vt ostendat vitam quæ est secundum rationem per essentiam, & vitã quæ est non sine ratione, id est per participationem ipsius rationis. & sic inuestigauit pro genere ipsius felicitatis, hoc scilicet quod est animi operatio secundũ rationem vel non sine ratione, quod genus adinuenit perquirendo proprium opus ipsius hominis. Nam proprium opus cuiusque rei tribuitur ei penes formam suam: forma hominis est anima: ergo per animam habebit proprium opus. sed animæ partes & potẽtiæ sunt plures, quarum quædam sunt communes cum cæteris animantibus, quædam propriæ hominis. ergo per proprias potentias hominis tribuitur ei proprium opus.

58 {AT vero opus huius.} Hac in parte Philosophus inuestigat differentias ponendas in definitione felicitatis. Definitio enim constat ex genere & differẽtia: genus iam per superiora cõpertum habemus: quæramus nunc differẽtias, quæ sunt duæ: vna est per virtutem, alia in vita perfecta vt ostendet. Primã igitur differẽtiam assignat, quæ est scilicet per virtutem, & inuestigat hanc differentiã hoc modo, Nos ponimus opus esse hominis operationẽ animæ secundũ rationem vel non sine ratione: ergo in genere idem erit opus hominis & hominis studiosi: vtriusque enim opus est secundum rationẽ vel non sine ratione, & in hoc conueniunt, vt conueniunt homo & homo studiosus in eo quòd homines sunt. Vterque enim est homo. Differt tamen ab homine qui non est studiosus per quandam perfectionem. Eodem modo operatio studiosi hominis debet differre per quendam perfectionem ab operatione quæ non est hominis studiosi. Nam & si cõueniũt quia vtraq; est operatio, differunt tamen, quia alia perfecta, alia non. Hæc differentia vel talis perfectio operationis non erit nisi per virtutem propriam operantis, vt ipse ostendit exemplo. Nam citharœdus qui non est bene peritus in arte sua, & citharœdus peritus & optimus vterque pulsat citharam, & talis pulsatio vtriusque, eo quidem quo pulsatio est, genere nihil differt, sed differt in eo quòd peritissimi citharœdi pulsatio recta est per artem perfectã, quæ est in eo, imperiti verò non est recta. Simili modo vniuscuiusq; hominis opus proprium est operatio secundum rationem, per quam differt ab aliis animalibus. Studiosi autem hominis est ope-

ratio non solum secundum ratione͂,sed secundum rationem bene & rectè. Nam operari secundum rationem bene & rectè,non est nisi per virtutem. Nam potest aliquis operari secundum rationem & non cum virtute, veluti à casu vel coacte vel fictione. vel alio docente,quibus omnibus modis non operatur per propriam virtutem quæ sit in eo: præterea qui non habet in se virtutem talis operationis nõ semper bene, & rectè operabitur quando voluerit:vt aliquis non grammaticus potest casu loqui secundum ratione͂ grammaticæ, non tamen semper vt ille qui habet artem,& habitum grammaticæ.Nam hic per virtutem grammaticæ quæ in eo est semper cum voluerit loquetur secundum rationem grammaticæ bene & rectè. Quapropter concludit quod si singula bene proficiscuntur secundum propriam virtutem,fit vt felicitas hominis sit animi operatio secundum virtutem. Nam opus studiosi hominis est summum bonũ suum:sed felicitas est summum bonũ hominis: ergo felicitas est opus studiosi hominis.hæc est argume͂tatio in tertia figura.Sed cum dicit per virtute͂,non oportet replicare secundum rationem, quia virtus includit in se ratione͂,vt in definitione virtutis postea apparebit.Sed cùm felicitas sit summum bonum, & virtutes sint plures,ideo addit quod felicitas est operatio animi per virtutem optimam,& perfectissimam:& per hanc innuit ipsam prudentiam,quæ est regula reliquarum virtutum.

56 {ET insuper in vita perfecta.} Affert aliam differentiam quæ est quod oportet felicem esse etiam in vita perfecta: vt fiat talis completa definitio ex genere,& differe͂tiis:felicitas est operatio animi per virtutem in vita perfecta. & declarat istam particulam, & vltimam differentiam per inductionem, scilicet quòd vna hyrundo vel vna dies non facit ver: ergo à simili vna operatio non faciet felicitatem:nec breue tempus:ideo oportet addere in vita perfecta, quia non frustra ponitur.Hæc particula variè exponi solet, scilicet in vita perfecta, id est, quia oportet felicem esse per totam vitam: quæ expositio aliena esse videtur, quia est impossibile,nisi sit beneficio Dei vel per aliquod longum tempus in quo eluceat felicitas: & operationes felicis. & ista expositio videtur accommodari verbis Philosophi de vere & hyrundine,vel per reliquum tempus vitæ,posteaquam aliquis adeptus

ptus est felicitatem. Dubitatur quia nõ videtur felicitas indigere tẽpore, ita vt ponatur in sua definitione tempus, & per consequens illa particula, scilicet in vita perfecta. probatur. Illud quod simul acquiritur non indiget tẽpore: felicitas est huiusmodi: ergo felicitas non indiget tempore. maior. Nam id quod acquiritur indiuisibili totũ simul non indiget tẽpore, sicut forma substãtialis cuius generatio fit in instanti: minor est nota, quia felicitas est tota simul. Nam quando homo per multas operationes virtutis acquisiuit habitum operandi faciliter secundũ omnes virtutes, ille est felix, & statim in tempore vel puncto indiuisibili acquirit felicitatem. Nam si ipsa acquireretur per partes, nemo vnquam esset felix, cum operationes nõ permaneant. Itaq; acquisitis virtutibus tota simul erit felicitas in instãti, & momento. ipse motus dicitur indigere tempore, quia partes motus nunquam sunt simul: sed sicut fit per partes, ita indiget partibus temporis. sed operatio per virtutem est tota simul, ergo superuacaneum videtur addere in vita perfecta, vt diximus. Ad hanc dubitationem dicendũ est, quod duobus modis considerari sumíque felicitas potest, & non loquimur de speculatiua: vno modo ea quæ consistit in operatione simplici: alio modo ea quæ est vt aggregatum quoddã. prima dicitur actiua tantũ, secunda actiua ciuilis. Est etiã notãdum, quòd indigere tempore dicitur bifariam, aut essentialiter, aut accidẽtaliter. His præmissis dicendum quòd felicitas actiua tantũ quæ consistit in operatione simplici, non indiget tempore per essentiã suam, cũ sit simplex operatio, & nõ aggregatum: accidentaliter autem indiget tẽpore, quia oportet vt per plures operationes secundum virtutes sit felix quæ non possunt fieri sine tempore. Præterea homo videtur magis felix cõmuni sententia cũ exercet quamplurimas operationes, quia tunc videtur quasi extẽdi felicitas, & magis extẽsum videbitur eius bonum, quam eius qui breui tẽpore vixerit: quòd si accipiatur felicitas pro aggregato ex operatione, & bonis animi, & corporis, & externis, dicamus quòd si inter ista bona extercna cõnumeretur etiã longitudo vitæ, quòd talis felicitas habet tempus tãquam partem essentialem. & indiget tempore essentialiter. Si autem tẽpus nõ cõnumeretur inter suas partes essentiales, tunc dicemus quòd accidẽtaliter indiget tempore,

60 pore,& longitudine eius. {SVMMVM igitur bonũ.} Hæc eſt tertia pars principalis huius quarti capituli,in qua poſt allatam diffinitionẽ felicitatis,oſtendit quo pacto deinceps eſt procedendũ in declaratione felicitatis,& eius partibus in diffinitione poſitis.nã attulit duas deſcriptiones felicitatis,ſed eſt cõmunis cũ non oriatur ex eſſentialibus felicitatis,ſed ex communibus quibuſdam.Secundam attulit magis propriã,quia oritur ex his quæ cõpetunt felicitati per ſe ea ratione qua talis eſt.ſed etiam ipſa non videtur ſufficiens ad explicandã eſſentiã felicitatis,niſi declarentur partes poſitæ in diffinitione eius.Ideo Philoſophus hac in parte narrat quod oportet nos vlterius progredi ad declarandas partes diffinitionis vt emergat cognitio felicitatis.primo autem narrat quomodo eſt procedendũ in deſcribendis rebus,deinde oſtendit modũ procedendi circa diffinitionẽ felicitatis explicandã.Dicit igitur quòd ſummũ bonum circunſcriptum ſit hoc pacto ſicut fecimus.nam oportet ipſum figurare,& deſignare,deinde per partes pingere.Poſtea dicit quaſi modeſte de ſe loquens,quòd cuiuſlibet hominis eſt dilatare ea quæ breuiter dicta ſunt in diffinitione,& quòd tempus affert auxiliũ,& per tempus facta ſunt additamẽta.nã ſcientiæ nõ ſunt ſimul inuentæ & perfectæ,ſed paulatim adauctę, & hoc nõ fit niſi in tempore,& facile eſt addere.Notandum quòd omnis diffinitio poteſt dici deſcriptio vel circunſcriptio:quod & nomen ipſum diffinitionis declarat.Nã deſcendit à finibus quibus cõtinetur ipſa res diffinienda,& ſeparatur à qualibet alia re,& ſic faciũt fines in qualibet alia re. Idem videtur ſignificare deſcriptio quæ eſt deductio alicuius termini quo ipſa res clauditur.Nã dicimus figurã termino vel terminis claudi,& ſimiliter res diffinita continetur quibuſdam terminis.Bene igitur dixit,ſufficiat circunſcripſiſſe ſummum bonũ,id eſt,diffiniſſe hoc modo ſummũ bonum. Notandũ quòd ſic fit in re deſcribẽda ſicut in pictura,in qua cum pictor vult aliquid depingere.primo lineamentis quibuſdam claudit id quod pingere vult:& hoc modo dicit Philoſophus ſe circunſcripſiſſe felicitatem hic,dicẽdo quòd felicitas eſt operatio animi per virtutẽ in vita perfecta.Deinde ſicut in pictura poſt lineamenta per colores exprimuntur membri illius figuræ,ſic agendũ eſt in hac deſcriptione felicitatis,

citatis, scilicet exprimere,& declarare partes definitionis allatę,& hoc fit tanquam coloratio quædã vt sic perfecte cognoscatur felicitas. Sed quo modo hoc fieri posit videndum est. Tres autem sunt doctrinæ in vnaquaq; re cognoscenda. Prima est propter quid,id est per causam. Secũda est quod est tantũ,id est quia,scilicet qua explicatur rem esse tantũ,non autem causam propter quam est. Tertia est diffinitiua doctrina qua cognoscitur essentialiter quid res est sub quam cadit resolutiua:& per has tres doctrinas possumus scire rem vel percipere. Cognoscere autẽ rem essentialiter bifariã fit,aut cõpositione diffinitionis,aut resolutione eiusdem,& vterq; modus dicitur diffinitiuus. Nã ad percipiendam quamlibet rem essentialiter,oportet scire ea quæ essentialiter cõpetunt ei rei,& ea sunt quæ prædicãtur de re in primo modo dicendi per se:vt animal rationale de homine,si rationale sumatur pro differentia essentiali hominis. Talia autẽ sunt priora re ipsa quam diffinire volumus Quòd si talis diffinitio non indigeat explicatione partium,quia partes eius sunt notæ, bene est. Si vero non satis innotescant,tunc opus est secunda doctrina,scilicet resolutiua. scilicet explicãdo & declarando partes positas in diffinitione. & iste etiã modus appellari potest diffinitiuus:& hoc modo doctrinæ vtitur Philosophus multis in locis,nescio si expositores animaduertunt,& hoc facit in rebus,quæ per diffinitionem tantũ non facile percipiuntur. hoc autẽ fecit Galenus in libro qui dicitur Ars parua,vbi explicauit omnes partes medicinæ. Nam diffiniuit medicinam quod est scientia sanorũ,ægrorum,neutrorũ:& hanc diffinitionem resoluit explicando omnes partes,quia ipsa diffinitio,quãuis totam medicinã significet,tamẽ potentia magis quàm actu ipsam explicare videtur:& sic omnes illas tres partes declarauit addẽdo cuilibet parti corporum, causarum,signorũ:& rursus hæc tria exposuit per alia,& illa per alia,donec peruenit vsq; ferè LXX. diuisiones vel membra,quibus patefacta est diffinitio medicinæ. Nam incognita debent declarari per cognita,& minus cognita per magis cognita nobis. Nam cum id quod debet diffiniri est incognitum,si declaretur per partes suas essentiales,& illæ sint cognitæ oportet,vt illæ rursus per cognita declarentur ad hoc vt posimus cognoscere diffinitum. Idem facit Philosophus in pler

in plerisque locis,quando definitio aliqua assignata ab eo nō videtur satis nota de se.Et hoc facit in libro Physicorum vbi definiuit naturam sic:Natura est principiū vt id moueatur atque quiescat in quo primum per se,& non per accidens inest.& hanc definitionem postea resoluit,& primo definit motum qui ponitur in definitione naturæ,qui motus cū videatur vi cōtinere tempus,& continuum,& alia huiusmodi, ideo definit illa omnia,& declarat:hoc idem facit in hoc libro Ethicorum.Primo incœpit à felicitate,ponendo nobis eam ante oculos,ad quam vult nos per virtutes,veluti sagittarios ad positū signum,peruenire:& multa dicit de ipsa:primo communiter,& confuse,vt deinde eluceat definitio eius felicitatis,quam definit primo per cōmunia quædam vt diximus:postea per propria.Sed quia ipsa definitio quāuis duplex,non videretur sufficiens,adeo resoluit ipsas partes positas in definitione, vt ex tali resolutione innotescat magis ipsa felicitas.Diuidit igitur partes definitionis,& eas declarat.partes autem sunt operatio & virtus,ideo declarat quales,& quæ sint operationes, deinde virtutes distinguendo ipsas,scilicet,quod alia est intellectiua,alia moralis.De intellectiua pauca in genere dicit,in secundo huius de morali: plura in eodem tangit in genere,definiendo eā & afferendo suas partes subiectiuas:postea in tertio,& in quarto,& quinto huius singulas declarat.Sed quia in definitione virtutis cciderat electio,& electio oritur à voluntate : ideo in tertio antequam accedat ad declarationem singularū virtutū,statim post enumerationem virtutū,declarat in principio tertij quid sit voluntarium,& inuoluntarium,& electio,& nonnulla alia quæ oriebantur ex his.deinde sequitur in declarandis singulis virtutibus moralibus.Postea in sexto declarat virtutes intellectiuas:in septimo de quibusdā docet quæ videntur esse,aut virtutes,aut vitia,& proprie non sunt talia. Deinde quia felicitas ciuilis indiget in vita perfecta bonis externis,quorū amici sunt maxima & potissima pars: ideo in octauo & nono docet de amicitia.& quia omnes operationes studiosas sequitur magna voluptas,de ea late docet in decimo: quibus omnibus declaratis elucescit felicitas, de qua latissime in eodem decimo & vltimo docet,huic libro manum imponens.Itaque huius libri moraliū doctrina dici

potest

potest difinitiua resolutiua,& hunc modum innuit hic vbi dicit,& summum bonum ita circunscripsisse sufficiat. Primo nanque forsitan vt figurã quandam describere,deinde pingere ipsum oportet.Nam per,vt figurã describere,intelligere videtur modum definiendi.per ipsum verò pingere, eum modum resoluendi.Notãdum quòd dixit,cuiuslibet est producere ea quæ bene sunt circunscripta,vbi videtur facere comparationem inter hos duos modos definiendi,scilicet cõpositiuum & resolutiuum.Primus est difficilior,quia nihil videtur præsupponere ante definitionem,nisi quòd præsupponitur res definiẽda ad definiendum:nec est ibi aliquid vnde adiuti proficiscamur ad definitionem.Ideo definire nõ est multitudinis vt inquit Philosophus sed eorũ qui sciunt. Quare inuenire & disponere partes definitionis difficilimũ est:& hoc ostendit Philosophus in secundo Posteriorum.Secundus modus videtur esse facilior,quia ex definitione iam assignata,& proposita facilius postea progrediamur ad declarandas & resoluendas partes eius.

{CVIVSLIBET.} Non simpliciter & absolute cuiuslibet,vt id etiam possint facere imperiti,sed respectu modi iam dicti facilior est:& cuiuslibet non absolutè,vt diximus, sed eruditi saltem in illa scientia.Notandũ quòd tẽpus bifariam cõsiderari potest.Vno modo de se,& de natura sua:alio modo respectu rerum quæ sunt,aut fiunt in tempore.Primo modo nõ est adiutor nec repertor,sed vt comparatur ad res quæ fiunt,& sunt in tẽpore:hoc modo dicetur adiutor bonus. 61

{OPORTET autem in memoria habere.} Hac in parte Philosophus postea quàm declarauit quo pacto explicanda est definitio felicitatis iam assignata: nunc docet modum procedendi in tali explicatione facienda,scilicet partiũ definitionis.& primo reducit in mentẽ nonnulla quæ in exordio dixit de modo procedendi in hac doctrina,ostendendo quòd nõ oportet exquirere demonstrationes exactissimas in hac scientia,sed qualis exigit materia de qua loquimur. Nam necessariæ demonstrationes habent conclusiones certissimas.Ideo ex principiis necessariis concludi possunt.Ista autem materia est de his quæ sæpe fieri solent:ideo non possumus afferre principia necessaria,nec de his est loquendum exactissimè, sed proprius modus qualem exigit doctrina 62

obseruandus

obseruandus est: fit enim interdum vt vna eadémq; sit subiectum diuersarum scientiarum. Sed alio modo ab vna, alio pacto ab alia cõsideretur, & ab alio exactius, quàm ab alio. Veluti exemplo ostendit Philosophus. Rectum enim angulum faber & geometra considerat, sed diuerso modo faber considerat angulum rectũ in tantũ vt per illum erigat rectè columnam, vel rectũ faciat parietem, & aliquid huiusmodi. Geometra verò considerat eundem secundum suã definitionem, & cõsiderat de effectibus, & differentiis quæ competunt angulo recto, ex quibus oritur veritas, quæ consideratur à geometra: quòd si hæc circa rectum angulum cõsideraret faber, plura sumeret extra opus suũ quàm in ipso opere, & sic transgrederetur terminos, & cancellos suæ artis. Quare in vnaquaq; doctrina, & in hac etiam moralis modus proprius considerandi & procedendi seruandus est. Notandum quòd quælibet scientia est determinata, & habet fines suos quibus clauditur, & interdũ scientiæ plures idem cõsiderant, sed tamen diuerso modo. Nã medicus, moralis, & naturalis Philosophus considerãt hominem, sed diuerso modo. Consideratur enim à naturali vt cõponitur ex materia & forma: à medico, vt subiicitur ægritudini vel sanitati: à morali, vt subiicitur felicitati, & potest eã cõsequi. Eodem modo faber considerat angulum rectum, vt rectè erigat parietem: geometra verò & effectus & differentias quæ ei competunt. Considerat enim quòd cùm linea recta cadit perpẽdiculariter super rectam lineã, fiunt duo anguli recti æquales, & deinceps positi, & sic inuenit originem anguli recti: cõsiderat præterea effectus, & differentias proprias anguli recti, & dicit illum esse medium inter obtusum & rectũ, & probabit quòd recto angulo quiuis rectus angulus est æqualis, quorum nullũ considerat faber. Si enim id faceret, egrederetur ex cancellis, & finibus quibus clauditur ars sua. {NEC in omnibus cau-
63 sam.} Considerat nonnulla notanda circa principia, & causas ex quibus fiunt argumentationes, & probationes. Dicit igitur Philosophus quòd non in omnibus rebus simili modo causam postulare oportet: qui modus cognoscendi res, vocatur propter quid. Sed in quibusdam rebus sufficit ostendere quòd res talis est, qui modus vocatur quia. Et iste modus obseruandus est in iis rebus maximè quæ non habent

causas,per quas demonstrari possunt, vt sunt principia, quæ supra se non habent causas quibus demonstrentur, aliter nõ essent principia. Quapropter cúm duo sint modi cognoscendi,scilicet quia,& propter quid: modus quia,est prior in ordine,quàm modus propter quid. Nam eo modo, scilicet quia sunt,percipiuntur principia:& modo propter quid ipsæ conclusiones,& ideo dicit is modus primus,&c. Notãdum quòd res nonnullæ ita se habent vt ante ipsas sint causæ, ex quibus profluũt:quædã ita vt ipsæ ita sunt causæ aliorum. Fit etiam vt duplex sit modus cognoscendi res. Primus est quo cognoscitur quòd,vel quia res est. Secundus modus quo cognoscitur propter quid res est.& hæc est differentia inter istos duos, ꝙ primus non constat ex medio,quod est causa rei,sed est tantum causa conclusionis. Non enim idem est esse causam rei & conclusionis. Nam omne medium quod est causa rei, est causa conclusionis:non autem econtra. Nam medium rei ostendit cur,& propter quid res est talis,vt cur A,inest B, veluti cur luna obscuratur,scilicet propter interpositionẽ terræ. medium igitur per quod ostenditur tanquam per causam, lunam obscurari,est interpositio terræ. Modus autem quia, & inferendi conclusionem dicit A, inesse B. veluti lunam deficere,non autem propter quid. Ea igitur quæ habẽt causam possunt demonstrari propter quid sunt. Si qua verò sint quæ non habent causam,non possunt demonstrari propter quid sunt,cùm ipsa sint causæ: nec possunt demonstrari demonstratione simpliciter à priori,sed eis accommodatur primus tantũ modus demonstrandi,id est, quia res est. Nam si causam causæ poneremus in medio ad probãdum,& itẽ causam causæ, esset processus in infinitũ,& sic nulla esset omnino cognitio:ergo causam,vt causam non cognoscimus per aliam causam:sed per quædam posteriora.& iste modus cognoscendi qui appellatur demonstratio,quia erit primus,& initium.

{PRINCIPIVM verò.} Hac in parte Philosophus declarat quot modis possunt percipi principia,cũ dixerit quòd nõ possunt percipi per causám. posset enim aliquis dicere, Cùm principia non possunt cognosci per causam:quomodo ergo cognoscentur? Et dicit quòd variis modis percipiuntur. Quædam enim inductione,quædam sensu, quædam consuetudine,quædã aliter,&c.& omnes isti modi reducuntur ad istum 64

qui dicitur demonstratio quia, vel quod res est. Nullus enim istorum modorum dicit causam propter quam res est. Principia ergo innotescunt nobis per modum cognoscendi quod, vel quia res est: & iste modus à posteriori eis accommodatur. Notandum quòd Philosophus dicit quòd principiorum quædam cognoscuntur inductione, quædum sensu, quædam assuetudine, & aliter, &c. Vnde sciendum quòd inductione cognoscuntur principia mathematica, vt geometriæ, veluti si ab æqualibus æqualia demas, quæ remanent sunt æqualia. Nam hoc fiet notum exemplo discurrendo per multa particularia æqualia, ex quibus postea infertur illa vniuersalis propositio: vel sumi potest aliud principium in geometria magis proprium quod percipiatur inductione. Causam verò huius nō potest afferre geometra, trāsgrederetur enim fines suos: sed potius si hoc ad aliquem pertinet, ad primum philosophum spectat, Sensu verò percipiuntur pleraque principia naturalia. Vt quod ignis sit calidus, aqua frigida. Talia enim non probantur per causam à naturali, sed vtimur eis tanquam principiis, & sensu, discurrendo per multos ignes, & percipiendo quòd hic est calidus, & hic & ille calidus. Facimus deinde hanc vniuersalem propositionem, quod omnis ignis est calidus. Assuetudine percipiuntur ipsa principia, & nobis innotescunt. Vt principia morum: vt exempli causa, quòd qui abstinet à voluptatibus potest fieri tēperatus, quòd abstinentia concupiscentiæ superantur. Aliter etiam præter hos tres modos possunt nobis fieri nota principia, Vt experientia. Talia sunt principia medicinæ, & artium aliarum. Vt quòd omne agaricum purgat phlegma, & omne rhabarbarum purgat choleram. Hæc enim per experientiam nobis innotescunt, ex quorum multorum collectione inferimus postea vniuersalem propositionem, quæ est principium in scientia tali, scilicet quòd omne rhabarbarū purgat choleram. Est etiam alius modus cognoscendi principia. Nam sunt aliqua principia quæ difinitione tantùm percipiuntur & istos duos vltimos modos innuit Philosophus cùm dixit. & alia item aliter. exemplum secundi, vt, punctus est cuius pars non est: linea est longitudo sine latitudine. Hæc enim principia definitione innotescunt: quanuis possit etiam probari à posteriori hoc pacto, Omne quod terminat aliquid, deest

deest ab illo vna dimensione: sed superficies terminat cor-
pus, ergo superficies habebit duas dimensiones, scilicet longi
tudinem, & latitudinem, cum corpus habeat tres, scilicet lon
gitudinem, latitudinem, & profunditatē. Eodem modo pro-
batur quod linea est longitudo sine latitudine. Similiter pro
batur quod punctus caret omni dimensione, cum sit termi-
nus lineæ, quæ vnam tantum habet dimensionem, scilicet lō
gitudinem. Omnis enim terminus deest vna dimensione ab
eo cuius est terminus. Sed punctus est terminus lineæ quæ ha-
bet vnam tantum dimensionem: ergo punctus nullam ha-
bet dimensionem. & ostensa sunt ista principia non qui-
dem per causam, quia terminus non est causa. Ex his percipi
potest quot modis cognoscantur principia cognitione, quia,
vel quod. {ENITENDVM est.} Hac in parte declarat quo 65
modo procedēdum est in cognitione talium principiorum:
& dicit quod enitendum est tractare principia eo modo quo
potest eorum vnumquodque cognosci: & addit quod opor-
tet diligentiam adhibere vt bene definiantur. Nam princi-
pia habent magnum momentum ad declarādos affectus, &
proprietates quæ insunt alicui rei. & addit rationem, quia
principium est plusquam dimidiū totius, & per se ipsa prin-
cipia multa innotescunt eorum quæ sequuntur. Et cum prin
cipia percipiuntur definitione, ideo enitendum est vt bene
definiantur: & hoc est faciendum non solum in hac scientia,
sed vniuersaliter in omnibus scientiis. Nam omnis demon-
stratio potissima pendet à notitia principiorum, ideo dili-
genter animaduertendum, vt noscamus principia. Notādum
quod per principium possumus intelligere vel definitionem
vel principium complexum primum in qualibet scientia. De
finitio autem quanuis in ea plura sumantur: tamen dicitur es
se incomplexum principium. Complexum vero intelligi po
test vel primum illud communissimum, quod de quolibet es
se vel non esse dicitur vel primum, & propinquum in quali-
bet scientia. Vt in geometria, Si ab æqualibus æqualia de-
mas, &c. Et ista principia dicuntur vniuersalia, quæ vi, & non
formaliter ingrediuntur demonstrationem. Sed vera est sen
tentia Philosophi de vtrisque, scilicet complexis & incom-
plexis, quod habet magnum momentū ad sequentia, & quod
est plusquam dimidium totius. Nam intelligendo de defini-

tione,patet quod eius notitia confert ad sequētia,& est plusquam dimidium,&c.Nam si definitio sit,aut subiecti tātum, aut prædicati tantum,aut vtriusque, quæ est demōstratio positione differens,vt dicit Philosophus in libro Posteriorum, certe ea dicetur principium plusquam dimidiū totius. Nam debet cognosci quod propria passio inest subiecto, quod habetur per definitionem tanquam per causam & principium. Nam dimidium vel minus cognitionis est nosse tantū quod aliquis proprius affectus vel propria passio inest alicui subiecto:plus autem quàm dimidium totius est non solum nosse talem passionem propriam inesse tali subiecto,sed etiam nosse causam propter quam inest,& hoc habetur per definitionem.Bene dicitur quod principium , id est ipsa definitio est plusquam dimidiū totius,scilicet eius quod volumus scire.Quòd si principium intelligamus non definitionem , sed primum principium complexum,& non simpliciter,aut ali qua ex parte,id est quod est principium proprium in qualibet scientia , adhuc vera est etiam de his sententia Philosophi.Nam quodlibet proprium principium cuiuslibet scientiæ,continetur in veritate primorum principiorum, scilicet de quolibet esse vel non esse,& cætera.Etenim quia illud pri mum principium est verū , ideo reliquæ propositiones sunt veræ.Nam veritas omnium principiorum pendet à veritate primi principij.Vnde qui bene nouit primum principium, habet vim veritatis cuiuslibet veræ propositionis.Et sicut in entibus est dare primum ens complectens omnem perfectionem omnium entium vi sua,& ideo dicitur primū principium: Sic primum principium complexorum est tale vt vi complectatur veritatem omnium propositionum inferiorum:ideo non ingreditur demonstrationem per essentiam suam,nisi aliquando necessitatis causa sumatur pro maiore termino,vt latius ostendit Philosophus in libro Posteriorū. cum igitur vi contineat veritatem omnium principiorum, merito dicetur plusquam dimidium totius. Nam qui cognoscit primum principium,bene cognoscit vim omnium veritatum,quanuis nesciat quid cuique sit tribuendum. Sed hoc loco Philosophus per principium intelligit felicitatem vel definitionem eius,& hoc secundum Albertum magnū.Quòd si per principium intelligamus etiam virtutem, bene procedit

dit,quia ipsa est causa effectrix felicitatis: & etiam operatio dici principium potest cum ipsa sit causa effectrix virtutis,& per consequens felicitatis.Ideo oportet bene nosse definitionem cuiusque horum,scilicet felicitatis:vel virtutis, vel operationis.Et sic habetur in hoc quarto capitulo.Primo descriptio communis felicitatis,deinde propria,tertio quòd magis manifestabitur felicitas si declarentur partes positæ in eius definitione,& ostendit modum procedendi in tali declaratione,scilicet quia,& non propter quid.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.

CAP. VIII.

*Onsiderandum est igitur de ipso:non ex conclusione solum,& ijs ex quibus est ipsa ratio: sed ex ijs etiam quæ de ipso dicuntur. Vero nanque omnia * quæ competunt, consona sunt: à falso autem cito ipsum discrepat uerum. Cum igitur bona in tria sint diuisa, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus bona dicantur:ea quæ sunt circa animam proprijßimè maximeq; dicimus bona. at actus & operationes animæ, circa animam esse ponimus. quare hac opinione cum antiqua,tum à philosophantibus concessa: bene dicitur finem ipsum, actus quosdam & operationes esse. Sic enim fit ut sit ex ipsis animæ bonis, & non ex bonis externis. Consonum est etiam ipsi rationi & id quod dicitur: felicem inquam bene uiuere,beneq; agere. finis enim bona quædam uita,bonaq; actio dictus est. cuncta præterea quæ circa felicitatem quæruntur: ei quod dictum est,inesse uidentur. Alijs nanque uirtus,alijs prudentia,alijs sapientia quædam, alijs hæc, aut horum aliquod cum uoluptate,aut non sine uoluptate felicitas esse uidetur. Sunt*

66 — τὰ ὑπάρχοντα. — 67 — 68 — 69 — 70

& qui externam etiam affluentem simul accipiunt. atque hæc partim multi & antiqui, partim pauci, uiriq; dicunt præclari: quorum neutros tota uia aberrare, sed aliqua ex parte, & in plurimis uerum attingere consentaneum est rationi. eorum igitur sententiæ qui uel omnem uel aliquam uirtutem felicitatem asserunt esse, ipsa ratio consona est.
71 huius est enim ea operatio, quæ per ipsam efficitur. Interest autem fortasse non parum in possessione, an in usu ac in habitu, an in operatione. summum consistere bonum putare. fieri enim potest ut habitus quidem, etsi inest, nullum efficiat bonum: ut in dormiente, uel etiam alio modo quodam otioso facto. ut operatio autem nihil efficiat boni, fieri ne-
72 quit. qui namq; operatur, aget utiq; necessariò: & bene etiam aget. atque ut in olympia, non ij qui sunt elegantissimi forma, præstantissimiq; robore, sed ij qui decertant, coronis afficiuntur (ipsorum enim aliqui uincunt) sic & qui bene agunt, eorum quæ sunt in uita, pulchra, bonaq; compotes fiunt. Est autem & uita ipsorum per se iucunda. Nam uoluptate quidem affici: ex ijs est quæ ad animam pertinent. id autem est cuique uoluptati, cuius amator dicitur quisque: ut equus equorum amatori, & spectaculum, spectaculorum identidem amatori, eodem modo & amatori iustorum iusta, & omnino uirtutum amatori, ea quæ per uirtutem efficiuntur. quæ igitur uoluptati sunt uulgo: ea repugnantia sunt, propterea quòd non natura talia sunt. sed amatoribus honestatis ea sunt uoluptati, quæ sunt natura iucunda. tales autem eæ sunt actiones, quæ à uirtute emanant. quare & his ipsæ sunt uoluptati, atque per seipsas iucundæ. ipsorum igitur uita non indiget uoluptate,
73 tanquam aliqua foris adiungenda: sed habet in seipsa uoluptatem. Præter enim quæ dicta sunt: neque bonus is est

qui

qui bonis actionibus non delectatur. Nam neque iustum
eum quisquam dixerit, qui iustis non gaudet: neque libe-
ralem eum qui liberalibus actionibus non delectatur: &
in cæteris eodem modo. quód si hæc ita sint, actionum ea
quæ à uirtute proficiscuntur, per seipsas sunt uoluptati at=
que iucundæ. At uerò bonæ quoquæ sunt, & etiam pulchræ.
atque horum unumquodque maximè ipsis competit: si recte
de his ipse iudicat studiosus, iudicat autem ut est dictum.
Optimum ergo, & pulcherrimum, & iucundißimum est
ipsa felicitas: & non seiunguntur hæc perinde atque in illo
Deliaco carmine separantur,

Summè est pulchrum: ex astrea quod gignitur alma.
Optima, si valeas, res est: quod quilibet optat.
Summe est iucundum, si re potiaris amata.

Hæc enim operationibus omnia competunt. has autem
ipsas, aut unam ipsarum quæ sit optima felicitatem ipsam
dicimus esse. Videtur tamen & externis indigere bonis,
ut diximus. Fieri enim non poteſt aut non facile fit, ut is 74
res agat præclaras, cui facultates desunt: multa namque per
amicos, per diuitias, per ciuilem potentiam, tanquam per
instrumenta aguntur: quibusdam autem carentes, ut nobi=
litate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant.
non enim satis ad felicitatem idoneus est, qui penitus est
deformis, aut ignobilis, aut solitarius sine prole: & minus
etiam fortasse, si cui perpraui sint filij, uel amici, aut bo=
ni mortui sint: ut igitur diximus, uidetur felicitas & talis
indigere prosperitatis. Vnde quidam prosperitatem fortu-
næ, quidam uirtutem felicitatem esse dicunt.

COMMENT.

66 CONSIDERANDVM est igitur.} Hoc est quintum & vltimum capitulum huius secūdi tractatus, in quo cum in præcedenti capitulo attulisset definitionem felicitatis, & dixisset quòd partes definitionis erant declarandæ & dilatandæ, nunc dicit eam definitionem esse declarandam: non solum vt superius dixit ex cōclusionibus, & propositionibus, ex quibus concluditur secundum modum accommodatum huic doctrinæ morali, sed etiam ex sententiis, & opinionibus aliorum philosophorum de ipsa felicitate si quid bene attulerint de ea: vt scilicet accommodemus quod bene dixerunt, & quod male', reiiciamus. Solet enim esse Philosophi mos procedendi penè in quolibet suo libro, & in quauis materia ab eo pertractanda: primum proponere rem de qua dicturus est, deinde afferre quid de eadem senserint alij philosophi, & in eo quod male dixerint, ipsos refellere: deinde afferre sententiam suam quasi elucescentem inter aliorum errores, definiendo rem quam proposuit communiter, & proprie. Deinde confirmare sententiam suam, & accommodare dicta aliorum in eo quod bene dixerunt: demum afferre rationes ad declaranda ea quæ sunt posita in definitione, quæ indigent declaratione. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima igitur dicit Philosophus, quòd est considerandum principium positum à nobis, non solum ex conclusione quam attulimus de ipso, nec ex principiis tantū ex quibus profluit illa conclusio: sed etiā ex sententiis aliorum philosophorum de ipsa felicitate, & quia ex illis etiam apparebit definitionem nostram fuisse bene assignatam: & affert vnam sententiam quæ est causa huius inquisitionis. Ei nanq; quod, &c. Hunc textum trahunt expositores nonnulli, & violenter accommodant menti Philosophi, afferendo expositiones suas, quasdam sententias communes, quomodo omnia consonant vero, & quod in falsis etiam propositionibus, vt homo est lapis, latet etiā quoquo modo veritas: quæ omnia non bene accommodantur huic proposito. Sententia Philosophi in hoc loco non est communis, sed ad propositū suum, scilicet quod omnia quæ dicuntur vere de aliqua re, concordant cum omnibus his quæ vere competūt tali rei. quod an falsò dicitur de aliqua re, illud certè discrepat ab omnibus

vere

vere competentibus tali rei.vt exempli causa:Si quis diceret quòd homini competit per se substantia, corpus, rationalitas & huiusmodi,vere diceret.At si quis diceret quòd rudibile cōpetit homini, & similia falso diceret, & tribueret ei tale,& citò appareret quòd dissonat à vero talis sententia,quia talia non conueniunt cum substantia corpore animali:& cætera quæ competunt vere, & per se homini, quia homo est substantia animata sensitiua,rationalis,non autem rudibilis. Eodem pacto ea quæ dicuntur vere à philosophis de felicitate,conuenient statim cum nostris quæ veræ tribuimus felicitati, scilicet dicendo quòd est operatio animi, & per virtutem, &c.Ea verò quæ non conuenient cum nostris vere allatis,quàm primum constabit esse falsa. Non ergo affert vniuersalem sententiam hic, vt volunt nonnulli expositores. Nec est verum quod dicunt,quòd non est vlla propositio ita falsa,quæ non contineat aliquid veri. Hæc est autem propositio falsa.Substantia est qualitas,& nullam habet veritatem. Sed est intelligendus textus vt diximus. Vnde si quis dixerit felicitatem esse summum bonum: statim cōsonabit iis quæ veræ tribuimus felicitati. Sin dixerit illam esse malum, statim discrepabit.Notandum quòd Philosophus in assignanda definitione felicitatis attulit plures cōclusiones, quæ profluebant à quibusdam propositionibus tanquam ex principiis conclusionum,quibus declarabatur summum bonū humanum ex conclusionibus verò emanabat definitio felicitatis.Declaranda est igitur ea, non solùm ex conclusionibus & principiis, sed etiā ex opinionibus hominū, ex quibus ea quæ vere afferuntur,bene consonabunt nostris tributis felicitati,falsa verò discrepabunt. {CVM igitur.} Hæc est secūda 67
pars in qua dicit afferendo opiniones philosophorum, quæ simul conueniunt, scilicet quod cum tripliciter diuidantur bona,scilicet in bona animi, corporis, & externa:aliqui posuerunt bona animi esse principalissima, & maximè bona: sed felicitas est animæ bonum, ergo felicitas est summum, & maximè bonū.Itaq; isti qui posuerunt felicitatē in maximè bono, quod est animi, concordant nobiscum: quia nos posuimus summum bonum esse operationem ipsius animi. 68

{BENE dicitur.} Affert aliā sententiam priscorum, qua dicebāt felicitatem esse bonum vt finis: & hæc conueniunt

cum nostra sententia, quod probatur. omne quod est bonum animæ vt finis, est operatio eius. At nos posuimus felicitatem esse bonum animæ vt finem, ergo ipsa est eius operatio: maior. Nam si felicitas subiit ratione boni, vt ipsa erit vt finis. quod autem operatio sit talis finis, patet, quia anima pergit ad operationem tanquam ad finem suum vltimum per omnes suas potentias per quas nihil aliud facit quàm operari, & hoc intelligitur de omni anima. Hæc ergo sententia cõuenit cum nostra, qui diximus felicitatem esse operationẽ, & esse bonum vt finem. Et patet quod talis finis non sit ex externis, sed ex bonis animi. Notandum quòd prisci dixere felicitatem esse bonum vt finẽ, & rectè. Nam tria sunt genera bonorũ, & duo prima scilicet externa & corporis feruntur ad bona animæ tanquam ad finẽ ob quem ordinantur actus quidam: quia non omnes actus boni. Sunt enim aliqui mali.

69 {CONSONVM est etiam.} Affert talẽ sententiã antiquorum, qui dixêre ꝙ felix est, qui bene agit, & bene viuit. Ista sententia videtur cõuenire cum nostra. Nam isti nihil aliud dicere voluerunt: nisi quòd felicitas est bona operatio & bona vita. Id quod dicitur, scilicet vna communi sententia philosophantium & aliorum. Notandum ꝙ vita tripliciter dici potest. Vno modo pro actu primo, qui nihil aliud est quàm ipsum esse viuentis: & sic dicit Philosophus quòd viuentibus est esse, quod profluit ab essentia animæ, vel ipsa est anima. Vnde dicit in libro de Anima, quòd anima est actus primus corporis &c. Secundo modo sumitur pro operatione quæ profluit ab anima per potẽtias eius. Primus modus profluit tantũ ab essentia animæ non per potentias medias. Secundũ verò actũ producit anima per medias vires, & potẽtias: & sic dicimus hominẽ viuere, id est operari: vt intelligere vel sentire vel generare sibi simile in specie, & huiusmodi, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Tertio modo accipitur vita pro modo viuendi, nam solemus quærere quo pacto viuit talis, id est quem habet modũ viuendi, & quam conuersationem, & sic ibi sumit Philosophus, vbi dicit quòd vulgus, ex modo viuendi suo credit felicitatem esse talem, aut talẽ, vt qui amabant voluptatẽ dicebant felicitatem in voluptate consistere. Verum hic vita accipitur secundo modo, scilicet pro operatione, quando dicit quod felicitas est bona, id

est

est bona operatio, & ita conueniunt nobiscum.

{CVNCTA præterea.} Hæc est tertia pars, in qua postea 70
quàm ostendit opinioné eorum, qui eodé modo senserũt de felicitate conuenire cũ sua, nũc enititur accommodare suæ sententiæ opiniones aliorum, qui diuerso modo senserũt de felicitate. Et primo enumerat opiniones eorum singulas. Deinde incipit afferre, & accommodare vnam illarum, & est eorum qui posuerunt felicitatem in virtute vna vel pluribus. Postea aliam opinionem eorum qui addiderunt ipsis virtutibus voluptatem ad constituendam felicitatem. Demum affert opinionem eorum qui his addiderunt bona externa, & omittit eos qui ponebant summum bonum, aut in voluptate tantum, aut tantum in bonis externis. Nam anteà has opiniones penitus reiecit, & nunc etiam pòst habet, quia non conueniunt cum Philosophi sententia. Dicit igitur in primis quòd cuncta quæ circa felicitatem varie à multis dicuntur, cum nostra sententia conuenire videntur: & affert tria, scilicet virtutem, prudentiam, sapientiam, quæ sunt perfectiones trium potentiarum animæ. Virtus quæ hic accipitur pro morali, est perfectio appetitus: prudentia est perfectio intellectus actiui: sapientia est perfectio intellectus speculatiui. Igitur perfectio hominis secundum opinionem istorum consistit, aut in vna, aut pluribus, aut in omnibus istis: & omnes istos enumerat, & ponit pro vna opinione, quia ij omnes conueniunt in virtute sine aliquo additamento. Deinde affert aliam opinionem eorum, scilicet qui addiderũt voluptatem i psis virtutibus dictis, aut omnibus simul sumptis, aut alicui illarum. & dicit cum voluptate, aut non sine voluptate, propter hanc rationem, quia aliqui dixerunt quod felicitas constabat ex supradictis virtutibus, vel vna vel pluribus, & ex voluptate, veluti ex parte eius essentiali, id est vt felicitas tanquàm quoddam totum aggregatum constitueretur ex virtute, & voluptate, tanquàm ex suis partibus essentialibus: quod innuit cum dicit, cum voluptate. Cum vero dicit, nõ sine voluptate, innuit aliam opionem, quæ & verior videtur, & magis cõuenire cum sua. Isti enim qui posuerunt felicitaté in illis virtutibus, aut vna, aut pluribus, intellexerunt quod voluptas nõ sit de essentia felicitatis, sed quoddam quod oritur ex ea, & sequitur eam, veluti pulchritudo

chritudo ex bona complexione,& cōpositione partium corporis,& sicut vmbra oritur ex corpore & sequitur ipsum: sic voluptas ex felicitate,& sic sequitur ea tāquam inseparabile accidens,& hoc intelligatur de bona voluptate,non autē de turpi. Affert deinde tertiā opinionem,scilicet eorū qui præter hæc quæ posita sunt,addiderunt felicitati bona externa. Post hæc enumeratis opinionibus vult ostendere quod meritò in illis est aliqua veritas,quia ista dixerunt aut multi & antiqui,aut pauci & præclari. Multi,quia non omnino vana est fama quam populi multi decantāt,vt alibi inquit Philosophus. Antiqui,quia fuerunt propinquiores primordiis rerum & naturæ: ergo isti debent scire aliquam veritatē. Pauci & præclari etiā manifestum est quod debent scire aliquam veritatem. Aliqua igitur ex parte probādæ horum sentētiæ.

71 {EORVM igitur sententiæ,} Hac in parte Philosophus incipit accōmodare sentētiæ suæ opinionem eorū,qui felicitatem,aut in virtute morali,aut in prudentia,aut in sapientia,aut in omnibus iis tantū collocabant. Et primo ostendit quòd conuenit in eo cum opinione sua,quia operatio secundum virtutem est aliquid virtutis,& à virtute oritur. Deinde ostendit quod sua sententia est melior,quia cum felicitas sit quiddam optimum,debet collocari potius in magis bono, quàm in minus bono. Sed vsus & operatio est magis bonū, quàm habitus & possessio. Fieri enim potest vt aliquis habitum habēs nihil agat boni,vt dormiens vel aliter degens in otio. At qui operatur secundū virtutem,necessario agit,& producit aliquid boni. Melior igitur est actus quàm habitus,& vsus quàm possessio. Hæc autem duo membra correspondent,scilicet possessio & vsus,habitus & operatio. Sed non parum interest inter nostrā sententiā & antiquorū. Nos enim volumus felicitatem potius consistere in vsu,quàm in possessione,& actu quàm habitu: illi autem econtra. Notandum quod est differentia inter possessionē vsúmque,& habitum,& operationem. Possessio & vsus proprie dicūtur rerum externarum. Habitus & actus,aut animi,aut corporis.

72 {ATQVE vt in olympia.} Probat etiam exemplo quod sua positio in operatione est melior,quàm illa antiquorum in habitu. Sicut enim athletæ tantum coronantur in olympia,qui certant,& operantur & non ij quāuis sint fortissimi, qui

qui otiosi spectantes certamina nihil agunt:sic operatores secundum virtutem sunt proprie appellandi felices,& non illi qui tantum habent habitum,& non operātur.Sunt enim felices in potentia propinqua,illi autem in actu.

{IPSORVM insuper.} Affert opinionem eorū qui dixerunt felicitatem consistere in virtute,aut virtutibus cum voluptate,aut nō sine voluptate.Et primo ostendit quòd felicitas continet voluptatem:deinde quòd felicitas est iocunda:Item quòd est per se iocunda. Præterea quòd felicitas ita habet voluptatem,vt nō indigeat ea tāquam aliquo extrinsecus adueniente. Demum quòd felicitas nō solū est iocunda:sed etiam bona,& pulchra,& postremo quod felicitas est quiddam optimū,& iocundissimum,vt patebit.& in primis operatio animæ continet voluptatem,quia percipere voluptatem est ipsius animæ,& habentis animam sensitiuam vel intellectiuam,nō enim est animati anima vegetatiua. Nā plantæ non sentiunt voluptatem. Itē felicitas est iocunda. Probatur,quia id quod amatur ab vnoquoque,ei est iocundum. At operatio secundū virtutem amatur à studioso,ergo operatio secundū virtutem est iocunda felici homini,& studioso viro.Maior declaratur à Philosopho inductione,Nā equus amatori equorum,& spectaculū,&c.Minor quoque est manifesta.Itē felicitas est per se iocunda.probatur,id quod sua natura iocundum,est per se iocundū.Sed operatio secundum virtutem est sua natura iocunda,ergo &c.Nam ea quæ multitudini videntur iocunda,sunt repugnātia inter se,quia quandoque delectant,quandoq; molestiam afferunt:& causa est,quia nō sunt de se,& natura sua iocunda.Si enim eis natura inesset iocunditas,nunquam eam amitterent,sed semper essent iocunda.Sed talia multitudinis nostra sententia nunc sunt,nunc non sunt iocunda,sed mutātur secundū rationem ætatum,& cōditionum:& hoc est,quia illa non sunt naturaliter,& per se talia.Sicut ea quæ semper delectāt bonos,& sapientes viros ad quos pertinent,& quorum est verū & incorruptum iudicium de rebus:& propterea id est natura iocundum,& semper iocundum,& per se iocundū,quod est eis voluptati.Id autem est præcipue felicitas,& operatio à virtute. Item ipsorum vita nō indiget voluptate,quia felicitas ita in se habet voluptatem vt non indigeat ea veluti aliquo foris,

aduenient e,& peregrino quodam.Hoc probatur,quia si felicitas per se sola sumatur separata ab omnibus aliis,habet in se voluptatem.Operator enim cuiusq; virtutis gaudet cum operatur secundũ illam,vt iustus cum operatur secundũ iustitiam. Quòd si nõ gauderet non esset iustus,aut studiosus: sed aut vi,aut simulatione,aut aliter aliaque de causa operaretur.Quare felicitas,& operatio secundũ virtutem habet in se voluptatem.Item felicitas est non solũ iocunda,sed etiam bona,& pulchra,& honesta,quia sic sapiens,& studiosus iudicat:iudicat autem bene,quia ipse est tãquam mensura talium operationum.Vt enim pictor de figuris:sic prudens,& studiosus de actionibus. Item optimũ,& pulcherrimum,& iocundissimum est ipsa felicitas.Nã ea quæ tribuuntur felicitati,per se debent tribui in summo gradu.At felicitati bonitas,iocunditas,pulchritudo per se tribuũtur,vt suprà ostendimus.ergo hæc felicitati sunt tribuenda in summo gradu: non enim debet tribui superlatiuum nisi summis rebus:at felicitas est summum bonũ,& tale est operatio secundũ virtutem:ergo operationi secundum virtutem sunt ista tria in summo gradu tribuenda,& simul,& non alterum sine altero separando ea,sicut facit Deliacum carmen:in quo tribuitur iustitiæ pulcherrimum,& accommodatè si intelligatur pro operatione secundũ iustitiã quæ est,& dicitur tota virtus,& optimum tribuitur sanitati:accommodatè etiã si intelligatur de sanitate mentis.& iocundissimũ dicitur re amata potiri:accommodatè etiã si talem rem intelligamus felicitatẽ, quæ maximè est amore digna.Sed nos,dicit Philosophus,nõ separamus hęc,sed omnia simul tribuere debemus felicitati.

74 {VIDETVR tamen.} Hac in parte affert vltimam opinionem eorum,qui præterea superius allata afferebant etiã, & adiungebant externa bona,& videtur accommodare sententiæ suæ.Si enim cõsistit in operationibus animi secundũ virtutem &c.Ad exercendas autem operationes indigemus bonis externis vt instrumentis,ideo videbitur indigere bonis externis:& enumerat plures species bonorum externorum vt amici,& cætera.quæ si desint,tanquam instrumenta, videtur felicitas quodammodo minui vel potius impediri,felicitas inquam ciuilis.Et addit quòd nonnulli adeò putauerunt bona externa conferre ad felicitatem,vt eis prosperè

spere vti idem esset penè, quòd felicitas, & qui bonam & secundam fortunam, felicitatémque in eodem ponunt, & alij tamen qui virtutem & felicitatem idem putant. Notandum quòd felicitas, vt ad hoc propositum spectat, duobus modis considerari potest: aut vt perficit habentem, & est ad seipsum, & sic videtur de se esse sufficiens sine vlla alia accessione. Aut considerari potest vt est ad alios, & tunc est felicitas ciuilis quæ videtur esse aggregatum ex tribus illis generibus bonorum, & de tali videtur loqui Philosophus, cùm dicit quòd videtur indigere externis bonis, id est de felicitate, & felici ciuili. & ita huic finem tractatui imponit in quo afferendo primo plures opiniones, venit postea ad definitionem summi boni secundũ sententiã suã, posthabitis aliis confutatis: deinde cõfirmauit suã definitionem ex dictis aliorum, seligendo ea quæ bene dicta sunt ab illis, & accommodando suæ definitioni, vt ex hoc ostendat melius sensisse quàm cæteros, & non penitus dissensisse à cæteris.

De modo assequendæ felicitatis.

CAPVT IX.

INde & dubitatur, utrum disciplina, an assuetudine, an alio quodam modo per exercitium acquiri poßit, an aliqua diuina sorte, an & ob fortunam proueniat. 75 *Si igitur & aliquid aliud deorum est munus hominibus: consentaneum est rationi felicitatem à dijs ipsis dari, & eò magis, quò cæteris humanis bonis est præstabilius. Verum hoc ad aliam magis considerationem forsitan pertinet.* 76 *Videtur tamen, etsi non à dijs immortalibus mittitur, sed uirtute disciplináue quadam uel exercitio comparatur: diuinißimum esse. Præmium enim, finísque uirtutis, optimum & diuinum quiddã ac beatum esse uidetur, fuerit etiam & multum commune. fieri nanque potest ut disciplina quadam ac diligentia ab uniuersis ijs comparetur qui nullo principio labefactato, idonei* 77

78 *idonei sunt ad consequendam uirtutem. Quòd si melius est hoc modo quàm ob fortunam felicem esse: rem ita sese habere consentaneum est rationi. Siquidem ea quæ sunt secundum naturam: ut quam optimè sese habere possunt sic se habent suapte natura, & ea similiter quæ per artem conficiuntur, atque à quacunq; proueniunt causa: & ea maximè quæ à præstabilißima proficiscuntur, id autem quod maximum atque pulcherrimum est, fortunæ tribuere, ualde erroneum est. Patet etiam ex ipsa ratione quod quæritur. Dicta est*
79 *enim operatio animæ per uirtutem. Cæterorum autem bonorum alia inesse necessarium est: alia adiuuant, súntque*
80 *utilia, ut instrumēta. Hæc & ijs consona sunt quæ in principio diximus. ipsam enim finē facultatis ciuilis optimum ponebamus. hæc autem magnam adhibet diligentiam: ut ciues ipsos disponat, bonósque faciat, & ad honestas res agen-*
81 *das idoneos reddat. Meritò igitur nec bouem, nec equum, nec aliud quicquam animantium dicimus felix: quippe cùm fieri nequeat ut ipsorum quicquam talis sit particeps opera-*
82 *tionis. Hanc autem ob causam neque puer est felix. Nondum enim est idoneus ad res tales agendas propter ætatem. qui dicuntur felices, ob spem dicuntur. est enim opus (ut di-*
83 *ximus) & perfecta uirtute, & perfecta etiam uita. Multæ nanque mutationes in uita fiunt, uariæq; fortunæ: atque fieri potest, ut is qui maximè bonis abundat, in magnas incidat in senectute calamitates: ut in heroicis de Priamo dicitur. eum autem qui tali fortuna est usus, & miserabiliter obijt, nemo felicem dicet.*

COMMENT.

VNde & dubitatur. } Hic est tertius tractatus huius primi libri, in quo declarat tria, quæ videntur sequi post definitionem felicitatis. Primum à qua causa effectiua proue

proueniat ipsa felicitas. Deinde in quo ea sit tanquam in subiecto. Tertio in quo tempore dicatur quis esse felix: quod videtur innuisse per eam partem definitionis, scilicet in vita perfecta. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo tractat de causa efficiente ipsius felicitatis, & eius subiecto. In secundo tractat quo in tempore aliquis dicatur esse felix. In tertio declarat quomodo posterorum fortunæ cōditionésque pertineant ad felices iam mortuos. Primū etiam capitulum diuiditur in duas partes. In prima autē parte ista quærit primo, & enumerat causas à quibus videtur posse prouenire felicitas. Deinde ponit à qua causa proueniat, & a qua nō proueniat. Quærit igitur in primis, vt diximus, à qua causa tanquam effectiua proueniat felicitas: quæ dubitatio videtur oriri ex paulò ante dictis, & allatis, cùm dicit quòd quidam felicitatem ponunt idem cum virtute: alij verò nonnūquam dicunt esse idem cum bona fortuna: quorum duorum alterum videtur esse quid externum, scilicet fortuna, alterū quid internum, scilicet virtus. Meritò igitur quęritur, vtrum felicitas oriatur à causa interna, an externa. Causam autem internam explicat per illa tria scilicet per disciplinam, assuetudinem, exercitiū. Causam verò externam explicat per illa duo, scilicet per diuinam sortem, & per fortunam, Cùm 39 verò quæritur vtrum felicitas possit acquiri per disciplinā: est quærere vtrum ea possit acquiri vt scientiæ quæ per doctrinam discendo acquiruntur: per assuetudinem, veluti virtutes, quæ non doctrina, sed assuetudine acquiruntur: agēdi, & producendi operationes studiosas per exercitium, est quærere vtrum acquiratur vt nonnullæ artes, vt saltandi, citharizandi, & similium per longam exercitationem, scilicet pulsandi citharam vel saltandi. Ista igitur dicūtur interna, quia sunt in nobis, & in nostra potestate collocata. Sors autē diuina, & voluntas dei, tum etiam ipsa fortuna, manifestum est quòd sunt extra nos, & quicquid habetur à deo vel à fortuna non est in nostra potestate, sed videtur esse munus ab illis.

{SI IGITVR & aliquid.} Hac in parte philosophus inci 76 pit ostendere primò quòd felicitas prouenit à causa diuina, deinde ꝙ prouenit à causa humana: præterea ꝙ nō prouenit à fortuna. postremò ꝙ nō prouenit à fortuna, sed à causa humana. Dicit igitur in primis, ꝙ si aliquod munus est homini

bus datum à deo, consentaneum est rationi, id est felicitatē. Etenim nobilissimus effectus debet produci à nobilissima causa, sed felicitas est huiusmodi: ergo &c. Nam & hoc præcipuè confirmari videtur, quia felicitas est præstabilissimum quiddam omnium rerum humanarum. At nonnullæ res humanæ sunt nobis datę à deo: ergo multo magis ipsa felicitas cùm excellētior sit cæteris rebus à deo datis, vt viuere: & alia sunt huiusmodi quæ sunt ignobiliora felicitate & ipso bene viuere, id est bene operari, ergo multo magis ipsa felicitas. Nam quanto donum est præclarius, eo magis videtur esse conueniens deo. Sed omitit tamen istam considerationem: quia non videbatur esse præsentis speculationis, sed potius primæ philosophiæ vbi tractat de prouidentia diuina.

77 {VIDETVR tamen.} Hac in parte ostēdit quòd felicitas prouenit à causa humana, & innuit talē rationē. Illud quod acquiritur hominibus virtute, aut doctrina, aut assuetudine, aut aliquo exercitio, cōparatur à causa humana: sed felicitas proficiscitur à virtute, aut ab assuetudine, aut aliquo huiusmodi: ergo à causa humana. Hanc rationē videtur innuere Philosophus per verba sua, & simul repellere obiectionē tacitam, qua quis dicere posset: videtur ꝙ felicitas sit res diuina: ergo non videtur profluere à causa humana. Dicere autē videtur Philosophus, ꝙ etsi felicitas proficiscitur à virtute vel aliquo huiusmodi: tamen videtur esse res quædam diuina: cùm sit præmiū & finis tam præclari boni, quale est ipsa virtus, & quasi istud excedens ipsam virtutem oportet vt sit quasi aliud diuinum propter excellentiam suam, & supereminentem conditionem. Notandum quòd felicitas etsi primò & maximè videtur proficisci à deo, tamen secundariò proficiscitur etiam à causa humana, tanquam à propinqua. Nam quædam proueniunt à deo sine nostra operatione, vt esse & viuere, & potentiæ operandi, & huiusmodi, quædā sunt quæ proueniunt à deo, tamen concurrimus etiam nos, vt est virtus, felicitas & huiusmodi. Nullus enim habitus acquiritur à nobis sine causa diuina quæ est vniuersalissima, & principalissima causa omnium, adeò vt nullus effectus posit fieri apud nos sine ipso, & magis concurrit illa, quàm aliqua causa particularis, per illam rationē, quòd cū causæ sint ordinatæ alia sub alia, semper vniuersalis, & primaria causa magis cōcurrit

currit quàm illa quæ est sub ea, id est particularis, & secundaria. Sciendum tamen quòd Deus non concurrit vllo pacto ad vitia, nec ad actiones vitiosas, quia vltra operationem cōtinent deffectus, cuius nullo modo est auctor Deus. Dicēdum est igitur quòd felicitas profluit à Deo tanquam ab vniuersali causa, & ab homine tanquam à causa particulari & propinqua. Notandum quòd prȩmium est duplex, scilicet internum & externum, internum est ipsa felicitas, quæ licet respiciat externas res: tamen remanet in animo, & dicitur interna: prȩmium vero externum est, honos, magistratus, potentia & huiusmodi. Philosophus autem intellexit hic de præmio interno, scilicet de felicitate quæ est egregium præmium, & nobilius ipsa virtute, & est præmium vt finis: honos vero vt id quod est ad finem, & non finis. { EST etiam & valde commune.} Probat eandem sententiam, scilicet quòd videtur profluere à causa etiam humana, cum felicitas sit quid valde cōmune, scilicet vt possit acquiri. Potest enim comparari à cunctis qui non habent læsum principium rerum agendarū, ita vt sint inepti ad consequendā felicitatē. quasi dicat, quòd felicitas est posita in nobis, & possumus omnes eam acquirere, nisi sit in nobis principium labefactatū: ergo est à nobis, & à causa humana, & Deus, vt diximus, est principalis causa & vniuersalis. homo autē causa est particularis, homo inquā qui non sit læsus, nec habeat principiū aliquod labefactatū, veluti quod sit in eo læsa, aut imaginatiua, aut cogitatiua, aut memoria. Intellectus autem non læditur nisi per accidens, scilicet si lædantur aliqui sensus, aut interni, aut externi. Nam omnis habitus ortum habet à sensibus externis per medios internos. Quòd si aliquis lȩdatur sensus, quo necessario vtamur in his acquirēdis, quæ sunt causa felicitatis: talis carēs eo nō videtur aptus, neq; habilis ad felicitatē. { QVOD si melius.} 78
Hac in parte Philosophus ostēdit quòd felicitas nō prouenit à fortuna tāquā à causa effectiua, est enim causa effectiua duplex, scilicet per se, & per accidēs. Cū igitur felicitas sit nobilissimus effectus, nō prouenire pōt, nec debet ab ignobilissima causa. Talis autē est causa per accidēs, id est ipsa fortuna. Nā nobilissima causa potest bene producere nobilē, & ignobilem effectū. Vt sol generat hominē & ranā. Sed nō econtrà ignobilis causa potest producere nobilē effectū. Nā mouens

centum potest mouere decem,non autem econtra: non ergo felicitas proueniet à fortuna.Hoc etiam probatur ex iis quæ fiunt à natura vel ab arte. Nam ea quæ fiunt à natura bene se habent:cum ita fiunt,vt sunt apta nata fieri ab ipsa natura. Eodem modo quæ fiunt ab arte,male autem cum digrediūtur ab ordine naturæ vel artis,vt per accidēs fiant.duæ enim videntur esse causæ per se quo ad hoc propositum spectat,scilicet natura & mens:duæ per accidens,scilicet casus & fortuna.Casus est cum fit aliquid præter intentionem naturæ, veluti cum oritur aliquis habēs sex digitorum manum, quam natura intendebat facere cum quinque:fortuna dicitur cum fit aliquid præter intentionem mentis,vt si quis effodiat terram vt ponat vites,inuenit postea thesaurum præter intentionem:& in artibus si quis pingat manum cum sex digitis labente penicello,quam intendebat pingere cum quinque digitis.Itaque tum omnia bene se habent,cum fiunt, à causa per se eo modo quo melius fieri possunt, & vnaquæque res quæ bene fit,prouenit à quàm meliore causa potest:æquū est profecto felicitati quæ est nobilissimus effectus, tribuere nobilissimam causam humanam vt est mēs,causam inquā per se,& nō fortunā quæ est causa per accidēs, vt latè ostenditur

79 à Philosopho in libro Physicorum. {PATET etiam & ex definitione.} Duplici ratione iterum ostendit quòd felicitas oritur à causa humana,& non à fortuna. Prima ratio est talis:omnis operatio animi per virtutem est effectus qui prouenit à causa humana.at felicitas est huiusmodi,ergo &c. Et enim operatio talis nō est nisi ab homine.quod autē sit operatio animi patet ex definitione eius iam assignata antea.

79 {QVALIS quædam.} per hoc videtur innuere quod felicitas sit in genere qualitatis,id est esse qualitatem quandam &in specie qualitatis,vt ostendat quòd cum sit ab habitu,est tota simul,& nō res successiua quæ acquiratur per partes. Potest etiam dici quòd Philosophus velit ostendere quòd felicitas non sit à fortuna ex eo,quia aliquis dicere posset ꝙ bona externa connumerantur cum bonis ex quibus constituitur felicitas ciuilis:ergo felicitas oritur à fortuna. Ideo diuidit ista bona,& dicit quòd felicitas præcipue consistit in bonis animi,vt patet ex definitione nostra.Cæterorū autē bonorū alia sunt corporis que oportet præsupponere,alia for-

tunæ

tunæ quæ cõferũt tãquã instrumẽta. Verũ bona animi sunt il
la propria quę vidẽtur esse de essentia felicitatis vt diximus.
{HAEC consona etiam.} Hic etiam ostendit Philosophus 80
quod felicitas est à causa humana. Nã nos,inquit, posuimus
finem ciuilis disciplinæ esse optimum,id est summum bonũ
ac felicitatẽ.Sed ciuilis disciplina est res humana, & causa hu
mana:ergo felicitas est à causa humana.quòd autem ciuilis
disciplina sit causa humana,probat,dicendo quod ciuilis di-
ligenter versatur circa homines vt eos bonos efficiat.Sic igi
tur patet quòd felicitas prouenit à causa humana.
{MERITO igitur nec bouẽ.} posteã quam ostendit quòd 81
felicitas prouenit à causa humana,& non omnino à diuina,
nullo autem modo à fortuna:hac in parte affert quoddã or-
tum ex dictis, scilicet quod felicitas cõsistit tanquã in subie-
cto in homine,& non in quocunque homine, sed ætatis per-
fectæ:& non quandocunque,sed in vita perfecta. Ostẽdit au-
tem primò quòd felicitas nõ est in brutis, deinde quòd non
est in pueris,scilicet actu:demũ,quòd est in homine habente
virtutes perfectas in vita perfecta. Dicit igitur in primis ꝙ il
le qui non potest operari per virtutẽ non potest esse felix: at
bos,asinus,& alia huiusmodi non possunt,nec sunt apti ad o-
perandum per virtutem,ergo &c. Notãdũ quòd felicitas est
quoddã accidens perfectissimũ,& non potest stare sine subie
cto. Quærendum est igitur de subiecto felicitatis quod ha-
beat in se causam per quã felicitas possit inesse, incipit à ne-
gatiuis,id est ab his quæ nõ possunt habere, & omissis inani-
matis naturalibus & vegetatiuis,in quibus notissimũ est nõ
esse felicitatem,incipit à sensitiuis,quæ habent appetitũ per
quẽ videtur posse moueri ad aliquid operãdũ. Cũ verò felici
tas sit operatio animi per virtutẽ,quæ virtus regulat appeti-
tum vel perficit ipsum,remouet hoc à brutis: quia & si mo-
ueantur,& operentur per appetitum,tamẽ eorum appetitus
non potest regulari à ratione:quia eam non habent,& per cõ
sequens non possunt habere virtutem,quæ est causa felicita-
tis.ergo non possunt esse participãtia huius operationis pro
cedentis à virtute, quæ operatio dicitur esse felicitas. Si igi-
tur,vt ostendimus, bruta non possunt habere in se causam
per quam felicitas possit inesse illis tanquam accidens in
subiecto,merito patet bruta non esse subiectum felicitatis.

82 {HANc autem ob cauſam.} Nũc oſtendit de rationibus quæ ſint, id eſt qui homines nõ poſſunt habere vel ſuſcipere in ſe felicitatem. Ij aũt ſunt pueri. Nam qui nõdum per ætatem ſunt apti ad producendas operationes ſtudioſas, nõ poſſunt ſuſcipere felicitatem. At pueri ſunt huiuſmodi. ergo &c. Nõ igitur bruta nec pueri poſſunt habere, ſed tamen hoc fit diuerſo modo. Bruta nanque non poſſunt regere appetitum ratione, quia non habent: pueri vero habent, ſed imperfectã, id eſt nondum ea perfecte vtũtur: ideo &c. Et qui puerorum dicuntur, ſi quis diceret quod nonnulli pueri poſſunt appellari felices ergo poſſunt eſſe in ea ætate ſubiectum felicitatis. remouet hanc obiectionem Philoſophus, & dicit quòd ſi appellamus eos felices, hoc eſt quia dicũtur felices ob ſpem, & non quia in ea ætate ſint actu felices, ſed in potẽtia ad felicitatem in ætate congrua. Dicitur autem proprie res talis cũ eſt actu talis: vt albus cũ habet albedinẽ in ſe, & non cum eſt in potentia ad ſuſcipiendam albedinem. Sic etiam felix cum actu habet felicitatem, & non cum eſt in potentia ad eam.

38 {EST enim opus.} Philoſophus ſepoſitis illis qui non poſſunt eſſe ſubiectum felicitatis, nunc oſtendit qui ſint illi homines qui poſsint appellari felices, declarando quòd ſunt ij qui habent virtutem perfectam in vita perfecta. Et notandũ quòd illa pars (eſt enim opus perfecta virtute) deſeruire, & accommodari poſſe videtur, & ſuperiori, & huic parti: ſuperiori, vt ſit ratio qua pueri nõ poſsint eſſe felices in pueritia, quia non habent virtutẽ perfectam vt eſt opus habere: huic parti, vt ſit ratio oſtẽdẽs quòd homines qui ſunt in ætate congrua poſſunt per rationem perfectam acquirere virtutem, quæ eſt cauſa felicitatis. deinde addit, & vita perfecta, vt oſtẽdat quòd non ſufficit habere perfectam virtutem ad hoc vt homo poſsit eſſe felix, & ſubiectũ felicitatis, niſi illa ſit diuturna vel durauerit vſque ad finẽ vitæ, poſtea quàm ſit eam adeptus. Nam ſi inciderit in ærumnas Priami, & impediatur à maximis calamitatibus, non poterit excercere operationes ſecũdum virtutẽ quam habet: nec eſſe ſubiectum felicitatis. Et per hoc videtur loqui Philoſophus hic de felicitate, non ſpeculatiua. non actiua tantum quæ eſt ſui ad ſeipſum, ſed de actiua ciuili, quæ ſola videtur indigere externis bonis ad exercendas operationes felicitatis. Ex his omnibus perſpicitur

quid

quid ſit ſubiectum felicitatis, non bruta, non pueri, non homo ſine virtute, non homo cum virtute in maximis calamitatibus cõſtitutus: ſed homo qui habet virtutem perfectam, id eſt prudentiam in vita perfecta, id eſt vſque ad finem vitæ, & talis eſt ſubiectũ felicitatis, quia habet cauſam, id eſt virtutem in ſe per quam poteſt ſibi ineſſe felicitas præſertim ciuilis, vt diximus.

Quòd quis in hac vita dicendus ſit felix.
& quid felix.

CAPVT X.

Stne igitur nec unus alius hominum felix 84
quamdiu uiuit dicendus: ſed Solonis ſententia
**finem ſpectare oportet? Quòd ſi & ita po=* χρεὼν τέ-
nendum eſt: tum felix eſt cùm è uita diſceſſe= λος ῥᾶν εἰ.
rit? an id abſurdum eſt penitus, nobis ipſis præſertim qui
felicitatem operationem quandam dicimus eſſe? Quòd ſi 85
mortuum felicem non dicimus, neque Solon id uult: ſed tunc
dici beatum hominem tuto poſſe, quia iam eſt extra omnia
mala, calamitatesq́;. Habet quidem & hoc controuerſiam
quandam. Mortuo nanque bonum & malum uidetur ali=
quid eſſe: ſiquidem & uiuenti non autem ſentienti: ut hono=
res, infamiæ, & filiorum, poſterorumq́; omnium proſperi=
tates atque aduerſitates. Dubitationem autem & hæc affe= 86
runt. ei namq; qui ad ſenectutem uſque beatè uixit, ſecun=
dumq́; rationem deceßit: multa circa poſteros accidere
mutationes contingit, & alios ipſorum eſſe bonos, uitãq;
conſecutos eſſe pro dignitate: alios econtrà. conſtat autem
**& diſtantijs ad parentes, multis uarijsq́; modis ipſos ſe=* καὶ τοῖς ἀ-
ſe habere poſſe. abſurdum igitur eſt, ſi defunctus ſimul etiã ποστήμασι,
mutaretur, & nunc felix fieret, nunc miſer: abſurdum eſt
etiam, & minime, nec aliquod ad tempus, poſterorum ad
parentes res pertinere. Sed redeundum eſt ad id quod prius 87

eſt dubitatum, ex illo namq; & id quod nunc quæritur fortaſſe perſpicietur. ſi igitur finem ſpectare oporteat, & tunc beatum dicere quenquã, non quia beatus tunc eſt, ſed quòd prius erat: quo pacto nõ eſt abſurdum, ſi cum eſt felix, non uere de ipſo dicetur quod ineſt. Quia uiuentes dicere beatos ob mutationes nolumus: & quia felicitatem quidem ſtabile quiddam, nulloq; modo facile mutabile eſſe putamus: fortunam autem in eiſdem ſæpe reuolui. nam ſi fortunam ſequamur: ſæpenumero felicem ac miſerum eundem dicemus, chamæleontem quendam oſtendentes ipſum felicem eſſe, ac
88 debiliter collocatum. An fortunam ſequi nullo modo eſt rectum? Non eſt enim in ipſa bene uel malè uiuere ſitum: ſed indiget humana uita ipſius, ut diximus. Operationes autem eæ quidem quæ à uirtute proficiſcuntur, felicitatis: eæ uerò quæ ſunt contrariæ, contrarij dominæ ſunt. atteſtatur huic
89 ſentẽtiæ & id quod nũc dubitauimus. etenim nullis in operibus humanis tanta eſt firmitas, quanta eſt in operationibus iiſce quæ à uirtute proficiſcuntur. hæ namq; ſtabiliores & ſcientijs ipſis eſſe uidentur. harum autem ipſarum eæ quæ cæteris antecellunt, maximè ſtabiles ſunt propterea quòd in his ipſi beati, & maximè, & continuatiſſime
90 uiuunt. Hoc enim ſimile eſt cauſæ: ut ipſarum non fiat obliuio. id igitur quod quæritur: competet ipſi felici, & erit talis per uitam. nam ſemper aut maximè ea aget & contemplabitur quæ prodeunt à uirtute, fortunamq; feret pulcherrime: & omni ex parte concinne ac æquabiliter.
91 quippe qui uere bonus * atque quadratus eſt ſine uitupera-
92 tione. Cum autem à fortuna multa eueniant, & magnitu-
93 dine, paruitateq; differant: parua quidem ſiue ſint ſecunda ſiue aduerſa, conſtat non facere uitæ momentum: grandia uerò ac multa, ſi ſecunda ſint, beatiorem uitam efficiunt,

* καὶ τετρά-γωνος. vide Eraſ. in

quippe cum ad decorandum sint apta, & usus ipsorum pul= Prouerb.
cher, studiosusq; fiat. sin aduersa: præmunt, læduntq; uitam Quadratus
beatam. afferunt enim dolores & multas operationes im- homo. item,
pediunt. Attamen & in ijs ipsis pellucet ipsa honestas, Lud. Cælius
cum multas quispiam ac magnas aduersitates facile perfert: in antiq. lectionibus li. 18. cap. 14.
94 non ob insensibilitatem, sed quia generosus est atque ma=
95 gnanimus. Quòd si operationes dominæ sunt (ut diximus)
uitæ: nemo beatorum fuerit miser. nunquam enim odiosum
quicquam atq; improbum aget: eum enim qui uerè bonus
est, atque prudens, fortunam omnem decore proferre, pro fa=
cultateq; rerum semper res pulcherrimas agere: ut & du=
cem bonum præsentibus uti castris ad optime gerendum
bellum, & bonum item sutorem ex sibi datis pellibus pul=
cherrimum conficere calceum. cæterosq; omnes identidem
artifices arbitramur. quæ cum ita sint: miser quidem nun-
quam fuerit ipse felix. Beatus tamen non erit, si in Pria-
mi calamitates incideret. nec igitur uarius, facileq; muta=
bilis erit. neque enim ex felicitate facile aut à quibusuis: sed
ab ingentibus & multis aduersitatibus dimouebitur: & ex
talibus non in paruo. sed in longo quodam perfectóue tem=
pore rursus fuerit felix: magnas in eo res, præclarasq; na=
ctus. Quid igitur obstat eum felicem dicere: qui per uirtu= 96
tem operatur perfectam, & bonis externis satis abundat,
non quouis in tempore, sed in uita perfecta? An addendum 97
est: & ita est uicturus, & secundum rationem moriturus?
quippe cùm futurum quidem incertum sit nobis: felicitatem
autem * finem, & omnino perfectam omni ex parte po= τέλος.
namus? Quòd si ita sit, uiuentium eos quibus ea quæ di= τέλειος.
ximus & insunt & inerunt, beatos dicemus: beatos autem
homines. Sed de his quidem eousque sit definitum.

84 ESTNE igitur nec alius quisquam. } Hoc est secundum capitulum huius tertij tractatus, in quo ostenditur quãdo aliquis potest appellari felix, & quo tempore, & diuiditur in duas partes. In prima quærit vtrum in vita dũ aliquis est felix, an post mortem aliquis debeat appellari felix. In secũda ostendit quòd in vita dum aliquis est felix, potest appellari felix: dicit igitur in prima, & continuatur hæc pars cum præcedenti dixerat enim suprà ꝙ si quis inciderit in ærumnas Priami, & in illis cõstitutus obierit, si nõ debet, nec solet appellari felix, quæritur an quisquã dũ viuit posfit appellari felix, an sic expectare oportet exitum vitæ iuxta Solonis sententiã, qui Atheniensis fuit, & vnus è septẽ sapientibus, & legũlator. Nec alius quisquã, quasi dicat, non solũ illũ qui inciderit in calamitates Priami, sed etiam aliquẽ alium, quicũque sit, possumúsne appellare felicẽ? Sed cùm Solon dicit ꝙ oportet spectare finẽ, hoc duobus modis videtur posse intelligi, aut quòd in vita non sit felicitas, sed statim post mortem, aut ꝙ oportet spectare finẽ, vt post mortẽ asseramus ipsum fuisse felicẽ, cum iam constitutus est extra omnes calamitates, quibus subiectus videbatur dũ erat in vita. Ad primũ modum dicit Philosophus, ꝙ si ita ponatur, scilicet vt statim accedat felicitas post mortẽ, hoc est alienũ à positione nostra, qui ponimus felicitatẽ in operatione quadam, scilicet virtutis: homo autem mortuus non potest operari secũdũ virtutẽ, secundum positionem, & definitionẽ nostram de felicitate.

85 { QVOD si mortuum. } Capit nũc secundam expositionẽ, dicendo ꝙ si spectare finem non est intelligendũ eo modo quo superius diximus, nec ita volebat Solon, sed cum felicem post mortẽ intelligere volumus ex eo quia est positus extra calamitates, & res aduersæ ad eũ peruenire nõ possunt: hoc enim non videtur acceptandum. nam ille non videtur extra calamitates consistere ad quẽ bona & mala possunt accedere. Sed ad hominem mortuũ possunt bona & mala accedere: ergo, &c. Hoc ostendit exemplo viuorum, qui non sentiunt: veluti aliquis procul à patria, qui sortitur aliquẽ honorẽ, vel afficitur mulcta, & quãuis ignoret, & non sentiat talia, tamẽ bonũ & malũ suum esse videtur, & accedere ad illũ: ita etiam post mortẽ similia vidẽtur ad mortuũ posse accedere. quare

si in

si in vita non est tutum aliquem appellare felicē ex eo, quia potest calamitates subire: nec etiam post mortem eo pacto quo diximus, extra mala, id est extra vitia: extra calamitates scilicet aduersæ fortunæ. Et ideo est dicendus felix post mortem sententia Solonis, quia nō potest exercere vitia, nec subire fortunæ calamitates, quia fortuna eo modo quo sumitur à Philosopho non habet locum in mortuo.

{DVBITATIONEM autem & hæc.} Sensit Philosophus 86
in confutādo superiorem rationem, se dixisse bona, & mala transire ad mortuos. & cum hoc videatur habere dubitationem, ideo affert eā, & in hac parte non soluit, sed soluet post ea in sequēti capitulo: ostendit autē hic dubitationem oriri ex dictis, quia si prosperitates aduersitatésque transeant ad mortuos, tunc sequetur quòd mortuus quandoque erit felix, quandoq; miser, & vno eodémq; tempore vnus atque idem erit felix & miser: si postea filiorū filij sint boni, tunc rursus fiet felix: sin vero eodē tēpore partim sint boni, partim mali, erit & ipse eodem tempore felix, & infelix. ex quo videtur absurdum ponere quod ex tali mutatione rerum, & suorum defunctus nunc felix, nunc miser fiat. erit etiam absurdū, dicit Philosophus, si dixerimus res posterorum non pertinere ad parentes. Itaque vno modo dicatur, videtur oriri dubitatio quam nunc relinquit, soluet autem in alio capitulo.

{SI IGITVR finem.} Resumit sententiam Solonis se- 87
cundo modo expositam, scilicet quòd post ipsam finitam vitam possumus aliquem felicem dicere securè, & tuto, & nō prius, & eam refellit. Dicit igitur si secundum opinionem Solonis expectandus est exitus vitæ, & tunc appellandus est aliquis felix, non quòd tunc sit, sed quia antea erat in vita, quomodo non est absurdum, quasi dicat quòd est absurdum asserere, quòd dum aliquis est felix, non potest dici vere de ipso, hic est felix. Nam omnis propositio de præterito est vera, quando id in aliquo præsenti fuit verum. Si ergo dicerem, Socrates fuit albus, & nullum tempus fuisset præsens in quo Socrates fuerit albus, nunquam poterit esse vera ista propositio affirmatiua de præterito, scilicet Socrates fuit albus: sic igitur quando aliquis in vita apparebat felix, & tamen nullum tempus fuit tunc in quo verè potuimus dicere hic est felix, propter calamitates quæ accidere poterāt: quo-

modo

modo vere possumus dicere post exitum vitæ de præterito, hic fuit felix?id est,nunc est appellandus felix,non quòd sit nunc,sed quia antea fuit:quomodo nõ licuit antea id dicere dum erat felix?quasi dicat,hoc nõ potest dici de præterito si nunquam in præsenti idẽ dici potuit vere.quare videtur absurdum dicere vt dicebat Solon,quòd in exitu vitæ poterat aliquis appellari felix,& nodum erat appellãdus felix in vita propter impendentes aduersitates.nõ enim est bona ratio ista Solonis:in qua locabat vim opinionis suæ,scilicet quòd non priusquam in exitu vitæ aliquis erat appellandus felix propter fortunæ mutationes,quæ accidere possunt in vita, quia felicitas debet esse aliquid stabile,& non leuiter mutabile,nec cõsistens in temeritate fortunæ:vt nunc etiam dicet inferius,nã si sequamur fortunã,sæpe felicem,& postea miserum eundẽ dicemus,veluti chamæleontem. Chamæleon enim est animal paulò leoni simile,quòd nõ videtur habere proprium colorem,sed cuicunque colori adhæret talis coloris apparet,& hoc penè circa omnes colores sibi accidit,veluti si rubeo adhæret,apparet rubeus,& sic non permanet in eodem colore.dicitur autem chamęleon,id est, ἀπὸ τ̃ χάμαι, id est humileon.Est enim vt diximus quasi paruus leo.

88 {AN fortunam sequi.} Hæc est secunda pars principalis huius secundi capituli:in qua postquam illã opinionem Solonis improbauit quibusdam sententiis,nunc eam refellit,& soluit omnino,asignando rationes quare aliquis in vita debeat appellari felix.ostendit autem primò quòd felicitas est in vita,soluendo rationem Solonis:deinde alia ratione eandem cõclusionem vel sententiã,scilicet quòd felix erit in vita,& non solum in vita,sed etiam per totã vitam.Præterea ostendit quòd qui adeptus est felicitatem,nunquam erit miser,etsi accidere potest vt non sit beatus,& quòd felicitas nõ facile amittitur.demum concludit quòd ij sunt dicendi felices,tamen vt homines,qui perfectè operantur,& in vita perfecta vt patebit.dicit igitur in primis quòd felicitas non est sita in potestate fortunæ, sed in nostra,& est res stabilis & firma:quare non est opus metu fortunæ expectare exitum vitæ,ad hoc vt aliquis dicatur felix,vt volebat Solon,& probatur hoc duabus rationibus.Prima.Id quod est sitũ in nostra potestate,non est situm in potestate fortunæ:at felicitas

est sita in potestate nostra, ergo nõ est sita in potestate fortunæ. Maior est nota, quia nos sumus causa per se: fortuna, vt etiã antea declarauimus, est causa per accidẽs: & hæc sunt opposita, scilicet per se, & per accidens. Quod igitur erit in potestate causæ per se, non erit in potestate causæ per accidens, Minor est iam probata per suã definitionem, qua dicebatur quòd felicitas est operatio animi per virtutẽ, &c. ergo conclusio nostra est vera: & etiam idẽ declarat, cum dicit quòd operationes proficiscentes à virtute & secundũ virtutem sunt dominæ & causæ effectrices ipsius felicitatis. Contrariæ vero, scilicet operationes secundũ vitia, sunt dominæ cõtrarij, scilicet infelicitatis & miseriæ, vt patet, & non est fortuna.

{ATTESTATVR huic.} Secunda ratio ad idẽ probandum quæ sumitur ex stabilitate felicitatis, & etiam ex dictis Solonis. Dicebat enim suprà, vt nos retulimus, & quia felicitatem quiddã stabile, &c. Volebat enim Solon adeò stabilem esse felicitatem, vt cõpelleretur eam non ponere in vita propter varietatem fortunæ. quapropter si à Solone concluditur quòd felicitas est quiddam stabile, tunc probatur quòd felicitas non est sita in potestate fortunæ. hoc pacto: Id quod est maximè stabile in rebus humanis non est situm in potestate fortunæ: sed felicitas est maximè stabilis in rebus humanis: ergo felicitas non est sita in potestate fortunæ. Maior est clara, quia ea quæ sunt fortunæ sunt varia, & mutabilia. Minor probatur sic, Scientiæ in rebus humanis videntur esse maximè stabiles. at virtutes sunt stabiliores quàm scientiæ, ergo felicitas quæ oritur à virtutibus erit maximè stabilis. Maior iterum huius secũdæ argumentationis est clara, quia scientiæ sunt certissimæ, & de rebus necessariis, quæ aliter se habere non possunt. Minor in qua videtur dubiũ, probatur: sed pro huiusmodi declaratione sciendũ quòd rerum humanarum vel bonorum humanorũ quædam attribuuntur corpori, quædam animæ. Corpori attribuuntur habitus naturales, & acquisiti ad perficiẽdos tales habitus naturales, vt pulchritudo, valetudo, robur, celeritas, aptitudo, dexteritas, & similia: quæ cũ sint in corpore ab ipsa natura, perficiuntur studio, & diligentia, aut exercitatione, aut aliter augentur vt arte gymnastica, arte equitandi, luctandi, & similiter. Animo autem attribuuntur habitus intellectiui, qui sunt duplices, 89

aut

aut speculatiui,aut actiui,& morales:habitus verò corporis habent per se causam vt corrumpātur,quia sunt in corpore, & corpus corrumpitur per se,& ex consequenti habitus qui ei insunt.verū habitus qui sunt in animo corrumpuntur per accidens nō per se,quia animus vtitur instrumēto corporeo, quod corrumpitur.Quapropter si corrumpitur habitus animi,non per se,sed propter instrumentum corrumpitur:ergo per accidens.quæ verò corrumpuntur per accidēs stabiliora esse videntur quàm ea quæ per se:& sic iam habemus quòd ea quæ attribuūtur animo,stabiliora sunt,quàm ea quæ corpori.Cū verò duo attribuantur etiam animo,scilicet habitus speculatiui,tum habitus actiui atque morales:restat videre vter horum sit stabilior:& videbitur alter habituū esse stabilior à quo frequentius exeunt operationes,& circa quē magis versabitur.at huiusmodi sunt actiuæ virtutes,& morales magis quàm scientiæ:ergo erunt stabiliores scientiis. hoc tamen videtur verum in homine ciuili,sed fortasse non est verum simpliciter.homo enim segregatus à multitudine, & penitus contemplatiuus magis versabitur circa contemplationē,quàm actionē,cum sit paucis cōtentus:& suæ scientiæ magis tali inhærebunt,quàm operationes morales,& habitus tales.Sciendum est etiam quòd duplici modo considerari scientia potest.vno modo vt est conclusionis per demonstrationē à sua causa necessaria,& versatur circa materiam necessariā,& hoc pacto scientia est magis certa,& stabilior,quàm virtus:alio modo vt est habitus in anima,& simili modo virtus moralis est habitus in anima,& in eo quòd sunt habitus sunt æque in anima.Sed hoc pacto videntur stabiliores in anima virtutes morales,& actiui,quia frequentius exercemur secundū illas.res enim familiares,& negotia publica atque priuata magis nos exercent & trahunt, quàm scientiæ,& videntur magis necessariæ ad vitā humanam,& in his recte exercendis est opus virtute morali:quare cum secundū has virtutes magis exerceamur,& in iis magis versemur quàm in scientiis,merito in nobis videtur fieri stabiliores.Nam in scientiis cū fiat intermissio,sæpe fit maior obliuio,& ideo fiunt minus stabiles,quàm virtutes illæ quarum fit exercitatio frequens. Præterea virtus moralis consistit principaliter in inclinatione appetitus,vt dicūt,qui

obliuio

obliuionem non ſuſcipit,& in ſexto huius inquit Philoſophus.Atqui nec habitus cum ratione ſolùm,ſignũ erit quòd obliuio huiuſmodi habitus eſt,ſed prudentiæ non eſt.Prudentia autẽ,vt ſcimus,actiua eſt virtus.ex his habemus probationem minoris,quòd & quomodo virtutes ſunt ſtabiliores quàm ſcientiæ,licet ſcientiæ ſint nobiliores.& ſic etiam habetur cùm felicitas proueniat à virtute,quòd ipſa eſt res firma & ſtabilis,& quòd non eſt ſita in poteſtate fortunæ: quare non oportet ſpectare ad finem vitæ,vt dicamus aliquẽ eſſe felicem eo pacto quo volebat Solon.

{ID igitur quod quæritur.} Cùm ſuperius probauerit 90
Philoſophus quòd felicitas non eſt ſita in poteſtate fortunæ procedendo cõtra ſententiam Solonis,nunc etiam procedit contra eandẽ,& oſtendit quòd cum cauſa felicitatis ſit ſita in nobis:aliquis poteſt eſſe,& appellari felix dum eſt in vita,& per totam vitam,& id quod quæritur,id eſt,vtrum ſit felix in vita,& per totam vitam,ſcilicet competet,& aderit ei.Hoc oſtenditur,quia ſemper:& ſi nõ ſemper cùm ſit homo,ſaltem maximè operabitur vel contemplabitur ſecundũ virtutem: quòd autẽ ita facere poſsit,probatur.Id quod habet in ſe habitum,operatur ſecundũ illum habitum cùm vult:at felix habet in ſe habitum virtutis,ergo operabitur ſecundũ illum habitum quandocunque voluerit.quòd autẽ felix velit ſemper operari ſecundum virtutes,declarat Philoſophus,& dicit quòd operatur maximè ſecundum virtutes præclariſsimas, quæ ſunt in ipſo.Delectatur enim mirum in modum operationibus ſuis,quia operãdo ſemper eſt felix.& percipit quòd virtutes quæ ſunt in eo fruſtrà eſſe viderentur niſi operaretur:ſemper igitur vellet operari,& ſemper ferè poteſt,cùm habeat in ſe habitum,& virtutem in poteſtate ſua.erit igitur felix per totam vitam vel ſemper,vel maximè operãdo vel cogitando ſecũdum virtutem. {FORTVNAMQVE.} Hac 91
in parte Philoſophus affert ſucceſsiuè quinque ſententias quæ oriuntur ex dictis ſuis,& declarant naturã felicis.Prima eſt qua oſtenditur quòd felix poteſt eſſe per totam vitam vt non impediatur à fortuna,ſed eam feret pulcherrimè per omnia,quia habebit iſta tria per ordinem felix:erit vir bonus,atque ex eo quadratus,& ſine vituperatione.Felix eſt bonus,aliter non eſſet felix.eſt etiam bonus prudens,quapropter

pter erit quadratus quomodocunque adueniat fortuna,quadratum reperitur in numero,in figura,& in corpore. numerus quadratus est ille qui resultat ex seipso in seipsum,vt quater quatuor constituunt sexdecim etiam ipsa quaternitas est numerus perfectus:continet enim in se sex numerum denarium vltra quem nō propriè est numerus,nam reliqui vltrà qui dicuntur numeri,sunt replicationes priorum numerorū. continet autē vj.denarium numerum quaternitas,quia continet quatuor.iij.ij j.quæ simul collecta constituunt decem. Figura quadrata est etiam perfecta figura: continetur enim quatuor lineis æqualibus,& habet quatuor angulos æquales: corpus quadratum est etiam perfectum corpus,vt est cubus: habet enim sex superficies quadratas æquales,quarum vnaquæq; habet quatuor lineas & quatuor angulos,& quomodocunque iaceat,semper stat rectus,& eodem modo,quia omnes eius partes sunt æquales,similiter homo felix semper se habet eodem modo,& propter virtutes quas habet in se, retinet in omnibus æqualitatem quandā.Est igitur felix numerus quadratus:quia vt partes numeri quadrati sunt similes,& æquales:sic operationes boni viri in quacunque re & fortuna semper erunt similes,& mediocritatem illam virtutis semper seruantes.& vt numerus quaternarius continet in se omnem vim,& perfectionem numeri:sic vir bonus & felix continet in se omnes perfectiones virtutis,quibus bene & rectè vtitur in quacūque fortuna.est etiam felix vt figura quadrata,& vt quadratum,quod habet quatuor lineas æquales,& quatuor angulos rectos.Vir enim bonus & felix non est varius,& non variatur à fortuna:sed semper est æqualis & rectus.Est etiam corpus quadratum veluti cubus:nam vt ille quomodocunque iaciatur semper stat rectus,ita vir felix in quacunque fortuna,stat æqualis,& rectus,& nunquam flectitur:ex hoc sequitur quòd erit sine vituperatione,& nō faciet aliquid indecorum,sed generosè,& constantissimè se
92 habebit in quacunque fortuna. {CVM autem à fortuna.} Secunda est sententia,qua magis distinctè se declarat.dicit enim quòd cum fortuna sit prospera aut aduersa, & hæc ambo possint esse,aut parua,aut magna,declarat nunc de paruis moribus fortunæ,dicendo quòd parua in vtranque partem siue aduersa sint siue prospera minimum habēt moment

mentum. {GRANDIA verò.} Tertia sententia in qua lo- 93
quitur de magnis & frequentibus motibus fortunæ in vtran
que partem. Sed si sint magna & prospera honestant felicitatem. illa enim quibus felix potest exercere facilè & expedire suas operationes, & vti illis pulcherrimè, condecorant felicitatem: sed magnæ prosperitates sunt huiusmodi, ergo &c. Notandum quòd diuitiæ de se non dicuntur propriè bonæ aut malæ, sed potius secundum vsum posśidentis vel vtentis: ideo dixit vsus studiosus &c.

{SIN aduersa.} Quarta sententia in qua ostẽdit quòd ma 94
gnæ aduersitates impediunt vel lædunt felicitatem. Impedire enim videntur operationes ipsius felicis.

{ATTAMEN & in his.} Quinta sentẽtia qua videtur mo 95
derari quartam, & tollere difficultatẽ si qua oriretur ex præcedenti sententia. dicit quòd etiam in aduersitatibus elucet pulchritudo virtutis, & virtus felicis: nam si operationes, scilicet tam bonæ quàm malæ sunt dominæ vitæ, id est talem vitam efficiunt, quales sunt ipsæ, profectò nemo beatus & felix poterit fieri miser ob calamitates: quia quisquam nõ potest fieri miser, nisi per vitia, si talia, id est operationes sunt dominæ vitæ, vt ostẽdimus, sed felix ex aduersis semper eliciet quid boni esse potest. Quòd si in Priami calamitates inciderit, non tamen erit beatus. Sunt qui faciunt differentiã inter beatum & felicem, scilicet quòd beatus sit perfectè felix, & omnibus bonis prẹditus, scilicet animi, corporis & fortunæ: felix verò posśit esse sine bonis externis, & quasi dicat. si quis felix inciderit in ærumnas Priami, quòd etiam remanebit felix cùm non faciat improba, sed tamen non erit beatus, id est perfectè felix omnibus bonis. Itaque si nõ erit beatus, ô Solon, incidens in maximas calamitates, ergo non erit felix? non valet. Sed videtur hic Philosophus medium ponere inter miserum & felicem: id est hominem qui non sit nec felix, nec miser: quasi dicat, homo felix vel beatus nunquam potest esse miser, sed propter maximas & inusitatas aduersitates poterit deuenire, & fieri non felix vel non beatus, sed non tamen miser: quòd si efficietur non felix, hoc non erit facile & leui de causa, sed maxima. At maximæ aduersitates nõ sæpe eueniunt hominibus, sed raro vt Priamo euenit, vnde in tam maxima hominum multitudine, & multis tempori-

bus pauca exempla memorantur:quare vt possumus dicere in æstate,sunt calores,quanuis aliquando & rarò euenerint frigora:sic possumus dicere sine formidine aliquem felicem appellare in vita,quanuis aliquando felicibus maximæ aduersitates euenerint,ex quibus,etsi non sint vt anteà felices, non tamen sunt facti miseri,hoc autem accideret si desperatione quadam laberentur in vitia.Quare si maxima de causa felicitatem amitteret,non facile nec breui tempore eam recuperaret,quia plurimis ei opus esset ad ipsam recuperandam.Quare felix non erit varius ac leuiter mutabilis.

96 {QVID IGITVR obstat.} Hac in parte Philosophus cōcludit solutionem suam contra sententiam Solonis, & affert descriptionem felicis,dicendo quòd cum hæc ita sint, ostendimus quid vetat dicere eum felicem qui operatur secūdum virtutem perfectam,& sit externis bonis sufficienter abundans:non etiam in quouis tempore, sed in vita perfecta, id est, vel per totam vitam, vel accipiens longitudinem vitæ perfectam.Deinde si addenda est alia particula, scilicet ita victurus,& congruè moriturus,hoc addetur partim ex conditione humanæ vitæ,& incertitudine futuri:partim etiam vt felicitas sit omnino perfecta,& ex omni parte munita, & videtur loqui de felicitate ciuili.Quare cùm hæc ita sint,viuentium eos,quibus hæc supradicta inerunt, dicemus beatos,nō simpliciter,sed vt nullo modo mutari posit,sicut est in diuinis substantiis,quibus necessariò inest felicitas.Hominibus verò non necessariò inest:quapropter & dimoueri potest ab habentibus,licet rarò & cum difficultate,præsertim felicitas quę est actiua tantùm,& sui ad seipsum:felicitas verò ciuilis de qua videtur præcipuè loqui,pro tanto magis potest amitti,quanto magis indiget bonis externis.Perfectam virtutem, id est prudentiam,quæ est recta ratio,reliquarum.

97 {SECVNDVM rationem moriturus.}Id est nō turpi morte, sed conuenienter secundum ante actam vitam,vt moriuntur viri fortes,vel naturali morte dissoluti.

Quòd

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.

CAP. XI.

Ortunam autem posterorum, amicorumq́; o- 98
mnium nihil conferre, longè ab amicitiæ finibus discedere. & opinionibus contrarium esse
uidetur. Cum uerò multa sint ea quæ eueniunt, 99
uariasq́; differentias habeant, & alia magis, alia minus cōferant, in singula quidem ipsa diuidere prolixum, infinitum
esse uidetur. sat autem erit fortasse, si de his ipsis uniuersali 100
ter, figuraq́; dicetur. Vt igitur aduersitatum earum * quæ beatis eueniunt aliæ pondus aliquod momentumq́; habent ad uitam, aliæ sunt leuiores: sic sese habent & ea quæ circa amicos accidunt omnes. uiuentibus autem, an mortuis calamitas accidat multo magis refert, quā res nefandæ, grauesq́; agantur, an in tragœdijs recitentur. animaduertenda est igitur differentia hoc etiam pacto. imò uerò considerandum forsitan est, si cuiuspiam boni uel mali participes sint defun
cti. Videtur igitur etiam si quippiam ex his ad ipsos perue- 101
niat siue bonum siue contrarium: exile quid ac paruum, aut simpliciter aut illis esse. siquidem tantum ac tale ut neque beatos eos efficiat qui beati non sunt, neque beatitudinem auferat à beatis. uidentur igitur tam prosperitates quàm aduersitates amicorum, aliquid defunctis afferre. tale autem ac tantum ut nec felices haud felices: nec aliud quicquam huiusmodi faciat.

* τῶν περὶ αὐτὸν ἀτυχημάτων.

COMMENT.

FORTVNAM autem posterorum.} Hoc est tertium capi 98
tulum huius tertij tractatus, in quo posteaquam ostēdit quomodo in hac vita est felicitas, nunc ostendit quomodo posterorum fortunæ pertineant ad felices: quæ declaratio est solutio dubitationis propositæ in præcedenti capitulo. Diui-

ditur autem hoc in tres partes. Primo ostendit quod calamitates posterorum & amicorum pertinent vel redundant ad felices. Secundo quod calamitates siuæ fortunæ posterorum & amicorum pertinent ad mortuos, non tamen vt ad viuentes. Tertio ostendit quod fortunæ posterorum, & conditiones siue malæ siue bonæ, aut non redundant ad mortuos, aut si perueniunt, tantum habent momenti vt defunctos ex miseris reddant felices, vel ex felicibus miseros: dicit autem in prima, quòd ea quæ sunt aliena ab officiis amicitię non sunt tribuenda felici: sed dicere fortunas posterorum, & amicorũ nihil pertinere ad felices videtur alienum ab officiis, & finibus amicitię: ergo non est dicendum ꝙ nihil pertineant: esset etiam hoc contra communẽ opinionẽ hominũ, qui tantum tribuunt amicitiæ, vt amicorũ omnia velint cõmunia.

99 {CVM vero multa.} In hac parte declarat qualia, & quæ sunt illa quæ perueniunt ad felicem, si qua perueniunt ex posterorum & amicorum fortunis, & dicit quòd declarare singula membratim distinguendo quæ, & qualia sunt, & etiam gradus posterorum, nimium longum, & quasi infinitum videretur: sed vtamur distinctione vt ante, diximus enim quòd si felix mutatur, mutari videtur à magnis fortunis seu prospera sint seu aduersa, nam prospera augent, aduersa lædunt felicitatem: parua autem non mutãt felicem. eodem modo dicemus de his quæ eueniunt posteris amicis, aut affinibus ipsius felicis. aut enim sunt prospera, aut aduersa: & iterum, aut magna, aut parua: à paruis non mutatur felix, à magnis mutatur, nõ tamen ita ac si sibi euenirẽt illa seu prospera sint seu

100 aduersa. {SAT autem erit.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostendit, quo pacto calamitates posterorum ad felicem perueniant, & quòd non ita ad eos mortuos vt ad viuentes: & videtur facere talem rationem, Mala quæ eueniũt felicibus viuis, & ea quæ perueniunt ad eos mortuos posterorum calamitatibus magis differunt, quam differant ea mala quæ aguntur, & quæ recitantur inquam in tragœdiis. Nam illa dum aguntur, vehementer tangunt eos qui talia agunt vel patiuntur: dum autem recitantur non eo pacto pertinet: ergo bona & mala quæ eueniunt posteris non eodẽ modo perueniunt ad felices viuentes, sicut ad mortuos. quasi dicat, aduersitates filiorum, & amicorum tangunt felices viuentes satis.

tis, mortuos vero parum aut nihil.

{IMO vero.} Tertia pars huius capituli, in qua concludit 101
quòd prosperitates, & aduersitates posterorum parum aut nihil pertinent ad mortuos: & si quicquam pertinent, non ita tamen vt felices non felices, aut nō felices, felices facere possint, & cum dicit, aut simpliciter, aut illis: intelligendum est quod fortunæ parum momenti felicibus quomodocunque sint: & hoc simpliciter, quia fortunæ non sunt de essentia felicitatis, vel si hoc vniuersaliter sumptum haberet dubium, quia magna videantur afferre magnum momentum, ideo dicit vel ipsis, scilicet mortuis, quia etiam illa quæ sunt magna de se, sunt illis parua vel nullius momenti.

Quòd felicitas bonum sit honorabile potius quàm laudabile.

CAP. XII.

His autem determinatis, de felicitate consideremus: utrum laudabile quiddam sit, an potius honorabile. Constat enim potentiam non esse. omne autē laudabile ex eo laudari uidetur, quia est affectum aliqua qualitate, & aliquo modo sese habet ad aliquid. iustum enim, & fortem, & bonum omnino uirum, atq; uirtutē, ob opera laudamus, ac actiones. robustum etiā, idoneumq; ad cursum hominē & cæterorū quenq; similiter laudamus, quòd affectus est aliqua qualitate, & ad bonū aliquod studiosumq; refertur. id ita esse patet & ex deorum laudibus. nam cū ad nos referūtur, ridiculæ sanè uidentur. quod quidem ex eo fit, quia laudes (ut dicimus) per relationem efficiuntur. quòd si laus talium est: constat optimorum non esse laudem, sed maius aliquid præstabiliúsue, quemadmodum & uidetur. Nam & deos beatos, felicesq; dicimus: & uirorū etiam eos qui maximè sunt diuini, & rerū bonarū simili modo. nemo nanq; felicitatem laudat, ut 102

iustitiam. sed ut diuinius quiddam præstabiliusue, rem dicit
103 *esse beatam. Videtur autem & Eudoxus rectè uoluptati primas defendisse partes. Id enim (uoluptatem inquam quæ quidem est bonum) non laudari: indicare putabat præstabiliorem ipsam esse rebus laudabilibus uniuersis: talem autem, Deum & summum bonum esse dicebat. ad hæc enim cætera uniuersa referri. Etenim laus quidem uirtutis est. hac enim ad res honestas agendas idonei fiunt. commendationes autem operum sunt simili modo: tam corporis, quàm etiam animæ. Verum hæc quidem exacte discutere: magis ad eos forsitan pertinet, qui circa commendationes uersantur: nobis autem perspicuum ex ijs quæ diximus, fuerit, felicitatem ex ijs esse, quæ honorabilia sunt & perfecta. Videtur autem ex eo sic se habere, quia principium est. cætera enim gratia eius agimus omnes. principium uero, causámque bonorum honorabile quiddam & diuinum dicimus esse.*

COMMENT.

102 HIS autem determinatis.} Hic est quartus tractatus huius primi libri, in quo Philosophus posteaquā declarauit dubitationes quæ pertinebant ad descriptionem felicitatis: nunc inuestigat vtrum felicitas sit de numero bonorum laudabilium an honorabilium, & in qua parte animæ consistit. diuiditur in duo capitula, in primo quærit vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secundo docet in qua parte animæ consistit felicitas: quanquam aliqui expositores dicant hoc pacto, tamē dicere etiam possemus quòd posteaquam Philosophus descripsit, & definiuit felicitatem, & declarauit nonnulla quæ ad eam definitionē pertinebant, & in definitione sumpta sit virtus, de qua incipiet dicere in secūdo libro: ideo in secundo capitu. huius tractatus voluit diuidere potentias animi, & de ipsis tracta-

re, quantum pertinebat ad moralem. Primum capitulum rursus diuiditur in tres partes. In prima proponit id quod vult inquirere, scilicet vtrum felicitas sit bonorum laudabilium an honorabilium. In secunda ostendit quòd felicitas non est de genere laudabilium. In tertia quod ipsa est de genere honorabilium: iam enim sæpissimè dixit felicitatem esse bonum: quod igitur bonum, laudabile an honorabile? In prima igitur parte Philosophus dicit quòd his hoc pacto determinatis, scilicet quæ dicta sunt post definitionem felicitatis in superiori tractatu tertio, scilicet de causa, & subiecto felicitatis, & de tempore in quo dici potest felix, videndum qualis sit felicitas, vtrum bonorum laudabilium, an honorabilium. sunt enim tria in quorum aliquo quis felicitatem poneret, scilicet potentiæ. tum bona laudabilia, tum bona honorabilia, non est autem de numero potentiarum, quia operatio non est potentia, felicitas est operatio: præterea facultates & potentiæ interdum diriguntur ad malum, felicitas vero semper est bona. quare cùm non sit de numero potentiarum vel facultatum, restat inquirendum vtrum sit de numero laudabilium an honorabilium, de quo magis est dubium, & ex hac inuestigatione percipietur aliquid quod videtur competere felicitati eo quo talis est. Notandum quòd bonorum quædam diuina, quædam humana. Humana rursus, quædam semper determinata ad bonum, quædam indeterminata vt sint ad vtrumlibet, & dici possint, aut bona, aut mala, prout habentes vtuntur, vt quædam potentiæ vel facultates: vt medicina, quæ dirigi potest ad interficiendum, & sanandum: ars nauigandi ad exportandum vtilia, & piraticam exercendam, & alia huiusmodi, quorum de numero Philosophus non vult esse felicitatem. & posthabet hæc tanquam sit aliquid per se notum. restant bona determinata ab bonum semper, & hæc iterum bifariam sunt, aut per se, aut ob aliud: ob aliud, vt virtutes quæ sunt ob operationem, & talia dicuntur laudabilia: per se, vt operatio secundum virtutem, id est ipsa felicitas quæ non est ob aliud, & talia dicuntur de numero bonorum honorabilium, vt inferius ostendet.

{OMNE autem laudabile.} Hæc est secunda pars in 103
qua ostendit quòd felicitas non est de numero laudabilium,

& hoc probat, primo ratione: postea autoritate Eudoxi. primo igitur dicit hoc pacto: id quod laudatur est affectum aliqua qualitate, & ordinatur, & refertur ad aliquid aliud bonum quod est præstabilius se: sed felicitas nō est huiusmodi: ergo felicitas non est de numero laudabilium. ponit autem exēpla in habitibus animi, & corporis, & dicit quòd isti laudantur, quia referuntur ad aliud, id est ad operationē. & quia per hos habitus bene operamur, vt iustum propter operationem iustitiæ: robustum, quia cum sit natura talis potest exercere opera robusti hominis: velocem, quia potest velociter currere, quapropter isti habitus laudantur, quia referuntur ad actiones. quòd si laus est eorum quæ referuntur, rerum optimarum non erit laus. Laudamus igitur ea quæ referuntur, vt ex habitibus, tum animi, tum corporis ostendit Philosophus. declarat etiam id exemplo substantiarum separatarū, quas deos appellat: hi enim, dicit Philosophus, ridiculi videntur si laudantur eo modo quo laudari homines solent. sequeretur enim quod ordinarentur, & referrentur ad aliud. & referremus hoc pacto Deum ad nos, id est faceremus eum similem nobis: non ergo laudatur eo pacto Deus, sed honoratur, id est, etiam ipsa felicitas est de numero honorabilium, quia non refertur ad aliud, optimis enim conuenit aliquid maius quàm laus. Felicitas est optimū, & summum quoddā: ergo aliquid aliud maius, quàm laus ei conuenire videtur: dubitatur, quia non videtur verum quod dij, id est, substantiæ separatæ non laudantur, sed præsertim ipse Deus noster, cum Dauid & alij prophetæ multis in locis incitent homines ad laudem Dei. Dicendum igitur quòd bifariam possumus loqui de Deo. Aut eo pacto quo solemus laudare homines, scilicet quod non vincatur à cupiditatibus: aut quod agat aliquod bonum redundans ad ipsum tanquam se perficiens. hoc enim fieri non debet, cum nulla perfectione indigeat Deus, & sit ex omni parte perfectus: nec prophetæ hoc modo laudandum dixerunt. Ineptum enim videtur, dicit Philosophus. Alio modo dicimus eum esse laudandum, quia agit bona in nobis, & est causa efficiens bonorum omnium quæ habemus: & hoc pacto laudandum Deum prophetæ dicunt vt auctorē nostri boni & benefactorē nostrū, vt grati & memores beneficiorū quoad fieri potest videamur. sic enim laudātes

tes pro acceptis bonis gratias agere videmur. vel dicere pos
sumus ꝙ Deus laudatur vt causa efficiens non vt finalis. Est
enim finis vltimus ad quē omnia referūtur sine cōtrouersia.
{VIDETVR autem.} Probat autoritate Eudoxi quòd fe- 104
licitas non est de numero laudabilium. Dicebat enim Eudo-
xus voluptatem esse summum bonum, & probat hoc pacto,
Omne bonum humanum, aut debet laudari, aut honorari. at
voluptas est bonum, & non laudatur: ergo est bonum hono-
rabile: sed bonum honorabile est summum bonum, ergo vo-
luptas est summum bonū. Non enim refertur ad aliud, ideo
non laudatur: verum hæc trite discutere videtur pertinere
ad oratores, dicit Philosophus. Notandū quòd Philosophus
probat modum arguendi ipsius Eudoxi, non tamen probat
opinionem suam, scilicet quòd voluptas sit summum bonū
quæcunque sit illa siue turpis siue honesta. ostēdet enim post-
ea quòd summa voluptas sequitur & comitatur felicitatem 105
tanquam vmbra corpus. {NOBIS autem.} Hæc est ter-
tia pars in qua, concludit quòd felicitas est de numero ho-
norabilium & perfectorum, quia est principium, id est cau-
sa, & causa finalis cuius gratia omnia facimus. vocatur autē
principium, quia est causa principalissima agibilium, &
quod primum est in intentione. Vnde Philosophus in libro
Physicorum dicit quòd finis est causa causarum, quia vt ita
loquar, necessitat omnes alias causas & à nulla necessitatur:
dicitur autem principium, quia nos mouet ad operandum, &
est primum in intentione: finis autem dicitur, quia est vlti-
mum in executione, ad quod omnes actiones diriguntur: nec
est absurdum quòd idem diuersis respectibus dicatur princi-
pium & finis.

De duplici animæ parte ac virtutis diuisione.

CAPVT XIII.

Vm autem felicitas animæ quædam per uir- 106
tutem perfectam sit operatio: de uirtute consi-
deremus oportet. Hoc enim pacto melius for
tasse de felicitate etiam contemplabimur. Vi-
detur autem & is qui uere ciuilis est, circa hanc maximè

elaborare. uult enim ipſos ciues bonos efficere, legibusq́; ob temperãtes. atq; horum exemplum legumlatores tum Cretenſium, tum Lacedæmoniorũ habemus, & ſi qui alij tales fuere. quòd ſi hæc conſideratio ciuilis eſt facultatis, conſtat inquiſitionem hãc perinde ut ab initio propoſuimus ac inſtituimus fore. De uirtute autem humana conſiderandum eſt. Bonum enim humanum, ac felicitatem quærebamus humanam: uirtutem uerò humanam dicimus non eam quæ corporis eſt, ſed eam quæ animæ. & felicitatem enim opera-
107 tionem animæ dicimus. Quæ cùm ita ſint, patet ipſum ciuilem aliqua ex parte de anima ſcire oportere, quemadmodum & eum qui curaturus eſt oculos, totumq́; corpus, de ipſis ſcire oportet: & eo magis, quo facultas ciuilis honorabilior eſt, atque præſtabilior medicina. Elegantes etiam medici multa planè circa cognitionem corporis tractãt. & ciuilis igitur ipſe de anima contempletur oportet. horum
108 autem gratia & quoad ſatis eſt ad ea quæ hic quæruntur. nam ulterius exactiúsue conſiderare: maius eſt opus, difficiliúsue fortaſſe quàm ea quæ proponuntur. dicuntur au-
109 tem, & in externis ſermonibus aliqua de ipſa ſufficienter, & utendum eſt ipſis. Vt partium eius aliam ratione uacare: aliam rationem habere. atq; nihil in præſenti refert diſtinctæ ſint hæ perinde atq; corporis partes, & omne partibile: an ratione quidem ſint duæ, re uerò ſeiungi non poſſint, ut in circunferentia ſeſe habent concauũ, & conuexũ.
110 Partis autem ratione uacantis, alia quìdem communis eſt & uegetatiua. Loquor autẽ de ea quæ cauſa eſt, ut id quod ipſam habet, nutriatur, incremẽtáq; ſuſcipiat: talẽ enim animæ potentiam, in uniuerſis quæ nutriuntur quiſpiam poſuerit, * & in fœtibus, & hanc eandẽ etiam in perfectis. eſt enim magis conſonum rationi hanc eandem quàm aliquam

ἐπὶ ἐν τοῖς ἐμβρύοις.

alia m

aliam ponere. Huius igitur uirtus communis quædam, &
non humana uidetur. Nam hæc pars & potentia in somnis 111
uidetur maximè operari: bonus autem & malus minimè
in somno discernitur: quapropter inquiunt à miseris felices
in dimidio uitæ nihil differre. hoc autem rectè accidit. som=
nus enim otium est animæ tam studiosæ quàm uitiosæ, nisi
parumper motuum perueniant aliqui: atq; ita modestorum
meliora, quàm quorumuis uisa fiant. Sed de his quidem ha-
ctenus, & nutriendi potentia, cum expers sit humanæ uir= 112
tutis, omittenda est. Videtur autem & alia quædam esse na=
tura animæ uacans ratione: aliqua tamen ex parte parti=
ceps rationis. Cōtinentis enim & incontinentis rationem
idq; animæ quòd rationem habet laudare solemus, rectè
nánque & ad optimas res inuitat. in ipsis autem & aliud
quid præter rationem inesse uidetur, quod quidem repugnat,
resistitque rationi. Nam ut dissolutæ corporis partes, si ad
dexteram mouere uelis, in sinistram feruntur: sic planè fit
& in anima. ad contraria enim incontinentium appetitio=
nes feruntur. uerum in corporibus quidem cernimus ea quæ
ad contrariam partem feruntur: in anima uerò non cerni=
mus. fortasse autem non minus & in anima putandum est
esse aliquid præter rationem, quod huic aduersatur & ob=
uiat: dicere uerò quo modo est diuersum, nihil refert. Vide= 113
tur autem & hoc rationis (ut diximus) particeps esse. paret
enim in ipso continente rationi: & in temperante ac forti
magis forsitan eidem obtemperat. omnia enim in illis sunt
consona rationi. Pars igitur animæ ratione uacans, duplex
esse uidetur. Vegetatiua nanque nullo modo rationis est 114
particeps. sed cupiendi uis, & omnino appetendi, rationis
est quodam modo particeps, ea ratione qua obedit ipsi atq;
obtemperat. sic & patris, & amicorum: & non ut rerum

mathematicarum, dicimus rationē habere, hanc autem par-
115 tem ratione uacantem rationi obtemperare: admonitiones,
116 & increpationes, & cohortationes etiam indicant. Quòd
si oporteat hāc quoque partem dicere rationem habere: du-
plex & ea pars erit quæ rationem habet. & una quidē pro-
117 prie & in seipsa. altera uero ut is qui obtemperat patri. Di-
uiditur autem & uirtus hac differentia. Virtutum enim
alias intellectiuas, alias morales dicimus esse: sapientiā qui-
dem & prudentiam & sagacitatem, intellectiuas: liberali-
tatem autem, & temperantiam, morales. nam cum de mori-
bus cuiuspiam loquimur: non sapientem illum aut sagacem,
sed mitem aut temperantem dicimus esse. laudamus autem
& sapientem ob habitum. at habituum eos qui laudabiles
sunt uirtutes appellare solemus.

COMMENT.

106 CVm autem felicitas. } Hoc est secundum capitulū huius
quarti tractatus in quo postquam inuenit felicitatē esse
de numero bonorum honorabiliū, & hoc sibi competere ve-
luti quædam proprietas, nunc quærit in qua parte animæ sit
ipsa felicitas, cum dixerit eā esse animi operationem: & hoc
etiam facit vt incipere possit docere de virtutibus quę sum-
ptæ fuere in definitione felicitatis: virtutes autem percipi
non poterāt nisi prius distinguerentur potētiæ animæ quan-
tum pertineret ad moralē ob cognitionem virtutū, de qui-
bus incipiet docere in secundo huius, vt partes definitionis
allatæ de felicitate perfectè cognoscantur. Diuiditur hoc ca-
pitulum in tres partes. In prima declarat Philosophus quòd
est cōsiderandum de virtute, vt melius percipiatur felicitas,
& de anima aliqua ex parte, & tantū, quātum pertinet ad ci-
uilem vel moralem pro cognitione ipsarū virtutum. In se-
cunda diuidit animā in partes suas. In tertia diuidit virtutes
secundum partes, id est potētias animæ. Dicit autem in pri-
mis quod ad hanc scientiam pertinet considerare de virtute:
probatur. Si ad hanc scientiā pertinet cōsideratio felicitatis,
pertinet

pertinet etiam consideratio virtutis: at primũ est, ergo & secundum. Itẽ ad ciuilem scientiã pertinet consideratio de virtute, sed hæc est ciuilis scientia, ergo &c. Etenim cũ felicitas definiatur quòd est operatio animi per virtutem, & partes definitionis sint dilatandæ & declarandæ vt antea dixit, & virtus sit vna pars maxima ipsius definitionis nõ incongrue est videndum de ipsa virtute, vt cognitis partibus melius cognoscatur totũ, id est definitio felicitatis constituta ex talibus partibus: & hoc spectat ad hominem ciuilem quia maxime laborat circa virtutem vt ciues bonos efficiat, sicut Minos circa Cretenses, & Licurgus circa Lacedæmonios fecit. Curam enim adhibuerunt vt virtutibus, & bonis moribus instituerent ciues: sed cũ de felicitate humana quæratur, de virtute etiam humana est perquirendum non corporis, sed animi, quæ est propria hominis: corporis enim aliis quoq; animalibus videtur esse cõmunis. {QVAE cum ita sint.} 107
Cum virtus sit in animo tanquam accidens in suo subiecto, profectò de subiecto virtutis, id est ipsa anima, est aliqua ex parte considerandũ, dicit Philosophus, à ciuili. Est enim virtus sanitas animi introducẽda in animo, sicut sanitas corporis in corpore. at cum medicus vult introducere sanitatẽ in oculo vel in toto corpore, considerat oculum, & corpus: multo magis debet considerare de animo qui vult introducere virtutẽ, id est sanitatẽ in animo. {HORVM autẽ gratia.} 108
Ostendit Philosophus quatenus à ciuili sit perquirendum de ipsa anima, scilicet nõ simpliciter, sed aliqua ex parte, & quatenus pertinet ad hanc moralem materiam, & ad cognoscendum subiectum virtutum, distinguendo potentias animæ, vt cognoscamus in quibus sunt virtutes, & nõ vlterius. Est enim trita discussio alterius speculationis: pertinet nanque ad librum de anima istorum gratia, scilicet virtutũ & morum.
{DICVNTVR autem de ipsa.} Hæc est secunda pars in 109
qua incipit diuidere animam in partes suas: & affert primo vnã diuisionem, postea aliã. dicit autem quod ista sunt antea dicta de anima in externis sermonibus: quasi dicãtur de ipsa alibi, scilicet in libro de anima, & etiã in externis sermonibus. Sciendum quod cum Aristoteles multos libros composuisset: in duo genera illos diuisit: & eorum quosdã appellauit ἀκροαματικούς, id est, dignos auditu, & tales sunt libri eius
summo

summo ordine cõpositi ad tradẽdam doctrinã, vt libri Dialecticæ, moralis, naturalis, & Metaphysicæ Philosophiæ: aliud est genus eorum qui facti sunt extra ordinẽ illum gratia petentium, vt sunt nonnulla opera ad Alexandrum, & quædam eius carmina, & similia quæ appellat externa, quia non cõtinẽtur in illo ordine doctrinæ. quare multa sunt dicta de anima in externis sermonibus, inter quæ & ista, quòd animæ pars quædam rationalis, quædã irrationalis, quæ quidẽ partes potentiæ sunt: & vtrũ differant re & subiecto, an ratione tantũ, non refert in præsentiarum quærere, & tamen innuit differre ratione, non autem subiecto, cum ponit exemplũ de concauo circunferentiæ, siue circuli, & conuexo. & videtur etiam hic tangere Platonẽ latenter, pro quo est animaduertendum quòd duplex est opinio de potẽtiis animæ. Plato dixit eas distingui non solũ ratione, sed etiam subiecto. itaque aliam esse in corde, aliam in cerebro, aliã in hepate collocauit, id est rationem in cerebro, irascibilem in corde, cõcupiscibilem in hepate posuit, vt in Tusculanis refert etiã Cicero. Verum hæc membra diuersa sunt subiecto vt patet: Philosophi vero sententia est, quòd animæ partes ratione tantũ differant, nõ subiecto, id est vt idẽ illarum esset vnúmq; subiectum anima ipsa, & essentia animæ: differrent autẽ, & distinguerentur ratione, sicut concauum, & conuexum in circunferentia circuli, vbi ratio conuexi alia est à ratione concaui: re autem & subiecto sunt idẽ in ipsa circunferẽtia, sicut ascensus, & descensus in scala, & similia. Hanc sententiam sequitur doctor subtilis, qui etiam vult affectus proprios non differre re à subiecto, sed tantũ ratione, & idem dicit de potentiis animæ, quæ sententia est valde subtilis. sed intelligendum quòd Plato non locauit eam in variis mẽbris, ac si anima esset in partes distracta, & diuisa, & eius vna pars esset in cerebro, alia & cætera: sed intellexit quòd potentiæ animæ, quia principaliter exercebãt operationes suas per illa membra tanquam per instrumẽta, ideo erant quodammodo affixæ illis: verum intellectus ipse nõ dicitur esse in instrumento corporeo, nec extenditur extensione subiecti, vt dicit Philosophus in libro de Anima.

110 { PARTIS autem. } Diuisa est anima in partem rationalem, & irrationalem, nunc subdiuidit partem irrationalẽ: & cùm esset diuidenda in vegetatiuam,

tatiuam,& sensitiuam,accipit statim partē vegetatiuam:sensitiuam postea sumet inferius.ostendit autem in primis vegetatiuam non esse propriam hominis duabus rationibus: illa pars animæ siue potentia non est propria hominis quæ est commune omnibus animantibus:at pars vegetatiua est huiusmodi,ergo &c.debet ergo remoueri à potentiis propriis hominis,quia in illa nullo modo consistet virtus humana,nec etiam ex consequenti felicitas.

{COMMVNIS.} Scilicet nō tantū homini,sed omnibus 111
animatis,& in cūctis quæ nutriuntur,vt plātę,vt embriones, vt animalia perfecta.embrio videtur esse animal, cū est substantia animata sensibilis,sed est imperfectū adhuc animal.

{NAM hæc animæ pars.} Secunda ratio.id non est pro- 111
prium homini quo homo,nec bonus,nec malus dicitur,sed ex operationibus talis partis animæ homo non dicitur,nec prauus,nec bonus:ergo talis operatio non erit propria homini,nec ex cōsequenti potentia à qua prodit illa. Maior patet:minor declaratur à Philosopho,quia per somnū in quo hæc maximè operatur,scilicet potentia vegetatiua,non dicitur bonus homo vel malus.ideo bene dixerunt antiqui felices à miseris in dimidio vitæ tempore nihil differre.& dicit hoc rectè afferri,quia somnus est otiositas animi:per otiositatem verò animi nihil discernitur,nec videtur differre studiosus à prauo.post hæc affert moderationem quandam eius quod dixit,scilicet felicem nō differre ab infelici in somno: & dicit quòd fortè differunt in hoc,quia cùm vtriq; in dormiendo videāt somnia:felix habebit optima somnia,miser econtrà.solent enim somnia fieri similia operationibus:& hæc est differentia,licet parua.Notandū quòd somnia bonorum sunt meliora somniis vitiosorum,quia somnia fiunt à motione sensuum.nā externi sensus mouentur ab obiectis suis:& isti motus perueniunt vel eorū obiectorum species ad internos sensus,& repræsentantur in somnis,& mouetur vis cogitatiua:interdum etiā ipsa ratio.sic igitur meliora erunt somnia feliciū:quia sensus repræsentant ea quæ susceperunt. Susceperunt autem meliora ex rebus felicium,ergo &c.

{VIDETVR autem.} Philosophus superius diuisit partes 112
animæ in rationalem,& irrationalē:postea subdiuisit ipsam irrationalem , cuius duas diximus esse partes,scilicet vegetatiuam

tatiuam & sensitiuam. iam de vegetatiua dixit, eámque posthabuit, quia nullo modo in ea potest esse humana virtus, & est omnino irrationalis: tunc verò sumit alteram partē irrationalem, id est sensitiuam, & dicit quòd est quædam alia natura, & species irrationalis, quæ differt à superiore, quia illa est irrationalis penitus, hæc etiam est irrationalis de natura sua & essentia sua, tamen quoquo modo particeps rationis. ostendit autem primò quod est irrationalis. Id quod repugnat rationi est irrationale: sed in anima est aliquid repugnans rationi: non est autem pars vegetatiua, quia iam illa posthabita est sed appetitus sensitiuus: ergo in anima erit appetitus sensitiuus irrationalis pars, & potētia. quòd autem sit aliquid tale in anima repugnās rationi, probat Philosophus exemplo continentis & incontinentis. nam in vtroq; est ratio, & est etiam quod aduersatur rationi. verùm in continente ratio vincit. In ipso incontinente vincitur ab appetitu: & dicit quòd ita fit quādoque in anima sicut in corpore quando habet aliqua membra læsa: tunc enim talia membra feruntur in partem oppositā, & non in eam quam vellet ægrotus: ita fit, dicit Philosophus, in anima, præsertim incontinentis, vbi est talis pars repugnans rationi, ergo irrationalis: sed in corpore quidem talis repugnantia vel inobedientia magis patet, quia subiicitur sensui, in anima autem magis latet: sed quomodo ista differant, non oportet nunc determinare, quia sufficit habere tale exemplū ad percipiendū quod est in anima pars repugnans rationi, & ideo irrationalis, id
113 est appetitus sensitiuus. { VIDETVR autem & hoc.} Nunc ostendit Philosophus quòd hæc pars sensitiua vel appetitiua cum sit natura irrationalis, tamen quoquo modo dicitur particeps rationis ex eo quòd paret rationi: vt in homine continente apparet, in quo, etsi appetitus pugnet cum ratione, tamen cedit tandem rationi: sed hoc magis apparet in homine temperato vel forti, in quibus sine vlla repugnantia statim pars appetitiua obtemperat rationi. temperatus enim habitum iam habet, per quem facile operatur secundum rationem & non repugnante appetitu, quem assuefecit obedire rationi, adeò vt semper sit paratus ei obtemperare: continens verò non habet adhuc habitum virtutis, sed dispositionem: & quāuis in eo etiam appetitus obtemperet
rationi

rationi tamen cum difficultate,& non sine pugna. appetitus igitur est vna pars irrationalis de natura sua, quæ tamen dicitur particeps rationis inquãtum est obtemperans rationi.

{PARS igitur.} Nunc Philosophus colligit ex supradictis,& concludit quòd hæc est distinctio animæ irrationalis, 114
scilicet duplex:alia est pars vegetatiua penitus expers rationis & hæc posthabita est à Philosopho:alia est sensitiua quæ vocatur appetitiua,vt in secũdo de Anima dicit Philosophus scilicet si sensitiuum inest, & appetitiuum etiam inest. Hæc autẽ vis,dicit Philosophus,est quodammodo particeps rationis,non quòd in se habeat rationem,sed inquantum est obediens rationi,& hoc modo apparet quòd ipsa nõ habet in se rationem per essentiam,sed vt patris,& amicorum,id est habet rationẽ,quæ est in alio:veluti filium dicimus habere rationem patris, quando obtemperat patri:& suscipit in se rationem quam assignat sibi pater & imponit,& filius obtemperat consilio patris,vel amicus admonitionibus & consiliis amici sui.Notandũ quòd hæc non dicitur particeps rationis ex eo quòd habeat in se rationẽ,vel ita suscipiat in se vt fiat rationalis.nam sic mutaret naturam, & essentiam suã, quod est absurdum:sed intelligendum est ꝙ sicut filius obtemperans prudentiæ patris,dicitur quoquo modo particeps prudentiæ:& cæcus qui videntem hominẽ sequitur,dicitur quoquo modo videns,& particeps visus:sic appetitus sensitiuus dicitur particeps rationis eo quòd est obtemperans rationi. Notandum quòd sagacissima natura quæ non proficiscitur ab extremo ad extremum sine medio,hanc partem appetitiuam collocauit inter vegatatiuam,quæ est penitus irrationalis,& intellectiuam,quæ est penitus rationalis.Hæc autem est media,& videtur conuenire cum vegetatiua inquantum est irrationalis per essentiam,& cum intellectiua inquãtum est particeps rationis, id est obtemperans rationi eo modo quo diximus.Mathematicarum duplex est ratio quantum ad hoc propositum spectat.Vna qua incitamur ab amicis, vel à patre,vel ab aliis consulentibus nobis:& talis dicitur persuasiua,cuius dicimur eo modo participes cùm ei obtẽperemus, sicut appetitiua dicitur particeps rationis cùm ei obtemperat.Alia est demonstratiua,& necessaria & in parte rationali per essentiam,id est intellectum, quæ cogit nos assentiri ve-

ritati, vt faciunt mathematici afferentes suas demonstrationes necessarias. Illa autem prior de qua loquitur Philosophus est persuasiua circa res agendas, & non circa sperandas, & suadet assentiri, & non cogit.

115 {HANC autem partem.} Probat eandem sententiam, scilicet quod illa irrationalis pars est particeps rationis quoquo modo, & hoc probat ex signo, quia si hoc non esset, id est non haberemus in anima partem vnam aptam ad obtéperãdum rationi, superfluæ essent omnes admonitiones, & increpationes: ergo videtur aliqua esse talis vt sit apta parere rationi: non est vegetatiua, vt diximus. non enim admonetur vt nutriat, aut non nutriat, quia agit semper officiũ suũ secundum cursum naturæ suę: non est etiam ratio, quia ea de natura sua semper imperat, & non dicitur rationem parere rationi. est ergo vis appetitiua, vt diximus, quæ potest persuaderi.

116 {QVOD si oporteat.} Hac in parte Philosophus alio modo affert hanc eãdẽ diuisionẽ. si quis enim dixisset, ô Aristoteles, tu dicis quod irrationalis est duplex, scilicet vegetatiua, & appetitiua: & postea dicis quod appetitiua potest quoquo modo dici rationalis: melius esset ponere hanc sub parte rationali, dicẽdo quod rationalis est duplex, id est quod quædam est rationalis per essentiam, quædam per participationẽ. dicit Philosophus quod nihil refert vtrum velimus ponere istam partẽ quæ est obtemperãs rationi sub illo mẽbro quod dicitur rationale, & tunc diuidamus hoc pacto, quod partiũ animæ quędam est irrationalis, quædam rationalis. rationalis est duplex: quędã per essentiam talis, quædã non per essentiã, sed per participationẽ talis, & eodem rediit sentẽtia, quia potest collocari sub irrationali, ex eo quòd est irrationalis natura: sub rationali, ex eo quod est particeps rationis per obedientiã: nec est absurdum quòd diuersis respectibus sub diuersis membris locetur.

117 {DIVIDITVR & virtus.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua diuidit virtutes secundum partes animæ quarum sunt habitus. nam per diuisionẽ partiũ animæ inuenit subiecta virtutum, in quibus sunt ipsæ virtutes, & bene processit. Inuenit autẽ duas partes animæ humanæ in qua est ratio, & id quod obedit rationi. ideo videtur anima humana collocari media inter ea quæ sunt penitus ratio, vt substantiæ separatæ, & ea quæ sunt omnino expertia rationis vt bruta, & plantæ,

tæ,& huiuſmodi.ſunt igitur animæ humanæ partes duę,ſcilicet ratio,& appetitus ſenſitiuus. hac diuiſione ſtante diuidit Philoſophus virtutes,& dicit quòd earum quædam dicuntur intellectiuæ vel rationis,quædã morales vel morum.intellectiuæ ſunt in rationali parte per eſſentiã,id eſt in intellectu, morales verò ſunt in parte quæ obedit rationi,id eſt in appetitu ſenſitiuo:& declarat has virtutes inter ſe differre,quia cũ volumus aliquem laudare de moribus,non dicimus illum eſſe ſapientem,ſed fortem vel temperatum:cum autem volumus aliquem laudare in ratione,& de intellectu,nõ dicimus illum temperatum vel fortem,ſed ſapientem.ergo illæ ſunt virtutes morales.hæ intellectiuæ.quòd autem communi nomine debeant appellari virtutes , dicit Philoſophus , quia ea quibus homines laudantur,vel omnes habitus qui laudari ſolent ſunt virtutes:ſed tam habitus intellectiui quàm morales laudantur:ergo omnes illæ ſunt communi nomine appellandæ virtutes,& in nomine conueniunt. differunt poſtea, quia aliæ ſunt virtutes morales,aliæ intellectiuæ.Notandum quòd bene diſtinguuntur virtutes ſecundum potentias animæ:nam cum quælibet virtus ſit perfectio eius cuius eſt virtus,oportet vt perfectio æquetur ei cuius dicitur eſſe perfectio:virtutes ergo æquabuntur illis potentiis quarum ſunt perfectiones:ita vt ſicuti diuidũtur & diſtinguuntur animæ potentiæ,ita virtutes diuidi & diſtingui debent. Notandum quòd Philoſophus vt dixit pro quanto ſpectat ad hoc propoſitum,diuiſit potentias animæ, vt ex tali diuiſione poſsit diſtinguere virtutes,& collocare eas in propriis potentiis animæ tanquam in ſuo ſubiecto,cũ virtutes ſint accidentia,quæ per ſe ſtare non poſſunt.Quapropter diſtinxit potentias animæ dupliciter,id eſt in partem rationalem,& irrationalem. Irrationalem rurſus in partem penitus irrationalem , id eſt in vegetatiuam,& in aliam natura irrationalem , participatione tamẽ rationalem,id eſt appetitiuam rationalem. item potentiam diuiſit dupliciter.In partem penitus rationalem, id eſt intellectum,& in partem rationalem participatione, id eſt appetitiuam,quæ poteſt cadere ſub vtro membro diuiſionis.In intellectu poſuit virtutes intellectiuas vt ſapientiã, prudentiam,& cætera. In appetitu ſenſitiuo poſuit virtutes morales,vt temperantiam,& cætera.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber II.

De productione virtutis intellectiuæ, ac moralis. CAPVT I.

1
VM autem uirtus sit duplex, intellectiua
inquam atque moralis. Intellectiua quidem
plurimum ex doctrina generationem ha-
bet, & incrementum: quapropter expe-
rientia indiget, temporeq;. Moralis autem
ex consuetudine comparatur. unde & * nomen habuit tale.
ex quo patet nullam fieri uirtutem morum in nobis natura.
2 Nihil enim eorum quæ sunt natura aliter assuescit, ut lapis
cui quidem natura competit ferri deorsum: nunquam assues
cet ferri sursum: neque si milies ipsum assuefaciendi causa
quispiam sursum proijciet. simili modo nec ignis ferri deor-
sum: nec aliud quicquam aliter quàm sibi natura competet,
3 assuescet. neque igitur natura, neque præter naturam in no-
bis uirtutes efficiuntur, sed idonei quidem ad ipsas suscipien
das sumus natura. suscipimus autem ipsas atque perficimur
per consuetudinem. Præterea eorum quæ in nobis fiunt na-
4 tura: potentias prius accipimus, deinde reddimus operatio-
nes. quod quidem in ipsis sensibus intueri licet. Non enim
ex eo quia uidimus uel audiuimus sæpe: sensus accepimus.
Sed contrà habentes, usi sumus: non usi, accepimus. ut uir-
tutes accepimus operati prius, quẽadmodum & in artibus:
quæ nanque posteaquàm didicerimus facere oportet: ea fa-
cient

* ἠθικὴ, ἀπὸ τῦ ἔθους.

*cientes discimus. ædificatores etenim ædificantes, & citha=
rœdi, pulsantes citharam fiunt: pari modo iusta agentes
iusti, & modesta modesti, fortiáque fortes efficimur. Te= 5
statur hoc, & id quod in ciuitatibus fieri solet. Legum nan
que latores ipsos ciues assuefacientes, bonos efficiunt: atque
omnis quidem legum latoris hæc est uoluntas. qui uerò non
bene id faciunt, peccant. atque hoc ipso respublica bona à
mala republica differt. Insuper ex ijsdem & per eadem o=
mnis uirtus & ars similiter & fit, & corrumpitur. ex eo
nanque quia pulsant citharam: & boni & mali fiunt ci=
tharœdi. simili ratione & ædificatores, & cæteri omnes.
nam ex eo quia bene ædificant, boni: & ex eo quia male,
mali fiunt ædificatores & fabri. Quòd nisi ita sese haberet, 6
non esset opus docente: sed omnes boni fierent aut mali.
sic igitur & in uirtutibus res sese habet. agentes enim ea
quæ sunt in commercijs hominum, alij iusti, alij iniusti fiũt.
agentes etiam ea quæ sunt in terribilibus rebus, timereq; as
suescentes, aut confidere: alij fortes, alij timidi fiunt. Idem
& circa cupiditates & iras euenire uidetur. alij enim tem=
perati ac mites fiunt, alij intemperati ac iracundi: ex eo
planè quia hoc in ipsis aut hoc modo uersantur. Atque (ut
breuiter dicam) omnes habitus ex operationibus similibus
fiunt. Quapropter tales quasdam operationes reddere o=
portet. ipsarum nanque differentias habitus ipsi sequun=
tur. non igitur parum, sed plurimum: quin potius totum
refert, sic an non sic homines ab adolescentia consuescant.*

COMMENT.

CVm autem duplex sit virtus.} In primo libro Philoso- 1
phus inuenit finem vltimum hominis, qui summum
est bonum atque felicitas: & postquam inuenit, & definiuit
quid sit, & in eius definitione accepit virtutem loco differen

tiæ, & dixit quòd ad perfectiorē intelligentiā eius definiti, ſcilicet vltimi finis & felicitatis, oportet declarare partes in definitiōe poſitas: ideo nūc docet in hoc ſecdūo libro de ipſa virtute in genere, vt perfectius & clarius cognoſcamus ipſum ſummū bonū iam definitum, ſiue ſit effectus virtutis, ſiue ſit aliquid quod eſt cauſa virtutū. Diuiditur autē hic liber in tres tractatus, ſecundū tria principaliter cōſideranda de ipſa virtute, de qua ipſe eſt tractaturus: vt poſito fine ſicuti diximus, & definito, partes definitionis eluceſcāt. & media ipſa quæ ſunt virtutes, quibus poſſumus vt boni ſagittarij attingere illum finē. Eiuſdē enim eſt conſiderare de termino, & de iis quæ ad illū terminū ferunt. Sed cùm primo oporteat ſcire rem eſſe: iam patuit virtutem eſſe. habeatur igitur notitia cauſarū illius, de quibus etiam perfectè habebimus ſi eſt, deinde quid res eſt: deinde ſi res illa non eſt ſimplex, quotuplex eſt. Philoſophus in primo tractatu huius libri cōſiderat cauſas à quibus emanat virtus. In ſecundo aſsignat definitionem virtutis vt habeatur quid ipſa ſit. In tertio diuidit virtutem in ſpecies ſuas vt ſingulæ percipiantur. Primus tractatus diuiditur in quatuor capitula. In primo conſiderat à quo profluit virtus. In ſecundo quales operationes ſunt à q̄bus fit virtus. In tertio circa quæ verſetur moralis virtus. In quarto quomodo ex operationibus ſtudioſis generatur virtus. Primū capitulū diuiditur in duas partes. In prima reſumit Philoſophus diuiſionē virtutis, quam fecit in vltimo præcedentis libri afferendo duplicē virtutem, ſcilicet intellectiuā, & moralē, & oſtendit differentiā illarū nō ex ſubiecto, vt fecit anteà, ſed ex cauſa. qua differentia oſtenſa relinquit intellectiuam virtutem tractādam in ſexto huius, & exequitur de morali. Niſi enim allata differentia eſſet, videretur quòd vtriuſque eſſet vna eadémq; danda doctrina, & ſimul in eiuſdem libris. oſtēdit igitur primo differentiam virtutis intellectiuæ qua differt à morali, quia cōparatur & augetur in nobis ex doctrina. & dicit plurimū, quia etiā fieri poſsit ex inuentione, quamuis rari ſint & admodū pauci qui facere poſsint. Ideo magis & vt plurimū acquiruntur per doctrinā, & à docente. Ideo experientia indigent & tempore, ſiue inuentio, ſiue doctrina ſit. Doctrina non accipitur tantum vt eſt à docēte, ſed vt eſt ordinatus proceſſus à principiis vel cauſis ad cōclu

clusiones,& effectus: vel econtra ab effectibus ad causas: quapropter talis doctrina fit ab experientia, quæ habet originẽ à sensibus siue per visum, siue per auditum,& reliqua: omnis enim nostra cognitio ortum habet à sensu, vt inquit Philosophus. Deinde affert modum quo generatur moralis virtus, in quo differt ab intellectiua. Et dicit quòd ea generatur ex consuetudine, vnde etiam habuit nomen, quod ad verbũ græcum referendum est. quia mos & consuetudo latinè non videtur consonare vt ἦθος & ἔθος apud Græcos, quasi dicat, moralis virtus fit ex consuetudine, quod etiam nomen indicat, quia dicitur quasi consuetudinis virtus apud Græcos. Quapropter cum ambo hæc genera virtutum oriantur ex diuersis causis, meritò differunt inter se ob ea quæ diximus: verum differunt etiam aliis, quæ nunc non est opus afferre. Dubitatur vtrum tales differentiæ positæ sint differentiæ istarum virtutum. nã intellectiua virtus videtur etiã fieri ex consuetudine, & moralis experientia: quare consuetudo & experientia non videntur facere talem differentiam si ambo competunt vtrique virtuti, scilicet intellectiuæ, & morali. Dicendum est breuiter quòd Philosophus loquitur hic de causis per se istarum virtutum. Virtus intellectiua, etsi videatur oriri quoquomodo etiã ex consuetudine, est per accidẽs & concurrit per accidens: consuetudo vero & experientia per se. Ad virtutis vero moralis generationẽ econtrà concurrit consuetudo per se experientia per accidens. Differunt etiam consuetudo,& experientia, quia consuetudo fit in nobis: non enim possumus consuetudine percipere vel acquirere, nisi nosipsos exerceamus: experientia fieri potest in aliis, & experientia extra nos:& in aliis facta possumus percipere, & addiscere,& acquirere nobis virtutes intellectiuas, velut in arte medicinæ experientia in aliis quòd omne rhabarbarum purgat choleram &c. {EX quo patet.} Hæc est secũda pars 2
huius primi capituli, in qua incipit docere de virtute morali. & animaduertendum quòd Philosophus incipit à magis notis nobis, notiores autem sunt nobis morales virtutes quàm intellectiuæ. Incipiendũ autẽ à magis notis nobis vt antea dixi: ostendit autem à quo profluit & fit virtus. Si enim à consuetudine oritur, ergo non à natura. oportet enim inuenire causam effectiuã eius vel earum virtutum. nam cùm videa-

mus virtutes antea non esse in nobis, & postea fieri, necesse est eas prouenire ab aliqua causa effectiua: quarum cũ multæ causæ esse posse videantur, affert duas tantum, & earum alteram dicit non esse, scilicet naturam: alteram dicit esse, scilicet consuetudinem, & operam nostram. nam de causa vniuersali, & principalissima quæ est Deus, nunc non loquitur, quia loquitur de causis propinquis. fortunam autem, & casum ponere causam virtutum videtur absurdum, cùm sint causæ per accidens, sicuti ostensum est antea, cum dicebatur fortunam non esse causam felicitatis. relinquitur ergo quod sint à natura vel à consuetudine ex opera nostra, quæ videntur causæ propinquæ, & per se, verum non ex natura: ergo ex opera nostra, & consuetudine. quod autem non sint nobis à natura, probat Philosophus. Nullum eorum quæ insunt alicui à natura potest aliter assuesci vel immutari consuetudine: at consuetudine fiunt homines ex non studiosis studiosi, & mutari possunt, & aliter assuescere: ergo virtutes non insunt nobis à natura. Maior ostẽditur exẽplo lapidis & ignis, nunquam enim assuescerent aliter quàm habeant à natura: minor experientia patet. Notandum quòd Philosophus videtur etiã hoc afferre propter Socratem & Platonem, qui dixere virtutes inesse nobis à natura, cum anima creetur ab opifice summo cum omnibus virtutibus tam practicis quàm speculatiuis, quas non amittit anima sed earum obliuiscitur quando venit in hoc corpus, postea exercitatione & consuetudine redeunt in mentem, non acquiruntur denuo, adeò vt non sit noua quædam acquisitio, sed reminiscentia quædam. huic sententiæ aduersatur Philosophus, & ideo affert consuetudinem causam virtutis. {NEC igitur natura nec præter naturam.} Hac in parte Philosophus infert vnum ex supradictis, quod appellat correlarium, & ostendit ꝙ etsi virtus non sit in nobis insita à natura, tamen non est etiam in nobis præter naturam, quia habemus aptitudines & potentias ad illas suscipiẽdas ab ipsa natura. nã virtutes sunt vt in subiecto in anima: Deus autem creauit animã cũ tali natura & aptitudine vt possit suscipere virtutes tanquam formas in sua materia. Nam omnis materia habet aptitudinẽ propinquam ad suam formam suscipiendam naturaliter, non enim posset aliter suscipere formas quas suscipit. nos igitur à natura

tura

tura habemus vires & potẽtias suscipiendi virtutes tanquam formas per consuetudinẽ, quæ est illa quæ facit vt has virtutes quas habere possumus, habeamus. Notandum ꝙ id quod suscipitur in aliquo habet subiectũ propriũ, in quo est vis passiua per quã subiectũ tale potest suscipere talem rẽ: virtutes autẽ suscipiũtur in parte aliqua animæ, quæ habet talẽ vim suscipiendi, idcirco distinguuntur secundũ vires & potẽtias susceptiuas: variæ sunt vires & potẽtiæ, variæ etiã virtutes: & tales vires dantur animæ à Deo, & ideo insunt nobis à natura: virtutes verò cõparantur consuetudine nõ præter naturã, quia habemus aptitudinẽ naturalẽ, quam si non haberemus, tunc viderentur esse vel fieri in nobis præter naturã. & hoc idẽ intelligendũ non solũ de virtutibus moralibus, sed etiã intellectiuis. {PRAETEREA eorum quæ in nobis.} 4
Hæc alia ratio ad probandũ idem, scilicet quòd virtus moralis nõ efficitur à natura, sed à consuetudine. dicit enim quòd in iis quæ insunt nobis natura, prius habemus potentiã operandi, deinde operamur, vt exemplo sensuũ patet: prius habemus vim videndi, postea videmus. In virtutibus moralibus fit econtrà: prius operamur, & per consuetudinem operandi acquirimus habitus, per quos deinceps & facile & bene operamur, & dicit quòd ita fit in virtutibus moralibus, scilicet sicut in artibus. quas per operationes acquirimus, vt in pulsatione citharæ, & fabricatione patet. deinde per illas artes facile operamur, & recte secundum eas: & omnia quæ dicuntur hic de moralibus, possunt accommodari intellectiuis.

{TESTATVR hoc.} Tertia est ratio ad eandem sententiam probandam, scilicet ꝙ virtus generatur à consuetudine 5
testimonio legumlatorũ, qui cupiendo ciues suos bonos efficere, non relinquunt hoc naturæ, sed condunt leges quibus ponunt præmia bonis, pœnas verò malis, ad hoc vt ciues se exerceant in bonis operationibus, & sic acquirant bonos habitus, id est virtutes, & fiant boni: & hoc est propositũ omniũ qui vere sunt latores legũ, & veræ legis. quòd si aliquãdo hoc non sequitur, est error legis vel legumlatorum, & talis respublica non est bona. Vnde etiam Plato eas leges esse negabat, quæ non essent bonæ. {INSVPER ex eisdem.} Hæc est 6
quarta ratio ad probandam eandem sententiam, & posthabeamus hic expositores quosdam qui aliter diuidunt hoc ca

pitulū,& hunc textū.Dicit ergo Philosophus, Si virtus sicuti etiam ars generatur & corrūpitur ex eisdē, scilicet operationibus in genere,tamen vario modo se habentibus profectò non videtur procedere à natura:at primū est, ergo & secundum.Hoc odendit Philosophus exēplis.nā pulsatio citharæ est vna operatio in genere quæ dupliciter & contrario modo fieri potest, scilicet bene & male.at ex bona pulsatione oritur ars pulsandi bona: ex mala vero corrumpitur talis ars & in ædificationibus eodē modo,& in aliis artibus.similiter fit in virtutibus:generātur enim ex eisdem operationibus genere,& corrumpūtur ex eisdē, diuerso tamē modo se habētibus.nam operationes bonæ & malæ cōueniūt in genere,ambæ enim sunt operatiōes:differūt postea,quia diuerso modo se habēt.bonæ enim rectè se habēt, malæ autē econtra: & sic patet ꝙ ex eisdē genere operationibus generātur & corrūpūtur virtutes,& hoc exēplo iustitiæ & fortitudinis ostēdit Philosophus.Quæ cum ita sint, manifestū est quod operatio eadē genere se habet ad opposita,quia potest bona & mala fieri,& ideo sunt à nobis,& ex nostra consuetudine, quia operatio naturæ non se habet ad opposita,sed vnus motus est is qui fit secundum naturam.Ex iisdē ac per eadem,scilicet genere. nam operationes circa idem subiectum, siue bonæ siue malæ,sunt eædem genere:licet differant postea per bene & male. & notandum quòd Philosophus intelligit hic corrumpi virtutem, non solum quia corrumpatur habitus iam acquisitus virtutis,sed etiam cùm introducitur vitiosus habitus.

7 {QVAPROPTER.} Ex supradictis infert duo quæ appellantur correlaria.Primum est quòd posteaquam habitus fiunt nō à natura, sed ab operatione & consuetudine nostra, est animaduertendum quales operationes exerceamus:quia habitus acquiruntur similes operationibus nostris:secūdum est,quod non parum imò totum refert adolescentes hoc vel illo modo assuescere. nam ex bona assuetudine oriuntur in eis virtutes, ex mala autem vitia: & hæc est sententia Platonis,vt alibi ostendit Philosophus. Circa prædicta multæ fiūt quæstiones,& primum dubitatur vtrum virtutes sint à natura:cuius dubitationis solutio consistit in hac distinctione,scilicet quòd naturale est duplex:vnum quod opponitur violento, alterum quod opponitur siue distinguitur contra volun

luntariū,& id quod ſponte fit.hac diſtinctione ſtante poſſumus reſpondere quòd virtutes ſunt à natura, & non ſunt à natura. A natura ſunt virtutes, & naturales nobis, ſcilicet ex eo quòd opponitur violento quaſi eſt naturalis nobis ipſa virtus,quia non eſt res violenta nobis & cōtra naturā.ſunt enim potentiæ omnes à natura in nobis, quibus poſsimus acquirere ipſam virtutē. non ſunt à natura, & naturales nobis ex eo ꝙ naturale opponitur voluntario.nā licet virtutes & operationes ſecundum ipſas fiant à principiis naturalibus, tamen ſponte proficiſcūtur ab ipſa voluntate,cuius motus liber eſt ad omnem differentiā.natura autem ad vnā tantū differentiam mouet, & in hoc videtur opponi voluntario, quia ſiue velis ſiue nolis ſuo naturali operatur, vt ignis ſemper fertur ſurſum,lapis deorſum de natura ſua.hoc pacto non dicuntur virtutes eſſe in nobis à natura.ſi enim ſic eſſet,omnes eſſent ſtudioſi:ſed generatur virtus ex operationibus frequentibus, quæ fiunt per electionē,quæ electio procedit à voluntate. ſic igitur virtutes oriūtur ex noſtra operatione, & cōſuetudine, & non à natura,etſi potentias habemus à natura quibus poſſimus eas acquirere.Dubitatur itē circa id quod dicit Philoſophus,quòd ex operationibus generantur virtutes.hoc non videtur verū tali ratione: Nulla res magis perfecta oritur à minus perfecta:ſed virtutes ſunt magis perfectæ operationibus,quæ ipſas præcedunt:ergo ex ipſis non videntur generari.dicendū ꝙ ſemper aut equale ab æquali, aut minus perfectū à magis perfecto ꝓducitur,nihil enim poteſt agere vltra vires ſuas:verū fieri aliquid bifariam conſiderari poteſt, aut vt totū & omnino,aut aliqua ex parte.ab operationibus proficiſcūtur virtutes,ſed nō tantum ab illis:vnde illæ operationes non ſunt totalis & integra cauſa, ſed eſt ibi recta ratio imperās appetitui,& ponens mediocritatem,ita vt illa ſimul cum operationibus ſit totalis cauſa producendi ipſas virtutes.quare ad argumentum dicendum quòd verum eſt:ſed tamen non eſt abſurdum quòd aliquid perfectius oriatur à minus perfecto,quando illud minus perfectum non ſit cauſa & principium totale illius quod producitur, ſicut in virtutibus euenire videtur reſpectu operationū.Quæritur item, an virtus vnica operatione poſſit acquiri:& concluditur quod pluribus operationibus eſt opus ad virtutē acquirendā,propter

circum

circunstantias quæ variãt operationes,& debitæ circunstantiæ requiruntur necessario,vt in tertio magis patebit.quæritur etiam cum actus sint externi & interni,à quibus oriatur virtus: & concluditur,quòd non ab externis necessariò,sed ab internis actibus & operationibus generatur virtus.externi actus tantum indicant & ostendunt virtutem:interni vero,qui reddunt appetitum obtemperantem rationi.propriè faciunt ipsam virtutem.

Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad mediocres inclinans operationes.

CAP. II.

8

Vm autem præsens tractatio,non contemplationis sit(ut cæteræ)gratia,non enim ut sciamus quidnam sit uirtus:sed ut efficiamur boni,consyderamus(nam nulla ipsius esset utilitas)de actibus quonam modo sint agendi,consyderare necesse est.Hi nanque sunt authores,ut tales quidam ipsi habitus fiant quemadmodum diximus.Agere igitur ratione

9 *bitus fiant quemadmodum diximus.Agere igitur ratione*

ὑπερκείσθω. *recta,commune est, & * supponatur.posterius autem de ipso dicetur:& quid est ipsa recta ratio,& quomodo ad*

10 *cæteras sese habet uirtutes.Illud autem anteà confiteamur oportet:omnem sermonem qui est de rebus agendis,figura & non exactè fieri debere,quemadmodum & ab initio diximus.rationes inquam ut materia postulat,semper esse efflagitandas.Actiones autem,& ea quæ prosunt.nullam habent stabilitatem,quemadmodum neque salubria.atque cùm talis sit sermo uniuersalis,multo minus is sermo certitudinis habet, qui de singularibus est.nam neque sub artem, neque sub præceptionem ullam cadunt. Sed oportet ipsos agentes ea semper consyderare,quæ ad tempus accommodantur.*

dantur. quemadmodum & in medicina fit, & in gubernan-
di etiam arte. Verum etsi præsens sermo talis est ut dixi- 11
mus, enitendum est tamen opem ac auxilium ferre. Primum
igitur hoc contemplemur oportet: res istiusmodi tales esse,
ut *ab exuperatione defectionéue corrumpantur, ut in ui-
ribus uidemus, ac ualetudine fieri. nam pro rebus obscuris,
claris indicijs utamur oportet. exuperatio nanq; laborum,
defectióque uires corrumpunt. similiter potus, cibíque exu-
perantes atque deficientes ualetudinem auferunt: moderati
uerò faciunt, augent, & conseruant. Sic igitur & in forti-
tudine, ac temperantia, cæterísque uirtutibus res sese habere
uidetur. qui nanque cuncta fugit, atque formidat, neq; quic-
quam subire, perferréque patitur: is timidus fit. qui nihil o-
mnino timet sed aggreditur omnia: is audax nimirum effi-
citur. simili modo qui uoluptate omni potitur, nec excipit
ullam: intemperans. qui cunctas fugit, perinde atque agre-
stes homines, insensatus euadit. etenim tam temperantia
quàm fortitudo ab exuperatione quidem & defectu cor-
rumpitur: à mediocritate autem conseruatur. At enim non 12
solum ortus & incrementa, corruptionésue ex eisdem &
ab eisdem efficiuntur: sed & operationes in eisdem etiam
erunt. Nam & in cæteris quæ sunt manifesta magis, res ita
sese habere uidetur, ut in uiribus. uires enim non tam copia
cibi quàm multorum laborum tolerantia, comparantur: &
robustus ipse multum sumere cibum, & multos labores to-
lerare maximè potest. Sic fit & in uirtutibus ipsis. nã ab-
stinendo à uoluptatibus efficimur temperati: & facti iam
temperati, maximè ab ipsis possumus abstinere. idem & in
fortitudine fit. Etenim assuescendo formidolosas res parui-
pendere, subiréque ipsas atque perferre, fortes euadimus: fa-
ctique fortes maxime res formidolosas poterimus ferre.

* ἔνδεια καὶ ὑπερβολή.

COMMENT.

8 CVm autem præſens tractatio.} Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo poſtquam ſuprà oſtendit virtutem generari in nobis non à natura,ſed à conſuetudine & actionibus noſtris:nunc declarat quales ſint illæ actiones,quibus efficitur ipſa virtus.diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima proponit quòd & quomodo videndum eſt de actibus. In ſecũda oſtendit,quales actus efficiunt virtutem,& quales corrumpunt. In tertia oſtendit de actionibus quæ fiunt poſt habitum acquiſitum, ſcilicet quòd ſunt ſimiles illis quibus comparatus eſt habitus.In prima igitur parte dicit Philoſophus,quòd cum præſens opus, id eſt intentio & finis principalis huius doctrinæ moralis, non ſit cognitio tãtum,quemadmodum eſt in cæteris,id eſt in ſcientiis ſpeculatiuis,quarum finis eſt tãtum cognitio,ſed huius finis ſit actio,qua efficimur boni,neceſſarium eſt videre de actibus qualiter debeant fieri.nam quales ſunt actus tales habitus fiunt. Notandum quod finis ſcientiæ moralis differt à fine ſcientiæ ſpeculatiuæ.nam ſpeculatiuæ eſt tantũ cognitio:moralis eſt duplex,ſcilicet cognitio & actio.verũ cognitio eſt finis minus principalis,actio principalior.

9 {AGERE igitur.} Oſtendit Philoſophus in genere quomodo debẽt fieri actus,& operationes ſtudioſę,ſcilicet quòd debent fieri ſecundum rectam rationem,id eſt prudentiam: & hoc eſt commune præceptum,& cõuenit omnibus actionibus bonis.oportet autẽ illud præſupponere tanquam conceſſum,quia non eſt locus probandi impræſentiarum:ſed in ſexto huius declarabitur quid eſt recta ratio,id eſt prudentia,& quomodo ea ſit infuſa in omnibus aliis virtutibus tanquam ſal in epulis,ſine qua nulla eſſet virtus,& vbicunque ipſa prudentia adeſt,eſt cauſa vt cætera ſint virtutes tales. Notandum quòd actus noſtri poſſunt eſſe boni & mali propter diuerſas circunſtantias & qualitates quæ illis ineſſe poſſunt,& illæ circunſtantiæ,à quibus noſtri actus qualitatem accipiunt,determinantur ab homine prudente, qui diiudicat quæ circunſtantia reddat actum bonum,& quæ malum.

10 {ILLVD AVTEM antea.} Oſtendit modum procedendi in hac doctrina tradenda de actibus noſtris,qui modus eſt perſuaſiuus,& ab effectibus,& demonſtratione,quia: & non

& non propter quid, vt in primo libro sæpius dixit. materia enim virtutum & res agibiles non eodem modo se habent, etiam si in vniuersali sumantur, de quibus magis videtur quòd eodē modo se habere, & non permutari deberent: quòd si in vniuersali sunt mutabiles, & variæ, multo magis eueniet hoc in singularibus & in singulis actibus: quia singularia non cadunt sub aliqua arte, & certa regula. Sunt enim varia, & aliter atque aliter se habent, vt patet in his quæ dicuntur sana & effectiua sanitatis, quæ non sunt semper talia vt efficiant sanitatem propter varia tempora, & ætates, & complexiones varias. Afferemus tamen eam doctrinam quam patitur subiecta materia.

{PRIMVM igitur.} Hæc est secunda pars huius capi- 11
tuli, in qua ostendit quales actus efficiunt virtutem, & quales corrumpunt eandem: & dicit quòd actus qui sunt in medio inter excessum & defectum, efficiunt & cōseruant virtutem: excessus & defectus corrumpunt eandem & introducunt habitus vitiosos: & probatur hoc pacto, Omne illud quod corrumpitur extremis, generatur & conseruatur à medio: sed virtus corrumpitur extremis: ergo generatur, & conseruatur à medio. Maior declaratur exemplo virium & sanitatis. Minor exemplo fortitudinis & temperantiæ, vt patet in textu. Notandum quòd magna est similitudo quantū ad hanc partem inter corpus, & animam. nam vt corpus habet vires & robur, & huiusmodi tanquam virtutes, & sanitatem tāquam felicitatem: sic animus habet virtutem tanquam vires, & felicitatem tanquam sanitatem. hæc autem in vtroque generātur à medio, corrumpuntur ab extremis. Philosophus autem attulit exemplum habituum & virium quæ sunt in corpore, tanquam notius: insensatus non est appellandus talis qui esset summè castus, virginali scilicet castitate, quia fugit voluptates secundum rectam rationem: agrestis verò & insensibilis sine recta ratione.

{ETENIM non solùm ortus & incrementa.} Hæc est ter- 12
tia pars huius capituli in qua affert aliam sententiam talem quòd iidem actus profluunt ab habitu, siue virtuoso siue vitioso: iidem inquam ex quibus generatus est talis habitus: sicut fit in habitibus corporis, ita etiā in habitibus animi: sed in habitibus corporis ita fit vt tales operationes sint post

habitum

habitum quales fuerunt ante habitum, ex quibus ille habitus factus est: ergo ita fiet in habitibus animi, tales enim erunt operationes post habitum, quales fuere illæ ex quibus est generatus. Notandum quòd Philosophus videtur hic afferre aliam sententiam à superiore. prius enim probauit quòd omnis virtus oritur ex mediis actionibus: hic autem ostendit quòd tales operationes erunt post virtutem, quales fuerunt ante virtutem, quales inquam fuerunt illæ ex quibus generata est virtus, vel etiam dicere possumus quòd hic probat etiam superiorem sententiam hoc pacto. Ex talibus operationibus oritur virtus, quales sunt illæ quæ prodeunt à virtute post habitum acquisitum: sed operationes prodeuntes à virtute, post habitum acquisitum consistunt in medio: ergo ex mediis operationibus oritur virtus. dubitatur, quia non videtur verum quòd actus qui fiunt ante habitum & post habitum sint iidem vt sint eiusdem speciei: verum aliquid dicitur esse idē, aut genere, aut specie, aut numero. Idem de genere non est hic intelligendum, quia est modus nimis latus. omnes enim actus hoc pacto sunt iidem, & conueniunt in genere morum. Iidem etiam numero esse non possunt actus qui antecedunt habitum, & actus qui fiunt ab habitu, & sequuntur post ipsum. relinquitur quòd tales actus si sunt iidem, vt dicit Philosophus, sint eiusdem speciei: & hoc non videtur verum, nam agere studiosè & non studiosè differunt specie. at agere post habitum virtutis, est agere studiosè: agere verò ante habitum virtutis, est agere non studiosè: ergo ista differunt specie. & non sunt eadem specie, vt ait Philosophus. dicendum quòd actus, & operationes quæ præcedunt, & sequuntur habitus, si considerentur ex parte sua, id est ipsarum actionum, sunt eiusdem speciei. Nam reddere depositum, & hoc fieri ante habitum iustitiæ acquisitum & post habitum, eiusdem est speciei, & duæ tales actiones sunt eædem specie. si verò considerentur ex parte agentis nō sunt eiusdem speciei. nam altera fit à non studioso, altera à studioso: & sic soluitur dubitatio. nam Philosophus dicit quòd tales actus ante & post habitum sunt idem, intelligit ex parte actionū, scilicet quòd sunt eiusdem speciei & rationis,

Quòd

Quòd virtus moralis ſit circa voluptates ac triſtitias.

CAP. III.

Tqui ſignum habituum ſit oportet ea uo= 13
luptas quæ ipſis actionibus aduenit, & identidem dolor. Qui nanque à corporis abſtinet uoluptatibus: ſi hoc ipſo gaudet, temperans eſt: ſin moleſtè fert, intemperans. Rurſus qui pericula ſubit & gaudet: aut ſaltē non dolet, fortis: qui uerò dolet, timidus eſt. moralis nanq; uirtus circa uoluptates, doloresq; uerſatur. Ob uoluptatem enim res improbas agimus: ob do 14
lorem uerò res poſthabemus honeſtas. Quapropter homines ab ipſa ſtatim adoleſcentia (ut inquit Plato) ita inſtitutos eſſe oportet, ut ijs gaudeant, doleantque, quibus, gaudere dolereq; oportet. hæc eſt enim educatio, ac eruditio recta. Præterea ſi uirtutes ſunt circa actiones atque ef 15
fectus, omnem uerò effectum, & actionem omnem, uoluptas ſequitur aut dolor: uirtus ob idipſum etiam circa uoluptates, doloresq; uerſatur. indicāt id ita eſſe & pœnæ: quippe cùm per ipſos fiant dolores. ſunt enim medicamenta quædam: medicamenta uerò per contraria fiunt. Prætera omnis 16
habitus animi (ut & anteà diximus) ad ea & circa ea naturam habet, à quibus deterior meliorq; efficitur. at ob uoluptates dolorésue, praui habitus fiunt: ex eo ſanè quia perſequuntur homines atque fugiunt, aut quas & quos non oportet, aut cùm oportet, aut quemadmodum non oportet, aut quot modis alijs à ratione talia definiuntur. Quapropter & ſunt qui definientes uirtutes: * affectuum ipſas inquiunt eſſe uacuitates, tranquillitatésue quaſdam: ſed nō rectè: quia ſimpliciter dicunt, & non addunt, ut oportet, & quando oportet, & cætera quæ adduntur. uirtus ergo talis ſupponi

* ἀπαθείας τινὰς καὶ ἠρεμίας.

tur circa uoluptates atque dolores, optimarum esse rerum actiua: uitium autem contrarium. Fuerit autem nobis de ipsis & ex his etiam manifestum. Nam cùm tria sint ob quæ quispiam expetit, honestum, utile, iucundum: & tria illis contraria ob quæ fugit, turpe, inutile, atque molestum: bonus quidem uir circa hæc omnia rectè agit. malus autem peccat: & maximè circa uoluptatem. Hæc enim & communis est animalibus, & omnia quæ in expetitionem cadunt comitari uidetur: quippe cùm & honestum, & utile

17 *uideatur esse iucundum. Præterea cunctis unà cum hominibus ab ipsis incunabulis est enutrita. quapropter arduum*

18 *est hunc affectum insitum uitæ extrudere. Iudicamus etiam & actiones ipsas alij magis alij minus, uoluptate atque dolore. idcirco totum ipsum negotium circa hæc esse necesse est. non enim parum est ad actus bene, aut malè, gaude-*

19 *re aut dolere. Difficilius est etiam (ut Heraclito placet) uoluptati repugnare, quàm iræ. at circa difficilius semper & ars fit & uirtus. id enim quod in hoc efficitur bene, præstabilius est. quare propter hoc etiam circa uoluptates doloresq; totum negotium est: & ipsius uirtutis & ciuilis etiam facultatis. qui nanque bene his utitur, bonus erit: qui uerò malè, malus. Dictum sit igitur uirtutem circa uoluptates, doloresq; uersari: & ex quibus fit, ab ijs ipsis augeri: & cùm non eodem modo fiunt corrumpi, & circa illa etiam operari ex quibus est orta.*

COMMENT.

13 ATQVI signum habituum.} Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, quod variè accipitur ab expositoribus. quidam dicunt quòd in hoc capitulo ostenditur circa quæ versatur moralis virtus, & diuidunt ipsum in tres partes. In prima ostendunt quòd virtus versatur circa voluptates & dolores ex parte operationum. In secunda

da ostendunt idem ex parte habituum,id est virtutis. In tertia ostendunt idem ex parte hominis, & talis est eorum ordo, quidam alij dicunt quòd in hoc capitulo affertur primo signum, quo percipiatur quando acquisitus est habitus virtutis vel vitij,& postea circa quæ versatur virtus.nam cùm habitus cognoscatur,aut ex voluptate,aut dolore comitante operationes,videtur quòd virtus, aut etiam vitium versetur circa voluptates & dolores,& secundum hæc duo,diuidunt capitulum in duas partes:& in prima ostendunt quòd signum acquisiti vel non acquisiti habitus sumitur ex voluptate aut dolore comitante operationes. In secunda ostendunt quòd virtus moralis versatur circa voluptates & dolores,& sic volunt illa duo ostendi à philosopho. Alij dicunt quòd in hoc capitulo vnum tantum ostenditur. scilicet quòd signum acquisiti vel non acquisiti habitus in nobis sumitur ex voluptate,aut dolore comitante operationes. Nam cum operationes producuntur cum facilitate,tunc sequitur voluptas tales actiones:& est signum acquisiti habitus in nobis. cum verò producuntur cum difficultate,tunc sequitur dolor, & est signum habitus nondum acquisiti.& dicũt quòd Philosophus ponit pro minori syllogismi illam partem, scilicet quòd virtus moralis versatur circa dolores, & voluptates. quam minorem postea Philosophus probat multis rationibus. Harum opinionum Ioann. Argyro.posthabet primam. secundam magis probat.tertiam dicit esse magis accommodatã ad mentem Philosophi iudicio suo.sequendo igitur hanc vltimam expositionem,dicemus repetendo altius, vt ostendatur ordo Philosophi,quòd in principio huius secundi libri, & primo capitulo cum esset tractaturus de virtute, ostendit quòd virtus ex multis & frequentibus operationibus,id est à consuetudine operandi causatur. quapropter sequitur ostendere in secundo capitulo quales operationes generent virtutem & idem potest intelligi de vitio, id est quòd doceat de vtrisque.Sed cùm plures,& frequentes requirantur operationes,vt diximus:videbatur congruum ostendere,quot actiones sint producendę quousque habitum acquiramus.sed cùm numerus actionum non possit determinatus constitui, scilicet vt tot actiones faciant habitum virtutis,quia variæ sunt dispositiones hominum ad virtutem consequendã. alij nan-

que sunt tardiores, alij promptiores, & magis aut minus ad hanc virtutem, quàm ad illam. Ideo cũ variæ res sese habeãt, est inuestigandum aliquod signum, quo percipiatur vtrũ habitus sit acquisitus, aut non acquisitus in nobis. quapropter in hoc capitulo affert tale signum, scilicet quòd ex voluptate comitante operationes deprehẽditur habitum iam esse acquisitum, & quod tales operationes profluunt ab habitu: ex molestia vero, & dolore comitante actiones, & ipsa difficultate ostenditur nondum acquisitum esse habitum, & quòd tales actiones non profluunt ab habitu: & sic ostẽdit Philosophus quod quæritur, id est quando percipitur, & ex quo habitum esse acquisitum vel non acquisitum. ratio autem talis esse videtur, probans eam conclusionem. Ille habitus qui versatur circa voluptates, & dolores, habet signum, scilicet vtrũ sit acquisitus vel nõ acquisitus in nobis voluptatem, aut dolorem sequẽtem operationes: at virtus moralis est habitus, qui versatur circa voluptates & dolores: ergo habet signum suæ vel non suæ acquisitionis, voluptatem aut dolorem sequentem operationes. Maior est nota, & exemplis ostenditur. nam si quis ab voluptatibus corporis sibi oblatis abstinet cum iocunditate & facilitate, temperãs est: & illud est signum quòd iam habet habitũ tẽperãtiæ, & eodẽ pacto de reliquis virtutibus. Minorẽ probat Philosophus octo rationibus, quarũ quatuor primæ sumũtur ex parte ipsius virtutis, quatuor vltimæ ex parte hominis, sed antequam istæ rationes afferantur, dicendum est quòd habitus acquisiti à nobis, ita fermè se habere videntur ad suas operationes, vt potẽtiæ naturales ad suas etiam operationes. potentiæ enim naturales statim exeunt in actum, & sine aliqua difficultate & impedimento naturali exercent suas operationes: vt oculus sua potentia visiua facillimè videt quodcunque obiectum visibile sibi oblatum. Eodem modo cũ est habitus iam acquisitus operationes ex tali habitu producũtur cum facilitate, vt patet in artibus quas acquirimus. primo enim antequã acquiratur habitus artis operationes fiunt cum difficultate: deinde cum sumus adepti dispositionem aliquam cum minori difficultate: cum verò habitum perfectè consecuti sumus, facile operamur, tanquam si ille habitus esset quædam naturalis potentia. ex quo emergit sentẽtia Philosophi, quòd voluptas, aut dolor est signum virtu

virtutis acquisitæ aut non acquisitæ.& cùm non poſsit deter minate aſsignari quot operationes requirantur ad habitum conſequendum,ideo hoc pacto huius termini ſignum bene eſt vt diximus à Philoſopho declaratum.Dubitatur,quia,nõ videtur verum quòd omnes operationes virtutis ſequatur,& comitetur voluptas.ſubire enim mortem pro ſalute patriæ vel pro fide more noſtro,eſt opus fortitudinis,quod opus nõ ſequitur voluptas.dicendum quòd ſi in hoc non gaudet, ſuffi cit vt ſaltẽ non doleat:vel etiã dicẽdũ quod ſi in cũctis operationibus procedentibus à tali habitu non gaudeat, ſufficit quòd in pluribus gaudeat vel non doleat animo , etſi doleat corpore,vt patet. {OB voluptatem enim.} Diximus quòd 14
Philoſophus probabat illã minorẽ,ſcilicet quòd virtus moralis verſatur circa voluptates & dolores:probabat inquam octo rationibus,quarũ quatuor erant ex parte virtutis , quatuor ex parte hominis.Prima ratio.habitus verſatur circa illa ex quibus generatur & corrumpitur:ſed virtus eſt huiuſmodi,& per voluptates & dolores generatur , & corrũpitur: ergo virtus verſatur circa voluptates & dolores. Nã propter voluptatem improba facimus,ſequendo corporeas volupta tes:per dolorem poſthabemus honeſta.Ita quòd per volupta tes & dolores acquirimus,& amittimus etiam virtutes. propterea laudat Platonem qui dixit quòd oportet hominem à prima ætate aſſueſcere vt gaudeat quibus gaudendum eſt , & ſimiliter doleat. {PRAETEREA ſi virtutes.} Omnis actus 15
& affectus verſatur circa voluptates & dolores.at virtus verſatur circa actus vel affectus:ergo virtus moralis verſatur cir ca voluptates & dolores. Maior nota , minor quoque patet. Nam aliquæ virtutes verſantur circa actus vt liberalitas, ma gnificentia:aliquæ circa affectus,vt temperantia circa concu piſcibilem affectum:fortitudo circa iraſcibilem.Indicãt id. tertia ratio circa illa verſatur,virtus ex quibus fit , medicina aduerſus vitium:at ea ſunt pœnæ & dolores:ergo circa dolores verſabitur virtus.hoc patet, quia contraria contrariis ſanantur:& minor probatur experientia ipſa.nam quando ali qui ſunt mali,puniuntur pœnis & doloribus,qui ſunt contrarij voluptatibus quas ſequuntur in adipiſcendis vitiis.

{PRAETEREA omnis habitus animi.} Omnis habitus 16
animi circa ea verſatur ex ſua natura , à quibus fit aut dete-

rior, aut melior, sed per voluptates & dolores fiunt habitus praui persequendo vel fugiendo vt non oportet: & fiunt boni sequendo vel fugiendo vt oportet. Igitur virtus quæ est habitus animi versatur circa voluptates & dolores. Nam virtus vult moderari quod voluptas & dolor perturbat. Et ideo Stoici definierunt virtutes esse tranquillitates quasdam, & quietes, quia sedãt perturbationes animi, & bene dixissent si cum aliqua moderatione dixissent: verum non rectè in hoc dixisse videntur, quia simpliciter & absolutè attulerũt virtutes esse tranquillitates sine aliqua additione, non addẽdo vt oportet: & cum aliqua moderatione. quia virtutes sunt mediocritates quędam, & ponũtur in mediocritate perturbationum, & passionum quæ sunt circa appetitum, & ipsa virtus moderatur, & regulat appetitũ in motibus suis vt oportet, & quando oportet, & secundum alias circunstantias, & non penitus sedat appetitum vt nihil sentiat, vt volunt Stoici. Sic est opinio Aristotelis de virtute morali, quæ videtur pertinere ad ciuilem hominem, Stoicorum vero ad remotum & perfectiorem: quapropter ob hæc dicta Aristotelis non est posthabenda Stoicorum opinio. Ex his omnibus cõcludit quod virtus moralis versatur circa voluptates, & dolores: & dicit, Subiiciatur, scilicet in prima argumentatione cuius nunc probamus minorem. Itaque subiicitur hæc tanquã suppositio quædam: propositiones enim famosæ, quæ sumuntur in qualibet scientia, solent à Philosophis appellari suppositiones. Notandum quòd pro declaratione illius definitionis, quam de virtutibus ponebant Stoici, dicentes esse tranquillitates, & quietes, nonnulla dicenda esse videntur. habebant illi multas rationes ad probandam sententiam suam, sed afferantur. Prima ratio: quanto virtus est perfectior, tanto magis affectum & appetitum superat. ergo perfectissima, & in summo gradu virtus, ita superabit vt nullo modo sentiatur à tali habente eam virtutem in summo gradu. Secunda ratio: contrariorum ea natura est vt cùm vnum in subiecto adest, alterum abest: sed virtus & appetitus vel potius affectus secundum illos sunt contraria. ergo cùm vnum, id est virtus adest perfectissima: alterum, id est affectus absit necesse est. non enim in eodẽ subiecto simul consistent. Tertia ratio: sicut se habet sanitas ad corpus, ita virtus ad animũ. sed cùm sanitas

sanitas aderit corpori,aberit omnis morbus ne operatio impediatur:ita & in animo cum virtus adest, aberit omnis passio,ne impediatur operatio secundum virtutem ab appetitu vel affectu. Affectus enim videntur esse tanquã impedimenta in animo. Quarta ratio:dictum est felicitatem esse operationem secundum virtutem perfectã: sed virtus perfecta est sedatio & purgatio animi:ex quo sequetur quòd animus refectus virtutibus,& habens virtutem perfectã erit in trãquillitate,& quiete summa. Ad hæc respondere possumus primũ loquẽdo de virtutibus quæ sunt circa affectus. Nam iustitia, liberalitas,& huiusmodi quæ sunt circa actus,nõ habẽt sedare affectus vllos, & penitus extinguere vel suffocare. sed loquimur de illis quæ sunt circa affectus & ad rationes. Ad primam cum virtutes sint moderatrices affectuũ non videntur posse separari ab eis,sed bene redigere ad mediocritatẽ, non autem extinguere,& suffocare omnino. Ad secundam dicendum quòd virtus,& appetitus,siue affectus regulatus possunt esse simul in eodem subiecto,quia non dicuntur esse contraria eo pacto.sed irregulatus est ille qui videtur opponi, & aduersari virtuti : non autem moderatus, qui videtur posse stare simul:& bene conueniunt, cùm officium & opus virtutis sit eum temperare. Ad tertiam dicendum quòd illa conclusio nõ est vera,scilicet quòd appetitus, & passio aberit ab animo sano cum virtus aderit,quia hoc intelligitur de appetitu & affectu non regulato à ratione. sed regulatus manere potest,vt diximus. Ad quartam dicendum ꝙ si virtus est purgatio animi non est eo pacto vt penitus suffocetur appetitus & affectus. Concluditur,studiosum siue felicẽ quẽ ponit Aristoteles nõ esse eiusmodi vt nõ moueatur affectibus:sed moderari eos debet,vt diximus. verũtamen si volumus tueri sententiam Stoicorum,dicere possumus ꝙ felix post habitũ acquisitum virtutis euadere potest ad tantã perfectionẽ,vt non moueatur affectibus. nã veluti frequẽti operatione sibi virtutem cõparauit: sic operando pòst continuo secundũ talem habitum,addendo & augendo gradũ virtutis, euadere posse videtur ad tantam excellentiam,vt sedatis perturbationibus non sentiat affectus. nam vbi est dare pessimũ, est dare optimum. sed cùm sit dare appetitũ ita à ratione alienũ, vel ei dominantẽ vt penitus imperium teneat,& viuat tanquã bellua,

quædam quod est pessimũ: sic etiam videtur inueniri posse appetitum ita subiectum rationi,atq; ita suffocatum ab eadẽ vt ratio duntaxat operetur,quod est quoddam optimum.vbi hoc reperitur,& is homo in quo hoc esset,videretur esse sine affectibus,& in quiete,& tranquillitate ab omni perturbatione remota.hunc speculatiuum appellauimus & felicem speculatiua felicitate. Etenim quasi per speculationem & contemplationẽ separari videtur animus ab omni appetitu vel affectu, & hoc pacto dicere possumus bene sensisse Stoicos. Peripateticorum quoque opinio se bene habebit in felicitate actiua atque ciuili,quæ videntur esse media. Nam cũ non sit progressus ab extremo ad extremũ sine aliquo medio inter illa duo, scilicet appetitum effrenatum, & penitus sedatum erit danda media via:& hæc erit appetitus regulatus.

16 {EADEM etiam dilucidiora.} Hæc est quinta ratio ad probandam eandem sententiam, scilicet quòd virtus versatur circa voluptates & dolores: & est prima ratio illarũ quatuor quæ sumuntur ex parte hominis,cum superiores probauerint eandem sententiam ex parte virtutis.Affert igitur talem rationem,Virtus moralis versatur circa id quod est cõmune omni bono humano:sed voluptas est cõmunis omni quod expetitur vt bonum humanum: ergo circa voluptatẽ versatur virtus,& per consequens circa dolores.Maior patet. Minor declaratur.Nam tria sunt quæ expetuntur vt bona humana.bonum vtile, honestum. iocundum:& tria contraria, & opposita illis,& circa hæc omnia bene agit vir studiosus: vitiosus autem in iis omnibus aberrat, & præsertim circa voluptatẽ propter duas rationes quas assignat Philosophus. Prima est,quia voluptas est maximè res communis quæ cõpetit omnibus animalibus.Secunda est,quia reperitur in omnibus actionibus quæ procedunt ab electione, & reperitur voluptas in honesto & vtili:non autem in voluptate semper est honestum,sed quandoque oppositum.Ex quo sciendũ est, quòd si aliquando concurrant, vt idem sit honestum & vtile, & iocundum,tamen differunt secundum suam rationem formalem, & sunt res diuersæ. honestum de natura sua semper est bonum:vtile vero & iocundum,quod dicitur & appellari solet,scilicet vtile & iocundum,non semper est bonum, nec

17 semper est honestum. {PRAETEREA cunctis.} Sexta ratio

tio. Circa id versatur virtus moralis, quod comitatur hominem à primis incunabulis. sed voluptas est huiusmodi: ergo circa ipsam versatur virtus, & ex consequenti circa dolorem, cum eadem sit potentia contrariorum: ꝙ autem voluptas sit insita nobis, patet: quia sequitur omnem ætatem hominis appetitus enim est intimus omni animali, & homo statim a primordiis vitæ appetit nutrimentũ, & talis cupiditas sequitur hominem semper. & dicit Philosophus quòd propterea est difficile eiicere talem perturbationem.

{IVDICAMVS etiam.} Septima ratio. Circa ea quibus maximè diiudicamus nostras operationes versatur virtus moralis: at voluptate & dolore maximè diiudicamus nostras operationes: ergo circa voluptatem & dolorem versatur moralis virtus. Maior patet: Minor quoque. Ambo enim tam vitiosi, quàm studiosi id faciunt, sed diuerso modo: studiosus enim fugit obscœnas voluptates, & subit dolores si opus est ob ipsam honestatem: vitiosus econtrà. 18

{DIFFICILIVS est.} Octaua & vltima ratio ad probandam dictã conclusionẽ, & sententiam, scilicet ꝙ virtus moralis versatur circa voluptates & dolores. Dicit enim ex sententia Heracliti ꝙ difficilius est voluptati repugnare, quàm iræ: sed virtus atq; ars versatur circa difficiliora: ergo virtus versatur circa voluptatẽ. nam bene in hoc, scilicet agere quod est difficilius, melius est quàm agere in eo quod est facilius. Nã si virtus versatur circa irã, & mitigat talem motũ, & facilius est sententia Heracliti, repugnare iræ quàm voluptati, & virtus versatur circa difficiliora: multo magis versabitur circa voluptatem. Notandum quòd dicitur virtutem & artem versari circa difficiliora, id est vltimum & perfectissimũ illius artis vel virtutis, in quo consequendo est labor: vt abstinere à leuibus voluptatibus corporis bene est, sed aut facile aut non multum difficile. At à multis & maximis voluptatibus abstinere hoc est difficilimũ, & maxime circa hoc versatur virtus: & circa hanc difficilimam actionem bene operari est multo melius, & magis propriũ virtutis, quàm in illa facili actione circa leuem voluptatem. Similiter in artibus vt non in quauis tarda & facili pulsatione consistit vis artis, sed in velocissima & aptissima, quod est difficilimũ in tali arte, & sic de alijs artibus. Notandum præterea quòd sententia 19

Heracliti non est in omni parte vera, quia vehementior videtur esse impetus iræ, quàm voluptatis. Quapropter ad hãc declarationem est intelligendũ quòd iræ & voluptati est resistendum tanquam hostibus, & cuilibet hosti qui plures partes habet idoneas ad inuadẽdum difficilius resistitur. Partes autẽ possũnt esse tales in eo, scilicet vt sit potẽs, vt sit cautus, vt habeat magnã occasionẽ inuadendi. Itẽ semper pugnator adsistat. illi igitur qui plures harum partiũ habebit, difficile resistetur. Ira est potentior & vehementior, quàm voluptas, & secundũ suos vehementiores motus difficilius obsistetur iræ quàm voluptati: at reliqua tria sunt in voluptate magis, quàm in ira. nam voluptas cum maiore cautione, & magis latẽter nos inuadit, quàm ira. pollicetur enim semper bonũ, & sub specie boni nos decipit. habet etiam maximã occasionem inuadendi: quia est maxime insita naturæ voluptas. assistit etiam semper, & omnes penè actiones animi vel corporis comitari videtur. Itaq; secũdum has partes Heracliti sententia esset vera eo modo quo diximus. quapropter circa voluptates & dolores versatur totum negotium virtutis, & ciuilis viri. Nam qui bene operatur circa voluptates & dolores, abstinendo à voluptatibus vt oportet, & in subeundo dolores & labores vt oportet pro acquirenda honestate, is erit bonus. Post hæc epilogat Philosophus omnia quæ dixit in hoc capitulo, & in præcedenti, scilicet quod iam satis dictum est, quòd virtus versatur circa voluptates & dolores: & quòd ex quibus fit, ab eisdem aliter factis corrumpitur virtus dubitatio oritur ex eo quod dicit Philosophus in hoc capitulo, scilicet quod virtus moralis versatur circa voluptates & dolores: hoc non videtur verũ de quacunq; virtute, & probatur, Illud circa quod versatur vna virtus, non est materia omniũ virtutum: sed circa voluptatem versatur sola virtus temperãtiæ: ergo voluptas non est materia omnium virtutum. Item non omnis virtus versatur circa affectus, nec ex consequenti circa voluptatẽ: vt est liberalitas, magnificentia, & huiusmodi, quæ versantur circa affectus. Temperantia verò sola videtur versari circa voluptatem: ergo nõ omnis virtus moralis versatur circa voluptatẽ. & similiter dicitur de dolore. oppositũ affert sententia Philosophi vt pluribus rationibus ostendit. dicendũ ad hanc difficultatẽ quòd est voluptas quædã in gene

genere: quæ prædicatur de duabus voluptatibus, scilicet animi & corporis. & est etiam sciendum ꝙ bifariã dicitur versari circa voluptatẽ. Vno modo veluti circa propriã materiã: vt fortitudo circa terribilia, liberalitas circa pecunias: & hoc modo nõ intelligit Philosophus. hic virtutes versari circa voluptates & dolores. nã propria materia virtutis in genere, vt ipse dicit, est vel sunt actus & affectus. Alio modo dicitur versari sicut ex quodam cõsequenti, vt nunc dicit versari virtutem circa voluptates, & dolores. Nam voluptas aut dolor comitatur, & cõsequitur omnem actum vel affectum circa quæ vt dictum est, versatur virtus tanquam circa propriam materiam. Itaque ex cõsequenti virtus moralis versatur circa voluptates, & dolores: & cùm duplex sit voluptas, vt diximus, non versatur omnis virtus moralis circa eam quæ est corporis, circa quam versatur temperantia tantum sicuti circa propriam materiam suam: sed bene versatur omnis virtus moralis circa voluptatem in genere, quæ consequitur omnem actum vel affectum siue illa sit animi siue corporis. His animaduersis facilimè soluũtur omnes argumentationes in cõtrarium factæ. nam cũ dicebatur quòd voluptas est materia tantũ temperantiæ, & non reliquarum virtutum: conceditur si sumatur voluptas corporea. Verum Philosophus loquebatur de voluptate in genere, quæ sequitur omnem actum vel affectum: & circa talem voluptatem intelligit virtutem moralem versari ex consequenti, & pro quanto talis voluptas comitatur ipsos actus, & affectus, & non vt circa propriã materiam suam, vt dictum est, & vt patet.

Discrimen inter iusta agere, & iustè agere.

CAPVT IIII.

Dubitauerit autem quispiam, quonam modo dicimus iusta agentes iustos, & temperata 20
temperatos fieri oportere? Nam si iusta, temperataq; agunt, iam iusti sunt & temperati: perinde atq; si grammatica, musicáue faciunt: grammatici sunt atque musici. an nec in artibus res ita se habet? Fieri 21
nanque potest, ut grammaticum aliquid quispiam faciat, & fort

fortuna & alio admonente. at tunc erit grammaticus, cùm
& grammaticum quippiã, & grammaticè faciet, id est se-
cundum eam (quæ est in ipso) grammaticam artem. Præterea
22 *nec simile in artibus, & in uirtutibus est. Nam ea quæ ab*
artibus fiunt: bonum ipsum in seipsis habent. sufficit igitur,
si ipsa aliquo modo sese habentia fiant. at ea quæ à uirtuti-
bus fiunt: non iuste aut temperate aguntur, si sint iusta aut
temperata: sed si & agens sic se habens agat. primò quidem
si sciens, deinde si eligens propter ipsa, tertio si firmo ani-
τέχνας. *mo ac immutabili agat. Hæc autem ad *habitus quidem cæ-*
teros habendos non requiruntur præter ipsum scire. ad uir-
tutes autem scire quidem parum aut nihil potest: cætera ue-
23 *rò non parum, sed totum possunt. Quæ quidem ex eo quia*
persæpe res iustè, temperatéque aguntur, proueniunt. Res
igitur iustæ, temperatæq; dicuntur: cùm sunt tales quales
uir iustus ageret aut temperatus. Iustus autem ac tempera-
tus est, non is qui has agit: sed qui sic etiam agit ut iusti
temperatique agunt. rectè igitur dicitur iustum fieri agen-
tem iusta: & temperatum etiã temperata. qui uero hæc non
24 *agit, nunquam euasurus est bonus. Verum pleriq; hæc qui-*
dem non agunt. Ad sermones autem confugientes sese Phi-
losophari putant, & studiosos hoc fore modo, atque perin-
de ut ægroti faciunt: qui medicos quidem diligẽter audiunt,
nihil autem eorum agunt quæ præcipiuntur ab illis. ut igi-
tur illis corpus non bene sese habebit si ita curantur: sic nec
his animus planè, si ita philosophantur.

COMMENT.

20 DVbitauerit autem quispiam. } Hoc est quartum capitulum huius primi tractatus: in quo soluit quandã dubitationem, quæ oritur ex eius dictis in primo capitulo: quibus probabat virtutem fieri à cõsuetudine, & operationibus nostris. Dicebat enim quòd sicut fabricando fabri, & citha-

ram

ram pulsando citharœdi:sic iusta agendo iusti,& fortia fortes efficiuntur,& in sequentibus etiā hanc eandem sententiā videtur ostendere.potest igitur dubitari quomodo hoc fiat, & quomodo dictum sit quòd iusta agendo efficiatur aliquis iustus:nā si iusta agit,iam videtur esse iustus:quòd si iam est iustus,non est opus vt fiat:hæc videtur esse implicatio,quæ indiget declaratione:diuiditur autem hoc capitulum in tres partes.in prima proponit dictam dubitationem:in secunda ponit opinionem suam,quomodo iusta agendo fiat aliquis iustus:in tertia remouet opinionem credentium,quòd scire virtutem satis sit ad eam consequendā.in prima igitur parte dicit Philosophus quòd quispiam dubitauit quòd iusta agendo quis fiat iustus, & sic in aliis virtutibus.quomodo enim iusta agi possunt nisi à iusto viro?Ergo non videbitur verum quod diximus quòd ex iustis operationibus fiunt iusti,sed bene ecōtrà videtur verum quòd oportet esse iustum, postea operari.sicut enim fit in artibus,ita in virtutibus:sed in artibus ita fit vt prius sint artes,postea operationes:ita debet fieri in virtutibus.nam oportet vt prius aliquis habeat grammaticam vel musicam,postea producat actus musicos vel grammaticos.sic videtur euenire in virtutibus.

{AN NEC in artibus.} Soluit vno modo dubitationem, 21
& videtur cōcedere similitudinē,scilicet quòd sicut fit in artibus,ita in virtutibus.sed negat assumptū,scilicet quòd ita fiat in artibus sicut in virtutibus,vt prius sint artes,postea operationes,& nullæ operationes præcedant artes:nec valet consequētia quòd aliquis dixit aut scripsit aliquid grāmaticum,vt habeat habitum,& artē grāmaticæ:quia potest proferre aliquid grammaticū à casu vel alio admonēte,& tamē nō sequitur vt grammaticus sit.sed tunc est grāmaticus cùm agit secundum habitum grammaticæ qui in eo est.quare nō sequitur,Produxit actum artificiosum:ergo habet artē,nec etiam sequitur,Produxit actum studiosum:ergo habet virtutem,& in hoc conueniunt virtutes & artes,& sunt similes.

{PRAETEREA nec simile.} Affert aliam solutionē 22
dubitationis negando aliquam ex parte similitudinem inter operationes artis & virtutis.superius cōcesserat eas esse similes ob vnam rationem qua cōueniebant:hic negat ob aliam rationem qua differūt:nā opera artium habent in se bonum,

& non

& non requirunt multas conditiones ad ostendēdum quòd sint facta ab homine habente habitū artis:quas conditiones requirunt operationes virtutis ad hoc vt procedant à virtute,& à viro studioso.hæ sunt tres:primo à sciente & non casu aut ignoratione:deinde ab eligente,& non aliquo impetu naturali,aut aliter inconsulte eligente·inquam propter se, id est propter illa talia,vt iustam operationē propter ipsam, & non ob alium respectum veluti suo commodo,aut vindicta,aut simulatione,& similiter:tertio vt immobili iudicio fiant,& non ab agente nunc rectè nunc non rectè,at in artibus harum trium conditionum nulla requiritur præter primam,scilicet ipsum scire,& hoc parum est in virtutibus:in artibus verò totum est ipsum scire.sed vt breuiter colligatur ordo Philosophi,ab initio paucis repeto.dubitaret quis,inquit Philosophus,quomodo possint fieri iusti ex operationibus iustis,vt antea dicebamus.nam si producit operationes iustas,& modestas,& huiusmodi,iam videntur esse iusti:veluti in artibus,si quis producit operationes musicas,ergo est musicus.tunc respondet Philosophus quòd nō est ita in artibus,quòd si quis producat operationes musicas,ergo sit musicus:nec eodē modo in virtutibus.& in hoc sunt similes,quia non sequitur quòd siquis operationes artificiosas aut studiosas producit,statim habeat artem aut virtutē:& in hoc conueniunt artes atq; virtutes.Differunt,postea quòd in arte scientia sufficit ad producendum opus,& sufficit quòd opus sit à sciente productū.at in virtute non sufficit,vt operatio studiosa sit à sciēte producta,quia requiritur etiā electio & firmum iudicium.quasi dicat Philosophus:nō valet,studiosa est operatio,ergo habet virtutem:artificiosum est opus,ergo est ab arte:sed si concederetur hoc in arte,quia opus perfectū artis videtur esse ab artifice sciente,& scientia sufficit in arte:tamen non concederetur de actibus virtutis,quia vt actus studiosi sint à virtute,requiritur præter scientiā electio,& iudicium firmum.Notandū quod illæ tres cōditiones quas Philosophus attribuit operationibus ad hoc vt proueniāt à virtute respiciūt tria,scilicet intellectum,appetitū & habitum. scire pertinet ad intellectum:eligere ad appetitū,cum imperio rationis,& consultatione,vt patebit in tertio:agere immobili iudicio pertinet ad habitum virtutis.Est enim habitus de

tus de difficili mobilis, vt ait Philosophus in prædicamētis, cùm igitur artes sint in intellectu vt in subiecto, satis est ad ipsas artes habendas ipsum scire. Cùm verò virtus moralis sit habitus in appetitu, non satis est ipsum scire, vel parū est, vt inquit Philosophus: sed requiritur electio, & firmum iudicium ad hoc vt operationes dicantur prouenire à virtute.

{RES igitur iustæ.} Hæc est secunda pars huius quarti capituli, in qua soluta dubitatione proposita vt penitus eam tollat, nunc ostendit & affirmat sententiā suam fuisse veram scilicet quòd iustis operationibus fiunt iusti, & non sequitur quòd agendo iusta iam sint iusti: quia non iustus & modestus est statim qui agit res iustas & modestas, sed qui ita eas agit, vt iustus & modestus agit, id est secūdum habitum qui est in eo. Itaq; operatio est à iusto si iustè agitur, & secūdum habitū qui est in eo. verùm iusta operatio potest produci ab homine nondum habēte iustitiā, sed de exercente in actionibus iustitiæ, vt talē habitū consequatur. quare bene dictū est quòd iusta agēdo iustus, & modesta modestus fit. quòd si quispiā hæc non agat, nec curet, non dabit operam vt vir bonus euadat. 23

{VERVM plerique.} Hæc est tertia pars in qua remouet opinionem & errorem quorundam qui non agendo studiosas actiones confugiunt ad doctrinam de virtute. & credunt huiusmodi cognitione se posse euadere studiosos. sed faciūt vt ægroti, qui bene percipiunt præcepta medicorum, & tamen ea postea non seruant. Itaque sicut illi hoc modo non possunt fieri sani: sic nec isti studiosi. est enim virtus & perfectio in animo sicut sanitas in corpore. 24

De affectu, potentia, habitu: & quòd habitus est genus virtutis.

CAP. V.

POst hæc autem quidnam sit ipsa uirtus consideremus oportet. Cùm igitur tria sint quæ fiunt in anima, affectus, potentiæ, habitus, horum aliquid ipsam uirtutem esse necesse est. atque affectus quidem uoco, cupiditatem, iram, metum, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, desiderium, æmulationem,* 25 26

* πάθη.

æmulationem, misericordiam, & ea omnino, quæ uoluptas
δυνάμεις. *sequitur aut dolor.* *potentias autem eas quibus ad hos af-
εις. *fectus suscipiendos idonei dicimur esse: ut quibus dolere pos-*
sumus, uel irasci, uel misereri. at * *habitus eos, quibus bene*
uel malè nos ad affectus ipsos habemus: ut ad irascendum si
uehementer aut remissè simus dispositi, malè habemus: si
mediocriter, bene: & ad cæteros affectus simili modo. Vir-
27 *tutes igitur uitiáque non sunt affectus. Nam affectibus*
quidem studiosi uel uitiosi non dicimur: uirtutibus autem
& uitijs dicimur. Et ob affectus neque laudamur neque ui-
tuperamur. non enim qui metuit aut irascitur, laudatur.
neq; qui simpliciter, sed qui modo quodam irascitur, uitupe-
ratur. at ob uirtutes, uitiáque laudamur aut uituperamur.
Præterea irascimur quidem & timemus sine electione. uir-
tutes autem electiones sunt quædam: aut non sunt sine ele-
ctione. Insuper affectibus quidem moueri dicimur: uirtuti-
bus autem aut uitijs non moueri, sed aliquo modo disponi.
28 *Propter hæc eadem neq; potentiæ sunt. nam neque boni uel*
mali dicimur: neque laudamur aut uituperamur, quia pos-
sumus irasci, uel timere simpliciter. Et insuper potẽtes qui-
dem sumus natura: boni uerò non efficimur, aut mali natu-
ra, quemadmodum anteà diximus. Quòd si uirtutes neque
29 *affectus sunt, neque potentiæ: restat ipsas habitus esse. quid*
igitur sit ipsa uirtus, genere diximus.

COMMENT.

25 POst hæc autem quidnam sit. } Hic est secundus tractatus in quo Philosophus assignat definitionem virtutis, quæ indicat nõ solùm essentiam virtutis, sed etiam ipsius felicitatis: cùm in eius definitione ponatur virtus. diuiditur in duo capitula. In primo inuestigat genus virtutis. In secundo differentias eiusdem, vt completa habeatur definitio, scilicet ex genere & differentia. Primũ capitulum diuiditur in duas partes,

partes.In prima proponit intentionem ſuam.In ſecũda exequitur incipiendo inueſtigare genus ipſius virtutis.dicit igitur in primis ꝙ poſt determinationé eorum quæ diximus, videndum eſt quid ſit virtus,Notandum ꝙ egregius eſt ordo Philoſophi.prius enim oſtendit ꝙ virtus non ineſt in nobis à natura,ſed acquiritur per operationes,& per quas operationes.deinde quo pacto percipimus nos habere virtutes, & ꝙ virtus verſatur circa voluptates & dolores: nunc autem vult aſsignare definitionem virtutis.oportebat enim illa præſupponere vel oſtendere:quia aliqui dicebant virtutes ineſſe nobis ab ipſa natura.ꝙ ſi illa ſententia non fuiſſet reprobata, & declarata ea quæ ſunt,definitio Philoſophi,quòd virtus ſit habitus electiuus,viſa eſt vana,& non vera.bene igitur anteà illa præmiſit,& nunc accedit ad definitionem virtutis.

{CVM igitur tria.} Hæc eſt ſecũda pars,in qua incipit inueſtigare genus virtutis.& primò oſtendit quòd virtus eſt aliquid eorum trium quę enumerat:deinde probat quod virtus eſt habitus.dicit igitur in primis, & oſtendit quid poſsit eſſe genus virtutis.In vltimo primi libri declarauit virtuté eſſe in animo,& hoc iam probatum eſt.Cùm ergo virtus ſit aliquid eorum quæ ſunt in animo, & illa ſint tria quantum ſpectat ad hoc propoſitum,ſcilicet affectus,potétia, habitus: relinquitur vt virtus ſit aliquid horum triũ, & probatur hoc pacto,Eorum quæ fiunt,& ſunt in animo,aut eſt affectus,aut eſt potentia,aut habitus: ſed virtus ſit & eſt in animo: ergo aut eſt affectus,aut potentia, aut habitus. Notandum quòd iſta diuiſio Philoſophi non videtur eſſe ſufficiens.Nam præter illa tria videntur & alia eſſe in animo,vt cóceptus,& ſpecies rerum intelligibilium,& operationes, & huiuſmodi talia,quæ non ſunt affectus,nec potentia,nec habitus,vt ait Philoſophus.Dicendum quòd Philoſophus accepit in hac diuiſione principia neceſſaria, à quibus profluunt operationes humanæ.Nam hic non loquitur de omnibus operationibus ſiue principiis earum,ſed tantùm de noſtris actionibus practicis,& earum principiis, quæ videntur eſſe illa tria. Nam alio amore vel alio affectu proſequimur aliquid: timore fugimus.potentia verò videtur ſubire rationé appetitus, habitus hic accipiuntur ij qui ſunt principia rerũ agendarum nõ autem habitus ſpeculatiui.bene igitur hæc tria poſuit Philo

ſophus à quibus profluunt res agendæ. Notandum quòd affectus non capitur hic vt propria paſsio cuiuſque. quæ nõ ſeparatur ab his rebus quarum eſt paſsio, vt riſibilitas hominis, vt in triangulo quod habet tres angulos æquales duobus rectis, vt par & impar in numero, & ſimiles paſsiones de quibus habetur ſentẽtia per cauſam ſuam, ſic enim cognoſcitur natura rerum quæ nihil aliud eſt quàm eſſentia rei cum ſua potentia. Verũ hic capitur affectus vt eſt motio appetitus ſenſitiui ad proſequendum, aut fugiendum aliquid à nobis agẽdum: collocatur autem affectus talis in anima. Nam inanimata non proſequũtur, aut fugiunt, nec omnino propriè appetunt. Præterea talis affectus non ponitur in anima vegetatiua, quia non habet vim ſuſceptiuã vt in planta. habet enim vim nutriendi, augendi, & generandi ſibi ſpecie ſimile. hæ autem vires actiuæ dicuntur: affectus autẽ recipiũtur in anima per potentiam ſuſceptiuam. erit igitur affectus in anima cognoſcente, & tunc quæritur cùm ſit in anima tali vtrum ſit in potentia cognitiua: & videtur quòd ſit in potentia non cognitiua. Per eam enim potentiam qua percipit, non fertur. Eius nanque officiũ eſt vt percipiat nõ vt feratur, quare erit in potentia appetitiua. ſed ea eſt duplex: alia rationalis, vt voluntas: alia ſenſitiua. non ſunt autẽ collocandi affectus in appetitu rationis. nam ex talibus affectibus oritur alteratio in corpore. mouetur enim cor & ſpiritus, ab extra ad interiores partes, vt in timore, aut econtrà, vt in rubore: ergo debẽt eſſe affectus in appetitu, qui ſit in inſtrumento corporeo: voluntas autem non eſt in inſtrumento corporeo, nec vlla potentia de ſua natura rationalis. quare cùm ſint in potentia appetitiua, & non ſint in potentia rationali de natura ſua, id eſt in voluntate: relinquitur vt affectus ſint in appetitu ſenſitiuo. ſed quid ſint affectus, & quales intelligat Philoſophus: ſimiliter quæ ſint potentiæ & habitus, patet in textu.

27 {VIRTVTES igitur.} Hac in parte Philoſophus oſtendit quidnam ſit virtus illorũ trium, hoc pacto: Virtus eſt, aut affectus, aut potentia, aut habitus. non eſt autẽ affectus aut potentia: ergo eſt habitus, & primò oſtendit ꝙ non ſit affectus, quatuor rationibus. Secundum affectus non dicimur boni vel mali: at ſecundum virtutes dicimur boni vel mali: ergo affectus non ſunt virtutes, vel virtutes nõ ſunt affectus. Item affect

affectibus non laudamur vel vituperamur: at virtutibus laudamur, & vituperamur: ergo virtutes non sunt affectus. Item affectus sine electione fiunt: virtutes autem non sunt sine ea. ergo & cætera. Item affectibus dicimur moueri: virtutibus verò nō dicimur moueri. Affectus autem est motio quædam vt suprà diximus. Dubitatur, quia non videtur verum quòd laudemur, aut vituperemur affectibus. Nam verecundia est affectus & laudamur ob ipsam, vt inferius dicet Philosophus. Dicendum secundum Albertum quod nō eodem modo laudatur virtus & affectus: virtus enim laudatur vt consistit in medio indiuisibili per abnegationem extremorum, nec dicitur intendi, aut remitti. verecundia verò & indignatio cōtra vitia, & similes affectus laudantur vt intendunt, & nō vt sunt mediocritates quædam constitutæ in medio indiuisibili, de quibus loquitur Philosophus, accipiendo eas laudes quibus boni viri laudari solent.

{PROPTER hæc eadem.} Nunc ostendit quòd non sit 27 potentia duabus rationibus. Prima potentia non dicimur boni vel mali, neque laudamur aut vituperamur: sed virtutibus aut vitiis dicimur boni vel mali, & laudamur vel vituperamur, vt suprà etiam dixit: ergo virtus non est potentia.

{ET præterea potentes.} Secunda ratio: potētiæ insunt nobis à natura: virtutes nō insunt nobis à natura: ergo virtutes non sunt potentiæ. Maior patet, quia tales potētiæ sunt in secunda specie qualitatis, scilicet naturalis potentia vel impotentia. Minor est antea probata, scilicet quod virtutes acquiruntur, non autem insunt nobis ab ipsa natura: ergo virtutes non sunt potentiæ. Notandum quòd omnes istę rationes quibus ostenditur quòd virtutes non sunt affectus neque potentiæ, fundantur in hac propositione, quòd ea non sunt eadem quibus non competunt eadem: sed affectibus & potentiis, & virtutibus non competunt eadem: ergo & cætera.

{QVOD si virtutes.} Affert illationem suam ex sufficiēti 28 diuisione, scilicet si virtutes nō sunt affectus neq; potentiæ, vt probatum est, relinquitur vt sint habitus. & sic genus virtutis erit habitus. Dubitatur, quia nō videtur verū ꝙ virtus sit habitus, nā omne mediū est in eodē genere in quo sunt eius extrema. vt virtus est mediū affectuū: ergo erit in eodē genere in quo sunt affectus. at affectus nō sunt in genere habitus.

Dicẽdum ad hoc quòd extrema virtutis sunt vitia, quæ sunt etiam habitus, licet vitiosi, & virtus est media inter illa duo extrema, & inter extremos habitus vitiosos. versatur autem circa affectus tanquàm circa materiam suam, & respicit mediocritatem illorum: vitia verò excessum & defectum.

De duplici mediocritate & virtutis substantia.

CAP. VI.

29 Portet autem non solum ita dicere uirtutem habitum esse sed etiam qualisnam habitus sit.
30 Dicendum est igitur omnem uirtutem: & idipsum cuius est uirtus bene sese habere: facere, & opus ipsius reddere bene. Oculi namque uirtus, & oculum, & opus ipsius studiosum facit, quippe cùm uideamus uirtute oculi bene. uirtus itidẽ equi, studiosum efficit equũ, & bonum ad currendum, portandumq́; equitem, & expectandum etiam hostem. quòd si idipsum ita sese habet in uniuersis: & uirtus ipsius etiam hominis habitus is erit, à quo bonus efficitur homo, & quo bene suũ opus ipse reddet, efficietq́;. Quomodo autem id erit, et antea quidẽ diximus, & nũc etiã magis patebit, si contẽplabimur qualisnam sit ip-
31 sius uirtutis natura. In omni itaque re continua, diuisibiliq́;, aliud plus, aliud minus, aliud æquale. Vel ex parte
τὸ ἴσον. ipsius rei, uel ex respectu nostri accipi potest. * Aequale autem, medium est quoddam inter exuperationem atque defectum. Atque rei quidem ipsius medium id esse dico, quod æquè ab extremorum utroque distat. idq́; est apud omnes unũ & idem. Respectu autem nostri, quod neque exuperat neque deficit. idq́ue non est apud omnes unum & idem: ut si decem sint multa, & duo pauca: sex ipsius rei media capiuntur, æque nanque excedunt & excedũtur. atque hoc in arith

metica

metica comparatione rationum medium esse constat. at id quod est nostra ex parte medium, non eodem sumendum est modo. Non enim si cui decem quidẽ minas comedere nimiũ est, duas autem parum: sex ei minas * ludi magister præci= ὁ ἀλείπτης.
piet. est enim & hoc fortasse multum ei qui accepturus est aut parum. Miloni nanque parum: incipienti uerò sese ex=ercere nimium est. Simili modo res sese habet in cursu, ac in palæstra. hoc igitur modo quiuis artifex exuperationem quidem fugit atque defectum: medium autem quærit & expetit, non quidem rei, sed quod ad nos medium dicitur. Quòd si o- 32
mnis scientia suum hoc modo bene cõficit opus, ad medium ipsum respiciens, & in hoc sua redigens opera. unde & dici solet in ijs quæ bene sese habent operibus, nec auferri quicquam nec addi posse. propterea quòd exuperatio quidem & defectio bonum ipsum corrumpunt, mediocritas uerò conseruat, atque boni artifices ad hoc respicientes (ut diximus) operantur: uirtus autem omni arte exactior est & præstantior, quemadmodum & natura: ipsa profectò uirtus medij 33
ipsius est * coniectatrix. Loquor autẽ de morũ uirtute. hæc στοχαστική.
enim circa affectus actusq; uersatur: in quibus est exuperatio, & defectus, & mediũ. fit enim ut magis & minus quispiam & metuat & confidat, & cupiat & abhorreat, & irascatur, & misereatur, & omnino delectetur ac doleat, & utroque modo non bene, & etiam quando oportet, & pro quibus, & ad quos, & cuius gratia, & ut oportet. hoc autẽ mediũ est & optimũ quod est ipsius uirtutis. similiter circa actus exuperatio est, & defectus, & mediũ. uirtus autẽ circa affectus, actusq; uersatur, in quibus exuperatio quidem peccatũ est, & defectus uituperatur, mediũ autẽ laudatur & rectè conficitur, quorũ utrunque uirtutis ipsius est. Virtus
uirtus igitur * mediocritas est quædam, cum sit ipsius medij μεσότης.

34 coniectatrix. Præterea peccare quidem multis modis con=
35 tingit. Malum enim est infiniti (ut Pythagorici putant)
bonum uerò finiti. at rectè agere, unicè. quapropter & al=
terum facile, alterum difficile est. Facile quidem non attin=
gere signum: difficile autem illud attingere. Et ob hoc igitur
exuperatio quidem atq; defectio uitij est: mediocritas uerò
36 uirtutis. Vno nanq; modo bonus est, multisq́; nefandus. Est
igitur uirtutis habitus electiuus, in mediocritate consi=
stens, ea quæ est ad nos definita ratione, & ut definierit ip=
37 se prudens. Mediocritas autem duorum est uitiorum: unius
per exuperationem, alterius per defectum. & ex eo etiam,
quia illa quidem partim deficiunt, partim exuperant id
quod oportet, & in affectibus, & in actibus. uirtus autem
38 medium ipsum & inuenit & expetit. Quapropter ipsa
uirtus, substantia quidem & ratione quid est dicente: me=
Virtus. ἀκρότης. diocritas est. at optimi respectu & bene sese habentis *ex=
39 tremitas. Non autem omnis actus nec omnis affectus susci=
pit mediocritatem. Sunt enim affectus nonnulli: qui conti=
nuo nomine suo sunt cum prauitate connexi: ut maleuolen
tia, impudentia, inuidentia: & actus identidem, ut adulte=
rium, furtum, homicidium. hæc enim uniuersa, & talia ita
dicuntur: quia ipsa sunt praua, sed non exuperationes ipso=
rum atque defectiones. circa igitur talia nullum est tempus
rectè agendi: sed semper delinquitur. neque fit ut quisquam
bene uel male talium quicquam agat: qui cùm oportet, &
quando, & ut oportet adulterium committendo. sed sim=
40 pliciter quicquid istorum efficiatur delinquitur. Simile igi=
tur est & circa iniustitiam, timiditatem & luxuriam: me=
diocritatem ac exuperationem & defectionem esse cense=
41 re. hoc enim pacto exuperationis & defectionis erit utiq;
mediocritas: & exuperationis exuperatio, & defectionis
item

item defectio.sed ut temperantiæ,fortitudinisue non est exu peratio atq; defectio:quia medium ipsum est modo quodam extremum: sic nec illorum est mediocritas nec exuperatio & defectio:sed utcunq; agantur semper delinquitur.omnino namq; nec exuperationis & defectionis est mediocritas: nec mediocritatis exuperatio & defectio.

COMMENT.

OPORTET autem non solum. } Postea quàm Philoso- 29
phus inuenit genus virtutis, nunc quærit differentias
eiusdem vt habeatur definitio. diuiditur autem hoc capitu
lum in quatuor partes.In prima proponit intentionem suã,
scilicet,quòd cùm virtus sit habitus, videndum est qualis sit
habitus, & affert quendam eius conditionem pertinentem
ad officium eius.In secunda ostendit quòd virtus est habitus
consistens in medio.In tertia concludit definitionem virtu-
tis.In quarta ostendit non omnem actum,nec affectum susci
pere medium.dicit igitur in primis cùm inuenerimus quòd
virtus est habitus:inuestigandum est,qualis est habitus,vt co
gnoscamus eam distinctè.Omnis enim bona definitio con-
stat ex genere & differentia:genus ostendit rem cõfusé:diffe
rentia verò distinctè.genus habet rationem materiæ, diffe-
rentia formæ.vnumquodq; autem dicitur esse,& differre ab
aliis per formam suam : ergo differentia est quæ constituit
quamcunque rem in suo esse.Inuento igitur genere virtutis
hoc non sufficit ad cognoscẽdam eam quòd sit habitus:nam
& vitia sunt etiam habitus. quærantur itaq; differentiæ qui-
bus distinguantur ab aliis,& distinctæ cognoscantur.

{DICENDVM est.} Affert illam conditionẽ vel officium 30
virtutis, quo incipiamus cognoscere qualis sit iste habitus.
Illud autẽ est,ꝙ virtus moralis perficit hominẽ:probatur. si
omnis virtus perficit id cuius dicitur esse virtus, & opus eius
bene reddit,& perfectum facit:hoc profectò faciet in homi-
ne virtus hominis.At primum est,ergo & secundũ. quòd au-
tem primũ sit,probat Philosophus inductiuè. nã virtus ocu-
li perficit oculũ & eius opus bonũ reddit, & similiter virtus
equi,& in cæteris aliis:& cũ hoc in omnibus fiat,profectò in

homine virtus idem faciet. Antea, scilicet quando declarauimus quòd ex operationibus, & ex quibus oritur ipsa virtus.

31 {IN OMNI itaque.} Hæc est secunda pars capituli in qua affert differentiam ponẽdam in definitione virtutis, scilicet quòd est mediocritas quædã inter excessum & defectum, & quòd est mediocritas nõ rei, sed respectu nostri: & affert quædam ex quibus elicitur talis sententia. dicit enim quòd sicut in omni re cõtinua ac diuisibili, plus & minus, & æquale accipi potest in partibus suis: sic in actibus & effectibus circa quæ versantur virtutes & vitia, potest homo operari magis & minus, & etiam mediocriter. sed cùm medium capi possit dupliciter, declarat quæ sint illa, & quomodo, dicẽdo quòd quiddam est medium rei, quiddã mediũ rationis, id est quo ad nos, & respectu nostri, medium ex parte rei est id quod æqualiter distat ab vtroq; extremo quod est idẽ apud omnes, & hoc medium dicitur secundum proportionẽ vel rationẽ arithmeticam, & ponit exemplum. Numerus senarius cõsistit in medio inter duo, & decẽ: quia sicut sex excedunt duo in quatuor: sic deficiunt à decem in quatuor: vt patet mediũ rationis, & respectu nostri nõ ita se habet, nec est idem apud omnes, & consistit in proportione geometrica, hoc pacto: sicut se habet sex ad quatuor, ita ad nouem. non enim est medium inter quatuor & nouem, vt æqualiter excedat quatuor, & excedatur à nouem, sed habet æqualitatem secundum proportionem geometricam, & similitudinem rationis: quia sicut sex continet totum quatuor cum dimidio, sic continetur à nouem totum cum dimidio. & hoc modo est mediũ inter plus & minus secundum similitudinem rationis: & excessus, & defectus ita se habent, vt excedant, & deficiant proportione quadam, scilicet sexquialtera, & similitudine rationis. Philosophus autem ponit exemplum acommodatum huic medio, quod dicitur respectu nostri. si comedere duos panes est parum omnibus, decem verò nimium: medium non erit cõueniens cuiq; sex panes comedere qui sunt mediũ inter duo, & decem, medium inquam rei: sed medium sumetur id quod erit conueniens cuique secundum quòd requiret eius complexio. quibusdam enim erit cõueniens comedere tres, quibusdam quinque: & tale erit medium respectu nostri, ita vt non res, sed nos simus termini ipsius medij ad quos respicere oportet

oportet ad inueniendum medium tale secundum proportio nem geometricam, quæ sic fieri potest, sicut se habet robur incipientis se exercere, & tyronis ad robur Milonis iam veterani: sic se habere debet cibus tyronis, ad cibum veterani Milonis. sed robur tyronis exceditur in duplo, ita cibus debet excedi. Notandum quòd medium est duplex, relinquendo mediũ musicũ, de quo in quinto dicemus, vnũ arithmeticum, alterũ geometricum. Arithmeticũ superat & superatur æqualiter & solum attenditur vt sit æqua distantia secundum quantitatem veluti sex est medium inter duo & decem, quia æqualiter distat ab vtroq; extremo: & ita fieri videtur in numero, & in re etiam continua & diuisibili. Geometricum verò medium oritur ex similitudine rationis: & hic attenditur æqualitas non ratione quantitatis, sed proportionis. sicut sex dicitur medium inter quatuor & nouem, non ratione quantitatis: excedit enim in duobus & exceditur in tribus: ergo non sunt æquales excessus, & defectus secundum quantitatẽ, sed proportione: quia in vtroque est proportio sexquialtera. nam sex sicut continet quatuor & dimidium, continetur & ipsum totum & dimidium ab ipso nouem. Mediũ igitur primo modo sumptum secundum quantitatem & arithmeticam proportionem non est obiectum virtutis, sed secundo modo, id est secundum proportionem vel proportionalitatem geometricam & similitudinem quãdam rationis, quod requirit multas circunstantias, & non est idem apud omnes homines. verũ hæc latius patebunt inferius. Dubitatur quia Philosophus dixit quòd omnis res cõtinua, & diuisibilis potest ita diuidi, vt sumatur maius, minus, & æquale: & per hoc videtur velle quòd affectus sint etiam diuisibiles, cùm virtus debeat in his medium inuenire, & fugere maius & minus. Sed non videtur verum quòd affectus sint diuisibiles. nam esse diuisibile, est propria passio quantitatis continuæ. & ob hanc rationẽ omne diuisibile deberet esse in genere quantitatis: at ipsi affectus sunt in prædicamento, & genere qualitatis. Præterea virtus versatur circa dolores & voluptates, quæ non dicuntur esse diuisibiles, nam si essent diuisibiles, non essent nisi ratione temporis in quo fiunt: nunc autem id non est, cum fiant in instanti & momento indiuisibili, vt patebit quando Philosophus loquetur de voluptate. sic igitur affe-

ctus non erunt diuisibiles. Idem poterit dici de actibus, cùm non sint quantitates. quomodo ergo virtus medium sumet in his,& fugiet maius & minus: id est excessum & defectũ? Dicendum primo quòd affectus & actus non sunt diuisibiles per se, sed per accidens, sicut albedo est diuisibilis non per se, sed per accidens, id est ratione superficiei in qua fundatur, & extenditur. Nisi enim esset quantitas, illa non esset diuisibilis. Superficies verò est diuisibilis per se albedo per accidens: eodem modo affectus & actus. alio modo etiam respondere possumus, quòd aliquid dici potest esse diuisibile, non solùm ratione quantitatis, sed etiam respectu gradus, & vt intenditur,& remittitur: sicut albedo est vnius gradus, & quinque & octo graduum, eodem modo caliditas & frigiditas, & similiter affectus & actus,& ipsa voluptas: quæ licet sit in momẽto temporis indiuisibili, tamen quoquo modo erit diuisibilis, respectu graduum. Sicut lux quæ in momento temporis diffunditur in medio hemispherij, & diuidi potest respectu graduum, scilicet quòd sit maior,& minor, & mediocris: sic igitur affectus & actus suscipient mediocritatem.

32 {QVOD si omnis scientia:} Hæc est tertia pars capituli, in qua postquàm ostendit quo pacto sumitur mediũ, & præsertim illud nostra ex parte: nunc declarat sententiam suam, & concludit quòd virtus est coniectatrix medij, hoc pacto: omnis ars & scientia actiua cùm perficit opus suum, redigit illud ad medium,& est coniectatrix medij: sed virtus est præstãtior omni arte, ergo ipsa multo magis respicit medium. Maior probatur à Philosopho,& ex cõmuni prouerbio quo dicere solemus, in opere benefacto quòd ei nihil addi neque demi potest. Minor etiam patet, quòd virtus est præstantior arte, sicut etiam natura est arte præstantior & excellentior. Notandum quòd virtus est præstantior arte, quia ars versatur circa cognitionem rei quæ ab ipsa procedit, nec videtur consistere in bono in quo consistit ipsa virtus, & ars est ad bonum & malum apta, virtus autem semper ab bonum: nec versatur tantum circa cognitionem, nec ei sufficit scientia & cognitio vt in arte, sed requiritur electio & iudicium firmum: vt suprà ostendimus. Præterea ars licet quoquo modo perficiat hominem, tamen eius perfectio videtur respicere, & terminari magis ad res externas, vt statuarij ad statuã. virtus

tus verò maximè perficit habentem in quo est vt perfectio quædam. Dicit etiam quòd natura est præstātior arte,& hoc videtur esse verum cum ars sit imitatrix naturæ,& id quod imitatur aliquid,est imperfectius eo quod imitatur: vnde ars dicitur perfecta, quando maximè assimilatur naturæ. Omnis scientia. hic per scientiā intelligit artem. Dubitatur cum dicit artem cōficere opus suum redigendo illud ad medium,hoc nō videtur verū:sed potius redigit ad extremū,id est ad vltimum,& perfectissimū ipsius artis quoad fieri potest. Dicendum quòd ars respicit medium,nō illud quod est inter bonū & malum,sed medium quod est inter excessum & defectum,quòd etsi possit vltimū appellari in operis perfectione quam quærit ars tanquam summum ipsius,tamen non obstat quin possit appellari medium respectu excessus & defectus:de quo medio loquitur hic Philosophus. nec est absurdum,idē dicit medium & vltimū diuersis respectibus.

{LOQVOR autem.} Declarat quæ sunt media ad quæ 33
respicit virtus. Et dicit,ego nunc loquor de virtute morali, non de scientia quæ non coniectat tale medium. Virtus autem moralis versatur circa affectus & actus: in quibus licet inuenire magis & minus & medium. nā potest aliquis magis & minus timere quàm oportet,& etiam quando & quantum oportet:& eodem modo in actibus,veluti dare magis quam oportet & minus,& etiam cum mediocritate.

{VIRTVS igitur mediocritas.} Posteaquàm probauit 34
quòd virtus est cōiectatrix medij quod est in actibus & affectibus,nunc probat & cōcludit quòd est mediocritas quædā, Omnis habitus qui fugit vtrunq; extremum,& cōiectat medium,est mediocritas:sed virtus est habitus talis:ergo virtus est mediocritas quædam. Notandū quòd medium potest dici & illud quod est inter affectus vel actus extremos,& idem illud quod est habitus inter habitus extremos. Medium inter affectus siue actus dicitur quādo affectus moderatus cum suis debitis circunstantiis ponitur inter duo extrema,quorum vtrunq; est affectus. exemplum huius est tale,si accipiamus mediocrē timorem & moderatū cū debitis circunstantiis:scilicet vt oportet,& quando oportet,& huiusmodi:tunc dicemus quòd istud est mediū inter duos extremos timores & affectus,id est inter excessum & defectū,id est nimium & paruum

paruum timorem, quæ vtraque nō dicuntur vitia, ſed vitioſi affectus, & extremi: & hæc duo erunt eiuſdē generis cum medio, quia omnia ſunt affectus, licet extremi ſint exceſſus, & defectus: medius vero fugiat extrema, & ſit moderatus. Eodē modo de actibus dicitur, inter quos erit medius actus bonus fugiens actus extremos vt exceſſum atque defectū. quare & ille dicetur medius affectus ſiue mediocritas ipſius affectus, & hic medius actus ſiue mediocritas actus. medium ſiue mediocritas qui eſt habitus inter habitus extremos, non eſt affectus inter affectus, nec actus inter actus extremos: ſed eſt habitus inter duos habitus, quorum alter eſt in exceſſu, alter in defectu. Sicut igitur tres ponuntur affectus excedens, deficiens, medius. & tres itē actus, eodē modo tres habitus, quorum medius verſatur circa medium affectus vel actus, extremi vero habitus circa extrema affectus vel actus. quādo igitur Philoſophus dicit quòd virtus eſt medij coniectatrix, intelligit medij, aut affectus, aut ipſius actus circa quæ verſatur: quando vero dicit quòd ipſa eſt mediocritas, intelligit quòd ipſa eſt habitus quidam medius. Itaq; ex eo quod ipſa reſpicit medium inter duos affectus extremos, aut actus virtus dicitur medij cōiectatrix: ex eo verò quòd ipſa eſt habitus medius inter duos habitus extremos vitioſos: dicitur eſſe mediocritas quædā. Deinde quilibet habitus diuerſificatur diuerſitate obiectorū, ſcilicet actuum vel affectuum, quos talis habitus reſpicit tanquam obiecta. habitus enim qui verſatur circa voluptarium aut moleſtū affectum, vt oportet & quomodo oportet, tēperantia dicitur: circa terribilia, fortitudo: circa dandū, liberalitas: & ſimilia, quæ cùm ſint diuerſa obiecta, diuerſi etiā erunt habitus, qui circa iſta verſantur, ſicut fit in ſenſibus. Nam ſicut color differt à ſono, ſic viſus differt ab auditu. bene ergo probauit cum ſint actus & affectus, erūt habitus circa illos in exceſſu, & defectu, & medio: quorū habituum duo erūt vitia: vnus medius erit virtus, & ſic bene dictū eſt quòd virtus eſt medij cōiectatrix, & etiam mediocritas.

{PRAETEREA peccare quidem.} Affert aliā rationem Philoſophus qua probat eandē ſententiā, ſcilicet quòd virtus eſt coniectatrix medij, & quòd eſt mediocritas. ſuperius id probauit ex cōparatione virtutis ad artem, & etiā hoc modo: ſi virtus verſatur circa affectus & actus in quibus eſt medium,

dium,virtus quæret mediũ.probauit etiã quòd est mediocritas,& habitus medius.nunc probat eandẽ sententiã ex difficultate,hoc pacto,Id quod est,difficile est virtutis:at inuenire mediũ est difficile,ergo inuenire mediũ est virtutis.Maior ex antè dictis,scilicet circa difficiliora,inquit,semper ars virtúsque versatur.minor probatur à Philosopho auctoritate Pythagoræ,& etiã ratione.Nã medium & bonum fit vno modo:malum verò pluribus modis,scilicet quomodocunq; receditur à medio.Nam sicut linea recta est vno modo:quomodocunque recedas ab illa rectitudine fit obliquum,& flexum.Et sicut signum à sagittariis vno modo tangitur,omnibus aliis ab eo discediturːeodem pacto bene agere vnicè fit: male vero pluribus & prope infinitis modis.quapropter facile est aberrare:difficile medium inuenire.sic igitur habemus quòd virtus est medij cõiectatrix.Eadem ratione probari potest quòd est mediocritas. Ille habitus qui cũ difficultate inuenitur & acquiritur,est mediocritas:virtus est talis,ergo mediocritas.Notandũ quòd simile videtur euenire in bonis corporis,& in bonis animi quantũ nunc spectat ad propositum.nã turpitudo,& ægrotatio corporis multis modis esse potest.sanitas autem & pulchritudo vno modo:& quotiescunque deficit aliqua earũ cõditionum quæ requiruntur ad pulchritudinẽ vel sanitatem,non erit pulchritudo vel sanitas:facile autẽ abesse possunt,& multis modis:difficile simul adesse,quod est vnico modo.Eodẽ pacto in animo bene agere difficile,quia vnicè fit:peccare facile,quia multifariã.

{EST igitur virtus habitus electiuus in mediocritate cõsistens quæ est ad nos determinata ratione,&c.} Hac in parte Philosophus concludit definitionem totã virtutis:deinde declarat extrema inter quæ collocatur media virtus.demum quòd virtus,& mediocritas dici potest vt ostendit,& etiã extremum alio respectu.affert igitur in primis definitionẽ perfectam virtutis.nã primo inuestigauit genus quod est habitus:deinde differentias,quod est electio vel nõ sine electione:postea quod est mediocritas,& coniectatrix medij,& eius medij quod est quo ad nos,& respectu nostri.& nũc addit ratione determinata,& vt sapiens determinaret,vt completa habeatur definitio.tangit autẽ parũ hic de electione,quia in tertio huius latius declarabit:sic etiã de ratione terminata, id est

id est recta ratione quæ est prudentia:& de tali sapiente,qui est ipse prudens,locis suis,ideft in sexto latissimè docebit,vt seruetur ordo in quo mirifice excellit iste Philosophus,& eū in omnibus operibus accuratè seruat.Notandū quòd hæc est bona definitio quia cōstat ex genere & differentiis,& cōpetit definito,id est virtuti,& distinguit eam ab omnibus aliis quæ nō sunt virtutes tales.nam per habitum distinguitur ab affectibus & potentiis:quæ,etsi sint in anima vt virtutes:tamen nō sunt habitus.verū cùm per habitum,qui est eius genus,cōueniat cum multis quæ sunt in anima,& sunt habitus vt scientiæ & artes:ideo additur illa differētia,Electiuus,qua distinguitur à talibus habitibus.ars enim,etsi sit habitus,non tamen electiuus:& quia vitia sunt habitus electiui,ideo additur alia differentia,In mediocritate consistens.vitia vero consistunt in excessu & defectu,& nō in mediocritate vt virtus.verum cùm medium multifariā sumi possit,& inter alia duo quorum vnū est ex parte rei secundū arithmeticam rationem:alterū ex parte nostra secundū geometricam,ne sumatur medium ex parte rei,addit,quo ad nos,id est respectu nostri.addidit etiā terminatam rationem id est rectam,quia vitiosus habet rationem,nō tamen rectam,quæ est ipsa prudentia,nexus & nodus omnium virtutū,scilicet moralium: & vt magis intelligatur quæ sit ista determinata ratio,addit, vt sapiens definiet.id est recta ratio quæ est in sapiente,qui accipitur hoc in loco pro prudente qui habet in se rectam rationem,qua metitur omnes virtutes & studiosas actiones, qui prudens est summus in genere actiuorum,vt sapiens in genere speculatiuorum:sic sapientia & prudentiam in speculatiuis & actiuis,vtraque est summa in genere suo.

37 {MEDIOCRITAS autem.} Declarat nunc Philosophus quorum & inter quæ virtus sit mediocritas, scilicet inter duo vitia,quorum alterū est excessus,alterum defectus.& nō est mediocritas inter duos affectus vel actus,quorum vnus sit excessus,alter defectus:sed bene versatur circa illos actus vel affectus,in quibus vitia excedunt & deficiunt.virtus autē in illis medium eligit. {QVAPROPTER ipsa virtus.}
38 Nunc declarat Philosophus,quòd virtus etsi mediocritas sit secundū substantiā & essentiā suā rationémq; formalem:tamen alio respectu,id est secundū quod bene se habet,erit extremum,

tremum,id est secundū proprietatē quę cōpetit ei.virtus igitur bifariā cōsiderari potest:primū inquantū est bonū,quod opponitur malo,& sic dicitur extremum.sunt enim duo extrema opposita,scilicet bonum & malū.In altero est virtus, in altero vitium:quod subdiuiditur postea in excessum & defectum. Alio modo cōsiderari potest virtus secundū essentiā suam.& tunc est mediocritas inter duo extrema vitia,id est excessum & defectū.nec est absurdū quòd idē diuersis respectibus nunc extremū dicatur esse,nunc mediū.quare si quis obiiceret Philosopho,tu dicis virtutem esse mediocritatem, & tamen ipsa est potius quoddā extremum,quia est bonum quod opponitur alteri extremo,id est malo,ideo declaratur quòd inquantū bonum est extremum:secundū verò essentiam suā rationémq; formalem est mediocritas:vt linea secundum rationem suā formalem est longitudo sine latitudine:secundū proprietatem quandā est diuisibilis in lineas.

{NON autem omnis actus.} Hæc est quarta pars,in qua 39
suprà dictum sit quòd affectus & actus suscipiunt excessum, defectum & mediū:nunc limitat talem sententiā & ostendit quòd nō omnis actus nec omnis affectus suscipit mediocritatem,& hoc probat tribus rationibus. Prima ratio,Illi actus atque affectus,qui statim habent connexā prauitatem, & de natura sua semper sunt praui,quomodocunque sumantur nō suscipiunt mediocritatem:at aliqui sunt huiusmodi, ergo tales non suscipiunt mediocritatē,& ex cōsequenti non omnis actus & affectus suscipiunt mediocritatem:quòd autem aliqui sunt tales affectus & actus,ostendit Philosophus, sunt enim affectus huiusmodi,vt maleuolentia,imprudētia, & similia.actus verò,vt stuprum,furtum,& alia huiusmodi, in quibus nunquam rectè agere datur,sed semper delinquitur,quia sunt praua de natura sua,& non vt excessus aut defectus:tunc enim haberent medium:sed non suscipiunt mediocritatem neque excessum aut defectū,quia sunt tota praua. non enim licet in maleuolentia odisse quantū oportet,& quando oportet:nec in furto,furari quantū oportet & quando oportet:vt irasci licet,quantum & quando oportet:similiter in dando quantum & cui oportet.Hæc enim suscipiunt mediocritatem cùm bene aguntur: excessum & defectum cùm malè aguntur.illa verò quæ nominauit Philosophus quom

quomodocunque voluantur semper sunt praua.

40 {SIMILE est.} Alia ratio,qua probat idē ex similitudine habituum vitiosorū.dicit enim quòd sicut nō est mediocritas in excessibus & defectibus qui sunt habitus vitiosi:sic in quibusdā affectibus & actibus non est mediocritas.at primum est,ergo & secundū.Assumptum declaratur à Philosopho afferendo in medium quædā vitia quæ sunt excessus & defectus:scilicet iniuriā,timiditatem,luxuriā,quæ sunt vitia opposita iustitiæ,fortitudini & temperantiæ:in quibus vitiis non est mediocritas:non quòd virtus nō sit media inter illa extrema,sed ipsa cùm sint extrema nō possunt suscipere mediocritatem in se,cùm sint excessus,& defectus.nā si diceremus in his vitiis esse mediocritatem,sequeretur absurdum quòd esset processio in infinitū.Si enim excessus susciperent in se mediocritatem,similiter defectus,sequeretur quòd esset excessus & defectus illius mediocritatis,& rursus mediocritas in tali excessu vel defectu:& sic esset excessio excessus,& defectio defectus,& eorundē similiter mediocritas,& daretur processio in infinitum,quod est absurdum,patet igitur quòd quorundam affectuum vel actuum,& etiam excessus & defectus,qui sunt habitus vitiosi,non est mediocritas.

41 {SED VT temperantiæ.} Tertia ratio qua idem probat. sicut in virtutibus non est excessus,& defectus:sic etiam in quibusdam actibus & affectibus nō est mediocritas nec excessus & defectus.at primum est,ergo & secundū.quòd autem hoc sit,manifestè patet.virtus enim est inter excessum & defectum:sed non potest in se suscipere excessum & defectum:nec etiā illi affectus vel actus quos nominauit possunt suscipere excessum & defectum:quia si ita esset,possent etiā suscipere mediocritatem,sed sunt omnino praua,& semper in illis delinquitur.similiter habitus vitiosi qui sunt excessus & defectus.quare nec excessus & defectus suscipiunt mediocritatem in se,nec ipsa mediocritas suscipit excessum & defectum.Dubitatur hac in parte vtrum virtus consistat inter duo vitia & media,vt dicit Philosophus:& probatur quòd non.Inter extrema infinita non potest esse mediū.at extrema virtutis,id est vitia quæ infinitis penè modis fiunt sentētia Pythagoreorum,videntur esse talia.ergo virtus non erit media inter vitia,vt vult Philosophus.Itē id quod extremi

ration

rationem obtinet,non poteſt eſſe medium : at virtus eſt huiuſmodi,ergo & cætera.Minor eſt probata per philoſophum qui dixit virtutem eſſe bonum. Bonum autem habet rationem vnius extremi,quod opponitur malo vt alteri extremo: ergo non poterit dici media. Item id quod eſt medium inter duo extrema eſt particeps vtriuſque extremi : ſed virtus non eſt particeps extremorum:ergo virtus nõ eſt media inter vitia,vt dicit Philoſophus.Item illud quod eſt ſupremum non poteſt eſſe medium:at ſunt quædam virtutes quæ obtinent locum ſupremi,vt magnificentia,& magnanimitas, vt patebit inferius,& cætera. Oppoſitum tamẽ dixit Philoſophus, & oſtendit quòd virtus eſt cõiectatrix medij circa actus & affectus, & quòd ipſa eſt mediocritas inter exceſſum & defectum. Pro ſolutione huius dubitationis notandum quòd medium ſumitur pluribus modis.Primo modo vt eſt particeps vtriuſque extremi : & ſic dicitur rubedo & alij colores medij per participationem albedinis & nigredinis.Alio modo dicitur medium per negationem vtriuſque extremi: ſicut quidam medici ponunt inter ſanum & ægrum corpus, neutrum. Tertio modo ſumitur medium in quantitate quod diſtat æqualiter ab omni extremo, vt centrum in circulo. Item quod diſtat ab vtroque extremo per equalem diſtantiam ſecundum arithmeticam proportionem , vt numerus ſenarius inter ſecundum & dicimum. Item dicitur medium ſecundum ſimilitudinem rationis,& proportionem geometricam,vt ſex eſt medium inter quatuor & nouẽ. ſicut enim ſex ſe habet ad quatuor,ita ad nouem: non ſecundum æqualem quantitatem,ſed ſecundum proportionem quæ eſt ibi ſexquialtera,vt patet. Item alio modo dicitur medium formæ,vt forma embrionis eſt media inter formam ſeminis & hominis. His præmiſsis.& animaduerſis afferuntur concluſiones nonnullæ. Prima quòd virtus conſiſtit in medio, non vt ſit particeps extremorum:ſed per negationem vtriuſque extremi. Secunda quòd virtus eſt in medio , non in eo quod eſt ſecundum æqualem diſtantiam quantitatis,& arithmeticam proportionem : ſed quòd eſt medium reſpectu noſtri,& ſecundum proportionem geometricam. Tertia quòd virtus non eſt media,vt dicitur medium formæ. Nam ſi fiat progreſsio à forma ſeminis ad formam hominis oportet

transire per embrionem, cuius forma est media inter formam seminis & hominis. at si fiat progressio ab vno extremo, puta ab auaritia, ad alterum extremum, id est prodigalitatem, non est opus transire per virtutem, id est liberalitatem. non igitur erit medium formæ. Ad rationem primam, cùm dicitur quòd inter extrema infinita non est dare medium: sed vitia sunt huiusmodi, & cætera. dicẽdum quòd argumentum curreret, si medium sumeretur per participationem, aut per æqualem distantiam in aliqua cõtinua quantitate sed virtus dicitur medium per negationem extremorum, & non refert siue illa extrema sint infinita, siue finita: & quanuis illa non essent actu infinita, tamen possent extendi prope in infinitum, & quasi infinitis penè modis committi descendendo à medio, id est à virtute: tamen ipsa semper stabit in puncto indiuisibili, negando & repellẽdo extrema vitia, id est excessum & defectum. Ad secundam rationem cùm dicitur id quòd virtus non est media, quia subit rationem extremi: responderi potest quòd nõ est absurdum quòd virtus inquãtum bonum sit extremum quod opponitur malo. Alio verò respectu, id est secundum essentiam suam dicatur medium, & mediocritas inter excessum & defectum. Ad tertiam rationem cùm dicitur quòd medium inter duo extrema est particeps eorum, Respondetur quòd hoc esset verum de mediis quæ dicuntur participare de extremis, vt viredo, rubedo, & alij colores qui dicuntur medij par participationem. verùm hoc non valet de virtute: quia est medium per negationem extremorum. Ad quartam dicendum quòd magnificentia dicitur supremum in pecuniis distribuendis vel vtendis, quasi respectu liberalitatis: & etiam magnanimitas respectu innominatæ virtutis. & quia magnificentia versatur circa magnos sumptus, & magnanimitas circa magna: tamen non obstat quin alia ratione possint esse media respectu suorum extremorum quæ sunt excessus & defectus, vt patebit loco suo cùm docebit quomodo sint media, & quæ sint eorum extrema. sic igitur soluta est dubitatio.

Mediocritatum inter duo extrema dispositio.

CAP. VII.

T enim idipsum non solum uniuersaliter dice- 42
re: sed ad ipsa singula etiam accõmodare opor-
tet. Sermonum enim eorum qui circa actus uer
santur, uniuersales quidem magis communes:
particulares uerò magis sunt ueri. actus nanque circa singu 43
laria sunt: quibus oportet sermones consentaneos esse.
Hæc igitur ex descriptione sumenda sunt. Circa timores ita- 44
que fiduciásque, mediocritas quidem est fortitudo. at exupe-
rantium is quidem qui non timendo exuperat, nomine ca-
ret: sunt autem complura quæ nominibus uacant. is autem
qui confidendo exuperat, audax est. at is qui timendo quidẽ
exuperat, confidendo autem deficit, timidus. Circa uolupta 45
tes atque dolores, non omnes quidem, * & minus circa do-
lores, mediocritas quidem est temperantia: exuperatio autẽ
intemperantia. At deficientes circa uoluptates perpauci
fiunt. quapropter nec his appositum nomen, sed insensati uo
centur. Circa dandas capiendasq; pecunias, mediocritas qui
dem est liberalitas. exuperatio autem & defectio, prodigali
tas atque liberalitas quibus contrario modo exuperant, &
deficiunt homines. Prodigus enim in erogando exuperat: in
capiendo deficit. at illiberalis atque auarus in capiendo exu
perat: in erogando deficit. Atque de hisce nunc quidem figu-
ra loquimur & in summa, hoc ipso cõtenti: postea uerò ex-
actius de ipsis determinabimus. Sunt & aliæ circa pecunias
dispositiones. & mediocritas quidem est magnificentia. Dif- 46
fert enim hoc à liberali magnificus: quòd hic circa magna, il
le circa parua uersatur: exuperatio autem, * ruditas circa
decorum atque sordiditas: & defectus * circa decorum pusi

Græcus codex plus habet περὶ γὰρ τὰς περὶ ἁφὴν μάλιστα, id est, (nam circa corporeas, et eas potissimũ quæ tactu percipiũtur.)

* ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία.

* μικροπρέπεια.

litas. Atque hæc differunt ab ijs quæ circa liberalitatem dixi
47 mus esse: & differentiam posterius explicabimus. Circa ho
norem & eius oppositum, mediocritas quidem est magnani
χαυνότης. mitas: exuperatio uerò * lentitudo quædam, & defectio pu
sillanimitas dicitur. Vt autem ad magnificentiam sese habe=
re diximus liberalitatem, hoc differentem ab illa quòd circa
parua uersatur: sic sese habet & ad magnanimitatem (quæ
quidem circa honorem magnũ uersatur) alia quædam dispo
sitio, quæ circa paruum uersatur. fit enim ut appetatur ho
nor ut oportet, & magis quàm oportet, & minus. atque is
quidem qui honorum exuperat appetitione, ambitiosus uo-
ἀφιλότιμος. catur: is autem qui deficit, * appetitione uacans honoris
& medius nomine caret. Dispositiones etiam ipsæ præ=
ter unam, nomine carent. ambitiosi nanque ambitio uoci=
tatur. Quocirca fit: ut extremi de medio loco decertent.
nos quoque medium hunc, modo ambitiosum, modo ua=
cantem honoris appetitione uocamus: & nunc ipsum am-
bitiosum, nunc alterum laudamus. quam autem ob causam
id facimus, in sequentibus explanabitur. Nunc de cæteris
eundem seruantes modum dicamus. Est igitur & circa iram
mediocritas, & exuperatio & defectio. atque cùm ferè
nominibus careant, medium mansuetum dicentes, medio=
critatem mansuetudinem appellabimus. extremorum au=
tem is quidem qui exuperat, iracundus: & uitium, iracun=
ἀόργητος, dia uocitetur. is uero qui deficit, * ira uacans: & defe=
ἀοργησία. ctio, * iræ uacuitas nuncupetur. Sunt & aliæ tres medio=
critates, quæ tametsi similitudinem quandam & cõuenien
tiam inter sese habent: differunt tamẽ. Omnes enim sunt cir
ca uerborum, actuúmue communem usum. sed differunt
quòd earum una circa uerum quod est in ipsis, cæteræ circa
iucundum uersantur: quod quidem partim est in ioco, par=
tim

tim in cæteris congreßionibus uniuersis, & de his igitur est dicendum: ut magis cernamus in uniuersis mediocritatem quidem laudabilem esse, extrema uero neque recta, neque laudabilia, sed uituperabilia esse. Atque horum etiam pleraque nominibus carent. uerum enitendum est & his, perinde atque cæteris ponere nomina diluciditatis gratia, ut facilè sequi poßimus. Circa uerum igitur medius quidem uerax quidam: & mediocritas ueritas appelletur. fictio uerò, si ad maiora pergat, arrogantia: & arrogans qui ipsam habet dicatur: sin ad minora, * dißimulatio nuncupetur: & qui habet ipsam, * dißimulator. Circa iucundum quod in loco consistit medius quidem comis ac urbanus: & dispositio comitas atque urbanitas appelletur. exuperatio autem scurrilitas: & qui ipsam habet, scurra: & qui deficit, rusticus quidam: & habitus, rusticitas nuncupetur. Circa uerò reliquum iucundum quod est in uita, is quidem qui est ut oportet iucundus amicus dicatur, & me- 46
diocritas amicitia. Is autem qui exuperat, si nullius gratia rei, placidus: sin sui emolumenti causa, adulator est appellandus. At is qui deficit, & in cunctis est iniucundus: contentiosus quidem, difficilisq; dicatur. Sunt & in affectibus & in ijs quæ sunt circa affectus, mediocritates. Verecundia nanque uirtus quidem non est. laudatur tamen & ipse etiam uerecundus. nam & hic dicitur esse medius & exuperans atque deficiens. & exuperat quidem is qui in uniuersis uerecundatur: qualis est ipse pauidus. qui uerò deficit, aut nulla in re uerecundatur, appellatur impudens: medius uerò dicitur uerecundus. Indignatio autem mediocritas est inuidiæ, & maleuolentiæ. uersantur autem circa dolorem & uoluptatem, quæ oriuntur ex ijs quæ proximis accidunt. * indignans enim dolet, cùm aliqui prosperitate

εἰρονεία. εἴρων.

νεμεσητικός

fortunæ indignè fruuntur. inuidus autem hunc exuperans de omnibus dolet: sed maleuolus adeò deficit in dolendo ut
50 *gaudeat. Verum de his erit & alio loco tempus dicendi.*
51 *De iustitia uerò postea pertractabimus. atque cùm non dicatur simpliciter, distinguemus ipsam, & de utraque dicemus quomodo mediocritas est: & similiter de rationis uirtutibus.*

COMMENT.

42 ETENIM idipsum non solum.} Hic est tertius tractatus huiusmodi secundi libri, in quo postquã ostendit essentiam,& definitionem virtutis, nunc diuidit virtutem in suas species, ponendo cuique suum nomen. Diuiditur hic tractatus in tria capitula. In primo diuidit virtutem tanquã genus in suas species. In secundo comparat extrema adinuicem,& medium, id est virtutem ad extrema, ostendendo contrarietatem eorum. In tertio affert modos nonnullos & regulas, quibus possimus nobis acquirere virtutes. Primũ capitulum diuiditur in duas partes. in prima proponit suã intẽtionem: in secunda incipit cõsiderare de singulis speciebus virtutum. Dicit igitur in primis quòd oportet, non solum in vniuersali tantum,& in genere assignare definitionem virtutis, vt fecimus, sed opus est etiã descendere ad species, & singulas virtutes: nam in actiuis sciẽtiis particularia habẽt maiorẽ certitudinẽ quàm vniuersalia: quia in his vniuersalia videntur accipere certitudinẽ suam ab ipsis singularibus, & sciẽtia actiua ordinatur ad actionem quę versatur circa singularia. oportet igitur descendere ad speciem specialissimam cuiusque virtutis,& vnicuique accommodare datam definitionẽ, vt & virtutes magis distinctè percipiantur, & probetur bene esse datam definitionem ex inductione singularum virtutum. Nam si declarabitur quòd temperãtia est habitus medius inter talia extrema, & fortitudo,& liberalitas,& singulæ aliæ, meritò colligetur ex his quòd virtus est habitus, consistens in mediocritate, vt diximus. sed describenda sunt hæc,& designanda: in tertio postea, & in quarto depingenda. sed in designatione est notãdum quòd ipse primo ponit materiam vniuscuiusque virtutis circa quàm versatur: postea ponit medium

circa illam materiam in qua potest quis se habere mediocriter, quod medium est ipsa virtus, & nominat talem virtutẽ: deinde ponit extrema circa illam materiam, in qua potest quis se male habere aut excedendo aut deficiendo.

{MAGIS cõmunes.} Quia cõpetũt. Nec magis veri, quia 43
nostræ actiones versantur circa singularia, & si accõmodãtur singularibus, tũc videntur magis veri. Notandũ ꝙ cùm Philosophus dicit ad singula, & postea particulares, non intelligit indiuidua, quæ de nullo inferiore prædicãtur: sed species specialissimas: & sic declarat singulas virtutes secũdũ species specialissimas. Vt fortitudinẽ non hanc vel illam fortitudinem: temperantiam, non hanc vel illã. Nam de singularibus non est proprie scientia Quapropter à generalissimis descẽdentem ad species specialissimas iubet Plato quiescere.

{CIRCA timores.} Hæc est secunda pars huius capituli, 44
in qua Philosophus primò enumerat virtutes, & earum extrema quæ versantur circa affectus, deinde virtutes quæ respiciunt res externas: demum eas quæ respiciũt quosdam actus exteriores in conuersatione humana: & addit etiam quasdã mediocritates, & earum excessus & defectus, quæ non sunt proprie virtutes: sed potius affectus, vt verecundia, & similia. In primis igitur enumerat virtutes quæ versantur circa affectus: & quia affectus sunt in appetitu sensitiuo, appetitus autem sensitiuus est duplex, aut irascibilis, aut concupiscibilis: in irascibili collocatur fortitudo tanquam in subiecto: in cõcupiscibili ponitur temperantia, & si quæ aliæ ad eam reducuntur. Et notandæ sunt istæ potentiæ animæ, quia ex sufficienti diuisione potentiarum oritur numerus sufficiens ipsarum virtutum, & percipitur cur sint tot species, & non plures: ex diuersitate verò obiectorum circa quæ versantur, oritur ipsarum diuersitas, qua inter se distinguntur. sunt tot, quia tot sunt potentiæ: sunt diuersæ, quia diuersa sunt obiecta circa quæ versantur. Incipit igitur à fortitudine, & ponit materiam, id est timores & audacias, circa quæ versatur: & cùm mediocriter se habet, est fortis, & eius dispositio fortitudo: qui excedit in non timendo, innominatus est, sed dicatur intimidus: & qui excedit in audendo, audax dicitur: qui deficit in audendo, & qui excedit in timendo, vno nomine appellentur timidi. Notandum quòd ille qui excedit in

non timẽdo, poteſt appellari intimidus quoquo modo tamẽ hoc nomen non atulit Philoſophus, quia videtur competere multis. Nam audax & fortis quoquo modo poteſt apellari intimidus, non autem econtra, quia intimidus eſt vniuerſalior. Semper enim à minus vniuerſali ad magis vniuerſale valet conſequentia: vt homo eſt animal: non econtra.

45 {CIRCA voluptates.} Affert aliam virtutẽ, id eſt temperantiam, quæ verſatur circa dolores & voluptates: licet minus circa dolores. At circa voluptates verſatur, non tamẽ omnes, ſed circa eas tantũ quæ ſunt tactus & guſtus, vt eſt cibus, potus, & res venerea. Circa hæc mediocritas eſt tẽperãtia, exceſſus intemperãtia: defectus, licet non habeat propriũ nomen, tamen vocetur inſenſibilitas quædam, vt dicit Philoſophus.

46 {CIRCA dandas.} Affert nunc Philoſophus alias virtutes quæ verſantur circa res externas, quæ aut malæ, aut bonæ putantur. & primo circa pecunias dandas accipiendáſque eſt mediocritas ipſa liberalitas: cuius exceſſus eſt prodigalitas, defectus eſt auaritia. Eſt & alia mediocritas circa pecunias, quæ appellatur magnificentia: cuius exceſſus appellatur ruditas circa decorum, & ſorditas quædã: defectus verò modicitas. Notandũ quòd inter liberalitatẽ & magnificentiam intereſt, quia etſi ambæ iſtæ virtutes verſentur circa eãdem materiam, id eſt circa pecunias: tamẽ non eodem modo, quia liberalitas circa parua, magnificentia circa magnos ſumptus: eodem modo extrema liberalitatis circa parua, extrema magnificentiæ circa magna, etſi male verſentur. Magnificentia igitur eſt mediocritas, vt diximus: exceſſus verò dicitur ruditas circa decorum, & ſorditas. & talis eſt qui facit magnos ſumptus vbi non ſunt faciendi, & neſcit eos locare, & non peccat in eo quod parum expẽdat, ſed cùm magnos ſumptus faciat eſt ſordidus & mechanicus, & neſcit vbi conſiſtat decorum magnificentiæ. vnde cùm Græcè dicatur magnificentia μεγαλοπρέπεια quaſi in magnis ſeruans decorum: ſic exceſſus appellatur à Philoſopho ἀπειροκαλία quaſi inexperientia & inſcitia decori, & item ſorditas βαναυσία. defectus verò appellatur modicitas: quæ fit cùm aliquis verſatur circa res magnas, & deficit in ſumptibus conuenientibus ei rei.

47 {CIRCA honorem.} Affert alias virtutes duas, quæ ſic ſe habent circa honores, vt magnificentia & liberalitas circa pecunias

pecunias. Est enim magnanimitas circa honores magnos mediocritas quædam, excessus verò defluentia quædam. & talis est χαυνὸς, id est mollis,& defluens ad existimandum se magnis dignum,cùm non sit: defectus verò est pusillanimitas. alia est mediocritas circa paruos honores, quæ est innominata: excessus dicitur ambitio: defectus qui est dispositio non habent nomen. ideo dicit Philosophus, quòd dispositiones præter vnam quæ est ambitio non habent nomen.excessus igitur dicitur ambitio: excedens ambitiosus: medius & mediocritas non habēt nomen:defectus quoque non habent nomen: deficiens verò appellatur vacans ambitione, & appetitione honoris. quare cùm medius sit innominatus, appellatur interdum nominibus extremorum.

{EST igitur & cira iram.} Affert aliam virtutem respiciens iram,quæ dicitur mãsuetudo, licet impropriè:excessus 48
verò iracundia: defectus verò vel deficiens potius iracundia vacans Græcè enim ἀόργητος dicitur priuatiuè ab iracundo.

{SVNT & aliæ tres.} Hac in parte Philosophus affert tres alias mediocritates, quæ conueniunt in eo quod omnes versantur circa communionem verborum, & actuum:differunt postea quòd quælibet est circa propriã materiam, quæ est triplex, vnde tres sunt virtutes inter se distinctæ, vel tres mediocritates,quarum vna est circa verum in verbis quæ serio dicuntur,& appellatur veritas: extrema verò vno nomine possunt appellari fictio: quæ si sit excesio, arrogantia: si defectio,dissimulatio nuncupatur.Alia est mediocritas circa iocundum quod est in verbis, quibus in iocunda conuersatione vti solemus. talis mediocritas dicitur comitas: excessus, scurrilitas:defectus verò,rusticitas. Tertia est mediocritas circa iocundum reliquũ, scilicet quod est in cæteris actibus conuersandi, quæ appellatur amicitia: non quòd sit amicitia illa propria, & vera, sed cùm non habeatur propriũ nomen eius,dicitur amicitia,quasi quædam apta,& iocunda affabilitas.Eius excessus potest esse duplex: aut enim excedens est nullius gratia, & tunc appellatur assentator: aut sui commodi, & emolumenti causa, & tunc appellatur adulator. deficiens verò morosus difficilisque dicetur.

{SVNT & in affectibus.} Hac in parte philosophus affert 49
quasdam mediocritates circa affectus, & in affectibus, quæ

non sunt virtutes neq; habitus: sed tamen eas affert vt ostendat quòd omnis mediocritas etiam in affectibus & actibus est laudanda: extrema verò sunt vituperanda. Primò affert verecundiam quæ est mediocritas laudãda in affectibus: excessus verò, pauiditas: defectus, impudentia dicitur. & est alia mediocritas quæ est affectus, & dicitur indignatio: excessus est inuidia: defectus, maleuolẽtia, & versatur circa dolorem, & voluptatẽ, quæ oriuntur ex bonis & malis proximorum. inuidentiam esse dicunt ægritudinem susceptam propter alienas res secundas, quæ non nocent inuidenti: maleuolentia fit voluptas ex malo alterius. Hæc Cicero in Tusculanis.

50 {VERVM de his.} Philosophus in libro rhethoricorum suorum de inuidia, & maleuolentia, & iis affectibus tractat, quæ videntur pertinere ad oratoriam facultatem.

51 {DE iustitia verò.} Excusat se quòd hoc loco non fecit mentionem de iustitia. nam in quinto huius latissimè docebit, similiter in sexto: de virtutibus rationis, & intellectiuis.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.

CAPVT VIII.

52 *Cum autem tres sint dispositiones, & duæ qui-*
dem sint uitia. quorum alterum in exupera-
tione, alterum in defectione consistit: una au-
tem uirtus, quæ quidem est mediocritas, omnes
inter se, etsi non æquè, suscipiunt oppositionem. Extremæ
nanque, cum mediæ, tum inter sese contrariæ sunt. media ue-
53 *rò extremis. Nam ut æquale maius quidem est cùm compa-*
ratur ad minus, minus autem cùm comparatur ad maius:
sic & habitus medij respectu quidem defectionum exupe-
rant: respectu autem exuperationum deficiunt, tam in affe-
ctibus, quàm etiam in actibus. fortis enim cùm ad timidum
comparatur, audax: cùm ad audacem, timidus esse uidetur.
pari modo temperans respectu quidem insensati, intempe-
rans: respectu autem intemperantis, insensatus uidetur.

Libera

Liberalis etiam prodigus uidetur si ad liberalem: illiberalis si cum prodigo conferatur. Quapropter & extremorum uterque medium ipsum ab se compellit ad alterum. atque fortem, audax quidem timidum: timidus autem audacem appellat. & in cæteris simili modo. Hæc cùm hoc pacto inter se- 54
se opponantur: maior est utique contrarietas extremorum inter sese quàm ad medium. Longius enim hæc inter sese, quàm à medio distant. & perinde, atque magnum magis à paruo, paruumq; à magno quàm ab æquali utrunque distat.
Extremis insuper nonnullis ad medium similitudo quædam 55
esse uidetur: ut audaciæ ad fortitudinem: & prodigalitatis ad liberalitatē. at extremorum inter sese maxima est dissimilitudo, atque ea quæ plurimum inter se distant definientes: contraria dicunt. quo fit ut ea quæ magis distāt, magis con-
traria sint. At uerò medio in quibusdam exuperatio: in qui- 56
busdam defectio magis opponitur. Fortitudini nanque non audacia quæ est exuperatio: sed timiditas quæ est defectio magis opponitur. Temperantiæ uerò non insensibilitas, quæ quidem est defectio: sed intemperantia quæ est exuperatio magis opponitur. Id autem ob duas accidit causas: atque una quidem est ex ipsius rei natura. nam quia propinquius atq; similius est extremorum alterum medio: ideo non hoc ipsi, sed contrarium oppositum esse magis asserimus: ut cùm audacia quidem similius fortitudini uideatur atque propinquius esse, timiditas autem dissimilius: hanc illi magis oppositam esse cēsemus etenim ea quæ plus à medio distant, eidem contraria magis esse uidentur. hæc igitur una est causa, quæ quidem est ex ipsius rei natura. Altera autem ex nobis sumitur ipsis. ea nanque medio contraria magis esse uidentur, ad quæ nosipsi quodammodo natura sumus propensiores. nos enim ipsi quia magis ad uoluptates

sumus

sumus procliues: idcirco facilius ad intemperantiam quàm ad modestiam inclinamur. hæc igitur magis contraria dicimus, ad quæ fit magis accretio. & propterea intemperantia quæ est exuperatio, magis est contraria temperantiæ.

COMMENT.

25 CVm autem tres sint. } Hoc est secundũ capitulum huius tractatus in quo Philosophus declarat oppositionẽ inter virtutem & vitia, & etiã vitiorum inter se. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima affert intentionem suam. In secunda ostendit quòd virtus est contraria vitiis. In tertia ostendit quòd vitia sunt magis contraria in se, quàm virtuti. In quarta, quòd virtus est magis cõtraria vni extremo quàm alteri. In prima igitur parte affert intentionem suam, dicendo quòd media quæ sunt virtutes, & extrema quæ sunt vitia, inter se omnia ista opponuntur, & dicit quo modo.

26 {NAM vt æquale. } Hæc est secunda pars in qua incipit declarare quomodo virtutes opponuntur suis extremis, & dicit quòd habitus medij qui sunt virtutes, opponuntur extremis secundũ quòd varie comparantur. Nã medius habitus tam circa affectus quàm circa actus, si comparetur ad defectum, est ei contrarius tanquam excessus: si comparetur ad excessum, est cõtrarius tanquam defectus, vt aperte patet in textu, exemplo fortis, & aliorum quæ ponit Philosophus. Notandum quòd virtus potest considerari bifariã: vno modo vt est mediocritas, alio modo vt est bonum, vt sæpius diximus. vt est mediocritas, opponitur duobus extremis, quorum vnum est ex vna parte, vt excessus: alterũ ex alia, vt defectus. vt autem est bonum, ex vna parte cõtrariatur illis simul sumptis, vt malo ex altera parte, & magis cõtrariatur vt bonum malo, quàm vt mediocritas excessui atque defectui. Philosophus autem loquitur hic de ea cõtrarietate, qua virtus opponitur vt mediocritas suis extremis, & extrema inter se vt excessus atque defectus, inter quæ est magna oppositio. Notandũ quòd propriè & absolutè vnum dicitur vni cõtrariari. Nam cùm contraria sint causa corruptionis, natura sagacissima non fecit vt vni multa essent cõtraria, quo magis vnumquodque conseruaretur. Ex his dubitaret aliquis quomodo

quomodo Aristoteles velit duo extrema vni medio opponi, vt ait. Dicendum quòd oppositio ad hoc propositum bifariã considerari potest: aut simpliciter & absolute, aut secundum quid in oppositione. simpliciter vnum tantũ vni opponitur, vt album nigro: in oppositione secundum quid possunt vni plura opponi, vt album nigro, fusco & huiusmodi. extrema igitur opponi medio videntur secundũ quid, & etiam videntur inter se contrariari secundum quid: simpliciter verò virtus si sumatur, vt bonum, & extrema, vt malum, non enim respectiue, sed ex parte rei opponuntur & simpliciter.

{HAEC cum hoc pacto.} Hoc loco & tertia parte osten- 54
dit Philosophus, quòd maior est contrarietas inter extrema ad inuicem quàm inter extrema ad medium, & hoc probat duabus rationibus. Prima ratio sumitur à distãtia. Secunda à dissimilitudine. Illa quæ magis distant magis sunt cõtraria, quàm ea quæ minus. Sed extrema magis inter se distãt quam medium ab extremis, ergo magis sunt cõtraria. Maior patet ex definitione contrariorum quam afferet in sequẽti ratione. Minor probatur à Philosopho, quia magis distat paruum à magno, quàm vtrumuis ab æquali: ergo conclusio est vera, quòd maior est contrarietas extremorum ad inuicem, quàm medij ad extrema: & hoc est si sumatur oppositio respectiua, & virtus vt est mediocritas, & extrema vt excessus, & defectus secundũ eam distinctionẽ superius allatam. virtus enim vt medium aliquorum est medium, excessus vero alicuius est excessus, & defectus alicuius est defectus: idest excessus refertur ad defectũ, & defectus ad excessum, & medium ad vtrunque. Itaque secundũ respectiuam quandam oppositionẽ maior oppositio esse videtur extremi ad extremũ, quàm medij ad vtrumuis extremum, si virtus sumatur vt medium, & extrema vt excessus, & defectus. sin verò virtus sumatur vt bonum, & non vt medium: extrema verò vt malum, & non vt excessus, & defectus: tũc virtus magis opponetur vitiis, quam vitia inter se: quia opponentur vt bonũ malo, & illa vt malũ malo, & bonum malo absolute opponitur, & secundũ oppositionem simpliciter, & ex parte rei: non respectu nostri sicut videntur opponi media, & excessus & defectus inter se.

{EXTREMIS insuper.} Alia ratio qua idem probat, sci- 55
licet quòd maior est contrarietas extremi ad extremũ, quàm extremi

extremi ad mediũ.In quibus eſt maior ſimilitudo,eſt minor diſtantia.at extrema nonnulla habent cũ medio maiorem ſimilitudinem quàm inter ſe:ergo habent minorem diſtantiam,& ex cõſequenti minorem cõtrarietatem,extrema vero maiorem.quod patet ex definitione contrariorum,quia cõtraria ſunt quæ poſita ſub eodem genere maximè diſtant, & patet hoc etiam exemplo fortitudinis.& audaciæ,& ſimilium.& intelligendũ quòd Philoſophus ſumit hic virtutes vt ſunt mediocritates:vitia verò vt ſunt exceſſus,& defectus.

56 {AT VERO medio.} Hæc eſt quarta pars huius capituli,in qua oſtendit quòd virtus magis opponitur alteri extremorum.deinde declarat quam ob cauſam hoc fieri videtur. Dicit igitur quòd in quibuſdã magis opponitur medio exceſſus,vt intemperantia temperãtiæ,ſcilicet quam defectus: in quibuſdam vero magis defectus quam exceſſus,vt auaritia liberalitati.Hoc autem videtur euenire ob duas cauſas, dicit Philoſophus,quarum vna eſt ex parte rei & natura rei: altera eſt ex parte noſtra.ex parte rei,& ex parte ipſorũ ſemper illud quod eſt diſsimilius à medio eſt ei magis oppoſitum,vt intemperantia temperantiæ:ex parte noſtra,ſcilicet ea extrema ad quæ ſecundũ naturam appetitus ſenſitiui magis inclinamur,ſunt magis oppoſita medio.appetitus enim ſenſitiuus de natura ſua eſt irrationalis,& cùm fertur nutu ſuo,ſemper inclinatur ad illud quod eſt à ratione alienum. fertur enim libentius ad magis voluptuoſum vt nũc,& magis iocundum ſenſui quod eſt alienum à ratione.at quælibet virtus ſemper eſt cum recta ratione:ergo illud extremum, ad quod natura magis trahimur ſecundũ partem ſenſitiuã, eſt magis virtuti oppoſitum.Dubitatur,quia nõ videtur verum quod virtus opponatur magis alteri extremorum:nam id quod videtur æqualiter diſtare ab extremis,nõ magis vni quàm alteri eſt contrarium.at virtus eſt huiuſmodi : ergo & cætera.Item id quod de natura ſua collocatur in medio,eo magis bene ſe habet,quo magis eſt in medio:at virtus de natura ſua collocatur in medio : ergo quanto magis erit in medio,tanto melius ſe habebit:& hoc pacto non magis opponetur vni extremorum quàm alteri.Pro ſolutione notandum quòd medium,vt ſuprà patuit,duplex eſt:ex parte rei,& ex parte noſtra.mediũ rei ſemper diſtat æqualiter ab vtroq; extremo,

extremo, mediū ex parte nostra non sumitur secundū æqualem distantiam, sed secundum similitudinem rationis. Hac stante distinctione facile soluuntur argumētationes in contrarium factæ. valent enim de medio ex parte rei, nō autem de eo quod sumitur respectu nostri, quod pertinet ad virtutem: est enim mediocritas quo ad nos. hæc & superiores distinctiones notandæ sunt, vt fugiamus nonnullas altercationes quæ circa istas contrarietates fieri solent.

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.

CAPVT IX.

Irtutem igitur moris mediocritatem esse, & quomodo sit, & uitiorū duorū mediocritatem esse, unius per exuperationem, alterius per defectionem, & talē esse propterea quòd coniectatrix est eius medij quod in affectibus est aque actibus: satis iam diximus. Quapropter difficile est studiosum esse. est enim difficile in unoquoq; medium capere: ut circuli medium inuenire, non cuiuslibet, sed scientis est tantùm. Pari modo irasci quidem, & dare argentum, sumptúsue facere, cuiuslibet est, & facile. sed cui, & quantum, & quando, & quomodo, & gratia cuius oportet: non cuiuslibet est, neque facile: quod quidē est ipsum rectum, & est perrarum & laudabile, & perpulchrum. Idcirco eum qui medium ipsum coniectat, primum quidem à magis contrario discedere oportet, & perinde atque Circe *monebat.* *Extra undam & fumum longè compelle carinā. Extremorum enim altero magis, altero minus delinquitur. Cum igitur consequi medium summè sit difficile: secunda (ut inquiunt) nauigatione, minima malorum sunt capienda. Idq; erit hoc maximè modo quem diximus. Considerare autem oportet, & ad quæ nos*

57

58 χαλυψώ. Homerus Od. μ.

sumus

ſumus propenſiores.nam alij ad alia natura ſumus procliues.quod quidem ex uoluptate,doloréue inde proueniente percipietur,atque noſipſos ad contrarium oportet retrahere.Longe nanque à delinquendo ſecedentes,ad ipſum tandem medium accedemus:ut ſolent ij facere,qui lignorum ea quæ
60 ſunt obliqua ad rectitudinem redigunt. In uniuerſis autem cauendum eſt maximè à uoluptate.nō enim incorrupti iudicamur de ipſa.Vt ergo Troianorum ſenes erga Helenam ſeſe habuerunt:ſic & nos ad uoluptatem ipſam eſſe affectos,in omnibúſque*illorū dicere uocem oportet.hoc enim pacto remouentes à nobis ipſam,minus peccabimus. Hæc igitur facientes(ut in ſumma dicam)maximè medium attingere,conſequíue poterimus.Id autem ipſum difficile eſt for-
61 taſſe,& in ſingularibus maximè. Non enim facile determinari poteſt,quo modo,& quibus, & pro quibus: & quanto in tempore iraſcendum eſt.etenim nos interdum eos qui deficiunt laudamus,& mites dicimus eſſe:interdū ipſos infenſos,appellamus uiriles.Verum qui parū à recto exorbitat,nō carpitur:ſiue ad defectionem,ſiue ad exuperationem ſe flectat.qui uerò multum,uituperatur.non enim latet egreſſus.Facile autem non eſt excipere ratione:quouſq; & ad quantum à recto quiſpiam egreſſus,carpendus eſt. neque enim aliud quicquam ſenſibilium determinari facile poteſt.talia uerò in ſingularibus ſunt,& iudiciū eſt in ſenſu.Verùm illud eſt manifeſtum:medium habitum in uniuerſis laudabilem eſſe.Oportet autem nūc ad exuperationem, nunc ad defectionem declinare.hoc enim pacto facilimè medium ipſum & rectum attingemus,ac aſſequemur.

Iliad .γ. ἀλλὰ καὶ ὥς τοίηπερ ἐοῦσ' ἐν νηυσὶ νεέσθω &c.

COMMENT.

57 Virtutem igitur moris. } Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus in quo dat regulas & documenta quibus

poſsi

possimus consequi medium,& ipsas virtutes.nam cùm superius dixerit,& ostenderit difficultatem inueniẽdi medium, consentaneum fuit,vt etiam daret modum quo tale mediũ adipisci possimus.Diuiditur in tres partes. In prima epilogat ea quæ dicta sunt,& repetit difficultatem inueniẽdi medium.In secunda affert nonnulla documenta ad ipsum inueniendum. In tertia determinat ipsum medium quoad fieri potest secundum subiectam materiam.In prima igitur parte repetẽdo ea quæ supra dixit,cùm virtus cõsistat in medio, & inuenire medium difficile sit:arduum certè erit studiosum euadere & consequi virtutẽ.probatur,Medium inuenire difficile est:at virtus consistit in medio:ergo virtutem inuenire difficile est.Maior ostenditur in textu, nam medium circuli adeò difficile est ad inueniendum,vt nemo nisi sciens,& mathematicus possit inuenire,& scire demõstratiuè.quòd si tale mediũ quod est rei,& æqualiter distans ab extremis est adeò difficile ad inueniẽdũ:multo difficilius erit inuenire mediũ quo ad nos,id est virtutis,quod nõ æqualiter distat ab extremis,sed quãdoq; declinat ad excessum,quando q; ad defectũ. Minor est iam probata,scilicet ꝙ virtus consistit in medio, ergo conclusio patet,quòd inuenire medium in virtute morali est valde difficile.Et per consequens studiosum euadere.

{IDCIRCO eum qui.} Hæc est secunda pars in qua Philosophus affert tria documenta inueniendi medium. Primũ 58
sumitur ex parte oppositionis medij ad extrema. Secundum nostra ex parte.Tertium ex parte voluptatis.In prima affert documẽtum ex oppositione quæ est inter virtutem & vitiũ. vel inter medium & extrema,quia dixit quòd medium magis opponitur vni extremorum quàm alteri: ergo qui vult inuenire medium, dicit Philosophus, fugiat maximè ab eo extremo quod magis opponitur medio. & vbi nonnulli in textu habent Calypso: vult dicere Circe. Est enim Homeri versus,quo admonet Vlyssem variis nauigationibus errantem post excidium Troiæ, vt extra fluctum & fumũ nauem adigat,id est vt euitet scyllam & carybdim, & vbi fiunt signa quædam ex quibus cognoscuntur,scilicet ex fumo & fluctibus,vt ait Homerus. at si non possumus omnino attingere mediũ,saltẽ sumamus minus malũ,iuxta vetus prouerbium: Secunda quandoque nauigatione esse vtendum.id est vt agam

mus eo modo quo melius poſſumus, ſi eo modo quo volu-
59 mus non licet. {CONSIDERARE autem.} Affert ſecũdũ
documẽtum quod ſumitur noſtra ex parte. dicit enim ꝙ eſt
animaduertendũ ad quæ magis inclinamur,& ab illis eſt fu-
giendum,& in oppoſitum accedendum: & affert ſignum quo
poterimus cognoſcere ad quæ ſimus magis inclinati, ſcilicet
ex dolore,& voluptate,qui prouenit nobis ex ipſis actioni-
bus.ſi enim delectamur luxuria, ſignum eſt quòd ſumus in-
clinati ad intemperãtiam:& ſimiliter ſi dolemus cùm deeſt
luxuriandi facultas:talis autem debet ab intemperãtia lon-
giùs abire,& ſe ad inſenſibilitatẽ vertere. hoc enim pacto ſe
in oppoſitum trahendo facilius medium inueniet : ſicut illi
qui ligna rectificant.flectunt enim lignum curuum ex ſini-
ſtra parte in dextram,vt rectũ efficiatur.Dubitatur quia hoc
documentum videtur quoquo modo ſuperiori contrarium.
Nam per primã regulam debemus recedere ab auaritia quę
eſt magis contraria medio,id eſt liberalitati,quàm prodiga-
litas:& tamen ſi quis eſſet magis inclinatus ad prodigalitatẽ
per ſecundam regulam,magis deberet recedere à prodigali-
tate.Hæc ergo videntur eſſe oppoſita. Dicendum ꝙ vt plu-
rimũ euenire videtur vt homines ſecundum appetitum ſen-
ſitiuum ferantur ad id quod eſt magis oppoſitum virtuti &
medio.Philoſophus autem antea dixit quòd hæc doctrina
non oritur ex principiis neceſſariis : ſed ex iis quæ vt pluri-
mum fiunt,& oportet accommodare præcepta ſubiecta ma-
teriæ,quod ſi fieri poſsit quandoque vt aliquis magis incline
tur ad extremum minus oppoſitum medio,hoc raro eueniet:
& tamen ſiquando eueniet,ſecunda regula videtur ſeruanda
ad medium inueniendum.Philoſophus igitur ſibi non con-
tradicit ſecundum ea quæ vt plurimum fieri ſolent.

60 {IN vniuerſis.} Tertium documentum eſt vt caueamus à
voluptate:quia eſt inſita nobis à primis incunabilis:& quan-
uis videatur amica naturæ,tamen decipit nos : & niſi cauea-
mus,prius nos occupat & corrũpit quàm animaduertamus.
quare,vt ſenes Troianorum cùm conſultarent vtrum eſſet
reddenda Helena Græcis:dixerunt,quanuis ſit pulchra , eam
tamen reſtituamus,vt refert Homerus.ſic oportet nos repel-
lere voluptatem,vt medium inueniamus.

61 {ID AVTEM ipſum.} Hæc eſt tertia pars huius capit. in
qua

qua Philosophus ostendit quòd determinatè asignare istud medium, difficile est præsertim in singulis rebus circa quas versantur nostræ actiones. singularia verò subiiciuntur sensui, & iudicium sensus circa illa versatur. at hæc singularia tantam habent varietatem, vt difficile sit in his certam regulam statuere & definire verbis, quid in qualibet re sit omnino agendum, vt exemplo irascendi ostendit in textu: verum concludit quòd cùm medius habitus semper laudetur, oportet declinare quandoque ad excessum quandoque ad defectum, quod videtur redigi ad superiores regulas, hæc autem facere oportet, vt medium consequamur si possumus, vel saltem ei appropinquemus quoad fieri potest.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, Liber III.

De voluntario & inuoluntario.

CAPVT I.

*Vm autem uirtus circa affectus, actúsque uersetur: & in ijs quidem quæ sua sponte quis agit, laudes & uituperationes: in ijs autem quæ inuitus facit, uenia nonnunquã & misericordia locum habeat: eos forsitan qui de uirtute considerant, * & de eo quod sua sponte quis faciat atque inuitus, determinare necesse est. utilis est etiam legum latoribus hæc sanè consideratio: ad præmia, pœnásque instituendas. Videtur itaque ea inuitus facere quispiã: quæ uiolentia, uel per ignorationem facit. Id autem est uiolentum: cuius principium est foris, in quod nihil is qui* 1 2 3 4

τὸ ἑκούσιον καὶ ἀκούσιον

agit, aut patitur confert, ut si uentus aliquo tulerit, aut ho-
5 mines potestatem habentes. At ea quæ ob maiorum metum
malorum, aut ob aliquod bonum aguntur. ut si tyrannus
quempiam aliquid agere turpe iuberet, habens in potestate
& parentes & liberos, hac lege, ut si illud agat, illi sint in-
columes: si non agat, dispereant, controuersiam habere ui-
dentur, utrum hæc inuiti an sponte faciant homines. Tale
etiam quid accidit & circa iactus eos, qui in tempestatibus
fiunt. Simpliciter enim nemo suas fortunas eijcit sponte: sed
omnes propter suam, cæterorumq; salutem eijciunt, modo
6 sint mentis sanæ. tales igitur actus mixti quidem sunt. Iis
autem magis sunt similes quos sponte homines agunt. Ex-
petuntur enim tum cùm aguntur: atque finis actionis in tem
poris conditione consistit. & sponte igitur & inuitum
unumquenque dicendum est agere cùm agit. agit autem sua
7 sponte. Est enim in ipso principium mouẽdi partes eas quæ
sunt in huiuscemodi actibus instrumenta. at quorum princi-
pium est in ipso, ea agere uel non agere in ipso est situm. ta-
lia igitur sua sponte quisque agit. At simpliciter fortassis
inuitus: nemo nanq; talium quicquam per se expeteret un-
8 quam. In actibus autem huiuscemodi nonnunquam homines
laudantur: cùm pro magnis & honestis rebus aliquid turpe
ferunt aut molestum. si uerò contrà faciunt, uituperantur.
est enim improbi pro nulla re honesta uel mediocri, res tur-
pissimas ferre: In quibusdam autem laus quidem non fit: sed
uenia locum habet, cùm ea quæ non agere oportet quispiã
egerit ob huiuscemodi res, quæ naturam humanam superãt,
nemóque perferret. Sunt autem quædam, ad quæ forsitan
non licet quenquam esse compulsum, sed potius oportet sum
ma perpessum tormenta mortem obire. Ridicula nanque
uidentur ea quæ ad necem matris Alcmeonem Euripidis
com

compulerunt. Eſt autem interdum difficile quale pro qua= 9
li ſit expetendum:: & quid pro quo ſuſtinendum diſcernere.
difficilius etiam eſt, poſteaquam cognoueris in ſententia
permanere. Fit enim plerunque, ut ea quidem quæ expetan=
tur, moleſta: ea uerò ad quæ cogimur, turpia ſint, ual=
de laudantur atque uituperantur ij qui fuerunt aut non fue=
runt compulſi. Quænam igitur dicenda ſunt uiolenta? An 10
ea quidem ſimpliciter inuitus quiſpiam agit, quorum exter=
na eſt cauſa, & ipſe agens nihil omnino confert? quæ ue=
rò per ſe quidem inuitus facit, ſed nunc & pro his expe=
tuntur, principiumq́; eſt in ipſo agente: ea per ſe quidem
inuitus facit, nunc autem & pro his ſponte agit: magis au
tem ijs ſimilia ſunt quæ ſua ſpōte quis agit. actus enim ſunt
circa ipſa ſingula: quæ quidem ſponte facit. Qualia uerò
pro qualibus expetenda ſunt, non facile aſsignare poſſu=
mus: quippe cū in ipſis ſingulis complures ſint differen=
tiæ. Quòd ſi quiſpiam ideo iucunda & bona, uiolenta 11
dixerit eſſe, quia & extra ſunt & compellunt: omnia erūt
eius ſententia uiolenta. horum enim gratia omnes omnia
agunt. Atque qui uiolentia, inuitiq́; agunt, ij cum dolore: 12
qui ob iucundum, ij cum uoluptate agunt. Eſt autem ridi= 13
culum externa quempiam accuſare: ſed non ſeipſum, qui
quidem ab huiuſmodi rebus facile capitur, & honeſtorum
quidem ſe, turpium autem ea quæ afferunt uoluptatem cen
ſere cauſam eſſe. id igitur uiolentum eſſe uidetur, cuius prin
cipium eſt foris: nihil prorſus eo conferente cui uis eſt illa-
ta. Omne autem quod ob ignorationem eſt actū, non ſpon 14
te quidem eſt actum. Ab inuito tamen id effectum eſt omne
pro quo dolet qui egit, ipſumq́; pœnitentia ſubit. qui nam
que ob ignorationem aliquid agit, & non fert moleſtè ſe
illud egiſſe: ſponte quidem ſua non egit quod neſciebat.

Non tamen erit inuitus: quippe cum non doleat ob ipsum. Qui igitur ob ignorationem quippiam egit: si ipsum pœniteat, inuitus fecisse uidetur, si non pœniteat, cùm is alius sit: non sponte dicatur egisse. cùm enim differat: melius est
15 ut proprium habeat nomen. At enim hæc etiam ipsa, ob ignorationem inquam agere, & ignorantem agere, diuersa esse uidentur. Nam ebrius aut iratus non uidetur ob ignorationem agere: sed ob aliquid eorum quæ dicta sunt, non sciens, sed ignorans. omnis igitur prauus ignorat quæ agere
16 oportet, & à quibus est abstinendum. Et ob huiuscemodi errorem iniusti homines, maliq; omnino fiunt. Inuitus autem dicitur quispiam agere: non si ignoret id quod conducit. non enim ea ignoratio quæ facta est electione, causa est ut aliquid inuitus quispiam faciat, sed prauitatis. nec etiam ea quæ est uniuersalis. homines enim propter hanc ipsam reprehenduntur. Sed ea quæ est singulorum, in quibus, & circa quæ est ipsa actio. in his enim & commiseratio locum habet & uenia. qui nanque aliquid eo-
17 rum ignorat, inuitus agit. Forsitan igitur non ab re fuerit. si quæ & quot sunt ipsa determinabimus. Quis itaque, quid, & circa quid, uel in quo agit, nonnunquam & quo ut instrumento: & cuius gratia, ut salutis: & quo modo
18 ut sensim uel uehementer. Vniuersa igitur hæc nemo ignorauerit, modo non sit insanus. Patet autem, neque enim ipsum agentem. quo nanque pacto se ignorabit? Ignorauerit autem quispiam id quod agit. ut inquiunt dicentes excidisse sibi, aut nescisse arcana esse: quemadmodum Aeschylus ipsa arcana cæteris. aut ostendere uolentes immisisse: ut qui * telum immisit. Putauerit autem quispiam & filium hostem esse, ut Merope putauit: & * hastam cuspidem habentem ea carere: & lapidem, pumicem esse. Et interfecerit

κατὰ πέλτην.

ἐσφαιρῶσθαι τὸ λελογχευμένον δόρον.

cerit quiſpiam ſalutis percuſſum cauſa, & mõſtrare uolens
(ut faciunt qui manibus extremis luctantur) percuſſerit.
Cùm igitur circa hæc omnia in quibus eſt ipſe actus ſit igno
ratio: qui horum aliquid ignorauit, is inuitus egiſſe uidetur.
& maximè in præcipuis. hæc autem ea uidentur eſſe in qui=
bus eſt ipſe actus: et id cuius gratia. Eius igitur quod ab inui 19
to ob ignorationem talem dicitur eſſe factum, oportet actio
nem, dolorem inſuper, pœnitentiámque afferre. Cùm autem 20
id inuitus quiſpiam agat, quod ui & ob ignorationem agi=
tur: id ſua profectò ſponte quiſpiam uidebitur agere, cuius
principium eſt in ipſo agente ſciente ſingula in quibus eſt
ipſe actus. Forſitan enim non rectè dicitur, ea fieri ab inui= 21
tis, quæ per iram aut cupiditatem aguntur. Primò nanque 22
nulla bellua ſponte aget, neq; pueri. Deinde quærendum eſt, 23
utrum nihil eorum ſponte agamus quæ cupiditate uel ira a=
gimus: an honeſta quidem ſponte, turpia uerò inuiti? An
ridiculum eſt, cùm una ſit cauſa? Abſurdum eſt etiam forſi= 24
tan ea ab inuitis agi cenſere, quæ oportet appetere. oportet
autem & iraſci pro quibuſdam, & cupere nonnullas res: ut
ſanitatem atq; diſciplinam. Videntur etiam ea quidem quæ 25
ab inuitis fiunt, dolorem: ea uerò quæ cupiditate aguntur,
uoluptatem afferre. Præterea quid intereſt inter ea quæ per 26
rationem & quæ per iram peccantur, hoc ipſo quod ab in-
uitis agantur? etenim fugienda quidem ſunt ambo. affectus
autem rationis experles non minus humani eſſe uidentur. 27
& actus ipſius hominis ab ira cupiditatéque fiunt. Abſur=
dum eſt igitur hæc ab inuitis agi cenſere,

COMMENT.

CVM AVTEM virtus circa affectus actúſque.} In ſecun- 1
do libro Philoſophus docuit de uirtute in genere, oſten
dendo ortum ipſius, & à qua cauſa eſt, & afferendo eius defi-

nitionem,& species ipsius,& nonnulla alia quæ erant cognitu necessaria, vt vidimus. nunc autem in hoc tertio libro consequens videbatur, vt sigillatim de vnaquaque virtute doceret: pingendo ea quæ antea designauerat, vt plena virtutum haberetur cognitio, & summi boni natura quod à nobis intenditur. verum non statim id egit Philosophus, quia necessario præcedebat doctrina,& cognitio aliquorum. nam cùm virtutes oriantur ex nostris operationibus: videndum est à quibus principiis veniant ipsæ operationes, de quibus oportet considerare moralem philosophũ. talia verò principia sunt spontaneum,& non spontaneũ, consultatio, electio, voluntas, & similia. ex quibus emanãt nostri actus. meritò Philosophus in hoc libro antequam accedat ad expositionem & doctrinam singularum virtutum, quæ fiunt per electionẽ & sponte: necessarium videtur declarare spontaneum,& non spontaneum,& electionem, & alia eiusdem generis. Diuiditur itaque liber iste in tres tractatus. in primo docet de omnibus principiis morum actionúmque nostrarũ. in secundo de fortitudine. in tertio de temperantia. Primus tractatus diuiditur in quinque capitula. in primo docet quid sponte,& quid inuitè fit: in secundo docet de electione: in tertio de consultatione: in quarto de voluntate: in quinto accommodat hæc principia virtutibus & vitiis, ostendendo quod ipsa collocantur in nostra potestate: & redarguit opinionẽ quorundam. Primum capitulum diuiditur in tres partes. in prima docet quid inuiti facimus per violentiã: in secunda quid inuiti facimus per ignorantiam: in tertia quid sponte agimus. in prima igitur parte affert duas rationes, quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerationem de eo quod quis sponte aut inuitus facit. Prima hoc pacto, Ad scientiam morum pertinet considerare de his de quibus fiunt laudes, & vituperationes, & venia interdũ ac etiam misericordia digna: sed ab eo quod quisque agit sponte aut inuitus, procedunt laudes & vituperationes, & illa alia: ergo ad scientiam moralẽ pertinet considerare de eo quod quisque agit sponte aut inuitus, id est de spontaneo, & non spontaneo. Secunda ratio, de his quæ sunt vtilia legumlatoribus ad præmia pœnásque constituendas considerare ad moralem philosophum pertinet: sed ea quæ quis sponte aut inuitus agit, sunt huiusmodi: ergo ea

pertin

pertinent ad moralem philosophum considerare.

{FORSITAN.} Vtitur moderatione, quia morales non afferunt exactam certitudinem. 2

{VIDETVR itaq;.} Cum duobus modis operemur inuiti, aut per vim, aut per ignorationé: incipit primò declarare quomodo agimus inuiti per violentiā: id est non spontaneū per violentiā: postea declarabit non spontaneū per ignorantiam. verùm cum sit spontaneū, & non spontaneū, incipit Philosophus à non spōtaneo, id est à priuatiuo, vt per eius declarationem emergat positiuum, id est spōtaneū. Oppositorum enim, vt inquit Philosophus, eadē videtur esse scientia. Notandum quòd id quod inuitè & non spōtè fit, id est non spontaneū, sufficienter hoc modo diuisum esse ostenditur, scilicet per violentiā & ignorantiā, nam id quod spōte fit, habet hæc duo tanquā principia, scilicet appetitum, & cognitionem vel comprehensionē. nam oportet appetitū ferri ad illud, & etiā cognitioné præcedere id quod sponte fit. quòd si impeditur appetitus, facit aliquis per vim: si cognitio impeditur, facit per ignorantiā: ergo duobus modis potest facere inuitus. merito non spontaneū bifariā diuisit. Notandū quòd spontaneū cùm non diuidatur, sed procedat: vel sit ex dictis duobus principiis, & sit vnum, non videtur posse opponi inuito, siue non spontaneo quod est duplex scilicet vnum per vim, alterū per ignorantiā. natura enim semper vnū vni nō videtur opponi. Dicendum quòd hic vnū vni non duobus opponitur: spontaneum enim opponitur non spōtaneo, quod est vnum genus: quod postea subdiuiditur in duo membra, scilicet per vim, & per ignorantiam, vt dictum est. tanquam in duas species. 3

{ID autem est violentum.} Incipit Philosophus docere de vno mēbro ipsius inuiti vel non spōtanei quod fit per violentiam. Violentū est igitur, dicit Philosophus, definiēdo ipsum: est inquā, id cuius principiū foris tale existit in quod agens vel patiens nihil confert. In hac definitione tria notantur ad hoc vt aliquid sit violentū: vnum quòd principiū quod mouet non sit internum ei rei quæ mouetur violenter, sed sit ab extra: deinde quòd tale principiū sit potés per se mouere: tertio quòd id quod mouetur violéter, non conferat aliquid adiumenti mouenti ab extra. cùm igitur violēto deficit aliqua istarum conditionū, non proprie talis res appellatur violen- 4

ta.quomodo autem violētum sit,patet exemplis Philosophi: quando aliquis mouetur præter intentionem suam à vento, vel ab homine fortiore quàm sit ipse:talis motio dicitur violenta:si verò moueretur ad eam partem quam appeteret,non esset illa motio violenta.& ideo addidit,in quo nihil confert agens vel patiēs:& his duobus nominibus appellat illum qui mouetur violenter.agens enim & patiens eadē persona diuersis respectibus esse potest. nam ea ratione qua suscipit vim, dicitur patiēs,scilicet inquantum cōpellitur:inquantum verò compulsus agit aliquid aliud,vt si quis baculum habens in manu coactus a potētiore percutiat aliū:aget illud,& dicetur agens respectu illius quod agit,licet inuitus.Itaq; ea ratione qua suscipit in se vim,dicitur patiēs:ea verò ratione qua cōpulsus agit aliquid aliud,dicitur agens. Et notandum hic est quòd rectius vtimur hoc termino spōte & spontaneo, quàm voluntario.nam ad plura se extēdit spontaneū,veluti ad pueros, & belluas quàm voluntario: & alio vocabulo vtitur hic Philosophus in spontaneo, & alio inferius in ipso volūtario.

5 {AT EA quæ ob maiorum.} Hac in parte Philosophus primò affert quandam dubitationem, deinde eam soluit: postea ponit duas difficultates, demum concludit & declarat quæ sint violenta simpliciter,& quæ non propriæ sint. Dubitatur igitur in primis, vtrum quæ ob metū maiorum malorum, vel ob magnum bonum fiunt, sint dicenda fieri à nobis inuitis: & ponit exempla.

6 {TALES igitur actus.} Soluit dubitationē Philosophus tribus rationibus. Prima, illæ actiones quæ fiunt secundū rationem tēporis in quo aguntur,sunt magis spōtaneis similes quàm inuitis:at ea quæ fiunt ob metum maioris mali vel ob aliquod magnū bonum,fiunt pro tēpore: ergo sunt magis similes spōtaneis. nam omnis actio terminatur ad finē. Si igitur iacere in mare aurum fit ob salutem:salus autem est finis qui pro illo tēpore expetitur, & etiā qui proiicit cognoscit: ergo non impeditur appetitus nec cognitio,quæ sunt principij spōtanei: quare tales actus erūt magis similes spontaneis.

7 {EST enim in ipso.} Secunda ratio ad soluendam dubitationem:illæ operationes quæ collocantur in nostro arbitrio & potestate: vt agantur vel non agantur, sponte magis fieri videtur quàm inuite:at operationes quas facimus ob metū,

&hu

& huiſmodi, collocantur in noſtra poteſtate vt agantur vel non agantur:ergo ſpontè fieri videntur: nam principiũ mouendi organicas partes, quæ ſunt inſtrumenta in huiuſmodi actibus,eſt in nobis:ergo tales operationes ſpontè fiunt à nobis:ſed forte non fiunt ſponte ſimpliciter,ſed ſecundum quid, id eſt ſecundum tempus.non enim abſolutè,& in omni tempore ſponte fierent:dicuntur tamen ſponte fieri, quia principium agendi eſt in nobis. {IN actibus autem.} Tertia ratio ad dubitationem ſoluendam: illæ operationes quarum cauſa laudari aut vituperari ſolemus,videntur ſpontaneæ: at huiuſmodi actus qui fiunt ob metum,& ſimiles, ſunt tales vt eorum cauſa laudemur aut vituperemur: ergo videntur eſſe ſpontanei.Maior nota: minor probatur à Philoſopho, afferendo quoſdam gradus talium operationum.primus eſt gradus eorum qui faciunt aliquod turpe,& indecorum pro conſequendo aliquo commodo,& quandoq; laudantur,quandoque vituperantur.verum accipit hic turpe pro ſordido, quod refertur ad opus. nam turpe & turpitudo animi nunquã laudari poteſt, & hoc eſt turpe quod opponitur honeſto. eſt igitur duplex turpe: vnũ ſimpliciter,& de ſe turpe,quod nunquã honeſte agi poteſt, vt homicidiũ, adulterium,& alia generis eiuſdem.aliud eſt turpe ſecundum quid,vt virum in magiſtratu conſtitutũ per locum publicum currere,quod ab alio fieri poteſt non turpiter: at furtũ,& ſimilia ſemper ſunt turpia, & digna reprehenſione,& non poſſunt laudari.Philoſophus igitur intelligit hic turpe reſpectu corporis.Secundus gradus eſt eorum qui ſubeunt aliquid indecens, non tamen turpe animi: aliquid inquam vt fugiant magna mala: & iſti non laudantur neq; vituperantur, ſed dicuntur venia digni. Tertius gradus eſt eorũ, qui nullo modo ſunt laude aut venia digni, quia nulla cauſa debent cõpelli ad turpia perpetrãda, vt exẽplo Alcmeonis oſtẽdit Philoſophus:qui, vt Euripides refert, interfecit matrem, hortãte & impellente Amphiarao patre.

8

{EST autem interdum.} Affert breuiter duas difficultates quæ eueniunt in his quæ fiunt ob metum maiorum malorum:quarum vna eſt ex parte cognitionis,alia eſt ex parte experientiæ. ſententia patet in textu. {QVAENAM igitur dicenda.} Declarat nunc Philoſophus qualia ſint illa quæ ſimpliciter ſunt violenta: & item illa quæ ſunt violenta ſecundum 9 10

cundum quid,& ex aliqua parte.dicit igitur,cũ nos attulerimus quaſdã operationes quæ videntur eſſe mixtæ,quænam ſunt illa quæ ſunt ſimpliciter violenta?Et reſpõdet quòd illa ſunt talia,quæ aliquis agit compulſus,& coactus à principio foris exiſtente,in quo agens nihil cõfert:vt ſi quis coactus & compulſus in aliquem,percutiat illũ inuitus.ſecundo declarat id quod nõ ſimpliciter eſt violentũ.talia enim fieri videntur cũ fiunt ſponte,non ſimpliciter:ſed pro tempore ſponte aguntur,quoniã principium agendi vel nõ agendi eſt in nobis,& talia ſunt in noſtra poteſtate.poſtea repetit illam difficultatem quæ oritur ex parte cognitionis propter ſingula quæ reſpiciunt perſonã,tempus,locum,& alia ſimilia.cõcluditur ergo quòd illa dicuntur magis agi ſponte cum ſint in
11 noſtra poteſtate. {QVOD ſi quiſpiam iucunda.} Fuit opinio quorundam Philoſophorum,quòd homo agit ſponte ea omnia quæ proueniunt à recta ratione,inuitus autẽ agit turpia:& horum dicebãt non eſſe cauſam hominem,ſed res iucundas & pulchras,quæ ab extra cõpellebant:honeſtorũ verò hominem tantũ eſſe cauſam.hanc opinionẽ,quæ fuit Cirenaicorum,vt aiunt, multis in locis refellit Philoſophus, quia aufert liberũ arbitrium,& cõſultationem,& labefactat omnem moralem diſciplinã.nunc verò reprobat duabus rationibus.prima,ſi iucunda & pulchra afferunt violentiã,certè omnia quæ agimus eſſent violenta:ſed hoc eſt abſurdum. ergo iucunda & pulchra non afferunt violentiam.quòd autem illud ſequeretur,ex eo percipi poteſt quod omnes operantur,vt ait,ob iucunda & pulchra,ſiue vitioſe ſiue ſtudioſe operentur.Notandum quòd violentũ aut accipitur pro afferente vim,aut pro actione violenta quæ prouenit à tali,vt ita loquar,violentante,& vim afferente.hoc loco accipitur violentum pro eo quod affert vim homini.nam illi Philoſophi dicebant pulchra & iucunda neceſſario compellere.

12 {AT qui violentia.} Secunda ratio,Omne quod operamur violenter,cum dolore & moleſtia agimus: ſed operationes circa iucunda & pulchra non agimus cum dolore,ſed potius cum voluptate: ergo tales operationes non fiunt per
13 violentiam,vt illi Philoſophi volunt. {EST autem ridiculum.} Cõcludit Philoſophus ſententiã iam probatam,& affert definitionem violẽti,vt patet.Notãdum quòd violentum

tum tribus modis describitur à Philosopho. primo dixit in quo agens vel patiens nihil confert. secundo dixit, nec agens quicquam confert, & omisit patiens. tertio dixit nihil conferente eo cui vis affertur, & omisit agens: omnes tamen loci, re & sententia in idem redeunt, & vnã personam designant, quæ denominatur quãdoque ab agente, quãdoque à patiente, quandoque ab vtrisque. dubitatur vtrum violentũ sit causa sufficiens, vt quis agat inuitus: & videtur quòd non sit sufficiens. nam aliquis proiicit sursum lapidem. hic motus fit violentus: & tamẽ fit ab homine sponte. aliquis etiam saltat sursum, & fit motus violentus propter corpus, tamen non fit ab inuito, quia sponte eleuatur & saltat. ergo violentum non est causa sufficiens ad hoc vt quis agat inuitus. Oppositũ tamen dicit Philosophus, cùm diuidit inuitum in violẽtum, & in id quod est inuitum per ignorantiam. dicendũ quòd duplex est violentum: vnum contra naturã, & opponitur naturali: aliud est contra id quod sponte fit, & opponitur principio sponte agendi, quod propriè est in animalibus, & præsupponit cognitionem: primum verò non præsupponit cognitionem. Hac stante distinctione violenti facilè soluuntur dubitationes: sed ad hoc idẽ declarãdum ponuntur duæ conclusiones. Prima, Violentum quod opponitur naturali nõ est causa sufficiens vt quis agat inuitus, quia est priuatio tãtum motus naturalis, & nõ impedire videtur principium agendi sponte. Secunda, Violentum quod opponitur principio sponte agendi est causa sufficiens vt quis agat inuitus, & ad rationes: iactatio lapidis sursum est violenta respectu lapidis, quia est contra suum motũ naturalem: respectu vero proiicientis est spontanea. saltatio verò sursum est etiã spontanea respectu saltantis, & non est motus violentus. Nam animal ferri potest naturaliter sursum, deorsum, & ad omnes differentias positionis. sed cum dicitur quòd est violentus & oppositus naturali, dicitur respectu corporis, quia mouetur sursum cõtra naturam suam, de quo non est attendenda ratio, quia est pars compositi: sed est attendendus motus totius coniuncti, id est animalis, quod est tertia entitas: nec est tantũ anima, nec tantum corpus, sed tertia entitas constituta ex vtrisque. Itaque ille motus ratione partis, id est corporis, non potest denominare totum illum motũ violentum. Nam fit à principio

cipio interno animalis,& non à causa externa. Circa hanc partem,vt clarius intelligatur quid homo agit inuitus per violentiam:dubitatur vtrum operationes quæ fiunt ob metum maiorum malorũ fiant spõte an inuite,& an sint mixtæ, ita tamen vt magis sponte quàm inuite fiant,vt dicit Philosophus.Arguitur contra,Nullum mixtum est aliquid eorum ex quibus miscetur,sed tales operationes dicuntur mixtæ: ergo non sunt aliquid eorũ ex quibus sunt mixtæ.Maior patet,quia si mixtum esset aliquid eorũ ex quibus est mixtum, tunc totũ haberet naturam partis.Minor probatur auctoritate Philosophi,qui eas operationes appellat mixtas.secũda ratio , si istæ operationes magis sponte quàm non sponte fierẽt,vt dicit Philosophus,hoc esset ex eo,quia partim sponte,partim inuite fierent.at Philosophus dicit eas fieri magis sponte,quàm inuite:ergo partim sponte,partim non sponte: ex quo sequeretur quòd tales operationes,aut essent in eadẽ parte animæ,aut in diuersis,verùm neutro modo dici potest:primò non sunt in eadem parte animæ,quia sequeretur quòd contrarij actus essent in eodem:nec etiam in diuersis, quia contraria habent fieri circa idem subiectum:ergo non erunt partim sponte,partim nõ.Pro solutione dicendũ quòd Philosophus ostendit tales operationes consistere in tribus. primò de se & simpliciter non subiiciuntur principio sponte agendi. Secunda conditio quòd tales operationes dicuntur fieri à nobis sponte pro tempore:simpliciter autem non. Tertia cõditio est quòd tales operationes dicuntur fieri magis sponte,quàm inuite,quia vnaquæq; operatio debet diiudicari talis in tẽpore in quo fit,& cùm est actu,& non simpliciter.Ad rationem primã respondere possumus,quòd mixtũ nõ est aliquid ex mixtis,sed denominatur hic totum ab vna parte,& maiore,& principaliore,vt sæpe fit,id est ab sponte potius quàm ab inuito,quia potius fiunt sponte.Ad secundam respondetur & cõcluditur quòd partim sponte,partim inuite fiunt tales operationes,& sunt in eadem,& dependent ab eadem potentia animæ,id est ab appetitu.ille enim est principium mouendi,& renuendi.& cùm dicitur,tunc essent duo cõtraria in eodem subiecto:respondendum est contrarium hoc pacto,partim sponte,partim inuite,sed diuersis respectibus sumitur.si enim sumantur simpliciter,& de se,sine

conditione

conditione temporis,non dicentur fieri ſponte:ſi autem ſumantur in tempore in quo fiunt,tunc à nobis ſponte fiunt. & ſic patet , quòd tales operationes magis ſponte fiunt, quàm inuitè : propter tres conditiones quas dixit Philoſophus.& ſic habemus declaratum primum membrum eius 14
quod fit non ſponte,id eſt per vim. {OMNE autem quod per ignorationem. } Hæc eſt ſecunda pars huius primi capituli,in qua Philoſophus poſteaquam ſuperius diuiſit actus noſtros in ea quæ fiunt ſponte,& in ea quæ fiunt nõ ſponte: & rurſus id quod fit nõ ſponte bifariã ſit diuiſum in id quod fit per violentiã,& id quod fit per ignorantiã:cum declarauerit de inuito,& nõ ſpontaneo per vim:nunc declarat de non ſpontaneo,& inuito per ignorantiã:quod erat alterũ membrum declarandũ.verùm cùm aliquid fieri non ſponte per ignorantiam duobus modis euenire poſsit,aut per ignorantiam agere inuitũ,aut non agere inuitum,nec tamẽ ſponte, declarat Philoſophus differẽtiã quæ eſt inter agere per ignorationem inuitum,& agere per ignorationem non ſponte:& affert hanc ſententiam,quòd nõ omne quod fit per ignorantiã ſtatim ſequitur quòd fiat ab inuito:& probat hoc pacto, Omne quod fit à nobis inuitis per ignorãtiã,certè poſtquam cognoſcitur,affert nobis dolorem & pœnitudinem:ſed non omne quod fit per ignorantiã ſemper eſt tale,vt poſtea afferat nobis dolorem & pœnitudinẽ:ergo non omne quod fit per ignorantiã fit à nobis inuitis.Vel vt melius percipiatur forma rationis,dicatur hoc pacto,Omne quod fit per ignorantiam ab inuito,poſtea ſequitur pœnitudo & dolor:at aliquod fit per ignorantiã quod non ſequitur pœnitudo,& dolor:ergo aliquod fit per ignorantiam quod non fit ab inuito. Exemplum maioris:vt ſi quis per ignorationẽ interfecit aliquem,& poſtea cùm reſciuit,dolet & angitur.Exemplũ minoris:vt ſi quis pro plumbo ſibi debito ignoranter accepit argentum,& poſtea nec dolet,nec eũ pœnitet:talis non dicetur quòd inuitus acceperit,nec etiam ſponte,quia non cognouit.Nam id quod agitur ſponte,agitur per cognitionem noſtram.vnde tales erunt gradus.primò qui ſponte agit,per cognitionem:qui verò agit nõ ſponte,aut per violentiam,id erit de quo antea docuit:aut per ignorantiã,& hoc bifariam. rurſus aut inuitus,quia poſtea pœnitet:aut non ſponte,quia

poſtea

postea non pœnitet.& cum hic nõ habeat propriũ nomen,& sit tamen alius ab inuito,appelletur dicit Philosophus,nomine generis,id est non sponte agens,quia non potest dici quòd agat inuitus,cũ nõ pœniteat:nec etiã quòd agat sponte,cũ ignorauerit.Dicatur ergo quòd agat non sponte,& vocetur nomine generis,vnde ex dictis concluditur ista sententia Philosophi,quòd ignoratio ea quam dolor,aut pœnitudo non sequitur,nõ est causa vt aliquid agatur ab inuito:sed illa tantùm quam postea sequitur dolor aut pœnitudo.

15 {AT enim.} Affert differentiam quæ est inter ignorantem agere,& per ignorantiã agere:vt ostendat ignorantem esse & non esse causam vt aliquid fiat ab inuito:& vult quòd cùm duplex sit ignorantia,vna qua aliquis est ignorans,alia per quam agimus ignoranter,quòd ista differant inter se:& hoc ostendit duabus rationibus,Ebrius & iratus nõ operãtur per ignorantiam,sed per iram & ebrietatem:attamen ebrius & iratus agit ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiam. Diuersa igitur sunt ista.Maior est clara,quia ebrius & iratus agit per ebrietatem vel iram,nõ per ignorantiam.Minor,quia agit ignorans cùm non cognoscat id quod agit ira vel ebrietate impeditus,vt patet.Secunda ratio,Non omnis malus operatur per ignorantiam:at malus operatur ignorans,ergo non omnis ignorans agit per ignorantiã.Patet ratio,quia malus non agit malum per ignorationẽ.esset enim venia dignus:tamen omnis malus agit ignorans,quia ignorat finem ob quam agit:& cùm sit malus,illum finem existimat esse bonum,quia habet iudicium corruptum.

16 {INVITVS autem.} Posteaquam ostẽdit quòd ignorãtem,& per ignorantiam agere non sunt idem,sed istæ duæ ignorationes differunt:nũc ostendit quòd ignoratio ea qua aliquis dicitur esse ignorans,non est causa vt aliquis iure dicatur operari inuitus,sed illa potius quæ fit in circunstantiis rerum singularium,cum hoc vt sequatur pœnitudo. Talis enim ignoratio videtur esse digna causa,vt aliquis dicatur agere inuitus & non est causa vitij,sed digna venia. Affert igitur primò vnam sententiam,scilicet quòd ignoratio eius quod prodest,id est ignorare veram vtilitatem & bonum in rebus,non est causa vt aliquis dicatur agere inuitus.& probatur hoc pacto,Illa ignorantia quæ fit cum electione

non

non est causa vt aliquis agat inuitus: at ignorantia eius quod prodest, & nostri boni fit cum electione: ergo talis ignoratio nō est causa vt aliquis agat inuitus. Maior patet: id enim quod fit cum electione, nō fit inuitè. Minor, Ignoratio enim eius quod prodest, & nostræ vtilitatis, & perfectionis fit per electionem. Ignorare enim id quod prodest, & etiam scire illud est positum in nostra potestate: & si illud nō scimus quod scire oportebat, per electionem id factū est: quia sic placuit nobis, cùm in nostra potestate fuerit collocatum. Patet igitur quòd ignoratio eius quod prodest nō est causa vt aliquis dicatur operari inuitus, nec excusationem meretur. Item dicit ꝙ nec ea ignoratio quæ est vniuersalis, est causa vt quis agat inuitus, nec est digna excusatione aut venia, sed pœna potius, & reprehensione. Erat enim in nostra potestate collocatum cognoscere illud vniuersale vel non cognoscere, ergo non est causa ignoratio vniuersalis vt quis agat inuitus. Ex quibus infert ꝙ illa ignoratio quæ est alicuius circunstantiæ non vniuersaliter sumptæ. sed singularis, est causa vt aliquis dicatur operari inuitus: & hæc digna venia, & misericordia, quia peccauit ignoratione alicuius circunstantiæ, quam particulariter non potuit percipere. & cùm multæ sint ignorationes, vt patet, ista tantùm vltima excusationem habet, & causam vt aliquis dicatur agere inuitus. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta sunt, ꝙ ignorantia siue ignoratio est multiplex. vna est ignoratio eius quod prodest nostræ perfectioni. alia est ignoratio circunstantiarum quæ requiruntur ad mediocritatem, & studiosam operationem constituendam: quas inferius enumerabit Philosophus: Verū ignoratio eius quod prodest, bifariam esse potest: aut in vniuersali, aut in particulari. in vniuersali, hoc pacto: vt si quis ignoret non esse adulterium comittendum, & huius ignorationis ipse homo est causa, quia in sua potestate erat tam cognoscere ea quæ cognoscenda sunt, quàm non cognoscere. quinetiam vult Philosophus vt leges quæ ad nos pertinent, teneamus. Ignorare igitur in vniuersali vel peruersè scire, quod est etiam alio modo ignorare, ipse homo est causa. alia est ignorantia eius quod prodest: ignorantia inquam in particulari: vt si quis ignoret hoc adulterium non esse committēdum. Itaque supra vniuersale erat adulterium non esse com-

mittendum: particulare hoc vel illud adulteriũ non esse cõmittendum. & huius etiam ignorationis culpa est in nobis, & his duobus modis errat prauus, ignorando tam in vniuersali quàm in particulari id quod est bonũ. Relinquitur ignoratio circunstantiarum quæ etiam bifariam sumi potest, scilicet in vniuersali, & in particulari: exemplũ primi, vt si quis ignoret tempus, locum, & alias huiusmodi circunstantias, quas & scire debet: & si postea peccat, quia ignoret in vniuersali, non est dignus excusatione, nec dicere potest quòd egit inuitus, quia nesciebat in vniuersali talem ac talem circunstantiam: at tu scire debebas. Exemplum secũdi est, vt si quis cùm operatur ignorat aliquam circunstantiam, quia non potuit ei illa particularis esse nota, quia deceptus fuit ex huiusmodi causa: vt si quis filium percusserit existimans esse patriæ hostem, & similia: quæ venia sunt digna, & hæc tantùm ignorantia, scilicet alicuius circunstantiæ in particulari est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, si post factũ sequatur pœnitudo, & dolor. Ex dictis quatuor conclusiones afferri possunt. Prima, Ignoratio in vniuersali vtilitatis vel eius quod prodest nõ est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare vsuram vel adulterium esse malum. Secunda, Ignoratio vtilitatis vel eius quod prodest, in particulari non est causa vt aliquis dicatur agere inuitus, vt ignorare hoc vel illud adulterium esse. Tertia, Ignoratio alicuius circunstantiæ in vniuersali non est causa vt quis agat inuitus, vt ignorare locum, aut tempus variare res agendas. hæ tres species ignorationum non sunt causa vt aliquis dicat se inuitum operari, quia & ignorare & scire erat in sua potestate collocatum, & non habet excusationem. Quarta, Ignoratio alicuius circũstãtiæ in particulari & singulari est causa vt quis dicatur agere inuitus, cum hoc tamen vt posteaquam cognouit, doleat & pœniteat: & hoc pacto dicitur inuitum per ignorantiam, vt etiam magis patebit inferius per ea quæ dicentur. Notandũ ꝙ in speculatiuis sunt nonnulla principia vniuersalia: vt de quolibet affirmatio & negatio, & si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia, & alia huiusmodi. in actiuis quoque, vt omne honestum prosequendũ: omne turpe fugiendum, & similia. verũ vt in scientiis speculatiuis ea sunt cognitu necessaria, sic etiam ista in actiuis actionibus & virtu

virtutibus necessariò requirũtur. {FORSITAN igitur nõ.} 17
Posteaquã Philosophus attulit illas differẽtias ignorationis, ex quibus ostendit nõ omnẽ ignorationẽ esse causam vt aliquid agamus inuiti: nũc Philosophus affert numerũ circũstãtiarũ, quas appellat singulas: circa quas versatur omnis nostra actio. & primo enumerat ipsas circunstantias, deinde declarat ipsas, & ostẽdit quęnã sint illæ circũstãtiæ, quibus ignoratis fit vt quispiam agat inuitus. postremò cõcludit quid sit inuitũ per ignorantiã. enumerat igitur in primis circunstantias vel cõditiones quæ requiruntur in qualibet operatione, & affert septem, quanuis nomine vnius duas intelligi velit. Prima circunstantia est quis, id est ipse agens: secunda quid, id est actus quẽ agit ipse agens. Tertia circa quid, id est materia circa quã versatur. Quarta in quo, & hoc bifariam, scilicet in quo loco, & in quo tempore. Quinta quo, id est quo instrumento agit. Sexta gratia cuius, id est finis ob quem agit. Septima quomodo, scilicet fiat actio: vt sensim vel vehemẽter: parum vel nimium quàm sit opus, & similiter. Et istæ sunt omnes circunstantiæ, circa quas versatur omnis actio. cũ autem sint tot, & non sint neque plures neque pauciores, ostẽdi potest hoc pacto: omnis circunstantia aut respicit agens & causam actus, aut respicit ipsum actũ. si agens & causam actus tunc aut est causa efficiens, aut finalis, aut materialis: si efficiens, aut est principalis, id est quis, & persona agentis: aut instrumentalis, id est quo. si finalis, tunc est finis, id est gratia cuius: si materialis, tunc est circa quod: & sic habemus quatuor circunstantias ex parte causæ actus. sin vero circunstantiæ respiciant ipsum actum: tunc considerabitur, aut secũdum substantiam & essentiam suam, id est quid: aut secundum mẽsuram suam, id est in quo, scilicet vel loco vel tempore: aut secundũ qualitatem, id est quomodo. & sic habemus tres alias.

{VNIVERSA igitur hæc.} Postquam Philosophus enumerauit conditiones, & circunstãtias circa quas nostri actus versantur: nunc ostendit qualiũ sit ignoratio, quia nõ omniũ circunstantiarum est ignoratio. & dicit quòd omnia hæc, scilicet collectiuè, nemo ignorabit modo sit sanæ mentis. nam personam agẽtis nemo ignorare potest, aliter seipsum ignoraret: quod non fit nisi sit aliquis insanus. In aliis vero ignoratio fieri potest, vt ostendit Philosophus: & incipit afferre 18

secundã circũstantiam,scilicet quid est id quod agit vt si quis ignoret,vt dicitur de Aeschylo,qui in sua poesi dicitur edidisse arcana quibus vtebãtur in sacris Cereris : vnde vocatus in iudicium ad Areopagum,excusauit se quòd per ignorãtiam egisset. Aliud exẽplum est,vt si quis mucronẽ educens à vagina vt ostenderet,interficit eũ cui volebat ostendere: hic ignorare videbatur quid ageret. Tertia circũstãtia est circa quod, scilicet materiam,vt accidit Meropæ circa filiũ Cresfõtem quem interficit hostem esse ratus. Ignorari etiã potest quarta circunstantia,id est quo,scilicet instrumẽto: vt si quis ignoret hastam habere cuspidẽ: vel credat lapidẽ quẽdã esse pumicem,& proiiciens percutiat aliquẽ. Itẽ ignorari potest gratia cuius,id est finis,id est quinta circũstantia. vt si medicus incidat venã gratia sanitatis,& sequatur oppositũ. Ignorari etiã potest modus,id est sexta circunstantia,vt si pugil docere volens sensim se agere credens,vehemẽtius agat,& afferat vulnus. Omisit Philosophus declarationẽ in quo,id est circa locũ & tempus,tanquã per se notã. Ignoratio autẽ talis fieri potest quando ignoratur vtrum sit sacer locus an prophanus: similiter vtrum dies festus an non. Deinde dicit Philosophus, quòd ille qui ignorabit aliquã istarũ septẽ conditionũ, scilicet in particulari,dicetur agere inuitus: pręcipue si eueniet vt erret,& ignoret illa duo,scilicet circa quid,id est materiã circa quã,& gratia cuius,id est finẽ. nemo enim vellet ignorare istas. itaq; si eueniet vt in particulari ignoret istas, præcipue dicetur agere vel egisse inuitus. sic igitur circa singulas istas fieri in operãdo ignoratio potest præter vnã, scilicet personam agentis. nũquam enim seipsum ignoraret nisi insanus.

19 {EIVS igitur.} Declarat Philosophus quòd ignoratio alicuius circunstantiæ est causa vt aliquis agat inuitus, si hoc addatur vt sequatur pœnitudo & dolor. ex quibus habemus inuitũ per ignorantiã esse id quod fit ignoratione alicuius circunstantiæ ex septẽ enumeratis: excipitur enim persona agẽtis cum hoc etiam addito,vt posteaquàm cognouit,sequatur pœnitudo & dolor & sic habemus declaratũ alterũ membrũ non spõtanei. id est inuitũ per ignorãtiã, vt manifestè patet.

20 {CVM autem id inuitus.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus posteaquam determinauit de eo quod fit à nobis inuitis,aut per vim,aut per ignorantiam: nunc declarat

clarat spontaneum,& id quod fit à nobis spontè, deinde excludit,& posthabet terrorem quorundam, scilicet Cyrenaicorum, vt aiunt. Definit igitur in primis id quod spontè fit,& talis definitio oritur ex antè determinatis. nam si id quod operamur inuiti, aut per vim, aut per ignorantiam agimus: certè id sponte fiet cuius principium internum est in agente: & hæc pars est contra inuitum per violentiam, cuius principiũ extra est. Præterea addit, in agente sciẽte singularia circa quæ actus fiunt,& hæc pars est contra inuitum per ignorantiam, & his duobus mẽbris distinguitur ab illis sibi oppositis. Pulcherrime igitur processit Philosophus, declarãdo & definiendo primo illa duo mẽbra, scilicet inuitum per vim,& inuitũ per ignorãtiã: quia difficile erat declarare id quod spõte fit, nisi antea essent illa declarata. oppositorum enim eadem est disciplina,& vnum contrarium cognoscitur per alterum. 21

{FORSITAN enim.} Nunc Philosophus refellit errorẽ & opinionem quorundam de eo quod spontè fit, & dicit ꝙ forsitan illorũ sententia non est vera, quæ dicit ꝙ illa quæ efficiuntur per iram aut cupiditatem fiunt à nobis inuitis. 22

{PRIMO nanque.} Affert rationes ad refellendam eam sententiã,& ostendendũ quòd illa quæ fiunt per iram aut cupiditatẽ fiunt spõte: probat autẽ sex rationibus. Prima ratio, Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatẽ, non fiũt sponte, sed inuite vt dicũt illi: tunc nullũ animal præter hominẽ, nec etiã pueri agerẽt spõte. at cõsequens falsum: ergo & antecedens. nam videmus pueros sua sponte agere nonnulla, & bruta etiam sponte sua accedere ad pascua, & similia. Notandum quòd appetitus est duplex, aut rationis, aut sensus. Appetitus rationis, id est voluntas quæ semper præsupponit rationem, est in pueris in potentia, quia nondum ea operantur. Appetitus sensitiuus est in eis actu. at in brutis nullo modo est appetitus rationis, sed vnus tantum quo animalia dicũtur agere spontè: quare spõtaneum est principium in eis nullo modo voluntarium. Ex quo hic patet id quòd suprà diximus, quòd id quod multi accipiunt voluntarium, dici debet spontaneum: quod extenditur ad plura quia non solum competit animalibus rationalibus, sed etiã brutis. volũtarium tantum rationalibus. vnde Philosophus cum loquitur de spontaneo, dicit Græcè ἑκούσιον, cum de voluntario βούλητον.

23 {DEINDE quærendum est vtrum.} Secunda ratio. Si omnia quæ fiunt per iram & cupiditatem, fierent à nobis inuitis, tunc aut omnia tam bona quàm mala fierent à nobis inuitis: aut bona spõtè: mala verò inuitè. at neutrũ horum est: ergo nec illud, scilicet quòd ea quæ aguntur per iram & cupiditatem fiant à nobis inuitis, quòd autem neutrum horũ sit, probatur. Nam primo omnia, scilicet tam bona quàm mala, non fiunt propterea a nobis inuitis, quia tunc homo nihil ageret sponte, cum omnis ferè nostra actiua operatio fit aut circa iram, aut circa cupiditatem, & tamen homo quandoq; agit sponte: nec item est secunda pars vera, quòd bona fiant à nobis sponte: mala verò non. cum vna sit causa vnumquenq; principium à quo bona & mala prouenire & procedere possunt: verum idem erit iudicium de ipsis, nam absurdum est ponere duo diuersa, scilicet sponte & inuitum, procedere ab vna causa: & eodem principio, scilicet sponte agendi, id est, cùm vnum sit principium sponte agendi amborũ, absurdum est dicere quod talia, id est honesta proueniunt, & fiunt sponte: turpia verò à nobis inuitis. & sic patet conclusio.

24 {ABSVRDVM est etiam.} Tertia ratio. Si ea quæ fiunt per iram & cupiditatem fierent à nobis inuitis: tunc omnia quæ oportet appetere fierent inuitè. consequens est absurdum: ergo & antecedẽs. quòd autem hoc esset absurdum, probatur à Philosopho, quia oportet appetere sanitatem, disciplinam: & dicere quòd ista fiant à nobis inuitis, absurdũ est. Sunt etiam nonnulla pro quibus quantum oportet irasci debemus. vt si videamus patrem verberari iniustè: at dicere quod talia agamus inuiti, videtur esse alienum à ratione.

25 {VIDENTVR etiam ea.} Quarta ratio. Ea quæ fiunt à nobis inuitis afferũt nobis molestiã, & dolorẽ: at ea quæ per cupiditatẽ vel iram agũtur, non afferũt nobis eo pacto dolorẽ, sed potius voluptatem: ergo talia non fiunt à nobis inuitis.

26 {PRAETEREA quid interest.} Quinta ratio. Ea quæ licet fugere pariter, & non fugere, spõte à nobis agũtur: at tam ea quæ per mentẽ quàm ea quæ per iram cupiditatémq; peccantur, licet fugere cum sint in nostra potestate: ergo tã illa quàm ista sponte à nobis aguntur. quasi dicat, nulla differentia est inter ea delicta quæ fiunt à ratione, & ea quæ per iram fiunt vel cupiditatem: differentia inquam non est, quantum

ad hoc

ad hoc quòd vtraq; fugere possumus, cùm sint in nostra potestate, & in hoc idem sit iudicium de vtrisq;, etsi illi dicerẽt: isti affectus non sunt humani, quia sunt in parte animæ irrationali, mens autẽ semper est cũ ratione. Dicet Philosophus quòd non sunt minus humani: quia si sint in parte animæ irrationali per essentiã, tamen sunt in parte rationali per participationẽ, quæ obtẽperare potest rationi in ipso homine, vt patebit. Notandum quòd ratio etiam errat & delinquit, etsi recta ratio nunquam erret, quia est cum prudentia. Errat autem ratio cùm abest prudentia, & vrgente appetitu succumbit: vt in vitiosis apparet, vt in incontinente vel in intemperato, & auaro, & similibus: & delinquit circa ea quæ sunt in nostra potestate: ideo puniuntur huiusmodi delicta, & dicuntur spõte agi à nobis. vincitur enim ratio, & se obfuscari permittit ira vel cupiditate, & male diiudicat & errat. quòd si dicamus delicta quæ fiunt per mentem & rationem, fieri à nobis sponte: profectò & illa quæ per iram cupiditatémq; peccantur, sponte à nobis fieri dicamus oportet, cùm in hoc, scilicet sponte vel non sponte fieri idem sit iudicium de vtrisq;.

{AFFECTVS autem rationis.} Sexta & vltima ratio. o- 27
perationes quæ fiunt à nobis inuitis non videntur esse propriè humanæ: at operationes quæ fiunt à cupiditate & ira, sunt humanæ: ergo non fiunt à nobis inuitis. Maior patet, quia humanæ operationes collocantur in nostra potestate. Minor, quia ira & cupiditas siue irascibilis, & concupiscibilis sunt principia in homine, & sunt in appetitu: qui, etsi sit irrationalis per essentiam, tamen est rationalis per participationem & obedientiam rationis. In brutis verò nonnullo modo est rationalis, & per hanc rationem videtur tangere motiuum illorum. Dicebant enim ista duo principia carere ratione, & esse in homine, sicut principium nutriendi, & similia, quæ non fiunt à nobis sponte. potentia enim nutritiua de se semper nutrit, siue velimus siue non, dum viuimus. at illi dicebant idem iudicium esse de ira & cupiditate, vnde hoc refellit Philosophus, ostendendo quòd etsi sint expertia rationis secundum essentiam suam: tamen sunt participantia rationis, & possunt obtemperare rationi, & ideo humana: quia in brutis hoc fieri non potest, nec etiam in vegetatiua potentia quæ nullo modo est apta obedire ra-

tioni, vt in fine primi libri ostendit Philosophus: & sic concludit quòd ea quæ per iram & cupiditatem fiunt, sponte dicuntur fieri.

De electione. CAP. II.

28 DEterminatis autem his: eo inquam quod sponte, & eo quod inuitus quispiam agit: consequens est ut de electione dicamus. Ipsa nanque
29 uirtuti esse familiarißima, & magis quàm
30 ipsi actus diiudicare mores uidetur. Electio itaque sponte quidem nostra uidetur fieri. Non tamen est idem quòd illud quod sponte fit. Sed quod fit sponte ad plura sese extendit. est enim cum pueris, & animalibus cæteris nobis commune. electio uerò non est communis. Et ea quæ à nobis repente fiunt, sponte quidem nostra fieri dicimus: electione uerò
31 non dicimus. Qui uerò dicunt ipsam esse cupiditatem, uel iram, uel uoluntatem, uel opinionẽ quandam: non rectè dicere uidentur. etenim electio non est commune homini cum rationis expertibus. at cupiditas est, & ira. Et incontinens cupiens quidem non tamen eligens agit. continens autẽ con
32 trà; eligens quidem, at non cupiens agit. Et cupiditas quidem aduersatur electioni: cupiditati uerò, cupiditas non repu-
33 gnat. Cupiditas præterea iucundi est & molesti. electio ue-
34 rò neque molesti neque iucundi. Ira etiam minus esse uidetur. quippe cùm ea quæ fiunt ira, minime per electionem fie
35 ri uideantur. At uerò neque uoluntas est: tametsi finitima hæc esse uidentur. electio nanque non est eorũ quæ fieri nequeunt. quòd si quis eligere dixerit ea, amens esse uidebi-
36 tur. uoluntas autem est, ut immortalitatis. Et uoluntas quidem est, & circa ea quæ per ipsum qui uult, nequaquam agerentur. * Volumus enim histrionem aliquem uincere certamen: at eligit talia nemo, sed ea quæ per seipsum existimat fore

*οἷον ὑποκριτήν τινα νικᾶν, ἢ ἀθλητήν.

fore posse. Præterea uoluntas quidem magis est finis ipsius: 37
electio autem eorũ quæ ferunt ad finem. Vt sani quidem esse
uolumus: eligimus autẽ ea quibus erimus sani. & felices qui
dem esse uolumus, atq; ita dicimus: eligimus autẽ non con=
uenit dicere: Atque omnino circa ea uersari uidetur electio 38
quæ in nostra sunt potestate. Opinio quoque non est. Opi= 39
natio nanque circa uniuersa uidetur esse: nec minus circa æ=
terna & ea quæ fieri nequeunt, quàm circa ea quæ nostra in
potestate sunt collocata. Et falso, ueróque diuiditur: non ma
lo, bonóque. electio autem hisce magis. Electionem igitur 40
idem esse & opinationem omnino, nemo forsitan dicit. at
nec etiam est idem quòd opinatio quædam. eligendo nanque
bona uel mala quales quidem sumus: opinando autem non
sumus. Et eligimus quidem capere aliquid, aut fugere, aut 41
aliquid talium. opinamur autem quidnam sit, uel cui confe-
rat, uel quo pacto conducat. sed capere aut fugere non ni=
mium opinamur. Et electio quidem laudatur ex eo: quia est 42
eius quod oportet magis, uel quia est recta. opinio uerò ex
eo quia est uera. & eligimus quidem quæ maximè scimus 43
esse bona: opinamur autem ea quæ non nimium scimus. Vi= 44
dentur præterea non ijdem homines eligere optima, atque
etiam opinari. sed quidam opinari quidem melius: ob ui=
tium autem non ea quæ oportet eligere. Nihil autem refert
si antecedat electionem aut comitetur opinio. non enim
idipsum nunc perscrutamur: sed si idem sit electio quod o=
pinatio quædam. Quid igitur aut quale quid sit electio: 45
cùm nihil sit eorum quæ diximus? Videtur itaque sponte
quidem à nobis fieri. attamen non omne quod sponte agimus
est eligibile: sed id cuius consultatio antecessit electio nan=
que cum ratione est atque mente. Subsignificare autem id & 46
nomen uidetur: innuens ipsum ex alijs legibile esse.

COMMMENT.

28 DETERMINATIS autem his.} Hoc est secundum capitulum: in quo Philosophus postquam de principio sponte agendi, & non sponte agendi, & de eo quod sponte, aut non sponte fit anteà docuerat: nunc consequens erat, vt tractaret de electione quæ est principium externarum operationum. docet igitur in primis ad moralem philosophum pertinere considerationem de electione: deinde ostendit quidnam est electio. demum quid ipsa est, definiendo eam vt patebit. dicit igitur in primis quòd de electione determinare oportet, & ostendit quòd talis consideratio pertinet ad moralem philosophum duabus rationibus. Prima ratio. Consideratio eius quod est familiarissimum virtuti pertinet ad moralem philosophum: at electio est familiarissima virtuti: ergo consideratio electionis pertinet ad moralem Philosophum. Maior nota. nam Philosophus morum considerat de virtute, & de omnibus pertinentibus ad virtutem. Minor probatur, quia virtus oritur ab electione. Item electio cadit in definitione virtutis, & ideo est ei coniunctissima. Secunda ratio. Consideratio eius rei pertinet ad moralem Philosophum, quæ maximè ostendit mores, & virtutes: sed electio est huiusmodi: ergo eius consideratio pertinet ad moralem.

29 {QVAM actus ipsi.} scilicet externi actus. Notandum quòd electio videtur esse actus internus, sicut est etiam actus qui fit sponte, & isti actus oriuntur à principiis internis: verùm etsi actus externi ostendant mores, & virtutes vel vitia: non tamen vt electiones quibus præcipuè diiudicantur virtutes inesse vel non inesse. Nam externi actus possunt fieri per accidens, & propter ostentationem, vel simulatione aliqua, vel ignorantia, vel violentia: electio verò sponte fit, nec alterius imperio subiicitur, nisi illius qui eligit. & sic electio, vt dicit Philosophus, maximè indicat virtutem.

30 {ELECTIO itaque sponte.} Hac in parte Philosophus ostendit quidnam sit electio. Nam fuerunt variæ opiniones de ipsa. quidam enim cupiditatem, quidam iram, quidá opinionem esse dixerunt. Has opiniones remouet Philosophus, & simul inquirit genus electionis ponendum in definitione: postea ponuntur differentiæ quibus electio differt ab aliis. Ostendit igitur in primis quòd electio non est omnino id quod

quod sponte fit,hoc pacto:Illa non sunt eadem,quorũ alterũ ad plura se extendit,quàm alterum:at id quod sponte fit,& spontaneum,ad plura se extẽdit quàm electio:ergo id quod sponte fit & electio non sunt eadem.Maior,ea differunt quibus nõ eadem cõpetunt,& sic magis vniuersale à minus vniuersali,& genera à speciebus suis.Minor,Spõtaneum ad plura se extendit,quia & in pueris,& in brutis inueniri potest, non autẽ electio.Item repẽtini motus vt per irã,& huiusmodi,dicuntur fieri sponte,nõ tamen cũ electione:ergo ad plura se extendit sponte quàm electio:ergo non omnino idem. Notandum quod electio præsupponit rationem : id quod sponte fit præsupponit appetitũ:vnde ad plura se extendit: & dici potest quòd vbicunque sit electio,ibi spontaneũ:non autẽ econtrà,quia in aliquibus est sponte,vt in brutis & pueris,in quibus non est electio.sicuti dicimus in naturalibus, quòd vbicunque est ratio,ibi videtur esse appetitus,non autem econtrà.quare id quod sponte fit,se habebit tãquam genus:electio verò vt species.Dubitatur,quia non videtur verum id quod Philosophus dicit de animalibus brutis.quòd in his nõ sit electio.nam videntur eligere: & in pascuis prose qui ea quæ prosunt,& fugere opposita quæ nocent.Dicẽdum quòd electio potest considerari duobus modis,aut propriè aut impropriè.Propria erit duarum rerũ propositarum alterius acceptio,cum cõsultatione.impropria est acceptio alterius cum appetitione.Prima competit tantũ habentibus rationem.Secunda verò irrationabilibus,quæ habent sensum, & appetitum sensitiuum.Philosophus autem loquitur de electione vera,& quæ proprie dicitur electio,quæ non competit nisi habentibus rationem,& sic patet solutio.

{QVI verò dicunt.} Probat electionem nõ esse cupiditatẽ quatuor rationibus.Prima,Electio nõ est quiddã commune homini cum aliis animalibus:at cupiditas & ira commune quiddã cum aliis animalibus:ergo electio non est cupiditas.Maior clara,& iam probata.Minor etiã patet,quia electio præsupponit rationem quæ nõ est in aliis animalibus præterquam in homine.& animaduertendũ quod Philosophus hic ostẽdit iram,& cupiditatẽ esse penitus diuersam ab electione:superius verò ostendit id quod spõte fit differre ab electione,sed nõ omnino vt ista.nã vult id quod fit spõte,esse 31

tan

tanquam genus respectu electionis:hic autẽ iram,& cupiditatem omnino exterminat,& disiungit ab electione.& hic etiam nõ rectè sumunt qui voluntariũ & inuoluntariũ accipiunt pro eodem quod spontaneum,& nõ spontaneum.sunt autem diuersa,vt sæpe diximus,quia spontaneũ ad plura se extendit,& sæpius repetimus hoc,quia non parũ refert hæc distinctio quam dicimus ad hanc materiam percipiendam.

32 {ET incontinens.} Secunda ratio.si electio esset idẽ cum cupiditate,omnis cupiens esset eligẽs,& omnis eligens esset cupiens.cõsequens falsum;ergo & antecedẽs.quòd autem sit falsum,declaratur exẽplo cõtinentis & incontinentis.continens enim cũ electione,incontinens verò cũ cupiditate,non autem cum electione operatur,vt apparet in septimo,vbi de continentia & incõtinentia docet.ibi enim patebit quod in continente ratio vincit:in incontinente verò cupiditas.vnde alter cum electione:alter verò cum cupiditate operatur.

33 {ET cupiditas.} Tertia ratio:cupiditas non aduersatur cupiditati:electio aduersatur cupiditati:ergo electio non est cupiditas.Maior:nam si cupio diuitias,non cupio paupertatem,& econtrà:vnde contraria nõ cadunt sub cupiditate,ita vt simul sint contrariæ,& de cõtrariis cupiditates.Minor patet exemplo cõtinentis & incontinentis,in quibus alterum parit cupiditas:alterum verò electio,id est oppositum vult. Dubitatur:quia Philosophus dicit cupiditatẽ cupiditati non aduersari.hoc nõ videtur verum.nã aliquis cupit famam,& cupit etiam colligere pecunias.at ista videntur cõtraria,quia magnis & magnificis sumptibus non tenacitate pecuniarum acquiritur fama.Dicẽdum quòd cupiens famã,cupiet etiam ea omnia quibus acquiritur fama,& magnificos sumptus & similia.Itaque hoc modo intelliguntur contrariæ cupiditates:vt aliquis cupiat famam,& non cupiat famam:vt simul cupiat paupertatem & diuitias,luxuriam & continentiã.hoc fieri non potest,& hoc modo cupiditas nõ est contraria cupiditati.at electio est cõtraria cupiditati,vt in continente &
34 in incontinente apparet. {CVPIDITAS præterea.} Quarta ratio:cupiditas est iocundi & molesti,electio nõ est iocundi & molesti:ergo electio non est cupiditas.patet ratio media in figura.cum enim cupimus aliquid,& id nobis adest, est iocundum:cùm autem non adest,est nobis molestũ.vnde

præsentia

præsentia eius quod cupimus percipimus voluptatem:ab-
sentia verò dolorem:electio vero ea ratione qua habet ob-
iectum bonum eligibile non est iocundi & molesti.
{IRA etiam.} Suprà attulit vnã rationẽ,qua simul osten 34
debat quod electio nõ est cupiditas nec ira:verùm superius
magis intendebat ostendere quòd non est cupiditas,quia illa
ex declaratione statim apparet ista.Affert igitur vnam ratio
nem sic,Electio minus videtur esse ira quam cupiditas.at nõ
est cupiditas:ergo multo minus ira.patet ratio.nam de quo
magis videtur inesse & non inest:nec ergo de quo minus.
Item per iram adeò motus repentini fiunt vt cùm electione
non fieri posse videantur,electio verò est cũ consultatione.
{AT vero nec voluntas.} Posteaquàm declarauit,& pro- 35
bauit quòd electio nõ est cupiditas nec ira:hac in parte osten
dit pluribus rationibus quòd nõ est voluntas.nam cùm sit fi-
nitima,multi Philosophi dixerunt esse voluntatem.Prima
ratio.Electio non est impossibilium,volũtas est impossibi-
lium:ergo electio non est voluntas.patet ratio media in figu
ra.nam voluntas expetit interdum impossibilia,vt immor-
talitatem,& non mori:electio verò est eorum quæ fieri pos-
sunt,& à nobis fieri.Notandum quòd voluntas late patet.&
absolutè fertur in bonum,& est amplissima potẽtia,quia in-
terdum extenditur ad impossibilia vt videmus:electio verò
est tantum eorum quæ à nobis fieri possunt,vt diximus.
{AT voluntas quidem.} Secũda ratio:voluntas est etiam 36
earum quæ à volũtate fieri nõ possunt:electio est tantũ eorũ
quæ ab eligente fieri possunt:ergo electio non est voluntas.
ratio patet exemplo certantiũ,& est alia à superiore ratione:
quia illa dicebat quod volũtas erat interdũ impossibilium,
hæc dicit quod voluntas est interdũ eorum possibiliũ,id est
quæ fieri possunt,nõ tamen à nobis volentibus:vt si videre-
mus duos duces prælium cõmittentes,vellemus alterũ vin-
cere,quod fieri posset,& tamen nõ est positũ in potestate no-
stra:electio vero est tantũ eorũ quæ ab eligente fieri possunt.
{PRAETEREA voluntas.} Tertia ratio voluntas magis 37
est finium,electio est eorum quæ sunt ad finem:ergo electio
non est voluntas. {ATQVE omnino.} Cõcludit quasi re- 38
petendo rationem superius tactã,quæ videtur potissima ra-
tio per quam voluntas distinguitur ab electione,id est quòd

electio

electio est eorum quæ sunt in nostra potestate,& fieri possunt ab eligente:voluntas verò interdum est eorum quæ nõ sunt in potestate eius,& non possunt fieri à volente.Notandum quod Philosophus dixit quòd voluntas est magis finis,quia voluntas videtur interdum esse eorum quæ sunt ad finem,& electio etiam videtur interdũ esse finis.verum propriè sumpta voluntas vult finem,& id quod expetit sub ratione finis. Eodem pacto electio non improprie.sic enim esset etiam ipsius finis sed proprie dicta est eorum quæ sunt ad finem.& si quando fines cadunt sub talem electionem,non vt fines, sed sub ratione eorum quæ sunt ad finem ,cadere videntur.

39 {OPINIO quoque non est.} Hac in parte Philosophus ostendit electionem nõ esse opinionem siue opinationẽ.& primo ostendit quod non est omnino idem quod opinio:deinde quòd nullo modo est opinio.primò quòd nõ est omnino idem,ostẽdit duabus rationibus.Prima,Opinio versatur nõ solum circa agibilia à nobis,sed etiam circa ea quæ sunt æterna,vt circa substãtias separatas,& huiusmodi:at electio versatur tantũ circa ea quæ ab eligẽte fieri possunt:ergo electio nõ est opinio.Item opinio distinguitur,& diuiditur vero & falso:at electio non diuiditur per verum & falsum,sed magis bono & malo:ergo electio non est omnino opinio.

40 {AT nec etiam.} Superius probauit Philosophus quòd electio nõ est omnino idem quod opinio,& tamen hoc non excluderet quòd aliqua vel aliqua ex parte non posset esse idem.ideo nunc ostendit quòd nec etiam aliqua ex parte est idem cũ opinione.& hoc pluribus rationibus.prima ratio, Ex opinione nõ efficimur quales,verum ex electione efficimur quales:ergo electio nõ est opinio.ratio apparet,quia ex opinione alicuius rationis pertinentis ad fortitudinem non dicimur statim fortes,sed moderatè & cũ mediocritate eligendo,dicimur fortes:temperati,vt cùm terribilia,& huiusmodi moderatè eligimus.& ponit hic Philosophus electionem & opinionẽ versantes circa idem,& tamẽ diuerso modo,quia electione dicimur quales,opinione autem minimè.

41 {ET eligimus.} Secunda ratio.ex opinione nõ sumimus hoc aut illud,nec prosequimur aliquid aut fugimus,sed ex electione prosequimur aut fugimus:ergo electio nõ est opinio.Maior,nam opinamur aliquam rem terribilem:non tamen

men statim fugimus illam. Ex hac opinione minor patet, nam cùm proponitur nobis aliquis finis acquirendus, cõsultamus de mediis quæ sunt ad talẽ finem, & eligimus, & prosequimur aut hoc, aut illud, aut etiam fugimus hoc vel illud.

{ELECTIO quidem laudatur.} Opinio laudatur, quia 42 est vera: & vituperatur, quia est falsa. Electio verò laudatur ex eo quòd est recta: vituperatur verò quia non est recta: ergo non idem est opinio & electio. {ET eligimus.} Quarta 43 ratio. Opinione opinamur ea quæ non sunt nobis maximè certa: at electione eligimus ea quæ sunt nobis maximè certa: ergo electio nõ est opinio. nam opinamur ea quæ nõ sunt nobis certa. Verùm intelligibilia nobis certa scientia scimus, agibilia nobis certa & constituta electione eligimus.

{VIDENTVR præterea.} Quinta ratio, Si electio & opi- 44 nio essent idem, tunc vnus & idẽ homo qui opinaretur optima eligeret eadem: sed hoc nõ fit, ergo &c. Non enim sequitur, vt qui opinetur bona, eligat illa: vt si quis opinetur quòd fortitudo est res bona, non tamen eligit illas operationes quibus illa consequi posit. quòd & si opinio esset eadẽ, cùm aliquis opinaretur aliquod bonum, eligeret illud: hoc autem non fit, vt patet. His allatis Philosophus dicit quòd si quis diceret quòd opinio antecedebat electionẽ vel electio opinionem, nihil refert quantũ ad hoc vt dicantur esse eadem, quia vtrouis modo sumatur, differunt, & non sunt vllo modo idem. vtrum verò opinio præcedat an electio, non videtur esse præsentis speculationis. ea enim sunt in nobis principia, quæ ordinẽ inter se habent. dici tamen potest quòd opinio præcedit, & sequitur diuersis respectibus: præcedit, cum opinionem quis facit de aliquo bono quod postea eligit: sequitur, veluti si quis elegerit bene facere vel prodesse amico: deinde euenit inde aliquid mali ex quo aliã facit opinionẽ, & secum ratiocinatur, nõ esse amicũ beneficiis afficiendũ ne mali aliquid inde eueniat, & tunc erit opinio sequens: & hoc pacto antecedit opinio, & euenire etiam potest vt sequatur.

{QVID igitur.} Hæc est tertia pars huius cap. in qua 45 ostendit quid sit electio, non tamen perfectè, sed in sequenti capitulo definiet eam perfectè vt patebit. concludit igitur quòd cùm electio spontaneum in totum non sit, nec cupiditas, nec ira, nec voluntas, nec opinio. Videtur tamen quòd sit spont

ſpontaneum. at non omne, cùm ad plura ſe extendat, ſed id tantùm cuius conſultatio anteceſsit. eſt igitur electio ſpontaneum id cuius conſultatio præceſsit, & ad hoc probandum videtur afferre duo ſigna. Primum quòd electio eſt cum ratione & mente, & per menté accipit hic rationem cum diſcurſu. aliud ſignum ſumitur à nomine electionis: quaſi ex quibuſdam propoſitis vnum ante alia ſumatur & legatur.

46 {CVM ratione.} ſcilicet actiua. {ET mente.} ſcilicet actiua quæ diſcurrit & inquirit.

De conſultatione. CAP. III.

47 *ET eſtne de omnibus conſultatio, & omne quoduis eſt conſultabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? Atque dicendum eſt forſitan conſultabile non id eſſe de quo quiſpiam inſipiens, uel mente captus, ſed id de quo ſanæ mentis quilibet*
48 *conſultaret. De æternis autem nemo conſultat. ut de mundo: uel de diametri lateriſque incommenſurabilitate. Sed*
49 *neque de ijs quæ conſiſtunt quidem in motu: ſemper autem fiunt eodem modo ſiue neceßitate, ſiue natura, ſiue propter*
50 *aliquam aliam cauſam: ut de ſolſtitijs atque ortu. Neque de ijs quæ aliàs aliter ſeſe habent: ut de ſiccitatibus, imbribúſue.*
51 *Nec item de ijs quæ eueniunt à fortuna: ut de theſauri inuentione. Sed neque de humanis omnibus rebus. nam quonam pacto reſpublica Scytharum optimè gubernaretur: nemo Lacedæmoniorum conſultat. nihil enim horum*
52 *per noſipſos fieri poteſt. Conſultamus autem de ijs rebus agẽdis, quæ in noſtra ſunt poteſtate. hæ etenim reſtant. Cauſæ nanque uidentur eſſe: natura, neceßitas, fortuna &*
53 *mens inſuper, ac omne quod per hominem efficit. hominum*
ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις. *autem quiſque de ijs conſultat quæ agi per ipſum poſſunt. Atque circa *exactas quidem ſcientias & ſufficientes, nõ eſt conſultatio: ut de literis, non enim ambigimus quonam pacto lit*

cto literæ sint scribendæ. Sed de ijs consultamus quæ fiunt 54
quidem à nobis: non tamen semper eodem modo. ut de
agendis per medicinam uel pecuniariam artem: & eo ma=
gis circa gubernandi facultatem, quàm exercendi artem de=
liberamus, quò minus exacta est. & de cæteris simili mo=
do. Atque magis circa artes, quàm circa scientias. nam
circa ipsas magis ambigimus. Consultatio autem in ijs
uersatur, quæ plerunque quidem fieri possunt: incerta ta=
men sunt quonam euenient pacto, & in quibus est * in= ἀδιόριστον. quæ sunt indeterminata.
determinatio. Atque cùm magnis de rebus deliberare uolu=
mus, sumimus & alios ad consilium, diffidentes nobis=
ipsis, tanquam non sufficientibus ad discernendum. Con= 55
sultamus autem non de finibus: sed de ijs quæ ad fines ipsos
perducunt. Nec enim medicus si sanabit, nec orator si per=
suadebit, nec reipublicæ gubernator, si bene, rectéque le=
gibus ciuitatem instituet: nec denique cæterorum quisquam
de fine deliberat: sed omnes posito quodam fine, quemadmo
dum & per quæ fiet ille, considerant. Atque si per plura pos
se fieri uidetur, per quod illorum facilimè, optiméque
fiet, perquirunt. sin per unum: quonam pacto per illud
fiet, & illud item per quid efficietur considerant. idq; fa=
ciunt, donec ad primam perueniant causam, quæ quidem
in inuentione est ultimũ. Qui nanque consultat, is quære=
re uidetur: dictoq; modo perinde atque * designationem li διάγραμμα.
nearum resoluere. Non autem omnis perquisitio, consulta
tio esse uidetur. Mathematicæ nanque perquisitiones, con-
sultationes non sunt. omnis autem consultatio est continuò
perquisitio. idq; quod ultimum est in resolutione, primum 56
esse constat in generatione. Atque si consultantes in aliquid 57
inciderint, quod quidem fieri nequeat, desistunt: ut si sit pe=
cunijs opus, has autem habere non possint. quòd si uideatur

fieri posse, tunc agere aggrediuntur. Ea uerò dicimus fieri posse: quæ per nosipsos fieri possunt. nam ea quæ per amicos fiunt, per nosipsos quodammodo fiunt: quippe cum principium sit in nobis. Quæruntur autem quandoque quidem instrumenta: quandoque autem usus ipsorum, & in reliquis simili modo. Interdum per quod, interdum
58 *quomodo, aut per quem modum. Videtur igitur (ut dictũ est) homo principium actuum esse: & de ijs esse consilium quæ agi ab ipso possunt, & actus aliorum esse gratia, finis igitur non erit consultabilis: sed ea quæ ducunt ad fines. Nec etiam singularia: ut si panis sit hoc, uel confectum sit ut oportet. hæc enim sensus ipsius fiunt. Quod si sem-*
59 *per quispiam consultauerit, in infinitum abibit. Consultabile autem & eligibile idem est. ipsum tamen eligibile definitum iam est. Quòd enim cæteris ex consultatione prætulimus, id eligibile est. desinit enim tunc demum unusquisque perquirere quonam aget pacto, cum in seipsum principium*
60 *redigit. & in id suiipsius quod antecedit. hoc est enim quod eligit. Patet hoc ita esse & ex uetustißimis rebuspublicis. quas imitabatur Homerus: quæ nanque reges eligerent, ea*
61 *populo renuntiabant. Cùm igitur ipsum eligibile sit consultabile appetibile ex ijs quæ in nostrà sunt potestate: & ipsa electio deliberatiua appetitio rerum erit earum quæ in nostra sunt potestate. nam simul atque dijudicauimus ex consultatione: affectamus deliberatione. Quid est igitur electio, figura sit dictum. & circa quæ uersatur: & eorum esse quibus ad ipsos fines acceditur.*

COMMENT.

47 ET EST ne de omnibus consultatio. } Hoc est tertium capitulum, in quo Philosophus posteaquam declarauit de eo quod sponte fit & electione: nunc docet de consulta-

tione

tione.ex quo etiã patebit definitio electionis,in qua cadit cõ sultatio:est enim electio quasi quidã finis,& effectus cõsultationis:quare ad cognoscendã electionẽ perfectè,opus est cognoscere ipsam cõsultationẽ.Diuiditur in tres partes.In prima declarat quid sit illud quod cadit sub consultationẽ. In secunda ostẽdit modũ,& effectum eius,& terminum. In tertia comparat consultationem cũ electione.in prima igitur parte affert per modũ dubitationis ea,in quibus est consultatio, & de quibus:& soluit in genere,dicendo quod non de omnibus est consultatio,sed his tantũ de quibus homo sanæ mentis deliberat quæ autem sint ista in sequẽtibus determinabit.

{DE æternis autem.} Primo igitur ostendit de quibus nõ fit cõsultatio,vt illis exclusis relinquantur ea de quibus fit, & affert omnes causas quæ afferri solent circa ea quæ sunt,& argui potest hoc pacto,Omnia quæ sunt, aut necessaria sunt à causa necessaria,vt æterna: aut natura,vt siccitates,& grandines:aut à fortuna,vt inuentio thesauri: aut à mente nostra, & à quibusdã principiis quæ in nobis sunt:sed nec circa prima, nec circa secunda,nec circa tertia consultatio fit: ergo circa quarta,scilicet circa ea quæ fiũt à mẽte nostra,& nõ quacũq; sed à mẽte actiua.Hæc argumẽtatio à Stoicis appellatur per quinq; aut plura sine demonstratione. probatur autẽ primo quòd cõsultatio nõ sit circa æterna.Circa ea quæ aliter se habere & à nobis fieri possunt est cõsultatio.at ea quę sunt æterna,nõ possunt fieri à nobis,& semper se habẽt eodẽ modo, & sunt necessaria & perpetua:ergo æterna nõ cadũt in cõsultatione vllo pacto.Notandũ quod quædã sunt æterna,quę semper sunt talia vt substantiæ separatæ:quædã verò ex parte demõstrationis,quæ sunt & principia necessaria, & cõclusiones necessariæ ex talibus principiis. & ideo Philosophus attulit duo exẽpla,scilicet mũdum & diametrũ, qui semper & eodẽ modo est incõmensurabilis costæ eiusdẽ quadrati: pro cuius declaratione notãdũ est quòd diameter in multis figuris reperitur,& loquamur de figuris planis,non de solidis. est igitur diameter circuli,& de hoc non loquitur Philosophus. est etiã diameter quadrãguli,qui est figura quæ quatuor lineis, & quatuor angulis cõtinetur:habet aũt plures species. Omne enim quadratũ est quadrãgulus,nõ autẽ ecõtra. est quadratũ æqualiũ laterũ,& rectarũ linearũ species quadrãguli.est etiã

figura ex altera parte longior. Item Rombus & Romboidis. Philosophus igitur loquitur de quadrangulo qui est æqualiū laterū, & rectarū linearum, id est de quadrato: & dicit quòd non potest vnquam reperiri aliqua cōmunis mensura qua & diameter, & costa vel latus eiusdem quadrati commensuretur: vt exempli gratia, diameter dicitur quadrati linea, quæ ducta ab angulo ad angulum diuidit quadratum in duas partes æquales: numerus quadratus dicitur, qui resultat ex multiplicatione alicuius numeri in seipsum, qui vocatur radix illius numeri quadrati, vt tres sunt radix huius numeri quadrati IX. Nunquam igitur reperietur communis mensura diametri & costæ: nam ter tres cōstituunt nouem: tunc vltra, nouem & nouem cōstituunt decem & octo. Nunquam reperietur radix, & numerus qui in seipsum ductus constituat decē & octo: nā propinquior: est quatuor: at quater quatuor cōstituunt sexdecim. quare hoc est impossibile reperire cōmunē mensurā diametro, & lateri eiusdem quadrati. Verum de aliquo quadrangulo veluti de aliqua figura ex altera parte longiore fieri posse videtur. sumatur quadrāgulus ex altera parte lōgior, & apparebit quod diameter erit commensurabilis cum costa eiusdem. sit costa maior vt quatuor, minor vt tres diameter erit vt quinque. nam ducatur quatuor in seipsum & III. alterum constituunt XVI. alterū IX. quæ faciunt XXV. cuius radix erit V. & diameter V. quæ in se ducta constituunt XXV. ergo habent cōmunem mēsurā, diameter alicuius quadranguli ex altera parte longioris, & eius costa, at in quadrato quod est figura æqualiū laterū, & rectarū linearū: diameter cōmunem mensurā nullo pacto habere potest cum latere, & costa eiusdem quadrati. sequeretur enim quòd numerus par & impar essent æquales inter se: quod est absurdū. quare nunquam est cōmensurabilis, vt dicit Philosophus: & hoc est necessarium, scilicet quod nunquam sit commensurabilis.

49 {SED neque de iis quæ.} Probat etiam nunc quòd consultatio non est circa ea quæ sunt in motu tali, vt semper eodē modo fiāt, siue hoc sit natura, siue necessitate ab alia causa vt à Deo. hæc sunt ortus & conuersiones syderum, quæ modo in parte vna, modo in altera fiunt: tamen certo & fixo ordine fiunt. Circa hæc non est consultatio, & hoc probari potest eodem medio quo probauimus superius: quia consultatio est circa

circa ea quæ à nobis fieri possunt & aliter se habere. Notandum quod Philosophus dicit siue à natura, siue necessitate, siue propter aliam causam: quod posuisse videtur propter varias opiniones philosophorum. quidam dixerũt cœlum moueri necessitate quadam cum sit rotũdum, quia in circuli motu quædam pars pellit, quædam pellitur: & eadem quæ pellit, pellitur necessario, alij dixerunt cœlum moueri natura, vt ignis natura sua fertur sursum: sic cœlum circulo. vnde Philosophus dicit in libro de cœlo, quòd si pars cœli auferretur ab eo, & ponatur hic inferius apud nos, quòd illa non feretur sursum aut deorsum, sed circulo mouebitur. alij dixere cœlũ moueri sicut anima, scilicet ab anima sua ideo Philosophus videtur enumerare plures causas. sed de hac materia determinare non est præsentis considerationis.

{NEQVE de iis quæ alias.} Ostendit hic Philosophus quòd 50
etiam consultatio non est de his quæ fiunt à natura quæ vario modo sese habent. Nam superiora de quibus dixit, etsi semper mouentur, tamen semper fiunt eodem modo: hæc vero mouentur non solum localiter, sed etiam mutantur, & circa talia non est consultatio: quod probari potest eodem me-
dio, quia non possunt fieri à nobis. {NEC item de iis quæ 51
eueniunt.} Ostendit etiam quod consultatio non est circa ea quæ fiunt à fortuna. Nam etsi ea quæ fiunt à fortuna dicuntur fieri à mente humana per philosophum: tamen fiunt per accidens, vt idem inquit in libro Physicorum. & ideo nõ videntur proprie fieri à nobis quia fiunt & eueniunt pręter intentionem nostram: vt fodiens terram vt serat arbores, inuenit thesaurum præter propositum, & intentionem suam.

{CONSVLTAMVS.} Declarat Philosophus quæ sunt 52
ea de quibus consultamus. nam remotis omnibus quæ fiunt aut necessitate, aut natura, aut fortuna, vel casu: restat vt illa cadant in consultationem, quæ à mente fiunt, non tamen omnia, sed ea tantum quæ sunt posita in nostra potestate, & fieri à nobis possunt. Et omne quod per hominem, vt voluntas & similia principia.

{ATQVE circa exactas.} Hac in parte Philosophus de- 53
clarat de quibus humanis est consultatio, considerando res vt sunt sub artibus certis, & scientiis, & facultatibus, aut non certis, & affert tres sententias. Prima est quòd de his non

est consultatio quæ sunt determinata & certa. Secunda quòd non æquè de omnibus quæ à nobis fieri possunt, est consultatio. tertia quòd magis consultamus de iis quæ cadunt sub arte, quàm de iis quæ cadunt sub scientia. primo igitur sic probat, Consultatio est de rebus dubiis: sed ea quæ sunt determinata per aliquam scientiam, non sunt dubia: ergo de iis non est consultatio. patet ratio exemplo Philosophi. nam literæ sunt determinatæ per artem, & scientiam grammaticæ quomodo scribi debeant: ergo talia non cadūt in cōsultationem.

54 {SED de iis.} Secunda sententia probatur hoc pacto: de iis omnibus quæ non sunt æque, & eodem modo certa non consultamus: sed ea quæ à nobis fieri possunt non æque sunt certa: ergo non de omnibus talibus est consultatio. {Atque magis.} Tertia sententia est, quod magis consultamus de iis quæ cadunt sub artibus, quàm de iis quæ cadunt sub scientiis. & ratio est, quia ea quæ cadunt sub artibus, sunt minus certa, & de magis dubiis magis consultamus. Notandum quòd non vult Philosophus quòd ea quæ cadunt sub scientiis agantur à nobis, & non cōsultamus de scientiis, sed de modo, id est quo modo posimus ad illarum cognitionem accedere, & minus circa scientias, quam circa artes, quia modi illi sunt magis determinati. Dubitatur circa prædicta, quia Philosophus dixit quod consultatio est de iis quæ sunt in nostra potestate, & aguntur à nobis: quod non videtur esse verū hoc pacto: Iura & leges non sunt in nostra potestate, & tamē de iure, & legibus cōsultamus: ergo cōsultamus de iis quæ nō sunt in nostra potestate. Maior. leges & iura sunt in potestate principis, & legūlatoris. Minor. cōsulimus iuriscōsultos, & illi cōsultant de iis. Illa quæ aguntur à seruis non sunt in potestate domini. & tamen cōsultamus de illis: ergo non tantū cōsultamus de iis quæ in nostra sunt potestate. imbres & siccitates, & talia non sunt in nostra potestate, & tamē homines cōsultant de iis veluti, vtrum æstas sit futura humida an sicca, &c. oppositum tamen dicit Philosophus, & ostendit quod de iis est consultatio tantum quæ in nostra sunt potestate. hoc pacto, vt fieri possint à nobis & nostra opera. Pro declaratione notanda sunt tria. primū est definitio cōsultationis quæ videtur esse talis. Consultatio est inquisitio rationis qua de rebus agendis dubiis atq; incertis aliquid inuenitur certū, & determinatum.

verum

verùm consultatio potest accipi duobus modis: ab vno tantum, aut inter plures, cùm consultatio est de magnis rebus, & magni ponderis: in qua solemus sumere socios ad consultandum, ex quo fit aggregatum ex pluribus consiliis. Secundum quod affertur est, quòd cõsultatio est de iis quæ à nobis aguntur, & fieri à nobis possunt: quod probatur, quia circa quæ versatur electio, & etiam consultatio. Tertiũ est. ꝙ consultatio non est de omnibus quæ à nobis aguntur, sed de rebus dubiis & incertis: non autẽ omnia quæ à nobis aguntur sunt dubia, & incerta & indeterminata. patet igitur ex iis quod consultatio est inquisitio per rationẽ, quia de rebus agendis aliquid emergit determinatũ, & est de iis quæ fieri possunt, aut à nobis aut ab eo cui datur cõsilium, & non de omnibus talibus, sed de dubiis. Ad rationes, & ad primã cùm dicitur quòd iura & leges non sunt in nostra potestate: dicendum quod iura non cadunt sub potestate iurisconsulti, sed gubernatoris reipublicæ vel principis. verùm iurisconsultus dat consilium interpretãdo mentem legumlatoris, & dat modũ consequendi tale ius. Ad secundã cùm dicitur, ea quæ fiunt à seruis non sunt in nostra potestate: dicendum quod ea quæ fiunt à seruis aliquo modo dicuntur fieri à domino, & videntur cõcurrere tanquam vna causa: ita quòd dominus, & seruus vna tantum sint causa efficiẽs: sed dominus causa principalis, seruus verò esse videtur tanquam causa instrumẽtalis. Ad quartam cùm dicitur quòd imbres & siccitas non sunt in nostra potestate, & tamẽ de iis consultant homines: dicendũ quòd cõsultatio sit de iis, non vtrũ fiant, sed quid agendũ sit si tãlia eueniant.

{CONSVLTAMVS autem non de finibus.} Hæc est se- 55
cunda pars, in qua Philosophus posteaquam ostendit de quibus est, & de quibus non est consultatio: nunc ostendit modũ, & effectum siue terminum consultationis. Et primo declarat modum & ordinem procedendi in consultatione, deinde effectum eiusdem: postremo terminum ipsius. Dicit autem in primis quid est præsupponendum in cõsultatione, & non est aliquo modo inquirendum. nam in omni cõsultatione præsupponendus est finis aliquis, de quo non est cõsultatio: quia tunc ex parte finis esset processus in infinitum, quod est absurdum. non igitur est consultandum de fine: & hoc probat exemplo medici qui præsupponit sanitatem: deinde inqui-

rit,& consultat de iis quæ ducunt ad sanitatem,similiter facit orator, qui præsupponit suasionem afferendam auditoribus, & similiter gubernator ciuitatis præsupponit sibi finem: deinde consultat de iis quibus acquiri possit:& dicit quòd duo inquirimus per consultationem, scilicet modum quo, & per quæ,id est per quæ media vel instrumenta fieri possit,vt assequamur talem finẽ,& de his primò consultamus: postea verò quomodo sit nobis vtendum talibus instrumentis. fit autem talis resolutio quousq; deueniamus ad id quod est vltimum quod inuenimus per nostram perquisitionem & resolutionem:quod tamen est primum in operatione:& à quo incipimus operari:sicut euenire videtur in geometria,in qua fit resolutio posteriorum figurarum, quas resoluimus in priores figuras,probãdo semper posteriores designationes per priores iam probatas, quousque deueniamus ad vnam primam indemonstrabilem,quæ nullo modo in aliam resolui possit. & videtur esse vt illa quæ primo ponitur ab Euclide, quòd super datam lineam contingit triangulum æquilaterum collocare. simili modo consultans proposito fine videtur perquirere media,& resoluere & peruenire ad vnum quod est vltimum, quod inuenit perquirendo, & primum à quo incipit operari. exempli gratia, Gubernator reipublicæ proponit sibi pacem esse cum hostibus faciendam tanquam finem. mittendi sunt oratores ad aliquem principem vel rempublicam quæ se interponat: at decernendi. ergo cogendus est senatus. hoc videtur esse vltimum quod inuenit in resoluendo,vt ita loquar,& perquirendo: primum tamen à quo incipiendum est operari. & dicit Philosophus quòd non omnis perquisitio est consultatio. nam geometra non consultat, quanuis perquirat & resoluat. non igitur omnis perquisitio est consultatio: sed econtrà,omnis cõsultatio est perquisitio. Nam perquisitio est tanquam genus. & differentiæ possunt colligi ex supradictis: & habebimus eius descriptionem, quòd consultatio est perquisitio de iis rebus quæ à nobis fieri possunt, quorum incertus est euentus.

56 {IN resolutione.} Id est, quod est vltimum quod inuenimus perquirendo,veluti,Congregandus est senatus vt decernantur legati in superiori exemplo, id est primum in generatione, id est in principio operationis vnde incipimus.

ATQVE

{ATQVE si consultantes.} Hac in parte Philosophus ostendit effectũ consultationis: quæ est executio. & dicit quod si consultantes inciderint in aliquod quod fieri nequeat, desistunt: sin verò fieri posit, aggrediuntur: & declarat illam partem quomodo intelligatur id agi à nobis posse, dicendo non tantum quæ per nos ipsos, sed etiam quæ per amicos possumus. Sunt enim amici tanquam instrumenta. & quemadmodum instrumentorum vsus principium est in nobis: ita & amicorum esse videtur. verùm quandoque quæruntur instrumenta quibus vtamur si eorum vsus est certus, & determinatus. quandoque verò quæritur opus, & vsus ipsorum, id est inuentis instrumentis quomodo ipsis vtamur ad rem exequendam. Itaque interdum quæritur quibus instrumentis, interdum quomodo vtamur. 57

{VIDETVR igitur vti.} Declarat Philosophus quasi concludendo quòd in omni consultatione est quidam terminus: & hoc ostendit ex parte agentis hominis, quia intendit in his quæ ab eo fieri possunt, & de quibus cõsultat aliquem terminum ex parte finis, quia omnis actio est ob aliquẽ finẽ: ergo & consultatio. Item ex parte instrumẽtorum quæ sunt media quæ ducunt ad finem, ne fiat processus in infinitum: fit igitur consultatio ob aliquẽ finem, non tamen de fine. Nec certe singulares res, vtrum scilicet sint, cadunt in consultationem, vt si hoc sit panis. bene caderet in consultationem, quomodo melius comparari possent, vt cõmeatus in exercitu: sed vtrũ hoc sit panis non cadit in consultationem, quia patet per sensum. 58

{CONSVLTABILE autem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquã ostendit ordinem, & effectum, & terminum cõsultationis: nunc comparat consultationem, & electionem inter se declarando vtrunque. Nam cùm consultatio cadat in definitionem electionis, vt diximus, necesse fuit interponere declarationem eius vt melius innotescat ipsa electio. Ostendit igitur in quo differunt, & in quo conueniunt ex parte obiectorum, quæ sunt consultabile & eligibile. ex obiectis enim indicantur operationes: ex operationibus potentiæ: ex potentiis essentiæ. Nam obiecta sunt nobis notiora quàm actus, & actus quàm potentiæ, & potentiæ quàm essentiæ, vt inquit Philosophus in libro de anima. Obiecta igitur ista, scilicet consultabile, & eligibile idem 59

ſunt in re: differunt autem ratione. Nam idem inquantum eſt conſultabile, præcedit ſeipſum inquantum eſt eligibile. Idem enim iam conſultatum & determinatum eſt eligibile. Præcedit igitur cõſultatio electionem, & probari poteſt hoc pacto, Iudicium rationis præcedit electionem, aut eſt ſimul cum ea: ſed conſultatio præcedit iudicium rationis,& determinationem: ergo præcedit electionem. Patet ratio ex dictis Philoſophi. Nam in conſultando & perquirendo aliquis tũc deſinit procedere vlterius in cõſultatione, cùm acceſsit ad id principium quod collocatur in ſeipſo, id eſt, cùm id principium à quo incipiendum eſt operari redigit in ſuam poteſtatem:& cùm reducit idem in antecedens ſuiipſius, id eſt, in potentiam electiuam,& rationem electiuam ſuimet, quæ dicitur antecedens, quia maximè antecedit ratio actiua ſiue potentia electiua, ſequitur poſtea electio & actio. Probat etiam ab autoritate Homeri, qui introducit reges, vt primo conſultent, deinde eligant: demum proponant populo vt exequantur id quod elegerunt. Poſſet etiam illud dictum Homeri referri vt ſit quaſi confirmatio eius quod dixit, ſcilicet quòd tunc deſinimus vlterius inquirere & conſultare cùm reduximus in ipſos, id eſt, in poteſtatem noſtram illud principium, ſcilicet quod eſt vltimum in reſolutione,& primum,& principium à quo incipimus operari. vt permaneamus in eodem exemplo, propoſita pace vt fine cõſultatur de mediis mittendi ſunt oratores cum talibus mandatis, Quid vltra decernendi, quid vltra congregandus ſenatus: quod eſt vltimũ in perquiſitione,& primum, & principiũ à quo debemus incipere operari. Cùm reduximus in nobis iſtud principium, ſcilicet vt quandocunq; velimus poſsimus cõgregare ſenatum: tunc ceſſat omnis cõſultatio, & eligimus illud vt congregetur ſenatus: deinde fit, id eſt, congregatur. quare primo eſt conſultatio: poſtea electio: demum actio: & ſic ordinatur ſucceſsiuè.

60 {PRINCIPIVM.} Id, quod in reſolutione & perquiſitione eſt vltimum, & primum, & principium à quo incipimus operari. Id quod antecedit, id eſt rationem actiuam. Suiipſius, ſcilicet ſuimet eligentis:& non eſt referendũ illud ad principium, vt nonnulli expoſitores forſitan facerent. Græcè enim dicit ἀυτȣ̃, id eſt, ipſiuſmet reducentis,& eligentis: non autem ipſius principij. diceretur enim ἀυτῆς, id eſt, in fœminino genere,

nere, sicut est ἀρχὴ, principium apud Græcos in fœminino.
{CVM igitur ipsum eligibile.} Ex dictis concludit defini- 61
tionem electionis, scilicet quòd electio est appetitio earum rerum quæ à nobis fieri possunt ex cõsultatione proueniens. Concludit autem sic: eligibile est consultabile, appetibile de numero eorum quæ sunt in nostra potestate constituta: ergo electio est appetitio eorum quæ sunt in nostra potestate. Patet ratio per locum à coniugatis, & dicit Philosophus quòd simul ac diiudicauimus aliquid per consultationem, appetimus illud, cùm antea non affectaremus: vnde electio videtur operatio quædam intellectus actiui simul cum appetitu, scilicet rationali, id est cum voluntate.

De voluntate, & voluntate affectabili.

CAPVT IIII.

Oluntatem autem finis quidẽ ipsius esse, iam 62
paulò antea diximus. Sed uidetur alijs quidem 6
esse ueri boni; alijs apparentis boni. Atque sit sententia quidem eorum qui uerum bonum id
*esse censent quod est *affectabile uoluntate: ut id non sit af-* βουλητὸν
fectabile uoluntate, quod is qui non rectè expetit, uult. Nam
si sit, erit & continuo bonũ. at erat fortè malum. Senten- 64
tia autem eorum qui bonum apparens inquiũt esse quod est affectabile uoluntate, ut nihil sit prorsus quod suapte natura sit affectabile uoluntate: sed id quod unicuique uidetur. at
aliud alij uidetur: & repugnantia fortè. Quòd si hæc non 65
placẽt: dicendũ est simpliciter quidẽ & reuera uerum bonũ esse affectabile uolũtate: unicuiq; uerò, id quod unicuiq; uidetur. Studioso igitur id est affectabile uoluntate, quod uerè est bonum: uitioso uerò, quicquid contigerit. Fitq; hoc perinde atque in corporibus ipsis. his enim quorum corpora bene sese habent: salubria sunt, ea quæ uerè talia sunt, ijs autem quorum corpora sunt ægrota, non hæc ipsa, sed alia similiter & amara ac dulcia: & calida, atque grauia: & singula

cætero

cæterorum. Studiosus enim homo rectè singula iudicat: & singulis in rebus id ipsi uidetur quod uerè est tale: in unoquoque enim habitu sunt propria quædam honesta atq; iucunda, atque in singulis plurimum fortasse præstat uir studiosus, in dignoscēdis ijs quæ uerè talia sunt propterea quòd est ut norma quædam atque mensura ipsorum. Multitudo uerò decipi uidetur ob uoluptatem. ipsa nanque bonū quidem non est: bonum tamen esse uidetur. prosequuntur igitur ipsam tāquam bonum: dolorē autē fugiunt tāquam malum.

COMMENT.

62 VOluntatem autem finis. } Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam docuit de eo quod spontè fit, & de consultatione, & electione: nunc docet de voluntate quæ est actus internus à quo procedunt operationes externæ, & dicitur non solū potentia volitiua voluntas: sed etiā operatio. In hoc autem capitulo tractat de eo prout dicit actum, & operationem ipsius potentiæ voluntatis, ostendendo circa ea quæ est actus talis, & declarando id quod est affectabile voluntate, id est obiectū voluntatis. Diuiditur autem hoc capitulū in tres partes. In prima ostendit quòd voluntas est finis, nō eorum quæ sunt ad finē. In secunda ponit opinionem quorundam de obiecto ipsius voluntatis. In tertia ponit opinionem suam de ipso obiecto. In prima igitur repetit vnam sententiam de voluntate, scilicet quod voluntas est finis. Nam ea quæ sunt ad finem volumus non primo & per se, sed propter finem. Nam volumus ea quæ sunt ad sanitatem non primo propter illa, sed propter ipsam sanitatem, cùm ea intendimus vt finem.

63 { SED videtur. } Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert duas opiniones diuersas de obiecto voluntatis. Prima est, quòd id tantum quod est per se bonū, sit obiectum voluntatis. Secunda est, quod id tantū quod est apparens bonum, sit obiectum volūtatis. Reprobat igitur in primis opinionem primam hoc pacto: Si id quod est obiectum voluntatis, esset tantū per se bonum: tunc id quod vult malus, non esset obiectum voluntatis, nec esset volitum: sed hoc absurdum

dum est,ergo antecedens. patet ratio,quia si id quod est obiectum voluntatis esset tãtum verè bonum,certè id quod malus,& non rectè eligens vellet,non esset affectabile voluntate,id est volitum:vel si id etiam esset volitum tũc illud esset etiam per se bonũ:cùm autem id quod malus vult fieri possit vt sit malum:sequeretur quòd malum esset per se bonum, quod est absurdum:ergo absurdum etiam erit dicere quòd id tantum quod est per se bonum est affectabile voluntate, vel est volitum,aut obiectum voluntatis.

{SENTENTIA autem eorũ.} Reprobat secundam opinionem dicentiũ id tantũ esse volitum vel affectabile voluntate quod est apparens bonum,hoc pacto.Si tantũ apparens bonum esset obiectũ voluntatis,nihil esset quod suapte natura esset obiectum voluntatis vel volitum:cõsequens falsum: ergo & antecedens.Nã si tantũ apparens bonum esset obiectum voluntatis,nihil esset per se volitum.Si enim esset per se volitum,apparens bonum esset vere per se bonum:at hoc non est,quia apparentia bona sunt interdum contraria,quia aliud alij apparet:at vere bona nõ sunt cõtraria,& repugnantia:ergo bonum apparens nõ est verè bonum nec per se volitum.Quare apparens tantũ bonum nõ est obiectũ voluntatis,cum pateat quòd suapte natura bonum sit volitum vel volibile,& per hanc positionem excluderetur ab voluntate. 64

{QVOD si hæc non placent.} Hæc est tertia pars capituli in qua allatis & reprobatis opinionibus aliorum de obiecto voluntatis affert suam sententiã,ex qua ponere possũmus duas conclusiones probandas.Prima,Id quod est per se bonum,est simpliciter volibile vel obiectum voluntatis.Secunda,Id quod est apparens bonum,est non simpliciter,sed aliqua ex parte,& respectu aliquorum volibile vel obiectũ voluntatis. Probatur prima hoc pacto:Id quod studioso est volibile,est per se & simpliciter obiectum voluntatis:sed verè bonum est volibile studioso:ergo verè bonum est per se, & simpliciter obiectum voluntatis.Maior probatur:Sicut se habent corpora,ita & animus quantum ad hoc propositum. at id quod est sanum corporibus sanis,dicitur simpliciter & per se sanum:ergo id quod est volibile animo sano,est simpliciter volibile.Secunda conclusio probatur hoc pacto,scilicet quòd apparens bonum non est simpliciter volibile,sed 65

aliqua ex parte & respectu aliquorum: id quod est volibile vitioso, non est simpliciter volibile, sed secundum quid, & respectu talis hominis: sed bonum apparens est volibile vitioso: ergo bonum apparens non est simpliciter volibile: sed aliqua ex parte, & respectu aliquorum. Hæc ratio probari potest similitudine animi corporis sani & ægri, sicut probata est illa superior. Addit vlterius Philosophus quòd horũ causa est, scilicet vt studiosus velit bonum simpliciter: vitiosus autem non velit, causa inquam ipse habitus. Nam studiosus habet virtutem qua animus fit sanus, & bene diiudicat de omnibus, propter illa sunt simpliciter talia qualia iudicantur: ea verò de quibus iudicat vitiosus, non sunt simpliciter talia, quia ipse habet iudiciũ corruptum propter malum habitũ, sicut fit in gustu ægrotantis, qui cùm sit affectus aliquo malo humore, omnia videntur illi talis saporis, qualis est humor quo gustus eius affectus est: & addit quòd cùm sint variæ virtutes in vnaquaque virtute, est id quod est simpliciter honestum secundũ illam virtutem, & tales honestates differũt inter se. studiosus verò per vnamquanque virtutem iudicat ea quæ simpliciter sunt honesta: & ideo dicit quòd studiosus est tanquam regula & mensura quædã, & norma, & ea quæ iudicantur ab eo sunt verè talia. Notandum quòd habitus dicitur esse causa iudicãdi tam in animo quàm in corpore, quia ad hoc propositum simile esse videtur de vtroque. Nã in corpore ille qui est sanus rectè diiudicat secũdũ quemlibet sensum de vnoquoque obiecto, similiter fit in animo: ægrotus autem econtrà, in animo similiter, & in corpore: & hoc patet discurrendo per omnes sensus corporis, & per omnes habitus animi. Notandum quòd Philosophus loquitur hic de voluntate non vt potentia animæ est: sed vt operatio eius potentiæ, & voluntatis: & similiter fecit de electione & consultatione vt actus interni sunt, & non vt potentiæ: appellat autem actum voluntatis nomine potentiæ, quia caremus nomine: posset autem dici volutio. Ferant autem æquo animo hos dicendi modos, qui elegantiores quærunt: vtimur enim ijs terminis, vt magis aperiamus mẽtem Philosophi. Verum si sumamus, & loquamur de voluntate vt potentia, dicimus quòd ipsa est latissima, & extenditur etiam ad impossibilia, quia est potentia æqualis intellectui quantũ ad latitudinem suam,

suam, id est quicquid intellectus intelligere potest, voluntas appetere potest. cũ verò intellectus intelligat, & ea quæ sunt, & ea quæ finguntur & nõ sunt, vt chimeram: similiter & voluntas potest velle ea quæ sunt impossibilia. Et ratio est, quia talis potentia videtur esse æqualis intellectui. Animaduertendum tamen quòd voluntas capitur bifariam. primò vt est communissima & æqualis intellectui in latitudine sua, & sic potest velle etiam impossibilia: alio modo vt est regulata à ratione, & sic non est impossibilium. Nam ratio recta non dictat nisi ea quæ fieri possunt.

De ijs quæ in nostra sunt potestate.

CAPVT V.

*Vm igitur finis quidem sit affectabilis uoluntate, ea uerò quibus itur ad finem, *consultabilia sint atque eligibilia: fit ut actus ij qui circa hæc uersantur, ab electione proficiscantur, nostráq; sponte efficiantur. At operationes uirtutum circa hæc ipsa uersantur. nostra igitur in potestate ipsæ uirtutes: & identidem uitia collocantur. Quibus enim in rebus nostra in potestate situm est agere: in ijs & non agere: in quibus non agere: in ijs est & agere. quare si agere bonũ (quod honestum est) in nobis est situm: & non agere (quod est turpe) in nobis est collocatum. Et si non agere malum (quod est honestum) in nostra est potestate: & agere (quod est turpe) in nobis est situm. quòd si in nobis est situm tam honesta quàm turpia agere: & simili modo non agere. hoc autem erat bonos & malos esse: in nobis certè est situm nos probos & improbos esse. Dicere autem sua sponte neminem prauum, nec inuitum quenquam beatum esse: alterum falso est simile, alterum uero. Nam beatus quidem nemo est inuitus: sponte autem nostra prauitas comparatur. uel obstandum est ijs quæ modo sunt*

66 * βουλευτά.

67

68

69

70

doſunt dicta:& hominem non eſſe principium eſt dicen-
71 dum, neque procreatorem actuum perinde ac liberorum,
quòd ſi hæc uera uidentur, nec in alia ulla, principia
actuum quàm in ea quæ ſunt in nobis, reducere poſſumus:
quorum principia ſunt in nobis, ea quoque in nobis ſunt
ſita, ſponteque à nobis fiunt. Hæc ita eſſe teſtes ſunt &
priuatim ſinguli homines, & ipſi legumlatores. Nam eos
quidem qui praua faciunt, ſi modo non ui, nec ob ignora-
tionem eam cuius ipſi non fuerint cauſa, illa agant: caſti-
gant ac puniunt. ijs autem qui honeſta agunt, honores in-
ſtituunt: ut homines partim hortentur, partim prohi-
beant. At ad ea agenda quæ nec in noſtra ſunt poteſtate,
nec noſtra ſponte efficiuntur, nemo prorſus hortatur: quip-
pe cùm uanum ſit perſuaſum eſſe cuipiam non calere, aut
non dolere, aut non eſurire, aut quiduis aliud tale. nam ni-
72 hilominus hæc ipſa patietur. Etenim pro ignoratione etiã
ipſa pœnas inſtituunt, ſi quiſpiam ignorationis eſſe ſibi
cauſa uideretur. ebrios nanque duplici pœna afficiendos eſſe
putarunt. principium enim in ipſis eſt. quippe cùm in ipſo-
rum ſit poteſtate ebrietatem uitare, quæ quidem ignora-
tionis eſt cauſa. Puniunt etiam eos qui aliquid eorum igno-
rant quæ legibus continentur: quæ quidem ſcire oportet,
nec ſunt difficilia cognitu. ſimiliter & in alijs quæcunque
per negligentiam homines ignorare uidentur; ex eo pla-
73 nè, quia in ipſis eſt non ignorare. Eſt enim in ipſorum po-
teſtate diligentiam adhibere. at fortaſſe tales ſunt quidam,
74 ut diligentiam non adhibeant. At ut tales fierent, & iniu-
ſti, aut intemperantes: ipſi ſunt ſanè cauſa diſſolutè uiuen-
tes, & res iniuſtas agentes, & potui, & rebus talibus in-
dulgentes. operationes enim quæ ſunt circa ſingula, tales ef-
ficiunt. Quod quidem ex ijs patet, qui cuiuis ludo uel actui

ſtudent

ſtudent: perſeuerant enim in operando. Ignorare igitur
ex operationibus quæ fiunt circa res ſingulas habitus ip=
ſos emergere, nimium hebetis hominis eſt. Præterea * me= 75
tas rationis egreditur, iniurias facientem hominem, aut ἄλογον.
intemperatè agentem, nolle ſe iniuſtum aut intemperatum
eſſe. quòd ſi quis non ignorans agit ea ex quibus erit iniu-
ſtus: is ſua ſponte erit iniuſtus. Non tamen ſi uult cùm 76
eſt iniuſtus, deſinet eſſe talis, ac iuſtus erit. nec enim qui
ægrotat, ſi uult, erit ſanus. & fortè ſua ſponte ægrotat: ſi
incontinenter uiuebat, & præcepta medicorum neglige=
bat, tunc igitur licebat ipſi non ægrotare. ſed poſteaquam
ualetudinem prodidit ſuam, non licet. Sicut neque fit ut
quiſquam reſumat lapidem quem proiecit. erat tamen in ip=
ſo ſitum ſumere ipſum atque proijcere, principium enim
erat in ipſo. Modo eodem & iniuſto, & intemperanti li-
cebat quidem ab initio talem non fore. quapropter ſua ſpō-
te eſt talis. Sed poſteaquam talis eſt factus, non licet ipſi
non eſſe talem. Non ſolùm autem animi uitia, noſtra ſpō 77
te fiunt: ſed corporis etiam interdum à nonnullis identi=
dem comparantur. Quos quidem & increpamus. eos enim
qui natura ſunt turpes, reprehendit profectò nemo. ſed eos
qui per inertiam tales atque otium euaſerunt. Idem & cir
ca imbecillitatem * euenire uidetur. & cùm quiſpiam mem Codex Græcus
bris eſt captus. Nemo nanque exprobrabit cuiquam id= etiam habet
ipſum: ſi ſit aut natura, aut ægritudine, aut uulnere cæ= καὶ αἶσχρος καὶ πήρω-
cus ſed potius miſerebitur. Quòd ſi ebrietate, uel aliquo σιν.
alio flagitio captus ſit oculis: omnes utique carpent, ac in-
crepabunt. uitiorum igitur corporis ea quidem quæ in no=
ſtra ſunt poteſtate, reprehenduntur. ea uerò quæ non ſunt,
non increpantur. hæc cùm ita ſint, & in cæteris ea uitia
quæ increpantur, noſtra in poteſtate ſunt collocata. Sed 78

fortaſſe quiſpiam dicet uniuerſos quidem homines id affe-
φαντασίας. ctare ſemper quod bonum apparet. ipſius tamen * appa-
rentiæ dominos ipſos non eſſe. Sed qualis tandem unuſ-
79 quiſque eſt, talem, & finem ipſi uideri. at ſi habitus ipſius
aliquo modo ſibi quiſque eſt cauſa: erit & apparentiæ ip-
80 ſe ſibi quodam modo cauſa. ſin uerò nemo eſt ſibi mala a-
gendi cauſa: ſed hæc ob ignorationem finis ipſius agit, pu-
tans per ea ſe ſummum bonum conſecuturum, affectatióque
finis non in noſtra eſt poteſtate. ſed ita natum eſſe oportet,
ut habeat quaſi uiſum, quo quidem recte diſcernet, & id
expetet quod uerè eſt bonum. atque is eſt ingenio bono,
cui ipſum bene ſeſe habet natura (id enim quod maximum
eſt atque pulcherrimum, & quod fieri non poteſt ut ab
alio accipiat atque diſcat: quale eſt ortum natura, tale
habebit) atque hoc rectè natura benéque ortum eſſe ipſa
eſt habilitas perfecta, ueráque naturæ. Si igitur hæc ue-
ra ſunt: cur magis uirtus ſponte noſtra quàm uitium com
81 parabitur? Ambobus enim ſimiliter tam bono quàm ma-
lo finis ipſe natura, aut quouis modo uidetur ac ponitur.
cætera autem agunt quouis modo, ea ipſa referentes ad il-
82 lum ſiue igitur finis non natura talis unicuique uideatur,
ſed ſit aliquid etiam apud ipſum, ſiue quidem finis ſit na-
turalis, quia uerò ſua ſponte uir ſtudioſus cætera agit,
uirtus ſponte comparetur ac acquiratur: uitium quoque
non minus comparabitur ſponte. Et homini nanque ma-
83 lo eadem competunt: & actuum, & finis reſpectu. Si
igitur (ut dicitur) noſtra ſponte comparantur uirtutes
(ipſorum enim habituum nos ipſi concauſæ quodammo-
do ſumus: finémque talem ex eo ponimus, quia nos tales
ſumus) uitia quoque ſponte ab hominibus acquirentur. ſi-
84 miles enim ſubeunt modos. Communiter igitur dictum

eſt de

est de uirtutibus: & genus ipsum figura* mediocritates in=
quam ipsas esse ac habitus. Et à quibus fiunt, & principia
esse illa per se agẽdi, nostraq́; in potestate collocatas esse, &
nostra fieri sponte: atque ita ut ipsa recta ratio iubet. Ve-
rùm non similiter nostra sponte actus ac habitus fiunt.
actuum enim à principio usque ad finem domini sumus, ip=
sa singula cognoscentes: habitum uerò principij. Singulo=
rum autem * additio non est nota quemadmodum & in
aduersa fit ualetudine. sed nostra sponte ideo fiunt: quia no
stra erat in potestate sic aut non sic agere atque uti. At 85
nunc repetentes, de singulis dicamus uirtutibus, quænam 86
sint, & circa quæ uersantur, & quo etiam modo. ex quibus
& illud simul emerget, quot sunt ipsæ uirtutes. atque de for=
titudine primum dicamus.

ὅτι μεσότητές εἰσιν, καὶ ὅτι ἕξεις

Virtus moralis, est mediocritas, est itidẽ habitus: ut sit habitus in mediocritate, ad differentiã habitus intellectus.

* ἡ πρόθεσις.

COMMENT.

CVm igitur finis quidem sit,} Posteaquam docuit de qua 66
tuor principiis operationum humanarum, scilicet de
spontaneo, electione consultatione, voluntate, quæ sunt
interni actus à quibus externæ operationes prodeunt: in hoc
quinto & vltimo capitulo huius tractatus accommodat ista
principia ad virtutes & vitia, ostendendo tam vitia quàm
virtutes esse in nostra potestate, & redarguit opinionem
quorundam. Diuiditur autem in quatuor partes. in prima
probat quod virtutes & vitia sunt in nostra potestate. In se-
cunda ponit opinionem quorundam dicẽtium virtutes esse
in nostra potestate: vitia verò minimè, etenim reprobat. In
tertia ostendit radices eius opinionis, & eas euellit atque ex-
tirpat. In quarta epilogat omnia quæ suprà dixerat de ipsis
virtutibus. Primo igitur ostendit quod virtutes nostra spon-
te fiunt, & in nostra sunt potestate, hoc pacto: Ea quorum
principia sunt in nostra potestate, & ipsa sunt in nostra po-
testate: sed principia virtutũ, scilicet operationes ex quibus
generantur habitus virtutum, & etiam principia operatio-
num sunt in nostra potestate: ergo & virtutes. Maior est cla-
ra: minor declaratur. Nam id quod prouenit ab electione

est in nostra potestate collocatum, quia possumus eligere vt agamus id vel non agamus: electio autẽ est principiũ virtutũ & omnino ea quæ proficiscuntur ab appetitu vel voluntate sunt in nostra potestate. & sic patet quòd operationes studiosæ sunt positæ in nobis: istæ autem sunt principia virtutum.
67 {CIRCA ista.} Scilicet quæ cadũt sub electione & cõsulta-
68 tione. {AT operationes.} Intelligitur de actibus & operationibus, quæ fiunt ante ipsos habitus propter virtutes acquirendas quæ sunt similes & operationibus quæ fiunt postea ab
69 habitu acquisito virtutis. {ET identidem vitia.} Probat etiã quòd vitia sunt in nostra potestate simili modo, scilicet quorum principia sunt in nostra potestate, & ipsa quoque. at principia vitiorum sunt in nostra potestate: ergo & vitia. Maior nota, minor declaratur à Philosopho: quia in his in quibus est agere in nostra potestate, est & non agere, & ecõtra. Notandum quòd Philosophus vtitur iis terminis, in nobis esse positum, & in nostra potestate: & vult significare potentiam quæ æque apta est, & indifferenter ad agendũ & nõ agẽdum tam turpia quàm etiam honesta, & est potẽtia libera liberíque arbitrij ad vtranque partem, scilicet agendi vel non agendi.
70 {DICERE autem sua sponte.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua affert opinionẽ antiquorũ de hac materia, & eam refellit, sed primo affert eã & acceptat aliqua ex parte, deinde affert difficultatẽ, scilicet ꝙ si ista opinio acceptaretur omni ex parte, & omnino, statim euerterẽtur & delerentur omnia fundamẽta antea iacta de ipsis virtutibus: post hęc affert duas cõclusiones, & eas probat, ex quibus emergit solutio illius difficultatis. Dicit igitur Philosophus quòd nostra sentẽtia est hæc, Vt spõte nostra euadimus virtuosi & vitiosi. aliqui verò dixerũt spõte nostra fieri in nobis virtutes: vitia verò nobis inuitis. Et dicit quòd primũ est verũ, quòd sponte nostra, & non inuiti euadimus beati: secũdum verò falsum, scilicet quòd inuiti euadimus vitiosi. Nam si hic esset homo prauus nõ esset principiũ suarũ operationũ, & omnia quæ supra diximus funditus delerẽtur, & tamen homo videtur esse principium suarũ operationũ tanquã pater suorum filiorum
71 quos sponte procreare videtur, & nõ inuitus. {QVOD si hæc vera.} Allata ea opinione antiquorum, & secũdũ aliquã partem acceptata, nũc affert duas cõclusiones ex quibus emergit sententia

sententia sua vera,& etiam reprobatio falsa. Prima cõclusio est,quòd principia operationũ tam studiosarũ quàm earum quæ sunt vitiosæ in nostra sunt potestate,vt etiam antea teti git:ex quo sequitur quòd operationes,& etiã virtutes sunt in nostra potestate. hoc etiã probatur exemplo legũlatorũ qui ponũt præmia bonis,pœnas malis operationibus:quòd non facerent nisi ea eorúmq; principia essent in nostra potestate.

{ETENIM.} Affert aliã sententiã, & conclusioné ex qua 72
emergit solutio dubitationis, & est talis : quòd operationes quæ fiunt per ignorantiã,cuius scilicet ignorantiæ homo est causa:sunt collocatæ in nostra potestate,quia collocatum est vel fuit in eo homine ne ignoraret. Nã operationes ob quas homo videtur iustè puniri,in nostra potestate collocatæ esse vidétur:sed ob prauas operationes quę fiunt per ignorantiã, cuius ignorãtiæ nos causa sumus,iuste puniri videmur:ergo tales vidétur esse in nostra potestate,& spõte à nobis fieri videntur,ex eo quia nos videmur esse causa.Notandũ quòd Pictacus aduersus ebrios duplicé pœnã cõstituisse dicitur cùm aliquid deliquerũt.vnã ob ipsam ebrietaté, cuius ipsi fuerũt causa,& erat situ in eis ne fierét ebrij : alia ob ipsum delictũ.

{AT fortasse tales sunt.} Hæc est tertia pars huius capi- 73
tuli in qua primũ affert vnum fundamentum opinionis eorum,qui dicebãt virtutes esse in nostra potestate,non auté vitia.& id refellit: deinde affert aliud fundamétũ, & etiã euertit illud.Dicit igitur,in primis, nos dicimus oportere diligé tiam adhibere in cognoscédis legibus,& his quæ pertinét ad bonos mores.At dicent fortasse, Isti sunt imbecilli, & inepti propter complexionem corporis,& ob eam complexionem ferũtur etiam ad vitia diuersa, quasi naturaliter ob talé com plexionem cogãtur,vt phlegmatici ad tarditatem : cholerici ad iram,& similia quæ illi dicent fieri ex dispositione corporis : non ex habitu animi. {AT vt tales.} Contra hoc fun- 74
damentũ affert Philosophus primo talé conclusioné, ostendendo quòd vitia & habitus vitiosi sunt in nostra potestate, hoc pacto : Quorũ causæ effectiuæ sunt in nostra potestate, etiam ea quæ sunt effectus erunt profectò in nostra potestate,& sponte à nobis fieri possunt:sed operationes,& actus vitiosi sunt in nostra potestate,quæ operationes sunt causæ vitiorum,& habituum vitiosorum, qui sunt effectus : ergo ta-

les habitus erunt,& in nostra potestate subiicientur: principio sponte agendi, vt late patet in textu.

75 {PRAETEREA metas.}Affert secundam rationem:Is qui vult causam alicuius effectus, vult etiam ipsum effectũ:ergo qui vult operationem iniustam,quæ est causa iniustitię,vult etiã habitũ iniustũ: & similiter qui vult operationẽ alterius vitii,vult etiam habitũ.Notandũ ꝙ,etsi non oporteat dicere simpliciter,& in omnibus,quòd qui vult causam,velit etiam effectũ.Is tamen qui vult causam ex qua scit proficisci talem effectum,videtur etiã velle effectũ.Aliqui tamen volũt dicere,quod quoniã vult antecedẽs, velit etiã consequens & existimant hoc esse de mẽte Philosophi.sed nõ videtur hoc simpliciter esse verũ in omni consequẽtia:vt,Volo esse in carcere cũ ingenti pecunia,ergo volo esse in carcere,nõ valet: sed volo esse hominẽ,ergo animal,bene valet:quare illa propositio limitata hoc pacto videtur vera quòd is qui vult causam quã nouit esse causam alicuius effectus, etiam illũ effectũ sequi ex illa causa,dicendũ est quòd velit etiam illũ effectum. Qui ergo vult operationẽ vitiosam ex qua generatur habitus vitiosus,vult etiã habitũ,quia scit ex actibus vitiosis generari habitũ. Nemo est enim tã hebes qui hoc ignoret.

76 {NON tamen si vult.} Affert aliam conclusionem contra idem fundamentum, scilicet quòd antea quàm habitus vitiosi acquirantur, erat situm in nobis eos fugere, & euitare: postea verò quàm facti & inueterati sunt, non est penè in nobis eos abiicere:sicut fit in habitibus corporis, ad hoc propositum sic fieri videtur in habitibus animi. Sed in illis ita fit vt antea collocatum videatur in nobis vtrum fiant:postea verò quam sunt facti & inueterati, non amplius videtur esse in nobis eos abiicere: ita euenire videtur de habitibus animi. Dicit enim quòd multi morbi acquirũtur sponte ab hominibus,quia nõ obtemperant præceptis medicorum, & non abstinent ab iis quæ ægritudinem pariunt vel morbos: quos postquã habent,non possunt repellere à seipsis: eodem pacto videtur euenire de vitiis animi quę nostra culpa contrahuntur: postea non est penè situm in nobis ea pro nostro desiderio delere & abiicere.

77 {NON solum.} Affert tertiam conclusionem talem,scilicet quòd multa vitia corporis tanquã habitus vitiosi sponte nostra contrahũtur: & hoc ostendit ex

dit ex eo,quia ob talia reprehendimur & vituperamur,quod non fieret nisi nostra culpa cōtracta essent:nemo enim vituperat natura cæcum, sed eum qui bibacitate, vt ita loquar, & nimio potu talem defectū corporis est adeptus, & sua sponte suáq; culpa hoc factū esse apparet. Ex his igitur tribus cōclusionibus apparet, quòd fundamentū illorum non est verum, cùm dicunt quòd homines sunt tales, puta negligentes,& huiusmodi ex mala complexione corporis. Potest enim cura & exercitatione sua talis obstare ei cōplexioni, & in cōtrariū eniti, adeò vt sitū sit in eo,& in potestate sua studiosū euadere.

{SED fortasse quispiam.} Affert aliud fundamentum eiusdem erroris quod sumitur à potentia cognoscendi:dicebant enim quòd quisq; appetit id quod sibi apparet bonū,& quòd huiusmodi apparentia non est collocata in nostra potestate, sed qualis vnusquisq;est, talis sibi videtur finis. Nā potentia cognoscēdi bonū non est sita in potestate cuiusq;:sed est talis ex sua naturali dispositione,quam quisq; habet à primordiis naturæ.Propterea alicui videtur hoc esse bonū quod verè est bonum:alicui autē non ita videtur,& hoc est à natura.Itaque hoc erat fundamentū illius opinionis,ꝙ quisq; appetit illud quod sibi apparet bonū: apparētiæ verò non sumus domini. 78

{AT si habitus.} Ad euertendum illud fundamentum affert Philosophus duas conclusiones. Prima est,quòd apparentia finis vel boni est in nostra potestate cōstituta.Omnis habitus morum subiicitur principio spōte agendi, & est in nostra potestate:sed apparentia sequitur habitum morum:ergo apparentia subiicitur principio sponte agendi, & est in nostra potestate.Maior est antea manifestè probata. Minor quoque patet,nam apparentia boni sequitur habitum morum.Talis enim cuique videtur finis qualis quisque est: quisque autem talis aut talis est per habitum quem habet virtutis aut vitij: & sic apparentia videtur sequi habitum. Notandum quòd illud fundamentum, scilicet quòd qualis quisque est, talis sibi finis videtur, potest habere duplicem expositionem : prima est,qualem habitum quisq; acquisiuit,talis ei finis videtur:secunda est,quòd qualis est aliquis à natura ortus,talis sibi finis videtur.id est qualem vim cognoscendi quisque à natura habet,talis illi videtur finis. Primo, secundum primam sententiam & expositionem , destruitur positum fundamentum 79

illorum erroris, quia oſtenditur à Philoſopho quòd apparentia finis eſt in noſtra poteſtate: quia omnis habitus morum eſt in noſtra poteſtate, vt probatum eſt per primam concluſionem: in ſequenti verò particula ponet ſecundam concluſionem, & oſtendet quòd ſi illa ſententia accipiatur ſecundo modo, ſcilicet quòd qualis quiſque eſt à natura, talis ſibi finis videtur: quòd etiam deſtruitur hoc fundamentum. Nam data tali ſententia ſequitur, Si non erimus domini vitiorum, non erimus etiam virtutum: at virtutum volebant nos eſſe dominos, ergo deſtruitur tale fundamentum eorum.

80 {SIN verò nemo.} Hac in parte Philoſophus affert ſecundam ſententiam, id eſt fundamentũ illorum ſecundo modo acceptum, & id deſtruit. Dicit enim ꝙ ſi accipiatur ſententia illa, ſcilicet quòd qualis eſt ortus à natura, talis ſibi finis videtur: & quòd affectatio finis non eſt poſita in noſtra poteſtate, ſed à natura & à primordiis generationis, oporteat vt habeat quis mentẽ & intellectum bonũ ad diſcernendum finem rectum, ſicut oculũ in corpore ad diſcernẽdas differentias colorum. Si inquam hoc eſt quòd qualis quiſq; eſt per vim diſcernendi quæ datur cuiq; à natura, talis illi finis videtur: cur magis virtutes, vt vultis vos Cirenaici ſiue alij, cõparantur & acquirũtur ſpõte quàm vitia? Eadẽ enim ratio videtur de vtriſque ſi cauſa eſt à natura, & non ſpontanea electio noſtra: quia tam bonus quã malus habet affectionem finis ab ipſa natura.

81 {AMBOBVS} Scilicet bono & malo finis natura erit. Nam ſi natura eſt cauſa noſtri intuitus ad diſcernendũ finẽ: eodem modo ipſa natura erit cauſa cognitionis boni finis, & per cõſequens bonarum operationũ & virtutum, quemadmodum & mali. Aut igitur dicendum ꝙ natura ſit cauſa vtrorunque aut neutrorum: ſi neutrorum, tunc erunt ambo in noſtra poteſtate, & ſponte à nobis fient virtutes & vitia, & habebimus propoſitum: ſin vtrorunq;, tunc erit cauſa tam virtutũ quàm vitiorum. ſed hoc eſt contra vos, quia vultis vt virtutes fiant à nobis ſponte, non autem à natura. Dicendum eſt igitur quod ambo ſunt in noſtra poteſtate, & voluntaria.

82 {SIVE igitur.} Procedit vlterius arguendo Philoſophus, & dicendo quòd ſi etiam concedatur vt ſumatur finis quomodocunque, ſiue finis natura capiatur, ſiue electione, & vt alio modo bonus alio malus affectet finem: tamẽ non modo vir-

tutes

tutes erunt in nostra potestate,sed etiã vitia. Nihil enim curo nũc ad hoc propositu,& ad faciẽdũ,vt hæc sint in nostra potestate vtrũ finis natura sit vel minimè, quia sufficit mihi vt ea quæ sunt ad finẽ, id est operationes, & bene vel male operari sit in nostra potestate,& vtrunq; agatur nostra electione. hoc autem negari non potest:sed fateri oportet quòd qui singulas operationes agit, quia vult, & quod velit aut nolit in seipso est:ergo quando operabitur malũ,sponte sua aget quamlibet particularem operationem,sicut quando aget bonum.Igitur vitia erunt volũtaria vt virtutes quæ fiũt ex operationibus.

{SI igitur.} Concludit Philosophus,scilicet habitum esse causam apparentiæ finis:vt ex hoc cõcludat vitia esse voluntaria vt virtutes, & etiam quòd apparentia finis est in nostra potestate: nã si habitus generãtur ex actibus,& actuũ nostrorum nosmetipsi causa sumus:ergo & habituũ.Nam quicquid est causa causę est causa causati:& quales sunt habitus nostri, tales sumus ipsi: & quales nos sumus talem ponimus finem. Si igitur ex talibus vitiis fit talis apparentia, & vitia sunt in nostra potestate, quia operationes ex quibus oriuntur vitia fiunt nostra opera: ergo & apparentia talis ex nostra opera erit, & in nostra potestate, & vitia quoq; sicut virtutes nostra sponte fient: quia eandem legem & conditionem subeunt. nam & malarum operationum nosipsi sumus causa, ex quibus prodeunt mali habitus, ex quo malum ponemus finem: ergo sponte male agemus, & vitia sponte fient à nobis. 83

{COMMVNITER igitur dictum est.}Hæc est quarta pars huius capituli:in quo primo repetit breuiter ea quæ de virtutibus & operationibus dicta sunt,deinde declarat ꝙ nõ æquo modo actus & habitus subiiciũtur principio spõte agẽdi,demum facit trãsitionẽ ad sequẽtia. dicit igitur in primis quòd dictum est à nobis cõmuniter ꝙ sunt habitus & mediocritates, & quòd producunt operationes similes iis ex quibus sunt ortæ, & quod virtutes & quòd vitia in nostra sunt potestate. 84

{VERVM non similiter.} Nunc ostendit Philosophus ꝙ cùm actus & habitus subiiciantur principio sponte agendi & fiant sponte,tamen non simili modo,sed actus magis videntur esse voluntarij,quàm habitus:& ratio est,quia toti cognoscũtur, & singula circa quæ versantur ipsi actus: habitus verò non hoc pacto cognoscuntur toti, sed ab initio, & ob ipsas 85

operationes. Sicut medicus cognoscit quantum sanitatis recuperauit ægrotus, vel quanta ægrotationis accessio facta sit ex ipsis actibus. Sunt igitur magis voluntarij actus quàm habitus, nam habitus fiunt nostra spôte, quia nostra sponte fiũt actus ex quibus generantur tales habitus. vnde illa dignitas accõmodari potest, ni fallor huic sentẽtiæ: dignitas inquam quæ est Philosophi in libro posteriorum, Propter quod vnũquodq; tale, & illud magis. Nam si actibus & habitibus competit vt sint voluntarij, & habitibus per actus, multo magis competit actibus. Quare diligenter cauẽdum est ab actibus vitiosis, quia ex similibus actibus similes generantur habitus, quos postea remouere summa est difficultas.

86 {AT nunc repetentes.} Facit transitionem Philosophus, dicendo quòd cùm communiter & in genere antea de virtutibus dictum sit: nunc particulariter de singulis dicendum est, vt perfectam cognitionem habeamus de ipsis.

De fortitudine & forti. CAP. VI.

87 *FOrtitudinem itaque circa metus mediocritatem esse, fiduciasq;, perspicuum iam euasit. metuimus autem ea quæ terribilia sunt. atq; hæc simpliciter dicendo sunt mala. quapropter & ueteres metum definientes: expectationem inquiunt esse*
88 *mali. Metuimus igitur omnia mala, ut infamiam, paupertatem, morbos, inimicitias, mortem. at non circa hæc omnia uir fortis esse uidetur. sunt etenim nonnulla mala, quæ quidem metuere oportet, & honestum est: & non metuere, turpe. infamiam nanq; qui timet, est probus & uerecundus: qui non timet, impudens. fortis tamen translatione dicitur à quibusdam: quippe cùm aliquid simile uideatur habere. est enim & ipse fortis interritus quidam. paupertatem autem metuere forsitan non oportet, nec morbum, nec omnino quicquam eorum quæ nec à uitio, nec à nobisipsis proueniunt. nec tamen is est fortis qui hæc non metuit: sed hunc etiam fortem similitudine quadam uocamus. Nonnulli enim*

homines

hominest in bellicis quidem periculis meticulosi sunt: liberales autem sunt, & ad erogandas pecunias animosè se habēt. At neque si quis pro filiorum atq; uxoris pudicitia timet, aut inuidiam metuit, aut aliquid tale: timidus est. Neque etiam fortis, si cum est uerberibus cædendus, confidit. Circa 89
quæ igitur terribilia uir fortis uersatur? An circa ea quæ sunt maxima? etenim nemo tolerantior est malorum homine forti. mors autem maximè omnium est terribile. est enim ultimum uitæ: & nihil pòst, homini mortuo aut bonum, aut malum esse uidetur. At enim neque circa omne genus mortis 90
uir fortis esse uidetur. Non enim circa mortem eam quæ fit in mari, aut euenit morbis. circa quam ergo mortem uir fortis erit? An circa eam quæ est pulcherrima? talis autem est ea quæ fit in bello. in maximo nanque fit & pulcherrimo profectò periculo. Eôdem accedunt & ipsi honores, qui tum 91
à ciuitatibus, tum à regibus sunt instituti. Is igitur homo fortis propriè dicitur, qui circa honestam mortem, & ea omnia quæ repente eueniunt atque afferunt ipsam, interritus est. huiusmodi uerò sunt ea quæ in bello contingunt. Quin= 92
etiam & in mari, et in ipsis morbis uir fortis timore uacat. non tamen ita ut nautæ. fortes enim & de salute sua desperant, & genus tamen mortis molestè ferunt: illi uerò spe propter experientiam sunt freti. Simul autem & uiriliter, fortiterq; agunt in quibus uires habēt locum, aut honestum est mori: quorum neutrum est in tali genere mortis.

COMMENT.

FORTITVDINEM itaque.} Hic est secūdus tractatus huius libri: in quo Philosophus incipit docere de fortitudine. nam post assignatā definitionē virtutis cum ipsa sit genus quod diuiditur in duas species, ideo enumerauit omnes virtutes, ostendēs definitionē tam accommodari posse cuilibet virtuti: cōsequēs autē videbatur de singulis iā designatis pro- 87
priam

priam & exactam afferre doctrinam,nisi quòd præcedebat quædã consideratio necessaria de principiis operationum & virtutum nostrarum:ea autem sunt interni actus,scilicet id quod sponte fit & consultatio,electio atque voluntas,de quibus miro ordine Philosophus docuit,declarãdo quod ex his principiis nostræ operationes procedunt,& vitia atque virtutes,& quòd hæc sunt in nostra potestate,& nostra sponte fiunt,refellendo opinionem eorũ qui suæ sententiæ aduersabantur.Nunc verò incipit de singulis docere virtutibus innuendo penè descriptionẽ cuiusque,& seruat eum ordinem quem tenuit in ipsis enumerandis,scilicet declãrando materiam circa quam versantur,& mediũ & extrema,& quod extremorum sit magis aut minus cõtrarium ipsi virtuti,& medio.Videtur autẽ primò incipere à fortitudine,& quia versatur circa materiam difficilimam,id est circa terribilia.& quia versatur circa affectus,de quibus moderandis prior videtur esse doctrina,quàm de actibus,cũ oporteat hominem prius se interius percipere antequam producat operationes externas,& quia versatur circa affectũ vehementissimum,id est circa iram & partem irascibilem.Itẽ quia sumit nomen quasi à virtute & à viro:græcè enim dicitur ἀνδρεία. Vel etiã incœpit ab hac virtute Philosophus,quia incipiendum est à magis notis.hæc videntur esse nobis valde nota,& affectus etiam ipse circa quem versatur,& ita dicũt nonnulli.Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula. In primo docet materiam & obiectũ,circa quod versatur fortitudo.In secundo de operationibus eiusdẽ,& vitiorum oppositorum,id est de excessu atque defectu.In tertio de quinque speciebus non veræ fortitudinis.In quarto de quibusdã proprietatibus eius quæ videntur fortitudini competere.Primum capitulum in tres partes diuiditur,quæ locis suis patebunt.Tractat autem in prima de obiecto fortitudinis materiáque eiusdẽ.Omnis enim habitus habet obiectum quoddam circa quod versatur.Procedimus enim in cognitione nostra ex obiectis ad actus,& ab actibus ad potentias,& à potentiis ad essentias,id est à notioribus ad ea quæ sunt nobis minus nota vt ea cognoscamus.In prima igitur declarãdo materiam fortitudinis,dicit Philosophus eam versari sicut anteà dictũ est circa res formidolosas,& metum,& fiduciam.Et postea ostendit

quæ

quæ ſunt ea quæ timemus,ſcilicet ea quæ nos terrent,& exiſtimantur mala:vnde antiqui dixere metum expectationem eſſe futuri mali.Notandũ quòd malum bifariam conſiderari poteſt:aut vitium vel operatio vitioſa,quæ in noſtra ſunt poteſtate:& cùm ſunt mala,aut id quod aliquid eſſe dicitur læſionis noſtræ,vt inopia,exilium,mors,& ſimilia,quæ non ſunt in noſtra poteſtate,& tamen exiſtimantur,& appellantur mala:nunc de his ſecũdis loquitur Philoſophus,quorum eſt metus,& talia non ſunt in noſtra poteſtate.

{AT non circa hæc omnia.} Hæc eſt ſecunda pars huius 88 capituli,in qua vult declarare id quod proprie eſt obiectum principaliſsimum fortitudinis,& ſemouere alia quæ non ſunt talia.Nã ſi circa ea quæ afferunt metum verſetur fortitudo,non tamen circa omnia talia verſatur proprie fortitudo:& primo nõ verſatur proprie circa infamiam.& probatur,Fortis laudatur,non timens infamiã non laudatur:ergo non timens infamiã non eſt propriè fortis:nec fortitudo ex conſequenti verſatur circa infamiã,nec circa paupertatẽ,& morbos,& ſimilia quæ nõ vidẽtur prouenire ſponte noſtra, nec circa timorem pudicitiæ vxoris,quia hæc nõ timens nõ laudatur propriè de fortitudine.Notandum quòd Philoſophus loquẽdo de inopia,& morbis,dixit talia nõ eſſe timenda,quæ nec à nobis ipſis proueniunt.Tamen fieri poteſt vt paupertas noſtra opera proueniat:vt prodigus qui ſua opera euadit pauper,& item ægrotus qui ſua incontinentia ſuáque opera incidit in morbũ.Ob hæc enim vituperari ſolemus. Verum Philoſophus loqui videtur de paupertate & morbo quæ proueniunt à cauſis externis vel à natura,vel à fortuna, cum dicit talia nõ eſſe timẽda. {CIRCA quæ igitur.} Hæc 89 eſt tertia pars huius capituli:in qua Philoſophus poſteaquam ſuperius declarauit in genere,quòd fortitudo verſatur circa terribilia,& excipit nonnulla quæ non videbantur propriè obiecta eſſe fortitudinis:nunc in ſpecie,& determinatè affert.Et oſtendit quid ſit illud terribile circa quod verſatur propriè fortitudo,& dicit id eſſe mortem circa quam eſt,& circa fiduciã aut metum eiuſdẽ.& probatur,Fortitudo verſatur circa terribilia.at mors eſt maximè terribile:ergo circa mortem verſatur fortitudo,& circa metũ,aut fiduciã eiuſdẽ.

{AT enim neq; circa omne.} Oſtẽdit Philoſophus quòd 90

etſi cir

etsi circa mortem versetur fortitudo, nõ tamen circa quodcunq; genus mortis, sed circa eã quæ fit in bello. nam virtus debet versari circa summum materiæ suæ: at in bello sunt summè terribilia, & pericula maxima, & pulcherrima: & viri fortes videntur esse propriè circa illa, cũ pro honestate & decore, pro defensione patriæ, & more nostro, pro fidei patrocinio fidenti animo subeunt mortẽ. non autem circa mortem quæ fit in mari, aut in morbis: quorum alterum fortunæ vel alij externæ causæ, alterum naturæ cõpetere videtur. Nam si mors naturalis esset illa circa quam versaretur fortitudo,
91 omnes qui moriuntur essent fortes. {EODEM accedunt.} Probat eandem sententiã exemplo ciuitatum & regum, qui constituũt honores ijs qui pro salute patriæ obierunt in bello: quod est indicium, cùm honos sit quoddam præmiũ vir-
92 tutis, illos fuisse virtuosos & fortes. {QVIN etiam & in mari.} Affert rationes cur fortitudo nõ versetur circa mortem quæ fit in mari: nã & fortes dolẽt tali genere mortis. vt Virgilianus ille, O térque quatérq; beati, &c. Et itẽ fortes dicuntur in ijs in quibus possunt viriliter agere, & ostẽdere aliquod opus fortitudinis, quod in mari fieri minimè potest.

De terribilium diuersitate, & fortitudinis extremis.

CAPVT VII.

93 *NOn est autem idem uniuersis terribile. Et dicimus etiam aliquid esse quod facultatẽ superat hominis. id igitur unicuique terribile est homini sanæ mentis. At ea quæ metas facultatis non egrediuntur humanæ, magnitudine differũt, & intensione, remißionéque. similiter autem & ea quibus confidi-*
94 *mus. Fortis itáque impauidus est, ut homo: atque timebit quidem & huiuscemodi res formidolosas. uerum ut oportet, & ut dictat ratio, tolerabit honestatis causa. hæc enim ipsius uirtutis est finis. Fit autem ut hæc & magis & minus timeãt homines. & etiam ut ea quæ non terribilia sunt,*

ut terribilia

ut terribilia metuant.atq; delinquitur:cum metuunt aut ea
quæ non oportet metuere,aut nõ quemadmodũ oportet,aut
non quãdo oportet,aut aliquid taliũ.similiter peccatur &
circa ea quibus confidimus. Qui igitur & ea quæ oportet,
& gratia cuius oportet,& ut oportet,& quando oportet,
fert & metuit,& identidẽ confidit:is homo est fortis.for=
tis enim pro dignitate,& ut ipsa ratio iubet,tam patitur
quàm etiam agit.Finis autem operationis omnis is est,qui
accommodatur habitui.& uiro etiã forti honestum est ipsa
fortitudo.Talis igitur & ipsius est finis.singula nanque
suo fine definiuntur. Fortis igitur honesti causa subit &
agit ea quæ ad ipsam fortitudinem pertinẽt. Exuperantium 95
autem is quidẽ qui in non metuendo exuperat,nomine ca- μαινόμενος
ret.atq; dictũ est anteà nominibus complura uacare. at uo= ἢ ἀνάλγη-
cari potest *insanus quidem uel stupidus,si nihil omnino τος.
neque motus terræ neque fluctus(ut de Celtis dicitur)me=
tuat.Sed is qui circa res formidolosas exuperat confidendo, 96
*audax est.uidetur autem ipse audax & arrogans esse & θρασύς.
fortitudinis simulator. Qualis igitur est fortis circa res
ipsas formidolosas,talis & ipse uideri uult.itaque imitatur
illum in quibus potest. Quapropter & complures ipsorũ θρασύδει-
*audaces sunt simul & timidi.in his enim audentes res for= λοι.
midolosas non sustinent.Is autẽ qui metuendo exuperat,ti= 97
midus est.Nam timet ea quæ non oportet,& omnia talia
ipsum sequuntur.deficit autẽ & in cõfidendo.Sed in dolori=
bus exuperans magis est manifestus.meticulosus igitur ma-
lè sese habet circa spem,quippe cum uniuersa metuat:fortis
uerò contrà sese habet.confidere nanq;,bene sperãtis homi=
nis est. Circa igitur hæc uersatur & audax,& meticulosus, 98
& fortis. Sed diuerso modo ad hæc sese habent. Illi nanque
exuperant,& deficiunt.At hic mediocriter sese habet,& ut
oportet.

oportet. Et audaces quidē præcipites ſunt ante ipſa pericula
99 *& uolunt ea: ſed cū in ipſis ſunt, tergiuerſantur. Fortes autem in ipſis quidem operibus feruidi ſunt, anteà uerò quieti. Vt igitur dictū eſt, fortitudo mediocritas eſt circa ea quibus confidimus, & ea quæ terribilia ſunt, in iis quæ diximus, & eligit atque fert ipſa: quia eſt honeſtum, & quia eſt turpe non ſubire atq; perferre. Mortem autem ſibi conſciſcere ob fugiendam paupertatem, aut amorē, aut moleſtum aliquid, non fortis eſt hominis, ſed potius timidi: eſt enim mollitu-*
100 *dinis, laborioſa fugere. atq; non quia res eſt honeſta, appetit mortē: ſed quia malū, fugit. Fortitudo igitur tale aliquid eſt.*

COMMENT.

93 NOn eſt autem idem vniuerſis. } Hoc eſt ſecundū capitulum, in quo oſtendit operationes fortitudinis, & etiā extremorum, id eſt exceſſus & defectus: & hunc ordinem ſeruat ferè in omnibus virtutibus declarādis. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes quæ patebunt locis ſuis. In prima igitur parte Philoſophus diſtinguit terribilia, & oſtendit quoddam terribile eſſe excedens conditionem humanam, vt terræmotus, illuuiones, & ſimilia omnibus metuēda. Alia ſunt terribilia ſecundum cōditionem humanam, & eorum, alia parua, alia magna, alia intenſa, alia remiſſa. Notandum quòd Philoſophus dicit non eſſe idē vniuerſis terribile, non ſolùm quia magis aut minus terribile eſt ex parte rei: ſed etiam quia homines ſecundū ſuas conditiones putant terribilia, & aliud alij videtur: vt amiſsio pecuniæ eſt terribile auaro, prodigo verò aut liberali nequaquam.

94 {FORTIS itaque. } Declarat nunc Philoſophus operationes hominis fortis, dicēdo quòd fortis eſt impauidus, nō quòd omnino non timeat illa quæ excedunt metas humanæ cōditionis, eſt enim homo: quinetiā quoquo modo timet ea terribilia quæ ſunt intra metas conditionis humanæ, tamen tolerabit ea gratia honeſtatis. Hoc autem eſt cōmune virtutibus, vt gratia honeſtatis agantur: at euenit quòd hæc terribilia timentur magis vel minus quàm oportet, & interdum ea ti

ea timentur quæ timenda non sunt,& similiter subeũtur quæ subeũda non sunt, ex nimia audacia & temeritate: & hoc pacto delinquitur discedendo à mediocritate fortitudinis, vt ostendet paulò inferius particulariter:fortis verò metuit, & confidit vt oportet:& qui hoc modo agit cum mediocritate est appellandus fortis,quod probat duabus rationibus. Prima,Is qui agit vt recta dictat ratio circa materiam fortitudinis,est vir fortis:at is qui confidit vt oportet,& quando oportet,& cum aliis circunstantiis agit circa materiam fortitudinis,vt rectè dictat ratio : ergo talis est appellandus fortis.Patet ratio,quia regula,& veluti mẽsura quædam omnium virtutum est recta ratio,& in qualibet virtute est quædam recta ratio,vt recta ratio fortitudinis,temperantiæ quoque, & sic de aliis.Secunda,Is qui agit secundum finem fortitudinis,est appellandus fortis:sed qui confidit,& subit ea quæ oportet,& vt oportet gratia honestatis,agit secundum finẽ & rationem fortitudinis:ergo talis est appellandus fortis.

{EXVPERANTIVM autẽ.} Hæc est secunda pars huius 95
capituli,in qua declarat operationes vitiorũ, quæ sunt oppositæ fortitudini,id est excessus atque defectus. Dicit igitur ꝙ is qui excedit in nõ metuendo caret nomine sicut multa alia: & videtur esse causa,quia rarò accidit vt sit aliquis talis : sed vocetur stupidus vel insanus quidem,dicit Philosophus, & temerarius si excedit in non timendo ea quæ timenda sunt, vt Celtæ & populi illi qui nõ timẽt fluctuationes, & tẽpestates.

{SED is qui circa res.} Declarat nunc operationes vitiosi 96
excedentis in confidendo quem appellat audacẽ, & dicit ꝙ talis videtur esse arrogans quidem,& simulator fortitudinis, & vult videri fortis cùm non sit,& dicit quòd talis est simul timidus & audax. Ij enim qui in quibusdam sunt timidi, in quibusdã audaces:sunt simul timidi & audaces:sed multi homines audaces sunt huiusmodi:ergo &c.

{IS autẽ.}Declarat nunc operationes alterius extremi,id 97
est timiditatis & timidi,dicendo ꝙ is qui metuẽdo excedit, timidus est:& eodẽ pacto qui in cõfidendo deficit.& sic videtur ponere quodammodo duos modos excessus,& duos defectus qui vidẽtur opponi inter se.Nã excedẽtibus in non metuẽdo qui sunt vt Celtæ,vidẽtur opponi excedẽtes in metuẽdo,qui vidẽtur esse timidissimi:excedentibus verò in auden

do videntur opponi deficientes in audendo, qui sunt timidi.

98 {CIRCA igitur hæc.} Comparat ista inter se declarando ꝙ circa eãdem materiam versatur audax, timidus, & fortis, id est circa terribilia. diuerso tamẽ modo. Nam audaces sunt præcipites ante pericula. Sed cùm adsunt, tergiuersantur: fortes verò econtra se habent, vt latißimè patet in textu.

99 {VT igitur dictũ est.} Concludere videtur & ex dictis afferre quandam descriptionẽ fortitudinis, scilicet ꝙ fortitudo est mediocritas circa terribilia in bello propter honestatem, quia est honestum talia perferre, aut turpe nõ perferre.

100 {MORTEM autẽ sibi,} Dixit suprà Philosophus ꝙ circa mortem quæ est vltimũ terribilium versatur fortis: nec igitur videretur qui ob fugiendam paupertatem, aut amorem, vel aliquid molestum sibi mortem consciscere esse appellãdus fortis. Excludit hunc errorem Philosophus, & ostendit ꝙ talis potius est appellandus timidus, & mollis cùm fugiat laboriosa, quæ non sunt propriè mala scilicet paupertas, & talia incommoda cùm non sint turpia, & non contrahantur nostra culpa. Diximus igitur fortitudinem esse circa terribilia, & opus fortis fieri ob honestatẽ, & nõ ob fugiendam paupertatem, vel amorem, quæ potius videntur prouenire ex timiditate, quæ etiam lõgius abest à fortitudine, quã audacia.

Quòd quinque modi fortitudinis non veræ.

CAPVT VIII.

101 *Icuntur autem & aliæ fortitudines quinque modis. Atque prima est ipsa ciuilis: maxime autem similis est. ciues enim ob increpationes quæ sunt ex legibus, & opprobria, honorésue pericula subire uidentur. Et propterea fortißimi uidentur esse, apud quos timidi quidem infames sunt. fortes autem afficiuntur honore. Tales & * Homerus affert: ut Diomedem ac Hectorem. dicit enim Hector,*

Iliad. χ. Iliad. θ.

Nã me Polydamas ante omnes ipse reprehẽdet, Et Diomedes
Inter enim dicet Troianos optimus Hector:
Titydes metuens puppes confugit ad altas.

Hæc autem ex eo maximè similis est ei de quo suprà diximus, quæ fit ob uirtutem. Ob pudorem enim & appetitionem honestæ rei, honoris inquam, & ob fugiendam reprehensionem, quæ quidem est turpis. In eodem posuerit quispiam & eos qui compelluntur à magistratibus: Verùm de- 102
teriores eò sunt, quòd non ob pudorem: sed ob metum id faciunt. & fugiunt non rem turpem: sed rem molestam. cogunt enim ij qui potestatem habent, ut Hector,

* Quem procul à pugna trepidantem fortè uidebo.
Is canibus fiet, fiet quoque vulturis esca.

Idem faciunt & qui alijs imperant. etsi recedunt, uerberibus afficiant. & qui ante muros, fossas, & huiusmodi construũt aciem. omnes enim cogunt. At non necessitate: sed quia res est honesta, fortem esse oportet. Videtur etiam & ipsa singularum rerum peritia fortitudo esse. quapropter & Socrates fortitudinem scientiam esse putauit. Tales autem alij qui- 103
dem in alijs sunt. in rebus autem bellicis milites. sunt enim in bello complures res * uanæ, quæ quidem maximè ipsis sunt notæ. atque ideo fortes uidentur: quia quales sunt illæ, alij nesciunt. Deinde & aduersarios offendere, & seipsos tueri maximè experientia possunt, & euitare hostis conatus & illum percutere, cũ armis uti poßint, & talia habeant: ut & ad faciendum sint, & ad non patiendũ aptißima. quibus efficitur, ut ipsi tanquam aduersus inermes armati, & tanquam aduersus rudes * ludimagistri decertent. etenim in huiuscemodi certaminibus non ij sunt pugnacißimi, qui fortißimi sunt: sed ij qui uires amplißimas habent, & optimè sese habent corporibus. At uerò milites tunc timidi fiunt: cum excrescit periculum, & inferiores sunt copijs ac apparatu. Primi nanque fugam arripiunt. urbanæ uerò copiæ manent, atque intereunt. * Quòd quidem & in Hermæo 104

Ilia. o. quæ verba etiam sub persona Agamennonis referuntur.

Ilia. β. Vide Aristot. lib. iij. capit. x. Politicorum.

πολλὰ τοῦ πολέμου καινὰ.

ἐθελονταί.

ὅπερ κατὰ τῷ ἑρμαίῳ τῷ ἐν κορώνῃ τῆς βοιωτίας συνέβη, id est, quod quidẽ apud Hermæũ in Corona Bœotiæ oppido cõtigit.

accidit. Hæ namque turpe fugere, & mortem tali saluti præferendam esse censent. illi uerò ut superiore ab initio sese obiectant periculis: re autem intellecta, fugam arripiunt, mortem magis quam dedecus formidantes. Sed uir fortis nō
105 est talis. Atqui iram etiam ad fortitudinem referunt. Fortes enim & ij uidentur qui ob iram feruntur, perinde atque feræ, in eos qui ipsos uulnere affecerunt. quia & fortes concitantur ira. est enim ira res impetuosissima ad aggredienda pericula. quapropter & Homerus dixit, Vires iniecit iræ: & animum ira concitauit. & acuta per nares uis, & efferbuit sanguis. Hæc enim uniuersa iræ concitationem impe-
106 túmue significare uidentur. fortes igitur ob honestatem agunt: & ipsa ira subministrat. feræ autem ob dolorem: quia nanque uulnus acceperunt, uel quia timent. nam si suis in lustris sint, non inuadunt. Non igitur sunt fortes: propterea quòd à dolore concitati ac ira ad periculum irruunt, nihil præuidentes malorum. nam hoc pacto & ipsi asini cum esuriunt fortes essent. non enim à pabulo uerberibus dimouentur. Adulteri quoque propter libidinem multa audent. non igitur fortes sunt qui ob dolorem ac iram ad pericula compelluntur. Maxime autem naturalis ea esse uidetur, quæ est ob iram, & esse fortitudo electione sumpta: fineq;. & ipsi etiam homines, cum irascuntur dolent, cum ulciscuntur capiunt uoluptatem. qui autem propter hæc agunt: pugnaces quidem sunt, at non fortes. non enim ob honestatem agunt nec ut ratio præcipit, sed ob ipsum affectum: aliqua tamen
107 ex parte sunt similes fortibus. Nec etiam ij qui sunt spe freti, sunt fortes. nam ex eo quia sæpe, multosq; uicerunt, fiduciam in periculis habent. Sunt autem similes fortibus, quia utrique confidunt. sed fortes quidem ob eas res quas paulo anteà diximus. illi uerò quia se superiores esse putant, & nihil

hil uicißim susceptvros mali: tale & ipsi ebrij faciunt. spe=rant enim omnia sibi prospere euenire. cùm uerò non eue=niunt ipsis talia, fugam arripiunt. At uiri fortis erat, res eas quæ sunt hominibus & uidentur formidolosæ, ferre: quia honestum est ferre, & turpe est nõ ferre. Quamobrem 108
& magis fortis esse uidetur, subitis potius in terroribus in territum esse ac sine turbatione, quàm in præuisis. est enim ab habitu magis, aut minus ex apparatu. nam anteà uisa, cogitatione & ratione quispiam eliget. at ea quæ repente eueniunt, habitu. Fortes etiam esse uidentur & qui ignorant. Et sunt non longè ab ijs, qui spe freti confidũt deteriores autem sunt, qui tum dignitatis nihil habent. illi autem habent. 109
Quapropter & aliquo tempore manent. hi uerò decepti, si 110
cognouerint, uel suspicati fuerint aliud esse quàm putabãt, fugiunt. Quod quidem Argiuis contigit cum in Lacedemo=nios, tanquam in Sicyonios incidissent. Dictũ est igitur quales nam sint ipsi fortes: & ij rursus qui fortes esse uidentur.

COMMENT.

Dicuntur autem & aliæ.} Hoc est tertium capitulum, in 101
quo Philosophus posteaquàm declarauit materiam circa quã versatur fortitudo, & operationes ipsius, & vitiorum oppositorum: nunc enumerat quinque species fortitudinis non tamen veræ, sed similis, & ponit differentias inter has, & veram, & propriè dictam fortitudinem. Diuiditur autem in quinque partes secundum quinque species supradictas, quæ suis locis patebũt. Prima species dicitur ciuilis, quæ vehemẽter videtur similis veræ fortitudini. Hæc autem est cum ciues pericula subeunt ob fugiendam infamiam, & consequendos honores, vt ostendit exemplo Homeri: & hæc est valde similis veræ fortitudini. Differt tamen quia verè fortis aggreditur opus fortitudinis primo, & principaliter, & quia est honestum, & propter ipsam honestatem, siue sequatur honor siue non: iste vero ciuilis principaliter subit pericula ob honorem consequendum vel fugiendam infamiam.

102 {CVM hiſce quiſpiam.} Alio modo ciues aggredi videntur pericula ob fugiendam pœnam, & ij videntur redigi ad ſuperiorem ſpeciẽ fortitudinis non propriæ quæ dicitur ciuilis, quanquàm ſint deteriores ſupradictis, quia non faciũt fortia facta ob fugiendã turpitudinẽ, ſed ob fugiẽdam pœnam, vt exẽplo Homeri oſtendit Philoſophus. Sic igitur duo erũt gradus ciuilis fortitudinis, & ſecũdi erunt primis deteriores.

103 {VIDETVR etiam.} Affert Philoſophus ſecundã ſpeciem fortitudinis impropriè dictæ, quam dicit eſſe peritiã quandam præſertim in rebus bellicis: hãc autẽ non vult eſſe propriè fortitudinẽ, quia videtur eſſe ab arte, & experientia acquiri: non autẽ electione, vt eſt vera fortitudo. & in hoc videtur reprehendere opinionẽ Socratis dicentis in libro vt puto qui Protagoras inſcribitur, Quòd fortitudo in quauis facultate eſt ars & peritia quædam. & intelligit hoc pacto, vt dicimus fortem medicũ, qui ſine timore curare audet: & ſimiliter in aliis artibus qui eſt peritus audet operari ſecundum illam artẽ: ſed hoc præcipuè videtur euenire in bello, vbi peritiores videntur magis cõfidere, & præ ſe ferunt maiorẽ ſpeciem fortitudinis, quàm rudes. Verũ talis fortitudo militaris videtur inferior ſuperiore, quam appellauit ciuilem, & ignobilior. Probatur. Ea fortitudo quæ eſt ſimilior veræ & propriæ fortitudini, eſt nobilior & præſtantior ea quæ eſt diſsimilior. At ciuilis illa ſupradicta eſt ſimilior quàm militaris: ergo eſt præſtantior. Hanc rationem declarat Philoſophus cùm dicit: At verò milites tunc formidant, timidíque ſunt, &c.

104 {HERMAEO.} Hermæus eſt locus in Euboia ab Herme dictus, quia fuit Mercurio conſecratus. Vbi olim ciuitas fuit Caronia appellata: quã cum obſiderẽt Atheniẽſes duce Phoreo, & proditione arcẽ cepiſſent, Charõ dux Thebanorũ miſſus in obſeſſorũ auxiliũ in ea pugna occubuit: ex quo exẽplo milites eius qui prius audebãt pugnare duce fidẽtes fugã arripuerũt: ciues verò, & vrbanæ copiæ turpe exiſtimãtes patria relicta aufugere, perſeuerãtes in prælio oẽs propè interierũt.

105 {AT qui irã etiam.} Aliã affert ſpeciẽ fortitudinis impropriè dictæ, quæ fit per iram. Et primò oſtendit quomodo eſt ſimilis: deinde quomodo differt. Primò quomodo eſt ſimilis probatur hoc pacto, Fortitudo qua homines impetu quodã aggrediũtur pericula, eſt ſimilis veræ fortitudini: at fortitudo quæ

quæ fit per irã eſt talis: ergo fortitudo quæ fit per irã eſt ſimilis veræ fortitudini. Hoc etiam probat Philoſophus teſtimonio Homeri, qui multis in locis oſtendit ꝙ ira ſubminiſtrare videtur vires fortitudini. {FORTES igitur.} Nũc oſten- 106
dit Philoſophus quomodo talis fortitudo differt à vera fortitudine. Probatur, Fortitudo propriè dicta, & vera eſt qua viri fortes operantur propter honeſtaté, & vt recta ratio iubet. At fortitudo per irã nõ eſt huiuſmodi: ergo nõ eſt fortitudo propriè dicta. Nã honeſtas eſt illa quæ primò videtur animũ facere fortibus viris, & etiã vires ſubminiſtrare & ſtimulare, & impellere: ira verò nõ primò. Itẽ probatur alia ratione, Si fortitudo quæ fit per irã eſſet fortitudo vera, tũc feræ, & nonnulla animalia bruta, & etiã adulteri eſſent appellãdi fortes. Cõſequens falſum: ergo & antecedẽs. Ratio patet in textu. Dubitatur quia Philoſophus dicit, ꝙ ira videtur fortibus ſubminiſtrare, hoc nõ videtur verũ. Nã id quod nõ obtemperat rationi, ſed ſua naturali motione mouetur, non videtur ſubminiſtrare fortitudini. at ira eſt huiuſmodi: ergo nõ videtur ſubminiſtrare fortitudini. Pro ſolutione notãdũ ꝙ ira cõſiderari poteſt prout eſt in exceſſu, & etiã vt eſt in mediocritate: ſi accipiamus eã vt eſt in exceſſu, tũc nõ dicimus eſſe cũ fortitudine: ſin autẽ ſumatur ſecũdo modo, tũc eſt affectus regulatus à ratione, & poteſt eſſe cũ forti operatiõe. Et ideo dicit ꝙ eſt naturaliſsima motio iræ, & ſi ipſa accipiat finẽ cõgruũ & electionẽ, fiet vera fortitudo vel operatio fortitudinis: & ſic in fortem cadit ira quæ eſt affectus regulatus à recta ratione. Virtutes enim aliquæ ſunt affectuũ moderatrices. Verũ dolor & cupiditas non comitatur fortitudinẽ per ſe, ſed per accidens: dolor enim per ſe nõ compellit ad pericula, ſed excitat irã. & ſimiliter qui propter voluptatẽ cõſequendã aggrediuntur pericula, nõ per ſe ſed per accidẽs pericula ſubeũt, & non cõpellũtur ob verũ finẽ fortitudinis. Ad rationẽ cũ dicitur ꝙ ira obedit rationi, quia eſt naturalis motio. Neganda maior eſt, & dicendũ ꝙ appetitus eſt aptus natura ad obtẽperandum rationi, etſi de natura ſua non ſit rationalis per eſſentiã, vt ſæpe vidimus. Quare exire poteſt affectus regulatus ab imperio rectæ rationis, ex quibus patet veram eſſe ſententiã Philoſophi de tali ira moderata: ſed intelligendũ quod duplex videtur eſſe operatio fortitudinis: vna tolerãdi, vt apparebit: alia

aggrediendi. Ad primã operationem non est opus ira. Ad secundas verò in aggrediendis periculis videtur opus esse ira
107 moderata. {NEC etiã.} Affert quartã speciem fortitudinis impropriè dictæ, quæ est in illis, qui spe quadã confidunt, ex eo quòd sæpe hostes superarunt. & ostendit quomodo conueniunt viri fortes & isti, & etiã quomodo differũt. Cõueniunt enim & sunt similes fortibus in eo quòd ambo cõfidunt: differunt tamen postea, quia fortes fortia aggrediuntur, & confidunt ob honestatem consequendã, & turpitudinem fugiendam. Isti verò ob spem victoriæ, quam spem acquisierunt ex consuetudine vincendi. Et notandum quòd fortis aggreditur pericula cum electione, aut præcedente, aut comitante operationem vt videtur: & hoc dicitur, quia interdũ eueniunt pericula subita & repentina, in quibus fortis non potest habere tempus præcedens deliberãdi & eligẽdi: sed tamen habet habitũ fortitudinis & electionem, quæ eum præcessit. Item aliã rationem affert Philosophus ad ostendendũ quòd confidentes propter spem non sunt verè fortes. Nã verè fortes persistunt in periculis: illi verò qui propter spem confidebant veluti ebrij, non persistũt in periculis: ergo nõ sunt verè fortes.
108 {QVAMOBREM & vir.} Hoc videtur inferri ex supradictis quod appellant corolarium, & est tale quòd is qui operatur fortiter in subitis periculis est fortior quàm qui in præuisis. & hoc ostendit, quia agens fortiter in repentinis periculis manifestè apparet quòd operatur per habitum: sed ille qui agit fortiter in præuisis potest fortem operationem producere, non tamen sequitur quòd operetur per habitum. Notandum quòd qui subit pericula repentina per habitum maximè videtur ea aggredi, quia non habet tempus cõsultandi, & deliberãdi, sed quia ex multis actibus fortibus quibus cõsecutus est habitum consuetudine quadã suscipit ea. Vnde superius etiã dixit. Is igitur homo fortis propriè dicitur qui circa honestã mortẽ, & ea omnia quæ repente afferãt ipsam interritus est. Notandũ ꝙ hæc species fortitudinis impropriæ videretur forsitã nonnullis esse eadem cum secũda specie supradicta: sed differũt: quia fidẽtes propter spem ex eo ꝙ multotiens victoria potiti sunt, possunt esse tales, & tamen non habere peritiã & artẽ. Itaq; illi audẽt ob peritiã: isti ob spem quã cõceperũt ex multis victoriis. diuersi igitur sunt, vt patet.

FOR

{FORTES etiam esse videntur.} Affert quintam speciem 109
fortitudinis impropriè dictæ, & ostēdit eam non esse veram fortitudinem, & etiā ostendit ꝙ est deterior quarta species præcedenti. Probatur igitur quod hæc non est vera fortitudo quæ fit per ignorantiā, illa confidentia quæ est similis fortitudini propter spem, & etiā deterior illa non est propria fortitudo, sed hæc quæ fit per ignorantiam est similis fortitudini impropriæ quæ est propter spem, & etiam deterior illa: ergo non est vera fortitudo. {DETERIORES verò sunt.} Ostendit Philosophus quomodo fortes ignoratione sunt deteriores fortibus propter spem. Nam illi habent aliquam dignitatem: & sustinent pericula aliquo tempore: fidentes autē propter ignorantiā dignitatem nullam habent, & statim cognito periculo fugiūt: & hoc probat exemplo Argiuorū qui putabant se pugnaturos cum Sicyoniis, & propterea cōfidebant ignoratione decepti: cùm verò cognouerunt hostes esse Lacedæmonios, extemplo fugam arripuerāt. Ex his patet quæ est vera, & propriè dicta fortitudo, & quæ non propria. Notandū quòd sufficientia quinque specierum supradictarum potest ostendi hoc pacto, scilicet cur sunt tot, & non plures nec pauciores. Nam fortitudo propriè dicta consistit in tribus, scilicet in cognitione, electione, & fine, quæ est honestas accommodata fortitudini. Quòd si aliqua sit fortitudo non propriè dicta, deficit ab aliquo horum trium: si deficit in cognitione, siue scientia, oritur fortitudo per ignorantiam, scilicet quinta species. si verò desit electio, tunc fit aliqua perturbatione aggressio periculorum, scilicet aut ira, aut spe: & sic oriuntur illæ duæ, scilicet tertia & quarta. Sin verò fit error in fine, hoc bifariam: aut ob aliquam artem, & peritiam, & tunc est secunda, id est militaris: aut non propter commune bonum, & honestatem, sed ob proprium bonū, scilicet propter honorem, & tunc oritur prima species, id est ciuilis.

De proprietatibus fortitudinis. CAP. IX.

V anquam autem circa fiducias, metúsque for- 111
titudo uersatur, tamen non simili modo circa utrunque: sed magis circa res formidolosas uersatur. Qui nanque in hisce non turbatur,

atque se habet circa has ut oportet: magis est fortis quam is qui circa ea, in quibus confidit, se habet ut oportet. Fortes igitur ex eo dicuntur: quia res (ut dictum est) inferentes dolores tolerant. idcirco fortitudo dolores affert: & non iniuria laudatur. Difficilius enim est dolores ferre, quàm à
113 uoluptatibus abstinere. Enimuero fortitudinis finis iucundus esse uidetur. Verùm ab euenientibus doloribus obfuscatur: ut & in certaminibus fieri solet. nam pugilibus finis quidem ipse iucundus est gratia cuius certant, coronæ inquam atq; honoris. sed cædi molestum est: cùm sint è carne, doloréque affert, & omnis omnino labor. Atque quia hæc sunt multa, ideo id gratia cuius certant, cùm sit res parua, nihil iucundi uidetur habere. quòd si tale & circa fortitudinem est: mors quidē atque uulnera forti uiro molesta erunt, atque inuito. feret tamen quod honestum est ea ferre, uel turpe non ferre. Atq; quo magis omni uirtute pollet & felicior
114 est: eò magis ob mortē sanè dolebit. Vir enim talis maximè dignus est uita, maximisque bonis priuatur id ipsum sciens, quod quidem dolorem affert. uerùm nihilominus est fortis. Et eò magis fortasse quòd honestatem quæ est in bello his anteponit. Nec fit ut omnibus in uirtutibus cum uoluptate operemur, nisi quoad attingitur finis * Nihil autem fortasse uetat. non eos qui tales sunt præstantißimos milites esse: sed eos qui minus quidē sunt fortes: nullum autē aliud bonū habēt. Hi nanq; parati sunt sese periculis obiectare, uitámque pro paruo emolumento perdunt. De fortitudine igitur hactenus dixisse sufficiat. Quid autem est, ex ijs quæ diximus non est difficile comprehendere, ac aßignare figura.

*Id est, qui verè sunt fortes, sæpe nō sunt præstantißimi pugnacißimiq;. Sed qui nimis pollent vera fortitudine, & nullū aliud bonum habēt quàm corporis robur. hi.

COMMENT.

111 QVANQVAM autem circa fiducias.} Hoc est quartum & vltimum capitulum huius tractatus: in quo Philosophus

ſophus affert quaſdã proprietates,quæ videntur competere fortitudini propriè dictæ & forti.Diuiditur in quatuor partes.In prima oſtendit quomodo fortis ſe habet circa metus & fiducias & terribilia.In ſecunda quomodo circa dolores. In tertia quomodo circa voluptatẽ.In quarta affert quoddã obortum vel corolarium,vt iſti dicunt.In prima igitur parte dicit Philoſophus quod cũ fortitudo verſetur circa ea quæ ſunt terribilia,& circa ea,in quibus cõfidere oportet,tamen magis eſt proprium fortitudinis ſuſtinere formidoloſa & terribilia,quam circa ea cõfidere in quibus eſt confidendũ.

{FORTES igitur ex eo.} Hæc eſt ſecunda pars in qua 112
affert aliam proprietatẽ,ſcilicet quòd fortitudo verſatur circa dolores,& ex actionibus fortibus proueniunt etiam in agendo aliqui dolores.Circa ea verſatur fortitudo quibus viri fortes laudantur:ſed viri fortes laudantur,quia fortiter ſuſtinent,& perferunt dolores:ergo fortitudo verſatur circa dolores.Videtur etiam hoc oſtendere cõparatione tẽperantiæ,in qua requirenda & exercenda cùm tẽperate operamur, non ſine dolore videmur abſtinere à voluptatibus.At difficilius eſt perferre dolores,quàm à voluptatibus abſtinere,vt ait Philoſophus in textu.Notandũ quòd nulla virtus acquiritur ſine moleſtia & difficultate:tamẽ voluptatẽ habet propter finem,quia voluptas ſequitur operationem ſtudioſam.

{ENIMVERO fortitudinis.} Hæc eſt tertia pars capituli 113
in qua affert aliam proprietatẽ oſtendendo quo modo fortitudo ſe habet circa voluptatem,& habet voluptatem.Finis ſtudioſi viri habet voluptatem,& eſt iucundus ſtudioſo viro. At fortis eſt ſtudioſus & agit propter finem operationẽ fortem:ergo finis eſt ei iucundus.& ſic fortitudo verſatur circa voluptatem,& habet voluptatem ob finem:ſed tamen probat quòd etſi ſit talis voluptas in fine,obfuſcatur à doloribus qui perferuntur à fortibus vt talem finẽ conſequantur. Nam ſicut fit in certaminibus & ludis:ita in fortitudine fieri videtur.At in illis eſt aliqua voluptas propter præmia,& coronas,quæ victoribus proponuntur:eodem pacto in fortibus factis eſt voluptas propter finem,quæ tamen obfuſcari videtur à doloribus quos perfert vir fortis. Oſtendit præterea quòd fortis quo magis pollet fortitudine atque virtute,eo magis dolet.Et hanc ſententiam videtur afferre contra

Stoicos

Stoicos qui dicebant neminem studiosum dolere, sed positos esse, & constitutos in indolentia: & hoc præcipuè dicebāt de viro forti. Philosophus autem probat hoc pacto, Qui magis est dignus vita, magis dolet de priuatione vitæ, & de sua morte. At vir fortis quo est fortior, & virtutibus abundans, magis est dignus vita & maximè dignus: ergo vir fortis dolet propter mortem. Sed quia videretur fortasse quòd dolere esset alienum à fortitudine, ideo addit vlterius Philosophus quòd fortis non minus ob hoc quia dolet est fortis: quia anteponit iis honestatem in bellicis periculis, & anteponit cæteris bonis quæ sunt in vita: & sic apparet quòd non operamur cum voluptate in omnibus virtutibus nisi respectu finis, qui semper est dulcis, & iocundus in omni virtute.

114 {NIHIL autē fortasse.} Hæc est quarta pars capituli, in qua videtur inferre obortum ex supradictis. Nā cùm dixerit fortem virū dolere ob mortem, subire tamē propter honestatem, videtur quod fortis magni faciat vitā suam, & ex hoc non possunt esse optimi milites. Ideo dicit Philosophus, nihil obstat si ij non sint vtiles milites, sicut sunt mercennarij qui vitā exponunt pro vili mercede, & emolumento. Hoc est enim non propriū fortitudinis leui de causa, & pro vili præmio vitam abiicere: sed est fortitudinis propriū, & fortis vitam suā magnifacere, & non quacunque de causa eā exponere morti: sed pro cōmuni bono, & propter honestatē ipsam: ex quo etiam videtur excludere proprietates dictas à tali audacia militum, quia si essent verè fortes, haberent etiam prudentiam, qua intelligerēt nō oportere cū vili emolumento vitam cōmutare, sed pro honestate & communi bono, vt diximus. Ex his quæ dicta sunt potest colligi quid sit fortitudo, scilicet quòd fortitudo est mediocritas recta ratione determinata, circa ea in quibus confidimus, & circa terribilia in maximis periculis propter honestatem, & cōmune bonum.

De temperantia. CAP. X.

115 *POst hanc autem de Temperantia dicamus. Hæ nanque uirtutes partium earum esse uidentur,*
116 *quæ sunt rationis expertes. Atque temperantiam circa uoluptates mediocritatem esse,*

iam

iam antea diximus. minus enim, & non similiter circa dolores uersatur. In eisdem autem & intemperantia esse uidetur. sed nunc circa quas est uoluptates determinemus oportet. Diuidantur igitur animæ atque corporis uoluptates, ut honoris cupiditas, & auiditas disciplinæ. Nam tam ambitiosus quàm auidus disciplinæ, eo gaudet cuius est auidus. & corpus nihil, sed mens potius patitur. atque ij qui uoluptatibus huiuscemodi alliciuntur: nec temperantes, nec intemperantes dicuntur. Pari modo neque qui circa cæteras uoluptates quæ non attribuuntur corpori occupantur. eos enim qui fabulis, & narrationibus delectantur, & circa talia dies consumunt, * uerbosos quidem atque deliros: ἀδολέσχας.
intemperantes autem non consueuimus appellare. Nec eos etiam, qui pecuniarum uel amicorum causa dolent. Temperantia igitur non circa animæ, sed circa corporis uolu= 118
ptates uersatur. Non tamen & circa has ipsas omnes. Qui 119
nanque rebus ijs gaudent quæ uisu percipiuntur, ut coloribus, figuris, pictura, nec temperantes nec intemperantes dicuntur. etsi uidentur & his homines & ut oportet, & magis quàm oportet, & minus etiam gaudere. Simili modo neque qui rebus ijs gaudent quæ auditu percipiuntur. Nemo enim aut eos qui cantu, uel histrionis gaudent uoce plus quàm oportet, intemperantes: aut eos qui ut oportet eisdem gaudent, temperantes appellat. Nec etiam ij qui circa odores gaudent: nisi per accidens. non enim eos qui malorum aut rosarum, aut uaporum: sed eos potius qui unguentorum aut epularum odoribus delectantur, intemperantes dicimus esse. His enim intemperantes ex eo gaudent, quia per hos ipsis rerum earum quas cupiunt recordatio fit. Videre etiam licet & cæteros, cùm esuriunt, epularum gaudentes odore. at his delectari intemperantis est: quippe cum

eius

eius hæc obijciantur cupiditati. Atqui neque cætera animalia uoluptatem, nisi per accidens, per hosce capiunt sensus. Neque enim odore leporum, sed esu gaudent canes: odor autem sensum ferit. Neque uoce bouis leo, sed esu: per uocem autem sensit illum esse propinquum: atque hoc ipso gaudere uidetur. Pari modo neque si uidit aut inuenit ceruum, aut feram capram, hoc ipso gaudet, sed quia cibum
120 habebit. Circa uoluptates igitur tales, temperantia, intemperantiáque uersatur, quæ quidem & cæteris animalibus sunt communes. Quocirca seruiles & ferales esse uidentur. hæ autem sunt quæ tactu, gustúque suscipiuntur. At
121 enim & gustu intemperantes parum, uel minimè uti uidentur. Gustus enim officium, saporum iudicium est. quod quidem ij faciunt qui uina probant, & epulas condiunt. Non nimium autem hisce gaudent intemperantes: sed uoluptate, quæ fit omnis per tactum: & in esculentis, ac poculentis, & in iisce quæ uenerea nuncupantur. Quapropter &
122 quidem uoluptatibus deditus epularum (Philoxenus quidam Eryxius) præcatus est: ut longius sibi guttur quàm gruis fieret: propterea quòd tactu delectabatur. Sensuum igitur maximè communis est is, circa quem intemperantia uersatur. Atque propterea iure uituperanda esse uidetur, quod hominibus, non ratione qua homines sunt: sed qua animalia, accidit. Talibus igitur gaudere, maximéque talia
123 lia amare, ferale est. Etenim liberalißimæ uoluptates quæ per tactum proueniunt: exceptæ sunt. Vt eæ quæ in ludis ac certaminibus per fricationem, calorémque fiunt. Non enim intemperantis tactus circa uniuersum est corpus: sed circa quasdam corporis partes.

COMMENT.

POst hanc autem virtutem de temperantia. } Hic est ter- 115
tius tractatus huius libri: in quo Philosophus docet de temperantia statim post doctrinam de fortitudine, seruãdo ordinem naturæ: quia istæ virtutes versantur circa affectus appetitus sensitiui: quæ potentia nobis est communis cum aliis animalibus, ideo à magis vniuersalibus incipiendũ putauit, siue à magis notis nobis, vt nonnulli volunt. Diuiditur autem in tria capitula. In primo seruando eundem ordinem quem seruauit in tractatu de fortitudine diligenter, & ostendit materiam circa quam versatur temperantia, & extrema ei opposita. In secundo docet operationes quæ prodeunt à temperantia, & à vitiis ei oppositis. In tertio cõparat intemperantiam cum timiditate. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima assignat rationem suæ intentionis dicendo quòd doctrina tẽperantiæ successiuè afferenda in ordine est post doctrinã fortitudinis: nam illa virtus declarari debet exemplo post fortitudinem, quæ collocatur in eadem parte animæ cum fortitudine: at temperantia est huiusmodi: ergo declarari, & doceri debet post fortitudinem, ita vt nulla alia intercedat. Patet ratio, quia vtraque virtus est in parte vel potentia sensitiui appetitus, quæ potentia est irrationalis de natura sua: & est duplex, irascibilis, & concupiscibilis. Harum igitur virtutum fortitudo est in irascibili: temperantia in cõcupiscibili. Et sicut istæ potentiæ se habent: ita & virtutes quæ in illis sunt ordinari debent.

{ATQVE temperantiam. } Hæc est secunda pars huius 116
capituli: in qua affert materiã circa quam versatur tẽperantia, & assignat eam in genere, & videtur tria ex ordine afferre ad declarandã temperantiam, & eius materiam, Primum est quòd temperãtia est mediocritas circa voluptates. Secundum quòd *versatur minus circa dolores quàm circa voluptates*. Est enim dolor talis ex absentia voluptatum & per accidens, magis igitur erit circa voluptates. Tertiũ est quòd circa eandem materiam versatur temperantia, & intemperantia. Nam contrariorum eadem materia idémque obiectum esse videtur circa quod versatur, licet diuerso modo.

{SED nunc circa quas. } Hæc est tertia pars huius capi- 117
tuli in qua vt ostendat in specie, & particulariter circa quam

matex

materiam versatur temperãtia & intemperantia. primò distinguit voluptates, & ostendit circa quas non est temperantia: deinde circa quas est eadem tẽperantia, scilicet & intemperantia. Primò igitur distinguendo voluptates, dicit quòd voluptatum quædam animi sunt, quædam corporis: corporis autem sunt ea quæ fieri videntur cum aliqua mutatione corporis, & motione: animi verò sine mutatione corporis. Hac diuisione præmissa dicit quòd circa voluptates animi non versatur temperantia aut intemperantia: probatur circa eas voluptates secũdum quas nemo temperãs, aut intemperans dicitur, non versatur temperantia aut intemperãtia: at voluptates animi sunt huiusmodi: ergo circa tales voluptates non versatur temperantia aut intemperantia. Maior est clara: minor probatur à Philosopho. Nam auidus honoris aut disciplinæ si is gaudet non dicitur temperans, aut intemperans: & tales voluptates fiunt sine vlla motione, aut affectione corporis. pari modo & ij qui fabellis gaudent, quod genus voluptatum oritur ex verbis, non dicuntur temperati, aut intemperati. Et intelligendum quòd cùm dicit fabulis, intelligendum est de rebus quæ significantur per huiusmodi fabellas: nam si sumeremus illas vt voces delectantes auditum tunc illæ essent voluptates corporis. Nam voluptates quæ fiunt per auditum, corporis sunt, & non animi, vt inferius dicet. Affert deinde Philosophus tertium genus voluptatum vel dolorum quæ oriuntur ex rebus externis, scilicet ex pecuniis vel amicis, & secũdum hæc nemo appellatur temperans, aut intemperãs: & sic patet quòd cum voluptates sint animi & sint corporis, quòd circa voluptates animi nõ versatur temperantia aut intemperantia.

118 { TEMPERANTIA igitur. } Cum relinquãtur voluptates corporis, primò dicit Philosophus quòd circa eas versatur tẽperãtia, deinde declarat quòd nõ circa omnes tales corporeas: demũ ostẽdit circa quas corporeas propriè versatur.

119 { NON tamen. } Probat quòd nõ circa omnes voluptates corporis versatur temperãtia & intẽperantia, hoc pacto: Voluptates quæ percipiuntur sensibus externis sunt voluptates corporeæ: sed tẽperantia & intẽperantia non versatur circa omnes voluptates quæ percipiuntur sensibus externis: ergo tẽperãtia & intẽperãtia nõ versatur circa omnes voluptates corpor

corporeas. Maior patet. Nam licet sit vis animæ quæ percipiat istas voluptates, sensuum tamen ista vis ita est immersa corpori, & implicata complexioni eiusdem, vt meritò dicantur corporeæ, quia fiũt cum aliqua motione & affectione corporis. Minorem declarat Philosophus discurrendo per tres sensus, scilicet visum, auditum, & odoratum. Et probat quòd circa voluptates quæ oriuntur ex istis sensibus non dicuntur homines temperantes, aut intemperantes: & dicit ꝙ qui gaudet odoribus per se non dicitur intemperans: per accidens autem non dicuntur odores delectare intemperantes vt vnguentorum aut epularum odores, cùm reducunt in memoriam voluptates, quæ sunt propria obiecta temperantiæ, scilicet voluptas, gustus & tactus. Nam ij qui esuriunt gaudent odore epularum, scilicet per accidens, & hoc est signum quòd odor percipitur, & est delectabilis bifariam, per se & per accidens, vt etiam dicit Philosophus in libro de sensu. vnde florum odor videtur percipi per se, & delectare sensum odoratus per se, & non progreditur vlterius talis perceptio, odor verò epularum, & huiusmodi rerum per accidens, quia talis odor est delectabilis ratione epularum quæ referũtur ad aliũ sensum: & ostendit non in hominibus solùm, sed etiam in beluis fieri & euenire, vt voluptates quæ percipiuntur à visu auditu, & odoratu, percipiantur per accidens. Nam canis non gaudet odore leporis per se: sed propter esum. Similiter leo gaudet voce bouis non per se, sed per accidens, quia ex tali voce percipit adesse nutrimentum. Idem fit in visu: nam leo gaudet aspectu cerui aut capellæ agrestis non per se, sed per accidens, quia videt sibi adesse escam ex qua nutriri potest: & sic patet sententia Philosophi.

{CIRCA voluptates igitur.} Primò probauit Philosophus ꝙ tẽperantia, & intemperantia nõ est circa voluptates 120
animi: deinde ꝙ versatur circa voluptates corporis: postea ꝙ nõ circa omnes voluptates corporis vt non circa voluptates visus, auditus, & olfactus: nũc successiuè ostẽdit circa quas voluptates corporis ipsa versetur, & tria ex ordine affert. Primũ ꝙ ipsa versatur circa voluptates corporis, quæ percipiũtur gustu & tactu. Secũdum, ꝙ magis circa voluptates tactus quàm gustus. Tertio infert obortũ quoddam, & soluit dubitationem quæ fieri posset. Probat igitur in primis hoc pacto.

Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates corporis, at non circa voluptates quæ percipiuntur visu, vel auditu, vel olfactu, vt probatum est: ergo relinquitur vt versetur circa eas quæ percipiuntur gustu, & tactu. Vel etiam hoc modo dici potest, Temperantia & intemperantia versatur circa voluptates nobis communes cum beluis: at voluptates secundum gustum & tactum sunt tales: ergo circa eas versatur temperantia. Patet ratio, quia temperantia debet versari circa cõmunissimã voluptatẽ: ea est autem gustus & tactus. per alios enim sensus non videntur animalia bruta voluptatem capere nisi per accidens vt anteà diximus. Sed per gustũ & tactum, & præcipuè per tactũ omnia animalia capiunt voluptatem: ergo illa est cõmunissima. Notandum quòd inter quinque sensus hominis externos, tactus est omniũ communissimus. Nullũ enim est animal quod tactu careat, & gustu etiam seu cõfuso seu distincto. Multa verò animalia aliis sensibus carent: visus autem est omnium sensuum externorum perfectissimus, & in quocũque animali est visus, in éo etiam sunt reliqui sensus. Operatur autem momento temporis, & valde spiritualiter, & per eum sensum multæ innotescunt nobis differentiæ rerum, & nõ est cõmunis cũctis animalibus, sed tactus est communis omnibus: constare enim sine tactu non potest vllũ animal: at in homine is sensus est perfectior quàm in cæteris animalibus, & etiam gustus ratione tactus. Nam, vt inquit Philosophus, perfectiorem habemus gustum quàm odoratum, Atq; hoc ex eo, quia gustus, tactus est quidam, quem quidem sensum homo perspicacissimũ habet: in cæteris nanque sensibus vehementer ab aliis animalibus superatur, at tactu longè cæteris omnibus excellentius percipit. quapropter & prudentissimũ est omniũ animalium. Indicium autem est quod in genere hominum penes hoc instrumentum sensus ingeniosi sunt hebetésve, & non penes aliud quicquam. Qui nanque sunt duri carne, ij sunt inepti mente, qui verò sunt molles carne, ij sunt ingeniosi mentéque apti. Et notandum quòd quanuis visus sit longè perfectior sensus simpliciter quàm tactus: tamen bonitas visus in homine nõ arguit bonitatem ingenij, cùm sit vnius instrumenti solùm: tactus verò complexio sit diffusa per totum corpus. & quanuis directè in plurium cognitionem ducatur intellectus per visum

visum & auditum, etiam quàm per tactum: tamen nō sequitur ꝙ per bonitatem visus debeamus arguere bonitatem intellectus. Sed hæc latius in libro de Anima. sufficiat autē nobis quòd tactus & etiam gustus sumēdo eum vel distinctum vel confusum sunt communissimi sensus, & voluptates horum communissimæ, & circa quas versatur temperantia.

{AT enim & gustu perparum.} Secundario ostendit Philosophus quòd temperantia & intemperantia magis versatur circa voluptates tactus, quàm gustus, hoc pacto: Circa illas voluptates, quibus magis gaudet intemperatus, temperātia & intemperantia versatur: at voluptatibus tactus magis gaudet intēperans quàm gustus: ergo temperantia & intemperātia magis versatur circa voluptates tactus quàm gustus. Maior patet. Minor declaratur à Philosopho, primo ratione, secundo exemplo. Nam is qui non multum delectatur iudicio saporum, sed magis commestione ciborum, & eorum cō tactu, gaudet magis voluptatibus tactus quā gustus: sed intēperans est huiusmodi, ergo magis & potius gaudet voluptatibus tactus quàm gustus. Idem probat exemplo cuiusdam gulosi, vt ita loquar, qui appellatus est* Philoxenus Euricius, Is autem præcabatur sibi guttur ciconiæ dari: quo indicatur quòd tales homines intemperantes gaudent voluptate tactus, & magis quàm iudicio saporum: & ideo volebat ille tactum fieri per longum spatium: sic igitur intemperans gaudet voluptate tactus, & magis quàm gustus. Notandum quòd duplex est gustus, scilicet perfectus & imperfectus. verum imperfectus discernit tantum conueniens & inconueniens nutrimentum, vt per ipsum animalia sumāt cibos qui sibi conueniunt: fugiant autem oppositos, & non cōuenientes. & iste gustus est quidā tactus, & quasi confusus cum tactu, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Gustus autē perfectus est ille qui non solū conueniens & inconueniens in cibis discernit, sed etiam differentias saporum: & iste præcipuè est in homine. Nullum enim aliud animal magis gaudet differentiis saporum quàm homo, qui per talem sensum distinctum eas discernit. Verùm qui vtuntur iudicio huius sensus nō statim sunt intemperantes: propterea dicit quòd intemperantes maximè gaudent voluptatibus tactus, quæ fiunt cibo vel potu vel ipsis venereis. {SENSVM igitur.} Tertio inferre vide

Margin: 121 (beside "{AT enim"); φιλόξενος ἐρύξιος. (beside "Philoxenus Euricius"); 122 (beside "Tertio inferre vide")

tur Philoſophus quoddam obortum ex ſupràdictis, ſcilicet quòd intemperantia eſt vehementer carpenda: quia per ipſam affectamus, & quærimus ea quæ ſunt affectanda à beluis, & nõ ab hominibus: fit enim per ſenſum communiſsimum nobis cum omnibus brutis, & eſt vehementer ſeruilis, & videtur competere homini vt eſt homo, non per rationem & intellectum, ſed vt eſt animal quoddam.

123 {ET enim liberaliſsimè.} Videtur excipere quaſdã voluptates quæ fiunt per tactum vt ſolueret obiectionẽ quæ fieri potuiſſet. Potuiſſet enim quis dicere, tu aſſeris vituperari homines qui ſunt intemperãtes circa voluptates tactus: at ſunt quædam voluptates tactus quæ nõ ſunt reprehẽdẽdæ, vt ſunt illæ quæ oriuntur per fricationẽ corporis ſanitatis, nam tali fricatione fit expulſio ſuperfluitatis, & emiſsio ſudoris à corpore cũ voluptate: & talis tactus, nec voluptas proueniens ab tali tactu eſt vituperanda. Ideo excipit eas Philoſophus, & remouet ab intẽperante. Dubitaret quiſpiã quòd Philoſophus videtur remouere à voluptatibus quæ fiunt ſecũdum viſum, auditum & odoratum, ipſam temperãtiam: verum iſtæ ſunt voluptates, & deberent eſſe materia aliquarum virtutum, & circa eas deberet verſari mediocritas, & exceſſus item atque defectus: quæ mediocritas deberet reduci ad aliquã illarum virtutum quatuor, quæ ſunt capita reliquarum: non erit autem talis mediocritas appellãda prudentia, nõ iuſtitia neque fortitudo: relinquitur ergo vt ſit temperantia, & ad eam reducatur, cuius oppoſitum videtur ſenſiſſe Philoſophus. Dicendum ad hoc quòd duobus modis accipi temperantia poteſt. Vno modo cõmuniter dicta quæ erit mediocritas circa voluptates ſenſu percipiẽdas: alio modo propriè dicta, quæ eſt mediocritas circa voluptates guſtus & tactus in partibus corporis determinatis. Hac ſtante diuiſione dicere poſſumus quòd tẽperantia primo modo accepta, id eſt cõmuniter, verſatur circa voluptates viſus, auditus & odoratus: at propriè dicta ſolũ circa voluptates guſtus & tactus. & de hac propriè dicta loquitur Philoſophus. Notandum quòd miro ordine Philoſophus inueſtigauit materiam propriam temperantiæ per plures concluſiones, incipiendo à quodam vniuerſali, & deſcendendo in quoddam particulare propriũ. Primo enim oſtendit hanc concluſionem quòd temperantia & intemperantia

rantia versatur circa voluptates,& quoquo modo circa dolores. Secundo quòd non versatur circa voluptates animi. Tertio quòd versatur circa voluptates corporis. Quarto ꝙ non circa omnes voluptates corporis. Quinto quòd circa eas voluptates corporis quæ ex gustu vel tactu proueniũt. Sexto quòd magis circa tactum,& nõ proprie circa gustum vt gustus est, sed potius vt est quidam tactus. Itaque proprie circa tactum. Septimo quòd non circa omnem tactum: sed circa voluptates quæ proueniunt ex quodam tactu in partibus corporis determinatis,& non in toto corpore. Istæ autem voluptates circa quas propriæ sunt quæ fiũt circa potũ,& cibũ, & res venereas. Ex quo notandũ quòd tẽperantia potest diuidi in plures species tanquã genus, sed præcipue tres species sumãtur secundum ista tria propria obiecta, scilicet potũ, cibum,& venerẽ. Temperãtia cibi dicitur abstinẽtia: potus verò, sobrietas: veneris autẽ, castitas: in osculis vero nũcupari pudicitia potest.

Quòd diuersa sint cupiditatum species.

CAPVT XI.

*Cupiditatum autem aliæ communes esse uidentur: aliæ propriæ atque adiunctæ. Alimenti nanque cupiditas naturalis est. omnes enim cum indigent nutrimento, siccum aut humidũ alimentum, & nonnunquam utrunque cupiũt. cubile etiam cupit (ut inquit Homerus) iuuenis atque uigens. Non autem omnes tale uel tale, uel eadem cupiunt. quocirca nostrũ idipsum esse uidetur. habet tamẽ & aliquid naturale. Alios enim alia delectant: & quædam quibusdam magis (quàm alia quæcunque) sunt uoluptati. Hæc cum ita sint, in naturalibus quidem cupiditatibus pauci peccant, & ad unum, ad ipsum inquam plus. Cum enim quispiam quæuis comedit aut bibit, donec impleatur superfluo: fit tum rei naturalis exuperatio multitudine. ipsa nanque naturalis cupiditas indigentiæ est repletio. quapropter hi * furentes circa uentrẽ dicuntur: quia ultra quàm oportet ipsum implent atque* 124 125 γαςρίμαρ-γοι.

resarciunt. Tales autem ij fiunt qui mancipijs sunt persimiles. At circa proprias cupiditates, complures hominum, multísque modis delinquunt. Nam cum talium amatores ex eo dicantur: quia uel gaudent quibus non oportet, uel magis quàm ut ipsi multi, uel non ut oportet, in uniuersis intemperantes excedunt. gaudent enim quibusdam quibus non oportet gaudere: quippe cùm sint odio digna. & si talium quibusdam oporteat gaudere: magis illis gaudent quàm oportet, & quàm ut ipsa gaudet multitudo. Eam igitur exuperationem quæ est circa uoluptates, intemperantiam esse, & uituperabilem, constat.
126 Circa uerò dolores, non ut in fortitudine, sic in ipsa temperantia fit. ut temperans quidem dicatur quispiam ferendo dolores: intemperans autem non ferendo. Sed intemperans quidem ex eo dicitur, quia dolet magis quàm oportet, cùm uoluptate non potitur. atque ipsum dolorem affert ei ipsa uoluptas. temperans autem ex eo quia absentia rerum earum quæ efficiunt uoluptatem non dolet, illísque abstinet. Intemperatus igitur ea omnia quæ afferunt uoluptatem, uel ea quæ maximè, concupiscit: & à cupiditate adeo ducitur, ut illa cæteris omnibus anteponat. quapropter & non adipiscens & cupiens dolet. cupiditas enim est cum dolore. Absurdo autem est persimile ob uoluptatem
127 dolere. Atqui deficientes in uoluptatibus & minus gaudentes homines quàm oportet, non nimium fiunt. Non est enim insensibilitas talis humana. Etenim animalia cætera cibos discernunt: & quibusdam quidem gaudent, à quibusdam uerò abhorrent. Quòd si quis sit cui nullus prorsus est uoluptati, nec ullus ab alio differt: is longe ab homine distat. nomen autem non habuit talis: quia non facile
128 cile fit. Vir autem temperans in his mediocriter sese habet

bet. Nec enim ijs gaudet, quibus intemperans maximè delectatur: sed potius molestè fert, nec ijs omnino quibus delectari non decet, nec uehementer ullis rebus huiuscemodi delectatur, neque si absint dolet, neque cupit, nisi mediocriter semper. Nec magis quàm oportet, nec quando non oportet, ulla res omnino talis ipsum delectat. Mediocriter autem & ut oportet, eas res appetit, quæ uoluptate quidem afficiunt: ad sanitatem autem bonam corporis habitudinem conferunt. & res cæteras uoluptatis effectrices identidem: si nec impedimento sint dictis habitibus corporis nec honestatis cancellos, nec facultatum metas egrediantur. Nam qui ita sese habet magis quàm dignum est, eiusmodi uoluptates amare uidetur. at temperans non est talis: sed ita sese habet, ut ipsa ratio recta præscribit.

COMMENT.

CVpiditatum autem aliæ communes.} Hoc est secundum 124
capitulum in quo declarata antea materia temperantiæ & intemperantiæ: nunc docet actus & operationes eorundem. Diuiditur autem in quatuor partes. In prima ostendit quomodo se habet intemperans in actibus circa cupiditates & voluptates. In secunda quomodo circa dolores. In tertia declarat insensibilitatem, quæ est alterum extremorum temperantiæ. In quarta ostendit quomodo temperans se mediocriter habet in actibus circa voluptates & dolores. in prima igitur diuidendo cupiditates dicit quod aliæ sunt naturales & communes, aliæ propriæ: communes dicuntur quæ sunt eadem apud omnes, vt fames, & sitis. Fames est appetitio sicci & calidi: sitis verò frigidi, & humidi, vt etiam dicit Philosophus in libro de anima, hæ sunt naturales cupiditates, & communes, & necessariæ ad vitam. De venereis verò non videtur esse eadem ratio, nec hoc pacto concedendum, quia non sunt propter conseruationem indiuidui necessariæ: sed videntur esse propter generationem alterius. At

cupiditates propriè videntur esse & fieri nostra sponte,& esse aliæ atque aliæ secundum varias conditiones hominum, & etiam corporis complexiones.

125 {HAEC cùm ita sint.} Hac distinctione cupiditatum allata ostendit Philosophus quomodo in his delinquitur,& quomodo in earum actibus se habet intemperans,& in cupiditatibus naturalibus, & communibus: dicit Philosophus quòd pauci delinquunt, & vno tantùm modo, id est in quantitate, videlicet si talis appetens plus sumat de cibo vel potu, quam decens & o pus sit: vt iis euenire videtur, qui & serui & seruilis animi sunt, dediti ventri, ac supra modum implentes illum. At verò circa cupiditates proprias multifariam delinquitur:circa etiam qualitatem illarum secundum varias hominum cupiditates, & omnes circunstantias,scilicet cupiendo quæ non oportet, & magis quàm oportet, & non eo modo vt oportet. & sic de aliis circunstantiis, quæ cùm sponte omittuntur, exemplo delinquitur. Sic igitur multifariam peccatur circa proprias cupiditates, vt patet in textu.

126 {CIRCA verò dolores:} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostendit quomodo se habet tēperans & intemperans in actibus circa dolores:& dicit quòd nō sit sicut in fortitudine, vbi sit dolor propter præsentiã eorum quæ afferunt dolorem, & tamē fortis non dolet in illis plusquam oportet: intemperans verò dolet propter absentiã eorum quæ faciunt voluptatem: temperans verò eorum absentia non dolet, nec abstinendo ab illis. & sic patet quomodo temperãs se habet in actibus circa dolores, & quomodo intēperans dolet. Versatur igitur temperantia in actibus circa dolores, sed magis circa voluptates:fortitudo autem,vt dictum est, magis circa dolores.Notandũ quòd vario modo se habent in actibus circa dolores fortitudo & temperãtia: tum intemperantia & timiditas. Fortis enim aut non dolet aut non plusquam oportet dolet,cùm adsunt ea quæ dolorē afferunt: temperãs verò non dolet cùm absunt ea quæ afferunt voluptatem. Timidus verò dolet præsentia eorum quæ afferunt dolorem,intemperans econtra dolet absentia eorum ex quibus habet voluptates. Notandum igitur quòd hominibus intemperatis voluptas est causa doloris per accidens,id est absentia sua sicut dicimus ꝙ absentia nautæ est causa submersionis nauis: cuius

præs

præſentia eſſet cauſa contrarij effectus,id eſt conſeruationis.

{AT qui deficientes.} Hæc eſt tertia pars huius capituli in 127
qua Philoſophus declarat vitium oppoſitum temperantiæ,id eſt defectum,qui etſi nomine proprio caret,tamen vt declaretur quo ad fieri poteſt appellatur à Philoſopho inſenſibilitas, quæ in admodum paucis reperitur,quia non videtur eſſe humana cùm homo habeat principium ſentiendi commune cum aliis animalibus, & cùm alia animalia diſcernant cibos conuenientes & inconuenientes, & hos appetant, & ab illis abhorreant: multo magis homo hoc facere videtur,qui habet elegantiorem guſtum, & ſtatim gaudet aut dolet: & propterea hoc vitium eſt innominatum,& tales homines non facile reperiũtur:pauci autem hoc pacto inſenſibiles erunt,qui (vt inquit Cicero) aſpernẽtur oculis pulchritudinem rerum, non odore vllo, non tactu, non ſapore capiantur, excludant auribus omnem ſuauitatem, & cætera. Inſenſibilitas tamen capi debet propriè hic apud Philoſophum defectus circa voluptates guſtus & tactus.Nam medium & extrema verſantur circa eandem materiam. Notandum quòd homo bifariam conſiderari poteſt: aut ſecundum intellectum ſpeculatiuum, & nobiliſsimas operationes quæ competunt ei penè magis quam humanæ,vt oſtendet in decimo: & talis eſt homo ſpeculatiuus qui in vita contemplatiua verſatur, & ab omni actione remota vitam degit: aut conſiderari poteſt vt ciuilis qui operatur in communi more viuendi.De hoc ſecundo loquitur Philoſophus cùm dicit inſenſibilitatem longe eſſe ab homine,& vix reperiri,& ſi reperitur eſt in vitio tali. Intelligendum verò quòd, etſi homo ſpeculatiuus qui acquiſitis virtutibus ſe ad ſpeculandum contulerit ob hoc contemnat omnino has corporeas voluptates, non facere videtur hoc per inſenſibilitatem, quæ eſt vitium, & defectus temperantiæ: ſed potius quia habet ita appetitum ſopitum, & ſedatas omnes cupiditates, vt non delectari videatur,niſi intellectiuis & ſpeculatiuis operationibus.

{VIR autem temperans.} Hæc autem eſt quarta pars huius capituli, in qua oſtendit Philoſophus quomodo temperans ſe habet in actibus circa voluptates & cupiditates, & dolores, & declarat quòd mediocritatem ſeruat: fugit autem extrema, vt patet in textu. 128

De temperantiæ extremis.

CAPVT XII.

129
Ostra autē sponte, magis intemperantia quàm
timiditas comparatur. Hæc enim ob uolupta-
tem: timiditas fit ob dolorē, quorum alterum
expetimus, alterum fugimus. & dolor quidem
distrahit, atq; corrumpit naturam eius qui habet ipsum: uo-
μᾶλλον δὲ ἑκούσιον luptas autē nihil tale facit. *magis igitur intemperantia no-
130 stra sponte, quàm timiditas comparatur. Quapropter & re-
prehensione magis est digna. Nam ad res afficientes uolupta-
te, facilius est assuescere. Sunt enim complures tales in uita.
& assuefactio fit sine periculo. in rebus autē formidolosis,
131 contrà. Videbitur etiam timiditas non perinde atq; singu-
la, sponte agendi principio subijci. Hæc enim non affert do-
lorem: sed illa adeò dolore distrahunt, ut & arma proijcere,
& cætera contra decus agere compellant. quapropter &
uiolenta esse uidentur. At intemperantia fit contrà. Singu-
la nanque sponte agendi principio magis subijciuntur: quip-
132 pe cùm intemperans ea percupiat atque affectet. totum au-
133 tem minus: nemo enim cupit intemperans esse. Nomen au-
tem intemperantiæ, & ad puerilia delicta ferre solemus. ha-
bent enim similitudinem quandam. Vtrum autem ab utro
dicatur, nihil ad præsentem refert sermonem. Constat tamen
à priore posterius dici, atque non absurdè uidetur esse trans-
latum. Est enim castigandum & temperandum id omne,
quod turpia concupiscit, & incrementum suscipit magnum:
atque luxuriat. Talis autem est ipsa cupiditas maximè, at-
que puer. nam & pueri cupiditate uiuunt: & in hisipsis
maximè uiget appetitio rerum earum, quæ uoluptate af-
ficiunt. Si igitur non obtemperet, neque subijci patiatur,
nimium efferetur. Est enim uoluptatum appetitio insatia-
bilis

*bilis, & operatio cupiditatis omni ex parte ipsi amenti id quod est sibi affine exauget. Quòd si magnæ sint uehementésque cupiditates, rationem quoque extrudunt, atque eijciunt. Quam ob rem mediocres sint ipsæ & perpaucæ, & rationi non aduersentur oportet. Atque id quod est tale: *obediens & temperatum castigatúmque uocamus. Vt uiuere autem puerum sub pædagogi præceptis oportet: sic & cupiendi uis cupere debet, perinde atque ratio iubet. Idcirco temperati uim cupiendi, concordem esse cum ratione oportet. nam utriusque propositum est honestas. Atque uir temperans ea cupit quæ cupere oportet, & ut oportet, & quando oportet. hoc autem pacto, & ipsa dictat. Hæc igitur sint de temperantia dicta.*

*εὐπειθὲς καὶ κεκολασμένον.

COMMENT.

NOstra autem spōte.} Hoc est tertium capitulum in quo comparat intemperātiam cum timiditate, & ponit differentias inter ipsas. Diuiditur autē in duas partes. In prima comparat temperantiam cum timiditate pluribus rationibus. In secunda ostendit intemperātiam esse similem delictis puerorum: quæ tamen non sunt habitus vel vitiosæ operationes, vt illæ quæ proueniunt ab intemperantia. Dicit autem in primis comparando intemperantiam cum timiditate, quòd intēperantia magis fit sponte quàm timiditas. Et probatur hoc pacto, Id quod fit per voluptatem magis fit sponte quàm id quod fit per dolorem: at intemperantia fit per voluptatem, timiditas per dolorem: ergo intemperantia magis fit sponte. Maior patet. Nam voluptatem communiter expetimus, fugimus verò dolorem. Maior est clara & antea probata. Item alia ratione probatur, quia timiditas acquiritur per id quod distrahit & dimouet naturam. scilicet per dolorem: intemperantia verò minimè. ergo magis fit sponte. Notādum quod omne vitium nostra sponte fit. vituperamur enim quia per electionem illa acquirimus & nostra sponte. Verum aliud alio magis spontaneū esse videtur propter obiecta circa quæ versantur talia vitia. Nam obiectorū quædam viden

videntur esse valde molesta & aspera: quædam verò minime, vt patet in doloribus & voluptatibus.

130 {QVAPROPTER & reprehensione.} Ex supradictis vnum obortum siue corolarium inferre videtur Philosophus, scilicet quòd intemperātia est magis vituperāda quàm timiditas, & hoc probari potest ex eo quod dictum est, scilicet quia est magis spontanea. Id enim vitium quod magis fit sponte, magis est vituperandum: intemperantia est huiusmodi respectu timiditatis, ergo magis vituperanda. Item alia ratione probatur. Duobus existentibus vitiis illud magis vituperandum esse videbitur, quod facilius euitari potest: sed intemperantia facilius euitari potest quam timidi-
131 tas: ergo est magis vituperanda. {VIDEBITVR etiam.} Declarat Philosophus quomodo timiditas, & intemperantia non eodem ordine subiiciuntur principio sponte agēdi, sed potius est ordo contrarius in ipsis: quod probatur hoc pacto, Illa vitia quæ ita se habent vt alterius obiectum magis quàm vitium & habitus: alterius verò magis vitium & habitus, quam obiectum est spontaneum, diuerso ordine subiiciuntur principio sponte agendi: sed intemperantia & timiditas sunt huiusmodi: ergo diuerso ordine & contrario subiiciuntur principio sponte agendi. Maior patet. Minor probatur à Philosopho. Nā intemperantia est vitium circa voluptates, & nemo expetit habitū ipsum, scilicet intemperantiam, & esse intemperatū: voluptates verò quæ sunt obiectæ magis expetunt homines: quos si interrogaremus vtrū vellent fieri intemperati, responderent quòd nullo pacto: sin verò vt cupiunt, habere voluptates se velle assererent. In timiditate verò ecōtrà fieri videtur. Expetunt enim homines timiditatem potius, quàm subire dolores, & terribilia, quæ vident sustinere. Patet igitur quod diuersus, & contrarius est ordo: cum ibi magis obiectū, id est voluptates, quàm vitium: hic magis vitia quàm obiectū, id est dolores cōmuniter expetunt homines. {TOTVM autem.} Id est habitum ipsum.
132 {NOMEN autem.} Hæc est secunda pars huius capituli
133 in qua Philosophus ne prætermittat aliquid quod ad declarandam intemperātiam pertinet, ostendit eam esse similem vitiis puerorum, quæ tamen in pueris nō sunt vitia, sed vtitur quadam similitudine, dicendo quòd nomē luxuriæ referimus

rimus ad delicta puerorum. Vtrum autē ab vno dicatur nihil refert. inquit Philosophus, sufficit quòd hoc nomen prædicatur de vtrisque: de altero dicitur per similitudinem alterius. Nam cupiditas ita se habere videtur ad rationem, sicut puer ad pædagogum: quorum ambo si non obediant præceptis imperantis, nimirum efferri videntur: nimiúmque labi nisi refrenentur ab iis quæ sibi præesse debent: sed hoc totum melius intelligetur in lingua græca, quia intemperantia ἀκολασία, & intemperās ἀκόλαστος quasi incastigatus dicitur. Sicut ergo puer non castigatus à pædagogo suo, habet nimis excessiuas cupiditates: & fit effrenatus: sic appetitus intemperantis non refrenatus à ratione excessiuè fertur, & sine habenis procedit in appetendis cupiditatibus.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM ad Nicomachum,

Liber IIII.

De liberalitate, & eius extremis

CAPVT I.

Einceps autem de liberalitate dicamus. uidetur autem mediocritas circa pecunias esse. Non enim bellicis in rebus ipse uir liberalis: nec in quibus laudatur uir temperās, nec etiam in iudicijs, sed in dandis capiendísue, & magis in dandis pecunijs laudatur. Atque *pecunias ea dicimus uniuersa, quorum æstimatio mensuratur nummo.* 1
Est autem & circa pecunias exuperatio quidem prodigalitas, defectio autem illiberalitas. & illiberalitatem quidem 2

dem

τὴν δ᾽ ἀσωτίαν ἐπιφέρομεν ἐνίοτε συμπλέκοντες. ſcilicet cum alijs uitijs.

dem ac auaritiam ijs ſemper accommodamus, qui magis quàm oportet pecunijs ſtudent. *Prodigalitatē autem nectentes nonnunquam afferimus. Nam eos homines qui ſunt incontinentes, & ob intemperantiam pecunias profligant, prodigos uocitamus. Quapropter & flagitioſiſsimi tales homines eſſe uidentur. multa nánque uitia ſimul habent. At non propriè tali nomine nuncupantur. Eſt enim prodigus qui malum unum aliquod habet: corrumpere inquam patrimonium. prodigus enim eſt qui ob ſeipſum perditur. uidetur autē & patrimonij diſsipatio, interitus quidem ipſius eſſe: propterea quòd patrimonio ac facultatibus uiuitur. Hoc igitur modo prodigalitatem accipimus.
3 Rebus autem ijs quarum eſt aliquis uſus, & bene uti & malè etiam poſſumus. At diuitiæ res ſunt tales. Is autem
4 optimè re quauis utitur, qui eam uirtutem habet, quæ ad rem illam accommodatur. & diuitijs igitur optimè is utetur, qui uirtutem eam habet quæ ad pecunias attinet. hic au-
5 tem eſt ipſe uir liberalis. Atqui ſumptus quidem, datióque pecuniarum, uſus earum: acceptio uerò conſeruatioque poſ-
6 ſeſsio potius eſſe uidetur. Quocirca uiri liberalis eſt potius dare quibus oportet, quàm capere unde oportet, & nō capere unde non oportet. Eſt enim ipſius uirtutis, beneficia potius conferre, quàm ſuſcipere: & honeſta potius agere, quàm non agere turpia. Non eſt autem obſcurum, cùm das quidem, ſequi ut beneficia conferas, honeſtáq; agas: cùm capis uerò, ut ſuſcipias, aut non turpia agas. Gratia præterea ſequitur eum qui dat, non eum qui capit. Et laus etiam magis. Facilius eſt etiam non accipere, quàm dare. Homines enim multo minus erogant ſua, quàm non accipiunt aliena. Ii quoque qui dant, liberales dicuntur. Sed qui non accipiunt, nō ob liberalitatem, ſed ob iuſtitiam potius laudantur. quò

tur. qui uerò capiunt, non laudantur ualde. Liberales insu=
per homines, maximè omnium ferè studiosorum amantur,
prosunt enim. at id consistit in dando. Omnes autem actus
uirtutum, honesti sunt, & honestatis causa fiunt. Et libe= 7
ralis igitur honestatis causa dabit. Et recte: dabit enim qui=
bus oportet, & quot oportet, & cum oportet: cæteráque
omnia obseruabit, quæ dandi actum rectum sequuntur. Et
etiam cum uoluptate, uel sine ullo dolore. Id enim quod per
uirtutem efficitur, afficit uoluptate, aut fit cum indolentia
sanè, minimè uerò affert dolorem. At is qui dat quibus non 8
oportet, aut non honestatis gratia, sed ob aliquam aliã cau-
sam: non liberalis, sed alius quidam dicetur. Et itidem is qui 9
dando dolet. honestis enim actibus talis pecunias ante=
ponet. quod quidem non est liberalis. At uerò neque capiet
unde non oportet. Talis enim acceptio non est eius qui pe=
cunias non magnifacit. Nec etiam ad postulandum propen-
sus erit. facilè nanque suscipere beneficia, non est hominis
beneficia conferentis. Verùm unde oportet accipiet: ex pro- 10
prijs inquam rebus. nõ quia idipsum honestum sit: sed quòd
necessarium ut donare possit. At neque suas negliget: quip= 11
pe cùm per illas quibusdam affectet opem afferre. neque qui=
busuis dabit: ut quibus oportet, & quando, & ubi est ho= 12
nestum largiri possit. Attinet etiam nimirum ad hominem 13
liberalem, ut in dando adeò exuperet, ut sibijpsi pauciora
relinquat. Est enim liberalis non ad seipsum respicere. At 14
enim pro facultatibus ipsa liberalitas dicitur. liberalis enim
actio non in multitudine rerum quæ dantur, sed in habitu
dantis consistit. hic autem pro facultatibus erogat. Nihil
igitur prohibet eum magis esse liberalem qui pauciora lar=
gitur, si modo minores ei sint facultates. Magis autem ij li= 15
berales esse uidentur, qui non compararunt sibi facultates,

sed ab

ſed ab aliјs acceperunt. Nec enim experti ſunt indigentiam,
16 & opera omnes ſua amant: ut parentes, atque poëtæ. At
uerò facilè non eſt liberalem, diuitem eſſe. Quippe cùm
non ſit ad capiendum & conſeruandum. ſed ad erogandum
procliuis: neque magni per ſe faciat ipſas pecunias, ſed cau-
ſa dandi. Quapropter & accuſatur fortuna: quòd homi-
nes ij qui maximè ſunt digni, minimè ſunt locupletes. Ac-
cidit autem idipſum non ſine ratione. Fieri enim non po-
teſt ut is pecunias habeat, qui non adhibet diligentiam ut
habeat ipſas. quemadmodum & cæteris in rebus fieri ſo-
let. attamen non dabit quibus non oportet, neque quan-
do non oportet. & de cæteris talibus ſimili modo. nõ enim
ageret liberalitatis ipſius lege. & conſumptis ad hæc ipſa
fortunis: ad ea quæ oportet, & cum oportet ſumptus face-
re, daréque non poſſet. Etenim is eſt (ut paulò antea di-
ximus) liberalis, qui pro facultatibus erogat, & in quibus
oportet. Qui uerò exuperat: prodigus eſt. Quocirca ty-
rannos prodigos non dicimus: non enim facile uidetur eſſe,
dando ac arogando tantam rerum quas habent copiam
17 exuperare. Cum igitur liberalitas mediocritas ſit circa dan-
das capiendáſque pecunias: liberalis dabit in quibus opor-
tet, & quod oportet, tam in paruis quàm etiam in magnis,
atque cum uoluptate: & accipiet unde oportet, & quod
oportet. nam cùm uirtus circa utrunque ſit mediocritas,
18 utrunque faciet ut oportet. ſequitur enim dationem bonam,
talis acceptio. ea uerò quæ non eſt talis, contraria eſt. Eæ
igitur quæ ſequuntur, fiunt in eodem ſimul. contrariæ ue-
rò non fiunt. Quòd ſi, præter id quod oportet & bene ſeſe
habet, contigerit ipſum pecunias erogare: dolebit ſanè, mo-
deratè tamen, & ut oportet. ad uirtutem enim pertinet, ut
pro quibus oportet, & ut oportet uoluptas fiat, ac dolor.

Eſt

Est etiam in rebus pecuniarijs * lenis socius ipse uir libe= εὐκοινώνη-
ralis. Potest enim iniuriam pati: quandoquidem pecunias τος.
non multifacit. magisq; molestè fert, si quid cùm oporte=
ret non erogauerit: quàm dolet si quid cùm non oporteret,
erogauerit. Simonidisq; sententiam non probat. Prodigus 19
autem & in hisipsis delinquit. nec enim lætatur nec dolet 20
pro quibus oportet, & ut oportet. atque hoc magis pate=
bit per ea quæ deinceps dicemus. Diximus autem exupera= 21
tionem quidem esse prodigalitatem: defectum autem illibe=
ralitatem, & in his duobus: in datione atque acceptio=
ne. & sumptum enim in datione ponimus. Prodigalitas
igitur in dando quidem, & non in capiendo exuperat: in
capiendo autem deficit. at illiberalitas, ac auaritia defi=
cit quidem in dando: exuperat autem in capiendo, in par=
uis tamen. Prodigalitatis igitur illa duo non nimium si= 22
mul persistunt. Non est enim facilè, nulla ex parte capien= 23
tem, cunctis largiri. cito nanq; deficiunt patrimonia pri=
uatorum hominum erogantium, qui quidem & prodigi es=
se uidentur. Atque talis non paulò melior uidebitur esse illi- 24
berali. Et ab ætate enim & ab egestate facilè curari, & ad
mediocritatem accedere potest. Nam habet ea quæ sunt ho=
minis liberalis. dat enim & non accipit: quanquam neu=
trum facit ut oportet, ac rectè. Quòd si ad hoc assuescat,
uel aliquo alio modo mutetur, euadit utique liberalis. Et= 25
enim dabit quibus oportet, & capiet unde oportet. Qua=
propter & uidetur non esse moribus prauus. Non est enim 26
improbi, nec ingenerosi tam in dando quàm in non capien-
do exuperare: stolidi tamen. Qui uerò hoc modo est pro=
digus: multò melior uidetur esse illiberali atque auaro. Cũ 27
ob ea quæ dicta sunt: tum etiam quia prodigus quidem com-
pluribus prodest. Illiberalis autem nemini: ne sibi quidem

ipsi. Sed plerique prodigorum (ut dictum est) & acipiunt unde non oportet: & sunt hoc ipso illiberales, ad capiendũ autem proni fiunt, quia cupiunt quidem erogare. Hoc autem facilè nequeunt facere, cùm cito facultates ipsis deficiunt, itaque ex alienis dare coguntur. Et simul quia nulla est eis honestatis cura, sine ullo discrimine & undique capiunt. dare nanque percupiũt. quonam autem modo aut un-
28 de, nullum est apud ipsos discrimen. Quapropter nec dationes ipsorum sunt liberales. Non enim sunt honestæ, nec honestatis gratia, nec ut oportet efficiuntur. Sed interdum quos oportet esse pauperes, eos diuites faciunt. & ijs quidem qui moderati sunt moribus, nihil dant. adulatoribus autem multa, aut quampiam aliam afferentibus uoluptatem. Quamobrem & plerique ipsorum intemperantes sunt. nam cùm facilè erogent, proni sunt & ad sumptus in flagitijs faciendos. atque quia non ad honestatem uiuunt, ad uoluptates declinant. Prodigus igitur si nullam prorsus habeat emendationem, ad hæc transgreditur. Cura uerò diligentiáque adhibita, ad medium & id quod oportet
29 tandem deuenerit. At illiberalitas ac auaritia, incurabilis est. Etenim & senectus & imbecillitas omnis, auaros uidetur efficere. Estq; hominibus insita magis quàm prodigalitas. plerique nanque cupidi sunt magis pecuniarum, quàm
30 ad dandum procliues. Extenditur præterea longè, & plu-
31 res species subit. Complures enim esse uidentur illiberalitatis ac auaritiæ modi. Nam cùm in duobus hisce consistat, in defectione inquam dandi, & exuperatione accipiendi: non omnibus inest tota, sed interdum seiungitur. & quidam in capiendo exuperant: quidam in dando deficiunt. Qui nanque talibus appellationibus nuncupantur, parci, tenaces, aridi: omnes in dando deficiunt, aliena uerò non appe-

tunt

tunt, neque accipere uolunt. Quidam enim in dando deficiunt, propter modestiam quandam, turpiúmque rerum cautionem. uidentur enim nonnulli, uel saltem aiunt, ob rem suam conseruare: ne compellerentur aliquando turpe aliquid agere. Ex his est & ipse cumini sector, & quiuis talis: qui quidem ab exuperatione non dandi cuiquam, nomen habuit tale. Quidam uerò ob metum abstinent alienis. quippe cùm non facile sit ipsos aliena, & non alios res ipsorum accipere. itaque nec accipere ipsis, nec dare placet. Quidam autem in capiendo exuperant: undique, & quiduis capientes. Quales sunt ij qui operationes illiberales exercent: ut lenones, & omnes tales, & fœneratores, & qui dant parua pro magnis. hi nanque omnes, unde non oportet & quantum non oportet accipiunt. commune autem ipsis omnibus esse uidetur turpis comparatio lucri. uniuersi nanque gratia lucri, & huiusce quidem *parui probra sustinent. Eos enim qui grandia unde non oportet. & quæ non oportet accipiunt, ut tyrannos ciuitates expugnantes & templa expoliantes: non illiberales, sed perniciosos, sed impios, sed iniustos potius appellamus. Aleatores tamen, & fures atque latrones, illiberales sunt. Turpi enim uersantur in lucro. Omnia nanque causa quæstus agunt, & sustinent probra: atque fures quidem capiendi gratia, maxima pericula subeunt. Aleatores autem ab amicis quibus dare oportet lucrantur. utrique igitur unde non oportet lucrari uolentes, turpi in lucro uersantur. & omnes tales accipiendi actus illiberales sunt. Meritò autem illiberalitas liberalitati contraria dicitur. Nam & maius est 32
malum quàm prodigalitas: & homines magis hac ipsa peccant, quam ea quàm diximus prodigalitate. De liberalitate igitur & uitijs ipsi contrarijs, hæc dicta sufficiant.

*μικροῦ

COMMENT.

1 DEinceps autem de liberalitate.} Hic est quartus liber Ethicorum:in quo Philosophus post doctrinam fortitudinis & temperantiæ, prosequitur in declarandis reliquis virtutibus moralibus, excepta iustitia:quam differt in v. librum, vt patebit. Docet igitur in isto de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de mansuetudine, de amicitia quæ non est affectus nec amicitia propriè dicta, de veritate, de comitate, vltimò de verecũdia, quæ est affectus laudabilis, nõ tamen virtus. Diuiditur autem hic liber in v. tractatus. In primo tractatu declarat virtutes circa pecunias, quę sunt duę, scilicet liberalitas & magnificentia. In secundo tractatu declarat virtutes circa honores, quæ etiam sunt duæ, scilicet magnanimitas, & virtus innominata, & hæc quatuor dicuntur versari circa ea quæ existimãtur bona externa. In tertio tractatu declarat virtuté circa ea quæ existimantur mala externa, quæ est mãsuetudo. In quarto declarat virtutes circa cõmuné cõuersationé, & actus humanos, quæ sunt tres, scilicet amicitia, veritas, comitas. In quinto docet de verecundia, qui est affectus laudabilis, non tamen virtus. Numerus autem sufficiens virtutũ sumitur ex suis obiectis diuersis, & diuersis modis versandi circa talia obiecta, vt etiam anteà diximus. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo docet de liberalitate. In secũdo de magnificentia. Primũ capitulũ diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte dicit Philosophus quòd deinceps, scilicet post fortitudinem & temperantiã, de liberalitate dicamus. Ea enim videtur sequi in ordine, quia sicut illæ moderantur affectus vt irascibilé, & cõcupiscentiã voluptatum: sic ista affectus internos, id est cupiditaté circa pecunias. Meritò igitur post illas collocatur. Verum seruando ordiné suum Philosophus incipit afferre materiam circa quam versatur liberalitas. & probat hoc pacto. Quælibet virtus mediocritas esse videtur circa eã materiã & obiecta circa quæ cũ bene se habet laudatur : at liberalitas laudatur cũ bene se habet circa pecunias: ergo ipsa est mediocritas circa pecunias tanquam circa suam materiam, & nõ circa res bellicas, aut circa ea quæ afferunt voluptates. Et declarat Philosophus quid intelligit per pecunias, scilicet non solum nummos

mos,sed omnia etiã quæ pretio & nũmis æstimari & mensu rari possunt. Notandum quòd obiectũ siue materia cuiuslibet virtutis est duplex, propinquum & remotũ. Nam fortitudo versatur circa timores & fiducias, tanquã circa materiam propinquã, circa pericula bellica & mortẽ, tanquam circa remotũ. Idem est de temperãtia cuius materia propinqua sunt voluptates, cupiditates, & huiusmodi: remota verò sunt illa quæ afferunt cupiditates, & efficiunt voluptatẽ, vt cibus, potus, & res venereæ. Liberalitatis est etiã duplex materia. propinqua est cupiditas pecuniarũ: remota verò sunt ipsæ pecuniæ: & hoc dicitur, quia virtutes nõ solum circa actus versari videntur, sed etiam circa affectus quos moderãtur: vt est liberalitas quæ moderatur cupiditatẽ pecuniarũ, & versatur etiã circa pecunias dandas vel accipiendas, sed magis circa dandas. Hic autẽ Philosophus videtur loqui de materia remota.

{EST autẽ & circa pecunias.} Declarat Philosophus eandem etiã materiam esse prodigalitatis & auaritiæ. Medium & extrema versantur circa eandẽ materiã: at liberalitas quæ est mediũ versatur circa pecunias: ergo prodigalitas & auaritia quæ sunt eius extrema, & cætera. Post hæc Philosophus tãgit in genere auaritiã & prodigalitatẽ, quia inferius particulariter declarabit: & de prodigalitate dicit quòd interdũ homines eam confundunt, & non distinctè accipiunt, appellantes aliquando incontinentes prodigos, vt patet in textu. 2

{REBVS autem.} Hæc est secunda pars huius primæ in qua Philosophus docet de actibus liberalitatis, & vitiorum oppositorum, plures afferendo conclusiones atque sententias. Dicit igitur in primis, quòd pecuniis possumus bene & malè vti, id est abuti, quod probatur hoc pacto, Bonis vtilibus bene & malè vtimur ad aliquem finem consequendum: at pecuniæ sunt vt dicuntur bona vtilia: ergo pecuniis bene vel malè vti possumus ad aliquem finem consequendum. Maior clara. Minor quoque per Philosophum, qui anteà dixit in primo, Vtiles enim sunt & alterius gratia. 3

{ET diuitiis igitur.} Declarat Philosophus & probat quod liberalis optimè vtitur diuitiis & pecuniis. Qui habet aliquã virtutem bene vtitur illis rebus circa quas versatur talis virtus: sed liberalis habet virtutem quæ versatur circa pecunias: ergo bene vtetur pecuniis. 4

5 {AT qui sumptus.} Affert aliam conclusionem Philosophus, scilicet quòd vsus pecuniarum est ipsa erogatio: acquisitio vero non est vsus, sed possessio, vt est manifestum.

6 {QVO circa viri.} Affert aliam cóclusionem, scilicet quòd liberalis viri magis est dare vbi oportet, quàm capere vnde oportet. & hoc probat pluribus mediis. Et quia magis pertinet ad virtutem benefacere quam suscipere, & honeste agere quàm non agere turpiter: & item quia operationem dandi, & gratia sequitur, & laus, & non accipiendi. Item virtus versatur circa difficilius: at difficilius est dare quam accipere: ergo magis proprium virtutis est liberalitas. Et item hoc percipi potest ex communi hominum more, qui propriè laudant eos de virtute liberalitatis qui dant, & non eos propriè qui accipiunt vnde oportet, laudãt vt liberales: & item hoc idem deprehendi potest, quia liberales vehementer amãtur, & hoc est quia conferunt beneficia, & dant, & erogant, & prosunt hominibus, & hoc consistit in dando non autem in accipiendo. Quare liberalis magis est dare quàm accipere.

7 {OMNES autem actus.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua postea quàm declarauit materiam liberalitatis, & operationes eius, & vitiorum oppositorũ, quoquo modo: nunc affert conditiones quæ requiruntur ad liberalitatem, & proprietates quasdam quæ ei competunt, adducendo plures sententias & conclusiones. Declarat igitur in primis conditiones quæ requiruntur ad præcipuum actum liberalitatis, hoc pacto: Omnis operatio secundum virtutem fit vt oportet, & quando oportet, & gratia honestatis, & vt recta ratio dictat: at datio & actus liberalis est operatio per virtutes & studiosa: ergo fieri debet vt oportet, & quando oportet, & seruatis aliis circunstantiis, quæ actum rectum & studiosum sequuntur, & etiam dabit. Affert secundam conclusionem Philosophus, Omnis actus studiosus est iucundus: sed actus dandi secundum liberalitatem est studiosus: ergo & iucundus. addidit Philosophus, vel sine dolore, quia aliquæ sunt operationes virtutis quæ non fiunt sine dolore, vt in fortitudine vidimus, habent tamen iucunditatem respectu finis.

8 {AT IS qui dat.} Hac in parte Philosophus affert nonnullas conclusiones negatiuas, quæ oriuntur ex dictis quas adducit vt manifestius cognoscatur liberalis, & eius officia.

Dicit igitur ꝙ is qui dat quando non oportet, & non honestatis gratia, & similes omittit circũstãtias quæ necessario requirũtur ad perfectũ actũ virtutis, nõ est appellãdus liberalis

{ET itidem is.} Affert aliam cõclusionem negatiuã, quòd is qui dando dolet non est appellãdus liberalis: cùm anteponat pecuniã honestis actionibus: nec item is qui capit vnde non oportet, & item liberalis nõ facilè suscipit beneficia. Notandũ quòd sicut fit in naturalibus: sic etiam fieri videtur in virtutibus, quantũ ad hoc propositũ: sed in naturalibus fit vt ea quæ sunt maximè actiua non sunt facilia ad suscipiẽdũ: & ecõtrà, quæ sunt valde passiua, minime agere possunt. Vnde ignis est maximè actiuus inter reliqua elemẽta, & non est facilis ad suscipiendũ. Idẽ euenire videtur in virtutibus & operationibus secundum illas: ergo qui est facilis ad conferenda beneficia & ad dãdum: non est facilis ad eadem suscipienda. 9

{VERVM vnde oportet.} Affert aliã cõclusionẽ, scilicet ꝙ liberalis accipiet vnde oportet, non quia sit honestũ, nec honestatis causa, sed vt habeat vnde det & eroget. Et dicit ꝙ accipiet ex suis propriis rebus. & hæc est cõclusio clara. Notandum ꝙ duplex est actus liberalis, vnus dandi, alius accipiẽdi. Primus & magis proprius: secundus verò est gratia primi. 10

{AT neque suas.} Affert aliam cõclusionem, scilicet quòd liberalis non negligit res suas: & hanc afferre videtur, quia suprà dixerat quòd liberalis non multi facit pecunias. Probat autem hanc conclusionem hoc pacto, Illa quæ conferunt ad actiones proprias liberalitatis, id est ad actum dandi non negligit liberalis: sed res propriæ sunt huiusmodi: ergo non negliget res proprias liberalis. 11

{NEQVE quibus suis.} Affert aliam conclusionem, scilicet quòd liberalis non dabit sine vlla consideratione, & indifferenter cuique petenti: & hoc necessario videtur afferre, cum pluribus verbis declarauerit proprium actum liberalis esse in dando. & vt intelligatur quo pacto istud fieri debeat: ideo dicit quòd liberalis non dabit cuique indifferenter: & assignat rationem, scilicet vt habeat vnde dare possit iis quibus dare est congruum & honestum. Quòd si largiretur sine vllo discrimine quibuscunque, non haberet forsitan postea vnde daret iis, in quibus honestè beneficium collocatur. 12

{ATTINET etiam.} Hac in parte Philosophus affert 13

quaſdam proprietates quæ competunt homini liberali: & primò affert talem, quòd ad liberalem ſpectat excedere in dando. Nam is qui ipſum non reſpicit in dando, plus dabit quàm detineat, & pauciora ſibi relinquet pro ſeipſo: at liberalis eſt huiuſmodi: ergo & cætera.

14 {AT enim pro facultatibus.} Affert ſecundam proprietatem ne intelligatur quod liberalis ſit ſimpliciter & ſine vlla exceptione talis qui plura dat, & pauciora ſibi relinquit: ita vt qui plura dat ſit magis liberalis. ideo dicit quòd talis liberalitas attendenda eſt iuxta facultates. Atque ex eo affert obortum quoddam, ſcilicet quòd nihil prohibet eum qui pauciora dat eſſe magis liberalem, ſi tenuiores ei ſint facultates.

15 {MAGIS autẽ.} Affert tertiã proprietatẽ, ſcilicet ꝙ ij liberaliores eſſe videntur, qui dãt ex iis rebus quas ipſi nõ acquiſiuerunt ſuo labore: ſed habuerũt ex patrimonio, & ab aliis huiuſmodi. & probat id etiã ſimilitudine genitorũ & poëtarum.

16 {AT verò facile.} Affert quartã proprietatẽ, ſcilicet quòd nõ facile fit vt liberalis ſit diues, cùm ſit facilis ad erogãdum, non autẽ ad capiendũ & conſeruãdum, vt latè patet in textu.

17 {CVM igitur liberalitas.} Declaratis pluribus cõditionibus, ex quibus actus liberalis cõſiſtunt boni atq; laudabiles, & allatis proprietatibus liberalis: nunc cõparat liberalẽ cum prodigo, reſumẽdo nõnulla quæ dixerat de liberali vt magis cognoſcatur prodigus. Cõtraria enim, vt inquit Philoſophus, iuxta ſe poſita magis eluceſcũt. Dicit igitur, cũ liberalitas ſit mediocritas circa dãdas accipiẽdáſque pecunias: dabit, vbi oportet, & quãdo oportet, & reliqua, vt latiſsimè patet in textu.

18 {DATIONEM bonam.} Id eſt congruam, vt ita loquar, dationem & decentem: ſequitur congrua, & decens acceptio. Eſt enim propter illam. & ideo ſi acceptio eſſet vnde non oportet, & eſſet turpis, non ſequeretur dationem liberalem & honeſtam: eſſet enim contraria, & non fieret ſimul in eodem ſcilicet liberalis datio, & turpis acceptio: ſed honeſtam dationem ſimilis acceptio conſequetur, ſcilicet honeſta & cõgrua, & ideo ſe inuicem compatiuntur, & ſequuntur & fiunt ſimul in eodem, vt dicit Philoſophus: contraria verò minime. Sanitas enim & infirmitas oculi non poſſunt eſſe ſimul in eodem oculo. Sed ſanitas & optima viſio quæ ſequitur ex ſanitate oculi fient ſimul in eodem oculo. Quare datio honeſta

quæ

quæ eſt liberalitatis non ſequetur acceptionem turpem quæ eſt auaritiæ: contraria enim ſimul fierent in eodem, & ſe inuicem conſequerentur, quod eſt abſurdum.

{NEC Simonidis ſententiam.} Sententia Simonidis fuit 19
quòd debemus dolere quando facimus id quod non oportet: non autē debemus dolere ſi nō facimus id quod oportet: hoc autē nō placet liberali. dolet enim ſi nō dederit vbi oportet.

{PRODIGVS autē.} Paucis verbis dicit Philoſophus, quòd 20
prodigus eſt is qui delinquit in iis in quibus liberalis rectè ſe habet: ille autē aberrat excedendo mediocritatem in dando.

{DIXIMVS autem.} Hæc eſt tertia pars capituli in qua 21
comparat prodigū cum auaro, declarādo primò prodigū ſimpliciter: deinde prodigū habentē alia vitia cōnexa. Dicit igitur in primis prodigū eſſe eum qui excedit in dando, & non capiendo vnde oportet: & ſub nomine dationis cōprehenditur etiā ipſe ſumptus qui redigitur ad actum dandi, vt patet.

{IN paruis tamen.} Hoc addit ad differentiam tyranno- 22
rum, qui licet accipiāt vnde non oportet, tamen non propriè dicuntur auari, ſed iniuſti potius, & nequam homines.

{PRODIGALITATIS igitur.} Affert vnam concluſio- 23
nem de prodigo, ſcilicet quòd iſta duo non videntur multum perſiſtere ſimul, ſcilicet non capere, & nimium erogare, per hoc quia cito deficit patrimonium & facultates.

{ATQVE talis.} Hac in parte affert aliam concluſionem, 24
ſcilicet quòd prodigus eſt melior quàm auarus, quam probat duabus rationibus. Prima, Is vitioſus qui facilè ſanari poteſt eſt melior eo qui cum difficultate ſanatur. at prodigus eſt huiuſmodi reſpectu auari: ergo eſt melior quàm auarus. Probat autem quòd prodigus facilè ſanari poteſt propter ætatem, & indigentiā ſuperuenientē. Item duobus exiſtentibus vitioſis, is qui ad mediū redigi poteſt facilius, eſt melior eo qui difficilius. At prodigus eſt huiuſmodi, vt oſtēdit in textu Philoſophus: ergo eſt melior quàm auarus, id eſt minus malus cùm vterq; ſit malus. Patet ratio, quia illud quod magis cōformatur cum medio facilius ad illud reduci poteſt, quàm id quod longius diſtat. prodigalitas autē magis cōformatur cum medio: dat enim & non accipit. ergo & facilius ad id reduci poteſt. Ignis etiā vt id in naturalibus oſtendatur, facilius ad aērem reduci poteſt quàm ad aquā, quia eſt inter ignem & aē-

rem symbolica dispositio, quæ non est inter ignē & aquam.

25 {VEL aliquo alio modo.} Scilicet per ætatem vel doctrinam, & similia.

26 {QVAPROPTER & videtur.} Infert vnum obortum siue corolarium ex supradictis, scilicet quòd prodigus non videtur moribus prauus, ex eo quod excedere in dando non videtur ingenerosi & abiecti, sed solidi potius. Et intelligendum quod Philosophus videtur loqui de prodigo simpliciter, & nō de eo qui habet cū prodigalitate alia annexa vitia, quæ solēt comitari prodigalitatē in homine prodigo. & ideo tales flagitiosissimi existimātur ob plura vitia: sed prodigus simpliciter & propriè dicitur qui vitium vnum quod habet, quòd patrimonium consumat & perdat vnde Græcè ἄσωτος appellatur, quasi seipsum perdens, & patrimonium suum.

27 {QVI verò hoc modo.} Aliam rationem affert qua probat quòd prodigus est melior quàm auarus: & hoc est, quia in dando videtur prodesse multis: auarus verò nemini.

28 {SED plerique.} Hac in parte Philosophus docet de prodigo qui non est simpliciter prodigus, sed mixtus, quia non solum in dando excedit: sed etiam capit vnde non oportet, & in hoc videtur esse auarus. Itaque partim auarus, partim prodigus erit appellandus: diuersis tamen respectibus. Auarus enim inquantum capit: prodigus inquantum erogat vbi non oportet, & aliis circunstantiis omissis, & plerunque euenit vt sint intemperantes, & alia vitia connexa habeant, vt latissimè patet in textu Philosophi.

29 {AT illiberalitas ac auaritia res quædam.} Hæc est quarta pars huius capituli in qua Philosophus declarat auaritiā, afferendo plures conclusiones de ipsa: & prima est quòd auaritia videtur esse quædā res insanabilis, & asignat rationes, & quia fit ex senectute, & quauis imbecillitate, & item quia videtur magis insita nobis cùm pluribus insit auaritia quàm ipsa prodigalitas. Notandum quòd Philosophus duabus rationibus ostendit auaritiam esse insanabilem. sed insanabile bifariam considerari debet: quoddā quod nullo modo sanari potest: quoddā cum difficultate sanabile. Hoc secūdo modo intelligit Philosophus, & rationes suæ ostendūt difficultatē, non autē impossibilitatem. Græcè enim dicitur ἀνίατος, & apud eos α, non solùm priuationē, sed interdū etiam difficultatem

tatem significat. Notandum etiam quòd illa positio videtur esse vera, vt cuius causa remoueri non potest sit insanabile: si esset causa per se. nunc autem senectus vel imbecillitas non est causa auaritiæ per se nec necessario, sed per accidens. Si enim esset causa per se, tũc necessario omnes senes & omnes imbecilles essent auari, quod est falsum: verum hoc, etsi plerunque sit, non tamen semper.

{EXTENDITVR prætcrea longe.} Alia est cõclusio, scilicet quòd auaritia magis extẽditur, & procedẽdo accrescit. 30

{COMPLVRES enim.} Hac in parte ostẽdit quòd multæ sunt species auaritiæ, & multi modi: deficit enim in dando, & excedit in capiendo multis modis, vt latissime patet in textu, illiberales, id est sordidos. 31

{MERITO autem.} Concludit Philosophus cõparando extrema cũ medio, & ostendit quòd auaritia magis opponitur liberalitati. Nã illud vitium quod maius est malũ magis opponitur virtuti, & item illud in quo homines magis peccant: sed auaritia est huiusmodi respectu prodigalitatis: ergo magis opponitur virtuti, & medio, id est ipsi liberalitati. 32

De magnificentia, & eius extremis.

CAP. II.

*Onsequens autem esse uidetur & de magnificentia pertractare. Videtur enim & ipsa uirtus quædam circa pecunias esse: non tamen sese extendit ut liberalitas ad omnes pecuniarios actus, sed ad sumptus tantum. Atque in his ipsis liberalitatem exuperat magnitudine. Nam ut ipsum nomẽ significat, decens fit per ipsam in magnitudine sumptus. Magnitudo autem est ad aliquid. Non enim idem sumptus *triremis, & spectaculorum præfectum decet. Decens igitur est & ad ipsum, & in quo, & circa quæ fit. Qui uerò paruis in rebus, aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, (qualis est ille qui dicit, Atque ego sæpe dedi peregre uenientibus ultro) non dicitur magnificus: sed is qui in magnis. Nam* 33 34

**τριηράρχ. id est præfectum triremis.*

magnificus

35 magnificus quidem liberalis est: at liberalis non continuò
magnificus est. Talis autem habitus defectio quidem: circa
decorum pusillitas nuncupatur. exuperatio uerò sordiditas,
& circa decorum ruditas appellatur: & quot sunt tales, nō
circa quæ oportet exuperantes magnitudine: sed in quibus
non oportet, & quemadmodum non oportet, quærentes sibi
36 splendorem: de quibus posterius dicemus. Magnificus au-
tem scienti similis est. nam decorum ipsum contemplari po-
37 test, & magnos concinnè facere sumptus. Vt enim in prin-
cipio diximus: habitus operationibus, & ijs quorum est,
definitur. Sumptus igitur magnifici, magni sunt & decen-
tes: talia autem & opera sunt. sic enim magnus erit sum-
ptus, & decens ad opus. Vt sumptu quidem opus, opere ue-
38 rò dignus sit sumptus, uel etiam exuperet. Atqui magnifi-
cus, honestatis causa tales faciet sumptus. hoc enim omni-
39 bus est commune uirtutibus. Et etiam cum uoluptate, &
40
41 sine parsimonia erogando. exacta nanque ratio ad pusilli-
tatem nimirum attinet. Atque potius quonam pacto pul-
cherrimum, maximéque decens fuerit ipsum opus conside-
rabit, quàm quanti cōstiterit: & quonam modo confectū,
42 quàm per minimos fuerit sumptus. Necesse est igitur ipsum
magnificum liberalem etiam esse. Etenim liberalis, sum-
ptus faciet quos oportet, & ut oportet. In his autem est
magnum ipsum magnifici, ut magnitudo circa hæc libera-
43 litatis. Et ab æquali sumptu magnificentius faciet opus.
Non enim eadem est uirtus rei quæ poßidetur & operis.
Etenim illa quidē est ea quæ quamplurimo pretio digna est,
& pretiosißima, ut aurum. opus autem quod magnum est
atque pulchrum. talis enim operis aspectus est admirabilis.
44 At quod est magnificum, est admirabile: atque uirtus ope-
ris est magnificentia in magnitudine. Sunt autem impensæ
quas

quas diximus ipsa honorabilia, ut ea quæ deorum, heroumq́;
causa fiunt. dedicationes inquam, & extructiones, ac sacri-
ficia, & circa omne diuinum. Et ea quæ ad rempublicam li-
beraliter fiunt: ut si aliquo in loco ludos splendidè facere
oportere putant, *aut præfecturas subire nauium, aut etiam *ἢ τριηραρχεῖν.
epulum publicum exhibere. Atque in uniuersis (ut diximus) 45
& ad agentem habetur respectus quisnam sit, & quas ha-
beat facultates. Digna enim his esse oportet, & non solùm
opus: uerùm & ipsum facientem decere. Quocirca pauper
non erit magnificus: quippe cùm ei non sint ea à quibus
multos decorè faciat sumptus. Qui uerò aggreditur, fatuus
est. nam præter dignitatem facit & id quod oportet. id ue-
rò quod rectè sese habet, à uirtute emergit. Decent autem
& eos quibus talia antecedunt, aut per seipsos, aut per ma-
iores, aut per eos ad quos ipsi se referunt, propinquitatis
aliqua ratione. Et nobiles etiam, & gloriosos: & quotquot
sunt huiuscemodi. Hæc enim uniuersa amplitudinem ha-
bent, & dignitatem. Maximè igitur talis est ipse magnifi-
cus: & in talibus impensis uersatur ipsa magnificentia,
quemadmodum diximus. Et maximæ enim, & honorabilis- 46
simæ sunt. Priuatarum autem eæ pertinent ad magnificum
quæ semel fiunt: ut nuptiæ, & si quid aliud tale. Et si cir-
ca aliquid tota ciuitas, aut qui sunt in dignitatibus stu-
deant: & circa hospitum susceptiones, & missiones, & mu-
nera. non enim ad seipsum, sed ad publica sumptus facere
magnificus solet. Ipsa autem munera simile quid habent ijs
quæ dijs dedicantur. Ad magnificum etiam pertinet & do-
mum à se extructam (ut diuitias) decenter habere. Est enim
quoddam & hæc ornamentum. & item in ijs magis ope-
ribus sumptus facere, quæ diuturno tempore persistere pos- 47
sunt: hæc enim sunt maximè pulchra. Atque in singulis de-

corum

48 corum ipsum seruare. Non enim eadem dijs, & homini=
bus, & ad templum, atque sepulchrum accommodantur. Est
autem unusquisque sumptus magnifici suo in genere ma=
gnus. Et magnificentissimus quidem is est, qui est magnus
in magno. hic autem is qui est in his magnus. Et differt ma-
gnum quod est in opere, à magno quod est in sumptu. Pila
nanque pulcherrima, aut pulcherrimus urceus, puerilis qui-
dem muneris magnificentiam habet: pretium autem eius
pusillum est, atque liberale. Quapropter magnifici est quo=
cunque in genere faciat, magnifice facere. tale nanque neque
facilè superari potest: & sese habet ut sumptus dignitas po=
49 stulat. talis est igitur ipse magnificus. Is autem qui exupe=
rat atque sordidus. sumptus faciendo ultra id quod opor=
tet, exuperat, ut dictum est. Nam paruis in rebus multa
consumit, & splendorem inconcinnè captat. Nunc ijs qui
pecunias conferunt ad conuiuia sibi paranda nuptiali ap=
paratu epulum præbens, nunc subministrans comœdis, ex=
hibens in eorum transitu purpuram, ut facere Megaren=
ses consueuerunt: & omnia talia non honestatis, sed osten=
tationis diuitiarum causa facit, & ut admiratione propter
hæc (ut putat) afficiatur. Atque ubi quidem multos facere
sumptus oportet, paruos facit: ubi uero opus est paruis,
50 magnos. Pusillus autem in decoro circa uniuersa deficit, &
maximis factis sumptibus in paruo perdit decorum. Et
quicquid facit, tarde differendóque facit. Consideratque quo=
nam pacto quàm minimos faciat sumptus. & etiam quæ=
ritur: cunctáque maiora quàm oportet se facere putat. Sunt
igitur hi duo habitus uitia quidem. non tamen afferunt
51 probra: propterea quòd neque detrimento sunt alijs, neque
nimium sunt deformes.

COM

COMMENT.

COnſequens autem eſſe videtur. } Hoc eſt ſecundum ca- 33
pitulum in quo Philoſophus docet de magnificẽtia. Sequitur enim poſt doctrinam liberalitatis, quia iſtæ virtutes ſunt affines cum verſentur circa eandem materiam, ſcilicet circa pecunias. Diuiditur autem hoc capitulum in quinque partes. In prima declarat materiam magnificentiæ, & vitiorum oppoſitorum. In ſecunda quomodo magnificus ſe habeat circa ſuam materiam. In tertia quomodo ſe habeat circa ſumptus qui propriè ad ipſum pertinent. In quarta declarat quo pacto ſe habet magnificus circa ſumptus non principales ſibi. In quinta docet de vitiis oppoſitis magnificentiæ, ſcilicet de ſordido vel experte decori, & de modico. In prima igitur dicit quòd poſt liberalitatem conſequẽs eſt tractare de magnificentia, quæ habet affinitatem cum ea: cùm vtraq; verſetur circa pecunias: ſed ne videatur quòd iſtæ virtutes ſint idem, affert ſtatim differentiam inter eas, dicendo quòd licet iſtæ virtutes conueniant in materia, differunt tamen inter ſe: quia liberalitas ſe extendit ad omnes actus pecuniarios: magnificentia verò minimè. ergo magnificentia non eſt liberalitas: nec liberalitas magnificentia. Hæc enim verſatur ſolũ circa magnos ſumptus, & magna opera. Quod etiam patet ex ipſo nomine quod à magnitudine ſumitur: & dicit quòd talis magnitudo eſt aliquid, id eſt refertur ad duo ſcilicet ad id quod agitur, & ad perſonã quæ agit. Tunc enim dicitur magnitudo in re, quando eſt opus aliquod in genere ſuo magnum reſpicit etiam magnitudo perſonam agentis, & cuius opera fit, vt ſi ædificatur domus pro principe aliud requiritur quàm ſi extruatur pro priuato: & ſic etiam templa aliud vlterius quàm principis ædes. Maiora etiam ornamenta requirunt publici ludi, & ſpectacula publica, quàm vna triremis. Itaque ſecundum rei proportionem. & perſonam agentis, vel cuius gratia agitur, magnificus eſſe debet. Magnitudo igitur reſpectiua eſt, & magnificentia ex eo ſeruare decorum debet, & quod decet res, & perſonas.

{ET in quo, & circa quæ. } Pro eodem accipitur, & idem 34
eſt. Notandum quòd materia magnificentiæ interna & externa eſſe videtur: interna eſt amor & cupiditas pecuniæ, quam moderatur: externa verò eſt duplex: aut magni ſumptus circa quos

ca quos versatur,& est minus remota:aut ipse diuitiæ,vel pecuniæ multæ,circa quas versatur tãquam circa materiam magis remotam.

35 {TALIS autem.} Declarat Philosophus secundũ ordinem suum,quòd vitia opposita magnificentiæ versantur circa eandem materiam circa quam magnificentia mediocritas est:extrema verò aberrant.sed defectus modicitas appellatur,quæ & ipsa videtur velle facere magnos sumptus:sed doler & vlterius non perficit opus,excessus verò dicitur sorditas quæ est dispositio exuperãs magnificentiam,non in sumptibus,sed sumptibus abutitur ob imperitiam & ignorantiam quandam circa decorum,quia magnos sumptus facit in rebus paruis,& excedit in sumptu respectu rei quam facit,quæ cum sit parua non est digna tanto sumptu:modicus verò econtrà aggreditur res magnas,& postea deficit in sumptu non expendendo sicut magna deceret.

36 {MAGNIFICVS autem homo.}. Hæc est secunda pars huius capituli,in qua ostendit quomodo magnificus se habet circa materiam suam,id est circa magnos sumptus:& affert septem conditiones vel proprietates ipsius magnifici. Prima est quòd magnificus est similis scienti:is qui speculatur circa suam materiam,& inuenit id quod est agendum,& quomodo est rectè agendum,est similis scienti.at magnificus est huiusmodi: ergo &c.Nam sicut sciens scit resoluere conclusiones in principia,& ex principiis illas easdem deducere:sic magnificus scit circa materiam suam inuenire quid decet,& sumptus conuenientes rebus accommodare.

37 {DEFINITVR operationibus.} Quia est ob operationes & finem,& ex ipsis percipitur in quibus versatur,scilicet in eo quod est ipsius finis,& operis decori atq; honesti,quod agitur:vt enim antea dixit,omnis virtus,& illud ipsum cuius est perficit,& opus eius bene reddit:at magnificentia cùm sit virtus,& illud ipsum cuius est perficit,& opus eius bene reddit.At magnificentia cùm sit virtus præclara,tunc præcipuè videbitur esse talis cùm magnos sumptus rebus magnis accommodabit,& vt opus sit dignum magnis sumptibus,& magni sumptus conueniant operi,vel etiã excedant potius, quàm deficiant:vt si quis vellet publicè templum ædificare, & deceat expendere non minus quàm quinquaginta millia

nummo

nummorum:vir magnificus debet potius declinare ad plus,
quam ad minus.

{AT qui magnificus.} Secunda conditio vel proprietas 38
magnifici,ſcilicet vt honeſti cauſa faciat magnos ſumptus.
Probat,Omnis ſtudioſus agit ob honeſtatem:magnificus eſt
ſtudioſus,& magnificentia eſt virtus: ergo gratia honeſtatis
magnificus faciet magnos ſumptus atque magnificos. Et di-
cit quòd hoc eſt etiam commune cum aliis virtutibus, ſcili-
cet agere cauſa honeſtatis circa materiam ſuam, quæ hone-
ſtas accommodata eſſe videtur vnicuique virtuti.

{ET etiã cũ voluptate.} Tertia cõditio.ſcilicet ꝙ magnifi 39
cus faciet magnos ſumptus cũ voluptate.Omni penè virtuti
videtur eſſe cõmune vt operetur cũ voluptate, tamẽ reſpectu
modicitatis.Hoc videtur competere magnificẽtiæ:modicus
enim facit ſumptus cum dolore,magnificus cum voluptate.

{ET erogando.} Quarta cõditio,ſcilicet ꝙ magnificus fa 40
cit magnos ſumptus ſine parſimonia:Id quod eſt proprium
modicitatis nõ eſt propriũ magnificẽtiæ: at modicitatis eſt
proprium cõputatio cũ parſimonia,& ratiocinatio cũ exqui
ſita quadã cura:ergo id nõ eſt magnificẽtiæ, ſed econtra ſine
parſimonia erogare,& ſumptus magnos facere cũ largitate.

{ATQVE potius.} Quinta conditio,ſcilicet quòd magni 41
ficus conſiderat magis quo pacto fiat opus pulcherrimum &
maximè decens quàm quanti cõſtet:& hoc probatur eadem
ratione qua ſuperior.Nam modicus quonã pacto per quàm
paruos ſumptus res aliqua fiat ſemper conſiderat.

{NECESSE eſt igitur.} Sexta cõditio,ſcilicet ꝙ magnifi- 42
cus eſt liberalis,id eſt liberaliter agit:& iſta proprietas non
conuenit modico nec alteri extremo,id eſt ſordido, & inſcio
decori quia neuter cõſiderat cõditiones& circũſtantias, quas
ſeruat liberalis,cùm agit:magnificus verò eas ſeruat, ſcilicet
vt agat quando oportet,& vt oportet,& ſic de reliquis.Notan
dum ꝙ liberalitas accipi poteſt duobus modis. Vno modo,
vt eſt veluti quoddã genus,quod diuidatur in duas ſpecies,
ſcilicet in magnificentiam & liberalitatem, & cõpetere po-
teſt vtriſque communi quadã ratione,vt ſit mediocritas quæ
dam circa pecunias vt oportet, & quomodo oportet pro di-
gnitate rei.alio modo eſt liberalitas propriè dicta ſolùm in
paruis rebus,& paruis ſumptibus.& hæc collocari poteſt ſub

illa superiore tanquã quædã species,& etiã magnificẽtia sub eodem genere vt altera species,ita vt sint duæ species distinctæ inter se sub eodem genere liberalitatis.& sic magnificentia erit liberalitas,non autem econtra: veluti omnis habitus est dispositio,non autẽ econtrà,vt dicit Philosophus in Prædicamentis:sic etiam magnificentia est liberalitas,non autẽ econtrà.Easdem enim conditiones videtur seruare magnificus,quas præscribit recta ratio , & quas seruat liberalis : sed hoc interest, ꝙ magnificus addit super illas magnitudinem quãdam.Dubitatur vtrũ liberalitas sit virtus distincta à magnificentia:& videtur quòd non sit distincta,& probatur,Illa virtus est idem cum alia,quæ versatur circa eãdẽ materiam, idémque obiectum:at liberalitas & magnificentia versantur circa eãdem materiam,id est,circa pecunias:ergo liberalitas & magnificẽtia idem esse videntur.At verò si quis dicat eas propterea differre,quia vna sit circa paruos sumptus,alia circa magnos,responderi potest ꝙ magis & minus non diuersificant species:ergo nec istos habitus.Dicendum ad hæc ꝙ tenẽdo sententiam Philosophi,quòd liberalitas illa quæ est sub genere,& propriè dicta liberalitas est distincta specie ab ipsa magnificentia.Et cũ dicitur ꝙ sunt eadẽ,quia versantur circa eãdem materiam.respõdetur quòd habitus distinguuntur non solùm cùm versantur circa diuersa obiecta: sed etiã cùm circa idem diuerso modo,& diuersa ratione. Et verum est ꝙ magis & minus non faciunt diuersitatẽ specificam: sed dico ꝙ istæ virtutes non solùm differunt per maius & minus : sed per rationem rectam.Nam alia est ratio recta quæ mensurat actus liberalitatis,& alia quæ mẽsurat actus magnifici.Alius ergo & diuersus est modus vtriusque virtutis. Nã liberalitas seruat modum in paruis rebus:magnificẽtia verò seruat decorũ in magnis,quæ est differentia nõ parua. Differũt etiam quodã fine,quia ex liberalitate sequitur opus gratũ huic vel illi:ex magnificentia verò,opus commune & publicum, tum magnum atque decorum.ex quo patet ꝙ cùm nõ solùm per magis & minus : sed etiam per alias rationes differant , quòd liberalitas propria est distincta specie à magnificentia.Verũ magnificentia est quædam liberalitas,non ea quę est species & propriè dicta, sed ea quæ est genus : & hoc pacto magnificus est quidã liberalis,vt dicit Philosophus,id est habet libe-

ralita

ralitatem quæ eſt genus.quia ſeruat mediocritatẽ circa ſumptus cum decentia debitis circunſtantiis ſeruatis.

{CIRCA hæc.} Id eſt circa has conditiones. 43

{ATQVE magnificus.} Hæc eſt ſeptima cõditio vel pro 44
prietas magnifici, ſcilicet quòd pari ſumptu magnificus faciet rem magis præclarã,quã liberalis:quod probatur, quia vir magnificus quocũque ſumptu opus præclarius faciet: ſed fieri poteſt vt pari ſumptu vtatur magnificus & liberalis: ergo pari ſumptu faciet opus præclarius. Et videtur Philoſophus huius afferre rationẽ,dicẽdo ꝙ intereſt inter rẽ quę poſſidetur,& opus aliquod.Res enim quæ poſsidetur habet hanc virtutẽ vt ſit magni pretij,& ſit ex materia pretioſa,& virtus eius videtur eſſe pretioſitas ex parte materiæ. Operis autem virtus eſt magnitudo & pulchritudo ſumma.Res igitur quæ poſsidetur,dicitur habere magnitudinẽ pretij:opus autẽ pulchritudinẽ & magnitudinẽ & admirationẽ. Magnificus igitur magnis ſumptibus vtitur in genere ſuo:liberalis verò etſi ſumptũ faciat in aliqua re videbitur ea res ſi pari ſumptu fiat,habere æſtimationẽ pretij:nõ autẽ eã magnitudinẽ quã habet opus magnifici.Veluti ſi liberalis faciat præclarã pateram ex ſolido auro,quã dono dedat eccleſiæ, cuius pretiũ ſit nummorum auri centũ,magnificus pari ſumptu faciet opus excellentius in pulchritudine & magnitudine.Prima res erit vtilis quo ad poſſeſsionẽ:iſtud verò pulchrius,& ad magnificentiam accõmodatius:impenſæ autẽ eo pertinent. Hæc eſt tertia pars huius ſecundi capituli,in qua Philoſophus poſteaquã declarauit materiã magnificentiæ,& proprietates quaſdam magnifici:nunc affert ſumptus qui ad magnificum pertinent,& opera eius in quibus tales ſumptus facit: & primo oſtẽdit hoc quod diximus:deinde declarat ad quem,id eſt ad quam perſonã ſpectat ſumptus huiuſmodi facere. Verũ cùm opera magnifici varia ſint,alia aliis erũt magis principalia, & gradus habebunt. Nam eorum quædam ſpectant ad cultum diuinum,quædam ad homines:& eorum quæ ad homines pertinent,quædam ſunt publica,quædam priuata: & prima ſunt magis magnifica,quàm ſecunda:& ſecunda quã tertia.Dicit igitur in primis quòd ij ſumptus,& ea opera præcipuè & propriè pertinent ad magnificum, quæ ſunt maxima & præſtantiſsima omnium : ſed ea quæ ſpectant ad cultum

diuinum ſunt huiuſmodi. ergo ea propriè pertinent ad virũ magnificum. Ea verò ſunt vt templa, & ſimilia quę pertinent ad ſacra, & ad cultum diuinum, & ea quæ circa rempublicã. In ſecundo gradu ſunt opera pertinentia ad homines, & non quæcunque, ſed publica: quod poteſt probari hoc pacto, Opera maxima inter humana pertinent ad magnificum: at publica ſunt huiuſmodi: ergo &c.

45 {ATQVE in vniuerſis.} Hac in parte Philoſophus declarat perſonam ad quam pertinent tales ſumptus magni: & videtur afferre tres concluſiones ad hoc declarandũ. Prima eſt, quòd tales ſumptus pertinent ad locupletem, & ad eum qui eſt præditus facultatibus. Nam magnitudo eſt ad aliud, & nõ dicitur ſimpliciter. reſpicit enim perſonã quæ facit & opus & ſumptus. Nam ad eum pertinent maximis ſumptibus maxima opera facere, qui rectè ea facere poteſt: ſed diues & facultatibus abundãs eſt huiuſmodi, ergo ad eum pertinet. Ex quo ſequitur ſecunda concluſio, quòd ad pauperem non pertinet quia non habet facultates, & faceret ea quæ non poſſet, nec eum decerent. Et ex his affert tertiam concluſionem, ſcilicet quòd ad eos pertinent tales ſumptus, qui vel eos antea fecerint ipſi vel ſui maiores, & progenitores.

46 {PRIVATORVM autẽ.} Hæc eſt quarta pars capituli: in qua affert ſumptus pertinentes ad magnificũ, nõ vt principales, ſed vt ſecũdarios: & affert etiã eorum quoſdã gradus. Primus eſt ſumptuũ eorũ qui ſemel in vita fieri ſolẽt, vt nuptiæ. Secundus eſt circa ea quæ vniuerſa ciuitas ſtudet, vt circa hoſpitalitatẽ legatorum & eos ſuſcipiẽdos hoſpitio, & honorãdos & ſimilia, vt ſunt munera quæ debẽt eſſe magnifica atq; ampla, & etiã ædes vt patet in textu. {ET item in iiſce ma-

47 gis.} Affert ſententiã Philoſophus hanc ad declarandum id quod magnifici eſt pręter alia ſupradicta, ſcilicet ꝙ in iis pręcipuè debet magnificus ſuos ſumptus locare quæ ſunt diuturna & ſtabilia quia etiam pulchriora, & admirabilia eſſe ſo-

48 lent, & quandam magnitudinẽ præ ſe ferre. {ATQVE in ſingulis.} Hac in parte Philoſophus affert legẽ quandam cõmunẽ ſeruandã in ſumptibus qui fiũt à magnifico: & dicit ꝙ oportet magnificũ ſeruare decorũ, quod fit cùm ſumptus accommodantur operi & perſonæ, & illi pro quo fit talis ſumptus. Itaque magnificus rationem habebit & operis & perſonæ

ſonæ & ſumptus. non enim eadem eſt magnitudo templi, & priuatæ domus: nec ſumptus eſſe debent æquales, ſed longe maiores in templis ædificandis. Verùm magnificus in quocũque opere magnus erit, quia magnitudo operis præclarior eſt, & maius quiddam quàm pretium, & ipſi ſumptus.

{IS autẽ qui exuperat.} Hæc eſt quinta pars capituli: in 49 qua declarat Philoſophus vitia oppoſita magnificentiæ: & primo de eo qui dicitur ſordidus, & rudis ignarúſque eius quod decet: deinde de eo qui dicitur modicus. Dicit igitur quòd ſordidus eſt is qui excedit in ſumptibus faciendis pluſquã deceat opus quod faciẽdũ ſuſcipit: & volũt ij videri magnifici, & neſciũt ſeruare decorũ, vt Megarẽſes qui in apparatibus comicis cũ ſcenæ ſolerẽt tegi pellibus, cœperũt afferre & apponere purpureas veſtes contra decorũ & cõſuetudinẽ.

{PVSILLVS autem.} Affert aliud extremum Philoſophus quod eſt defectus: & ponit quinque conditiones, & proprietates & defectus quæ patent in textu. 50

{SVNT igitur.} Declarat iſta vitia communiter Philoſophus, dicendo ꝙ ij habitus oppoſiti magnificentiæ vitia quidem ſunt: deinde dicit quòd non afferunt vituperationẽ. Prima concluſio probari poteſt hoc pacto, Omnis habitus qui opponitur virtuti eſt vitiũ: ſed hi duo habitus opponuntur virtuti magnificentiæ. ergo &c. Secunda cõcluſio, Hi habitus qui nõ ſunt detrimento aliis non afferunt nimiũ vituperationis: iſti duo ſupradicti ſunt huiuſmodi. ergo &c. Et hæc de liberalitate & magnificẽtia. Notãdũ quod cũ ſint quatuor virtutes quas iſti appellant cardinales, ſcilicet tẽperantia, fortitudo, prudentia, iuſtitia, ad quas reliquæ morales actiuæque virtutes reduci videntur: quæritur ad quã iſtarum reducãtur liberalitas & magnificentia. Alij dicunt ad iuſtitiã: & adducunt rationes, quia ſicut iuſtitia eſt circa actus, & extenditur ad exteriores perſonas: eodem modo liberalitas, & magnificentia ad alios extẽdunt actus ſuos. Præterea videtur conuenire in materia, quia iuſtitia videtur verſari circa bona externa, & etiã circa pecunias tribuẽdo cuiq; quod ſuũ eſt. Alij dicunt has reduci ad temperantiam, quia dicunt liberalitatem verſari circa affectus ſicut verſatur etiam temperantia. Nam illa circa cupiditatem pecuniarum: hæc circa cupiditatẽ voluptatum corporis. Pecuniæ non ſunt materia remota libe-

ralitatis:propinqua autem est cupiditas pecuniarum. Sed dicet aliquis, quòd ista ratio isto loco non valet: quia cupiditas circa quam versatur liberalitas non est eadem cum cupiditate, circa quam versatur temperantia, quæ quidem cupiditas videtur esse corporeę voluptatis. Liberalitatis verò minimè. Ad hoc dicendum quòd maior est propinquitas, & similitudo inter affectum & affectum, si illi duo affectus conueniant in aliquo communi, quàm inter affectum & actum: ex quo melius videntur opinari qui liberalitatem & magnificentiã redigunt ad temperantiam, quàm qui ad iustitiam: eorum tamen rationes non sunt contemnendæ.

De magnanimitate, & eius extremis.

CAP. III.

52 *NAgnanimitas autem circa magna quidem, uel ex ipso nomine uersari uidetur. circa quæ uerò uersatur, primum accipiamus oportet. Atque nihil refert, siue habitum ipsum, siue eum consideremus qui habitum habet. uidetur itaque magnanimus is esse, qui magnis est dignus, & dignum sese magnis esse censet. qui namque non pro dignitate hoc facit: stolidus est. at eorum qui præditi sunt uirtute, nemo demens, nemo stolidus est. is igitur quem diximus, magnanimus est. Qui nanque parua meretur, & hisce dignum seipsum censet: modestus quidem, at non magnanimus est. magnanimitas enim in magnitudine: sicut & pulchritudo corpore in magno consistit. parui uerò urbani quidem sunt, & membris appositi, sed non pulchri. Is autem qui*

53 *est indignus, & magnis dignum seipsum censet, est * lentus. Non est autem omnis lentus, qui maioribus quàm meretur dignum seipsum censet. At is qui se dignum minoribus quàm dignum sit, censet, pusillanimus est, siue magna, siue mediocria mereatur, siue parua quidem, minoribus uerò seipsum dignum esse existimet. at maximè uidebitur is qui*

χαῦνος, ostentator, ineptus.

qui magis est dignus. quid enim faceret, si tantis non esset
dignus? Est igitur ipse magnanimus, magnitudine quidem 54
extremus, ratione autem eius quod oportet medius. dignum
enim eo seipsum censet, quod ad dignitatem suam accōmoda=
tur. Illi uerò exuperant, & deficiunt. quòd si magnis se di- 55
gnum censeat, & sit dignus, & maximè maximis. Circa
unum maximè uersabitur ipse. Dignitas autem ad externa
dicitur bona. maximum uerò id asseuerant omnes esse,
quòd dijs ipsis tribuimus, & quod maximè homines qui
sunt in dignitate affectant, quódque dari præmium ob res
pulcherrimas solet. tale autem est ipse honor: hoc est enim
bonorum maximum, sed externorum. circa igitur honores
& inhonorationes, magnanimus ut oportet uersatur. Et 56
sine etiam ratione: magnanimi circa honores esse uiden=
tur. uiri nanque magni, maximè seipsos dignos esse honore
pro dignitate censent. Sed pusillanimus deficit, tam ad se=
ipsum, quàm ad ipsius magnanimi dignitatem. Lentus au-
tem respectu quidem sui exuperat: non tamen ipsum magna-
nimum. Atqui magnanimus ipse, cùm sit maximis dignus, 57
fuerit optimus sanè. Melior enim maiora semper meretur:
& optimus, maxima. Eum ergo qui uerè magni est animi, 58
bonum esse oportet. Atque magnanimi uidebitur id esse,
quod est in unaquaque uirtute magnum. nullóque pacto ma-
gnanimo competit, aggresso pericula fugam ob timorem ar=
ripere, aut iniuriam facere. gratia nanque cuius is aget tur= 59
pia, cui nihil est magnum? singula uerò consideranti, ma=
gnanimus si non bonus ridiculus omnino uidebitur. nec e=
tiam dignus erit honore, si paruus sit. quippe cum honor
præmium sit uirtutis, ac bonis hominibus tribuatur. Vide- 60
tur igitur ipsa magnitudo animi tanquam ornamentum
quoddam esse uirtutum. Nam maiores efficit ipsas, & sine

illa ipsa non sit. quamobrem difficile est uerè magnanimum
61 esse. non enim esse potest, si non omnis probitas adsit. Magnitudo igitur animi maximè circa honores & inhonorationes uersatur. Atque magnanimus pro ijs quidem honoribus, qui & magni sunt, & à studiosis hominibus offeruntur, moderatè lætabitur, tanquam accommodatos sibi, uel minores etiam adipiscens. uirtute enim accumulata nullus dignus honor fieri potest. acceptabit tamen, quia maiora nequeunt exhiberi. Sed eos honores quos quiuis homines & paruis tribuunt, paruipendet omnino. non est enim his dignus. Similiter & id quod est honori contrarium. non enim iure fuerit circa ipsum. Vt igitur dictum est, uir magnanimus maximè circa honores uersatur. Et circa tamen diuitias, & potestatem, & omnem prosperitatē, aduersitatémque fortunæ, quocunque euenerit modo, moderatè sese habebit. Et neque uehementer in posteritate lætabitur, neque nimium in aduersitate dolebit. neque enim circa honorem ita sese habet, qui quidem maximum bonum est. Potestas enim diuitiæq; propter honorem expetuntur. itaque qui hæc habent, per ipsa honoribus affici uolunt. cui igitur & honor
62 est paruum, huic & cætera parua sunt. quapropter ipsi magnanimi contemptores esse uidentur. Videntur autem &
63 prosperitates fortunæ ad magnanimitatem conducere. Nobiles enim & ij qui sunt in potestatibus constituti, uel diuites, digni censentur honore: in excellentia nanque consistunt. Atque omne bonum quod excellit, dignum est magis honore. quapropter & talia magis magnanimos faciunt. A quibusdam enim honorantur: re autem uera, solus bonus est honorabilis. atque ij quidem quibus insunt ambo, digni magis honore censentur. Qui uero sine uirtute talia bona habent, ij non iure seipsos dignos magnis honoribus censent, neque

magnani

magnanimi rectè dicuntur. non enim sunt hæc sine accumu=
lata uirtute. contemptores autem, petulantésque fiunt. non
est enim facile sine uirtute moderatè res ferre secundas. Atq;
cùm æquabiliter ferre non poßint, puténtque se cæteris ante
cellere, illos quidem despiciunt. ipsi uerò quicquid contigerit,
agunt. imitãtur enim magnanimum: etsi similes ei non sunt.
idque faciunt in quibus possunt. Ea igitur quæ à uirtute pro
ficiscuntur, non agunt. Despiciunt autem cæteros. Sed ma=
gnanimus iure despicit. opinatur enim uerè: uulgus autem
ut contingit. *Non autem parua pericula subit, nec pericu= 64
lorum est cupidus: propterea quòd res paucas multifacit: sed
subit magna. Atque cùm in periculo uersatur: uitæ suæ non
parcit, quasi non sit dignum omnino uiuere. Est etiam talis,
ut beneficia conferat: & pudeat ipsum, si suscipiat beneficia.
Illud enim superioris est: hoc inferioris. & in retribuendo
maiora beneficia conferat. Hoc enim pacto debitor insuper
fiet is, qui primus contulit, atque suscipiet beneficium. Vi=
detur etiam & eorum quidem meminisse, in quos beneficia
contulit: eorum autem non meminisse à quibus ipse suscepit.
Est enim is qui suscepit, inferior eo qui contulit beneficium: 65
ipse uerò uult superior esse, & cum uoluptate quidem audit 66
ea quæ contulit, sine autem uoluptate ea quæ ipse accepit.
Quapropter & Thetis non enarrat beneficia Ioui, nec Iliad. α
Athenienſibus Lacedæmonij quæ contulerunt in illos: sed
quæ susceperunt ab illis. Est etiam magnanimi, neminis aut 67
uix indigere. subministrare autem, prompte. Et ad eos qui= 68
dem homines qui in dignitate sunt constituti, prosperitati=
búsque utuntur fortunæ, magnum esse: ad medios autem me-
diocrem. illos enim superare difficile est & gloriosum, hos
autem facile. & inter illos quidem gloriari. non est ingene=
rosum. inter humiles autem est importunum: quemadmodum

*Græcus codex sic habet, οὐκ ἔστι δὲ πυκνοκίνδυνος, οὐδὲ φιλοκίνδυνος διὰ τὸ ὀλίγα τιμᾶν, μεγαλοκίνδυνος δ', &c.

69 uiribus contra imbecillos contendere. Est etiam magnanimi, non adire ea quæ afficiuntur honore, & ubi alij primas
70 occupant partes. & otiosum esse ac tardum: nisi ubi magnus est honos, uel opus, & paucas quidem agendas res aggredi,
71 magnas autem & præclaras. Necesse est etiã palam ipsum, tam odisse, quàm etiam amare. quippe cùm metuentis sit oc
72 cultare. Et magis ipsi curæ ueritatem quàm opinionem esse, & aperta loqui ac agere: est enim hoc contemptoris. quapropter utitur libertate. est enim & libertate utentis. Quapropter contemptor est, & etiam uerax: nisi dißimulatione utatur, qua quidem ad multitudinem utitur. & non posse ad alium uiuere, nisi ad solum amicũ: est enim seruile. Quapropter & omnes adulatores seruiles sunt & omnes humi
73 les adulatores. Nec est procliuis ad admirãdum. Nihil enim
μνησίκακος apud ipsum est magnum, nec est * sibi mali memor illati. non est enim magnanimi meminisse præsertim mala: sed potius
74 despicere. Nec * de hominibus loquitur. Etenim neque de se
οὐ γὰρ ἀνθρωπολόγος. ipso, neque de alio dicet. nec enim ut laudetur ipse, nec ut a-
75 lij reprehendantur, est ipsi curæ. Nec rursus est laudator. idcirco nec maledicus, nec in inimicos quidem, nisi ob contumeliam. De necessarijs præterea rebus uel paruis, minimè
ὀλοφυρτικός, est * querulus, & ad precandum procliuis. est enim studen
76 tis, circa hæc ita sese habere. Est etiam talis ut res magis pul
77 chras, sinéque fructu, quàm fructuosas, utilésque poßideat. est
αὐτάρκους, enim magis * sufficientis. Insuper ipsius magnanimi, motus
78 tardus esse uidetur, & uox grauis, & locutio tarda. Non enim properat is, qui circa pauca studet: nec est uehemens. qui nihil existimat magnum. Acumen autem uocis & celeritas, propter hæc ipsa fieri solent. talis est igitur ipse ma
79 gnanimus. Is autem qui deficit, pusillanimus est: qui uerò exuperat, lentus. Nec igitur hi mali esse uidentur: quippe

cum

*cum mala non faciant, sed aberrare. Pusillanimus enim me= 80
retur quidem bona: ijs tamen seipsum priuat quibus est di=
gnus. atque malum quoddam habere uidetur: quia bonis se=
ipsum dignum non censet, & seipsum ignorare. Appete=
ret enim ea quibus est dignus, cum sint bona. non tamen
stolidi tales homines, sed pigri potius esse uidentur. Talis
autem opinatio uidetur & deteriores ipsos efficere. singuli
nanque appetunt ea, quibus sunt digni. Demouent sese & à
præclaris actibus & officijs quasi sint indigni, & à bonis
externis simili modo. At lenti stolidi sunt, & seipsos 81
ignorant, & etiam claré. Nam quasi sint digni, res eas
aggrediuntur quæ honorantur, deinde redarguuntur. Ve=
stitúque se & gestu, & similibus ornant. & prosperitates
suas manifestas esse uolunt. de ipsisque etiam dicunt: ut ob
ipsa afficiantur honore. Magnitudini autem animi, pusil= 82
lanimitas opponitur magis quam lentitudo. Fit enim ma=
gis: & peior est. Magnitudo igitur animi, circa honorem
(ut diximus) magnum uersatur.*

COMMENT.

MAgnanimitas autem circa magna.} Hic est secundus 52
tractatus huius quarti libri: in quo Philosophus post-
eaquàm declarauit quasdam virtutes, quæ versantur circa bo
na externa, id est circa pecunias: nunc consequenter ostendit
quasdam alias quæ versantur circa alia bona externa vt di-
cuntur, id est circa honores. & quia sunt duæ, ideo hic tracta-
tus in duo diuiditur capitula. In primo tractat de magnani-
mitate. In secundo de virtute innominata circa mediocres
honores. Primum capitulum diuiditur in quatuor partes in
quibus seruat ordinem solitum. Partes autem patebunt. In
prima itaque ostendit materiam magnanimitatis in gene-
re: deinde in specie, & etiam declarat quomodo vitia opposi-
ta se habent circa eandem materiam. Ponit autem in primis
hanc

hanc sententiam, quòd magnanimus versatur circa magna, & hæc est materia in genere circa quam versatur magnanimus. Nã is, qui cùm sit dignus magnis censet se dignum illis, versatur circa magna: sed magnanimus est huiusmodi: ergo &c. Quod autẽ magnanimus sit talis videtur probare à contrario, nam capiatur huius oppositum, scilicet quòd magnanimus est, qui se magnis dignum putat cùm non sit, talis verò esset stolidus & fatuus: ponere magnanimum fatuum absurdum esse videtur. Nullus enim studiosus est fatuus: magnanimus est studiosus: ergo &c. Quare relinquitur vt magnanimus sit qui se magnis dignũ censet, cum versetur circa magna. Ostendit id etiam Philosophus exemplo aliorũ, qui magnis digni non sunt: & ipsi etiam non se magnis dignos censent, quia merentur parua: tales non sunt magnanimi, sed modesti potius appellandi.

53 {IS autem qui est.} Nunc autem Philosophus ostendit quomodo extrema opposita se habeant circa eandem materiam asignatam in genere: & dicit quod is qui est lentus, vt ita loquar, & mollis animi ad hoc vt trahatur & facilè flectatur ab sermone aliorum vel opinione sua: talis inquam existimat se dignum magnis honoribus, cum non sit: pusillanimus verò minoribus se dignum censet, quàm sit. Notandum quod lentus apud Græcos dicitur χαυνὸς quasi mollis ἀπὸ τ͂ χαυνόω mollio, quasi ille qui ex sermonibus hominum sibi adulantium vel opinione facile flectitur & labitur ad existimandum se magnis dignum, cum non sit: talis nullas videtur habere virtutes, sed esse quasi stolidus quidam nullo pacto se ad seipsum vertens. Ille verò qui est pusillanimus videtur habere aliquam perfectionem & est dignus aliquo honore: & is habet gradus, quia aut habet magnas, aut mediocres, aut paruas virtutes, & secundum ista varios meretur honores, sed semper minoribus se dignum censet quàm mereatur. verùm quanto maiores meretur, & minoribus se dignum censet: tanto est magis pusillanimus. Quid enim faceret si tantis non esset dignus, vt inquit Philosophus?

54 {EST igitur ipse magnanimus.} Remouet dubium Philosophus quod oriri posset. Nam cum dicat magnanimitatem consistere in magnitudine, & ob hoc videtur quod occupet extremum: ergo non erit mediocritas, nec ex consequenti virtus.

ti virtus. Tollit hãc dubitationem, ostendendo quod diuersis rationibus & respectibus potest magnanimus appellari extremus & medius. Nam inquãtum est in summo gradu perfectionis, & habet magnitudinem quãdam perfectionis, dicitur extremus. Si verò consideratur vt agit secundum rectã rationem, tunc erit mediocritas ipsa magnanimitas, & collocatur inter excessum & defectum, quæ erunt extrema.

{QVOD si magis.} Posteaquàm ostendit materiam circa quam versatur magnanimus in genere more suo: nunc in specie, & magis particulariter ostendit materiam eiusdem, & extremorum oppositorum. & primo declarat eam vt diximus: deinde ostendit quomodo magnanimitas se habet ad alias virtutes. Dicit igitur in primis quòd magnanimus versatur circa magnos honores, qui bonorum externorum maxima esse putantur. Versatur autem circa vnum, quia ea quæ superlatiuè sumuntur videntur esse vnica, & non competere nisi vni. Maximè nãque ad magnanimum pertinent, sed maximum in rebus humanis videtur esse vnum: hoc autem maximum cuius est dignus magnanimus, intelligitur in bonis externis: nam dignitas refertur ad externa bona. Quando enim dicimus, hic dignus, non intelligimus dignum virtute, quæ est internum bonum: sed dignum pecunia, amicitia, honore, & similibus bonis externis. Cum ergo magnanimus dignus sit maximo bono externo, vt dictũ est, declarat quid sit illud, scilicet quòd est honor: circa honores igitur versatur magnanimus. Probatur, Magnanimus versatur circa maxima externorum bonorum: at honores sunt huiusmodi: ergo &c. Maior clara. Minor probatur à Philosopho, scilicet quòd honores sunt maxima inter externa bona. Illud quod deo tribuimus quasi non habeamus aliquid maius inter externa, est maximum externorum bonorum: at honor est huiusmodi: ergo &c. Item illud videtur esse maximũ, quod affectant ij qui sunt in dignitatibus constituti: at honos est huiusmodi &c. Item illud videtur esse maximum inter externa, quod attribui solet pro præmio ob res præclaras: & honos est talis. Concludit igitur quod circa honores versabitur magnanimus, & cùm eiusdẽ potentiæ sit versari circa cõtraria: si ergo circa honores, & etiam circa contraria, id est circa inhonorationes, vt ita loquar. Nam & fortitudo circa timores, & audacias: &

dacias:& temperatus circa voluptates,& dolores,licet circa dolores per accidens,& aliæ nonnullæ simili modo.Notandum quòd Philosophus ostendit magnanimum versari circa magnum,tanquam circa materiã,& hoc habuit primum ex nomine tanquam per se notum.Verùm hoc erat nimium generale:ideo ostendit quale est istud magnum vel maximũ. Et addit,externorum bonorum,quia bona animi longè maiora sunt bona & infinita quadã laude externis anteponéda.

56 {ET sine etiam ratione.} Probauit superius Philosophus rationibus quòd magnanimus versatur circa honores:nunc autem probat etiã experientia,quia magni & præclari viri, & summis virtutibus præditi dicũt & censent se esse dignos honore secundũ suam dignitatem.Et addit postea quòd pusillanimus deficit,& respectu sui.& respectu magnanimi.Primo respectu sui,quia est dignus honore,quo se dignum non censet:deficit etiã respectu magnanimi, quia putat se dignũ minore honore,quàm magnanimus,ex quo deficit ab illa mediocritate viri magnanimi.Lentus verò vel mollis putat se dignũ magnis honoribus:& excedit quidem respectu sui:nõ autem respectu magnanimi,quia nõ putat se dignum maioribus quàm magnanimus,qui se dignũ censet magnis honoribus,cùm re vera sit dignus eisdem.Patet igitur quòd magnanimitas,& eius extrema circa honores versantur.

57 {ATQVI magnanimus ipse.}Declarata materia magnanimitatis,& vitiorũ oppositorum:nũc cõparat magnanimũ & ostẽdit quomodo se habet ad alias virtutes morum.& primo affert nõnullas cõclusiones,& probat:deinde affert alias obortas ex primis.Probat igitur primùm nonnullis rationibus quòd magnanimus est homo,qui habet omnes virtutes. Prima ratio,Qui est dignus maximis honoribus est vir optimus:sed magnanimus est dignus maximis honoribus:ergo est optimus.at vir optimus habet omnes virtutes:ergo &c.

58 {ATQVE magnanimi.} Secunda ratio,Is qui operatur id quod est in vnaquaque virtute maximum,habet omnes virtutes:sed magnanimus est huiusmodi:ergo habet omnes virtutes.Patet minor,quod magnanimus cùm producet operationes alicuius virtutis,eas producet in maximo,& perfectissimo gradu secundũ eam virtutem,vt exemplo ostendit Philosophus duarũ operationum:quarum alia est fortitudinis,

nis,alia iustitiæ.Non enim fugiet in prælio hostem cùm pugnam aggreditur:nec pericula terribilia,sed magno animo & fortissimo sustinebit,quod est maxima operatio fortitudinis:nec etiã inferet iniuriã alteri,quod est iustitiæ,cum nihil existimet magnũ quo inducatur ad inferendã iniuriam.

{SINGVLA verò.} Tertia ratio,qua idem probat per 59
deductionem ad inconueniens.Dico magnanimũ esse optimum:si cõceditis,habeo propositum:sin minus,sequitur hoc absurdum,quòd magnanimus sit homo ridiculus cùm se dignum censeat magnis honoribus,& summis:& non sit dignus,si non est optimus.At cùm magnanimus habeat prudentiam,omnis enim studiosus habet prudentiam,inconueniens esse videtur arbitrari eum esse ridiculum quendam.

{VIDETVR igitur ipsa.} Ex supradictis infert duo 60
oborta.Primũ est quòd magnitudo animi est decus & ornamentum reliquarum virtutũ,& hoc probat ex eo quod addit incrementum reliquis virtutibus extollendo eas,& exercendo in summo gradu.Secundũ est quod euadere magnanimũ est valde difficile,& assignat rationem,quia in magnanimo oportet vt sit omnis probitas,& omnis virtus cumulata.

{MAGNITVDO igitur animi.} Hæc est secunda pars 61
huius capituli,in qua Philosophus more & ordine suo ostendit de actibus magnanimi,& primò circa propriam materiam suam,id est circa honores,deinde circa quasdam materias secũdas,id est circa prosperitatem quandam,vt circa diuitias,& huiusmodi.Dicit ergo quòd cùm magnanimus afficitur honoribus magnis & à viris studiosis,lætabitur,tamen moderatè:paruos verò non multifaciet,vt latè patet in textu Philosophi.

{ET CIRCA diuitias.} Ostendit quòd magnanimus 62
moderatè se habet circa diuitias,& omnem prosperitatem aduersitatémque quomodocunque eueniat,& circa potentiam,& alia bona externa.Probatur,Is qui moderatè se habet circa summum externorum bonorum,etiã bene & moderatè se habebit circa minora:sed magnanimus moderatè se habet circa honores,qui sunt maxima externorum:ergo bene & moderatè se habebit circa diuitias,potentiam,& similia quæ sunt minora. Sunt autem minora, quia & illa propter honorem expetuntur.sic ergo moderatè se habebit

circa

circa prosperitatem,& eadem ratio erit de contrariis.

62 {QVAPROPTER. ipsi.} Notandum quòd magnanimi videntur esse superbi,tamen non sunt.Eos enim superbos dicimus qui mediocritatem excedunt,& per fas & nefas antecellere aliis volũt immoderata quadam cupiditate.Magnanimi verò propter maximas perfectiones suas in seipsos conuertunt,& honores sibi à studiosis delatos moderatè accipiunt:si non deferantur,æquo animo ferunt:vidētur enim despicere humana,& ea se inferiora ducere,& iucunditatem habere maximam,cùm seipsos ad se vertunt,& suam perfectionem cognoscunt. Cicero,Contemnamus igitur omnes ineptias:quid enim leuius huic leuitati nomen imponam? totámque vitam bene viuendi in animi robore ac magnitudine,& in omni rerum humanarum contemptione ac despicientia,& in omni virtute ponamus.

63 {VIDENTVR prosperitates.} Hac in parte Philosophus ostendit quòd bona quæ dicuntur fortunæ,vt potentia,diuitiæ,& huiusmodi,videntur conferre ad magnanimitatem, hoc pacto vt magis honore digna putetur,quia illa bona cōsistunt in genere suo in quadam excellentia.Verùm hoc dicit Philosophus,non quia magnanimus efficiatur magis magnanimus,aut magis dignus honoribus ob affluentiam & prosperitatem:sed quia ita videtur & existimatur opinione vulgi,non quòd re vera ita sit,quia probitas & virtus vt ipse addit,re vera digna est honore:vnde qui illa habent sine virtutibus,& se dignos honoribus censent,non sunt magnanimi licet videri velint:sed potius insolentes & arrogantes.ex quo apparet quòd magnanimi sunt ex ipsis virtutibus,& ob virtutes digni honoribus, non autem propriè ob externa bona,vt patet in textu.

64 {NON autem parua.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua Philosophus more suo affert multas proprietates magnanimi.Verũ cùm dictũ sit magnanimũ operari summum in vnaquaq; virtute,primò affert proprietates quæ accipiuntur ex materia aliarum virtutũ,& præsertim fortitudinis & liberalitatis,quæ sibi magis accōmodatur:deinde affert proprietates quæ sumũtur ex materia ꝓpria ipsius magnanimi: demum affert eas vlterius proprietates quæ sumũtur ex aliis puta ex mediocritatibus illis quæ versantur circa cōmunem conuer

conuerſationē hominū.Hæ autem omnes proprietates quæ multæ ſunt,ſucceſsiuè patebunt.Prima ſumitur ex parte fortitudinis,ſcilicet ꝙ magnanimus nec pro paruis rebus, nec frequenter adit pericula.& hoc probat,quia pauca ſunt quæ magnanimus multifaciat:& addit aliam proprietatē etiam ex parte fortitudinis,ſcilicet quòd magnanimus cùm in periculis verſatur non parcit vitæ ſuæ: quaſi nō ſit dignum viuere & parcere vitæ ſuæ,& non anteferre ea pro quibus vitam periculis maximis obiecit,veluti ſalutem patriæ & religionis & ſimilium.Itaque non putaret dignum viuere omiſsis iis & poſthabitis,quorum cauſa maxima illa pericula ſubit.

{EST etiam talis.} Hæc eſt alia proprietas ex parte libe- 65
ralitatis,ſcilicet ꝙ magnanimus libenter confert beneficia: pudet autē ſuſcipere,quia illud ſuperioris & perfectioris,hoc autē inferioris,& minus perfecti.Agens enim ea ratione qua agit videtur eſſe perfectius quàm patiens & ſuſcipiens.Vnde materia prima imperfectiſsima dicitur. Eſt & alia proprietas magnanimi,ꝙ in retribuendo eſt largus,& excedit ne beneficiis ſuperetur.Itaque & largiſsimus eſt & grauiſsimus in remunerando iuxta ſententiam Heſiodi, qui eadem menſura reddere iubet qua acceperit,aut cumulatiora ſi poſsit.

{VIDEATVR etiam.} Eſt & alia proprietas ex parte libe 66
ralitatis,ſcilicet ꝙ magnanimus libēter audit beneficia quæ contulit.& non libenter ea quæ ſuſcepit.& affert ad hoc duo exempla,vnum ex fabula apud Homerum:aliud ex hiſtoria. Nam cùm Thetis inducatur ab Homero ꝙ accedit ad Iouē pro impetrando beneficio ab eo pro Achille filio ſuo, quem deſpexerat Agamemnon:nec commemorat Ioui beneficiū, quod in ipſum contuliſſe eam dicit Homerus, ſcilicet cum Mars & Neptunus & alij vellent eum capere, & ſibi regnum auferre:Thetis commouit Briareum gigantem,vt ferret auxilium Ioui,cuius præſentia territi illi deſtiterunt ab incœpto.Hoc illa beneficium non retulit Ioui, vt Achilles volebat.ſed dixit,Si gratum tibi vnquam,&c. Suſcipe patrociniū filij mei.Eodem pacto Lacedæmonij cùm iam ſuperarētur in bello à Thebanis,opem ab Athenienſibus petiere: & cùm antea ab vtriſq; eſſent inuicē plura accepta collatáque beneficia,Lacedæmonij quæ cōtulerāt tacuere,quæ acceperūt cōmemorarunt,vt facilius auxilium impetrarent, & libentius

audirentur:ex quibus colligitur ad propositum Philosophi, ꝙ magnanimi libēter audiunt cōmemorātes beneficia quæ ipsi magnanimi contulerūt,non autem ea quæ acceperunt.

67 {EST etiam magnanimi.} Alia proprietas & conditio magnanimi,nullius aut vix indigere:aliis autem prodesse.

68 {ET ad eos.} Affert nunc Philosophus nonnullas proprietates quæ sumūtur ex materia propria magnanimitatis, scilicet ex parte honorū.Prima est,ꝙ ad magnanimum pertinet magnū inter præclaros viros se præbere,& inter mediocres mediocrē:quia ineptū videtur,& à magnanimo alienū, magnum se præbere inter eos qui longè inferiores esse videtur.

69 {EST etiam magnanimi.} Secunda proprietas ex parte honorū,scilicet ꝙ magnanimi est non adire ea loca vbi tribuūtur honores vel cæteri antecellūt. Quod dupliciter intelligi potest:vel ꝙ magnanimus non adit celebritates vbi fiūt honores,quia omnes se vertunt ad spectacula illa, & præferunt alia:ipse autem posthabetur,& omnes intenti sunt ad illa quæ admirantur:ipse autem non vult admirari.Vel etiam intelligi potest,quòd magnanimus non accedit quæritando honores,nec vltro se offerendo vt honoretur : sed expectabit vt sibi vltrò deferantur,& æquo animo feret,vel potius despiciet si non ei exhibeantur magnitudine animi ductus.

70 {ET otiosum.} Affert alias proprietates Philosophus ex parte illarum virtutum quæ consistunt circa cōmunem conuersationem,& viuēdi modum.Et prima respectu sui debet esse tardus,hoc pacto vt non moueatur pro quacūque causa leui:sed pro rebus maximis,& præclarissimis vt eum decet.

71 {NECESSE est.} Secunda proprietas respectu aliorum,vt
72 patet in textu. {ET magis ipsi.} Tertia proprietas, scilicet quòd magis debet esse ei curæ veritas ipsa quàm opinio , vt Sallustianus ille,qui esse,quàm videri bonus malebat.

{ET loqui.} Est & alia proprietas,scilicet ꝙ magnanimi est loqui,& agere palàm,& eā probat inferēdo aliā proprietatem,quòd decet eum veracē esse:nisi opus sit dissimulatione vti ad vulgus,& ad multitudinē:quod addere videtur Philosophus,quia dixit ꝙ inter magnos geret se,& præbebit magnū:inter mediocres verò mediocrem. Ex quo inter vulgus dissimulabit præstātiā suā,ne videatur velle excellere inter multitudinem:ideo nō se ostēdit valde pręclarū & excellētē.

Ipsius

Ipsius est etiã alia proprietas magnanimi, scilicet quòd eius nõ est posse viuere cũ alio, id est ad arbitriũ alienũ, nisi cũ amico suo cuius idẽ est velle atq; idẽ nolle. Nõ igitur versabitur cũ quibusuis, nec erit ei accõmodatũ viuere ex nutu alieno, vt faciũt adulatores & viles, qui vidẽtur indigere quocunque, & adulantur hominibus, quod est alienũ à magnanimo.
{NEC est procliuis.} Allatis proprietatibus ex parte aliena rũ virtutũ, & ex parte materiæ propriç magnanimitatis: nũc alias affert Philosophus ex dispositione propria ipsius magnanimi. Prima est scilicet quod nõ est procliuis ad admirandũ. Probatur, Is qui nihil existimat magnum nõ est procliuis ad admirãdũ. Magnanimus nihil rerũ humanarũ existimat magnũ: ergo &c. Notãdũ quod admiratio fieri potest circa interna, & circa externa. Circa interna admiratio videtur cõpetere magnanimo, quia admiratur, & magnifacit virũ summis virtutibus præditũ. Alia est circa externa, scilicet circa diuitias, & potẽtiã, & similia, & de hac loquitur Philosophus, & eã remouet à magnanimo. {NEC est sibi.} Alia est proprietas sumpta ex parte magnanimi, scilicet quod magnanimus nõ est memor iniuriarũ, & nõ retinet irã aut odiũ, quia paruipẽdit tales iniurias sibi nõ digno illatas. vnde & magnanimi appellari solẽt qui clemẽtissimi sunt in eos à quibus se læsos arbitrãtur. Quare & Demosthenes ad Alexãdrũ, & Cicero multis in locis hãc speciẽ magnanimitatis miris efferunt laudibus. Hinc & illud est verũ, Animũ vincere, iracũdiã cohibere victoriã tẽperare, & reliqua. {NEC de hominibus.} Alia proprietas ex parte magnanimi, scilicet quòd non multũ loquitur de hominibus, aut laudãdo, aut vituperando: nec de se etiã loquitur præbẽdo occasionẽ vt de se alij loquãtur vt faciunt ventosi homines. {DE necessariis præterea.} Alia proprietas, scilicet quòd magnanimus nõ est querulus si sibi desint necessaria vel parua, nec est promptus ad precandũ, quia hoc pertinet ad eũ cuius huiusmodi res sunt cordi, magnanimo autẽ talia curæ nõ sunt, nec circa talia studet. {EST etiã.} Alia eiusdem proprietas, scilicet quod ipse mauult possidere res præclaras sine vtilitate quã vtiles, & anteponit honestum vtili, & hoc est quia illud magis est sufficiẽtis hominis, & perfecti. {INSVPER ipsius magnanimi.} Alia proprietas sumpta ex dispositione magnanimi, scilicet ꝙ magnanimi

73 74 75 76 77 78

motus & incessus est tardus, vox grauis,& non nimium pro-
perata.His enim contraria indigentis & imperfecti potius
esse videntur.Notãdum quòd proprietates omnes allatæ bi-
fariam sumi possunt:aut ex parte cæterarum virtutum, quas
magnanimus exercet in summo gradu:aut ex parte propria
ipsius magnanimi. At de tẽperantiæ materia non videtur fa-
cere mentionẽ, quia parum videtur operari circa illam.No-
tandum ꝙ motus est actus imperfectus. vnde definitur quòd
est actus entis in potentia ea ratione qua in potentia est:cele
ritas autem motus indicat indigentiam, ideo magnanimus
cum grauitate mouetur.Obseruat enim decorum. Et Cicero
de Pompeio inquit,Cn.Põpeius vir ad omnia summa natus
habebat in voce splendorẽ, & in motu summã dignitatem.

79 {IS autem qui deficit.} Hæc est quarta pars huius capitu-
li,in qua secundũ ordinẽ suum Philophus declarat vitia op-
posita magnanimitati.& primo cõmuniter dicit ꝙ isti duo
vitiosi oppositi magnanimo non sunt mali,quia nemini no-
cent:sunt tamẽ in eo vitiosi,quia à recto medióque aberrãt.

80 {PVSILLANIMVS.} Anteà communiter, nunc sigilla-
tim ambo declarat.& primò de pusillanimo afferẽdo primò
actum suum,deinde rationẽ illius actus:tertio affectum qui
sequitur ex tali causa.Primus actus est eius quòd priuat se bo
nis aliquibus,quibus videtur esse dignus:ratio verò est & cau
sa,quia seipsum ignorat.& quia fortè aliquis putaret pusilla-
nimum esse stultũ cũ se ignoraret:remouet hoc Plilosophus,
& dicit quòd tales homines non sunt stulti, sed potius acuti,
vt nõnulli textus Græci habent: vel potius segnes,vt alij tex
tus dicunt.Quicquid sit,Philosophus vult eos nõ esse ob hoc
appellandos stolidos,sed potius quòd se ignorant in eo, quia
non putant se dignos aliqua re præclara.Postea affert effectũ
quòd talis opinio facit ipsos deteriores quàm essent, & in
hoc sunt inferiores lentis, & fluentibus opinione sua, quia
ob talem opinionem abstinent etiam à rebus præclaris.

81 {AT lenti.} Declarat aliud extremum,& dicit quòd isti
lenti siue molles,id est qui facilè compelluntur vel sermone
aliorum vel opinione sua ad existimandum se maximis di-
gnos esse cùm nõ sint:isti inquantum tales sunt stolidi,& seip
sos ignorant. quod videtur esse commune cum pusillanimo:
tamen diuersus est modus se ignorandi, quia illi non se di-
gnos

gnos censent quibus sunt:isti verò dignos censent quibus nõ sunt:& isti stolidi,illi verò minimè sunt.

{MAGNITVDINI autem animi.} Hac in parte Philoso 82
phus consuetudine sua comparat ista extrema inter se respectu medij,& dicit ꝙ pusillanimitas magis opponitur magnanimitati quã lẽtitudo.& hoc probat duabus rationibus.Primo,quia pusillanimitas frequentius fit & magis:secũdo quia videtur esse deterius malum,& hoc respectu ipsius medij. Et quia ille mollis & fluens in errorẽ per experientiam videtur citius corrigi,quia aggreditur aliquid agendũ circa honores, etsi eo non potitur,cadit ab sua opinione:vel si potiatur,intelligit se non satisfacere illius dignitati,vt opinabatur,Dubitationes nonnullæ ex supradictis oriri videntur.Primò dubitatur vtrum magnanimitas sit virtus:& probat quòd non.nam humilitas est virtus,vt asserit veritas nostræ fidei:sed magnanimitas videtur esse opposita humilitati:ergo non erit virtus.Item cuiuscũque virtutis opus & materia videtur esse in eo cuius est virtus:at honos,qui est materia magnanimitatis est in honorante,vt ait Philosophus in primo: ergo non est in eo cuius est virtus:quare non erit virtus. Ad hæc dicendũ, & primò ꝙ verum est illum habitum qui aduersatur virtuti non esse virtutẽ.Sed minor negatur ꝙ magnanimitas repugnet humilitati quæ propriè est virtus.& cũ dicitur quòd est contemptor:ad hoc respondere possumus,quod nõ contẽnit studiosos viros,& virtutibus præditos, sed eos qui virtutibus vacui sunt ob res externas,puta ob genus vel diuitias,vel ob aliquam magnam prosperitatem laudantur.Ad secundã rationem dicendum quòd propinquè & immediatè magnanimitas versatur circa cupiditatem honorũ,cuius ipsa est moderatio,& est in potestate habentis secundario,& remotè circa honores qui sunt in honorantibus:& sic patet solutio.Dubitatur secũdo,quia magnanimitas nõ videtur virtus distincta à cæteris virtutibus.probatur. Nulla virtus distincta operatur operationibus aliarũ virtutũ:at magnanimitas est huiusmodi:ergo &c.Minor declaratur ex eo,quia magnanimus operatur magna,& summa secundũ vnãquanque virtutem. Item magis & minus non faciũt differre specie:ergo magnanimitas quando differret à reliquis virtutibus, non differret ab illa virtute innominata quæ est etiam circa honores: per

hoc, quia magnanimitas circa magna, hæc circa mediocres vel paruos honores fit. Quare autem non differt ab aliis virtutibus, aut si differt à cæteris, saltem non differt ab innominata virtute quæ est circa honores. Ad hæc dicendum, & ad primam rationem quòd magnanimitas est virtus distincta. Et licet operatur operationibus aliarum virtutum: tamen versatur circa magnitudinem cuiusque virtutis, producendo operationes in summo gradu. Præterea habet alias materias circa quas versatur ipsa, & non aliæ: innominatam excipimus de qua dicemus postea. Habet igitur materiam propinquam cupiditatem honoris: habet etiam remotam ipsos honores, circa quæ duo versatur ipsa, & nullæ aliæ præter virtutem innominatam à qua etiam est distincta alia ratione. Et ideo respondemus ad secundam argumentationem, qua dicitur quòd magnanimitas est virtus innominata, non differunt, cùm ambæ sint circa eandem materiam, id est circa honores, & non differũt per magis & minus, & magnum & paruum. Dicendum quòd hoc in loco magnum & paruum videtur facere diuersitatem speciei, quia magnus honos differt non solum magnitudine à paruo vel mediocri honore, sed etiam facilitate & difficultate. Nam qui circa parua versatur facilius operatur, quàm circa magna, ob quæ est dignus magnis honoribus, quia cum difficultate venit ad summũ perfectionis. Vel dicere etiam possumus quòd diuerso modo versantur, vt superius dictum est de magnificẽtia & liberalitate.

De modestia, eiúsque extremis.

CAPVT IIII.

83 *Idetur autem circa honores (ut anteà diximus) & alia quædam esse uirtus, quæ quidem perinde sese habere uidetur ad animi magnitudinem, atque sese habet ad magnificentiam liberalitas. hæ nanque uirtutes ambæ à magnitudine discedunt. Circa uerò mediocria, paruáque, nos ut oportet disponunt.*

84 *Atque ut in capiendis, dandísque pecunijs mediocritas est, & exupuratio, & defectio: sic & in honorum appetitione fit*

ne fit ut magis quàm oportet, & minus, & unde oportet, & ut oportet, appetantur honores. reprehendimus enim ambitiosum hominem, atque honoris appetitione uacantem illum, quia plus quàm oportet, & unde non oportet honorem appetit. hunc, quia ne ob res quidem honestas honoribus affici uult. interdum autem illum tanquam uirilem, & rei cupidum pulchræ. interdum hunc tanquam moderatum, modestúmque laudamus: quemadmodum & anteà diximus. Constat autem cùm pluribus modis quispiam alicuius cupidus rei dicatur, non ad idem nos semper ambitiosum ipsum referre. sed cùm laudamus, ad plerosque, quia magis quàm plerique honores cupit. cùm reprehendimus, ad id quod oportet, quia magis quàm oportet, honores affectat.
Cùm autem nomine mediocritas careat, contendere de ipsa 85
tanquam regione uacua, uidentur extrema. In quibus uerò exuperatio est, & defectio, in ijs est & medium. at honores & magis quàm oportet affectantur, & minus. ergo fit ut affectentur, & ut oportet. Laudatur igitur hic habitus quo ut oportet affectantur honores, cùm sit mediocritas circa honorem nomine carens. Atque ad ambitionem
quidem uacuitas appetitionis honoris: ad uacuitatem autem 86
appetitionis honoris, ambitio. ad utrunque autem utrunque quodammodo esse uidetur, quod quidem & in cæteris uidetur esse uirtutibus. Extremi autem hic opponi uidentur, quia medio nullum positum est.

COMMENT.

VIdetur autem & circa honores.} Hoc est secundum ca- 83
pitulum huius tractatus: in quo declarat secundam virtutem circa honores paruos vel mediocres quæ caret nomine, & tamen est mediocritas & habitus quidam medius inter duo extrema: quorum alterum dicitur ambitio, alterum verò Græcè ἀφιλοτιμία, quasi vacuitas appetitus honoris. Diui-

ditur hoc capitulum in tres partes. In prima proponit intentionem suam. In secunda eam declarat. In tertia determinat de virtute dicta,& vitiis oppositis. Dicit igitur in prima parte quòd sicut sunt duæ virtutes circa bona externa,scilicet circa pecunias,liberalitas & magnificentia:ita circa alia,quæ dicuntur etiam externa bona, debent esse duæ,scilicet circa honores magnanimitas & innominata virtus : quæ sic se habebit ad magnanimitatem sicut liberalitas ad magnificẽtiam. Nam sicut magnificentia versatur circa magnos sumptus, liberalitas circa paruos vel mediocres: ita magnanimitas circa magnos honores, & innominata virtus circa paruos vel mediocres.Si quis autẽ quæreret cùm Philosophus posuit antè doctrinam de liberalitate, postea de magnificẽtia,cur non fecit idem in istis duabus virtutibus: hanc vt puto assignare possumus rationem:Magnanimitas habet maiorem conformitatem cum magnificentia, licet sit diuersarum specierum quàm innominata virtus. Cùm ergo Philosophus docuisset de magnificentia congruũ fuit vt recẽtissimè loqueretur de magnanimitate potius quàm de innominata virtute, quæ maiorẽ habet dissimilitudinẽ. Sic enim facere interdũ cõsueuit Philosophus, vt res magis hæreãt mẽti, & notitia clarior reddatur quo ad nos. Vnde in Prædicamentis cùm fecisset in quantitate mentionẽ de paruo & magno, quæ videbãtur pertinere ad relationem:statim post quantitatem posuit prædicamentum relationis, etsi qualitas esset prior ex parte rei.

84 {ATQVE vt in capiendis.}Hæc est secunda pars capituli, in qua declarat suam propositam intentionem.Sicut fit in capiendis dandisque pecuniis, sic in honoribus. At circa pecunias sunt duæ mediocritates vt patuit, sic circa honores esse debet. tenet ratio ob sufficientem similitudinem materiæ. Nam sicut pecuniæ sunt bona externa : ita honores. Secundò probat eandem sententiã ex communi opinione hominum, qui circa mediocres vel paruos honores reprehendunt extrema:ergo debet esse etiam mediocritas. Reprehendunt enim nimis ambitiosos,& eos etiam qui nimium refugiũt mediocres honores vel paruos:ergo erit aliquis medius habitus laudabilis circa mediocres honores vel paruos.Verùm cùm medium innominatum sit, & cupidus appelletur diuersis respectibus,interdum laudamus & vituperamus extrema.Primum ambiti

ambitiosum laudant homines, interdum si comparetur cum remisso: vituperant, si comparetur cum eo quod oportet, & cum medio. Item remissum laudant comparatum cum ambitioso: vituperant cōparatum cum eo quod oportet, & quod recta ratio dictat, & cum medio. Cupidus enim multifariam dicitur, quia respectu eius cupidum dicimus, qui minimè cupit: & sic etiam cupidū dicimus respectu eius qui cupit quantum oportet. Quare laudamus interdum eum cupidum: quia magis appetit quam vulgus, & viles homines: & vituperamus, quia magis affectat quàm oportet, & recta dictat ratio. quare cùm respectiuè dicatur cupidus diuersis respectibus, nunc laudamus, nunc vituperamus: laudamus cùm referimus eum ad vulgus, & dicimus esse magis cupidum quàm vulgus: vituperamus cùm dicimus eum esse magis cupidum quàm oportet. & sic dicere solent homines. Ex quo deprehenditur quòd sicut sunt extrema vituperanda circa hæc: sic etiam est aliquod medium laudabile, quod caret nomine.

{CVM autem nomine.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus determinat de medio, & extremis circa mediocres vel paruos honores. Et dicit quòd ista mediocritas vacat nomine, quia vtrunq; extremum videtur velle sibi vendicare medium vicissim, & occupare quasi vacuā possessionem. Verùm est profectò inter hæc mediocritas quædam. probatur. Vbicunq; sunt extrema, id est excessus & defectus, ibi est etiam medium: sed circa appetitum in paruis aut mediocribus honoribus sunt extrema, vt iam antea patuit: ergo & medium necessario inerit. Patet ratio, quia extrema sunt relatiua ad medium: & vbicunq; est vnum relatiuorū, necesse est alterum esse. Sunt enim simul, vt inquit Philosophus in Prædicamentis, & posita se ponunt, & perempta perimunt. 85

{VTRVNQVE quodammodo.} Quia nunc cum alio, nunc cum altero videtur habere similitudinem: verùm non est intelligendum vtraque, &c. scilicet quòd medium esset quoddā tertiū constans ex vtrisque vel vtrorumq; particeps, sicut rubedo est particeps albedinis & nigredinis. Nam medium tale, quod est virtus, nullo pacto dicitur per participationem extremorum: sed per negationē penitus. Dubitaret quispiam cur Philosophus circa honores & pecunias duplices ponat virtutes: circa voluptates verò vnam, & similiter 86

circa alios affectus tales. Dicendum ad hoc quòd circa tales affectus non est nisi vna difficultas, veluti moderari cupiditatem voluptatum: verùm circa cupiditatem pecuniarum vel honorum,& circa ipsas pecunias & honores sunt duo difficilia: vnum circa magna, alterum circa parua vel mediocria. At si quis diceret, etiam sunt duo difficilima circa voluptates, scilicet & circa magnas vnum, alterum circa paruas Dicendum quòd quicunque temperabit magnas, temperabit etiam paruas vel mediocres: sed circa honores & pecunias non ita euenire videtur, quòd quicunque bene se gerit circa magna, bene etiam se habeat circa parua: sed sunt duo difficilima, meritò duæ erunt virtutes & duplices circa talia. Dubitatur etiam, quia Philosophus dicit quòd honores sunt maxima rerum externarum, hinc autem appellat eos mediocres vel paruos,& non superlatiuè, vt in eo loco. Dicendum quòd Philosophus dicebat honores esse maxima quædam cùm eos comparabat ad externa diuersi generis vel speciei, puta ad potentiam vel pecunias: quorum bonorum externorum honores dixit esse maxima. Hic autem comparat honores cum honoribus inter se,& certum est quòd habent gradus,& sunt maximi, & mediocres,& parui vel minimi: quare comparati cum illis dicuntur maxima: comparati inter se dicuntur magni, mediocres vel parui: & sic patet dubitationis solutio.

De mansuetudine, eiúsque extremis.

CAPVT V.

87 *Ansuetudo autem est quidem mediocritas circa iram. At cùm medium & extrema ferè nomine careant, ad medium quidem mansuetudinem ipsam adducimus, declinantem ad*
88 *defectionem, uacantem nomine. exuperatio uerò quædam iracundia dici potest. etenim affectus quidem est ira. ea uerò quæ ipsum efficiunt, multa sunt & diuersa. Is igitur qui pro quibus, & quibus oportet, & ut oportet, & cùm oportet, & quanto in tempore oportet irascitur, laudatur. éstque hic mansuetus: siquidem laudatur ipsa mansuetudo.*

Mansuet

Mansuetus enim ac mitis, perturbatione uacare, & non ab
affectu duci: sed pro his, & tanto in tempore irasci solet,
perinde atque ratio iubet. Peccare autem circa defectionem
magis uidetur. non est enim uindex ipse mansuetus, sed po-
tius clemens, & ad ueniam dandam propensior. Defectio 89
autem, siue sit quædam iræ uacuitas, siue aliquid aliud, uitu
peratur. Qui nanque non irascuntur pro quibus oportet,
& ut oportet, & cùm oportet, & quibus oportet: fatui esse
uidentur. nam neque sentire, neque dolere uidentur. Atque
qui non irascitur: non uidetur esse aptus ad ulciscendum:
perferre autem contumelias, & suos negligere, seruile est
sanè. Exuperatio uerò per omnia quidem fit. Nam fit & in 90
quibus non oportet, & pro quibus non oportet: & magis
& uelocius, & maiore in tempore quàm oportet non ta-
men uniuersa eidem insunt: quippe cùm esse non poßit. ma-
lum enim & seipsum perdit. & si integrum sit, intolerabi-
le fit. Iracundi igitur cito quidem irascuntur, & quibus 91
non oportet, & pro quibus non oportet, & magis quàm
oportet. at cito desistunt. quod quidem & optimum habent.
hoc autem ideo fit, quia non detinent iram, sed reddunt. quo
pacto & manifesti sunt, ob celeritatem. deinde cessant. Exu-
peratione autem sunt celeres: & ad quiduis, & pro quouis
iracundi, *qui summæ sunt bilis. unde & summæ bilis homi ἀκρόχολοι.
nes appellantur. Amari autem cum difficultate placantur, & οἱ δὲ πικροὶ δυσδιαλυ-
longo tempore sunt sub ira. detinent enim ipsam. sed ubi red τοί.
diderint, cessant. ultio nanque ponit iræ modum, pro dolo-
re uoluptatem efficiens. quòd si hoc non fiat: habent ipsum
pondus. etenim quia non est manifestũ nemo persuadet ipsis.
ut in se autem concoctio fiat iræ: tempore opus est. Sunt au
tem tales homines & sibijpsis & amicißimis permolesti.
infensos autem eos dicimus, qui pro quibus non oportet, & 92

magis quàm oportet, & longiore tempore irascuntur, si-
94 néque ultione uel pœna, non reconciliantur. Mansuetudini
autem magis exuperationem opponimus. Fit enim magis,
quippe cùm humanius sit punire. & ipsi infensi, difficilio-
95 res sunt ad uitam simul agendam. At enim (quod & antea
dictum est, & ex ijs quæ dicuntur emergit) non est facile de-
terminare, quonam modo, & quibus, & pro quibus, &
quanto tempore irascendum sit, & quousque iratus, rectè
faciat quis, aut peccet. Qui nanque parum transgreditur,
non reprehenditur, siue ad exuperationem, siue ad defectio-
nem se flectat. Nonnunquam enim deficientes laudamus,
mansuetósque uocamus. & ipsos infensos, tanquam aptos ad
96 dominandum, uiriles dicimus esse. Facile igitur non est aßi-
gnare rationem, quantum, & quomodo quispiam egressus
uituperandus est. in singularibus enim & sensu, iudicium
est. Illud tamen est manifestum, medium quidem habitum,
quo quibus oportet, & pro quibus oportet, & ut oportet
irascimur, & simili modo de cæteris, laudabilem esse. Exu-
perationes autem, defectionésque uituperandas. atque si pa-
rum distent à medio, leuiter: si plus, magis: si nimium, ue-
hementer esse carpendas. Constat igitur habitum medium
consequendum esse, ac amplectendum. sed de habitibus qui
sunt circa iram, satis iam diximus.

COMMENT.

87 MAnsuetudo autem est quidem. } Hic est tertius tracta-
tus huius libri, in quo Philosophus declaratis virtuti-
bus, quæ sunt circa bona externa: nunc declarat virtutem,
quæ, vt aiunt, videtur respicere mala externa. Hæc autem est
mansuetudo, quæ versatur circa iram. Continet autem hic
tractatus vnum tantũ capitulũ, & diuiditur in sex partes quæ
suis locis patebunt. Dicit autem in primis more suo Philo-
sophus, quòd mansuetudo est mediocritas circa iram tan-
quam

quam circa materiam suam:& cùm nõ habeat propriũ nomen,tributum est ei vnum nomen declinans ad defectũ.Excessus verò & defectus circa eandem quoque materiam versantur.Sed excessus dicitur iracundia.Ponit autem differentiam inter iracundiam & iram,quia ira significat affectum, iracundia verò habitum excedentem circa talem affectum: & addit quòd multæ sunt causæ ex quibus ira fieri videtur.

{IS igitur quidem qui.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua determinat de ipsa mediocritate,dicẽdo quòd is qui irascitur pro quibus oportet,& vt oportet.est laudabilis:vult enim vacare animi perturbatione:irasci tamen pro quibus oportet,& cum aliis circunstantiis sequendo rationem rectam,& talis dicitur mansuetus. 88

{DEFECTIO autem.} Hæc est tertia pars capituli, in qua declarat defectum mansuetudinis,dicendo quòd siue sit vacuitas iræ siue aliquid aliud,cùm sit extremum vituperatur,& hoc ostendit,quia talis videtur esse stolidus quidem & insensatus,quia nulla causa commouetur:& videtur esse seruilis & huiusmodi,vt patet in textu:nam cùm declinat à medio videtur esse vituperandus. 89

{EXVPERATIO verò.} Hæc est quarta pars huius capituli,in qua declarat alterum extremum,id est excessum circa iram,qui appellatur iracundia.Sed primo declarat qualis est iste excessus,deinde affert nõnullas species eiusdem,& dicit quòd fieri potest per omnes illas easdẽ circunstãtias,contrario tamen modo,quia is irascitur quãdo non oportet,& pro quibus non oportet,& similibus:nõ tamen simul omnia ista concurrunt in eodem,nec vni & eidem simul contingere videntur.Malum enim seipsum destruit,& vitia cõtrariantur etiam inter se:& cùm est totũ atque integrum non potest tolerari,quia videtur corrumpere etiam subiectum in quo est. 90

{IRACVNDI igitur.} Nunc Philosophus affert quasdã species excessus,id est ipsius iracundiæ, quæ videntur esse tres,scilicet excandescentia,vt ita loquar,amaritudo & acerbitas.Primi igitur iracundi sunt,qui celeriter mouentur ad iram,quia fulua cholera uidetur prædominari in eis, quæ cùm acuta & subtilis sit propter caliditatem suam,facilè accenditur & eleuatur,& sic fit appetitus vindictæ. Qui verò nullo modo irasci videntur,frigidi sunt atque humidi,quia 91

carere

carere videntur fulua & atra bili:sed illi acuti extemplo excitantur ad iram pro quocunque,vnde nomẽ iracundiæ sortiti sunt,ac cito desistunt:quod est in eis bonum.Non cadat sol super iracundiam vestram:& Psalmista,Irascimini,sed nolite peccare.Isti tamen superius dicti,si habitum habent iracundiæ,in vitio sunt,& in vna specie excessus mansuetudinis,qui est habitus vitiosus.

92 {AMARI autem cũ difficultate.} Affert secundã speciẽ iracundiæ,& intelligendũ quod hi possunt etiã in parte cholerici appellari:habent enim bilem fuluã participantem de cholera nigra,& ideo ira perseuerat in eis.Nam talis humor viscosus est,& non citò potest resolui & digeri:cùm autem omnis digestio sit motus, motus paulatim factus indiget multo tempore,& ideo multũ in illis perdurare videtur ira, ex quo molestum est tale hominum genus & sibi & amicis.

93 {INFENSOS autem eos.} Affert tertiam partẽ iracundiæ,& eorũ qui magis etiã perseuerant in ira quàm secundi: hi cholerici dici nõ possunt,sed melancholici:prædominatur enim in eis atra bilis,quæ etiã à quibusdam melancholia dicitur,quæ quidem frigida est,& sicca,& materia grossa,& quia difficillimè dissoluitur,perdurat diu,& ij differunt à secundis,quia amari facilius placãtur:hi autẽ difficilius,& sunt infensi quibus nõ oportet,&c.Dubitaret fortasse quispiam, cur plures ponit iracundiæ species,deinde cur tres,& nõ plures aut pauciores.Dicendũ quòd ponere plures primũ necessarium videbatur,quia manifestũ est irascentes vel iracundos non irasci eodẽ modo:& differentiæ videntur esse:quia etiam causæ sunt diuersæ.tres autẽ posuit,quia ira oritur ex ebullitione sanguinis circa cor:quæ triplex esse videtur,aut subtilis,aut grossa,aut media.Secundum primam sunt acuti in quibus prædominatur cholera fulua,quæ est subtilis,vt diximus:at secundum grossam sunt acerbi tertij in ordine, in quibus prædominatur melancholia:secundùm mediam quæ vtranque participat,sunt amari secundi in ordine.

94 {MANSVETVDINI.} Hæc est quinta pars capituli,in qua comparat extrema inter se,& ad ipsum medium,& ostendit quòd excessus magis opponitur mansuetudini,quàm defectus.Probat hoc pacto,Id vitium quod circa iram frequentius fit,magis opponitur medio:at iracundia est huiusmodi, id est

id est ipse excessus: ergo magis opponitur medio. Item id vitium quod peius est, & magis nocet, magis opponitur virtuti, & medio. At excessus est huiusmodi respectu ipsius defectus, ergo excessus magis opponitur medio quàm defectus, id est ipsa iracundia magis opponitur mansuetudini.

{AT enim quod & antea.} Hæc est sexta pars huius capituli, in qua remouere videtur obiectioné quæ fieri posset cótra eum, quia nõ videtur esse ex antè dictis præfinitus terminus, quousq; debemus progredi, aut versus excessum aut versus defectum, vt attingamus medium. Nõ enim visus est particulariter & præcisè determinare, ideo dicit quòd id apparet. Et repetendũ est quod antea diximus, scilicet quòd non facilè possumus assignare determinatè & præcisè, quando, & pro quibus, & quousque sit irascendum, vt patet in textu. 95

{FACILE igitur.} Id est in ipsis conditionibus particularibus & circunstantiis, scilicet quis, quando, quãtum, & reliqua quæ scribit recta ratio: verum cùm singularia cadant sub sensum non videntur posse determinari vniuersali regula, & firma ratione, sed sufficit quòd medius habitus semper est laudandus, & qui magis ei appropinquat minus est reprehendendus. 96

De affabilitate, eiúsque extremis.

CAP. VI.

*IN congreßionibus autem & conuictu, & usu communi uerborum ac rerum, quidã placidi esse uidentur. Qui quidem pro uoluptate afferenda laudant omnia, & nihil aduersantur. putantes haudquaquam sese molestos cuiquam esse oportere. Quidam contrà, in omnibus aduersantes, neque curam ullam habentes si dolorem afferant, *difficiles contentiosiq; uocantur. Patet igitur hos quidem duos habitus esse uituperandos: medium autem inter hos laudandum. quo quidem quispiam ea quæ oportet, & ut oportet acceptabit, & similiter ægrè feret. uerùm ipsi nomen nullum est positum. Persimilis autem est amicitiæ. talis est enim is qui medium* 97

* δύσκολοι, καὶ δυσέριδες.

98

dium hunc habet habitum, qualem probum hominem, ami-
cum dicere solemus, sumpta dilectione. Sed differt ab amici-
tia, quòd est sine affectu, dilectionéque eorum quibus cum
is congreditur. qui hunc habitum habet. non enim amore,
uel odio, sed quia talis est ipse, probat singula ut oportet.
Nam similiter tam ad notos, quàm ad ignotos: tam ad fa-
99 miliares, quàm ad non familiares idipsum aget: in singulis
tamen ut conuenit. non enim æquè familiarium & exter-
norum curam habere, neque dolore similiter eos afficere
oportet. Vniuersaliter igitur dictum est, ipsum congredi ut
oportet. Respiciens autem ad honestatem, utilitatémq; con
iectabit dolorem non afferre uel delectare. uidetur enim hic
circa uoluptates doloresque eos uersari. qui in congreßio-
nibus fiunt. atque quibus uoluptatibus non est honestum
ipsi, uel affert damnum delectare, eas molestè feret, & eli-
get dolorem inferre. Et si facienti deformitatem non par-
uam afferat, aut damnum: oppositio uerò paruum dolo-
rem, non probabit, sed ægrè feret. Diuerso autem modo cum
ijs qui sunt in dignitatibus: & cum priuatis, & cum ma-
gis minúsue notis, & cum aliarum identidem differentia-
rum hominibus congreditur, singulis tribuens id quod de-
cet. & per se quidem expetens delectare, cauens autem do-
lorem afferre, & sequens ea quæ eueniunt si sint maiora,
honestum inquam, & id quod conducit. Atque uoluptatis
gratia magnæ, quæ eueniet, dolorem affert paruum. talis est
100 igitur ipse medius, sed nomen habet. Is autem qui delectat,
si id agit studens esse iucundus, nõ ob aliud quicquam, pla-
cidus uocatur. sin emolumenti causa sui, ut inde sibi proue-
niat in pecunijs & in ijs quæ pecunijs comparantur utili-
tas, adulator. Eum uerò qui molestè fert omnia, difficilem
contentiosúmque quendam diximus esse. Videntur autem
extrem

extrema inter sese oppositionem suscipere: quia medium nomine caret.

COMMENT.

IN congressionibus autem & vsu.} Hic est quartus tractatus huius libri, in quo successiuè Philosophus declarat de virtutibus circa actus humanos, & communem conuersationem hominum, ex quibus oritur voluptas aut dolor. Diuiditur in tria capitula. In primo docet de quadam virtute, quam per similitudinẽ vocat amicitiam: in secundo de veritate: in tertio de comitate. Primũ capitulũ diuiditur in tres partes: in prima ostendit circa voluptates, & dolores nõ omnes, sed eos qui proueniũt in conuersando ex cõmunione verborũ & actuum, esse mediocritatem & extrema: in secunda declarat eam, & etiam quasdam proprietates: in tertia vitia opposita: Dicit autẽ in prima incipiendo ab extremis, quia mediũ nomen non habet, quòd in conuersationibus cõmunibus viuendi, quidam reperiuntur nimium assentãtes placendi studio, quidam econtra morosi atque difficiles, & omnibus molesti. Ex his extremis probat Philosophus sicut etiam superius fecit, in nonnullis aliis esse circa hanc materiam quandã mediocritatẽ, quia vbicunq; sunt extrema, ibi datur etiã mediũ. 97

{VERVM ipsi nomẽ.} Declarat hac in parte Philosophus quæ est secunda huius capituli, hanc mediocritatem ex parte cuiusdam nominis quo eam appellat similitudine quadã amicitiam: ponit tamen differentiam quæ est inter eam, & amicitiam propriè dictam, quia hæc non est cum affectu, & cum amore: illa vero cum affectu. Sed tamen est habitus quidam talis gratus, & dulcis in conuersando cùm sit secundum rectam rationem, & debitis circunstantiis, quia talis est, id est quia habet talem habitum. 98

{NON enim æquè.} Nam gradus plures sunt societatis hominũ, vt in libro de Officiis Cicero docet. Summatim igitur affert Philosophus quasdam proprietates quæ tali habitui tribuũtur: quæ vidẽtur esse quinque. Prima est quòd talis versabitur cũ omnibus vt oportet: secũda est quòd respiciens ad honestatem & vtilitatẽ, coniectabit nõ afferre dolorẽ, aut voluptatem, vt videntur facere extremi habitus, & declarat de quibus voluptatibus, aut doloribus loquitur. Tertia pro- 99

prietas est duplex,nunc ex parte huius co nuersantis, nunc ex parte illius cũ quo talis cõuersatur:& est huiusmodi, scilicet ꝙ is conabitur afferre voluptates quæ sunt honestæ, aut non damnosæ aut sibi qui affert,aut illi cui afferuntur,quòd si voluptates illæ sint alterutri damnosæ aut turpes, non affert illas,sed potius afferet illi dolorem,fugiens damnum & turpitudinem,& existimans per hoc melius fore tam sibi quàm ei cum quo ipse conuersatur.Quarta proprietas est quòd diuerso modo versabitur cum iis qui sunt in dignitatibus constituti,aut priuati, & cũ notis, aut ignotis. Quinta proprietas est quæ sumitur cõparatione voluptatis ad dolorem, scilicet quòd talis vir expetet per se delectare:cauebit autem afferre dolorem, & sequetur & faciet secundum illa quæ eueniunt, scilicet honestum & vtile,sed magis semper cauebit de se ab inferendo dolorem quàm afferendo voluptatem.

100 { Is autem qui delectat.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua declarat vitia opposita tali mediocritati.& dicit quòd excedens in delectando non est vno modo,nam aut delectat solùm delectandi causa,& non ob alium respectum, vel studio lucrandi.primus dicitur assentator:secundus adulator,vt patet in textu: deficiens morosus appellatur,& is magis opponitur medio quàm excedens.

De veritate, & eius extremis.

CAPVT VII.

101 *Irca eadem ferè uersatur & arrogantiæ me=*
diocritas, quæ quidem & ipsa nomine caret
atque non inutile fuerit de ijs etiam pertracta-
re. Nam & ea magis quæ ad morem perti=
nent percipiemus, si de singulis fuerit pertractatum. Et
uirtutes etiam ipsas,mediocritates esse credemus: si id in
omnibus fuerit ita sese habere perspectum. de ijs igitur qui
in conuictu ad uoluptatem congrediuntur, atque dolorem,
iam diximus. sed nunc de ueracibus mendacibúsque si=
militer, & in uerbis, & in actibus, & in fictione dica=
102 *mus. Arrogans itaque præclara, & ea quæ non insunt,*
&

& maiora quàm insunt, fingere sibi uidetur. Dißimulator autem contrà, negare quæ sibi insunt, aut imminuere solet. At medius cùm sit talis ut unumquodque quale est ipsum dicat, atque ostendat, tam uita, quàm uerbis est uerax, ea sibi inesse confitendo quæ insunt, & neque maiora neque minora. Fit autem, ut horum unumquodque quis 103
piam, & alicuius, & nullius rei causa faciat. atque qualis est unusquisque, talia tam dicit quàm agit. & ita uiuit, 104
nisi alicuius gratia agat. per se autem mēdacium improbum est, & uituperabile. uerum autem, probum ac laudabile. Itaque uerax quidem cum sit medius, est laudabilis. Mendaces autem ambo uituperabiles sunt: sed arrogans magis. At enim de utroque dicamus oportet, prius autem de vera- 105
ci. Atque non de illo nunc dicimus, qui in stipulationibus uerum dicit, & in ijs quæ ad iustitiam & iniustitiam pertinent (hæc enim ad aliam accommodantur uirtutem) sed de eo qui in quibus hoc nihil refert, & in uerbis & in uita ex eo uera dicit, quia habitu talis est. atque talis æquus & bonus esse uidebitur. Qui nanque uerum amat, & in quibus 106
nil refert. uera dicit: is multo magis uera dicet, in quibus refert: ut turpe enim, mendacium fugiet, quod & per se fugiebat. Talis uerò laudabilis est. Magis autem ad defectionem ueritatis declinat. hoc enim æquabilius esse uidetur, propterea quòd exuperationes sunt permolestæ. Sed qui res 107
sibi maiores quàm insunt fingit, si nullius causa rei, prauo quidem est similis. non enim mendacio gauderet. uanus tamen magis quàm malus esse uidetur. Sin alicuius gratia, si gloriæ uel honoris, non nimium est uituperandus, ut arrogans. qui uerò seu pecuniæ ergô, seu eorum quæ ad pecuniam rediguntur, * deformior est. Arrogans autem, non ἀσχημονέσ-ρος.
in potentia, sed in electione consistit: habitu nanque quia 108

talis est, arrogans est: sicut & mendax: quidam ipso mendacio gaudens, quidam gloriam aut lucrum affectans. Qui igitur gloriæ causa sunt arrogantes: ea simulant, pro quibus homines laudantur, aut beati esse dicuntur qui uerò gratia lucri, ea quorum usus ad proximos transit, & quæ nō inesse latere possunt. fingunt enim se medicos, uel uates
109 *egregios. Quapropter plurimi hominum talia simulant, ac arroganter sibi assumunt. sunt enim in ipsis ea quæ di-*
110 *cta sunt. At dißimulatores attenuantes sua, elegantiores moribus esse uidentur. non enim id lucri causa facere ui-*
111 *dentur, sed fugientes tumiditatem. Maximè autem hi negant ea quæ sunt præclara, ut & Socrates faciebat. Sed qui parua manifestáque dißimulant, ij * delicati simul, malitiosiq; dicuntur. & facilè sperni possunt. Atque idipsum arrogantia uidetur interdum, qualis est Lacedæmoniorum uestitus. Nam & nimium, & parum ad arrogantiam pertinent: Sed qui moderatè dißimulatione utuntur, nec ea dißimulant quæ nimis ante oculos sunt & extant, gratiosi*
112 *esse uidentur. Aduersari autem arrogans ipsi ueraci uidetur: est enim dißimulatore deterior.*

βαυκοπανοῦργοι.

COMMENT.

101 Circa eadem ferè versatur.} Hoc est secundum capitulū, in quo Philosophus declarat aliam mediocritatem, quę itidem est in conuersatione humana: & dicitur veritas, & collocatur inter duo extrema, scilicet inter arrogantiam & dissimulationem. Diuiditur enim in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima videtur tria afferre. Vnum, quòd circa eadem fermè versatur arrogantiæ mediocritas, id est ipsa mediocritas, cuius excessus est arrogantia. Secundum, quòd nō est inutile de iis docere. Tertio assignat huius rationem. Erit enim aliqua vtilitas in talibus habitibus declarandis, quia percipiemus euidentius omnes virtutes esse mediocritates, si hoc appareat omnibus competere.

ARRO

{ARROGANS itaque.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua ostẽdit quid est mediũ circa hãc materiã, & quid extrema, & quæ pertinẽt ad vtraq;. Dicit igitur in primis ꝙ arrogãs fingit sibi inesse præclara quæ nõ sunt. & illa quæ sibi insunt. facit maiora verbis exaugẽdo: dissimulator autem negat ea quæ sibi insunt, aut illa verbis minuit & extenuat: medius vero nec sibi fingit inesse quæ non sunt. & ea quæ insunt, nec maiora nec minora facit. {FIT autem.} Declarat Philosophus quomodo hæ cõditiones insunt cuique istorũ. Horũ enim singula possunt fieri alicuius, & nullius gratia, id est nõ ob vlteriorem finem: qui nullius gratia faciũt hæc, sunt aut veraces, aut errogantes, aut dissimulatores, quia ij propriè videntur agere, & dicere secundum habitum qui in ipsis est, & non aliqua alia causa externa ducti, & non ad aliquem alium respectum. Nam propriè veraces veritatẽ dicũt vt veritatẽ dicãt, & mendaces mentiũtur vt mentiantur propriè dicti: qui autẽ aliqua causa exteriori permoti, veluti, aut gloriæ aut lucri cupiditate, magis videntur agere & dicere propter talẽ causam, quã propter habitũ, aut mẽtiẽdi, aut dicendi verũ: nã remota causa illa, & premio veritatis vel mendacij, nõ tales apparerẽt, sed verax vel mẽdax secundũ habitũ siue sit causa siue nõ sit, semper se ostẽdet talem qualis est. 102 103

{PER se autem.} Declarat Philosophus quid in his habitibus est dignum laude, & quid reprehensione. Mendacium, inquit, est vituderandum, & hoc tribuitur vtrique extremo. Medium verò laudabile: sed extremorum arrogans est magis vituperandus quàm dissimulator & eius operationes. 104

{AT enim de vtroq;.} Hæc est tertia pars capituli, in qua ostendit & declarat ipsam mediocritatem, & quid maximè pertineat ad eam & ad veracem. declarat igitur prius de medio, & ostendit de quo verace nũc loquatur. Est enim aliquis verax qui in iudiciis & testimoniis vera dicit: alter est qui cõuersatione, & locutione cõmuni est verax, & de hoc loquitur. 105

{ATQVE talis æquus.} Declarat Philosophus quid maximè pertineat ad ipsum veracẽ de quo nunc loquitur, dicẽdo quòd ipse videtur esse probus, quia semper vtitur veritate, & ea gaudet, & dicit quòd talis magis declinat versus dissimulationem, non tamen discedendo à medio. Non enim omnia quæ sibi insunt prædicat ac profitetur. Et non debet exponi 106

iste textus,vt faciunt nõnulli, qui dicunt quòd iste verax non est ita positus in medio, quia æqualius est declinare magis ad dissimulationem quàm ad ostentationem : nos autem dicimus quòd est in medio,& distat ab vtroque extremo,non per distantiam quãtitatis,sed per negationem extremorum. Habet tamen cùm sit in medio , similitudinem maiorem cum defectu quàm cum excessu, sicut etiam suprà de mansuetudine diximus,& de quibusdam aliis dici potest.Notandũ quòd veritas de qua loquimur , est conformitas eorum quæ aguntur & dicuntur vt concurrant verba cum factis: & hæc virtus videtur reduci ad iustitiam,& esse connexa cum ea,quia sicut iustitia est ad alium:ita hęc virtus ad alium esse videtur.Item consistit in æqualitate quadã actuum,& cõuersationum,quod videtur esse proprium iustitiæ,quę ponit etiam æqualitatem in actibus humanis. quare ad iustitiam quoquo modo reduci videtur : licet sit distinctus habitus, vt patebit in quinto.

107 {SED qui res sibi maiores.} Hæc est quarta pars huius capituli,in qua Philosophus declarat vitia opposita tali mediocritati. & primùm videtur distinguere arrogantem , & dicit quòd est triplex. Vnus qui maiora sibi fingit quàm insint nullius rei causa , & is , dicit Philosophus, prauo est similis, quia gaudet mendacio,& mentitur vt mẽtiatur per habitum mentiendi qui est in eo: & addit quòd potius videtur vanus quàm malus, cum nullius causa mentiatur , sed solum quia gaudet mendacio. Secundo modo dicitur arrogans, qui sibi maiora fingit alicuius causa, & iste est duplex:aut causa gloriæ & honoris, & talis secundum Philosophum non est multum vituperandus : aut causa pecuniæ,qui est tertius in ordine, & talis est longe deformior : verùm neuter istorum duorum videtur propriè vituperandus propter habitum arrogãtiæ, nisi illum haberet simul cum istis causis:sed videntur mentiri,non quia delectentur mendacio vt mendaces , sed alio stimulante vitio, aut ambitionis , aut auaritiæ , quia causa honoris vel lucri impelluntur ad mentiendum.

108 {ARROGANS autẽ.} Declarat manifestius Philosophus in quo consistit arrogantia,dicendo quod non consistit in potentia,& ex eo quòd habet aliquid ex quo potest aut non potest se iactare, scilicet sibi assumendi & mẽtiendi, sed in ipso habitu & electione quæ ab habitu proficiscitur , & fit de ipso

vt de

vt de mendaci. Quidam enim eſt mendax quia gaudet mendacio: alter ob aliquam cauſam mentitur, & is non dicitur talis per habitum: ſed talis arrogans poteſt eſſe duobus modis, ſcilicet aut cauſa gloriæ, aut cauſa lucri, vt ſuprà diximus. Et Philoſophus declarat in textu quales ſint, & quomodo ſibi aſſumant ea quæ non habent. Et quæ diximus, ſcilicet vſus ad proximos & potentia latendi.

{ETIAM ſunt his.} Scilicet medicinæ & aruſpicinæ. 109

{AT diſsimulatores,} Nunc Philoſophus declarat alterum 110
extremum, id eſt ipſum defectum. & primò comparat eum cum exceſſu dicendo quòd ij tales videntur elegantiores quàm arrogantes, qui non cauſa lucri aut aliqua cupiditate ducti id faciunt, ſed cauſa euitandæ timiditatis.

{MAXIME autem.} Oſtendit Philoſophus quòd duobus 111
modis fieri hic defectus poteſt: alij nanque negant ea quæ ſunt præclara ſibi ineſſe, ſicut faciebat Socrates, qui vtens ironia occultabat ſcientias quas habebat: alij verò ſunt qui negant ea quæ ſunt parua & manifeſta, & hi appellantur Græcè βαυκοπανοῦργοι. Hi enim ſunt tales, vt cùm habeant paruas virtutes vix laudibus dignas, & omnibus manifeſtas, eas minuunt verbis, vt audientes reaſſumãt atque amplificent: & non ſunt propriè ironici, vt de Socrate ſuperius dicebatur, ſed habent in paruis rebus aſtutiam quandam quæ ſpernenda eſt, & prauifacienda, βαυκὸς eſt genus calciamenti muliebris valde delicati, quo Ionici dediti deliciis vtebãtur: acceperunt enim à Perſis multa ornamenta, & deliciarum ſpecies, in quibus poſtea & Perſas & omnes Græcos ſuperarunt. Iſti igitur qui parua & manifeſta quæ in ſe habent, ea verbis minuunt, vt aliis laudandi occaſionem præbeant, tali nomine appellantur quaſi ſint aſtuti & callidi in minimis rebus, & delicatis, & parui momenti: verum hoc interdum arrogantia eſſe videtur. Cùm enim ea negant & minuunt verbis, quæ ſunt in eis manifeſta, magis ex eo laudari velle videntur, & in arrogantiam incidere, & ipſum exceſſum, dum ad defectum inclinant: ſicut Lacedæmonij videbantur facere, qui cùm eſſent in bello omnium prope Græcorum excellentiſsimi, ex nimio contemptu veſtiũ quibus tenuiſsimis vtebantur, in arrogantiam quandam videbantur incidere. Ferunt aliquando Diogenem cõſpicatum Platonis cathedram valde ornatam, in eam præ-

ſente Platone ſuíſque diſcipulis aſcendiſſe, eámque pedibus multotiens preſsiſſe, dixiſſéque, Faſtum tuum calco, ô Plato. Ad hoc Platonem reſpondiſſe aiunt, Faſtum faſtu calcas, ô Diogenes: quaſi ex ea contemnendi oſtentatione ſibi gloriam quæreret.

112 {ADVERSARI autem.} Comparat extrema inter ſe, & cum medio, more ſuo, & oſtendit exceſſum magis opponi medio, id eſt arrogantiam quàm defectum, vt patet.

De comitate, & eius extremis.

CAPVT VIII.

113

Vm autem ſit & requies in uita, atque in hac ipſa ioco ſeſe recreent homines: uidetur & hic eſſe quædam æquabilis congreßio, & dicendo, & audiendo ea quæ oportet, & ut oportet.

114 *Differt autem & dicendo inter tales, & audiendo tales. atque patet & in his exuperationem eſſe medij, & defectio-*

115 *nem. Qui igitur in ridiculis exuperant, ſcurræ uidentur eſſe ac importuni, affectantes omnino ridiculum, & magis coniectantes facere riſum, quàm honeſtè loqui, & non afficere eum dolore in quem facetè dicunt. Qui uerò neque dicerent quicquam ridiculi, neque alios dicere paterentur, ruſtici, durique eſſe uidentur. At is qui cum moderatione iocatur, comis atque urbanus uocatur: talem ſanè moris iam habitum aſſecutus, ut ad bene rectéque iocandum ſeſe flectere poßit. huiuſcemodi nanque motiones mores ipſius eſſe uidentur: atque uti corpora, ſic & ipſi mores, motionibus diſcernuntur. Cùm autem exundet ipſum ridiculum, plurimique ioco, ſalibúſue magis quàm oportet gaudeant: ſcurræ quoque eodem nomine nuncupantur, ut gratioſi, elegantes. Sed eos differre atque non parum, ex ijs quæ diximus*

116 *conſtat. Accommodatur autem huic habitui medio, & ipſa* ἡ ἐπιδεξιότης. ** dexteritas. Atque ipſius eſt dextri, ea dicere & audire,*

quæ

quæ ad modestum uirum, liberalémque accommodantur. Sunt enim quædam, quæ ioco dicere & audire, talem hominem decet. Atque ipsius liberalis iocus & eruditi, à seruilis ioco, rudísque differt. licet hoc tam in antiquis, quàm in nouis comœdijs intueri. quibusdam enim uerborum obscœ- 117
nitas, quibusdam potius subintellectio ridiculum erat. atque hæc non parum honestatis differunt ratione. Isne igitur 118
dicendus est rectè facetijs uti, qui dicit ea quæ liberum hominem decet? an is qui eum qui audit, dolore non afficit, uel etiam delectat? An & hoc indefinitum esse uidetur? est enim aliud alij odio, & iucundum. talia autem & audiet. quæ nanque fert audiendo, ea uidetur & facere. At non quiduis faciet. etenim facetiæ, conuitia quædam sunt. Et legumlatores nonnulla conuitia dicere uetant. fortasse autem illos & nonnulla prohibere facetè dicere oporteret. uir itaque gratiosus, ac liber, ita se habebit quasi lex sit in ioco. Talis est igitur ipse medius siue dexter, siue urbanus, siue comis dicatur. Scurra autem à ridiculo superatur. Et 119
neque sibi neque alijs parcit: modo moueat risum. eáque dicit, quorum nihil prorsus gratiosus ipse diceret: & aliqua quæ ne audire quidem perferret. Sed rusticus ad tales 120
congreßiones inutilis est. Quippe cùm nec ipse quicquam afferat salis: & cùm afferunt alij, ægre molestéque ferat. requies autem & iocus, in uita necessaria esse uidentur. Tres igitur eæ sunt quas diximus mediocritates in uita. 121
Sunt autem omnes circa uerborum quorundam, actuúmue communem usum. Sed differunt, quòd una circa ueritatem: cæteræ circa uoluptatem uersantur. Atque harum altera quidem est in ioco: altera autem in congreßionibus reliquæ uitæ consistit.

COMMENT.

113 CVm autem sit & requies. } Hoc est capitulum tertium huius tractatus, in quo Philosophus declarat aliam mediocritatem circa conuersationē, & communem hominum vitam, quam appellat comitatem in ioco. Diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur probat quòd circa iocum potest esse virtus, & vitia opposita: circa id quod est vtile in vita & conuersatione humana, potest esse mediocritas, excessus atque defectus: sed iocus est vtilis in conuersatione humana: ergo circa iocum potest esse mediocritas, excessus atque defectus. Maior nota, minor declaratur, scilicet quòd iocus est vtilis: quia homines plerunque in negotiis versantur, & nisi cessarent non possent perdurare. Vnde interdum fit intermissio & cessatio quædam. Cessatio autem, vt in decimo inquit Philosophus, est propter operationem. Cessare igitur oportet aliquando vt recreari posimus, deinde melius operari. Nam hoc propositum vt fit in corpore, ita in animo, quem cessatio iocunda recreat, vt cessatio à laboribus recreat corpus. Cùm igitur homines operationibus intermisis recurrāt ad iocum, fieri potest vt circa illum quidam excedant, quidam deficiant: & sic habemus excessum & defectum: consentaneum est vt sit etiam qui bene & mediocriter circa illum se habeat, & hunc comem vel vrbanum appellamus: excedentem verò, scurram: deficientem, durum atque agrestem. æquabilis, quæ nec excedet nec deficiat.

114 {DIFFERT.} Est differentia non solùm de quibus fiunt facetiæ, sed etiam inter quos dicuntur. Circa hæc, scilicet dicendo, & audiendo.

115 {QVI igitur in his.} Hæc est secunda pars huius capituli in qua Philosophus declarat excessum, & defectum, & mediocritatem: & appellat eo pacto quo diximus, scilicet quòd excedentes in ridiculis scurræ dicuntur: qui non tam animaduertunt, vt honesti rationem habeant, & ne offendant eos de quibus dicuntur ridenda: quàm studeant vt moueant risum: deficientes verò inepti agrestésque vocātur, qui nec ipsi quicquam iocundi dicunt, nec alios dicere patiuntur: medium verò seruantes vrbani comesque nuncupantur. Post hæc affert rationem Philosophus qua ostendit in ioco mediocritatem, & extrema esse talia secundum mores, dicendo quòd omnes

istæ

istæ motiones indicant mores vniuscuiusque qui habet tales motiones:nā ad hoc propositū,vt fit in motibus corporis,sic in motibus animi:at motus corporis indicant corpus quale est,veluti si bene incedit est sanum:sin male,est ægrum:eodē pacto motiones animi indicabunt mores animi,& animam qualis est in moribus.quare qui habēt tales motiones,vt nimium gaudeāt abundéntq; ridiculis,scurræ nuncupantur,& sic de aliis:scilicet,qui minimè gaudet ioco,agrestis:qui mediocriter,& vt oportet,& decet,comis erit,vt dictum est.Verum cùm pleriq; hominū magis abundent quàm deficiāt,& ad excessum magis progrediātur,fit vt homines sæpe eos qui nimium abundant ridiculis & excedunt,comes & vrbanos appellent,& elegātes:cum re vera sint scurræ,& maximè differant ab vrbanis & medium seruantibus,vt suprà innotuit.

{ACCOMMODATVR autem habitui.} Hæc est tertia 116
pars huius capituli,in qua Philosophus succesiuè ostendit quid pertinet ad quenq; istorū trium habituū.& primo quid attinet ad vrbanū.Secūdo quid ad scurrā.Tertio quid ad rudem atq; agrestē accōmodatur.& primo de vrbano hoc pacto:Ad hominem dextrū,& habentē dexteritatem quādam ingenij pertinet ea dicere atq; audire quæ sunt hominis modesti atq; ingenui:at vir vrbanus habet dexteritatē ingenij:ergo ad eū spectat,& dicere,& audire ea quæ sunt modesti &c.

{QVIBVSDAM enim.} Scilicet personis quæ introdu- 117
cebātur,tam in antiquis quàm nouis comediis:antiquæ comediæ tāquam satyræ fuerūt apud priscos comicos.Ferunt autē eos priscos solitos esse res obscœnas verbis apertis nominare:postea verò cùm essent homines modestiores facti consuesse si qua obscœna inciderant ambitu honestorū verborum tegere,vt subintelligi possent:verum obscœna quæcunque sint,& quomodocunq; dicantur,minimè vrbanū decent.Vnde Cicero in libro de Officiis,in primísq; prouideat ne sermo vitiū aliquod indicet esse in moribus:quod maximè rum solet euenire,cùm studiosè de absentibus detrahendi causa,aut per ridiculum,aut seuere,maledicè contumeliosèque dicatur.Sic ergo ab abscœnis cauendum & cætera.

{IS ne igitur dicendus est.} Dixit autē Philosophus vi- 118
rum vrbanū dicere,& audire ea quæ ingenuū decent,& innuit quòd ad eundē spectat non offendere,cùm de aliquo facere

cere

cere loquitur:ex quo dubitando quæritur,vter sit dicendus facetus:an qui dicit ea quæ ingenuũ decent,an potius qui nõ offendit audientes.& dicit quòd hoc secundũ est quasi infinitum & indeterminatũ:ergo non est determinandus vrbanus hac cõditione vt non offendat.Deinde subdit quòd sunt quædam cõuitia in facetiis,quæ etiã prohibentur legibus,& ab his cauebit vrbanus.Sed vt melius intelligatur sententia & textus Philosophi,dico quod videtur Philosophus velle ostendere secundũ modum dubitãdi,quod hæc mediocritas vrbani hominis determinãda est ab vrbano,qui vtitur ioco respectu suimetipsius,non autem eorũ qui audiunt,id est vt dicat ea quæ seipsum deceant:non autem quæ offendant vel delectent eos in quos dicitur iocus.Atque cum ignoret cõditiones & appetitum audientiũ,debet metiri iocum secundũ seipsum,vt ea dicat in alios,quæ ipse in se dicta libenter audiret,& quæ decentia essent.Debet præterea sibimetipsi esse lex,ne incurrat in eas facetias quæ sunt conuitia,& legibus prohibentur.Textus quoq; sic ordinari potest.Quonã pacto est determinandus vrbanus in rectè iocando?vtrũ sumendo eum vt respiciat seipsum dicẽdo ea quæ ingenuũ decent?vel sumendo eum respectu audientium,vt scilicet talis dicatur vrbanè iocari qui respicit audientes,& rationẽ habet conditionum eorũ?an hoc infinitum?Soluit quasi dicendo hoc secundũ,scilicet iocari secundũ appetitũ audientiũ est indeterminatum:nec regula capi debet ex appetitu audientiũ cum
119 varius sit,& aliud alium delectet. {SCVRRA autẽ.} Declarat Philosophus nunc successiuè qualis sit excedens,scilicet quòd est is qui vincitur à ridiculo,id est à re quæ mouet risum,& permittit se superari ab ea,veluti intẽperãs à voluptate.Itaque sic se superari permittit vt nec sibi nec aliis parcat.
120 {SED rusticus.} Declarat alterũ extremum,id est defectũ, & eum qui illũ habet,dicendo quòd est inutilis in communi cõuersatione viuendi:cũ relaxatio & cessatio in ioco mediocris necessario videtur requiri,scilicet vt melius operemur.
121 {TRES igitur.} Cum Philosophus attulerit has mediocritates,& dixerit eas versari circa communem cõuersationem vitæ,ne idem esse viderẽtur veluti versantes circa eandem materiam:ideo affert differentiam Philosophus,& eas distinguit vt patet in textu.

De ver

De verecundia. CAP. IX.

E uerecundia autē ut de aliqua uirtute dicere 122
nō oportet. Est enim affectui magis quàm ha=
bitui similis. Itaq; definitur timore, timórq;
dicitur dedecoris quidam. & fit perinde atque
circa res formidolosas timor fieri solet. nā qui uerecundan=
tur, erubescunt: qui timent mortem, palescunt. Vtrunq; igi=
tur ad corpus quodāmodo accommodatū esse uidetur: quod
quidem magis ad affectum uidetur, quàm ad habitum perti=
nere. Non autem ad quāuis ætatem is affectus, sed ad iuue= 123
nilem accommodatur. Censemus enim eos, qui huius ætatis 124
sunt, uerecundos esse oportere: ut cùm nō sine perturbatio=
ne uiuant, multúmque ob hoc peccent, à uerecundia probi=
beantur delinquere. Atque laudamus quidem iuuenum eos
qui sunt *uerecundi: sed nemo ex eo seniorē hominem lauda= αἰδήμονας.
bit, quia est *uerecundus. Nihil enim eorum ipsum oporte= αἰσχυντηλός.
re censemus agere, pro quibus emergere uerecundia solet.
Neque enim homini probo uerecundia cōpetit, quippe cùm
pro rebus improbis fiat. Non enim sunt res tales agendæ.
Quòd si quædam reuera, quædam opinatione sunt turpes, 125
nihil refert. neutræ nanque sunt agendæ. quare non est ue=
recundandum. Sed improbi est & talem esse, ut aliquid tur= 126
pe agat. probum autem ideo quempiam esse putare quia ita
se habet, ut si turpe quid egerit, uerecundetur: absurdum est
sanè. uerecundia nanque fit pro ijs quæ sponte quispiam fa=
cit: sed nunquam sua sponte uir bonus res aget turpes. Erit
autem uerecundia probum, ex suppositione. nam si egerit,
uerecundabitur. hoc autem in ipsis uirtutibus non est. quòd
si impudentia, & quempiam non pudere res turpes agentem
improbum est, nihilo magis ob idipsum probum erit, quem-
piam res turpes agentem uerecundari. At uerò neque con= 127

tinentia

tinentia uirtus est, sed est quædam permixta. O*stendetur autem de ipsa post paulò.* N*unc de iustitia dicamus oportet.*

COMMENT.

122 DE verecundia verò. } Hic est quintus tractatus huius libri, qui habet vnum capitulũ tantũ in quo Philosophus posteaquam de omnibus virtutibus docuit quas anteà proposuerat in enumeratione, relinquebatur tractare de verecundia, & indignatione: nũc de verecundia tantũ docet, & indignationem omittit: quia illa quæ dicuntur de verecundia, possunt ferme intelligi de indignatione quam tetigit anteà, scilicet quod est laudabilis, quanquam nõ sit virtus: & etiam horum exacta cognitio ad oratorem quoquo modo spectat, qui studet cognoscere quonã pacto sint mouendi affectus aut sedandi. Diuiditur hoc capitulũ in tres partes, quæ suis locis patebunt. Sed in prima suam intentionem proponẽdo, dicit quòd verecundia nõ est virtus: probatur duabus rationibus, Nullus affectus est virtus: verecundia est affectus: ergo verecundia nõ est virtus. Ratio patet per definitionem verecundiæ. Vel hoc modo probare possumus. Timor dedecoris non est virtus sed affectus: at verecundia est timor dedecoris: ergo non est virtus. Maior clara: minor probatur à Philosopho per definitionẽ verecundiæ, vt patet. Secunda ratio, Id quod fit cũ motione corporis non est virtus neq; habitus: at verecundia fit cũ motione corporis: ergo nõ est virtus vel habitus. Patet ratio ex eo, quia omnis affectus appetitus sensitiui, qui est affixus organo corporeo, fit cum motu aliquo & mutatione corporis: & dicit quòd sit timor dedecoris circa erubescẽda, vt ita loquar, sicut timor mortis circa formidolosa.

312 { NON autem ad quãuis. } Hæc est secũda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit verecundiã cõpetere tantũ sicut propriũ ætati iuuenili, & recenti. ex quo etiã inferri potest quòd nõ est virtus, quia cõpeteret tam senibus quàm iuuenibus: quòd verò cõpetat solũ iuuenili ætati, probat Philosophus. Primo illis cõpetit verecundia qui cũ perturbationibus agitentur, verecundia prohibẽtur à delinquẽdo: at iuuenes sunt huiusmodi: ergo illis cõpetit verecundia. Item illis qui ob verecundiã pudorémq; laudãtur competit talis affectus: sed iuuenes sunt huiusmodi: ergo illis cõpetit verecundia

dia & pudor,nõ autẽ ſenibus,vt dicit Philoſophus,quia magis habent ſedatos affectus,& vigent magis ratione,& peritia rerũ agendarũ:nec cũ delinquunt,eã ſe emendãdi expectationẽ vel ſpem præbẽt quam iuuenes:quare verecundia cõpetit iuuenibus.Notandũ ꝙ omnis affectus corporeus fit cũ aliqua corporis mutatione.Igitur cùm verecũdia ſit affectus appetitus ſenſitiui,patet quòd nõ fit ſine mutatione corporis ſicut timor,ſcilicet ꝙ non fit ſine corporis mutatione:fiunt tamen cõtrario modo iſti duo affectus,licet ambo cũ mutatione corporis.Nã in verecundia fit motus à corde ad partes extrinſecas,quaſi à centro ad circunferentiã corporis:in timore verò ſiue formidine ecõtra fit,ſcilicet ab externis partibus ad internas.& videtur euenire vt in ciuitatibus.quæ cũ oppugnantur ad illã partẽ,magis cõcurrunt defenſores,vbi maius periculũ imminet:in metu igitur mortis fit defectus in ipſo corde,vbi eſt fons vitæ:totus igitur ſanguis eò cõfluit tãquam ad arcem,& propterea partes externæ relinquuntur ſine colore qui oritur ex ſanguine,& tũc paleſcunt homines in timore:ſed in verecundia fit ecõtra,quia defectus videtur eſſe in partibus externis.ideo ſanguis mouetur ad exteriores partes,ac ſi fiat velamẽ quoddã ab ipſa natura,quo ipſum dedecus tegatur. {CENSEMVS enim.} Sequitur Philoſophus oſtendẽdo quòd nõ omni generi hominũ cõpetit verecundia,nõ ſenibus vt ſuprà oſtẽſum eſt,nõ etiã viro ſtudioſo. 124
Probatur,Verecundia prouenire videtur ex improbis:at vir probus non committit neque committere debet improba: ergo ei nõ competit verecundia qui eſt ſtudioſus & probus.

{QVOD ſi quædã re vera.} Nunc videtur Philoſophus afferre tres obiectiones,& eas ſoluere.Prima eſt.Tu dicis ô Ariſtoteles ꝙ probus nõ debet cõmittere improba:nos verò dicimus quòd improba ſunt bifariã,aut ſecundũ veritatẽ, aut ſecundũ opinionẽ.cur igitur eũ cogis habere rationem opinionis?Sufficit vt caueat ab illis quæ ſecundũ veritatem ſunt improba,& ſecundũ ea nõ erubeſcat.Ad hoc reſpondet Philoſophus,quòd neq; prima,neq; ſecũda cõmittere debet probus,ſed fugere etiam ea quæ opinione ſunt improba,nec ex cõſequenti erubeſcere debet. {SED improbi eſt.} Remouet ſecundã obiectionẽ Philoſophus quæ fieri poſſet,Tu dicis ô Ariſtoteles quòd verecũdia à probo viro remouenda 125 126

eſt.Ego

est. Ego à te intelligere velim, cū probus delinquit num debet erubescere? Ad hoc respondet Philosophus, ꝙ turpia delicta spōte cōmittuntur & fiunt, & circa ea quæ nō fiunt sponte neq; vitiū, neq; verecūdia ponēda videtur. Verùm probus nunquam spōte committet aliquid turpe ex quo erubescere debeat: secus enim probus nō esset, nec virtute imbutus: intelligere nanq; debemus probū hic eū qui habet habitū virtutis. Cū igitur spōte nunquam operabitur turpe, profectò ei nō cōpetit verecūdia: quæ cū ita sint, dicit Philosophus quòd verecundia erit res proba ex suppositione, hoc pacto, scilicet quia primò præsupponit delictū: postea sequitur ipsa verecundia, quæ de se nō esset proba, sed ex suppositione: ergo nō pertinet ad virū probum, quia præsupponeret vt cōmitteret aliquid turpe: deinde haberet verecundiā, at hoc est absurdū tribuere viro studioso, quia turpe committitur sponte: at vir probus sponte non facit turpia: nec ergo ei cōpeteret habere
127 verecundiā. {QVOD si impudentia.} Tertia obiectio quæ non est admodū dissimilis ab antecedēti. Cur aufers Aristoteles verecundiā à viro probo, quæ habet oppositā impudentiam? nam si impudētia est res turpis, pudor videtur esse res proba. Ad hoc respōdet Philosophus negādo cōsequentiam. quia nō valet, Impudentia est res improba: ergo verecundia est res proba, sicut de aliis videmus oppositis, vt de timore, & audacia: quorum si alterū est improbū, nō sequitur vt alterū sit probum: quare vir probus neutrum debet habere, scilicet neq; impudentiā neq; etiā verecundiā quæ præsupponit delictum, quod nō est in viro probo præsupponendū. Notandū quòd quantū ad hoc propositum spectat ꝙ causa remota, remouetur effectus, non loquimur nunc effectibus illis productis, quia nō dependēt à quibusdā causis suis, vt filij qui remotis parentibus superesse possunt. Dicimus ergo his omissis quòd verecundia sit propter timorē dedecoris. Dedecus autē volūtariè fit & turpitudo: ergo erit causa volūtaria: sed causa peccādi, & turpitudinis cōmittēdæ nūquam apud probū voluntariè fit, ergo nec volūtaria erit. Cōcluditur ergo, ꝙ si q̄s diceret impudentia est res vitiosa: ergo verecundia studiosa. Dicendū ꝙ neutrū horū est virtus, & ꝙ si impudētia est improbū quid, nō tamē sequitur ꝙ verecūdia pertineat ad studiosum, cùm semper malū & delictū præsupponere videatur: veruntā

verũtamẽ male operantẽ erubeſcere melius eſſe puto quàm impudentẽ eſſe,& nullũ dedecus timẽtẽ,quia videtur eſſe pudor affectus laudabilis in iuuenibus propriè.

{At verò nec cõtinẽtia.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua poſtea quã oſtendit quòd verecundia nõ eſt virtus, 128
ſed affectus quidam:nunc affert quandam diſpoſitionẽ laudabilẽ quæ etiã nõ eſt virtus,& hæc eſt cõtinẽtia. quaſi dicat, quod non eſt mirandũ ꝙ verecundia ſit laudabilis, & tamen non ſit virtus:quia ſunt etiam alia,id eſt diſpoſitiones quædã laudabiles,quæ tamen non ſunt virtutes,ſicut eſt continẽtia. Continens enim nõdum habet habitũ,& quãuis in eo ratio ſuperet appetitũ,tamen nõ ſine difficultate & pugna. In ipſo verò temperato qui habet iam habitum virtutis, ſtatim rationi obtemperat appetitus.ſed hæc in ſeptimo latius.Notãdum ꝙ indignatio videtur eſſe affectus laudabilis, & tamen hic potius attulit cõtinentiam, quia videtur quadrare propoſito ſuo ob ſimilitudinem quam habet cum verecundia.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber V.

De iuſtitia,& iniuſtitia,& modis iniuſti.

CAPVT I.

E iuſtitia autem & iniuſtitia conſideremus oportet: circa quales actus uerſantur, & qualiſnam mediocritas ſit ipſa iuſtitia,& inter quæ iuſtum ipſum mediũ eſt. atque hæc conſideratio eundem ſeruet modum doctrinæ quo anteà dicta conſiderauimus. 1
Videmus itaque omnes talem habitum dicere iuſtitiam uelle, quo homines apti ſunt ad res iuſtas agendas, & quo iuſta agunt 2

& uolunt iusta. eodem modo talem habitum & ipsam iniustitiam dicere, quo iniurias agunt homines, resq́; uolunt iniustas. quapropter & nobis hæc primum, ut in figura subij-
3 ciantur. Non enim in scientijs, & potentijs, atque habitibus res sese habet eodem modo. Eadem nanque potentia scientiáque contrariorum esse uidetur. sed contrarius habitus non est contrariorum: nempe à sanitate sana duntaxat, & non contraria fiunt. dicimus enim quempiam am-
4 bulare sanè, cùm perinde ambulat atque sanus. Sæpe igitur contrarius habitus ex contrario cognoscitur: sæpe etiam habitus ex subiectis. Nam si bona corporis habitudo sit nota, & ipsa mala corporis habitudo fit manifesta. Et ex ijs quæ bonam habitudinem efficiunt corporis ipsa bona habitudo fit nota: & eis ipsa rursus ea quæ faciunt ipsam. si enim habitudo bona sit spißitas carnis, & malam habitudinem raritatem esse carnis: & id quod efficit habi-
5 tudinem bonam, efficere spißitatem in carne necesse est. At uerò plerunque sequitur, si alterum pluribus modis dicatur, & alterum pluribus dici: ut si iustum, & ipsum iniustum. Videtur autem tam iustitia quàm iniustitia pluribus modis dici. sed quia propinqua est ipsarum æquiuocatio, latet: & non ita ut ijs quæ longè distant, est manifesta. Multum enim talia differunt forma. patet enim clauem æquiuocè dici, & eam quæ sub collo est animalium,
6 & eam quo ostia clauduntur. Sumatur igitur quot iniustus dicitur modis, atque uidetur iniustus esse, & qui à legibus
7 exorbitat, & qui plus capit atque iniquus. Quare patet & iustum esse eum qui legitimè facit, & eum qui æquus est. Iustum ergo est quod est legitimum, & quod est æquum. In-
8 iustum uerò quod est contra leges, & quod est iniquũ. Cùm autem iniustus, & pluris sit auidus, non erit ipse circa

omnia

omnia bona, sed circa ea duntaxat in quibus consistit prospera fortuna atque aduersa, quæ simpliciter quidem semper sunt bona, alicui uerò non semper. homines autem illa sibi optant, atque persequuntur. at non oportet. Sed optare quidem ea quæ sunt simpliciter bona, & sibiipsis esse bona: expetere autem ea quæ sibiipsis sunt bona, oportet. Iniu= 9
stus autem non semper plus, sed minus etiam expetit in ijs, quæ sunt simpliciter mala. Sed quia uidetur & minus malum quodammodo bonum esse, & plus habendi cupiditas ipsius est boni: fit ut pluris ob idipsum uideatur auidus esse. Est autem iniquus (hoc enim continet, & est commune) & legum transgressor. hoc enim, legum, in quam, transgreßio, id est iniquitas, omnem iniustitiam continet, & est ad iniustitiam omnem commune. Cum autem legum transgressor 10
sit iniustus, qui uerò legitimè facit iustus: constat omnia legitima esse quodammodo iusta. Ea nanque quæ à facultate ferendarum legum sunt definita, legitima sunt: & horũ unũquodque iustum dicimus esse. Ipsæ autem leges de omnibus dictant, coniectantes aut communem omnium utilitatem, aut optimorum, aut principum, uel uirtute, uel aliquo alio tali modo. Quare uno modo dicimus iusta ea quæ felicitatem, eiusq; partes societati ciuili efficiunt & conseruant. Præcipit autem lex & ea agere quæ ad uirum pertinent fortem. ut non deserere locum in acie, non fugere, non abijcere arma. Et item ea quæ sunt temperantis. ut non committere adulterium, non libidine uti. Et etiam quæ sunt mansueti. ut non pulsare, non conuitia dicere. Et in cæteris idẽtidem uirtutibus atque uitijs, alia iubens, alia uetans. Rectè quidem ea quæ rectè posita est: deterius autem ea * quæ in= 11
consultè est exarata. Hæc igitur iustitia, perfecta quidem est uirtus: at non absolutè, sed ad alium. atque ob ipsum

* ὁ ἀπεσχεδιασμένος

iuſtitia præclariſſima perſæpe uirtutum eſſe uidetur. Et neque eſt Heſperus ita neque Lucifer admirabilis. Et prouerbio dicere conſueuimus,

Iuſtitia in ſeſe virtutes continet omnes.

12 Atque perfecta maximè uirtus eſt: quia perfectæ uirtutis eſt uſus. idq́; eſt ex eo quia non ad ſe ſolùm, ſed ad alium etiam is qui ipſam habet, uti uirtute poteſt. Complures enim in proprijs quidem uti uirtute poſſunt, ſed in ijs quæ ſunt ad alium nequeunt. & propterea ſententia * Biantis illa beneſeſe habere uidetur, * Magiſtratus uirum oſtendet. ad alium enim eſt: & in ſocietate iam ipſe magiſtratus conſiſtit. Ob id autem ipſum & alienum bonum ipſa iuſtitia ſola ex omnibus uirtutibus & habetur & eſt, cùm ſit ad alium. agit enim ea quæ alij uel principi, uel reipublicæ conferunt. Peſſimus igitur eſt qui ad ſeipſum, & ad amicos utitur prauitate. 13 Optimus autem non qui ad ſeipſum: ſed qui ad alium utitur ipſa uirtute. hoc enim eſt opus difficile. 14 Hæc igitur iuſtitia non pars uirtutis, ſed tota eſt uirtus. 15 Similiter & iniuſtitia huic contraria nõ uitij pars, ſed totum uitium eſt. Quid autem intereſt inter hanc iuſtitiam & uirtutem, ex ijs quæ diximus innoteſcit. Sunt enim idem, eſſe autem non eſt idem. Sed quo quidem eſt ad alium, eſt iuſtitia: quo uerò talis eſt habitus ſimpliciter, uirtus.

Biantis β Sophocles adſcribit Sodonij, Laertius Pittaco. ὅτι ἀρχὰ τὸν ἄνδρα δείξει.

COMMENT.

1 DE iuſtitia autem & iniuſtitia.} Poſteaquàm Philoſophus diligentiſsimè docuit de omnibus virtutibus moralibus, quas in ſecundo ſibi declarandas propoſuit: in hoc quinto libro docet de ipſa iuſtitia, quæ præclariſsima virtus eſt. & cognitu difficilima, nec ſine ratione poſterior in ordine collocatur. Nam cùm dicatur multipliciter, ſit aliquo modo tota virtus, & quaſi aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus moralibus, meritò conſentaneum fuit ad eius notitiam præbendam prius noſſe alias omnes virtutes.

Diui

Diuiditur autē hic liber in tres partes principales. In prima docet de iustitia propriè dicta. In secunda de æquo & bono. in tertia verò de iustitia quæ non est propria, sed per translationem & similitudinem dicitur talis. Prima pars duos continet tractatus, & aliæ duæ duos. Itaq; quatuor sunt tractatus. Primus tractatus rursus diuiditur in quinque capitula. In primo docet de iustitia in communi describendo & diuidendo ipsam in iustitiā legalem siue legitimam, & iustitiam particularē quæ est pars. In secūdo docet de iustitia particulari, & definit & diuidit eā in duas species, scilicet in cōmutatiuam, & distributiuam. In tertio ostendit quomodo oportet sumere mediū in iustitia distributiua. In quarto quomodo sumitur mediū in iustitia cōmutatiua. In quinto excludit errorem circa mediū iustitiæ, & refellit opinionē Pythagoricorum. Sed diligenter considerandus est Philosophi ordo, qui vt in aliis multis: ita etiam in hoc libro mirabilis est. In hoc autē capitulo primo incipit à quodam confuso & communi, quasi designando secundum consuetudinē suā ea quæ postea pingere vult. Deinde gradatim ea aperit & distinguit. Nam cùm sint quatuor termini, scilicet iustitia, iustum, iuste agere, & ius: de omnibus vel pluribus istis loquitur penè simul. Postea verò successiue aperit omnia vt sunt, & qualia sunt. Primò igitur describit iustitiā & iniustitiam in cōmuni. vt aliquam notitiam quasi per figuram tradat de ipsis. Deinde vt confusionem tollat, ostendit quòd iustitia & iniustitia dicitur multipliciter, & incipit diuidere ipsas, ostēdendo quòd alia est iustitia legalis quę dicitur tota: alia particularis. & similiter iniustitia. Et cum velit ostendere istos habitus, loquitur in concreto, sumendo iustos & iniustos, & res tales, quæ magis percipiuntur quā habitus in abstracto: sicut etiā superiùs fecit cū loqueretur de magnanimitate, sumpsit magnanimū. In hoc autem principio pauca tāgit de particulari iustitia vt aliquātulum innotescat: quia de hac latiùs dicet postea resumendo eam, cū de ipsa tractare videatur esse sua principalis intētio: de iustitia verò legali dicit plura in hoc loco, quia posteriùs eam omittet, & tamē vult vt de ea habeatur notitia, ne incidamus in ęquiuocationē, & alteram pro altera sumamus. Ea autē declarata resumit iustitiā particularē vt distinctè & latè doceat de ea, diuidendo in partes suas, vt in sequētibus ap-

parebit.Sed intelligendũ quod anteà declarauit: primo virtutes quæ versantur circa affectus,vt est fortitudo, & temperãtia:deinde eas quæ sunt quasi mediæ,id est partim circa affectus,partim circa actus, vt est liberalitas, & huiusmodi. Nũc autẽ in ordine eã virtutem declarat quæ est circa actus, & cũ in illis attẽderẽtur mediocritates primo circa affectus, & ex consequenti circa actus:hic verò attenditur quomodo sint circa actus,& quomodo iustitia ad aliũ operetur. quare post doctrinã illarũ ponitur hæc in ordine,& ob superiorem rationẽ etiã,quia iustitia dicitur aliquo modo tota virtus, & oportebat anteà cognoscere omnes virtutes ad hanc cognoscendam,quæ aliquo modo dicitur esse aggregatũ quoddã ex illis,vt anteà diximus.Primũ autem capitulũ diuiditur in quatuor partes,quæ suis locis patebunt.In prima igitur parte Philosophus proponendo intentionem suam dicit quòd nunc oportet considerare de iustitia & iniustitia. Primò circa quos actus versatur.Secũdò qualis mediocritas sit. Tertiò inter quæ sit tãquàm inter extrema iustum ipsum vt mediũ, & per hæc tria videtur iustitia differre à cæteris virtutibus. Nã per primũ differt,quia cæteræ virtutes sunt circa operationes internas,&ipsos affectus:posterius verò circa actus externos:iustitia autem cũ nõ consistat in affectu,primo attenditur,& versatur circa actus:per secundũ modũ differt iustitia ab aliis virtutibus,quia illæ sunt in medio rationis quo ad nos:iustitia verò est in medio rei,& quod sumitur ex parte rei,per tertiũ modũ differt ab aliis: quia quælibet virtus est mediocritas inter extrema, vt inter excessum & defectũ, quorũ vterque est habitus,& alter ab alio distinctus. Iustitia verò est in medio alio pacto:quia ambo extrema occupat iniustitia,sicut inferius suis locis apparebit.Addit postea Philosophus ꝙ in declarãda iustitia vtetur doctrina,vt anteà, q̃ nõ demõstratiuã per cãm,sed ea qua vsus est in reliqs virtutib⁹.

2 {VIDEMVS itaque.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua affert descriptionem iustitiæ & iniustitiæ in genere seundum communem sententiam hominum.& primo iustitiam dicit esse habitum,per quem homines disponuntur ad agendum,& per quem volunt & agunt res iustas:secundo iniustitiam dicit esse habitum, per quem homines disponũtur ad operandũ,& volunt & agunt res iniustas.Has autẽ descriptio-

ptiones præsupponere videtur quasi figuram quãdam, quam postea pingere oportet. Notandum quòd istæ descriptiones bene asignatæ esse videntur, si sumantur iustitia & iniustitia in genere. Dicit enim quòd iustitia est habitus per quẽ homines sunt apti & dispositi ad res iustas agendas. Nam sicut per quãlibet virtutẽ homines sunt apti ad operandũ ea quæ fiunt secundũ virtutem illã: ita per iustitiam in sexto. Virtus enim moralis intentionem facit rectã. Addidit postea, agunt & volunt. quia non sequitur: producit iustas operationes, ergo est iustus: sed oportet operationes producerẽ secundũ habitũ talis virtutis per voluntatem & electionem, ideo bene addi volunt. Dicunt etiã nonnulli quod per hoc Philosophus innuit in quo subiecto est iustitia, scilicet in volũtate. non autẽ in appetitu sensitiuo, sicut sunt aliæ virtutes morales, quæ nõ reducuntur ad iustitiã. sed de hac materia, & de subiecto virtutum moraliũ alius dabitur cõmodior locus dicendi: hoc autẽ dicimus quia variẹ fuerũt opiniones de subiecto virtutũ. Quidã dixerunt omnes virtutes morales esse vt in subiecto in appetitu sensitiuo: quidã in volũtate, quidam in appetitu & voluntate simul, quidã omnes in appetitu præter iustitiã quam in voluntate collocarunt: tamẽ non ostenditur causa cur ipsa iustitia non sit etiã in appetitu sensitiuo, cùm sit habitus qui videtur etiã moderari quoquo modo affectũ internũ, vt cæteræ virtutes: sed hãc disputationem in alium locũ differamus.

{NON enim in scientiis.} Probare videtur Philosophus illas descriptiones bene fuisse asignatas, quia non ita fit in habitibus, vt in potentiis, & scientiis quæ sunt contrariorum: & contrariæ operationes non fiunt ab eodem habitu, sed à contrariis, habitibus: ideo in asignatione iustitiæ non oportuit ponere cõtraria: nec etiã in asignatione iniustitiæ: sed vtrunque habitũ definire per ea quæ sunt sibi propria, & accommodata, nam incõueniẽs fuisset dicere quòd iustitia est habitus per quẽ operamur res iustas & iniustas. Verũ sciẽtia & potentia suscipiũt contraria, & per cõtraria definiri possunt: vt visus est potẽtia visiua nigredinis & albedinis: & scientia est nigri & albi, veri & falsi: sed habitus iustitiæ non est iustorũ & iniustorũ: & hoc probat exemplo. nam sanitas est veluti quidam habitus corporis, à quo proficiscũtur omnes operationes non læsæ: non autem ab eodem habitu proficiscuntur 3

operationes læsæ, quare sanitas non est contrariorum: potentia verò & scientia est contrariorum, cùm iustitia & iniustitia non sint scientiæ nec potentiæ, sed habitus: ideo vnaquæque ex sibi accommodatis definita est opposito modo: & non vna atq; eadem ex contrariis. Dubitatur hac in parte, quia dicere quispiam posset: temperantia est circa voluptates & dolores, fortitudo circa timores & audacias vel fiducias, quæ sunt contraria: ergo habitus est contrariorũ vt sunt istæ virtutes. præterea scientia est contrariorum: sed scientia est habitus: ergo habitus est contrariorum. Contra Philosophum, dicendum quòd habitum esse contrariorum duobus modis considerari potest, aut subiectiue & obiectiue & operatiue: Itaque cùm dicitur quòd fortitudo & temperantia est contrariorum, dicendum quòd obiectiue versatur circa timores & fiducias, quæ sunt contraria: non tamen actiue, quia operationes quas produxit semper sunt fortes: & non contrariæ: id est nunc fortes nunc non fortes. Ad secundam rationem dicendum quòd verum est scientiam esse habitum, sed duplex est habitus, scilicet actiuus & speculatiuus. Scientia est habitus speculatiuus. iustitia actiuus: & de actiuo loquitur hic Philosophus, considerãdo eum secundum suas operationes. Itaque non sequitur quòd si habitus speculatiuus sit contrariorũ, vt sciẽtia, quòd sit habitus actiuus etiã cõtrariorũ, & præsertim si sumatur secundũ suas operationes, quas non producit contrarias vllo pacto: quinetiam si sumamus sciẽtiam secundum operationes suas, & si sit rerũ contrariarũ, vt ostendimus: tamen secundũ eam forsitan non dicemus nos producere operationes contrarias, scilicet ignorantiæ operationes: verũ scientia consideratur hic vt habitus præceptiuus contrariorum.

4 {SAEPE igitur fit.} Cùm superius posuerit exemplum in sanitate, dicendo quòd illi sanè incedunt, qui ambulant vt sani: quod etiam percipi videtur ex his qui ambulãt vt ægri, quia sani non ambulant vt ægri: ideo tanquam obortum videtur inferre ex supradictis, quòd sæpe cõtrarius habitus cognoscitur ex contrario habitu, & cùm hoc modo cognoscatur, & etiam aliis modis, ideo ponit tres modos. Primus est ex contrario habitu, vt diximus. Nam si bona habitudo sit manifesta, item & ex ea mala habitudo innotescit. Secundus est ex subiectis: quandoque vero subiectum ex habitu percipitur

pitur. Nam ſi eſt bona habitudo ſpiſsitas carnis, conſequens eſt vt mala habitudo ſit raritas carnis. Tertius modus eſt ex cauſa effectiua, & interdum cauſæ effectiuæ ex habitibus: & item ex his quæ bonam habitudinem efficiũt corporis, ipſa bona habitudo. & reliqua in textu. Bene igitur allatæ ſunt deſcriptiones illæ iuſtitiæ & iniuſtitiæ, cùm ex perceptione vnius habitus contrarij percipiatur alius habitus contrarius. bene etiam explicauimus modos quibus cognoſcitur habitus. Nam ex habitu cognoſcitur ſubiectũ, & cauſa à qua proficiſcitur talis habitus: & ex ſubiecto econtrà & cauſa cognoſcitur talis habitus, vt dictum eſt. Notandum quòd ex cognitione alterius contrarij emergit cognitio alterius, & hoc modo multi Philoſophi venabantur cognitionem alterius contrarij: vt ſi albedo eſt color diſgregatiuus viſus, nigredo erit color congregatiuus. & ſic definitio contrarij non oſtenditur omnino, & propriè, ſed innoteſcit aliquo modo.

{At verò plerunq; ſequitur.} Hæc eſt tertia pars huius ca 5
pituli, in qua Philoſophus poſita deſcriptione iuſtitiæ in genere, & in cõmuni, cùm ipſa multifariã dicatur, diuidit eã in ſuas partes ſubiectiuas. Dicit autẽ in primis quòd plerũq; fit vt ſi vnũ contrariorũ dicitur multifariã, & alterum etiã, non eſt tamen hoc verũ in omnibus, ſed in multis: & affert hoc ad propoſitũ ſuum de iuſto & iniuſto, quorũ vtrunq; multifariã dicitur, ex quo etiam iuſtitia & iniuſtitia multis modis dicentur: tamen hoc non videtur in ipſis valde manifeſtũ, quia ea de quibus iuſtitia & iniuſtitia dicitur, nõ multũ videtur inter ſe differre: ſed latet æquiuocatio in illis. verùm affert exemplum eorũ quæ ſunt æquiuoca, & multipliciter dicuntur: tamen eorũ æquiuocatio eſt manifeſta, quia valde ſunt inter ſe diuerſa atque diſtracta. Aequiuoca verò dicũtur, vt in Prædicamentis oſtẽdit Philoſophus, quorũ nomen cõmune eſt, ratio verò ſubſtãtiæ diuerſa ſecundum illud nomẽ. Sed ea quorum æquiuocatio manifeſta apparet, ſunt, vt clauis. Significat enim & inſtrumẽtum quo oſtium clauditur, & oſſa quæ ſunt ſub collo animalis: hoc etſi ſit cõmune nomen, tamen ratio ſubſtantiæ manifeſtiſsimè apparet eſſe diuerſa. Notãdum ꝙ eorũ quæ dicuntur multipliciter, quædã manifeſtè differunt, quædã latent. Quandoq; enim ea quæ ſunt ſub eodẽ nomine, habent rationem aliquo modo ſimilẽ, & illa videntur aliquo

modo propinqua: sunt autem plura huiusmodi quæ dicuntur partim æquiuoca, partim vniuoca: sicut est de anima quæ dicitur vegetatiua, sensitiua, & rationalis: & cõmune est nomen, & ratio quoquo modo similis, licet prius de vna quàm de altera prædicetur, & dicatur, & sit diuersa species earũ: quædam verò sunt quæ habent tantum cõmune nomen rationẽ verò penitus distractam. & ista videntur esse æquiuoca casu, vt canis qui dicitur æquiuoce de marino, & cælesti, & terrestri cane, & in iis facile patet æquiuocatio: in iustis verò & iniustis quæ multifariam dicuntur, æquiuocatio videtur latêre.

6 {SVMATVR igitur.} Nunc Philosophus incipit diuidere iustitiam & iniustitiã: & primo probat quòd iustus multifariam dicitur hoc pacto, iniustus dicitur multifariã: at sæpe fit vt quot modis dicitur vnũ oppositorũ, tot dicatur & alterũ: ergo iustus qui est cõtrarius iniusto, dicetur multifariam. Etenim ex magis noto nobis, id est iniusto, procedit Philosophus ad declarandũ iustum nobis minus notũ: tunc vltra iniustus dicitur multifariã, scilicet duobus modis. Nam transgressor legũ, & is qui est pluris cupidus, qui etiã dicitur iniquus, iniustus appellatur: ergo iustus dicetur multipliciter, scilicet seruator legũ, & qui non est pluris cupidus, sed æquus. Præterea dicit ꝙ tot modis dicitur iustum & iniustũ, id est operatio iusta & iniusta, quot modis dicitur iustus & iniustus: sed ista dicũtur bifariã: ergo etiã iustum & iniustum: quare iniustũ erit trãsgressio legũ, & cupiditas pluris, vt ita loquar. Similiter etiam iustitia & iniustitia dicetur bifariã per locũ à cõiugatis.

7 {ATQVE iniquus.} Hoc non est tertium membrum, sed est declaratiuum eius qui plus appetit. quasi dicat Philosophus, qui plus appetit, is est iniquus. Notandum quòd sit sicut suprà diximus, vt ab altero contrariorum cognoscatur alterum, & hoc non indifferenter, sed quando vnum est notius altero, sicut hic fit vbi iniustitia est notior iustitia, & iniustum iusto, & iniustus iusto. Nam vitia magis cognoscuntur cùm habeant latitudinem, & pluribus ac pluribus modis fiant & committantur. Virtutes autẽ consistunt in puncto, & medio indiuisibili, & difficile est mediũ attingere. Quare ex magis noto processit Philosophus ad declarãdum minus notum nobis. præterea bene posuit hunc ordinem etiam vt per hominem iustũ declarat operationẽ, & per operationẽ habitum.

CVM

{CVM autem iniustus. Hoc loco declarat Philosophus 8 membra diuisionis allatæ, & dicit cum iniustus sit is qui pluris est cupidus,non dicetur cupidus absolute omniũ bonorũ, sed eorũ quæ dicũtur fortunæ bona & externa, vt diuitiæ,honores, & huiusmodi: at ista dici videntur simpliciter, & de se bona:at non semper alicui sunt bona.vt probo viro sunt bona tanquã instrumẽta ad exercitationes virtutũ, improbo vero mala propter abusionẽ illorum,& addit vlterius quòd homines ea bona quæ de se talia esse vidẽtur,petũt sibiq; adesse precantur de ipsorũ vsu nihil cogitãtes, nec secum reputãtes quòd in perniciem eorũ se vertere posſint.Multi enim, vt in principio inquit,ob diuitias periêre: quare precari debemus quòd ea quæ sunt simpliciter bona,sint etiam nobis bona, & expetere, vt adsint nobis ea quæ nobis semper & absolute sunt bona,vt sunt bona interna.Notandũ quòd diuitiæ& alia huiusmodi externa quæ hic dicuntur simpliciter bona,proprie nec bona nec mala dici posſunt:tamen si alterutrũ dicendum sit,bona potius appellãtur quàm mala. verũ diuersificãtur secundũ vsum,sed quãtum ad hoc propositũ spectat.bonũ bifariã capere posſumus,aut verè proprie bonũ quod est perfectio hominis,aut bonũ vt instrumentũ:hoc secundo modo dicere posſumus de externis quòd sunt bona quibus vtimur tanquam instrumentis ad exercendas operationes virtutum. Verum vt ad propositum redeamus, cupidus pluris dicitur ille qui sibi plus de bonis externis expetit, quàm sit æquum.

{INIVSTVS autem.} Cum iniustus sibi plus bonorũ externorũ expetat quàm cõueniens sit,statim sequitur ꝙ etiam minus malorum externorũ,vt minus habere paupertatis,minus tributorum & similium:itaq; non semper dicitur iniustus plus appetens, sed etiam minus interdum appetens: tamen communiter dicitur appetens pluris, quia reuertitur penè in idem cum dicitur appetẽs plus bonorũ, & minus malorum, quia appetens minus malorum videtur esse plus boni appetens, cum minus malum habeat aliquo modo rationem boni inquantum est eligibile. In duobus enim malis, vt inquit Cicero,cum fugiendum maius sit:minimum est eligendum. ex quo fit, vt minus appetens mali, sit plus appetens boni: & ideo erit pluris cupidus quã æquum sit:ergo& iniquus etiam transgresſor legum, nam iniquitas comprehendit omnem 9

iniu

iniustitiam & improbitatẽ.Itaq; omnis iniustus siue sit plus siue minus appetens,est iniquus,& transgressor legum. Sed notandum quòd Philosophus dicit inferius quòd est iniustitia quæ est transgressio legum,& nihil differt à tota vitiositate,nisi ratione.Nam iniustitia dicitur ad alium:tota vitiositas ad seipsum,vt patebit inferius.est etiam alia particularis iniustitia,quæ non est tota vitiositas,sed species vitij.Cũ igitur Philosophus dicit quòd plus appetens est iniquus:possumus dicere quòd est iniustus ille particularis,vt iniquus comprehendat plus & minus appetens:vt iniustus particularis potest etiam dici,est iniquus,id est transgressor legum,vt iniquus extendat se ad plura,id est ad omne genus improbitatis,ita vt omnis plus appetens sit iniquus & trãsgressor legum,non autem econtrà,quia possunt esse aliæ species improbitatis,& transgressionis legis,quæ non erit iniustitia illa particularis quæ est pars vitij,& pars iniustitiæ totius.

10 {CVM autem legum transgressor.} Hæc est quarta pars huius capituli.In qua Philosophus declarat iustitiã,quæ dicitur tota virtus,& legalis siue legitima.& primò determinat de iusto tali,quia nobis est notius,deinde de iustitia:probat autem quòd omnia legitima sunt quodammodo iusta.Illa omnia quæ sunt instituta & determinata à legibus sunt quodammodo iusta:sed omnia legitima instituuntur à legibus: ergo sunt quodammodo iusta.Notandũ quòd Philosophus dicit quodãmodo:quia aliquid legitimum videtur iustum huic ciuitati quod alij ciuitati non esset propter differentiã rerumpub.& gubernationum.Nã in Republ.quęritur æqualitas secundũ libertatem,in gubernatione optimatũ secundũ virtutem.Post hæc dicit Philosophus quòd leges de omnibus dictant coniectãtes cõmunem vtilitatem prouidẽdo in omnibus:& videtur tãgere tres status gubernandi ciuitates, scilicet rempubl.optimates & monarchiam:in omnibus leges prouident tribuendo pœnas,& præmia,vel secundũ virtutem vel merita,vel alio modo Hæc cũ ita sint,dicit Philosophus.nos vno modo dicimus iusta ea quæ efficiunt & conseruant felicitatem ciuilẽ,iubent enim leges ea quæ sunt viri fortis & temperati:& sic in aliis virtutibus respectu ciuilis societatis vt ipsa fiat,& conseruetur quoad fieri posit,felix.& dicit quòd illa lex est bona quæ recte & consulte posita:quæ

ta:quæ autem temere,mala esse videtur.Plato verò dicebat non esse eas appellandas leges,quæ improbæ essent.Notandum quòd omnes operationes quæ pertinēt ad vnamquanq; virtutem,faciūt & cōseruāt talē uirtutē.Ex virtutibus autem & operationibus secundū virtutē emergit ipsa felicitas:quare cùm leges determinent de omnibus quæ faciūt & conseruāt felicitatē humanā,ista autē sunt operationes secūdū virtutē,cōstat omnia legitima esse iusta.Propositū enim ipsarū legum,& omniū legumlatorū,& gubernatorū ciuitatū esse debet felicitas communis,& ciuilis societatis quoad fieri potest,vt sicut medico sanitas,ita gubernatoribus ciuitatū,& cōditoribus legum suorū ciuium salus & felicitas proposita sit.

{HAEC igitur iustitia perfecta.} Declarauit superius Philosophus de iusto legitimo quod est nobis notius:nūc de ipsa iustitia legitima,dicendo quòd est perfecta virtus non simpliciter & absolutè,sed ad aliū,vt patebit inferius:& item est tota virtus,vnde persæpe omniū virtutum præclarissima esse videtur,& neque Hesperus neq; Lucifer ita mirabilis,vt Euripides inquit.Hesperus & Lucifer eadem est stella,scilicet Veneris,& in ortu dicitur Lucifer,quia præcedit solem:in occasu Hesperus,quia sequitur.Affert postea aliā auctoritatem Theognidis poëtæ,qui dixit iustitiam continere in se omnes virtutes,Duo igitur proposuisse videtur:vnum,quòd iustitia est perfecta virtus non absolutè,sed in vsu ad alium. Item quòd ipsa est tota virtus cùm cōtineat omnes virtutes. 11

{ATQVE perfecta.}.Probat illud primum Philosophus quod proposuit,hoc pacto:illa virtus,qua potest studiosus vti non solū ad se,sed ad aliū,est virtus maximè perfecta:sed iustitia legitima est huiusmodi:ergo est perfecta virtus.patet ratio,quia virtus perficit habentem:quòd si vltra hoc studiosus potest vti tali virtute ad alium,erit profectò illa virtus valde perfecta,quia additur virtuti id quod est difficile, scilicet bene operari ad aliū,quia potest quis facilius se bene gubernare quàm seipsum,& alios.& propterea bene dictum est à Biante,quòd magistratus virum ostendet.& hāc sententiam laudat Philosophus,quia magistratus est administratio quædam ad alium,id est ad cōmune bonū in societate ciuili. 12

{OB id autē ipsum.} Ex supradictis infert vnū obortum. scilicet quòd ex eo quòd virtus est ad alium,non dicitur bonum

num habētis bonum: sed alienū, cum respiciat bonū alterius & humanæ atque ciuilis societatis bonū, ex quo perfecta & præclara virtus esse videtur iustitia: in qua, vt inquit Cicero, splendor est virtutis maximus: ex qua viri boni nominātur.

13 {PESSIMVS igitur.} Affert aliud obortum siue correlarium ex supradictis ad idē propositum. Nā si ille est optimus qui nō tantū ad seipsum, sed ad alios virtute vtitur: econuersò ille erit deterrimus qui & ad seipsum, & ad alios vtitur prauitate, & est quasi probatio sententiæ suæ ab opposito. Et notandum est quòd Philosophus loquitur hic de actiuis, nā speculatiua virtus excellētior est quàm actiua licet tantū habentē perficiat. Excedit enim nobilitate, vt patebit in sexto.

14 {HAEC igitur iustitia.} Probat quòd iustitia legitima est perfecta virtus: nunc declarat secundū quod proposuit, scilicet quòd est tota virtus, cuius probatio ex supradictis colligi potest, vt cōcludendo dicatur quòd illa virtus ad quam pertinet vti qualibet virtute est tota virtus: sed iustitia legitima est huiusmodi: ergo iustitia legitima est tota virtus.

15 {QVID autem interest.} Hac in parte Philosophus videtur remouere obiectionē quæ oriri potuisset ex dictis. Nā potuisset aliquis dicere: si iustitia est tota virtus, superflue videtur Philosophus eā afferre præter enumeratas virtutes. Dicit ergo Philosophus quod differentia quæ est inter virtutem totam, & ipsam iustitiam, patet ex dictis. Diximus enim quòd est tota virtus non simpliciter, & absolutè: sed cum hac exceptione, vt sit tota virtus ad alium. Itaque sunt idē re, differunt autem ratione. Nā si capiātur omnes enumeratæ virtutes, & cum ipsis etiā iustitia particularis, tūc dicemus quod hoc aggregatum est tota virtus, sumendo eam absolutè. Verum si sumatur quòd earū siue huius aggregati vsus ad aliū, tunc illa eadem tota virtus hoc modo sumpta dicetur iustitia. Dubitatur circa ea quæ dixit Philosophus, quòd iustitia legitima est tota virtus. Nam variæ fuerunt de ea opiniones. Quidam enim dixerūt hanc esse virtutem quandam distinctam ab aliis, sicut est fortitudo, temperantia, & aliæ inter se virtutes distinctæ, veluti quædā species virtutis. Probant hoc pacto: Illa sunt diuersa, & distinguuntur quorū subiecta sunt diuersa: sed subiectum in quo est iustitia, est voluntas, vt illi aiunt: appetitus verò est subiectum in quo est temperantia,

&c.ergo istæ virtutes erunt distinctæ inter se cùm habeãt distincta subiecta in quibus sunt.Verùm si quis diceret quòd hæc est præstantior contra eos,ergo est tota:nõ valet consequentia,cùm homo sit præstãtius animal,quàm equus.& tamen non est totum animal.Hæc opinio non videtur vera,& respondendum ad eorũ argumentum hoc modo.Cùm enim dicunt:quorum subiecta sunt diuersa,ea etiam diuersa sunt: concedo,si accipiatur vnum particulare subiectũ:sed accipio quandam potentiã cõmunem ipsius animi in qua cõueniunt appetitus & voluntas:& in illa potentia cõmuni dico hanc virtutem esse veluti habitũ aggregatum ex cunctis virtutibus in eo subiecto & in ea potentia,quæ appellari potest voluntas adepta:vniuntur enim inter se per ipsas virtutes.cùm appetitus irrationalis de se fit per obedientiã rationalis,& vnitur cũ volũtate,& in illa potentia dicere possumus quòd est iustitia legitima,quæ est tota virtus ad alium.nam illud aggregatum omniũ virtutum si sumatur vt est perfectio habentis ad seipsum,dicetur tota virtus:sin verò vt est ad aliũ, dicetur iustitia legitima.Præterea sunt alij qui etiã alia ratione compulsi dixerunt iustitiã hãc nõ esse totam virtutem, & arguebant hoc pacto,Si iustitia est tota virtus:iniustitia erit tota vitiositas vt ita loquar.Et qui haberet talem iniustitiam haberet totã vitiositatem & omnia vitia in se:quod non videtur posse fieri.quomodo enim habebit simul auaritiam & prodigalitatem,audaciã & timiditatem,& huiusmodi.quæ in eodem simul esse nõ possunt?quare nemo poterit esse vitiosus secundũ talem iniustitiã.Horum quoque opinio non videtur esse vera licet ipsi suis rationibus magis appropinquent sententiæ Philosophi.Dicendũ igitur primùm,tota virtus vt perfectio quædam potest esse in viro studioso: quia simul sumptæ possunt esse in eodẽ cùm non cõtrarientur inter se.Quòd si omnia vitia non possunt esse simul in eodem,non sequitur quòd non possint esse virtutes.Illud est ex ratione vel cõditione vitiorũ,quæ ita inter se contrarientur vt simul se cõpati nõ possint.Malum enim,vt inquit antea Philosophus,seipsum destruit.Quare erit vitiositas tota eorum vitiorum quæ simul esse possunt.Philosophus itaque hanc opinionem habere videtur quòd homo habeat potentias & aptitudines secundum quas omnes virtutes suscipere

possit.

posſit.Verùm cùm iſtæ potentiæ ſint particulares,habebit vnaquæque ſuam virtutem tanquam in ſua ſede collocatam, quæ erit perfectio talis potentiæ.Redundare autem poſtea videtur quædam potẽtia communis quaſi quidam nodus ab illis virtutibus compactus,& in tali potẽtia erit aggregatum omnium iſtarum virtutum tanquam quoddã totum ex virtutibus ſimul ſumptis cõſtitutum.Non enim anima dicitur ſecundum vnã partem vel potentiam eſſe perfecta:cùm autem omnes partes vel potentiæ ſunt perfectæ,oritur quoddam totum ex illis perfectionibus ſimul ſumptis,& hæc eſt tota virtus,quæ ob ſuam perfectionem cùm extenditur ad alium aliquod nomen habere debet.ſit A.ſed melius eſt vt vocetur iuſtitia legitima,quia leges iubent omnia opera virtutis fieri,& etiã ad alium,& ad commune bonum ciuitatis: & ideo appelletur iuſtitia ſecundũ leges.Nam,vt videbimus paulò poſt,alia eſt iuſtitia particularis quæ eſt vna ſpecies virtutis,& differt ab hac,vt apparebit.hæc ſufficiunt pro declaratione.ſed de ſubiecto iuſtitiæ alio loco dicendum erit.

Quid iuſtitia particularis,& quotuplex.

CAP. II.

16

Værimus autem eam iuſtitiam, quæ uirtutis eſt pars.eſt enim quædam,ut diximus. Et item iniuſtitiam eam,quæ pars uitij quædam eſt. Eſſe autem hanc iniuſtitiam, hoc indicat ſignum, qui nanque cæteris uitijs operatur,iniuriam quidem facit:at non plus capit.ut qui clypeum timiditate proiecit,aut qui conuitia ob iracundiam dixit,aut qui non attulit ob illiberalitatem per pecunias opem.At cùm quiſpiam ſæpe plus capit,nullo tum eiuſmodi uitio is operatur:nec etiam uniuerſis:aliqua autem prauitate.uituperamus enim illum atque ob iniuſtitiam.Eſt ergo alia quædam iniuſtitia, ut pars totius iniuſtitiæ quædam. & iniuſtum itidem quoddam,ut pars totius iniuſti.quod quidem
17 *eſt præter legem. Præterea ſi quidam lucrandi cauſa facit*

adulte

adulterium, atque pecunias accipit. quidam erogat, damnumque patitur ob cupiditatem: hic quidem intemperans potius quàm pluris auidus, ille autem iniustus, sed non intemperans esse uidebitur. Patet ergo illum talem uideri, quia lucratur. Insuper aliæ quidem omnes iniuriæ, ad aliquod sem- 18
per uitium rediguntur. ut si commiserit quispiam adulteriũ, ad intemperantiam. si deseruerit in acie socium, ad timiditatem. si pulsauerit quempiam, ad iracundiam. sed si lucratus fuerit, ad nullam aliam prauitatem, quàm ad iniustitiam ip- 19
sam refertur. Quare perspicuum est præter totam, aliam esse quandam iniustitiam ut partem uniuocam: quia definitio genere est in eodem. ambæ nanque id possunt, ut sint ad alium. Verum hæc quidem circa honorem uersatur uel pecunias, uel salutem, uel si quo uno nomine complecti hæc uniuersa possumus: & circa uoluptatem quæ fit à lucro. illa uerò circa omnia ea in quibus studiosus uersatur. Iustitias igitur esse plures: & aliam quandam esse præter ipsam totam uirtutem, perspicuum iam euasit. Sed quænam sit & qualis, sumamus deinceps oportet. Determinatum est itaque iniu- 20
stum quidem esse quod est contra leges, & quod est iniquum. Iustum autem quod est legitimũ, & quod est æquum. Iustitia igitur anteà dicta est, à qua proficiscitur id iniustũ 21
quod contra leges dicimus esse. * At cùm iniquum & iniustum quod contra leges est, non eadem sint: sed alterum ad alterum sese habeat ut pars ad totum (nam iniquum omne, iniustum quod contra leges: iniustum autem quod contra leges non omne, iniquum. plus nanque omne, iniquum: iniquum autem nõ omne, plus.) Iniustum etiam & iniustitia, non eadem sunt, sed diuersa ab illis. & hæc sunt ut partes, illa ut tota. Hæc enim iniustitia, totius est iniustitiæ pars: & iustitia iustitiæ simili modo. Quare de iustitia quæ quidem

Ista desiderantur in Græco codice, quæ tamen habet vetus interpres, ἐπεὶ δὲ τὸ πλέον καὶ ἄνισον οὐ ταυτὸν, ἀλλ᾽ ἕτερον ὡς μέρος πρὸς ὅλον, id est.

Quum autem plus & iniquum nō idem sit, sed alterum alteri, ut totum parti subijciatur.

est pars, & de iniustitia similiter est dicendum: & de iusto etiam & iniusto. Ea igitur iustitia quæ perinde atque tota uirtus est ordinata, & ea iniustitia qua aduersatur illi, quarum altera uirtutis, altera uitij totius ad alium usus est, omittatur. Et iustum id & iniustum quod ad has attinet patet quonam sit modo definiendum. Etenim pleraque legitima ea ferè sunt, quæ à tota uirtute aguntur. Lex enim iubet uniuscuiusque uirtutis uiuere ratione, & uetat uitij cuiusuis uiuere malo. nec non legitima quæ ad publicam pertinent di-
22 sciplinam. ea sunt quæ uirtutem totam efficere possunt. Sed
23 de singulorum disciplina, qua quidem uir bonus est absolutè utrum sit ciuilis an ad aliam facultatem pertineat, determinabitur postea. Non est enim idem fortasse uirum esse bonum, & ciuem bonum. Iustitiæ autem eius quæ est pars, & eius quod ad ipsam attinet iusti, una quidem species est ea quæ in distributione cōsistit, aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum quæ inter eos diuidi possunt, qui in eadem ciuili societate uersantur. in his enim fit, ut quispiam & non æquum habeat ad alium, & etiam æquum. Alia autem ea, quæ in commercijs est hominum emendandis: cuius sunt duæ partes. Commerciorum nanque quædam sua sponte faciunt homines, quædam inuitis ipsis efficiuntur. Et ea quidem quæ sponte faciunt talia sunt: uenditio, emptio, mutatio, uadimonium, locatio, depositio, mercede conductio. atque propterea sponte hæc fieri dicuntur, quòd principium ipsum sponte procedit ac agitur. Ea uerò quæ inuitis hominibus fiunt, quædam clandestina sunt: ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, seruorum seductio, cædes cum dolo, falsum testimonium. Quædam uiolenta: ut uerberatio, uincula, mors, rapinæ, membrorum captio, conuitium, contumelia:

COMMENT.

QVærimus autem eam iustitiam.} Hoc est secundum ca 16
pitulum huius tractatus, in quo posteaquam docuit iustitiam legitimam esse aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus, ex quibus simul sumptis videtur resultare quoddam totum quod est iustitia legitima: nunc vult ostendere esse iam iustitiam, quæ est vna species virtutis distincta ab aliis virtutibus, sicut species à suis speciebus, & ab iustitia legitima sicut pars à toto. Concurrit enim ista virtus simul cum aliis virtutibus ad constituendam iustitiam legitimam: concurrit inquam vt pars quædam constitutiua. Diuiditur autē hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis patebūt, ostēdit autem in prima quòd est alia iustitia quæ est vt pars virtutis, & hoc declarat ex iniustitia sibi opposita. Contrarius enim habitus ex habitu contrario cognoscitur, vt superius dixit. Probat autē hoc pacto, Si est aliqua iniustitia, vt pars totius vitiositatis, erit aliqua iustitia quæ erit pars totius virtutis. At primum est, scilicet aliqua iniustitia, vt pars: ergo erit etiam secundum, scilicet aliqua iustitia particularis. Quòd autem sit quædam iniustitia vt pars, probat Philosophus hoc medio, quia aliæ operationes vitiorum aliorum quæ dicuntur esse iniustitiæ non dicuntur esse operationes tales, nec vlla illarum plus appetendi. Ergo est attribuenda huic vitio propria sua operatio distincta ab aliis. Quare erit vna species vitij quæ dicetur iniustitia consistens in plus appetendo: si enim discurramus per singula vitia, reperiemus eorū actus esse lōgè diuersos, vt timiditatis & iracundiæ, & sic de aliis. Sin verò sumantur, simul etiam differet: quia habet suā propriam operationē tantū plus appetendi vitiosam distinctam ab aliis, cùm eā vituperemus vt iniquam. erit igitur species quædā vitij distincta ab aliis speciebus vitiorū quæ dicetur iniustitia, & erit pars illius iniustitiæ quæ dicitur tota, & iniustum tale similiter erit pars illius iniusti quod transgreditur leges. Differt autem hæc iniustitia ab illa, sicut pars à toto.

{PRAETEREA si quidem lucrandi causa.} Ostēdit idem 17
alia ratione, sumendo vnum actum & diuersum finem. Nam qui adulterium committit, vt inde lucrum habeat, ob talem finem dicetur fecisse iniuriam gratia lucri, & iniustus erit. Econtra si damnum patitur ob libidinem, non dicitur iniu-

ſtus,ſed intemperans ob talem finẽ.ex quo patet quòd etiam in ſimilibus actibus,diuerſi fines faciunt vitia differre, & diſtincta eſſe.Finis igitur pluris appetendi oſtẽdit eſſe vitium quoddam ſibi accommodatum.Id autem eſt iniuſtitia parti-
18 cularis,vt patet. {INSVPER aliæ.} Probat idem alia ratione:illud vitium ad quod propriè redigitur iniuria lucrandi eſt diſtinctum à cæteris vitiis & iniuſtitiis, vt ita loquar. At iniuſtitia eſt aliqua ad quem redigitur iniuria lucrandi: ergo illud erit diſtinctum à cæteris : & ſic erit vnum vitium iniuſtitiæ particularis cui attribuetur tanquam propria ſua operatio iniuria lucrandi & plus capiendi.Notandum quòd cùm Philoſophus dixit, At enim quiſpiam ſæpe plus capit, quòd poſuit quia non dicitur per vnam tãtum operationem aliquis vitioſus,nec etiam ſtudioſus:frequentatis enim operationibus acquiritur habitus, ex quo talis dicitur vitioſus vel ſtudioſus ſecundum habitum qui in ipſo eſt : ideo Philo-
19 ſophus,vt diximus, addit ſæpe. {QVARE perſpicuũ eſt.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua Philoſophus comparat iuſtitiam legitimam quæ dicitur tota cum ea quæ dicitur pars & particularis,declarando in quo conueniunt, & in quo differunt.Verũ vt iniuſtitia quæ eſt tota vitioſitas, & iniuſtitia particularis conueniunt in nomine,& etiam in ratione:quia ratio vtriuſque eſt in eodem, ſcilicet in eo quòd eſt ad alium:ita iuſtitia tota,& iuſtitia particularis ſe habere videntur,conueniunt enim in nomine, & in quadam ratione communi,quia ambæ ſunt ad alium : differunt poſtea , quia verſantur circa diuerſa, vt dicit Philoſophus. Notandũ quòd iuſtitia legitima & particularis videntur conuenire & in nomine,quia vtraque iuſtitia dicitur, & in quadam ratione cõmuni ipſius generis,quia vtraque eſt ad aliũ.Sumamus igitur habitum quendam cõmunem iſtis duabus iuſtitiis,cuius nomen ſit iuſtitia,& definitio eius ſit virtus ad alium.Iſta igitur iuſtitia cõmunis ambabus,quæ eſt virtus ad alium,diuidatur in iuſtitiam totã legitimã,& in iuſtitiam particularem , quæ duæ iuſtitiæ conueniunt in nomine,& etiam in quadã ratione ipſius generis:quia vtraque eſt virtus ad alium. Differunt tamen poſtea quia verſantur circa diuerſa.Nam legitima iuſtitia verſatur circa omnia circa quę verſatur ſtudioſus,& aggregatum omnium virtutũ. Particularis verò iuſtitia circa deter

determinatam materiam, vt dicit Philosophus. Præterea nõ eodẽ modo ad alium esse vidẽtur: quia legitima videtur esse ad alium, id est ad rempu. particularis verò ad aliũ, id est ad hunc vel illũ particularem hominẽ: quare non videntur esse omnino vniuoca, vt cũ habeant idẽ nomẽ, habeant penitus eandẽ rationẽ, cũ illud quod dicitur ad aliũ diuersimode intelligatur: & sicut de iustitia tota & particulari dicimus, eodem pacto de iniustitia tota & particulari dicendum censemus, scilicet ꝙ conueniant & differant inter sese supradictis modis. Sumatur igitur iustitia superior quæ est tanquam genus, id est virtus ad aliũ, & diuidatur in iustitiam totã & particularem, & definiantur istæ duę iustitiæ. Iustitia legitima cùm sit virtus ad alium, est habitus electiuus circa ea omnia circa quæ versatur studiosus ad obseruãdas leges ob bonum commune. Iustitia particularis cũ sit etiam virtus ad alium, est habitus electiuus circa talẽ materiam, scilicet determinatam, puta honores, pecunias, & talia externa bona, tribuẽs cuique quod suum est. Iniustitia vero tota cùm sit vitium ad alium, est habitus electiuus transgrediendi leges detrimenti communis, & sui commodi gratia. Iniustitia verò particularis, quod est habitus electiuus circa determinatam materiã, sumens quod suum non est. {DETERMINATVM est itaque.} Hæc est tertia pars huius capituli in qua Philosophus 20 declarat quem ordinem habent inter se istæ iustitiæ, scilicet legitima & particularis resumendo diuisionem superius allatam, & determinationem factam, scilicet quòd determinatũ est id esse iniustum quod est contra leges, & id etiam quod est iniquum: similiter quòd iustum est id quod est secundum leges, & quod est æquum. His præmissis ostẽdit has iniustitias, scilicet contra leges, & particularem hunc ordinem inter se habere vt altera sit vt totum, altera vt pars, & hoc declarat quibusdam terminis hoc pacto, Sicut se habet iniquũ respectu pluris, sic iniustitia contra leges ad iustitiam particularem. Sed iniquum est vt totum, plus verò vt pars respectu iniqui: ergo iniustitia contra leges erit vt totum respectu particularis iniustitiæ. Valet comparatio propter conuenientiam quæ est inter illa quæ habent ad inuicem aliquem ordinem. Assumptum autem declaratur, scilicet quòd iniquum est vt totum respectu pluris: quia omne plus est iniquum, nõ

auté omne iniquum est plus : quia magis est aliquod iniquũ quod est minus. Iniquum igitur habet sub se plus & minus. Quare plus videtur esse vna pars eius:sic etiã iniustitia particularis videtur esse pars iniustitiæ totius: sic dicetur de iustitia legitima & iustitia particulari. Quare ex comparatione illorum terminorum facit illam consequentiam Philosophus, non auté ex ordine essentiali, vt ait expositor quidam.
21 Verùm nonnulli textus vbi dicit plus habẽt. {CONTRA leges.} Et tunc possemus formare rationem, hoc pacto : sicut se habet iniquum ad id quod est contra leges, sic se habet iniustitia particularis ad iniustitiam quæ est vitiositas:sed iniquum est vt pars respectu eius quod est contra leges, sic iniustitia particularis est vt pars respectu iustitiæ quæ est tota vitiositas.Nam iniquum eo vt pars,cũ comparatur ad id quod est contra leges. Est autem vt totum cùm cõparatur ad plus ratio. tamen reperitur iste textus vbi ponatur contra leges, loco eius quod dicit plus : & antiqui exponunt secundũ primum textum quem attulimus. Verum quomodocunque se habet textus, patet quòd sententia Philosophi est, quòd istæ iustitiæ ita se habent inter se, vt altera sit vt totum altera vt pars:legitima enim est vt totum, particularis vt pars : & eodem modo dicendũ est vtraq; iustitia. {EA igitur iustitia.}
22 Cum vellet Philosophus omissa iustitia & iniustitia quæ dicitur tota,accedere ad declarandum iustitiam particularem, assignat rationem cur sit omittẽda illa iustitia legitima:quia constat satis declaratio eius cum declarauerimus omnes virtutes ex quibus ipsa constituitur : & etiam ex supradictis determinatum sit de ea, & de iniustitia sibi opposita : similiter de iusto ad iustitiam talem,scilicet totam, & iniusto ad iniustitiam talé pertinente. Nam iustitia talis cõplectitur vnamquanque virtutem& vniuscuiusq; vsum ad alium,est enim legitima. Lex autem quæ propriæ est lex, iubet viuere secundum rationem cuiusque virtutis:vitia autem prohibet.Verũ de his quæ pertinent ad publicam disciplinam, & de his quæ ad priuatam,& similiter ad virum bonum,& ad ciué bonum, si sit diuersa ratio atq; doctrina,posterius dicemus, scilicet in libro Politicorũ,vbi determinatuř illa quæstio, vtrum idem sit & ostenditur alium esse virum bonum,& alium ciuem bonum respectu quarundã rerum publicarum,& gubernationũ

quæ

quæ non sunt rectæ. Verùm in optima politia & gubernatione Reipub. non esse videtur ciuis bonus, qui non sit vir bonus. Nam ciuilis disciplina videtur præsupponere hominem iam imbutum virtutibus, & docere quomodo illis in communi & ciuili societate vtendum sit. Notandum quod vnum & idem subiectum videtur disciplinæ moralis & politicæ, scilicet homo ea ratione qua subiicitur virtutibus & felicitati, diuerso tamen modo, id est moralis ad ipsum: ciuilis ad alios, & cõmune bonum. Nam est subiectum moralis disciplinæ inquantum subiicitur virtutibus & felicitati, quæ ipsum perficiunt: perfectum verò suscipit disciplina ciuilis, & ostendit quomodo talibus virtutibus vtatur ad alium, id est ad cõmune bonum ciuitatis, & sic etiam ciuilis scientia moralem disciplinam præsupponere videtur. Sed hæc magis ad librum Politicorũ spectant. {IVSTITIAE autem.} Hæc est quar 23
ta pars huius capituli in qua Philosophus omissa iustitia legitima, incipit latè exponere de ea quæ est pars & particularis iustitia. Itaque eam sumit, & diuidit in duas species; quarum vna dicitur iustitia distributiua, alia verò dicitur commutatiua siue correctiua morum & commerciorum. Hæc rursus commutatiua siue correctiua duobus sumitur modis, quia duo sunt commerciorum genera: quædam enim fiunt sponte, vt venditio, & alij (vt ita loquar) huiusmodi cõtractus: quædã verò fiunt inuitè, & hoc dupliciter, aut per ignorantiam, aut per vim, exempla ponit Philosophus in textu, & in sequentibus latius declarabuntur. Habemus ergo particularem iustitiam diuisam in sua membra, quorum alterum est iustitia distributiua: alterum iustitia commutatiua, siue correctiua commerciorum.

De iusto distributiuo. CAP. III.

Vm autem iniustus sit iniquus, & iniustum 24
iniquum: constat & aliquod medium esse ini- 25
*qui. atque hoc est ipsum * æquum. Quo enim* τὸ ἴσον.
in actu plus est & minus, in eodem est etiam æquum. Si igitur iniustum est iniquum, iustum est æquum. quod quidem & absque ratione cunctis ita esse uidetur.

At cùm æquum ſit medium, iuſtum medium quoddam erit. ipſum autem æquum in minimis eſt duobus. Neceſſe eſt igitur ipſum iuſtum, & medium eſſe, & æquum, & ad aliquid. & quibuſdam. atque quo medium quidem eſt, hoc aliquorum eſt, quæ quidem plus ſunt & minus. quo autem æquum eſt, duobus eſt: at quo iuſtum eſt, quibuſdam eſt. ipſum ergo iuſtum, in minimis quatuor conſiſtat neceſſe eſt. Homines enim quibus eſt iuſtum, duo ſunt. & res in quibus & ipſæ duæ ſunt. Atque eadem eſt æquitas quibus atque in quibus. Nam ut ſeſe habent ea in quibus: ſic ſeſe habent & illa. ſi enim non ſunt æqui, non æqua habebunt. Sed hinc pugnæ naſcuntur, & incuſationes, atque querelæ: cùm æqui non æqua, aut æqua non æqui habent ac potiuntur.

26 Id ita eſſe ex eo quod pro dignitate fit, conſtat. Iuſtum enim quod in diſtributionibus eſt, omnes uno ore pro dignitate quadam oportere eſſe dicunt. ipſam tamen dignitatem non eandem omnes inquiūt eſſe. ſed populares quidem, libertatem. * pauci uerò potentes, opulentiam. nonnulli nobilitatem. optimates uerò, uirtutem. Iuſtum ergo rationum quandam comparationem ſubit. Comparationem nanque rationum ſubire, non abſoluti numeri ſolùm: ſed numerabilis etiam omnino proprium eſt. etenim comparatio rationum, æqualitas eſt rationum, & in quatuor minimus eſt. & ſeiunctam quidem in quatuor eſſe conſtat. An non continua in quatuor eſt. uno nanque termino utitur, ut duobus: & bis illum ſumit, hoc modo: ut A ſeſe habet ad B, ſic B ſeſe habet ad C. Bis igitur dictum eſt ipſum B. quare ſi B bis poſitum fuerit, quatuor erunt ea quæ comparationem ſubeunt rationum. Eſt autem & ipſum iuſtum in quatuor minimis: & ratio eadem eſt. Sunt enim ſeiuncta

27 ſimiliter: & quibus, & quæ. Erit ergo, ut eſt A terminus

ὀλιγαρχικοί.

ad B terminum, ſic C terminus ad terminum D. Et muta-
to ergo ordine, ut A ſeſe habet ad C: ita B ſeſe habebit ad
D. Quare & totum ad totum, quod quidem diſtributio
ipſa coniungit. Et ſi ita compoſitum fuerit, iuſtè coniun-
git. Coniunctio igitur A termini cum C, & B cum D, iu- 28
ſtum eſt id quod ad diſtributionem accommodatur, & eſt
medium eius quod comparationem rationum non ſubit.
quod enim ſubit ipſam, medium eſt. iuſtum autem ſubit.
Talem autem rationum comparationem, Mathematici 29
geometricam uocant. In geometria nanque fit, ut & to-
tum ad totum perinde ſeſe habeat, atque ad utrunque ſeſe ha
bet utrunque. Non eſt autem continua hæc comparatio ra- 30
tionum. non enim fit terminus unus numero, cui & quod.
Iuſtum igitur hoc in comparatione rationum conſiſtit. In- 31
iuſtum autem eſt id, quod à comparatione rationum exor-
bitat. fit igitur aliud plus, aliud minus. quod quidem &
in ipſis operibus accidit. in bonis enim qui iniuriam facit,
plus habet: qui iniuriam patitur, minus. In malis autem 32
contrà. boni nanque rationem ſubit minus malum ad ma-
ius malum: minus enim malum, magis quàm maius eſt ex-
petibile. At quod expetitur, bonum eſt: & quod magis,
maius. Hæc igitur una ſpecies iuſti. 33

COMMENT.

CVM autem iuſtus vir ſit iniquus.} Hoc eſt tertium capi- 24
tulum, in quo Philoſophus ſumit alterum membrum
particularis iuſtitiæ ſuperius diuiſæ, ſcilicet iuſtitiam diſtri-
butiuam. eam declarat. Diuiditur in duas partes. In prima
oſtendit iuſtum diſtributiuum eſſe medium, & ſecundum ali
quam proportionem vel ſimilitudinem rationis. In ſecunda
declarat ſecundum quam ſimilitudinem rationis ſit mediũ,
& ſecundum quam proportionem. In prima igitur probat
Philoſophus quòd iuſtum diſtributiuũ eſt medium, hoc pa-

cto, Omne æquum videtur esse medium, sed iustum distributiuum est æquum: ergo iustum distributiuum est medium. Patet maior, quia æquum est medium inter inæqualia, id est inter plus & minus. Minòr quoque à contrario ostenditur, quia iniustum est iniquum: ergo iustum erit æquum. Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Patet ergo quòd iustum distributiuum est medium.

25 {ATQVE hoc est ipsum æquum.} Nunc ostendit Philosophus quòd tale medium est secundum proportionem & similitudinem rationis. Primò autem videtur præsupponere duo quorum primum est quòd omne æquum est in duobus minimis, nam ęquum est ad aliquid: ergo oportet esse saltem inter duo, scilicet illud quod dicitur æquale, & illud ad quod dicitur æquale esse: sicut simile dicitur alicui simile, & sic requirit saltem duo minima, & duos terminos. & ex hoc Philosophus videtur inferre secundum præsuppositum, scilicet quòd cùm æquum sit in duobus minimis: iustum quoque erit in duobus minimis: & quòd iustum est medium, & est æquū dicitur ad aliquid ex quibusdā. Ex quo sequitur quòd iustum sit in quatuor minimis, quia iustum est etiam relatiuum, & inquātum iustum requirit etiam duos terminos sicut æquum. iustū igitur erit medium, & æquum & relatiuum: cùm sit medium ponetur inter duo extrema, scilicet iniqua, quorum vnum est plus, aliud minus: qua verò est æquum, consistit in duobus inter quæ est relatio. quare vt est æquum, est inter duo: vt verò est iustum, est ad aliquid, id est respicit personas. sic igitur est ad aliquid & quibus, id est ad personas, & in rebus quæ tribuuntur, sic ergo est medium in quatuor minimis. Dicitur autem in quatuor minimis, vt puto, quia iustitia, vt ostendet, est secundum similitudinem rationis, quæ ad minus in quatuor terminis minimis fieri solet. His præsuppositis Philosophus probat quod iustum distributiuum est medium aliqua similitudine rationum, hoc pacto, Illud iustum quod consistit saltem in quatuor minimis, quorum vnum se ita habet ad alterum, sicut reliquum ad reliquum, est medium secundum aliquam proportionē & similitudinem rationis: sed iustum distributiuum est huiusmodi: ergo iustum distributiuū est medium secundum aliquam proportionem, & similitudinem rationis. Maior patet, quia illud iustū quod consistit in quatuor termin

terminis, quorum primum se habet ad secundum, sicut tertium ad quartum, consistit in aliqua similitudine rationis, Minor patet ex præsuppositis, quia diximus quod iustum distributiuum est æquum: ergo requirit duos terminos, postea est iustum ad aliquid, ex quo requirit duos alios terminos, & sic erunt quatuor termini, scilicet duæ personæ, & duæ res quibus terminabitur proportionalitas & similitudo rationis in qua consistit iustum distributiuum. {ID ita esse.} Probat 26
idem alia ratione quæ sumitur ex parte dignitatis, & ex sententia omnium hominum qui dicunt iustum distributiuum oportere fieri secundum dignitatem personarum quibus fit distributio, ita vt qui maiorem habet dignitatem. plus habeat: qui minus, habeat minus. & ista est aliqua similitudo rationis. quare ex hac communi opinione iustum distributiuum consistet in aliqua proportionalitate & similitudine rationis: sed quanquam omnes in hoc conuenire videãtur, non tamen consentiunt, quænam sit illa dignitas secundũ quam debet fieri distributio, vel honorum, vel pecuniarum, & aliorum quæ diuidi inter ciues possunt. Sed quidam dicunt libertatem, vt populares: alij opulentiam, vt potentes: alij verò virtutem, vt in ciuitatibus quas optimates gubernant. Atque ex iis habemus quòd iustũ distributiuum est medium secundum aliquã proportionalitatem, & similitudinem rationis.

{ET quibus.} scilicet rebus vbi est æqualitas eorum quæ 27
distribuuntur. Et illa, scilicet quibus distribuentur, id est personæ quibus fit distributio. Notandum pro declaratione supradictorum, quòd similitudo rationis est æqualitas rationum, quam isti proportionem vel proportionalitatem vocant. Continet autem duas rationes, ratio autem est saltem in duobus, similitudo verò rationis in duabus rationibus. Exemplum primi. Inter duo & quatuor est ratio & respectus quidam quantitatis qui dicitur ratio dupla: similiter inter III. & VI. est ratio dupla. Verùm similitudo rationis continet saltem duas rationes, & quatuor terminos, Exemplũ huius secundi: sicut secundum ad quatuor, ita tertiũ ad sextum. Sunt enim hic duæ rationes, ex quibus resultat proportionalitas siue similitudo rationis, duas habens rationes, vt diximus, & quatuor. Notandum præterea quòd æquum duobus modis accipi potest, vno modo vt nec superet, nec superetur: alio

alio modo vt superet quidem, sed tamen seruet æqualitatem respectu personarum quibus distribuitur. Videtur ergo in iusto distributiuo cadere posse vtrunque æquum. Nam si sint personæ paris dignitatis, necessario seruabitur ibi æqualitas rerum distribuendarum, ita vt id quod dabitur, non superabit, nec superabitur. Consistit etiam in æqualitate rerũ: quarum altera superat, & altera superatur: tamen seruatur æqualitas respectu personarum, veluti si Achilli detur & Aiaci, & Achilles superet Aiacem in decimo. si dabuntur eis æqua secundum quantitatẽ, nõ seruabitur iustum: sed quanto Achilles superat in dignitate, tanto id quod ei additur superare debet. Cum ergo dupliciter sumatur æquum vel æquale, dixit Philosophus quòd si nõ sint æqui, scilicet in dignitate & meritis, non æqua habebunt, scilicet in quantitate, quia plus digno & plus merenti plus etiam debetur. Quòd si hoc pacto non seruetur æquum, exemplo, dicit Philosophus, nascuntur pugnæ, & discordiæ & querelæ, scilicet quãdo æqui in dignitate habeant non æqua in dignitate: aut econtra, nõ æqui in dignitate habent æqua in quantitate.

28 {IVSTVM igitur in similitudine.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquam declarauit quòd iustum distributiuum cõsistit in aliqua proportionalitate vel similitudine rationis: nunc ostendit qualis sit ista similitudo, afferendo duo. primũ quòd similitudo rationis cõsistit non solum in numero simpliciter & absolutè accepto, qui dicitur cõstare ex vnitatibus abstractis à rebus, sed etiam in numero rerum numeratarũ. exemplũ numeri primo modo sumpti, est vt iiij. v. x. exemplum secũdi modi, vt quatuor digiti vel quinque pedes, vt sunt etiã nummi, personæ, & alia similia. & hoc affert Philosophus vt hinc habeat quòd proportio siue similitudo rationis consistit etiã in rebus, & personis, ex quo innotescat quòd iustitia consistit in adæquatione secundũ talem proportionalitatem quam inferius declarabit. Notandũ quod similitudo rationum, (cum autem dico similitudinem rationũ, intersistit in numeris, & per se ex cõsequenti, & ratione ipsius numeri) fundatur in rebus numeratis. bene ergo Philosophus accepit non solũ numerum separatum, sed etiam res numeratas in quibus dicit consistere similitudinem rationis. Declarat vlterius quid est similitudo rationum,

rationum,dicendo quòd eſt æqualitas rationum,vt hinc habeat iuſtitiam eſſe adæquationẽ reſultãtem ex ſimilitudine rationum.Secundũ affert quòd ſimilitudo rationis conſiſtit ſaltem in quatuor minimis,id eſt ad minus in quatuor terminis.Poteſt etiã habere plures,quinq;,ſex,vel octo,decem, vt ſicut ſe habet hoc ad hoc,& hoc ad hoc,& ſic deinde:ita illud ad illud.verum in paucioribus quàm quatuor cõſtare nõ poteſt ſimilitudo rationum.& hoc etiã probat Philoſophus hoc pacto,Similitudo rationum diſiuncta conſiſtit ſaltem in quatuor minimis,id eſt ad minus quatuor terminis.Eodem pacto ſimilitudo rationum continua.At præter iſta non inuenitur alia ſimilitudo rationum:ergo omnis ſimilitudo cõſiſtit in quatuor terminis ad minus.Patet ratio per ſufficientem diuiſionem,& vtraque probari poteſt.Diſiuncta ſimilitudo rationum quam iſti diſcontinuam ſicut diſcretã appellant,dicitur illa quæ habet omnes terminos diſiunctos hoc pacto,vt ſicut ſe habet A ad B, ita C ad D. Hæc dicitur diſiũcta,quia nõ eſt aliquis terminus cõmunis:ſed omnes iſti quatuor ſunt diſtincti & ſeiuncti,vt in numeris,hoc pacto,ſicut ſe habet quatuor ad duo,ita duodecim ad ſex.In hac manifeſtè patet quòd ſunt quatuor termini.Continua verò eſt illa quæ videtur conſiſtere in tribus:tamen conſiſtit in quatuor,quia vnus terminus repetitur bis,vt oſtendit Philoſophus hoc pacto,ſicut ſe habet A ad B, ita B ad C. vel hoc pacto,ſicut ſe habẽt duodecim ad ſex,ita ſex ad tres.Patet ergo quòd in quatuor cõſiſtit terminis iſta ſimilitudo rationum, quæ dicitur continua,quia vnus eſt ibi communis terminus, ſcilicet ille qui repetitur bis,& ſic probatũ eſt quod omnis ſimilitudo rationum eſt in quatuor terminis. Notandũ quod ad hoc propoſitum numerus bifariã dicitur: omitto autem nunc numerum quẽ iſti appellãt numerantẽ,id eſt animam rationalem.Numerus igitur bifariã ſumitur,aut formalis, aut materialis. Formalis numerus eſt abſtractus ab omni materia ſecundũ rationem ſuam:dicitur autem conſtare ex vnitatibus abſolutis,nec applicatis alicui rei,& dicitur cumulatio vel congregatio,ſiue compoſitio vnitatũ:ſic enim Plato numerum definiuit.talis eſt numerus,circa quem verſatur arithmetica,vt oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum.Conſiderat enim arithmeticus numerum,vt numerus

eſt abſolutè,

est absolutè,& non vt est in tabulis ac talibus rebus,sed abstractum,& secundũ suam rationem formalem. Materialis autem numerus est qui numeratur:quãuis per hunc etiã numeramur:vt per quinque digitos possum numerare quælibet quinque,& videtur numerus materialiter oriri ex diuisione continui. Verùm cùm similitudo rationum cõsistat in vtrisque,tamen primò & principaliter consistit in numero abstracto,secũdariò in rebus numeratis:& hoc ex parte naturæ.respectu autem nostri primò similitudo rationum videtur esse vel cõsistere in rebus numeratis. Philosophus igitur attulit illud præsuppositum,quòd non solum in numeris est similitudo rationum absolutè,sed etiam in rebus numeratis.quibus,scilicet personis.& ea quæ,scilicet res.

29 { VT itaque se habet A terminus. } Cùm velit declarare Philosophus qualis est ista similitudo rationum in qua consistit iustum distributiuum,primò ostendit eam quomodo fit:deinde ostendit eam esse geometricam: postea declarat quod est geometrica disiuncta. Dicendum quòd iniustum oppositum iusto distributiuo exorbitat,& est alienum à tali proportionalitate siue similitudine rationum geometrica. Probat igitur in primis hanc sentẽtiam,quòd iustum distributiuum consistit in ea proportionalitate quæ est æqualitas rationum hoc pacto,scilicet quòd consistit in quatuor terminis:quorum sicut se habet primus ad secundum,ita tertius ad quartum:& promiscuè,& mutato ordine,sicut primus ad tertium,ita secundus ad quartum:& rursus sicut primus ad secundum,& tertius ad quartum,ita se habet primus cum tertio simul hoc totum:ad secundum cum quarto simul. Sententia hæc est,Sumantur quatuor termini,scilicet duæ res,& duæ personæ,sit Achilles dignitatis & meriti vt xij. Aiax vt vj.sint res duæ,scilicet vna pretij vt viij.altera vt quatuor, tunc sicut se habet Achilles qui est xij.ad Aiacem vj.est enim ratio dupla:ita se habet res viij.ad rem iiij.est enim ratio dupla.vel iisdem stantibus terminis promiscuè hoc pacto, Sicut se habet Achilles vt xij.ad rem viij.ita se habet Aiax vj.ad rem iiij.est enim proportio sesquialtera,vel similitudo rationum sesquialtera:ex duabus enim illis rationibus primò fit proportio dupla,& item ex duabus aliis fit proportio sesquialtera.

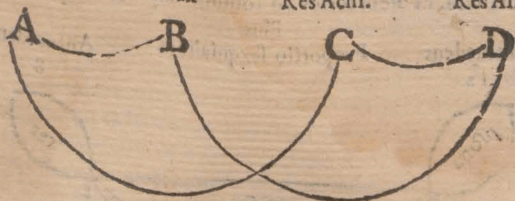

Ex hac igitur figura possunt illæ duæ proportiones deprehendi. sit etiam vt sicut persona veluti Achilles se habet ad personam, id est Aiacem, & res ad rem, ita totũ ad totum vt res, & persona simul ad rem & personam simul sumptam: puta sicut se habet Achilles xij. ad Aiacem vj. & res octo ad rem quatuor, est enim ratio dupla: ita se habet Achilles duodecim cum re sua octo, ad Aiacem sex cum re sua quatuor, est enim proportio vel ratio dupla. vnum enim totum continet xx, aliud verò x, vt ex figura percipi potest, & promiscuè se habet Achilles duodecim ad rem octo, vt Aiax sex ad rem quatuor, ita se habet Achilles duodecim, & Aiax sex: cõtinet enim hoc totum xviij. ad rem octo, & rem quatuor, continet duodecim. nam est proportionalitas sexquialtera.

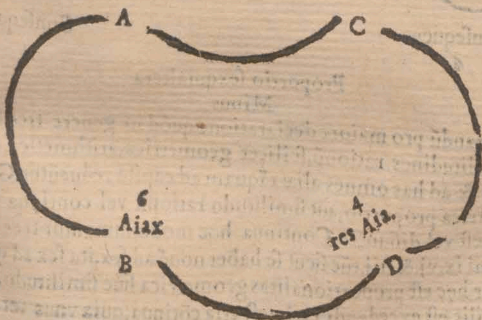

Ex hac etiam figura percipi potest proportio dupla,& sexquialtera., Et item totius ad totum,& dupla & sexquialtera

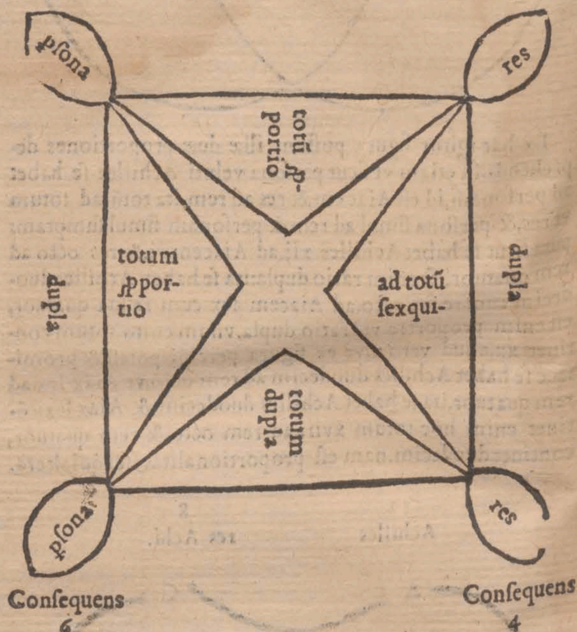

Notandũ pro maiore declaratione quòd in genere tres sunt similitudines rationũ,scilicet geometrica,arithmetica,musica.& ad has omnes aliæ tãquam ad capita reducũtur.Geometrica proportio,aut similitudo rationũ vel continua esse potest vel disiuncta.Continua hoc modo,sumantur tres termini ix.vj.& iiij.tũc sicut se habet nouẽ ad sex,ita sex ad quatuor hęc est proportionalitas geometrica siue similitudo,vbi similis est excedendi ratio:est etiã cõtinua,quia vnus terminus,

nus,ſcilicet ſex repetitur bis: eſt etiam ſexquialtera, quia maior numerus continet minorem cũ dimidio eiuſdem. Diſiunctè hoc pacto, ſumuntur xij. vj. viij.iiij.tunc ſicut ſe habent xij.ad ſex,ita octo ad quatuor, eſt enim ſimilitudo geometrica diſiuncta dupla. Similis eſt enim excedendi ratio dupla, & nullus terminus repetitur bis. Arithmetica verò ſimilitudo rationum.aut continua,aut diſiuncta:cõtinua,ſumantur octo, vj.iiij.quare vt octo ad ſex,ita ſex ad quatuor. Verũ viij.excedit ſex in ij.& vj,excedit iiij.in totidem:& differt à geometrica continua,quia ibi eſt ſimilitudo ſexquialtera, & ibi attenditur ꝙ ſimilis ſit ratio,hic verò ꝙ ſit idem exceſſus quantitatis.ſicut enim octo excedit in quantitate ij,ipſum vj:ita in eadem quantitate vj,excedit iiij. Verum proportio ſimilis non eſt.Nam octo ad vj,habet rationem ſexquialterã, & vj,ad iiij, habet rationem ſexqui alterã:ex quo cùm rationes ſint diſsimiles,non poteſt eſſe proportio geometrica:ſed cùm exceſſus in quantitate ſint ſimiles,ideo eſt arithmetica proportio, vbi quantitas attenditur. Diſiuncta quoq; fieri poteſt arithmetica hoc pacto,ſicut ſe habet xij.ad viij.ita vj.ad ij: & hic etiam apparet exceſſus ſimilis quantitatis,& eſt diſiuncta, quia nullus terminus repetitur bis,vt manifeſtè apparet. Eſt & alia, id eſt tertia quæ dicitur muſica, quæ oritur tribus terminis poſitis inter ſe, ita quòd ſicut ſe habet primus ad tertium, ita ſe habet exceſſus primi, quo excedit ſecundum ad exceſſum ij. quo excedit tertium,ſumantur vj.iij.ij.tunc vltra ſe habent vj, ad duo: ſic exceſſus quo vj.excedit iij.ad exceſſum quo iij.excedunt ij.at vj.ad ij,habent rationẽ triplam. Ter enim ipſum continet:ſic vj, cùm excedat tres, & iij. excedit ij in vnitate, ergo habebunt exceſſus ad exceſſum triplam rationem. Ternarius enim ad vnitatem habet rationẽ triplam,quia ternarius numerus vnitatem continet ter,& talis videtur eſſe ſimilitudo muſica:ſed primò ſimilitudo rationũ videtur competere geometricæ:deinde muſicæ:tertiò & remotè magis arimethicæ. Verùm vt ad geometricam reuertamur,triplex progreſsio vel coniunctio fieri videbatur hoc pacto. Sicut ſe habet primum ad ſecũdum,ita tertium ad quartũ.vel vt rebus & perſonis accõmodemus,ſicut ſe habet perſona ad perſonã,ita res ad rem. Item promiſcuè ſicut ſe habet perſona ad rem, ita perſona ad rem.Item totius ad totum,ſicut ſe habet perſona ad perſonam,

& res ad rem:ita persona,& persona simul ad rem,& remsimul,
& promiscuè sicut se habet persona ad rem, & persona rem,
ita persona & res simul,ad personam & rem simul. Verum ne-
mo molestè ferat,si ij termini sæpius repetuntur. Fit enim vt
apertius patefiat in his locis sententia Philosophi.

29 {TALEM autem rationum.} Declarat autem Philoso-
phus quod talis similitudo rationum in qua consistit iustum
distributiuum est geometrica, non autem arithmetica nec
musica, hoc pacto: Illa similitudo rationum, quæ ita habet,
vt primum ad secundum,ita tertium ad quartum, & item vt
primum ad tertium,ita secundum ad quartum,& item vt pri-
mum ad secundum,& tertium ad quartum, sic primum cum
tertio, & secundum cum quarto,est geometrica:sed ista quam
suprà attulimus,& in qua diximus consistere iustum distribu-
tiuum est huiusmodi:ergo &c. Talem scilicet in qua diximus
consistere iustum distributiuum.

30 {NON est autem.} Affert aliam sententiam Philosophus,
scilicet ꝙ illa similitudo in qua consistit iustū distributiuum,
est disiuncta,non autē continua.probatur, Illa similitudo est
disiuncta in qua non sumitur vnus terminus cōmunis: at ista
similitudo in qua cōsistit iustum distributiuū nō habet cōem
terminū:ergo est disiuncta,& nō continua.Maior patet.Minor
declaratur a Philosopho:quippe cui,id est persona: & quod, id
est res ipsa quæ distribuitur, non concurrunt vt possint fieri
vnus terminus.Sic igitur summo ordine habemus à Philoso-
pho primò ꝙ iustum distributiuum consistit in aliqua simili
tudine rationum.Secundò quòd in similitudine geometrica.
Tertiò quòd in geometrica disiuncta vel discreta,vt aiunt.

{INIVSTVM autem.} Nunc declarat Philosophus iniu-
31 stum oppositum aberrare à tali similitudine rationis, aut in
plus,aut in minus: vt superioribus exemplis ostendi potest.
Nam si iustum distributiuum consistit, vt Achilles xij. habeat
præmium viij.& Aiax vj.habeat præmium iiij.profectò iniu-
stum erit si x.tribuantur Achilli,duo Aiaci, vel econtrà: quo-
modocunq; enim aberrat à medio secundum talem similitu-
dinē rationū,vel in plus,vel in minus oritur ipsum iniustum.

32 {IN malis iniustus habet minus.} Qui patitur iniuriam
habet plus, sed videtur iniustus habere plus de bono: quia
minus malum videtur subire rationem boni, inquantum est
eligib

eligibile magis, vt ait Philosophus. { VNA species iusti. } sci- 33
licet distributiui. iustū igitur distributiuū cōsistit in similitudi
ne rationū geometrica disiuncta, siue discreta, vt isti appellāt.

De iusto commutatiuo. CAPVT IIII.

Estat autem id iustū quod fit in emendandis cōmerciis, tum iis quæ sua sponte faciunt ho 34
mines, quàm iis quæ inuitis ipsis efficiūtur. Hoc autē aliam habet speciem à priore. iustum enim distributiuū eorū quæ cōmunia sunt in dicta semper cōparatione rationū cōsistit, nam si è pecuniis publicis distributio fiat: eadem erit ratione quam habēt inter sese ea, quæ in rempublicam suam collata. & iniustū quod huic opponitur, id est quod à cōparatione rationum exorbitat. Iustum autem quod est in cōmerciis, est quidem æquū quoddam: & iniustum, iniquū. Sed non illa comparatione rationū, sed arithmetica, nihil enim refert, si probus prauo detraxerit, an prauus probo. neq; si adulterium
35
probus, an prauus cōmiserit: sed ad differentiam nocumenti, lex respicit tantū. & utitur ut æqualibus, si hic iniuriam facit, ille patitur: & si hic nocuit, ille est læsus. Quare in- 36
iustum hoc cùm sit iniquum, iudex æquare conatur. Nam cum hic quidē percussus est, aut occisus, ille uerò percußit, aut occidit: paßio atque actio diuisa est in partes non æquas, sed ad æqualitatem auferendo lucrum damni respectu redigere nititur iudex. Dicuntur enim hæc in tali- 37
bus, absolutè dicendo. atque quanquam hæc nomina quibusdam accommodata non esse uidentur, ut ei qui percußit, lucrum, & ei qui passus est, damnū: cùm tamen mēsurata fuerit paßio, hoc damnum, illud lucrū uocatur. Quare æquum quidem inter plures & minus, est medium. Lucrum autem 38
atq; damnū plus sunt, & minus. cōtrario modo, plus boni, & minus mali lucrum. contrarium autem damnum, quo-

rum medium est ipsum æquum, quod quidem dicimus esse iustum. Quare iustum emendatiuum, mediũ est inter damnum & lucrum. Quapropter & cùm controuersiam habent, ad iudicem ipsum confugiunt. Ire autem ad iudicem, est ire ad ipsum iustum, Iudex enim ut iustum est animatum suapte natura. & quærunt iudicem medium. Et uocant nonnulli *mediatorem, ut ipsum iustum assecuturi, si medium iustum consequantur. Medium ergo quoddam est ipsum iustum. si quidem & iudex medium est. Iudex autem ad æqualitatem redigit. Et perinde atque si linea in duas inæquales partes diuisa, id quo maior pars dimidium excedit abstulerit, minoriq; addiderit parti, cumq; totum diuisum fuerit duas in partes inæquales, tum suum aiunt habere: cùm æquum acceperint. Aequum autem medium est, inter maius & minus, in arithmetica comparatione rationum.

*μεσοδίκας

39 tionum. * Nam si sint duo æqualia, & ablatam ab altero quantumuis partem addideris alteri, talibus duabus excedit partibus alterum. si enim ablata fuisset, & non addita una sola parte excederet. Excedit ergo medium una. & ipsum medium excedit id à quo est ablatio facta, una. Hoc ergo cognoscemus & quidnam auferendum ab eo sit qui plus habet, & quid addendum sit ei qui minus habet. Id quo medium excedit, addendum est ei qui minus habet. id autem auferendum à maximo est, quo exceditur medium. Sint æquales lineæ tres, a, b, c, d, e, f, atque ab a b, pars auferatur a g, & addatur ipsi lineæ e f, sitq; illa h e. Quare tota linea h e f excedit g b lineam parte h e, & parte c k. Excedit ergo mediam c d lineam h e parte. Est autem hoc in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum, & quale: & patiens pateretur

*Græcus codex sic habet διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον, ὅτι δίχα ἐστίν ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι δίχαιον. ὁ δικαστὴς, διχαστής.

40 hoc, & tantum & tale. Nomina autem hæc (damnum, inquam,

quam, & lucrum) ex ijs contractibus quos sua sponte faciunt homines tracta sunt. Qui enim emendo, uendendo, 41
cæteráque agendo quæ lege concessa sunt plus habent quàm suum, ij lucrari: qui minus quàm in principio, ij damnum pati dicuntur. Sed qui neque plus, neque minus habent, sed sua per seipsa sunt facta, ij se sua inquiunt habere, & neque damnum pati, nec lucrari. Quare iustum medium est, in= 42
ter lucrum quoddam & damnum (quæ fiunt inuitis hominibus) æquale, inquam, & prius & posterius habendo.

COMMENT. 54

RESTAT autem id iustum.} Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm superius diuisit iustitiam particularem in duas partes, scilicet in distributiuam & correctiuam commerciorum, & etiam distributiuam quæ versatur circa munera publica distribuenda pluribus declarauit: nunc docet de altero membro, id est de iustitia correctiua commerciorum. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima ostendit quòd hæc iustitia est medium secundum proportionalitatem arithmeticam, & quòd est medium inter lucrum & damnum. In secunda ostendit quonam pacto ea sit medium secundum talem proportionalitatem arithmeticam. In prima autem parte narrat Philosophus primũ quod est vna alia species iustitiæ diuersa à distributiua, & declarat quid ad illam pertinet, vt ostendat, quid interest inter correctiuam & distributiuam, deinde quid pertinet ad illam correctiuam ex quo etiã patet vtriusque differentia. Post hæc affert sententiam quandam de iusto tali correctiuo, scilicet quòd istud iustum est medium inter damnum & lucrum, & hũc ordinem in prima parte seruare videtur vt patebit. Dicit igitur in primis quod est alia species iustitiæ diuersa à prima, cum consistat in correctione commerciorum: hæc autem dupliciter fieri possunt, aut inuitis nobis, vt suprà ostendit, & nunc tangit, & tale iustum non consistit in similitudine rationum geometrica quæ seruatur in iusto distributiuo cùm res communes distribuuntur. Nam si fiat distributio iuste ex pecunia publica: seruabitur proportionalitas geometrica, vt qui con-

tulit plus,etiam plus ei tribuatur,& minus ei qui contulit minus,vt superioribus exẽplis patere potest. At correctiua non seruat talem proportionalitatem, sed eam quam nunc ostendet.{AT iustum id.}declarat quòd istud iustũ quod est quoddam æquum non simpliciter,sed quoddam, istud inquam consistit proportionalitate arithmetica. Probatur. Vbi æquum non respicit rationẽ personarum, sed solum qualitatẽ damni & lucri, profectò ibi æquum & iustũ in arithmetica consistit, non autem in geometrica. At æquum & iustũ correctiuũ non respicit qualitatem personarum,sed quantitatem damni & lucri:ergo tale iustum correctiuum consistit in similitudine rationum arithmeticæ.Maior est clara.Nam in geometrica proportionalitate,& distributiua iustitia,attenduntur res, & personæ, & in hac arithmetica & correctiua respicitur quantitas excessus, qua excedit vna pars aliam, vel numerus numerum vt adæquatio fiat secundum arithmeticam proportionẽ. Minorem videtur probare Philosophus exemplis:cum enim corriguntur commercia hominum, qui corrigit non considerat qualitatem personarum: sed quantitatem rerum circa quas factum est commercium,scilicet damnum,qua quantitate superat lucrum,& redigit & lucrum & damnũ ad æqualitatem. Item affert aliud exemplũ:vt si sit percutiens & percussus,vel interficiens & interfectus, non respicit personas iudex, sed damnum inter pulsationem actiuam & passiuam, quod inæqualitas dicitur,quam iudex per hãc speciẽ iustitiæ ad æqualitatem redigit,non respiciendo personas nisi per accidens eueniat. vt si quis pulsauerit constitutum in magistratu punietur maiori pœna quàm si priuatum pulsauerit, & in tali casu respicietur persona:sed per accidens fit,vt inferius patebit. Post hæc Philosophus pro declaratione minoris remouet cauillationem quandam. Nam potuisset dicere aliquis, tu appellas lucrum si quis pulsauerit,& damnũ si pulsatus fuerit:at in his rebus non dici debet lucrum vel damnum,sed in pecuniis potius,& similibus rebus. Ad hoc respondet Philosophus quòd nonnullis videtur quòd non possit dici: ego tamen ostendo quomodo possit dici vtendo istis terminis simpliciter. Nam antequàm fuerit mẽsurata actio vel passio,& inæqualitas,non videtur esse ibi lucrum vel damnum:sed cùm mensurata fuerit,statim videtur ibi esse damnum & lucrum,& posse dici,vt

qui

qui amisit oculum habet damnum cùm amiserit oculi commoditates. At damnum refertur ad lucrum: ergo si passio dicetur damnum, actio dicetur lucrum, vt patet.

{NIHIL enim refert.} respectu personarum: scilicet. 35

{VTITVR illis.} Personis in eadem æqualitate. Passio 36
atque actio est vna & eadem res: & ista tota actio atque passio diuisa est in partes inæquales, & vt respicit agentem dicitur actio, vt verò patientem passio: vt in libro Physicorum ostendit Philosophus.

{AVFERENDO lucrum.} Quia amisit oculum punito 37
illo à iudice qui effodit, videtur quodammodo oculum recepisse. Notandum quòd hoc iustum correctiuum consistit in arithmetica proportionalitate, quia non respicit personas, sed tantum inæqualitatem rei, scilicet qua res rem excedit alteram, & reducit ad æqualitatem. At verò iustum distributiuum personarum habet rationem eo modo quo suprà diximus.

{QVARE æquum.} Affert Philosophus ex supradictis 38
vnam sententiam, scilicet quòd iustum hoc est medium inter damnum, & lucrum: & eam probat duabus rationibus. Prima, æquum huius correctiuæ iustitiæ est medium inter damnum & lucrum: at iustum correctiuum est æquum: ergo est medium inter damnum & lucrum. Secunda ratio, Iudex est medium inter plus & minus, quorum alterum est lucrum, alterum damnum: at iudex est quodammodo iustum tali iustitia, quia iustum est medium inter lucrum & damnum: ergo iustum correctiuum est medium, & cætera. Patet ratio, quia iudex est medium quoddam inter plus & minus: & cùm nascitur controuersia, statim currit ad iudicem, tanquam ad quoddam medium, & animatum iustum quod æquat inæqualiter se habentia ac si esset vna linea in partes diuisa inæquales: tunc si auferatur à maiore, & addatur minori, dicere solemus quòd vterque illorum habet rem suam, id est æqualitatem, & ideo tale iustum videtur consistere in eo vt quasi aliquod totum diuidatur in partes æquales. Vnde & nomen sumpsisse videtur. Nam apud Græcos δίκαιον, δίχα dici videtur verso χ in κ quasi duatim & diuisim, vt ita loquar. Græcè enim διὰ τοῦτο καὶ ὀνομάζεται δίκαιον ὅτι δίχα ἐστίν. Ex his patet quòd iustum correctiuum est medium inter

plus & minus,& lucrum & damnum secundum proportionalitatem arithmeticam,sua natura,id est secundum suam naturam:quia quando fit contra naturam non est vere iudex, nec proprie appellandus iudex.

39 {AEQVVM autem medium est.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit quo pacto inuenitur medium tale iustitiæ correctiuæ, quod est inter plus & minus secundum similitudinem arithmeticam. hoc autem declarat similitudine quadam afferendo lineas,quarum exemplo istud medium innotescere possit. Dicit ergo quòd si sint duo æqualia,puta viij. & viij.& ab altero auferatur vna pars, vt duo : hæc pars aut addi potest alteri viij. aut non.si addatur, tunc fient x. & excedet alterum diminutum quod remansit vj.in duabus partibus, id est bis duobus. Quòd si essent ablata ei,& non addita alteri in vna tantum parte & dualitate, alterum diminutum, id est sex excederet. quòd cùm sit ei addita superat medium in vna parte,id est dualitate, medium verò excedit illud diminutum in altera dualitate. Quare auctum excedet diminutum in duabus partibus & dualitatibus cùm sit x. & illud vj.& sic erunt inæqualia.quòd si velimus ad æqualitatem mediumq; redigere, tunc auferenda est pars illa qua excedens superat medium, id est vna dualitas,& addenda ei quod tali parte & dualitate deficit à medio, & sic fiet æquatio,& medium inuenietur. Sed vt clarius intelligatur sumantur lineæ, sint tres lineæ æquales, quarum vna appelletur A B, altera C D, & alia E F, & C D sit media ad quam iudex tanquam signum respiciens, superiorem lineam diminutam, ad inferiorem auctam, id est excessum & defectum ad æqualitatem reducere debet. Auferatur ergo à prima linea A B vna pars,scilicet A G, & addatur tertiæ quæ dicitur E F,& media relinquatur intacta.Et illa pars quæ additur sit H E. Ex his sequitur ꝙ linea aucta quæ vocatur H E F superet lineam diminutam vocatam G B in duabus partibus, scilicet vna quæ dicitur H E, alia quæ vocatur E K, & est æqualis priori parti. Mediam verò lineam C D quæ permansit intacta superat in vna tantùm parte, scilicet eam quam habuit ex diminuta linea. Cùm ergo excedens linea excedat inferiorem in duabus partibus æqualibus,& medium in vna, iudex cùm voluerit redigere ad æqualitatem respiciens mediam

diam:auferet ab excedente illam partem qua mediam excedit,& addet inferiori : & sic fiet æqualitas & adæquatio, vt in figura patet.

A ij G iiij B

C D

H ij E ij K F

{EST autem hoc.} 40

Cùm antea Philoſophus viſus ſit declarare mediũ ſecundum arithmeticam proportionalitatem quod verſatur circa eaſdem res: nunc verò oſtendit, quòd hoc pacto ſumitur circa res diuerſarum artium, ſcilicet ſecundum proportionalitatem,& ſimilitudinẽ arithmeticam. Probatur : ſi hoc pacto non inueniretur medium in rebus diuerſarum artium, tunc deſtruerentur ipſæ artes. Conſequens abſurdum,ergo & antecedens. Patet ratio, quia artium alia eſt præſtantior alia, & opus preclarius facit.quòd ſi inter opera non fieret adæquatio, deficerent profectò artes, quia præclarior artifex nollet permutare ſuum opus præclarius cùm alterius artificis opere viliore : niſi agens, id eſt ille qui habet opus quo alius indiget,ageret quantum & quale : patiens, id eſt ille qui indiget tali opere pateretur, id eſt ſuſciperet tantum & tale. Notandum quòd Philoſophus per agens intelligit eum artificem qui habet aliquod opus quo alius indiget:per patiens intelligit eum qui indiget eo, & ſuſcipit tale opus. Itaque in permutatione operum quæ fiunt in artibus: fit vt vterque poſſit eſſe & agens & patiens diuerſis reſpectibus. ſit faber & ſutor : opus fabri ſit domus, ſutoris calceus. Faber igitur facit domum qua ipſe non indiget, & ſic dicetur agens. Vt autem indiget calceo,dicetur patiens, eodem modo ſutor. Commutatio igitur cùm fiat inter duas perſonas, & vtraque dat & ſuſcipit, ex quo vtraque videtur eſſe agens & patiens diuerſis reſpectibus, vt dictum eſt. Dicit præterea Philoſophus, & vtitur iis terminis, ſcilicet tantum & tale, quantum & quale : quia cùm fiant varia opera, oportet vt in permutando redigantur ad aliquam æqualitatem : vt ſi de ſe vnum opus non ſit ita perfectum ſicut aliud, oportet vt accipiantur tot illius generis, vt adæquent perfectionem alterius:& ſic vnum opus euadat tantum quan-

tum alterum, & etiam tale.

41 {NOMINA autem hæc.} Declarat Philosophus originem istorum nominum, scilicet damni & lucri. & dicit quòd hæc nomina sunt orta ex ijs contractibus quos faciunt homines sponte sua, vbi propriè dicitur lucrum & damnum: postea translata sunt talia nomina per similitudinem quandam ad commercia quæ fiunt inuitis hominibus, in quibus non conceditur tale lucrum à legibus, cùm fiat in damnum & læsionem alterius, & ideo ad æqualitatem redigi debet, quod fit cùm quispiam æquum & prius & posterius habet, id est quod erat prius antequam inferretur læsio, & est posterius cùm ad æqualitatem rediguntur contrahentes, & in pristinā formam restituuntur quoad fieri potest. Et visus est Philosophus loqui in hac parte iustitiæ commutatiuæ de commerciis que inuitis sunt. vt furtum, adulterium, verberatio: in sequenti capitulo videtur loqui de voluntariis.

42 {PRIVS.} Aequum quod erat prius antequam maleficium fieret, & inæqualitas.

43 {POSTERIVS.} Scilicet quòd redactum est ad æqualitatem à lege vel iudice postea quàm factum est illud maleficium, ita vt in ordine prius sit æquum, quia vnusquisque sua habet. deinde orta est inæqualitas ob maleficium ab altera parte commissum in damnum alterius: præterea posterius est æquum, cùm illa inæqualitas redigitur ad æqualitatem. Dubitatio oriri videtur: quia dictum est iustitiam consistere in medio ipsius rei: & si hoc est, tunc definitio virtutis assignatæ non videretur ei competere, cùm sit mediocritas consistens in medio rationis, vt antea patuit. Hanc dubitationem, vt arbitror, soluere possumus distinguendo de medio, quod duplex esse videtur: vnum, scilicet rationis determinatum à recta ratione, vt non excedat neque deficiat: alterum rei, cuius effectrix est ipsa iustitia. In medio primo modo sumpto consistit omnis virtus, & etiam ipsa iustitia. Et sic competet ei definitio virtutis assignata, tamen non obstat quin sit etiam medium rei inquantum eius est effectrix. Est igitur in medio rationis secundum essentiam suam: est præterea medium rei inquantum est eius effectrix, aut secundum similitudinem rationum geometricam in distribuendo, aut arithmeticam in commutando.

De

De repaßione, numo, & indigentia.

CAPVT V.

Videtur autem nonnullis & ipsa repaßio sim
pliciter esse iustum, ut Pythagorici censue 44
runt, qui quidem absolutè definientes iustum,
repaßionem esse dicebant. Verum repaßio,
*nec ad distributiuum iustum, nec ad emendatiuum accom=
modatur. Quanquam eam ipsam & Rhadamanti ipsius iu=
stum asserunt esse.

Si quæ fecerit, hæc etiam patietur & ipse,
Iudicium fuerit perrectum, atque exitus æquus.

45 Persæpe enim discrepat, nam si quis magistratum ge=
rens percusserit quempiam. non decet eum repercuti. Et si
quispiam eum qui magistratum gerit. repercusserit, is non
solum repercutiendus est, uerum etiam supplicio afficien
dus. Præterea multum inter se differunt, id quod sponte, &
id quod inuitus quispiam fecit. 46 Sed in societatibus com
merciorum, tale iustũ (repaßio inquam) per cõparationem
rationum, & non per æqualitatem continet ciuitatem. Ciui
tas enim tum conseruatur cum retributio fit ut comparatio
flagitat rationum. nam homines aut reddere malum quæ=
runt, quod ni faciant, seruitus esse uidetur. aut retribui si=
bi bonum, quod nisi fiat, actus dandi beneficiumq; non fit,
at ciuitates his conseruantur. Quamobrem & Gratiarum
templum in ciuitate media condunt, ut retributio sit. hoc
enim gratiæ proprium est. Nam is qui suscepit, submini-
stret uicißim ei qui munus contulit, & ipse rursus incipiat
conferre oportet. Coniunctio autem quæ per diametrum est, 47
facit eam retributionem quæ per comparationem rationum
efficitur. hoc pacto, sit Aedificator quidam a, Sutor autẽ b,
Domus in c, & calceus collocetur in d. Aedificatorem igi=
tur à

* Grecus codex plus habet. οὐκ ἐφαρμόττει, οὔτε ἐπὶ τὸ νόμιμον, οὔτε ἐπὶ τὸ πολιτικὸν δὲ λέγω τὸ κοινωνικόν. τὸ δ᾽ ἀντιπεπονθὸς, οὐκ ἐφαρμόττει. β. id est non conuenit neque iustitiæ vniuersali. neque particulari. Particularẽ enim voco politicam, quæ res cõmunicat: mutuũ enim pati neq; ad distributi. b.

tur à sutore accipere opus illius, & ipsum illi suum dare oportet. Si igitur primum sit id iustum quod comparatione rationum est æquũ, deinde repaßio fuerit, erit quod dicitur. sin minus, non erit æquum, neque constabit societas. Nihil enim prohibet unius opus alterius opere præstabilius esse.
48 Hæc igitur ad æqualitatem redigantur oportet. Est autem hoc & in cæteris artibus. Etenim è medio tollerentur, nisi agens ageret, & quantum & quale, & patiens pateretur hoc, & tantum & tale. Non enim duobus ex medicis fit societas, sed ex medico atque agricola, & ex diuersis omnino, ac inæqualibus, uerũ hi redigantur ad æqualitatem
49 oportet. Quapropter ea uniuersa quorum est permutatio,
50 inter sese comparabilia quodammodo esse oportet. Pro quo numus in usum hominum uenit, & fit quodammodo medium. metitur enim cuncta, quare & nimium atque parum,
51 quotnam calcei domui uel uictui sunt æquales. Oportet igitur quod est ædificator ad sutorem, tot pro domo, uel alimento calceos esse, quòd si hoc non fuerit, non erit permutatio, neque societas. hoc autem non erit, si non æqua quodammodo fuerit. oportet ergo aliquo uno mensurari cuncta, sicut & antea diximus. Hoc autem est reuera quidem indigentia ipsa, quæ omnia continet. Nam si non indigeant, aut non similiter, non erit permutatio, aut non eadem erit. Numus autem ex instituto factus est, ut pro indigentia sit. Et propterea nomen hoc habet, quod non natura constat, sed lege. Et in nobis est situm ipsum mu-
52 tare atque inutilem facere. Erit igitur tunc repaßio, cùm redacta fuerint ad æqualitatem, ut quod est ad sutorem
53 agricola, id sit opus sutoris ad agricolæ opus. Oportet autem in figuram comparationis rationum ducere, cùm permutare uoluerint. Sin minus, alterum extremum excessus

ſus habebit utroſque. Sed cùm habent ſua, ſic æquales & ſocij ſunt, quia hæc æqualitas in ipſis fieri poteſt. Atque ſit 54
agricola quidem a, & alimentum c: ſutor autem b, & opus ipſius quod in æqualitatem iam eſt redactum, d. Quòd ſi hoc pacto non eſſet repaſsio, non eſſet ſanè ſocietas.
Ipſam autem indigentiam continere, ut quidam unum, hoc 55
ſanè declarat. Cum enim aut ambo ſeſe non indigent mutuo, aut aliter, non fit permutatio: ſicut fit, cùm eius quiſpiam indiget quod habet ipſe: ut uini, pro quo dat ille triticum exportandnm. Oportet igitur hæc redigi ad æqualitatem. Quòd ſi nunc non indigeat, numus quaſi uas inter cedit pro permutatione futura, ſi ipſa indiguerit fore. Liceat enim oportet hunc afferenti accipere. Patitur igitur idem & ipſe. Non enim ſemper æquale poteſt. attamen magis ipſe perſiſtere ſolet. Idcirco definitæ ſint pretio res omnes oportet. ſic enim erit permutatio ſemper. quæ ſi erit, ſocietas erit. Numus igitur ut menſura, res ipſas metiendo, redigit ad æqualitatem. Etenim neque ſocietas fuerit ſine permutatione, neque permutatio ſine æqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura. Atque re quidem uera fieri nequit, ut ea quæ adeò differunt conueniant communi menſura. attamen indigentiæ ratione ſatisfieri poteſt. Vnum quid igitur eſſe oportet, atque hoc ex ſuppoſitione. quapropter numus uocatur. Hic enim facit ut omnia 56
menſura conueniant: menſurantur enim omnia numo. Sit 57
domus quidem a, *unciæ autem decem b: & lectica collocetur in c. Atque a quidem dimidium ſit ipſius b, ſi pretium domus quinq; unciæ ſint, aut æquale: c autem, id eſt lectica, ſit pars decima ipſius b. Patet igitur quot lecticæ domui ſunt æquales, ſunt enim quinque. Hoc autem modo permutatio erat antea quàm eſſet numus. nihil enim intereſt ſiue

* μναῖ δέκα

lecticę

lecticæ quinque, siuè pretium quinq; lecticarum detur pro
domo. Dictum est igitur quidnam sit iustum atq; iniustum.
58 His autem determinatis, constat iuris actionẽ medium inter
hæc esse, agere, inquam, ac pati iniuriam. Alterum enim est
59 plus habere, alterũ minus. Iustitia autem non eodem modo
quo priores uirtutes mediocritas est: sed quia medij est, hoc
60 est æqui. iniustitia autem extremorum. Et iustitia quidem est
qua iustus dicitur actiuus, electione iusti, atq; distributiuus
& sibijpsi ad alium, ac alij ad alium. non hoc pacto ut com=
modi quidem plus sibi tribuat, & proximo minus, incom=
modi autem contrà. sed æqui. quod ex comparatione ratio=
num emergit, & alij simili modo ad alium. iniustitia autem
61 contraria iniusti. Hoc autem est excessus & defectus com=
modi uel incommodi, contra comparationem rationum.
quapropter iniustitia exuperatio est, & defectus, quia est
62 exuperationis & defectus: in se quidem exuperationis eius
quod est simpliciter commodum, & defectus eius quod est
incommodum. In alijs autem in toto quidem similiter, eius
63 profecto quod à comparatione rationum exorbitat, ut con=
tigerit. Iniuria autem minor quidem est iniuriam pati, ma=
ior autem iniuriam facere. De iustitia igitur ac iniustitia,
quænam sit utriusque natura, sit dictum hoc modo. Simili=
ter & de iusto uniuersaliter, atque iniusto.

COMMENT.

44 VIDETVR autem nonnullis & ipsa repasio. } Hoc est
quintum capitulum huius primi tractatus, in quo Phi-
losophus affert opinionem Pythagoreorum de iustitia, &
eam refellit, & simul ostendit quomodo iustum sit medium:
diuiditur autem in quatuor partes, quæ suis locis pate-
bunt. In prima igitur afferendo sententiam Pythagoreorum,
dicit quod videtur quibusdam iustum non aliquod, sed sim-
pliciter omne iustum esse repassum vel econtra passio-
nem. Hanc sententiam reprobat Philosophus hoc pacto, Id
quod

quòd non accommodatur nec iusto distributiuo, nec correctiuo, sed discordat ab vtroque, non est iustum vt illi dicebant: sed econtrà pasio est huiusmodi, quia non accommodatur iusto distributiuo, nec correctiuo, sed discordat eo modo quo illi ponunt. ergo econtrà pasio non est iustum. Maior patet, quia duę sunt species iustitiæ, vt vidimus, vna distributiua, alia correctiua, vnde & iustum duplex, scilicet distributiuum, & correctiuum. Id igitur quod discordat ab vtroq;, non erit iustum. Minorem probat Philosophus, & primò quòd discordat à iusto distributiuo: quia fieri non potest vt quis eadem patiatur quæ contulit in rempub. vt si quispiam patriam seruauerit, quid econtrà patietur vel suscipiet à republi. vt par gratia referatur? Probat vlterius quod non accõmodatur, vel potius discordat econtrà pasio à iusto correctiuo. Nam fieri potest vt quispiam percusserit hominem in magistratu constitutum: tunc iste non patietur eadem, imò luet pœnas, & plus patietur. verũ secundum nos debebat eadem pati. Item in magistratu cõstitutus si percusserit aliquẽ priuatum: tunc iste non eadem econtrà patietur, quod debebat fieri per vestrũ iustum. quare patet his exemplis quòd econtra pasio vestra discordat à iusto etiam commutatiuo vel correctiuo. Affert etiam vlterius ad suum propositum ostendendum, ꝙ magna interest vtrum quispiam sponte an inuitus agat. Si autem iustum esset econtra pasio, tunc quomodocunq; ageret aliquid & inferret, semper econtrà pateretur eadem: at qui inuitus fecerit non punitur à legibus: ergo absurdum est iustum esse econtrà pasionem, & sic malè dicebant Pythagorici, ꝙ iustum simpliciter nihil aliud est quàm econtrà pasionem, & adeò credebant hoc, vt dicerent iustum Rhadamanti, non esse nisi tale, accommodantes Hesiodi carmen, qui dixit quòd si quis patietur ea quæ egit, tunc rectè iustum fit.

{DISCREPAT.} Scilicet à iusto distributiuo & corre- 45
ctiuo eo modo quo diximus. Notandum ꝙ sicut dicit Philosophus, Pythagorici definierunt iustum econtrà pasionem. Nam iustum vt omnes asserunt, est æqualitas quædam, id est vult vt personæ vel res redigantur ad æqualitatem. Pythagorici verò errarunt in hoc quòd accommodant econtrà pasionem omni iusto, & nõ bene fecisse videntur sic simpliciter, & sine distinctione vlla definiendo iustũ, tamen accommodatur

econtra

econtra paſsio alicui iuſto: nam videtur habere locum in aliqua parte iuſtitiæ commutatiuæ, ſcilicet præſertim in ea quæ verſatur circa commercia voluntaria quæ fiunt in communi ſocietate, vt apparebit. Dubitatur quia Philoſophus videtur ſibi repugnare. Nam ſuperius dixit in iuſto correctiuo quòd iudex reſpicit iniurias, & non conditionem perſonarũ, & ideo dixit illud iuſtum conſiſtere in arithmetica proportionalitate, quæ non reſpicit qualitatem perſonarum. Hic autem dicit, & affert exemplum in iuſtitia correctiua, vbi attenditur dignitas, & qualitas perſonarum: vt ſi quis percuſſerit virum in magiſtratu conſtitutum, non ſolùm repatitur econtra, ſed etiam magis punitur. Dicendum ad hanc dubitationem quòd Philoſophus loquitur ibi de iis quæ cõmuniter eueniunt. Prætereà videtur ibi accipere priuatas perſonas. at ſi quis percuſſerit virũ in magiſtratu conſtitutũ, non punitur, quia perſonam illam tanquam priuatam percuſſerit, ſed quia videtur percuſsiſſe rempub. cùm ille publicam perſonam gerat, vt apparet exemplo allato.

46 {SED in ſocietatibus.} Hæc eſt ſecunda pars huius capit. in qua Philoſophus reprobata ſententia Pythagoricorũ, nunc oſtendit quòd iuſtum iſtud Pythagoricorũ, id eſt econtra paſſio, verificatur in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea quæ conſiſtit in commerciis hominum: deinde declarat formam iuxta quam dicetur ꝙ iuſtum eſt econtra paſsio. Probat igitur primò hoc pacto: Id quod in commutando ſecundum ſimilitudinem rationis, & non iuxta æqualitatem continet, & conſeruat ciuitatem, eſt iuſtum correctiuum cõmerciorũ. At econtrà paſsio eſt huiuſmodi: ergo econtrà paſsio eſt iuſtũ correctiuum. Patet ratio ex ipſo Philoſopho qui dicit ꝙ econtrà paſsio eſt iuſtum correctiuum, non autem ſimpliciter iuſtum, vt volebant Pythagorici, & ſecundum æqualitatem, vt oculum pro oculo, vel manum pro manu. Verùm ſi dixiſſent vel intellexiſſent econtrà paſsionem ſecundum ſimilitudinem rationis vt nos ponimus, non erraſſent: quia ciuitas conſeruatur cùm ſit retributio & repenſio ſecundum ſimilitudinem rationis, vt ſi quis intulerit malum, reportet ſecundum ſimilitudinem rationis malùm à lege: ſi bonum etiam reportet bonum & gratiam. vnde & templum Gratiarum in ciuitatibus condere ſolent: ad quod reſpicientes meminerunt gratiarum

tiarum, & referunt gratias bene meritis, & recōpensationem inuicem pro beneficiis, vt & ille rursus & cōferre beneficia incipiat, & iterū reportare, & in his consistit econtrà passio non iuxta æqualitatē, sed iuxta similitudinē rationum: quia si das mihi opus tuum, nō reddam tibi opus meum; quia forsan non indiges illo, sed reddā æquiualens illi. & sic patet ꝙ econtrà passio est iustū correctiuum non iuxta æqualitatē, vt videbantur intelligere Pythagorici. Nam quæ societas vel commutatio ex æqualibus fieri potest? Non enim ex duobus medicis fieri societas solet, & commutatio inter ea quæ sunt eiusdem artis, sed ex diuersis & inæqualibus cùm rediguntur ad æqualitatem secūdum similitudinem rationis. Nam circa iustitiam commutatiuam semper quidem oportet esse æqualitatem rei ad rem, non tamē actionis & passionis, quod importat contra passum: sed in hoc oportet adhiberi proportionalitatem, vt fiat æqualitas rerum, eo ꝙ actio vnius artificis maior est quàm actio vel opus alterius. vt si faber dat sutori domū, non sutor reddat ei domū: nec si dat ei vnam domum reddat vnum calceum minoris pretij, sed calceus secundum similitudinem rationis, id est vt tot sumantur calcei vt æquent pretiū domus: & sic fiet recompensatio & retributio, & econtrà passio iusti commutatiui, vt nunc inferius ostendet Philosophus.

{CONIVNCTIO autem.} Cùm velit declarare Philosophus illam formulā similitudinis rationum secundum quam fit econtrà passio iusta. sumit diuersos artifices, & diuersa opera, inter quæ iusta commutatio fieri possit. Sumantur igitur quatuor elementa, A, B, C, D & A sit faber, B sit sutor, C domus, D calceus: ponantur in forma vel figura quadrati, vt primo A faber, & ex opposito per rectam lineam B sutor. Deinde sub A fabro per rectam lineam sit C domus, eius opus: & sub B sutor ponatur D calceus oppositus domui per rectam lineam deinde intelligamus duos diametros, vnum ab A in D, alium ab B in C. ex qua coniunctione per diametrum statim apparebit iustum quod est econtrà passio, & retributio, & recompensatio secundum similitudinem rationum hoc pacto, Vt cùm faber sit præstantior artifex, sit vt vj. quàm sutor qui sit vt iij. & opus quoque fabri, scilicet domus sit iiij. & calceus ij. tunc fiat coniunctio per diametrum hoc pacto: si fiant calcei æquales domui, vt sicut se habet faber ad sutorem, ita do-

mus ad calceum: sed faber ad sutorem habet rationem duplam: ita etiam domus ad calceum. Vnde æquentur calcei cum domo secundum similitudinem rationis, vt tot calcei sumantur vt æquent domum: deinde fiat coniunctio per diametrum vel econtrà passio quæ erit si faber habebit æquiualentes calceos, & sutor domũ: nam prius oportet vt æquentur res commutandæ, deinde fiat econtrà passio, & commutatio per diametrum, quæ erit iusta, si opera æquata erunt, non secundum æqualitatem, vt vnum ad vnum, veluti vna domus ad vnum calceum: sed si æquatæ fuerint secundum similitudinem rationis, vt tot sumantur calcei, vt æquent domum.

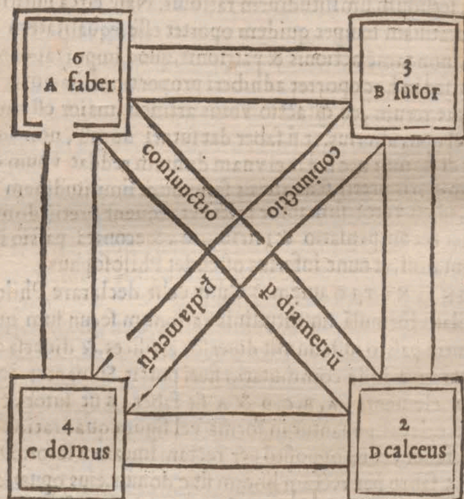

Qua adæquatione facta secundum debitam proportionalitatem oritur iusta commutatio, & econtrà passio, & vterque agit, & patitur, & affert, & suscipit æquiualens, id est agens agit quantum & quale, & patiens patitur tantum & tale, id est faber, qui est agens conferendo domũ, & patiens suscipiendo calceos: & item sutor qui agens conferendo calceos, & patiens suscipiendo domum, & vterque agit tantum & tale, quantum & quale patitur, id est suscipit, & sic etiam patitur,

tur,quantum agit,& hoc in rebus operibúsque diuersis, & inter artifices diuersos inter quos cadit propriè commutatio & huiusmodi conuentiones:non enim ex duobus medicis,sed ex medico & sutore,& fabro fit societas, vt apparet in figura, & textu Philosophi.

{AD æqualitatem.} Scilicet per diametrum. 48

{QVAPROPTER omnia quorum est permutatio.} Hæc 49 est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus cum antea declarasset formulam rationũ in qua fit ecõtra passio:nũc ostendit quomodo in permutationibus dicta formula poterit obseruari:& primò declarat ea omnia quorũ est permutatio esse talia,vt inter se comparari possint.Non enim linea & lapis cõparantur inter se nec permutari possunt. Res autẽ quæ permutantur, et si sint variorum generum,tamen propter indigentiam humanã comparantur secundum cõmunem mensuram, quæ est ex instituto & impositione hominum, non ex natura. Id autem est nummus,qui rebus mensuram ponit, & æstimationem.& propter hoc numinus in vsum venit, ideo fit quodam modo medius nummus.Nam est inter res permutandas, quarũ altera est maioris pretij,altera minoris.deinde per mẽsuram nummi illæ res inæquales ad æqualitatem rediguntur. Ex quo fit,vt nummus metiatur,quotnam calcei sint æquales domui.Mensurat enim domum, & item calceum, & sic nummus æquabit,quia tot calcei addentur,vt æquales sint domui.

{QVODAM modo.} Id est aliqua ex parte. Ob id ipsum, 50 scilicet sit quædam mensura.Notandum quòd Philosophus dixit ea quæ permutantur quodãmodo cõparari inter se:& dixit quodam modo,quia propriè ea dicuntur cõparari inter se quæ sunt eiusdem generis, vel potius eiusdem speciei.at illa quæ permutantur sunt diuersarum rationum, & tamen comparantur per communem mensuram quodammodo,deinde permutantur. Notandum quòd Philosophus dicit quòd nummus est quodam modo medius, veluti dicitur iudex medius inter illum qui habet plus,& illum qui habet minus, auferendo ab eo qui habet plus,& addẽdo illi qui habet minus. Verũ iudex est res animata,nũmus inanimata. Præterea res quæ deferuntur ad iudicem, erant antea æquæ: postea facta iniuria fiunt iniquæ, & orta inæqualitate curritur ad iudicem, & ille æquat reducendo ad pristinam æqualitatem quod fieri potest.

Nummus verò alio modo quia sumitur pro communi mensura ad æstimationem rerum permutandarũ non vt mediator iudex: sed vt communis mensura, ideo dicit quodam modo.

15 {OPORTET igitur.} Declarat Philosophus quomodo mensurantur res permutandæ, vbi inter se quodammodo sunt comparabiles. Qualem enim faber rationem habet ad sutorem, tot calceos oportet conferre pro domo. Quòd si hoc pacto non fiat, nec permutatio sequi poterit nec econtra passio. At illud non fiet, scilicet vt tot calcei conferantur pro domo nisi adæquentur. Vnde oportet aliquo vno cuncta quæ permutantur mensurari. Id autem erit indigentia, & necessitas quædam in rebus huiusmodi. Nam illud metitur res permutandas, sine quo permutatio rerum fieri non potest: sed indigentia videtur esse huiusmodi: ergo indigentia videtur quædam esse mensura rerum permutandarum. Verùm ne quis obiiciat, quòd etiam sine indigentia est nummus quo res permutantur: ideo addit vlterius Philosophus, quòd nummus subit vicem indigentiæ, quia fit quandoque vt alter indigeat, alter non: & tunc nummus introducitur, qui non natura constat, sed ex instituto & impositione hominum: vnde etiam nomen sumpsisse videtur ἀπὸ τοῦ νόμου, id est à lege: & adeò collocatur in nostra potestate, vt non solùm ipsum inueniamus, sed etiam deponamus quandocunque libet. Notandum quòd vt dictum est, faber excedit sutorem, & opus fabri excedit opus sutoris adeò vt positis superioribus numeris habeat proportionalitatem geometricam duplam, vt sicut se habet faber ad sutorem: ita calceus ad domum, vel domus ad calceum: sed faber excedit sutorem in duplo, & domus eodem pacto excedet secundum istam proportionalitatem quæ geometrica dicitur quæ cadit hic cùm ista comparantur. Verùm si permutatio fieret hoc pacto non bene se haberet cùm sit hic inæqualitas quæ æquari debet per similitudinem rationis, vt fiat econtra passio, vt sint duo calcei qui æquent domum: & sic faber & sutor erunt æquales. Nam animaduertendum diligenter ꝙ cùm illa comparantur antequam fiat permutatio, cùm inquam comparantur hoc pacto, vt sicut se habet faber ad sutorem, &c. Videtur esse proportio geometrica ex qua percipitur inæqualitas, quæ obseruanda non est cùm fit permutatio, sed redigenda ad æqualitatem,

vt opus

vt opus minus æquetur cum maiore, vt quasi proportionalitas illa geometrica reducatur ad arithmeticam, quæ est illa quæ attenditur in permutando, quia æqualitas rationis geometricæ, quæ est fabri ad domum, & sutoris ad calceum, sit æqualitas rationis arithmeticæ eiusdem quantitatis, adæquando multos calceos domui: & per hunc modum fit permutatio & retributio congrua, ex qua bene constabit ciuitas: quæ retributio & coniunctio fit per diametros rerum ad personas. Nam ponatur ex vna parte persona cum sua re vel opere, ex altera parte persona alia cum sua re. Hæ res vel opera ad personas stant inter se sicut anguli quatuor: nec potest deduci res ad personam nisi per lineam diametralem ab angulo rei ad angulum personæ. quare talis permutatio & coniunctio fit per diametrum, vt apparet. Sed non attenditur hic personarum dignitas. quia non videtur altera alteram excedere, nisi ratione operis, sed sufficit vt æquentur opera inter se, & fiat permutatio secundum similitudinem arithmeticam.

{ERIT igitur.} Declarat Philosophus quomodo fiat contra passio rectè in permutationibus rerũ per cõmunem mensuram. id est per nummum quem dixit subire vicẽ indigentię. 52
Sumantur elementa A, B, C, D, & A sit agricola vj. & B sutor iij. & C alimentum iiij. & D calceus ij. Vt igitur se habet agricola ad sutorem: ita alimentum ad calceum. verùm cùm horum alterum excedat alterum, hæc æquanda sunt secundum similitudinem rationum cùm permutatio fiet: quòd nisi adæquentur, tunc apparet quòd permutatio esset iniusta, & inæqualis, & altera persona haberet vtrosque excessus. Veluti agricola vel faber qui est alterum extremum, haberet vtrunque excessum si fieret permutatio vt se habẽt inter se secundum proportionalitatem geometricam, hoc pacto haberet vtrumque excessum, scilicet excellentiam artis qua excedit sutorem: ponatur enim quòd excedat in duplo. & item haberet excessum operis, quia haberet tantum quantum valeret, & excederet in duplo, ita vt si daret opus vt quatuor haberet tot quot facerent octo. Nam sicut persona excedit personam: sic quod recipit, excederet id quod dat, sed excedit in duplo: sic res in pretio debet excedere in duplo, si permutatio fieret hac geometrica ratione, vbi attenditur dignitas personarum. & sic altera persona haberet vtrosque excessus. Sic enim requireret pro-

portionalitas geometrica : vt quod agricola ad sutorem, ita opus sutoris ad agricolæ opus: sed non est ea seruanda in permutatione rerum vbi attenditur æqualitas operum. & sic exponunt nonnulli. Quidam vero referunt vtrosq; excessus ad excessum & defectū, id est plus & minus, hoc pacto, quia agricola haberet vnū calceum, id est minus, & habebit plus in eo quod excedit sutorem dignitate artis, posito quòd sit dignior. Item sutor minus in eo quod exceditur dignitate artis habebit plus, quia habebit alimentum quod est pluris pretij.

53 {OPORTET autem.} Quasi reducenda est talis proportio ad similitudinē rationis arithmeticā, vt nō attendatur dignitas personarum, sed opera eorum æquāda sunt, vt agricola habeat tot calceos, quot valet triticum ad alimentum suum.

54 {HABENT ipsi sua.} Scilicet quando quisque habet tantum quantum dedit: & sic poterit constare societas, & fieri potest commutatio congrua, & nummus erit mensura quædam ex qua ponatur æstimatio rebus.

55 {QVOD autē indigētia cōtinet.} Declarat Philos. quomodo indigētia videt cōtinere omnia ista in permutationibus, scilicet vt fiāt, & quid est mensura, & quomodo nūmus subit vicē indigētiæ. Probat ꝙ indigētia videt cōtinere omnia ista humana hoc pacto, Id quo vno & quasi solo permutationes rerū fieri possunt. cōtinet res omnes humanas: sed indigentia videt esse huiusmodi : ergo &c. Maior nota, quia fiunt permutationes rerū, & id sine quo nō potest fieri permutatio inter homines, videtur cōtinere res humanas. Nam si fiat permutatio, possunt conuenire homines, & fit pagus & ciuitas, & cœtus hominum. Minor declaratur, quia nisi esset indigentia, nō esset permutatio, Is enim qui non indiget non permutat. Et dixit adprobandū hāc minorē, quòd si vterq; indigeat certè fit permutatio: si alter tantum, fiet etiam permutatio: ꝙ si neuter, non fit permutatio. Verū ad declarandū eam partē in qua dixit, si alter tantū indigeat fit permutatio (alia sunt clara per se) affert exēplum, dicēdo ꝙ fiet hoc nūmo intercedente qui subit vicem indigentiæ futuræ alio in tempore, quia nummus est tanquam vas : sed oportet vt nummus sit talis vt id possit efficere. Nam si nummus non esset in vsu vel esset adulterinus non fieret permutatio, quia tunc subiret vicem indigentiæ. Hæc cùm ita sint, Philosophus videtur afferre obiectionem & eam soluere.

ſoluere.dictũ eſt enim indigentiam non ſemper eſſe, & ideo oportere nummum intercedere, qui cùm ſubeat vicem indigentiæ, ſimiliter erit de nummo, quia variatur & non ſemper eſt, nec ſemper valet idem, vt experientia patet: ergo non ſemper erit permutatio. Hanc obiectionem ſoluit concedendo ipſum nummum habere mutationem: tamen magis perſiſtere, id eſt pretium eius quàm reliquarum rerũ. & ſubdit quòd propterea oportet res ipſas eſſe pretio definitas, quæ permutandæ ſunt: & ſic erit ſemper permutatio, quia nummus videtur æquare res humanas ad hoc vt ſemper fieri poſsit permutatio: & facit hunc diſcurſum, quòd nec ſocietas eſſet ſine permutatione, nec permutatio ſine æqualitate, neque æqualitas ſine communi menſura quę videtur eſſe nummus. Dicit etiam vlterius quòd ſunt aliquæ res quæ de natura ſua non poſſunt menſurari communi menſura in permutatione, & iſta videntur menſurari per indigentiam: ex quo videtur eſſe aliquid oportere, quo menſurari omnia poſsint quæ permutantur: at id eſt nummi, vt oſtendit exemplo Philoſophus per deſignationem & deſcriptionem. Si enim ſint permutandæ lectica & domus, permutari non poſſunt niſi menſurentur communi menſura qua imponatur pretium eis. Hæc autem erit nummus. Sumantur igitur vnciæ x. & domus, & lectica, & dicamus quòd lectica valet vnam, domus verò quinque vncias: & ſic domus erit dimidia: lectica verò decima pars vnciarum. Quare quinquies ſumenda eſt lectica, vt ſit æqualis cum domo: quinque igitur lecticæ adæquant domum. & hoc pacto res menſurari dicuntur nummo. Nummus autem ex ſuppoſitione venit in vſum, & ex inſtituto. Nam ſi nummus non haberet talem menſuram, non eſſet in vſu: at eam habet quam imponit ſibi ratio & experientia hominum: ſi verò non habet, tollitur. Dicit poſt hæc Philoſophus, quòd ante inuentionem nummi erat permutatio rerum, & indigentia menſurabat res, & pretium mutabatur vt requirebat indigentia: vt quinque lecticas pro domo permutaſſent, quia menſuraſſent labores domus cum lectica, & ſic vidiſſent quòd valebat quinque. vnde nulla differentia eſt ſi permutentur quinque lecticæ, an pretium quinque lecticarum. ex quibus patet, quid ſit iuſtum & iniuſtum: & ex hoc apparebit quid ſit iuſtitia & iniuſtitia.

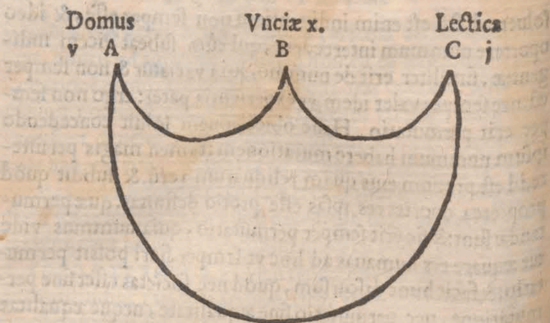

56 {EX ſuppoſitione.} Quia non fit à natura,ſed ex lege & inſtituto hominum.

57 {SIT domus.} Oſtendit quomodo cùm nummus intercedit,fit menſuratio,& imponitur pretium,vt permutatio fiat. Notandum quòd inter res permutandas cadit nummus ex inſtitutione hominum:ſed res quæ ſunt diuerſorum generum & rationum non videntur menſurari poſſe ex parte naturæ,quia menſura debet eſſe de genere eorum quæ menſurãtur: vt quantitas continua menſuratur quantitate continua, non diſcreta. Nam ſi res per menſuram debent menſurari,habere debent illam menſuram quæ ſit pars illarũ rerum.Quare nummus ipſe medius cadit inter res menſurandas propter indigentiã: quia imponitur pretium alteri rei,& ſic etiam alteri, & in nummo & pretio conueniunt, & hoc pacto ex inſtituto eſt nummus quodammodo menſura.

58 {HIS autem hoc pacto determinatis.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquam in ſuperioribus declarauit quomodo iuſtum eſt medium : nunc oſtendit quomodo iuſtitia quæ eſt habitus ſit mediocritas vel mediũ. Et primò oſtendit quo pacto operatio iuſtitiæ ſit medium. deinde quo pacto ipſa iuſtitia ſit medium:præterea qualis habitus eſt iuſtitia : poſtea qualis habitus eſt iniuſtitia : poſtremò epilogat ſupradicta. Probat igitur in primis hoc pacto: Plus habere & minus habere eſt agere & pati iniuriam : at iuſtè agere eſt medium inter plus habere & minus: ergo agere iuſta eſt medium inter agere iniuriam, & pati. Maior no-

ta ex antedictis cùm inquit suprà, Qui enim plus sibi tribuit quàm alteri, iniuriam facit. Minor patet de se: ergo &c.

{IVSTITIA autem non eodem modo.} Declarat nunc Philosophus quomodo iustitia est medium Non enim est me- 59
dium eo pacto quo dictum est in alijs virtutibus: nam in alijs virtus erat media inter duo vitia opposita, quæ sunt habitus: iustitia verò est ipsius medij, scilicet iusti quod est inter plus & minus: & sic est in medio duorum extremorum quorum alterum est plus, alterum minus. Notandũ quòd iustitiæ opponitur vnum tantum vitium, scilicet iniustitia, quæ subit vicem duorum nonvitiorum vel vitiosorum habituum, sed extremorum, quorum alterum est vitium, scilicet plus habere. & intelligo plus habere non solum plus de bonis, sed etiam cum habetur minus de malis: & sic igitur plus habere erit in vitio. Alterum verò minimè, id est ipsum minus habere. Ratio est autem cur vnum tantum vitium, scilicet iniustitia opponitur iustitiæ, & ipsa non est media inter duo vitia: quia aliarum virtutum extrema vtputa audacia, & timiditas diuersis operationibus committuntur, & contrarijs. Vnica autem operatione impossibile est agere audaciam & timiditatem quæ sunt excessus & defectus fortitudinis, quæ duo sunt vitia, & differunt inter se re & ratione. Iniustitia verò vna & eadem res conficit vnica operatione plus & minus, id est excessum & defectum, qui sunt idem re, differunt tantũ ratione. Nam qui aufert, & plus habet, & alicui aufert (sunt enim ista relatiua) cui verò aufertur, minus habet. Itaque vna & eadem ablatio facit plus habere eum qui aufert, & minus eum cui aufertur. & sic iniustitia vnũ re cõficit vtrumq; extremũ: quæ extrema differunt inter se ratione tantum prout subeunt rationes pluris, & minoris, & excessus, & defectus, quia licet sit eadem res iniustitia, tamen alia est eius ratio vt est plus, alia vt est minus. Sic igitur apparet quomodo iniustitia non cõsistit in medio duorum habituum vitiosorum qui sunt excessus & defectus, sicut consistunt aliæ virtutes, sed distribuendo aut cõmutando res sine proportionalitate facit in rebus talem excessum atq; defectum: similiter & iustitia est effectiua medij, quia adæquando res facit illud quòd est medium in rebus, esse æquum inter homines inter quos distribuuntur aut commutantur tales res: tamen regulat etiam affectum, & apppetitũ hominũ: & quan-

uis omnes dicant iustitiam esse in voluntate vt in subiecto, forsitan non esset absurdum collocare eam in appetitu inquantum moderatur ipsum,& regulat à plus appetendo.

60 {ET iustitia quidē.} Hac in parte Philosophus docet qualis habitus est ipsa iustitia,dicendo quòd iustitia est,qua iustus dicitur esse talis vt agat electione, & sibi, & aliis æquè tribuat,id est non solùm sibi ad alios, sed etiam alijs ad alios. & videtur explicare definitionē siue descriptionem iustitiæ,quæ videtur magis competere iustitię distributiuę. Hæc enim præstantior altera esse videtur.Definitio autem talis est, ꝙ iustitia est habitus quo iustus electione agit, non tribuendo sibi, & cæteris plus,& minus,sed æquè. Alia autem pars adddi potest quæ pertinebit ad correctiuam,scilicet quæ redigit personas quarum altera iniuriā perpessa est,& res permittēdas ad æqualitatem: & hoc pacto videtur cōplecti ambas partes iustitiæ.

61 {INIVSTITIA autem est contra.} Declarat nunc Philosophus qualis habitus est iniustitia, & dicit quòd est ecōtra, scilicet qua vir iniustus agit per electionē iniustè, excessus & defectus tribuendo præter similitudinem rationum. Hæc est contraria definitio ipsi iustitiæ, & ideo iniustitia dicitur esse excessus & defectus,quia plus & minus distribuit, & commodorū & incōmodorū:sed opposito modo.Item cum cęteris distribuit,dat plus & minus:& non semper dat vni & idē plus, sed nunc vni,nunc alteri,& indifferēter.Et potest sic definiri, quomodo est habitus.quē habens operatur electione iniusta sibi plus quàm aliis tribuendo, & aliis non æquè, & quo non rediguntur personæ & res permutandæ ad æqualitatem.

2 {EXVPERATIONIS & defectionis.} Et hoc fit duobus modis,aut ad se,aut ad alios.

63 VERVM id.}scilicet iniustum tale.

64 {MINOR quidē est iniuriā pati.} Ille qui habet minus dicit pati:ille verò qui habet plus dicitur facere iniuriā.& sic visus est Philosoph.cōparare extrema iustitiæ inter se, sicut suprà in aliis. Notandū ꝙ vt alias dictū fuit sicut de motu & omni actiōe:sic de operatione iustitię esse videtur.at motus erit idē inter terminū à quo & terminū ad quē,& tamen diuersis nominib. ob diuersos respectus nūcupatur veluti doctrina vel potius doctio, vt ita loquar, eadē est operatio inter eū qui discit,& q docet:sed vt est à doctore,dicet actio:vt est ad discentem,

tem,passio:eodem pacto iniustitia vnam operationem facit, scilicet iniuriam,quæ est vna & eadem , tamen diuersas habet rationes,nam si agit iniuriam,est qui patitur , & econtrà,& vt est ab agente dicitur actio , & vt ad patientem dicitur passio: & sic est excessus & defectus,ob diuersos respectus,vt patet.

{DE iustitia igitur.} Concludit Philosophus epilogando breuiter eaquæ dicta sunt de iustitia,& iusto,& iniusto,

De iniuria,iusto ciuili,herili,& œconomico.

CAPVT VI.

Vm autem fieri poßit, ut iniuriam quispiam faciat,& nondum sit ipse iniustus:qualesnam iniurias quispiam faciens unaquaque iniustitia iam est iniustus,fur, inquam, uel adulter, uel latro? An hoc modo nihil intererit? Etenim fieri potest ut quispiam coeat cum muliere sciens cum qua coit. sed non ob electionis principium,sed ob affectum. Atque iniuriam quidem agit, sed iniustus non est. ueluti neque fur,furatus est tamen. neque adulter, adulterium tamen fecit. & eodem de cæteris modo. 65 *Quomodo igitur sese habet ad ipsum iustum repaßio, dictum est anteà.* 66 *Oportet autem non latere, iustum quod nunc quæritur, in esse, quod est simpliciter iustum,ipsum,inquam, iustum ciuile. Hoc autem est inter socios uitæ. ut sit sufficientia liberorum atque æqualium, aut in comparatione rationum consistens, aut in numero.* 67 *Quare in quibus hoc non est, inter eos ciuile iustum non est, sed quoddam iustum & per similitudinem quandam. In ijs enim est iustum, quibus inter se ponitur lex. Lex autem ijs poni solet,in quibus est iniustitia.* 68 *Iudicium enim dijudicatio est iusti atque iniusti.* 69 *In quibus uerò est iniustitia, in ijs est etiam iniuriam facere. sed non in omnibus est iniustitia, in quibus est iniuriam facere.* 70

Hoc

Hoc autem est plus quidem ex simpliciter bonis, minus au-
71 tem ex simpliciter malis sibi tribuere. Idcirco non sinimus hominem dominari, sed rationem. quia sibiipsi id facit, & fit tyrannus. Magistratus autem custos est iusti:
72 quòd si iusti, & æqui. Atque quia nihil sibiipsi plus tribuendum esse censet, si est iustus (ex simpliciter enim bono plus sibi non tribuit, nisi comparatione rationum sit ad ipsum accomodatum) ideo alij, non sibiipsi laborat. Atque ob idipsum, alienum bonum inquiunt iustitiam esse. sicut
73 & anteà diximus. Merces ergo quædam tribuenda est ipsi, honos, inquam, & præmium, sed quibus hæc non sufficiunt, ij fiunt tyranni. Herile autem, paternumq; iustum
74 non idem, sed his est simile. Non est enim iniustitia ad sua simpliciter. id autem quod poßidetur, & filius quandiu sit paruus, & non separatus, ut pars ipsius est patris. Se uerò nemo uult lædere. quapropter non est ad ipsum iniustitia. Neque ergo iustum, neque iniustum ciuile. Est enim lege, atque in his est in quibus lex esse potest. Qui quidem ij sunt, quibus inest æqualitas imperandi atque parendi. Idcirco magis ad uxorem iustum esse uidetur, quàm ad filios, & ea quæ poßidentur. Hoc enim est rei familiaris iustum uerum & hoc aliud est à ciuili.

COMMENT.

65 CVM autem fieri posit vt iniuriam quispiam.} Hic est secundus tractatus huius libri, in quo ostendit quid sit iustum ciuile. Nam anteà Philosophus diuisit iustitiam in suas partes, & eas declarauit: & iustum similiter quod proficiscitur ab vtrisque. & videbatur expleuisse totam materiam de iustitia & iniustitia: sed cùm iustum multifariam dicatur (est enim iustum ciuile, & aliud quod habet similitudinem ciuilis, & cùm alia multa dubitari possent de iniuria quæ fit) ideo nunc affert hunc secundum tractatum, vt ostendat quid propriè sit iustum ciuile. & appellat iustum ciuile illud quod postea

postea diuiditur in naturale, & legitimum, & continet etiam distributiuum, & commutatiuum: de quibus anteà loquutus est. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo ostendit quid sit iustum ciuile, & in quibus consistit, & in quibus non consistit. In secundo diuidit ipsum. In tertio soluit dubitationē anteà motam. In quarto mouet quandam dubitationem de iniuria, & eam soluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus mouet dubitationem, quā etiam in tertio capitulo latius soluet. Dicit ergo, Cū fieri possit vt quis iniuriā faciat, & non sit iniustus, quærendum est quænam sint illæ iniuriæ quibus homo dicatur iniustus. Sunt nonnulli qui hunc locum sic exponunt, Cùm à nobis dictum sit anteà quid sit iustum & iniustum, & iustum sit quòd ille qui facit iniuriam sit iniustus: tamen cùm fieri posse videatur vt aliquis iniuriam faciat, & non sit statim appellandus iniustus, quænam erunt iniuriæ ex quibus homo iniustus dicatur secundum vnamquanque speciem iniustitiæ? veluti fur secundum speciem iniustitiæ quæ est de furto, vel vt mœchus secundum speciem iniustitiæ quæ est in mœchando, quænam illæ erunt? Omnes enim isti habitus vitiosi videntur posse reduci ad iniustitiam quæ est tota vitiositas, quænam igitur erunt, postea soluit interrogando prius, & dicendo, An nihil interesse videtur inter hæc? Deinde declarat exemplo, & dicit quòd si quis coeat cùm muliere non eligendo id cū antecedenti deliberatione, sed motus aliqua perturbatione animi, iniuriam quidem facit: sed nondum est appellādus iniustus. sicuti etiam fur qui furatur non vt furetur, sed propter aliquam animi perturbationem, cùm non antecesserit deliberatio. Furtum quidem fecit, non tamen semper & statim est appellandus fur qui furatur: sed ij qui sic furantur vt fures: & mœchi qui mœchantur per electionem, & secundum habitum. Et sic discurrendo per vnamquanque speciem iniustitiæ, qui iniuriantur vt iniurientur per se, & nō per accidens, aut propter aliū finem, iniusti dicendi videntur secundū vnāquanque speciem iniustitiæ, secundum quam talem operationem producunt cum electione. Verùm expositio proprii huius textus, & accommodata menti Philosophi talis esse videtur, quam nunc afferimus, vt clarius intelligatur Philosophus. Mouet dubitationē Philosophus, & dicit interrogando quòd cùm

cùm fieri posſit vt aliquis faciat iniuriam,& nondum ſit iniuſtus,quomodo facta erit illa iniuria; ex qua homo ſit iniuſtus ſecundum vnamquanque ſpeciem iniuſtitiæ?& ponit exempla:veluti iniuſti, vt fur, vel adulter,vel latro:poſtea interrogando dicit,an improbanda eſt hæc dubitatio? quaſi dubitauimus rectè an nihil intereſt, vtrum aliquis faciat iniuriam ex habitu aut ſubita diſpoſitione, aut aliqua perturbatione animi:ſed quomodocunq; quis faciat iniuriam iniuſtus eſt: poſtea ſoluit,quòd qui non facit iniuriam ex electione non eſt appellandus iniuſtus: ſicut non eſt dicendus fur, qui non furatur per electioné,& habitum,ſed aliqua ſubita diſpoſitione aut perturbatione compulſus. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt,& ad tempus,an conſultò & cogitatò fiat iniuria.

66 {QVOMODO igitur.}Hac in parte Philoſophus auget hoc dictum,& redigit nos ad memoriam eorum quæ dicta ſunt de econtrà paſsione. Diximus enim quomodo econtrà paſsio ſe habet ad iuſtum,quia non eſt ſimpliciter iuſtum, & omne iuſtum,& non eſt quod nunc quæritur,ſcilicet ciuile & ſimpliciter iuſtum. Notandum quòd Philoſophus mouet dubitationé, & ſoluit breuiter,& eã dimittit,vt inde reſumat. Quare facit hoc?quia poſſet aliquis dubitare de quo iuſto loquatur cũ ſint plura,ſcilicet dominicum, œconomicum, vt inferius patebit. Quapropter interponit hanc declarationem dicendo quòd id quod quæritur non eſt niſi ciuile iuſtum, quod eſt vt inferius declarabitur: non enim eſt repaſſum.Nam dictum eſt de eo prius quale ſit,& quomodo ſe habet ad iuſtũ, & ideo ſequitur.

67 {OPORTET autem non latere.}Hac in parte ſecunda capituli Philoſophus oſtendit quid eſt illud iuſtum ciuile de quo loquitur, & declarat quòd ciuile iuſtum eſt illud quod eſt in ſocietate humanæ vitæ, & eſt cauſa talis ſocietatis,& eius conſeruatrix ſufficiens vt conſeruetur reipublicæ libertas,aut diſtributiua ſecundum ſimilitudinem rationum, ſcilicet geometricam, aut commutatiua ſecundum numerum, id eſt ſecundum proportionalitatem arithmeticam. Sciendum quòd iuſtum multifariam dicitur, ſcilicet iuſtum ſimpliciter,& hoc eſt ciuile: aliud item per comparationem dicitur tale,ſcilicet iuſtum rei familiaris de quo non loquitur. ideo dixit,non oportet nos latere id iuſtum de quo loquimur, ſcilicet

licet ciuile esse. {QVARE in quibus.} Declarat Philoso- 68
phus vbi & in quibus non est tale iustū ciuile, & ostendit non quod est in his quibus non est cōmunis societas vitæ talis, vt sit sufficiens inter liberos,& æquales: vnde innuit ꝙ iustum familiare non est huiusmodi. Nam inter patrē & filium, dominum & seruum, virū & vxorem nō est iustum simpliciter & ciuile, sed quoddam iustum, quod per similitudinem dicitur. 69

{IN iis enim est iustum,} Ostendit Philosophus in quibus sit iustum ciuile,& declarat quòd est inter liberos, & æquales: non autem inter patrem & filium, dominum & seruum, virum & vxorem. Probatur: In illis in quibus non datur lex seruanda non est iustum simpliciter & ciuile. at patri & filio, seruo & domino, viro & vxori non imponitur lex seruanda: ergo inter eos non erit ciuile iustum. Ratio patet: quibus enim datur lex obseruanda, in his potest esse iniustitia propriè:& in quibus est iniustitia, in illis fit iniuria.& propterea datur lex, quia non possint propriè facere iniuriam, lex prohibet & punit: iniustitia verò videtur esse propriè inter æquales,& appellātur æquales etiam illi qui sunt cæteris digniores, dummodo sit seruata proportio dignitatis,& sint pares libertate: vnde non sinunt aliquem esse tyrannum, vt inquit infrà, sed pariter legibus obedire volunt. Legum enim, vt inquit Cicero, serui facti sumus vt liberi esse possimus. Inter æquales igitur cadit iniustitia quando æquales non habent æqua. Si inter dominū & seruum non est æqualitas. Est enim seruus pars domini hoc pacto vt instrumentum quoddam animatum, vt ait Philos. in libro Politic. nec etiam inter patrem & filium, nec inter virum & vxorem ea æqualitas, etsi aliquo modo esse videatur, vt inter eos cadat iustitia, aut iniustitia talis, sed per similitudinem quādā.

{IN quibus autem iniustitia.} id est in quibus est habitus iniustitiæ in illis semper cùm iniuriantur est iniustitia: sed in quibus est iniuria, scilicet quando iniuriantur non in omnibus necessariò est habitus iniustitiæ, quia potest fieri iniustitia etiam ab aliquo qui non habet habitum, sed ob aliquam animi perturbationem, vt suprà dictum est. 70

{IDCIRCO non sinimus.} Ex supradictis Philoso. infert tria oborta, id est tria correlaria. Primum est, ꝙ cùm inter liberos sit iustum illud ciuile, statim sequitur ꝙ non sinunt aliquem esse tyrannum & hominem dominari pro suo arbi-

trio,quia plus de cōmodis ſibi retribuere & minus de incommodis:ſed rationē & legem dominari volunt, quod pollicetur magiſtratus,& princeps qui cuſtodes iuſti ſunt.& eſſe debent. Quòd ſi iuſti ſunt cuſtodes, & etiam æqui cuſtodes erunt. Eſt enim proprium munus magiſtratus,vt inquit Cicero, intelligere ſe gerere perſonam ciuitatis,debereque eius dignitatē & decus ſuſtinere: ſeruare leges,iura deſcribere,ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe &c. Notandum ꝙ intereſt inter hominem,& verum hominem. Homo enim eſt imperfectus, & perficitur per virtutes:& cùm eſt perfectus,tūc eſt verè homo. Fit etiam nonnūquàm vt homines aliqui ſurripiant magiſtratus,& cum ſint improbi & imperfecti,euadant tyranni:ideo non ſinimus hominem dominari, ſed rationem, id eſt hominem verè habentem rationem,id eſt vtentem illa, & viuentem ſecundum illam. Eſt enim animata ratio verus homo,& ſtudioſus.

72 {ATQVE quia nihil.} Hæc eſt ſecunda ſententia orta ex ſupradictis,id eſt ſecundum correlarium, ſcilicet ꝙ princeps & magiſtratus,& iuſtus gubernator nō cenſet ſibi plus quàm cæteris tribuendum. Oportet enim ipſum de ſe eſſe iuſtum, proportione ſeruata vt non ſibi plus tribuat niſi ſecundum ſimilitudinem rationum geometricam, vnde & alteri laborat. Quare bene dictum eſt quòd magiſtratus virum oſtendit, cùm ad alium ſit iuſtitia, & ad bonum alienum atque commune, vt antea patuit. Notandum quòd principis & magiſtratus officium eſt, vt rempubli. gubernet ſicut gubernator nauium, ita vt omnes ſint ſalui qui in illa ſunt.at gubernator hoc facere non poteſt niſi habeat gubernandi artem. Sic princeps per virtutem quæ eſt in ipſo gubernat omnes & vtitur virtutibus ad alium,& ad commune bonum quod indicat maximam perfectionem. Vnde vſus ad alium non ſolùm eſt huius iuſtitiæ quæ eſt pars virtutis, ſed etiam totius virtutis: quam ea ratione qua eſt ad alium: & commune bonum legitimam iuſtitiam diximus. Vnde & difficillima virtus, & ideo præclariſsima dicitur eſſe iuſtitia, cùm operari ad alios & æqualitatem ſeruare difficile ſit, atque ideo valde præclarum. Difficile eſt, inquit Cicero, cùm præſtare omnibus cupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maximè propria. Ex quo fit neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. exiſtuntque in repub. plerunque largitores

gitores & factiosi.vt opes quammaximas consequantur,& sint vi potius superiores,quàm iustitia pares: sed quo difficilius, hoc præclarius.hæc in de officiis.

{MERCES ergo quædam.} Tertium est correlariū, scilicet ꝙ debetur præmium iusto bene gubernanti rempub.scilicet honos & gloria. Postquam enim adeptus est virtutes, & confert se ad rempub.& incipit operari ad alios secundum habitum virtutum quem in se habet: tunc debetur ei à ciuibus & à repub.honos & gloria: sed ij qui talibus honoribus non quiescunt,cùm nullum ciues habeant præmium maius quod dare posśint,euadent tyranni,quoad per eos fieri poterit. 73

{HERILE autem.} Hæc est tertia pars huius capituli, 74
in qua determinat de iusto quod per similitudinem dicitur,& est triplex, scilicet inter patrem & filium,dominū & seruum, virum & vxorem.Sed hoc vltimum appellat Philosophus rei familiaris iustum. Verùm si paterfamiliâs referatur ad filium & ad seruum & vxorem, quia idem potest esse pater, & dominus,& vir, omnia illa poterunt dici rei familiaris iusta. Verùm de illo vltimo quod appellat rei familiaris iustum dicit Philosophus quòd habet maiorem similitudinem cum ciuili:licet non sit idem. At paternum & herile habent etiam aliquam similitudinem,sed tamen sunt idem. Quod autem inter hos non sit tale iustum probatur, In quibus non est iniustitia, in illis non est iustum ciuile: at inter dominum & seruum, patrem & filium non est propriè iniustitia: ergo non erit iustum ciuile.Patet ratio. Nullius est iniuria ad seipsum, nec ad sua: sed seruus est aliquid domini dū posśidetur, & filius aliquid patris: quare non erit inter hos iniustitia:quia nemo sibi iniuriam facit,nec suis: at seruus est possesśio animata domini, filius verò est aliquid patris. Item inter virum & vxorem non est æqualitas, nec ergo iniustitia propriè dicta. Veruntamen vbi est maior æqualitas, ibi maior similitudo iusti ciuilis. Et cùm vir & vxor sint magis æquales quàm pater & filius, aut dominus aut seruus; ideo dicit Philosophus, quòd iustum inter virum & vxorem, quod appellat familiare, est magis simile ciuili iusto quàm illorum iusta:non tamen est id de quo loquitur. Notandum quòd inter eos videtur esse iustum ciuile:inter quos est æqualitas vicisśim imperandi atque parendi.In repub.enim non semper sunt iidem imperantes, sed est

vicissitudo quædam cum æqualitate, vt alij nunc pareant, nũc imperent secundum leges: sed dominus semper imperat seruis, seruus semper obedit: & sic inter eos nõ est æqualitas, nec ex consequenti ciuile ius. Pater etiam semper est pater, & filius semper est filius: ideo non est æqualitas. Verùm inter virum & vxorem etiam non est propriè æqualitas, etsi maior esse videatur quàm inter patrem & filium, & herum & seruum. Nam vt vir est paterfamiliâs, sic illa materfamiliâs, & vnà cum viro rem familiarem gubernare videtur. Nam vir extrà, vxor ea quę sunt domi curare debet & conseruare. Quare videntur ob hæc habere quandam æqualitatem: attamen sunt inæquales, quia vir non subit vicem matrisfamiliâs, nec illa econtra viri officium inquantum est vxor: præterea si quæ leges sunt vir imponit eas vxori. sic igitur patet quòd non propriè est inter virum & vxorem ciuile iustum.

De iusto naturali, & legitimo.

CAPVT. VII.

Ciuilis autem iusti aliud est naturale, aliud le-
75 *gitimum. Et naturale quidem est, quod ubique*
uim habet eandem, & non quia uidetur uel
non uidetur. Legitimum autem quod à prin-
76 *cipio quidem nihil refert, sic an aliter habeat. cùm uerò po-*
situm fuerit, refert. Quale est, Mina captiuos redimi, uel
capram dijs, sed non duas oues mactare: & etiam ea quæ
de singulis lege iubentur. ut sacra Brasidæ facere, & quæ
77 *publicis decretis instituuntur. Videntur autem quibus-*
dam omnia talia esse. Propterea quòd omne quod natu-
ra constat, immobile est: et uim eandem habet ubique. sicut
ignis hic, & apud Persas urit: iusta autem moueri uident.
Verùm hoc non ita sese habet, sed aliquo modo. Atq; apud
78 *deos quidem nihil ullo modo forsitan est quod ita sese ha-*
bet: apud nos autẽ est quidẽ aliquid etiam natura constans,
mutabile. uerũ nõ omne. Attamen aliud est natura aliud non

natu

natura. Patet autem quidnam eorum quæ possunt & aliter se habere natura constat, & quid non. sed lege ac instituto, si ambo mutari similiter possunt. Et ad cætera eadem accommodabitur definitio. Dextera namque manus ualidior est læua natura. Et tamen fieri potest, ut omnes euadant apti ad utendum manu sinistra perinde ac dextra. Iusta autem ea quæ ex instituto sunt & ob utilitatem, similia sunt mensuris. Nō enim omnibus in locis æquales sunt uini, tritici'q; mensuræ. sed ubi quidem emunt, maiores sunt, ubi autem uendunt, minores. Simili modo & ea quæ non naturalia sunt, sed humana iusta: non eadem sunt ubique. Nam neq; respublicæ, sed una tantum ubiq; secundum naturam ipsa
optima. Vnumquodque autem iustorum, & legitimorum, 79
ut uniuersale sese habet ad singula. etenim ea quæ aguntur sunt multa, unumquodque autem illorum est unum. est enim uniuersale. Interest autem inter iniuriam & iniustum: & inter ius & iustum. Iniustum enim est natura, uel instituto. 80
Id autem ipsum cùm actum fuerit iniuria est. anteà uerò quàm sit actum nullo modo est iniuria, sed iniustum. pari modo & ius. Vocatur autem magis *iusti actio ipsum commune: *ius autem iniuriæ emendatio. Quæ uerò & quot species uniuscuiusque ipsorum sunt, & circa quæ uersantur, considerandum est postea.

ἄδικον. ἀδίκημα. δικαιοπράγημα, δικαίωμα.

COMMENT.

CIVILE autem iustum diuiditur. }Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus distincto iusto ciuili à paterno, herili & vxorio: nunc illud resumit & diuidit in suas partes. Hoc autem capitulum in duas partes diuiditur quæ suis locis patebũt. In prima igitur parte Philosophus affert diuisionem iusti ciuilis, dicendo ꝙ quoddam est naturale quoddam legitimum. Naturali tribuit duas conditiones: vnam ex parte sui effectus, scilicet quòd habet vtiq; eādē vim, 75

id est idem efficit apud omnes gentes. Alia sumitur ex parte causæ suæ: quia non est ex nostra institutione, ex eo quòd videtur aut non videtur nobis: sed consistit quodammodo ex parte naturæ. Notandum quòd non videtur esse discrepantia inter Philosophū & iurisconsultos in declaratione iusti naturalis, quamuis Philosophus iustum diuidat: illi ius, & melius Philosophus: quia iustum est vniuersale: ius particulare cum applicatur particulari rei. Conueniunt autem in declaratione rei hoc pacto, quia iurisperiti diuidunt ius bifariam: primò, scilicet in naturale, & ius gentium: & naturale est apud illos coniunctio maris & fœminæ, & procreatio, & educatio liberorum: ius autem gentiū appellant quod est apud omnes gentes: sicut est pacta seruare, legatos tutos esse, & similia. Philosophus verò ista duo appellat naturalia, quia sicut nos non videmur esse causa effectrix nostra institutione iusti quod natura constat: similiter nec eius quod est vbique gentium. Nā duplex videtur esse natura in homine: vna qua conuenit cùm cæteris animalibus, alia qua conuenit tātum cum cæteris hominibus. Nam homo procreat sicut alia animalia, & educat procreata, & hæc cōpetunt homini ex parte naturæ communis cum aliis animalibus. Cum verò habeat aliam naturam qua differt ab aliis animalibus, cōmunicat tamen cū omnibus aliis hominibus: iura quæ inde nascuntur ab illis dicuntur iura gentiū, sicut legatos tutos esse: &, vt Cicero inquit, non prohibere aquā profluentē, pati ab igne ignē capere: si quis velit consilium deliberanti dare, quæ sunt his vtilia qui accipiunt, danti non molesta. sic igitur ista duo iura vno nomine complectitur Philosophus, iustum naturale appellans, ideo in re non videtur discrepare à iurisperitis. Notandum quod præter ista duo iura, quæ Philosophus nomine naturalis comprehendit, & item legitimū, sunt apud eum iusta ciuilia, quia seruantur in ciuitatibus & communi vitæ societate. Verum intelligendum vlterius quòd sicut fit in speculatiuis quantum ad hoc propositum spectat, ita etiam in actiuis: sed in speculatiuis quædam sunt vt principia, quædam ex principiis procedētia, id est conclusiones: sic in actiuis quædam sunt tanquā principia, quædam ab illis profluentia. at in speculatiuis principia quædam sunt per se nota, & statim cognitis terminis percipiuntur lumine intellectus agentis sine vllo discursu, vt de

quo

quolibet affirmatio & negatio, & de nullo istorum, ambo, aut cum discursu imperceptibili, vt si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ remanent sunt æqualia. Et omne totum est maius sua parte, & similia quæ sumuntur in scientiis tanquam per se nota, & non probãtur, sed ex illis positis tanquam per se notis, & vi illorum procedimus: deinde ad probandas conclusiones, vt latè ostendit Philosophus in libro Posteriorum. Eodem pacto in actiuis sunt quædam iura naturalia nobis nota ex natura communi cum cæteris animalibus, & ex natura propria cuiusque hominis quæ non videntur fieri nostra institutione: sed ex illis, tanquam ex principiis, iura ciuitatum & legitima tanquam conclusiones in speculatiuis prodire profluereque videntur: duplex enim ponitur intellectiua vis. Nam speculari, & agere non est eiusdem virtutis atque potentiæ, Ex quo coacti sunt Philosophi ponere duas vires intellectiuas, scilicet speculatiuam & actiuam. Verũ vt in intellectu speculatiuo sunt ea principia quæ diximus quasi innata: ita in intellectu actiuo videntur collocari principia vt eis ex ipsa natura sine vlla probatione intellectus assentiri videatur: vt sunt illa. Omne honestum prosequendum, omne turpe fugiendum, pacta seruanda, non violandi legati: & similia à quibus latores legum tanquam à quibusdam vniuersalibus instructi principiis leges postea condunt. Quare cum ita sint, merito Philosophus ista principia naturalia dixit iusta, cum sua pte natura hærere cuique intellectui sano videantur sine cuiusquam doctrina. Verum vtrum in actiuis procedant effectus ex illis tanquam ex prius notis nobis sicut in speculatiuis, in præsentia omittamus, quia non pertinet ad hanc doctrinam.

{LEGITIMVM autem.} Declarat Philosophus aliud mẽbrum iusti ciuilis, dicendo quòd iustum legitimum est, quod antequam poneretur nihil referebat vtrum hoc vel illo modo esset: postquam verò positum est, refert. Et videtur trifariam Philosophus ostendere tale iustum, vt si esset commune quod ad totam ciuitatẽ pertineret, vel singulare quod ad vnũ tantum hominem pertinet. & tertium quasi medium inter illa duo, quod ad aliquod membrum ciuitatis pertineret: & huiusmodi diuisio colligi potest ex Philosophi exẽplis quæ ponit. Primum pertinere videtur ad cõmunem & omnem ciuitatem, vt redimi captiuos. Nam inter Lacedæmonios & Athe- 76

nienſes vigente bello, ſancitum fuit vt captiui redimi poſſent certo pretio, ſcilicet vna mina, & hoc videtur pertinere ad legitimum iuſtũ cómune: & illud item de vna capra, & nõ duobus ouibus, quod ponitur à Philoſopho exẽpli cauſa, licet factum non inueniatur. Aliud eſt exemplũ pertinens ad vnũ. Braſidas rex Lacedæmoniorum fuiſſe dicitur, & multa beneficia in Amphipolitas contuliſſe, ex quibus poſt mortem illius inſtituiſſe eam gentẽ tradunt ſacra facere in memoriã Braſidæ. Tertium exemplum eſt de publicis decretis nõ ad totam rempublicam pertinentibus, ſed ad aliquod membrum ciuitatis vt ad mercatorum membrum vel alicuius alterius facultatis particularis.

77 {VIDENTVR autem quibuſdam.} Hac in parte Philoſophus cum velit remouere opinionẽ quorundam de iuſto ſupradicto: primò eam affert, deinde refellit. dicebant enim illi non eſſe bifariã diuidendũ iuſtũ eo pacto quo diuiſit Philoſophus, quia omne iuſtum ciuile erat legitimũ, nõ autẽ naturale, vt Philoſophus dicit: & arguebant hoc pacto, Illud quod eſt naturale apud omnes homines eſt idem, & non mutatur: Sed iuſta non ſunt eadem, nec eadem permanent apud omnes, ſed omnia ſunt mutabilia: ergo non ſunt naturalia. Nam legati non ſunt apud omnes gentes tuti, & ſemper tuti.

78 {VERVM hoc non ita ſeſe habet.} Excludit & reprobat hanc opinionẽ Philoſophus, & primò videt negare quod omnia naturalia ſunt immutabilia: deinde quòd omnia iuſta ſunt immutabilia, Dicit enim ꝙ non ita ſe habet ſimpliciter, ſed aliqua ex parte: & primò negat ꝙ omne quod conſtat natura, permaneat ſemper immutabile, dicẽdo ꝙ ſiqua ſunt iuſta immutabilia, non erũt niſi diuina. Sed ea quæ ſunt apud homines licet conſtent natura, tamẽ non ſemper permanẽt immutabilia, quare non eſt vera illa veſtra propoſitio, ꝙ omne naturale ſit immutabile apud omnes. Videmus enim quod cõſtat natura, vt manus dextera ſit nobilior, quia ab ipſa eſt principium motus: tamẽ fieri poteſt vt quidam æquè vtantur bene vtraq; manu, & hoc poteſt eſſe apud omnes homines. Nam id quod contingit homini poteſt omni homini contingere: & ſic patet quod illa quæ ſunt naturalia mouentur atq; mutantur. Poſtea oſtendit quòd etiam illa minor propoſitio non eſt vera, ſcilicet quòd omnia iuſta ſint mutabilia: nam quædam ſunt mutabilia propter varietatem morum & hominum interdum

aber

aberrantium à recta ratione: verùm naturalia iura sunt eadem apud omnes gentes sanæ mentis & ea ratione qua homines: sicut dicimus esse quædam simpliciter, & de natura sua sana, que tamen alicui non sunt sana, scilicet ægroto, & item dulcia & huiusmodi. sed vt clarius ordo intelligatur, talis videtur esse processus: Sunt nonnulli, dicit Philosophus, qui putant omnia iusta esse legitima, non autem esse aliqua naturalia iusta: & assignant hanc rationem, quòd vident ea quæ sunt naturalia non mutari, & vbiq; habere eandem vim: sicut ignis hic, & apud Persas: iusta verò mutari, & esse diuersa. Nos autem dicemus primum ꝙ hoc non est simpliciter verum, ꝙ omne naturale & constans natura sit immutabile, & semper se habeat eodem modo, sed aliqua ex parte, & secũdum quid est verum. Nam si diceremus ea quæ sunt diuina firma esse, & semper se habere eodem modo, hæc cõcedenda videntur. Verùm de omnibus naturalibus pertinentibus ad homines non est concedendũ, quia eorum aliqua semper se habent eodem modo, aliqua verò sunt mutabilia. Exemplum primi, vt homo est animal rationale. & similia quæ sunt in primo modo dicendi, per se, & semper se habent eodem modo. Exemplum secundi: homo habet manum dexteram aptiorem quàm sinistram, quod non semper est. fieri enim potest vt sit amphidexter: sic igitur cùm quædam naturalia sunt mutabilia, & aliter se habere possint, non erit mirum si etiam iusta naturalia non semper se habent eodẽ modo. Dicamus igitur quòd iustorũ quædam constant natura, quædam lege, & ex instituto, etsi etiam ambo mutari possent, & aliter se habere. quod si quæratur, cùm iustum naturale & legitimum sit vtrunq; mutabile, quæ erit differentia inter hæc? dicit ꝙ ex hoc percipi poterit, scilicet, cùm viderimus aliquod iustum esse cõmune pluribus gentibus vel omnibus, tunc dicemus illud iustum esse naturale. Cùm verò videbimus aliquod aliud non esse commune, sed tantum esse alicuius ciuitatis vel regionis, vt sunt mensuræ diuersæ vini & tritici diuersis in locis: tunc dicemus illud iustũ esse legitimum, id est ex lege & institutione, non autem ex natura. Quare non obstat nostræ sententiæ vestra obiectio, cùm dicitis iustum non esse naturale, quia naturalia non possunt aliter se habere: iusta verò aliter atque aliter se habent, cùm ostenderimus quòd etiam naturalia quædam aliter se habe-

te poſſunt,et ſi vt plurimum ſe habeāt eodem modo, & cōmuniora ſint quàm ea quæ ex inſtituto fiunt: nam non ſolum iuſta naturalia aliter ſe habere poſſunt, ſed etiam talis determinatio erit ad quædā alia naturalia,& quæ natura conſtāt,ſicut de amphidexteris diximus. Si quid verò eſt vna vbiq; agendi ratio ſecundum naturam,ea erit optima,ſicut ſunt ea quæ ſunt dulcia natura vt mel. Tamē alicui nō ſunt vt guſtui corrupto. & hoc nō eſt ex natura mellis, ſed ex corruptione illius: eodē pacto iuſta naturalia de ſe non haberēt hāc varietatē, ſi homines eſſent omnes vt eſſe deberēt, ſequendo rationem ducem.

79 {VNVMQVODQVE autem iuſtorum.} Quia Philoſophus in præcedentibus loquendo de iuſtitia ſæpe vſus eſt vocabulis & terminis qui videntur habere magnam ſimilitudinem inter ſe, vt apertè cognoſcatur quod vnumquódque ſignificat, vult aſsignare propriam ſignificationem cuiuſq;, & videntur differre ſecundum vniuerſale & particulare. Primò igitur declarando naturam iuſti ciuilis, dicit quod iuſtum ciuile ſumimus vniuerſale: vt colendus eſt Deus, tutos oratores & legatos eſſe debere, depoſitum eſſe reddendum,& ſimilia. Iſta igitur vniuerſalia ſunt ſub quibus cadunt ſua ſingularia quæ ſunt plura: & tamen vnumquodque illorum ſubit rationem vniuerſalis ea ratione qua iuſtum eſt.

80 {INTEREST autem inter iniuriam,} Ponit nunc Philoſophus differentiam inter iſtos quatuor terminos, ſcilicet inter iniuriam,& iniuſtum,& inter ius atque iuſtum: & oſtendit quòd iuſtum & iniuſtum eſt in vniuerſale, & antequam agatur, & hoc eſt contra nonnullos qui ſumunt ius antequam agatur. Iuſtum igitur eſt tutos dimittere legatos, depoſitum reddere:hoc cùm agitur, nunc apud iſtos vel illos dicitur ius. Ita vt omne ius præſupponat iuſtum, non autem econtrà. Iuſtum enim redactum ad opus eſt ius. Iniuſtum quoque natura quod eſt contra iuſtum naturale,vel iniuſtū ex inſtituto quod eſt contra iuſtum ex inſtituto. Iniuſtum,inquam,eſt vniuerſale,vt cōmittere adulteriū. Cùm verò agit,eſt iniuria: vel cùm actum eſt,iniuria dicitur. Sic igitur iuſtum eſt antequam fiat, vt reddere depoſitum, vel punire maleficia eſt iuſtum: poſtea quàm factū eſt,dicitur ius. Verùm dicit Philoſophus quod vtimur hoc modo dicēdi pro omni iuſto actu. Nonnunquā pro emendatione iniuriæ,cùm dicimus quod iudex fecit ius quando

do emendauit aliquod maleficium. Alio modo omne iustum actu, id est omne opus iustum dicitur ius, vt in distributione vel cõmutatione: vnde apud Græcos posuit duo nomina Philosophus, scilicet δικαιόπραγμα & δικαίωμα, apud Latinos verò non sunt. Ideo apparet magna confusio in textu. Sic igitur habemus quòd iniustum est vniuersale & antequam fiat: iniuria verò ipsum iam actum. Eodem pacto iustum antequam fiat: Ius verò cùm est factum. Verùm hoc communius dicitur pro quocunq; actu iusto: ius autem vocatur correctio iniuriæ. communius enim dicitur δικαιόπραγμα, quòd videtur comprehendere quemcunq; actum iustum, siue sit iustitiæ distributiuæ, siue correctiuæ: δικαίωμα verò videtur comprehendere & significare correctionem tantùm iniuriæ, quòd videtur esse cuiusdam partis iustitiæ operatio, & non cuiuscunque iustitiæ actus & operatio.

De triplici nocumento, quod alijs irrogatur.

CAPVT VIII.

Vm autem iusta sint, & iniusta ea quæ diximus: iniuriam quidem quispiam facit, & ius agit: cùm ea sua sponte agit. sed cùm inuitus, nõ iniuriã facit, neq; ius agit. Agit enim ea quibus accidit ut sint iusta aut iniusta. Iniuria autem atq; iuris actio tunc est, cùm à sponte agente fit. tunc enim uituperatur, & simul tũc iniuria est. Quare erit quid iniustum quidem, sed nondũ iniuria, si non à sponte agente sit factũ. Equidẽ 81 *id à sponte agente fieri dico (quemadmodum & prius est dictũ) quod quispiam in se situm sciens agit, & non ignorans. neq; quẽ, neq; quò, neq; gratia cuius: ut quẽ pulsat, & quo, & gratia cuius. & unũquodq; illorũ neq; per accidens, neque ui. ut si quispiã ui mouens manũ alterius ipsum pulset. Sponte enim ipse tum sua non pulsat: quippe cùm non sit in se situm. Fieri etiam potest ut qui pulsatur sit pater. ipse autem sciat quidẽ illum hominẽ esse, uel aliquem eorũ qui as-* 82

ſunt, ignoret autem eſſe patrem. Idem dicendum eſt & de eo
gratia cuius agitur, & circa totū etiam actum. Quod igitur
ignoratur, aut non ignoratur quidem, non eſt autē in ipſo
ſitum, ſed ui fit, id omne agitur ab inuito. Et eorū enim quæ
nobis natura cōpetunt, cōplura ſcientes agimus, atq; pati-
mur, quorum nihil aut noſtra ſponte, aut inuitis fit nobis:
ut ſeneſcere, aut mori. Eſt autē in iniuſtis ac iuſtis, ſimiliter
id quod per accidens dicimus. Nā ſi quiſpiam depoſitū inui
tus, & ob timorē reddiderit: nō eſt dicendū hunc iuſtum, aut
ius agere niſi per accidens. Similiter eſt dicendū & eū iniu
riā facere atq; iniuſta per accidens agere, qui cogitur, atq;
83 inuitus non reddit depoſitū. Eorum autem quæ ſponte agi-
mus, alia electione agimus, alia ſine electione. Ea cū electio
ne agimus, quæ anteceſsit deliberatio. Ea ſine electione, quæ
non anteceſsit deliberatio. Cùm igitur læſio ſit in ſocietati-
84 bus triplex: tunc ſunt cum ignoratione peccata, cùm quiſ-
piā egerit, aut circa quē. aut quod, aut quo, aut gratia cuius
agere non putarit. Nam aut non percutere, aut non hoc, aut
non hunc, aut non gratia huiuſce putauit. ſed accidit id cu-
ius gratia non putauit, ut non ut uulneraret, ſed ut punge-
ret, aut non quē, aut non modo hoc. Atq; cum extra ratio-
nem fit læſio, infortunium eſt. Cùm non extra rationem, ſi
ne tamē uitio: peccatū. Etenim peccat quidē quiſpiam, cùm
in ipſo eſt principiū cauſæ: aduerſa uerò fortuna utitur, cum
85 eſt foris. Cùm autē ſciēs quidē, ſed non deliberatione præmiſ
ſa quiſpiam lædit, iniuria eſt. cuius generis ea ſunt uniuerſa
quæ per irā efficiuntur, aliaſq; animi perturbationes, quæ
cunq; neceſſario, uel natura hominibus accidunt. Hæc enim
iniuriæ ſunt. Atq; ij qui ob hæc nocēt ac peccant, iniuriam
quidē faciunt: tamē nōdū ob hæc ipſa ſunt iniuſti uel praui.
86 nō enim nocēt ob prauitatē, ſed cū nocet quis, electione in-

iuſtus

iustus est atque prauus. Quapropter perrectè ea quæ profi 87
ciscuntur ab ira , non diiudicantur ex prouidentia fieri.
Non enim is incipit qui facit ira : sed is qui prouocauit ad
iram. Præterea non fit in talibus controuersia si factum sit
necne: sed si iure sit factum. Ira nanque ob apparentem oriri
iniustitiam solet. Non enim de facto perinde atque in com-
merciis contendunt , ubi necesse est alterum improbum es-
se si non id faciat obliuione, sed de re conuenientes, iure an
iniuria sit facta disceptant. Qui autem fecit insidias , non 88
ignorat. Quare alter putat iniuriam pati, alter non putat.
Quòd si electione nocuerit, iniuriam facit. Atque his iam 89
iniuriis est iniustus qui iniuriam facit, cùm comparationem 90
rationum aut æqualitatem transgreditur. Pari modo iustus
etiam est cùm ius agit electione. ius autem agit si solum sua
sponte agit. Eorum autem quæ ab inuitis fiunt , alia sunt 91
uenia digna , alia non sunt uenia digna. Nam ea quæ non
solum ignorantes , sed ob ignorantiam etiam faciunt , igno
scenda sunt. Sed ea quæ faciunt non ob ignorationem , sed
ignorantes quidem ob affectum non naturalem , neque hu-
manum, non sunt uenia digna.

COMMENT.

CVM autem iusta sint & iniusta. } Hoc est tertium capi- 81
tulum huius secundi tractatus , in quo soluit dubitatio-
nem motam in primo capitulo, scilicet secundum quam iniu-
riam quis sit propriè iniustus , & similiter secundum quod ius
aliquis sit propriè iustus. Diuiditur autem in quatuor partes
quæ suis locis patebunt. Dicit ergo in primis quòd omnia
quæ fiunt sponte, sunt ius vel iniuria : quæ verò fiunt inuitè
non dicuntur esse ius vel iniuria , nisi per accidens. Accidit
enim , vt hæc sint iusta vel iniusta. Notandum quòd ex dictis
Philosophi emergit quòd aliquod est iustum quod non est
ius, & aliquod iniustum quod non est iniuria. Nam si quis in
uitus reddit depositum , is non fecit ius , quia non egit per se,
nec

nec sponte sua, tamẽ egit iustũ per accidẽs, quia illud quod est iustũ opus, & potest esse ius si ab aliquo fiat sponte. Eodẽ modo, si quis inuitè retinet depositũ non dicetur facere iniuriam: tamen facit id quod est opus iniustũ nõ per se, sed per accidẽs, & potest esse iniuria si fiat sponte. Notandum præterea quòd istud per se & per accidens soluit omnẽ dubitationẽ quæ oriri potest nõ solum in iis, sed etiam in operationibus aliarũ virtutum. Nam si quis egerit operationem temperantiæ, si per se, temperans: si per accidens, non propriè temperans dici potest.

82 {EQVIDEM id à sponte agente.} Declarat Philosophus id quod sponte, & id quod inuitè fit, quæ respondere videntur & consonare cum iis quæ in tertio libro latissime dicta sunt, & est necessarium hoc loco tangere, & hæc ad declarationem eorum quæ dicta sunt, & insequentium quæ dicentur. Id igitur fit sponte, dicit Philosophus, quod aliquis agit in sua potestate constitutus, sciens omnes circunstantias & conditiones requisitas, scilicet quem, quid, quando, & reliqua: & addit quòd oportet sponte agentem non solum scire illa singularia dicta, sed scire etiam illa per se, & non per accidens: & item oportet quòd non agat aliqua vi compulsus. Vidimus enim in tertio quòd spontaneo opponitur non spõtaneum, quod est aut per ignorantiam aut per vim. Declarat primo hoc secundum membrum, dicendo quòd si quis compulsus alterius manu percutiat aliquem, is non sponte agere videtur. Item declarat aliud membrum, scilicet quomodo dicitur ignorare, & quid est dicere scire per accidens, & non per se, vt si quis pulset patrem quem non cognoscit illum vt patrem, sed vt hominem, & addit vlterius Philosophus quòd id quod ignoratur, aut quod non est situm in potestate agentis videtur fieri ab inuito: ex quo deprehenditur quod ad hoc vt fiant aliqua nostra sponte non sufficit esse tale vt sciatur. Nam senescere, & augeri, & mori quanuis sciantur, tamen non dicuntur fieri sponte: sed requiritur præter ea vt illa res sit in nostra potestate collocata, & à nobis fieri possit. Post hæc Philosophus accommodat supradictas distinctiones iustas & iniustas iuri & iniuriæ, vt patet in textu exemplo depositi quod retinetur, & non redditur. Notandum quòd bene adduxit Philosophus declarationem de eo quod fit sponte aut non sponte: quia sine hac distinctione non videtur constare

illa virtus,& hoc præsertim videtur competere iustitiæ.

{EORVM autem quæ spōte agimus.} Hæc est secūda pars 83
huius capituli,in qua postea quàm suprà inuestigauit quid sit iniuria, & docuit quando aliquid iustum vel iniustum agitur non inuite,sed sponte : nunc inquirit & declarat quænam sint illæ iniuriæ,ex quibus propriè aliquis dicatur iniustus : quia pluribus modis sponte agitur : & in hoc consistit solutio dubitationis motæ in primo capitulo huius secundi tractatus. Affert autē primo diuisionem vtilem ad ea quæ dicturus est, dicendo quòd eorum quæ fiunt à nobis sponte,alia fiunt cum electione , alia sine electione : vnde non valet , hoc est factum sponte: ergo cum electione:sed bene econtra, hoc est factum cum electione.ergo sponte , cùm sponte agere sit magis vniuersale.Nam sponte agere competit etiam brutis , vt in tertio vidimus : agere verò cum electione solum competit habentibus voluntatem & rationem . Quare vbicunque est electio, ibi voluntas:& vbicunque voluntas , ibi principium sponte agendi:sed non econtra,vt antea patuit.

{CVM igitur læsio fit.} Affert Philosophus diuisionē quādam læsionum quæ fiunt in actionibus humanis quæ est triplex.Vna quæ fit ab inuito:alia quæ fit à sponte agente : tertia quæ fit ab eligente.& per hanc diuisionem ostendit quòd aliquis per accidens agat operationem iniustam, non tamen erit iniustus.Nam ille qui agit inuitus,ea ratione nec iustus dicendus est,nec iniustus: sed fieri potest vt quis agat rem iniustam inuitus:ergo ille non erit iniustus. Affert post hæc distinctionem Philosophus eorum quæ fiunt à nobis inuitis.ponendo duplicem gradum . Nam quædam fiunt vltra rationem & opinionem, & talia non dicuntur peccata , sed infortunatæ læsiones : quædam verò non extra rationem peccantur , & hæc dicuntur quidem peccata , cùm principium agendi & potentia sit in auctore peccati : non tamen dicuntur facta cum vitio , vt patet in textu Philosophi . Sed vt melius intelligatur eius ordo procedendi,Aristoteles cùm velit declarare quis sit vir iustus & iniustus.primo inquirit quis sit iniustus. Hoc cognito à contrario cognoscetur iustus . Sed cùm iniustus sit qui facit iniuriam secundum quendam modum nocendi , videndum est quot modis noceri potest , vt aliis sepositis relinquatur is nocendi modus secūdum quem fiat iniuria, ex qua pro-

prie

priè dicatur iniustus:& ideo attulit superiorem distinctionem quam declarare incœpit,& nunc sequetur.

85 {CVM autem sciés.} Prima & superior læsio non est iniuria, licet sit iniusta actio: nunc verò ostendit fieri posse iniuriam,nõ tamen ille erit iniustus. Vnde nõ sequitur:hic egit iniuriam,ergo est iniustus,etiam si sponte egerit:quia requiritur vt agat cũ electione & deliberatione præcedenti.quòd si quis per iram vel aliam huiusmodi læserit perturbationem, iniuriam quidem facere poterit:non tamen statim sequitur ꝙ sit homo iniustus. Notandum quòd Philosophus dicit perturbationes atque affectus, qui necessario,vel natura hominibus insunt:necessario inesse dicuntur talia,vt fames,sitis,& huiusmodi:natura verò,vt timorem,iram,& similia. Nam si quis propter famem intolerabilem agat aliquid iniustum dicetur fecisse iniuriam,non tamen appellabitur iniustus. Idem dicetur de ira, metu, misericordia, & similibus: quarum perturbationum aliqua motus si quis agat aliquid, non habet tempus deliberandi:quòd si haberet,fortasse non egisset talem iniuriam. ex quibus patet, quòd aliquis agere iniuriam potest sponte & sciens, tamen non erit iniustus, quia non videatur nocere ob prauitatem,vt inquit Philosophus.

86 {SED CVM nocet quis.} Hac in parte Philosophus ostendit quando aliquis,& per quam iniuriam factam dicitur iniustus,& ostendit hoc pacto,Is qui agit iniuriam per principium coniunctum causæ iniustitiæ est iniustus. At is qui agit iniuriam cum electione & deliberatione antecedenti est huiusmodi,ergo talis erit iniustus. Ex his soluta est dubitatio superius allata,scilicet quænam sint illæ iniuriæ ex quibus aliquis dicatur iniustus,quam Philosophus in hunc locum distulisse videtur propter multas dubitationes de iure & iniuria quæ intercedebant,quas soluere oportuit, & multas distinctiones afferre declarando de quo iusto intendat, videlicet de ciuili, & quomodo diuidatur in naturale & legitimum,& quomodo se habet tanquam vniuersale ad singula, & reliqua : quibus solutis & declaratis, venit per distinctiones pulcherrimas ad declarandum & soluendum ob quas iniurias quis dicatur iniustus. nam non ob ea quæ fiunt ab inuitis, nec ob ea quæ fiunt sponte sine electione, sed tantum ob eas iniurias quæ fiunt ab aliquo,electione & deliberatione præcedenti.

{QVA

{QVAPROPTER perrectè ea quæ proficiſcuntur.} Hæc 87
eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus allatis ſuperioribus ſententiis, ſcilicet quòd is qui lædit ſine electione, ſciens aliqua perturbatione compulſus, iniuriam quidem facit, non tamen propriè eſt iniuſtus: ſed ille tantùm qui ob prauitatem & cum electione nocet, eſt dicendus iniuſtus, nunc hæc declarat & probat: & primò reſumendo illum qui ſciens ſine electione operatur, & lædit aliqua perturbatione vehementi permotus, oſtendit quibuſdam rationibus quòd talis non eſt propriè iniuſtus, quia ſuæ iniuriæ non habentur quaſi ſint ex prouidentia factæ, ſed per aliquam ſubitam perturbationem, quæ arguit non ex habitu factam eſſe talem iniuriam: veluti illi qui ira, quæ eſt vehemens perturbatio, nocent & iniuriam faciunt, quaſi principium ſit extra ſe. ex quo apparet quòd iniuriam facit cùm ſponte faciat. & ſciens, & in ſuo arbitrio ſit lædere, vel non lædere: non tamen eſt iniuſtus cùm non lædat cum electione. Probat idem ex ſigno quodam, quia cùm aliquis iniuriatur per iram, diſceptatur de iure, cum conſtet de facto: quod non diſceptaretur ſi propriè putaretur iniuſtus: ſed cùm conſtet de facto, & ita ſit manifeſta iniuſtitia, ideo de facto non diſcepatur: vt in commerciis cùm negatur depoſitum vel aliquid tale, vbi neceſſe eſt alterum duorum eſſe improbum, niſi fiat obliuione. Sed illi inter quos facta eſt iniuria per iram, cùm conueniant de re facta, diſceptant de iure. Quare non poteſt eſſe ibi occulta fraus eo pacto quo eſſe poteſt in commerciis, vbi lædens decipere poteſt ſciens, puta negando depoſitum. Nam talis decipiens non ignorat, ſcilicet ſe facere vel feciſſe iniuriam: ſed in ira ille qui paſſus eſt iniuriam putat ſe accipere iniuriam. Ille verò qui lædit putat non inferre iniuriam, ſed perturbatus ira exiſtimat ſe iure offendere, vel iniuriam non afferre. Verùm iniuriam quidem facit, non tamen eſt dicendus iniuſtus.

{QVI autẽ facit inſidias.} Declarat nũc Philoſophus ꝙ quãdo fit iniuria cũ vitio, & cùm lædens lædit cũ electione eſt iniuſtus: nã qui lædit eo principio quod ad vitiũ pertinet, eſt dicendus iniuſtus: ſed qui lædit cum electione eſt huiuſmodi: ergo talis dicitur iniuſtus, & iuſtus econtrà qui facit ius eo principio quod pertinet ad virtutẽ, & cũ electiõe ius facit. {COMPARATIONEM rationũ.} Innuit iuſtitiam diſtributiuam. 88 89

AEQVA

90 {AEQVALITATEM.} Innuit iustitiã cõmutatiuam & correctiuã cõmerciorũ. Ex his potest concludi ꝙ iniustus est qui sciens iniuriam facit. & cum electione ac deliberatione præcedenti. Iustus verò econtrà. Nam omnia quæ dicta sunt de iniusto & iniuria competunt iusto contrario modo.

91 {EORVM autem.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosophus distinguit ea quæ fieri videntur à nobis inuitis, & eorum dicit aliqua esse venia digna, aliqua non. Sed notandum ꝙ Philosophus sumit hic inuitum fieri largo modo, id quod verè non est propriè tale, sed id quod fit à nobis ob perturbationem aliquam necessariam vel naturalem quæ antea attulit: & tamen illa fiunt à nobis sponte, cùm principium agendi vel non agendi sit in nobis: sed sumit Philosophus largo modo fieri ab inuitis, quia non fiunt cum electione. Horum igitur, dicit Philosophus, aliqua sunt venia digna, aliqua non. Nam ea sunt ignoscenda non quæ facimus ignorantes tantùm, etenim talia non essent digna venia, sed quæ ignorantes facimus per ignorationem. Notandum ꝙ ignorantem agere, vt in tertio percipimus, vult Philosophus qui ignorat in vniuersali: per ignorantiam verò illum qui in agendo ignorat in particulari aliquam circunstantiam. Exemplum primi, vt si quis ignoraret esse adulterium turpe: exemplum secundi, vt si quis ignoraret hanc esse vxorẽ vicini, existimans & credens sine dubio esse suam. Quare primus ignorans tantùm in vniuersali non est excusandus, sed ignorans: & non solùm ignorans tantùm, sed per ignorationem in particulari circunstantia aberrans dignus videtur venia, si simul sit ignorans, & per ignorationem agat. Item si quis ignorans agit ob perturbationem aut necessariam aut humanam, videtur venia dignus: vt si quis egerit ob famem, quia talis est ignorans in vniuersali, & compellitur ab affectu necessario. Nam si compulsus vel incitatus ob voluptatem non ob famem egerit iniuriam, non est dignus venia. Ideo addidit perturbatione non humana, & cætera. vt apparet in textu. Hic videtur esse duobus modis venia dignus, aut cùm errat. & agit per ignorantiam, siue sit ignorans in vniuersali, siue non, dummodo agat per ignorantiam in particulari ignorando aliquam circunstantiam: aut cùm ignorans in vniuersali, & sciens in particulari agit aliqua naturali necessitate

compul

compulsus, vt fame. Sed si ignorans in vniuersali lædat, & noceat nulla necessitate compulsus, nec excusatione, nec venia dignus esse videtur.

De pati iniuriam.

CAPVT IX.

Ambiget autem quispiam si determinatum sit 92
satis de faciendo patiendoq́; iniuriam. Atq; si
ita sit ut Euripides inquit, absurde dicens.

Quæris parentem quomodo occîdi meam?
Sermo est breuis, non exitus longos habet.
Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum enim reuera sua sponte quispiam iniuriam patiatur an nemo, sed omnes inuiti, quemadmodum & omnes qui iniuriam agunt, sua faciunt sponte? Et utrum omnes hoc mo- 93
do, an quidam sponte, quidam inuiti? Similiter & cùm patiuntur homines ius? nam omnes cùm ius agunt, sua faciunt sponte. Quare consentaneum est rationi, similiter opponi eos qui iniuriam & qui ius patiuntur: ut aut sponte patiantur aut inuiti. At absurdum uidebitur si omnes etiam ius pati sua sponte dixerimus. nonnulli namq; non sua sponte ius patiuntur. Enimuero de hoc quoq; quispiam dubitaue- 94
rit, si omnis qui passus est iniustum, iniuriam patiatur, an
ut in agendo, sic & in patiendo res sese habet? Etenim fit ut 95
ad utrunque per accidens ipsa iusta accommodentur: & eodem modo iniusta. Non enim est idem iniusta agere, & iniurias agere, neque iniusta pati, & iniurias pati. Similiter & in agendo, patiendoq́; ius. Fieri enim non potest ut patiatur quisquam iniuriam, nisi quis iniuriam faciat: aut ius
patiatur, nisi ius quispiã agat. Quòd si simpliciter iniuriã 96
facere, sit sua sponte quempiam lædere: & idipsum, sponte, inquam, lædere, sit lædere scientem & quem, & quo atque

quo:incōtinens autē ipse sibi sua noceat sponte. ipse nimirū iniuriā patitur sua sponte, fieriq; potest ut sibiipsi iniuriā faciat. Atq; hoc etiā ipsum, unū quid est eorū quæ dubitantur: si fieri, inquā, poßit ut sibiipsi quispiam iniuriā faciat. Prætcrea fit ut sua sponte quispiā ob incontinentiā ab alio sponte nocente lædatur. Quare fit, ut sua sponte quispiam
97 iniuriam patiatur. An definitio dicta nō rectè sese habet, sed huic, lædere, inquam, scientem & quem, & quo, atq; quomodo: hoc est addendum præter illius uoluntatem. Læditur igitur aliquis sua sponte, patiturq; iniusta. Sed iniuriam sua sponte patitur nemo. nemo nanq; uult neque incontinens ipse, sed præter uoluntatē agit. Neq; enim ullus id uult quod non existimat esse bonum, incontinens autem id agit, quod non putat esse agendum. Qui uerò dat sua, quēadmodum arma Diomedi Glaucus dedit, ut dicit Homerus.

Iliad.ζ. *Pro quĕ nouem, centum: pro ferro tradidit aurum.*

Is iniuriam non patitur: dare nanq; est collocatum in ipso. Sed ut iniuriam patiatur, non est in potestate ipsius situm: sed is sit qui iniuriam agat oportet. Patet igitur sua sponte
98 neminem iniuriam pati. Insuper ex iis quæ proposuimus, hæc duo restant deinceps dicenda. uter iniuriam faciat utrum is qui plus præter dignitatem tribuit, an is qui illud habet? & si fieri poßit ut sibiipsi quispiam iniuriā faciat?
99 Etenim si sit illud quod prius est dictum, & qui distribuit non qui plus habet. iniuriam faciat, si quispiam plus alii quàm sibi tribuat sciens, sponteq;. quod quidem moderati homines faciunt (bonus enim & æquus minora sibi tribue-
100 re solet) is profectò sibiipsi iniuriam facit. An neque hoc simplex est? Ex alio nanque bono plus forte consequitur ut gloriam, aut absolutè honestum. Soluitur præterea & per definitionem agendi iniuriam. nihil enim ipse præter

suam

suam patitur uoluntatem. Quare non iniuriam patitur ob
idipsum: sed si minus capit, læditur tantum. Patet autem 101
& distribuentem iniuriam agere: sed non eum semper
qui plus habet. Non enim is iniuriam facit, cui inest iniu=
stum: sed is cui potestas inest id faciendi sponte. Hæc au=
tem est, unde est principium actus. Quod quidem in ipso 102
est distribuente, non in accipiente. Præterea cùm facere
multis dicatur modis, & modo quodam expertia animæ,
& manus, & seruus occidat hero iubente: iniuriam qui=
dem non agit, iniusta autẽ facit. Insuper si iudicauit igno= 103
rans, non iniuriam facit legitimo iusto, nec est iniustum iu
dicium. est tamen aliquo modo iniustum. Aliud enim est 104
legitimum iustum, aliud primum & naturale. Sin uerò co= 105
gnoscens iudicauit iniustè, plus habet & ipse uel gratiam
uel uindictam. Perinde igitur, & is, qui ob hæc iudicauit 106
iniustè, plus habet, atq; si quispiam acceperit iniuriæ par=
tem. Nam in illis, qui fundum peruerso iudicio tribuit: non 107
fundum cepit, sed argentum. Atqui putant, homines in se= 108
ipsis esse situm iniurias facere. Quapropter & iustum
esse facile arbitrantur. hoc autem non ita sese habet. Coire
nanque cùm uxore uicini, & pulsare proximum, dareq́ue
argentum manu facile est, & collocatur in ipsis: sed hæc 109
agere sic se habentes, neque facile est, neque in ipsis est si=
tum. Simili modo cognoscere iusta atque iniusta, nullam 101
sapientiam esse putant. propterea quòd non est difficile
ea de quibus leges dictitant, intelligere. At non hæc sunt 111
ipsa iusta, nisi per accidens. Sed tunc sunt iusta cùm quo=
dam aguntur modo, & quodam distribuuntur modo. Id
autem difficilius est, quàm ea quæ sanitatem efficiunt sci=
re. Et ibi nanque mel, uinum, ueratrum, adustionem,
incisionémue scire perfacile sanè est. Sed quonam modo

ad sanitatem efficiendam, & cui & quando sint tribuen-
112 *da, tanta est difficultas scire, quanta est medicum esse. Ob id autem ipsum, & iusti non minus esse putant iniuriam facere, quia uir iustus non minus, sed etiam magis horum singula facere potest: uitiare, inquam, uxorem cuiuspiam, & pulsare aliquem, & uir fortis in acie proijcere clypeum, tergisq; uersis fugam arripere. At timidè agere & iniuriam facere, non est hæc facere, nisi per accidens: sed*
113 *sic se habentem hæc facere. Quemadmodum & mederi atq; curare non est incidere, uel non incidere, aut medicamenta dare, aut non dare, sed hoc modo sese habentem*
114 *hæc agere. Iusta autem in ijs sunt qui participes sunt eorum quæ sunt simpliciter bona. Habent autem & exuperationem in his, & defectum. Nam quibusdam non est ipsorum exuperatio, ut dijs fortasse: quibusdam uerò nulla pars est utilis, incurabilibus, inquam, malis, sed omnia*
115 *nocent. Quibusdam autem usque ad aliquem terminum, atque hoc est humanum.*

COMMENT.

92 AMBIGET autem quispiam.} Hoc est quartum capitulum huius secundi tractatus, in quo mouet plures dubitationes quæ oriri videbantur ex antè dictis, & eas soluit. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes. In primis mouet tres dubitationes, & ibi includitur vna alia: & sic videntur esse quatuor & eas soluit, & ex illis oriuntur duæ aliæ dubitationes quas etiam soluit postea in secunda parte. In tertia affert tres opiniones de facilitate iusti, & eas reprobat. In quarta ostendit in quibus bonis & personis sit iustum, & in quibus non sit. In prima igitur parte format talem dubitationem: vtrum re vera sua sponte quis patiatur iniuriam. Deinde hoc pacto, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam sponte vel volentes, vt inquit. Notandum quòd Philosophus congruè mouet hanc dubitationem, quia dixit ante quòd is facit iniuriam qui sponte agit in-

iustum:

iustum:& si agit sine electione non est iniustus, si eligens est iniustus. Ex quo videtur quod omnis qui patitur iniuriã sponte patiatur: sicut agẽs sponte agit. Econtra etiam videtur ꝙ sicut agere iniuriam est spõte, sic ecõtrà pati iniuriam fiat inuitè. & hæc videtur esse vera sententia. Cogitur etiam mouere talem quæstionem ex sẽtẽtia Euripidis, qui inducit Bellorophontẽ se hoc pacto excusantẽ de matricidio, ꝙ volens volentem, aut volentem volẽs occidit, acsi mater voluisset vt sibi fieret iniuria, & hanc sententiam non videtur probare Philosophus, ideo dixit absurdè Euripidem dicere: nam potest bene cõuenire volens volentem, aut nolens nolentem. Euripides verò contrario modo eam attulit: ideo mouet quæstionem Philosophus.

{ET VTRVM omnes.} Affert aliam dubitationem ex opposito: nam sicut dubitamus vtrum omnis qui patitur iniuriam sponte patiatur: sic de iis qui patiuntur ius vtrum omnes inuiti an volentes patiantur ius: an quidam sponte, quidam inuiti, & hoc est verum. Sunt igitur duo paria oppositionum, iniuriam agere, iniuriam pati: ius agere, & ius pati. Et videtur consentaneum quòd eodem modo ista opponantur, vt si alterum sponte agatur, & alterum quoque: & similiter, si pati iniuriam fiat sponte, eodem modo ius pati sponte fiat: ita vt eodem pacto formetur quæstio de patiendo ius sicut de patiendo iniuriã. Et dicit Philosophus quòd videtur absurdum dicere, quod omnes spõte patiantur ius. Nam ius est vel emendatio iniuriæ, vel æqua retributio. Ille igitur cui datur & redditur sponte, videtur pati: ille verò cui aufertur, non sponte pati ipsum ius, nec ille similiter qui mittitur ad supplicium. Quare quidam sponte, quidam inuitus patitur ius: & hæc videtur vera determinatio huius quæstionis de patiendo ius. 93

{ENIM uero de.} Affert aliam dubitationẽ Philosophus quæ oritur ex dictis, & eã soluit. Dubitatur enim vtrũ omnis qui patitur iniustum patiatur iniuriã: ita vt idem sit iniustũ pati, & iniuriam pati. Quatuor igitur sunt oppositiones; scilicet iustum agere, iustũ pati: iniustũ agere, iniustum pati: ius agere ius pati, iniuriam agere, iniuriã pati. Soluit autẽ Philosophus per distinctionem iniusti & iniuriæ, ostẽdendo ꝙ nõ est idem iustum pati, & iniuriam pati. Sicut enim agens inuitus, & per accidens agere potest rem iniustam, non tamẽ agit iniuriã: sic patiens pati potest per accidens iniustum, non tamen patietur 94

95 iniuriam. { AD vtrumq;.} Scilicet ad agentem & patientem accommodatur iustū & iniustum per accidēs, nā agens quādo agit sponte per se quidem agere videtur. Vnde superius dixit Philosophus, Iniuria autem atque ius definitur si à sponte, vel inuitè agente proficiscatur. Nam cùm à sponte agente proficiscitur, vituperatur, & simul tum etiam iniuria est. Quare quippiam erit quidem iniustum, sed nondum iniuria: quando verò agit inuitus, aut per vim aut per ignorantiam dicetur agere iniustum per accidens. Vnde Philosophus suprà eodem loco inquit, Agit enim ea quibus accidit, vt sint iusta aut iniusta. Nam si quis compulsus manu alterius aliquem percutiat, vel ignorauerit esse patrem per accidens, videtur egisse iniustum. Eodem pacto si quis inuitus depositum reddat per accidens, egit id quod est iustum. Similis ratio erit de patiente. Per se enim patietur, & per accidens iniustum patietur eo modo quo diximus. Quare nō est idem pati iniustum, & pati iniuriam: vel pati iustum, & pati ius. Nam ius & iniuria pendet ab alio agente. Iniustum verò videtur quòd aliquis sibiipsi facere possit per accidens, vt diximus, vt si quis seipsum lædat inuitus. At iniuriam facere, est sua sponte lædere, & scientem quam &c.

Notandum pro declaratione omniū quæ dicta sunt hucusque in hoc capitulo, quòd hic notādi sunt isti duo termini, scilicet agere & pati, deinde isti quatuor, scilicet iniuria, ius, iniustum, iustum, quorū quilibet coniunctus cum altero duorū illorum facit vnam oppositionem. Vnde quatuor oriuntur oppositiones, scilicet, Iniuriam agere, iniuriam pati: Ius agere, ius pati: Iniustum agere, iniustum pati: Iustum agere, iustum pati. Quærit igitur Philosophus de prima oppositione hoc modo, Vtrum quis sponte patiatur iniuriam. & concludit quòd non, sed à contrario fit. eodem modo de pati iniuriam, vt de agere iniuriam. Nam vt agere iniuriam semper fit sponte: ita pati iniuriam semper videtur fieri inuitè. Deinde quærit de secunda oppositione. Vtrum semper ius pati fit spōte: vt ius agere semper fit sponte. & concludit quòd non est similiter de istis oppositis, ius pati fit sponte, sed ius agere semper fit sponte. Sed ius pati quandoq; fit sponte, quandoq; inuitè: vel à quodam sponte, à quodam inuitè, vt ostendimus. Post hæc quærit de altera oppositione, scilicet tertia, vtrū sit idē iniustum pati, & iniuriam pati: & concludit quòd eodem modo fit de pati

iniusta,sicut de agere iniusta:sed non idẽ est pati iniustum, & pati iniutiam,vt declarauimus. Postremò declarat quartã oppositionẽ,ostẽdẽs, ꝙ sicut aliud est iniustũ pati, & iniuriã pati vel agere,similiter aliud est iustũ pati, & ius pati vel agere.

{QVOD si simpliciter.} Corroborat quæstionẽ iam antea 96
allatam afferendo primò descriptionẽ agendi iniuriam, scilicet quòd agere iniuriam est sponte sua lædere, cognoscendo singula circa quæ versatur talis actio. Postea probat quòd potest aliquis sua sponte iniuriam pati: & primo ostendit hoc exemplo incontinentis qui videtur sibiipsi iniuriam facere, ergo ipsemet patietur. Deinde ostendit idem alia ratione. Fieri enim potest: vt aliquis puta incontinens patiatur sponte sua spoliari ab amica. Quare videtur vt aliquis sponte volens sua iniuriam patiatur, quamuis hoc non sit verum.

{AN definitio.} Soluit dubitationẽ Philosophus accipien- 97
do illã descriptionẽ sponte agendi iniuriam,& addẽdo ei vnã partẽ: ex cuius additione soluitur dubitatio. Cùm enim dicit iniuriam facere,est sponte sua lædere,sciendo quem, & quo,& singula alia. Addendũ est,præter voluntatem illius cui affertur iniuria. ex quo patet ꝙ nemo volens patitur iniuriam,læditur autẽ sua sponte,& patitur id quod est res iniusta, non tamen volens patitur iniuriã. Nam si incontinens de quo magis videtur, nõ vult iniuriam pati,multò minus cęteri. Quòd autẽ incontinens nolit,ex eo percipitur,quia aduersatur rationi, & ei parti que est pars rationalis sequendo appetitum sensitiuum: quòd autẽ nolit id quod agit, patet, quia nemo vult nisi bonum,& tamen ille agit quod non putat esse agendũ,sequendo appetitum sensitiuum.& affert exemplũ Glauci,quem Homerus inducit recognouisse in bello Diomedem hospitẽ paternum, noluisseq; secum pugnare, & inuicem arma permutasse, Glaucum dedisse arma aurea, & accepisse ferrea. & per hoc videtur soluere secundũ argumentũ, quia dat sua sponte, ergo non patitur iniuriam. Oportet enim vt sit qui agat iniuriã. Sua autẽ donans non patitur iniuriã,quia in potestate eius est sua donare: sed iniuriam pati non est in potestate eius qui patitur. Concluditur ergo quòd nemo volẽs iniuriam patitur.

{INSVPER ex iis quæ.} Secunda est pars capituli, vbi ex 98
suprà dictis duo determinãda restabãt, scilicet vtrũ iniuriã faciat is qui distribuit,an qui accipit vltra dignitatẽ. nã ex eo ꝙ

de Glauco diximus, q qui sua donat nō patitur iniuriam, illa quæstio oriri videtur in distribuēdo vtrū faciat iniuriā, an qui plus accipit. Secunda quæstio est, vtrum sibiipsi quis iniuriā faciat quā mouit superius, & in fine huius libri eā latius soluet.

99 { ET enim si sit id. } Arguit nunc pro secunda quæstione augendo ipsam, & dicendo quod qui sibi minus tribuit quàm dignitas postulet, videtur sibi iniuriam facere: & hoc videtur pendere à prima dubitatione. Nam si quis distribuat sibi & alteri, & sibi tribuat minus quàm sua dignitas exigat, tunc videtur euenire vt aliquis sibiipsi faciat iniuriam, & tamen modesti homines hoc obseruare videntur. Quomodo ergo se res habebit? Nam hæc ratio videtur confirmare dubitationem nostram, scilicet an quis sibiipsi iniuriam affert. Prius est dictum, scilicet dubitando non tamen soluendo.

100 { AN neque hoc simplex. } Affert Philosophus duas solutiones: prima est, quòd illi minus sibi tribuunt pecuniarum vel huiusmodi bonorum quæ dicuntur fortunæ, plus tamen sibi tribuunt gloriæ & honestatis. Quare non est illud intelligendum simpliciter quòd sibi minus tribuant: quia de aliquibus minus, de aliquibus plus. Aliā solutionem affert per definitionem agendi iniuriā, quia agere iniuriam est sponte sua facere alicui rem iniustā, præter voluntatē eius cui affertur. Soluitur igitur ea dubitatio, quia cùm sponte sua sibi minus tribuat, patet quòd non facit sibi iniuriā: quia non patitur ipse iniuriā cùm non sit præter eius voluntatem. Notandum quòd illi qui plus tribuunt aliis quàm sibi, faciunt propter honestatem, ne videantur causa sui esse in magistratibus constituti: tamen sibiipsis non faciunt iniuriam duabus rationibus: primò, quia faciunt id propter honestatē & gloriā, quibus adæquatur illud minus quod sibi tribuunt. Secundariò cùm sponte sibi sumat illud minus, est quædā læsio, & quoddam detrimentum voluntarium, non autem iniuria, quia fit sponte sua. Quare non sibiipsi faciet iniuriam, vt apparebit in sequentibus latius.

101 { PATER autē. } Soluit primā dubitationē Philosophus, vter faciat iniuriā, an qui plus distribuit, an qui plus habet præter dignitatem. Et cōcludit tribus rationibus, quòd non semper qui plus habet, sed qui distribuit, facit iniuriam: & bene dicit non semper, quia aliqn̄ fieri potest vt accipiens habensq; plus, iniuriam faciat, vt si quis distribuat sibi, & cæteris, vel

huiusmodi. Prima autem ratio Philosophi talis est. Is qui sua sponte facit iniustum, facit iniuriam: sed qui distribuit plus quam dignitas patiatur, facit sua sponte iniustum, ergo iniuriam: & non ille semper qui plus suscipit plúsque habet: nam principium agendi esse videtur in distribuente. Notandum quòd semper fieri videtur vt qui distribuit plus, agat iniuriā. Fit etiam quandoque vt qui præter dignitaté habet plus à distribuente, iniuriā agat. Veluti si quis distribuat sibi & alteri. & sibi præter dignitatem plus tribuat, & hoc fit cùm euenit vt idem sit distribuens & accipiens. Vel etiam si accipiens ipse distribuentem corrumpat. Simpliciter ergo distribuens plus quàm æquū fit, facit iniuriā. Accipiens verò quandoq;, nō autem semper facere videtur iniuriā, & eo pacto quo diximus. 102

{PRAETEREA si facere.} Hæc est secunda ratio talis ad idem probandum quòd distribuens plus est ille qui facit iniuriam, non autem semper ille qui accipit: & pręsupponit quot modis sumitur facere, scilicet tripliciter inuenire videt́, scilicet aut non proprie sua sponte: vel sua sponte, & cùm electione. Nam dicimus inanimatum aliquod occidere, vt lapidem, & huiusmodi & item animatum, vt seruum. Vtrumq; videtur esse instrumentalis causa, sed alia inanimata, alia animata quæ faciunt iniusta. Causa autem principalis est illa in qua est principium agēdi, & mouēdi: instrumētalis animata, vt seruus: inanimata, vt lapis, ex parte igitur agētis, & distribuētis plus quā decet erit iniuriā facere, non autem semper ex parte habentis.

{INSVPER si iudicauit.} Tertia ratio qua idem probat 103
afferendo distinctionem quādam, quā etiam suprà attulimus, & huic loco potius accōmodara esse videtur quàm illi. Nam distribuens potest tripliciter considerari, vt faciat, aut inuitus, aut sponte, aut electione. Primum fieri potest ignoratione. Sed ignoratio est duplex, aut iusti naturalis, aut iusti legitimi. Tunc si ignorās hæc ambo agit, non agit iniuriā, scilicet per se: sin verò alterum ignorauerit, tunc aliquo modo illa res est iniuria, aliquo modo non est. Quòd si vtrunq; iustū cognoscens egerit distributioné iniquā, tunc manifestè facit iniuriā.

{NEC est iniustum.} Scilicet secundum leges {ALIVD 104
Primum.} Scilicet iustum naturale. {PLVS habet.} Nam si 105 106
non habet plus eius rei quàm dat: tamé habet eius quod appetit, scilicet vel gratiæ vel vindictæ: & codé modo plus habet,

& est iniustus, ac si haberet partem eius rei quam dat, puta agrum vel aliquid aliud pro parte ipsius vt argentum.

107 {AT qui putant homines.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus adducit tres opiniones quæ tunc florebant apud vulgus, & eas refellit. Prima erat, quod facile est esse iustum, & hoc quia facile est esse iniustum, cùm in nobis sit positũ facere iniuriam cùm volumus, & item cùm in nobis sit collocatũ facere iusta: ergo vtrunq; erit facile. Hãc opinionem reprobat Philosophus, quòd licet in nostra potestate sit facere iniuriã, tamen determinato quodammodo, & sic se habentes non est facile aut quia non habent habitum, aut quia deficit materia iniuriandi, ideo nõ semper est situm in nobis.

108 {EST facile.} Id est facilius quàm esse iustum.

109 {COLLOCATVR in ipsis non tamen semper.} Notandum quòd in nobis est simpliciter collocatum esse iustos vel iniustos, & omnino esse studiosos vel vitiosos. Sed si consideremus cõditiones quæ requiruntur ad vtraq; opera, & ad generationẽ vitij vel virtutis, non videtur facile nec semper esse in nobis vt agamus cùm velimus. Multa enim sunt quæ prohibere possunt nostras operationes, siue bonas siue malas, & opus est tempore in acquirendo vtrunq; habitum, licet facilius sit vitiosum euadere quàm studiosum. Et ideo non repugnat sibi, & ei quod antea dixit virtutes & vitia esse in nostra potestate, & operationes studiosas vel vitiosas: nam simpliciter loquendo ita est, sed loquendo cum hac additione quãdocunque volumus, patet quòd non semper fit vt quando, & quoties velimus agamus & cum facilitate. Non enim facile est habitum acquirere præsertim habitum virtutis.

110 {SIMILI quoq; modo.} Secunda opinio eorum qui dicebant quod facile est cognoscere res iustas & iniustas, & ex hoc arguebant facile esse iustas operationes exercere, hoc pacto: Id quod facile percipitur, facile potest fieri: sed res iustæ facile percipiuntur. ergo facile possunt fieri. & rationem probabãt ex eo quòd iusta docentur à legibus, & iurisperitis, quorum dicta percipere non est difficile nec magnę sapientiæ & ex consequenti non esse rem magnam nec difficilem iustas operationes producere. Hoc autem refellit Philosophus, dicendo quòd licet facile sit percipere iusta, quia facile percipiuntur leges & præcepta iurisconsultorum, tamen illa quæ dicuntur in illis

lis locis sunt iusta, non per se, sed per accidẽs: nõ enim iustum in scripto est per se iustũ, sed quod respicit voluntatẽ, & principium sponte agendi. Quare etsi facile sit percipere iustum vt scriptum, tamẽ nõ est facile id agere, & eo modo sicut fieri debent iusta, id est secũdum illas cõditiones quę requiruntur ad iustas operationes: sed est difficilius quàm scire ea quæ sunt sana in medicina. Accommodat enim hãc dubitationẽ ad medicinam, in qua non est difficile scire ea quæ sunt sana: sed vti ipsis vt oportet ad faciendam sanitatem, tanta est difficultas, quanta est medicum euadere. Facile est enim scire quòd helleborum purgat talem humorem, tamen vti illo vt oportet, & quando oportet ad sanitatem faciendam est valde difficile, facile est ergo cognoscere res iustas materialiter. Sed vti illis vt oportet, & quando, & quomodo, difficile. III

{CERTO modo.} Scilicet per electionẽ, & seruatis conditionib⁹ quæ requirunť ad virtutẽ, & quas præscribit recta rõ. II2

{OB id autem ipsum.} Affert tertiã sentẽtiã quorũdã dicentium nõ minus iusto quã iniusto facile esse iniuriã facere alij, nec minus ad eum pertinere. Nam dicũt esse in nostra potestate esse iustũ vel iniustum. Cùm igitur ista sint posita in nostra potestate, inquiũt, facilia factu sunt: ergo videtur ꝙ iustus cum vult facere potest iniusta: quia ipse scit iusta, & iniusta, cùm scientia sit contrariorũ hoc pacto: non autẽ eo vt iniustus sciat iusta: & ratio est, quia per rectũ cognoscimus obliquũ, nõ aũt ecõtra: quia rectũ est iudex sui & obliqui, nõ autẽ ecõtrà: ergo iustus sciet iusta, & iniusta. Quę cum ita sint, patet ꝙ iustus potest facere res iniustas melius quàm iniustus, quia melius illa cognoscit, & probant hoc exẽplis, vt vitiãdo vxorẽ alienã vel pulsando, & similibus, vt patet in textu. Hoc refellit Philosophus, & dicit ꝙ iustus non potest agere res iniustas, & ꝙ hoc est impossibile, quia iniustè vel timidè agere, non est hæc facere nisi materialiter, & per accidẽs: sed iniustè vel timidè agere sic se habentẽ, id est sic & hoc pacto dispositum & habentem iniustitiã vel timiditatẽ ad quod requiritur vt habeat electionem. Iniustus verò non habet electionem iniustè agendi: ergo non aget iniustè nisi per accidens, & quasi materialiter, sicut dare potionem non est mederi nisi materialiter: sic ergo vitiare vxorem cuiuspiam est iniustum materialiter. Quod si fiat ab habente iniustitiam erit etiam iniuria, scilicet si agatur ab habente

bente talem diſpoſitionẽ vt ſit, ſed iuſtus nõ habet talẽ diſpoſitionẽ,nec iniuſtitiam:ergo non aget iſta vt iniuriam,vt ſi habeat rem cum vxore vicini per ignorantiã exiſtimãs eſſe ſuã. Ob idipſum,ſcilicet quia putant facile eſſe ſcire iuſta, & iniuſta,& ideo facile eſſe euadere iuſtos & iniuſtos cum volumus.
113 {SIC SE habentem.} Vel ſponte agentem vel cum electione & habitu. Hîc igitur loqui videtur Philoſophus de iniuria quæ ſit cum electione.
114 {IVSTA autem in iis.} Hæc eſt quarta pars huius capit.in qua oſtendit in quibus bonis dici debeãt eſſe iuſta de quibus loquutus eſt, & ad quos pertineat iſta iuſtitia, tam diſtributiua,quàm cõmutatiua.& dicit ꝙ hęc iuſta ſunt in his qui ſunt participes bonorũ ſimpliciter, & quia ſimpliciter bona multifariam dicuntur: ideo addit & explanat de quibus bonis loquatur.Nam propriè ſimpliciter bona,ſunt bona animi,vt virtutes: diuitiæ verò dicuntur ſimpliciter bona, quia ſunt ſemper bona apud probum hominẽ,& ſanę mẽtis:& ideo dicũtur bona ſimpliciter, quia vir bonus ſemper vtitur rectè diuitiis & honoribus,& aliis generis eiuſdem. Verum declarat de quibus bonis loquatur cum dicit, habent autẽ exuperationem & defectionem.Bona verò animi nõ ſuſcipiunt exceſſum nec defectum,quia virtus conſiſtit in medio indiuiſibili. Quare iſta interna bona non auferũt ab externo, nec diſtribuũtur vt externa,ideo bene adiunxit, de illis quæ ſuſcipiunt exceſſum & defectum. Poſt hæc oſtẽdit Philoſophus quibus perſonis competunt iſta iuſta. Nam ſi iuſtum cõpetit his qui habent & verſantur circa hæc bona externa, non competet forſitan diis, id eſt ſubſtantiis ſeparatis,& addere videtur fortaſſe,propter Platonem qui in illis dixit eſſe virtutes,quod Philoſopho non videtur placere, quia virtus videtur eſſe ſedatio perturbationum:quare vbi non eſt perturbatio non ponetur virtus. At videtur abſurdum ponere in ſubſtantiis ſeparatis affectus & perturbationes. Quare tales virtutes:& iuſta non competent eis: verùm adducere rationem Platonis, & oſtendere de quibus virtutibus loquebatur,& quomodo, non videtur eſſe præſentis temporis. Cùm igitur hominibus talia iuſta competãt, dicit Philoſophus,non tamen omnibus, quia prauis & inſanabilibus nõ ſunt talia bona diſtribuenda,nec iniquo quicquam dari debet,quia eſſet ſibi inſtrumentum ad vitia.Reſtant ergo vt ſtu

vt studiosis & paratis exercere operationes studiosas talia cõpetent iusta, quorum alter est magis vel minus studiosus, & talibus ista bona vtenda & distribuenda competent vsq; ad aliquem terminum. Nam tales sunt medij inter substantias separatas quibus non competunt humana bona : & inter iniquos & impiobos homines, & insanabiles, quibus nulla talia sunt tribuenda, quia peruerterent & abuterentur.

{QVIBVSDAM verò.} Hoc refertur ad substãtias separa- 115
tas ad quas non esset excessus taliũ bonorũ, id est non possemus excedere tribuẽdo secũdũ cõditionem earũ. deficeremus enim, & omnia nostra bona deficerent ab merito & dignitate earũ: quia longè plura & maiora bona conuenirent eis quàm sint ea quæ à nobis tribui possint, quamuis ista nullo modo competant eis. quibusdam, scilicet hominibus aliquo modo studiosis. hoc est humanum, scilicet iustum.

De æquitate & bonitate, & æquo & bono.

CAPVT X.

Einceps autem dicendum est de æquitate & bo 116
nitate, atque æquo & bono. quonam modo sese habet, æquitas quidem & bonitas ad iustitiam, æquum autem & bonũ ad iustum. Nam considerantibus neque simpliciter idem, neque genere diuersum esse uidetur. Atque interdum laudamus æquum & bo= 117
num, uirumq; talem. Quare & ad alia laudantes transferimus pro bono, ipsum æquius declarantes melius esse. Interdum rationem sequentibus absurdum uidetur, si æquum & bonum (si sit quid præter iustum) laudabile sit. nam aut iustum non est studiosum, aut æquum & bonum, si aliud sit à iusto. aut idem sunt, si utrumque est studiosum. Hæc igitur dubitatio ob ea ferè quæ dicta sunt, emergit de ipso æquo
& bono. Rectè autem aliquo modo sese habent omnia, & 118
nihil prorsus ipsius aduersatur. Nam æquũ & bonum iu=
stum est, & est aliquo iusto melius: & non ut aliquod aliud 119
genus

genus, melius est ipso iusto. Idē est ergo iustum, atq; æquum
& bonū. Et utrunq; quidē est studiosum. præstabilius tamē
est ipsum æquū & bonū. Fit autē hæc dubitatio, quia æquū
120 & bonū iustū quidē est non autem lege: sed emendatio legi-
timi iusti. Causa autē est, quia lex quidem omnis uniuersa-
lis est. fieri autem non potest, ut de quibusdā uniuersaliter
rectè dicatur. In quibus igitur uniuersaliter quidē dicere ne-
cesse est, fieri autē nō potest ut rectè dicatur: in iis lex id ac
cipit quod fit plerunq;, non ignorans peccatū. Et est nihilo-
minus recta. Peccatum enim non est in lege, nec in legis la-
tore, sed in ipsa rei natura. Continuò nanq; rerum earū quæ
sub actionem cadunt, materia talis est. Cū igitur lex quidem
uniuersaliter loquitur, in his autē præter uniuersale quip-
piam accidit, tum recte sese habet, ut ea parte qua legis la-
tor omisit atq; peccauit absolute locutus, emendetur de-
fectus. Quòd et ipse legislator si adesset, hoc modo dixis-
set. & si sciuisset, iubentem legem tulisset. Quapropter iu-
stum quidem est & prestabilius aliquo iusto, non tamen
121 simpliciter iusto, sed eo quòd peccat, propterea quòd sim-
122 pliciter dictum est. Atque hæc est natura ipsius æqui &
boni: emendatio legis ea ex parte qua deficit ob uniuersa-
le. Hæc enim est causa, & ut non omnia sint lege. quia de
123 quibusdam impoßibile est ponere legem. Quare decreto
est opus. indefinitæ namq; rei, indefinita & regula est. si-
124 cut & ædificationis Lesbiæ plumbea norma. Ad lapidis
enim figuram mutatur, & non manet, & decretum ad res
125 ipsas similimodo. Patet igitur quid est æquum & bonum,
& esse iustum. & quo iusto præstabilius. Ex quo etiam
patet & quisnā sit homo bonus & æquus. est enim is qui
talia eligit atque agit, & qui non * exacte iustum in dete-
riorem exequitur partem, sed imminuit, tamet si legem ad-
iutricem

ἀκριβοδίκαιος. Id est summi iuris homo est.

*iutricem ad illud habet. & habitus hic æquitas & bonitas est. quæ quidem iustitia quædam est, & non alius quis= 126
quam habitus.*

COMMENT.

DEINCEPS autem dicendum videtur.} Hic est tertius 116
tractatus & secunda pars principalis huius libri, in qua Philosophus docet de bonitate, & æquitate, & quonam pacto bonum & æquum se habet ad iustum, videtur enim esse iustum quoddam. Quare ad eundem pertinet considerare de bono & æquo ad quem pertinet considerare de iusto. Continet autem hic tractatus vnum capitulum secundum nonnullos. Quidam verò, & forsitan melius dicunt continere duo capitula, & subiiciunt ei secundum capitulum, quod illi alij dicunt esse tractatum. Quare isti faciunt vnum tractatum continentem duo capitula: illi duos tractatus, & vnumquemq; vnum capitulum cõtinentem. Quicquid sit, quia non multum refert, primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima proponit inquirendo & dubitando quid sit bonum & ęquum. In secunda soluit dubitationes. & ostendit quid sit bonum, & æquum. Dicit igitur in primis proponẽdo suam intentionem quòd considerandum est deinceps de bonitate & æquitate, quomodo se habet ad iustitiam, nam videtur nunc esse idem cum iustitia in genere, nunc verò diuersa, id est non esse simpliciter idem: quare dubitatur & incipit Philosophus arguere pro vtraque parte. Primùm, quòd æquum & bonum non videtur esse idem quod iustum duabus rationibus. Prima, Illud quod magis laudari solet quàm iustum, videtur esse aliud à iusto: sed bonum & æquum est huiusmodi: ergo est aliud à iusto. Secunda, Cùm accipimus aliquid pro bono, & significans idem cum bono, videmur sumere aliud à iusto. At æquum & bonum est huiusmodi: ergo videntur esse idem inter se, & aliud à iusto. Deinde arguit pro opposita parte, ostendendo quòd æquũ & bonũ idem esse vidẽtur, hoc pacto: Si æquum & bonum non esset idem cum iusto, alterum eorum non est studiosum & dignum laude: consequens falsum, ergo & antecedens. Nam absurdum esset dicere quòd iustum non sit studiosum & dignum laude, & sic etiam de æquo & bono. Quare vtraq; erunt studiosa, & digna laude, & idem.

117 {LAVDAMVS.} Scilicet æquum & bonum magis quàm iustum hominem.

118 {RECTE autẽ aliquo modo.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua soluit dubitationẽ, & affert causam eiusdem. Dicit ergo ꝙ ista quæ opposito modo dicuntur de bono & æquo & iusto rectè se habent, & nõ sibi aduersantur vt apparẽt. Nã etsi bonum & æquũ sit cuiusdam iusti correctiuum, atq; ex eo melius quodam iusto: non tamen ob hoc est genere diuersum à iusto. Multa enim sunt quorum alterum est perfectius altero, & tamen idẽ sunt genere. Vt equus & homo idem sunt in genere animalis, vtrunq; enim est animal, & tamen homo est longè perfectius quàm equus. Affert deinde rationem dubitationis, quæ ex eo videtur emergere: quia bonũ & æquum est iustum quoddam, non id quod emanat à lege, sed ab emendatione legis & iuris legitimi: ideo aliquo modo est iustum quod subordinari videtur ad naturale: aliquo modo non est iustũ, quia non est legitimũ, sed emendatiuum eius. quare cùm vtraq; sint studiosa: præstabilius est bonum & æquum. Probatur, Omne emendatiuum & emendatio est melior eo quod emendatur, & corrigitur. At bonum & æquum est huiusmodi respectu iusti legitimi: ergo est melius iusto legitimo, non tamen est melius omni iusto vt infrà patebit. ideo dicit.

119 {ALIQVO iusto &c.} Sũt idẽ, nõ tamẽ simpliciter, sed aliquomodo. Notandũ ꝙ præter iustitiam est bonitas & æquitas quidã habitus etiã perfectiuus animi nostri: & cũ nõ trãseat limites iusti, tamen est perfectior aliquo iusto, vt inferius latius

120 apparebit. {CAVSA autẽ est,} Assignat causam cur bonum & æquũ sit emendatio legis, quia lex vniuersaliter fertur, & euenit interdũ aliquid quod non fuit dictũ à legislatore ob naturã rerum agendarum, quæ non est permanens, sed variatur. Quare vbi lex deficit & omittit, indiget emendatione & supplemento. Vnde fit vt oriatur bonũ & æquum. Ea igitur quæ non possunt aliter se habere, vniuersaliter proferri possunt, cùm sint firma atque stabilia. Ea autẽ quæ aliter possunt atque aliter se habere: non possunt eo pacto vniuersaliter proferri. Lex ergo profert vniuersaliter res agendas: que cum sint mutabiles, opus est emendatione, quæ nihil aliud est, quã æquitas & bonitas: & tunc potest probari quòd iustum legitimum indiget interdum emendatione, hoc pacto, Illud iustum

stum quod deficit nec semper est vtile vt seruetur, indiget interdum emendatione: sed iustum legitimum est huiusmodi, ergo iustum legitimum indiget interdum emendatione. Patet ratio, quia iustum debet esse ob commune bonum societatis ciuilis, & eorum qui simul viuere debent. Sed iustum legitimum deficit aliquando, nec omnibus casibus prouidet, nec semper est vtile vt seruetur. Veluti si lex pœnam capitis ponat, si quis peregrinus muros ciuitatis ascenderit. venerunt hostes ad oppugnandam vrbem, ascendit peregrinus, & tutatus est ciuitatem: lex illa etsi non sit mala, tamen in eo casu cui non prouidit, quia est vniuersaliter probata, non videtur esse seruanda: quia videretur aduersari iusto naturali quod iubet vt bene facienti gratia habeatur. Quare oportet vt aliquando legitimum iustum emendetur. Nam si adesset legislator idem diceret, scilicet quòd talis non est puniendus.

{ALIQVO iusto.} Scilicet eo quod emendatur. Notãdum 121
quòd ea quæ sunt, multifariam considerari possunt: sed ad hoc propositum, quædam sunt perpetua nec mensurantur vllo tempore, nec prius habent atque posterius, sed æterna sunt vt deus, & ea quæ sunt in mente diuina: quædam verò sunt producta ab eo, & hæc si accipiantur in vniuersali secundum suam rationem formalem videntur esse perpetua, vt sunt quiditates rerum, quæ non possunt aliter se habere: & talia videntur firma, & sequi naturam productoris, non tamen eadem perfectione qua deus eorum auctor. Quare diminutæ videntur habere suam perpetuitatem, quia dependent à causa sua. Verùm si accipiantur in singulari, tunc singularium quædam videntur esse perpetua, quædam non. Nam cœlum secundum hunc Philosophum semper manet, vt in libro de Cœlo, dicere videtur. Verùm perpetuitas cœli magnopere differt à diuina, quia diuina vna atq; eadem simul, nec est ibi aliqua mẽsura aut motus. Cœlum verò tempore mensuratur cum moueatur in loco. Est enim tempus mensura motus secundũ prius atque posterius, vt ait Philosophus in libro Physicorum, ex quo videtur secundum motum habere imperfectionem, nam motus est actus imperfectus. Verùm ea singularia quæ sunt à concauo lunæ ad centrum terræ (de animalibus humanis, & substantiis non loquor quæ perpetuæ sunt & à perpetuo auctore productæ, & non compositæ vllo pacto ex materia) ea

inquam singularia magnopere permutantur si secundum potentiam suam sumantur: sin verò secundum communem ordinem producendi plerunq; sunt eodem modo: nam vt plurimum homo nascitur cum quinq; digitis. Sed dicimus sæpe permutari, quia quotidie quædam generantur, quædam corrumpuntur: vnde mundus iste inferior generabilis, & corruptibilis appellari solet. Verùm ea quæ aguntur à nobis maiorem etiam suscipiunt varietatem, & ideo cùm lex velit vniuersaliter prouidere non potest in his quæ aliter atque aliter se habent, adeò vt id quod iustum vno tempore videtur & est, alio tempore esset iniustum. Talis est conditio rerum agibilium, quæ ex opere nostri intellectus dependent, & hinc orta esse videtur bonitas & æquitas legis correctiua. quare præclarè noster Cicero, Incidunt sæpe tempora cùm ea quæ maximè videntur digna iusto homine, eoq; quem virum bonũ dicimus, commutantur fiuntq; contraria, vt non reddere depositum, etiam nec furioso facere promissum, quæq; pertinẽt ad veritatem, & ad fidem non seruare sit iustum. Referri enim decet ad ea quæ posui in primo fundamento iustitiæ. Primum ne cui noceatur, deinde vt communi vtilitati seruiatur. Notandum igitur, vt ad nostrum propositum redeamus, ꝙ fieri potest emendatio legis dupliciter. primo modo cùm aliqua lex non est bona nec vtilis ciuitati, & tunc fit emendatio tollendo eam, legemq; mutando, quod pertinet ad conditorem legũ: alia est emendatio legis, qua non tollitur lex, sed emendatur, quia loquitur vniuersaliter de quibusdam, de quibus necessariò oportet fieri emendationem non adhærendo scripto legis, sed & intentioni legislatoris prima emendatio legis non est æquitas & bonitas, sed pertinet ad legislatorem: secunda verò pertinet ad bonum & æquum quod corrigere debet, & supplere ei in particulari, quod lex in vniuersali non tetigit: sed omisit in eo quod defecit, non quia lex non fuerit recta, accepit enim id quod plerunq; fieri solet: quia non potuit accipere id quod semper fieri solet ob naturam & conditionem rerum quæ aguntur à nobis, quæ variantur & mutantur. & ideo oportet vt bonitas & æquitas suppleat ex quo aliquo iusto præclarior dicitur cuius est correctiua.

122 {ATQVE hac est natura.} Hac in parte Philosophus describit ipsum bonum & equum, quod est emendatio legis in ea par

ea parte qua omissum est propter vniuersalitatem legis in aliquo particulari, cui opus est indefinita regula & decretis: sicut videtur esse plumbea quædã regula in Lesbo. Nã in illa regione sunt lapides vehemẽter duri, ita vt nõ facilè attrectari possint, nec incidendo accommodari ad aliquam determinatam mensurã. Vt si quis vellet reducere multos lapides pro aliquo ædificio construendo, non potest constituere firmã regulam, ad quã possit eos lapides reducere tanquã ad cõmunẽ mẽsuram. Quare vtebãtur regula plũbea, quæ posita super illos lapides flecteretur per inæqualia illorum lapidum. & sic designare poterant aliquam mensuram cum qua coniugi posset lapis, & quæri alius eiusdẽ formæ quoad fieri poterat. Vt igitur quot sunt formæ variæ illorum lapidum tot sunt flexiones illius plumbeæ regulæ & mẽsuræ: ita etiam quot sunt particularia quæ indigent correctione in lege, tot erunt decreta. Decretum enim est particularis lex, quod ad aliquid particulare spectat, quæ decreta sint indeterminata pro varietate rerũ particularium: ei ideo non manet idem decretũ ad plura particularia, sed quodlibet decretũ accommodatur suo particulari pro arbitrio, & deliberatione quæ procedit à iure vel à iusto naturali, quod est in mente boni & æqui viri, qui præest tali iudicio: & hoc est bonum, & æquum, & iustum.

{INDEFINITAE rei.} Id est indeterminatæ & incertæ. 123

{QVO iusto.} Scilicet legitimo quod deficit ob conditio- 124
nem rerum agibilium.

{EX QVO patet.} Declarat concludendo ex prædictis quòd 125
bonus & æquus vir qui talia eligit atq; agit, & nõ exactè, iustũ in peiorẽ exequitur partẽ, &c. Reliqua vt patet in textu. vnde Cicero, Existunt etiam sæpe iniuriæ calumnia quadã, & nimis callida & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius summa iniuria, factũ est iam tritũ sermone prouerbiũ.

{HABITVS etiam is.} Hic afferri potest quædam descri- 126
ptio æquitatis hoc pacto: quòd æquitas & bonitas est iustitia quædam, & habitus in animo ex electione emendatiuus eorum quæ omittunt, & in quibus deficiunt leges, quia sunt vniuersaliter latæ. Talem verò habitum in se habens vir bonus & æquus appellari potest. Notandum quòd quantum ad hoc propositum spectat sicut fit in speculatiuis, sic in actiuis: sed in speculatiuis scientiis ita fit quòd vnaquæque scientia

habet terminos ſuos,vltra quos egredi nõ licet,& habet principia ſua quæ non debent probari ab artifice ſcientiæ illius: probantur autem ab artifice ſuperioris ſcientiæ. eodem modo fit in virtutibus, & præſertim in ipſa iuſtitia de qua loquimur. Nam iuſtitia legitima procedit ex principiis ſuis, & videtur ea præſupponere tanquam nota,& probata. Ea autē ſunt quæ iure naturali continentur,in quibus fundãtur leges, & inſtituta quia ſunt talia, vt cognitis eorum terminis, & quid ipſa ſignificent,ſine probatione vniuſcuiuſq; ſanæ mētis facilè aſſentiretur. Quare legũlatores præſupponunt illa principia iuſti naturalis: deinde faciunt tanquã concluſiones ex principiis inſtitutas leges ſuas correſpondentes illis. Cùm verò accidit aliquis defectus ex conditione rerum quæ fiunt, & mutantur, quem non comprehendit lex vniuerſaliter lata, tunc cùm legiſlator non adſit, accedit vir bonus, & æquus, & quaſi ſubit perſonam legiſlatoris, & ſupplet decretis vel alio modo, & eſt quaſi iuſtum quoddam naturale animatum emendans ea in quibus deficit lex vel decretis, vel alio modo.

De facere iniuriam.

CAPVT XI.

PAtet ex ijs quæ diximus, ſi fieri poßit ut ſi-
127 *bijpſi quiſpiam iniuriam faciat necne. Iuſta*
enim quædam ex omni uirtute à lege ſunt or-
dinata. ut lex non iubet quenquam ſeipſum
occidere: quæ uerò non iubet, uetat. Præterea cum quiſ-
piam contra legem lædit non laceßitus, tum is iniuriam
ſponte facit. Sponte autem is iniuriam facit, qui ſcit & eum
cui facit, & modum quo facit. At qui ſeipſum ob iram oc-
cidit, ſponte id quod lex non permittit, contra legem effi-
128 *cit rectam. iniuriam ergo facit. Sed cuinam quæſo? An ci-*
uitati, non ſibijpſi? Nam ſua patitur ſponte. nemo uerò
ſponte iniuriam patitur. Quapropter & ciuitas multat.
& inſtituta eſt ignominia quædam aduerſus eum qui ſibi
129 *mortem conſciuit, ut ciuitati iniuriam facientem. Præter-*

ea fieri

ea fieri non potest ut sibiipsi quispiam iniuriam faciat ea
ratione qua iniustus est qui solum iniuriam facit, & non
omnino est uitiosus. Hic enim differt ab illo, homo nanque
iniustus est modo quodam sic prauus, ut ipse timidus: non
ut totam habens prauitatem. Quare nec hac iniustitia sibi= 130
ipsi quisquam iniuriam facit. nam idem simul ablatum ab ali
quo, ac eidem additum esset, quod fieri nequit. Sed semper
inter plures, iustum atque iniustum esse necesse est. Præ=
terea qui iniuriam facit, sponte agit, & electione, & prior.
qui nanque læsus, idem uicißim facit, iniuriam facere non 131
uidetur. ipse autem simul eadem patitur, sibiq; facit. Præ 132
terea sua sponte quispiam iniuriam pateretur. insuper si- 133
ne singulis iniuriis, iniuriã facit nemo. At nemo adulteriũ
sua cum uxore committit. nemo parietem cõfodit suum. ne=
mo res suas furatur. Omnino autem hoc (sibi, inquam, iniu=
riam facere) soluitur definitione iniuriam patiendi, sua nan 134
que sponte patitur iniuriam nemo. At uerò constat utrunq; 135
prauum esse: facere, inquam, iniuriam atque pati. Alterum 136
enim est plus, alterum minus habere medio. Quod qui=
dem perinde sese habet atque in medicina quidem, quod ad
sanitatem. in exercendi autem arte, quod ad habitudinem
corporis bonam conducit. Peius tamen est iniuriam facere. 137
Hoc enim cum uitio est, atque uituperatur. Et uitio uel per= 138
fecto & simpliciter, uel prope. Non enim omne quod spon 139
te fit, cum iniustitia est. sed pati iniuriam, sine uitio, & in=
iustitia est. Pati igitur iniuriam per se quidem minus est 140
malum, per accidens autem nihil prohibet maius esse ma-
lum. At non curæ est arti, sed dolorem lateris maiorem mor
bum, quàm pedis offensionem esse dicit. Quanquàm fieri
potest nonnunquam contrà per accidens. si euenerit ut
quispiam offenso pede caperetur ab hoste, & trucidaretur.

At qui per translationem atque similitudinem est iustum, non sibi ad seipsum, sed suorum quibusdam. Non omne autem iustum, sed herile, uel rei familiaris. His enim rationibus distat ea pars animæ quæ rationem habet, ab ea parte quæ rationis est expers. Ad quas inspicientibus, ad seipsum iniustitia esse uidetur: propterea quòd in his est pati aliquid contra suas appetitiones. Vt igitur est quid iustum magistratum gerenti, & quibus ipse præest: sic & his etiam esse uidetur. Sed de iustitia quidem, cæterisq; morum uirtutibus hoc sit modo determinatum.

COMMENT.

127 PATET ex iis quæ diximus. } Hic est quartus tractatus, & tertia pars principalis huius libri secundum nonnullos. At secundum alios est secundum capitulum huius tertij tractatus: sed quicquid sit, Philosophus docet in eo de iustitia metaphoricè dicta. Nam iustitia, & iniustitia, dicuntur aut propriè, vt quæ sunt inter diuersos homines; aut impropriè, vt quæ sunt vnius hominis ad seipsum. & has induxit ob Platonem, qui dixit iustitiam & iniustitiam esse non solum ad aliũ, sed etiã ad seipsum. Vnde dicere solebat Plato quòd nemo patitur iniuriam: sed omnis homo facit iniuriã, quia quisque sibi facit iniuriam. Hoc autẽ videbatur esse contra Philosophum qui dixit iustitiam esse ad alium: & per hoc etiam differre ab aliis virtutibus. Itaque congruum fuit nunc de tali materia considerare, & etiam declarare dubitationem ad hoc propositum, scilicet vtrum sibi quis iniuriam faciat. Diuiditur hoc capitulum in tres partes. In prima declarat quòd nemo sibi iniuriam facit, ex quo emanat solutio dubitationis motæ. In secunda ostendit quomodo se habent adinuicem iniuriam facere & iniuriam pati. In tertia quòd per translationem non propriè potest quis sibiipsi iniuriam facere. In prima igitur parte Philosophus affert ipsam dubitationem, & arguit pro ea probando duabus rationibus quòd potest quis sibiipsi iniuriam facere. Prima. Qui agit id quod lex vetat, iniuriã facit: sed qui seipsum interficit, facit id quod lex vetat: ergo

ergo iniuriā facit. Sed nulli alij quàm sibi, cùm ipse sit agens & patiens: ergo fieri potest vt quis sibi iniuriam faciat. Secunda ratio: Qui præter legem nocet sua sponte, is quidem iniuriā facit. & nemini alij nisi sibiipsi: ergo aliquis sibiipsi iniuriam facit: sed seipsum interficiens est huiusmodi, ergo iniuriam facit. Notandum quòd non videtur verum in omnibus, quòd si lex non iubet aliquid, illud vetet. Sed valet in his quæ sunt mala, quia si lex non iubet aliquod malum, certè vetat illud fieri. vt lex non iubet filium verberare patrem: ergo vetat illud fieri. Nam sunt quædam adeò manifesta mala, & aduersa naturæ vt lex de illis non loquatur.

{AN ciuitati.} Soluit dubitationem Philosophus, ostenden 128
do quòd nemo sibi iniuriam facit, & arguendo contra rationes prædictas hoc pacto: Is qui sua sponte patitur, non facit sibi iniuriā: sed qui seipsum interficit, patitur sua sponte: ergo non facit sibi iniuriā: quia nemo patitur iniuriā sua sponte, sed inuitus. Item is qui punitur à ciuitate facit iniuriam ciuitati: sed qui seipsum interficit, punitur à ciuitate: ergo videtur facere iniuriam ciuitati. Notandum quod fuerunt antiquitus statutum fuisse legibus, vt qui seipsum interficeret insepultus iaceret: & hoc quia videbatur offendisse Rempub. quia auferendo vnū talem, videtur auferre quoddam membrū reipub. & eam ob hanc causam lædere. Plato si adesset, alia ratione dixisset hunc debere affici ignominia & inhumatum iacere, scilicet quia egit contra præcepta diuina, & offendit Deum opificem vniuersi, cuius proprium est educere animas è corporibus, sicut etiam eius est introducere easdē: & cùm statuerit talem animam tanto tempore in corpore permanere, qui ante cōstitutū tempus eam educit, videtur lædere voluntatem diuinam: veluti si quis fugiat à carcere, vel educat aliquem ante tempus impositum à ciuitate. Ideo Socrates noluit effugere de carcere. non debet igitur anima deduci de corpore antea quam visum fuerit auctori suo. Quod tangit etiam Cicero in Catone Maiore, Vetat Pythagoras, inquit, sine iussu imperatoris, id est Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Philosophus verò hic publicam tantum tangit iniuriam, quia loquitur de ciuili.

{PRAETEREA neq; fieri potest.} Cùm visus sit antea 129
Philosophus soluere dubitationē secūdū iustitiam legitimam, quæ est tota virtus, vel iniustitiam quæ est tota vitiositas: nunc

ſecundum iuſtitiam quæ eſt particularis,& maximè ſecūdum iuſtitiam correptiuam commerciorum,tum iniuſtitiam eidē oppoſitam. Et videtur probare hoc pacto per rationē ducentē ad impoſsibile.Si quis interficiendo ſeipſum ſibi iniuriam faceret : tunc idem haberet plus, & minus, & idē ſimul eſſet ꝗ eidem auferretur, & adderetur:ſed hoc eſt impoſsibile : ergo & illa poſitio, ſcilicet ꝙ aliquis ſibi iniuriam faciat, eſt impoſsibilis,ex qua hoc ſequitur, Qui ſolùm iniuriam agit, ſcilicet ſecundum iuſtitiam particularē, non omnino vitioſus, ſcilicet ſecundū iuſtitiā totam,quæ tota dicitur vitioſitas, eſt, vt timidus qui habet aliquā partē iniuſtitiæ,id eſt prauitatis.

130 {NEC hac iniuſtitia.} Scilicet particulari. inter plures, id eſt inter diuerſas perſonas.

131 {PRAETEREA qui.} Affert aliam rationem Philoſophus,quæ formatur à quibuſdam expoſitoribus hoc pacto, Si quis ſibiipſi iniuriam faceret,tunc vnus & idem ſimul aget, & patietur : & non prius aget, & poſtea patietur : ſed hoc eſt impoſsibile, ergo nemo ſibi iniuriam facit. Sic igitur nonnulli hanc rationem inducunt. & dicunt eam non valere, quia non eſt impoſsibile quòd quis ſimul agat & patiatur,& tamē prior eſt agens : & hoc eſſet verum, ſi loquatur de prioritate originis : ſed non eſt ad propoſitum Philoſophi, & non bene exponunt hunc textum, iudicio meo, quia Philoſophus vult probare, quòd ſi quis ſibi iniuriam facit, tunc vnus & idem erit alius à ſeipſo, conſequens impoſsibile, ergo & antecedens. Quòd autem illud ſequatur, vt quis ſit alius à ſeipſo, probatur,quia ſi aget ſibi iniuriam, ipſemet aget & patietur ſponte, & electione,& prior.Sed iniuria fit à volente in nolentē : ergo vnum & idem vellet, & non vellet, & eſſet ex conſequēti alius à ſeipſo. Prior quòd ſit principium agendi.

132 {PRAETEREA pateretur.} Alia ratio : ſi quis ſibiipſi iniuriam facere, tunc aliquis ſponte ſua iniuriam pateretur:ſed hoc eſt impoſsibile, ergo & antecedens. Patet ratio, quia non poſſumus dicere quòd vnus & idem reſpectu vnius, & eiuſdem iniuriæ ſponte agat,& inuitus patiatur eandem iniuriam, nec etiam ſponte patiatur ex definitione patiendi iniuriam.

133 {INSVPER ſine ſingulis.} Alia ratio ad idem probandum. Quando aliquis iniuriam facit alicui, aut verberat eum, aut furatur eū, aut vitiat vxorem vel filiam eius, & ſic diſcurrēdo per

per singula secundum aliquam speciẽ iniustitiæ iniuriã facit, & cum aliquo istorum vitiorum delinquit in alium, vocatur nomine talis vitij & iniustitiæ. Veluti si surripit aliena, voca tur fur. quia furatus est: sed si acciperet sua, non vocaretur fur. Item si haberet rem cum sua vxore, non appellaretur adulter: quare si singulas quæremus iniurias non inueniemus aliquam quam sibiipsi aliquis dicatur inferre.

134 {OMNINO autem.} Quinta ratio quam affert Philoso- phus ex definitione patiendi iniuriam, concludendo quòd nemo sibi iniuriam facit: quia sequeretur quòd pateretur spon te, & volens ipsam iniuriam, & esset contra definitionem su perius allatam qua soluitur hæc quæstio: cùm ex illa dicatur quòd pati iniuriam non fit sponte, vt suprà patuit.

135 {DEFINITIONE iniuriam patiendi.} Qua suprà diximus quòd patiens iniuriam præter suam patitur voluntatem.

136 {AT verò constat vtrunq;.} Hæc est secunda pars huius ca pituli, & locus propriè vbi Philosophus videtur comparare ad inuicem agere & pati iniuriam, sicut fecit in extremis aliarum virtutum. Dicit autẽ in primis quòd facere & pati iniuriam, sunt mala & perniciosa. Probatur hoc pacto, illa quæ discedunt à medio sunt mala, & vitiosa: sed facere & pati iniuriam sunt huiusmodi: ergo sunt mala & vitiosa. Maior patet: minor quoque ostenditur, quia facere iniuriam est plus habere quàm oportet: pati verò est habere minus: medium autem est æquum, quòd nec plus habet nec minus quàm oportet. Proba tur hoc exemplo medicinæ, & artis gymnasticæ, in quibus plus & minus est perniciosum: medium verò effectiuũ, & cõser uatiuum, tum sanitatis, tum bonæ habitudinis corporis: & ipsa sanitas, & bona habitudo in mediocritate quadam consistunt.

137 {PEIVS autẽ.} Cùm declarauerit in quibus conueniunt, scilicet quòd ambo sunt mala: nunc ostendit differentiam eo rum, probando quód longe peius est facere quàm pati iniuriam hoc pacto: illud quod fit cum prauitate, & merito vituperatur, peius est eo quod non fit cum prauitate nec merito vituperatur: sed facere iniuriam est cum prauitate, & vituperatur: ergo est peius quàm iniuriam pati.

138 {VEL perfecto & simpliciter.} Id est, qñ talis prauitas & in iuria committit̃ spõte, & cũ cognitione & electione prę cedẽti.

139 {VEL prope.} Scilicet cũ talis iniuria fit sponte, & cũ cogni-

tione,non tamen cum electione,quia eſt deterior cùm eſt cum electione:tamen quomodocunq; ſit ipſa iniuria ſponte facta, ſemper eſt coniuncta cũ aliqua praua diſpoſitione & vituperanda.ille autẽ qui patitur iniuriã poteſt eſſe remotus ab omni vitio.& qñ Philoſophus vtrunq; appellat malum, nõ eſt reſpectu perſonæ:ſcilicet patientis:ſed reſpectu inæqualitatis quæ diſcedit à medio.Nam pati iniuriã eſt quoddã inæquale, & ille qui patitur nõ videtur eſſe in culpa cùm nõ patiatur ſpõte, & agẽdi principiũ ſit in agẽte.vnde Cicero , Pati quã facere præſtat iniuriã:ſic igitur patiẽs remotus põt eſſe à vitio,& à prauitate.

140 {PATI igitur per ſe quidem.}Licet per ſe deterius ſit facere iniuriam quàm pati : tamen per accidens euenire poteſt, vt ſit magis perniciosũm pati. vt exemplo probat. Nam medicina comparat inter ſe dolorem lateris , & pedis offenſionem,& deteriorem dicet abſolutè eſſe dolorem lateris: euenire tamen per accidens poteſt , vt ex offenſione pedis , maior pernicies ſequatur,vt ſi quis ex offenſione pedis ceciderit,& capiatur ab hoſtibus , non tamen ob hoc eſt aſſerendum ita eſſe ſimpliciter,quia hoc accidit:de iis verò quæ accidunt , neque ars , neque ſcientia curam habet , nec de iis quæ competunt alicui rei per accidens,cùm infinita penè accidere poſſe videantur de quibus non datur ſcientia ,neque ars.

141 {AT qui per tranſlationem.}Hæc eſt tertia pars huius capituli,in qua Philoſophus declarat iuſtitiã illam quæ per tranſlationem,& ſimilitudinem dicitur . Hanc autẽ in medium affert propter opinionẽ Platonis,qui poſuit iuſtitiam & iniuſtitiam ſui ad ſeipſum,& quòd aliquis poteſt ſibiipſi iniuriam facere.Ipſe verò ſuperius multis rationibus probauit ꝙ iuſtum & iniuſtum eſt ad aliũ,& inter plures , & quòd nemo ſibi iniuriam facit.Ideo hæc affert Philoſophus quaſi dicendo, Si eſt iuſtum ſui ad ſeipſum, hoc non eſt illud de quo principaliter locuti ſumus,id eſt ciuile iuſtũ ,ſed veluti quoddã iuſtum partis ad partẽ per ſimilitudinem quãdã,& ſimile ei quod eſt heri ad ſeruum, vel viri ad vxorẽ, vel etiam patris ad filiũ.Nam eſt inter partẽ animæ rationalem , quæ ſecundum ordinẽ naturæ imperare debet:& irrationalẽ, quæ debet obtemperare rationi,ſicut ſeruus domino,vxor quoquo modo viro, & filius patri,vt etiã in fine primi libri vidimus. Notandũ ꝙ Plato poſuit iuſtitiã & iniuſtitiã ſui ad ſeipſum . Vidit enim ꝙ anima

noſtra

nostra habet duas potentias, quarū vna est rationalis de se, & natura sua, altera irrationalis, particeps tamen aliquo modo rationis, inquantum scilicet obedit & obtéperat rationi: nō tamen vt fiat rationalis per essentiā. Illa prima est potentia qua præcipuè homo videtur differre à beluis secūdū essentiam & operationes. Secunda verò cōuenire videtur cum eisdem, scilicet in appetitu sensitiuo. Videtur tamen fieri posse, vt eodem quoq; differat, scilicet cum ratio eum sibi obsequētissimū reddit. Quòd si ecōtra fiat, scilicet vt appetitus dominetᷓ rationi, tunc homo videtur quodammodo euadere turpior belua peruertédo ordiné naturę, quia beluæ non habent rationé, nec ex consequenti appetitum, quæ posit obedire rationi. Quare cū vtuntur appetitu suo, non videntur aberrare à terminis naturæ suæ. Cum igitur istarum partium vel potentiarum (cùm enim partes animi dico, potentias intelligo) altera sit producta vt domina, altera vt ancilla. Plato oriri iustitiam dicebat cum ratio dominaretur, & quasi sedens in puppi clauum teneret: appetitus vero obtemperaret, quia vtraque pars haberet quod suum esset. Deus enim ita creauit vel produxit rationem, vt præciperet appetitui sensitiuo. Quòd si conuenienter fiat, tunc oritur iustitia illa Platonis, veluti concordia quædam potentiæ ad potentiam, & perfectionis ad perfectionem. Quòd si secus fiat, scilicet vt appetitus rationem trahat deorsum ad seruitutem, & ad concauam vitam: tunc oritur iniustitia illa quam diximus, & inæqualitas potentiæ ad potentiam, quia domina ratio captiua trahitur, & id quod obtemperare debebat imperat contra ordinem quem Deus humanæ naturæ imposuit. Hanc iniustitiam appellauit Plato: illam vero iustitiam, ex quo dicebat non modò fieri posse, vt sibi quis iniuriam faceret, sed etiam quòd nullæ fiebant iniuriæ nisi à seipso. Habemus nos quoque Chrysostomi sacrum dialogum. Quòd nemo læditur nisi à seipso. Plato autem dicere solebat. Nemo iniuriam patitur: omnes iniuriam agunt, id est cum fit aliquid iniustum ab aliquo: tunc ille cui infertur non patitur iniuriam, sed ille inferens agit iniuriam sibiipsi. Nam si alicui auferuntur fortunæ, non patitur ille iniuriam, quia sua non erant, nec bona animi sui, quorum ablatio est propriè iactura, & iniuria quæ non potest fieri nisi à seipso. Nemo igitur iniuriam patitur hoc pacto: omnes tamen iniu-

riam agere possunt, scilicet sibiipsis, vt diximus. Et intelligebat de ista iniuria animi qua aufert rationi quod suum erat, id est imperium, & tribuitur appetitui quod non est suũ: pręterea aufert appetitui perfectio, quã cõsequutus esset obtẽperãdo rationi. Factus esset enim particeps rationis eo pacto quo dictum est, si paruisset secundũ ordinẽ, ergo sponte sibi iniuriam omnes faciunt cùm operantur aliquod turpe: nemo autẽ patitur iniuriã, scilicet ab altero. Quare si inspiciamus nobilitatem animæ humanæ, & ordinẽ potentiarũ eius, & quomodo alia est nobilior alia, videbitur inter illas esse iustitia quædam & sic etiam iniuria sui ad seipsum eo pacto quo diximus. Philosophus autem multa dixit antea, & disputauit circa ista, vtrum volenti iniuria fiat, & cætera quæ videbantur procedere contra Platonem. Locutus est autem de ciuili iustitia, quæ propriè est ad alium. Verum hæc iustitia interna videtur esse causa externæ iustitiæ, quod forsitan Aristoteles non negasset, cum ipse etiam ostendere videatur cùm loquitur de amicitia, quòd amicitia sui ad seipsum videtur esse causa amicitiæ, quæ est amici studiosi ad alterũ amicum studiosum. Quare præclara & egregia videtur esse Platonis opinio: hic autẽ Philosophus videtur se excusare ab huiusmodi speculatione, dicẽdo quòd si qua est iustitia, præter illam quam diximus, scilicet ciuilem, est illa per translationem, scilicet quam Platonici posuerunt.

142 {NON sibi ad seipsum.} id est totius ad totum.

143 {SED suorum quibusdam.} Id est, partis ad partem, & potentiæ ad potentiam.

144 {NON tamẽ omne iustũ.} Quia non erit ciuile. Sed herile id est veluti heri ad seruũ, & viri ad vxorẽ, & patris ad filium.

145 {HIS rationibus.} Scilicet quibus vir distat ab vxore, herus à seruo, & pater à filio.

146 {INSPICIENTIBVS.} Scilicet Platonicis.

147 {PRAETER appetitiones.} Nam ratio appetit dominari, & vellet trahere appetitum: appetitus econtra appetit trahere rationem: & ita saluatur ratio non spontanei, non quidem totius ad totum, sed partis ad partem. Ita vt idem secundum partem agat: secundum partem patiatur, & sibiipsi quis iniuriam infert: quia sponte faciendo aliquod iniustum & turpe, seipsum lædit circa bona animi quæ nemo auferre potest, nisi ipsemet sua sponte, quod concessisset

cessisset Philosophus: dixisset tamen hanc non esse iustitiã, vel iniustitiam ciuilem, id est ad alium de qua loquitur, sed per similitudinem quandam, vt dicit in textu, imponendo finem libro, & doctrinæ de virtutibus morum.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum, Liber VI.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ. CAPVT I.

Vm autem antea dictum sit medium expe= 1
tendum esse, non id quod nimium est atq; parum, & medium perinde sese habeat atq; recta ratio dictat: hoc ipsum deinceps diuidamus oportet. In omnibus enim dictis habitibus (quemadmodũ & in cæteris) est quoddam signum, ad quod is inspiciens qui rationem habet, intẽdit, atque remit- 2
tit. estq; quidam terminis mediocritatum, quas inter exuperationem defectumq; dicimus esse, ita sese habentes ut recta ratio statuit. Atque sermo talis est quidẽ uerus, non tamen dilucidus. nam & in quauis opera, atque cura circa quam 3
uersatur scientia, uerum est dicere, neque nimium, neq; parum esse elaborandum uel quiescendum, sed mediocriter, & ut ratio recta præscribit. Atqui hoc tãtum habet, nihil plus scierit. ut si quispiam dixerit ea esse corpori afferenda quæ medicina, & ut is qui hanc habet scientiam, iubet. Quapro= 4
pter & circa habitus animi non modo uerè hoc dictum esse

oportet

5 oportet, sed etiam determinatum quænam sit ipsa ratio re-
6 cta, & quæ eius sit definitio. Virtutes itaq; animæ, superio-
ribus in locis diuisimus: & alias moris, alias mentis dixi-
7 mus esse: atque de moris quidem uirtutibus iam transegimus.
De reliquis uerò dicamus oportet, prius hisce de anima
declaratis. Duas igitur esse animæ partes antea diximus.
Eam quæ rationis est particeps: & eam quæ eiusdem est
expers. Nunc autem identidem pars ea quæ rationem ha-
8 bet, est diuidenda. Atq; sit suppositum duas esse partes quæ
sunt participes rationis. Vnam qua contemplamur ea quo-
rum principia, ut aliter sese habeant minimè fieri potest.
9 Alteram qua perspicimus ea, quæ aliter sese habere pos-
sunt. Eæ nanque animæ partes, diuersæ sunt genere, quæ
sunt aptæ ad res eas cognoscendas quæ genere differunt. Si-
quidem ipsis inest rerum cognitio similitudine quadam at-
10 que accommodatione. Atque harum altera uis sciendi: altera
uis subducendi rationem uocetur. consultare nãq;, ratio-
nemq; subducere, eadem possunt. Nemo autem de ijs rebus
consultat quæ aliter sese habere non possunt. Quare uis sub-
ducendi rationem, una pars eius partis est animæ quæ ratio
11 nis est particeps. Sumendum est igitur quisnam utriusque sit
optimus habitus. Hic enim utriusq; est uirtus: uirtus autem
est ad proprium opus.

COMMENT.

1 CVM autem antea dictum sit mediũ.} Mirum ordinem in tradenda doctrina seruans Philosophus Aristoteles, posteaquàm de vnaquaque virtute morali diligentissimè docuit: nunc tractare aggreditur de recta ratione, quæ cùm in definitione virtutis superius assignata pars vna atque vltima relinqueretur, necessario hoc in loco declaranda erant. Verùm cùm hoc totum pendere videatur ex cognitione virtutum intellectiuarum, ostendit latissimè vnãquanq; virtuté

intel

intellectiuam in hoc sexto libro, incipiendo primò à potentiis animæ quæ sunt principia operationum nostrarum, & resumendo breuiter diuisiones iam antea allatas, vt apparebit inferius: simul etiam hoc agit, quia in fine primi virtutes diuiserat in morales & intellectiuas, & expleta doctrina moralium, consequens erat intellectiua declarare, vt cognita natura cuiusque virtutis, cognosceretur perfectè ipsa felicitas, in cuius definitione tanquam potissimam partem virtutem assumpserat. Diuiditur autem hic liber in quatuor tractatus. In primo determinat de partibus animæ quæ sunt principia nostrarum operationum. In secundo de virtutibus intellectiuis. In tertio de quibusdam habitibus qui videntur habere similitudinem cum ipsa prudentia. In quarto mouet, & soluit quasdam quæstiones circa sapientiam, & prudentiam. Primus tractatus diuiditur in duo capitula. In primo proponit intentionem suam veluti exordium quoddam, & affert diuisionem potentiarum animæ. In secundo declarat ea quæ sunt principia humanarum operationum. Primum capitulum diuiditur in duas partes, & in prima Philosophus proponendo suam intentionem dicit, quòd cùm antea declaratum sit medium esse sumendum in virtutibus inter excessum atque defectum, vt recta ratio terminat: nunc declaranda est ista recta ratio, quia ipsa est infusa in omnibus habitibus tam moralibus, de quibus dictum est, quàm in aliis intellectiuis, de quibus non est dictum. Nam in omnibus habitibus laudabilibus & studiosis, ista duo esse videntur, scilicet quoddam perfectum, ad quod respiciens, veluti sagittarius qui talem habitum habet magis & minus operatur secundum rectam rationem, quo illud attingat. Est etiam hoc aliud, scilicet quidam terminus mediocritatum, quem egredi non licet declinando, aut ad defectum, aut ad excessum. Vnde & ille Poëta inquit.

Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos vltra citraq; nequit consistere rectum.

Hoc autem percipi potest recta ratione, quæ cùm sit infusa in omnibus habitibus studiosis, inuestiganda est. Distinguenda est præterea, quia non vnifariam dicitur. Quot enim sunt virtutes & habitus intellectiui, tot videntur esse species rectæ rationis. Sunt autem virtutes & habitus intellectiui, ars, prudentia, scientia, sapientia, intellectus. Vnicuique isto-

rum sua est recta ratio atque propria, vt apparebit inferius.

2 {QVODDAM signum.} Id est finis quem intendit quiuis habitus. Notãdum ꝙ virtutũ quædã morales, quædam intellectiuæ: & nobiliores videntur esse intellectiuæ quàm morales, ea ratione qua morales perficiuntur. Definita est autem virtus, ꝙ est mediocritas. Hæc autem mediocritas non accipitur secundum naturam rei, sed secundum rectam rationem: ea igitur cognoscenda est & distinguenda, vt particulariter intelligatur: quia in genere cognitionis eius esset confusa.

3 {ATQVE sermo talis est quidem verus.} Ostendit Philosophus quòd propter hoc quod dictum est sic in genere, & vniuersaliter, scilicet quòd recta ratio est illa quæ respicit signum ad quod tendere debemus, atque illa determinat mediocritatem: non tamen hoc sufficit ad percipiendam rectam rationem, vt exemplo artis probatur. Sicut recta ratio faciendi se habet ad factibilia, & ea quæ ab arte conficiuntur: ita recta ratio agendi se habet ad agibilia. Sed ad bene faciendum in quauis arte non sufficit scire faciendum esse secundum præcepta artis: ergo in rebus agendis non sufficit scire agendum esse secundum rectam rationem: sed determinanda est ista ratio, quænam sit, & quæ sit eius definitio, vt particulariter & distinctè cognoscatur: vt cognoscere medicus debet non solùm operari debere secundum præcepta medicinæ ea quæ prosunt corpori, sed etiam quænam sint illa talia, & quibus partibus accommodanda.

4 {QVAPROPTER & circa habitus.} Ostendit Philosoph. ex his quæ dixit ꝙ oportet declarare quid sit ipsa recta ratio & quæ sit eius natura atq; essentia, & quid sit eius terminus.

5 {DETERMINATVM.} Duobus modis exponi potest. Vno modo qui sit eius terminus, id est eius definitio, quæ est vt quidam simplex terminus. Nam quòd nomen implicitè significat: definitio significat explicitè, & ideo definitio potest appellari quidam terminus. alio modo terminus accipi potest pro effectu rectæ rationis. Nam id quod describit recta ratio in qualibet re est terminus perfectionis illius rei, & quasi mensura quædam statuens modum in vnaquaque re. Videtur enim accedere recta ratio ad statuendum fines & metas operationum, vltra quas progredi non licet. Vtraque expositio bona & accommodata videtur. Notandum quòd bifariam

fariam loqui possumus de recta ratione. Vno modo quòd virtutes acquirendæ sunt, & operationes earum producendæ vt dictat recta ratio, sequendo regulã eius, nec declinando ad excessum vel defectum. Alio modo quòd videndum est quid sit ista recta ratio: non modo secundum genus, sed etiam secundum vnamquãq; speciem eius, & essentiam cuiusque: habitus verò sunt diuersi, sic etiam diuersæ debent esse rationes. Quare primò dicendum est, quòd virtutes debent sequi rectam rationem tanquam ducem: hæc est vera sententia, & verus dicendi modus, tamen est vehementer obscurus, & non sufficit, quia oportet videre vlterius quid ipsa sit: sed cùm habitus sint diuersi qui reguntur recta ratione, videre oportet quid ipsa sit, non modo secundum genus, vt diximus, sed etiam secundum vnamquanq; speciem eius, vt intelligatur quæ sit cuique habitui sua propria ratio recta. Videndi igitur erunt habitus intellectiui cùm sint formæ potentiarum animæ deinde potentiæ sunt ipsius animæ, vt ordine procedatur.

{VIRTVTES itaq; animæ.} Hæc est secunda pars huius capi. in qua Philosophus posteaquã præmisit intentionẽ suam veluti exordiũ quoddam: nunc repetit diuisionem illã factam in extremo primi libri de ipsis virtutibus, vt ostendat ꝙ relinquitur tractare de virtutibus intellectiuis, & vt resumat distinctionem potentiarum animi. Ex quibus distinguantur habitus intellectiui, & percipiantur species rectæ rationis. 6

{DVAS igitur esse animæ partes.} Resumit Philosophus eam diuisionẽ, quam fecit in vltima parte primi libri, cum dixit animi nostri duas esse partes, vnam rationalem, alteram irrationalem: atq; partem irrationalem aliquanto latius ibi declarauit, quia in ea parte collocabantur penè omnes virtutes morales de quibus immediatè dicturus erat. Nunc verò irrationali parte omissa, rationalem assumit: in qua collocantur virtutes mentis & intellectiuæ, de quibus dicturus est, & eam diuidit, dicendo ꝙ vna est eius pars, scilicet potentialis, accipit enim partem hic pro potentia. Vna, inquam, eius pars, qua necessaria percipimus, & ea quorum principia aliter se habere non possunt. Alia verò, qua percipimus ea, quæ modo fieri, modo non fieri possunt, & quorum principia non videntur esse eo pacto necessaria, sed potius contingentia. 7

{SVPPOSITVM sit.} Quia non debemus afferre multas 8

probationes. Nam in locis suis, vt in libro de Anima, hæc latius tractantur.

9 {EAE namq; animæ partes.} Probat membra diuisionis allatæ, & ostendit illa genere esse diuersa ex obiectis suis diuersis hoc pacto: Diuersarũ rerum percipiendarum, diuersæ debent esse potentiæ: sed necessaria & contingentia sunt obiecta percipienda, diuersa etiam genere: ergo harũ rerum potentiæ perceptiuæ genere debent esse diuersæ. Patet ratio, quia perceptio fit secundum conuenientiam & similitudinẽ quãdam cognoscentis ad id quod cognoscitur. ꝙ si res & obiecta sunt diuersa, potentiæ etiam cognitiuæ debent esse diuersæ: & distinctæ, vt vnaquæque potentia perceptiua sit accommodata rebus quæ percipiuntur. Notandum quòd cognitio nostra videtur fieri ex cognitione cognoscentis & cogniti, quod fieri non posse apparet nisi secundum conuenientiam & similitudinem quandam, non quòd res sint in nobis tales quales sint extra: sed agunt & mouent sensus nostros, deinde deferuntur ad phantasiam, deinde phantasmata repræsentantur intellectui possibili, & suscipiuntur ab omnibus conditionibus materiæ spoliata in ipso intellectu possibili, mediante intellectu agente, & vi, luminéq; ipsius. Itaq; nõ res, sed similitudines rerum in anima repræsentãtur. Vnde in libro de Interpretatione dixit Philosophus, quòd verba sunt signa passionum quæ sunt in animo: passiones verò similitudines rerum. Et in libro de Anima: atqui necesse est aut res ipsas, aut ipsarũ formas atq; species in anima esse: at non sunt in ea res ipsæ profectò. Non enim ipse lapis in anima, sed forma lapidis inest: ergo forma rerũ & species in anima sunt: quare anima est vt manus. Manus enim instrumentorum est instrumentum, & intellectus: forma formarum existit. Qualis enim est lapis, lignum, & similia, tales sunt ipsæ res: sed earum similitudines & species. quare cùm res percipiendæ secundum similitudinem & conuenientiam percipiantur, & res percipiendæ sint diuersæ genere & dissimiles: alteræ enim sunt necessariæ, alteræ contingentes: diuersæ etiam debent esse potentiæ.

10 {ATQVE harum altera vis sciendi.} Nunc videtur Philosophus imponere nomina iis potẽtiis, quarum altera vocatur sciendi vis, altera ratiocinatiua, siue consultatiua, & subducendi vis: & prima est qua percipimus necessaria. Vel est de

de necessariis, & iis quæ non possunt aliter se habere. Altera est circa contingentia, & ea quæ possunt aliter se habere, quæ consultatiua potentia dicitur, vel vis quædam subducendi rationem, id est ratiocinatiua. Idem enim est consultare, & subducere rationem. Versatur autem circa contingentia, quia nemo consultat de necessariis, & de iis quæ aliter se habere non possunt, sed de contingentibus, & iis quæ possunt aliter atque aliter se habere.

{SVMENDVM est igitur.} Declarat Philosophus quòd habitus istarum partium est virtus earumdem, & perfectio. & propterea dicit quòd sumendi sunt habitus istarum partium, quia iis inuentis habebitur virtus earum. Probatur, Id à quo proficiscitur opus perfectum & proprium alicuius potentiæ est virtus illius potentiæ. Sed habitus optimi sunt à quibus proficiscitur operatio optima istarum potentiarum: ergo habitus optimi sunt virtutes earundem. Maior patet, quia virtus consistit circa perfectum & proprium opus. vnde in secundo inquit Philosophus: Est ergo dicendum quòd omnis virtus, & illud ipsum cuius est virtus bene se habens perficit, & opus eius bene reddit, scilicet cuius est virtus. Minor quoque est manifesta, quia si sunt habitus perficientes istas potentias, sunt etiam virtutes earundem ex quibus proficiscitur optima operatio. quare accipiendo habitus optimos istarum potentiarum, habebimus quoque inuentas virtutes earundem, vt patet. Dubitatio quædam oritur ex supradictis, quia Philosophus velle videtur quod diuersæ debent esse potentiæ perceptiuæ & rationales, scilicet vna scientifica, vt ita loquar, alia consultatiua. Hoc non videtur esse verum, etsi sint etiam res percipiendæ diuersæ. Arguunt igitur contra Philosophum multis rationibus. Prima, omnia quæ intellectus agens agere potest, intellectus possibilis suscipere potest: sed cum intellectus agens intelligibilia agere possit, siue necessaria sint siue contingentia: sic intellectus possibilis intelligere posse videtur, & suscipere etiam talia, et si diuersa sint, cum sit vnica potentia. Secunda, præterea omnia quæ percipiuntur à potentia rationali perceptiua continentur sub suo adæquato obiecto: sed talis potentiæ adæquatum obiectum est ens sub quo comprehenduntur necessaria & contingentia: ergo contingentia & necessaria percipientur ab tali potentia

vnica. Tertia, ficut fe habet materia prima ad omnes formas materiales fufcipiendas: fic fe habet anima ad fpecies rerum percipiendas.fed materia prima vnica potentia fufcipit omnes formas:ergo eodem modo anima vnica potentia percipit tam neceffaria quàm contingentia.& fic non erit potentia rationalis diuidenda in duas. Oppofitum tamen dicit Philofophus diuidendo ipfam in fcientificam & confultatiuam, quia ficut res differunt, ita & potentiæ debent differre. Pro folutione duæ afferuntur opiniones.Prima dicit quòd cõtingentia duobus modis accipiuntur,aut in vniuerfali,& fecundum fuam rationem formalem,& fic contingentia vidētur effe neceffaria. cùm comprehendantur fub quodam conceptu communi, & fic erit vna tantum potentia. Secundo modo fumuntur in fingulari,& non vniuerfali ratione, fed vt variari poffunt,& hoc pacto funt diuerfarum potentiarum, & dicunt quòd fingularia percipiuntur à vi fenfus interni cogitatiua. Dicunt ergo quod funt hoc pacto duæ partes animæ, vna fciendi, alia ratiocinandi fiue confultandi, id eft vis cogitatiua quæ eft de fingularibus,& non de vniuerfalibus. Ifta opinio mihi videtur falfa:quia Philofophus diuidit partem animæ quæ eft rationalis per effentiam,& ambæ illæ potentiæ in quas illa diffunditur, funt de natura fua rationales: at vis cogitatiua non eft de fe rationalis. Alia opinio eft Burlei, qui dicit ꝙ ifta pars animæ nõ verè diuiditur in illas duas potẽtias,fed dicit quod diuidi videtur refpectu habituum quos fufcipit,& quibus informatur. Nam dicit quòd eft vnica vis qua anima percipit neceffaria & contingentia, tamen fufcipit duos habitus, fcilicet fcientiam, quæ eft de neceffariis, & opinionem quæ eft de contingentibus.& quòd Philofophus procedit differendo. Hæc quoque opinio mihi non placet, nec eius folutio. Nam Philofophus manifeftè videtur fumere potentiam rationalem antequam informetur vllo habitu, & eam diuidere in duas potentias diuerfas, nondũ informatas habitibus. Prius enim differunt,poftea informantur diuerfis habitibus, quare de fe videntur effe diuerfæ. Verùm nonnulli hic decipiuntur: quia credunt Philofophum tantum loqui de iis quæ à natura fiunt, fed non modo naturalium fit fermo, fed eorum etiam quæ noftra opera fiunt. Sed res quæ fiunt à natura, & non videntur poffe fieri à nobis,& ea quæ fiunt à nobis, & non fiunt à

natura, differre genere videntur. Cùm igitur res differant genere & principia, diuersæ videntur esse potentiæ perceptiuæ, & diuersa principia percipientia. Nos igitur dicere possumus partem animi rationalem diuidi à Philosopho in duas potentias ratione diuersas. Nam sicut res percipiendæ differunt: ita potentiæ percipientes: quia perceptio fit secundum similitudinem. Præterea Philosophus loquitur hic magis de cõtingentibus quæ à nobis fiunt, quàm de iis quæ à natura. Ad rationes verò respõdere possumus. Ad primam cùm dicitur quòd quæ intellectus agens agit, intellectus possibilis suscipere potest, concedendum est sed dicendũ quòd intellectus agẽs bifariam dici potest, scilicet intellectus & speculatiuus, & actiuus. Sic etiam possibilis. Ad secundam cùm dicitur quòd vnum obiectum debet esse adæquatum cuiusq; potentiæ: concedo, si accipiatur potentia confusa antequam distinguatur. Hic autem distinguitur in suas partes, vt vidimus. Ad tertiam dicendum, quòd verũ est de materia remota, & inconfusò accepta: de propinqua verò minimè. Nam alia est potẽtia ad formã ossis, alia ad formam carnis: sic illa potentia rationalis primò sumpta indifferenter se habet: sed distincta postea in suas partes ad diuersa, & vnaquæque illius ad sibi propria & accommodata.

De principiis agendi.

CAPVT II.

TRia autem sunt in anima, quæ habentur agen- 12
di, ueritatisq; principia: sensus, intellectus,
appetitus. Atque sensus, nullius est princi- 13
pium actus. quod quidem ex eo patet, quia
beluæ sensum quidem habent, actionis autem sunt exper-
tes. Est autem id in appetitu persecutio atque fuga, quod 14
est affirmatio: negatioque in mente. Quare cùm moris qui- 15
dem uirtus, habitus sit electiuus, electio uerò appetitus de-
liberatiuus: ob hæc ipsa, & rationem ueram, & appeti- 16
tum rectum esse oportet, si electio sit studiosa. atque ea- 17
dem illam quidem dicere, hunc autem persequi. Hæc igi-
tur mens, atque ueritas actiua est. Mentis autem eius (quæ 18

contemplandi, non agendi, neque faciendi principium est) bonum ac malum, uerum est atque falsum. Hoc enim mentis est omnis, opus, sed actiuæ mentis ueritas est consentanea appetitui recto.
19 Electio igitur actus principiũ est unde
20 est motus. sed non id gratia cuius. Appetitus autem, eâque
21 ratio quæ alicuius est gratia, electionis principium est. Id
22 circo neque sine intellectu, menteq́;, neque sine *habitu mo-
ὀρέξεως, appetitu. ris est ipsa electio. Sine nanque mente atque more non est actio bona, nec item contraria. Mens autem ipsa nihil mo-
23 uet: sed ea quæ alicuius est gratia, & actiua. Hæc enim & effectrici menti præest. nam omnis qui facit, gratia huius facit, & non est simpliciter finis, sed ad aliquid. & alicuius id quod efficitur, sed non id quod agitur. ipsa nanque
24 bona actio finis est: & huius est appetitus. Quapropter
25 electio uel intellectus est appetitiuus, uel appetitus intelle-
26 ctiuus, & tale principium est homo. Nulla autem res fa-
27 cta, est eligibilis. Nemo enim eligit Ilium expugnasse neque enim de eo consultat quod factum est, sed de futuro ac contingente. factum autem non contingit non factum esse. Quapropter rectè Agatho dixit.

Hoc etiam ipse deus, soloq́; carere videtur.
Infectum vt faciat, quod factum est atque peractum.

29 Opus igitur utriusque partis intellectiuæ, ueritas est. quare quibus habitibus maximè pars utraque uerum dicit, ij sunt ambarum uirtutes.

COMMENT.

12 TRIA autem sunt in anima.} Hoc est secundum capitulum huius primi tractatus, in quo posteaquam diuisit animam in suas partes, scilicet potentiales, vt inde accipiat eos habitus qui sunt virtutes intellectiuæ: nunc declarat principia operationum humanarum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima ostendit in quod dictum

ctum est, scilicet quot sunt principia humanarum operationum. In secunda quomodo differt intellectus speculatiuus ab intellectu actiuo. In tertia declarat quomodo se habet intellectus & appetitus ad actum humanum. In prima igitur parte dicit esse tria principia agendi, & veritatis percipiendæ: scilicet sensus, appetitus, & intellectus, vt Philosophus enumerat. Notandum quòd quatuor sunt potentiæ animæ quæ sunt principia operationum suarum. Prima est vegetatiua, quæ est potentia nutriendi, augendi, & generandi simile in specie, & communi nomine appellatur vegetatiua, & hæc vis non est principium actus humani. Nam si ita esset, tunc plantæ dicerentur agere, cùm hæc vis competat non solùm animatis sensitiuis, sed etiam plantis. Hanc igitur omisit Philosophus, cùm videretur manifestum quòd ipsa non est principium rerum agendarum humanarum. Tres verò illas enumerauit de quibus magis videbatur. Dubitaret aliquis cur Philosophus duas attulit potentias, cùm fecit superius illam diuisionem bimembrem. Hic verò affert tria, scilicet intellectum, appetitum, & sensum. Dicendum, ibi Philosophus sumpsit partem animi rationalem, & diuisit in duas quæ sunt rationales in quibus collocantur habitus intellectiui tanquã perfectiones illarum potentiarum quæ ambæ sunt rationales, & ambæ perceptiuæ. Hic autem sumpsit principia tria nostrarum operationum, non solùm earum ex quibus fiunt habitus intellectiui, sed etiam omnium aliarum, vt paulatim veniat ad habitus intellectiuos. Sensus enim non est potentia rationalis, Appetitus non est potentia perceptiua. Intellectus verò est rationalis & perceptiua: & est duplex, aut speculatiuus, aut actiuus: & alter est circa scibilia, alter circa agibilia, sicut sunt potentiæ illæ suprà allatæ, quæ comprehendi posse videntur sub nomine intellectus. Notandum ꝙ per appetitum intelligere possumus communem quandam rationem quæ prædicatur de volũtate & appetitu sensitiuo. Appetitus enim sensitiuus est appetitus qui sequitur sensum. Voluntas etiam est appetitus quidam qui sequitur intellectum. Vnde Philosophus in libro de Anima, Voluntas enim appetitus est quidam: at cùm fit motus per rationem, & per voluntatem etiam fit, at appetitus absque ratione mouet, & reliqua.

{ATQVE sensus.} Remouet nunc etiam sensum Philoso- 13

phus probando ꝙ non eſt principiū rerum agendarū hoc pacto,Id quod eſt cōmune homini cum cæteris animalibus non eſt principiū rerum agendarū humanarū: at ſenſus eſt huiuſmodi, ergo ſenſus non eſt principiū rerū agēdarū humanarū. Patet ratio,quia beſtiæ habent ſenſum nō tamen agūt,ſed agūtur potius inſtinctu quodā naturali, cū ſint expertes rationis.

14 { EST autem id in appetitu. } Remoto ſenſu relinquitur vt mens, ſiue intellectus & appetitus ſint principia rerum agendarum:& oſtendit quomodo conueniunt ad hoc vt ſint principium actionum: poſtea oſtendet de principio ſpeculationū. Probat autem hoc pacto de appetitu & mente. Ea quæ concurrere poſſunt:& re ipſa concurrunt ad res agendas cum conformitate quadam quam habent inter ſe,vt alterum imperet, alterum obediat, ſunt principia rerum agendarum: ſed mens & appetitus ſunt huiuſmodi,ergo ſunt principia rerum agendarum. Maior eſt clara. Minor declaratur à Philoſopho. Nam dicit quòd id eſt apud appetitum proſecutio, vel fuga, quod eſt apud intellectum affirmatio vel negatio de eadem re. Nam intellectus facit affirmationem, dicendo hanc rem eſſe bonam, & propterea ſequendam:& tunc appetitus proſequitur illam. Similiter quando intellectus negat aliquid eſſe bonum, appetitus refugit illud. quare proſecutio eſt in appetitu, ſicut affirmatio in intellectu,& fuga in appetitu ſicut negatio in intellectu. Dicit enim intellectus cùm ſit perceptiuus hoc eſſe proſequendum,& ille ſequitur: illud eſſe fugiendum,& ille fugit,& ſic quadam proportione vniuntur.

15 { QVARE cùm moris } Hæc ſententia ſequitur illam probatam,ſcilicet ꝙ mens & appetitus ſunt principia rerum agendarum,hoc pacto,Cùm eſt electio bona,eſt ratio vera,& appetitus rectus. Sed cùm eſt virtus moris, eſt electio bona: ergo cùm eſt virtus moris,eſt ratio vera, & appetitus rectus. Patet hoc,quia ſi ad electionem cauſandam concurrunt mens & appetitus,& electio eſt principium rerum agendarum, ſequitur quòd intellectus & appetitus ſint principia rerū agendarum.

16 { RATIONEM veram. } Scilicet actiuam.

17 { ATQVE eadē. } Hoc poſuit,quia in aliquibus hæc principia diſſentiunt,& pugnant inter ſe ſicut in continente.

18 { MENTIS autem eius quæ ſpeculandi. } Hæc eſt ſecunda pars huius capituli in qua declarat mentem actiuam & intelle

ctum

ctum speculatiuum, & ostendit quomodo istæ mentes, siue intellectus conueniunt, & quomodo differunt:& dicit q mentis speculatiuæ bonum & malum, est verum & falsum. Nam bonum eius est verum: falsum est autem malum. Vnde si in ipsa est bonus habitus, erit ibi veritas: sin malus, erit ibi falsitas. Postea videtur se corrigere Philosophus cùm dicit. Hoc enim mentis est omnis opus, quasi est commune etiam menti quæ est principium agendi: ipsa enim habet etiam verum pro bono, falsum pro malo: ergo hoc non competit solùm menti speculatiuæ. Ideo Philosophus altius repetendo huiusmodi attributum, scilicet veri & falsi, dicit illud competere vtrique menti, sed tamen diuerso modo. Nam verum apud mentem actiuam est aliquid concurrens cum appetitu recto: non autē speculatiuè. Præterea verum agibile, vt ita loquar, ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id est ad actionem, & ad fugam vel prosecutionem appetitus, speculatiuum verò est propter se. Desinit enim mens speculatiua in cognitione veritatis: actiua verò cognita veritate agendæ rei definit in ipsa actione bona quam principaliter intendit. Notandum quòd est mens siue intellectus speculatiuus, & actiuus, & est etiam factiuus vt apparet inferius, & cuilibet istorum competit quodam modo bonum & malum, & verum & falsum. Nam in mente speculatiua potest esse habitus verus vt scientia: potest etiam falsus, id est ignorantia:& scientia erit bonum & verum, & ignorantia econtra. Eodem modo in mente actiua prudentia erit bonum & verum, imprudentia econtra. Idem dici potest de mente factiua, in qua est ars vt bonum & verum, & oppositus habitus econtra:& hoc fieri videtur non solùm ex parte habituum, sed ex parte etiam potentiarū, quæ possunt quodāmodo suscipere verum & falsum, bonū & malum. Est tamē differentia inter verū quod competit menti actiuæ,& illud quod competit speculatiuæ. Nam speculatiua cùm aliquis intelligit aliquam conclusionem geometricam, non intelligit nisi propter se, scilicet vt intelligat, & propter eius intellectionem: at veritas mentis actiuæ ordinatur ad aliquid aliud vlterius, scilicet ad actionem, similiter mentis factiuæ ad aliquod opus.

{ELECTIO igitur actus principium est.} Hæc est tertia 19
pars huius capituli, in qua ex superioribus dictis ostendit quomodo se habet mens actiua, & appetitus ad actiones huma-

nas, ostendendo ꝙ illa sunt principia à quibus profluit actus humanus hoc pacto, Electio est principium effectiuū actuum humanorum: sed appetitus & mens actiua est principium electionis: ergo appetitus & mens actiua est principium actuum humanorū. Patet hæc ratio, quia quicquid est causa causæ, est causa causati. vbi enim est electio, ibi consultatio: vbi consultatio, ibi ratio vel mens, & etiā appetitus. Quare post hæc addit quod electio non est sine intellectu, quod probatur: Operatio bona & mala est ab electione: ergo electio nō est sine mente. Dicit etiam sine more, id est sine morali appetitu.

20 {VNDE motus} Id est vñ originē sumūt actiões, quarū est
21 illa principiū effectiuū. {SED nō id gratia cuius.} id est finis.
22 {RATIO quæ est gratia.} id est, mens actiua cuius intellectio est ad aliquem finem agendum. Non enim cessat in ipsa intellectione veritatis, scilicet agendæ, vt ita loquar, sed vult agere. Speculatiua verò cessat in ipsa intellectione veritatis. Speculatur enim intellectus speculatiuus, vt speculando & percipiendo veritatem seipsum perficiat. Itaque ipsemet videtur sibiipsi principium & finis, vnde possumus imaginari intellectum actiuum linea recta cùm ad actionē se dirigat: speculatiuū verò quasi circulo operari cùm se ad seipsum vertat.

23 {MENS autē illa nihil mouet.} Hæc in parte Philos. videtur innuere differētiam inter intellectū actiuū & speculatiuū. Dicit ꝙ mens siue intellectus speculatiuus nihil mouet id est non est principiū agendi, sed speculandi. Actiuus verò est ille qui mouet & hic præest, id est nobilior est mēte & intellectu factiuo in quo ponitur ars. Nam intellectus factiui opus ordinatur ad aliquid aliud vlterius, quia facit gratia cuiuspiam, & opus veluti sanitas, statua vel huiusmodi artis opus refertur & ordinatur ad aliquid aliud vlterius, id est ad ipsam felicitatem: at intellectus actiui actio est finis, & non ordinatur ad aliquid aliud vlterius. Vnde talis est ordo, Intellectus speculatiuus est nobilior actiuo, & habitus qui sunt in ipso, scilicet sapientia, intellectus, & sciētia nobiliores habitibus actiuis, id est ipsa prudentia. Itē actiuus intellectus est nobilior factiuo, & habitus eius qui est prudentia est nobilior habitu illius qui est ars: & horum duorū, scilicet actiui & factiui intellectus cur alter sit nobilior altero, assignat rationē. Nam de speculatiuo magis forsitā manifestum videbatur, scilicet ꝙ erat nobilior.

Præterea in fine huius confert ſapientiam cũ prudẽtia. Verũ de intellectu actiuo & factiuo, qui ambo cõuenire videntur in eo ꝙ ſunt operatiui, differẽtia nobilitatis magis expetenda erat, ideo aſsignauit rationem illam & factiui opus ordinatur ad vlteriorem finem, actiui verò actio bona eſt finis. Quare intellectus actiuus eſt nobilior factiuo. vt manifeſtiſsimè patet.

{ET huius eſt appetitus.} ſcilicet finis. hunc enim expetit, 24 & ad hunc terminatur, quia bona actio eſt humana felicitas. Definita eſt enim quod eſt actio animi ſecundum virtutẽ. Notandum ꝙ Philoſ. dicit hic quòd mẽs illa, ſcilicet ſpeculatiua nihil mouet, ſed actiua ſcilicet, & addendus etiam appetitus. Nam dicit in libro de Anima ꝙ intellectus actiuus mouet, & alicuius gratia ratiocinatur, qui quidem fine ab intellectu ſpeculatiuo differt. Appetitus etiam omnis alicuius eſt gratia: quod enim obiicitur appetitui, id eſt principium intellectus actiui: at vltimũ huius initium eſt operationis, quare non ſine ratione principia mouẽdi videntur hæc eſſe duo. Appetitus ſcilicet, ménſque actiua. Hæc ſunt verba Philoſophi in libro de Anima cùm loquitur de principio mouendi ſecúndm locum. Oſtendit enim ꝙ principia mouentia ſunt intellectus & appetitus: & cùm duo ſint intellectus, ſumit actiuum oſtendendo ꝙ differt à ſpeculatiuo ipſo fine. Speculatiuus enim habet finem verũ intelligibile, actiuus verò bonũ agibile: ideo ratiocinat᷑ alicuius cauſa, etiam appetitus appetit alicuius cauſa. Nam illæ potentiæ videntur eſſe principia mouẽtia quæ agũt alicuius cauſa vt conſequantur aliquid extra ſe, quod acquiri poteſt per talem motũ & actionẽ: at intellectus actiuus, & appetitus ſunt huiuſmodi: ergo ipſa ſunt principia mouentia. Item paulo inferius in eodem libro de Anima: At verò ſpeculatiua quidem ratio non mouet, ſed manet: aut cum exiſtimationis ac rationis actiuæ quædam ſit vniuerſalis, quædã particularis vel ſingularis (illa nanque dicit bonũ eſſe honoribus afficiendũ: iſta verò dicit hunc aut me bonum eſſe) hæc iam opinio mouet, ſed non illa vniuerſalis, quin potius ambæ mouent: at altera magis quieſcit, altera non. Ex his verbis Philoſophi patet, cùm ratio ſit duplex, ſpeculatiua non mouet, actiua verò mouet, & iſta aut eſt vniuerſalis aut ſingularis. Vniuerſalis cùm ſpeculatur res agendas: ſingularis cum affert ſingularem propoſitionem quæ in actione conſiſtit. Exemplum primi: cùm intelle

tellectus dicit bonum eſſe afficiẽdum honoribus. Exemplum ſecundi: cùm dicit, iſte vel ego ſum bonus: ergo oritur operatio ipſa, vter mouet: & dicit quòd ſingularis mouet: deinde reſumit, & dicit quod ambæ, verum magis ſingularis. Quouſque enim ſtatur in vniuerſali, nunquàm fiet actio: ſed ſi veniat ad ſingularem, iſte eſt bonus, ſtatim veniet ad operationem afficiendo eum honoribus. Singularium enim non eſt ſcientia, ſed bene ſingularium eſt operatio. ſic ergo habemus quòd ſpeculatiua mens, ſiue intellectus ſpeculatiuus non mouet: intellectus verò actiuus, & appetitus mouent.

25 {QVAPROPTER electio.} Infert Philoſophus ſententiam ſiue correlariũ obortũ ex ſupradictis, ſcilicet ꝙ electio, aut intellectus eſt appetitiuus, aut appetitus intellectiuus. Sed videtur hic accipere Philoſophus appetitum pro appetitione, & intellectum pro intellectione: & hoc pacto electio erit appetitio intellectiua, aut intellectio appetitiua. quare habet electio duas cauſas. ſcilicet appetitum & intellectum, ſcilicet actiuum. vnde in tertio Philoſophus deſcribẽdo electionem, dixit eſſe operationem quandam intellectus actiui, ſimul cum appetitu proueniens ex conſultatione antecedenti, vt ibi patuit.

26 {ET tale principiũ eſt homo.} ſcilicet agendi per intellectũ & appetitum, & ex conſequenti per electionem. Iſta enim ſunt principia operationum noſtrarum, & homo eſt principiũ iſtorum principiorum, quia per iſta operatur. Notãdum quòd eſt principiũ quod, & principium quo: ſicut in arte, artifex eſt principium quod, & ars ſiue potentia factiua eſt principium quo, ſiue per quod operatur: eodẽ pacto in iis quæ aguntur à nobis eſt dare vnum principium quod, vt non ſit principium quo: & eſt dare principium quo, quod nullo pacto ſit, quod eſt etiam dare principia, quæ diuerſis reſpectibus veluti quædam ſubalterna poſſunt eſſe, quod & quo. Homo igitur in rebus agendis ita eſt principium quod, vt non ſit quo: animus verò ſiue potentiæ animi erunt principia quibus, & per quæ homo agit & operatur, veluti intellectus actiuus, & appetitus eſt principium reſpectu hominis, quia homo mediãtibus, vt ita loquar, talibus principiis operatur. ſic igitur intellectus reſpectu hominis dicetur principium quo: reſpectu alicuius alterius effectus dicetur principium quod: & ſic eſt deuenire ad vnũ principium quo vt non ſit quod, & etiam erit vnum principium

quod

quod vt non sit quo: veluti artifex qui facit statuam, est omnino principium quod & non quo: ars siue potentia factiua est principium quo respectu artificis qui per illud facit: respectu verò manus erit quod: & sic manus instrumenti puta mallei. & sic veniemus ad vnum vltimum, quo vtentur præcedētia principia: ipsum autem non vtetur alio, & sic erit quo, vt non sit vllo modo quod. Cōcluditur ergo ꝙ homo est principiū intellectus & appetitus, & ista electionis, & electio rerū agendarū.

{NVLLA autem res.} Declarat Philosophus circa quæ obiecta electio est, ostendendo quod non est præteritorū, sed futurorū, & nō omniū, sed eorum quæ possunt & fieri & non fieri, & non à quocunque, sed à nobis. Probatur, Consultatio non fit de præteritis, sed de futuris, quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere: sed electio est effectus cōsultationis, vt in tertia patuit: ergo electio erit de iis quæ à nobis fieri possunt, & aliter se habere. vnde in libro de Anima inquit Philosophus, Quo circa semper quidem ipsum appetibile mouet, idq́; est aut bonum, aut apparens bonum: attamen non omne bonum mouet, sed id quod est agendum bonum. Agēdum autem id est quod aliter sese habere etiam potest, & reliqua. 27

{VTRIVSQVE partis.} Cōcludit Philosophus ꝙ vtrarūq; istarū mentiū, quæ sunt potentiæ partis rationalis animæ opus est veritas. Ambæ enim versantur circa verum. Actiua tamen mens vel intellectus circa verum, vt ita loquar, agibile: id est quod ordinatur ad actionē, vt vidimus. Hi igitur habitus secundū quos vtraq; maximè verū prospicit, & ipsam rectā rationē habet, sunt virtutes & perfectiones istarū potentiarum. Actiua itaq; potētia suos habebit habitus perfectiuos, secundū quos veritatē rectāq; rationē prospiciēs operabitur, similiter & speculatiua: quare quærēdi sunt habitus isti vtriusq; mētis. id est habitus isti intellectiui, & sic ad eos declarādos accedet. 28

Habituū intellectualiū enumeratio, quod sit scientiæ obiectum, & quæ proprietates. CAP. III.

DE ipsis igitur rursus dicamus oportet, altius initio sumpto. Sint itaq; ea quibus uerum anima dicit affirmando aut negando, numero quinq;. Hæc autē sunt ars, scientia, pruden= 29

tia,

tia, ſapiẽtia, intellectus. Fieri enim poteſt, ut falſum exiſti-
30 matione, opinioneq; dicatur. Scientia igitur quidnam ſit
hinc perſpicuum eſt, ſi exactè dicere oportet, & non ſimi-
litudines ſequi. omnes enim putamus id quod ſcimus, ali-
ter ſeſe habere non poſſe. Quæ uerò poſſunt aliter ſe ha-
bere, poſt cõtemplationem latent ſi ſint an non ſint. ipſum
ergo ſcibile neceſſariò eſt. ergo eſt æternum. Quæ enim ne-
31 ceſſariò ſimpliciter ſunt, æterna ſunt omnia. At æterna,
ingenita, & incorruptibilia ſunt, Præterea omnis ſcien-
tia doceri, & ſcibile dici poſſe uidetur. At ex anteà notis
ἀναλυτι-
κοῖς.
(ut in *ſolutiuis etiam diximus) fit omnis doctrina. Nam
alia per inductionem, alia per ratiocinationem efficitur.
32 Atque inductio quidem principium eſt ipſius uniuerſalis.
33 Ratiocinatio autem eſt ex uniuerſalibus. Sunt enim princi-
34 pia ex quibus ipſa ratiocinatio conſtat, quorum non eſt
35 ratiocinatio. ergo inductio. Scientia ergo demonſtratiuus
eſt habitus: & cætera quæ in reſolutiuis determinauimus.
Tum enim quiſpiam ſcit: cùm aliquo modo credit, & ſunt
36 ipſi principia nota, ſi enim non ſint magis quàm concluſio
nota, per accidens habebit ſcientiam. De ſcientia igitur ſit
hoc modo determinatum.

COMMENT.

DE IPSIS igitur rurſus dicamus oportet.} Hic eſt ſecũ-
29 dus tractatus huius ſexti libri, in quo poſtquàm ſupe-
rius partem rationalem animæ diuiſit, in ſcientificam (vt ita
loquar) & conſultatiuam: nunc docet omnes eos habitus,
qui ſunt virtutes harum potentiarum, vt ex illis vnam acci-
piat quæ eſt principium & recta ratio rerum agendarum, id
eſt ipſam prudentiam. Diuiditur autem hic tractatus in ſex ca
pitula. In primo docet quid ſit ſcientia. In ſecũdo quid eſt ars.
In tertio quid eſt prudẽtia. In quarto q̃d eſt intellectus qui eſt
habitus principiorũ. In quinto quid eſt ſapientia. In ſexto ex-
plicat aliqua de ipſa prudentia. Primũ capitulum diuiditur in
duas

duas partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus enumerat virtutes animi secundũ diuisione factam partis rationalis quibus anima semper potest dicere verum, & illæ potentiæ perficiuntur, verũ quæ prospiciunt in operationibus suis, & dicit eas esse quinq; , scilicet artem, scientiam, prudẽtiam, sapientiam, intellectũ. Ex his, vt diximus, semper anima videtur prospicere vel dicere verum, vel affirmando, scilicet aliquid esse, vt homo est animal: aut negãdo, vt non homo est lapis, quæ negatio vera est. Opinionẽ verò & extimationẽ quæ pro eodem hic accipiuntur non connumerat inter virtutes rationales, quia re vera opinio non est virtus. Probatur, Omne id quod anima falli potest non est virtus: at opinione anima falli potest: ergo opinio non est virtus, Maior est nota, quia virtutes sunt perfectiones animæ, quæ si fallerent animam, non perficerent ipsam. Minor declaratur auctoritate Philosophi qui dicit quòd opinione falli contingit: ergo conclusio est vera. Notandum ꝙ illa vis quæ est in brutis est similis potentiæ cogitatiuæ quæ est in nobis: à nõnullis appellatur extimatiua: sed non debet tali nomine proprie appellari, quia extimatio propriè dicta est tantùm animæ rationalis, & est quasi quoddã genus cõmune ad hæc omnia, scilicet opinionẽ, scientiam, sapientiam, intellectum, artem, prudentiam. Vnde Philosophus in libro de Anima: Sunt autem existimationis ipsius hæ differentiæ, scientia videlicet, opinio & prudentia &c. Verùm quandoq; existimatio capitur pro opinione tantùm, vt accipit hic Philosophus existimationem, & opinionem pro eodẽ. Dubitatur quia non videtur verũ id quod dictũ est, scilicet ꝙ iis quinq; virtutibus intellectiuis semper anima prospiciat, & verũ dicat. Nam ars quandoq; fallitur: similiter prudẽtia. Dicendum ꝙ anima iis virtutibus semper dicit verum, sed tamen est differentia. quia secundum habitus mentis speculatiuæ qui sunt sciẽtia, sapiẽtia, intellectus, semper anima dicit verũ, tã ex parte rerũ quàm ex parte nostra, & illorũ habituũ. Sũt enim de necessariis, & iis quæ non possunt aliter se habere, & ideo falli nõ possunt, sed semper illis habitibus anima prospicit, & dicit verũ. Secundũ verò habitus mẽtis cõsultatiuæ vt sunt prudẽtia, & ars, quarũ altera est in mẽte actiua, altera in factiua. Anima semper dicit verũ quãtũ ex parte sua, quia tales habitus verum repræsentant: ex partè verò rerum,

& ex

& executione euenit quandoque vt anima non ſemper dicat verum,& tunc talis error fit per accidens,& non per ſe vt culpa ſit in prudentia vel in arte,ſed in conditione & varietate rerum circa quas verſantur, quæ contingentia ſunt, & poſſunt aliter atq; aliter ſe habere, ideo euenit interdum vt fallantur. Notandum preterea ꝙ Philoſophus dixit eſſe quinque habitus intellectiuos, & non plures nec pauciores, & non aſsignauit rationem ſufficientiæ talis diuiſionis, ſed nos talem afferre poſſumus ſumendo eam ex obiectis circa quæ verſantur, quæ tetigit ſuprà Philoſophus, & dixit eſſe diuerſa genere. Tot enim habitus eſſe oportet quot obiecta verè percipienda. Sunt autem primò dupliciter,aut neceſſaria,aut contingentia:contingentia verò ſunt, aut ea quæ fiunt à nobis, aut quæ fiunt à natura. De contingentibus naturæ nõ eſt virtus. Relinquuntur ergo cõtingẽtia quæ fiunt à nobis, & ipſa neceſſaria: at neceſſaria quædam ſunt principia circa quæ habitus eſt principiorũ qui dicitur intellectus. Quædam ſunt ex principiis,id eſt concluſione de quibus eſt habitus qui dicitur ſcientia:& quia ex his duobus videtur fieri poſſe aggregatũ quoddam,ideo oritur tertius habitus qui dicitur ſapientia , quæ eſt veluti amborũ nodus & quaſi(vt ita loquar)quædam ſcientia adepta. Hi igitur tres habitus circa neceſſaria verſantur. Contingentia verò quæ fiunt à nobis, & quæ poſſunt aliter ſe habere,quædã ſunt agibilia, quædã factibilia. Circa agibilia eſt prudẽtia,circa factibilia ipſa ars: & ſic habemus quinq; habitus, & virtutes intellectiuas. Reſtant contingentia quæ fiunt à natura,quæ quia non ſemper verè percipi poſſunt à mẽte ſpeculatiua ad quã pertineret eorũ cognitio:ideo de iis omnibus eſt opinio, quæ quidem non eſt virtus, vt dictum eſt: & ideo Philoſophus excludit eam à numero virtutũ intellectiuarum. Sciendum eſt tamen ꝙ opinio poteſt eſſe de omnibus, ſcilicet de neceſſariis & de contingentibus, & vera & falſa. Vt quòd terra non ſit minor ſole, & ꝙ triangulus non habeat tres angulos æquales duobus rectis, & aliis huiuſmodi, videtur eſſe opinio,etſi propriè ſit de iis de quibus non eſt alius habitus.

30 {SCIENTIA IGITVR quidnam ſit.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus ex quinque habitibus allatis ſumit vnum, id eſt ſcientiam, & ipſam declarat, primùm ex obiecto: poſtea ex modo ſuo proceſsiuo,

uo, demum videtur afferre ſuam definitionem. Dicit ergo in primis ꝙ intelligere poſſumus quid ſit ſciētia ſi percipiamus vere illos habitus iam dictos ſeorſum diſtinctos inter ſe, non ſimilitudinem ſecundū illorum qua conuenire videntur, & non diſtingui. Diſtinguntur per obiecta diuerſa & per ea quæ vnicuiq; per ſe competunt. quare videmus de ſcientia obiecta ſua, & ea quæ competunt ei per ſe, & videtur afferre tria. Primò ꝙ ſcientia verſatur circa neceſſaria. Secundò quòd circa æterna. Tertiò quòd circa id quod neq; generatur neque corrumpitur. Prima concluſio probatur hoc pacto, Id quod aliter fieri non poteſt neceſſarium eſt. at id quod ſcitur, aliter fieri non poteſt: ergo id quod ſcitur eſt neceſſarium. Maior eſt clara. Minor probatur à Philoſopho ex communi hominum opinione. Omnes enim exiſtimamus, vt id quod ſcimus aliter ſeſe habere nō poſsit. vnde in libro Poſteriorum, Scire, inquit, vnamquāq; rem ſimpliciter, non vt Sophiſtæ per accidens arbitramur: cū cauſam ob quā res eſt, illius cauſam eſſe, & fieri non poſſe vt res aliter ſeſe habeat, cognoſcere arbitramur. Tunc vltra ſecundū probatur ſic, Omne neceſſarium propriè dictum, eſt perpetuum: at id quod ſcitur eſt neceſſarium: ergo id quod ſcitur eſt perpetuū. Tunc vltra tertium probatur ſic, Nullum perpetuū aut generatur, aut corrūpitur: at id quod ſcitur, & circa quod verſatur ſcientia eſt perpetuum: ergo non generatur, nec corrumpitur: ergo ſcientia eſt circa neceſſaria perpetua & ingenerabilia, & incorruptibilia: ſed non ſufficit hoc, quia etiam opinio videtur circa hæc verſari. quare declaremus vlterius ſententiam ex modo ſuæ generationis.

{PRAETEREA omnis ſcientia.} Declarat igitur ſcientiam ex parte ſuæ cauſæ & generationis, & videtur afferre tria. 31
Primum ꝙ ſcientia ex antecedenti fit cognitione. Secundum ꝙ ſcientia fit ex ſyllogiſmo. Tertium ꝙ fit ex ſyllogiſmo demonſtratiuo. Primum probat hoc pacto, Omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione: ſed ſcientia fit ex doctrina intellectiua: ergo ſcientia fit ex antecedenti cognitione. Maiorem oſtendit Philoſophus in libro Poſteriorum. Eſt enim liber Priorum qui dicitur reſolutiuorum priorum, & eſt liber reſolutiuorum poſteriorum, in cuius principio inquit ꝙ omnis doctrina omniſq; diſciplina intellectiua ex antecedenti fit cognitione. Minorem oſtendit Phi-

losophus in textu, scilicet ꝙ scientia ex doctrina, fieri & scibile, id est, id cuius est scientia disci potest. Notandum quòd doctrina & disciplina subiecto sunt idem, differunt ratione, vt via ab Athenis Thebas, & à Thebis Athenas. Vt enim est à doctore, dicitur doctrina: vt verò suscipitur à discipulo, dicitur disciplina. Notandum quòd bifariam scientia acquiri posse videtur: aut doctrina, quod fit plerunq;, aut inuentione, quod fit rarò, & summa cum difficultate. Vbi traditur doctrina à docente doctor est terminus à quo, discipulus & suscipiens terminus ad quē. Verū in inuentione, intellectus agens est vt doctor: passibilis verò, vt discipulus: cōcurrit etiam sensus, & admiratio, & alia huiuscemodi. quare non solum doctrina à doctore tradita quæ est propria, sed etiam ab inuentione per intellectum agentem adepta ex antecedenti fit cognitione. Secunda conclusio probatur hoc pacto, Omnis doctrina quæ ex antecedenti fit cognitione, aut per syllogismū, aut per inductionem fieri solet. sed scientia fit ex doctrina, vt paulò antè probauimus: ergo scientia fit aut per inductionem, aut per syllogismum: non fit autem per inductionē: ergo per syllogismum. quod probari potest hoc pacto, afferendo primò eas argumentationum species quas ponit Philosophus. Vnde notandum quòd quadruplex est argumentatio, syllogismus, inductio, enthimema, exemplum. In libro Priorū ostendit Philosophus quid sit syllogismus & enthimema. In topicis quid sit inductio & exemplum, vt ibi patet. Syllogismus est oratio in qua quibusdam positis necesse est per ea quæ posita sunt, aliquid aliud euenire: vt, Omne animal est substantia: omnis homo est animal: ergo omnis homo est substantia. Inductio est processio à singularibus ad vniuersale. Vt hic ignis calefacit & ille ignis calefacit, & ille atque ille: ergo omnis ignis calefacit. Enthimema est processio ab vna propositione ad conclusionē. Hoc communiter solet appellari consequētia. Vt homo est: ergo animal est. Exēplum est processio à singularibus ad singulare simile. vt Dionysius clandestinis insidiis aggressus est tyrannidem: Pysistratus eodem pacto, & talis atque talis: ergo iste Catilina aggreditur tyrannidem. Verùm cùm hæc sint quatuor, enthimema reducitur ad syllogismum. Exemplum ad inductionem. Nam enthimema est syllogismus imperfectus. Exemplum quoque est inductio imperfecta. Vnde Philo

Philoſophus in libro Poſteriorum inquit: Aut exemplo: quod eſt inductio, aut enthimemate, quod quidem eſt ſyllogiſmus, facultas ipſa ſolet oratoria ſuadere. Cùm igitur ſcientia fiat per inductionem vel ſyllogiſmum, & inductio vtatur ſingularibus: ſcientia verò ſit de vniuerſalibus: ergo ſcientia non erit per inductionem. Relinquitur vt ſit per ſyllogiſmum: principia enim quibus vtitur ſyllogiſmus ſcientificus vniuerſalia ſunt, & ex iis concluduntur vniuerſales concluſiones. Tunc vltrà tertia concluſio probatur hoc pacto, ſcilicet quòd ſi ſcientia eſt per demonſtrationem, ſcientia eſt per ſyllogiſmũ: ſed ſyllogiſmus aut eſt probabilis, aut deceptiuus, aut demonſtratiuus: non eſt autem per ſyllogiſmum probabilem, aut deceptiuum: ergo per demonſtratiuum. Sumit enim demonſtratio principia neceſſaria, & ex ijs cogit concluſionem ſequi neceſſariam, non modo ex forma ſyllogiſmi, ſed etiam ex materia, adeò vt ſequatur non ſolum neceſsitas conſequentiæ, ſed etiam conſequentis. Hæc autem non fiunt in ſyllogiſmo probabili neque in deceptiuo. Quare cum inductio ſit principium vniuerſalis, id eſt procedat à ſingularibus ad vniuerſale, & innoteſcat nobis vniuerſale per inductionem in his quibus vniuerſalia ſunt minus nota nobis, & magis nota ex parte naturæ, & cum ſyllogiſmus, ſcilicet demonſtratiuus ex vniuerſalibus vniuerſales concludat concluſiones, & item ſumat principia neceſſaria: meritò ſcientia non erit per inductionem, ſed per ſyllogiſmum: & non per quemcumq;: ſcilicet vel per deceptiuum aut probabilem, ſed per demonſtratiuum.

{ATQVE inductio eſt principium & vniuerſalis ipſius.} 32 id eſt principium, & via ad percipiendum vniuerſale in iis in quibus vniuerſalia nobis ſunt minus nota quàm ex parte naturæ. ſunt enim remotiſsima à ſenſu: quare procedendo inductiuè per ſingularia venimus in cognitionem vniuerſalium: deinde ex vniuerſalibus principiis procedimus ad vniuerſales concluſiones in ſyllogiſmo demonſtratiuo, & ſcientifico. Ideo dicit poſtea in textu.

{RATIOCINATIO autem &c.} Videtur enim loqui 33 de ratiocinatione demonſtratiua. Ideo ſubdit, {SVNT ergo principia.} ſcilicet quorũ non eſt demonſtratio. Si enim eſ- 34 ſet principiorum demonſtratio, tunc principiorũ eſſent alia principia, & rurſus aliorum alia, & eſſet proceſſus in infinitũ, &

tolleretur omnis ſcientia. Standũ igitur eſt in principiis quorum non eſt ratiocinatio demonſtratiua, ſed eorum eſt inductio. Cognoſcuntur enim inductiuè procedendo ab ſingularibus ad vniuerſalia: vel ſi ſint maximè illæ dignitates, exemplo cognitis terminis percipiuntur vi & lumine intellectus agentis. ſed hæc in libro Poſteriorum latiſsimè patent.

53 {SCIENTIA ergo.} Declarata ſcientia ex parte ſui obiecti circa quod eſt, & ex parte ſuæ cauſæ & generationis, nunc concludit eius definitionem, remittendo nos ad reſolutiua poſteriora, & dicẽdo quòd ſcientia eſt habitus qui fit per demonſtrationem ex veris, vt ibi inquit, & primis medióque vacantibus, & item ex notioribus, & prioribus ipſa concluſione, cauſiſq; eiuſdem. Poſtea ſubdit inferius in eodem libro Reſolutiuorũ: vera igitur eſſe oportet, quia fieri nequit vt id ſciatur quod non exiſtit, veluti diametrum cõmenſurabilem eſſe ſcilicet cùm coſta & latere eiuſdem quadrati. & paulo inferius: Cauſæ enim ſint oportet, & notiora atq; priora. Cauſæ, quoniam tum ſcimus cùm cognoſcimus cauſam: priora, ſi quidẽ cauſæ ſunt, & anteà cognita, non illo ſolum modo quo quid ſignificent, ſed etiã altero quod videlicet ſint. & paulò inferius: Ex primis autẽ eſſe nil aliud eſt quàm ex propriis principiis eſſe. Idem enim primum atque principium eſt. Eſt ergo ſcientia habitus demonſtratiuus, quo percipimus concluſiones neceſſarias per cauſas ſuas veras primas immediatas, & notiores & priores ipſis cõcluſionibus. Veluti ſi habemus cognitionem huius concluſionis quòd luna poteſt eclipſim vel obſcuritatem pati, & cognoſcimus huius cauſam eſſe interpoſitionem terræ: tunc huius effectus ſcientiam habemus per cauſam ſuã: & fieri poteſt demonſtratio talis, Omne illud inter quod & ſolẽ fieri poteſt interpoſitio terræ eſt eclipſabilis (vt ita loquar) & pati obſcuritatẽ poteſt: at luna eſt huiuſmodi, ergo poteſt obſcuritatem & defectum pati. Sic igitur cum habemus cognitionẽ multarum & pluriũ concluſionũ per demonſtrationẽ ex cauſis ſuis propriis, & accõmodatis, à prioribus & notioribus & cæteris conditionibus tunc generatur in nobis ſcientiæ habitus.

36 {TVM enim quiſpiam.} Oportet ad habendam ſcientiam concluſionis, vt principia & cauſæ ſint nobis magis notæ quàm concluſio & effectus, & vt eis magis credamus quàm concluſioni. Aliter enim per accidens haberemus ſcientiam.

tiam,& non per ſe. Qui enim fieri poteſt vt ignotum ſciamus per ignotius?nam ſi cognoſcimus vtraque, ſcilicet principia,& concluſionem.& alterum per alterum, id eſt concluſionem per principium, profectò magis cognoſcimus principium quàm concluſionem, & cauſam magis quàm effectum. Vnde eſt illa Philoſophi dignitas propter quod vnumquodque tale,& illud magis. Verum alia eſt notitia concluſionis, alia principiorum. Nam hæc pertinet ad habitum principiorum,qui dicitur intellectus, vt inferius apparebit:illa pertinet ad ſcientiam,quæ eſt habitus concluſionum:& hæc præſupponit illam,ita vt principiorum ſit maior notitia,maiórque certitudo,& maior eis habeatur fides,vnde in libro Poſteriorum: Magis enim principiis, aut omnibus, aut quibuſdam credere quàm concluſioni neceſſe eſt, Atque ei qui per demonſtrationem ſcientiam eſt habiturus non ſolum ipſa principia magis nota, magíſque credita, ſunt quàm id quod ex ipſis oſtenditur, ſed etiam nihil prorſus eorum quæ principiis opponuntur: ex quibus erit ratiocinatio falſa contrariáque veræ, credibilius ſit aut notius principijs ipſis oportet.& reliqua. Hæc enim in libro Poſteriorum latè patent.

De arte. CAPVT IIII.

Orum autem quæ aliter ſeſe habere poſſunt, 37
eſt & aliquid quod ſub effectionem, & ali=
quid quod ſub actionem cadit. Diuerſa uerò 38
ſunt effectio, atque actus. De his autem ipſis
& externis ſermonibus credimus. Quare & habitus qui
cum ratione actiuus eſt, diuerſus eſt ab eo habitu qui cum
ratione eſt effectiuus, neque alterum ab altero continetur.
Neq; enim effectio actus eſt, neq; actus effectio. Atqui *cùm* 39
extruendarum ædium facultas, ars quædam ſit ac habitus qui
dam faciendi cum ratione, nullaq; ſit ars quæ non ſit habi=
tus faciendi cum ratione, nec ullus habitus talis qui non ſit
ars, fit ut idem ſit ars atque habitus faciendi uera cum ra=
tione. At *uerò circa generationem ars omnis uerſatur, &* 40
inuentionem,contemplationémue, quonam pacto fiat eo=

rum aliquid quæ & esse & non esse possunt, & quorũ principium non in eo quod efficitur, sed in ipso est faciente.

41 Nam neque eorum quæ necessario sunt, uel fiunt est ars: neque eorum quæ sunt secundum naturam. Hæc enim in seipsis

42 habent principium ipsum. Cùm autem effectio atque actus

43 diuersa sint: artem effectionis esse, non actus necesse est. Atque circa eadẽ quodammodo uersatur ars, & fortuna, quemadmodum & Agatho dicit,

44 *Quippe ars fortunam, fortunáque diligit artem.*

Ars igitur (ut diximus) habitus est quidam faciendi, uera cum ratione. Contrarium autem artis habitus est faciendi, falsa cum ratione, circa id quod sese aliter habere potest.

COMMENT.

EORVM autem quæ aliter sese habent &c.} Hoc est secun-

37 dum capitulum huius tractatus, in quo postquàm Philosophus determinauit de vno ex quinque habitibus intellectiuis, id est de scientia, quæ quidem est habitus intellectus, & mentis speculatiuæ, & eam definiuit vt patuit: nunc docet de alio, id est de arte quæ quidem est habitus mentis consultatiuæ, quæ communi nomine appellari solet mens actiua, & subdiuidit in actiuam & factiuam. Ars verò est habitus in mente siue in intellectu factiuo. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis patebunt. In prima parte ostendit duos esse habitus, qui versantur circa quæ possunt aliter se habere: quorum vnus est principium agendi, id est prudentia, alter principium faciendi, id est ars. Versantur igitur ambo circa obiecta quæ possunt aliter se habere, quæ tamen obiecta sunt diuersa, quia alia sunt agibilia, alia factibilia, & habitus: ergo isti diuersi erunt, & etiam eorum operationes diuersæ aliud est actio, aliud effectio: & aliud agere quod est prudentiæ, & aliud facere quod est artis, & de iis etiam credimus.

38 {EXTERNIS sermonibus.} Id est communi sermoni hominum, vt nonnulli exponunt. Dictum est tamen à nobis in primo Ethicorum. Vbi Philosophus inquit, Dicuntur

cuntur autem de ipsa, & in externis sermonibus nonnulla sufficienter, quòd scripti sunt nonnulli libri ab Aristotele extra ordinem doctrinæ, qui appellantur externi sermones, ad differentiam internorum librorum, qui sunt scripti in ordine ad doctrinam, vt ibi patuit. Cùm igitur isti duo habitus inter se differant, intelligendum est quòd non differunt tanquam aliqua duo, quorum alterum sit sub altero, veluti quædam species sub genere, vt homo ab animali differt: sed sicut duæ distinctæ species inter se differunt, vt homo & equus, vt fortitudo & temperantia, & huiusmodi. Nam nec actio est effectio, nec effectio est actio: quòd si essent, sequeretur quòd vnum esset sub altero, tanquam species sub genere: sed sunt diuersæ species habituum.

{ATQVI cùm extruendarum.} Hæc est secunda pars hu- 39
ius capituli, in qua ostendit illum habitum qui est principium faciendi esse ipsam artem, & ipsam artem nihil aliud esse quã habitum cum ratione vera factiuum, nec habitum cum ratione vera factiuum esse aliud quàm artem: & sic definitionem conuerti cum suo definito. & hoc probat exemplo artis ædificatiuæ, ex quo inductione dici potest idem esse in reliquis artibus. Nam si ædificatiua est habitus cũ ratione vera factiuus. Item statuaria: item fabrilis est huiusmodi: ergo patet inductiuè quòd omnis ars est habitus cum ratione vera factiuus, & omnis habitus talis est ars: & ad hanc definitionem afferendam contulit diuisio suprà allata, quòd eorũ quæ possunt aliter se habere, quædam sunt agibilia, quædam factibilia. nam ars non est agibilium: ergo factibilium, id est cum vera ratione habitus factiuus: ex quo distinguitur etiam ab habitu actiuo, id est à prudentia, quia prudentia est habitus actiuus, non factiuus, & agibilium non factibilium vt patet.

{AT verò circa generationem.} Hæc est tertia pars hu- 40
ius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo ars versatur circa suam materiam, & primò tangit tria ex parte artis. Et duo postea ex parte materiæ: primò enumerat tria, scilicet generationem, inuentionem, contemplationem: & incipit ab eo quod est vltimum in executione, & primum in intentione, scilicet agere ratione operis. Nam præcedit consideratio, & inuentio in operando, sed tamen facit prius mentionẽ generationis, atsi resolueret aliquod opus artis, quod ste;

vltimum in executione, & primũ in intentione. incipit enim artifex primum ſpeculari & conſiderare. Veluti Appelles quomodo Alexandri figuram faciat. deinde inuenire quomodo eſt facienda, & operari demum facit ipſam figuram, qua facta ceſſat ſtatim ſua effectio. Quare circa hæc tria verſatur ars, id eſt circa contemplationem rei quam facere vult: deinde circa inuentionem ipſius in operando & fugiendo: demum circa generationem operis, quod eſt vltimum iſtarum trium, & tamen principale & primum quod intenditur, quia conſideratio & fictio ſunt ob opus ipſum. Poſt hæc affert duas conditiones ex parte materiæ ſuæ, in qua eſt alia forma introducenda accidentalis. Primum eſt quòd materia talis non eſt neceſſaria: ſed id fieri & nõ fieri poteſt, vt lectica & talia, ſecundum quòd materia talis non habet in ſe principium internum, ſcilicet ipſam artem. Eſt enim principium artis in faciente, id eſt in ipſo artifice, non autem in eo quod fit, id eſt in opere, vel in materia de qua cõficitur opus. Tribus modis fit aliquod opus ab artifice, aut tranſmutãdo partes materiæ, aut addendo aliquid, aut auferendo ſecundum diuerſitatem & indigentiam materiæ. Notandum quòd Philoſophus dixit generationem eſſe operationem vnam artis. Cùm generatio videatur eſſe naturæ, & verum eſſe. Commune enim quid eſt generatio artis, & naturæ, & propterea ars dicitur imitatrix naturæ: ſed in hoc differt, quòd natura generat formas ſubſtantiales, & hæc eſt generatio propriè & ſimpliciter dicta: ars verò generat formas accidentales, & hæc appellatur generatio impropriè: & ſecundum quid. Vnde in libro Phyſicorum dicit Philoſophus: Cùm autem res multifariam fiant, & quædam non abſolutè fieri, ſed aliquid fieri, quædam abſolutè fieri ſimpliciterque dicantur, quòd ſolis nimirum ſubſtantiis competit, & cætera.

41 {NAM neque eorum quæ neceſſario ſunt.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quo pacto ars per ſuam materiam differat ab aliis habitibus intellectiuis, & primo à ſcientia: ſed cùm ſcientia triplex eſſe videatur, ſcilicet metaphyſica, mathematica, naturalis. Primò differt à metaphyſica, & mathematica, quia iſtæ verſantur circa ea quæ neceſſario ſunt, vel fiunt neceſſario, vt lunam eclipſari: & etiam naturalis ſcientia eſt de neceſſariis, quia omnis ſcien

ſcientia circa neceſſaria verſatur. Eodem modo intellectus, & ſapientia qui omnes habitus ſunt ſpeculatiui, & verſantur circa ea quæ aliter ſe habere non poſſunt: ars verò circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ergo cùm materiæ ſint diuerſæ, diuerſi erunt habitus, & ars per hanc rationem differt ab iis omnibus. Præterea differt à naturali ſcientia, quia illa eſt rerum naturalium, quæ in ſe habent principium ſui motus, & mutationis: illa verò quæ ab arte fiunt non habent in ſe principium motus,& mutationis & alterationis. Notandum quòd natura eſt principium internum rerum naturalium: ars verò eſt principium externum reſpectu rei artificialis, cùm ſit in artifice qui habet talem habitum, & tale principium. Quòd ſi dicamus ſtatuam Alexandri lapideam moueri deorſum, non eo quo ſtatua, ſed eo quo lapis, & res quædam naturalis deorſum fertur. Itaque ipſa vt ſtatua per accidens,& non per ſe habebit tale principium internum. Natura verò eſt principium per ſe in rebus naturalibus, vt patet ex definitione eius in ſecundo Phyſicorum. Natura eſt principium quoddam, & cauſa vt id moueatur atque quieſcat, in quo primum per ſe, & non per accidens ineſt. Ars verò eſt principium externum reſpectu rerum artificialium, vt patet in principio eiuſdem ſecundi Phyſicorum. Inter hæc autem, inquit,& ea que non conſtant natura hoc intereſſe videtur, quòd ea quæ natura conſtant, principium in ſeipſis motus ſtatús ve: aut per locum, aut incrementi decrementi ve, aut alterationis habere videntur, at lectica, veſtis, & alia ſimilis generis, quæ talibus nominibus appellantur atque ab arte ſunt, eo nullam vim nullúmque principium mutationis inſitum habent. & paulò inferius: Simili modo ſeſe habere videntur vnumquòdque eorum quæ per artem conficiuntur. Nihil enim eorum in ſeipſo prorſus extructionis ſuæ principium atque originem habet. Poſtea dicit: Ea verò naturam habere dicimus quæ huiuſmodi principium habent.&c.

{CVM autem effectio.} Cùm antea declaratum ſit artem 42 differre à tribus illis habitibus intellectiuis mentis ſpeculatiuæ: nunc declarat eam differre ab habitu actiuo, id eſt à prudentia cum qua magis videbatur conuenire quàm cum illis. Probatur quod differat, hoc pacto: Quorum fines & obiecta ſunt diuerſa, & habitus illorum ſunt diuerſi: ſed factibilia &

agibilia,& effectio & actio ſunt huiuſmodi: ergo iſtorum habitus erunt diuerſi, ſcilicet prudentia,& ars.

43 {ATQVE circa eadem.} Oſtendit Philoſophus quòd ars & fortuna videntur quoquo modo conuenire, quia videntur quaſi verſari circa eandem materiam, id eſt circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: & hoc probat autoritate Agathonis poetæ,qui vult quòd vbicunque ſit ars, ibi poſsit eſſe fortuna, & econtrà: quomodo autem differãt iſta duo, Philoſophus non ponit: ſed ex hoc colligi poteſt, quia dixit quòd vnum comitatur alterum. Illa igitur quæ ſeſe comitantur non ſunt idem, quia nihil comitatur ſeipſum: præterea differunt, quia ars eſt principium per ſe, fortuna per accidens. Nam natura eſt cauſa per ſe, mens quoque eſt cauſa per ſe. At caſus eſt cauſa per accidens, circa ea quæ fiunt à natura. Fortuna verò eſt cauſa per accidens circa ea quæ fiunt à mente, vt in ſecundo Phyſicorum oſtendit Philoſophus. Et nos in primo Ethicorum nonnulla retulimus.

44 {ARS igitur vti diximus.} Concludit Philoſophus afferendo definitionem artis,vt ſuprà, ſcilicet quòd ars eſt habitus quidam cum ratione vera factiuus. Habitus ſumitur hic loco generis, & ideo dixit quidam, quia non omnis habitus eſt ars,ſed quidam. Differentia autem eſt cum ratione vera factiuus: contrarius verò habitus qui Græcè ἀτεχνία dicitur, eſt cum falſa ratione factiuus circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere. Notandum quòd ignorantia bifariam dicitur, negationis, & diſpoſitionis, vt habemus à Philoſopho in primo poſteriorum. Cùm igitur Philoſophus ſumit hic habitum arti oppoſitum, non ſumit imperitiam quandam negationis, ſed malæ diſpoſitionis, ſicut in medicina ignoratio dicitur cùm nullo modo ſcitur, & talis ignoratio dicitur negationis, & non eſt propriè oppoſita ſcientia medicinæ. Alio modo dicitur ignoratio, cùm male & peruerſè ſcitur medicina, & talis eſt propriè oppoſita: & ſic habemus quòd ars eſt habitus factiuus, & non actiuus: & quod differt à cæteris habitibus mentis, & quòd verſatur circa materiam quæ poteſt aliter ſe habere, quæ habet principium extraneum: & quomodo conuenit, & differt cum fortuna, & eſt habitus cum ratione vera factiuus: contrarius verò econtrà.

De

De prudentia. CAP. V.

DE prudentia uerò quænam sit percipiemus, 45
si contemplabimur quosnam ipsos prudentes
dicimus esse. Videtur itaque prudentis esse,
bene consulere posse circa ea quæ sibi sunt
bona ac prosunt, non aliqua ex parte, ut quænam ad sa=
nitatem uel uires, sed quæ ad bene uiuendum omnino con=
ducant. Argumento est id ita esse, eos etiam qui circa ali=
quid uersantur prudentes dici, cùm bene ad finem studio=
sum aliquem, excogitauerit ea quorum nulla est ars. Qua=
re & omnino prudens is est, qui ad consultandum est
aptus. Consultat autem de ijs nemo, quæ aliter sese habe= 46
re non possunt, aut de ijs quæ ipse agere nequit. Quare
si scientia quidem est cum demonstratione (quorum au=
tem principia aliter sese habere possunt, eorum non est
demonstratio, cuncta enim & aliter sese habere possunt)
neque de ijs quæ sunt necessario, consultatio fieri potest:
ipsa prudentia profecto, neque scientia, neque ars esse po=
test. Scientia quidem, quia quod sub actionem cadit, ali-
ter sese habere potest. Ars autem, quòd aliud actionis,
aliud effectionis est genus. Restat ergo, habitum ipsum 47
esse agendi, uera cum ratione, circa ea quæ sunt bona ho=
mini atque mala. Finis enim effectionis est quid aliud præ=
ter ipsam effectionem. actionis uero non semper. est enim
ipsa *bona actio finis. Quocirca Periclem & uiros tales *εὐπραξία.
arbitramur esse prudentes, quia quæ sibiipsis & quæ cæ= 48
teris hominibus sunt bona, perspicere possunt. Esse au=
tem eos tales putamus, qui ad rem familiarem atque ad
rempublicam administrandam sunt apti. Vnde & tem= 49
perantiam conseruatricem prudentiæ appellamus. Con=
seruat autem talem existimationē. Voluptas enim & dolor

non

*non omnem existimationem corrumpit atque peruertit.
non enim hanc, triangulum tres angulos æquales duobus
rectis habere, sed eas quæ circa id habentur, quod cadit
in actionem. Nam principium quidem rerum agendarum
id est, gratia cuius sunt ipsæ. ei uerò qui corruptus est ob
uoluptatem aut dolorem, continuò non uidetur princi-
pium ipsum, nec huius gratia ac propter hoc ipsum, ex-
petenda esse uniuersa atque agenda. Vitium enim princi-
pij corruptiuum est. Quare prudentiam habitum esse
agendi circa humana bona, uera cum ratione necesse est.*
50 *At uero artis quidem est uirtus, prudentiæ uerò non est. Et*
51 *in arte quidem qui sua sponte peccat, magis est expetendus
circa uerò prudentiam, minus. quemadmodum circa uir-
tutes. Patet igitur prudentiam uirtutem quandam esse,*
52 *non artem. Cùm autem duæ sint animæ partes rationem
habentes: alterius erit ipsa prudentia uirtus, ipsius, in-
quam, opinatiuæ. Nam & opinatio circa id uersatur, quod*
53 *aliter sese habere potest, & prudentia ipsa. Atqui neque
habitus est cum ratione solum. Huius autem indicium
est, talis quidem habitus obliuionem esse, prudentiæ uerò
non esse.*

COMMENT.

45 De PRVDENTIA verò quænam sit.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit duas virtutes intellectiuas, quarum altera speculatiui intellectus, altera consultatiui factiui perfectio est. Nunc de altero habitu mentis consultatiuæ docet, id est de prudentia quæ ipsius consultatiuæ non factiuæ, sed actiuæ perfectio est: hæc etiam est recta ratio, qua terminatur & definitur mediocritas omnium virtutum moralium. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes. In prima ostendit quid est prudentia. In secunda declarat differentiam inter artem, & scientiam, & prudentiam. In tertia ostendit subiectum in quo,

quo,& obiectum circa quod est, propriè est prudentia. Declarat igitur in primis quid est simpliciter prudens, vt ex hoc tanquam ex magis noto possit inuenire definitionem prudentiæ. hæc enim percipi potest facilius ex operatione prudentis. Nam, vt sæpius dictum est, habitus ex operationibus cognoscuntur. Dicit igitur ꝙ eos solemus appellare prudentes qui bene consulere possunt, non circa aliquod vnum veluti circa corporis sanitatem vel robur, quæ non videntur minus pertinere ad medicinã vel gymnasticam: sed eos potius qui bene consulere possunt circa ea quæ simpliciter conferunt ad bene degendam vitam humanam: & hanc sententiam confirmare videtur quodam signo, & communi sermone hominũ. Quasi dicat, quemadmodum eos qui ad aliquam finem bonum assequendum, rectè excogitauerunt ea quibus consequerentur talem finem, consueuimus in ea re appellare prudentes (non loquimur de iis quæ ad rem pertinent) sic etiam æquum esse videtur eos, qui simpliciter de omnibus ab bene viuendum pertinentibus rectè consultant, simpliciter appellare prudentes. Solet plerunq; Philosophus in iis moralibus & actiuis sumere probationes ex communi iudicio hominum, quia notiores sunt & interdũ iis rebus accõmodare: & vt alibi inquit, Non omnino vana videtur fama quã populi multi decantant.

{CONSVLTAT autem nemo de iisce rebus.} Affert nunc Philosophus differentiam inter habitus iam dictos, qui sunt scientia & ars, & ipsam prudentiam, vt possit afferre eius definitionem: & dicit quòd nemo consultat de iis quæ sunt necessaria, neque de iis quæ non possunt agi à nobis, sed à natura aguntur, vel ab alia causa: nos verò consultamus de iis quæ aliter se habere possunt, & agi à nobis, vt in tertio latissimè ostendit. Post hæc declarat prudentiam non esse scientiam nec artem: & primò probatur quòd scientia nõ est prudentia hoc pacto, Scientia non est de iis quæ possunt aliter se habere: prudentia est de iis quæ possunt aliter se habere: ergo prudentia non est scientia, vel econtra. Patet ratio, quia suprà ostensum est scientiam esse de necessariis, & habitus distinguuntur per obiecta diuersa. Probatur item alia ratione quòd prudentia non est scientia. Scientia est cum demonstratione: prudentia non est cum demonstratione: ergo prudentia non est scientia. Demonstratio est rerum & conclusionum 46

num

num quarum principia sunt necessaria, & non sunt eiusmodi vt possint aliter se habere, ex quibus etsi necessaria conclusio sequi possit secundum aliquam formam syllogismi, non tamen secundum materiam, erit enim quædam necessitas consequentiæ. In demonstratione verò ex principiis necessariis sequeretur non modo necessitas consequentiæ, sed etiam consequentis cogente & forma syllogismi & materia. prætereà prudentia est de iis quæ aguntur: scientia non est de iis quæ aguntur. ergo scientia non est prudentia, vel econtra. Item probatur quòd prudentia non est ars, licet hoc inferius latius declarabit. Quorum habituum operationes sunt diuersæ, & ij habitus sunt diuersi: at effectio & actio sunt operationes diuersæ: nam aliud genus actionis, aliud effectionis. ergo & habitus erunt diuersi. Sed prudentia est habitus actionis, ars effectionis: ergo prudentia non est ars, nec econtra ars est prudentia.

47 {RESTAT ergo vt ipsa.} Concludit ex supradictis definitionem prudentiæ, dicendo quòd cùm non sit scientia, nec ars, relinquitur vt prudentia sit habitus agendi vera cùm ratione circa ea quæ sunt homini bona & mala. Post hæc declarat hanc definitionem secundum eas partes quæ indigere videbantur declaratione. Est autem vltima pars illa qua dixit quod versatur circa ea quæ sunt homini bona & mala: & hoc videtur probare tribus rationibus. Prima vnde sumitur quòd prudentia versatur circa ea quæ agi, & non quæ extrui à nobis possunt. Agi, inquam, à nobis quæ sunt homini bona & mala, & commoda vel incommoda, quæ non dicuntur effici, sed agi. Nam talis actio est perfectio agentis, & in eo cuius est actio. Effectio vero videtur terminari ad extremum opus, & quasi esse perfectio operis illius, & rei fabricatæ. Præterea effectio ordinatur ad vlteriorem finem, actio vero interdum est finis & agentis bonum, veluti felicitas ipsa quæ est operatio animi secundum prudentiam. Quare prudentia versatur circa eà quæ sunt homini bona, & mala.

48 {QVOCIRCA Periclem.} Affert aliam rationem quæ sumitur ex signo. Dicit enim quòd solemus Periclem appellare prudentem, & alios huiusmodi homines, qui in publicis pariter ac priuatis rebus rectè prospicere solent ea que sunt bona, & commoda.

49 {VNDE & temperantiam.} Probat alio signo Philosophus

phus, quia temperantiam appellare solemus conseruatricem prudentiæ: dicitur enim Græcè temperantia σωφροσύνη ἀπὸ τὸ σώζω τὴν φρόνησιν, quia videtur conseruatiua esse prudentię ex eo quia præcipuè moderatur voluptatem & dolorem, quæ labefactare solent existimationem & iudicium percipiendi bona & mala.per voluptatem enim vitia consequimur, dolore aufugimus à virtute. Quare cùm temperantia conseruet tale iudicium prudentiæ quo prospicimus bonum finem in rebus agendis,signum est quòd prudentia versatur circa huiusmodi quæ sunt bona & mala homini,dirigendo actiones nostras, vt rectè sequamur ea quæ sunt nobis bona,fugiamus autem mala.non videtur autem labefactare eó pacto existimationem illam voluptas & dolor,qua percipiuntur quædam speculatiuæ conclusiones,vt est illa,ꝙ triangulus habet tres angulos æquales duobus rectis.quanquam si veritatem quærimus, posthabendæ sunt etiam voluptates ei, qui speculationi dare operam vult.Verùm cùm voluptas & dolor corrumpat existimationẽ illam rerum agendarum,signum est quòd prudentia circa talia versatur: nam principium rerum agendarum est finis ob quem actiones aguntur. Quòd si quis habeat existimationem & iudicium corruptum.non rectè perspicietur ab eo tale principium,id est talis finis rerum agendarum, qui dicitur principium,quia mouet intellectum & appetitum.est enim appetibile,& ideo mouet tanquam agendum bonum sub ratione boni. Id autem est,aut bonum, aut apparens bonum. Ille igitur qui habebit iudicium corruptum ob voluptatem, non prospiciet bonum finem.Nam qualis quisque est,talis sibi videtur finis. Vitium autem corrumpit finem illum,vel iudicium de tali fine.Ex quibus patet,quòd bene assignata est definitio prudentiæ,& bene addita illa pars agendi circa humana bona.Notandum,ꝙ finis in rebus agendis dicitur esse principium,quia mouet.Nam in ædificando domum,ædificatorem mouet extructio domus,& ipsum opus quod est primum in intentione, & vltimum in executione:ita in agendo finis ipse, etsi sit vltimum in executione:tamẽ est primum,& principium mouẽs, & causa principalis vt agatur. Vnde à Philosopho finis solet appellari causa causarum.

{ AT VERO artis quidem. } Hæc est secunda pars huius 50
capituli, in qua Philosophus et si antea aliquam differentiam attule

attulerit inter artem & prudentiam : tamen quia magna videtur esse affinitas inter eas, affert alias rationes ad probandam eandem differentiam, quarum vna est talis, Artis est virtus: at prudentiæ non est virtus : ergo prudentia non est ars. Patet ratio, quia ars indiget virtute ad perficiendum suum opus, & præcipuè virtute iustitiæ. nam ob prauitatem vel auaritiam, vel inuidiam, vel aliquid huiusmodi, potest quis negligere suum opus ab arte sua conficiendum, qui tamen habet bonum habitum ipsius artis. Sed quando dicimus virtutem ad artem pertinere: non videmur dicere hoc quia ars constituatur ex virtute tanquam ex parte sua essentiali, quia ipsa ars est virtus intellectiua, vt vidimus : sed quia ad rectè operandum videtur artifex indigere virtute morali, & præsertim iustitia, quia moralis virtus intentionem facit rectam. quare artifex nisi iustitiam habeat, & probitatem, non rectè & bona (vt ita dicam) fide vtetur arte in opere faciendo : at prudentia non indiget aliqua virtute morali, cùm sine illis esse non possit, neque ille sine prudentia, quia est recta ratio, & quasi forma quædam omnium virtutum moralium. Coniungitur enim cum appetitu recto, & videtur oriri quasi quidam nodus omnium virtutum, & hoc fit quādo appetitus operationibus studiosis assuefactus est obedire rationi, vt decet.

51 {ET in arte quidem.} Alia est ratio qua ostendit quòd ars à prudentia differt hoc pacto, In arte ille potior, & magis expetendus esse videtur, qui sponte peccat, scilicet quàm ille qui non sponte. Circa prudentiam verò & alias virtutes fit econtra. Potior est igitur, & magis expetendus, intelligēdum est hoc secundum artem. Nam spontaneus defectus non arguit imperitiam artis. At non spontaneus arguit imperitiam & ignorantiam artis. Itaq; voluntarium vitium tale in arte, etsi vitium sit, tamen non videtur esse vitium artis: potest enim esse malus homo, & peritus artifex, & abuti illa arte. At circa prudentiam fit econtra. Vitium enim voluntarium arguit defectum prudentiæ, & prauitatem hominis non habentis verè prudentiam, sed astutiam quandam : & sic in reliquis virtutibus morum, in quibus ignorantia non sua culpa commissa excusari solet. Delictum verò voluntarium spontaneumq; reprehendi. At in arte, etsi voluntarium delictum reprehendendum sit, non tamen vt artis delictū, sed inuoluntarium

rium bene reprehenditur, vt artis defectus, cũ imperitiã præ-ſe ferat. Ex his patet prudentiam non eſſe artem, ſed eſſe virtutem quandam. ars verò non eo pacto videtur virtus vt illa. 52

{CVM autem duæ ſint.} Hæc eſt tertia pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat ſubiectum in quo eſt ipſa pruden tia: & dicit, cùm duæ ſint animæ partes rationales, ſcilicet ſpeculatiua & conſultatiua, vt ſuprà declarauit, quæ communiter appellari ſolent intellectus ſpeculatiuus & practicus, prudentia erit in altera, ſcilicet in conſultatiua & ratiocinatiua, quæ eſt etiam principium opinandi: & aſsignat rationem, quia vtraque, ſcilicet opinio & prudentia verſantur circa idem obiectum in genere, ſcilicet circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere: differunt tamen, vt ſuprà vidimus: quia opinio eſt etiam de naturalibus quæ à nobis fieri non poſſunt: præterea non eſt virtus, quia falli poteſt: prudentia verò eſt virtus, & circa verum perſpiciendum in eo quod agendum eſt non fallitur, nec fallit ex parte ſua, licet ex parte rerum falli poſsit.

{ATQVI nec habitus eſt cum ratione ſolùm.} Hac in parte dicunt quidam Philoſophum velle prudentiam non ſolùm eſſe habitum cum ratione, ſed oportere eam eſſe coniunctam cum recto appetitu vel ſua operatione, ex eo quia prudentiæ non fit obliuio. Nam ſi eſſet habitus cum ratione tantùm, eius fieret obliuio, ſicut aliorum habituum intellectiuorum. & referunt hoc ad reliquos omnes habitus intellectiuos, ſcilicet quòd eorum fiat obliuio: prudentiæ verò minimè, quia coniuncta eſt cum appetitu recto, & moralibus virtutibus, ſecundum quas magis continuè operamur, & earum obiecta frequentius nobis occurrunt. & ad hoc propoſitum accommodata illa eſſe videntur quæ à Philoſopho in primo libro dicuntur. Etenim nullis in rebus humanis tanta eſt certitudo quanta eſt in operationibus iiſce quæ à virtute proficiſcuntur. hæ nanq; ſtabiliores & ſcientiis ipſis eſſe videntur, quæque rurſus ipſarum cæteris antecellunt, & maximè firmæ fixæque ſunt, idque propterea quòd in iis ipſi beati, & maximè & continuatiſsimè viuunt. Hoc enim cauſa eſſe videtur quo minus circa ipſas fiat obliuio. Verùm vt eo loco diximus, quomodo virtutes ſint ſtabiliores ſcientiis diligenter intelligendum eſt. Nam ambo ſunt habitus de difficili mobiles: præterea ſcientiæ verſantur circa neceſſaria, virtutes circa ea quæ poſ-

ſunt aliter ſe habere: ſed intelligendum eſt hoc quantum ad operationem & exercitationem ipſarum. Continuè nanque occurrere nobis videntur agibilia & obiecta virtutum, vt cibus & potus, negotia tum publica, tum priuata, & alia huiuſmodi, in quibus humana verſatur vita: quorum frequenti exercitatione fit, ſi rectè agamus, vt habitus virtutum magis figantur in animo, vt ita loquar, quàm ſcientiæ habitus: & hoc videtur eſſe cauſa quo minus circa eas fiat obliuio. Accedit præterea appetitus rectus qui ſemper cum virtute morali coniungitur, & obliuione non tollitur. Cæterùm quidam alij dicunt Philoſophum hac in parte probare eandem diſtinctionem ſuperius allatam inter artem & prudentiam, & non referunt hæc ad habitus ſpeculatiuos: ſed probant ſolùm de arte, hoc pacto. Ars eſt habitus ſolùm cum ratione, at prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione, eſt enim etiam cum appetitu vel operatione ſua: ergo prudentia non eſt ars. Nam ille habitus, ſcilicet ars cuius fieri poteſt obliuio, eſt ſolùm cum ratione. At prudentiæ non eſt obliuio: ergo prudentia non eſt habitus ſolùm cum ratione. Ratio patet ex his quæ ſuperius diximus, quòd prudentiæ non videtur eſſe obliuio, quia & ipſa & virtutes morales cum quibus ſemper prudentia eſt coniuncta, verſantur circa ea quæ in vita humana continuè nobis penè occurrunt, & fit earum exercitatio fermè continua. Artis verò non eo pacto: ergo magis eius fieri obliuio poteſt. Quicquid ſit, concludendum ꝙ non ſufficit vt prudentia ſit habitus cum ratione ſolùm, nam hoc commune eſt aliis habitibus, ſiue ſint ſpeculatiui, ſiue ars: ſed oportet etiam vt ſit cum appetitu rectò coniunctus: ex quo ſequitur quòd prudentiæ non fiat obliuio, cùm appetitus continue appetat, & coniunctus cũ prudentia ei ſemper adſit, materiamq; prebeat operationum, quibus & cõſeruatur & ſtabilior fit ipſa prudentia. Dubitatur circa ea quæ dicta ſunt in hoc capitulo: & primò, vtrũ ars ſit diſtincta à prudentia, vt dicit Philoſophus, & videtur ꝙ ſint idem. Illi habitus qui verſantur circa eadem obiecta ſunt idem: ſed ars & prudentia verſantur circa eadem obiecta, ergo &c. Maior patet, quia habitus diſtinguuntur per diuerſa obiecta. Minor probatur, quia vterque habitus verſatur circa ea quæ à nobis fieri poſſunt, & aliter ſe habere. Ad hæc dicendum quòd ars & prudentia ſunt habitus diſtincti vt decla-

declarauit Philosophus. Primo, quia artis est effectio, prudentiæ est actio nõ effectio. Itẽ quia artis est virtus, prudentiæ nõ est virtus. Item artis est obliuio: prudentiæ non est obliuio. Ad rationẽ allatam suprà respondendum. ꝙ etsi obiecta vtriusq; sint eadẽ in eo quod possunt aliter se habere, differunt tamen, & diuersa sunt ratione in eo, quòd alia sunt factibilia, scilicet artis obiecta, alia agibilia, scilicet prudentiæ. Dubitatur præterea, quia Philosophus dixit temperantiã esse conseruatricem prudentiæ, & tamen hoc etiam videtur esse aliarum virtutum. Nam vitium, inquit Philosophus, corrũpit existimationẽ bonam, & rectum iudicium rerũ agendarum: ergo virtutes seruabunt. Contrariorũ enim contraria sunt consequentia: quare non tantum hoc erit tẽperantiæ munus. Dicendum quòd hoc præcipuè tribuitur temperantiæ, quia etsi omnis virtus versetur circa voluptates & dolores, quæ veram existimationem destruunt: tamen ipsa temperantia magis quàm aliæ versatur circa voluptates, & circa vehementiores, quæ maximè labefactãt rectum iudicium rerum agendarum. Quare etsi aliæ virtutes conseruent prudentiam, nõ adeò tamen vt temperantia: & alia vitia itidem quanuis corrumpant eandem, non adeò tamen vt intemperantia. Propterea Philosophus videtur temperantiæ hoc officium conseruandi magis tribuere quã aliis virtutibus. Dubitatur præterea, quia Philosophus ostendit prudentiam esse virtutem intellectiuã, constituens eam in parte animi rationali consultatiua, id est in intellectu actiuo. Et tamen videtur & probatur quibusdam rationibus quòd ipsa est moralis. Cuiuslibet virtutis intellectiuæ videtur esse obliuio: sed prudentiæ non est obliuio: ergo prudentia nõ est virtus intellectiua. Patet ratio auctoritate Philosophi, dicentis quòd obliuio est eius habitus qui est cũ ratione, & quòd prudentiæ non est obliuio, vt in textu apparet. Item omnis forma videtur esse in eodem subiecto, in quo est id cuius est forma: sed prudẽtia est forma virtutũ, ergo erit in eodẽ subiecto in quo sunt virtutes: sed virtutes, scilicet moris, sunt in appetitu: ergo ibi erit etiam prudentia, & sic erit virtus moris. Maior est nota, quia vbicunq; est cõpositũ, ibi sunt partes cõpositi. Minor patebit inferius, quòd prudentia est forma virtutum moralium. Item prudentia perficit appetitum ad bonum, sed virtus intellectiua perficit potius intellectum ad verum. Ergo prudentia non

erit virtus intellectus, sed potius moris. Philosophus tamen superius declarauit prudentiam esse virtutem intellectus, & non dixit moris. Probatur etiam quia perficit aliquam partẽ mentis, id est intellectum actiuum ad verum dicendum: ergo est habitus mentis, & intellectus, & non moris. Ad primam rationem cum dicitur quòd cuiuslibet virtutis intellectiuæ fit obliuio: negatur ista maior, quia prudentia est virtus intellectiua, & tamen eius non fit obliuio: quòd si alij habitus intellectiui haberent illas conditiones quas habet prudentia vt essent coniuncti cum appetitu recto, & cum virtutibus moralibus, & daretur occasio continuè operandi, tunc eorum sicuti prudentiæ non fieret obliuio. Ad secundam cùm dicitur quòd forma est in eodem subiecto in quo est id cuius est forma: respondendum quòd prudentia non est forma virtutum informans, & interna: sed est externa dirigens & gubernans, & ideo non oportet vt ipsa sit in eodem subiecto cum virtutibus moris. Non enim est prudentia in appetitu sensitiuo, sed in parte animi rationali per essentiã, scilicet in parte consultatiua, vt superius vidimus. Ad tertiam cùm dicitur quòd virtus intellectiua perficit intellectum ad verum concedendum, & dicendum quòd prudentia perficit intellectum ad verum: & tamen cum hoc stat simul vt perficiat appetitum ad bonum: sed intelligendum quòd perfici appetitum ad bonum vno modo intelligitur vt inclinetur ad bonum, alio modo vt dirigatur ad idem. Primum fit per virtutes moris quæ sunt in ipso appetitu. Leue enim fertur sursum per leuitatem quæ est in ipso: & sic appetitus per virtutem moris quæ est in ipso inclinatur semper ab bonum: sed hoc modo prudentia non perficit appetitum sensitiuum, quia non est in ipso, sed perficit eum dirigendo & perducendo ea quæ faciunt ad finem bonum consequendum qui expetitur. Vnde inferius inquit: Etenim virtus quidem propositum ipsum efficit rectum, prudentia autem ea vniuersa quæ ad illud tendunt atque perducunt. Cùm igitur prudentia perficiat appetitum vt dirigens, non oportet necessario vt ipsa sit in eo qui dirigitur. sicut dominus dirigens seruum non est in eo: inclinans verò est in eo quod inclinatur. & sic patet quòd virtus moris est in appetitu. prudentia verò in intellectu. Et forsitan non essent reprehendendi illi qui dicunt omnes virtutes moris esse in appetitu sen

tu sen

tu ſenſitiuo, ob hanc rationem, quia omnis virtus moralis eſt circa voluptatem & dolorem. Notandum eſt tamen quòd prudentia ſolet nunc collocari inter virtutes morales, nunc inter virtutes mentis. Nam enumerant quatuor virtutes morales, ad quas aliæ rediguntur, ſcilicet prudentiam, iuſtitiam, temperantiam, fortitudinem. Enumerant etiam habitus intellectiuos quinque: & ponunt prudentiam inter eos. Nam vt ipſa habet operationem conſultandi, videtur eſſe locanda inter virtutes mentis. Vt vero operationem dirigendi appetitum conficiẽdo ſua vi quaſdam mediocritates ex parte affectuum, videtur quoquo modo eſſe moralis: tamen virtus eſt intellectiua ea ratione qua eſt veluti forma perfectiua intellectus actiui. Nam, vt inquit Philoſophus, cum duæ ſint animæ partes rationem habentes, vlterius erit ipſa prudentia virtus, ſcilicet mentis conſultatiuæ & actiuæ.

De intellectu. CAPVT VI.

Vm autem ſcientia exiſtimatio ſit de uniuerſalibus & ijs quæ neceſſario ſunt, ſintq; demonſtrabilium, ſcientiæq; omnis principia (eſt enim ipſa ſcientia cum ratione) principij rei ſcibilis nec eſt ſcientia, nec ars, nec prudentia. Scientia, quia ipſum ſcibile demonſtrabile eſt. Ars & prudentia, quia in ijs uerſantur, quæ ſeſe aliter habere poſſunt. At neque ſapientia eſt. eſt enim ſapientis, de quibuſdam demonſtrationem habere. Quòd ſi ea quibus uerum dicimus, & nunquam falſum in ijs quæ poſſunt aut non poſſunt aliter ſeſe habere, hæc ſunt: ſcientia, prudentia, ſapientia, intellectus: horum autem trium habituum nullus eſſe poteſt. atque tres dico, prudentiam, ſcientiam, ſapientiam: reſtat intellectum eſſe principiorum.

(Margin numbers: 54 beside the first line, 55 beside "Quòd ſi ea quibus uerum dici-")

COMMENT.

CVM autem ſcientia exiſtimatio ſit. } Hoc eſt quartum capitulum huius ſecundi tractatus, in quo poſtquàm determinauit de tribus habitibus mentis, ſcilicet ſcientia, arte, & prudentia: nunc declarat alium habitum qui dicitur 54

intellectus,& est habitus intellectiuus principiorum. Diuidit hoc capitulum in duas partes:in prima affert quasdā cōclusiones negatiuas,quibus distinguit hunc habitū à cæteris habitibus mentis.In secunda affert vnam affirmatiuam,qua ostendit intellectum esse habitum principiorum.Dicit ergo in primis, quòd cum scientia sit circa vniuersalia,& necessaria,circa conclusiones demōstrabiles,&cum sint principia ex quibus oriuntur tales conclusiones,& omnis sciētia:profecto principiorum huiusmodi rerum scibilium erit aliquis habitus proprius:non est autem scientia,non ars,non prudentia, non sapientia , ergo erit alius habitus. Prima conclusio quòd scientia non est habitus principiorum probatur sic,Scientia est de iis quorum est demonstratio.at principiorum rerum scibilium nō est demonstratio:ergo principiorum non est scientia. Secunda conclusio : Ars est eorum quæ possunt aliter se habere. at principia rerum scibilium non possunt aliter se habere:ergo eorum non est ars:sunt enim principia & causæ necessariæ.Tertia conclusio probatur eodem medio , scilicet quòd prudentia est de iis que possunt aliter se habere : sed principia scibilium non possunt aliter se habere , ergo eorum non est prudentia. Quarta conclusio.Sapientia est etiam de conclusionibus quæ demōstrari possunt. Sed principiorū non est demonstratio:ergo eorum non erit sapientia , inquantum & conclusionum. Notandum quòd scientia versatur circa necessaria , & item habitus principiorum,qui dicitur intellectus,versatur circa necessaria:sed illa sunt conclusiones , & effectus , quorum cognitio ex causis suis pertinet ad scientiā.Hæc verò necessaria sunt principia & causæ,quarum cognitio pertinet ad habitū principiorū,qui dicitur intellectus : vtrorumque verò cognitione videtur oriri notitia,quæ pertinet ad sapientiā, quæ qualis habitus sit,pa-
55 tebit inferius. { QVOD SI ea quibus verum.} Hæc est secunda pars huius capituli , in qua affert conclusionem illam affirmatiuam quòd principiorum est intellectus,hoc pacto,Principiorum rerum scibilium aut est scientia,aut sapientia , aut ars, aut prudētia,aut intellectus:sed eorum non est ars,nec sciētia, nec sapientia,nec prudentia:ergo eorum est intellectus.Quòd autem non sit ars , nec scientia , nec prudentia , nec sapientia, probatum est antea:sed artē hic non enumerauit Philosophus. quia reliquit tanquā per se notum , & eadē est probatio,id est

eodem

eodem medio de ipſa & prudentia. Quòd autẽ relinquatur vt ſit intellectus habitus principiorũ, cùm non ſit aliquis iſtorũ quatuor patet ex eo, quia non ſunt niſi quinque habitus intellectiui, quibus verũ percipimus, ſcilicet tria circa ea quæ non poſſunt aliter ſe habere, id eſt ſapientia, ſcientia, intellectus: & duo circa ea quæ poſſunt aliter ſe habere, ſcilicet ars, & prudentia. At ex illis non eſt ſapientia, non eſt ſcientia: & ex iis nullus, ſcilicet neque prudentia, neq; ars: reſtat vt ſit intellectus.

{EXISTIMATIO.} Dictum eſt ſuperius quòd exiſtima- 56
tio propriè dicta eſt tanquam genus ad omnes habitus intellectiuos, & in eo loco adduximus Philoſophum in libro de Anima: quare ſcientia exiſtimatio dici poteſt, Principij rei percipiendi ſcientia, id eſt principij rerum ſcibilium. De quibuſdam quæ poſſunt demonſtrari: principia verò vt principia non demonſtrantur. Notandum quòd principia demonſtrationum ex quibus oritur ſcientia, quædam ſunt dignitates, quædam poſitiones: dignitas eſt oratio indemonſtrabilis, & nulla indigens demonſtratione, quia de ſe patet. Vnde Theophraſtus deſcribendo dignitatem, dicit quòd eſt opinio cui omnes homines aſſentiuntur, vt eſt hæc, De quolibet verum eſt dicere quòd aut eſt, aut non eſt, & de nullo iſtorum ambo. Huiuſmodi principia, quæ ſtatim innoteſcunt cognitis terminis, neceſſe eſt diſcentem habere ex ſeſe ſine vlla doctrina, & afferre ex domo ſua. vnde Philoſophus in libro Poſteriorum inquit, Principiorum autem ratiocinandi, vacantium medio, id quod indemonſtrabile eſt, quodq; non eſt neceſſe diſcentem habere, poſitionem appello. Id autem quod neceſſe eſt eum habere, qui diſcendo quoduis eſt perceptiuus, dignitas appellatur. Sunt enim talia quædam quæ quidem affert is ex ſeſe qui diſcit ad vnamquanque ſcientiam perdiſcendam, &c. Has autem dignitates appellare ſolent iſti communes animi conceptus, quia omnes homines ex ſeſe naturaliter percipiunt & neſciunt penè, vt inquit Auerrois, vnde habeant. & iſtæ dignitates dicuntur eſſe principia complexa. Poſitio verò iterum ſubdiuiditur, quia quædã eſt ſuppoſitio, quædam definitio. Suppoſitio eſt principium complexum, quod declarauit Philoſophus in libro Poſteriorum, cùm dixit: Rurſus ea quidem poſitionum, quæ vtranuis enunciationis accipit partem, eſſe, inquam quippiam, aut non eſſe ſuppoſitio

dicitur, &c. Definitio autem est principium incomplexum, vt in eodem loco dicit Philosophus: ea verò quæ sine hoc ipso est definitio, suppositio iterum aut suppositio esse potest, aut petitio. Differt autem suppositio à definitione, vt in mathematicis apparet. Nam quid est vnitas, & vnitatem esse, vt inquit Philosophus, non eadem sunt: verùm horum principiorum quædam sunt vt causæ vniuersales, quædam minus vniuersales, & quasi particulares respectu vniuersalium: & quædam ingrediuntur demonstrationem vi & virtualiter, vt isti dicunt, quædam formaliter. Ex quibus sequitur necessariò conclusio quasi effectus quidam cuius est scientia, id est cognitio ex tali causa, & principio vel principiis. Principiorum verò & causarum cognitio pertinet ad intellectum, qui dicitur habitus principiorum de quo est sermo. Notandum præterea quòd Philosophus perpulchrè ostendit breuibus quòd habitus principiorum debet esse diuersus à sapientia & scientia, præsertim cùm ista duo versentur circa necessaria vt intellectus. Primum quòd est distinctus à scientia, quia non idem videtur esse habitus principiorum, & indemonstrabilium, & conclusionum, & eorum quæ indigent demonstratione. Nam cùm in scientia procedatur à principiis ad conclusiones, videntur relinqui principia alicui alij. In omni enim motu relinquitur terminus à quo, & acquiritur terminus ad quem. Oportet igitur primi termini relicti sit aliquis habitus, sicut scientia est termini ad quem: erit ergo intellectus qui percipiet ptincipia tantum. Tunc vltra principia sunt conclusionum principia: sunt enim duo veluti correlatiua, scilicet principia, & id quod est ex principiis, at vtriusque non est aliquis habitus, quia principiorum est intellectus: eorum verò quæ sunt ex principiis est scientia: vtriusq; verò simul est dandus aliquis habitus qui cognoscat principia, non modo eo quo principia sunt, sed etiam secundum omnes suas conditiones: & etiam vt habent respectum ad conclusiones: & talis habitus erit sapientia distincta ab illis aliis. Nam cùm sit ordo inter istos, alter erit altero prior. & distinctus ab alio. Notandum præterea quòd talis habitus principiorum acquiritur: præcedit enim cognitio terminorum, veluti antequam intelligamus quòd omne totum est maius sua parte, oportet nos percipere quid significat totum, & quid significat

ficat pars. Antecedit etiam cognitio sensitiua. Nam omnis cognitio intellectiua ortum habet à sensu: quare & iste habitus intellectiuus ortum habebit à cognitione terminorum, & à sensu & experientia: & acquiritur, vt diximus secundum Philosophum Aristotelem, quia anima nostra est tanquam tabula abrasa, in qua nihil est depictum, nec vllus habitus insitus à primordio. Plato tamen vult omnes habitus virtutũ, & scientiarum animam habere innatos, obliuione tamen sopitos esse cùm ingreditur corpus, & exercitatione excitari, ita vt discere apud eum sit reminisci: generatur tamen secundum Aristotelem talis habitus eo modo quo dictum est, sed in anima est tamen potentia & aptitudo acquirendi eum: scilicet intellectus, & cùm non haberet aliud nomen, appellauit Philosophus hunc habitum nomine potentiæ suscipientis eum, id est intellectum. Nam intellectus speculatiuus, aut est principiorum tantum, aut conclusionum, quæ sunt ex principiis, aut vtrorumque: conclusionum tantum ex principiis est scientia quæ fit per demonstrationem cùm discursione ex principiis ad conclusionem, & causa ad effectum vtrorumque est sapientia, vt videbimus. Principiorum tantum est alius habitus: qui cùm non habeat aliud nomen, appelletur intellectus nomine potentiæ suæ intellectiuæ. Quare in intellectu speculatiuo isti tres erunt habitus distincti inter se. Dubitaret autem quispiam, cùm Philosophus dicat hic scientiam non esse principiorum, ex eo quia est cum demonstratione: in primo tamen Posteriorum dicit esse principiorum scientiam. Ad hoc dicendum quòd scientia bifariam considerari potest, aut propriè, aut impropriè. Scientia propriè dicta est illa quæ de conclusionibus est per demonstrationem, quàm hic Philosophus appellat scientiam, cùm dicit eam non esse principiorum. Alia est impropriè dicta, id est scientia sine demonstratione, quam hîc Philosophus appellat intellectum principiorum: in libro verò Posteriorum appellat scientiam indemonstrabilem, quia principiorum non est demonstratio. Nos autem, inquit ibi Philosophus, nec omnem scientiam esse demonstratiuam dicimus, sed eorum quæ mediis vacant, id est principiorum vacantium medio indemonstrabilem esse. Quare cùm hic Philosophus ostẽdit scientiam non esse intellectum, nihil aliud est quàm ostẽdere scientiã propriè dictam quæ est

conclusionũ,non esse scientiã illã impropriè dictam, quæ est principiorũ,quam hic appellat intellectum. Ibi autẽ dixit esse duplicẽ scientiam, ob opinionẽ quorundam qui scientiã tollebant,dicẽdo quòd omnis scientia est per demonstrationem: & cùm principiorũ non sit demonstratio,non erit scientia: & si principia non sciẽtur,ignorabuntur cõclusiones,quia ex magis notis debemus pergere ad minus nota. Quòd si principia non sciantur, conclusiones non poterunt sciri: & sic non erit scientia rerum vt esse apparet. Ad hanc quæstionẽ soluendam Aristoteles affert duplicem scientiam: vnã sine demonstratione,aliam per demonstrationem. Scientiam per demonstrationem propriè dictam fatetur non esse principiorum,sed scientiam sine demonstratione impropriè dictam dicit esse principiorum: quæ ita nota esse vult vt maior sit eorum certitudo quàm conclusionũ & ideo non indigẽt demõstratione. Itaque ad illam quæstionem soluendam vtitur illa distinctione scientiæ in illo proposito: hic verò vbi loqui oportebat distinctè de singulis habitibus intellectiuis: appellat hunc habitũ principiorũ intellectũ,quorum maior est certitudo,quàm conclusionũ,vt diximus. Notandũ ꝙ duplices sunt causæ:aliæ essendi,aliæ intelligendi: at vt se habent essendi, ita intelligendi. Essendi iterũ duplicia sunt:quædã prima, quædam non omnino prima. Prima sunt quæ non præsupponũt alia priora in eo genere:vt in genere causæ efficiẽtis Deus. In genere causæ materialis,materia prima. verũ Deus est omnino prima causa sine vlla distinctione generis & simpliciter primũ. Materia verò etsi non præsupponat aliud primũ in suo genere:tamen præsupponit causam efficientẽ Deũ, vt potẽtia præsupponit actũ, vt dicit Philosophus in metaphysicis. Nam prima essendi sunt quæ præsupponunt alia priora in eodẽ genere,vt substãtiæ separatæ ipsum Deũ & cœlũ substãtias separatas: vel etiã Deũ ipsum intelligẽdi principia:eodẽ modo primũ principium affirmatiuum est simpliciter primũ,vt de quolibet affirmatio & negatio:primum verò principiũ negatiuum præsupponit illud affirmatiuũ,est tamen primum in suo genere. scilicet de nullo istorũ ambo: alia verò posteriora in genere rediguntur ad illa. Affirmatiua enim ad primũ principiũ affirmatiuũ redigũtur:vt omne totũ est maius sua parte, & sic de alijs: negatiua verò,vt si punctũ pũcto addatur nõ fit maius,& similia ad primum

mum principiũ negatiuũ rediguntur. Sed hæc latius in libro Posteriorum. Hic tantũ concludatur quòd principiorũ est maior certitudo,& quòd habitus eorũ pręclarissimus est qui appellatur intellectus à Philosopho. & bene videtur instituisse natura vt talis habitus facilius acquiratur quàm alij, vt inde accedere posimus ad scientiam & sapientiã quæ cũ maiore difficultate acquiruntur. Ex ijs omnibus quæ dicta sunt colligi potest definitio & descriptio talis habitus hoc modo: Intellectus est habitus perceptiuus principiorum, quorum cognitio vel ex cognitione tantũ terminorum sine discursu, aut cum discursu imperceptibili. vt sunt communia principia, vel ex sensu, vel experientia, vel aliter ortũ habet: & redigenda sunt in memoriã ea quæ dicta sunt in primo libro, cum Philosophus dixit quod principiorũ quædã inductione, quædam sensu &c.

De sapientia CAPVT VII.

Apientiam aũt in artibus ijs tribuimus, qui in 56
ipsis sunt exactißimi. Phidiã enim sapientem sculptorem lapidũ dicimus, & Polycletũ statuariũ itidẽ sapientẽ. Atq; hic per sapientiam nihil aliud intelligimus q̃ ipsius artis uirtutem. 57 *At quosdam etiam esse sapientes omnino, nõ aliqua ex parte, nec aliquid aliud q̃ sapiẽtes arbitramur. ut in Margite dixit Homerus,*

Diuum is munere, nec fossor, nec durus arator,
Nec sapiens alia vlla nimirum extitit arte.

Quare constat exactißimam scientiarum ipsam sapientiam esse. 58 *Sapientem ergo non solum ea scire quæ ex principijs cognoscuntur, sed etiam circa principia dicere uera oportet.* 59 *Quare sapientia, intellectus est & scientia: & (ut caput habens) scientia rerum earum quæ honorabilißima sunt.* 60 61 *Perabsurdum est enim si quispiam facultatem ciuilem, aut prudentiam studiosißimam esse putet, si non sit* 62 *homo eorum optimum quæ sunt in mundo.* 63 *Quòd si salubre quidem ac bonum aliud est hominibus, aliud piscibus, album autem & rectum semper est idem, & sapiens omnes*

idem

idem profectò, prudens uerò diuersum dixerint esse. Quod
enim circa seipsum rectè singula perspicit, id prudentiam
habere dixerint, & huic ipsa commiserint. Quapropter
& nonnullas beluas prudentiam habere dicunt, quæcunque
in sua uita prouidendi uim habere uidentur. Constat au=
tem eandem non esse sapientiam & facultatem ciuilem.
Nam si eam facultatem sapientiam esse dicent, quæ circa
commoda propria uersatur, multæ sanè sapientiæ erunt.
Non enim una circa omnium animalium bonum, sed alia
atque alia circa unum quodque uersatur, nisi de omnibus
quæ sunt, una sit & facultas medendi. Quòd si homo præ=
stantißimum esse cæterorum animalium diceretur, nil re=
fert. Etenim homines sunt alia longe diuiniora natura: ut
65 ea manifestißimè, ex quibus ipse consistit mundus. Patet
igitur ex ijs quæ diximus, sapientiam scientiam esse, & in=
66 tellectum earum quæ honorabilißima sunt natura. Qua
propter Anaxagoram, & Thalem, & similes, sapientes
quidem, at non prudentes inquiunt esse, cùm uident ipsos
propria commoda ignorare: & superflua quidem, & ad=
miranda, & difficilia cognitu diuinaq; scire ipsos, sed in=
utilia dicunt, quia non quærunt bona humana. prudentia
autem circa humana uersatur, & in quibus habet consul=
67 tatio locum. Prudentis enim hoc maximè opus dicimus esse,
bene, inquam, consulere. Consultat autem de ijs nemo, quæ
aliter sese habere non possunt, & quorum non est aliquis
finis. atque is bonum agendum. Is autem ad bene consu=
lendum est simpliciter aptus, qui coniectura quod est ho=
mini optimum eorum quæ cadunt in actionem, excogitan
68 do mente capere potest. Neque prudentia est uniuersalium
solum, sed singula etiam oportet cognoscere. est enim acti=
69 ua: & actio circa singula ipsa uersatur. Quapropter &
nesci

nescientes nonnulli, magis quàm nonnulli scientes idonei sunt ad agendum. & in cæteris ij qui sunt experti. Nam si quispiam sciat leues carnes facile concoqui ac esse salubres, quæ uerò sint leues ignoret, non efficiet sanitatem. Sed qui scit auium carnes leues esse atq; salubres, ijs efficiet magis. Prudentia autem est actiua: quare utranq; cognitionem, aut 70
hanc potius habere oportet. fuerit autem quædam & hæc ar 71
chitecturæ subiens rationem.

COMMENT.

SAPIENTIAM autem circa artes.} Hoc est quintum ca 56
pitulum huius secundi tractatus, in quo Philosophus determinat de vltimo habitu mentis ex quinque superius propositis, id est de sapientia qui est nobilissimum omnium habituum intellectus. Itaque in operatione secundum eam Philosophus videtur collocare summam felicitatem humanam, vt in x. apparet. Diuiditur autem hoc capitulum duas in partes. In prima ostendit quid sit sapientia simpliciter dicta. In secunda declarat, & probat quòd ipsa non est prudentia nec ciuilis facultas. In prima igitur parte ostendit ex signo & similitudine quadam, sicut etiam fecit anteà de prudentia: ostendit, inquam, sapientiam secundum quid, vt ex eo declaret sapientiam simpliciter & propriè dictam. Nam artifices, inquit, eos solemus appellare sapientes, qui sunt suis in artibus excellentissimi: & tunc nihil aliud intelligere videmur nisi summam rationem & regulam illius artis, per quã aliquis euadit summus in ea arte. Et perpulchrè accipit Philosophus hanc similitudinem vt ex ea inferat & declaret quòd sicut solent appellari artifices quoquomodo sapiẽtes respectu propriæ artis in qua excellũt: sic simpliciter sapiens appellabitur ille qui summam habet in vnaquaq; sciẽtia artis virtutẽ, id est perfectionẽ summã illius.

{AT quosdam etiam sapientes.} Declarat Philosophus sa- 57
pientiam simpliciter & propriè dictam, ostendendo quòd est habitus exactissimus omnium scientiarum: & probari potest hoc pacto: Sicut se habet ea, quæ quoquomodo dicitur sapientia, & secundum quid, ad illam artem respectu cuius dicitur sapientia: sic se habet sapientia propriè & simpliciter di-

cta

cta respectu cuiuslibet sciētiæ: sed illa quæ quoquomodo, & secundum quid dicitur sapientia, ita se habet vt sit certissima & exactissima respectu propriæ artis: ergo sapientia propriè & simpliciter dicta est certissima & exactissima respectu omnium scientiarum, & summum & excellentissimum tenet locum. Et sic talis est qui dicitur propriè & simpliciter, & non quodam modo, & secundum quid in aliqua arte, vt de Margite dixit Homerus in poëmate quod Margites scribitur, ꝙ non fuit fossor, aut arator, aut in aliqua arte sapiens, scilicet quodam modo, & impropriè, & secundum quid: sed simpliciter & propriè sapiens.

58 {SAPIENTEM ergo non solum.} Ex supradictis infert sententiam quādam siue obortum, quod appellant correlariū, scilicet ꝙ oportet sapientem non solum scire ea quæ sunt ex principiis, scilicet conclusiones: verumetiam bene sentire de principiis, & ea perfectè cognoscere vt perfecta sit in eo cognitio vtrorunque quoad fieri potest. Et non solum scientiam habeat conclusionum, sed intellectum etiam principiorum.

59 {QVARE sapientia.} Affert nunc Philosophus ex anteà dictis definitionem sapientiæ talem, Sapientia est intellectus atque scientia simul, & quasi caput habens, scientia summarum præstabilissimarumqúe rerum. Hec definitio videtur emergere ex dictis, quia dixit ꝙ oportet sapientem scire conclusiones quarum est sciētia, & habere veritatem principiorum quorum est intellectus. Meritò igitur sapientia simul est vtrorumque. Dubitatur quia dixit quòd sapientia simul est scientia & intellectus. Hoc non videtur verum, quia posuit suprà quinque habitus distinctos obiectis, & operationibus, & nullus videtur includere alium. Hic verò sic videtur definire sapientiam vt non videatur differre à scientia, vel intellectu, nec esse habitus distinctus. Dicendum ad hoc secundum expositores, ꝙ sapientia est habitus, simul scientia, & intellectus, & non est aliquis illorum: sed quoddam tertium resultans ex illis duobus simul sumptis: & in eo ꝙ est scientia differt ab intellectu: & in eo ꝙ est intellectus differt à scientia. Hæc solutio vera est, sed tamen aliquid vltrà ei videtur esse addendum. dicendumq; ꝙ non solum sapientia est habitus distinctus per intellectum à scientia, & per scientiam ab intellectu, sed etiam ob alias conditiones. Primo quia sapientia cognoscit simul conclusio

clusiones & principia eo pacto quo ipsa cognosci possunt, & reddit quoquo modo rationem eorum. Præterea cùm duplicia sint, alia communia, alia propria cuique scientiæ, sapientia de vtrisq; reddit rationẽ, & propria probare potest à priori: communia verò etsi cognitis terminis statim elucescant, tamen probare potest à posteriori. Vnaquæq; verò scientia habet sua principia propria, quæ à priori nullo pacto probat: suos enim cancellos transiret. & hoc primi Philosophi sapientisqúe officium esse videtur, scilicet probare inferiorum principia. Id latissimè declarat Philosophus in libro Posteriorum. Eorum, inquit, quibus in demonstratiuis vtuntur scientiis, alia cuiusque scientiæ propria, alia communia sunt. & paulò inferius. Propria sunt, vt lineam esse talem rectumve: communia, vt si ab æqualibus æqualia demas, ea quæ restant æqualia sunt &c. Verùm principia communia cognitis terminis extemplo patent, & non indigent probatione: & si quæretur probatio, afferetur à sapiente primoque Philosopho, & illæ maximæ dignitates à posteriori probabuntur. At verò principia propria à priori etiam probantur à sapiente: non autem probari debent ab eo artifice eaq; facultate cuius propria sunt principia. De principiis enim, vt inquit Philosoph. non est reddenda ratio geometræ, vt est professor geometriæ. Eadem sunt & in cæteris scientiis obseruanda. & paulò ante etiam in resolutiuis Posterioribus sic inquit: Quòd si id cõstat, patet fieri non posse quo quisque propriorum principiorum exhibeat demonstrationem. Erunt enim illa omnium principia, & illorum scientia domina omnium erit. Etenim is scit magis, qui superioribus ex causis scit. Nam scit tum ex prioribus, cùm ex causis scit quæ non effectus subeunt rationem. quare si magis scit, & maximè: & si est illa scientia, magis profectò maximeq; scientia est, &c. Ex quibus percipi potest quàm latè pateat primæ philosophiæ & sapientiæ amplitudo: versatur enim circa ens quod est obiectum suum ea ratione qua est secundum omnem suam latitudinem: & ideo non clauditur certis quibusdam & determinatis finibus quemadmodũ aliæ facultates: sed ea est quæ distinguit, & assignat fines proprios cuilibet scientiæ. Nã cũ ens multiplex sit ea ratione qua numerus est, assignatur arithmetico, inquãtũ verò magnitudo, assignatur geometræ, & tam arithmeticus quàm

geometra obligatur ſeruare cancellos ſuos,nec tranſgredi debet.Tunc enim tranſiret de ſubiecto in ſubiectum,& de genere in genus:& ſic permiſcerentur omnes ſcientiæ. Sed primus Philoſophus per omnia principia,& vnamquanque ſcientiam diſcurrere poteſt, & probare ea quæ à tali ſcientia quorum illa ſunt principia probari non poſſunt.meritò ſapientia prima princepsq; omnium ſcientiarum dicitur à Philoſopho: & diſtinguitur ab intellectu & ſcientia,quia intellectus vt intellectus non facit ea quæ diximus:nec ſcientia vlla, vt patet ex dictis. Accedit præterea quòd ſapientia conſiderat ſubſtantias ſeparatas à materia ea ratione qua ſeparatæ ſunt.& probat de iis quaſdam proprietates quæ competunt eis per ſe: & hoc etiam diſtinguitur ab intellectu & ſcientia. Notandum quòd ſapientia dicitur caput habens à Philoſopho,quod duobus modis intelligi poteſt. Aut reſpectu ſui, quia ipſa ſumit principia prima in ſua maxima latitudine,& communitate, vt de quolibet affirmatio,& negatio,&c.& non reſtringitur neceſſariò ad aliqua principia determinata vt aliæ ſcientiæ, quæ ſi ſumunt principia communia contrahunt ipſa,& accommodant ſubiecto ſuo,vt ſi ab æqualibus æqualia demas &c. Geometra magnitudinibus, Arithmeticus numeris accommodat iſtam communem dignitatem:at ſapientia primaq; Philoſophia ſumit principium illud primum cum omni latitudine, ſcilicet de quolibet affirmatio & negatio, quod eſt dignitas maxima,& caput omnium dignitatum. Verſatur etiam circa ſubſtantias ſeparatas & ipſum deum, qui eſt cauſa omnium, à quo tanquam à capite omnia profluunt. Quare ſapientia quæ circa contemplationem eius verſatur,iure appellari videtur caput habens.Alio modo dici poteſt caput habens reſpectu aliarum ſcientiarum,quorum principia probat,& continet quaſi caput cuiuslibet ſcientiæ:ideo vt ſuprà diximus in reſolutiuis poſterioribus,princeps à Philoſopho appellatur & domina ſcientiarum. Cùm autem dicit,

60 {EORVM quæ honorabiliſsima ſunt.}Intelligi poteſt aut reſpectu concluſionum aut principiorum,vel etiam ſubſtantiarum ſeparatarum,de quibus nulla alla ſcientia contemplatur, & eſt nobiliſsimum ſubiectum ſapientiæ, de quo ſapiens poſt omnia alia tractat tanquam de rebus omnium ſupremis. De noſtra autem Theologia quę ſumma eſt omnium facultatum,

& ſcien

& scientiarum, tempus dicendi non esse videtur.

{PER absurdum est autem.} Hæc est secunda pars huius 61
capituli, in qua affert differentiam inter sapientiam, & prudentiam, quia multi confundebant hos habitus mentis, putantes esse idem. Probat autem differentiam illorum sex rationibus: sed primò affert ꝙ scientia non est facultas ciuilis, affert, inquam, hanc sententiam tanquam notam, quia patet, cùm altera sit circa necessaria, altera circa ea quæ possunt aliter se habere: & exinde probat ꝙ sapientia non est prudentia sex rationibus. Prima ratio. Si prudentia esset idem quod sapientia, tũc prudentia esset habitus præstantissimus omnium habituum mentis: Consequens absurdum: ergo & antecedens. Patet ratio, quia si prudentia & sapientia essent idem, quicquid competeret sapientiæ, competeret etiam prudentiæ: sed sapientiæ cõpetit, vt sit habitus exactissimus & prꝭstantissimus omnium: ergo competeret etiam ipsi prudentiæ: sed hoc est absurdum, nisi iam homo circa quem versatur prudentia, esset nobilissimum omnium entium mundi, quod non concederet Philosophus: quasi dicat: si homo esset nobilissimum omniũ entium quæ sunt in mũdo, tunc prudẽtia esset nobilissimus omniũ habituum ratione nobilioris subiecti, quia versatur circa ea quæ sunt hominis, & circa humana bona: at homo non est nobilissimum omnium entium mundi: ergo nec prudentia erit nobilissimus habituum omnium. ꝙ autem homo non sit nobilissimũ entium probatur, quia secundum nonnullos Philosophos, siue cælum orbesq; cœlestes sumeres, dicerent esse nobiliora entia, cùm ea ponant animata nobilioribus animabus, quod est contra fidei veritatẽ: siue sumeres substantias separatas, quæ sunt nobiliores quàm homo circa quas est sapientia, & nõ prudentia, cùm prudentia sit circa humana. Verùm de mundo secundum veritatem fidei nostræ quæ tenenda est, dicendum esset quòd homo esset nobilior eo, inquantum deus ita instituit vt esset propter hominem ipse mundus, & etiam omnia alia inferiora, in quibus omnibus referimus nos ad sacrorum sententiam. Sed Philosophus ipse hoc medio ostendere videtur quòd sapientia non est prudentia. Secunda ratio.

{QVOD si salubre quidem.} Affert secundam rationẽ hoc 62
pacto, Illi, habitus inter se differũt, quorum alter versatur circa ea quæ sunt eadẽ apud omnes, alter circa ea quæ vario mo-

do se habent: sed sapientia versatur circa ea quæ sunt eadem apud omnes, & prudentia minimè: ergo sapientia differt à prudentia. Ratio patet, & minor probatur à Philosopho, quia album & rectum quæ constant natura, & eorum cognitio semper est idem, & scientia est de his quæ sunt semper eadem, & multò magis sapientia: verùm bona humana circa quæ versatur prudentia varia sunt, & varia est prudentia ob hanc rerū varietatem. Quinetiam solemus quædam animalia bruta, & bestias appellare prudentes, similitudine quadam, quia prouident circa ea quæ sibi sunt bona: sed cùm aliud sit sanum & bonum piscibus, aliud aliis animalibus: ideo alio modo dicemus formicam esse prudentē, alia ratione vulpem, alia apes & sic de aliis brutis, quæ, etsi non habeant verè prudentiam, affert tamen istam similitudinem Philosophus, vt ostendat prudentiam variari ex diuersitate bonorum circa quæ versatur.

63 {AC bonum.} Quæ diuersa sunt apud diuersa.

64 {CONSTAT autem non esse.} Hæc est alia ratio profluēs ex dictis: sed sumit in ea non solùm prudentiam, sed etiam facultatem ciuilem, & probat quòd sapientia differt ab illis hoc pacto: Si prudentia & facultas ciuilis esset idem cum sapientia nō esset vna atque eadem, sed plures. Sed consequens falsum, ergo & antecedens. Patet ratio, quia diuersæ sunt resp. diuersa sunt cōmoda: bonáq; animaliū, quòd si sapientia esset circa hæc, non esset vna atq; eadem, quēadmodum est. Nam istorū est alia atq; alia facultas, nisi sit vna omnium facultas medēdi: at etiam medicina nō est vna, cùm alia sint sana homini, & bona, alia brutis: quare sapientia nullo pacto erit prudentia ciuilisq; facultas: quanquam hæc proprie nō versentur nisi circa humana bona, quæ tamen possunt aliter se habere, vt sæpius diximus. Post hæc Philosophus videtur excludere obiectionem quandam, quia posset aliquis dicere sapientiam esse idem cum prudentia, & facultate ciuili, quia sapientia est præstantissimus habitus omnium, & similiter prudentia facultasque ciuilis. Probatur, quia homo est præstantissimum animalium: ergo facultas quæ est circa hominem erit nobilissima omniū, & sic erit idem cum sapientia. Ad hoc videtur dicere Philoso. quòd etsi homo sit præstantissimum animaliū omnium quæ sunt in hoc mundo, tamen sunt aliæ quædam res prestabiliores in ratione rerum, vt ipse dicit: ergo prudentia facultasque

ciuilis non erit habitus præstantissimus: sed ipsa sapiētia quæ versatur circa substantias separatas, & nobiliora subiecta. & sic rursus affert definitionem sapientiæ, scilicet,

{SAPIENTIAM scientiā esse & intellectum eorum quæ 65
&c.} Earum que natura sunt prestantissimæ, vt patet in textu.

{QVAPROPTER Anaxagoram.} Affert rationem ad 66
idem probandum quòd sapientia non est prudentia hoc pacto. Prudentia versatur circa res humanas, sapientia non versatur circa res humanas: ergo sapientia non est prudentia. Probat hoc ex signo, & communi sermone hominum, qui appellabant Anaxagoram, Thaletem, & alios huiusmodi homines sapientes, nō autem prudentes, quia negligebant propria commoda, & rem familiarem vt inquirerent res altissimas, & arcana naturæ. Vnde illud Ciceronis de Democrito. Patrimonium, inquit, neglexit, agros deseruit incultos, quid quærens aliud nisi beatam vitam? quam etsi in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa inuestigatione naturæ consequi volebat, vt esse bono animo. Id enim ille summum bonum εὐθυμίαν, καὶ ἀθυμίαν infrà appellat, id est animum terrore liberum. Notandum quòd multum interest inter sapientiam & prudentiam: tamen est etiam aliqua similitudo: quia sicut se habet sapientia respectu omnium scientiarum: sic prudentia respectu virtutum, moralium. Nam omnis scientia accipit principia sua probata iam à sapientia: est igitur sapientia princeps, & obtinet locum architecturæ respectu aliarum scientiarum: similiter prudentia habet principia omnium rerum agendarū cùm sit recta ratio, quæ ponit in mediocritate ipsos affectus, & operationes eorum, habet igitur & ipsa prudentia locum architecturæ respectu omnium virtutum moralium. ideo Philosophus probat multis rationibus istas virtutes non esse idem, vt patuit & patebit.

{PRVDENTIS enim hoc maximè.} Quinta ratio, Pru- 67
dentia versatur circa ea de quibus est consultatio, & finis bonus agendus: at sapientia non versatur circa talia: ergo sapiētia non est prudentia. Post hæc affert quandam proprietatem prudentis, scilicet quod maximè est opus prudentis bene consulere, vt patet in textu.

{NEQVE prudentia est vniuersalium solùm.} Sexta ratio, 68
Sapientia est tantum de vniuersalibus. prudentia non est tantū

de vniuersalibus, sed etiam de singularibus: ergo prudentia non est sapientia. Maior est clara, quia tam intellectus quàm scientia est tantum circa vniuersalia: ergo sapientia quæ est simul ex vtrisque constans, erit solum circa vniuersalia. Minor probatur à Philosopho. Nam prudentia est vniuersaliũ, quia in rebus agendis sunt principia vniuersalia de quibus nulla alia virtus considerat quã prudentia. Consultat etiam prudens vtrum sic facienda pax. Vtrum magistratus sint electione constituendi, & alia huiusmodi, Verũ non solũ est vniuersalium, sed etiam singulariũ, quia ipsa est principiũ agendi, dicit Philosophus, omne autẽ agendi principium versatur circa singularia, quia vniuersale non potest agi à nobis: fiunt autem à nobis res singulares, id est hæc vel illa, vt experientia percipi potest.

69 {QVAPROPTER & nescientes.} Ad eam rationem confirmandam affert Philosophus quoddam exemplum experientia sumptum, ex quo patet quòd prudentia magis est circa singularia quàm vniuersalia: cùm sint nonnulli qui non habent cognitionem in vniuersali, & sunt efficaciores in agendo, quàm ij qui tantum sunt scientes in vniuersali. Et affert exemplum in medicina, vbi est quoddam vniuersale principiũ, scilicet quòd leuia sunt sana, & facilis digestionis. Alia est particularis propositio, quòd carnes auium sunt leues & salubres ille qui habet propositionem vtranque, sciet curare ægrotum aliquem melius, quàm ille qui habet vniuersalem tantum. vel particularem tantum: at ille qui habet vniuersalem tantum, nullo modo curabit: sed qui habet particularem solum melius inducere potest sanitatem quàm ille qui habet tantum vniuersalem. Vnde in primo inquit Philosophus, Neque enim isto modo sanitatem considerare videtur medicus, sed hominis sanitatem: imò forsitan huius, nam singulis medetur, in ipsa igitur prudentia ita fit quòd oportet prudentem complecti vtrumque: tamen si alterum eligendum sit, sumere potius oportet particulare, quia magis accõmodatũ est ad actionẽ, & hoc habens aptior erit ad agendum. Et cognitio illa vniuersalis videtur ordinari ad singularem, & ad ipsam actio-
70 nem, ut experientia patet. {QVARE vtranque.} Affert Philosophus vnum correlarium, & documentum ortum ex dictis, scilicet quòd oportet eum qui futurus sit perfectè prudens complecti vtranque cognitionem. quòd si altera sit tantum

tum

tum eligenda, magis expetenda est particularis quàm vniuersalis, quia erit aptior ad agendum. {FVERIT autẽ quædam.} 71
Affert Philosophus aliud cortelarium siue obortum, scilicet quòd cùm prudentia sit tam vniuersalium quàm singularium erit aliqua prudentia quæ subire videtur rationem architecturæ, & præsidentis, vt in ædificando fieri solet: aliæ verò erunt subeuntes rationes earum artium quæ subiiciuntur architecturæ. Nec est absurdum vt subeat diuersas rationes, cùm multifariam dicatur, vt apparebit in sequenti capitulo.

De partibus prudentiæ.

CAPVT VIII

T qui ciuilis facultas, & prudentia idem est 72
habitus: esse tamen ipsarum non idẽ est. Eius autem quæ in ciuitate uersatur, ea quidem (quæ est ut architectura) prudentia, legum 73
*est ferendarum facultas. Quæ uerò in singulis uersatur: ciuilis, nomine communi, uocatur. Hæc autem est actiua, & deliberatiua. Decretum enim in actionem uenit ut ultimum. Idcirco rem ciuilem hos solos gerere dicunt. hi nanque soli agunt, perinde atque ij qui suis manibus artis conficiunt opus. Videtur autem ea maximè prudentia esse, qua sibiipsi quispiam uni quærit ac prospicit bona. Atque hæc ipso communi nomine prudentia nuncupatur. Illarum autem alia gubernandæ rei familiaris, alia ferendarum legum facultas, alia ciuilis uocatur. Atque huius alia est deliberatiua, alia iudicialis. Cognitionis igitur quædam species fuerit, *ea quæ bona sunt sibi scire. sed magnam differentiam habet.* ὡς τὸ αὐτὸν εἰδέναι
Atque qui sciunt ea quæ sibiipsis sunt bona, in illisq́; uersantur, prudentes esse uidentur: ciuiles autem, negotiosi. 74
Quapropter & Euripides dixit.

Qui nanque prudens sum, negotio sine?
Licebat inter milites cui uiuere,
Aequamq́; partem habere cunctis ex bonis.

Quærunt enim quod sibijpsis est bonum, & hoc arbitran=
tur esse agendum. Ex hac igitur opinione est ortum, pru=
75 dentes hos esse, & tamen proprium uniuscuiusque bo-
num non est fortasse sine rei familiaris gubernatione, at=
76 que ciuilis. Præterea autem quonam modo sua cuiusque
administranda sit res, non est manifestum, atque consideran
77 dum est. Indicatur id quod dicitur illo signo. Geometræ
enim iuuenes, & mathematici, ac sapientes in talibus fiunt:
prudentes autem fieri non uidentur. Causa autem est, quod
78 & singularium rerum est ipsa prudentia. quæ quidem per
experientiam notæ fiunt. Iuuenis autem non est expertus.
79 experientiam enim temporis efficit longitudo. Nam &
hoc quispiam considerauerit, cur puer mathematicus qui=
dem fieri potest, sapiens autem aut naturalis non potest?
An quia mathematica quidem sunt per abstractionem: ho=
80 rum uerò principia experientia innotescunt? & hæc qui=
81 dem adolescentes non credunt, sed dicunt. illorum autem
82 definitiones non sunt obscuræ. Præterea peccatum quod
83 fit in consulendo, aut circa uniuersale, aut circa singulare
fieri solet. ignorare nanque quispiam potest, aut omnes
aquas ponderosas esse prauas, aut hanc ponderosam esse.
84 Prudentiam autem non esse scientiam patet: est enim (ut di=
ctum est) ipsius extremi. Tale enim id, quod cadit in actio
85 nem: opponitur igitur intellectui. hic enim est termino=
86 rum, ratio quorum non est. Hæc autem est ultimi cuius
non est scientia, sed sensus: non propriorum quidem, sed
qualis est is quo sentimus id quod ultimum in mathemati=
87 cis est, triangulum esse. Stabitur enim & ibi, sed hic
prudentia magis est quàm sensus, illius autem est alia
species.

COMMENT.

ATQVI ciuilis facultas, & prudentia idem est habitus.} 72
Hoc est sextum & vltimum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquam declarauit quinque habitus sibi propositos qui sunt intellectui: nunc sumit ipsam prudentiam, vt eam latius declaret: cùm velit eam esse vel ab ea profluere rectam rationem gubernatricem omnium virtutum moralium, eamq; distinguit in suas partes subiectiuas. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur dicit Philosophus quòd ciuilis facultas, & prudentia est idem habitus re, & subiecto, non tamen sunt idem ratione, sed differunt. hoc in multis fieri videmus, sicut ascensus & descensus: concauum & conuexum in circunferentia, & alia similia: quæ re & subiecto idem sunt, differunt tamen ratione. Eodem pacto prudentia, & ciuilis facultas idem est habitus: differunt tamen ratione. nam talis habitus dicitur prudentia ea ratione qua est principium agendi bona ad seipsum. Ciuilis verò facultas ea ratione qua est principium agendi bona erga plures, præsertim in Republica. & similem rationem videntur habere inter se prudentia, & facultas ciuilis, vt habent virtus tota, & iustitia legitima. Est enim vtraque, vt in quinto inquit Philosophus, eadem re, sed ratio non est eadem: sed vt est ad alium est iustitia, vt talis est habitus simpliciter virtus: ita est de prudentia & facultate ciuili. vtraque enim est habitus agendi cum vera ratione circa humana bona: vt verò talis est habitus ad seipsum & ad vnum, dicitur prudentia, vt verò ad alium, & ad plures, dicitur ciuilis facultas: & sic differunt ratione, & ex parte vsus, vt manifestius apparebit infrà.

{EIVS autem quæ circa ciuitatem.} Cùm igitur iste habitus prudentiæ aut sit ad seipsum, & dicatur prudentia, aut sit ad plures versantes in ciuitate, & hæc dicatur ciuilis: nunc Philosophus subdiuidit istam prudentiam ciuilem, dicendo quòd eius prudentiæ ciuilis quædam est facultas ferendarum legum quæ præsidet aliis partibus prudentiæ, & obtinet locum architecturæ. quædam alia est quæ versatur circa singula ciuitatis, vt in ius dicendo, & decreta agendo, & dicit quòd solet appellari à communi nomine ciuilis facultatis, sub qua est: & ad eam pertinet non condere leges, quia id est 73

munus ciuilis architecturæ: sed agere & decernere circa singula Reipub. Nam decretum vt ait Philosophus, quòd est huius prudentiæ, cadit in actionem vt vltimum. Primò enim fit consultatio, deinde electio, postea decretum, demum executio. Consultatur vtrum Carthaginem sint mittendi legati, an non: deinde eligitur ex iis duobus alterum, veluti quod sunt mittendi: deinde decernitur, & fit decretum vt mittantur legati, quod est vltimum præcedentium, & cadit in actionem, vel decernitur de aliqua controuersia. & addit Philosophus quòd ij qui habent hanc prudentiam ciuilem versantem circa singula, dicuntur soli Rempub. administrare quales videntur esse magistratus, qui ius dicunt, & de controuersiis decernunt, secundum quæ præcipiuntur à legibus, vel in senatu decernunt hoc vel illud agere. at prudentia illa ciuilis legum ferendarum prouidere videtur in vniuersali ferendo leges, & propterea tales conditores legum videntur potius vt architecti iubere ex legibus quæ agenda sunt quàm ipsi agere. hi autem secundi veluti manuales (vt ita loquar) artifices respectu architecti, videntur esse quasi ministri legum exequendo ea quæ præcipiuntur à legibus, circa singula nunc decernendo, nunc iudicando, & in singulis membris rempub. administrando: ideo talis prudentia ciuilis dicitur actiua, & deliberatiua à Philosopho: illa verò prudentia architectonica totum corpus ciuitatis respiciens, quasi ipsius nauis optima gubernatrix sedet in puppi clauum tenens, & præcipit per leges quid agendum sit. Sic igitur duplex est prudentia ciuilis: vna architectonica, legum, vt ita loquar, conditrix: alia actiua, & deliberatiua, quæ appellari solet cõmuni nomine ciuilis, at illa quæ est sui ad seipsum qua antea, & in principio ratione diximus differre à ciuili facultate, communiter & præcipuè solet appellari prudentia: quasi homines cùm appellant aliquem prudentem, intelligere videntur eum qui bene procurat circa ea quæ sibi sunt bona. Post hæc Philosophus resumit illam facultatem ciuilem, & diuidit eam trifariam, addendo vnum membrum cuius antea non fecit mentionem. Dicit enim ꝙ alia est peritia rei familiaris gubernandæ, alia conditrix legum: alia ciuilis, id est actiua & deliberatiua: vel alia deliberatiua, alia iudicialis. Verũ prudentia illa quæ versatur circa priuata commoda erit quædam species cognitionis: sed tamen diuersa ab illis

illis aliis,& magnam differentiam habet,cùm hæc cognitio sit circa propria & priuata illa verò circa communia. Ideo dicit quædam species, quasi sit prima diuisio talis,alia propria, alia communis:& hæc postea communis continet alias species, vt colligitur ex textu Philosophi. Verùm pro maiori declaratione huius partis, vt magis distinctè appareat diuisio Philosophi quæ quoquomodo videtur confusa, procedemus per bimembrem diuisionem, vt innuitur à Philosopho. Sumatur igitur prudentia quæ possit diuidi in suas partes, vt communis conceptus hoc pacto: Prudentia alia est vnius ad seipsum, quæ præcipuè appellari solet nomine prudentiæ, alia est ad plures:tunc vltra illa quæ est ad plures,aut est ad plures vt in domo,& hæc dicitur prudentia rei familiaris: aut est ad plures in ciuitate, quæ dicitur prudentia ciuilis. Rursus prudentia ciuilis,aut est circa ferendas leges quæ dicitur vt architectura iudicialis, aut circa singulas res gerendas Reipub.quæ cùm non habeat aliud nomen sumit nomen generis,& ideo appellatur ciuilis:& hæc rursus, aut est deliberatiua, aut iudicialis,& qui ea vtuntur dicuntur subire vicem eorum qui obediunt architectis. Nam illa quæ est circa ferendas leges præsidet omnibus agentibus rempub.& versantibus circa singula, quæ aut decernuntur, aut iudicantur: præsidet,inquam, præcipiendo omnibus aliis facultatibus quæ requiruntur ad gerendam conseruandamq; rempub.& hæc correspondere videntur iis quæ in principio Ethicorum dixit Philosophus. Atque videbitur,inquit, eius esse profectò, quæ maxime dominatur,maximeq; ratione subit architecturæ.Talē autem se se offert ipsa ciuilis facultas: hæc enim & quas scientias in ciuitatibus esse,& quales quęque discere,& quousq; oportet,instituere solet.Eas præterea facultates,quæ summis afficiuntur honoribus vt rem militarem, rem familiarem & oratoriam artem huic subesse facultati videmus. cùm igitur & his & cæteris actiuis scientiis hæc vtatur, & leges ferat atq; instituat, & cætera.Ex quibus colligitur quòd optimi, & prudentissimi gubernatoris Reipub.præclarissimum munus est bonis legibus instituere ciuitatem:& hæc species facultatis prudentiæq; ciuilis inter alias facultates actiuas veluti architectura quædam eminere videtur,vt patet ex dictis Philosophi.

{ATQVE qui sciunt ea quæ sibiipsis sunt bona.} Hæc est 74

secunda pars huius capituli, in qua Philosophus affert quandam communem opinionem vulgi circa prudentiam, deinde eam refellit. Dicit enim quòd homines vulgo communiter appellare solent eos prudentes qui sciunt commoda propria, eaque procurant quæ ad se pertinent post habita cura aliorum. Viros autem vacantes Reipub. negotijs, non prudentes, quia videntur negligere propria & curare aliena, sed negotiosos appellant: & ad hanc vulgi opinionem probandam affert autoritatem Euripidis, qui inducit Philoctetem quendam respondentem cuidam qui eum interrogabat, quonã pacto fuisset deceptus à Pyrrho cùm esset prudens: & Philoctetes respondet, quonammodo ego sum prudens? cùm mihi liceret sumere stipendium inter cæteros milites sine cura alieni negotij, & ego reliqui omnia propria commoda, & adiui gubernationem exercitus, procurando aliena negotia: sic enim euasi non prudens, sed negotiosus, & loquitur secundum opinionem vulgi: ideo post hæc addit Philosophus, quòd ij dicuntur prudentes vulgo, qui quærunt priuatum bonum, & commodum, & id agendum putant posthabitis cæteris. Notandum quòd prudentia diuiditur in eam quæ est sui ad seipsam, & in eam quæ est ad plures: quòd si vulgus vtranque appellaret prudentiam, & magis publicam quàm priuatam, bene sentiret: sed cùm illam quæ est sui ad seipsum tantum appellet prudentiam, aliam verò excludat, ideo refellitur à Philosopho, & simul confirmatur diuisio superius allata, quòd vtraque est prudentia & habitus idem re: differt tamen ratione: quia alia est ratio eius vt est ad vnum, alia vt est ad plures: & cùm vterque sit habitus agendi cum vera ratione (loquimur enim de vera prudentia) tamen præclarior est idem habitus vt est ad plures, quàm ea ratione qua est ad vnum tantum. vnde in primo Philosophus inquit: Quanquàm enim vnius hominis idem & ciuitatis est bonum, ciuitati tamen comparare conseruareque bonum maius perfectiúsq; esse videtur. Ex quibus patet quòd præclarius est consulere communi bono quàm proprio. Quin etiam ipsum proprium tunc verè adesse videtur cùm est coniunctum cum communi bono familiæ & ciuitatis.

75 {ET tamen proprium vniuscuiusque bonum.} Hac in parte refellit opinionem vulgi existimantis eos tantum esse prudentes, qui suis cõmodis & bonis consulunt: communia verò procu

procurantes esse negotiosos. dicit ergo Philosophus quòd non est sicut opinatur vulgus: quia proprium cuiusq; hominis bonum non est sine gubernatione rei familiaris & ciuilis, & hoc potest dupliciter intelligi. Primo modo, quia cognitio rerum spectantium ad seipsum, non erit in prudente sine cognitione rei familiaris & ciuilis. Oportet enim, vt qui debet scire res vere vtiles & bonas sibi: sciat ea quæ sunt vtilia & bona rei familiari & publicæ. Alio modo intelligi potest, quòd bonum cuiusque non est sine bono familiari & ciuili: quia homo est animal sociale, nec solus videtur viuere humana vita, sed alia quadam vita, vt alibi ostendit: sed in vita sociali non videtur aliquis vere esse prudens erga seipsum, vt percipiat perfectè ea quæ sibi sunt bona sine prudentia familiari & ciuili.

{PRAETEREA autem quonam pacto.} Alia ratio qua dicit quòd illa opinio vulgi non est vera, quia nō apparet quomodo aliquis possit gubernare rem suam sine cognitione rei familiaris & ciuilis: sed obscurum esse videtur sine tali notitia. Quare gradus videntur esse in ipsa prudentia. Et summus est illius qui versatur circa gubernationem Reip. sine qua non videtur quis perfectè gubernare rem priuatam, neque perfectè rem propriam agere, nisi sit cum publico bono coniuncta. {INDICATVR id quod dicitur.} Alia ratio qua probat per quoddam signum sententiam suam contra opinionem vulgi, præsupponendo quòd ille est prudens qui habet experientiam rerum singularium, quæ pertinent ad vitam humanam. Tunc vltrà ille est prudens qui scit res singulas pertinentes ad vitam humanam: sed res familiares & ciuiles pertinent ad vitam humanam: ergo ille est prudens qui habet cognitionem rerum familiarium atque ciuilium. Patet ratio ex probatione Philosophi, qui dicit quòd fieri potest, vt iuuenes sciant res mathematicas, & in his esse sapientes: prudentes autem esse non possunt: quia prudentia non solum est vniuersalium, sed etiam singularium, quorum cognitio experientia indiget, & temporis longitudine. Quæ non possunt euenire iuueni: est enim rudis, vt inquit in primo, experientiámque non habet actuum vitæ. Oportet igitur prudentem peritiam habere rerum singularium. Singulæ autem res sunt, non solum quæ pertinent ad vnum, sed etiam quæ pertinent ad rem familiarem atque ciuilem.

78 {SINGVLARIVM.} Non solum vniuersalium. {NAM
79 & hoc.} Ex dictis videtur oriri dubitatio, quam Philosophus affert & soluit. Quæritur enim vnde sit cur puer potest fieri mathematicus, non autem sapiens, id est primus Philosophus neque naturalis Philosophus. Et affert postea solutioné quòd ideo fit, quia principia mathematica, vel res mathematicæ sumuntur per abstractionem. Principia primæ philosophiæ, & etiam naturalis, innotescunt sensu vel experientia quæ longo tempore indiget. Mathematica verò non indigent experientia, quia eorum principia sunt definitiones rerum quæ abstrahuntur à singularibus, & non indigent experientia. Ex quo patet, quòd fieri mathematici possunt, non autem primi Philosophi, neque sapientes, neque naturales: neque ob eandem causam
80 prudentes, vt suprà ostendit. {HAEC non credunt.} Scilicet principia naturalis & primæ Philosophiæ.
81 {SED dicunt.} Scilicet vt audiunt ea referunt: non autem
82 credunt, quia non habuerunt experientiam. {NON sunt obscuræ.} Cognitis enim terminis facile percipiuntur, & præ se ferunt res mathematicæ magnam euidentiam. Sunt enim, vt ille inquit, in primo gradu certitudinis. Notandum quòd bene Philosophus attulit hic istas tres species scientiarum quę oriuntur à triplici genere rerum. Quædam enim sunt in materia, vt naturales, quædam seiunctæ à materia, vt metaphysicæ, quædam mediæ vt mathematicæ. Istæ autem res cognoscuntur per principia sua: principiorum autem naturalium perceptio fit, aut sensu & inductione, quæ experientia indiget: sic etiam principia mathematicæ. Mathematica vero principia cognitis terminis habentur per abstractionem quam facere possunt pueri. abstrahentium non est mendacium, vt in
83 quit Philosophus. {PRAETEREA peccatum.} Affert quartam rationem ad probandam sententiam suam contra opinionem vulgi hoc pacto: Si prudens errare non debet in consultando, oportet eum singula scire in re familiari atque ciuili: at primum est: ergo & secundum. Patet ratio, quia prudens est qui non errat in consultando, & oportet vt habeat notitiam, non solum in vniuersali, sed etiam singularium rerum, in re familiari & ciuili: quòd si non habeat, & sibi proponatur aliquid de re familiari vel ciuili, facile errare poterit, quod est contra prudentem. Et dicit quòd potest errare dupliciter: aut

circa

circa vniuersale, aut circa singulare, vt probat exemplo ignorationis de aqua leui & graui. Circa vniuersale enim fieri potest error, veluti si quis ignoret omnes aquas ponderosas esse prauas: circa singulare, vt si quis ignoret hanc esse ponderosam cùm sit, & hac similitudine ostēdit quomodo potest fieri error circa vtrumq;. Ad hoc igitur vt prudens non erret, debet habere cognitionem rerum tam pertinentiun ad rem ciuilem quàm familiarem gubernandā: quia ille est perfectè prudens qui scit bene consultare de quauis re pertinente ad vitā humanam, si sibi proponatur, siue sit de re communi, siue de propria.

{PRVDENTIAM autem non esse.} Hæc est tertia pars 84 huius capituli, in qua Philosophus posteaquam diuisit pruden tiam in membra sua, visum est sibi necessarium afferre differentiam inter scientiam & prudentiam: inter intellectum & etiam prudentiam: quod, etsi antea fecisset, tamen post diuisionem prudentiæ in partes suas hoc congruum videbatur: simul etiam quia dixerat nuper quòd pueri mathematici fieri possunt, & non prudentes, nec metaphysici, nec naturales, vt omnis confusio tolleretur, affert nunc differentiam istam, & primò ostendit quasi aliquid iam quoquo modo notum, quòd Prudentia non est scientia, hoc pacto: Scientia versatur circa vniuersalia tantum: prudentia non versatur circa vniuersalia tantum, sed etiā circa singularia: ergo prudentia non est scientia. Patet ratio, quia prudentia non solum circa vniuersale, sed etiam circa extremū quod est singulare versatur. Dicitur autem extremum, quia descendendo ab vniuersali vltimo loco inuenimus: cadit enim in actionem: vnde superius, decretum enim in actionem venit vt vltimum: quare cùm scientia sit tantum circa vniuersale: prudentia verò etiam circa singula re: at vniuersale & singulare videtur opponi relatiuè & manifestè differre certè scientia & prudentia differunt.

{OPPONITVR autem intellectui.} Nunc affert differentiam inter prudentiam & intellectum principiorum hoc 85 pacto: Ij habitus distinguuntur qui se habent opposito modo circa sua obiecta: sed prudentia & intellectus principiorum sunt huiusmodi, ergo distinguuntur. Ratio patet, quia etsi ambo isti habitus sint extremorum: tamen alius, id est intellectus est extremorum quæ sunt prima ex parte naturæ, id est vniuer salia: alius, id est prudentia, est etiam extremi, quod videtur primum

primum ex parte nostra, id est singulare: vnde Philosophus in libro Posteriorum, Atque ea quidem ad nos priora notoriáve dico, quæ propinquiora sensui sunt. Ea verò simpliciter priora notioráve quæ à sensu longius distant. Sunt autem remotissima quidem ea quæ sunt vniuersalia maximè, propinquissima verò singularia sunt, atque hæc inter se opponuntur, &c. Dicit ergo Philosophus quod intellectus est.

86 {TERMINORVM.} Id est principiorum, siue sint complexa vt dignitates, & huiusmodi: siue sint definitiones. Nam talium principiorum non est ratio, id est ratiocinatio, vel probatio, vel difinitio. Principia enim, vt antea vidimus, quorum est intellectus, non demonstrantur propriè ea ratione qua principia sunt, nec definiuntur iterum si sint definitiones, quia tunc definitionum esset definitio. Quare talium terminorum & extremorum & principiorum non est ratio, nec etiam scientia propriè dicta. at prudentia est etiam vltimi & extremi cuius non est scientia. Tamen non extremorum quorum est ipse intellectus principiorum, sed est non solum circa vniuersale sibi accommodatum, sed etiam est vltimi, id est extremi & singularis, cuius non est scientia sed est sensus, & nō quiuis, quia talis extremi non est sensus.

87 {PROPRIORVM.} Id est sensus externus. Nam sensus est duplex, aut externus, aut internus: externus est aut visus, aut auditus, & alij tres quos appellat sensus propriorum, quia quilibet sensus externus percipit obiectum suum proprium, & non alterius sensus obiectum: quia visus percipit colorem & non sonum, auditus sonum & non colorem, & sic quilibet sensus externus est proprij obiecti. Quare cùm Philosophus dicit vltimi id est ipsius singularis, est sensus non propriorum. scilicet est sensus non externus, sed internus. Sensus etiam interni sunt plures. sed videtur intelligere hic philosopus de cogitatiua potentia quæ in brutis dicitur, non existimatiua, vt quidam dicunt, sed alio nomine, quia existimatio est tanquam genus opinionis, & complectitur vires rationales. vnde Philosophus in libro de Anima: Sunt autem existimationis ipsius hæ differentiæ, scientia videlicet, & opinio, & prudentia &c. Et hæc non competunt brutis, quare nec existimatio. Nos igitur per hanc vim sensitiuam quæ dicitur cogitatiua in nobis percipimus indiuidua omnium prædicamentorum, vt hanc

substantiam, hanc vel illam quantitatem vel aliquam,& in mathematicis triangulum vltimum,id est vltimam figuram. Nã si mente resoluamus figuram multorum angulorum, vt exagonum in pentagonum, inde in quadrangulum, demum deuenimus ad triangulum aliquem, quia non est figura rectilinea duorum angulorum. quare aliquis triãgulus, vt æqualiter, vt indiuiduum vagum percipietur ab ista vi cogitatiua quæ est præclara potentia sensitiua interna. Nam elicit, vt isti aiunt, species, & cognitionem specierum non sensatarum ex speciebus & cognitione formarum sensatarum, vt amicitiam, inimicitiam, paternitatem, filiationem,& alia huiusmodi, quæ dicuntur species non sensatæ, quia non sunt formæ earum sensibiles sensibus externis, vt sunt colorum formæ & huiusmodi. Auerrois Arabs philosophus commentator, post sensus externos ponit duas potentias sensitiuas, quæ sunt perceptiuæ tantùm: duas retentiuas, quæ sunt retentiuæ tantùm. Ponit enim extemplo post quinque sensus externos sensum cõmunẽ perceptiuũ tantũ: deinde imaginatiuã retentiuã tãtum, postea cogitatiuam perceptiuam tantũ, deinde memoratiuam retentiuam tantum: post hæc est ipse intellectus qui non ponitur in instrumento corporeo, nec extenditur extensione subiecti, & ipse solus percipit vniuersale abstractum ab omnibus conditionibus materiæ, & vtitur omnibus illis potentiis sensitiuis, vt ministris. Quare cùm Philosophus dicit quòd hæc prudentia magis est sensus, non intelligit quòd prudentia sit sensus. Nam est in intellectu actiuo in subiecto, vt vidimus: sed magis est sensus, id est ipsa prudentia vtitur magis hoc sensu, quã alio, scilicet ipsa cogitatiua vi, quæ immeditatè videtur ministrare intellectui: præterea is qui deliberat non accipit hoc sensibile sensu externo, vt hoc album, aut hunc sonum, sed hanc pacem quæ percipitur sensu interno, id est à cogitatiua potẽtia. & addit quòd illius, scilicet sensus externi, est alia ratio & alia species, scilicet quàm interni. Cogitatiua enim quæ est internus sensus: est nobilior externo sensu. Cum immediatè subministret intellectui, & percipiat species non sensatas, quas non percipiunt sensus externi, vt aliquam amicitiã & inimicitiã, pacẽ aliquã, & huiusmodi: quæ & si prudentia, & ipse intellectus percipiat, & etiam eminẽtiore modo, vtitur tamen immediatè isto sensu interno, id est cogitatiua vi vt ministra.

De bona consultatione. CAP. IX.

88 T uerò quærere, ac consultare differunt. Consultare nanque est aliquid quærere. Oportet autẽ & de bona consultatione quidnã sit, accipere, utrum scientia quædam sit, *an opinio an cõiectatio bona, an aliquod aliud genus. Scientia igitur nõ est. Non enim de iis quærunt quæ sciũt. At bona consulatio quædam est consultatio. qui uerò consultat, quæ-

ε εὐστοχία

89 rit, rationemq; subducit. Atqui neque bona coniectatio est. ipsa nanque sine ratione, & citò fit: ad consultationẽ uerò longum temporis spatium adhibetur. Atque aiunt celeriter quidem deliberata esse agenda, cum mora autem

90 consulendum. Præterea, diuersa sunt solertia, & consultatio bona. Solertia uerò bona quædam est coniectatio.

91 * At neque opinio ulla. Sed cùm is qui malè deliberat peccet, is autem qui bene consultat rectè deliberet: constat bonam consultationem rectitudinem esse quandam. non

οὐ δὲ δὴ δόξα ἡ εὐβουλία οὐδεμία

92 autem scientiæ, neque opinionis. Scientiæ nanque nõ est rectitudo: quippe cùm neque peccatum sit. opinionis uerò

93 rectitudo, ueritas est. Et insuper determinatum iam est id omne, cuius est opinatio. at uerò neque sine ratione est ipsa consultatio bona deficit ergo à mente. Hæc enim nõdum est enuntiatio. Etenim opinatio non inquisitio: sed quædam iam enuntiatio est. Qui uerò consultat, siue bene siue malè consultet, quærit aliquid, rationemq; subducit.

94 Sed ipsa consultatio bona, consilij quædam est rectitudo. Quapropter quærendum est primùm quidnam sit consi-

95 lium, & circa quid ipsum uersetur. Cùm uerò multipliciter rectitudo dicatur, constat non omnem rectitudinem, bonam consultationem esse. Incontinens enim & prauus id quod uidere proponit attinget, cogitando, rationemq;

subdu

ſubducendo. Quare rectè quidem conſultabit. malum autem magnum, exiſtimabit. Bene uerò conſultaſſe, bonum quodam eſſe conſtat. talis enim rectitudo conſilij, qua bonum quiſpiam aſſequi poteſt, bona eſt conſultatio. 96 *At poteſt quiſpiam & hoc ratiocinatione falſa attingere, atq; id quidem quod facere oportet, aſſequi. non autem per quod oportet, ſed falſus medius terminus eſſe poteſt. Quare nec ipſa bona eſt conſultatio, qua quiſpiam adipiſcitur quidem id quod oportet, non tamen per quod oportet.* 97 *Præterea fieri poteſt, ut alius longo deliberans tempore id conſequatur, alius citò. igitur nec illa bona eſt conſultatio: ſed eadem rectitudo bona eſt conſultatio, qua quiſpiam ratione conducentis aſſequitur quod oportet, & ut oportet. & cùm oportet.* 98 *Inſuper fit ut & abſolutè quiſpiam bene conſultet, & ad aliquem finem. Atq; bona quidem conſultatio abſolutè eſt ea, qua ad eum finem qui eſt abſolutè finis pergitur rectè, quædam autem ea, qua ad aliquem finem.* 99 *Quod ſi bene conſultare prudentium eſt, conſultatio bona rectitudo eſt qua ratione conferentis ad aliquem pergitur finem, cuius ipſa prudentia eſt exiſtimatio uera.* 100

COMMENT.

AT VERO quærere, ac conſultare differunt.} Hic eſt tertius tractatus huius ſexti libri, in quo poſteaquàm declarauit quinque habitus intellectiuos, dixitque plura de ipſa prudentia, diuidendo eam in mẽbra ſua: nunc declarat quaſdam aptitudines ſiue habitus qui cûm recti ſunt, videntur coniungi cum ipſa prudentia, & ad eam redigi, vt bona conſultatio, ſagacitas, ſcientia, & huiuſmodi, quibus prudentia bene producere poteſt ſuas operationes. Diuiditur autem hic tractatus in tria capitula. In primo docet quid ſit bona conſultatio. In ſecundo quid ſit ſagacitas. In tertio quid ſit ſcientia. Siue enim ſint vires ſiue aptitudines, ſiue diſpoſitiones prudentiæ, harum profectò conſideratio pertinet ad locum 88

vbi agitur de prudentia. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ patebunt. Sed ante omnia Philosophus tractaturus de consultatione, ostendit ꝙ quærere & consultare differunt. Quando sunt aliqua duo: quorum alterũ est vniuersalius altero, illa inter se differunt: at quærere & consultare, sunt huiusmodi: ergo inter se differunt. Patet ratio, quia quærere est vniuersalius, cùm ab eo non conuertatur essendi consequentia. Omne enim consultare est quærere, sed tamen non omne quærere est consultare, cùm quæramus interdum aliqua de quibus non fit consultatio. Vnde in tertio Ethicorum libr. Sed videtur non omnis perquisitio esse consultatio, ceu cùm mathematici aliquid perquirunt: verùm omnis consultatio perquisitio est, &c. Post hæc Philosophus cùm velit definire bonam consultationem, & inuestigare genus, & differentias ponendas in definitione, remouet nonnulla ne existimarentur esse genera eius, ostendẽdo quòd non est scientia, non opinio, neque aliud huiusmodi. & primò quòd non est scientia, hoc pacto, Scientia non est inquisitio: bona consultatio est inquisitio: ergo scientia non est bona consultatio. Maior patet. Non enim quærimus de iis quorum scientiam certitudinemq; habemus. Nam scientia videtur esse terminus inquisitionis. Minor probatur, quia bona consultatio est consultatio: at consultatio est perquisitio, & omne consulere est quærere, non autem econtrà, vt antea percepimus.

89 {ATQVI nec bona coniectatio.} Ostendit præterea quòd bona consultatio non est bona coniectatio, hoc modo: Bona coniectatio fit sine discursione, & fit exemplo: at bona consultatio non fit sine discursione & ratiocinatione: ergo bona consultatio non est bona coniectatio, cùm non fiant eadem temporis mensura: & bona consultatio cum examine fiat, vt ita loquar, bona autem coniectatio non ita. Vnde aiunt, vt dicit Philosophus, lõgo spatio consultandum, celeriter postea agendum: &, vt inquit ille, vbi consulueris maturè facto opus est. & sic patet quòd sunt diuersa.

90 {PRAETEREA diuersa sunt solertia.} Probat idem alia ratione, Si bona consultatio esset bona coniectatio, tunc bona consultatio esset solertia: at non est solertia: ergo non est bona coniectatio. Sed animaduertendum quomodo valeat ista argumentatio, Solertia est quædam species bonæ coniecta

iectationis,& videtur esse inuentrix medij quod est causa coniungendi duo extrema ex quibus oritur conclusio. nam, vt dicit Philosophus in libro Posteriorum, solers videtur esse ille qui perceptis extremis acutè & celeriter coniectat medium: vt si videat quis pauperem loquentem cum diuitè, coniectat statim illum pecunias quærere, & talis coniectatio est medij, quod est finis, & causa ob quam illa duo extrema iunguntur: bona autem consultatio est medij, non eius quod est finis, sed eorum quæ sunt ad finem. Cùm igitur solertia sit quædam species talis bonæ coniectationis, oportet dicere in ea argumentatione ad hoc vt valeat, dicere, inquam, hoc pacto: Si bona consultatio esset bona coniectatio, tunc esset aut solertia, aut aliqua alia species bonæ coniectationis: at non est solertia, neque alia species bonæ coniectationis: ergo bona consultatio non est bona coniectatio.

{AT neq; vlla est opinio prorsus.} Nunc autem Philosophus dicit bonam consultationem non esse opinionem: & quia hoc satis manifestè patet, ideo non probat. simul etiam quia hoc tangit inferius. Probari tamen potest, hoc pacto, Opinio non est inquisitio: bona consultatio est inquisitio, ergo bona consultatio non est opinio. Præterea opinio est assensio firma alterius partis contradictionis: bona autem consultatio non est huiusmodi, ergo ipsa non est opinio. 90

{SED cum is qui male.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua posteaquàm declarauit quid non est bona cõsultatio, nunc declarat quid ea sit ex parte generis, hoc pacto: Quicunque rectè beneq; deliberat, id agit rectitudine quadam: at bene consultans bene deliberat, ergo bene consultans id agit rectitudine quadam. Ex quo patet, quòd consultatio est quædam rectitudo. & sic habemus genus bonæ consultationis. Omnis enim bona consultatio videtur esse rectitudo, non autem econtra. 91 {QVI bene consultat rectè deliberat.} Scilicet per bonam consultationem, quæ est rectitudo quædam, vt diximus. 92 {NON autem scientiæ neque opinionis.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus inuento genere bonæ consultationis, nunc quærit differentias ponendas in eius definitione. & primo ostendit quòd rectitudo ista pertinens ad bonam consultationem non est scientiæ rectitudo, hoc pacto, Illius non est rectitudo 93

pertinens ad bonam consulationem, cuius nullus potest esse error:at scientiæ non est error : ergo scientia non est rectitudo. Patet ratio, quia si scientia esset error non esset verè sciétia mentis habituum, vt inquit Philosophus in secundo Posteriorum, quibus verum perspicimus, quidam veri perpetuo sunt vt intellectus,atque scientia, &c. Deinde ostendit quòd nõ est rectitudo opinionis hoc pacto: Opinionis rectitudo est ipsa veritas,sed bonæ consultationis rectitudo est cõsilij,ergo non est rectitudo opinionis. Item opinio est rei iam determinatæ,& firmæ:bona consultatio non est rei determinatæ : ergo bona consultatio non est opinio, nec rectitudo vnius est rectitudo alterius. Item bona consultatio non potest esse sine ratione, id est sine discursu: sed opinio potest esse sine discursu:ergo opinio non est bona consultatio.& dicit Philosophus quòd deficit à mente, id est ab opinione,quia ipsa est semper cum discusu, nec est adhuc firma, & quærit quid sit agendum, nec quiescit donec deliberetur & decernatur. Ideo dicit Philosophus quòd nondum est enuntiatio, id est aut affirmatio aut negatio, scilicet vt dicat hoc esse agendum vel non esse agendum,sed quid & quonam pacto sit agẽdum quærit atque discurrit. Verũ opinio non quærit, sed de re posita & terminata est quædam enuntiatio, id est quædam assensio affirmandi aut negandi. Dicit secum hoc esse aut non esse arbitrando.

94 {SED ipsa consultatio bona.} Hac in parte Philosophus declarat quòd bona consultatio est rectitudo consilij: quod probari potest hoc pacto, Bona consultatio cùm sit quædam rectitudo, aut est scientiæ, aut opinionis, aut consili j: sed nec primum, nec secundum: restat vt sit tertium,scilicet vt sit rectitudo consil ij.quod cùm ita sit, videndum est,inquit, cuius est consilium,& circa quod versatur,deinde dimittit hoc,quia latissimè declarauit in tertio quòd consilium est eorum quæ sunt ad finem, & quòd de æternis nemo consultat,nec de aliis multis quæ ibi refert,sed consultamus de iis quæ agi possunt, & à nobis quidem agi,vt ibi patet.

95 {CVM verò multipliciter.} Declarat Philosophus qualis esse debeat ista rectitudo consilij pertinens ad bonam consultationem. Nam cùm multifariam dicatur recti tudo consilij, primò ex parte finis sibi propositi,secundò ex parte mediorũ quibus acquiritur talis finis, tertiò ex tempore. & mensura con

consultationis: videndum est quas conditiones habére debeat ea rectitudo consilij quæ est propria bonæ consultationis, vt suis differentijs ab alijs distincta perspiciatur & complexa afferatur definitio eius. Non enim omnis rectitudo consilij pertinet ad bonam consultationem, nam aliqua videtur pertinere ad incontinentem qua dirigendo consilia sua conatur attingere finem aliquem perniciosum sibi propositum. Talis autem rectitudo consilij non pertinet ad bonam consultationem, sed illa quæ habet sibi propositum bonum finem. Vnde addenda est illa particula, scilicet vt sit rectitudo consilij circa bonum finem sibi propositum. {RECTE quidem.} 96
quia recta poterunt esse media, propositum tamen malum.

{ET potest quispiam.} Addit vlterius aliam conditionem 97
ad rectitudinem consilij quæ est propria bonæ consultationis, requiritur enim non solum vt finis sit bonus, sed etiam omnia media, quæ tendunt & diriguntur ad illum finem. Nam fieri potest, vt inquit, quòd aliquis assequatur bonum finem, non tamen per decẽtia media, & ibi videtur esse rectitudo consilij, non tamen pertinens ad bonam consultationem, cùm non sint debita media. Nam si quis consilium agat succurrẽdi amico: propositum tale, & finis videtur esse bonus: tamen si quærat furandum esse vt ei subueniat, non erit hoc bene consultare. Vis enim prudentiæ est, vt bono proposito fine, media honesta inueniat ad talem finem consequendum. Ratiocinatione falsa: quasi dicat, quòd simile fit in rebus agendis, vt in speculandis: & syllogizando. Veluti quòd non solum ex veris, sed etiam ex falsis potest fieri conclusio vera ex forma syllogismi, hoc pacto: Omnis lapis est risibilis, Omnis homo est lapis: ergo omnis homo est risibilis. Hic propositiones præmissæ sunt falsæ, & tamen conclusio ex illis secundum formam syllogismi est vera. Eadem etiam fieri potest ex veris propositionibus, hoc pacto: Omne disciplinabile est risibile: omnis homo est disciplinabilis, ergo omnis homo est risibilis. Innuit ergo Philosohpus quòd sicut conclusio vera concludi potest tam ex falsis quàm veris propositionibus, & medijs: sic finis bonus acquiri potest tam per mala quàm per bona media: & illa consultatio quæ est per mala media, non erit bona consultatio, quanuis dici possit quædam rectitudo consilij, vt patet. Posuit autem Philosophus similitudinem sum-

ptàm à speculatiuis vt declararet eam quæ est in actiuis: nam
sicut in illis dicitur propriè verum & falsum: & sicut ibi se ha-
bet verum ad falsum, ita in actiuis bonum ad malum. {PRAE-
98 TEREA fieri potest.} Addit tertiam conditionem Philo-
sophus. Non enim omnino sufficit vt sit finis bonus, & me-
dia bona: sed requiritur etiam congruitas, & opportunitas
temporis, & quasi quidem modus, vt nec nimium celeriter,
nec nimium tardè, sed vt res exigit, & vt oportet & decet se-
cundum tempus deliberemus. Quare rectitudo consilij bo-
næ consultationis requirit etiam, vt diximus, debitam men-
suram temporis. Sed ea rectitudo, allatis conditionibus re-
quisitis ad hoc vt rectitudo consilii sit bona consultatio: nunc
ex dictis affert definitionem bonæ consultationis, dicendo
quòd rectitudo consilij est bona consultatio talis, & econtra
bona consultatio est rectitudo consilij talis, scilicet qua qui
vtilitatis ratione consequitur id quod oportet, id est finem
bonum, & vt decet, debitis medijs, & cùm oportet, id est con-
gruo tempore. Accipit autem hic vtile pro bono, & pro eo
quod confert nobis simpliciter, & non respectu alicuius de-
prauati iudicij. {INSVPER fit vt & simpliciter.} Diuidit
98 nunc bonam consultationem Philosophus. Ex eo quòd duo
sunt fines respectu quorum dicitur consultatio bona, est sim-
pliciter finis, qui est vltimus finis humanus, id est ipsa felicitas
est etiam finis aliquis particularis, cum aliquis consultat de ijs
quibus pergitur ad aliquem finem particularem, veluti de cō-
ponendo bello, cuius compositione sequatur pax, & felici-
tas totius ciuitatis: talis igitur finis particularis ordinatur ad
vlteriorem finem, & ad simpliciter finem, id est ad felicita-
tem. Sic igitur de vtroque, scilicet de particulari, & de sim-
100 pliciter fine potest esse bona consultatio. {QVOD si bene
consultare.} Affert descriptionem ipsius bonæ consultationis
magis breuem, in qua definitione accipit ipsam prudentiam.
Nam si bene consultare est proprium prudentis, dicemus quòd
bona consultatio est ea rectitudo consilij, qua vtilitatis, id est
boni causa quis assequitur aliquē finem. cuius prudentia est ve
ra existimatio: & hoc addito non opportet apponere alias con
ditiones, quia vbicunque est prudentia, ibi videntur esse aliæ
virtutes. Cum enim ipsa constituat mediocritates in alijs vir-
tutibus, ipsa etiam inueniet bona media, & bonum finem & cō
gruum

gruum tempus. Poteſt igitur dici breuiſsimè definiendo bonam conſultationē, quòd bona conſultatio ſit conſultatio prudentis. Vnde Philoſophus videtur redigere hæc omnia actiua ad prudentiam tanquā ad principem & moderatricem iſtarum virtutum actiuarum & moraliū. Notandum ꝙ bona cōſultatio duobus modis ſumi poteſt. Primò vt habitus tantum ſicut prudentia, & vt vis quædam quæ eſt pars prudentiæ, vel vis eiuſdem qua prudens poteſt bene conſultare. Alio modo pro operatione, ſicut Philoſophus videtur accipere cùm dicit eam profluere ab ipſa prudentia: & ſic dupliciter definiri poteſt. Primo modo quòd ſit habitus mentis, quo quiſpiam conſultare bene poteſt proponendo ſibi bonum finem, & ſeruando bona media, & congruitatem temporis. quòd ſi accipiatur vt operatio, definiatur vt vltimo loco definiuit Philoſoph. cùm dixit, cuius prudentia eſt vera exiſtimatio. Notandum quòd conſultatio poteſt ſumi in genere: & ſic conſiderata non eſt adhuc aut bona aut mala: deinde diuidi poteſt in duas ſpecies, ſcilicet in bonam & malam conſultationem. Bona conſultatio eſt illa quæ habet illas conditiones quas diximus, & ea eſt aut ad bonum finem ſimpliciter, aut ad aliquem finem bonum particularem. Mala conſultatio eſt, cùm aut deficit à fine bono, aut à mediis bonis, & à tempore congruo & debito.

De ſagacitate. CAP. X.

St autem & ipſa ſagacitas, cui contrarium eſt hebetudo, quibus ſagaces dicimus, ac hebetes: nec idem omnino quod ſcientia aut opinio (omnes enim ſcientes uel opinantes, ſagaces eſſent) nec una quædam ſcientia. ut aut medicina de ſanis, aut geometria circa magnitudines. Neque enim de ijs eſt quæ ſunt ſemper, & non mouentur, neque de ijs quæ à quouis fiunt ſed de quibus dubitauerit quiſpiam, aut conſultauerit. Quapropter eſt quidem de ijs circa quæ uerſatur prudentia. Non eſt autem idem ſagacitas, & prudentia. Prudentia nanque præceptiua eſt. finis enim ipſius eſt, quidnam ſit agendum, aut non agendum præcipere: 101 102

103 *ſagacitas autem iudicatiua eſt ſolum. Idem eſt enim ſagaci-*
104 *tas, & bona ſagacitas: quippe cùm ſagaces, ſint & boni ſa-*
*gaces. Neque autem habere, neque accipere prudentiam, eſt ipſa ſagacitas, * ſed inopinationis uſu ad ea bene iudicanda de quibus eſt prudentia, alio dicente conſiſtit. Fitq; hic perinde atque cùm diſcipulus ea diſcit, ac comprehendit quæ à ſcientiam tradente præcipiuntur.*

In codice ſic legitur. ἀλλ' ὥσπερ τὸ μανθάνειν λέγεται συνιέναι, ὅταν χρῆται τῇ ἐπιστήμῃ, οὕτως ἐν τῷ χρῆσθαι τῇ δόξῃ ἐπὶ τὸ κρίνειν περὶ τούτων περὶ ὧν ἡ φρόνησίς ἐστιν, ἀλλ' οὐ λέγοντος καὶ κρίνειν καλῶς. τὸ γὰρ εὖ, τῷ καλῶς, τοῦτο. καὶ ἐντεῦθεν ἐλήλυθε τ' ὄνομα ἡ σύνεσις, καθ' ἣν εὐσύνετοι ἐκ τῆς ἐν τῷ μανθάνειν. λέγομεν γὰρ τὸ μανθάνειν συνιέναι πολλάκις.

COMMENT.

Est autem & ipſa ſagacitas, cui quidem.} Hoc eſt ſecundum capitulũ huius tertij tractatus, in quo poſteaquàm antea declarauit quid ſit bona conſultatio, nunc declarat aliũ habitum mentis actiuæ, qui habitus ſiue diſpoſitio pertinet ad prudentiam, & dicitur ſagacitas. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, In prima oſtendit quid non ſit ſagacitas. In ſecunda quid ipſa ſit, ſicut fecit de bona conſultatione. Primò igitur proponit ſagacitatem eſſe habitum ſiue diſpoſitionem: & eius contrarium hebetudinem. & hoc probat ex iis qui habent illa. Quoſdam enim homines ſagaces vocamus, quoſdam hebetes. Poſt hæc oſtendit, quòd ſagacitas non eſt idem quòd ſcientia, nec opinio, nec aliqua ſcientia in ſpecie: & probat hoc pacto, Si ſagacitas eſſet ſcientia vel opinio, tunc omnes ſcientes & opinantes eſſent ſagaces. Conſequens falſum, ergo & antecedens: probatur conſequentia, quia ſicut ſcientia dicitur ſciens: ſic ex conſequenti diceretur ſagax ſi idem eſſet ſcientia & ſagacitas. Aſſumptio patet, quia multi ſunt ſcientes & opinantes, & tamen non ſunt ſagaces. Item probat vlterius, ſagacitatem non eſſe aliquam particularem ſcientiam, vt magis innoteſcat quòd non eſt ſcientia, & probat hoc modo, Si ſagacitas eſſet aliqua ſcientia particularis, veluti geometria, vel medicina, vel huiuſmodi: tunc ſicut medicina eſt de ſanis, & geometria de magnitudinibus: ſic eſſet & illa. Conſequens falſum, ergo & antecedens. Patet autem ratio, quia ſcientiæ diuerſificantur, aut ſubiectis, aut modis diuerſis, quibus verſantur circa talia ſubiecta: nunc verò eſt manifeſtum quòd ſagacitas non eſt circa talia, & eo modo, vt ſcientia. Notandum quòd Philoſophus videtur ſumere hic ſcientiam largo modo, non eam quæ diſtinguitur contra

tra artem, ſed illam quæ prædicari poteſt de arte & ſcientia, quæ definiri poteſt hoc pacto. Scientia eſt habitus in quo eſt ordo inter propria, & poſteriora. Hæc definitio videtur competere ſcientiæ quæ eſt ſupra artem, & ſcientiæ propriæ dictæ. Ideo poſuit Philoſophus illa duo exempla, quorum vnum eſt ars, ſcilicet medicina: aliud ſcientia propriè, vt geometria. Patet igitur quòd ſagacitas non eſt de iis de quibus eſt ſcientia vel opinio, ſcilicet de iis quæ ſunt ſemper, nec de iis quæ nunquam mouentur, & huiuſmodi: ſed de iis de quibus fit cõſultatio, & quæ agi poſſunt, & à nobis quidem agi. Hæc talia in tertio ſunt recitata. Nam ex varia diſtinctione rerum de quibus ibi fit mentio, videtur oriri diſtinctio habituũ qui ſunt in nobis: verſatur autẽ circa ea omnia circa quæ verſatur ipſa prudẽtia, id eſt circa ea que aliter ſe habere pñt, & à nobis agi.

{NON eſt autem idem ſagacitas.} Et ſi ſagacitas & prudentia verſentur circa eadem, & in hoc conueniant: tamen vt intelligatur quòd non ſunt iidem habitus, oſtendit Philoſophus eſſe diuerſos hoc pacto: Hi habitus ſunt diuerſi, quibus competunt diuerſæ operationes: at prudentia & ſagacitas ſunt huiuſmodi: ergo ſunt diuerſi. Patet ratio, quia etſi ſit quædam propinquitas inter iſta duo, & videantur hoc modo conuenire, quia ſunt circa eadem: differunt tamen, quia diuerſo modo verſantur circa ea. Nam prudentiæ munus eſt, propoſito fine, qui videtur proponi à virtute morali ſiue ab appetitu diſpoſito à virtutibus moralibus, quærere illa quæ perducant ad talem finem. Deinde inuenire, Demum præcipit quod eſt vltimum & principale eius officium. Hæc tria videntur eſſe prudentiæ, ſagacitas tantum eſt diiudicatiua. Nam ille eſt ſagax qui diiudicat huiuſmodi res pertinentes ad prudentiam. & hæc non poteſt eſſe ſine prudentia, nec prudentia ſine illa in eo quo eſt, cùm ſit aptitudo quædam prudentiæ. Et ſic patet quòd ſagacitas eſt principium diiudicandi. Poſt hæc addit Philoſophus quòd idem eſt ſagacitas, & bona ſagacitas: & hoc addere videtur Philoſophus, quia homines interdum ſumunt ſagacitatem pro aſtutia quadam malitioſa, ſed ipſe vult vt ſagacitas accipiatur in bonam partem: & ideo dixit quòd idem eſt ſagacitas & bona ſagacitas, & non euenit vt ſuprà de conſultatione, vbi oſtendatur quòd quædam conſultatio eſt bona, quædam non bona: ſed ſagacitas ſemper intelligitur bona vt

etiam prudentia.

103 {NEQVE autem habere nec accipere.} Possèt aliquis dicere, Si sagacitas non est prudentia, est tamen habere aut acquirere & accipere prudentiam. Probatur igitur quòd nullũ istorum est sagacitas, hoc pacto. Ea quæ non sunt simul, non sunt eadem: sed sagacitas, & accipere prudentiam non sunt simul: ergo non sunt eadem. Valet enim, Sunt eadem ergo sunt simul: sed non econtra. Dubitatur, quia Philosophus videtur loqui de sagacitate & prudẽtia, quæ sunt habitus quoquomodo: ergo ostendit habitum præcedere habitum, per hoc quòd vna operatio præcedit alteram. Nam acquirere vel accipere prudentiam, & diiudicare, & similia, sunt operationes, & de iis videtur loqui. Dicendum quòd ita se habent operationes vt ipsi habitus. Nam si vnus habitus præcedit alium, & operatio eius videtur præcedere operationem alterius secundum aliquam proprietatem, secundum eorum sententiam, qui ponunt ordinem in similibus.

104 {SED inopinationis vsu.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua posteaquã ostendit quid non est sagacitas, nunc declarat quid ipsa sit: & quanuis hoc innuit cùm dixit suprà, quòd est ipsa diiudicandi principium, tamen hic apertius eam ostendit afferendo quandam similitudinem ex qua colligi potest definitio sagacitatis. Accipit igitur ista quatuor, Prudentiam & disciplinam, & doctoré in quo actu est scientia, & discipulum qui eruditur à doctore, & ex operationibus docendi & discendi ostendit quid sit sagacitas, & dicit ꝙ sicut fit quandoquis vtitur sua scientia docendo, quia tunc est discipulus qui discit, & bene diiudicat de iis quæ dicit magister, dato quòd non sit homo hebes: sic se habet in rebus agendis sagacitas respectu prudentiæ. Doctor autem quærit, & inuenit quid sit dicendum: postea affert illud: sic facit prudens, & prudentia in agendis: scientia igitur doctoris est sicut prudentia. Est autem ibi discipulus, qui dicetur sagax, id est bene percipiens illa quæ dicuntur. Quòd si ille ita se habet vt bene ea percipiat, tunc dicitur habere sagacitatem, & hoc nihil aliud esse videtur nisi dicere, id est bene percipere ea quæ dicta sunt. Idem fit in ipsa prudentia & sagacitate, cuius officium est percipere ea quæ à prudente sunt inuenta, bene esse coniuncta. Inopinationis vsu, scilicet docendo per scientiam quam habet

habet in se tunc ipsum. Discere. scilicet quod facit discipulus bene percipiendo ea quæ docentur. Dicitur sagaciter se habere. quia bene dijudicat ea quæ dicuntur : sic in agendis cùm prudens percipit res circa quas versatur ipsa prudentia:tunc sagax dicitur qui rectè & benę diiudicat ea quę percipiuntur. Atque hinc,scilicet ex hoc bene addiscendo & iudicãdo videtur sumpsisse nomen ipsa sagacitas. In discendo, scilicet quando aliquis discit, & vlterius diiudicat ea quæ dicuntur à magistro. Græcè συνιέναι ἀπὸ τοῦ μανθάνειν. Notandum quòd sagacitas duobus modis dici potest : vno modo in speculatiuis, & alio modo in actiuis,quæ ab illa videtur appellari. Hæc autem in agendis nunc pro habitu nunc pro operatione sumitur,sicut diximus de bona consultatione. Notandum præterea quòd ex dictis emergit etiam ratio clarior illa superior,quòd sagacitas non est,accipere prudentiam : sed est post inuenta & præcepta à prudentia:quia de talibus iudicat. & bene ostendit conditionem eius Philosophus,collocando prudentiam & sagacitatem in diuersis,vt clarius intelligeretur. Ex supradictis afferri potest definitio sagacitatis hoc pacto, Sagacitas est habitus in agendo, qui est principium diiudicandi ea omnia quæ à prudentia præcipiuntur.

De sententia.

CAPVT XI.

A uerò quæ uocatur sententia, qua bene sentientes homines dicimus sententiámque habere, iudicium est rectum æqui & boni uiri. Cuius hoc indicium est. Bonum enim & æquum uirum ad ignoscendum procliuem dicimus esse, & ueniam in aliquibus dare, bonum & æquum esse, at uenia, sententia est iudicatiua recta æqui et boni uiri. recta autem est ea quæ est ipsius ueracis. Omnes autẽ habitus non sine ratione ad idem tendunt. Nam sententiã, sagacitatem, prudentiã, & mentẽ ad eosdẽ afferentes, prudẽtes illos atq; sagaces, & sententiam habere, mentemq; dicimus. Omnes 105

106

enim

enim hæ potentiæ, extremorum sunt ac singularium. At-
que idem ea ratione qua est idoneus ad ea iudicanda de qui-
bus est prudens, sagax est, benéque sentiens, aut ad dandam
ueniam aptus. Bona enim & æqua, omnibus sunt commu-
nia bonis, ea ratione qua ad alium tendunt. sunt autem sin-
gularia & extrema ea omnia quæ agi possunt. Et pru-
dentem oportet ipsa cognoscere. Et sagacitas & sententia
107 circa hæc ipsa uersantur. Hæc autem sunt extrema. Et in-
108 tellectus extremorum est ad partem utranque. Etenim pri-
morum terminorum, ac extremorum intellectus est & non
109 ratio. Is quidem ad demonstrationes attinet immobi-
110 lium terminorum, atque primorum. Is autem qui in a-
gendis rebus uersatur, extremi & contingentis, atque al-
111 terius propositionis. Hæc enim principia sunt eius, gra-
tia cuius. Ex singulis enim oritur ipsum uniuersale, horum
igitur sensum habere oportet. Hic autem est intellectus.
112 Quapropter & naturalia hæc esse uidentur. Atque sapiens
113 quidem natura est nemo, sententiam autem habet, & saga-
citatem & intellectum natura. Signum autem est nos hæc
etiam ætates sequi putare. atque hæc ætas intellectum &
114 sententiam habet, tanquam causa sit ipsa natura. Quocirca
principium & finis est intellectus. Ex his enim & de his,
115 ipsæ demonstrationes efficiuntur. Quare non minus eo-
rum qui sunt experti, & seniorum uel prudentium & de-
monstrabilibus sententijs, opinionibúsue, quam ipsis de-
monstrationibus mentem adhibere oportet. Quia nanque
116 iam experientia uisum habent, principia ipsa cernunt. Quid
igitur prudentia & sapientia est in quibus utraque uersa-
tur, & diuersarum animæ partium utranque uirtutem esse,
iam diximus.

COMMENT.

EA VERO quæ vocatur ſententia.} Hoc eſt tertium capitulum huius tractatus, in quo poſteaquàm ante docuit de bona conſultatione, & de ſagacitate: nunc declarat ſententiam, quæ eſt alius habitus mentis ſiue diſpoſitio quædam, & eſt coniuncta cum ipſa prudentia, & ad eam pertinet. Diuiditur autem in duas partes. In prima oſtendit quid iſte habitus ſit, & affert definitionem eius. In ſecunda cōparat omnes iſtos habitus ſimul, vt patebit. Dicit ergo in primis quòd ſententia eſt huiuſmodi vt ex ea appellemus quoſdam bene ſentientes, & mites ſententia, qui eam habent, & poſtea affert definitionem ſuam, dicendo quòd ſententia eſt iudicium rectum viri boni, & æqui. & hoc probat per quoddam ſignum, quia dicimus bonum & æquum virum habere mitem ſententiam. & poſtea deſcribit mitem ſententiam, dicens quòd ipſa eſt viri boni & æqui iudicium circa ea quæ ſunt bona & æqua. & ſubdit quòd recta ſententia eſt illa, quæ eſt iudicium viri boni & æqui, qui verè eſt talis, vt patet in textu. Notandum quòd ſententia ad hoc propoſitum duobus modis ſumi poteſt. Primo modo vt habitus. Secundo modo vt operatio profluens ab habitu. Hic autem Philoſophus videtur definire eam vt operationem: poteſt autem deſcribi vt habitus hoc pacto, Sententia eſt habitus, qui viri boni & æqui eſt iudicandi principium quo ipſe diiudicat, & ignoſcit vt oportet. Notandum quòd ſententia, & ſagacitas ſunt principia iudicandi ea quæ præcipit ipſa prudentia, & in hoc conuenire videntur. Differentia verò eſt, quia ſagacitas eſt viri ſagacis: ſententia autem viri æqui & boni. Sagax ſequitur omnem ordinem eorum quæ inuenta & præcepta ſunt à prudente, iudicando ea rectè quæſita eſſe & inuenta, Sententia verò cum ſit poſt prudentiam, diiudicat etiam ipſa ea quæ præcipiuntur à prudentia, ſed non eodem modo vt ſagacitas, quia ſagacitas non videtur eſſe correctiua. Sententia verò forſitan eorum correctiua eſſe poſſet, quæ euenirent præter intentionem prudentis, quia vniuerſaliter loquendo non potuit complecti omnes caſus qui euenire poſſent. Itaque ſi eueniat aliquid in quo ſeruando iuſſa prudentis fieret error, tunc ſententia ſe interponit talia iudicando, & vir bonus habens talem ſententiam rectè corrigere poteſt. Patet igitur quòd ſententia eſt principium iudicandi

105

106

candi ea quæ inuenta & percepta sunt à prudente, & est iudicium boni & æqui viri. Ita quòd in definitione eius cadere videtur vir bonus, & æquus, vt manifestè apparet. Notandum quòd sententia sumitur multifariam, vt alicuius scripti mens, vt ea quam affert iudex: tum mens & opinio. Hic autem non capitur istis modis, sed vt dictum est, aut pro iudicio æqui & boni viri, aut pro habitu qui est principium talis iudicij, & talis est coniuncta cum prudentia: æquitas autem & bonitas est habitus in voluntate, vt plerique aiunt, vel potius in appetitu sensitiuo coniunctus cum ipsa iustitia, & æquitas, & bonitas & non est principium iudicandi: sed mouendi appetitum, vt feratur ad aliquid ignoscendum, vt oportet: sententia verò est principium iudicandi, propterea est in intellectu actiuo.

106 {OMNES autem habitus.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm definiuit ipsam sententiam, nunc comparat dictos habitus inter se: scilicet sententiam, sagacitatem, prudentiam, tùm etiam intellectum qui sumitur hic pro habitu principiorum actiuorum. Ostendit ergo quòd omnes ij habitus conueniunt primo, quia sunt simul in eodem subiecto, vt qui est prudens, sit sagax, & econtrà: deinde quia omnes sunt extremarum, & singularium rerum de quibus est prudentia. Sunt igitur in eodem omnes, vt diximus: quia prudens idem est etiam sagax, & sententiam habens: differunt tamen isti habitus ratione, quia alia est ratio prudentię, alia sagacitatis, licet sint in eodem: nam eundem dicimus prudentem, quia quærit, inuenit & percipit ea quæ sunt agenda pro aliquo fine bono consequendo. Idem etiam dicitur sagax, quia percipit omnia quæ præcepit prudens, & diiudicat illa se rectè habere. Idem quoque dicitur habere sententiam, vt diiudicat iussa à prudentia considerando personas, & conditiones, & voluntates, occasiones, & tempora, ea quæ indigent correctione & venia ob aliquem particularem casum, qui in vniuersali à prudente legumlatore comprehendi non potuit, & fieret error si seruaretur in eo præceptum prudentis: Itaque sententiam habens cùm sit æquus & bonus vir, iudicio suo quod est sententia diiudicat illud, & æquitate, & bonitate emendat. Is etiam dicitur habere intellectum, idest mentem actiuam principiorum, quæ sunt principia rerum agendarum, & experientia comparantur, quæ principia vt habet dicitur habere

intellect

intellectum. Vnus ergo & idem est homo habens omnes istos habitus qui sunt in intellectu actiuo tanquam in subiecto, & omnes ij habitus sunt etiam extremarum id est singularium rerum. Dicit postea Philosophus quòd,

{ET intellectus extremorum est ad partem vtranq;.} Acci 107
pere videtur nomen commune, scilicet intellectum actiuum, & speculatiuum. Nam sicut sunt duplices res, scilicet speculabiles & agibiles, ita etiam duplicia sunt principia, & duplex intellectus, id est habitus principiorum, quorum alter est speculatiuorum, alter verò principiorum actiuorum: licet propriè intellectus, qui est habitus principiorũ, in speculatiuis dicatur, vt suprà declarauit Philosophus, & vterq; est extremorum, sed diuerso modo, quia extrema sunt diuersa, & alia vniuersalia, alia singularia. quare siue incipiatur ab vniuersalibus, quæ sunt prima ex parte naturæ: siue à singularibus, quæ sunt prima ex parte nostra, semper extremorum est intellectus, dicuntur autem principia esse extrema, quia sunt prima. at in speculatiuis sunt vniuersalia, in actiuis sunt singularia. Quare hinc vel inde capias, semper extremorum est intellectus, id est habitus principiorum qui dicitur intellectus. at speculatiuus est extremorum vniuersalium: actiuus singularium. Singularia enim sunt principia in rebus agendis, quorum oportet habere sensum: hic autem est intellectus, non quòd sensus sit vis vel intellectiua vel rationalis: sed appellatur intellectus hic à Philosopho ipsa vis cogitatiua, vel quia immediatè subministrat intellectui, vel quia ista vis cogitatiua adeò eminet inter omnes vires sensitiuas internas vel externas, vt respectu illarum videatur esse quasi vt quidam intellectus, non quòd sit secundum essentiam, sed respectiuè, vt dicimus. De hac vi sensitiua loquutus est etiam suprà Philosophus in vltimo capitulo secundi tractatus, cùm inquit ꝙ talis est is sensus, quo sentimus vltimum in mathematicis esse triangulum, & talis immediatè subministrat intellectui. Hanc quoq; in tertio de Anima, si bene memini, appellat intellectum passiuum.

{AD partẽ vtranq;.} id est siue procedatur ab vniuersalibus 108
ad singularia ex parte & ordine naturæ: siue ab singularibus ad vniuersalia ex parte nostra. Primorũ, id est principiorũ intellectus est. Et non ratio, id est nõ demonstratio: si enim principiorũ esset demõstratio, tũc esset eorũ sciẽtia propriè dicta: at prin

at principiorũ vt principia sunt nõ est sciẽtia, sed intellectus.

109 {IS quidem ad demonstrationes attinet.} id est speculatiuus est primorum immobilium, id est principiorum quæ sunt immobilia & necessaria, & non possunt aliter se habere.

110 {IS autem qui in agendis rebus,} id est actiuus est. Extremi, id est primi ex parte nostra, & cõtingentis, id est eius quod potest aliter se habere. Atque alterius propositionis, id est singularis propositionis. Nam per intellectum speculatiuum fit processus in quo sumuntur omnes propositiones vniuersales & principia vniuersalia, quæ sumuntur in demonstrationibus & illæ constant semper ex iis quæ vniuersaliter cõpetunt rebus, & ea ratione qua ipsa sunt, vt declarat Philosophus in libro Posteriorum. At per intellectum actiuum fit processus in quo sumitur principium singulare: & si sumatur per similitudinem, vt ratiocinatio quædã, oportet vt altera propositio fit singularis, quia principium in rebus agendis est singulare.

111 {HAEC enim principia sunt eius.} Hoc duobus modis intelligi põt, vel quia ex singularibus fit manifestũ vniuersale, vel quia singulares propositiones sunt causa agendi cùm sint propinquæ, iisq́ue agũtur quæ sunt singularia, vel eius gratia

112 cuius, id est finis. {HIC autẽ est intellectus.} id est hæc potentia sensitiua dicitur intellectus hic, nõ ꝙ sit secundũ essentiam suam (est enim irrationalis) sed quia talis potentia sensitiua, quæ in nobis cogitatiua appellari solet, ita alios sensus excedit vt respectu illorum videatur esse intellectus quidam: vel quia immediatè subministrat intellectui, vt diximus: tamen alio modo intellectui actiuo, alio modo speculatiuo. Verùm quonam pacto ex singularibus emergat vniuersale, & singularia sunt principia rerum agendarum, exemplo declarari potest: Vt si quis discurrendo dicat ꝙ Philippus rex Macedonum est inimicus Atheniensium, quia Philippus occupauit Piræeum, deleuit longa mœnia, & fecit hoc vel illud. Ex quibus singularibus multis oritur vniuersale, & fieri ratiocinatio potest: quicunq; facit hoc vel illud contra Athenienses, est eorum hostis: at Philippus est huiusmodi: ergo est eorum hostis.

113 {QVAPROPTER & naturalia hæc esse videntur.} Ex supradictis tria correlaria videtur inferre Philoso. Primum est ꝙ ista, id est habitus isti, vel dispositiones videntur esse naturales, quia non comparantur doctrina vt sapientia quæ non ita

vide

videtur esse naturalis, sed illæ potius naturales esse videntur, & hoc videtur oriri ex eo quia diximus ea versari circa singularia quorum est sensus: ꝙ autem naturales videantur, probat per quoddam signũ. Nã dicimus hanc ætatem habere prudentiam, hanc sagacitatem vel intellectum. Vnde isti habitus videntur naturã sequi cùm à natura ætates proueniant. Notandum ꝙ omnes isti habitus videntur esse naturales, tamen non insunt nobis natura neq; præter naturam, sed sumus nos ad illos suscipiendos, & acquirendos apti à natura: acquirũtur tamen vt diximus. Verùm cùm videamus quosdã secundum cõplexionem & bonã temperiem instrumentorũ aptos natura ad sagacitatẽ & prudentiam consequendam: hinc est ꝙ dicimus has virtutes esse naturales. Nam si cum tempore accesserit experientia rerum agendarum cum rectitudine, videntur euadere tales: at ipsa sapientia ex doctrina plurimum habet argumenti, vnde videmus interdum homines parum sagaces in rebus agendis esse sapientes, & summa scientia præditos.

{QVocirca principium & finis} Infert aliud correlarium Philosophus, scilicet quòd intellectus est principium & finis, 114
& hæc sententia vtriq; intellectui accommodari posse videtur. Primò de speculatiuo, quia ex his, id est ex principiis, & de iis, scilicet conclusionibus, efficiũtur demõstrationes, cum ex primis procedimus ad probandas conclusiones: & sic erit principium, & finis, si resoluamus conclusiones in principia sua, vltimò inuenientur vt finis. vel est finis cum incipiendo à magis notis venamur ipsa principia magis nota natura. Eodem modo de actiuo intellectu dicetur principium, cùm fit processus à singularibus quæ sunt principia rerum agendarum, vt anteà vidimus: & finis quia sunt principia eius cuius gratia agitur, vt paulò anteà dixit. Verũ Philosophus in lib. Posteriorum, cũ loquitur de intellectu qui est habitus principiorum, Principium quidem est, inquit, ipsius principij. Hoc forsitan intellectui actiuo respectu rerũ actiuarum quoquomodo accommodari potest. Verùm de actiuo dicere possumus & est principium, quia ex iis, scilicet singularibus tanquam ex principiis fiunt demõstrationes, id est ratiocinationes largo modo, & similitudine quadam sumptæ vt sint de actiuis ratiocinationes. sæpe enim hanc similitudinem à speculatiuis sumpsit Philosophus, & actiuis accommodauit, & conclusio

hoc pacto erit singularis, singulare enim agitur à nobis.

115 {QVARE non minus.} Tertium correlarium affert Philosophus, quia dixit quòd prudentia est circa singularia, propterea dicit quòd non minus est adhærendum sententiis expertorum hominum qui dicuntur prudentes, quàm demonstrationibus: quia tales homines sunt longa experientia quasi oculum quendam consecuti, quo facilè prospicere possunt principia rerum agendarum. Dicit autem eos adeptos esse oculum vel visum, quia inter omnes sensus externos certissimus est sensus visus: sic similitudine quadam intellectus, qui acquiritur à prudentibus, est quasi oculus, quo ita intuentur principia rerum agendarum, vt non facilè decipi posſint.

116 {IAM diximus.} Vtitur peroratione dictorum breuissimè repetendo differentiam sapientiæ atque prudentiæ de qua longè antea dicere incœpit, ostendendo quòd circa diuersa obiecta versantur, id est sapientia circa ea quæ non possunt aliter se habere: prudentia circa ea quæ possunt aliter se habere. Item quòd alia est alterius potentiæ virtus quàm alia. Nam sapientia est intellectus speculatiui, prudentia actiui, & qualem locum habet sapientia in speculatiuis, talem videtur habere prudentia in actiuis, & de iis præcipuè diligentem inuestigationem fecit facietque Philosophus, quia vt patebit in decimum, in operatione secundũ prudentiam videtur collocare felicitatem actiuam, in operatione verò secundum sapientiam videtur ponere felicitatem speculatiuam. Dubitatur circa prædicta de istis tribus virtutibus mentis actiuæ, siue aptitudinibus, scilicet bona consultatione, sagacitate & sententia, scilicet vtrum sint vt partes prudentiæ: & probatur ꝙ non sunt partes ipsius pluribus rationibus, Partes prudentiæ sunt habitus cum recta ratione agendi: sed bona consultatio, sagacitas, & sententia non sunt habitus agendi cum recta ratione: ergo non sunt partes prudentiæ. Item omnis pars est quodammodo prior suo toto: sed istæ virtutes non sunt priores ipsa prudentia: ergo non sunt eius partes. Item si bona consultatio, sagacitas, & sententia essent partes prudentiæ, aut essent partes subiectiuæ, aut essentiales, aut integrales: sed nullo istorum modorum sunt partes: ergo nullo pacto sunt partes. nam si essent partes subiectiuæ, tunc prudentia prædicaretur de eis tanquam aliquod genus de suis speciebus. sed Philoso. dicit ꝙ nullus

nullus istorum habituum est prudentia. Præterea si essent partes essentiales, tunc prudentia constitueretur ex illis tanquam quoddam compositum ex materia & forma, quod est absurdum. Nec etiam componitur ex illis tanquam quoddam totum integrale, cum sint rectitudines quædam, & tunc esset rectitudo rectitudinis, & sic iterum atque iterum procederetur in infinitum. Patet ergo ex dictis quòd non sunt partes prudentiæ, & probatur etiam ex dicto Aristotelis dicentis quòd isti habitus siue aptitudines coniunctæ sunt cū prudentia: ergo differunt ratione, & definitione: ergo non erunt prudentiæ. Ad oppositum arguitur, & probatur quod istæ tres virtutes sunt partes prudentiæ: quia si non essent, tunc essent aut virtutes morum, aut intellectiuæ, præter eas quæ sunt allatæ: sed non sunt virtutes morum, quia tales sunt in appetitu, istæ verò sunt in mente & intellectu, sed nec etiam virtutes intellectiuæ, cùm illæ non sint propriè nisi quinque, scilicet ars, prudentia, & alię quas enumerauit Philosophus. Pro solutione notandum quòd partes multifariam dicuntur. Primo modo vt pars subiectiua, & species quædam generis, vt homo respectu animalis. Secundo modo vt pars essentialis, sicut materia & forma dicitur pars compositi. Tertio modo vt pars integralis, sicut manus, caput, & huiusmodi, respectu totius hominis. Quarto modo vt habitus subiecti & prædicati, id est incomplexorū respectu cōplexi alicuius, id est propositionis, vel forsitan vt pars definitiua. Quinto modo sumitur pars vt potentia alicuius: sicut anima dicitur habere partes, id est vires atque potentias quæ appellantur partes potentiales. His præmissis secundū hos modos quinq; afferūtur cōclusiones. Prima, quòd illi tres habitus nō sunt partes subiectiuæ: quia non prædicatur prudentia de istis tanquam de suis speciebus, quòd patet ex dictis Philosophi dicentis esse diuersas à prudentia. Secunda quòd nō sunt partes essentiales vt materia, & forma, quia præcedunt totū. At isti habitus siue aptitudines non præcedūt prudentiam, sed sequuntur, vt vidimus. Tertia conclusio, quòd nō sunt partes integrales eadē ratione, quia præcederent ipsum totū, id est prudentiā, & nō præcedunt: & distinguerentur vt aliæ virtutes moris vel mentis. Quarta, quòd nō sunt partes vt habitus incomplexorū, quia præcederent etiam tales partes & nō sequerentur. Quinta conclusio, quòd istæ tres virtutes

vel aptitudines dicuntur partes prudentiæ, vt potentiales, & vt aptitudines quæ ſunt in ipſa prudentia, quibus ipſa poteſt exercere ſuas vires. Vnde ſuperius dixit Philoſophus, Omnes enim hæ potentiæ extremarum ſunt, & ſingularum rerum. Probatur etiã, quia ſicut in aliis virtutibus fit vt ſit primò vna virtus habitus ſimplex: habet autem multas aptitudines, & potentias quibus exercere poteſt varias operationes: ſic erit de prudentia. Nam fortitudo producit operationem in aggrediendo pericula. Producit aliam in ſuſtinendo aduerſa. quæ operationes variæ ſunt, & per varias potentias & aptitudines videntur produci. Eodem modo alia eſt liberalitatis operatio in dando vbi oportet: alia in non accipiendo vnde non oportet. Et iſtæ variæ operationes per varias vires, & aptitudines quibus vtitur liberalitas, fieri videntur. Sic dicemus de prudentia, quæ eſt virtus tres iſtas aptitudines habens ad ſuas operationes exercendas: habet enim bonam conſultationem quæ fit à prudente: præterea prudens quærit quomodo poſsit adipiſci aliquem bonum finem: poſtea inuenit media, & tandem præcepit, vt illa fiant quæ ſunt inuenta, ſed hæc diiudicantur poſtea non per conſultationem, ſed per ſagacitatem quæ ineſt prudentiæ, vt quædam proprietas, & vt riſibilitas homini. Per ſententiam verò diiudicat ea quæ ſuſcipiunt variationem, & quæ indigent emendatione: ex eo quòd in vniuerſali comprehendi non potuerunt omnes caſus, Itaque prudens vir ſententia, & iuſtitia diiudicat talia, & vt vir æquus & bonus corrigit vt oportet. Et ſic patet quòd iſti tres, ſiue habitus, ſiue aptitudines quædam ſunt partes potẽtiales, & vt potentia quædam ipſius prudentiæ quibus exercere cõmodè poteſt diuerſas operationes & officia. Hac diſtinctione præmiſſa, reſpondere poſſumus argumentis, & rationibus oppoſitis. Ad primum, cũ dicitur in minori quòd iſti nõ ſunt habitus ſiue aptitudines agendi cum ratione: negatur hoc, cùm ſint in intellectu actiuo, & ſint principia agendi. Ad ſecundum, cùm dicitur quòd partes ſunt priores toto, hoc non eſt verum de partibus quinto modo dictis, ſcilicet potentiis, cum videantur eſſe accidentia quæ ſequuntur ipſum ſubiectum, vt aptitudines quædam, & prius eſt ſubiectum ſecundum aliquam prioritatem, poſtea ſunt illa quæ ſequuntur illud. Ad tertium, cùm dicitur quòd ſi eſſent partes, aut eſſent ſubiectiuæ, aut eſſentiales, aut

integra

integrales, & quòd nullo istorum modorum sunt: ergo non sunt. Dicendum quòd non est sufficiens diuisio, quia sunt alio modo partes præter istas scilicet partes, vt potentiæ, quomodo sunt isti habitus siue aptitudines respectu ipsius prudentiæ.

De vtilitate sapientiæ atque prudentiæ.

CAPVT XII

DVbitauerit autem quispiam ad quidnam habitus hi sint utiles. Nam sapientia quidem nihil eorum contemplatur, ex quibus fuerit homo felix, nullius enim est generationis. prudentia autem hoc quidem habet. Sed cuiusnam gratia opus est ipsa? si prudentia quidem est ea quæ circa iusta & honesta, bonaq; hominis uersatur, hæc autem sunt ea quæ uiri boni est agere, atque ipsa sciendo non magis ad agendum nos sumus idonei, siquidem uirtutes sunt habitus, quemadmodum nec ea sana, quæ non efficiunt bonam corporis habitudinem, sed ab ipsa proueniunt: non enim magis apti sumus ad hæc agenda, medendi artem, aut exercendorum corporum facultatem habendo. Quòd si non horum gratia sit ponendus prudens, sed ut studiosi homines fiant: ijs non fuerit utilis sanè qui iam sunt studiosi. At nec etiam ijs qui studiosi non sunt. nihil enim refert siue ipsi habeant, siue alijs habentibus pareant. Atque hoc satis est nobis, quemadmodum & in sanitate. Nam & si ualere uolumus, medicinam tamen non discimus. Insuper absurdum sanè uidebitur si prudentia, quæ quidem est inferior sapientia, sit magis domina quàm ipsa, magisque princeps. nam ea quæ agit, dominatur in singulis atque iubet. De his igitur est dicendum, nunc enim de ipsis dubitauimus tantum. Primùm itaque dicimus has expetendas necessariò per seipsas esse, quippe cùm sint partium utrarunque uirtutes, etiam si

117 (margin, beside "DVbitauerit autem quispiam")
118 (margin, beside "Sed cuiusnam gratia opus")
119 (margin, beside "Quòd si non horum gratia")
120 (margin, beside "Insuper absurdum")
121 (margin, beside "De his igitur")

122 neutra ipsarum quicquam efficiat. Deinde & faciunt qui-
123 dem. At non ut medicina sanitatem, sed ut sanitas, sic sapien
124 tia felicitatem: nam cùm sit pars totius uirtutis, felicem efficit, ex eo quia habetur ac operatur. Præterea opus ipsum & per prudentiam, & per uirtutem moris efficitur. Etenim uirtus quidem propositũ ipsum efficit rectum:
125 prudentia autem ea, quæ in illud perducunt. Quare autem partis animæ quæ quidem est principium uegetandi, nulla est talis, uirtus: quippe cùm in ipsa sit agere aut non agere
126 situm. De eo uerò quod dictum est non esse magis aptos ob prudentiam homines ad honesta iustáque agenda, paulò altius incipiendum est, hoc principio sumpto. Nam ut &
127 iusta agentes, quosdam nondum iustos esse dicimus, ut eos qui faciunt ea quæ legibus sunt instituta inuiti, uel ob ignorationem, uel ob aliquid aliud, & non ob ipsa: & si agunt ea quæ oportet, & quod uirum oportet agere studiosum,
128 sic (ut uidetur) agere singula unumquenque oportet modo quodam affectum, ut sit homo bonus, ob electionem, inquam, & ipsorum gratia quæ aguntur. Electionem igitur rectam efficit uirtus. Sed ea quæ illius gratia sunt agenda, non sunt ipsius uirtutis, sed ad aliam potentiam spectant. Dicendum autem de ipsis dilucidius est. Est igi-
δεινότητα. tur quædam potentia, quam *habilitatem uocant. Hæc talis est, ut ea poßit agere atque attingere quæ ad suppositam intentionem conducunt. Si igitur propositum sit honestum, laudabilis est: sin improbum, uersutia est. Quapropter & ipsos prudentes habiles, & uersutos dicimus esse. Ipsa uerò prudentia non est quidem hæc dicta potentia. non tamen est sine ipsa. Habitus autem ipse huic oculo imprimitur animæ. Neque absque uirtute, sicut diximus,
129 atque constat. ratiocinationes enim agendarum rerum prin

cipium

cipium habent, cùm talis sit ipse finis, & ipsum optimum, quicquid tandem sit illud. Sit autem (uerbi gratia) quid 139 *uis. hoc autem non nisi bono uiro uidetur. prauitas enim peruertit, facitq; ut circa principia rerum agendarum homo fallatur. Quare patet prudentem neminem esse posse, nisi sit bonus.*

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quispiam.} Hic est quartus & 117 vltimus tractatus huius sexti libri, in quo Philosophus postquam antea declarauit quinque habitus, & virtutes intellectiuas, scilicet scientiam, artem, prudentiam, intellectum, sapientiam. Et item tres habitus siue aptitudines connexas cum ipsa prudentia, quæ dicuntur partes potentiales eiusdem. Nunc affert quasdam dubitationes circa prudentiam, & sapientiam, & eas soluit considerando nonnulla necessaria, vt patebit. Diuiditur autẽ hic tractatus in duo capitula. In primo mouet dubitationes, & soluit, & ostendit esse connexionem quandam inter prudentiam, & morales virtutes. In secundo declarat istam connexionem qua simul vniuntur. Primum capitulum diuiditur duas in partes quæ patebunt. In prima igitur parte Philosophus proponit suam intentionem, scilicet ꝙ dubitandum est quidnam prosint, & vtiles sint sapiẽtia & prudentia in vita humana. Deinde auget istam dubitationem, & primò ostendit quòd sapientia non videtur conferre ad acquirendam felicitatem humanam, cùm non consideret de iis quæ sunt in nostra potestate quæ efficiunt felicitatem, & quorum est generatio, id est actio vel aptitudo vt fieri vel non fieri possint, & quæ posint aliter se habere: sed de æternis, & de necessariis quæ non possunt aliter se habere. Nam ille habitus non videtur conferre ad humanam felicitatem qui versatur circa ea quorum non est generatio, id est actio, vel circa contingentia vt posint agi à nobis, & aliter se habere: sed est de necessariis, & æternis, & sapientia est huiusmodi &c.

{PRVDENTIA autem habet quidem.} Affert secundam 118 dubitationem Philosophus, quòd prudentia non videtur conferre vitæ humanæ hoc pacto: Ille habitus sine quo homo

potest exercere bonas & honestas operationes, non videtur conferre vitæ humanæ: at prudentia est huiusmodi: ergo prudentia non videtur conferre vitæ humanæ. Ratio patet, & probatur à Philosopho exemplo medicinæ atque gymnasticę. Nam sicut fit de sanis, scilicet operationibus quæ profluunt à sanitate: sic fieri videtur de operationibus iustis, & honestis, quæ proueniunt à bono viro. Sed cõstat quòd sine cognitione medicinæ possunt à corpore sano profluere sanæ operationes: ergo sic erit de prudentia, quòd sine ipsa poterunt ab homine prodire honestæ operationes. Nam sicut ex sanitate de se videntur prodire posse sanæ operationes sine cognitione medicinæ: sic ex virtutibus, studiosæ & bonæ operationes sine lumine & adiumento prudentiæ. Quare superflua videtur esse prudentia. Notandum quòd sanum multifariam sumi solet: aut pro causa effectiua sanitatis, vt potio vel herba, & similia: aut sumitur pro susceptiuo sanitatis, vt corpus dicitur sanum in quo est sanitas: aut sumitur pro operatione sana, vt est bona digestio, bona ambulatio, & huiusmodi. Philosophus autem accipit hic sanum non id quod efficit sanitatem, sed operationem sanam, quæ prouenit à sanitate & bona habitudine corporis. & ideo dicit quòd prudentia, etsi habet hoc ipsum, scilicet vt versetur & consideret ea quæ sunt generationis, & possint agi & aliter se habere, & quæ conferre videntur ad vitam humanam: tamen quid est opus prudentia? cùm bonus vir hæc agere posit ex sese sine vllo adiumento prudentiæ: cùm sint operationes virtutum, & bonus vir habeat virtutes in se. Non enim ad agendum ex eo magis apti videmur, quia cognoscimus ea quæ sunt honesta, si habeamus virtutes quæ sunt animi sanitates: quemadmodum non sumus magis apti ad producendas operationes sanas, habentes sanitatem & bonam habitudinem corporis. Non, inquam, sumus magis apti ex eo quod sana percipiamus, sana inquam, quæ non sunt effectiua sanitatis, nec bonæ habitudinis corporis, sed sanas operationes prouenientes à sanitate, à bona corporis habitudine. Quare si ob cognitionem sanarum operationum non euadimus aptiores ad exercenda opera sanitatis, & prudentia ita se habeat in operationibus honestis exercendis, quòd non euadimus aptiores cognitione illa, quid est opus ipsa prudentia? vel quid confert ad vitam huma

humanam? nam virtus videtur esse animi sanitas, sicut bona corporis habitudo sanitas corporis: verum sicut sani homines corpore vidétur producere posse operationes sanas sine scientia medicinæ, aut gymnastica facultate, sic sani virtutibus animi sine prudentiæ lumine videntur producere posse iustas atque honestas operationes. Quòd si hoc ita se habebit, superflua & inutilis videbitur ipsa prudétia. meritò ergo dubitatur.

{QVOD si non istorum gratia.} Quia visus est suprà Philosophus dicere prudentiam esse inutilem studiosis, & iam 119
virtutem habentibus, posset aliquis dicere, quòd si prudentia non confert ad operationes exercendas acquisita virtute: confert tamen ad hoc vt ij qui non habent virtutes studiosi efficiantur, & eas consequantur. Ideo Philosophus dicit quòd nec habentibus, nec non habentibus virtutem, confert prudentia. Primò habentibus non est vtilis, vt antea patuit: non habentes quoque ea minimè indigere videntur, cùm sufficiat vt discant ab ijs, & pareant illis qui eas habeant. Nam sicut non est opus vt medicinæ scientia sit in eo qui vult habere valetudinem, sufficit enim vt sit in alio, nam per accidens medicus seipsum curat: eodem pacto poterit aliquis euadere sanus animo consequendo virtutes sine vlla prudentia si pareret alijs studiosis. Est autem prudentia virtus perceptiua: morales virtutes non sunt perceptiuæ, & sicut sanitas sine cognitione medicinæ videtur producere sanas operationes: ita virtutes morales sua opera sine lumine prudentiæ, quòd si hoc sit, superflua erit prudentia studiosis: præterea superflua erit etiam ijs qui virtutes consequi volunt, cùm sufficiat eis sequi præcepta eorum qui eas habent, & non quærere vlteriorem cognitionem: quòd si ita sit vt tam studiosis quàm non studiosis superflua sit prudentia, inutilis esse videtur in vita humana. Meritò igitur dubitamus. Non istorum gratia, scilicet vt prodeant ab eo tales operationes: siue habeant, scilicet virtutes: siue habentibus, scilicet virtutes. de moralibus loqui videtur.

{INSVPER absurdum sane,} Affert Philosophus aliam 120
dubitationem de nobilitate sapientiæ atque prudentiæ. Nam antea loquendo de sapientia & prudentia, sapientiam præstare excellentia voluit, & nobiliorem esse prudentia, præsertim ob subiecti nobilitatem circa quod versatur sapientia. Postea verò dixit inter cæteras facultates prudentiam ciui-

lem obtinere locum præsidentis & architecturæ, & item in principio libri Ethicorum, dixit quòd ciuilis facultas præcipit quas scientias in ciuitatibus esse velit: & sic videretur dominari sapientiæ, meritò igitur dubitatur de istis, & postea dicendum erit quomodo se habeant inter se.

121 {PRIMVM itaque dicimus has.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus postea quam adduxit rationes quæ probabant sapientiam & prudentiã esse inutilem vitę humanæ, & proposuit quæstionem vtra sit earum virtutum nobilior: nunc soluit duas primas dubitationes, tertiam verò quæstionem differet in finem sequẽtis capituli, vt ibi patebit. Hac autem in parte Philosophus duobus modis soluit illas dubitationes. Primo modo dicere videtur, si concedatur ꝙ sapientia non consideret aliquid eorum quæ conferunt ad vitam humanam, & quòd sine prudentia possint agi operationes secundum virtutem, scilicet moralem, à bono viro, quod tamẽ non est verum: sed si concedatur, nihilominus dicimus has esse per se expetendas, quod potest probari hoc pacto: Illi habitus qui sunt perfectiones animæ nostræ, sunt per se expetendi: at sapientia & prudẽtia sunt perfectiones duarum partium, id est potentiarum nobilissimarum animæ, scilicet actiuæ mentis & speculatiuæ: ergo sapientia & prudentia sunt per se expetendæ etiam si nullæ ab ijs prodirent operationes, vt obijcitur.

122 {DEINDE faciunt.} Soluit secundo modo concedendo maiorem, negando minorem, scilicet quòd prudentia & sapientia non agunr quicquam ad felicitatem consequendam: & dicit quòd operantur, imò efficiunt felicitatem, & non vt medicina efficit sanitatem, sed vt sanitas quæ est bona corporis habitudo efficit sanas operationes cùm sit in corpore sano, & non vt externum quoddam veluti medicina, sic ille habitus acquisitus. Itaque operatur sapientia, vel homo per sapientiam: & est habitus nobilissimus speculatiuus secundum quem operatio summa dicitur esse felicitas. Prudentia quoque est nobilissimus habitus actiuus secundum quem operatio dicitur etiam felicitas actiua, & in agente sunt isti habitus. Itaque non agunt vt medicina, quod vt externum respectu ægroti efficit sanitatem, sed vt sanitas suas operationes. Quare cùm superius dicebatur, nos possumus sine medicina producere sanas operationes cùm simus corpore sani, dico quòd

quòd non valet de prudentia quòd posſimus producere opera ſecundum virtutẽ ſine prudentia,quia prudẽtia nõ ſe habet reſpectu animi,ſicut medicina reſpectu corporis , ſed ſicut ſanitas,& quemadmodum ſine ſanitate nõ poſſemus producere opera ſana:ſic ſine prudentia non poſſumus producere operationes ſecundum virtutem.cùm illa ſit recta ratio virtutũ moralium,& omnino cũ illis connexa,vt patebit infra. Sapientia igitur operatur aliquid , imò efficit:ſicut ſanitas operationes ſanas in corpore , ſic illa operationem ſuam internam in animo quæ dicitur eſſe felicitas. Prudentia quoque actiuã efficit felicitatem,& operatur:vt magis etiã infrà patebit. Dicit autẽ Philoſophus de ſapientia. { CVM ſit pars totius virtutis. } 123
Vidimus enim quod virtus ſi ſumatur tota,& diuidatur in partes, extemplo diuidetur in virtutem moris,& mẽtis : ſapientia igitur cum ſit pars totius virtutis , quia eſt mentis perficit habentem.& felicem reddit, & ſecũdũ eam erit ſpeculatiua felicitas, at vero ſecundum virtutem moris coniunctam cum ipſa prudentia,eſt actiua felicitas.quòd autem ſit cum ea annexa,& 124
quomodo , patebit inferius. {PRAETEREA opus ipſum.}
Soluit Philoſophus dubitationem etiam ex parte tantum prudentiæ probando hoc pacto , & oſtendendo eam eſſe vtilem ad vitam humanam finemq; vltimum cõſequendum.Illa virtus quæ neceſſariò concurrit ad omnia opera ſecundum virtutem moralem, ita vt virtus moralis ſine ea operari non poſsit. neceſſariò requiritur,& eſt vtilis ad vitam humanã , & felicitatem conſequendam:at prudẽtia eſt huiuſmodi:ergo neceſſariò requiritur,& eſt vtilis ad felicitatem cõſequendam in vita humana. Patet ratio,& minor probatur à Philoſopho. Nam ad hoc vt operatio agatur ſecundùm virtutem,opus eſt vt intentio ſit recta, deinde vt dirigatur operatio. At primum eſt virtus moralis,ſecundum prudentiæ : ergo ſine prudentia non poteſt virtus moralis operari. Nam appetitus informatus morali virtute,etſi non percipiat.rectè tamen expetit finem,& appetit ferri ad illum,ſed indiget lumine prudẽtię,quę eſt virtus perceptiua,vt oſtendat ſibi viam.Itaque ea eſt quę dirigit & inuenit omnia bona media quæ ad illum finem perducant rectè expetitum à virtute morali : quibus medijs inuentis deinde præcipit & iubet vt ea agantur. Ex quo patet quòd prudentia magnopere confert ad felicitatẽ,& ad operationem ſecundum virtu

virtutem moralem requiritur necessario vt sit coniuncta.

125 {QVARTAE autem partis animæ.} Quia superius dixit Philosophus illum habitum esse per se expetendum, qui est perfectio alicuius partis animæ, vel ostendit sapientiam atque prudentiam perfectiones esse mentis, ne quis crederet quamlibet potentiam animæ habere huiusmodi virtutes quæ sint earum perfectiones, excludit hunc errorem, & dicit quòd quartæ particulæ animæ, id est potentiæ vegetatiuæ nulla prorsus est huiusmodi virtus & perfectio conferens ad felicitatem: quare in vltimo primo primi libri cùm vellet diuidere virtutes secundum potentias animæ, eam quoque posthabuit, nam illa potentia secundum quam non possumus nostro arbitratu, & sponte agere vel non agere, nullam videtur habere virtutem vel intellectum vel moralem: at vegetatiua est huiusmodi, ergo nullam habet talem virtutem. Patet ratio, quia non possumus non ea operari, præsertim sua principali operatione, id est nutritiua: semper enim nutrit dum viuit animal, & eius cessatio mors est, vt inquit Philosoph. Quarta autem particula, id est quarta potentia dici potest, quia in homine est humana anima, quæ habet potentiam intelligendi, secundum locum mouendi, sentiendi, vegetandi: huius potentiæ vegetatiuæ est nutrire, augere, & generare sibi simile in specie, vt alibi ostenditur à Philosopho.

126 {DE eo vero.} Hac in parte Philosophus declarat quòd Prudentia est connexa cum omnibus virtutibus moris, & hoc pertinet ad dubitationem & obiectioné super allatam soluendam cum dicebatur quòd ad sanitatem non est opus discere medicinam: sic non est opus prudentia ad exercédas operationes secundum virtutem. Contra hoc igitur arguit Philosophus, ostendendo quòd prudentia non potest esse sine virtutibus morũ: sed est omnino cõiuncta cum illis, hoc pacto: Recta electio alicuius rei non potest esse sine virtute morali: sed prudentia non potest esse sine electione recta: ergo prudentia non potest esse sine virtute morali. Maiorem probat Philosophus. quòd quemadmodum iustę operationes interdum fiunt à quibusdam qui non sunt iusti, vt in quinto patuit: quia ab inuitis fiunt, vel ignoratione, sic fit vt etiam aliæ operationes studiosæ produci posſint à viro non studioso, eo modo quo diximus. Sed ad hoc, vt aliquis dicatur iustus, & habens habitum

virtu

virtutis, requiritur non solum vt agat iusta atque honesta, sed agat cum electione recta. Et sic patet, quòd electio recta semper est cũ virtute, & ideo virtus est habitus electiuus,&c. Minorem quoque probare possumus ex dictis Philosophi, scilicet quòd prudentia non est sine electione recta, quia electionem rectam facit virtus moralis: sed ea inuenire quorum gratia fit electio non est virtutis moralis, sed prudentiæ, quæ & inuenit & præcipit quæ sunt agenda. Quare hoc pacto soluitur id quod superius obiectum est de prudentia, quòd videbatur esse superflua, quia iusta & honesta, & omnino actus virtutis poterant homines producere sine prudentia, nec magis ob eam erant apti ad operandum sicut non sunt magis apti ad opera sana producenda ob cognitionem medicinæ. Soluit, inquam, Philosophus altius repetens, ac dicens quòd ad operationes quæ sint secundum virtutem ab viro studioso factæ per se, & non per accidens, requiritur electio bona quàm rectam facit moralis virtus, & vt illius gratia agantur: sed prudẽtia est illa quæ necessario requiritur, vt perspiciat quæ sunt illius gratia: ex quo cum electione & virtute morali sit coniuncta, oportet & requiritur necessario. Addit vlterius Philosophus ad hoc declarandum, quòd est in animo quædam vis & potentia, quam dicere solent aptitudinem quandam perspiciendi ex ipsa natura, cuius absentia videtur esse stultitia: hæc cùm sit naturalis, apta est ad agendum & attingendum ea quæ perducunt ad propositum & intentum finem ab appetitu, siue studioso, siue vitioso. Possumus enim ea vti & abuti. quare bifariam esse potest: quædam laudabilis, si intentio sit bona: quædam econtra, si intentio sit mala. Verùm cùm sit potentia apta ad suscipiendum & bonũ & malum habitum: si suscipiet bonum, habebit prudentiam: si malum, habebit malitiam, quæ est eius malus habitus, & quasi quædam peruersa prudentia, licet nullo modo prudentia appellanda sit, sed malitia quædam & astutia. Non vult autem Philosophus quòd vna & eadem potentia de se sit bona & mala, sed possit suscipere habitum bonum ipsam prudentiam, & tunc est laudabilis: vel habitum malum ipsam malitiam vel astutiam, & tunc est vituperabilis. & dicit Philosophus quòd homines solent appellare prudentes astutos, quia sunt apti ad perspiciendum, sed propriè, quia confundũt. Nam astutus & malitiosus præ-

suppo

ſupponit finem prauum intentum ab appetitu: prudens verò præſupponit bonum finem, & inuenit bona media quæ ducunt ad illũ: quare impropriè tales dicuntur prudentes. Nam prudentia eſt habitus laudabilis, aſtutia verò & malitia eſt vituperanda, & addit quòd prudentia non eſt talis vis, nam eam præſupponit ſicut habitus potentiam ſine qua eſſe non poteſt cùm ſit eius perfectio: ſed illi potentiæ perceptiuæ quæ eſt tanquam oculus quidam, imprimitur ipſe habitus, & ipſa virtus prudentiæ. Ex iis patet quòd prudentia non eſt ſine electione: electio non eſt ſine virtute morali: ergo prudentia non erit ſine virtute morali. Dirigit enim prudentia hanc vim ad ea omnia inuenienda bona quæ ducunt ad bonum finem. Ratiocinationes enim, id eſt diſcurſiones, quibus procedit prudentia ad inuenienda media in rebus agendis habent principium: ſcilicet finem ſibi propoſitum & intentum ab appetitu: & talis eſt bonus finis, & talis bono viro apparet. Eſt enim natura virtutis, vt feratur ad bonum finem: vitij verò ad prauum. Corrumpit enim iudicium ipſa prauitas, cauſaq; eſſe videtur vt fiat error circa principia rerum agendarum, id eſt circa fines. Vnde antea in capitulo prudentiæ, Nam principium, inquit, rerum agendarum: id eſt vt patet, gratia cuius ſunt ipſæ, id eſt finis: ei verò qui corruptus eſt ob voluptatem aut dolorem, continuò non videbitur principium ipſum nec huius gratia, &c. Et hæc ei correſpondet: atq; hoc non niſi bono viro videtur atq; apparet. Prauitas enim peruertit &c. Concludit ex iis omnibus quòd prudentia non poteſt eſſe ſine virtute morali, & quòd eſt neceſſaria ad virtutes moris, & honeſtas operationes exercendas ſecundum virtutem, & quòd operatur ad felicitatem humanam. In ſequenti vero capitulo oſtendet etiam quòd virtus moralis non poteſt eſſe ſine prudentia.

127 {NON ob ipſa.} Id eſt non gratia ipſorum honeſtorum, quia ſi feciſſent ob ipſa, eſſent forſitan dicendi ſtudioſi.

128 {IPSORVM gratia.} Veluti vt agat non timore, aut alia cauſa, ſed ipſarumgratia, veluti propter iuſta eſſe, vt ita loquar: & agat honeſta propter honeſtatem, & honeſtatis gratia. Sed percipere, ſcilicet media quibus aſſequamur finem bonum non eſt virtus moralis, ſed alterius potentiæ, vt declarat. Malitioſos, impropriè dicimus. {Huic oculo.} id eſt tali potentiæ perſpiciendi. {Imprimitur.} tanquam forma quædam perfectiua

perfectiua ipse prudentiæ habitus.

{NEC absq; virtute.}Scilicet morali. Concurrit enim appetitus rectus,& conuenit cum ipsa prudentia. Ratiocinationes, scilicet quibus procedit prudentia ad inuenienda media. Principium habent, scilicet finem ipsum intentum ab appetitu. Optimum, vel simpliciter, vel in genere, vel respectu eorum quæ aguntur ob ipsum finem. 129

{HOC sanè.}Scilicet optimum quod contigerit, ita tamen vt sit verè bonum. Circa principia rerum, id est circa fines. Ex dictis patet, quòd prudentia est vtilis & necessaria ad virtutes moris,& quòd ipsa operatur multum ad felicitatem humanam consequendam. 130

De natiua virtute: virtutum,& prudentiæ connexione. CAPVT XIII.

*Onsiderandum autem iterum est, & de uirtute. Etenim ut prudentia sese habet ad*habilitatem, quæ non est idem, sed simile: sic & propriè uirtus sese habet ad naturalem uirtutem. Omnibus enim singuli mores inesse quodammodo natura uidentur. Etenim & iusti natura, fortesq;, atque ad temperantiam nati uidemur: cæteráque continuò habemus ex ipso ortu. Sed esse tamen quærimus aliquid aliud, quod est propriè bonum, & talia nobis alio modo inesse. Pueris enim ac beluis naturales habitus insunt. at absque mente nocere uidentur. Atque ut robusto fit in corpore sine oculis se mouente (errat enim uehementer ex eo quia non habet uisum) sic & hic accidit. Si uerò mentem acceperint, in agendo differt. Atque habitus ille similis, tunc erit propriè uirtus. Quare ut in opinatiuo duæ sunt species, habilitas, atq; prudẽtia: sic & in morali sunt duæ, una naturalis uirtus, altera propriè uirtus. Atque harum ea quæ est propriè uirtus, non fit sine prudentia. Quapropter inquiunt uirtutes omnes prudentias esse. Et Socrates partim rectè quæ* 131 132 133 134 135

*δεινότητα.

rebat

rebat, partim peccabat. peccabat, quia uirtutes omnes pru=
136 dentias esse putabat. bene dicebat, quòd non esse sine pruden
tia ipsas aiebat. Hoc autem huius indicium est. Etenim nunc
omnes cùm uirtutem definiunt, dicentes ipsam habitum es=
se, & afferentes ea circa quæ uersatur: addunt, secundum re=
ctam rationem. *Videntur igitur omnes uaticinari quo=
dam modo talem habitum esse uirtutem, qui est secundum
prudentiam. Oportet autem parumper migrare. Est enim
is habitus uirtus, qui non solùm est secundum rationem
rectam, sed cum recta etiam ratione. Recta autem de tali=
bus ratio ipsa est sanè prudentia. Socrates igitur uirtutes
ipsas rationes esse arbitrabatur. Omnes enim scientias esse
dicebat. at nos cum ratione esse censemus. Patet igitur
ex dictis, fieri non posse ut sine prudentia sit homo pro=
137 priè bonus, & absq; morum uirtute prudens. Atenim &
ea ratio qua quispiam disseruerit separari uirtutes, hinc
solui potest. Non enim idem ad omnes suscipiendas aptissi=
mus est ingenio: quare aliam iam accepit, aliam nondum
138 accepit. Hoc enim in naturalibus quidem uirtutibus fieri
potest. at in iis quibus absolutè dicitur homo bonus, fieri
nequit. Etenim cum prudentia quæ est una, simul inerunt
139 uniuersæ. Constat autem & prudentia opus esse, etiam si
non esset actiua: quia partis est uirtus. & sine prudentia,
sineq; uirtute, electionem rectam non fore. altera nanque fi-
140 nem: altera ea quæ sunt ad finem agere facit. At uerò neque
sapientiæ præest, neque præstabilioris est partis. sicut neque
ars medendi præsidet sanitati. Non enim utitur ipsa, sed ui-
det ut fiat. Illius igitur gratia (non illi) iubet. Præterea simi
le est ac si quispiam facultatem ciuilem principem esse deo=
rum asserat, propterea quòd præcipit de omnibus quæ agun
tur in ciuitate.

Codex græcus hic addit ὀρθὸς δὲ λόγος ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν, id est, recta autem, ratio quæ est secundum prudentiam.

COMMENT.

CONSIDERANDVM autem.} Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm antea ostendit prudentiam esse connexam cum virtutibus moralibus: nunc vice versa declarat ipsas virtutes morales sine prudentia esse non posse, & item omnes virtutes esse simul, quia sunt vnà cum prudentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte probat quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia, & ad hoc declarandum præmittit duas sententias. Prima est talis, Sicut est in parte animæ rationali actiuæ vbi est ipsa prudentia: sic est in ea parte vbi sunt virtutes morum, sed in illa parte rationali est vis quædam naturalis, & habitus quædam perspiciendi: ita erit in ista virtus vel potentia naturalis qua anima suscipere potest virtutes morum. Diximus enim antea de prudentia quòd illa præsupponit quandam habilitatem naturalem, quæ suscipere potest bonum habitum & malum: bonum, ipsam prudentiam: malum, ipsam astutiam siue malitiam. Dico igitur quòd sicut se habet prudentia ad habilitatem illam naturalem quæ non est prudentia, sed habet similitudinem cum illa cùm possit eam suscipere in se: eodem pacto se habet virtus propriè, idest moralis ad eam virtutem quæ nõ est propriè virtus, sed est naturalis virtus, & quasi habilitas, & potentia quædam naturalis. & hoc probat ex communi hominum opinione qui putant virtutes quasdam naturales esse in appetitu sensitiuo, & in ea parte vbi morales suscipiuntur virtutes. Quidam enim fortes, quidam temperati, quidam iusti videntur esse natura, & à primis inuitamentis nostræ generationis. Post hanc sententiam declaratam ostendit Philosophus non solùm tales naturales virtutes inesse homini, sed alias etiam esse quæ propriæ dicuntur virtutes, probando hoc pacto, Proprium bonum hominis, & virtus propriè dicta non potest lædere hominem, & habentem, sed naturales lædere possunt: ergo tales virtutes non sunt bonum hominis, & virtutes propriè dictæ: quare ponere alias virtutes oportet præter naturales. Ratio patet exemplo puerorum, & bestiarum. Nam pueri habent aptitudinem ad fortitudinem, temperantiam, & huiusmodi, & denominantur tales ob illas aptitudines naturales. Verùm cùm non habeant

vsum rationis & mentis, videntur lædere posse si ipsis abutantur. Bestiæ verò nonnullæ fortes, aliæ mansuetæ, vel prudentes dici solent per quasdam similitudines: & cùm non habeant rationem & mentem, nocere interdum videntur tales virtutes. Itaque vt robustum corpus animalis bruti siue hominis, carens visu, si moueatur, offendi vehementer errareque videtur: sic naturalis virtus si sit in aliquo sine lumine rationis & virtutis propriè dictæ, occasionem præbet habenti vt vehementer lædatur. Ex quo patet quòd virtus naturalis non est propriè virtus, nec proprium hominis bonum, quare alias oportet esse virtutes, quæ sint propriæ: & cùm sint cùm recta ratione tanquam cum visu & oculo ducente, non possunt offendere neque errare. Ex iis quæ dicta sunt vlterius affert tertiam sententiam ob quam aliæ sunt allatæ, scilicet quòd virtus morum non est sine prudentia, quam probat hoc pacto. Mens & recta agendi ratio est ipsa prudentia, sed virtus moralis non est sine mente & recta ratione agendi: ergo virtus moralis non potest esse sine prudentia. Patet ratio, quia prudentia est habitus mentis consultatiuæ, & recta agendi ratio, vt antea vidimus. Virtus autem morum non est sine recta ratione: naturales enim virtutes esse possunt sine ratione recta, morales non possunt. Et sic ordine habemus has tres sententias, & conclusiones probatas. Prima, quòd sicut vis & habilitas illa naturalis perspiciendi se habet ad prudentiam, ita sunt naturales virtutes, quæ se habent ad virtutes morales. Secunda, quòd naturales virtutes non sunt proprium hominis bonum, nec sunt virtutes propriè dictæ. Tertia, qua concluditur quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia vt successiuè patet.

132 {ETENIM vt prudentia.} Quia sicut prudẽtia perficit & dirigit vim illã naturalẽ, & habilitatẽ perspiciendi: sic virtus moralis illã naturalem virtutẽ. vel perinde est ꝙ sicut prudentia non est sine virtute morali, sic moralis virtus non est sine prudẽtia quodãmodo: quia neq; natura propriè insunt, neque præter naturam ipsæ virtutes, sed sunt aliæ virtutes propriè dictæ præter istas naturales quæ acquiruntur per istas.

133 {ILLE similis.} Scilicet virtutibus naturalibus.

134 {IN opinatiuo.} Id est in mẽte consultatiua & actiua. Notandum quòd est similitudo quædã inter virtutes seu aptitudin es

dines naturales,& virtutes propriè dictas, quia sunt perfectiuæ illarum potentiarum,& ideo appellantur virtutes propriæ: nam in speculatiua parte animæ,quædam est aptitudo ad suscipiendam scientiã similis scientiæ,nõ tamen est idem. Quia talis vis sine scientia propria põt errare, & talis vis appellari potest acumen intellectus atq; ingenij. similiter in actiua ex parte animæ habilitas,& aptitudo perspiciendi similis prudentiæ,quæ tamen non est prudentia, vt ostendimus:sic est de alia parte animi,id est de appetitu,qui est sedes & domicilium virtutum moralium, vbi sunt potentiæ naturales, quibus alij ad fortitudinẽ, alij ad temperantiam,alij ad aliud ferri vidétur, & suscipere possunt habitus,& virtutes propriè dictas. Tales igitur aptitudines dicuntur in appetiuis, præsertim vbi non habent proprium nomen virtutes naturales,non quòd sint propriè virtutes,nullæ enim propriè dictæ insunt nobis natura, vt in secundo Ethicorum ostendit Philosophus: sed dicuntur quodammodo naturales, quia per tales potentias & vires sumus apti natura ad illas suscipiendas.Vnde in secundo,Nec natura,inquit,nec præter naturam in nobis virtutes efficiuntur, sed sumus quidẽ ad ipsas suscipiendas apti natura.Et item potentes quidem sumus natura,boni verò nõ efficimur, aut mali natura. Ex quibus patet,quòd virtutes illæ quas Philosophus appellat naturales,esse aptitudines & vires ad suscipiendas virtutes,nõ autem virtutes propriè dictas. Patet etiam ꝙ virtutes morales,& propriè dictæ non possunt esse sine oculo prudentiæ,sed necessario sunt cum ea coniunctæ.

{QVAPROPTER inquiunt.} Ad probandã eandẽ cõclu- 135
sionẽ ꝙ virtutes morales nõ sunt sine prudẽtia,affert antiquorũ sentẽtiam:qui dixerũt omnes virtutes esse prudẽtias,vt Socrates & Socratici omnes.Arguebant enim hoc pacto. Omnis habitus qui est recta ratio agẽdi,est prudẽtia:omnis virtus est huiusmodi:ergo omnis virtus est prudentia. Et dicit Philosophus ꝙ isti partim bene dicebãt,partim errabãt.Errabãt enim in hoc,quia dicebãt omnes virtutes esse prudentias.Differt tamẽ virtus moralis à prudẽtia.Nã virtus moralis nõ est cognitiua:prudẽtia est cognitiua.Præterea virtus moralis est in appetitu,prudẽtia in intellectu:quare non bene dicũt ꝙ virtutes morales sint prudentiæ,& errabant in hoc.In eo autẽ bene dicebant,ꝙ virtutes morales non possunt esse sine prudentia, &

nos idem aſſerimus:ex quo confirmat ſententiam ſuam ſuperius allatam. Notandum quod Plato in libris ciuilis ſcientiæ inducit Socratem diſſerentem de rebus ciuilibus, & ibi dicit virtutes eſſe rationes, non quòd omnino ſint idem, ſed quòd à recta ratione proficiſcantur,& ea indigeant: quod etiam innuit Philoſophus cùm bene ſenſiſſe Socratem inquit in eo quia aſſerebat virtutes non eſſe ſine prudentia. Quòd ſi ſanè intelligamus ſententiam Socratis, vt eſt intelligenda, videbimus illam conuenire cum ſententia Philoſophi.

136 {HOC autem huius indicium eſt.} Ad eandem ſententiam probandam accommodat Philoſophus teſtimonium eorum Philoſophorum, qui æquales temporibus ſuis definiebãt virtutem,dicentes eſſe habitum circa actus,vel affectus, vt recta præſcribit ratio: ex quo percipi poteſt quòd prudentia eſt annexa cum virtutibus moralibus.Deinde emendat Philoſophus aliquantulum iſtam ſententiam, dicendo quòd parumper digrediendum eſt ab iſtis.Nam ipſi videntur vaticinari quòd virtutes indigent prudentia & præcepto, & directione rectæ rationis: quòd etſi verum ſit, tamen vlterius eſt etiam addendum, Vbi enim dicunt quòd virtus eſt habitus ſeſe habens vt recta præſcribit ratio:dicere etiam oportet quòd eſt habitus ſimul cum recta ratione.quia non valet:hic habitus dirigitur à recta ratione.ergo eſt cùm recta ratione. Nam ſeruus vt habitum obediendi quẽ habet obedit domino ſuo prudenti & rectè facit quæ ille præcipit, non tamen eſt virtus in ſeruo, licet ſit habitus directus à recta ratione, quia talis recta ratio non eſt in ſeruo.Quare dicendum quòd virtus eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens noſtra ex parte terminatus recta ratione, ita vt ſimul ſit cum ea. quia non videtur ſequi: determinatur ſecundum rectam rationem, ergo eſt cum ea: ſed bene econtra valet. His dictis addit vlterius ad ſuum propoſitum Philoſophus quòd Socrates putabat omnes virtutes eſſe rationes, quia dicebat, Omnis ſcientia eſt ratio, omnis virtus eſt ſcientia: ergo omnis virtus eſt ratio. Nam in tertio etiam dicit Philoſophus cùm de fortitudine loquitur, Quapropter, inquit, Socrates fortitudinem ſcientiam eſſe putauit. Videtur enim homo procedere per virtutes ad res agendas ordine quodam: & quanuis non ſit ſcientia propriè dicta per ſimilitudinem,tamen dicitur virtus:ergo ratio recta erit,

vt ille

vt ille ait, cum sit scientia quædam. Nos autem, inquit Philosophus, non dicimus esse rationes: sed cum ratione, scilicet recta esse censemus. Vltimò concludit quòd virtus moralis non potest esse sine prudentia, vt in hoc capitulo declarauit: & quòd prudentia non potest esse sine morali virtute, vt in præcedenti capitulo ostendit. ideo dicit quòd fieri non potest, vt sine prudentia sit vir bonus: & habeat virtutes morales, aut sit prudens sine virtutibus: scilicet moralibus, id est quin sit bonus, vt antea dixit. { AT enim & ea ratio qua quispiam.} 137
Hæc est secunda pars huius capituli, in qua soluit argumentationem & obiectionem nonnullorum, qui dicebant virtutes morum non esse simul. & Philosophus ait, quod ex dictis nostris sequitur quòd virtutes morũ sint simul: sed ratio eorum qui contradicunt solui potest, hoc modo. Afferamus primo rationem eorum quæ est talis, Is qui habet aptitudines non æquas, nec pariter ad suscipiendos diuersos habitus, fit vt suscipiat vnum habitum sine reliquis, aut hunc vel illum, & non istum: sed homo est huiusmodi, quia non est æquè omnis homo aptus ad easdem virtutes pariter, sed magis ad hanc quàm ad illam: & hic magis ad fortitudinem, ille magis ad temperantiam, & cum sint variæ istæ perfectiones, & obiecta, & operationes earum diuersæ, & insuper aptitudines naturales, videtur esse quoquo modo verisimile, vt non omnes virtutes sint simul, & hæc ratio videtur procedere contra sententiam Philosophi: ideo dicit quòd talis ratio soluetur isto modo quo diximus, quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia, & econtra. { HOC enim ipsum in naturalibus.} Soluit eorum rationem Philosophus, dicendo quòd eorum ratio 138
videtur valeret quoquo modo in virtutibus naturalibus: quia fieri potest vt aliquis sit magis aptus ad vnam virtutem quàm ad aliã: sed in virtutibus proprie dictis, quæ acquiruntur opera nostra hoc fieri non potest, quin vbi est vna virtus, ibi sint reliquæ & hanc sententiam probat hoc pacto: Vbicunque est prudentia, ibi sunt omnes virtutes: sed vbicunque est vna virtus, ibi est prudentia: ergo vbicunque est vna virtus, ibi sunt omnes virtutes. Maior probatur, quia vbicunque est prudentia vere, ibi est appetitus semper paratus obedire rationi: & ex consequenti, ibi est omnis probitas & omnis virtus. Minor est clara, quòd vbi est vna virtus, ibi est prudentia, cum nulla

virtus moralis posſit eſſe ſine recta ratione, id eſt prudentia. Notandum quòd virtutes dupliciter dicuntur. Vno modo impropriæ & naturales, quæ oriuntur ab ipſa natura per diſpoſitiones quæ ſequuntur complexionem corporis humani, & inſtrumentorum eius, & cùm vnum corpus plerunque non habeat æquè omnia inſtrumenta bene diſpoſita, niſi ſit temperatiſsimum in omnibus partibus: cum, inquam, ita ſit, plerũq; fit vt vnus homo habeat aptitudinem ad vnam virtutem magis quàm ad aliam. Alio modo propriè dicuntur virtutes, ſecundum quas homo ſimpliciter & abſolutè dicitur vir bonus: per primas enim non dicitur abſolutè vir bonus, ſed ſecũdum quid & aliqua ex parte, vt ſi dicatur bonus ad ſuſcipiendas tales virtutes, vel tales operationes exercendas. Hac diſtinctione percipitur quòd euenire poteſt in naturalibus potentijs, & virtutibus impropriè dictis, quòd non pariter & æquè ſint in vno aptitudines illæ, ſed magis vna quàm alia: ſed in virtutibus morum nõ poteſt fieri, cũ noſtris operationibus acquirantur. Verum cum adeſt ipſa domina prudentia, omnes aliæ circunſiſtunt virtutes, & appetitus rectus, & paratus obtemperari rectæ rationi. Secus enim ſi eſſet, tunc prudentia deficeret ab aliqua operatione virtutis, & ab aliqua re agenda rectè: ex quo ſequeretur quòd non eſſet vere prudentia, nec habitus cum vera ratione actiuus, ſed perfecte prudens: & ſimpliciter prudens eſt ille, qui ſimpliciter in omnibus: & circa ſingula rectè ſe habet, & cum vera ratione. Concluditur ergo quòd qui habet prudentiam, habet omnes virtutes morales: & qui habet vnam, habet prudentiam: ergo omnes virtutes ſunt ſimul cum prudentia, & ſimul inter ſe: diſtinguuntur tamen ratione & definitione: re autem ſimul ſunt quaſi connexæ nodo & vinculo prudentiæ. {CONSTAT autem opus eſſe prudentia.} 139

Hæc eſt tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philoſophus breuiter repetit ſolutiones illas duas factas in primo capitulo: & etiam affert tertiam ſolutionem, quam in hunc locum diſtulerat. Repetit igitur breuiter ſolutionem factam contra illos qui dicebant ſapientiam & prudentiã nõ eſſe neceſſarias ad vitam & felicitatem humanã: & hoc magis repetit de prudentia. quia multa dixit de ea cum oſtẽderet ſimul eſſe cũ virtute morali, quaſi dicat: Quòd ſi prudentia non eſſet principium agendi, vt eſt & homo, concederetur: vobis tamen eſſet expe

expetenda de se in vita humana cùm sit perfectiua intellectus actiui, vt antea diximus. Talis enim potentia intellectiua non debet esse frustra in nobis. & idem etiam de speculatiua dici potest, quia etiã tantũ conferunt ad felicitatem humanam, vt vtraq; operatio secundũ istas sit felicitas, scilicet alia actiua, alia speculatiua, vt apparebit in x. huius libri Ethicorum. Deinde repetit secundam solutionem, dicendo ꝙ ex dictis patet quantum prudentia faciat ad felicitatẽ consequendã: duo enim sunt quæ requiruntur ad actionem, finis, & ea quæ ducunt ad finẽ. Finem proponit virtus moralis: prudentia verò media inuenit bona quæ ducunt ad talem finem, & diiudicat omnia rectè, & præcipit ea quæ sunt agenda, & statuit mediocritatem actuũ & affectuũ, & ipsarum virtutum, adeò vt quasi earũ fortuna esse videatur. Quòd si vnaquæq; virtus operatur in nobis, ista tamen magis quàm aliæ, quia ostendit obiectum bonum, & percipit illud, & prosequitur inueniendo media bona, & iubet vt ea fiant quibus consequi possimus bonũ finem. & ideo Philosophus ostendit nobilitatem huius virtutis contra oppositionem illorum, declarando ꝙ illud est perfectum, quod etiam de se sine vlla vtilitate & cõmodo est expetẽdum. Alio modo, illud est expetendum maximè à quo profluit aliquod præclarum bonũ: prudentia est huiusmodi cùm sit quasi quædam forma virtutum moraliũ, & cùm sit causa, vt vbicunque sit illa sint etiam omnes virtutes. quod cùm antea ostensum sit, cõgruum fuit repetere solutiones prædictas, vt renouaret nobilitatẽ huius virtutis, & ostenderet quantum sit necessaria ad vitam humanam. Incidit etiam in hanc breuem replicationem Philosophus, vt inde commodè accederet ad soluendam dubitationem motam in superiori capitulo, de nobilitate sapientiæ atque prudentiæ, quam nunc soluere intendit.

{AT verò neque sapientiæ præest.} Soluit Philosophus obiectionem dictam. Dubitabatur enim superius, quia videbatur quod prudentia esset nobilior sapientia, cùm prudentia obtineret locum architecturæ, & iuberet de aliis facultatibus quas vellet esse in ciuitate, & quousq; &c. Ostendit igitur Philosophus, quòd talis ratio non valet, & quòd sapientia est nobilior quàm prudentia, cùm sit in nobiliore potentia animæ, & habeat nobiliorem finem ad quem videtur ordinari prudentia: Ille habitus qui est perfectio, & virtus 140

nobilioris partis animæ est nobilior quàm alter qui est virtus ignobilioris. At sapientia est huiusmodi respectu prudentiæ: ergo sapientia est nobilior quàm prudentia. Patet ratio, quia sapientia est perfectio intellectus speculatiui, prudentia actiui: & manifestum est quòd intellectus speculatiuus excedit actiuum nobilitate. Sed ad solutionem eius quod obiicitur, quòd prudentia iubet, animaduertendum est quod aliud est iubere huic, aliud iubere de illo: non ergo sequitur, quodcunque iubet simpliciter præstantius est: & affert duo exempla. Nam medicina iubet, non tamen sanitati, quia esset nobilior sanitate, & tamen non est nobilior vt ordinatur ad illam, sed bene iubet gratia sanitatis. Nam ad hoc vt aliquis sit nobilior altero ob iubendi imperium, oportet vt iubeat illi sicut architectus artificibus manufactiuis: sed prudentia est architectura respectu aliarum facultatum actiuarum: & si iubet de sapientia vel gratia illius, tamen non iubet illi. Deinde affert aliud exemplum quod sumitur à facultate ciuili, dicendo quòd si hoc esset vt ob hunc suum iubendi modum esset nobilior, sequeretur quòd esset nobilior Deo vel rebus diuinis, quod esset absurdum. Quia iubet gratia illius de religione & cultu diuino. Disponit facultas ciuilis de omnibus quæ sunt in ciuitate, & eorum curam habet, inter quæ sunt templa, & sacra, & omnino cultus diuinus. Quare patet quòd & si prudentia iubeat de sapientia, & gratia illius, non tamen est nobilior ea, cùm non iubeat ei. Notandum quòd prudentia est præclarus habitus ob multas rationes quas vidimus, tamen si conferatur cum habitibus speculatiuis videtur esse inferior. Primò intellectus & scientia sunt de necessariis & perpetuis: prudentia de iis quæ fiunt à nobis, & possunt aliter se habere. Præterea illi habitus sunt virtutes nobiliores potentiæ animæ, scilicet intellectus speculatiui: prudentia verò actiui. quare si scientia & intellectus sunt nobiliores ipsa prudentia, multo nobilior erit sapientia, quàm illa. Verùm si discurramus per singulas conditiones, reperiemus sapientiã mirum in modum excedere ipsam prudentiam in nobilitate. Primo, quia est in nobiliore potentia animæ, vt dicit Philosophus: deinde versatur circa nobiliora obiecta, id est circa perpetua & necessaria, & præcipuè quia versatur circa substantias separatas. Habet etiam nobiliorem finem, cùm speculatio antepo-

natur actioni. Non enim videtur quiescere homo in actiua felicitate, sed videtur velle vlterius progredi quoad fieri potest. Præterea si prudentia ita se habet ad sapientiam vt medicina ad sanitatem, & medicina videatur iubere gratia sanitatis, & ob eam operari: sic prudentia videbitur ad sapientiam ordinari, & finis forsitan illius ad finem illum præstabilissimum omnium humanorum dirigi & ordinari. sed hæc in decimum librum differantur. Hic tantùm intelligatur quòd sapientia est nobilior prudentia, vt dicit Philosophus. Verùm cùm dictum sit, & in præcedenti capitulo, & etiam in isto ꝙ prudentia non potest esse sine virtutibus moralibus, deinde quòd virtutes morales non possunt esse sine prudentia: demum quòd virtutes morum omnes sunt simul circa hæc, & ob hæc dubitatur vtrum sit verum id quod dicitur à Philosopho, Quòd data vna virtute, ibi etiam sint reliquæ omnes, & sint simul, hoc non videtur verum, & probatur his rationibus: Quicunque est magis dispositus ad vnam rem suscipiendam quàm aliam, & non æquè ad omnes, videtur nunc vnam nunc aliam, & omnes pariter suscipere: sed quilibet fermè homo videtur respectu virtutum suscipiendarum magis dispositus & aptus ad vnam suscipiendã quàm ad aliam: ergo videtur nunc vnam, nunc aliam suscipere, & non pariter omnes. Itẽ nullius virtutis operationibus acquiritur alia virtus præter eam quæ est propria operationis illius: ergo operationibus virtutis vna tantum acquiritur virtus, & non omnes, vt statim sequatur quòd vbi sit vna, sint reliquæ. Patet ratio ista: quia ex similibus operationibus similes generantur habitus, vt inquit Philosophus: & virtutes sunt distinctæ secundum potentias, operationes, & obiecta, vt vidimus. non ergo ex quauis operatione quæuis virtus, sed determinata acquiritur. Item fieri non potest vt omnes operationes virtutum, & studiosas producamus, ergo fieri non potest vt omnes simul acquirantur. quare nõ erunt simul omnes, ita vt vna data reliquæ etiam intelligantur adesse. Oppositum tamen videtur sentire Philosophus, cùm dicat & probet quòd vbicunque est ipsa virtus prudentiæ, ibi sint omnes virtutes. Pro solutione eorum quæ dicta sunt ponuntur primò duæ opiniones: quarum prima est, quòd virtutes bifariam dicuntur: quædam necessariæ, vt per illas homo euadat bonus: quædam non sunt neces-

fariæ, quanuis per eas euadit homo bonus. Necessariæ sunt illæ quatuor, quas isti appellant cardinales, scilicet prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia, & sine istis dicunt fieri non posse virum bonum. Præter has sunt liberalitas, mansuetudo, & aliæ morales, quas dicunt esse vtiles, non tamen necessarias ad hoc vt quis bonus euadat. Dicunt præterea quòd bonus tripliciter dicitur. Primo modo impropriè ob aptitudines naturales. Secundo modo secundum quid, vt bonus citharœdus. Tertio modo vir bonus simpliciter qui illas quatuor habet virtutes. Dicunt post hæc quòd Philosophus quando loquitur de coniunctione virtutum, intelligit de illis quatuor principalibus, ita vt illæ sint quæ necessario requirantur ad constituendum virũ simpliciter bonũ, & illæ aliæ nõ sunt necessariæ quãuis conferant: & dicũt quòd data vna virtute de illis quatuor aliȩ sequuntur: & omnes aliæ, scilicet tres, sunt cũ prudentia, & quod hoc intelligit Philosophus cùm dicit quòd vbi prudentia est, ibi sunt omnes virtutes, id est illæ tres. Hæc sententia iudicio meo non videtur vera: quia Philosophus vult ostendere virum simpliciter bonum, qui habet omnes virtutes simpliciter non excipiendo has vel illas, & distinguendo vt faciunt. Secunda opinio est quæ videtur verisimilior quòd virtus dicitur perfecta duobus modis. Vno modo perfectione sua interna, & propria, vt temperantia dicitur perfecta, qua homo potest omnes operationes temperans producere. Secunda perfectio virtutis est externa, quam vnaquęque virtus ab alia accipit: vt magnanimitas accipit ab alijs virtutibus omnibus: huiusmodi enim perfectionem accipit vnaquæque virtus ab alia vicissim, quæ est adiumentum ad operandum. Nam tunc dicitur virtus perfecta quando non impediuntur operationes secundum illam virtutem: & hoc fit quando quis prę ter illam habet alias virtutes. Ergo ad hoc vt virtus dicatur hoc modo, requiritur vt ad perfectionem suam propriam accedat alia perfectio proueniens ex vnaquaque virtute, ita vt vna sit quasi adiutrix & perfectrix alterius, nec operatio impediatur: & ad hoc declarandum tale adducatur exemplum: Ponatur quòd aliquis sit temperatus in summo gradu, & habeat temperantiam perfectam secundum perfectionem propriam, & non adiuuetur à perfectione externa, id est ab alijs virtutibus. Sit ex altera parte talis auarus. Tunc propona

ponatur sibi adulterium committendum magna vi pecuniæ oblata. Ille aut recusabit, aut non. Si non recusabit adulterium, non erit temperans: si recusabit, tunc quia est auarus cum difficultate abstinebit, & producet operationem temperatam cum difficultate: ergo nõ erit perfecte temperans, quia signum habituum est facilitas, id est cum operatio producitur cum voluptate & facilitate: tunc indicatur quòd habitus inest, vt dicit Philosophus in secundo: cum verò producitur cum dolore & difficultate, tunc est indicium nondum ibi adesse habitum verè, sed dispositionem quandam. Eodem pacto si ponatur aliquis esse intemperans, & quòd ex altera parte sit iustus, & in re iudicanda offeratur sibi aliqua voluptas, aut accipiet, & ea de causa iniuriam afferet alteri, & non erit iustus: aut si non accipiet, & non inferat iniuriam, cũ difficultate abstinebit, & cum difficultate faciet iustitiam. at vere iustus nõ debet cum difficultate & dolore operari iusta, sed cum facilitate & voluptate. Quare ad hoc vt perfecta dicatur virtus, oportet vt non impediatur operatio propria, & ad hoc concurrat adiumentum aliarum virtutum vt vna iuuetur ab altera: ne si sola sit vna, impediatur à vitio alio, vt exemplis ostendimus. Hac distinctione allata afferunt illi postea duas conclusiones ad suum propositum cõfirmandum. Prima est, quòd si in aliquo sit virtus perfecta vtraque perfectione, interna scilicet & externa, & propria & aliena: tunc necesse est vt sint in eo omnes virtutes, & sint simul. Secunda est, quòd si sit vna virtus perfecta tantũ vna perfectione, id est sua interna & propria, non est necesse vt ibi sint reliquæ omnes. Hæc opinio est probabilior quam prima: tamen & ista non est admodũ tuta, quia Philosophus dicit quòd cum vna virtnte, scilicet prudẽtia, erunt omnes virtutes simul. Ponit enim vnam virtutem perfectã de se, & cum prudẽtia adsit ibi, & reliquæ simul omnes virtutes aderunt. His ergo post habitis dicendũ est secundũ mentẽ Philosophi quòd data vna virtute vt virtus est, & vt consistit in indiuisibili (quia vniuscuiusque rei summum quærendũ est) omnes virtutes dari necesse est. Loquitur enim Philosophus exactissimè de virtute. Quicquid est autem, de quo ordine & via disputatur, id est, vt ille inquit, ad vltimam sui generis formam speciémque redigendum. Ostendit enim Philosophus quòd cùm prudẽtia est, omnes virtutes sunt, at cùm vna est virtus, & verè virtus pru-

dentia est:ergo cum vna est virtus omnes virtutes sunt:& talis videtur esse sententia ratióque Philosophi. Verum pro maiore declaratione est notandum quòd duæ sunt potentiæ in quibus suscipiuntur virtutes, scilicet intellectus, & appetitus: sed loquamur de intellectu actiuo, in quo suscipitur prudentia, & de appetitu in quo suscipiuntur virtutes morales, Istæ vires de se sunt nudæ,& non habent vllam perfectionē nisi naturalem, id est aptitudinem suscipiēdi virtutes, quæ sunt habitus. Ideo Philosophus habilitatem posuit perspiciendi in mente actiua quæ suscipere prudentiam potest:aliam posuit aptitudinem naturalem in appetitu quę suscipere virtutem moralem potest, vt suprà vidimus. Verum etsi plerumq; reperiatur vt vnus homo habeat maiorem aptitudinem ad vnam virtutē suscipiendam quàm ad aliã:tamē sicut dari potest corpus sanissimũ sic dari posse videtur appetitus habens æquè aptitudines naturales omnes virtutes suscipiendas.& quãuis Philosophus dicat hoc non fieri in virtutibus naturalibus, videtur hoc dicere, quia rarissimè fit,& sumit id quod vt plurimum fit:sed tamen quia dari potest, concedatur quòd talis erit æquè aptus ad omnes virtutes, verum quicquid sit, necessario requiruntur istæ aptitudines in vtraque parte & potentia animæ, ad hoc vt anima suscipiat virtutes: nam sicut materia nisi esset disposita primò, nullam susciperet formã cum ipsa sit indifferēs ad omnes formas elementorum suscipiēdas, ita & illa. Disponitur ergo primò aliquo modo, vt suscipiat hanc potius quàm illã formam. Eodem vel simili modo aptitudines naturales videntur disponere appetitum ad virtutem acquirendã,& habilitas illa perspiciendi intellectum actiuum ad suscipiendam prudentiam quæ acquiritur per talem habilitatem, vt etiã acquiruntur virtutes morales per aptitudines naturales ipsius appetitus. Dicendum est igitur quòd non potest dari perfecta prudentia quin insint omnes virtutes,& æquè, quia non prius videtur oriri prudentia quàm morales virtutes: nec prius morales virtutes quam ista:sed ambo pariter,& æquè. ex quo sequitur quòd vna data reliquæ ibi sint oportet. Sed oritur difficultas, quia distinxit virtutes non ratione solum, sed etiã obiectis & operationibus genere diuersis:& ostendit quod non ex quibusuis operationibus quæuis oritur, sed ex determinatis determinata. Dicendum quòd licet virtutes morũ sint diuersę, tamē habēt duplex vincu

vinculum.Primũ,quia omnes virtutes ſunt mediocritates, aut affectuum,aut actuum quæ oriuntur à vi perſpiciendi vel ipſa prudentia: ſimiliter operationes ipſarum virtutum habent coniunctionem talem vt ſimul oriantur ob nodum ipſius prudentiæ vel potentiæ perſpiciendi quo ſimul coniungantur. Aliud vinculum eſt conditio prudentiæ quæ videtur dare eſſe virtutibus:& ideo cadit in definitionem virtutis ipſa prudentia,cũ dicitur quòd eſt habitus electiuus in mediocritate conſiſtens reſpectu noſtri determinata ratione,id eſt à prudentia. quare cum habeant hoc cõmune vinculum tam ex parte prudentiæ quàm ex parte virtutum, quia tali modo colligantur: meritò dicetur quòd vbi prudentia eſt,ibi reliquæ erunt virtutes. Verũ tota vis conſiſtere videtur in eo vt appetitus redigatur ad mediocritatẽ,& efficiatur obediens rationi:quòd ſi verè & perfectè redigetur ad hanc mediocritatẽ,erit etiã paratus ad aliã,licet non exerceantur operationes.Vnde ſi prudẽtia redigit appetitũ ad moderationẽ iræ,rediget etiam ad moderationẽ cupiditatis,quia prudẽtia eſt latiſsima. Nã in paupere põt eſſe liberalitas,licet non habeat facultates ſaltem ex parte prudentiæ quæ habet appetitũ redactũ & paratũ ad tales operationes exercendas.Quòd ſi facultas detur, operabitur ſi verè ſit prudens. Præterea totum officiũ virtutis videtur conſiſtere in electione bona. Quòd ſi deſint facultates, tamen poterit adeſſe perfectio interna,& appetitus paratus obedire rationi quandocunq; occaſio tulerit. Quare vbi eſt electio bona, ibi & ratio vera, & appetitus eſt rectus. Nam cum moris quidem virtus,vt antè dicit Philoſophus.habitus ſit electiuus, electio verò appetitus ſequens deliberationem, propterea & rationem veram, & appetitum rectum eſſe oportet ſi electio ſit ſtudioſa,Itaq; dicere poſſumus quòd cum ex propriis operationibus acquiritur aliqua virtus,vbi primum prudentia adeſt, acquiruntur etiam aliæ virtutes, id eſt quædam firma diſpoſitio ad exercendas omnes operationes ſecundum quam libet virtutem,cum facultas & occaſio tulerit: eſt enim prudentia cõmunis menſura omnium mediocritatum.aliter prudens nõ eſſet perfectè prudens,quod eſt abſurdum. His dictis atque præmiſsis reſpondere poſſumus rationibus quas ſuprà poſuimus contra hanc ſententiam. Ad primam, cum diceba-tur quòd homo non poteſt ſuſcipere æquè virtutes omnes cũ

habeant aptitudinē naturalem magis ad vnam quàm ad aliā, & non pariter & æquè ad omnes: dicendum quòd dari potest talis homo æquè dispositus. vel si hoc non sit, quia rarissimè fit in naturalibus aptitudinibus: tamen, vt dicit Philosophus non sequitur, quia virtutes propriè dictæ quibus absolutè dicitur homo bonus, non possint esse simul, imò necessariò sunt ob ipsam prudentiam. Nam si concederetur id quod vt plurimum fit, vt homo sit naturaliter magis aptus ad vnā virtutem quàm ad aliam acquirendā: tamen non sequitur, quia habeat potentias secundū quas potest suscipere omnes, licet cum maiore difficultate vnam quàm aliam. Verū cùm aliquam ex suis propriis operationibus acquirit, disponitur appetitus quodā modo etiam ad alias, ita vt cùm prudentia adest, sint reliquæ virtutes omnes acquisitæ, vt diximus. Ad secundā, cùm dicebatur quòd ex operationibus vnius vna oritur virtus, illud conceditur in principio cùm oritur habitus, tamen vna cum prudentia omnes aliæ oriūtur virtutes, ita vt simul sint. Ad tertiam rationem cùm dicebatur quòd homo non potest simul omnes operationes producere: dicendum ꝙ respectu affinitatis quam habēt virtutes inter se, & cum ipsa prudentia, si acquirat habitum perfectæ vnius virtutis, ibi immediate aderunt reliquæ. Quòd si non acquireret omnes per operationes, acquireret tamen per electionē quæ est actus quidā internus: quare pauper poterit esse hoc pacto liberalis, quanuis nō habeat facultates. scilicet per electionē. Tenendum est igitur secundum sententiam Philosophi, quòd vbicunq; est vna virtus, ibi sunt reliquæ, per hoc quòd vbicunq; est prudentia, ibi sunt omnes virtutes morales. Et vbicunque est vna virtus, ibi est prudētia: ergo vbicūque est vna virtus, ibi sunt omnes. Nam nisi sint simul, videretur quoquo modo talis operari cum difficultate, & tunc non esset virtus propriè in eo, sed potius dispositio quædam nondum perfecta. Philosophus autem non videtur loqui hic de virtute quæ est in via generationis, cum dicit, vna data omnes sunt simul: sed de virtute exactissima & perfecta, quæ cùm iungitur prudentiæ, fit quidam nodus virtutū, & aggregatū quoddam, & appetitus, vt sæpius diximus, promptus est & paratus in quacunque operatione studiosa rationem sequi. Concluditur ergo quòd omnes virtutes morales sunt simul cōnexæ inter se, & etiam cum prudentia, ita vt non separentur

nisi

nisi ratione sua formali, & definitione. Sunt enim hoc pacto distinctæ, quia habent diuersa obiecta circa quæ versantur: diuersas etiam potentias quas perficiunt, & diuersas rationes formales, & tamen in eo in quo vna perfecta est, sunt etiam reliquæ simul vnà cum prudentia, secundùm ea quæ ex dictis Philosophi colliguntur. Hanc sententiam sequutus est Cicero cùm inquit, Sed ne quis sit admiratus, cùm inter ipsos philosophos cõstet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui vnã haberet, omnes habere virtutes: nũc itaq; seiungam quasi possit quisquã qui nõ idem prudens sit iustus esse. Alia est illa cùm veritas ipsa limitatur, & in disputatione subtilitas. Alia cum ad opinionem cõmunẽ omnis accõmodatur ratio. quamobrem vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus &c. Sic ergo habemus egregiam doctrinam virtutum summo ordine à Philosopho traditam, quarum aliæ dicuntur morales, quæ collocantur in appetitu: aliæ intellectiuæ, que collocantur in intellectu secundũ diuisionem quam in fine primi Ethicorum Philosophus posuit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHIcorum ad Nicomachum,

Liber VII.

De heroica virtute, continentia, & earum oppositis. CAP. I.

POST *hæc dicendum est, alio sumpto principio, tres esse species eorum quæ circa mores sunt, fugienda: uitium, incontinentiam, feritatem. Atque contraria quidem duobus manifesta sunt: aliud enim uirtutem, aliud continentiam appellamus. Ad feritatem* 1

autem

autem & immanitatem, maximè uirtutem eam conuenit dicere, quæ est supra nos, Heroicam, inquam, quandam atque diuinam: ut Homerus de Hectore, propterea quòd eximia bonitate præstabat, dicentem Priamum introduxit.

Nec iam hominis sanè mortalis filius ille
Esse videbatur, sed diuo semine natus.

Quare si ex hominibus ob uirtutis excellentiam dij fiunt (ut aiunt) talis quidem is habitus fuerit, qui feritati opponitur. Etenim ut feræ, neque uitium est neq; uirtus, sic neque dei, sed hoc quidem præstabilius est uirtute: illud autem diuersum quid à uitio genus. At ut rarò fit uirum esse diuum, ut appellare Lacones consueuere cùm ualde aliquem admirantur (dicunt enim, uir diuus hic est) sic & ferus, atque immanis est inter homines rarò. Maximè uerò inter nationes barbaras est. fiunt autem quidem tales & ob morbos, * læsionesq; principij. Et eos etiam homines qui in uitijs exuperant, hac infami consueuimus appellatione notare. Sed de tali quidem dispositione mentio aliqua posterius fiet. De uitio uerò prius est dictum: nunc de incontinentia, mollitie, luxuq;: & de continentia atque constantia est dicendum. Neque enim ut idem quod uirtus & uitium, neque ut diuersum genus hæc sunt putanda. Atque ut in cæteris egimus, afferre ea quæ uidentur oportet, & dubitare primum. Deinde omnia quæ probabilia sunt, aut saltē plurima, maximeq; præcipua circa hos affectus ostendere. Nam si soluantur quidem ea quæ difficultatem afferunt, relinquātur autem ea quæ probabilia sunt, satis sanè fuerit demonstratum. Videtur itaque continentia quidem, constantiaq;, studiosa esse ac laudabilis. Incontinentia uerò & mollities, praua, atque uituperabilis, & idem esse continens, & persistens in ratione: & idem etiam in-

contin-

[Margin notes: beside "bos, * læsionesq;": πηρώσεις. — 2 beside "tare. Sed de tali"; 3 beside "dem, constantiaq;"]

continens & rationem egrediens. Et incontinens quidem, 4
improba sciens improba esse, agit ob perturbationem: continens autem cupiditates sciens prauas esse, non sequitur ob rationem. Et temperantem quidem continentem esse aiunt atq; constantem. Talem autem alij temperantem esse omnẽ, alij nullum dicunt. Et item intemperantem incontinentem esse, & incontinentem intemperantem confusè: nonnunquã diuersos inquiunt esse. Interdum etiam ipsum prudentem in 5
continentem esse non posse, interdum nonnullos homines qui prudentes ac habiles sunt, incontinentes esse dicunt. Præterea incontinentes & iræ, & honoris, & lucri dicuntur. Ea igitur quæ dicuntur hæc sunt.

COMMENT.

POST hæc dicendum est alio sumpto principio.} Cùm in 1
superioribus libris Philosophus tradidisset doctrinam de omnibus virtutibus tam morum quàm rationis, quarum virtutum ipsæ morales perficiunt appetitum, intellectiuæ verò ipsum intellectum tam actiuum quàm speculatiuum vt distinctè vidimus: nunc consentaneum forsitan videbatur vt iam de felicitate tam actiua quàm speculatiua concluderet, nisi aliqua prius intercederent cognitu necessaria. Sunt enim nonnulli affectus, vel dispositiones circa mores quæ non sunt propriè virtutes vel vitia, sed habent similitudinem cum illis, & sunt vel fugienda vel prosequenda, vt vitia & virtutes: quare cùm circa mores sint, ad eundem pertinere videbatur considerare de his, ad quem pertinebat de vitiis & virtutibus. Meritò igitur post doctrinam virtutum hanc Philosophus aggreditur in hoc septimo libro docendo de heroica virtute, & immanitate, & de continentia & incontinentia, constantia & mollitie: post hæc de voluptate & dolore multa declarat cognitu necessaria, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in duos tractatus. In primo affert hos habitus siue dispositiones quas diximus, & eas declarat. In secundo docet de voluptate & dolore. Primus tractatus diuiditur in decem capitula. In primo affert tres species eorum quæ circa mores hominum sunt fugienda, atque eorum contraria, & transit ad ea declaranda: in reliquis verò

capitulis quid agat, & quomodo procedat Philosophus, suis locis videbimus. Primum cap. diuiditur in duas partes quæ patebunt. In primis igitur dicit Philosophus proponendo intentionem suam, quòd dicendum est alio sumpto initio & altius repetito, quia huiusmodi habitus vel dispositiones non sunt propriè virtutes vel vitia: & ideo non possumus sequi ordinem quem seruauimus in doctrina virtutum & vitiorum, sed alio sumpto initio dicendum est; inquam, tres esse species fugiendorum circa mores, scilicet vitium, incontinentia, atque immanitas siue feritas. Contraria verò quæ sunt prosequenda circa mores tria sunt: quorum duo sunt manifesta scilicet virtus & continentia; tertium appellat virtutem heroicam, quę videtur quoquomodo superare conditionem humanam. & affert ad hoc suum propositum testimonium Homeri. Itaq; hæc virtus heroica diuina dicitur: non quia dei sit, cùm ille habeat in se omnem perfectionē supereminenti modo: sed quia facit homines similes quoquomodo deo. sicut feritas dicitur, non quia ferarum, quia beluæ non habent neq; vitia neq; virtutes, sed quia facit quoquomodo homines magis similes feris quàm alia vitia vel fugienda. Virtus igitur heroica immanitati siue feritati opponitur, & probari potest hac ratione quam innuit Philosophus, Summo vitio opponitur summa virtus, & excellentissima: sed immanitas siue feritas est summum & plus quam vitium. Heroica autem virtus est optima, & plus quàm virtus: ergo heroica virtus immanitati siue feritati opponitur. Item, Rarissimo vitio opponitur rarissima virtus: at feritas est vitium rarissimum: heroica quoq; est virtus rarissima: ergo feritati opponetur heroica virtus. & ad hanc sententiam affert testes Lacones, qui virum aliquem vehementer excellentem solent appellare tali nomine: vt patet in textu. Notandum ꝙ homo collocari solet inter essentias separatas & beluas. Nam per intellectum videtur habere similitudinem cum illis separatis: per appetitum sensitiuum cum beluis. Cùm igitur viuit ea vita quæ humana dicitur, aut per vitia, aut per virtutes non videtur assimilari propriè, aut illis substantijs separatis per virtutes, aut accedere ad beluas per vitia, ita quod meritò dici possit brutum animal. Nam beluæ non est virtus nec vitium, cùm non habeat rationem neque electionem: & non est etiam substantiarum separatarum, cùm omnino careant affecti-

affectibus. Virtutes verò sunt circa affectus: virtutes, inquam, morales. Ille autem substantiæ separatæ videntur viuere mente, vt in decimo ostendit Philosophus. Cùm igitur appetitus hominis obtemperat rationi, tunc homo viuit per virtutes morales, vt studiosus, non tamen vita simili substantiæ separatæ: similiter cùm appetitus dominatur rationi, tunc viuit vt homo vitiosus, non tamen adhuc vt fera. Verum cùm homo ita virtute excellat, & summum attingat in vnaquaque virtute, ita vt appetitus summissus rationi penè extinguatur, tunc videtur assimilari substantiis separatis, & viuere vita quadam excedente conditionem humanam: cùm vero appetitus ita obruit rationem, vt penè extincta videatur, tunc videtur homo excedere improbitate, & assimilari beluis, & descendere ad vitam quasi inferiorē humana vita, & similem vitæ ferarū, & sic fit immanis quidā: sed hanc vitam immanē dicit præcipuè reperiri apud Barbaros, quia vti videtur ratione: sed vitiū immanitatis quod dicitur plusquàm vitiū, non modo ex habitu & consuetudine fieri videtur, sed etiā ex moribus & læsionibus membrorū. Verum hæc quæ ex morbis est, non erit vitiū & immanitas simpliciter & propriè, vt patebit infrà. Verum cùm de immanitate dicendū sit postea: de vitio & virtute dictum sit prius. Nunc sequitur ostendere hos affectus, scilicet continentiam & incontinentiam, constantiam, mollitudinem, quæ sunt dispositiones quædam propinquæ vitiis & virtutibus, etsi non sint propriæ, aut vitia, aut virtutes: sed in via vt perseuerando in operationibus euadant postea talia.

{NVNC de incontinentia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua aggreditur declarationem harum dispositionum vt diximus, quæ nec virtus, aut vitium propriè sunt, quanuis non multum absint ab eis. Nam cùm continentia, & constantia eiusmodi sint, vt pugnent cum ratione, & non obtemperent ei, statim non sunt dicendæ virtutes. Cum verò tandem rationem sequantur, etsi cum difficultate, tamen non sunt à virtute alienæ: de incontinentia quoque, & mollitie simili modo dicendum erit, quòd non sunt vitia nec à vitiis aliena, vt infrà latius apparebit. Nam in ipso incontinente fit pugna inter appetitum & rationem, & appetitus superat. In ipso verò continente fit etiam pugna, & tamen ratio superat. at in vitioso sine vlla pugna statim 2

appetitus dominatur. In studioso verò statim ratio vincit sine difficultate. Ex quibus patet quòd continens non est propriè studiosus, & incontinens vitiosus, & incōtinentia est virtus propriè, nec incontinentia vitium, licet non multum absit à vitio vel virtute. Ostēdit autē post hæc Philosophus modum procedēdi, dicēdo ꝙ faciemus in iis sicut in aliis consueuimus locis. Afferemus primò opiniones antiquorū de his: postea soluemus aliqua necessaria circa istos habitus vel dispositiones.

3 {VIDETVR itaque continentia quædam.} Hac in parte Philosophus incipit afferre opiniones priscorum de his dispositionibus, & primò ꝙ continētia & constantia videntur esse laudabilia & studiosa cùm sequantur rationem: incontinentia econtrà & mollitudo esse improba quædam & vituperanda.

4 {ET incontinens.} Secunda fuit opinio eorum qui putant quòd idem est continens, & constans, & persistens in ratione, & inconcontinens, & rationem egrediens. & hæc opinio non videtur vera vt apparebit. {Et incontinens quidē.} Tertia fuit opinio eorum qui dicebant ꝙ incontinens est is qui sciens improba agit ob cupiditatem, continens vero contrario modo, vt patet. {Censent præterea.} Quarta fuit opinio, quòd continentia, constantia & temperantia essent idem, quanquàm eorum nonnulli dicerent hæc nō esse omnino idem, quidā verò penitus idem, Interdum etiam asserunt. Quinta fuit opinio de prudentia & incontinentia, quia aliqui putabant prudentem non posse incontinentem esse, quidam verò econtra fieri posse censebant, vt prudentes & habiles incontinentes essent.

5 {PRAETEREA incontinentes.} Sexta fuit quòd continentia non solum sit circa voluptates, sed etiam circa iram, honorem, & lucrum: & hæ sunt, inquit, opiniones quæ habentur de iis.

De continente & incontinente.

CAPVT II.

6 *Vbitauerit autem quispiam, qui fit ut rectè quispiam existimans agat incontinenter. scientem igitur, inquiunt quidam, impoßibile esse. nam absurdum est (ut arbitrabatur Socrates) si scientia insit aliud quippiam uincere, & ipsum*

perinde

*perinde atque mancipium trahere. Socrates enim omnino
contra rationem ipsam pugnabat, incontinentiámque exter
minabat. Neminem enim existimantem, præter id quod est
optimum agere, sed ob ignorationem dicebat. Hæc igitur 7
sententia ijs aduersatur, quæ manifestè apparent. Atque
quærere oportet quisnam in ipsa perturbatione, si ob igno-
rationem agit, ignorationis sit modus. Constat enim incon
tinentem non putare illud esse bonum, antequam in pertur-
batione sit constitutus. Sunt autem qui hæc partim conce-
dunt, partim non concedunt. Etenim scientia quidem nihil 8
esse ualidius confitentur. at huic non assentiuntur neminem
agere præter id quod uisum est melius. Quapropter in-
quiunt, incontinentem à uoluptatibus superari, non scien-
tiam quidem sed opinionem habentem. At uerò si sit opi- 9
nio, * non scientia, neque uehemens existimatio quæ resi- * καί ἐπιστή-
stit, sed remissa (sicut in ambigentibus) uenia danda est, si μη.
non in his persistit aduersus uehementes cupiditates, at pra-
uitati non est uenia danda: nec aliorum cuiquam quæ uitu-
perabilia sunt. Est ne igitur id quod resistit prudentia? 10
Hæc enim est ualidißima. At est absurdum. erit enim idem
prudens atque incontinens simul. Nemo autem dixerit pru
dentis esse ea sponte agere, quæ prauißima sunt. Et insu-
per demonstratum est antea prudentem aptum ad agendum
esse (est enim quidem extremorum) & cæteras uirtutes ha- 11
bere. Præterea si continens est ex eo quia uehementes ac 12
prauas habet cupiditates, neque temperans continens erit,
neque continens temperans. Etenim neque uehementes ha-
bere cupiditates neque prauas, est temperantis. At opor-
tet, nam si cupiditates sint bonæ, prauus est habitus ille qui
prohibet non sequi. Quare non omnis continentia est stu-
diosa. Sin imbecilles & non prauæ, non est quid egre-*

gium, nec etiam magnum quid, si sint prauæ ac imbecilles,
13 *præterea si continentia in quauis opinione facit persiste-*
re, praua est: ut si & in falsa. Et si incontinentia à quauis
opinione dimouet, erit aliqua incontinentia studiosa. quale
fecit Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete. Est enim
laudabilis quia non persistit in ijs quæ suaserat Vlysses, ob
*mentiendi dolorem. Præterea *captio mentiens, dubitatio* (ὁ σοφιστικὸς λόγος.)
est. Quia nanq; admirabilia, præterq; opinionem sophistæ
inferre uolunt redarguendo, ut cum attigerint uideantur
acuti: ratiocinatio facta dubitatio fit. Ligatur enim mens
cum manere quidem non uult, quia conclusio nõ placet: pro
14 *cedere autem non potest, quia rationem soluere nequit. Fit*
autem aliqua ratione ut imprudentia cum incontinentia sit
uirtus. Qui nanq; habet utrunque, contraria ijs quæ existi-
mat ob incontinentiam aget. Existimat autem bona esse
mala, & agere non oportere. quare bona aget, & non ma-
15 *la. Præterea qui persuasus agit, uoluptatesq; sequitur atque*
eligit, melior eo uidebitur esse, qui non ob rationem, sed
ob incontinentiam agit. Nam facilius curari potest, quip-
pe cùm poßit illi dissuaderi. At incontinens obnoxius est
ei prouerbio quo dicimus: Quid insuper bibere opus est,
cum strangulat aqua? Etenim si non persuasum esset ipsa
ea non agenda esse quæ agit, dissuasus tandem cessasset,
16 *nunc uero persuasum est ei, & nihilominus talia agit. In*
super si circa uniuersa continentia sit, atque incontinentia
quisnam sit ille qui est incontinens absolutè? Nemo enim
habet incontinentias omnes. dicimus autem quosdam sim-
pliciter incontinentes esse. Tales igitur quædam hac in
materia dubitationes emergunt. Horum autem alia tolle-
re, alia relinquere oportet. Dubitationis enim solutio in-
uentio est.

COMMENT.

DVBITAVERIT autem quiſpiam qui ſit. } Hoc eſt ſecundum capitulum huius primi tractatus, in quo Philoſophus reſumit opiniones allatas de continentia & incontinentia. Et affert dubitationes, & quæſtiones circa ipſas, declarando & confutando ea quæ ſibi videntur neceſſaria; non eodem ordine eas reſumens, quo ſuprà poſuit, ſed aliam prius, aliam poſterius, vt patebit in ſingulis. Diuiditur autem hoc capitulum in ſex partes quæ ſuis locis declarabuntur. In prima incipit dubitando quærere circa tertiam opinionem, Vtrum fieri poſsit vt aliquis rectè exiſtimans, agat incontinenter: dicebat enim tertia opinio, quòd incontinens ſciens eſſe improba, agit ob cupiditatem. Quæret igitur quis, quomodo hoc fieri poſsit vt habeat rationem incorruptam, agat tamen contra rationem. & arguit primò pro hac parte, quaſi hoc fieri non poſsit, afferendo ſententiam Socratis, qui dicebat quòd cùm ſcientia ſit habitus validiſsimus, ſi ponatur eſſe in ipſo incontinente, non vinceretur à cupiditate quæ eſt debilior quàm ſcientia: quare fieri non poſſe vt ſciens, id eſt ſcientiam habens agat incontinenter. Hæc ſententia videtur excludere incontinentiam ex ratione morum. dicebat enim ꝙ qui ſcit, non poteſt exiſtimare rem quam ſcit aliter ſe habere. Nec vnquam aget contra id quod ſcit eſſe optimum, nec contra illud procederet niſi ignoratione. Vnuſquiſque enim videtur ferri ad bonum ſiue verum, ſiue deceptiuum, at ſciens non videtur circa id quod ſcit poſſe decipi: non ergo ſi ſit ſciens ſuperabitur ſcientia eius à cupiditate, quæ eſt debilior quàm ſcientia, nec dimouebitur ab ea, & in contrarium trahetur. & ob hæc Socrates videbatur tollere omnino incontinentiam ex moribus hominum, vt ait Philoſophus in textu. 6

{HAEC igitur ſententia iis aduerſatur. } Allata opinione Socratis, arguit ſtatim ad oppoſitam partem & contra hãc ſententiam, oſtendendo ꝙ opinio illius refellitur ſenſu & experientia, quia aduerſatur his quæ manifeſtè apparent. Nam videmus quòd eſt aliquis habens rationem non corruptam, & percipientem ea quæ ſunt turpia, tamen ea agentem propter cupiditatem: & talis non videtur eſſe niſi incontinens: ergo illa ſententia non eſt acceptanda quæ dicit incontinentiam non eſſe circa mores hominum. Poſt hæc dicit Philoſophus 7

hoc esse dignum consideratione, quomodo & per ignorationem agat incontinens cùm sit sciens, & quæ ignoratio sit ista, & quando. Nã antequã sit in perturbatione, est sciens, & postea quando est in perturbatione videtur quasi ignorans, nam tria sunt tẽpora consideranda: primo quando non est in perturbatione, & tunc est sciens, secundò quãdo est in perturbatione, & videtur quasi ignorans, & est similis ebrio qui habet scientiã, & non agit secundum illam scientiam, sed agit quasi sint pueri, qui dicunt carmina quæ non intelligunt: & sic illi proferunt labiis esse turpe quod tunc vix mente cognoscunt. Tertiũ tempus est quando peracta re turpi rursus redit ad scientiam & cognoscit. Et inferius acceptabit Philosophus aliqua ex parte sententiam Socratis, quam suprà visus est refellere omnino.

8 {SVNT autem quibus.} Hac in parte Philosophus affert solutionem quorundam circa hanc sententiam Socratis: deinde solutionem eam refellit. illi enim in hoc assentiebantur Socrati, quòd scientia esset habitus validissimus, ita vt à cupiditate superari non posset. Verùm ex altera parte dissentiebant in eo quòd volebant incontinentiam esse in moribus hominum, sed incontinentem non habere scientiam, sed opinionem: quæ cùm sit imbecillior scientia superari poterat à cupiditate, & ita esset incontinens non habens scientiam. Nemo enim ageret præter id quod sibi visum est melius, sed præter opinionem, quæ superari posse videtur à voluptate.

9 {AT verò si sit opinio.} Arguit contra solutionem illam Philosophus hoc pacto, Si in ipso incontinente non est scientia, neq; firma existimatio, sed opinio quædam talis vt facilè à voluptatibus superetur, tunc venia danda esset incontinenti & incontinentiæ: sed incontinentiæ non est danda venia nec excusatio, cùm sit prauitas & res digna vituperatione: ergo non est ab incontinente remouenda scientia, & ponenda talis opinio vt facitis. Notandum ꝙ Philosophus dixit antea continentiam non esse virtutem propriè, nec incontinentiam esse vitium, quanquam non sint longè à virtute vel vitio, nunc verò dicit incontinentiam esse prauitatem: ergo videtur esse vitium. Dicendum quòd vitium potest sumi duobus modis: aut communi modo, aut proprio. Communi vt est fugiendum, & prauum, quòd de vitio & incontinentia, & immanitate, quæ sunt tres species fugiendorum circa mores. Proprio modo

do vt eſt vitium propriè dictum, quod ex oppoſito contraria tur virtuti propriè dictæ, Incontinentia igitur dicitur prauitas primo modo, non vt eſt vitium propriè dictum, ſed vt prauum fugiendum & vituperabile.

{EST ne igitur id quod reſiſtit.} Hæc eſt ſecunda pars hu- 10
ius capituli, in qua Philoſophus affert quæſtionem circa quintam ſententiam, & opinionē ſuprà allatā, non enim ſeruat ordinem quem tenuit in illis proponēdis, ſed vt ſibi opportunū videtur. Dubitat ergo & quærit vtrum in ipſo incontinente ſit prudentia, & primò oſtendit quòd videtur eſſe in eo prudentia: poſtea, declarat, & probat ꝙ non eſt. Dicit ergo in primis, Incontinens non videtur habere ſcientiam, ſed opinionem: at opinionum quæ ſunt in homine prudentia eſt validior, ergo erit in ipſo incontinente prudentia, vt videtur. Poſt hæc affert duas rationes contra hanc ſententiam. Prima ratio: ſi in ipſo incontinente eſſet prudentia, prudens eſſet incōtinens. at hoc eſt abſurdum: ergo abſurdum eſt dicere ꝙ prudentia ſit in ipſo incontinente. Nam incontinens agit res prauas & turpes, prudens non agit res turpes: ergo prudens non eſt incontinens. Secunda ratio, Prudens eſt aptus ad omnes res bonas agendas, & complectitur omnes virtutes morum: ſed incontinens non eſt aptus ad res bonas agendas, nec complectitur omnes virtutes morum: ergo incontinens non eſt prudens,

{EXTREMORVM.} Id eſt ſingularium, 11

{PRAETEREA ſi continens ex eo.} Hæc eſt tertia pars 12
huius capituli, in qua Philoſophus arguit contra quartam opinionem quæ erat quòd temperantia, & continentia eſſet idem: & videtur procedere hoc pacto. Continentia vel continens verſatur circa cupiditates, & eas habet aut vehementes aut leues: ſi vehementes, tunc vltra aut prauas, aut bonas: ſi vehementes & prauas, non poteſt eſſe temperatus. Nam temperati non eſt habere vehementes cupiditates, nec prauas, cùm appetitus non pugnet cum ratione in homine temperato. at oportebat tamen, ſcilicet vt haberet, ad hoc vt ſit idem ipſe temperatus & continens ſecundum veſtram poſitionem. Quare ſi continens habet vehementes cupiditates & prauas, non poteſt eſſe temperatus, vt patet. Sin autem ipſe habeat vehemētes & bonas, prauus erit ille habitus qui reſiſtit bonis vehementibúſque cupiditatibus: nam continens pugnat cum cupi-

ditatibus,& tandem vincit:quòd si resistat bonis & vehementibus,cōtinentia erit habitus prauus:& sic non erit omnis studiosa:at omnis temperantia studiosa est.ex quo habemus ꝙ si cupiditates erunt vehementes siue prauæ,siue bonæ, temperantia non est continentia. Verùm si cupiditates sint remissæ & non prauæ,tunc continentia non esset egregius habitus vt existimatur:ergo non habet remissas cupiditates non prauas: sin verò sint remissæ & prauæ,tunc continentia non esset potens dispositio,& tamen est cùm resistat magnis cupiditatibus.Cōcluditur ergo quòd cùm continens non versetur circa remissas cupiditates,nec circa vehementes bonas, sed potius habeat vehementes & prauas & temperati non sit illas habere: concluditur,inquam,quòd temperans non est idem quod continens, nec temperantia idem quod continentia, vt volebat quarta opinio.& hoc videtur innuere Philosoph. licet non manifestè inferat conclusionem.

13 {PRAETEREA si continentia facit.} Hæc est quarta pars huius capituli,in qua Philosophus arguit cōtra secundam opinionem qua dicebatur ꝙ continens idem est quod constans & perseuerans in ratione, vel potius in proposito & opinione. Incontinens verò econtrà est idem quod inconstans digrediens à sua opinione. Hanc sententiam refellit Philosophus, declarando quòd si illa opinio esset vera,sequeretur quod aliqua continentia posset esse praua, aliqua incontinentia bona & studiosa.at hæc sunt duo absurda: ergo absurda videbitur illa opinio, ex qua hæc sequuntur. Nam primum si continens sit idem quod perseuerans in opinione,vt illi volunt, fieri potest vt habeat opinionem falsam & prauam, & perseuerantia in illa erit continentia praua:præterea si incontinens sit idem quod digrediens à sua opinione, fieri potest vt habeat opinionem prauam à qua digrediens omittit illam prauam opinionem: & hoc pacto aliqua incontinentia esset bona, si incontinentia esset non persistere in opinione. & probat hoc exemplis Neoptolemi & sophistarum. Inducitur Neoptolemus apud Sophoclem in quodam opere quod inscribitur Philoctetes, primum mentiri, postea confiteri veritatem, & digredi à falso.ergo si incontinentia est inconstantia, & digresio à proposito, talis digresio Neoptolemi à proposito falso fit laudabilis: ergo aliqua erit incontinentia laudabilis.

bilis.quod est absurdum,quia nulla prauitas est laudabilis. Se
cundum exemplum est de sophisticis rationibus quibus illi
conantur decipere homines , vt inanem gloriam consequan-
tur , & quanuis non rectè concludant conclusionem , ex præ-
missis tamen rationibus eorum ligatur mens nescientis sol-
uere , velut quidam interrogabant , vt in Posterioribus dicit
Philosophus , Scísne omnem dualitatem esse parem?si se om-
nem scire dicebat, offerebant dualitatem quandam quam ha-
bebant occultam , & dicebant eam non potuisse scire esse pa-
rem.cùm ignorasset eam esse in rerum natura, soluūt illi non
rectè,vt ibi ostendit Philosophus:quare ligatur mens nescien
tis soluere talibus rationibus deceptiuis. Quòd si mens non
persisteret in illa assensione, talis digressio esset incontinentia
laudabilis , quare absurde dicunt quòd continentia faciat ho-
minem persistere in quauis opinione , & incontinentem non
persistere,vt illa quarta opinio vult.
{FIT autem aliqua ratione.}Probat etiam idē alia ratione 14
hoc pacto. Si incontinentia esset omissio rationis & opinio
nis,vt illi dicebant,tunc sequeretur quòd ex duobus vitijs pos
set componi vna virtus,quod est valde absurdum,primū,quia
virtus est simplicissima forma & indiuisibilis : deinde dicitur
per abnegationē externorū,ex quo patet, quòd est absurdum
dicere eam cōstare ex partibus,& ex partibus duabus vitiosis.
Quòd autem hoc sequatur , ex eo apparet,quia fieri potest vt
incontinens sit imprudens , & per imprudentiā existimet ali-
quam rem malam esse bonam,& per incontinentiam omittat
illam falsam opinionem,si incontinentia, vt illi volunt , omis-
sio opinionis est:sed omissio prauæ opinionis videtur esse
probitas & virtus:& hæc fiet ex illis duobus vitijs. ergo ex vi-
tijs conficietur virtus, quod est absurdum:& sequitur ex quar
ta illa opinione . ergo absurda & post habenda est illa opinio,
{PRAETEREA qui persuasus.} Hæc est quinta pars hu- 15
ius capituli,in qua Philosophus affert dubitationem circa pri
mam opinionē,quia illa dicebat ꝙ continentia est de numero
bonorum,incōtinētia de numero prauorū,quia posset aliquis
dubitare in quo genere prauorum ipsa esset ponenda,& vtrum
esset peior quàm vitium.Idcirco in parte ista facit hanc deter
minationem,differendo & disputando , non autem asserendo:
quia videt inferre disputatiue,vt diximus,id ex quo appareat
intem

intemperantiam esse minorem improbitatem quàm incontinentiam. Nam intemperans persuasus agit prauum, & dissuasione remoueri & sanari potest: & incontinens non persuasus à ratione operatur prauum cum ratio repugnet, & cum percipiat illud esse prauum: & non persuasus à ratione: quia aduersatur appetitui suo, exequitur illud prauum: & intemperans persuasus, & eligens, voluptates persequitur quas dissuasus potest omittere, & sanari posse videtur: at incontinens cum non agat persuasus, non videtur dissuaderi posse & dissuasione moueri. Affert post hæc & accommodat huic proposito prouerbium quo dicitur, quòd non est afferēdus potus ei qui suffocatur aqua, quia dando illi potum nihil proficitur. Simile fit de incontinente quem frustra dissuadet quis, cùm percipiat quid agit, & tamen exequitur illud, & aliter agit quàm sibi ostendat ratio agendum esse. Notandum quòd in hac parte Philosophus procedit argumentando & differendo, non asserēdo: quia nec verum est, nec sua sententia, vt intemperantia quàm incōtinentia, vel intemperans quàm incontinens sit potior. Nam intemperans est vitiosus, & habet rationem iudiciumq; corruptum. Incontinens vero nondum est vitiosus propriè, nec habet rationem eo modo corruptam: præterea facilius sanari potest quàm intemperans, vt declarabit inferius: sed nunc arguit hincinde, vt magis illucescat veritas & determinatio
16 sua quam affert infrà. {INSVPER si circa vniuersa,} Hæc est sexta pars huius capituli, in qua Philosophus affert dubitationem circa sextam opinionē, qua dicebatur, quòd incōtinentia est circa multa obiecta & vniuersa, vt circa honorē, lucrum, & huiusmodi. Arguit Philosophus contra hoc, dicendo quòd data hac opinione, statim sequitur quòd non erit simplex incontinentia, & propriè dicta, si versatur indifferenter circa talia, sed mixta quædam: sed hoc est absurdum. quare dicendum erit quòd continentia & incontinentia circa determinata obiecta versatur, id est circa voluptates, quòd si diceretur alio modo, tunc non propriè: nec simpliciter, sed secundum quid diceretur. at nos propriam & simplicem quærimus, vt patebit infrà. postea dicit Philosophus, quòd harum dubitationum quædam sunt soluendæ vel tollendæ, tanquam non veræ: quædam autem relinquendæ tanquam bonæ, vt veritatem inueniamus circa tales affectus & dispositiones.

Quonam

Quonam pacto continentes agunt.

CAP. III.

Rimùm itaque considerandum est, si inconti= 17
nentes scientes agant necne, & quonam modo
scientes. deinde circa quæ sit incontinens ponen-
dus, & cõtinens. Vtrum circa uoluptatem om=
nem atq; dolorem, an circa definitas quasdam uoluptates at=
que dolores. Et utrum idem sit an diuersus, continens at=
que constans. Similiter & de cæteris quæ ad hanc attinent
contemplationem. Est autem considerationis initium, utrum 18
continens & incontinens, ijs circa quæ uersantur differant,
an modo. Dico autem sic, utrum incontinens ex eo solum sit 19
incontinens, quia circa hæc uersatur, an non: sed ipso modo,
an utrisq;. Deinde si continentia & incontinentia sint cir= 20
ca uniuersa, necne. neque enim circa omnia uersatur is qui
est incontinens absolutè, sed circa ea circa quæ est intempe=
rans. neque simpliciter sese habet ad illa. Esset enim incon=
tinentia ac intemperantia idem, sed hoc modo. Nam ille
quidem eligens ducitur, putans semper oportere persequi
uoluptatem præsentem. Incontinens autem non putat qui=
dem, persequitur tamen. Si itaque uera sit opinio, sed non
scientia, qua transgredientes incontinenter homines agunt, 21
nihil refert ad rationem. Nonnulli nanq; eorum qui opi=
nantur non ambigunt, sed arbitrantur exactè se scire. Si igi-
tur opinantes ex eo quia remisse credunt magis quàm scien=
tes, cõtra suam agent existimationem: nihil differet ab
opinione scientia. Sunt enim qui non minus opinioni suæ,
quàm alij suæ scientiæ credunt, ut ex Heraclito patet. Sed 22
cùm dupliciter dicatur scire (nam & is qui scientiam quidem
habet, non autem utitur ipsa: & is qui utitur, dicitur scire)
hæc inter sese differunt: habentem, inquam, scientiam, at

non

non contemplantem, & habentem ac contemplantem: agere ea quæ agere non oportet. hoc enim uidetur absurdum.
23
24 Sed non si agat non contemplando. Præterea cùm propositionum duo sint modi, nihil prohibet ut quispiam agat contrarium eius quod scit, si habeat quidem utrasque, uniuersali tamen & non particulari propositione utatur. Nam ea quæ aguntur, singularia sunt. Differt autem & ipsum uniuersale. nam aliud est in ipso, aliud in re. Vt omni homini sicca conducunt. & hic est homo. uel siccum est quod est tale. Sed si hoc sit tale, aut non habet, aut non operatur. Magna igitur per hos emerget utique differentia modos. atque adeò ut hoc quidem modo non absurdum
25 esse, alio uerò modo mirabile uideatur. Præterea fit ut homines scientiam habeant, alio modo quàm nuper diximus. Nam in habendo quidem, sed non in utendo differentem cernimus habitum, ut quispiam & habeat quodammodo & non habeat ipsum. qualis est dormiens, & *furens, ac ebrius. At hoc modo disponuntur ij qui sunt in perturbationibus constituti. nam iræ, & cupiditates uenereæ, cæteraq; similia, corpus etiam manifestè permutant. atque nonnullos & in furorem, ac insaniam adigunt. Patet igitur dicendum esse incontinentes perinde sese habere atque
26 hi sunt affecti. Dicere autem eas sententias quæ à scientia proficiscuntur, nullum est signum. Etenim ij qui sunt in hisce perturbationibus constituti, demonstrationes & carmina dicunt Empedoclis. Et qui primum discunt, nectunt quidem orationes, sed nondum sciunt. oportet enim ipsorum insideant menti, ad quod tempore opus est. Quare putandum est, ut histriones poëmata recitant: sic & incon-
27 tinenter agentes, sententias dicere. Insuper & hoc modo quispiam naturaliter inspexerit causam. Opinionum enim

* μὴ μαινόμενος.

alia

alia est uniuersalis, alia de singularibus est, quibus iam ipse præsidet sensus. Atque cùm ex ipsis ratio fuerit una: anima conclusum ipsum in contemplandis quidem dicat, in agendis autem rebus continuò agat necesse est. Nam si omne dulce gustare oportet, & hoc est dulce ut unum quid singularium, is hoc simul & agat qui potest nec prohibetur, necesse est. Cùm igitur una quidem uniuersalis inest opi- 28
nio gustare uetans: alia uerò dicit, omne dulce uoluptatem afferre, & hoc esse dulce: hæc autem operatur, atque inest fortè cupiditas. illa quidem hoc fugere dicit, cupiditas autem ducit. mouere enim partes singulas potest. Qua- 29
re fit, ut à ratione quodammodo & opinatione incontinenter agatur. non tamen per se contraria, sed per accidens. cupiditas enim rectæ rationi, sed non opinatio aduersatur. Quare & propter hoc bestiæ, non sunt incontinentes: quia 30
non uniuersalem existimationem, sed singularium imaginationem atq; memoriam habent. Quomodo autem solui- 31
tur ignoratio, ac rursus fit incontinens, sciens, eadem est ratio, & de ebrio, & dormiente, & non est huius propria perscrutationis, quam quidem * à naturalibus audire opor- παρὰ τοῦ φυσιολόγου
tet. Cùm autem ultima propositio rei sit sensibilis opina- 32
tio atq; actuum domina, hanc incontinens aut non habet dum est in perturbatione: aut sic habet ut in habendo nō sit scire, sed dicere perinde atq; temulentus Empedoclis carmina profert. Et quia terminus extremus non est uniuersalis, nec ad scientiam ut uniuersalis attinet. atq; id accidere uidetur quod Socrates quærebat. Non enim ea, quæ propriè scientia est, præsente, fit perturbatio: nec ipsa ob perturbationem distrahitur, sed sensitiua. De his igitur si sciens, inquam, incontinens an non sciens, & quonam modo sciens incontinenter agat, tot à nobis sint dicta.

COM

COMMENT.

17 PRIMVM itaque considerandum est.} Hoc est tertium capitulum huius primi tractatus, in quo Philosoph. postea quàm attulit opiniones priscorum de continentia & incontinentia, & constantia, & huiusmodi, & circa hæc posuit dubitationes quasdam & oppositiones: nunc soluere intendit primam dubitationem, quæ posita est in præcedenti capitulo, Vtrum incontinens agat sciens incontinenter. Diuiditur hoc capitulum in tres partes quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur præmittendo ordinem de quibus dicturus est, dicit considerandum esse vtrum sciens vel non sciens incontinens agat: & si sciens, quonam pacto, hæc enim est magna difficultas, & in hac se dilatat in tertia parte huius. Deinde dicit considerandum esse circa quæ versatur incontinentia, an circa omnes voluptates, & reliqua quæ patent in textu.

18 {EST autem considerationis initium.} Præmisso ordine eorum de quibus dicere inferius intendit: affert nunc duas dubitationes, & statim soluit. Nam earum solutio videtur esse fundamentum eorum quæ ab eo dicentur inferius. Prima dubitatio est vtrum continens & incontinens differant obiectis circa quæ versantur: an modis diuersis versandi circa eadem obiecta, eandemq; materiam. Hæc dubitatio introduci potest duobus modis. Primo, vtrum continens & incontinens differant inter se ob id, quia versantur circa diuersa obiecta & materiam: an quia versantur circa eandem diuerso modo. Vel alio pacto introduci potest, vtrum continens & incontinens differant, scilicet à temperato & intemperato: an in materia, vel in modo versandi diuerso. & hæc secunda expositio magis consonare & conuenire videtur cum iis quę dicentur inferius, quia hanc dubitationem soluit potius secundo modo sumptam, quàm primo.

19 {DICO autem.} Hoc addit vt magis seipsum declaret.

20 {DEINDE si continentia & incōtinētia} Affert secundam dubitationē talem: vtrū continentia & incontinētia versentur circa omnia obiecta, an non: & statim affert solutionem huius secundæ quæstionis, dicendo quòd simpliciter incōtinens, de quo loquimur, nō versatur circa omnia, sed circa ea circa quæ versatur intemperans, id est circa voluptates. deinde infertur solutio secundæ dubitationis, scilicet quòd licet intemperans, & incon

& incontinens versentur circa eandē materiam, id est circa voluptates corporis: tamen non simpliciter eodem modo, quia essent idem, quod est absurdū, sed diuerso. nam intemperans eligit, incontinens nō eligit: ergo incontinens non est intemperans, licet versentur circa eandē materiam. Et notanda est distinctio ista, quia videtur esse fundamentū eorum quæ dicētur inferius. Neq; simpliciter, id est nō eo modo quo intēperans.

{SI itaq; vera sit opinio.} Hæc est secunda pars huius cap. 21
in qua Philosophus posteaquā præmisit nonnulla necessaria, nunc sumit rationem illam priscorum. qui nitebantur soluere opinionem Socratis, & difficultatem sua sententia ortam, cum diceret incontinentem nō habere scientiam eorum quæ prætergrederentur ob cupiditatem: illi autem aiebant habere opinionem & non scientiam. Philosophus autem ostendit ꝙ talis solutio illorum non est bona, quia nihil refert vtrū in ipso incontinente sit scientia vel opinio quam ille transgrediebatur in agendo, & posthabeat ipsam siue sit scientia siue opinio sequendo cupiditatē: nam illi putabant ideo vinci rationem incontinentis, quia nō haberet scientiam rem validissimam, sed opinionem quæ est imbecillior, & superari à voluptatibus potest. Hoc autem non esse verū dicit, quia sunt nonnulli qui habent ita infixam & firmam opinionem ac si haberent scientiam. Nam si dicunt incontinentes ex eo habere opinionem, quia remissè credentes agant contra existimationem & iudicium suum: hoc argumentum nō valet, quia fieri potest ita vehemens opinio, vt in habente sit tanquam scientia. & hoc ostendit exemplo Heracliti qui opinabatur ꝙ omnia essent in continuo motu. Huic opinioni adeò hærebat Heraclitus, vt non minus crederet, quàm si certissimè sciret. Quare si ponamus ꝙ in incontinente sit opinio & non scientia: nihil refert, nec sequitur propositum nostrum vt vincatur, quia opinio sit debilior, cùm possit esse opinio talis, vt respectu habentis sit tanquam scientia. Notandum quòd multipliciter differt scientia ob opinione: scientia semper est de necessariis, opinio verò non semper. Scientia est per demonstrationem, opinio nō est per demonstrationem: & scientia semper est vera, opinio potest esse falsa. Sunt & alia multa quibus differunt. verùm ad propositum, & si semper scientia sit firma, opinio autem non semper, tamen fieri potest, vt aliquādo in hoc sint similes, id

est,vt sit opinio vehemens & firma,ac si esset scientia quædam vt exemplo ostendimus.

22 {SED cũ dupliciter dicatur scire.} Hæc est tertia pars huius ca.in qua Philosophus incipit soluere dubitationẽ quã mouit in principio capituli præcedentis,Vtrũ incontinẽs sit sciẽs etsi sit,quomodo sit:circa dubitationẽ attulit sententiam Socratis,& priscorũ vt vidimus,& duo facit. Primò soluit quæstionem afferendo tres distinctiones,deinde soluit alio modo ex parte naturalis profectionis rerum agendarum vt late appareat sententia, & solutio quam intendit. Prima distinctio est ꝙ scire bifariam dicitur. Vno modo habitu, vt is qui habet & non vtitur:alio modo vt est in actu,& operatione, vt est ille qui habet scientiam & vtitur. Nam primo modo, vt hoc patefiat exemplo, dicimus geometram dormientem, & non operantem & speculantem, habere scientiam geometriæ & habitum. Secundo modo dicimus scire cùm speculatur secundum scientiam & habitum geometriæ quam habet faciendo aliquã demonstrationem,veluti quòd triangulus habeat tres angulos æquales duobus rectis & huiusmodi. Eodem pacto citharœdus dicetur habere artem citharizandi in habitu. Primo modo si stet dormiens:secundo modo si operetur secundũ habitum qui est in eo,& vtatur arte sua. Hæc distinctione allata affert vnam conclusionem Philosophus, qua innuere videtur quoquomodo solutionem quãdam.nam quando dicimus incontinentem scire,possumus vno modo intelligere quòd habet opinionem & scientiam in habitu:alio modo quòd vtatur & actualiter speculetur & consideret secundum talem scientiam.Quòd si vtroq; modo ponatur scire in ipso incontinente,id est vt habeat in habitu,& contempletur,id est vtatur ipsa & consideret secundum eam dum agit,forsitan erit absurdum: sed primo modo tantùm nihil refert,id est vt habitu habeat,& non contempletur cùm agit.Veluti si ponamus aliquem scire rem quandam esse bonam, & habitu illam scientiam cognitionemq; habere,nõ tamen habere actu,id est vti ea cùm agit, nec eam respicere cùm operatur.

23 {HOC enim videtur absurdũ.}Scilicet ponere vtroq; modo scire in ipso incõtinente,scilicet eũ habere scientiã habitu, & vti cũ agit incõtinenter,sed nõ,scilicet erit absurdũ dicere, quòd habeat scientiam & cognitionem illam habitu,& postea

non

non consideret, & contempletur, vel ea vtatur cum agit. Notandũ quòd Philosophi solent aliis terminis hanc distinctionem facere. Dicunt enim quòd actuum quidam primus, quidam secundus. Primum appellant ipsum habitum, quia est tanquam forma perfectiua potentiæ: & forma solet appellari actus respectu materiæ, vt anima dicitur actus à Philosopho. Secundum appellant operationem: eodem pacto scire dupliciter est: aut primo actu, id est habitu: aut secundo, id est operatione. & primo modo incontinens dicetur, sciens cum agit: secundo verò non dicetur sciens. Nam si haberet scientiam secundo modo, id est vt eam respiceret quam habet, nunquam operaretur secundum incontinentiam: sed culpa sua est quod non respicit eam cùm agit, sed post habet & dimittit vt præsentem sequatur voluptatem. Et animaduertendus est hic Philosophi modus quem ille multis in locis seruat vt mediũ suis distinctionibus capiat. Nam antea vidimus quòd nonnulli priscorum dicebant incontinentem scientem esse. Socrates verò dicebat fieri non posse, vt sciens sit incontinens: Philosophus verò medium tenens, partim scientẽ, partim nõ scientem esse voluit, afferendo distinctionẽ de modo sciendi. Cum enim res distinguuntur, quæ indigent distinctione, multæ auferuntur dubitationes, & ipsa veritas manifestius elucescit. Plato primò his est vsus distinguendi modis: erant enim antea scientiæ quasi crudæ: Plato cœpit distinguendo tollere æquiuocationes, vt in Phædro de furoribus, & aliis in locis facit distinctiones præclaras: postea Philosophus iste mirũ in modũ amplificauit hos distinguendi modos, vt tollerentur omnes cauillationes sophistarum, quibus hic semper inimicissimus facit.

{PRAETEREA cùm propositionum.} Affert Philosophus secundam distinctionem, & solutionem eiusdem quæstionis, scilicet vtrum incontinens sit sciens, & si est, quomodo sit. Videtur autem dicere hoc pacto, quòd in ratiocinatione siue discursione, & syllogismo actiuo duæ propositiones sumuntur: vniuersalis vna, altera singularis. & fit quandoque vt sciamus vtranque, & fit etiam vt sciamus tantum alteram. & intelligitur hic de vniuersali, & particulari circa eosdem terminos, vt omnis magnes attrahit ferrum, hic est magnes, & cætera. Potest ergo fieri vt incontinens sciat in vniuersali, nesciat postea particulare cùm agit, sicut in speculatiuis 24

dicimus, quòd fieri potest vt quis sciat omnem triangulum habere tres angulos æquales duobus rectis, ignoret autem hunc vel illum triangulum: sed cùm sit quoddam vniuersale quod habet sub se singulare, quod ignorari non potest cùm scitur suum vniuersale, quoddam verò vniuersale sit, quod sciri potest sine suo singulari: ideo Philosophus affert distinctionem illã, ne quis obiiceret, dicendo quòd fieri potest vt sit vniuersale aliquod, quo scito ignorari non potest suum singulare: quòd si hoc competeret incontinenti, tunc non esset vera solutio tua, scilicet quòd incontinens sciat vniuersale, postea verò cum agit non sciat singulare. Affert igitur hanc distinctionem quòd duplex est vniuersale: aliud in ipso qui habet, aliud in re. Exemplum primi, vt omni homini sicca proficiunt, hic est homo &c. Hæc propositio singularis ignorari non potest respectu vniuersalis quod est in ipso, id est in ipso homine. Nam cùm sciat tale vniuersale in ipso homine, id est in se, non potest ignorare hanc propositionem singularem, id est hic est homo, nisi seipsum ignoraret: quod est absurdum. Exemplum secundi, Omne siccum homini prodest: at hoc est siccum &c. Tale igitur vniuersale quod est in re sciri potest, & tamen ignorari potest singulare. nam & si sciam quòd omne rheubarbarum purgat choleram, quod est vniuersale in re, tamen ignorare possum hoc vel illud rheubarbarum. Quare dicere potest Philosophus ad tollendam illam obiectionem: cùm ego loquor de incontinente. & dico quòd ipse habet scientiam habitu, & vniuersale: cùm verò agit, singularem propositionem non percipit, non intelligo de vt vniuersali in ipso quod sciri non potest quin sciatur suum singulare: sed intelligo de vniuersali in re quod sciri potest, & tamen non percipi singulare suum quod locatur sub ipso, vt exemplis patuit. Loquendo igitur de vniuersali quod est in re, dicere possumus quòd incontinens agere potest sciendo vniuersale: postea verò cùm agit, non percipiendo singulare: non est autem absurdum vt incontinens habeat vtrasque propositiones, scilicet vniuersalem & particularem, & tamen cùm agit non vtatur cognitione & scientia illius in singulari, & idest non habere in actu & operatione: & sic aget contra id quod scit, & erit quoquomodo sciens respectu vniuersalis, quoquomodo nesciens respectu singularis, ex eo quia cognitione in particulari

lari propoſitione non vtitur, itaque ſi hoc modo ſcire dicatur incontinens, non erit abſurdum, ſed illud abſurdum eſſet ſi diceretur eum ſcire & vti ſcientia in ſingulari cùm agit.

{PRAETEREA fit vt homines.} Affert tertiam diſtinctio 25
nem Philoſophus, ex qua emergit tertia ſolutio. Nam dictum eſt ſuperius quod ſcientes dici poſſunt & in habendo & in vtendo. id eſt habitu & actu ſecundo. nunc autem iſtud habere ſcientiam, ſcilicet in habitu non vtendo ea, bifariam dici poteſt, aut quòd habeat & non operetur, quia ſtet ocioſus non impeditus aliqua perturbatione: aut quòd habeat, & non operetur ob aliquam perturbationem, & huiuſmodi. Sicut eſt dormiens, ebrius, furens, & alij eiuſdem generis, & iſti videtur differre, quia ille ſine perturbatione eſt habitu ſciens, tamen non conſiderans actu, quia ſtat otioſus: hic verò alter ſcientiam habet habitu, & impediri poteſt multifariam, aut ſomno, aut ebrietate, aut perturbatione, ne exerceat operationes ſecundum ſcientiam quã habet: & huic ſimilis eſt quo innuitur ſolutio, videtur eſſe incontinens qui habet cognitionẽ & ſcientiam in habitu, & cum ſuperueniunt vehementes cupiditates, permittit ſe ſuperari, & fit ſimilis ebrio cum ſit in illis perturbationibus cõſtitutus, quæ non ſolũ exagitant animũ, ſed etiam corpus permutant, aut pallore, aut tremore, aut ſimilibus.

{DICERE autem incontinentes.} Remouere videtur ob- 26
iectionem quæ fieri potuiſſet hoc modo: Tu dicis, ô Ariſtoteles incontinentem habere ſcientiam cum impedimento, ita vt non vtatur ea cũ agit. Nos tamen videmus aliquos incontinentes dicere & proferre ſententias quæ indicant eos eſſe conſtitutos in ſcientia, & ideo non videntur ignorare, ſed percipere cùm agunt. Reſpondet Philoſophus quod fieri poteſt vt proferant talia. Verum hæc tantum verbis dicunt, & non ſequitur per hoc quòd ſint in ſcientia conſtituti: ſicut etiam pueri qui proferunt orationes quas non intelligunt, & hiſtriones carmina in ſcena quæ recitant, & tamen non intelligunt quod importatur per illa, quare non ſequitur quòd ſi incõtinentes proferunt ſententias ad ſcientiam & cognitionẽ pertinentes quòd ſint in ſcientia conſtituti. Et ſic erunt quodammodo ſcientes & quodammodo non ſcientes, eo modo quo dictum eſt.

{INSVPER hoc etiam pacto.} Allatis diſtinctionibus illis 27
& ſolutionibus, nunc eiuſdem dubitationis aliam ſolutionem

affert ex perte naturalis profectionis scientiæ actiuæ, & dicit naturaliter, non quia à natura proficiscatur hæc ratio, sed quia sic fit naturaliter in profectione scientiæ actiuæ & opinionis. Nam fit hoc modo quòd quædā est opinio vniuersalis, quædā singularis, quæ est circa res agendas singulares, quarum est sensus. Ex ijs duabus opinionibus fit quandoque vna opinio, & vna sententia, quam intelligit Philosophus esse conclusionē, & non minorem propositione, sicut aliqui dicūt expositores. Fit enim ex vniuersali & singulari conclusio hoc pacto, Omne animal est substantia, Socrates est animal, ergo Socrates est substantia. Hæc est opinio vniuersalis, scilicet omne animal est substantia: & est alia singularis, id est Socrates est animal: & ex his opinionibus fit vna, quæ est conclusio, scilicet Socrates est substantia, cui necessario assentitur mens: cum sequatur necessario ex præmissis secundum formā syllogismi. Verū sicut fit in speculatiuis, ita in actiuis, sed in speculatiuis hoc fit vt posita vniuersali & particulari secundum formam syllogismi, necessario sequitur conclusio: sic in actiuis posita vniuersali & singulari, statim sequitur operatio, quæ est conclusio in actiuis, scilicet executio ipsa post discursionem factam: vt patet in hoc exemplo, vbi ponitur vniuersalis opinio & particularis, ex quibus fit vna tertia: id est conclusio & executio ipsa hoc modo, Omne dulce est gustandum: hoc est dulce, & statim fit executio & prosecutio illius quæ est conclusio actiua. Nam in speculatiuis satis est nosse conclusionē, sed in actiuis non tantum est cōclusio quæ infertur, sed etiā quæ agitur, cùm statim post discursionem illam fiat executio, & ista processio fieri videtur naturaliter in rebus agendis, licet non animaduertatur. Primò enim habemus aliquam cognitionē sub qua ponimus aliquam particulam, & postea infertur conclusio ex illis, id est operatio & executio, si non prohibetur.

28 {CVM igitur vniuersalis.} Præmissis ijs quibus percipitur processio, quæ naturaliter videtur in rebus agendis: nunc Philosophus accedit ad solutionem, qua intelligi possit quomodo incontinens operetur: & animaduertendum quod de eadem re diuersæ opiniones & propositiones esse possunt: quæ diuersæ cùm sint, non tamen sunt contrariæ, vt de aliquo dulci dicere possumus quòd est turpe, & etiam quòd affert voluptatem. Ponatur autem, vt dicit Philosophus, vna cognitio vni

vniuersalis vetans non gustare, id est nullum dulce est gustandum, sit etiam alia quæ dicat quòd omne dulce affert voluptatem, tunc allato aliquo dulci vt hoc est dulce, quòd est singularis opinio, & propositio statim incontinens, si adsit cupiditas, collocabit illam propositionem singularem sub vniuersali affirmatiua quam habet, scilicet sub hac vniuersali, quòd omne dulce affert voluptatem: collocabit, inquam, istam singularem, hoc est dulce, & statim concludet operando & exequendo si impedimentum absit, requiritur primò vt sit vniuersalis opinio, deinde singularis alia, & rei singularis quæ agi possit à nobis, & vt adsit cupiditas, & remotum sit operandi impedimentum vt possit fieri executio: illa autem alia vniuersalis negatiua, id est, nullum dulce est gustandum, relinquitur ab incontinente, nam cùm posset illam singularem, scilicet hoc est dulce, collocare sub ea negatiua bona quam habet, ipse collocat sub affirmatiua vniuersali, etsi habet illam bonam negatiuam. quare dicit Philosophus quòd ex vniuersali ratione, & singulari opinione quæ est contraria vniuersali, illi non per se, sed per accidens, quia coniungitur cum cupiditate, incontinens operatur: & sic ex vniuersali ratione non corrupta, quæ dicit nullum dulce gustandum est, & opinione particulari quæ dicit hoc est dulce, agere videtur incontinens: nam cupiditas est connexa huic singulari opinioni, quæ cupiditas est contraria illi vniuersali rationi per se: opinio autem illa singularis est contraria per accidens, quia de se non esset contraria nisi esset cupiditas quæ trahit rationem, & mouet etiam partes organicas corporis, & sic incontinens permittens se superari operatur.

{A RATIONE quodammodo & opinatione.} Quia oportet vt tam vniuersalis quam particularis adsint ibi in incõtinente, sed vt clarius intelligatur sententia Philosophi, talis videtur fieri processus in ipso incontinente. Scit incontinens quòd nullum dulce, scilicet turpe est gustandum, scit etiam quòd omne dulce affert voluptatem: repræsentatur sibi aliquod dulce, & concupiscentia mouet, discurrit ille & negatiua illa ratio vetans gustare dulce, quæ dicit nullum dulce est gustandum, retrahit eum, & si non esset cupiditas, faceret bonam conclusionem, quia discurreret secum hoc pacto. Nullum dulce est gustandum: hoc est dulce, & statim operatione 29

concluderet:ergo non est gustandum,& non gustaret, & non laberetur: verùm cùm sit ibi cupiditas præsens & vrgens ipse ponit illam singularem opinionem, scilicet hoc est dulce, sub illa alia vniuersali affirmatiua, scilicet omne dulce affert voluptatem. quare si omne dulce affert voluptatem: scit enim hanc propositionem prius vniuersalé, deinde, & hoc est dulce,ergo &c. Concludit operando, & gustando, & exequendo, quòd si ipse collocasset sub illa prima bona, & negatiua quæ dicit quòd nullum dulce est gustandum, bonam fecisset conclusionem, & non gustasset, sed cùm habeat scientiam illius vniuersalis, non vtitur postea cùm agit, & ex hoc non habet scientiam actu,etsi habet in habitu: intemperans verò differt ab eo,quia habet corruptam rationem,& non putat illam negatiuam esse veram, vt incontinens qui eam percipit & non sequitur, sed intemperans putat potius oppositam illius negatiuæ esse veram, scilicet quòd omne dulce est gustandum, quia ex mala consuetudine habet corrumptum iudicium rationis: incontinens verò cùm habeat & percipiat illas duas vniuersales propositiones, quòd nullum dulce est gustandum: & quòd omne dulce affert voluptatem,exemplo cùm aduenit hoc dulce cupiditate vrgente, quæ est contraria negatiuæ propositioni:quia illa vetat gustare, cupiditas suadet: incontinens ponit singularem illam sub affirmatiua, & concludit affirmatiuè operando vt potiendo illo dulci, & oblitus penè dum est in illa perturbatione primæ propositionis bonæ negatiuæ vetantis eum gustare, cuius scientiam habet in habitu,sed in operando eam non respicit, quare dicitur quod aliquomodo sciens, aliquo modo non sciens operatur. Et cùm dicimus incontinentem habere scientiam in habitu eo pacto & non actu, non sumimus scientiam propriè dictam, sed largo modo pro cognitione quadam quam ille habet vniuersalis illius propositionis & huiusmodi.Nam loco suo Philosophus exactissimè scientiam propriè dictam declarauit, vt vidimus. Percepimus etiam expositione huiusmodi propositionum, & vniuersalis & singularis discursionem incontinentis,& processum quem facit in operando. Verùm discursionis & ratiocinationis eius ex vniuersali & singulari sequitur conclusio, quæ non desinit in cognitione tantum, vt in speculatiuis: sed in opere & executione rei secundum appetitum,

titum,à quo ratio ſuperatur,vt dictum eſt. Et notandum quòd
ſit pugna inter iſta, quia ſcientia & cognitio illa vniuerſalis
coniuncta cum ratione aduerſatur opinioni particulari non
de ſe, ſed opinioni coniunctæ cupiditati, & fit pugna, & in
ipſo incontinente ſuperatur ratio. In eo verò qui eſt inconti-
nens vincit ratio, vt patet, ſed videtur Philoſophus ſenten-
tia ſua tenere mediam viam inter ſuperiores, quia non remo-
uet omnino ſcientiam ab incontinente, vt faciebat Socrates,
nec tribuit ſolam opinionem,vt illi priſci.

{QVARE & propter hoc beſtiæ non ſunt incontinentes.} 30
Ex ſupradictis infert vnum correlariũ Philoſophus,quo oſten
dit incontinentem eſſe non poſſe ſine ratione,quia non ſufficit
tantum concupiſcentia:& ideo dicit ꝙ beſtiæ non poſſunt eſſe
incontinentes:quod probari poteſt hoc pacto. Omnis incon-
tinens habet vniuerſalem cognitionẽ cui aduerſatur cupiditas:
ſed nulla belua habet vniuerſalem cognitionẽ cui aduerſetur
cupiditas:ergo nulla belua eſt incontinens. Patet ratio, quia
beluę habent imaginationem,& apprehenſionem,& memoriã
rerum ſingulariũ: non autẽ percipiunt vniuerſale quod perci
pitur ratione,& intellectu tantum.Ex quo patere poteſt quòd
intellectus tantum excedit memoriã,phantaſiam, & alias hu-
iuſmodi potentias inſtrumentales quæ ſingularium ſunt aut
perceptiuæ,aut retentiuę,quantum ſuperat potentia rationalis
irrationalem,& intellectiua ſenſitiuã, & omnino ea quę cogno
ſcit vniuerſale,illam quę nullo modo percipit vniuerſale.Con
cluditur ergo ꝙ beluę nullo pacto incontinentes eſſe poſſunt,
cùm non habeant rationem, & vniuerſalem exiſtimationem.

{QVO modo autem ſoluitur ignoratio.}Reſpondet Philo-
ſophus obiectioni, quę fieri poſſet & oriri ex antedictis, quia 31
dictum eſt quòd incontinens habet cognitionem, & ſcien-
tiam:poſtea in operando obfuſcatur à perturbatione,qua ſub-
lata rurſus reuertitur in priſtinam ſcientiam, quam habitu
habet. Quæritur ergo quomodo ex ſciente fit ignorans, &
rurſus ex ignorante fit ſciens: & quomodo pellitur illa cali-
go. Ad hæc reſpondet Philoſophus, quòd fit ſimili modo de
ebrio & dormiente, quorum ſolutio à Philoſopho naturali
petenda eſt,qui de ſomno, & vigilia, & ſimilibus doctrinam
tradit. & hoc dicit Philoſophus ne videatur tranſire de ge-
nere in genus, & permiſcere ſcientias, quæ & principijs ſub-

iectis distinguuntur, intelligendum est tamen quòd sicut fit in somno & ebrietate, ita in ipsa incontinentia euenire videtur. Nam primò homo vigilat, postea accidit somnus, qui vigiliæ quædam priuatio est & operationis. Ligantur enim sensus, vnde somnus ligamen sensuum externorum appellari solet: soluto deinde somno iterum fit vigilia. in ebrio quoque ascendunt vapores, & perturbant spiritum vitalem & cerebrum, & instrumentum quo vtitur ratio: soluto autem vapore illo rursus spiritus incipit meare purus, & instrumentum idoneum reddere ad operationes exercendas. Similiter fit de incontinente qui primò habet scientiam & cognitionem illam vniuersalem, & scit nullum dulce est gustandum, & hoc est dulce, & ideo non esse gustandum. Sed postea vrgentibus cupiditatibus quasi ebrietate irretitus, & non respiciens cognitionem illius bonæ propositionis negatiuæ collocat singularem sub affirmatiua, & concludit affirmatiuè potiendo dulci: sed deinde vt fit solutio ignorantiæ generatæ per ebrietatem remoto vapore: sic soluitur ignoratio incontinentis remotis perturbationibus, quæ non procedunt in infinitum: & sic redit ipsa ratio quasi quædam lux, & sera eum pœnitentia capit quasi secum dicentem, sciebam quòd nullum dulce gustandum est, & hoc cùm esset dulce non erat gustandum: ego tamen gustaui prohibente ratione.

32 {CVM autem vltima propositio.} Declarat Philosophus etiã magis quomodo incõtinens dicatur & nesciens: & ex hoc emergit solutio dubitationis de scientia Socratis, duas diximus incontinentem habere propositiones, vniuersalem & singularem, & hæc vltima est rei sensibilis opinatio, quæ dicitur domina rerum agendarũ, quia actio est rerũ singulariũ, nam si afferatur sola vniuersalis, nunquam fiet actio: incontinens igitur cùm agit adueniente cupiditate habet quidem sopitam illam vniuersalem, singularẽ verò quæ est domina rerũ agendarum aut non habet: quia non vtitur ea, aut si habet non animaduertit secundum eam, nec percipit se habere, atque ideo abutitur, & si profert eam, facit vt vinolenti, qui proferunt Empedoclis carmina: dicere enim & proferre, vt suprà etiam dixit, scientiam non indicat, & sic dici potest quòd sit quodammodo sciens: & non sciens, cùm agit ipse incontinens diuersis modis, vt patuit. Affert præterea alium modum solutionis ipse Philosophus,

ſophus, ſcilicet quòd duplex eſſe videtur ſcientia, vniuerſalis & ſingularis. Vniuerſalis eſt firma & perſeuerans, à qua nemo dimoueri ſolet, tamen non eſt domina rerum agendarum. Alia vero eſt opinatio quædam rei ſingularis & ſenſibilis. Cum hæc ita ſint, dicere poſſumus quòd illa ſcientia quæ eſt vniuerſalis, & propriè talis non vincitur in ipſo incontinente, nec illa præſente incontinens agit incontinenter, & hoc fortaſſe intellexit Socrates, inquit Philoſophus, cum dixit quòd nemo agit præter ſcientiam ſuam, & ſic accommodat propoſito ſuo ſententiam Socratis. Intellexit, inquam, de vniuerſali, cuius propriè eſt ſcientia, qua præſente non fit perturbatio, ſed cum extremus eſt terminus, id eſt ſingularis & præſente ſingulari opinatione: quæ non eſt ſcientia propriè, ſed rei ſenſibilis eſt, tunc fit perturbatio, & quaſi caligine obfuſcatur incontinens, & hoc pacto vidimus quomodo ſciens & quomodo non ſciens incontinenter agat incontinens, & etiam quomodo intelligi poſsit ſententia Socratis, quam Philoſophus, vt conſueuit, accommodauit propoſito ſuo. Solet enim refellere aliorum opiniones primò: deinde ſiquid eſt boni trahere ad ſententiam ſuam vt verior appareat, quando alia quæcunque ex ea parte qua ſunt vera, conueniant ſecum, & falſa diſcordent, vt fecit in primo, & in alijs locis,

Circa quæ continens & incontinens verſatur.

CAPVT IIII.

Trum autem ſit aliquis incontinens abſolutè, 33
an aliqua ex parte ſint omnes, & ſi ſit, in qui 34
buſnam ſit, dicendum deinceps eſt. Patet igitur continentes atque conſtantes, & incontinentes ac molles, circa uoluptates doloréſque uerſari. Quoniam autem eorum quæ uoluptatem efficiunt, alia ſunt neceſſaria, alia per ſe quidem expetibilia ſunt, exuperationem autem habent. Atque neceſſaria quidem dico, quæ ad ipſum pertinent corpus: alimentum, inquam, Veneris uſum, & huiuſmodi cætera, circa quæ temperantiam intemperantiámque poſuimus. Non neceſſa-

ria uero, per se autem expetibilia, uictoriam, honorem, diuitias, & quæ sunt similis generis, quæ bona sunt & delectant. Eos quidem qui in his præter rectam rationem quæ est in ipsis, exuperant, absolutè quidem incontinentes non dicimus, sed hæc addentes, pecuniarum incontinentes, & lucri, & honoris, & iræ dicimus, ut diuersos & similitudine nomen idem habentes: ut homo qui ludo in Olympico uicit. Communis enim ratio parum ab illius ratione propria differebat: at tamen erat diuersa. Atque huius signum est illud, nam incontinentia quidem non solum ut delictum, sed etiam ut quoddam aut simpliciter, aut aliqua ex parte uitium uituperatur. At horum nemo. Eorum autem qui circa corporis uoluptates uersantur, in quibus temperantem intemperantémque ponimus, qui non eligendo, sed præter electionem ac mentem, efficientium quidem uoluptatem exuperationes persequitur, dolorem autem inferentium fugit, famis, sitis, æstus, frigoris, & omnium quæ ad tactum gustumq; pertinent, is non additione circa hæc, inquam (ut circa iram) sed absolute solum incontinens dicitur. Cuius hoc indicium est. circa nanque has uoluptates, & non circa ullam illarum intemperantes dicuntur, & propterea in eodem incontinentem ponimus & intemperantem, & cõtinentem ac temperantem. Sed illorum neminem, quòd circa uoluptates easdem quodammodo doloresq; uersantur.

36 Atque sunt quidem hi circa eadem, sed non eodem modo: sed illi quidem eligunt, hi uerò non eligunt. Quapropter potius eum intemperantem dixerimus, qui non cupiens, aut remissè exuperationes uoluptatum persequitur, ac mediocres fugit dolores, quàm hunc qui ob uehementes cupiditates eadem agit. Quid enim faceret ille si cupiditas aduenniret ingens, & circa rerum necessariarum indigentiam

vehe

uehemens dolor? Cùm autem cupiditatum ac uoluptatum, 37 aliæ genere ſint honeſtæ ſtudioſæq́; , aliæ non ſint (eorum enim quæ uoluptatem efficiunt, quædam expetibilia ſunt natura, quædam hiſce contraria, quædam media, quemadmodum prius diſtinximus: ut pecuniæ lucrum, honor, uictoria) in omnibus talibus atque medijs non ex eo uituperantur homines, quia his afficiuntur, cupiunt atque amant: ſed ob modum, & quia exuperāt. Quapropter qui præter rationem aut uincuntur aut ſequuntur quippiam eorum quæ natura ſunt honeſta & bona, non laudantur: ut ij qui circa honorem magis quàm oporteat ſtudent, aut erga filios, & parentes, Etenim bona ſunt hæc: & laudantur qui circa hæc ſtudent. Attamen eſt & in his exuperatio quædam, ſi quiſpiam (ut Niobe) & aduerſus deos contenderet, aut ſic erga patrem afficeretur, ut Satyrus ille qui patris amator appellabatur. inſanire nanque nimium uidebatur. Circa igitur hæc nulla eſt prauitas, propterea quòd ununquodque per ſe (ut diximus) natura eſt expetibile: exuperationes tamen ipſorum improbæ ſunt, ac fugiendæ. Similiter nec incontinentia. etenim incontinentia non ſolum eſt fugienda: ſed etiam uituperanda. Ob perturbationis autem ſimilitudinem adiungentes ſingula incontinentiam circa unumquodque dicunt: ut malum medicum, aut malum hiſtrionem, quem abſolutè non dicerent malum. Vt igitur neque hic abſoluté dicitur malus, quia non eſt uitium quicquam ipſorum, ſed rationum comparatione ſimile: ſic & illic ſolam exiſtimandum eſt incontinentiam & continentiam eſſe, quæ in ijs eſt circa quæ temperantia intemperantiáque uerſatur. circa autem iram per ſimilitudinem dicimus. Quapropter & ipſam addentes, incontinentem dicimus iræ, quemadmodum & honoris & lucri.

33 VTRVM autem sit quispiam incontinens &c.} Hoc est quartum capitulũ huius primi tractatus, in quo posteaquàm soluit primam dubitationem positam in principio antecedentis capituli, si incontinens agat sciens, necne: & si sciens agat quomodo sciens, & eam pluribus modis declarauit: nunc declarat aliam quæstionem etiam ibi secundo loco positam, scilicet vtrum sit absolutè incontinens, & circa quam materiam sit propriè ille qui simpliciter est incontinens. Diuiditur hoc capitulum in quatuor partes quæ patebunt. In prima parte videtur proponere duas quæstiones. Prima est, vtrum quis simpliciter sit incontinens, an omnes incontinentes sint secundum quid, & aliqua ex parte, ita quòd nullus sit simpliciter incontinens & absolutè. Secunda est, si aliquis sit simpliciter & absolutè incontinens circa quam materiam propriè sit.

34 {PATET igitur continentes.} Hæc est secunda pars huius quarti capituli, in qua Philosophus incipit declarare illas duas quæstiones, & primo affert materiam in genere ipsorum habituum vel dispositionum. scilicet continentiæ & incontinentiæ, constantiæ & mollitudinis, & dicit eam esse circa voluptates & dolores. Et accipit hic non tantũ voluptates, & dolores corporis: sed in genere & communiter. Notandum ꝙ omnis virtus & vitium versatur circa voluptates & dolores, & propterea cùm continentia & cõstantia sint propinquæ virtuti: incontinentia verò & mollitudo sint propinquæ vitio, ideo habitus isti siue dispositiones vidẽtur versari circa eandem materiam.

35 {QVONIAM autem eorum quæ voluptatem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua primò diuidit materiam circa quam in genere versatur incontinens: deinde ex diuisione illa venatur incontinentem & continentem simpliciter, & dicit quòd afferentium voluptatem quædam sunt necessaria, quædam expetenda per se, sed suscipiunt exuperationem & excessum vituperandum, vt honores & diuitiæ & alia huiusmodi circa quæ excessus fieri potest, & defectus, vt antea vidimus. Et hæc dicuntur de se expetenda, non tamen vt felicitas vel virtus quæ non suscipiunt excessum vel defectum, vt in præcedentibus declarauit Philosophus. Esset enim excessus ipsius, & excessus, & defectus, & posset fieri processus in

in infinitũ:sed circa illa potest fieri excessus expetendo plusquam oportet. & quanuis dicantur de se expetenda: sunt tamen ob aliud, cùm ordinẽtur ad virtutem & felicitatem. Qui igitur circa hæc quæ efficiunt voluptatem & non sunt necessaria, excedunt præter rationem rectam, non dicuntur absolutè, & simpliciter incontinentes, sed cum hac additione vt incontinentes circa honores vel circa diuitias, & huiusmodi, ita vt nisi adderetur illud, scilicet circa honores, vel diuitias, non intelligeretur. Sed cùm dicitur incontinens, non addendo aliud, intelligitur circa voluptates corporis, quia propriè tales dicuntur incontinentes, sed illi alij dicuntur per similitudinem, & cum additione, sicut homo in olympia victor, cum hac additione dicitur homo, scilicet homo victor: qui etsi habeat rationem cõmunem cum homine, differt tamen ab homine, & ab seipso vt est homo simpliciter, & à sua ratione propria cùm alia sit eius ratio qua homo est, & alia qua homo in olympico victor. Sed est alia ratio incontinentis qua incontinens est simpliciter & absolutè, & alia qua incontinens secundum quid. Hoc deinde probat Philosophus à signo, & communi hominum sermone: nam incontinentia circa voluptates corporis, quæ est absoluta, talis vituperari solet, quia aut est vitium, aut aliqua ex parte & propinqua vitio: sed incontinentia dicta secundum quid non vituperatur vt vitium, sed solùm vt delictũ quoddam reprehenditur. His dictis ostendit Philosophus eos qui sunt incontinentes simpliciter. & dicit quòd sunt illi qui versantur circa voluptates corporis, circa quas versatur temperans & intemperans: & hæc sunt voluptates gustus, & tactus, vt in tertio patuit. Tales igitur qui circa ista excedunt non eligentes, sed præter electionem dicuntur absolutè incontinentes, & propriè. & sine vlla additione. Signum autem huius est quòd intemperantes appellari solent qui circa supradictas voluptates versantur, & non circa illa alia: sic etiam incontinentes qui versantur circa easdem voluptates circa quas versantur intemperati, appellari absolutè incontinentes debent: non cum additione vlla, vt hi qui vel circa iram vel lucrum dicuntur incontinentes: ex quo addit vlterius quòd in eodem incontinentem ponimus, & intemperantem, quia versatur circa eandem materiam. & ex hoc videntur aliquo modo bene dixisse qui

idem eſſe dixerunt continentem & temperantem, & incontinentẽ & intemperantẽ, ſed tamen differunt vt nunc oſtendit.

36 {ATQVE ſunt quidem.} Ne videretur ob ſuprà dicta ꝙ eſſet idem omnino incontinens ſimpliciter, & ipſe intẽperans, & ideo ſtatim ſubdit ꝙ etſi verſentur circa eandem materiam non tamen eodem modo: quare differũt inter ſe. quod autem non eodem modo atq; ex eo differant, probatur: Illi inter ſe differre videntur quorum alter eligens operatur, alter non eligens. at intemperans eligens, incontinens non eligens agit & operatur: ergo inter ſe differunt, cùm diuerſo modo verſentur circa eandem materiam voluptatum & dolorum. His dictis affert Philoſophus vnum aliud, ſcilicet quòd magis intemperantem dicemus illum qui facilè & ſine reſiſtentia vlla parùm concupiſcens ſequitur exceſſum voluptatum, quàm qui vehementibus cupiditatibus ſtimulatus excedit in voluptatibus eiſdem. & per hæc verba inferre videtur quòd ſit deterior quàm incontinens. Nam quid faceret ſi cupiditas adeſſet iuuenilis, cùm parum concupiſcens tantopere ſequitur voluptatem, & fugit dolores mediocres prouenientes ex indigentia talium rerum quæ dicuntur neceſſariæ? Ex quo patet quòd eſt deterior, cùm paruis vincatur: & ideo etiam differunt cùm alter ſit deterior altero, id eſt intemperans ipſo incontinente. Notandum ꝙ continentia & incontinentia dicitur propriè & impropriè: vel ſimpliciter, & ſecundum quid. Continentia propriè dicta verſatur circa determinatam materiam, id eſt circa voluptates corporis ſecundum guſtum & tactum, quemadmodum temperantia. Continentia vel incontinentia impropriè dicta & ſecundum quid verſatur circa honores, vel iram, vel lucrum, vel aliquod huiuſmodi: ſed nunquam talem appellamus continentem vel incontinentem ſimpliciter, ſed incontinentem cum hac additione, id eſt circa honores, incontinentem circa lucrum. & ſic de aliis. Notandum ꝙ ea obiecta quæ efficere videntur voluptatem circa alimẽtum dicuntur neceſſaria, non quo ad voluptatem, ſed quo ad nutrimentum, & ad victum qui neceſſariò requiritur pro conſeruatione indiuidui in vita humana. Intelligendum item ꝙ Veneris vſus non eſt neceſſarius pro conſeruatione eius indiuidui in quo eſt & qui illum exercet, ſed pro generatione alterius, vt patet.

37 {CVM autem cupiditatum ac voluptatum.} Hæc eſt quarta

pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm attulit materiam incontinētiæ propriè dictæ,& incontinentię impropriè,& secundum quid,secūdum illam diuisionem quam fecit: nunc addit aliud membrum,quia superior diuisio videbatur diminuta ad præsens propositū. Nam suprà locutus est tātum de incontinentia simpliciter & secūdum quid, quæ clauduntur intra metas humanæ naturæ,atq; ex eo videtur excludi immanitas. In hac verò diuisione videntur complecti ea quæ transgrediuntur conditionē humanæ naturæ,vt voluptates & cupiditates immanes,& incipit iam innuere materiam immanitatis, vt paulatim deueniat ad eam quam paulò postea declarabit.Voluptatem igitur efficientia tria sunt:quædam natura expetēda vt victoria,honores,& hæc superius appellauit non necessaria,& de se expetenda:quædam cōtra naturā, vt edere carnes humanas,quod est immanitatis:quædam media,& hæc superius quæ hic dicit media appellauit necessaria circa corpus, vel pertinentia ad corpus,aut pro conseruatione indiuidui,aut pro generatione alterius,vt diximus. quare hic addita est vna pars pertinens ad immanitatem.verū in illis duobus, scilicet mediis & natura expetendis vituperari homines solent in eo ꝙ excedunt modum,vt Niobe in amādis filiis, & ideo pœnas dedit,vt referunt fabulæ poëtarū. Nam Latona contrahit arcū &c.vt inquit poëta ille. Affert itē exemplum de satyro qui adeò in amando patre excessit, vt inde cognomen acciperet, & patris amator appellatus, & demū eo mortuo sibi mortem consciuerit:& ideo insanus à Philosopho dicitur. Circa igitur ista versatur incontinens secundum quid, & dicitur incontinens,cū circa illa excedit cū additione, & per similitudinem quādam:sicut dicimus malū medicum,quē simpliciter nō diceremus malū,sed cū hac additione medicū malū.Et quemadmodū hic non dicitur simpliciter malus,quia non est vitiosus, sed per similitudinē quandam,quia est malus medicus:eodem pacto incōtinens circa iram vel lucrū,& talia,dicitur incontinens per similitudinem quandam,& ideo dicimus incontinentem,addēdo circa honorem,circa lucrum & huiusmodi. Sed continens & incontinens simpliciter,& absolutè,& propriè est circa quę temperantia & intemperantia,id est circa voluptates corporis, vel dolores respicientes gustum vel tactum: ea verò circa quæ dicitur ipsa immanitas, patebunt in sequentibus.

Quòd circa delectabilia præter naturam non sit incontinentia, & eius duæ sint species.

CAP. V.

38 Vm autem quædam natura uoluptatem efficiant: quorum alia simpliciter, alia generibus animalium uoluptatem, atque hominum afferunt: quædam non natura, sed partim ob *morbos, partim ob consuetudinẽ, partim ob naturas prauas delectent. licet & circa horum singula similes habitus cernere. Dico autẽ ipsos immanes, ut mulierem illam quam grauidas rescindentem, fœtus deuorare aiunt: aut qualibus ferunt nonnullos circa Pontum efferatos homines delectari, quorũ alios inquiunt crudis, alios humanis carnibus gaudere, alios suos filios in conuiuiis comedendos mutuò dare, aut id quod de Phalaride dicitur. Atq; hi quidem ferini habitus sunt. Alij autem quibusdam ob morbos & ob insa-
39 niam fiunt. ut qui mactauit matrem atque comedit: quiq; conserui iecur item comedit. Alij sunt ex morbo, uel ex consuetudine: ut euulsiones pilorum, & unguium esus, et carbonum, & terræ. & *insuper uenereorum habitus maribus. alijs enim natura, alijs ex consuetudine accidunt. ut ijs qui à pueritia consuescunt. Quibus igitur causa est natura, eos nemo dixerit incontinentes. quemadmodum neque
40 mulieres, quòd uenerem non agant, sed patiantur. pari modo neque eos qui ob consuetudinem, morbosúe se habent. Igitur singula quidem hæc habere extra fines est uitij,
41 quemadmodum & ipsa feritas. Habentem autem uincere aut uinci, non est ea quæ absoluta est continentia, aut incontinentia, sed ea quæ per similitudinem dicitur. Quemadmodum & is qui circa iram sic se habet, dicendus est cum effectu, & non incontinens absolutè. Omne nanque uitium

[Margin notes: *σεις. — *πρὸς δὲ τού-τοις, ἡ τῶν ἀφροδισιῶν τοῖς ἄρρεσι.]

tium exuperans, & dementia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas, aut est ferinum aut ex morbo. Nam qui talis est natura ut uniuersa formidet, etiam si obstrepuerit sorex, timidus est timiditate ferina. Quidam etiam felem ob morbum pertimescebat. & dementium qui natura quidem ratione carent, sensuq́; tantummodo uiuunt, immanes sunt, quales nonnullæ nationes sunt longè habitantium Barbarorum. Qui uerò non natura, sed ob morbos ut comitialem aut insaniam, ij sunt morbosi. Fieri autẽ potest ut horum aliqua quispiam interdum habeat tantum, sed non superetur. ut si Phalaris puerum percupiens comedere sese detineret, aut ab nefanda libidine abstineret. Fit etiam ut non solum habeat, uerum etiam superetur. Vt igitur & prauitatum ea quidem quæ est humana, absolutè dicitur prauitas: alia uerò cùm additione (ferina, inquam, aut ex morbo) & non absolutè: sic & incontinentia alia est ferina, alia ex morbo. Absolutè autem ea est sola quæ intemperantiæ humanæ non egreditur fines. Perspicuum igitur est incontinentiam & continentiam in ijs esse duntaxat, circa quæ intemperantia temperantiaq́; uersatur. & in cæteris speciem aliam incontinentiæ esse: quæ quidem non absolutè, sed per translationem incontinentia dici solet.*

ὁ, δὲ τῆν γαλὴν ἐδεδίει διὰ νόσον.

COMMENT.

CVM autem quædam natura voluptatem.} Hoc est quintum capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit circa quæ versatur incontinentia simpliciter, & propriè dicta, & item incontinentia secundum quid, sumendo ea quæ non egrediuntur terminos conditionis humanæ: nunc ostendit circa eas voluptates, quæ humanæ naturæ cancellos transeunt, continentiam & incontinentiam dici secundum quid & aliqua ex parte, non autem simpliciter, & propriè. Nam antea declarauit quomodo sit incontinens propriè, & simpliciter: & item impropriè, & secun- 38

dum quid circa ea quæ sunt humanæ naturæ terminis nunc clausa, quomodo videtur esse incontinens impropriè & secundum quid in his voluptatibus quæ excedunt naturam humanam. Diuiditur hoc capitulum in duas partes quæ suis locis patebunt. In prima parte Philosophus talem sumit diuisionem, quòd eorum quæ voluptatem efficiunt, quædam natura efficientia sunt, quædam non sunt talia: rursus eorũ quæ natura efficiunt voluptatem, quædam simpliciter sunt huiusmodi vt ea quæ sunt cõmunia omnibus animalibus, & videntur omnibus afferre voluptatem, vt alimentum: quædam verò sunt voluptaria secundum genera animalium, quia aliud genus animalium, aliud genus alimenti delectat, vt fœnum vel hordeum ipsum equum, carnes crudæ leonem. Sic ergo vt animalia distinguuntur genere vel etiam specie: sic ista voluptuaria distingui videntur, simpliciter tamen sunt communia illa quæ communiter omnia delectant animalia, vt frigidum & humidum in potu, vel siccum & calidum in cibo, cum enim famescunt, appetunt siccum & calidum nutrimentum: cum sitiunt, humidum & frigidum. hoc simpliciter est cõmune omnibus: sed postea aliud huic, aliud illi generi animalium est voluptuarium, vt exemplo ostendimus. Sic ergo habemus quomodo illa quæ natura efficiunt voluptatem, aut simpliciter sunt aut determinata secundum varia genera ipsorum animalium. Item illa quæ non efficiunt natura voluptatem: sed contra naturam pluribus causis afficere possunt. Alia enim ob morbos delectare possunt, alia propter mores & consuetudinem, quædam etiam propter flagitiosam naturam atque peruersam, vt multis exemplis declarat Philosophus. Nam quædam efferatæ gentes crudis vel humanis carnibus vescuntur. Itaque mulierem lamiam fuisse tradunt in Ponto regnantem, quæ fœtus deuorabat, à quo dicunt postea appellatas eas quas vulgo lamias appellant. Alios inquiunt filios comedendos in conuiuiis tradere, vt de Phalaride aiunt, quòd filium mactauit, cuius est præter cæteros, vt inquit Cicero, nobilitata crudelitas. Alij quoque ob insaniam capiunt ex aliqua re voluptatem contra naturam, vt ille qui conserui iecur cõcupiuit. Alij ob morbos, vel ob malam consuetudinem, vt dicit in textu.

39 {QVI mactauit matrem.} Hic nuncupatus est Xerxes, non tamen fuit ille qui in Græciam traiecit exercitum. Venus

nus marium. ex quo patet quàm sit nefanda libido, cum sit contra naturam,& pertineat ad immanitatem.

{QVIBVS igitur causa est natura.} Hæc est secunda pars 40
huius capituli, in qua declarat quomodo incontinẽtia seu continentia impropria & secundum quid esse posit circa voluptates tales quæ excedunt humanam naturam, vbi sunt immanes. Nam cum trifariam dicantur immanes, aut à natura peruersa, aut à consuetudine: aut à morbo & insania: sumit Philosophus primò immanes à natura peruersa, & ostendit quòd tales non dicuntur incontinentes propriè: pari modo dicitur de alijs qui propter consuetudinem sunt immanes,& sese habent morbosè, quòd non sunt incontinentes propriè.

{IGITVR singula istorum.} Nunc declarat Philosophus 41
quomodo fieri posit vt sit incontinens secundum quid circa immanitatem:& ostẽdit quòd dicitur per similitudinẽ quãdã, sicut dictũ est de incõtinente circa irã,& lucrũ,& similia, cum additione vt vidimus: eodẽ modo circa immanitatem dicetur aliquo modo incõtinens cum additione per similitudinẽ quãdam. Probatur, Sicut se habet prauitas ad prauitatem, ita incõtinentia ad incontinentiam: sed prauitates quædã sunt simpliciter, quædam verò non simpliciter, sed immanes: sic continentia & incontinentia se habebit: nam incontinentia circa voluptates corporis natura dicetur incontinentia simpliciter: circa voluptates corporis contra naturam non est simpliciter incontinentia, sed secundũ quid,& per similitudinem. Vel dici & argui potest hoc pacto, ostendendo quòd incontinentia immanis, non est propriè incontinentia & simpliciter. Incontinentia quæ transgreditur metas intemperantiæ humanæ non est simpliciter incontinentia, at illa que dicitur incõtinentia immanis est huiusmodi, ergo non dicetur simpliciter incontinentia. Nam si illa est tantum incontinentia simpliciter, quæ non egreditur fines intẽperantiæ humanæ,& quæ est circa voluptates corporis circa quas est humana intemperantia: sequitur quòd illa quæ versatur circa voluptates egredientes naturam humanam, nõ sit simpliciter incontinentia, sed per similitudinem quandam, & talis erit incontinentia immanis. Dicit ergo Philosophus quòd habere singula istorum quæ enumerauimus de immanitate, est esse extra metas vitij, sicut est ipsa immanitas. Verum habẽtem vel versantẽ circa ista

si superet, continentem: sin superetur, incontinentem appellabimus: non simpliciter, & absolutè, sed cum additione hac incontinentem immanem, sicut dicimus etiam impropriè incontinentem circa iram cum additione talis perturbationis. Dicimus enim incontinentem, & adiungimus circa iram: sic incontinentẽ circa illa quæ trãsgrediẽtur humanã cõditionẽ dicemus cum additione, scilicet immanẽ, ne intelligeretur quod esset incõtinẽs simpliciter & propriè: ideo additur illud, quia non propriè dicitur incontinens, sed similitudine quadã. Nam omne excedens vitium, quod est immanitatis, aut est immane, scilicet vel flagitiosa natura, vel moribus ex quibus propriè videntur esse immanes, aut ex morbo quo impropriè dicimus forsitan ipsos immanes. Cum igitur excedit vehemẽtissime in timiditate supra cõditionem, & solitum naturæ humanæ, talis dicetur timidus immanis, & sic de alijs: & ipse quoque incontinens circa ea quæ naturam humanam videntur excedere, dicetur incontinens immanis, & non erit propriè & absolutè incontinẽs. Immanitas multis modis fieri potest, & circa multa: sed fieri etiam potest vt aliquis non superetur ab appetitu etsi cupiat ea quæ sunt immanitatis, vt Phalaridis ostendit exemplo: sed siquis habeat, & superetur, talis erit incontinens immanis. quare sicut prauitatis alia est simpliciter dicta vt vitium: alia cũ additione, veluti vitiũ cum hac additione immanitatis: sic erit de continentia & incontinentia. Nam alia erit incontinentia secundum quid immanis, veluti ex morbo profluens, & omnes incõtinentiæ tales dicentur secundũ quid & impropriè, & cũ additione: alia erit propriè, & simpliciter, & absolutè, quæ versatur circa fines intemperantiæ humanæ. Vt igitur supradicta breuiter repetamus, ea quæ efficiunt voluptatem, alia sunt natura, alia non sunt natura, rursus ea quæ sunt natura, aut simpliciter sunt talia, & communia omnibus animalibus, vt alimentum: alia secundũ genera, & varias species animalium, vt fœnũ equo, carnes crudæ leoni, vinũ homini, & sic de alijs similibus. Ea verò quæ non sunt natura talia, sed prætergrediuntur naturam humanã, aut propter morbum circa quæ est immanitas secundum quid, vel propter mores, vel flagitiosam naturam, circa quæ est immanitas simpliciter & propriè. Hæc igitur quæ naturam excedunt humanam, & terminos vitij siquis habeat, aut vincere potest aut vinci: si

ca appe

ea appetens tamen superet.& non vincatur ab appetitu,non dicetur continens absolutè,sed per similitudinem quandam: sin verò vincatur, & superetur, dicetur incontinens, non tamen simpliciter,& absolutè,sed cum additione, scilicet incõtinens immanis,& similitudine quadam. Notandum quòd loquendo de vitiis & virtutibus quæ nõ egrediuntur naturam humanam,qui habet virtutẽ,habet rectam rationem: qui habet vitia, habet corruptam rationem: sed immanitas est quoddam excedens vitium humanum,& quidam excessus circa vitia,vt timiditas quæ longe sit maior quàm competat naturæ humanæ:vt siquis timeat murem & huiusmodi,dicetur timiditas immanis & similia.Huic opponitur heroica virtus, quæ etiam ipsa exuperare videtur communes vires cursus humani, & ideo rarò inuenitur:talis autem videtur esse summum cuiusq; virtutis,& esse etiam quoquomodo mediocritas non inter duo vitia propriè dicta,sed inter duas immanitates, & prauitates, quarum altera est excessus,altera est defectus,vt fortitudo heroica est mediocritas inter audaciam immanem, & timiditatem immanem:nec obstat si quis dixerit quòd magnanimitas consistat in summo,quia ipsa versatur circa magnum cuiusq; virtutis,communi cursu hominum: heroica autem circa magnum cuiusque virtutis, quod est supra communem cursum humanæ naturæ:quare illa est in summo vt non superet communem cursum, hæc est in summo ita vt superet sicuti diximus,& sic soluitur dubitatio.

De incontinentia iræ, voluptatum differentijs, & vitio humano.

CAPVT VI.

Post hæc autem & minus esse turpem,iræ quàm cupiditatum incontinentiam ostendamus. Ira namq; aliqua ex parte & non perfectè rationem audire uidetur:perinde atq; ueloces ministri,qui quidem anteaquàm totum id audierint quod dicitur, excurrunt:deinde in agendo aberrant. Canes etiam antequã considerent si sit amicus, si tantum pulsauerit ostium, la- 42

trant. Sic & ira propter caliditatem, celeritatemq; naturæ audita quidem ratione nō præcepto autem audito, ad ipsam properat ultionem. Ratio nanque uel imaginatio contumeliam aut paruipensionem esse ostendit. illa autem ac si ratiocinatione facta concluserit, oportere tali bellum inferre, statim insurgit. At cupiditas si solum dixerit ratio aut sensus hoc afferre uoluptatē, pergit ad fruendum. Quare ira quidem sequitur quodam modo rationem: cupiditas autem non

43 sequitur. turpior igitur est. Nam incontinens quidem iræ, à ratione quodammodo uincitur: cupiditatis autem non à ratione, sed à cupiditate. Præterea magis est ignoscendum, si quispiam naturales appetitiones sequatur. quippe cùm & cupiditates tales sequenti, quæ sunt omnibus communes, & quoad cōmunes sunt, uenia magis detur. At ira atq; acerbitas magis est naturalis, quàm hæ cupiditates quæ exuperāt, & quæ non sunt necessariæ. Vt qui se excusabat quòd patrē pulsaret. & hic enim dixit suū patrem pulsabat, et ille suum: & hic etiam (ostenso puero) cùm uir fuerit, me pulsabit. est enim nobis gentile. Et qui trahebatur à filio, sistere iubebat in ostio: & se enim patrem eousq; traxisse dicebat. Præter-

44 ea iniusti magis sunt ij qui magis occultè procedunt, ac insidias faciunt. Iracundus igitur non insidias facit, nec ira, sed est manifesta. Cupiditas autem contrà, quemadmodum Venerem aiunt. nam ipsam dolos nectere dicunt. Et Homerus baltheum ipsi tribuit in quo fraudem etiam inesse dicit:

Fraus quoque inest, quæ prudentem persæpe fefellit.

Quare si cupiditas magis sit iniusta quàm ira, & incontinentia quæ est circa ipsam, turpior erit ea quæ est circa iram, & absolutè incontinentia, atque quodammodo ui-

45 tium. Insuper nemo utitur libidine dolens. sed qui facit per iram, dolens omnis facit. qui uerò exequitur libidinem, id

id facit cum uoluptate. Si igitur ea sunt magis iniusta quibus irasci magis est iustum, & incontinentia profectò quæ fit ob cupiditatem, magis erit iniusta: non est enim in ira libido. Incontinentiam igitur circa cupiditates, turpiorum esse incontinentia circa iram: & continentiam atq; incontinentiam circa corporis cupiditates uoluptatesq; uersari, ex ijs quæ diximus perspicuum euasit. Harum autem ipsarum differentiæ sunt sumendæ. Nam (ut ab initio diximus) 46
aliæ sunt humanæ ac naturales & genere, & magnitudine: aliæ ferales, aliæ ob labefactatum principium atque morbos emergunt. Circa autem harum tantummodo primas, temperantia, intemperantiaq; uersatur. Quapropter & feras nec temperatas nec intemperatas nisi per translationem dicimus, & si quod omnino aliud genus animalium ab alio differt petulantia, coitu, uoracitateq;. Non
enim habent electionem, nec rationem, sed dimotæ sunt à 47
natura: perinde atq; homines ij qui sunt mente capti, atque insani. Feritas autem minus est malum, quàm uitium: sed
terribilius. Non enim corruptum est id quod est optimum, 48
*ut in homine, *sed non habet. Fit igitur perinde atque si quispiam inanimatum cum animato compararet, utrum sit peius. Semper enim prauitas eius quod non habet principium, minus nocere potest. at mens principium. Perinde est igitur atq; si quispiam iniustitiam ad iniustum hominem compararet. Est enim utrunque aliquo modo peius. Homo nanq; malus millies plura mala, quàm fera facere potest.*

* ἀλλὰ, οὐ μάρτηται καὶ οὐκ ἔχει.

COMMENT.

POST hæc autem incõtinentiam iræ minus.} Hoc est sex-
tum capitulum huius tractatus. in quo Philosophus post- 42
eaquàm distinxit incontinentiam simpliciter, & incontinentiam secundũ quid, & obiecta vtriusq; & materiã immanitatis: nunc comparat incontinentiam simpliciter, & propriè di-

ctam ad incontinentiam iræ quæ est incontinentia secundum quid. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima cõparat incontinentias illas, vt diximus, & quærit vtra sit deterior. In secũda verò comparat vitium propriè dictum: id est vitium humanum ad ipsam immanitatem. In prima igitur proponendo intentionem suam dicit deteriorem esse incontinentiam cupiditatis quàm iræ, & iræ minus turpem, & hoc probat quatuor rationibus. Prima ratio. Id quod aliquo modo audit rationem, esse videtur minus turpe quàm illud quod nullo modo audit rationem: sed ira audit quoquo modo rationẽ, etsi non omnino: at cupiditas non audit rationem. ergo turpior videbitur cupiditas & libido, quàm ira: & minus turpis ira quàm cupiditas. & ex consequenti incontinẽtia iræ videbitur minus turpis quàm incontinentia cupiditatis. Quòd autẽ ira aliqua ex parte videtur audire, non tamen exaudire & exequi, ostendit duobus exẽplis, quorũ vnum est serui accelerantis, & non expectantis omnino præceptum domini. Aliud est canis latrantis antequam sciat si sit amicus. Notandũ quòd interest inter incontinentiam simpliciter quæ est cupiditatis atque libidinis, & incontinentiam iræ. Quia hæc videtur aliquo modo audire rationem: illa verò minimè. sed hoc intelligendũ de incontinente cùm est in perturbatione & agit. Nam incontinens cõsiderari potest, aut antequã perturbatione occupetur, & tunc habet scientiã, & rationẽ, quia ad huc viget in eo cùm non sit ad huc victus: aut considerari potest perturbatione irretitus à qua vincitur ratio, & tunc propriè dicitur incontinẽs. & hoc modo dicitur quòd nõ audit neq; exaudit rationẽ. vnde & si in ea perturbatione constituto afferatur aliquod obiectum sensum mouens: fertur statim sine ratione ad illud assequendum, vt patiatur si fieri possit: at incontinẽs secũdum iram videtur quoquo modo discurrere cum ratione: postea tamẽ ea post habita concludit secundũ appetitũ excedẽs modũ.

43 {PRAETEREA magis est danda.} Affert secundam rationẽ, Illud quod est naturalius est minus turpe quam id quod est minus naturale: sed ira est naturalior quàm cupiditas: ergo ira est minus turpis quàm cupiditas atque libido: & ex consequenti incontinentia iræ est minus turpis quàm incõtinentia cupiditatis atque libidinis. & ideo videtur maiore venia digna illa quàm hæc, quum sit affectus naturalior. vt ostendit

dit Philosophus ex successione generationis à parentibus acceptta,& affert exemplum eius qui patrē verberauit,à quo suus quoque parens fuerat pulsatus. Ex quo videtur inferre quòd magis similes sint patribus filij in ira quàm in concupiscētia. Si igitur cōplexio aliquo modo similis traditur filijs, videtur quòd ira sit naturalior quàm libido,quæ non ita videtur fluere ex principijs complexionis & generationis, quemadmodum ira,vt innuere videtur Philosophus.ex quo sequitur illa principalis conclusio,quòd incontinentia secundum iram minus erit turpis,ex eo quòd est naturalior,quàm incontinentia concupiscentiæ & libidinis,Notandum quòd nutrimēta quæ appellantur necessaria bifariam considerari possunt:aut secundum debitam quantitatem & qualitatem, aut excessiuè in quantitate & qualitate. Primo modo naturalissimæ & necessariæ omnino esse videntur cū sine illis viuere non possimus. Secundo modo minimè sunt necessariæ, vt dicit Philosophus Non enim nimia quantitate alimenti aut qualitate saporum indigemus. Itaque si excessiuè aut superflue accipiantur, videntur esse contra ordinem naturæ,veluti faciunt ij qui varijs epulis gaudent,aut ex multis saporibus vnum conficiunt, aut nimia quantitate ventrem implent, & ob hanc rationem cupiditates circa huiusmodi quæ non sunt necessariæ videntur minus esse naturales quàm ira.De re autem venerea dictum est sæpius quòd nullo modo est necessaria pro indiuiduo in quo est,sed tantum pro generatione alterius.

{PRAETEREA magis iniusti.} Tertia ratio. Illa incōtinentia quæ magis est iniusta turpior est quàm minus iniusta:sed incontinentia circa cupiditatem est huiusmodi respectu incontinētiæ circa irā:ergo incōtinētia cupiditatis est turpior illa.Patet ratio,quia est magis iniustū ꝙ vtitur insidijs, quam manifestè & apertè procedens & operans: sed incōtinētia cupiditatis.& ipsa cupiditas videtur esse huiusmodi, quia videtur latenter irrepere & dolis vti.quod declaratur authoritate poëtarum,qui vocant Venerē dolosam:& Homerus dicit balteum Veneris esse varium. & multorum colorum, & in ipso loco fraudem inesse quæ posset etiam decipere prudentes. Notandum quòd Philosophus dicit incontinentiam simpliciter quæ est cupiditatis, esse turpiorem quàm incontinentiam iræ, & esse quadammodo vitium, non quòd sit propriè vitium,sed 44

quia

quia ſit vitio propinquior quàm incontinentia iræ.

45 {INSVPER nemo libidinem.} Id cui magis ſuccenſemus, & contra quod magis indignamur, eſt deterius quàm id cui minus. at incontinenti circa libidinem magis ſuccenſemus quàm incõtinenti circa iram: ergo videtur eſſe deterior. Nam magis indignamur contra eum qui cũ voluptate agit, quam ei qui cum dolore: & incontinens eſt talis quòd agit cũ voluptate. ergo videtur eſſe deterior Concluditur ergo quòd incontinentia circa voluptates eſt deterior quàm circa iram, vt patuit ex ſupradictis: & ſimul etiam patet ex dictis quòd ipſa incontinentia, & continentia propriè dicta & ſimpliciter eſt illa quæ circa cupiditates & voluptates corporis verſatur.

46 {HARVM autem ipſarũ differentiæ.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in qua Philoſophus comparare vult inter ſe vitiũ humanũ, & immanitatẽ; oſtendẽdo quòd immanitas ſiue feritas minus eſt malũ quàm vitium, etſi ſit malũ terribilius. Reſumit autẽ diuiſionẽ antea factã cupiditatum, quarum aliæ humanæ naturales ſunt, & genere & magnitudine humanæ: aliæ verò dicuntur immanes natura, ſcilicet vel conſuetudine vel ex morbo, verum circa primas cupiditates eſt temperantia & intemperantia, & facit hanc mentionem vitij propriè dicti, ſcilicet intemperantiæ, vt veniat ad cõparationem vitij & immanitatis. Atque ſtatim ex ijs infert vnũ correlariũ, quòd beſtiæ non dicuntur eſſe temperatæ neque intemperatæ, niſi per ſimilitudinẽ quandã cũ excedunt in deuorando vel in aliquo nocumento, vel in libidine & aliquo huiuſmodi: non tamen propriè dicuntur tales, cum nõ habeant rationẽ neque electionem. Vbi enim non eſt ratio, non eſt electio, neque vitium, neque virtus propriè dicta: beſtiæ autem non habent rationem neque electionem: ergo nec vitium nec virtutem propriè.

47 {ET ſi quod omnino.} Intelligi poteſt hoc pacto vt Philoſophus comparet iſtas beſtias quæ tranſeũt naturã ſui generis in aliquo dictorum triũ, ſcilicet deuorãdo, &c. ad homines immanes, vt oſtendat homines immanes eſſe excedẽdo naturam in genere ſuo, veluti beſtias quaſdam trãſeũtes naturã ſui generis: vel quia differãt alijs differentijs ipſa bruta inter ſe, cum non habeant rationẽ neq; electionẽ, & ex conſequenti nec tẽperantiam nec intemperantiam niſi per ſimilitudinem quandam & impropriè. Magnitudine, id eſt acceptæ in exceſſu & quan

quantitate,non tranſeundo tamen fines humanos,etſi in exceſſu acceptæ ſunt prauæ,& fugiendæ,vt patet.

{FERITAS autem minus.}Comparat nunc Philoſophus 48
vitium humanum cum immanitate, atque intelligendum ꝙ ſicut intemperantia eſt circa illas primas cupiditates ſic immanitas ſimpliciter circa ſecundas, quæ dicuntur immanes, & immanitas ſecundũ quid ea quæ ex læſionibus membrorum vel morbis emergunt. Oſtendit igitur Philoſophus ꝙ feritas ſiue immanitas minus eſt malum,id eſt minus nociuum quam vitium, tamen eſt terribilis poſito quòd vtraq; ſint praua.hæ duæ concluſiones vno medio videntur poſſe oſtendi, hoc pacto,Illud prauum quod eſt cũ ratiõe,videtur eſſe deterius magisque nociuum,quàm illud quod non eſt cum ratione:ſed vitium humanum reſpectu feritatis videtur eſſe huiuſmodi : ergo vitium humanum videtur eſſe peius magisque nociuum quàm feritas vel immanitas. Eodem medio probatur quòd immanitas ſit malum terribilius,quia illud à quo ratio diſiungitur,eſt terribilius eo à quo non diſiungitur : ſed feritas reſpectu vitij eſt huiuſmodi : ergo eſt terribilius. Patet ratio, quia ferus vel immanis omittit rationem,ſed vitioſus eſt cum ratione, licet corrupta. Nam viuere cum ratione bifariam ad hoc propoſitum conſiderari poteſt, aut integra, aut corrupta. Veluti iudex qui ſciat quid velint leges, tamen corruptus non iudicat ſecundum ſcientiam legum quam habet. Iudicat enim cum cognitione illa, & ſcientia, non tamen ſecundum ſcientiam & rationem. Ferus & immanis, nec primo, nec ſecundo modo dicitur viuere cum ratione, licet habeat rationem & animam rationalem.ideo dicit Philoſophus quòd non habet corruptum id quod eſt optimum in homine, id eſt rationem vt habet homo vitioſus, ſed eſt omiſſa,& exilis. propterea dicitur Græcè, θυριώδης, id eſt inſtar belluarum. poſt hæc adducit ſimilitudinem Philoſophus, qua intelligatur natura feritatis, & vitij humani, ſcilicet quòd ſit perinde ac ſi comparetur inanimatum cùm animato. quaſi dicat, tanta eſt diſtantia inter vtraque iſta, quanta eſt inter animatum & inanimatum, ita vt non videantur poſſe commodè comparari.Ea enim quæ comparantur,debent comparari in aliqua propinqua ratione in qua conueniant:at animatum ab inanimato vehementer diſtare videtur. Vel etiam intelligi poteſt quòd

quòd comparentur, sed oportet inuenire rationem commu-
nem secundum quam comparentur, & aliquid commune: id
autem erit nocumentum. quasi dicat, vtraq; nociua sunt, sed
magis vitium quàm feritas, vt animatum magis quàm inani-
matum: postea addit aliam similitudinem, quòd sicut se habet
iniustitia ad iniustum, ita feritas ad vitium humanum. Nam
cum iniustitia non habeat principium quo per se non videtur
ita lædere nisi respectu eius in quo est, sicut ipse iniustus qui
est principium quod, & habet iniustitiam principium quo: eo-
dem pacto vitiosus & ferus, cùm vtriq; sint mali, id est nociui:
tamen homo vitiosus, cùm habeat rationem licet corruptam,
plura nocumenta facere potest quàm fera non habens ratio-
nem, vel ferus & immanis omittens rationem.

De continente, incontinente, constante, & molli.

CAP. VII.

49 *It autem ut circa uoluptates doloresque per*
tactum gustumque, & cupiditates ac fugas, cir-
ca quæ uersari temperantiam & intemperan-
tiam prius est definitum, ita sese habeat quis-
piam, ut aut superetur ab ijs ipsis quæ plerique superant
homines, aut superet ea ipsa à quibus pleriq; uincuntur.
Atque si circa uoluptates ea sese habeat, primo quidem modo
incontinens est: secundo autem continens. Sin circa dolo-
res, primo quidem modo mollis est: secundo autem constans.
In horum autem medio plurimorum hominum habitus col-
50 *locantur, & si ad deteriores magis declinant. Sed quoniam*
quædam uoluptates sunt necessariæ, quædam non necessa-
riæ, & usq; ad quendam terminum exuperationes uerò de-
fectusq; non sunt necessarij. Et simili modo res sese habet,
& in cupiditatibus, atq; doloribus. qui uoluptatum exu-
perationes, aut exuperantes uoluptates ob electionem atq;
ob ipsas, & ob nullam rem aliam inde prouenientem pro-
sequitur, intemperans est. Hunc enim non pœnitere necesse
est.

est. quare est incurabilis. Quem enim non pœnitet, is est incurabilis. Qui uerò deficit, oppositus est. At qui inter 51
hos medius collocatur, temperans est. Similiter intemperans est, & qui non quia uincitur: sed ob electionem, dolores corporis fugit. Eorum autem qui non eligunt, alius ob uoluptatem. alius ob eius fugam doloris qui à cupiditate prouenit, ducitur. Quare inter se differunt. cuilibet enim 52
deterior esse uidebitur, si quis non cupiens, aut remissè, quippiam ageret turpe, quàm uehementer cupiens, & si non iratus pulsaret, quàm concitatus ira. Quid enim ageret, si esset in perturbatione? Quapropter intemperans incontinente deterior est. At eorum quos diximus, alter mollitiæ magis subijcitur speciei, alter est incontinens. Atq; incontinenti quidem continens, molli uerò constans oppo- 53
nitur. Constantia nãq; in resistendo, continentia uerò in superando consistit. suntq; diuersa resistere ac superare, sicut non uinci, & uincere. Quapropter & continentia magis quàm constantia est expetenda. Qui autẽ in his quibus ple 54
riq; resistũt, deficit, is mollis est & delicatus (deliciæ nanq; sunt mollitiæ quædã) qui quidẽ uestem trahit, ne subeat laborẽ tollendi, & cùm imitetur ægrotantẽ, se non putat miserum esse, qui misero similis est. Similiter res sese habet & circa continentiam & incontinentiam. Non est enim mirum si quis à uehementibus & exuperantibus aut uoluptatibus aut doloribus uincitur, quin ignoscendum est si resistens uincitur tandem: ut Theodecti poëtæ Philoctetes à serpente morsus. Aut Carcini Cercyon in Halope, & ut homines ij qui detinere risum enitentes acumulatum illum effundũt, ut accidit Xenophãto. Sed si quis ijs quibus multitudo resistere potest, succũbit, & non aduersari potest, nõ ob generis naturã aut ob morbum, qualis est mollities quæ

regibus Scytharum inest ob genus, & ut mulier à maris distat natura. Videtur autem & is qui est ad iocum propensior, intemperans esse: est tamen mollis. Nam iocus relaxa-
55 *tio est, si quidem requies est. qui uerò ad iocum procliuis est, ex ijs est qui in hac exuperant. Atqui incontinentiæ alia est temeritas, alia infirmitas. Quidam enim deliberatione facta, non persistunt in ijs quæ statuerunt ob perturbationem: quidam ex eo quia non consultarunt, à perturbatione ducuntur. Sunt enim qui ante sentientes & prouidentes, ac seipsos rationemq; excitantes, non superantur à perturbatione, siue uoluptatem id quod mouet, siue dolorem efficiat. perinde atq; prætitillati non titillantur. Maximè autem celeres, ac biliosi atra bili, temeraria incontinentia sunt incontinentes. Illi enim ob uelocitatem: hi ob uehementiam non expectant rationem, ex eo quia ipsius sunt imaginationis sequaces.*

COMMENT.

49 FIT autem vt circa voluptates molestiásve.} Hoc est septimum capitulum huius tractatus in quo Philosophus affert differentias istorum habituum, scilicet temperantiæ, continentiæ, constantiæ, & oppositorum, comparando ea inter sese, vt cùm videantur versari circa eandem materiam, videamus quomodo distinguantur. Diuiditur autem in duas partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima igitur ostendit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & eorum opposita, scilicet continentiam & constantiam, cùm omnes versentur circa dolores, & voluptates corporis, tactus, & gustus, aut fugiendo, aut prosequendo circa quæ versatur temperantia & intemperantia. Dicit ergo quòd dupliciter versantur homines circa voluptates, & dupliciter circa dolores. Nam aut superantur à voluptatibus iis, quas pleriq; vincunt & sic sunt incontinentes: aut superant voluptates à quibus plerique vincuntur, & sic sunt continentes. Eodem modo circa dolores, ij qui superantur à doloribus quos plerique vincunt, molles: qui verò superant dolores à quibus pleriq; vincuntur

cuntur, constantes appellãtur. Quatuor igitur habitus sunt vel dispositiones, vt apparet, scilicet continentia & incontinentia, constantia & mollitudo, inter quæ differentia per voluptates & dolores patet ex supradictis. Verũ inter hæc plurimi habitus quoquomodo medij reperiuntur, qui non sunt omnino continentia vel constantia, nec incontinẽtia vel mollitudo, & versantur circa eadem. Nã cùm multi sunt gradus circa vehementes, & leues voluptates aut dolores, fit etiam vt multi sint habitus. Nam incontinens superatur non solùm à vehementibus cupiditatibus, sed etiã interdũ ab iis quas pleriq; superãt: contínẽs verò superat vehemẽtes cupiditates. ꝙ si quis leues superabit, videtur esse minus perfectus quàm cõtinẽs, nec imperfectus vt incontĩnẽs: sic etiam qui magis resistit doloribus quàm mollis, & minus quàm cõstans. quare inter illa quatuor quidam habitus vel dispositiones collocari vidẽtur quasi mediæ, declinãtes tamẽ magis ad imperfectionẽ, & ad deteriores partes, id est magis ad mollitudinẽ & inconstantiam declinant, quàm ad continentiam & cõstantiam, vt dicit Philoso. Notãdum ꝙ cõtinens & incontinens, constans & mollis versantur circa voluptates & dolores: tamen incontinens magis est circa voluptates, mollis verò circa dolores. Nam incontinens, vt fruatur voluptatibus magis agit: mollis verò vt fugiat dolorẽ, qui quidẽ oriri videtur ex absentia voluptatum.

{QVONIAM quædam voluptatum.} Distinguit hac in parte Philosophus continentiam & incontinentiam à temperãtia & intemperãtia, ex qua distinctione emerget etiam manifestius differentia inter continentiam & constantiam. Nam cùm omnes isti habitus siue dispositiones circa voluptates & dolores eiusdem generis versentur: oportet vt Philosophus, quemadmodum facit, diligenter distinguat, & earum differentiam ostẽdat ex diuersis modis versandi. Sumit ergo diuisionem voluptatum, vt fecit sæpius dicendo quòd voluptatum quædam sunt necessariæ, vt sunt eæ quæ ad viuendũ pertinent vsq; ad debitũ terminum quantitatis & qualitatis, comitantes alimentum. Quædam verò nõ necessariæ, vt eæ quibus homo carere potest, aut circa honores vel huiusmodi, quæ habent etiam quendam modum, vel sunt excessus & defectus earum quæ ad viuendum pertinẽt, & nutrimentum comitantur. Nam & si cibum & potum quædam voluptates necessariò conse-

quantur vſque ad debitum terminum, dicentur neceſſariæ: ſed exceſsiones, aut in quantitate vel qualitate, vel defectiones non dicentur neceſſariæ: & idem quod de voluptatibus dicitur, de cupiditatibus dici poteſt & doloribus, quia ſimilis ratio eſſe videtur. Hac diſtinctione allata dicit Philoſo. ꝙ ille qui per electionem perſequitur voluptates excedendo dicitur intemperans: qui verò deficit, erit in altero extremo, id eſt inſenſibilis quidam, vt in tertio vidimus: qui verò mediocritatem ſeruat vt oportet, & quomodo oportet, temperans erit medius inter iſtos. At etiam qui per electionem fugit dolores prouenientes ex abſentia voluptatum, per electionem, inquam fugit, & non quia vincatur, intemperans quoque erit. Nam ſi ex eo fugeret dolores, quia vincatur, non per electionem eſſet mollis. Eorum enim qui non eligunt, ſi voluptatibus vincatur, erit incontinens: ſi fuga doloris qui prouenit ex cupiditate abſentium voluptatum, dicetur mollis. Ex diuerſis igitur verſandi modis oritur differentia iſtorum habituum. Aliud eſt per electionem ſequi voluptates excedendo, & per electionem: ſimiliter fugere dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum quod eſt intemperantis. Aliud eſt non eligendo, ſed quia pugnando ſuccumbit appetitui voluptatẽ ſequi, quod eſt incontinentis: aliud item dolores prouenientes ex cupiditate abſentium voluptatum, non per electionem fugere, quod eſt ipſius mollis. Diuerſi enim ſunt iſti modi verſandi, & ſe habendi circa huiuſmodi voluptates & dolores, in ipſo autem temperato non fit repugnantia appetitus cum ratione, quia ſtatim cedit appetitus rationi: in ipſo verò incontinente & conſtante pugnat ratio cum appetitu, & vincit: in ipſo autẽ intemperato non fit etiam pugna, quia ſtatim ratio cedit appetitui, & eligit extemplo voluptates, & eligit propter ipſas, & non propter aliquid aliud: quod addidiſſe videtur Philoſophus, quia ſi perſequeretur voluptatem ob aliquid aliud, veluti ob lucrum vel huiuſmodi. non diceretur propriè intẽperatus, vt oſtendit in quinto pluribus in locis, Nã ſi quis inquit, lucrandi cauſa cõmittit adulteriũ atque pecunias accipit, quidam erogat, damnumq; patitur ob libidinem: hic quidem intemperãs magis quàm pluris auidus: ille iniuſtus, ſed non intemperans eſſe videbitur. ſignificatur enim habitus cùm aliquis per electionem agit, & propter

propter illud tale quod persequitur, vt si quis per electionem furatur vt furetur, & persequitur voluptates propter voluptates vt ipsis potiatur. sed hæc antea, vt diximus, declarauit.

{INCVRABILIS.} Non simpliciter. non enim putandum est hominē vitiosum omnino sanari non posse, sed respectu incontinentis qui facilius sanari potest cùm habeat rationem incorruptam, & cùm delinquit pœniteat fecisse rem turpem. 51

{CVILIBET enim deterior esse videbitur.} Posteaquam attulit differentias inter hos habitus: nunc comparat inter se, & primò ostendit intemperantem esse deteriorem incontinente, hoc pacto: Ille qui non cupiens, aut parum cupiens agit turpe, est deterior illo qui idē facit propter vehementes cupiditates: sed intemperās agit turpe parum cupiens, incontinens verò valde & magis cupiens: ergo intemperans erit deterior incontinente. & hāc rationē probat Philosophus exēplo irati. 52

{AT eorum quos diximus.} Hac in parte ostendit continentiam esse præstantiorem ipsa constantia: & probat hoc pacto, Qui vincit est præstantior eo qui resistit tantum. sed continens non solum obstat, sed etiam vincit: constans verò tantum resistit. ergo continens est præstantior constante. Nam constans resistit doloribus qui proueniunt à cupiditate absentium voluptatum: continens verò, non solum resistit cupiditatibus voluptatum, sed etiam superat, & vlterius progreditur vincere quàm resistere: quare potior videbitur esse continentia quàm constantia. 53

{QVI autem ab aduersis.} Hac in parte videtur declarare Philosophus mollitudinem & incontinentiam: & dicit quòd is est mollis, qui facilè vincitur à doloribus, quibus multi homines resistere solent, & qui deliciis defluit: similiter incontinens erit qui à voluptatibus superatur, quas maior pars hominum superat. & isti sunt deteriores quàm illi, qui à vehementibus voluptatibus vel doloribus superantur: quia non videntur esse omnino isti qui à vehementibus superantur molles. & ideo dicit eos esse dignos venia, non quòd sint simpliciter digni venia, sed respectu illorum superiorum qui à leuioribus voluptatibus vel doloribus superantur: quare isti qui habent aduersarios potentiores, videntur digni maiore venia, vt ostendit pluribus exemplis: vt Philoctetem inducit tragicus poëta Theodectus morsum ser- 54

pentis aliquanto tolerantē, victum deinde magnitudine doloris exclamantē,& succumbentem dolori,&c.Item Cercinus tragicus inducit Cercyonem quendam, qui non potuit ferre dolorem prouenientē sibi ex filia violata, ex quo tandem est mortuus, cum tamen aliquandiu sustinuisset dolorem. Item vt Xenophantus quidā qui nitens tenere risum in conuiuio, vbi aliquantulū sustinuit, tandem facetiis superatus risum effudit. Tales igitur qui magnos dolores non sustinent, quoquo modo habent aliqua ex parte occasionē veniæ,& magis ignoscendum est iis quàm illis qui succumbunt doloribus, quibus multitudo resistere potest: succumbunt, inquam, non morbo aut debili quadam natura, vt regibus Scytharum euenit, qui sunt natura molles, sed ob delicias & mollitudinē quandam. Nos si pes condoluit, vt inquit Cicero, si dens, sed fac totum dolere corpus, ferre non possumus. Opinio est quædā effœminata ac leuis, nec dolore magis quàm in eadē in voluptate, qua cum liquescimus fluimus mollitia. Apis aculeum sine clamore ferre nō possumus,&c. Et notandū quòd Philosophus attulit exemplum de facetiis in cōuiuio, ne aliquis crederet illū esse quoquomodo venia dignum qui superatur à voluptatibus circa gustum & tactū: sed dixit de voluptatibus mouentibus risum, vt vidimus supra. Præterea ne aliquis putaret eū esse intemperantem, qui ad iocum est propensior, addit hunc esse potius mollē appellandū, qui excedit in nimia relaxatione, & ludo, ob fugiendum laborem & molestiam ex rebus agendis, quærens etiā vilia & ludos interdū pueriles, & non est comis nec scurra, sed molestiam fugiens ex rebus agendis,& sequens nimiū iocos & ludos pueriles, vnde Græce dicitur παιδιώδης,

55 {AT qui incontinentiæ,} Hæc est secūda pars huius capituli in qua Philosophus diuidit incōtinentiā in duas species, scilicet in temerariam incontinentiā & infirmā. Nam bifariam fieri posse videtur vt incōtinentes labantur ad voluptates: aut præcedente consultatione & deliberatione, & tunc appellantur incōtinentes infirmi: aut non præcedente,& tunc dicuntur temerarij,& celeres, sine consideratione. Ideo dicit Philosophus quòd quidam rapiuntur qui non cōsultant: quidam verò non persistentes ob infirmitatem animi voluptatibus tandem cedūt, etsi antea consultent. Sunt autē nonnulli qui persistunt: quare præmittentes cōsultationem & deliberationē, bifariam

consi

considerari possunt: aut persistentes in ea aduentantibus perturbationibus, aut non persistentes: non persistentes sunt incontinentes infirmi: persistentes ergo erunt illis oppositi, id est continentes firmi, qui sunt similes illis. Qui prius titillati, id est præfricati, vt ita loquar, antea, postea non titillantur, quasi non mouentur cum præmiserint consultationẽ, & se præparauerint & rationem excitauerint: sed persistũt. at temerarij & celeres qui sunt acuti & melancholici, maximè agũt incontinenter secundum eam incontinentiã quã appellãt temeritatem, quia acuti propter velocitatẽ choleræ cito agunt. Illi verò melancholici celeriter agunt, quia habẽt vehementes imaginationes propter humorem atrum, & ducuntur vehementi phantasia potius quàm ratione, ideo neutri rationẽ expectant. Quare cũ cholerici & melãcholici statim vt temerarii labantur, sequi econtra videtur quòd flegmatici & sanguinei tardius ferantur vt infirmi. & sic apparet quòd & ambo sint incontinentes: tamen diuersi sunt modi, & diuersæ species, quas etiam inferius comparabit inter se in sequenti capitulo.

Discrimen incontinentis ab intemperato.

CAPVT VIII.

AT uerò intemperantem quidem non pœnitet, ut est dictum. in electione nãque persistit. Incontinens autem facilis est omnis ad pœnitentiam: quocirca non ita res sese habet, ut dubitauimus. sed ille quidem incurabilis: hic autem est curabilis. Vitium enim morbis est hisce persimile, aquæ intercuti inquam, & tabi. Incontinẽtia uerò, morbo comitiali. Etenim illud continua, hæc non continua est improbitas. Atque omnino diuersum est genus incontinentiæ, atque uitij. Vitium enim latet: incontinentia uerò non latet. Horum autem ipsorum ij qui ante rationem ducuntur, meliores ijs sunt qui rationem quidem habent, non autem persistumt in ea. à minore nanque perturbatione uincuntur, & non absque deliberatione, ut illi. Incontinens enim similis est ijs qui cito fiunt

56

57

58

60 ebrij, & pauco uino, pauciores quàm pleriq;. Patet igitur incontinentiam uitium non esse, nisi aliqua ex parte fortasse. Nam hæc quidem est præter electionem: illud autem cum electione. in actionibus tamẽ est similitudo, ut Demodocus in Milesios dixit. Milesij nanq; insipientes quidem non sunt: ea tamen faciunt quæ agunt insipientes. & inconti-
61 nentes iniusti quidem non sunt: iniuriã tamen faciũt. Cum autem alter sit talis, ut nõ ex eo quia est ipsi persuasum exuperantes corporis uoluptates præterq; rationem rectam sequatur, alteri sit persuasum, propterea quòd talis est ut ipsas sequatur: illi quidem dissuaderi facilè, huic autem haud facilè potest. Principium enim ipsum, uirtus quidem conseruat, uitium uerò corrumpit. id autem gratia cuius, principium est in actibus, perinde ut suppositiones ipsæ in mathematicis. Neque igitur ibi docendorum principiorum est ratio, neq;
ἠθική hic. Sed uirtus aut naturalis, aut * assuetudine parta, causa est opinandi circa principium rectè. Talis igitur homo temperans est. at contrarius est intemperans. Est autem quidam alius, ob perturbationem à recta ratione discedens: quem perturbatio ut non agat quidem ut recta ratio iubet, superat, ut sit autem talis ut ipsi sit persuasum oportere persequi uoluptates liberè, tales non uincit. Atque hic est incontinens, qui quidem intemperante melior est. Nec est absolutè prauus. conseruatur enim id in ipso quod est optimum. principium, inquam, ipsum. Alius autem est huic contrarius qui persistit, & non ob perturbationem à ratione discedit. Ex his igitur patet hunc quidem studiosum, illum autem improbum habitum esse.

COMMENT.

56 AT VERO intemperantem quidem.} Hoc est octauum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam

quàm attulit differentiã inter temperantiã & cõtinẽtiã, atque eorũ opposita,& duas attulit species incõtinentiæ : nunc comparat intẽperantiã,& incontinentiam. quod etsi in præcedenti capitulo paucis verbis fecerat & quasi incidenter: tamen nunc id facere vult pluribus rationibus, vt apertius , eorũ differẽtia intelligatur:simul vt soluat quæstionẽ quam differẽdo antea mouit Diuiditur autẽ hoc capitulũ in duas partes , quæ patebunt. In prima igitur parte Philosophus incipit ostẽdere differentiã inter incontinentẽ & intemperantẽ.& probat intemperantẽ esse deteriorẽ incõtinente tribus rationibus . Prima ratio, Is quẽ post rem turpẽ actã non pœnitet , est deterior eo quẽ pœnitet. at ipsum intemperantem non pœnitet; incõtinentem pœnitet: ergo intẽperans est deterior incõtinente . Nam intemperãs persistit in electione & proposito incõtinens facilis est ad pœnitentiam. Et hæc ratio simul differentiam ostendit inter hos,& etiã alterũ esse altero deteriorẽ. Notandum ꝙ sicut omnis virtus est cũ electiõe: sic omne vitium esse videtur cũ electione.& vitiosus tam ante rem actam quàm postea videtur habere electionem, ideo nõ pœnitet, quia putat id quod agit esse agendũ, cũ habeat corruptã rationẽ: incõtinens vero habet rationem incorruptã , & appetitũ sensitiuum repugnantem ei, quia nõ est informatus virtute quæ appetitũ facit rectum: quare cùm rationem habeat incorruptã,& dicentem sibi turpe aliquid non esse agendũ, & nõ esse gustandum dulce, vincit tandẽ appetitus: sed cùm post rẽ actã redit ad rationẽ , percipit se fecisse quod faciendũ non erat,& habet pœnitudinem.

{QVO circa non ita res sese habet. } Affert secundam rationem Philosophus. Malum continuum differt,& est deterius malo non continuo : sed intemperantia est malũ continuum. incontinentia non est malum continuum : ergo intemperantia differt ab incontinentia & est deterior , Maior patet de se. Minor probatur à Philosopho, quia intemperantia est vt morbus qui semper adest : incontinentia verò vt morbus qui non semper adest, vt est morbus epilepsiæ siue comitialis: intemperantia verò est similis morbis aquæ inter cutem & tabi , id est hydropisi & Phthisi , qui morbi continui sunt: hydropisis ἀπὸ τοῦ ὕδατος, id est ab aqua dicitur. fit enim in corpore humor aquosus. Phthisis verò in ventre superiore multifariã incipit spuere sanguinẽ qui talẽ patitur morbũ, deinde saniem, postea 57

ſequitur detentio ſaliuæ,& poſtea tandem ipſa mors. Ij igitur morbi quib us intemperantia ſimilis dicitur, continui ſunt.at epilepſia,id eſt morbus qui caducus ſiue comitialis appellari ſolet,cui aſsimilatur incontinentia, non eſt continuus: hic in corporibus humidis vim habere ſolet. vnde in ipſis infantibus qui abundant humiditate,maximam vim oſtendit:incontinentia igitur aſsimilatur huic morbo, cuius cauſa non eſt continua,nec talis ægrotus ſemper cõiunctus cum morbo: & incontinens quoque non ſemper & ſtatim ad voluptatem diſpoſitus,ſed pugnat ratio cum appetitu,& demum vincitur: intemperans verò continuo habet paratum appetitum ſine vlla pugna ad perſequendas voluptates,& continuè eſt in hac diſpoſitione ſine repugnantia rationis. Verùm Philoſophus hoc loco nactus occaſioné, ſoluit vnum dictum quæſtionis allatæ antea in fine ſecundi capituli huius tractatus, vbi duo attulit: vnum quòd incontinens diſſuaſus, intemperans verò ſuaſus agit:alterum quòd incõtinens inſanabilior videtur, propterea quia diſſuaderi non poterat. Primũ ſoluet inferius, ſecundum ſoluet nunc. Et oſtendit quòd incontinens eſt ſanabilior intemperato, vbi in eo loco oppoſitum attulerat: & ideo dictum eſt à nobis quòd Philoſophus diſſerendo non aſſerendo ibi procedebat. Oſtendit autem quòd incontinens eſt inſanabilior intemperato, quia intemperatus non habet pœnitudinem,& habet morbum continuum:& ideo eſt inſanabilis, dicit Philoſophus,non pro impoſsibili,ſed cum difficultate ſanabilis:incontinens verò habet pœnitudinem,& nõ morbum continuum,ideo eſt ſanabilior.

58 {ATQVE omnino diuerſum eſt genus.} Affert tertiam rationem Philoſophus,qua idem probat ꝙ intemperãtia differt ab incontinentia,& eſt deterior ea. Illud malũ quod latet habenté,differt & eſt deterius eo malo quod nõ latet habentem: ſed intemperantia latet, incontinentia verò non latet habentem:ergo intemperantia differt ab incontinentia, & eſt deterior. Illa ratio declaratur, quia intemperans habet vitium, & rationem corruptã, ſicut febricitans habet corruptum guſtum, & putat illud eſſe bonum quod ab eo appetitur: incontinentia verò eſt malũ manifeſtũ habenti, & quoquomodo cognoſcit illud eſſe malum quod ab eo appetitur,& ideo in eo fit pugna inter rationem & appetitum. Horum autem ipſorum poſteaquàm

quàm probauit intemperantē differre ab incontinenti, & esse deteriorem illo:nunc comparat duas species incontinentiæ, quas superius attulit, scilicet infirmitatē & temeritatem, & ostendit infirmitatem deteriorē esse temeritate, sic: Is qui deliberatione facta incontinenter agit, est deterior eo qui nō deliberatione facta agit incōtinenter: sed infirmus agit facta deliberatione, temerarius non facta deliberatione agit incontinenter. ergo infirmus est deterior. Pater ratio, quia cùm vterq; habeat rationem incorruptā, infirmus antè cōsultat, tamē non persistit in eo quod cōsultauit esse agendum. præterea infirmi à leuiore perturbatione vincuntur: temerarij verò à vehementiore superantur. quare cùm duo sint vituperandi, qui superantur in prælio, quorum alter armatus accesserit, alter inermis, & alter habeat hostē potētiorem, alter nō ita, manifestū est quòd armatus & habens debiliorem aduersariū vituperādus magis est, & deterior: sicut videtur infirmus respectus temerarij.

{INCONTINENS igitur.} Scilicet infirmus est similis 59
ijs qui modico vino fiunt ebrij.

{PATET igitur incontinentiam.} Facit conclusionē Phi- 60
losophus eorum quæ dixit, ostendēdo quòd incontinētia non est simpliciter vitium, sed aliqua ex parte: ex quo emergit differentia eius ab intemperantia. Nam incontinentia non est vitium simpliciter: sed aliqua ex parte, at intemperantia est vitium simpliciter: ergo incontinentia non est intemperantia. Quòd autem incontinentia non sit vitium simpliciter, probat Philosophus: quia est præter electionem: vitium verò est cum electione, vt est intēperantia, Conueniunt tamen in agendo, quia intemperans & incontinens agunt eadē, id est vitiosa, tamen non eodem modo, quia alter cum electione, alter sine electione, & alter est vitiosus, alter verò, id est incontinens, non est propriè vitiosus, agit tamen res vitiosas & iniustas, & videtur similis ijs de quibus inquit ille, quòd non sunt insipientes, tamen agunt res insipientes & stultas: sic ergo conueniunt in agendo eadem: differunt, quia intemperans agit cum electione, vitiū enim est habitus electiuus consistens in excessu aut defectu. Præterea non habet pœnitudinem: incontinens econtra & sine electione agit. & post delictum pœnitudinem habet. Notandum quòd accipit hic iniustum pro intemperante, & iniustè agere pro intemperāter agere. intem-

perantia enim, ficut alia vitia, eſt pars quædam iniuſtitiæ totius, quæ iniuſtitia tota dicitur vitioſitas, vt paruit in quinto.

61 {CVM autem alter ſit talis vt non ex eo.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus affert aliã partem quæſtionis quam ſuprà attulerat in fine ſecundi capituli huius tractatus. Attulit enim duo. Vnum, quod icõtinens cũ non agat perſuaſus diſſuaderi non poterat: intemperans verò cùm agat perſuaſus diſſuaderi poterat. Alterum, ꝙ ex eo quod dictũ eſt intemperans erat ſanabilior. Hanc ſecundã partem ſuprà reprobauit, oſtendendo ꝙ incontinens erat ſanabilior: nunc aliã partem ſumit, & reprobat vt pateſiat rem non ita ſeſe habere, vt eo loco dubitãdo & diſſerendo dixit, non autem affirmando. Oſtendit igitur nunc oppoſitum, ſcilicet quòd incontinens facile diſſuaderi poteſt, intemperans verò non facilè: Is qui errat circa principium rerum agendarũ non facilè diſſuaderi reuocarique poteſt. ſed intemperans eſt huiuſmodi. ergo intemperans non facilè diſſuaderi poteſt, & reuocari & ſanari. Patet ratio, quia intemperans à ſeipſo perſuaſus & errat circa principium rerum agendarũ cùm ſit vitioſus, vitium enim principium corrũpit, præſertim intemperantia: virtus verò cõſeruat, præſertim temperantia. vnde in ſexto, Temperantiã conſeruatricẽ prudentiæ apellamus: conſeruat enim talẽ exiſtimationem. Si quis igitur errat circa principia, non poteſt facilè diſſuaderi, & ſanari à ſua opinione: quia principium rerum agendarum eſt ipſe finis, cuius gratia cætera fiunt. vnde in ſexto, Principia nanque rerum agendarum ea ſunt, gratia quorum ipſæ aguntur, id eſt fines, verùm vt principia & ſuppoſitiones quæ ſunt ſpecies principiorum ſe habent in mathematicis: ſic finis in rebus agendis. ſupponit enim geometra quòd à puncto ad punctum licet rectam lineam ducere. Ponit etiam tale principium, quòd punctus eſt cuius pars non eſt, & talia principia & ſimilia non probantur in mathematicis, quia iis aſſentiri oportet. Quòd ſi quis erret circa principia & aliter credat, non poteſt ei aliquid probari in geometria, & talis malè ſentiens circa principia, malè & peruerſè percipiet omnia quæ ſequentur ex illis. Eodem pacto in rebus agendis cùm principium ſit ipſe finis, ſiquis eum rectè accipit, bene eſt: ſin male, non poterit ei afferri ratio qua facilè remoueatur ab opinione talis principij peruerſè ſibi propoſiti. Et

dicit

dicit Philoſophus quòd talis principij non eſt ratio,ſed virtus quæ oſtendit nobis tale principium. virtus,inquam,quæ oritur aut à natura,aut à conſuetudine. Nam ſicut in ſpeculatiuis principiorum docendorum non eſt ratio, nec probatio, ſic etiam in actiuis. Nam inſpeculatiuis innoteſcunt nobis, aut inductione vel ſenſu ex quo fit memoria, & ex multis, vt ita loquar,memorijs,experientia oritur,& ipſum demum vniuerſale in intellectu quodammodo conſtituitur, cuius lumine ſcientiæ principium pullulat, vt ait Philoſophus in libro Poſteriorum. Ita ex natura & habitu acquiſito principiorum cognitio fit.Idē fit in actiuis.Principiorum cognitio quorum non eſt ratio,ne fiat proceſſus in infinitū,ferimur ad tale principium,quod eſt rerum agendarum finis, aut per naturalē habilitatem perſpiciendi,aut ferimur ad æſtimandum illum eſſe bonum finem,vt eſt per virtutem acquiſitam ex conſuetudine. quare virtus aut habilitate naturæ, aut aſſuetudine generata cauſa eſt,vt rectè opinemur circa finem talem.Intemperans igitur cum non modo virtute careat,ſed etiam ſit vitioſus,errat circa tale principium, quod eſt ipſe finis rerum agendarum,& ſequitur id quod ſibi apparet bonum , & quod putat eſſe bonum cum re vera ſit malum,& id quod eſt bonū,apparet malum:vt febricitanti,cui id quod verè eſt dulce, apparet amarum ob guſtum corruptum.Intemperans autem, & omnino vitioſus, habet corruptam rationem & iudicium de vero fine. Etenim, vt in ſexto inquit Philoſophus, qui corruptus eſt ob voluptatē,aut dolorem,non videbitur continuo principium ipſum, nec huius gratia, id eſt finis. Vitium etenim corrumpere ſuapte natura principium ſolet, ſed virtus conſeruat quæ eſt cauſa rectè opinādi circa talem finem, vt euenit temperato: intemperato autem econtrà. Cum igitur intemperans habeat coruptam rationem , & habeat vitiū , quæ ſunt cauſa male opinandi circa finem rerum agendarū,merito dicitur quòd non facilè diſſuaderi & remoueri poteſt à ſua opinione.Incōtinens verò cum nondum habeat rationem corruptā,facilè diſſuaderi,& ſanari poteſt. ideo dicit Philoſophus, eſt alius quidam,id eſt ipſe incontinens quem perturbatio ſuperat adeò,vt non agat ſecundum rectam rationem : non tamen ſuperat, vt perſuaſus ſequatur voluptates ſicut ſequitur perſuaſus ipſe intemperans. & ideo incontinens minus eſt malus

est malus quàm intemperans: nec est incontinẽs appellandus simpliciter prauus cum habeat incorruptam rationem, etsi in ea nòn perseueret, sed est alius sibi oppositus qui persistit in ratione recta, & non dimouetur ab ea ob perturbationem, id est ipse continens, in quo ratio superat appetitum.

De continentis, & pertinacis conuenientia & differentia. CAPVT IX.

62
Værendum est autem, utrum is sit continens qui quauis ratione electionéue perstat: an is qui in recta persistit. Et utrum is sit incontinens, qui non permanet in quauis electione rationeue, an is qui persistit in ratione falsa, & electione non recta, quemadmodum antea dubitauimus. An per accidens quidem in quauis, per se autem in ratione uera rectáque electione alter perstat, alter non perstat. nam si quispiam hoc expetit, aut sequitur: per se quidem hoc expetit atque sequitur: per accidens autem ipsum prius. at quod est per se, id simpliciter esse dicimus. quare fit, ut aliquo quidem modo quauis in opinione, absolute autem in uera alter per-
63 sistat, alter non persistat. Sunt autem quidam in opinione persistentes, quos pertinaces appellant. hi non nisi cum difficultate dimoueri à sua sententia possunt. Et simile quidem quid habent cum continente: sicut & prodigus cũ liberali, & audax cum confidente. Sunt autem in multis ab illo diuersi. continẽs enim non mutat sententiam ob perturbationem atque cupiditatem. nam cùm acciderit, facilem sese offeret recta persuadenti. Illi uerò non à ratione mutantur. nam cupiditates cupiunt, atque à uoluptatibus plerique ducuntur. Sunt autem ij pertinaces, qui suæ sunt sẽtẽtiæ: & qui sunt indocti ac rustici. Atque suæ sẽtẽtiæ homines, ob uoluptatem atque dolorem sunt pertinaces. gaudent enim uincentes, si non è sua sententia dissuasione ulla
dimo

dimoueantur. & dolent, si sua sint irrita, ut decreta. quare potius sunt incontinenti, quàm continenti similes. Sunt 64
etiam qui non ob incontinẽtiam in sententia nõ persistunt. ut Neoptolemus apud Sophoclem in Philoctete, quanquam ob uoluptatem non persistit, sed honestum. Erat enim honestum illi uera loqui: ab Vlysse autem fuerat illi persuasum mentiri. Etenim non omnis qui propter uoluptatem quippiam agit, intemperans est, aut prauus, aut incontinens: sed qui agit ob turpem. Cum autem sit & quidam ta= 65
lis, ut minus quàm oporteat corporis gaudeat uoluptatibus, non persistens in ratione, inter hunc & incontinentem, medius ipse continens collocatur. Incontinens enim non persistit in ratione: quia magis quàm oportet uoluptatibus delectatur. hic uerò non permanet: quia minus quàm oportet eisdem gaudet. At continens perstat, & ob neutrum sententiam mutat. Oportet autem si continentia sit studiosum, habitus hos utrosque contrarios improbos esse, quemadmodum & uidentur. Sed quia perpaucis alter hominibus inest, raroq; admodum fit temperantia, soli contrarium intemperantiæ esse uidetur, sicut & continentia soli incontinentiæ aduersari putatur. At uerò cùm ob simi= 66
litudinem multa dicantur, factum est ut & temperans per similitudinem continens dicatur. Continens enim talis est, ut nihil præter rationem ob uoluptatem corporis agat. & temperans etiam talis est. Sed ille quidem habet prauas cupiditates, hic autem non habet. Et hic quidem est talis, ut nõ delectetur præter rationem: ille uerò talis, ut delectetur quidem, sed non ducatur. Similes etiam sunt incontinens & intemperans, qui quidem diuersi sunt. uterque enim corporis sequitur uoluptates, sed alter & oportere putat, alter non putat.

COMMENT.

62 QVAERENDVM est autem vtrum is sit continens.] Hoc est nonum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus comparatis illis sex habitibus inter se qui versantur circa corporis voluptates atque dolores : nunc soluit dubitationem allatam in secundo capitulo contra opinionem priscorum, qui dicebant continentem esse perseuerantem in ratione & opinione: incontinentem verò econtrà. Quo quidem dato ostendit ibi Philosophus fieri posse, vt aliquis incontinens esset bonus & continens malus. Nam si continens est, inquit perseuerans in quauis opinione, vt illi dicere videbantur, & sit in opinione mala, tunc perseuerando in ea esset malus: & incontinens econtrà si discederet ab opinione falsa, esset bonus. Hanc difficultatem nunc remouere soluereque videtur Philosophus. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima igitur dicit Philosophus ꝙ quærendum est, vtrum continentis sit persistere in quauis opinione, an recta tantum: postea subdit soluendo istam partem primam dubitationis, quòd continens persistit semper in recta ratione per se, & eo quo continens est. Per accidens verò in quauis, & in falsa opinione persistit. Nam si quis per se amat vinum dulce, per se amat dulce: per accidens verò, vinum. Nam si amaret vinum per se, non solum amaret dulce, sed etiam qualecunque vinum: quare per se hoc expetit, scilicet dulce, per accidens verò illud primum, id est vinum. Continens igitur permanet per se in opinione quam putat esse veram: id autem quod est per se, dicimus simpliciter esse: per accidens autem id quod est per aliud, vt exemplo ostendimus: ergo continens in opinione vera per se permanet: per accidens verò, in quauis opinione. Secũda pars dubitationis simili modo ostenditur, quòd incontinens discedit per se à vera sententia, & opinione: ergo simpliciter, vt ostensum est suprà: per accidens verò, & per aliud, & secundum quid à quauis opinione. Notandum quòd cum dicitur continens per se manet in vera sententia: per accidens verò & per aliud, in falsa: intelligendum est quòd continens intendit persistere in vera opinione. Eodem modo dicendum est quòd incontinens non persistit per se in sententia vel opinione quæ est vera: per accidens verò in quauis non persistit. Notandum præterea quod cùm dicitur quòd conti-

nens

nens per se manet in vera ratione,intelligitur de quarto modo per se,vbi in subiecto explicatur causa prædicati, vt patet in primo Posteriorum.Nam cùm dicitur,cõtinens permanet, id est intendit manere per se in vera opinione, explicat causam persistendi in vera opinione,& ista est causa effectrix persistendi, & illius persistentiæ, scilicet ipsa continentia. Et ista propositio est similis illi quæ dicit: medicus per se curat ægrotum,ædificator per se ædificat:sic est de continentia,illud per se explicat causam illius persistentiæ quæ ponitur in prædicato. Idem est dicendum de illa propositione, quòd incontinens per se egreditur à vera sententia, & opinione & sic soluitur dubitatio illa. Nam cùm quæritur vtrum continens persistat in quauis opinione, an in vera tantùm: respondetur quòd per se ea ratione qua continens est persistit in vera, sed per accidens in quauis. Incontinens per se discedit à vera,per accidens à quauis.

{SVNT autem quidam hominum.} Soluta illa dubitatione, nunc Philosophus ostendit quòd præter continentes & incontinentes sunt nonnulli permanentes in sententia & opinione sua, pertinaces tamen continentes appellari non debent. Habent tamen similitudinem quandam, in eo quòd ambo videntur permanere. Nam quemadmodum prodigi conuenire videntur cum liberali in dando, ambo enim dant & audaces cum forti in adeundis periculis, differunt tamen plurimum: sic isti cum continentibus in eo quòd ambo sunt permanentes. Differunt tamen in plurimis. Continens enim si quando mutat sententiam relinquendo aliquã falsam opinionem, non perturbatione aut cupiditate persuasus relinquit illam, sed ratione, qua ostenditur illam opinionem esse falsam quam putabat esse veram. Pertinaces verò non ratione persuasi, sed voluptate, vel cupiditate sententiam mutant. Post hæc diuidit Philosophus istos pertinaces, dicendo quòd eorum quidam dicuntur sui capitis, & quidam indocti atque rustici. Indocti, quia non habent doctrinam, & si quam habent opinionem,nolunt ab ea dimoueri:rustici verò quia non habent experientiam rerum.at illi qui sunt sui capitis ob voluptatem & dolorem sunt tales. quia gaudent non dimoueri à sententia,dolent verò etiã si ratione ab eadem dimoueãtur. & propterea dicit Philòsophus quòd incontiuẽti magis simi- 63

les

les quàm cōtinenti esse videntur, quod dupliciter potest exponi, quia sicut incontinens prosequitur magnas voluptates, sic isti sequuntur summas voluptates, quas ex eo capiunt quòd persistunt in sua sententia. Alio modo exponi potest, quia dixit ꝙ continens persistit in sua ratione, & non dimouetur à perturbatione: isti verò non à ratione, sed à perturbatione dimouentur, propterea sunt magis similes incontinentibus qui etiā dimouentur à sententia, & trahuntur à perturbationibus.

64 {SVNT etiā qui nō ob incontinentiam.} Affert nonnullos alios Philosophus qui non persistunt in opinione sua, & tamen non sunt dicendi incontinentes: & hoc affert vt bene discernatur in quo proprie consistat continens, & incontinens. Adducit autem exemplum Neoptolemi cuius superius meminit, qui persuasus fuerat ad Vlysse vt mendacia diceret Philocteti, & cùm sic persuasus esset, postea apud Philoctetem non permansit in tali persuasione, & sententia, in qua tunc fuerat, sed vera dixit ob molestiam quam habebat mentiendi, & ob voluptatem vera dicendi: quare non vituperatur, si non permansit, sed laudatur. Ipse verò incōtinens vituperatur, vt patet. Et sic nititur Philosophus distinguere omnes ab continente & incontinente, quia habent similitudinem aliquam cum illis, ne vice illorum sumerentur, & vt illi distincti ab omnibus aliis clarius discernantur.

65 {CVM autē sit & quidam etiā.} Hæc est secunda pars huius noni cap. in qua ostēdit quomodo cōtinentia subit rationem mediocritatis, & collocatur inter duo extrema, quæ cùm non sint vitia, tamen sunt propinqua vitio: vt continentia est propinqua virtuti, etsi non sit propriè virtus. & probatur hoc pacto. Vbi est excessus & defectus, est etiam medium. at circa voluptates & dolores circa quæ versantur continens & incontinens, est excessus & defectus: ergo etiam mediocritas. Maior patet, cùm videantur esse relatiua. Minor probatur à Philosopho. Dicit enim ꝙ sunt nonnulli non persistentes in ratione, quia minus gaudēt quàm oportet: & talis dici potest quoquo modo insensibilis nō persistens. Sunt etiā alij gaudentes voluptatibus magis quàm oportet. nō persistentes in ratione, & tales sunt incontinentes. Itaque illi deficiunt, ij excedunt, inter quos medij sunt continentes. Verū dicit Philosophus ꝙ cùm deficientes raró inueniantur, fit vt continentia solùm incontinentiæ

nentiæ & excessui, sicut temperantia intemperantiæ videatur esse contraria,& non videatur habere defectum: habet tamen, vt vidimus,licet rarò inueniatur.

{AT verò cùm ob similitudinem multa.} Hæc est tertia 66
pars huius cap.in qua Philosophus ostendit non sine ratione appellari quædam eodem nomine, cùm similitudinem habeant:& hoc affert vt ostendat aliqua ex parte veram esse opinionem illorũ priscorum,qui dixerunt cõtinentiam esse temperantiam,& incontinentiam intemperantiam : habent enim similitudinẽ in multis,cũ versentur circa eadem & continentia sit mediocritas quædam sicut temperantia, & incontinẽtia excessus sicut intemperantia,sed tamen ex alia parte differunt in multis.& ideo statim Philosophus affert differentias quasdam,vt nihil indiscussum relinquatur,Primo continens habet prauas cupiditates:temperans non habet:ergo differunt.Præterea temperans non delectatur præter sententiam rationis cùm habet appetitum obedientem rationi,& sedatas cupiditates:continens verò nondum habet appetitum assuefactum,sed repugnantem & cupientem voluptates, & delectaretur in his nisi ratio prohiberet,quam tandem sequitur,etsi cum difficultate.Quare differunt temperans & continens: similiter intemperans & incontinens sunt diuersi.& affert rationem, quia etsi ambo voluptates sequantur,tamen alter censet eas esse sequendas,& sequitur,scilicet ipse intemperans: alter verò, incontinens nõ censet eas esse sequendas cùm habet rationem incorruptam,sequitur tamen eo pacto vt vidimus antea.

Quòd prudentia, & incontinentia simul in eodem non sint. CAPVT x.

*AT qui neq; fieri potest ut idem sit prudens atque incontinẽs simul. Est enim demõstratum, prudentem simul & more studiosum eundem esse. præterea non solùm ex eo quia scit, prudens est: sed ex eo etiam quia idoneus est ad agendum. at incontinens non est idoneus ad agendum. *habilẽ autem nihil prohibet esse incontinentem. Quapropter & interdum non nulli prudentes esse uidentur atq; incontinentes: quia differt* 67 68

* τὸν δεινόν

habilitas à prudentia eo modo quem suprà diximus. & sunt ratione quidem propinqua, electione uerò diuersa.
69 Nec incontinens sese habet ut is qui scit ac contemplatur, sed ut is qui dormit, aut est uinolentus, & sponte sua quidem agit. scit enim quodammodo & quid, & cuius gratia facit. Malignus tamen non est. electio nanque est
70 * bona. Quare semimalignus est, & non iustus. non est enim insidiator. nam ipsorum alter quidem non persistit in ijs quæ statuit consultando. Biliosus autem atra bili, nec ad consultandum omnino est aptus. Et similis est igitur incontinens ciuitati quæ decernat quidem omnia quæ sunt agenda, & leges habeat bonas, sed non utatur, ut Anaxandrides facetè dixit,

* ἐπιεικής.

Vrbs consultabat, leges quæ negligit almas.

Malignus autem ciuitati, quæ legibus quidem utatur, sed prauis. Est autem continentia atq; incontinentia circa id
71 quod multitudinis exuperat habitum. Alter enim magis, alter minus persistit: quàm plurimi possunt. Facilius autem ea curari potest incontinentia, qua biliosi atra bili incontinenter agunt, quàm eorum qui deliberant quidem, sed non
72 persistunt. Et ij facilius curari possunt qui per assuetudinem, quàm ij qui natura incontinentes sunt. Etenim facilius consuetudinem, quàm naturam mutare. Ideo enim et consuetudinem mutare difficile est, quia similis est naturæ: quemadmodum Euenus poëta dixit,

Vsus longus mos est, ac meditatio crebra:
Hinc tandem assero naturam mortalibus esse.

Quid igitur continentia sit & incontinentia, & quid constantia, mollitiaq;, & quomodo inter sese habeant habitus hi iam diximus.

COMMENT.

ATQVI neq; fieri potest, vt idẽ sit prudens. } Hoc est deci- 67
mũ & vltimum capitulum huius primi tractatus. in quo posteaquã suprà soluit dubitationes illas, & ostẽdit cõtinẽtiam esse mediocritatẽ quãdã, & qua ratione nõnulli priscorũ accipiebãt cõtinẽtiã pro tẽperantia: nũc refellit opinionẽ priscorum, scilicet ꝙ incõtinẽs nõ est prudẽs, quæ est quinta in ordine in primo capitulo allata, & cũ in secũdo capitulo etiã cõtra eã disseruisset. & alias iam soluisset: nũc quoq; hanc quę relinquebat soluit, vt exactissimã doctrinã de cõtinẽtia & incõtinentia præbeat nobis Diuiditur autẽ hoc capitulũ in tres partes quæ patebũt. In prima igitur affert talẽ rationẽ, ad probandũ ꝙ prudẽs nõ est incõtinẽs, nec incõtinens prudẽs, vt quidã priscorũ dicere videbãtur. Nullus incõtinẽs est studiosus: omnis prudẽs est studiosus: ergo nullus prudẽs est incõtinẽs. & per cõuersionẽ simplicẽ, nullus incõtinẽs est prudẽs. Maior est nota, cũ antea viderimus ꝙ incõtinẽtia est vituperãda, & vitio propinqua. Minor probata est in sexto, ꝙ prudens est vir bonus, & est cũ omnibus virtutibus morũ, & separari nõ põt eo quo prudẽs. {PRAETEREA non solũ ex eo. } Affert aliam
rationem Philosophus, Omnis prudẽs est aptus ad agendũ: in 68
cõtinẽs nõ est aptus ad agendũ: ergo incõtinẽs nõ est prudẽs. Patet ratio, quia prudẽtia est habitus cũ ratione vera actiuus. Itaq; prudens nõ solũ scit & cognoscit ea quæ sunt agẽda, sed etiã est idoneus ad agẽda illa, cùm nõ solũ vniuersaliũ sit prudentia, sed etiã singulariũ. Habet præterea solertiã, sententiã, bonam consultationẽ, per quas est idoneus ad res agendas: incontinẽs autem nõ est aptus ad res agendas, nam etsi ante perturbationem cognoscat res agendas, tamen perturbatione accedentę dimouetur à sententia, & non persistit in eo quod putabat agendũ: quare nõ est aptus ad agẽdum. Et sic patet quod incõtinẽs nõ est prudẽs. Has etiã rationes tetigit ante Philosophus in secũdo capitulo, cũ disserebat contra istã opinionẽ: & demonstratũ est antea, inquit, prudentẽ hominẽ aptũ ad agendũ esse, quippe cũ sit quidẽ qui circa extrema versatur, atq; omnes alias virtutes habere. His allatis rationibus subdit Philosophus, ꝙ licet incõtinens nõ sit prudẽs ita vt sit aptus ad res agendas: tamẽ fieri potest, vt incõtinens habeat aptitudinem, & habilitatem prospiciendi ea quæ agenda sunt: quæ habili-

tas est vis naturalis,& potentia quæ informari potest contrariis habitibus non simul, sed aut prudentia, aut malitia, & astutia, vt in sexto latissimè dictum fuit. & propter ea antiqui illi decepti propinquitate quam habet prudentia cùm tali habilitate quæ esse potest in tali incontinente, dixerunt prudentem esse incontinentem. Nam illa vis & habilitas prospiciendi videtur esse propinqua prudentiæ, est tamen diuersa, quia prudentia semper respicit bonum finē, & eligit rectè ea quæ ducunt ad talem finem : sed vis illa prospiciendi cùm sit communis tam malitiæ & astutiæ, quàm prudentiæ, non semper respicit bonum finem, nec semper eligit bona media quæ perducant ad illum finem, sed ad intentum finem qui est quandoque malus, vt ponitur ab callido & astuto homine.

69 {NEC incontinens sese habet vt is.} Hæc est secunda pars huius decimi capituli, in qua Philosophus resumit dubitationem quandam, scilicet vtrum sciens ipse continens esse dicatur, & vtrum agat sciens, quam in tertio capitulo huius tractatus latissimè declarauit: resumit, inquam, nunc non solū quia eius declaratio vehementer pertinere videtur ad cognoscendam naturam incontinentis, sed etiam vt soluat obiectionem quandā quæ oriri posset ex supradictis. Nam si incontinens nō est prudens nec vt sciens, ergo videbitur esse ignorans: ex quo videbitur venia dignus. quod est absurdum, cùm res vitiosas agat, & vituperatur. quòd si non est venia dignus, ergo est prauus: at non est omnino prauus. dicit ergo Philosophus, quòd incontinens cùm agit incontinenter, non sese habet vt sciens, nec contemplatur. Sed ita est sciens vt ebrius, aut dormiens, qui et si habituum scientiam habeat, ea tamen non vtitur, eodem pacto incontinens habet rationem incorruptam & scit quid est agendum, tamen veniente perturbatione irretitur, & obfuscatur, sicut ille qui vino fit ebrius, & videtur tunc nescire, cùm tamen habitu scientiam habeat. Ex quo cum dici posset contra Philosophum incontinentem esse dignum venia, cùm agat quasi ignorans, statim subdit Philosophus: spōte sua quidem agit, & scit cùm agat quodammodo, & quid agit, & cuius gratia. & dixit quodammodo, quia non vtitur postea scientia illa cùm agit & obfuscatur perturbatione à qua se permittit superari. quare cùm sponte agat, & quodāmodo sciat quid & cuius gratia agit, non erit venia dignus : sed

tamen ne videatur ex eo quòd sponte agit, & quodammodo sciens quòd sit prauus, id est vitiosus & scelestus simpliciter, ideo addit: at prauus non est, id est vitiosus simpliciter. quia non valet, iste prauam rem facit, ergo est prauus & vitiosus. & assignat rationem praui & vitiosi hominis. Electio praua est: at incontinentis electio non est praua: ergo non est prauus & vitiosus. Patet ratio, quia incontinens habet incorruptam rationem, & cognoscit quid sit agendũ, & habet electionem bonam, tamen dimittit eam cùm à perturbatione occupatur, & non agit secundũ eam. Vnde superius cũ distingueret incontinentem ab intemperante dixit quòd intemperatus qui habet prauam electionem agit eligens, incõtinens sine electione vel præter electionem. Nam si ageret cum electione, & secundum electionem, cùm bonam habeat, bene & rectè ageret: tamen ipse turpiter agit, quia cùm habeat electionem bonam, eam dimittit, & sequitur perturbationem & cupiditatem.

{QVARE semiprauus est.} Affert vnum obortum siue corrolarium Philosophus quòd emergere videtur ex dictis. Nam 7
si incontinens nõ est prauus, & tamen sponte agit ea quæ sunt praua, quid ergo erit? dicit Philosophus quòd est semiprauus, quia non est omnino & simpliciter prauus & vitiosus. & non est iniustus, id est intẽperans. Intemperantia enim est pars iniustitiæ totius, vt patuit in quinto. vel iniustus, id est prauus. Etenim non est insidiator, id est nõ habet habitũ insidiãdi, & hoc declaratur à Philosopho. Insidiator primò consultat de insidijs agendis, & deliberat, & eligit ea quę posteà exequitur. at incõtinens non eligit ea quæ posteà exequitur. Nam cũ incontinentes bifariã sint, vt antea diuisimus, scilicet temerarij & infirmi: infirmi quidẽ cõsultãt & deliberãt, sed aduenĩete & vrgente perturbatione non permanent in proposito, nec sequuntur suã consultationẽ, vt insidiatores, temerarij verò non consultant quidem, sed rapiuntur extemplo à perturbatione. Quare cum nec isti nec illi sint insidiatores, & non sint plures species incontinentis propriè dicti, incontinens non erit insidiator. Post hæc vt ostendat differentiam quę est inter simpliciter prauum, & incontinentem, dixit Philosophus quòd incõtinens est similis ciuitati deliberãti ea quæ sunt agenda, & habenti bonas leges, tamen non eis vtenti. Nam incõtinens habet rationem incorruptam, & cognitionem, & electionem

bonam,& percipit non esse adulteriũ committendum, tamen perturbatione vrgente non vtitur illis, sed posthabitis sequitur cupiditatem ducem: prauus autem vt est intemperans, est similis ciuitati, quæ & malas habet leges, & ipsis vtitur, prauis,inquam, & perniciosis legibus. Iis dictis Philosophus addit quòd continentia & incontinẽtia versatur circa id quod transgreditur atque excedit habitum multitudinis. Declaratur, quia continens magis persistit in superandis voluptatibus quàm plerique alij: incontinens verò minus, quasi plures hominum inuenirentur qui superarãt eas voluptates à quibus superatur incontinens, & non superarãt eas quas superat continens. Vnde superius in septimo capitulo, fit vt circa voluptates molestiasve, scilicet gustus & tactus, vt quis aut superetur ab his quas plerique superant, aut superet eas à quibus plerique superantur:& si circa voluptates hoc eueniat, primus continens, secundus incontinens: sin circa dolores,alter est mollis, alter est constans. Inter hos autem plurimorum habitus collocantur, & si magis ad deteriores declinent &c. Notandum quòd inter alias differentias quæ sunt inter continentem & incontinentem est illa, quòd continens superat eas voluptates à quibus plures superantur, incontinens econtra superatur ab ijs quas multi superarent.

71 {FACILIVS autem ea curari possunt.}Hæc est tertia pars huius decimi capituli, in qua Philosophus comparat duas species incontinentiæ inter se:& primo ostendit ꝙ incõtinens temerarius melancholicus est sanabilior quàm infirmus:Is qui incontinẽter agit nõ antecedẽte deliberatione & consultatione,est sanabilior quã ille qui agit ante deliberãs,& cõsultans, nõ tamẽ persistẽs:sed primus dicitur temerarius melancholicus,secundus infirmus:ergo temerarius melancholicus est sanabilior.patet ratio, cùm agat subitò, & sine consultatione.

72 {ET ij facilius curari possunt.}Declarat quoque Philosophus quòd incontinens natura est minus sanabilis quàm incontinens consuetudine,quia difficilius quis dimouetur à natura, quàm à consuetudine quam acquisiuit. Nam id quod acquiritur assuetudine propterea dici solet quòd difficile remouetur,quia consuetudo videtur verti in naturam quandam & fieri similis ei.& hoc probat autoritate cuiusdam Eueni poëtæ, vt patet in textu. Vtitur deinde peroratione Philoso

losophus eorum quæ dixit de continentia & incontinentia, vt patet. Notandum quòd sicut duplex est cognitio in nobis, sic duplex videtur esse appetitus. Est enim cognitio intellectus, & cognitio sensus: sic etiam est appetitus qui sequitur cognitionem intellectus: & talis est appetitus rationis, id est ipsa voluntas: qui sequitur cognitionem sensus, est appetitus sensitiuus. Ij igitur appetitus, id est voluntas & appetitus sensitiuus, secundum Philosophum dicere possumus quòd aut bene separentur, aut male: bene separantur in ipso continente, in quo fit pugna inter appetitum sensitiuum, & rationem, & voluntas seu ratio non cedens ei superat & fugat eum: male separantur in ipso incontinente, in quo voluntas seu ratio fugatur. Item bene coniunguntur aut male: bene in ipso temperato, in quo voluntas facilè imperans trahit eum ad se tanquam equum habenis, & tunc appetitus sensitiuus fit nobilior quàm erat, quia fit rationalis per participationem & obsequentiam. Male coniunguntur, vt in ipso intemperato, in quo appetitus sensitiuus imperans trahit deorsum voluntatem ad se tanquam pedissequam. Voluntas est rationalis per essentiam. Appetitus sensitiuus irrationalis per essentiam. fit autem rationalis per participationem, vt diximus, id est per obsequentiam in ipsis hominibus, quia in brutis fieri non potest, cùm non habeant rationem cui appetitus sensitiuus obsequi possit: in hominibus verò modo voluntas, modo appetitus superat. Vnde Philosophus in tertio de Anima, Vincit, inquit, interdum appetitus in hominibus voluntatem, interdum hæc illum: appetitus, inquam, appetitum superat cùm fit inter ipsos pugna contentióve, &c. & hæc pro declaratione præsentis materiæ.

De voluptate. CAP. XI.

AD ipsum autem ciuilem Philosophum pertinet de uoluptate cõtemplari, atq; dolore. 73
Hic enim architectus est finis, ad quem respiciẽtes, unũquodq; aut malũ aut bonum simpliciter dicimus. Insuper et necessarium 74
est de ipsis considerare. & uirtutem enim morum, & uitium, circa dolores uoluptatesq; posuimus. Et felicitatem

75 plurimi cum uoluptate asserunt esse. Quibusdam igitur nul
la uoluptas aut per se, aut per accidens bonum esse uidetur.
Non enim idem bonum esse putant ac uoluptatem. * Qui-
busdam nonnullæ quidem bonæ: pleræque autem prauæ esse
uidentur. Sunt & qui tertio censent, & si omnes sunt bo-
næ, summũ tamen bonum uoluptatem esse non posse. Non
bonum igitur omnino esse putatur: quia omnis uoluptas
generatio est sensibilis ad naturam, generatio uerò nulla ge-
nus idem subit, quod fines. nulla enim ædificatio domus est.
Præterea uir temperans fugit ipsas uoluptates. Præterea
prudẽs persequitur uacuitatem doloris, non id quod afficit
uoluptate. Præterea uoluptates impedimento prudentiæ
76 sunt. atque quo magis hisce quispiam gaudet, eo magis impe-
77 78 ditur. ut in uenerea fit uoluptate. nemo nanque dum est in il-
79 la, mente quicquam perspicere potest. Præterea ars nulla est
80 uoluptatis. & tamen omne bonum artis est opus. Insuper
81 & pueri & feræ ipsas uoluptates sequuntur. Non esse au-
tem omnes studiosas existimatur, quia sunt & turpes atque
infames. Et quia afferunt detrimentum: eorum enim quæ
82 uoluptatem efficiunt nonnulla pariunt morbos. Ex eo ue-
rò uoluptas summum bonum non esse putatur, quia non
est finis, sed generatio. Hæc igitur ferè sunt quæ de uoluptate
dicuntur.

* Hic græcus codex addit. διὸ καὶ τὸν μακάριον ὠνομάκασιν ἀπὸ τοῦ χαίρειν. id est, itaque beatum nuncuparunt. ἀπὸ τοῦ χαίρειν,

COMMENT.

73 AD IPSVM autem ciuilem Philosophum pertinet.} Hic est secundus tractatus huius septimi libri, in quo Philosophus tradere doctrinam intendit de voluptate atque dolore: quia cùm nouissime locutus esset de constantia & mollitudine & continentia, & incontinentia, & huiusmodi habitibus qui versantur circa voluptates & dolores circa quæ versatur temperantia, & intemperantia, & toties de iis obiectis mentionem fecit: consequens videbatur vt immediatè ostenderet quid ipsa sint, & quam opinionem de illis habuerint

prisci. Nam si alicuius habitus obiectum atque materia ignorabitur, & ipse profecto habitus ignorabitur. Præterea in superioribus libris Philosophus sæpius dixit omnes virtutes versari circa voluptàtes & dolores: quare eiusdem erat de hac materia doctrinam tradere. non enim parum est ad res agendas, vt ipse inquit, bene vel male gaudere aut dolere. Diuiditur hic tractatus in quatuor capitula. In primo affert opiniones priscorum de voluptate & dolore, & illorum rationes. In secundo affert solutiones illarum rationum, & refellit ea quæ sibi necessaria esse videntur. In tertio ostendit aliquam voluptatem esse non solum bonum, sed quoquo modo summum bonum. In quarto declarat voluptates corporis quæ videntur esse prauæ, vt patebit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ suis locis declarabuntur. In prima Philosophus præmittendo suam intentionem dicit quòd ad ciuilem Philosophum spectat considerare de voluptate & dolore. & probat tribus rationibus. Prima ratio, Ad eum spectat considerare de voluptate & dolore ad quem pertinet, tanquam ad architectum, considerare de fine humano: sed Philosophus ciuilis est huiusmodi: ergo ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia ad architectum pertinet considerare ea quæ spectant ad finem consequendum: versari autem hoc vel illo modo circa voluptatem & dolorem, aut est malum aut bonum, & conducit aut dimouet à fine humano. vnde in secundo: Quare fit, inquit, vt hac de re circa voluptates dolorés ve totum negotium sit, & ipsius virtutis, & ciuilis etiam facultatis. Notandum quòd cùm Philosoph. dicit pertinere ad Philosophum ciuilem considerare de voluptate & dolore: intelligit ciuilem qui sit moralis œconomicus & item ciuilis, ac si sit quidam communis conceptus qui prædicetur de omnibus istis. Vel intelligi etiam de morali Philosopho potest cùm dicit ciuilem, quia scientia moralis continet prima elementa scientiæ politicæ, & talem ordinem videtur habere ad scientiam ciuilem, qualem habet liber Physicorũ ad philosophiam naturalem. Interdum enim Philosophus huiusmodi terminos sumit large.

{INSVPER & necessariũ est.} Secũda ratio, Ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. ad quẽ pertinet cõsiderare de virtutibus & vitiis: sed moralis & ciuilis est huiusmo- 74

di: ergo ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore. Patet ratio, quia voluptas & dolor est quasi quædam materia communis circa quam omnis virtus vitiumq; versatur. Subijcitur enim, inquit Philosophus in secundo, virtutem quidem talem esse vt circa voluptates atq; dolores optimarum rerum sit operatrix: vitium autem econtra. addit deinde tertiam rationem Philosophus: Ad eum pertinet considerare de voluptate & dolore, ad quem pertinet considerare de felicitate: sed ad Philosophum moralem atque ciuilem pertinet considerare de felicitate: ergo & de voluptate & dolore. Patet ratio autoritate priscorũ, quorum nonnulli ita putarunt voluptatem esse coniunctam felicitati, vt beatum appellarint à gaudendo: quod ad verbum Græcum referendum est. dicitur enim μακάριος quasi immortalis gaudens, vel valde gaudens.

75 {QVIBVSDAM igitur nulla voluptas,} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus incipit afferre opiniones priscorum de voluptate, & sequitur ordinem suum quo plerunq; vtitur. primò enim præmittendo intentionem suam ostendere solet ad eum pertinere considerare de tali re. Postea affert opiniones aliorum & rationes: deinde refellit ea quæ sibi videntur refellenda, demum affert sententiam suam, & eam probat, & si quid est boni in opinionibus aliorum accommodat proposito suo. Affert igitur tres opiniones antiquorum de voluptate, Prima est, quòd nulla voluptas est bonum, nec per se, id est de natura sua, nec per accidens, id est nec adiuncta alicui bono. nam potius facit vt illud bonum habeat aliquid mali propter suã cõmixtionem. Secunda fuit opinio, quòd & si plures sint malæ, aliquæ tamẽ sint bonæ. Tertia fuit quòd & si omnes voluptates sunt bonæ, nulla tamen est summum bonum humanum, vt latissimè patet in textu Philosophi.

76 {NON bonum igitur.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus incipit afferre rationes illius primæ opinionis, quæ sunt sex, quibus probant quòd nulla voluptas est bonum. Prima ratio, Nulla generatio sensibilis ad naturam est bona: omnis voluptas est generatio sensibilis ad naturam. ergo nulla voluptas est bona. Maior probatur, quia finis tantum est bonum secundum ipsos: & cùm nulla generatio sit finis, nec de genere finis, ergo non erit bona. quòd autem generatio non sit finis, patet, quia ipsa est motio quædam ad finem

nem,vt ædificatio ad domum.minor quoque probatur,quòd voluptas sit generatio sensibilis ad naturam, id est motio quæ sentitur & est ad naturam,id est ad repletionem naturæ, vt est cõmestio, vt ita loquar,& potatio.Itaq; talis voluptas quę sumitur ex nutrimento,dicitur ab illis generatio,& motio, quædã in naturã,& additur sensibilis,ad differentiã plãtarum quæ nutriuntur,tamen nõ sentiunt voluptatem, vt manifestum est.

{PRAETEREA vir temperans.} Alia ratio,Id quod fugit temperans, est malum & non est bonum:at vir temperans fugit voluptates. ergo voluptas non est bonum. {Præterea vir prudens.}Secunda ratio, Prudens sequitur vacuitatem doloris & fugit voluptatem:ergo voluptas non est bonum. 77

{PRAETEREA voluptates impedimento.}Quarta ratio, 78
Nullũ bonum est impedimẽto prudentiæ:sed voluptas est impedimento prudentiæ:ergo voluptas non est bonũ.Maior patet,quia bonũ bono nõ cõtrariatur, & propter hoc omnes virtutes possunt esse simul:at malũ contrariatur non solũ bono, sed etiã malũ malo, vt in prædicamentis docet Philosophus. quare & destructiuum suipsius dicitur esse.Minor quoque est clara,nã voluptas corrũpit iudiciũ rerũ agendarũ, tẽperantia verò cõseruat. vnde Græce nomẽ habet quæ significat eã conseruatricẽ esse prudentiæ,vt in sexto declarauimus. Exemplo quoq; rei venereæ, vt dicit philosophus, percipi licet quantũ voluptas sit inimica prudentiæ. Huic accõmodari potest illud quod affert Cicero de voluptate corporis in Catone maiore:Cum homini,inquit,deus nihil præstabilius mẽte dedisset,huic diuino muneri ac dono nihil tã esse inimicum quàm voluptatẽ.Neq; enim libidine dominãte tẽperantię esse locũ, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere,

{PRAETEREA ars nulla est voluptatis.} Quinta ratio, 79
Omne bonum est opus artis: nulla voluptas est opus artis:ergo nulla voluptas est bonum. Patet ratio, quia omne bonum humanum proficiscitur à recta ratione: omnẽ autem rectam rationem dicebant illi aut esse artem,aut cum arte.

{INSVPER puerique & bestiæ.}Sexta ratio: Id quod pueri 80
& bestiæ sequũtur non est bonũ:voluptas est huiusmodi: ergo voluptas non est bonum.Patet ratio, quia pueri & bestiæ viuunt secundum vitam sensitiuam. {NON esse autẽ omnes.} 81
Secũda sequitur opinio, cuius Philosophus duas affert rationes

nes quibus illi probabant quòd non omnes voluptates sunt bonæ. Prima ratio, Si aliquæ voluptates sunt prauæ, non omnes voluptates sunt bonæ, at primum est, ergo & secundum. Patet ratio, quia sunt quædam voluptates quæ vituperantur. Secunda ratio, Si quædam voluptates afferunt detrimentum, non omnes sunt bonæ. At primum est, ergo & secundum. Patet ratio ex morbis quos pariunt voluptates.

82 {EX eo verò,} Tertia opinio sequitur quæ dicit quòd & si omnis voluptas est bona, non tamen summũ bonum, & probat tali ratione, Illud quod nullo modo est finis, non potest esse summũ bonũ: at voluptas est huiusmodi, quòd nõ est vllo pacto finis: ergo non potest esse summum bonum. Patet ratio, & maior est manifesta: minor probatur, quia nulla generatio est finis: sed ad finem. at per illos omnis voluptas est generatio: ergo nulla voluptas est finis, & ex consequenti non potest esse summum bonum, & talia dicebantur à priscis.

Improbatio rationum de voluptate.

CAPVT XII.

83 *NOn effici autem ob ea quæ dicta sunt, ut uoluptas bonum non sit, nec id quod est optimum, ex hisce sanè constabit. Primum nanque cũ bonum sit duplex (est enim aliud absolutè, aliud alicui bonum) & naturæ ipsæ & habitus hæc sequentur.*
84 *quare sequentur & motus, & generationes. Atque earum quæ quàm prauæ uidentur esse: quædam sunt simpliciter prauæ. alicui uerò non sunt, sed expetibiles huic quædam nec huic. sed nonnunquam & tempore paruo, expetibiles uerò non sunt, quædam neque uoluptates sunt, sed uidentur: quæ sunt cum dolore, & medicaminis gratia, quales sunt*
85 *ægrotantium. Præterea cũ bonorũ aliud sit operatio, aliud habitus, operationes quæ ad naturalem constituunt habitũ, per accidens afficiunt uoluptate. Est igitur operatio in cupiditatibus* *restantis habitus atq; naturæ, nam & sine do-*
86 *lore, cupiditateq; sunt uoluptates, ut operationes contemplandi,*

ὑπολύπε, subdolentis.

plandi, non deficiente natura. Signum autem est quòd non eisdem gaudēt homines, cū repletur, & cū est constituta natura: sed cum est constituta ijs quæ simpliciter afficiunt uoluptate, cum repletur & contrarijs. nā & acribus gaudent & amaris, quorum nihil prorsus aut natura, aut simpliciter afficit uoluptate. quare nec uoluptates. Nam ut ea quæ uoluptatem efficiunt inter sese distant, sic & uoluptates eæ quæ ab illis proueniunt. Atqui non necesse est aliquid aliud 87
esse præstabilius uoluptate, ut quidā inquiunt generationis ipsius finem. Non enim generationes, neq; cum generatione sunt omnes, sed operationes & finis. Nec eueniunt 88
dum fiunt, sed cum fit usus. nec omnium est finis aliud quic- 89
quam, sed earum quæ ducunt ad perfectionem naturæ. Quapropter & non bene sese habet, uoluptatem dicere generationē esse sensibilem: sed dicendum est potius operationem eius habitus esse, qui est secundum naturam, & pro hoc sensibilem, sine impedimento. Videtur autem ex eo generatio
quædam esse, quia est proprie bonū. Operationē enim gene 90
rationem esse existimāt, est autem diuersum. At uerò si uo- 91
luptates esse prauas ex eo censent, quia nonnullæ rerum afferentium uoluptatem morbos efficiunt, idem & in salubribus rebus censebunt. Nonnullæ nanq; obsunt pecuniariæ rei. hoc igitur pacto prauæ sunt ambæ. At non sunt ob idipsum prauæ. Nam obest interdum ad sanitatem & contemplatio. Impedit autem neq; prudentiam neq; habitum ullum 92
uoluptas ea quæ ab unoquoq; prodit: sed alienæ. Nam eæ uoluptates quæ à contemplatione emergunt & disciplina,
conferunt potius ad contemplandum, atq; discendū. Id præ- 93
terea quod dicitur nullam ullius artis opus uoluptatem esse, cum ratione accidit. nec enim ulla alia operatio artis est, sed potentiæ: quanquam & unguentaria ars, & coquinaria,
volupta

94 *uoluptatis esse uidentur. Temperantem autem fugere uoluptatem, & prudentem sequi uacuitatem doloris, pueros denique persequi, belluasq́; afficientes res uoluptate, eodem omnia modo soluuntur. Nam cùm uoluptatum (ut dictum est) aliæ sint absoluté bonæ, aliæ non bonæ, tales uoluptates tam pueri quàm belluæ persequuntur, & harum indolentiam prudens quas cupiditas comitatur, & dolor: quæque corporis sunt. Hæ nanque tales sunt, & harum exuperationes, quibus intemperans intemperans est. Quapropter has temperans fugit. Nam sunt uoluptates & temperantis.*

COMMENT.

83 NON effici autem ob ea quæ dicta sunt.} Hoc est secũdum capitulum huius secundi tractatus, in quo Philosophus incipit refellere opiniones priscorum, præsertim primam & tertiam: secundæ verò, rationes & modum probandi potius refellit quàm ipsam opinionem, vt patebit infrà. Diuiditur autem hoc capitulum in sex partes, quæ suis locis declarabuntur. In prima autem parte dicit Philosophus, quòd non sequitur neque fit per rationes assignatas à priscis illis quòd nulla voluptas sit bonum, vt dicebat prima opinio: neq; etiam sequitur quòd voluptas non sit summum bonum, vt tertia dicebat opinio. His præmissis incipit Philosophus distinguendo voluptates arguere contra primã opinionem, hoc pacto, Si voluptatum aliquæ sunt simpliciter bonæ, opinio prima priscorum quæ dicebat nullam voluptatem esse bonum non est verat. at primum est, ergo & secundum. Consequentia patet & assumptio probatur à Philosopho per sufficientem diuisionem voluptatum hoc modo sumptã. Vt sese habet bonum, ita sese habet natura & habitus, & item voluptates quæ naturam & habitus consequuntur. At bonorum aliud est simpliciter bonum, aliud non simpliciter, sed alicui bonum: sic & natura & habitus, & ex consequenti voluptates quæ dicuntur motus & generationes secundum illas voluptates, in qua quæ ex illis sunt, quædam erunt simpliciter bonæ, quædam alicui bonæ, & non

& non simpliciter & de se bonæ. Sic etiam prauarum voluptatum quædam sunt simpliciter & de se prauæ, quædam tamen alicui, & secundum quid non dicentur prauæ. Et rursus, voluptatum simpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur: & item voluptatum quædam apparentes, quędam veræ. Cùm igitur voluptates, vt breuiter repetamus, sint generationes & motiones secundum illos ad naturam, & natura & habitus sicut bonum dicantur simpliciter, & secundum quid: sic etiam voluptates dicentur bonæ vel prauæ, aut simpliciter, aut secundum quid: ergo aliquæ voluptates erunt bonæ, & non erit vera opinio, quæ dicit quòd nulla voluptas est bonum, vt patet ex distinctione voluptatum multifariam facta. Primò quòd voluptatum quædam simpliciter & de se bonæ, quædam alicui, & istæ possunt esse simpliciter prauæ, que tamen alicui non videbuntur prauæ. Secunda diuisio, voluptatum simpliciter prauarum, quædam à nullo, quædam ab aliquo expetuntur. Tertia diuisio voluptatum quæ ab aliquo expetuntur, quædam semper, quædam non semper expetũtur, sed interdum & modico tempore. Item, voluptatum quædam veræ, quædam apparentes alicui, cùm re vera non sint. Nam voluptates veræ quæ sunt tales de se, debent vehementer abesse à doloribus: quæ verò sunt cum dolore, nec per se & simpliciter, sed per accidens sunt appellandæ voluptates, vt alleuationes ægrotantium per medicinam. Tales enim voluptates eis videntur, cùm non sint veræ voluptates. Ex his patet quòd illa opinio non est vera quæ dicit nullam voluptatem esse bonum: cùm appareat aliquam esse bonam.

{HAEC sequentur.} Scilicet bona & bonorum distinctionem. ꝙ sicut bonum dicitur aut simpliciter aut alicui: sic naturæ, & habitus dicuntur generationes, id est operationes quæ proficiscuntur à natura vel ab habitu. Notandum ꝙ illa opinio non est vera, quia sumit omnem voluptatem esse malum, vel nullam voluptatem esse bonum, quia omnis voluptas est generatio ad naturam. hoc autẽ non est verum, quia est quædam voluptas quæ non est generatio: vt patebit infrà. 84

{PRAETEREA cùm bonorum aliud sit operatio.} Refellere vult Philosophus primam rationem illius primæ opinionis, quæ volebat, vt nuper diximus, quòd nulla voluptas esset bona, ex eo quia omnis voluptas est generatio sensibilis 85

ſibilis ad naturam: & affert duas concluſiones probandas, ex
quibus poſtea procedit contra illam. prima concluſio eſt, quòd
operatio conſtituens naturam, non eſt per ſe voluptas, ſed per
accidens. ſecunda concluſio, operatio quæ proficiſcitur à na-
tura vel ab habitu, eſt voluptas ſimpliciter, & per ſe, & non
per accidens. Prima concluſio probatur hoc pacto, Ea opera-
tio quæ eſt coniuncta cum dolore non eſt ſimpliciter volu-
ptas: ſed operatio quæ conſtituit naturam eſt coniuncta cum
dolore: ergo operatio conſtituens naturam non eſt per ſe &
ſimpliciter voluptas, ſed per accidens. Maior eſt clara, quia
ſimpliciter voluptas excludit omnem dolorem. Nam cùm ſit
fames vel ſitis, tunc videtur deficere natura: poſtea fit opera-
tio proficiſcens ad naturam, id eſt repletio, & hanc dicit Phi-
loſophus non eſſe ſimpliciter voluptatem, quia eſt mixta cum
dolore. quare nõnulli philoſophi dixerunt voluptatẽ eſſe cõ-
iunctam cum dolore, & ſimul & ſemel fieri in eodem animali
ob hanc cauſam. Sic ergo patet ꝙ omnis operatio quæ pro-
ficiſcitur ad replendam naturam non eſt voluptas per ſe, ſed
per accidens. Probari etiam poteſt eadem concluſio hoc mo-
do ex ſigno: Sicut ſe habent efficientia voluptatem, ſic ſe ha-
bent voluptates quæ ab eis proficiſcuntur: ſed illa quæ replent
naturam efficiunt voluptatem non ſimpliciter, ſed per acci-
dens: ergo voluptas talis ab illis procedens erit per accidens.
Patet ratio ex ſigno, quo oſtẽdit Philoſophus illos qui replen-
tur non affici voluptate ſimpliciter, vt patet in textu. Secunda
concluſio probari poteſt ſimilibus mediis hoc pacto, Omnis
operatio quæ eſt ſeiuncta à dolore eſt voluptas ſimpliciter:
ſed operationes quæ procedunt à natura & habitu ſunt à do-
lore ſeiunctæ: ergo tales operationes ſunt voluptates ſimpli-
citer. Patet ratio, quia à natura repleta & conſtituta prodeunt
operationes aliquę ſine dolore: ſimiliter ab habitu bono, quia
producuntur cum facilitate & cum voluptate ſimpliciter. qua-
re omnis operatio proficiſcens à natura conſtituta vel ab ha-
bitu erit voluptuoſa ſimpliciter, & non per accidens. Poteſt
etiam ex ſigno probari hoc modo, Sicut ſe habent efficientia
voluptates, ſic ſe habent voluptates quæ ab illis prodeunt:
ſed illa quæ proficiſcuntur à natura conſtituta vel ab habitu,
ſunt efficientia ſimpliciter voluptatem: ergo voluptas ab
eis procedens erit ſimpliciter talis. Ex quibus patet ſolutio

contra ratione eorū qui dixere nullam voluptatē esse bonū, quia omnis voluptas est generatio ad naturam. Nam hoc voluptati quæ præcedit constitutā naturā vel habitū accommodari forsitan potest, vt sit imperfecta: non tamen omni voluptati, quia non ei quæ sequitur post constitutam naturam & habitum, vt suprà ostēdimus. Vbi autem Philosophus dicit, {NAM & sine dolore.} Innuere videtur illam secundam 86
conclusionem quā attulimus, quasi ostēdēdo ꝙ sunt voluptates sine dolore & cupiditate, illæ operationes quæ prodeunt à natura nō deficiēte, sed à natura bene cōstituta & ab habitu, sicut sunt operationes speculatiuæ, quę fiunt sine dolore & cupiditate, & sine defectu & indigentia naturæ. & sic tali exemplo vti videtur ad declarādā illā cōclusionē quam diximus.
{ATQVI nō necesse est aliquid.} Hæc est secunda pars 87
huius cap. in qua Philosophus refellit rationem tertiæ illius opinionis suprà allatæ, quæ dicebat, ꝙ & si omnis voluptas sit bona, tamē nō est voluptas quæ possit esse summū bonū: & arguebāt hoc modo, Id quod nō est finis, nō potest esse summum bonū: Voluptas nō potest esse finis cū sit generatio, & generatio sit ad finē, ergo voluptas cùm non possit esse finis, nō potest esse summū bonū. Nunc autē Philoso. negat illam minorē, ostendēdo esse falsum illud quod dicūt, ꝙ voluptas nō potest esse finis, quia nō omnis voluptas est generatio, vt illi accipiebant. Et inferebāt postea, ꝙ cùm omnis voluptas sit generatio, & nulla generatio sit finis: ergo voluptas nō est finis. Dicit ergo Philosophus, ꝙ non omnes voluptates sunt generationes: sed est aliqua voluptas quæ est operatio & non est generatio, & talis est illa quæ est post habitū & constitutā naturam. Nam illa quæ est ad naturam vel habitū, adiuncta est cum dolore, & est voluptas per accidens: & de tali est verum ꝙ ipsa nō est finis, sed ad finē. Post hæc Philosophus reprehendit definitionem illorum de voluptate, cū dicūt voluptatem esse generationē sensibilē ad naturā, & eam corrigit dicendo ꝙ illi dicebant definire voluptatem ꝙ est operatio eius habitus qui se habet secundum naturā, & loco sensibilis debebāt ponere sine impedimento, ita vt voluptas diceretur esse nō generatio, sed operatio habitus secūdum naturā sine impedimento. Itaque hac definione corrigit illam priscorū, ponendo pro generatione operationem, & pro sensibili sine

impedimento.& declarat deinde generationẽ,quia illi puta-
bant generationem & operationem eſſe idem: ꝙ ſi operatio
omnis eſſet generatio,& operatio quædam ſit finis vltimus,
ſequeretur ꝙ generatio quædam eſſet finis vltimus:at volu-
ptas eſt generatio per illos:ergo voluptas poſſet eſſe vltimus
finis.Verùm illi errabãt,quia omnis generatio eſt operatio,
non autem econtrà,quia operatio quæ eſt ad habitum & na-
turam conſtituendam,poteſt quoquo modo appellari gene-
ratio:ſed illa operatio quæ ſequitur naturã & habitũ cõſtitu-
tum,nõ eſt generatio,ſed finis, cùm nõ ordinetur ad aliquid
aliud vlterius.quare aliud eſt operatio,aliud generatio, & nõ
ſunt omnino idem,cùm generatio videatur eſſe quoquo mo-
do operatio quædam antè habitum,& naturam conſtitutam.
Sed tamen eſt operatio alia poſt habitum, quæ nullo modo
eſt generatio,cùm illa ſit finis,generatio autem ſit ad finem.
Non eſt neceſſe aliquid eſſe præſtabilius,ſcilicet quòd volu-
ptas,quaſi non oportet dicere aliquid aliud eſſe præſtabilius
voluptate,vt dicunt illi priſci,finem eſſe præſtabiliorem ge-
neratione quæ eſt ad finem,& quia voluptas eſt generatio ſe-
cundum illos, ideo voluptas erit ad finem, & habebit aliud
præſtantius ſe, id eſt ipſum finem. Nos dicimus quòd non
omnis voluptas eſt generatio,ſed quædam eſt finis:quare ra-
tio veſtra,ô Priſci,concluderet de voluptate quæ eſt genera-
tio,non autem de ea quæ eſt finis vel cùm fine.hoc autem ad-
do,quia cum fine vltimo,& cum felicitate videtur eſſe volu-
ptas cõiuncta ſemper,adeo vt re videatur quaſi eſſe idẽ cum
felicitate,& differre ratione.vt in decimo latius apparebit.

88 {SED vſus eorum.} Id eſt habituum.Non enim fiunt ope-
rationes quæ ſunt propriè fines,& dum generantur habitus,
ſed cùm ſit vſus ipſorum:eſt autem vſus habituum operatio
89 quæ ab ipſis habitibus proficiſcitur. {ALIVD quicquam.}
ſcilicet quàm ipſa operatio poſt habitum quæ eſt coniuncta
voluptati.Sed earum,ſcilicet operationum & voluptatũ.quæ
ducunt ad conſtituendã deficientem naturam,ſcilicet, eſt ali
quid aliud,id eſt aliquis finis.cum ſint generationes ad finem
ordinatæ.Secundum naturam:vt excludat vitium quod vide
tur eſſe contra naturam. Corrumpit enim naturam.

90 {VIDETVR autem.} Scilicet generatio,quia eſt propriè
bonum,& finis.& illi exiſtimãt operationem eſſe generatio-
nem

nem. quòd si generatio est idẽ quod operatio,& quædã operatio est finis:ergo sequeretur quòd aliqua generatio est finis, contra illos. est tamen diuersum & aliud, scilicet generatio quàm operatio:quia omnis generatio videtur esse quoquo modo operatio,non autem econtra. Concluditur contra illos,quòd non verum est nullam voluptatem esse finem,vt illi dicebant. sed hęc materia latius apparebit in sequentibus.

{AT verò si voluptates esse prauas.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua nunc sumit secundam opinionẽ priscorum,quæ posita fuit suprà inter primã & tertiã, & redarguit modũ probandi,& vnam argumẽtationẽ illorũ, qua cũ vellent probarę opinionẽ suã,quòd non omnis voluptas est bona,sed quædã praua,arguebant ex eo,quia omne quod affert detrimentũ vel morbũ,est prauum:sed quædã efficientia voluptatẽ,& ex consequenti voluptates prouenientes ex illis afferunt detrimentum vel morbos: ergo quædam voluptates sunt prauæ:Philosophus autẽ videtur negare illam maiorẽ, quod omne afferens detrimentũ vel læsionẽ corpori sit malũ vel prauũ. Sequeretur enim ꝙ res salubres efficientes sanitatẽ essent prauæ,quia interdũ aliquæ illarũ sunt detrimẽto rei pecuniariæ,& eã vel lædunt vel impediũt. Itẽ sequeretur quod contemplatio esset mala, quæ interdũ videtur obesse corpori & sanitati,quia videtur consumere de spiritu,qui debebat penetrare ad alias partes corporis ad fouendũ ipsum, & ipse trahitur ad cerebrũ instrumentum sensuum internorum quo administrantur phãtasmata,quæ deinde repręsentãtur intellectui. Quare esset absurdũ dicere quòd cõtemplatio esset praua,quia nocet corpori,cùm perficiat animã, quæ est optimum & præstabilissimũ in homine. sic igitur retorquet argumentũ priscorũ Philosophus. {IMPEDIT autẽ neque prudẽtia.} Hæc est quarta pars huius capituli,in qua Philosophus arguit cõtra vnã rationẽ quæ fuit quarta in ordine illius primæ opinionis,quæ dicebat quòd nulla voluptas est bonũ,& inter alias rationes afferebat illam, Nullum bonum est impedimento prudẽtiæ:sed voluptas est impedimẽto prudentiæ:ergo voluptas non est bonum. Hanc rationem soluit Philosophus cõcedendo maiorem, quòd nullum impediens prudentiam videtur esse bonum. Ad minorẽ,quòd licet aliquæ voluptates sint impedimẽto prudẽtiæ, nõ tamẽ omnes.

nam voluptas quæ prodit ab operatione prudētis iuuat prudentē,nō impedit:nec alicuius habitus propria voluptas impedit habitū à quo prodit,sed alienæ voluptates sunt illę quę impediunt,nā voluptates cōtemplationis & disciplinæ proficiunt,& conferunt ad cōtemplandum,& discendū, quia sunt propriæ,vt in decimo ostendet Philosophus.Quare nō voluptas propriè dicta,sed ea quæ est per accidens impedit prudētiam:& argumētatio vestra valet de ea,nō autē de omni voluptate,nec de propria.Itaque nō erit verū ꝙ nulla voluptas
93 sit bonū. {ID præterea quod dicitur nullam.} Hæc est quinta pars huius capituli,in qua Philosophus soluit aliam rationē primæ opinionis,quæ ratio fuit quinta in ordine, hoc pacto,Omne bonū est opus ipsius artis:nulla voluptas est opus artis:ergo nulla voluptas est bonum.& probatur,quia omne bonum proficiscitur à recta ratione,quæ est ars secundum illos.hanc soluit Philosophus negādo primò maiorē,& dicendo quòd operatio propriè non est artis,sed potentiæ quæ habet talem habitū.Est enim potentia respectu artis principiū quod:vnde omnis operatio primò erit ipsius potētiæ in qua postea fundatur ars.quòd si voluptas sit operatio,non erit bonum artis,sed potētiæ.Itaq; operatio nō erit artis, vel ars nō erit operationis,sed potentiæ.Præterea si ars est recta ratio, est factibiliū & eorū quæ agūtur à nobis. deinde negat minorem Philosophus,scilicet quòd voluptas non sit opus artis,imò ostendit quòd voluptas est opus ipsius artis alicuius: exemplo vnguentariæ & coquinariæ artis,quæ sunt effectrices voluptatum.Ex quo patet quòd illa ratio nō est vera, nec ex consequenti opinio quæ dicebat ꝙ nulla voluptas est bo-
94 num,quia nō est opus artis. {TEMPERANTEM autem fugere voluptatem.} Hæc est sexta pars huius capituli, in qua Philosophus soluit secundā rationē & tertiā & sextam illius primæ opinionis,& dicit quòd omnes hæ rationes facilè solui possunt eodē modo,scilicet per distinctionē factā de voluptatibus.& primò soluit sextā,quæ dicebat,quòd bestiæ & pueri sequuntur,non est bonū:voluptas est huiusmodi, ergo nō est bonum.Dicit ergo Philosophus,cùm voluptatum alię simpliciter sint bonæ,aliæ nō simpliciter bonę,cōcedo quod pueri sequūtur quasdā voluptates,& bestiæ etiam eas quæ nō sunt simpliciter bonæ.nec propriè & simpliciter voluptates

cum sint annexæ alicui dolori:& de talibus ratio vestra concludit quòd non sunt bonæ,quia non sunt simpliciter bonæ. Post hæc Philosophus soluit tertiam rationē, dicēdo ꝙ prudens non sequitur voluptates corporis,quæ non sunt propriè voluptates,cū sint admixtæ cū dolore,sed sequitur indolentiā & vacuitatem doloris procedentis ex absentia taliū voluptatum quæ sunt corporis.nam si ipse doleret ex absentia talium voluptatum,non esset prudens:quare cōcedimus quòd fugit tales voluptates quæ sunt impedimento prudentiæ,sed non suas proprias:quare ratio vestra valet de illis voluptatibus,quæ non sunt propriè voluptates,& tamen non valet de illis quæ sunt propriè prudentis.Eodē pacto soluit secūdam rationem,quòd temperās fugit excessus voluptatū quæ non sunt necessariæ,nec propriè voluptates,nec simpliciter,tamē habet alias sibi proprias quas sequitur,quæ sunt honestæ & sibi accommodatæ:quare ratio illa valeret si tātum vnifariā dicerentur voluptates,& essent illæ voluptates non bonæ.sed cū voluptates aliæ sint simpliciter,aliæ non:ratio vestra posset cōcludere de his quæ non sunt propriè voluptates,sed de voluptatibus simpliciter nō valet.Itaq; illa distinctione voluptatum soluit Philosophus omnes istas rationes, cōludendo quòd illæ non valent .nec ex consequenti illa opinio,quæ dicebat prima in ordine,quòd nulla voluptas est bonum. Notādū pro his omnibus quæ dicta sunt in hoc capitulo, & etiā præcedēti,quòd Philosophus accipit voluptatē hic pro operatione,quēadmodum illi prisci accipiebāt pro operatione, & vt corrigat,illos pro generatione ponit operationē,& pro sensibili sine impedimento. verum intelligendum est quòd voluptas non est operatio,sed est accidens quoddā operationis,sequens eam tanquam color superficiem.Quare aliud est operatio,aliud id quod est annexum cū operatione, id est ipsa voluptas:tamen quia operatio & voluptas sunt idem subiecto:ita operatio quam sequitur voluptas, cū nō possit esse sine voluptate.Ideo dixit Philosophus voluptatem esse operationem,quia simul sunt voluptas & operatio. Et cum dicitur à Philosopho quòd voluptas est operatio, est prædicatio identica,vt isti aiunt:distinguūtur tamen ratione, quia aliud est operatio ea ratione qua operatio est,& aliud voluptas ea ratione qua voluptas est,& diuersa competunt eis:nam volu

ptati competit vt dicatur iungi cum operatione: sed opera-
tioni competit vt sit, subiectum quoddam, ex quo pullulat
ipsa voluptas, & eam operationẽ comitatur, tanquã pulchri-
tudo bonam cõplexionem & cõpositionem, & tanquam qua-
litas quædam. Vnde in primo dixit Philosophus quòd vita fe-
licis habet voluptates internas annexas operationibus, quæ
sunt veræ voluptates. & in decimo etiam ostẽdet hæc latius.
Concludendum igitur quòd voluptas differt ab operatione
secundum rationem, & est qualitas quædã operationis, quare
describi potest hoc modo, Voluptas est qualitas quædam an-
nexa operationi prodeunti ab habitu, qui est secundum na-
turam sine impedimento. sed hæc latius in decimo.

De voluptatum speciebus.

CAPVT XIII.

95 *T qui malum & ipsum dolorem esse, ac fugien-
dum conceditur. Alius aliqua ex parte, ex eo
quia affert impedimentum. At contrarium fu-
giendo, quo fugiendum quid est atque malum,
est bonum. Igitur uoluptatem bonum quid esse necesse est.*
96 *Eo nanque modo quo Speusippus soluebat, non conuenit
solutio. ut minori maius & æquali uoluptatem contrarium
esse. Non enim sub malo uoluptatem ipsam ut speciem di-*
97 *xerit sub genere collocari. At uerò nihil prohibet, uolupta-
tem aliquam optimum esse, si nonnullæ uoluptates sunt pra-*
98 *uæ. quemadmodum & scientiam aliquam, si sunt nonnullæ
scientiæ prauæ. Quin potius forsitan & necesse est expe-
tibilem esse aliquam summè. Si sunt uniuscuiusque habitus
operationes sine impedimento, siue omnis operatio sit fe-
licitas, siue unius cuiuspiam ipsorum uacans impedimento.
hoc autem est uoluptas. Quare fit ut aliqua uoluptas,
ipsum sit summum bonum: etiam si fortè pleræque uolu-
ptatum sint simpliciter prauæ. Atque ob idipsum felicem*
99 *uitam, iucundam esse omnes arbitrantur: nectúntque ipsam*

volupta

uoluptatem cum felicitate, non absque ratione. Nulla
nanque operatio perfecta est, si impediatur. At felicitas
operatio est perfecta. Quapropter felix indiget bonis & 100
corporis & externis, ipsáque fortuna, quo non impedia-
tur. Qui autem aiunt eum qui rota torquetur, & magnis 101
in calamitatibus est constitutus, felicem esse si modo sit bo-
nus, nihil profectò dicunt, aut sua sponte, aut inuiti. Quia 102
uerò felix indiget & fortuna: ideo quibusdam fortunæ pro-
speritas, & felicitas idem esse uidetur: quod non est ita.
Nam & ipsa si exuperet, impedimentum affert: atque for-
tasse iure tum non est prosperitas appellanda. definitio enim
ipsius, est ad ipsam felicitatem. Illud etiam belluas homi-
nésque persequi uoluptatem, indicat ipsam esse quodammo-
do summum bonum.

Quam populi celebrant, omnino fama perire,
Nulla potest.

Sed quoniam eadem natura habitúsque optimus neque est
neque uidetur, nec uoluptatem eandem omnes sequuntur.
Voluptatem tamen omnes sequuntur. Fortasse autem &
persequuntur, non eam quam putant neque quam dicerent,
sed eandem. omnia nanque diuinum quid habent natura. Sed
corporis uoluptates ex eo sibi nomen hoc uendicarunt, quia
sæpißimè occurrunt, & omnes sunt ipsarum participes.
Solas igitur has esse putant, quia solæ sunt notæ. Patet 103
etiam nisi uoluptas & operatio sit bonum, felicem uiuere
cum uoluptate non posse. Cuius nanque gratia ipsa est o-
pus, si non bonum est? At simul & cum dolore ipsum ui-
uere contingit. Dolor enim neque malum est neque bonum,
si neque uoluptas. Cúrnam itaque fugeret? Neque igitur
studiosi ipsius uita iucunda erat, si non sint & operatio-
nes ipsius iucundæ.

COMMENT.

95 AT qui malum & ipſum dolorẽ eſſe. } Hoc eſt capitulum tertium huius ſecũdi tractatus,in quo Philoſophus poſtea quàm attulit opiniones antiquorũ, & rationes, & ſolutiones earundem de voluptate & ex conſequenti de dolore:nunc probare vult voluptatem eſſe bonum,& etiam ſummum bonum,ſcilicet quòd aliqua voluptas eſt ſummum bonum. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ ſuis locis declarabuntur. Primò igitur probat quòd voluptas eſt bonum hac ratione, Id quod aduerſatur rei malæ & fugiendæ, eſt bonum : ſed voluptas aduerſatur dolori qui eſt res praua & fugienda:ergo voluptas eſt bonũ. Maior eſt nota.nam malo & fugiendo aduerſatur bonum. Minor oſtenditur,quòd voluptas aduerſatur dolori, qui eſt res mala & fugienda. Et addit Philoſophus quòd dolor accipi bifariã poteſt: aut dolor qui eſt ſimpliciter malum, aut qui eſt aliqua ex parte malũ, quia impedit operationes ſecundum virtutem. Exemplum primi, vt dolor qui fit ex cupiditate & abſentia voluptatum, & talis videtur toto genere,& ſimpliciter prauus & malus. Exemplũ ſecundi,vt dolor proueniens ex obitu amici, qui non videtur eſſe malum ſimpliciter,quia non aufert de perfectione interna, ſed malum quia eſt impedimentum operationum virtutis:ſed quomodocunque ſumatur dolor, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ex parte,voluptas ei videtur aduerſari.Notãdum quòd illa propoſitio maior Philoſophi quòd id quod opponitur rei malæ & fugiendæ ſit bonum,ſi accipiatur ſimpliciter non videtur eſſe vera. Nam malum malo opponitur non ſolum bonum , & fugiendum fugiendo aduerſatur non ſolum proſequendum.Non enim valet:hoc opponitur malo & fugiendo, ergo eſt bonum. Prodigalitas enim opponitur auaritiæ vt rei malæ & fugiendæ, & item timiditas audaciæ, & tamen non eſt bonum. & ſic de multis aliis dici poſſet.Etenim cùm contrariorum quædam ſint ſine medio, vt ægrum & ſanum, ſecundum Philoſophos, quanquam medici medium ponant corpus neutrum:quędã verò cum medio,vt album& nigrum, inter quæ ſunt fuſcum,viride,& ſimilia,in his quæ non habẽt medium valeret iſta conſequentia, quòd remoto vno opponitur alterum. & poſito vno remouetur alterum. Vt non eſt ſanum, ergo eſt ægrum : vel eſt ſanum, ergo non eſt ægrum ſe-

cundum

cundum Philosophos. At in contrariis habentibus medium non valet. Nam cùm dico, non est album, non sequitur vt sit nigrum, quia posset esse viride, fuscum, & sic de aliis. Eodem pacto non valet: hoc opponitur malo, ergo est bonum, cùm possint esse duo extrema mala contraria, & medium sit bonum per negationem etiam extremorum. quare illa propositio Philosophi debet intelligi limitata, scilicet, illud quod opponitur alicui malo & fugiendo vt medium, & medium per negationem extremorum, illud inquam videtur esse bonum: at voluptas videtur aduersari dolori vt medium: ergo voluptas est bonum, loquendo de vera voluptate.

{EO nanque pacto quo Speusippus soluebat.} Refellit Philosophus solutionem Speusippi, quā faciebat ille ad soluendā rationem suprà allatam. Is Speusippus Platonis fuit ex sorore nepos, & cùm Plato inueheretur contra voluptatem, prauam eam ostendens, voluptatem tamen corpoream: is quasi suæ philosophiæ hæres sententiam illius tuebatur. Et cùm ei afferretur illa ratio quàm suprà Philosophus attulit, quòd id quod opponitur fugiendo & malo est bonum: sed voluptas opponitur dolori vt malo fugiendo, ergo est bonū: quæ ratio videtur esse etiam ab aliis adducta. Soluebat Speusippus hanc rationem, vt ostenderet voluptatē non esse bonum, vt illi volebant, cuius solutionem redarguit nunc Philosophus. Dicebat enim Speusippus: voluptas aduersatur dolori vt extremū. quare non valet, dolor est malum, ergo voluptas bonum. Inquiunt enim, vt dicit Philosophus in decimo, non si dolor sit malum, voluptatem continuò bonum esse. Aduersatur enim & malum malo, & ambo ei quod neutrum est. Vnde Speusippus videtur ponere dolorem vnum extremum, voluptatem aliud extremum, medium autem vacuitatem doloris: adeò vt si quis vellet transire ab vno extremo ad aliud, transiret per indolentiam tanquam per medium, & illa duo extrema, scilicet voluptatem & dolorem opponi inter se vt maius minori, & medio vt æquali. Philosophus verò cùm videatur collocare voluptatem propriè dictam in medio, dicit quòd illa solutio Speusippi nō est bona nec accōmodata, quia ipse etiam fateretur voluptatem non esse omnino sub genere mali, adeo vt nulla voluptas sit bona. nam est quædam species voluptatis quam ipse fatetur esse bonam, quòd si voluptates essent 96

ſub genere mali, nulla eſſet bona voluptas, quod eſt abſurdum. Malè ergo locabat ille voluptatem, ponendo eam vt extremum, quia ſic eſſet ſub genere mali: & ſi competet generi vt ſit malum, competet etiam ſpeciebus ſuis.

97 {AT verò nihil prohibet voluptatem aliquam.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus poſteaquàm attulit rationem qua oſtẽdebat voluptatem eſſe bonum: nunc affert aliam ad probãdum quòd aliqua voluptas ſit ſummum bonum, & ipſa felicitas. Deinde affert duas alias rationes ad idem probandũ. itaque erunt tres. Et intelligẽdum ꝙ eodem modo dicimus voluptatem eſſe felicitatẽ, ſicut dicimus voluptatem eſſe operationem. Nam voluptas, vt diximus, non eſt propriè operatio, ſed qualitas quædam operationi annexa pullulans ex ea quaſi proprius quidã affectus. Eodem modo dicimus nũc quòd voluptas eſt ſummum bonum humanum atq; felicitas, nõ quòd ſit propriè felicitas, & eſſentia eius ſit felicitas, ſed eſt quiddam annexum felicitati, & conſequens ipſam vt proprius effectus, adeò vt idem ſubiecto eſſe dicatur, differre tamen ratione. Hæc autem dicimus, quia expoſitor quidam, iudicio meo, non bene intellexit hunc locũ, qui dicit hanc concluſionem non eſſe de mente Philoſophi, cùm probet in decimo voluptatem non eſſe ſummum bonum. verùm intelligendum quòd voluptas nõ ſit ſecundũ ſe ſumpta ſummum bonum, ſi poſſet ſumi ſine operatione, ſed coniuncta cum operatione, cùm operatio ſecundum virtutẽ ſit felicitas, & voluptas ſit operatio: nõ ꝙ operatio ſit eſſentia eius, ſed ſubiectũ, ita vt voluptas ſit operatio hoc pacto, id eſt connexa operationi vt proprius effectus, eo modo quo antea diximus pulchritudinem eſſe coniunctam, & pullulare ex bona complexione, & compoſitione membrorum: vt forſitã ſicut dicimus honeſtum, & decorum ſequi virtutem tanquam proprium affectum. ſed hæc in decimo, vbi magis patebit quæ ſit propria ſententia Philoſophi. Prima igitur ratio Philoſophi qua probat voluptatem eſſe ſummum bonum, talis eſt, Si operationes cuiuſq; habitus ſint ſine impedimento, aliqua voluptas erit ſummum bonum humanum: ſed primum eſt, ergo & ſecundum. Aſſumptio patet, quòd operatio quæ proficiſcitur ab habitu vt ſe habet ſecundum naturam, prodire videtur ſine impedimento. Conſequentia declaratur: nam opera

operationes prodeunt ab habitu sine impedimento, cum habitus ordinentur ita vt vnus sit nobilior alio, vsque ad perfectissimum habitum,& operationes ordinantur, veniendo vsque ad perfectissimam,cum qua erit coniuncta summa voluptas: & hæc simul cum operatione tali perfectisima potest dici summum bonum.Quare etsi aliquæ voluptates sint prauæ, tamen non sequitur quin aliqua posit esse summum bonum.sicut esse potest scientia aliqua optima veluti sapientia: & si scientiæ quædam sint peruersæ sicut veneficæ & tales.

{VOLVPTATEM esse optimum.} Intelligendo sicut diximus, non quòd voluptas secundum essentiam suam sit propriè operatio quæ est felicitas & summum bonum, loquitur enim hic largè Philosophus, sed quia comitatur operationē, & felicitatem, & est in felicitate tanquam proprius affectus in subiecto suo, sed in decimo patebit hoc latius. 98

{ATQVE ob idipsum vniuersi.} Aliā rationem affert Philosophus ex signo, ꝙ homines appellant felicitatem iocundā vitā vel cum voluptate: ex quo Philosophus probat aliquam voluptatem esse summum bonum. Primò hoc pacto, Omnis operatio perfecta est sine impedimēto: at felicitas est operatio perfecta: ergo felicitas est sine impedimento. Tunc vltrà. Omnis operatio sine impedimento est voluptas, aut annexa cū voluptate: sed felicitas est operatio sine impedimēto: ergo felicitas est voluptas aut annexa cū voluptate: at felicitas est summū bonū humanū, ex quo summū bonū humanū, aut erit voluptas aut annexū cū voluptate: ergo aliqua voluptas quoquo modo, & eo pacto quo diximus erit summū bonum humanum. {QVAPROPTER felix.} Infert Philosophus vnū correlariū ortū ex supradictis, ex quo deinde afferuntur duæ aliæ sententiæ. Dicit ꝙ felix indiget bonis corporis & externis. quia suprà dixerat felicitatē esse operationē sine impedimēto. quare ad hoc vt operatio quæ est felicitas, non sit impedita, indiget bonis corporis, & externis tanquā instrumentis. 99 100

{QVI autē aiunt hominē.} Vnā sententiā affert quæ oritur ex dicto correlario. Stoici enim dicebāt ꝙ felicitas consistit tantū in virtute, & bonitate, ideò vt non modo bonis corporis, aut externis felix carere posit sine vlla læsione felicitatis: sed etiā si sit in rota, aut Phalaridis Tauro cōstitutus, & habeat virtutes, tamen est felix cū nihil posit lædere felicitatē 101

nisi

nisi culpa, fraus, vitium. Philosophus igitur sumens hāc sententiam dicit quod ij, siue sponte, siue inuiti, id est aliqua ratione compulsi quam soluere non possunt, nihil dicunt, quia in summo dolore constitutus cum perfectè nequeat exercere operationes secundū virtutem, nō propriè videbitur esse felix: felicitas enim est operatio quædam non impedita.

102 {QVIA verò felix.} Affert secundā sentētiam quæ oritur ex correlario supradicto: nam cum felicitas indigeat bonis externis putauerunt quidam nihil interesse inter felicitatem & prosperitatem. quam sententiam reprobat Philosophus hoc pacto, Id quod affert impedimentū felicitati nō est felicitas: sed prosperitas si excedat, impedit felicitatem: ergo prosperitas excedens, & superabundātia externorum bonorum non est felicitas, sed potius impedit felicitatem. Maior nota: quia nihil sibiipsi contrariatur. Minor probatur: nam prosperitas habet aliquē terminū, cū sit instrumētum quoddam: omne enim instrumentū debet esse accommodatum artifici qui vtitur illo. Cùm igitur prosperitas & externa bona, sint instrumenta felicis, si excedunt, nō erunt sibi accommodata instrumenta ad operandū: quare erunt impedimento ipsi felici. & sic nimia & excedens prosperitas non modo est felicitas, sed potius impedimēto ei, vt dicit Philosophus. Notandum quòd quādo Philosophus dicit superius felicem indigere bonis corporis, & externis, videtur loqui de felicitate actiua quæ est ad alios, vel ad familiam vel ad ciuitatē. Nam speculatiua vel nō indiget, vel valde paucis indiget, vt videbimus in decimo. Hoc etiā ipsum belluas inquam hominésque, Affert aliam rationē Philosophus ad idē probandum, quòd aliqua voluptas est quoquo modo summum bonum: Id quod omnes tam homines quàm bestiæ prosequuntur, videtur aliquo modo esse summū bonum: sed voluptatē omnes homines & bestiæ prosequuntur: ergo aliqua voluptas videtur esse summum bonum. Hanc rationē probat auctoritate Hesiodi, qui nō omnino vanescere eam famam dixit, quam plurimæ gentes decantant, ex quo in aliqua parte videbitur vera ista cōmunis omnium persecutio, id est videbitur quòd aliqua voluptas sit quoquo modo summum bonum. Verum quia aliquis sibi obiicere posset, quòd licet pueri & belluæ sequantur voluptates, tamen per hoc nō indicatur

tur quòd voluptas sit summũ bonum,quia illi sequuntur voluptates quæ nõ sunt propriæ & veræ voluptates,& alij alias persequuntur.Ad hoc dicit Philosophus quòd ex optima natura & optimo habitu proficiscitur optima operatio.Cùm ergo non sit omnium optima natura,& optimus habitus,fit vt cùm omnes appetant voluptatẽ,tamen nõ omnes optimã persequantur,sed forsitan eã quam non putant,nec eã quam interrogati dicerent:at ipsi feruntur ad appetendum id quod sibi apparet optimum,quia habẽt diuinum quoddã quo trahuntur ad expetendum id quod est optimũ:sed postea ij qui non habent optimã naturam nec habitum:persequuntur eas voluptates quas facilè possunt adipisci,& non eam voluptatẽ quæ est vere & simpliciter voluptas.Hæc non est ita nota & manifesta,cùm sit voluptas animi.hinc est quòd voluptates corporis quæ sunt magis notæ & cõmuniores,vsurpauerunt sibi hoc nomen voluptatis,adeò vt cùm homines loquantur de voluptatibus,intelligant vt plurimũ de voluptatibus corporis.& per hoc videtur excusare quoquo modo illos Philosophos qui dicebant omnem voluptatem esse prauam,cùm loqui viderentur de voluptate corporea.quare falluntur in eo quod putant eas solas esse voluptates,scilicet corporeas, cùm tamen propriè & verè non sint voluptates,vt patuit.

{PATET etiam nisi voluptas sit bonum.} Hæc est tertia 103
pars huius capituli,in qua affert vnam rationem ad probandum aliquam voluptatẽ esse bonum,ex qua deducuntur duæ argumentationes ducentes ad impossibilia hoc pacto:Si voluptas non sit bonum,felix non viuet cùm iocunditate.Consequens falsum ergo & antecedens.assumptum patet:quia felix viuit cum iocunditate summa,& habet proprias voluptates,vt in primo & in decimo dicit Philosophus. Consequentia probatur,quia felix sequitur omnia bona.at si voluptas non sit bonum,exterminaret eam statim à se tanquam non bonum:sed ea nõ separatur à felici,vt diximus:ergo erit bonum.Secunda argumentatio ducens ad impossibile vel falsum,est talis:Si voluptas nõ sit bonum,felix viuet cũ dolore. consequens falsum:ergo antecedens.Assumptũ est manifestum,quia felix nõ debet viuere cùm dolore.cõsequẽtia probatur,quia si voluptas non sit bonũ,nec etiam erit malum: ergo nõ erit nec malum,nec bonum.Eodem pacto se habebit

bit contrarium suum,id est dolor,quia non erit nec malum, nec bonum.At id quod non est nec bonum nec malum potest adesse felici,quia non repugnat:ergo felix poterit habere dolorem,& viuere cùm dolore,quod videtur absurdum & falsum,vt patet:ad quod tollendum dicere oportet voluptatem saltē aliquam esse bonū,& cū felicitate coniunctam.

De corporeis voluptatibus.

CAP. XIIII.

104 *DE corporeis autem uoluptatibus consideran=*
dum est eis qui dicunt nōnullas uoluptates ex=
petibiles esse ualde,& honestas:sed non cor=
poris,& in quibus temperans ipse uersatur.
105 *Cur igitur contrarij dolores sunt praui?malo nanq; bonum*
106 *cōtrarium est.An necessariæ uoluptates sic sunt bonæ,quia*
& id quod est nō malum,est bonum?an usque ad aliquē ter=
minum bonæ sunt?habituum enim eorū ac motuū,quorum
non est melioris exuperatio:neque uoluptatis est. Eorum
autem quorum est,est & uoluptatis exuperatio.At bono=
rum corporis est exuperatio & prauus in persequēdo exu=
perationem,sed non necessarias uoluptates cōsistit. Omnes
enim gaudent quodammodo,& epulis,& uino,& uenere,
sed non ut oportet.Contrà autem in ipso dolore facit. Non
107 *enim exuperationem,sed omnino fugit dolorem. Non est*
enim exuperationi dolor contrarius.nisi ipsi persequenti
exuperationem.At enim cùm nō solum uerum,sed etiā falsi
causam oporteat dicere(hoc enim ad faciendā fidē cōducit)
nam cùm id rationi cōsentaneum fuerit uisum,ob quod ue=
rum esse uidetur quod nō est uerum,facit ut ipsi uero magis
108 *assentiamur.Dicendum est cur corporis uoluptates expe=*
tibiliores uidentur. Primum igitur ex eo quia pellunt do=
lorem.atque ob exuperationes doloris,uoluptatem exupe=
rantem

rantem uti medelam, & omnino uoluptatem corporis per=
sequuntur. ipsæ autem medelæ uehementes fiunt. Quapro=
pter & ipsas sequuntur, qui tales uidentur cùm contrarium
adest. Et propter hæc igitur duo (sicut dictum est) uoluptas 109
non studiosum esse uidetur: quia aliæ prauæ natura sunt
operationes. aut ab ortu, quemadmodū feræ: aut & ob con=
suetudinem. quales prauorum sunt hominum. Aliæ sunt me=
dicamenta, quia sunt indigentis. & melius est habere quàm
fieri. Aliæ accidunt dum perficiuntur. Per accidens igitur
sunt studiosæ. Præterea ipsas quia sunt uehementes, ij perse= 110
sequuntur qui alijs nequeunt gaudere. Ipsi itaq; sitim quan=
dam sibi comparant. quæ cùm sine quidē nocumēto fit, non
est increpandum. cùm uerò cum detrimento, perprauum est.
Neque enim habent alia quibus gaudēt, & nec aliud habere
plerisque permolestum est ob naturam. Nam animal semper
laborat ut naturales etiā sermones testantur, uidere ac au=
dire dolorem inferre dicētes. sed cōsueti iam sumus, ut aiunt.
Similiter in iuuentute quidē ob incrementa, perinde dispo=
nuntur ac uinolenti. Et iuuentus ad uoluptates propensior
est. Biliosi autem atra bili natura semper egent medicamen
to. semper enim corpus ob cōplexionem mordetur, & sem-
per in appetitione sunt uehementi. Voluptas autē contra=
ria, & quæuis etiam, modo sit uehemens, pellit dolorem. &
propterea intemperantes homines prauiq; fiunt. Volupta= 111
tes autem eæ, quæ sine dolore sunt, exuperationem non ha=
bent. Atque proficiscuntur ex ijs, quæ natura, & nō per ac=
cidens afficiunt uoluptate. Ea uerò dico per accidēs afficere
uoluptate, quæ medentur. etenim quia fit ut homini medea=
tur, eo quòd sanum permanet, aliquid agente, ideo talia affi- 112
cere uoluptate uidetur. At ea natura uoluptate afficiunt,
quæ faciunt operationē talis naturæ. Nulla autem res ea=

dem ex

dem ex eo nos ſemper delectat, quia non eſt ſimplex noſtra natura: ſed ineſt & aliquid aliud, quo corruptibiles ſumus. Quare ſi quippiam agat alterū: id eſt alteri naturæ præter naturam. At cum æquatur, neque moleſtum, neque iucundum uidetur quod agitur. Quòd ſi alicuius natura ſit ſimplex ſemper eadem operatio iucundiſsima erit. Idcirco deus
113 *una ſemper ſimplicique gaudet uoluptate, non enim ſolùm motionis eſt operatio, ſed & immobilitatis. & uoluptas in*
114 *quiete potius, quàm in motu cōſiſtit. mutatio uerò omnium dulciſsimum eſt ſecundum poetam, ob prauitatem quandam. Vt enim homo prauus, facilè eſt mutabilis: ſic & natura praua eſt ea, quæ indiget mutatione. Non eſt enim ſimplex nec bona. Sed de continentia quidem atque incontinentia, & de uoluptate, doloréue, & quid unumquodque ipſorum eſt, & quonammodo alia ipſarum ſunt bona, alia ſunt mala, diximus. Deinceps autem de amicitia dicemus.*

COMMENT.

104 DE corporis autem voluptatibus conſiderare. } Hoc eſt quartū capitul. huius ſecundi tractatus, in quo Philoſophus poſteaquàm attulit rationes & ſentētias priſcorum de voluptate, & ſolutiones earundē, & poſteaquàm probauit voluptatem aliquam eſſe bonū, & quoquo modo, id eſt coniunctam cum felicitate, dici poſſe ſecundū eam cōſiderationem ſummum bonū, eo pacto ſumptam quo ſuprà diximus: nunc loquitur de voluptatibus corporis. Diuiditur hoc capitulum in tres partes, quæ ſuis locis declarabuntur. In prima igitur Philoſophus affert vnā dubitationem de voluptatibus corporis, & eam ſoluit. Dictū eſt enim quaſdam voluptates eſſe ſimpliciter voluptates, & omnino liberatas à dolore, quæ nō ſunt corporis, cùm corporeæ ſint ſemper cum dolore quoquo modo permixtæ: ex eo ſequi videtur quòd ſint prauæ. ergo dolores corporis qui eis opponuntur erunt boni. quare conſiderandum eſt ab iis qui ponunt, vt ipſe videtur facere Ariſtoteles, voluptates corporis eſſe prauas, quid dicerent de

de doloribus oppositis, sunt ne praui? & si sunt praui, cur sunt, cùm voluptates oppositæ sint etiam prauæ. voluptates inquá corporeæ: nam si voluptates corporeæ sunt prauæ, videretur quod dolores oppositi essent boni, cùm malo bonum sit contrarium: quo modo igitur se habebunt dolores?

{AN necessariæ voluptates.} Soluit hac in parte Philosophus afferendo duplicem responsionem. Prima, cùm dicitur quòd voluptates corporeæ sunt malæ, & dolores mali, dicendum q̀ necessariæ corporis voluptates, scilicet nutrimenti, sunt bonæ, ex eo quia non sunt malæ: ergo quãdo de illis dicitur, sunt nõ bonæ, ergo malæ, nõ valet de necessariis. Cùm igitur inter bonum & malum mediũ cadere videatur. Itaque cibus & potus ad sufficiẽtiam pro victu necessarij sunt, & iis adiungũtur quædam voluptates, quas si dicamus bonas, quia non sunt malæ, tamen non sunt simpliciter bonæ nec malæ: sic dicere possumus etiã quòd dolores cõtrarij illis non sunt boni nec mali simpliciter: quòd si illas dicamus bonas, quia nõ sint malæ, sic dolores oppositos dicemus esse malos, quia non sunt boni, & eo modo quo non bonum dicitur malum. 105

{AN vsque ad aliquem terminum?} Affert secundam solutionem Philosophus, dicendo q̀ voluptates corporis, scilicet sequẽtes victum sunt bonæ vsque ad aliquem terminum, donec seruetur mediocritas, & affert vnam distinctionem talem, q̀ habituum & motuum quidam sunt non suscipientes excessum melioris: nam operatio secundum virtutem nõ habet excessum melioris. Quidam verò sunt qui suscipiunt excessum. ea igitur, siue sint habitus, siue motus, & operationes quæ suscipiunt excessum, habent etiam excessum voluptatis: ea verò quæ non suscipiunt excessum, non habent etiam excessum voluptatis. Exemplum primi, vt in cibo cùm sit excessus, est prauus, & vituperabilis, & sic voluptas excedens. Exemplum secundi, vbi non fit melioris excessio, vt in speculationibus & operationibus secundum virtutem, quæ cùm nõ suscipiant excessum eius quod est melius, non suscipient etiam excessionem voluptatum: & ideo non erit in illis praua voluptas. Hac distinctione præmissa ostendit Philosophus quòd omnes voluptates corporis sequentes excessum sunt prauæ, hoc pacto, Quarum operationum excessio est praua & vituperanda, & earum voluptas est praua & vituperanda: sed ope 106

rationum corporis excessio est praua & vituperanda: ergo & voluptas sequens talem excessionem erit praua & vituperāda. Hanc eandem rationem ostendit quodam signo, dicendo nos solemus appellare prauos, nō eos qui vtuntur cibo & potu tanto quātum est necessarium, sed excedētes. Postea addit Philosophus quòd omnes homines gaudent cibo & potu & venere, sed non vt oportet, quia excedunt, & excessio est vituperanda: non mediocritas in cibo & potu, cùm sint res necessa-
62 riæ ad victum. De venere autem alia videtur esse ratio quantum ad necessitatem, quia non est necessaria pro vita, & consuetudine indiuidui ea vtentis, sed omnis superflua quo ad eum: sed necessaria dicitur pro generatione alterius indiuidui, & aliàs dictum fuit. Excedunt igitur modum in voluptatibus corporis, vt sunt intemperantes, & fugiunt dolores non modo excedentes, sed quousque ne impediantur quo minus possint excessiuè potiri voluptatibus. Addit postea Philosophus quòd excessui voluptatis non dicitur dolor esse cōtrarius nisi quoquo modo dicatur contrarius persequenti excessum voluptatum. & sic innuere videtur solutionem quæstionis allatæ. Nam cùm dicitur, si voluptates corporis sunt prauæ, cur dolores contrarij sunt etiam praui? Respondetur quòd voluptates non necessariæ, & excedentes sunt prauæ, quibus non est dolor contrarius propriè. Nam si aliquo modo sit contrarius, erit persequenti talem excessum voluptatum, cùm eum prohibeat suo modo potiri voluptatibus: quare ipsis voluptatibus excedentibus, & superfluis non sunt propriè contrarij dolores. Ex quo sequitur absurdum, quòd si illæ voluptates excedentes sunt prauæ, dolores qui non sunt contrarij sint praui: tu autem præsupponas eos esse contrarios, nos autem concedemus quòd voluptatibus necessariis, & non superfluis dolores erunt cōtrarij. at voluptates illæ quæ necessariò sequuntur victum, non excedentes modum, non dicuntur prauæ. quare dolores qui sunt propriè contrarij illis, si dicantur mali, non erit inconueniens, quia opponentur praui dolores, & non prauæ voluptates, & non opponentur prauæ voluptates excedentes & superfluæ, & dolores ipsi, quia dolor illis non est propriè contrarius, vt dicit Philosophus.

107 {AT enim cùm.} Hæc est secūda pars huius quarti cap. in qua Philo. soluta illa dubitatione, nūc vult assignare causam

cur

cur voluptates corporis magis expetibiles videantur, quàm aliæ,cum tamen non ſint expetendæ.dixit enim quod exceſſio voluptatum eſt praua:nunc autem dicit quòd cum hoc ſit verum,oportet aſsignare rationem huius fallaciæ,qua homines putant contrarium illius quod eſt verum,id eſt putãt voluptates corporis magis expetendas eſſe,cùm non ſint.

{PRIMVM igitur ex eo quod pellunt.} Affert rationem 108
Philoſophus illius fallaciæ hoc pacto,Voluptates quæ pellũt dolorẽ videntur magis expetendæ quã aliæ quæ nõ pellunt: ſed voluptates corporis ſunt huiuſmodi: ergo illæ videntur magis expetendæ,cùm re vera nõ ſint.Patet ratio,quia cũ fameſcens vel ſitiens dolet ob famem,& ſitim,poſtea ex nutrimento & voluptate ſequenti cibum & potũ pelluntur dolores:& ſic voluptates corporeæ pellunt dolores,& ideo videntur magis expetendæ quã aliæ:quapropter ad exceſsiuos dolores pellendos homines quærunt exceſsiuas voluptates tanquam medicinas talium dolorũ:quæ medicinæ quanto ſunt vehementiores,tanto videntur eſſe potẽtiores ad fugandum morbum.quare illi tales voluptates ſequuntur, quia vidẽtur eſſe medicinæ,& expulſiuæ dolorum eo tempore,quo cõtrarium,id eſt dolor adeſt,& eo tempore quæruntur ab illis vt expellant moleſtiam & dolorem talibus voluptatibus.

{ET propter hæc igitur duo,ſicuti diximus.} Dixit ſupe- 109
rius ꝙ voluptates illæ corporeæ vidẽtur eſſe magis expetendæ quàm aliæ,cùm re vera non ſint:nũc aſsignat rationẽ cur nõ ſint,ſcilicet quia nõ ſunt ſtudioſæ nec bonæ,& affert duas cauſas.Nam corporis voluptates quædam ſunt prauæ,aut natura peruerſa veluti immanes,aut conſuetudine vitiorũ.Præterea ſunt vt medicinæ quæ nõ ſunt bonæ ſimpliciter,ſed alicui,id eſt ægrotanti.& quia ſunt medicinæ oſtendũt indigentiam, pellunt enim famem & ſitim:& per accidens dicuntur ſtudioſæ,cùm præcedant habitum & naturam conſtitutam, & ſequũtur eam indigentẽ:& melius eſt habere vel eſſe quã fieri,& in natura eſſe iam cõſtituta,quã in fameſcente & deficiente:& melius eſt habere ſanitatẽ quã fieri ſanum. quare ſi corporis voluptates quę ſunt natura vel cõſuetudine prauorum,dicũtur prauæ:& item illæ quæ ſunt ad replendã naturã indigentem,&pellendum dolorem,nõ dicuntur ſtudioſæ niſi per accidens: concluditur quòd voluptates corporis non

ſunt ſtudioſæ,nec re vera expetendæ vt expetunt multi.
110 {PRAETEREA eas ipſas quia ſunt.} Affert aliam ratio-
nem Philoſophus,qua oſtenditur cur voluptates corporis &
exceſsiones earum exiſtimentur bonæ & expetendæ, cùm re
vera nō ſint.Nam cùm homines,inquit,continuis penè labo
ribus,& doloribus exagitentur,& expellere eos velint,nec vl
lam medicinam reperire videantur,confugiunt ad volupta-
tes,& quando honeſtas & veras voluptates habere non poſ-
ſunt,vertunt ſe ad voluptates corporis,quę ſunt in promptu,
& facilè poſſunt acquiri,cùm deberent potius ſibi compara-
re veras voluptates quæ ſequuntur operationes virtutū. O-
mnes enim quibus eueniūt cōtinui penè labores & dolores,
indigēt voluptate aliqua:ſed cuncti pene homines ſunt huiuſ
modi,ergo indigent aliqua voluptate.Ratio patet ex natura
libus rationibus quæ teſtātur,quòd nobiliſsimi etiam ſenſus
noſtri cùm dolore operantur,ſed propter aſſuetudinem non
ſentimus.Multi quoq; dolores neceſſariò ſequuntur naturā
corporis noſtri,vt aere frigido vel calido,potu vel cibo,ſom
no vel vigilia,motu vel quiete.Cùm igitur doloribus labo-
ribúſque vexati indigere videātur voluptate,quādo illas ſtu-
dioſas & honeſtas voluptates non habent,multi ſe ad corpo-
reas vertunt quas facilè aſſequi poſſunt,exiſtimātes eas eſſe
medicinas dolorum,& neſcientes veras & ſimpliciter volu-
ptates,quæ coniunctæ cùm operationibus virtutū omnem
dolorē excludūt.Affert poſt hæc Philoſophus exempla iuue-
num & melancholicorū,ad confirmandum ꝙ homines fu-
gientes dolores & labores,quibus plerunque exagitantur, ſe
conferunt ad voluptates.Nam conſtituti in iuuentute ſunt ſi
miles ebriis propter exagitationem aſsiduā partium corpo-
ris,quæ augentur & perturbant corpus,& ideo quærunt volu
ptates,& non habentes ſimpliciter voluptates confugiunt ad
corporeas:ſimiliter melācholici qui propter humorem illū
qui mordet & abrodit membra illorum,variè mouentur in
corpore,confugiunt ad voluptates tales: & hinc eſt quòd eæ
ſolæ putantur eſſe voluptates,cùm non ſint verè & ſimplici-
ter dictæ.Poſt hæc dicit quòd nō ſolum illa voluptas quæ di
rectè eſt cōtraria tali dolori,vt ſitienti bibere,ſed etiam quæ
uis alia,dummodo ſit vehemēs,putatur expulſiua doloris: &
hinc eſt quòd homines intemperati,quia cū velint expelle-
re do

re dolores, quærunt voluptates, & non habentes veras, confugiunt ad voluptates tali dolori directè oppositas quas si habere non possint, confugiunt ad quascunque possunt, & vt contingit, sequuntur dummodo sit vehemens & maior voluptas quàm dolor. {VOLVPTATES autẽ hæ quæ sine dolore.} III
Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus declarare videtur illius dubitationis veritatem, qua quæritur quæ voluptas sit potior, an animi, an corporis: & primò affert hanc sententiam, & probat quòd voluptates mentis, sunt præstabiliores voluptatibus corporis, hoc modo: Voluptates eæ quæ nõ habent excessionem vituperandam, sunt præstabiliores his voluptatibus quæ talem habent: sed voluptates mẽtis non habent, voluptates verò corporis habẽt excessionem vituperandam: ergo voluptates mentis sunt præstabiliores voluptatibus corporis. Maior est nota. Minor declaratur à Philosopho. Nam voluptates mẽtis, quæ sunt à dolore seiunctæ, nullam habent excessionem vituperandam, & nõ sunt, vt medicinæ illæ corporeæ, & corporeæ voluptates, & quæ aliquo modo sunt mixtæ dolore, & excessionem suscipiunt vituperãdam. Affert deinde aliam rationem Philosophus ad idem probandum, Voluptates quæ proueniunt ab afficientibus voluptate natura, & simpliciter, sunt præstãtiores voluptatibus prouenientibus ab his quæ afficiunt voluptate per accidens: sed voluptates mentis sunt à voluptariis natura, & simpliciter, corporeæ verò à voluptariis per accidens: ergo illæ quæ sunt mentis, longè præstantiores sunt corporeis voluptatibus. Patet ratio, quia voluptates corporis proueniunt ab iis quæ per accidens afficiunt voluptate, & eo in tempore quo contrarium adest. Voluptates verò mentis proueniunt ab iis quæ sunt iocunda natura, vt sunt obiecta intellectus nostri, quæ considerãs intellectus noster maxima afficitur voluptate. Ea verò quæ afficiunt voluptate per accidens sunt medicinæ, fit enim vt homo quasi æger & indigẽs curetur ab agẽte aliquid quod est sanũ in eo. in homine plura dicũtur sana, vt mens, sensus, nutritiua vis. Cum igitur corpus indiget aliquo & ei afferatur illud, si vis interna nutritiua concurrit ad dirigendum tale quod affertur, tũc oritur voluptas quædam, quia aliquid quod est ibi sanum, id est vis nutritiua operatur aliquid. Oritur, inquam, voluptas mixta cum dolore, quia est

ad repletionem deficientis naturæ,& ideo talia quę afficiunt voluptate ipsum corpus,per accidens videntur afficere:at ea sunt natura voluptaria,& iocunda quæ faciunt operationem talis naturæ,scilicet perfectæ & constitutæ in suo statu. Nam quando habitus est perfectus proficiscũtur ab eo faciles operationes,& cũ voluptate,quæ propriè est & simpliciter voluptas.Concluditur ergo, quòd voluptates mentis longè sunt

112 præstantiores voluptatibus ipsius corporis. {NVLLA autem res eadem.} Nunc Philosophus affert duo quæ videntur competere humanis voluptatibus.Primum est,quòd hominibus non semper idem est iocundũ:sed nunc vnũ , nunc aliud: & hoc euenire videtur quia natura nostra nõ est simplex, sed inest aliquid in ipsa quod corrũpi potest, scilicet corpus , Nã ex parte vna sumus mortales, scilicet secundum corpus , altera parte sumus immortales,id est secundum animam: quare cum hæc duo sint contrariæ naturæ ex quibus fit vnũ compositum,scilicet homo,aliud delectat corpus,aliud animũ,& præterea nunc vertimus nos ad vnã voluptatẽ accõmodatã animo,nunc ad aliã accõmodatam corpori,& alia est pręter naturam alterius.quòd si sumeretur aliquod vtrisq; cõmune, tunc illud neq; molestũ,neque iocundũ esse videretur:verum si vertamus nos etiã ad alterã partẽ qua sumus corruptibiles scilicet ad corpus,reperiemus ex eo etiam variis rebus delectari,quia corpus nostrum cõponitur ex cõtrariis,id est ex ipsis quatuor elementis quæ inter se habent qualitates contrarias.vnde nunc frigidũ & humidũ cũ est sitis , nunc calidum & siccum,cũ est fames sibi est voluptati:ex quo varia nos delectant.quòd si sit alicuius natura simplex , ei semper vna & eadem operatio iocundissima erit.ex hoc infert obortum.

113 {IDCIRCO deus vna semper.}Oritur ex supradictis correlarium tale.Nam si id quod est simplex gaudet simplici voluptate,deus cum sit simplex & simplicis naturæ,semper vna atque simplici voluptate gaudere debet. Quod probari potest hac ratione,Si diuersitas voluptatis sit ex diuersitate naturæ,certe simplex natura gaudebit vna & simplici voluptate:at primum est,ergo & secũdum. Partes rationis declaratæ sunt per suprà dicta,itaque patet conclusio:verũ quia aliquis posset dicere.Voluptas est in motu,deus est immobilis:ergo Deus non gaudet voluptate. Nam motus dicit imperfectionem

nem, Deus est perfectissimus. Ad hoc respōdet Philosoph. ꝙ non omnis voluptas est motus, quia nō omnis operatio quæ est subiectum voluptatis, est motio. Nam operationis omnes partes sunt simul, motionis autem non. Nam operatio proficiscens à natura & habitu perfecto, magis cōsistit in quiete quàm in motione, vt speculatio: & sic voluptas cum ea cōiuncta: operationes verò quæ tendunt ad repletionem naturæ, motiones dici possunt, cùm sint imperfectæ. Voluptas igitur consistit in quiete & immobilitate. quare Deus gaudebit voluptate, nec tamen mutabitur: nec forsitan dicere possumus propriè ꝙ quiescat, ne tribuatur aptitudo mouēdi, sed quod est immobilis, & operatio etiam est immobilitatis. sed hæc ad theologiam pertinent, ad cuius veritatem nos referimus. 114

{MVTATIO verò.} Affert secundum Philosoph. quòd videtur competere humanis voluptatibus, & id est varietas, & mutatio quæ nobis videtur esse dulcis, vt ille poëta inquit, ex imperfectione nostræ naturę. quare vt in homine vitioso euenit propter habitū peruersum, vt varia quærat: sic nobis euenire videtur ex imperfectione naturæ, quæ cōponitur ex contrariis, vt variis delectemur. Post hæc Philos. videtur per oratione eorum quæ dicta sunt, septimo libro finem imponens.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, Liber VIII.

De amicitia. CAP. I.

Ost hæc consequens est de amicitia pertractare. Est enim quædam uirtus, aut est cum uirtute. Res est præterea summè necessaria in uita. 1
Nemo enim habens cætera omnia bona, sine amicis expeteret uiuere. nam & locupletes, & in principatu potestatéque constituti pluri= 2

mum amicis indigere uidentur. Quid enim prodest talis
prosperitas beneficio sublato? quod quidem maximè fit in
amicos, ac maximè commendatur. Aut quonam modo sine
amicis custodiri conseruarique potest? quo nanque magis
abundat, eò magis periculis subiacet. In paupertate quo-
que cæterisque calamitatibus unicum esse confugium amici
putantur. Iuuenibus etiam conferunt ad compescenda pec-
cata. Et senibus ad obsequium, atque ad eos actus perficien-
dos, quos ob imbecilitatem ipsi peragere nequeunt. Et ijs
ἐν ἀκμῇ. item qui sunt * in statu, ad actiones honestas. etenim si duo
3 simul eant, intelligere magis atque agere possunt. Inesse e-
tiam amicitia uidetur natura ei quod genuit, ad id quod est
ortum ab eo. Non in hominibus solum, sed in plurimis e-
tiam animalibus, & ijs inter sese quæ sunt eiusdem generis.
& hominibus maximè. Quapropter amatores hominum
laudamus. Cernere etiam quispiam potest & in ipsis erro-
ribus, familiarem omnem hominem homini, atque amicum
4 esse. Ciuitates etiam amicitia continet. Et legumlatores
circa hanc magis quàm circa iustitiam student. concordia
nanque simile quid amicitiæ esse uidetur. hanc autem maxi-
mè affectant: seditionem autem ut inimicam maximè expel
5 lunt. Et si sint quidem amici: iustitia non est opus. Sin
uerè sint iusti, indigent amicitia. Et id quod maximè iustum
6 est, ad amicitiam attinet. Non solum autem necessarium est,
sed & honestum. Laudamus enim eos qui amant amicos,
copiáque amicorum honestum esse putatur. & quidam eos-
dem uiros bonos esse, atque amicos putant. Est autem con-
7 trouersia de ipsa non mediocris. Quidam enim similitudi-
nem quandam ipsam esse posuerunt, & similes esse amicos.
Vnde & similem ad similem pergere inquiunt, & mone-
8 dulam ad monedulam, & similia. Quidam contrà, singu-

los

los inter sese omnes tales inquiunt esse. & de ijs ipsis altius, naturaliúsue perquirunt. Euripides quidem inquiens,

Cùm est sicca tellus, ipsa certè tum imbrem amat.
Cùm turget æther, imbre cùm cœlum tumet,
Affectat vt telluris in sinus cadat.

Heraclitus autem, contrarium dicens esse conducens, & ex differentibus pulcherrimum concentum oriri, & per discordiam omnia fieri. Sed his contraria complures alij sentiunt, & Empedocles: qui quidem simile appetere simile dicebat. Naturales igitur dubitationes omittamus. non e= 9
nim ad hanc sunt accommodatæ considerationem. Quæ uerò sunt humanæ, & ad mores affectúsque pertinent, eas consideremus. Vt sit ne inter omnes homines amicitia, an impoßibile est prauos esse amicos. & utrum una species a=
micitiæ sit, an plures. Qui nanque unam esse putant, quia 10
magis est atque minus, non sufficienti argumento ducuntur. Nam & quæ sunt diuersa specie magis sunt atque minus. Sed de his anteà diximus.

COMMENT.

POst hæc consequens est de amicitia pertractare.} Hic est 1
octauus liber Ethicorũ in quo Philosophus doctrinam de amicitia tradere intendit, & etiam in nono, vt patebit. Nam in superioribus libris proposuit primò finẽ consequendum, id est ipsam felicitatem siue actiuã siue speculatiuam: deinde cùm descripsisset eam per virtutẽ, successiuè doctrinã exactissimã de virtutibus tradidit, tam moralibus quàm intellectiuis: & cùm præter hæc essent aliqua circa mores, quæ non sunt propriè virtutes vel vitia, & tamen sunt fugiẽda vel prosequẽda, vt cõtinentia & incõtinentia & huiusmodi, quæ ad considerationẽ moralis philosophi pertinebant, ea omnia in præcedenti libro declarauit. Relinquebatur cõsideratio de amicitia valde necessaria, quæ si sumatur propriè dicta, continet honestatem, iocunditatem, & vtilitatem: & est solum inter bonos: quare cùm præsupponere videatur omnes virtu-

tes, meritò earum doctrina præcessit,& nunc consentaneum est vt ista sequatur:pertinet etiã ista magnopere ad felicitatẽ præsertim actiuam quare antequã de ea concluderet, vt facit in decimo, congruum erat vt de amicitia doctrinã traderet. Hæc autẽ amicitia propriè dicta vt est habitus in anima, videtur secundum opinionem quorundã collocari in voluntate, tanta est præstantia eius: vt verò refertur ad alios, videtur esse bonum maximum externum. Itaque nũc virtus esse videtur, nunc coniuncta cum virtute. Diuiditur hic liber in tres tractatus. In primo cõsiderat amicitiam quæ est inter æquales. In secundo amicitiã quæ est inter inæquales. In tertio affert querelas quæ oriri solent inter amicos. Primus tractatus diuiditur in sex capitula quæ suis locis declarabuntur, & afferentur ea quæ necessaria videbuntur. Primum capitulum diuiditur in duas partes. In prima ostendit quòd cõsideratio de amicitia ad moralem Philosophũ pertinet. In secunda affert quasdam dubitationes & sententias priscorum de amicitia. Præmittendo igitur intentionem suam Philosophus, sex rationibus probat: quòd cõsideratio amicitiæ ad moralem philosophum pertinet. Prima ratio. Ad moralem Philosophum pertinet considerare de omnibus iis quæ sunt virtutes aut coniuncta cum ipsis virtutibus: sed amicitia aut est virtus, aut coniuncta cum virtute: ergo considerare de amicitia ad moralem Philosophum pertinet. Maior nota. Minor quoque autoritate Philosophi, qui dicit quòd amicitia aut est virtus, aut coniuncta cum virtute: sed quidnam sit, postea patebit.

2 {RES est præterea.} Secunda ratio: illud quod est summè necessarium in vita, pertinet ad cõsiderationem Philosophi moralis: sed amicitia est valde necessaria in vita, ergo amicitia pertinet ad cõsiderationem philosophi moralis. Maior est nota. Minor declaratur à Philosopho, qui enumerat quẽlibet statum hominum & quãlibet ætatem: & ostendit ꝙ in omni tempore, & in omni cõditione opus est amicis. Primò homines in prosperitate cõstituti indigent amicis, vt habeant quibus rectè beneficia cõferant. quid enim diuitiæ? quid externa bona sibi prodessent, nisi aliis cõmunicarent, præsertim amicis? quos habere debent quasi delicias suas, vt liberalitate beneficentiaque vtãtur vt decet, & erga quos decet. Habere etiã amicos debent, vt sint quasi fidelissimi custodes rerũ suarum.

Ij præt

Ij præthereà qui ſunt in aduerſis cõſtituti,maximè videntur in-
digere amicis,vt eos habeant quaſi refugium,& præſidium vi
tæ ſuæ. Hoc idem declarat Philoſophus ex parte ætatũ.Iuue-
nibus enim & ſenibus eſt opus amicis, vt oſtendit apertè in
textu.Viri quoque & iam cõſtituti in ætate amicis indigent,
vt Homerus indicare videtur, cum inquit de Diomede, qui
proficiſci volebat exploratũ hoſtium caſtra,ſi duo ſimul eant
intelligere magis atque agere poſſunt. & ſic patet ex parte æ-
tatis,& cõditionibus vitæ quòd amicitia valde eſt neceſſaria:
ex quo ad moralis cõſiderationem pertinet.Notandum quia
dixi amicitiam eſſe valde neceſſariam in vita, quòd neceſſa-
rium ſumi poteſt aut large, aut ſtrictè:neceſſarium ſtrictè eſt
ſine quo homo non poteſt viuere, vt reſpirare: largè eſt id ſi-
ne quo homo ſanæ mentis,& perfectus non poteſt feliciter vi
uere. Itaque altetum neceſſarium eſſe videtur ad viuendum,
alterum ad bene viuendum. {INESSE etiam amicitia vi- 3
detur.} Tertia eſt ratio ad idem probandum, in qua loquitur
de amicitia largo modo ſumpta,Id quod homini naturaliter
competit & confert vehementer ad vitam humanã, pertinet
ad conſiderationem Philoſophi moralis:ſed amicitia eſt hu-
iuſmodi,ergo pertinet vehementer ad conſiderationem phi
loſophi moralis. Maior eſt nota. Minor probatur. Nam eſt
quædam amicitia naturalis veluti inter patrem & filiũ, quæ
licet non ſit amicitia propriè dicta, quia eſt inter inæquales,
& non requirit reciprocũ amorem, & non præſupponit mo-
res,tamen amicitia quædam eſt naturalis competens non ho
mini ſolum, ſed etiam reliquis animalibus,quæ quoquo mo-
do diligunt prolem ſuam. verùm hoc præcipuè hominibus
competit:ex quo eos laudare ſolemus qui erga alios beneuo
li ſunt.& ad hoc confirmandum dicit Philoſophus,quòd expe
rientia percipi poteſt, quanta naturaliter beneuolentia ho-
mini ad hominem inſit, cum errantibus oſtenditur iter,præ-
betur hoſpitium, & alia eiuſdem generis, quæ nunquam fie-
rent niſi naturalis amor ineſſet. Notandum quòd amicitia
habet magnam latitudinem, & multifariam dicitur. Nam
quædam propriè dicta, quædam per ſimilitudinem,quædam
vtilis,quædam iocunda,quædam honeſta quædam naturalis 4
vt inferius patebit. {CIVITATES etiam amicitia conti-
net.}Quarta eſt ratio.Id quod continet ciuitates pertinet ma-
gnopere

gnopere ad conſideratioñe Philoſophi moralis:ſed amicitia continet ciuitates,ergo amicitia pertinet magnopere ad cõſiderationem Philoſophi moralis.Maior eſt nota.Minor declaratur,quia id maximè videtur cõſeruare ciuitates in quo magnam curam adhibẽt legumlatores,& id eſt,vt ciues ſint beneuoli & concordes inter ſe.Cõcordia enim videtur eſſe aliquid ipſius amicitiæ,diſcordia ecõtra:quare eã expellunt quoad fieri poteſt tanquam labem,& perniciẽ ciuitatũ.Nam concordia,vt Salluſtius inquit,paruæ res creſcunt:diſcordia maximæ dilabuntur.& veritas Saluatoris quæ mentiri non poteſt,Omne,inquit,regnum in ſe diuiſum deſolabitur,& do-

5 mus ſupra domum cadet,&c. { ET ſi ſint quidem amici. } Quinta ratio.Id quod magis ciuitatem conſeruare videtur quàm iuſtitia,ad moralẽ philoſophum pertinet:ſed amicitia eſt huiuſmodi:ergo amicitia ad moralẽ philoſophum pertinet.Maior nota.Minor declaratur à Philoſopho.Nã ſi amicitia adeſt,non eſt opus iuſtitia.Nam amicitia eſt æqualitas quædam inter amicos.quòd & ſi adeſt iuſtitia,tamẽ opus eſt amicitia,quia licet tribuatur cuiq; ſuum in ciuitate,tamen ſi ciues non habent amicitiã inter ſe,nec in proſperitate nec in aduerſitate habebunt refugiũ vllum,nec alia aderunt ſuprà enumerata,quæ ad bene degendã vitã requiruntur.Et ad hoc confirmandum addit Philoſophus ꝙ id iuſtũ quod maximè eſt tale,ad amicitiam ſpectat.quaſi dicat,cum multa dicãtur iuſta,ſcilicet paternum,herile,vxoriũ,ciuile,id quod eſt maximè & propriè iuſtũ,id eſt ciuile,videtur pertinere ad amicitiam,quia conſiſtit in quadam æqualitate:& amicitia propriè dicta eſt inter æquales.quare magna ob hanc cauſam ſimilitudo eſſe videtur,vel etiam quia ſicut iuſtũ ad alios videtur oriri ex iuſtitia quadam interna quæ iuſtitia eſt potentiæ ad potentiã ſecundũ Platonẽ,vt in fine quinti libri diximus,veluti cum obedientẽ reddimus appetitũ,& tribuimus imperium rationi quod ſuum eſt:ſic ex amicitia interna ſui ad ſeipſum videtur oriri amicitia ad alios cum vertitur vir bonus ad amandos eos qui ſibi ſimiles ſint,vt patebit infrà.

6 { NON ſolum autẽ amicitia. } Sexta ratio.Hoc modo,Cõſideratio rei nõ modo neceſſariæ,ſed etiã honeſtæ in vita ad moralem philoſophũ pertinere videtur:ſed amicitia eſt res non ſolũ neceſſaria eo pacto,vt ſuprà oſtendimus:ſed etiam

honeſta

honesta in vita erga ea,& eius consideratio ad moralē Philosophum pertinet. Maior est clara. Minor declaratur, quia laudamus eos, qui amant amicos suos, & cōparant sibi copiā amicorum, veluti optimā & pulcherrimā supellectilē. Præterea sunt etiā qui tantū tribuunt amicitiæ, vt eosdem viros bonos atq; amicos esse existiment. Ex quibus omnibus patet quantū sit necessaria cognitio amicitiæ, & eius consideratio ad moralē Philosophū meritò pertineat. Notandū q̄ Philosophus dixit superius amicitiā esse virtutem quandā aut cōiunctā cùm virtute, & ob hoc nō videtur absolutè appellare virtutē. Nā nunc videtur esse virtus, nunc nō videtur. Primò videtur. quia omnis virtus, aut circa actus versatur, aut circa affectus: at amicitia est huiusmodi, &c. Præterea quoquo modo ei videtur cōpetere definitio virtutis: nā amicitia propriè dicta est habitus, est etiā electiuus, in mediocritate quoq; cōsistit cùm habeat excessum atq; defectū, & reperiatur plus & minus amare quam oportet, & etiā mediocriter quo ad nos: & itē determinata ratione, quia prudens erit, & studiosus habens huiusmodi amicitiā propriè dictam. quare videbitur amicitia esse virtus, & nonnullis placuit eā redigi ad iustitiā. quidā verò eam coniunctā esse putauerūt cū qualibet virtute, & pullulare ex ipsis virtutibus veluti affectus quidā. quorum sententia nō est contēnenda. Nā prius videtur esse amator sui ad seipsum, deinde ad alios: sed tum videtur amare seipsum maximè atque simpliciter, cū est simpliciter bonus & studiosus. vnde oritur sentētia illa, quòd vir præstās virtute dolet cum obit mortē: & si eam subeat propter honestatē & commune bonum, dolet tamē, quia percipiendo virtutes suas, vehementer seipsum diligit, & cognoscit se maximè dignum vita. Talis igitur amor sui ad seipsum videtur oriri ex summa fœcunditate perfectionis suæ. Amat enim seipsum eo quo studiosus est, ac etiā alios studiosos amat, simile enim fertur ad simile, vnde ortū habere videtur amicitia propriè dicta: incitatur nanque studiosus ad amandos eos in quibus virtutes esse cognoscit, & primū fit beneuolentia, postea cōuersatione cōsuetudinéque frequēti fit habitus, & reciproca beneuolentia. ex quo ortum est de sale prouerbium. quare ex iis infertur quòd amicitia videtur quoquo modo pullulare ex virtutibus veluti quidā affectus qui sit cōiunctus cū illis.

Huic

Huic sentētiæ illud Ciceronis cōsonare videtur, Qui in virtute, inquit, summū bonum ponunt, præclare illi quidem. sed hæc ipsa virtus amicitiā & gignit & cōtinet, nec sine virtute amicitia vllo pacto esse potest. Concluditur ergo quòd nunc virtus nūc coniuncta cùm virtute esse videtur. Sed si sumatur vt est habitus, videbitur esse virtus, & bonū internum: si vt ad alium refertur, & est reciproca beneuolentia, videbitur esse externum bonum, & nō virtus, cōiuncta tamen cùm virtute quoquo modo. Sed vtrum sit bonum internum an externū, & nunc internum nūc externum, inferius inuestigabitur diligentius, vt latè nobis patere possit natura ipsius amicitiæ.
7 {CONTROVERSIA tamen de ipsa.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquam ostendit quòd ad moralē Philosophum pertinet consideratio amicitiæ, nunc more suo incipit afferre opiniones priscorū de ipsa amicitia, & refellere ea quæ sibi videntur, & ea quæ sunt rectè dicta, trahere postea ad sententiā suam. Priscorum igitur quidā dixerunt amicitiam esse similitudinē quandā, ponentes eam sub similitudine tanquam sub quodā genere, videbant enim hunc habitū fieri inter similes, & sententiā suam cōfirmabant prouerbio quo dicitur, Simile ad simile ferri, & monedulam ad monedulam pergere. & talis opinio non videbatur nimium aberrare à dictis Philosophi: quia amicitia quoquo modo in similitudine videtur consistere, nō tāquam in genere, nec etiam simpliciter, quia sequeretur quòd amicitia posset fieri inter colores: sed est quidam respectus similitudo, qui respectus fundatur in amicitia: quidam verò alij dixere contrario modo, scilicet quòd amicitia consistit in contrarietate & dissimilitudine, cùm viderent quosdā similes inter se, & in arte sua non habere amicitiam, sed æmulationem potius. quidam alij dicunt contrà quàm dixerint illi superiores. dicunt enim isti, omnes tales qui sunt similes, esse ad se inuicem figulos, id est aduersantes. vt de figulis dicit Hesiodus καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων, id est, & figulus figulum odio habet, & faber fabrum, &c.
8 {ET de his ipsis altius naturaliúsve.} Affert Philosophus causas altius repetens à rebus naturalibus, quibus illi ostendebant amicitiā constare, alij in cōtrarietate, alij in similitudine, qui dicebant amicitiā consistere in cōtrarietate, afferebant

bant

bant exemplũ rerum naturaliũ,quòd ſicut ſe habet in rebus naturalibus,ſic & in amicitia:ſed in illis multa cõueniunt ad vnum & cõferunt ſibi inuicẽ:ergo & ſic erit in amicitia.Maior videtur valere per ſimilitudinẽ ſufficientẽ,quia in multis imitamur naturã,veluti in iis quæ fiunt per artem.Minor declaratur autoritate Heracliti & Euripidis,qui dixit terrã arefactam expetere imbrem,& aerem prægnantẽ imbre affectare vt effundatur in terram.& Heraclitus quoque inquit, cõtrarium cõferre ſuo cõtrario,& ex diſsimilibus oriri pulcherrimum concentũ vniuerſi,vt dicit in textu.Poſtea affert rationem eorũ qui dicebant ipſam eſſe ſimilitudinẽ,Sicut fit in rebus naturalibus,ſic fit in amicitia:ſed in illis fit vt ipſæ conſiſtant in ſimilitudine,ſic erit in amicitia.Patet ratio authoritate Empedoclis,qui dicere ſolebat quòd ſimile appetit ſimile,& res habentes ſimilitudinẽ habent inter ſe concordiam quæ eſt quaſi quædã amicitia.Notandũ quòd Philoſophus affert iſtas ſententias priſcorũ de amicitia inter ſe contrarias,non tamẽ affert vllam ſolutionẽ,quia hæc in proceſſu ſuo etiam patebunt.Dicere tamen poſſumus pro maiore declaratione quòd ſimile appetit ſimile per ſe:fugit verò ſimile per accidens.Nã ſi faber odit fabrum,vel figulus figulum,id non eſt per ſe,nec ea ratione qua figulus eſt,aut faber, ſed quia impedit alter alterius lucrũ:quòd ſi remoueatur impedimentum lucri vel honoris & huiuſmodi,amabit alter alterum propter ſimilitudinẽ & conuenientiã quæ eſt inter eos.Similiter dicendũ eſt de contrariis.Nam contrariũ fugit contrarium ſuũ per ſe,quia alterum alterum corrumpit.ſed quando dicimus contrariũ pergere ad contrariũ non per ſe, ſed per accidens videtur appetere,vt in medicina.Nam qui ſentit offenſionem per calorẽ,appetit frigidum non per ſe, ſed vt per calidum expellat id quod ſibi affert nocumẽtum. Bene ergo dicimus quòd ſimile appetit ſimile per ſe,fugit autem per accidens:econuersò autẽ dicitur in contrarietate: amicitia ergo conſiſtit in ſimilitudine & æqualitate.vnde ſi alter alterum amicorũ excedit,oportet vt talis inæqualitas redigatur ad quandã æqualitatẽ ſi debeat conſtare amicitia.

{AT enim naturalis quidem.} Nunc Philoſophus poſthabitis opinionibus eorum qui de amicitia loquebantur ſecundum res naturales,perquirit eas quæ accõmodatæ erant 9

Philo

Philoſopho morali,& ſecundũ quod pertinet ad moralẽ Philoſophũ loqui de iis.Cùm enim loquamur de moribus poſthabendæ ſunt ſentẽtiæ rerũ naturaliũ ne cõfundantur ſcientiæ,& miſceantur naturalia moralibus.& affert duo conſideranda,ſcilicet vtrũ inter omnes homines amicitia fiat,an nõ fiat inter prauos,& vtrũ vna an plures ſint ſpecies amicitiæ.

10 {QVI nanq; putant.} Soluit Philoſophus dubitationẽ, quæ bifariã introduci poteſt & bifariam ſolui.Primo modo introduci poteſt hoc pacto,vtrum ſit vna ſpecies amicitiæ, an ſint plures ſpecies.Illi qui putant ex eo eſſe vnam ſpeciem, quia amicitia videtur eſſe & differre ſecundum magis & minus,arguebant hoc pacto,In quibus eſt magis & minus,non eſt vnum genus,quod habet plures ſpecies.at amicitia dicitur ſecundũ magis & minus,ergo amicitia non eſt vnũ genus quod diuidatur in plures ſpecies,ſed eſt vna tantum ſpecies, quæ dicitur ſecundũ magis & minus.Maior eſt nota.Nam ſpecies diſtinctæ ex oppoſito ſub aliquo genere ſunt æquè ſub ipſo,vt homo & equus,& non dicitur homo magis animal licet nobilius dicatur animal,quia in eo quòd animal ſunt,videntur habere cõmunem rationẽ,& magis & minus non facit differre ſpecie,veluti albedo quæ eſt magis albedo,& in maiore gradu quàm alia,non differt tamẽ ſpecie ab alia albedine.Minor quoq; patet,quòd amicitia dicitur magis & minus amicitia,vt in maiore gradu inter hos quàm inter illos.quare vna erit ſpecies amicitiæ. Hæc quæſtio taliter introducta ſoluitur negando maiorem illã quæ dicebat quòd ea quæ habẽt magis & minus non ſunt diuerſa ſpecie. Nam aliqua ſunt differentia inter ſe ſpecie,& ſuſcipiunt magis & minus,dicit Philoſophus,& non ponit exempla,ſed dicit ſe antea dixiſſe,ſcilicet aut in hoc libro aut in aliis ante iſtum editis,tamen nos poſſumus afferre nonnulla alia talia, vt actus & potentia,ſubſtãtia & accidens quæ ſunt diſtincta inter ſe magis quàm ſpecie,& tamen reſpectu entis habent magis & minus. Nam ſubſtantia magis dicitur ens quàm accidens ſecundũ communem opinionem.Cæterum vtrum ens prædicetur vniuocè de decem prædicamentis ſecundum nonnullos Philoſophos, an æquiuocè, an per analogiam, non eſt præſentis operis. Sufficit ad hoc noſtrum propoſitum,quòd aliqua ſunt diuerſa ſpecie,quæ tamen ſuſcipiunt magis

magis & minus. hoc etiam exemplum afferri poteſt de materia & forma. Nam forma dicitur magis natura, quàm materia, vt oſtendit Philoſophus in ſecũdo Phyſicorũ. Sic ergo primo modo exponitur textus. Quærendum eſt vtrum vna ſit ſpecies amicitiæ, an plures: & ſtatim reſpondet dicẽdo, qui nanque putant eſſe vnam tantùm ſpeciẽ amicitiæ propterea mouentur, quia ſuſcipit magis & minus: & ſtatim reſpondet quòd ij non ducuntur ſufficienti ſigno, quia multa ſunt quæ ſuſcipiunt magis & minus, & tamen ſunt diuerſa ſpecie inter ſe. Hæc prima expoſitio eſt communis, alia afferri poteſt nõ minus accommodata menti Philoſophi, talis ſcilicet vt non quærat Philoſophus vtrũ amicitia ſit vna ſpecies, an habeat plures ſpecies: ſed quærat vtrum ſit ſpecies id eſt vna communis ratio amicitiæ quæ æquè competat omni amicitiæ, an ſint plures ſpecies & rationes amicitiarum quæ conueniant in communi nomine amicitiæ, rationes tamen illarum ſint diuerſæ ac ſi æquiuocè prædicaretur amicitia de illis. Illi igitur qui putabant eſſe vnam ſpeciem, & vnam rationem amicitiæ vniuocè competentem amicitiis cunctis, mouebantur ex eo, quia in illis quæ ſuſcipiunt magis & minus eſt vna ratio communis competens omnibus: at in amicitia eſt magis & minus, ergo in amicitia eſt communis ratio competens omnibus æquè amicitiis, & non erunt plures amicitiæ rationes ſicut in coloribus albis. Contra hanc ſententiam ſic introductam & probatam, Philoſophus irruit negando maiorem, ſcilicet quòd non videntur illi duci ſufficienti ſigno, cũ dicunt eſſe communem vnam rationem æquè competẽtem iis quæ ſuſcipiunt magis & minus. Nam ſubſtantia & accidẽs non habent vnam rationem communem æquè competentem ambobus, quãuis ens magis & prius dicatur de vno quã de alio, id eſt de ſubſtantia quàm de accidente ſecundum cõmunem opinionẽ. quare nõ valet illa veſtra ratio & maior. Notandum pro ſecunda expoſitione allata quòd amicitia ſumi poteſt vt vnus communis conceptus, & diuidi in vtilem, iocundam & honeſtam, & vna dicetur magis amicitia quàm alia. ſcilicet honeſta magis dicetur amicitia quàm vtilis vel voluntaria. quare dicetur ſecundum magis & minus definitio illa quæ eſt, beneuolentia mutua non latens, vt patebit inferius, competit magis amicitiæ honeſtę quàm alicui alteri:

ex quo prædicabitur amicitia per analogiam, vt magis competat honesta amicitia, & priusquam aliis, & de aliis, inquam prædicetur per similitudinem quandam rationis, vt conueniant in nomine, & similitudine rationis, vt per analogiam prædicetur, vt diximus.

De amabili. CAP. II.

11 *PAtebunt autem hæc fortasse, si ipsum amabile*
12 *fuerit notũ.* Non enim omne quoduis amatur, sed ipsum amabile. Hoc autem, aut bonum, aut iucundum, aut utile est. Atq; id utile uidebitur esse per quod efficitur aliquod bonum aut uoluptas. Quare
13 fit ut amabilia sint ipsum bonum & iucũdũ, ut fines. Vtrũ igitur ipsum bonum ament homines, an id quod ipsis est bonum? Discrepant enim nonnũquam hæc. Similiter & circa ipsum iucundum. Videtur autem id quisque amare, quod bonum est sibi. Et esse simpliciter quidem amabile, ipsum bonum: unicuiq; autẽ, id quod est unicuiq; bonũ. Amat autem quisq; non id quod est sibi bonũ, sed quod apparet. neq; quicquam id refert. erit enim ipsum amabile apparẽs. Cùm itaq;
14 tria sint ea propter quæ homines amant, circa beneuolentiã quidẽ inanimatarum rerũ, non dicitur amicitia. quippe cùm non sit * reciprocus amor, neq; uoluntas boni illarum. Est enim ridiculum forsitan, uino bonum quẽpiam uelle. quod si uult: saluum illud uult esse, ut habeat ipse. at oportere aiunt amico bona illius gratia uelle. Eos autẽ qui hoc modo uolunt bona, * beneuolos dicunt: si non idem, & ab illo fiat. Mutuam nanque beneuolentiam, amicitiam esse dicunt. An adiungendum est, non latentem? Sint enim complures ijs beneuoli, quos non uiderunt: putant autem studiosos esse, uel frugi. Atque fieri potest, ut illorum etiam quispiam eodẽ ad hos modo afficiatur. Igitur hi mutuò quidem sibi beneuoli esse

ἀντιφίλησις.

εὔνους.

esse uidētur, Amicos autem ipsos quodammodo quispiam dixerit latentes, ut ergasese mutuo sunt affecti. Oportet ergo amicos mutuam habere beneuolentiam, & uelle sibi mutuo bona non latentes: ob unum quid eorum quæ dicta sunt.

COMMENT.

PAtebunt autem hæc fortasse si ipsum.} Hoc est secūdum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm ostendit pertinere ad moralem Philosophū considerare de amicitia, & postquam attulit controuersias priscorum naturaliter loquentium, & eas posthabuit, & attulit quæstiones consideran das de ipsa secundum morales, nunc inuestigare intendit definitionem amicitæ, & videntur hæc cōtinuari cum dictis in præcedenti capitulo, quia dixit quærendū esse vtrum plures an vna sit species amicitiæ, & ideo statim dicit hoc fore manifestum si considerabimus obiectum amicitiæ, id est ipsum amabile. Diuiditur autem hoc capitulū in duas partes. In prima inuestigat genus ponēdum in definitione amicitiæ quod est beneuolentia: in secunda differentias ponendas in eadem definitione quæ sunt duæ, scilicet mutua & non latens. Dicit igitur primò Philosophus quòd patebūt hæc, scilicet vtrum sit vna species amicitiæ an plures: si innotescat nobis ipsum amabile vel amandum quod est obiectum amicitiæ. & hoc probatur tali ratione: Illud circa quod versatur amicitia, & operatio eiusdem est obiectum ipsius. at amabile est huiusmodi: ergo amabile est obiectum circa quod versatur amicitia, & operatio eius, siue amor, siue amatio dicatur. Maior declarari exemplis potest. Nam sicut ens est obiectum proprium intellectus, similiter color seu visibile ipsius visus, sic obiectum amicitiæ erit id, circa quod amicitia & eius operatio versatur. Maior est clara quòd amabile vel amandum est obiectum adæquatum, & proprium ipsius amicitiæ, vt patet. 11

{HOC autem aut bonum.} Inuento & probato ꝙ amabile est obiectum adæquatū ipsius amicitiæ, incipit nūc diuidere ipsum in suas species, dicēdo ꝙ amabile aut est bonū, aut vtile, aut iocundū, & hæc sunt tria, quæ amare solemus. Præter hæc autē nullū videtur esse amabile. Vlterius intelligendum ꝙ istorū duorū vtrunq;, scilicet bonum & iocundum est vt finis: vtile autem videtur esse ad finem, & nō finis, sicut 12

diuitiæ, & medicinæ quæ ſunt ad vlterius,id eſt ad finẽ ordi-
nata.dubitatur quia non videtur verũ quòd amabile diuida-
tur eo modo quo diuiſit Philoſophus,quia bonũ videtur cõ-
prehendere vtile,& iocundũ,& eſſe tanquam genus quoddã,
cũ vtile dicatur bonũ,& etiã iocundũ dicendũ quòd Philoſo
phus accipit hic bonũ quod eſt aut finis aut ad finẽ,& accipit
bonũ confusè,& prout ex oppoſito diſtinguitur cõtra iocun
13 dum vel vtile,vt patet. {VTRVM igitur bonũ.} Affert du-
bitationẽ quandã Philoſophus & eam ſoluit,quæ talis eſt:Di
ſtributum eſt amabile in tres ſpecies,in bonũ,vtile & iocun-
dum.Iſta interdũ diſcrepare vidẽtur,quia aliud eſt bonũ ſim-
pliciter,& aliud ſecũdũ quid,& quod alicui dicitur bonum:&
alio modo ſumitur bonũ abſolutè,& alio modo bonũ appa-
rens,ſic etiam vtile & iocũdũ.Vtrũ igitur dicis eſſe amabile
bonũ ſimpliciter,an id quod dicitur eſſe alicui bonũ?Reſpõ-
det Philoſophus ꝙ quiſq; videatur amare id quod eſt ſibi bo
nũ.Poſtea dicit ꝙ ſimpliciter,id eſt abſolutè & ſine vlla exce
ptione amandũ,& amabile eſt id quod eſt ſimpliciter, & ab-
ſolutè bonũ.Cuiq; autẽ,id quod cuique eſt bonũ.demũ con-
cludit quòd quiſq; amat id quod ſibi apparet bonũ,ſiue ſit ap
parens,& etiã verè exiſtens,ſiue ſit tantũ apparens,& non ve-
rè exiſtens.quare amatur id quod apparet eſſe bonũ.Nã ſiue
ſimpliciter ſit ſiue nõ ſit,dũmodo appareat,amatur atq; expe
titur ſub ratione boni,eſt tamẽ aut bonũ ſimpliciter,aut bo-
num apparens.vnde Philoſophus in tertio de anima: Quo-
circa ſemper quidẽ ipſum appetibile mouet.Idq; eſt aut bo-
num,aut apparens bonũ.Ex dictis Philoſophi emergere vi-
detur quaſi amicitiæ genus,id eſt amor ſiue beneuolẽtia,quę
deducitur ex re amanda,& eſt ab amante ad id quod amatur
& quãuis nõ explicauit genus amicitiæ,nos tamẽ poſſumus
afferre & elicere ex dictis eius,dicẽdo quòd amicitia eſt bene
uolentia.verũ ſicut amabile,aut eſt ſimpliciter, aut apparens
ita beneuolẽtia ſimpliciter erit circa ſimpliciter amandũ:be
neuolentia apparens circa amandũ ſiue amabile apparens,&
14 ſimiliter amicitia. {CVM itaque tria ſunt ea.} Hæc eſt ſecũ-
da pars huius capitu.in qua inueſtigato iam genere inquirit
differentias ponẽdas in definitione amicitiæ.dictũ eſt enim
quòd amicitia eſt beneuolẽtia & beneuolẽtia eſt genus: nũc
oſtendit quòd eſt mutua,quæ differentia eſt prima, & oſtẽdit
hoc

hoc pacto, Omnis reciprocus amor eſt mutua beneuolentia, amicitia eſt reciprocus amor: ergo amicitia eſt mutua beneuolentia. Patet ratio per hoc quòd amicitia non dicitur circa inanimata, quia ibi non eſt reciprocus amor nec voluntas boni illorum gratia. Nam in hoc maximè conſiſtit amicitia, ſcilicet in velle bonum alicui gratia ipſius cui bonum volumus. & dicit Philoſophus quòd eſt amor quidam erga inanimata, non tamen illorum gratia: ergo non eſt ibi voluntas boni ipſorum, nec beneuolentia mutua, nec amicitia.

{AN adiungendũ eſt.} Hucuſque declaratũ eſt ꝙ amicitia 15
eſt beneuolentia mutua, ſed hoc nõ ſufficit, cũ mutua beneuolẽtia poſsit eſſe etiã inter eos qui ſeſe nunquã viderunt, & ſe inuicẽ amãt, & alter neſcit de altero: quare Philoſophus addit aliã particulã, & differentiã, ſcilicet nõ latentẽ, vt habeamus perfectã definitionẽ amicitiæ, ſcilicet ꝙ amicitia eſt beneuolẽtia mutua nõ latẽs: cui definitioni aſsignatæ in genere cũ additur propter vnũ aliquid prædictorũ, ſcilicet aut propter bonũ, aut iocũdũ, aut vtile, videtur conſtitui ſpecies amicitiæ differentes inter ſe, vt patebit in ſequenti capitulo. Dubitatur circa definitionẽ allatã amicitiæ, & primo circa genus, quia beneuolentia non poteſt eſſe genus amicitiæ. Id quod eſt principiũ amicitiæ nõ poteſt eſſe amicitia. at beneuolentia eſt principiũ amicitiæ: ergo beneuolẽtia nõ poteſt eſſe amicitia, nec econtra. Maior eſt nota, quia principiũ nõ eſt id cuius eſt principiũ, vt punctus eſt principiũ lineę, tamẽ nõ eſt linea, vnitas eſt principiũ numeri, tamẽ nõ eſt numerus. Minor patet authoritate Philoſophi, qui in ſequentibus dicit beneuolentiã eſſe principiũ amicitiæ: ergo cõcluſio vera. Dubitatur circa differentiã primã, quia non videtur quòd ſit mutua. & hoc exẽplo oſtendi poteſt. Nã accipio amicitiã Socratis & Platonis. & patet ꝙ amicitia Socratis non eſt illa Platonis, nec ecõtra. Nã accidens vnũ nõ poteſt ſimul eſſe in duobus ſubiectis realiter diſtinctis. quarę amicitia quæ eſt in Socrate, eſt ſua & ipſius Socratis, & amicitia quæ eſt in Platone, eſt ipſius Platonis: ergo non eſt beneuolentia mutua. Præterea matres & patres amant filios ſuos paruos. eo etiam tẽpore quo non amantur ab illis nec cognoſcuntur. Non eſt igitur ibi mutua beneuolentia, & tamen dicitur eſſe amicitia matris ad filiũ vel patris ad eundẽ: ergo ſuperfluũ fuit ponę-

re mutuam in definitione illa. Dubitatur circa aliam particulam & differentiã illam, scilicet non latentẽ, quia videtur superflua. Sumamus enim Socratẽ & Platonẽ, & dicamus quòd alter alterũ vicissim amat, & tamen Socrates nescit amorem Platonis, & Plato amorem Socratis, & si vterque amat atque amatur: ibi cùm sit mutua beneuolentia, est amicitia, licet lateat, quia eius manifestatio non videtur aliquid amicitiæ adiungere. Nam ponamus quòd postea sciant, ita vt illa beneuolentia mutua quæ antea latebat, fiat non latens, quid postea? nihil enim accedere videtur beneuolentiæ mutuæ ex tali manifestatione, quia in vtroque est beneuolentia mutua vt erat antea, quare superflua erit illa particula. Oppositũ tamen Philosophus attulit vt vidimus, & eius sententia videtur esse vera, & partes rectè positæ in illa definitione, & definitio bene assignata, cùm constet ex genere & differẽtiis tanquam ex partibus essentialibus, & definitio videatur segregare amicitiam ab omnibus aliis quæ non sunt amicitia, & item conuerti cum suo definito, ita vt omnis amicitia sit beneuolentia mutua non latens, & omnis beneuolentia mutua non latens sit amicitia, verum pro declaratione præmittendæ sunt quædam distinctiones, & primò intelligendũ quòd beneuolentia sumi potest vt quoddam commune genus, quod diuidatur in amicitiam & beneuolentiam, ita vt amicitia dicatur beneuolentia, & beneuolẽtia item vt species alia ex opposito distinctè dicatur beneuolentia, sicut dispositio & habitus appellantur cõmuni nomine dispositionis. nam habitus est dispositio & item dispositio est dispositio. Nam quædam est dispositio quæ non est habitus, & tamẽ omnis habitus est dispositio, vt docet Philosophus in prædicamentis. Nam dispositio illa, quæ videtur esse species, & opponitur ex opposito habitui, dicitur esse de facili mobilis, & habitus de difficili, & tamen ambo collocãtur sub dispositione tanquã sub quodam communi genere, si sequamur eos qui dicunt dispositionem & habitum differre vt species distinctas & collocatas sub eodem genere dispositionis: & sicut ibi dispositio species cùm non habeat aliud nomen, sumit nomen generis: sic in hoc loco beneuolentia sumet nomen generis sic dicti. Præterea alia affertur distinctio quòd amicitia considerari multifariam solet. vno modo vt est qualitas quædam absoluta, & nõ mutua, nec habens

habens relationem, vt est amicitia matrum ad filios, quæ consideratur vt est qualitas quædam in matre non habens correspondentiã in filio: ideo largo modo dicitur amicitia. Item amicitia considerari potest significans relationem quandam æquiparantiæ, quæ fundatur in qualitate illa absoluta, sicut si duæ albedines æqualis gradus sint similes. Considerantur autem ibi duo, scilicet albedo quæ est fundamentum & relatio, scilicet similitudo quæ fundatur in albedine: albedo autẽ ipsa primò in subiecto est suo, eodem pacto fit in amicitia, vbi est relatio æquiparantiæ. Nam si in vno extremo ponitur amicitia, oportet & in altero poni, vt in Socrate & Platone ponitur altera alteri respondens, & hæc amicitia hucusque est beneuolentia mutua. Item tertio modo consideratur amicitia, vt accedat alter respectus, scilicet vt vterque sciat beneuolentiam alterius, & sic erit amicitia integra, vt sumitur in definitione à Philosopho. Nam prima est impropria. Secundo modo est etiam imperfecta licet propius accedat. Tertio modo est amicitia definita à Philosopho. His distinctionibus præmissis respondere possumus dubitationibus. Ad primã quòd beneuolentia non potest esse genus amicitiæ, cùm sit principium eius. Respondetur per distinctionem superius factã, quòd amicitia non est beneuolentia quæ est species, sed beneuolẽtia quæ est genus. at cum dicitur quòd beneuolẽtia est principiũ, conceditur de beneuolentia quæ est species: sicut dispositio quæ est species, est principium habitus, & tali ratione non est genus, sed illa est genus quæ de vtrisque dicitur speciebus, & sic amicitia erit vna species sub genere beneuolentiæ collocata. Ad secundam dubitationem cùm dicitur quòd illa particula, scilicet mutua est superfluè posita à Philosopho, quia amicitia quæ est in Socrate est propria Socratis, & quæ est in Platone est ipsius Platonis: ergo non est mutua, qui non migrat de subiecto in subiectum. Responderi potest per distinctionem illam, ꝙ non accipitur hic mutua, vt amicitia transeat de subiecto in subiectum, id est ab amico in amicum, sed accipitur hic respectus & relatio æquiparantiæ secundum similitudinem, vt amicitia quæ est in Socrate sit similis amicitiæ quæ est in Platone, non autem transeat in Platonem. & eodem modo amicitia quæ est in Platone sit similis amicitiæ quæ est in Socrate, non autem transeat in Socratem, sed sit si-

militudo & correſpòndentia quædam, vt par rari referatur quaſi repaſsio quædam,& illæ duæ amicitiæ differăt tantum numero & ſpecie conueniant,vt ſint eadem amicitia, & eiuſdem rationis ſi habent idem obiectum. & hoc pacto neceſſariò ponitur mutua,quia mutua ſe referūt. Sed cùm dicebatur matris ad filium eſt amicitia,& tamē non eſt mutua,reſpondetur quòd talis amicitia dicitur largo modo,vt diſtinctione ſuprà allata oſtendimus, & non dicitur propriè amicitia, eo modo quo propriè ſumitur. Ad tertiam dubitationem, cùm dicebatur quòd illa particula non latens ſuperfluè ponitur, quia nihil adiungi videtur amicitiæ ex eo quòd ſit manifeſta,quia eodem modo cùm ſit mutua beneuolentia in Socrate & Platone,erit amicitia ſiue ſciant illi,ſiue neſciant ſe amare & amari. Dicendum quòd neceſſariò requiritur illa particula ad perfectam definitionem amicitiæ,quia ibi eſt relatio quædam quæ adiungitur ei, & fit mutatio quædam in ſubiectis : quæ cùm antea neſcirent ſe amari, poſtea ſciunt,& talis cognitio multum facit ad conſtituendam perfectam amicitiam : quare non fruſtra ponitur illa particula, non latens.

De ſpeciebus amicitiæ. CAP. III.

φιλήσεις, *Iſferunt autem hæc ſpecie, *& amores ergo &*
16 *amicitiæ. Tres igitur ſunt amicitiæ ſpecies,*
17 *æquales numero amabilibus ipſis. ob unumquodque enim eſt mutuus amor, non latens.*
18 *Atque qui ſeſe mutuo amant, hoc bona ſibi inuicem uolunt quo amant. Qui igitur ob utilitatem ſe mutuo amant. non per ſe amant: ſed quo aliquod ex ſeſe mutuo capiunt bonum. Similiter & qui amant ob uoluptatem, non enim facetos amant,quia ſunt tales: ſed quia ipſis afferunt uoluptatem. Qui igitur ob utilitatem amant,ob ſuum diligunt bonum. Et qui ob uoluptatem, ob id quod eſt ipſis iucundum. & non quo talis eſt is qui amatur, ſed quo eſt utilis aut iucundus. Per accidens igitur hæ ſunt amicitiæ. non enim amatur quomodo talis eſt is qui amatur: ſed quo uel bonum aliquod*

quod

quod affert, uel uoluptatem. Tales autem amicitiæ, facilè dis- 19
solui possunt, non permanentibus ipsis similibus. Nam si
non ulterius iucundi sint aut utiles, amare desistunt. Vtili-
tas autem non permanet, sed aliàs alia fit. Dimoto igitur eo
propter quod erant amici, dissoluitur & amicitia, utpote
quæ ob illud erat. Maximè autem amicitia talis in senibus
fieri uidetur. Huius enim ætatis homines, non uoluptatem, 20
sed utilitatem sequuntur: & in ijs iuuenibus, atque uiris, qui
suæ student utilitati. tales autem nec multum simul uiuunt.
interdum enim nec sunt iucundi, nec indigent igitur tali con
greßione, si non sint utiles. Nam eousque iucundi sunt, quo-
usque boni consequendi spem habent. Cum his amicitijs &
hospitalitiam ponunt. Iuuenum autem amicitia, ob uolupta
tem constat. uiuunt enim cum affectu. & id maximè sequun- 21
tur, quod est sibijpsis iucundum, & præsens. At cùm muta-
tur ætas, alia fiunt & ipsa iucunda. quocirca cito fiunt a-
mici, citóque desistunt. nam simul cum eo quod ipsos afficit
uoluptate, & amicitia ipsa mutatur. talis uerò uoluptatis,
celeris fit mutatio. Proni sunt etiam ipsi iuuenes ad amores.
Plurimum enim amatoriæ amicitiæ perturbatione fiunt, &
ob uoluptatem. Quapropter amant, & cito desistunt, ea-
dem die propositum sæpe mutãtes. Hi uolunt totos dies unà
uersari simúlque uiuere. sic enim fit ipsis id quod per ami-
citiam suam affectant. Bonorum autem amicitia, similiúm- 22
que uirtute perfecta est amicitia. Hi nanque mutuo sibi bo-
na similiter uolunt, quo boni sunt. Boni uerò sunt per se-
ipsos. Atque ij maximè sunt amici qui bona amicis illorum 23
gratia uolunt. Propter seipsos enim ita sese habent, & non
per accidens. Permanet igitur horum amicitia, quandiu sunt 24
boni. At uirtus res permanens est. Atque horum uterque bo- 25
nus est simpliciter, & amico. Boni enim ipsi, & absolutè,

& sibi mutuo boni sunt. & utiles & iucundi simili modo. Nam boni, & absolutè, & sibi mutuo sunt iucundi. Singulis enim propriæ actiones sunt uoluptati: & quæ sunt tales. Bonorum autem actiones tales sunt, aut similes. talis
26 *autem amicitia, non sine ratione permanens est. coniunguntur enim in ipsa omnia quæ in amicis esse oportet. Nam omnis amicitia aut est ob bonum, aut ob uoluptatem, uel simpliciter, uel amanti, & ob similitudinem quandam. hæc autem omnia bonorum per seipsos amicitiæ insunt. huic enim similes sunt & cæteræ. Et id quod est absolutè bonum, est & iucundum simpliciter. Maximè igitur hæc sunt amabilia: & amare ac amicitia, in his est maximè, & optima amici-*
27 *tia. Sunt autem meritò tales amicitiæ raræ. pauci enim sunt tales. Tempore insuper & consuetudine opus est. Secundum enim prouerbium, non fit ut mutuo se cognoscant, priusquàm simul consumant dictam salis mensuram. Nec igitur fit, ut prius recipiant se, sintq; amici, quàm amabilis utrique uideatur esse atque credatur uterque. Qui uerò ea celeriter inter sese mutuo faciunt, quæ ad amicitiam attinent, uolunt quidem esse amici: sed non sunt, nisi sint & amabiles, & idipsum sciant. Amicitiæ nanque uoluntas, non amicitia celeriter fit. Hæc igitur & tempore, & cæteris perfecta est amicitia: & per hæc omnia fit. & utrique similis est ab utroque quod quidem amicis insit oportet.*

COMMENT.

16 DIfferunt autem illa tria nimirum specie.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm assignauit definitionem amicitiæ, & eam probauit: nunc diuidit eam in plures species, declarando quo pacto distinguuntur: & sic quoquo modo apparebit solutio dubitationis suprà allatæ in primo capitulo scilicet vtrum sit vna species in plures. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima de

ma declarat duas species amicitiæ,quarũ vna est ad vtilitatem,alia est ob iocunditatẽ.In secunda declarat aliã speciem quæ est ob bonitatẽ vbi cõsistit amicitia proprie dicta.Affert igitur in primis tres cõclusiones probãdas.Prima est,quòd tres sunt species amicitiæ,& probatur hoc pacto:Quot sunt amabilia specie distincta,tot sunt species amicitiæ quæ circa illa versantur:sed ea quæ amantur sunt tria distincta specie:ergo & tres erunt amicitiæ specie distinctæ,id est tres species amicitiæ. Maior est nota per diuisionẽ antea allatã, quòd amandũ triplex est,scilicet aut vtile,aut iocundum,aut bonum.Minor quoq; declaratur.Nã amicitia debet distingui secundum distinctionẽ obiecti sui,quod suprà tripliciter est diuisum.Notandũ quòd potentiæ & habitus distinguuntur per operationes,& per obiecta,vt dicit Philosophus in libro de Anima,& sic ex diuersitate obiectorum sumitur diuersitas,& actuum,& potentiarũ atq; habituum.Cùm igitur obiectum amicitiæ sit triplex,amicitiæ tres erunt species.

{OB vnumquodq; enim istorũ.} Affert secundã cõclusionem hoc pacto:Omne id cui cõpetit assignata definitio amicitiæ est amicitia:sed istis tribus speciebus suprà nominatis competit assignata definitio amicitiæ:ergo illæ tres species dictæ sunt amicitiæ.Patet ratio,quia amicitiæ quæ est ob vtile cõpetit,vt sit beneuolẽtia mutua nõ latens,& amicitiæ itẽ quæ est ob iocundũ,& itẽ ei quæ est ob bonũ.Notandũ quòd amicitiæ nõ est vna ratio formalis quæ æquè competat istis tribus amicitiis,& vniuocè,nec etiã æquiuocè:quare collocari videtur amicitia sic sumpta inter æquiuocũ & vniuocum, vt prædicetur de partibus subiectiuis & istis tribus speciebus per analogiã quãdam,& per similitudinẽ rationis:vnde amicitiæ nomen & ratio cõpetet iis tribus speciebus amicitiæ,nõ tamen æquè.Nã primò & simpliciter cõpetet illi quæ est ob bonum:postea verò & per similitudinẽ competet illis aliis speciebus amicitiæ.Nã dicẽtur amicitiæ & beneuolentiæ mutuæ nõ latẽtes,ob similitudinẽ quam habẽt cũ amicitia quæ est ob bonũ,quæ simpliciter est amicitia,& vera beneuolentia mutua nõ latens & proprie dicta.Notandũ quòd amatio est affectio vel operatio quædã amicitiæ,nõ tamen omnis.Ista enim habẽt ordinẽ,vt vbi est amicitia,sit amatio, & non econtrà.Nã est aliquãdo amatio vbi nõ est amicitia.

{QVI

18 {QVI igitur ob vtilitatẽ.} Affert tertiã cõclusionẽ Philosophus, qua postquam diuisit amicitiã in species suas, incipit cõsiderare de vtili & iocunda, quòd nõ sunt per se, sed per accidens amicitiæ. Probatur, Amicitia quæ est inter eos qui seipsos non propter se amant, sed propter aliquid aliud, nõ est amicitia per se, sed per accidẽs: sed amicitia quæ est ob vtilitatem, & ea quæ est ob voluptatem est huiusmodi: ergo tales amicitiæ nõ sunt per se, sed per accidẽs. Maior est nota, quia si amamus aliquẽ ob pecuniã, profectò pecuniã amamus per se: illũ verò per accidens, & ob aliquid aliud, & ob ipsam pecuniã. Minor declaratur, quia in amicitia vtili amatur vtilitas quidẽ per se, & amicus ille per accidens: similiter est de iocunda, vt si quis amat facetũ ob voluptatẽ, amat quidẽ voluptatẽ per se, facetũ verò per accidens, & sic tales amicitiæ dicuntur esse per accidẽs, vt apertè dicit in textu Philosophus.

19 {ATQVE tales amicitiæ facilè.} Nũc declarat Philosophus ꝙ istæ duæ amicitiæ quæ fundãtur in vtilitate, aut voluptate facilè dissoluuntur hoc modo: Illæ amicitiæ quarum causæ facilè cessant, facilè etiã dissoluũtur: sed amicitiæ quæ sunt ob vtilitatem aut voluptatẽ sunt huiusmodi: ergo tales amicitiæ facilè dissoluuntur. Patet ratio, quia remota causa per se alicuius effectus à qua talis effectus dependet, remouetur etiã ille effectus: vnde cũ causæ huiusmodi amicitiarum vtiles & iocundæ facilè mutentur, quæ sunt vtilitas & voluptas, facilè dissoluuntur tales amicitiæ. Nã secundũ diuersas ætates diuersæ sunt vtilitates, & cõmoda: quin etiã in eadem ætate sæpè mutantur vtilitas, & cõmodum. Nã ægrotus facit libenter amicitiã cũ medico, pauper cum diuite causa commodi: mutata autẽ causa facilè mutatur amicitia. Eodẽ modo euenit in amicitiis quæ sunt ob voluptatẽ: nã facilè mutantur voluptates, & variantur, & varia delectant in variis ætatibus constitutos. Alia enim adultos, alia adolescentes afficiunt voluptate. Cũ igitur vtilitas & voluptas sint causæ nõ solum efficientes, sed etiã finales harũ amicitiarũ, & cessante causa amicitiæ cessat amicitia, causæ autẽ tales, scilicet voluptas, & vtilitas facilè mutantur, & cessante merito amicitiæ quæ sunt ob illa facilè dissoluentur. {MAXIME autem

20 amicitia talis.} Affert aliã sententiã de istis duabus amicitiis quæ sunt ob vtilitatẽ vel ob voluptatẽ, qua declarat subiecta

iecta in quibus plerunq; sunt secundũ varias ætates. Nam in nonnullis videtur vtiles præcipuè reperiri, in quibusdã verò potius iocundæ. dicit autẽ quòd amicitia quæ est ob vtilitatem, maximè reperiri videtur in senibus, & etiã in iis iuuenibus, qui maximè sunt intenti suæ cõmoditati. Nõ omnes iuuenes sunt eiusdẽ conditionis, sed quidã sequuntur vtilitatẽ, quidam & ob hoc sæpius sequuntur voluptatẽ: maximè vero amicitia ob vtilitatẽ in senibus fieri videtur, quia cùm indigeant magis ope & auxilio in illa ætate quàm in alia, quærunt amicos vtiles: reperiuntur tamen iuuenes interdum ita deditι lucro & cõmodis, vt eos tantũ quærant amicos vnde vtilitatem se cõsequi posse cõfidant. Post hæc dicit Philosophus quòd amicitia hospitalitia poni etiam potest inter huiusmodi amicitias quæ constant vtilitatis gratia. Nã hospes hospitem amat, & suscipit cõmodi & vtilitatis causa vt experientia patet. Notandũ quòd hos senes & iuuenes quos hic Philosophus accipit, sumit non studiosos: nã si studiosi essent diligerent se inuicem ob virtutẽ & bonitatẽ, & stabilis esset talis amicitia vt patebit infra. {IVVENVM autem amicitia.} Nunc ostendit Philosophus subiectũ in quo præcipuè est amicitia iocunda, dicẽdo quòd talis amicitia maximè reperitur in iuuenibus, & adolescentibus. & assignat rationem, quia ipsi plerunq; viuunt secundũ perturbationẽ, & secundũ appetitum, amãtes id quod affert voluptatẽ præsentẽ: & post hoc infert quòd iuuenũ amicitia facilè soluitur & mutatur, quia mutatur causa voluptatis, & ipsa voluptas qua cõstabat amicitia. nam cùm mutatur ætas mutatur affectus circa id quod afficit eos voluptate: quare parũ stabilis est huiusmodi amicitia. Itaq; cito fiunt amici & cito desistunt. Nã vertuntur facilè ad amores vt plurimũ lasciuos, quia viuunt plerunq; cùm perturbatione, & quia appetunt mutuas voluptates volunt frequẽter simul versari, quare facilè oritur amicitia inter eos, & facilẽ citoq; dissoluitur, tum ex parte rerum quæ afficiunt voluptate, tum ex parte amantũ. vtroq; enim modo declarauit Philosophus mutabilitatem huius amicitiæ. 21

{BONORVM autẽ hominum amicitia.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua posteaquàm declarauit qualis est amicitia ob vtilitatem, & ob voluptatẽ: nunc trãsit ad veram amicitiam bonorum hominũ, & eam declarat afferẽdo plures 22

res

res conclusiones vt euidentius percipiatur. Prima conclusio est,quòd bonorum amicitia est perfecta hoc modo,Ea amicitia qua homines se ad inuicem amant propter seipsos,& non propter aliquid aliud,est perfecta amicitia:sed amicitia bonorum est huiusmodi,ergo talis amicitia est perfecta.Patet ratio,quia tales amici volunt sibi mutua bona,& vt veri amici qui amicum amant ipsius amici gratia.

23 {ATQVE ij maximè sunt.} Affert aliã conclusionẽ quòd amicitia bonorũ est maxima amicitia,Illa amicitia qua aliqui mutuo sibi volũt bona simpliciter,hoc est maxima amicitia:sed amicitia bonorum est huiusmodi:ergo est maxima amicitia.est enim per se,& nõ per accidẽs,neq; ꝓpter aliud.

24 {PERMANET igitur horũ.} Alia est conclusio ꝙ amicitia bonorũ est permanens & stabilis hoc pacto,Ea amicitia quæ habet causas firmas & stabiles,est permanẽs & stabilis: sed amicitia bonorum est huiusmodi,ergo amicitia bonorũ est permanẽs & stabilis.Patet ratio,quia amicitia bonorum constat virtute quæ est firma & stabilis,vt antea vidimus.

25 {ATQVE horum vterq;.} Alia est conclusio hoc pacto, Ea amicitia quæ amat id quod est simpliciter amandum,est simpliciter amicitia:sed amicitia bonorũ est huiusmodi:ergo amicitia bonorum est simpliciter amicitia.Patet ratio, quia talis videtur esse amicitia quale est amandũ. Vnde si est amandũ siue amabile simpliciter,amicitia quæ dicitur respectu illius,erit simpliciter amicitia.Innuit etiã quòd amicitia bonorum est perfectissima.& probari potest hoc modo,Illa amicitia cui nihil deest perfectissima est amicitia:sed bonorum amicitia est huiusmodi,ergo amicitia bonorũ est ex omni parte cõpleta.Nam cõplectitur nõ modo bonitatẽ,sed etiam iocunditatẽ & vtilitatẽ,quæ sponte sua,vt ita loquar, & suapte natura sequuntur amicitiã bonã.primò enim nodus amicitiæ est ipsa virtus & bonorum morum similitudo, deinde sequitur vtilitas ex sese ita vt non vtilitatẽ amicitia, sed vtilitas amicitiam sequatur,vt inquit Cicero.Boni enim amici absolutè sunt boni,vt dicit Philosophus in textu:præterea sibi mutuo vtiles,tum etiam iocundi,nam suæ propriæ operationes sibi iocundæ sunt,& quæcunq; sunt similes suis: at boni amici & studiosi similes habent operationes studiosas & similibus delectantur studiis & moribus.

{TALIS

{TALIS autem amicitia permanẽs.} Alia est conclusio, 26
quasi orta ex dictis qua cõfirmatur superior cõclusio iã allata, scilicet ꝙ bonoru amicitia est firma & permanẽs:& probatur hoc pacto, Illa amicitia quæ per se cõplectitur omnia ea quæ reperiuntur in amicis, est maximè stabilis amicitia: sed bonorum est huiusmodi, ergo est maximè firma & stabilis. Patet ratio, quia omnis amicitia aut est ob bonum, vel ob iocundũ, vel ob vtile, & iocundũ, inquam, vel simpliciter vel alicui, veluti amanti, quia nõ est simpliciter iocundũ, sed per similitudinẽ quandã, & per accidẽs. At hæc omnia per se insunt amicitiæ bonorũ, quia ibi est bonũ & iocundũ simpliciter, & bonum simpliciter &c. id est vtile & iocundũ comitantur ex sese. Meritò igitur tales amicitiæ stabiles esse dicũtur, cùm earũ obiectũ vi cõtineat omnia alia quæ reperiuntur in aliis amicis: sed ita vt si illis cõpetant per accidens, amicitiæ bonorũ cõpetant per se. Nã amicitiã bonorũ sequitur iocunditas simpliciter & per se, & nõ est eius rationis cuius est voluptas in amicitiis quæ sunt tãtùm ob voluptatẽ, quia illa est secundũ quid, & apparens, sed hæc simpliciter & vera. Notandum ꝙ homo cùm est adeptus virtutes, gaudet vehementer perfectione sua quia non incassum videtur esse productus à deo, diligit autẽ seipsum magnopere vt bonum, eodẽ pacto cùm videt aliquem studiosum, & sibi similem, amat illum ea ratione qua percipit illũ esse bonum:& ex consequenti gaudet illius probitate, & resultat summa iocũditas ex tali amicitia, & vtilitas, quia volunt mutuò sibi bona & quærunt. Talis igitur amicitia tot partibus egregiis cõpleta & cumulata, est præclara, & firma amicitia fundamẽtum habens virtutũ, & eorundẽ morum similitudinẽ. Nam omniũ societatum, vt inquit Cicero, nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate coniunctis.

{SVNT autem meritò tales.} Affert aliã conclusionem, 27
quòd amicitia bonorũ est rara, hoc pacto: Amicitia quæ habet causam difficilẽ rarò fieri solet: sed bonorum amicitia habet causam difficilem: ergo rarò fit. Patet ratio, quia virtus est causa amicitiæ bonorum, quæ difficile cõparantur, & circa difficile versatur, vt antea patuit. Simul etiã quia fieri nõ potest sine prudẽtia quam cõsequi difficile est. Affert aliã rationem Philosophus ad eandẽ cõclusionem probandã. Ea

amicitia quæ indiget diuturnitate tẽporis vt fiat,est rara:sed bonorum amicitia est huiusmodi:ergo amicitia bonorũ est rara.Ratio patet,& declaratur à Philosopho antiquo prouerbio,quòd homo nõ cognoscit hominẽ perfectè nisi longitudine tẽporis,& nisi comedat modiũ salis.vnde cùm amicitia debeat esse nõ latens,& amici se debeãt inuicem cognoscere, ideo requiritur diuturnũ tẽporis spatiũ,& illud prouerbium accommodatur quod de sale dicitur:quod tetigit etiã Cicero cum inquit,Verũ est quod dicitur,multos modios salis simul esse edendos vt amicitiæ munus expletum sit.His dictis soluere videtur tacitam obiectionem:nã aliquis dicere posset ꝙ multi breui tẽpore fiunt amici,exhibendo inter se omnia quæ ad amicitiã requiruntur.Ad hoc dicit Philosophus quòd ij non sunt propriè amici,potest tamen esse in eis voluntas amicitiæ,& beneuolẽtia quædã,non tamẽ erit amicitia propriè,licet ibi esse appareat aliquas operationes ad amicitiã pertinentes.Nã sicut potest aliquis operari operationes studiosas,etiã si nõ habeat virtutẽ:sic fieri potest vt aliqui agant tãquàm amici,cùm re vera nõ sint propriè amici,sed habeãt voluntatẽ cõtrahendi amicitiã.Post hæc concludit Philosophus ꝙ talis amicitia bonorum est perfecta tẽpore,& omnibus aliis supradictis,& similis fit vtriq; amicorũ ab vtroq; quod requiritur ad amicitiã,propter hoc scilicet ꝙ sint similes in virtute.Meritò igitur talis amicitia rara est quod est signum perfectionis,& simpliciter amicitia cũ habeat fundamentũ,& causam ipsam virtutẽ.Digni enim sunt amicitia, vt ille inquit,quibus inest causa cur diligãtur.Rarũ genus & quidẽ omnia præclara rara.Nec quicquam difficilius quàm reperire quod sit omni ex parte in suo genere perfectum.

Græcè melius : ἡ δὲ διὰ τὸ ἡδὺ. ὁμοίωμα ταύτης ἔχει. καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ, ἡδεῖς ἀλλήλοις. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ διὰ τὸ χρήσιμον. καὶ γὰρ τοιοῦτοι ἀλλήλοις οἱ ἀγαθοί. μάλιστα δὲ καὶ ἐν τούτ. &c.

Quòd studiosa amicitia propriè dicatur amicitia, aliæ verò per accidens.

CAP. IIII.

*EA *uerò quæ ob uoluptatẽ, & ea quæ ob utilitatem est, similitudinem huius habent. Boni nanq;, & iucundi, & utiles sibi mutuò sunt. Maximè autem & tales amicitiæ permanẽt:*
28 *cũ æquale fit ab utrisq;, ut uoluptas. & non solũ hoc modo, sed*

sed etiam ab eodem. ut inter facetos fit. & non inter amatorem ac adamatum. Hi nanque non delectantur eisdem. sed ille quidem aspectu gaudet adamati, hic autem obsequio amatoris. Desinente uerò pulchritudine, amicitia quoque nonnunquam desinit. Illi nanque aspectus non est iucundus, huic autem obsequium non præstatur. Plerique autem in amicitia permanent, si ex consuetudine mores dilexerint eosdem mores habentes. Sed qui non ob uoluptatem in amatoribus, sed utilitatem commutant, ij & minus sunt amici, & minus permanent. Qui uerò sunt ob utilitatem amici, ij simul cum utilitate dissoluuntur. Non enim hi sese mutuò, sed utilitatem amabant. Fit igitur ut & praui prauis, & bo 29
ni prauis, & neutri quibusuis amici sunt ob uoluptatem atque utilitatem. sed boni soli sunt propter seipsos amici. Mali nanque seipsis non gaudent, nisi utilitas proueniat aliqua. In sola etiam bonorum amicitia, nullum calumnia locum habet. Non enim facilè cuiquam quispiam de eo 30
credere potest, quem ipse diuturno tempore comprobauit. In his ipsis est, & sibi mutuò credere, nunquam iniuriam facere, cæteraqúe omnia quæ amicitiæ ueræ censentur inesse. In cæteris autem amicitijs, nihil prohibet ea quæ sunt hisce contraria fieri. Interdum nanque homines eos etiam dicere consueuerunt amicos, qui ob utilitatem amant: ut ciuitates (societates enim à ciuitatibus utilitatis gratia fieri uidentur.) Et item eos qui se propter uoluptatem mutuò diligunt, ut pueri: nos etiam fortasse tales quidem amicos dicere oportet. Et asserere autem species amicitiæ plures esse. Atque primò quidem & propriè amicitiam eam esse, quæ bonorum est hominum ratione sanè qua boni sunt. cæteras autem per similitudinem. Quo namq; bonũ quoddam in ipsis est & simile, hoc sunt amici. Id enim quod

afficit uoluptate, bonum quoddam ijs est, qui uoluptatem
31 *amant. Non autem multum hæc copulentur. nec ijdem ob*
32 *utilitatem, uoluptatemq; fiunt amici. Nam ea quæ per accidens sunt, non nimium coniunguntur. In has autem species amicitia distributa, praui quidem erunt ob uoluptatem aut utilitatem amici, hac ratione similitudinem subeuntes, boni autem sunt propter seipsos amici. ea nanque ratione qua boni sunt. Hi igitur sunt absolutè amici: illi uerò per accidens, & quia sunt similes his.*

COMMENT.

28 EA VERO quæ ob voluptatem & ea quæ.} Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit tres species amicitiæ secundum rationem cuiusq; nunc comparat ambas illas, scilicet vtilē & iocundam cum amicitia bona, & ostendit, in quibus sunt similes, & in quibus sunt dissimiles, & differunt. Diuiditur itaque in duas partes quæ declarabuntur. In prima igitur affert ea in quibus similitudinem habere videntur illæ duæ amicitiæ cum amicitia perfecta. Primò quia boni amici sunt iocundi sibi inuicem: eodem pacto amici qui sunt ob iocunditatem. Item amici boni sunt sibi inuicem vtiles: eodē vel simili modo amici ob vtilitatē. Quare ob hanc conditionē illæ duæ amicitiæ videntur habere similitudinē quandam cū amicitia perfecta. Præterea si sunt permanentes aliquo tempore, habent similitudinem in eo quòd sunt permanētes cum perfecta amicitia, quæ est vehementer firma vt vidimus: ille verò si permaneant aliquanto temporis, fit hoc cùm æquale sibi inuicem rependunt, vt voluptatem pro voluptate: sed cùm iocunda sint, & voluptaria diuersa, requiritur etiam ad stabilitatem talis amicitiæ, vt eisdem voluptariis delectentur, quod euenire videtur inter facetos, non autem inter amatores, & eum qui amatur amore amatorio, quia non delectantur eisdem, ideo citò dissoluitur talis amicitia. Deinde ostendit quòd alio modo fieri potest, vt talis amicitia aliquanto temporis permaneat, si alter alterius mores diligat ex consuetudine, & quia similes moribus sunt: diligūt se enim vicissim ob similitudinem quam habent

bent inter se, ex qua similitudine morum coniunctio amicitiæ permanet aliquod tempus. & sic ex istis duabus conditionibus ostendit Philosophus quòd illæ duæ amicitiæ habent similitudinem cum bona amicitia, tamẽ in pluribus differunt, & nihil etiam in quibus similes esse videntur differunt, quia vtile & iocundum in bona amicitia simpliciter est tale: in illis verò nõ simpliciter, sed secundum quid & ipsis. Post hæc Philosophus ostendit quando fit vt illæ amicitiæ duæ minus permanent cùm permutãt voluptatem cum vtilitate: sed quicquid sit, patet quòd illæ duæ amicitiæ habent causam, altera voluptatem, altera vtilitatẽ, quibus cessantibus cessat amicitia, & illæ causæ facilè cessant. quòd si aliquod tempus permanent, fit cùm eueniunt ea quæ suprà dixit Philosophus de amicitia, quæ est ob voluptatem. quę dicta accommodari etiam possunt amicitiæ ob vtilitatẽ. {FIT igitur vt voluptatem.} Hæc est 29
secunda pars huius capituli, in qua Philosophus postquã declarauit similitudinem quam habere videntur amicitiæ vtiles & iocundæ cùm ea amicitia quæ est ob bonum, & quæ est simpliciter amicitia: nunc ostendit dissimilitudinem quam habent, & quomodo differunt ab illa: afferendo plures conditiones quibus illæ distinguuntur à bona amicitia. Prima conditio est, quòd illæ duæ amicitiæ inter quosuis homines reperiri possunt, bona autem simpliciter inter bonos tantum. Et hoc declarari potest duabus conclusionibus. Prima, Cunctis hominibus quibus contingit amabile vtile esse iocundum, contingit amicitiam contrahere ob voluptatem, aut vtilitatem: sed quibuscunque siue malis, siue non malis fieri potest vt amabile sit vtile vel iocundum: ergo quibusuis contingit amicitiam contrahere ob vtilitatem aut voluptatem, vt patet in textu. Secunda, Amicitia quæ est inter homines qui seipsos amant propter seipsos tantum, & non propter aliquid aliud, est solum inter bonos: sed amicitia quæ perfecta & simpliciter dicitur est huiusmodi: ergo amicitia perfecta est solum inter bonos. & sic ex ista conditione duabus conclusionibus probata, patet prima maxima differentia quæ est inter istas duas amicitias, & amicitiam perfectam, cùm illæ fieri possint inter quosuis: hæc solum inter bonos. {IN SOLA etiam bo- 30
norum hominum.} Affert aliam conditionem qua amicitia bonorum differt à cæteris: & hic non bene, iudicio meo,

traductum fuit vocabulum illud à quibusdam quod dicit mutabile,& debebat poni calumnia loco illius: & ideo hic expositores sequendo illud vocabulum transmutabile, non etiam est accōmodatum omnino sententiæ Philosophi. Nam querelæ propriè fiunt ab amico de amicis quando non seruant leges amicitiæ: sed hic intelligitur de calumniis quas maledici afferunt alicui de amico suo,accusando illum. boni igitur amici non acceptant has calumnias,quia sunt certi de amico suo: cæteri verò fortè acceptant,quare dicit Philosophus quòd bonorum amicitia est sola ἀδιάβλητος, id est sine calumnia. Probatur,In ea amicitia quæ est inter homines qui sese diuturno tempore ipsi cognouerunt,non habet locū calumnia: sed bonorum amicitia est huiusmodi: ergo in bonorū amicitia non habet locum calumnia. Nam diuturna consuetudine, & mutuis operationibus longo tempore factis facilé perspectus est animus, & natura, & mores vtrorumque, ex quo generata & inserta est in animis vtrorumque tanta fides & firma opinio alterius de altero,vt in tali amicitia calumnia locum non habeat, sed in cæteris habere potest: ergo bonorum amicitia differt ab illis. His dictis affert quandam obiectionem quæ fieri posset,& eam remouet. Si quis enim diceret, quare illæ duæ amicitiæ ob vtilitatem & voluptatem vocantur amicitiæ, cùm tu Aristoteles per tuas differentias facias tantopere eas distare à vera & perfecta amicitia? Hanc obiectionem soluit Phlisophus quasi dicendo illas non esse propriè & simpliciter amicitias, sed quia homines consueuerunt eas sic appellare,vt exemplo ciuitatum & puerorum ostendit in textu,nos quoque eas appellamus amicitias sequendo istam consuetudinem loquendi: sed tamen ne confundamus, & ne decipiamur, ponere oportet esse plures species amicitiæ, & afferre ordinem & distinctionem inter eas,dicendo quòd amicitia bonorum ea ratione qua boni sunt, est propriè & verè, & simpliciter amicitia: reliquæ verò adumbratæ & imagines quædam amicitiæ,ita vt si vocentur amicitiæ,dicantur per similitudinem quandam: quia vt amicitia vera est ob simpliciter bonum, ita illa est ob voluptatem quæ tali apparet esse sibi bonum: & illa quoque ob vtilitatem quæ bonum sibi esse videtur,quia talium sunt amatores,licet illa non sint verè bona,quare ob talē similitudinē istæ appellantur amicitiæ.ex quibus

bus colligitur quòd definitio amicitiæ suprà allata per analogiam & similitudinem rationis istis amicitijs videtur competere, ita vt per prius attribuenda sit amicitiæ bonorum, cæteris verò posterius, & per simitudinem quandam.

{NON autem multum hæ copulantur.} Affert aliam condi 31
tionem Philosophus quia illæ duæ amicitiæ à bonorum amicitia differunt, quia illæ quæ sunt ob vtilitatem & voluptatem non multum coniunguntur. Probatur, Hæ amicitiæ quæ sunt per accidens non multũ coniunguntur: sed amicitiæ quæ sunt ob voluptatem & vtilitatem sunt per accidens: ergo non sæpè nec multum coniunguntur. Maior declaratur, quia amicus ob vtilitatẽ est intentus rebus vtilibus: qui verò ob voluptatem, est econtrà intentus rebus voluptariis, nec facilè reperiuntur amici qui sibi sint inuicem amici ob vtilitatem, & iocunditatem, id est nõ fit de facili, vt in amicitia quæ est ob vtilitatẽ, sit etiã iocunditas, aut in amicitia quæ est ob voluptatẽ, sit etiam vtilitas: harum enim amicitiarum causæ sunt per accidens, & ideo nõ multum coniunguntur. Verum in amicitia bonorum omnia illa, scilicet vtile, iocundum, & non secundum quid, sed simpliciter talia reperiuntur: est enim bona, & iocunda, & vtilis simpliciter, & per se non per accidens.

{IN has autem species amicitiæ.} Affert aliam concludẽdo 32
quòd boni amici sunt simpliciter amici, & propter seipsos, cæteri verò illi per accidens, & ea ratione dicuntur amici qua habent similitudinẽ quandam cum istis, vt suprà ostendimus.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.

CAPVT V.

VT autem in uirtutibus alij habitu, alij actu boni dicuntur: sic & in amicitia. Amicorum enim alij simul uiuentes gaudent se mutuo: bonáque conferunt. alij dormientes aut locis seiuncti non operantur quidem, sed ita sese habent, ut operentur amicè. loca nanque non dissoluunt amicitiam absolute, sed operationem. Quòd si diuturna absentia fuerit, amicitiæ quoq; uidetur obliuionem efficere. unde dictum est: taciturnitas amicitias complures dissoluit. Atqui neq; senes

(Margin numbers in the Caput V passage: 33 beside the first line, 34 beside "sed operationem", 35 beside "citurnitas amicitias".)

neque seueri, uidentur esse ad amicitiam apti. Exigua enim
afficiunt uoluptate. nemo autem conuersari cum eo potest
qui dolorem afferat, aut non sit iucundus. Maximè nanq;
natura uidetur molestiam quidem fugere, oblectamenta au=
36 *tem affectare. Qui uerò se quidem mutuo acceptant, non*
simul autem uiuunt, ij beneuolis magis sunt similes, quàm
amicis. Nihil enim tam proprium est amicorum, quàm ui-
uere simul. Non egentes quidem, utilitatem affectant. simul
autem uiuere & ipsi beati. etenim solitarios quidem hos esse
minimè conuenit. Vt simul autem degant, fieri non potest,
nisi sint iucundi eisdemq́; gaudeant: quod quidem amicitia
37 *sodalitia uidetur habere. Bonorum igitur amicitia maxi=*
mè est (ut sæpe diximus) amicitia. Nam amabile quidem
id & expetibile esse constat, quod est absolutè bonum, aut
iucundum: unicuique uerò, quod ipsi est tale. Bono autem
38 *propter hæc utraque bonus. At uerò amor quidem similis est*
affectui, amicitia uerò habitui. Amor nanque non minus
est ad inanimata. Amici autem amant sese mutuo cum ele=
ctione, electio uerò ab habitu proficiscitur. Et uolunt ijs
bona quos amant, illorum gratia: non per affectum, sed ha=
39 *bitum, & amantes amicum, id amant quod sibijpsis est bo*
num: uir enim bonus factus amicus, bonum fit ei cui iam
est amicus. Vterque igitur & id quod sibi bonum est a=
mat, & par reddit uoluntate atque iucunditate. Dicitur
enim amicitia æqualitas, maximè autem hæc bonorum a=
micitiæ insunt.

COMMENT.

33 VT AVTEM in virtutibus quidam habitu, quidam a-
ctu.} Hoc est quintum capitulum huius tractatus, in quo
posteaquàm definiuit amicitiam, & distribuit eam in suas
species, & ostendit amicitiam bonorum esse amicitiam pro-
priè

priè & simpliciter: illas verò alias non propriè, sed per similitudinem: nunc declarat amicitiam comparando eam cùm suo actu. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes, quæ declarabuntur. In prima hanc probat conclusionem. Sicut fit in cæteris virtutibus, vel habitibus, ita in amicitia: sed in illis fit vt in quibusdam sit habitus, in quibusdam verò actus coniunctus cum habitu: sic erit in amicitia. Patet consequentia per sufficientem similitudinem: nam cùm amicitia sit habitus quidam, id quod competit aliis habitibus competet etiam amicitiæ in eo quod habitus est. Assumptio declarari potest, quia est aliquis fortis habitu tantum, sicut domiens fortis, qui habet habitum fortitudinis, & tamen non operatur. fit etiam vt aliquis habeat actum coniunctum cum habitu, sicut fortis cùm operatur. & pugnat pro communi bono. Simili modo de amicitia, & amicis dici potest, quia potest fieri vt habeant amicitiam & non operentur simul viuendo, & conuersando vt locis distracti: fieri etiam potest vt habeant habitum, & etiam actum coniunctum cum habitu, vt illi qui simul viuunt, & sibi mutuo beneficia conferunt, & operationes amicitiæ exercent. Sic igitur patet, quòd in amicitia quidam habitus esse possunt qui dicitur primus actus, quidam etiam nō solùm habitu, sed etiam operatione, qui dicitur secundus actus, vt fit etiam in virtutibus. Notandum quòd Philosophus dicit, absentiam amicorum non tollere amicitiam, nisi diuturnitate temporis eius fiat obliuio, sed tollere operationem & vsum. Verùm sunt multæ operationes amicitiæ vt bene velle, bene facere, conuersari: has omnes non tollit absentia amicorum, sed aliquas: nam tollit conuersationem & conuictum: non tamen tollit beneficia, beneuolentiam, & similia. & sic intelligenda est sententia Philosophi.

{QVOD si diuturnior absentia.} Affert aliam conclusionem Philosophus, quòd longa & diuturna absentia amicorum videtur mandare obliuioni amicitiam. Nam sicut à viuendo & conuersando simul oritur amicitia, sic etiam dissoluitur à contrario, scilicet cùm non viuitur simul. vnusquisque enim habitus augeri & conseruari videtur ab eisdem operationibus à quibus oritur, & corrumpitur à contrariis: sic erit de amicitia, & sicut à determinatis operationibus determinat i oriuntur habitus: sic à determinatis operationibus na- 34

ſcitur amicitia.Hæ autẽ operationes ſunt, conuerſari & viuere ſimul:cuius contrarium eſt nõ cõuerſari ſimul nec vnà viuere. Ideo dicit ꝙ diuturna abſentia,nõ enim breuis cùm amicitia ſit habitus,ſed diuturna tollit amicitiam, & hoc cõfirmat vetuſto prouerbio,ꝙ diuturnũ ſilentiũ multas diſſoluit amicitias.

35 {ATQVI neque ſenes, neque ſeueri.} Tertia eſt concluſio quòd ſenes & ſeueri homines non ſunt apti ad amicitiam contrahendam,aut operandum ſecundum eam hoc modo,Hi qui non ſunt apti ad operationem amicitiæ exercendam, non ſunt apti ad amicitiam: ſed ſenes & moroſi non ſunt apti ad operationes amicitiæ vt conuerſari & viuere ſimul: ergo non videntur eſſe apti ad amicitiam,& hæc ratio videtur accommodata ſententiæ ſuperiori qua diximus Philoſophum comparare amicitiam ipſam ad actum ſuum. Notandum quòd ſenes poſſunt habere amicos:tamen dicuntur in ſenectute non facilè contrahere amicitiam, ſed potius in iuuentute contractam ad ſenectutem perducere. Itaque non eſt intelligendum dictum Philoſophi, quòd ſenes poſsint habere amicitiam antea ſaltem contractam, ſed quòd non ſint ad amicitiam apti vel denuò contrahendam vel exercendam ſecundum operationes amicitiæ, quarum præcipua vidētur eſſe conuerſari, & viuere ſimul,& gaudere mutuo conuictu:ſed vita ſenum & eorum qui ſunt moroſi parum eſt iocunda.& hoc non videtur intelligendum de omnibus ſenibus, & ſeueris, ſed Philoſophus loquitur de his ſecundum quod plerunque fiunt:reperiuntur enim quidam ſenes qui gaudent honeſtis voluptatibus,& ſunt apti ad conuerſandum cum aliis hominibus, & hi ſunt qui in iuuentute ſtudioſi euaſerunt & ornati virtutibus.

36 {QVI verò ſe quidem mutuo,} Affert aliam cõcluſionem, quòd ij qui ſe mutuo probant,& tamẽ prætermittunt id quod eſt proprium & præcipuum in amicitia.ſcilicet viuere, & conuerſari ſimul,ſunt magis ſimiles beneuolis quàm amicis, nam præcipuum munus amicitiæ eſt viuere ſimul quoad fieri poteſt: quòd ſtatim innuit Philoſophus, tanquam aliam concluſionem vt probet quod ſuprà ſuppoſuit de actu amicitiæ, quod amici ſimul viuentes ſe mutuo gaudent: quod eſt proprium amicitiæ, & probari poteſt hoc modo, Id quod beati quoque amici affectant eſt maximè proprium amicitiæ: ſed ſimul viuere & ſimul conuerſari maximè expetunt amici etiam

etiam felices atque beati : ergo simul viuere & simul conuersari est maximè proprium amicitiæ. Patet ratio, quia multos videmus expetere multa, non tamen dicimus ea esse bona nisi vir studiosus approbet, & expetenda esse diiudicet, qui est vera regula & mensura, vt declarabit etiam inferius. Nam sicut fit de sanis, ita de bonis, nam non sana sunt dicenda quæcunq; expetit quiuis, sed ea quæ sanus & habens gustum & iudicium incorruptum: sic est de bonis & de amicitia, cuius proprium esse videtur id quod amici studiosi expetũt, qui incorruptè diiudicant, & id est simul viuere ex quo maximè sumunt iucunditatem : nam simul versari non possent, nisi sibi mutuo essent iocundi, & iisdem gauderent rebus, quòd videtur reperiri in sodalitio, vt dicit Philosophus. Notandum ꝙ simul viuere non intelligitur hoc pacto vt vnus versetur cum altero solùm comedendo vel otiose ambulando vt pecudes, sed ita vt alter alteri conferat ea quæ sunt mentis, & quæ pertinent ad virtutes & bona animi, monendo, cõmunicando, & mutuò gaudendo honestis operationibus ex quibus redundat vera & summa voluptas. Notandum quòd amicorũ sunt operationes internæ & externæ: quæ externæ sunt minus præstantes quàm internæ, quæ sunt mentis & rationis : sed externarum operationum amicorum simul viuere videtur esse maximè proprium amicitiæ eo modo quo diximus,

{BONORVM igitur hominum.} Hæc est alia conclusio, 37
quòd bonorum amicitia est maxima & perfecta, quam & si anteà probauit Philosophus, tamen nunc occasionem nactus eam denuo infert ex supradictis, & probari potest hoc modo, Ea amicitia qua amatur id quod est simpliciter iocundum & simpliciter bonum, est maxima amicitia : sed amicitia bonorum est huiusmodi: ergo amicitia bonorum est maxima amicitia. Nam cùm amabile sit id quod est simpliciter bonum, aut iucundum, cuiq; verò sit quod est sibi tale, viro bono hęc vtraque insunt, quia est amabilis simpliciter, & de se, & amabilis amico: omnia enim quæ in amicis esse oportet, vt suprà dixit, bonorum per se amicitiæ insunt.

{AT verò amatio quidem similis est affectui.} Hæc est se- 38
cunda pars huius capituli, qua probat amicitiam esse potius habitum quàm affectum, amationem verò potius affectum. Dixit enim antea amicitiam esse habitum, & habere actum

suum.cùm ergo hoc præsupposuisset,nunc meritò probat duabus rationibus.Prima est ista, Electio proficiscitur ab habitu, & non ab affectu: sed electio quædam proficiscitur ab amicitia: ergo amicitia est habitus non affectus. Maior est nota, quia operationes quæ proficiscuntur ab habitu,eliguntur antea quàm fiant. Minor est etiam clara:nam amicus eligit, & cum electione respondet in amando. Secunda ratio, Qui volunt bona amicis illorum gratia, non per affectum, sed per habitum id agunt:sed amici propriè volunt bona amicis illorum gratia: ergo per habitum amicitiæ qui inclinat eum ad expetendum ea quæ sunt amicis bona.quare cõcluditur quòd amicitia est habitus nõ affectus,amatio verò potius affectus: & loquitur de amatione quæ est ante habitum amicitiæ, & largo modo sumpta,quæ extenditur etiam ad inanimata, & non de ea qua est operatio quædam amicitiæ post habitum. Notandum quòd electio tripliciter sumi potest,vt alibi diximus: aut vt principium quo duobus propositis eligimus alterum potius altero:alio modo vt est affectus consultationis & deliberationis,vt in tertio declarauit:tertio modo vt proficiscitur ab habitu qui est actus voluntatis inclinatæ ad hoc magis quã ad illud, per habitum qui est in ipsa.& sic tertio modo hic accipi potest. Verum si collocare velimus amicitiam in voluntate, dicere possumus ꝙ habitus amicitiæ est in voluntate, & habitus quoque charitatis quem ponunt theologi vnde per habitum charitatis fertur præcipuè voluntas ad Deum: per amicitiam verò non solùm per charitatem fertur ad homines.

39 {ET amantes amicum.} Remouet tacitam obiectionem Philosophus,quia dixit quòd amici volunt bona amicis gratia illorum.Hoc fortè videretur absurdum quòd amemus aliquem propter ipsum, & nullo modo propter nos,vnde oritur difficultas & dubitatio. Respondet igitur Philosophus quòd amicus amatur gratia amici,& etiam propter nos, quia bonus amicus est bonum simpliciter, cùm sit refertus virtutibus, & est bonum alicui,id est amico suo.Amatur igitur amicus propter se,& gratia eius qui amat,qui a bonum amici redundat ad amantem.Nam mutuo sibi tribuunt, & reddunt pari voluntate & iocunditate ea quæ sunt bona, quia amicitia dicitur esse æqualitas quædam.& hæc intelliguntur de amicitia bonorum & de perfecta amicitia.

In qua amicitia plures possunt esse amici.

CAPVT VI.

N seueris autem atque senibus, tanto minus 40
fit amicitia, quanto difficiliores sunt, & mi-
nus congreßionibus gaudent. Hæc enim ad
amicitiam maximè spectare, & ipsam effi-
cere uidentur. Quocirca iuuenes quidem cito, senes autem
non cito fiunt amici. non enim fiunt iis amici, quibus non
delectantur. Similiter nec seueri, sed tales beneuoli qui-
dem mutuo sibi sunt. etenim & bona uolunt, & prom-
pti sunt ad neceßitates. amici uerò non ualde sunt, pro-
pterea quòd non simul degunt, neque sese mutuo delectan-
tur, quæ quidem ad ipsam amicitiam maximè pertinere ui-
dentur. Non fit autem ut amicitia perfecta multis quis- 41
piam sit amicus, quemadmodum nec ut complures simul
adamet. est enim exuperationi similis. Tale autem ad unum
aptum fieri. multos uerò eidem uehementer placere non
facile est, fortasse autem nec bonos esse. oportet autem &
experientiam accipere, & in consuetudine fieri, quod qui-
dem est perdifficile. Ob utilitatem autem ac uoluptatem 42
multis placere quis potest. Complures enim sunt tales. &
subministrationes manifestæ, breui in tempore fiunt. Ha-
rum autem ea magis est similis amicitiæ, quæ est ob uolu-
ptatem: cum eadem ab utrisq; proueniũt, & sese mutuo gau-
dent, aut eisdem, quales sunt iuuenum amicitiæ, inest enim
magis in his liberalitas. At ea quæ ob utilitatem constat,
eorum est hominum qui quæstui uacant. Beati etiam utili-
bus non indigent, sed iucundis. cum quibusdam enim simul
uiuere uolunt, & molestum paruo quidem tempore ferunt.
continuè uerò nemo, nec ipsum bonum toleraret, si dolore
ipsum afficeret. Quare iucundos quærũt amicos. sed forsitan

& bo

& bonos oportet : cùm ſint tales & etiam ipſis. Sic enim
43 *ipſis inerunt, quæ amicis ineſſe oportet. Qui autem ſunt in poteſtatibus conſtituti, diuiſis uti uidētur amicis. Alij enim ſunt ipſis utiles, alij iucundi. Vt autem ambo ſint ijdē non nimium fit. Neq; cum uirtute iucundos quærunt, neq; utiles ad honeſta. ſed facetos quidē quærunt, uoluptatem appetentes, habiles autem ut agunt ipſum præceptum. Atq; hæc homine in eodem non nimium fiunt. Studioſus autem homo iucundus eſt ſimul, ut diximus, atque utilis. Sed talis amicus non fit excedenti, ſi & non uirtute excedatur. Sin minus non æquatur, cum rata ſit inferior ratione. non ni-*
44 *mium autem tales fieri ſolent. Hæ igitur amicitiæ dictæ, in æqualitate conſiſtunt. Eadem enim ab utriſq; fiunt, & ſibi mutuo uolunt. aut aliud pro alio (ut uoluptatem pro utilitate) commutant. Dictum eſt etiam has minus amicitias eſſe, minusq́; permanere. Videntur autem & ob ſimilitudinem diſsimilitudinemq́; eiuſdem, & eſſe amicitiæ & non eſſe. nam ſimilitudine amicitiæ quæ eſt ob uirtutem, uidentur amicitiæ eſſe. altera nanque uoluptatem, altera habet utilitatem, quæ quidem inſunt & illi. Sed quia illa quidem omni calumnia uacat, & ſtabilis eſt : hæ uerò cito diſſoluuntur, alijsq́; compluribus differunt : non uidentur ob illius diſsimilitudinem amicitiæ eſſe.*

COMMENT.

40 IN ſeueris autem atq; ſenibus tanto minus fit amicitia.} Hoc eſt ſextum capitulum huius tractatus, in quo Philoſophus, poſteaquàm declarauit amicitiam comparando eam ad ſuum actum, nunc ipſam conſiderat comparando eandem cum ſubiectis in quibus eſt, id eſt cum amicis. Ipſa enim eſt habitus in ſubiecto, & non poteſt eſſe niſi in amicis. Diuiditur autē hoc capitulū in quatuor partes quæ declarabūtur. In prima igitur parte Philoſophus comparando amicitiam ad ſubiecta ſua, ut oſten

ostendat qui homines sunt propriè apti ad amicitiam, & qui non sint propriè apti, probat hanc conclusionem, quòd senes & morosi non sunt apti ad amicitiã hoc pacto, Hi hominum qui sunt difficiles, & minus gaudent cõuictu & conuersatione alio rum, sunt inepti ad amicitiam: at senes & homines seueri sunt huiusmodi: ergo sunt inepti ad amicitiam. Suprà etiam de iis tetigit, sed ibi loquebatur de actu amicitiæ, hic autem de subie ctis. Sed ex hac sententia statim infert aliam quæ sequitur ex opposito, quòd iuuenes sunt apti, & cito contrahunt amicitiã, quia gaudent conuictu & conuersatione mutua, vnde oritur amicitia. Post hæc Philosophus videtur soluere obiectionem quæ fieri potuisset cõtra ipsum, quia dixit senes & seueros nõ posse consequi aptè amicitiam. quod non videtur verum, quia senes & seueri beneuoli sunt sibi mutuo, & prompti etiam ad beneficia cõferenda. Ad hoc videtur respondere Philosophus cõcedendo esse verum quòd sunt beneuoli & benefici, tamen non sequitur quòd sint admodum amici, quia parum delectan tur conuersatione, & conuictu mutuo in quo maximè consi stit amicitia: quare ad amicitiam non erunt admodum apti. & hoc intelligendũ, vt suprà diximus, quòd non sint admodum apti ad amicitiam denuo contrahendã vel exercendum viuendo simul & conuersando, & iocunditatem sumendo ex mutuo conuictu. {Et hoc vt plurimũ.} Nam in omnibus non videtur omnino valere. cùm quidã sint studiosi ac prudentes senes qui conuersatione sibi sumunt, & aliis afferunt iocunditatem & vo luptatem honestam. Moderati enim & non difficiles senes nec inhumani, vt inquit Cicero, tolerabilem agunt senectutem,

41 {NON sit autem vt amicitia perfecta.} Hæc est secũda pars huius capituli, in qua determinat de multitudine amicorum comparando amicitiam ad sua subiecta. Et primò ostendit quòd secundum amicitiam perfectam non potest quis pluribus esse amicus tribus rationibus: & prima est talis, Ea amicitia quę est similis exuperationi & excessui, non potest quis plu ribus esse amicus: sed amicitia perfecta est huiusmodi. ergo se cundum amicitiam perfectam non potest quis pluribus esse amicus. Patet ratio, quia amicitia perfecta comparata ad alias species amicitiæ videtur esse exuperatio quædam, & in summo gradu: & ea quæ dicuntur esse secundũ superexcellentiam quandam non videntur posse competere pluribus: ea amicitia

qua de

qua debet quis vehementer placere,non poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo ſecundum amicitiam perfectam nõ poteſt quiſpiam pluribus eſſe amicus, quia non facilè eſt plures, vt dicit Philoſophus, eidem placere.Secunda, Ea amicitia quæ indiget magna experientia,& longa conſuetudine ad hoc vt fiat, non facilè poteſt extendi ad plures: ſed amicitia perfecta eſt huiuſmodi: ergo amicitia perfecta non eſt inter multos, & non extenditur ad plures. Notandum pro declaratione eorum quæ dicta ſunt, quòd exuperatio,& exceſſus,hoc in loco non accipitur vt excedat bonum tanquam exceſſus quidam vitioſus medium excedẽs,ſed dicitur exceſſus in genere illius boni, id eſt ſummũ, veluti in genere amicitiæ,ſuperexcellentiã & ſummũ gradum tenet perfecta amicitia, quia cõparata ad alias videtur vehementer excedere.Nam iſta amatur amicus propter ſe, ibi propter externam rem,& propter aliquid aliud,id eſt propter vtilitatem aut voluptatem.Præterea, id quod amatur in amicitia perfecta, eſt ſimpliciter bonũ, & iocundũ,& vtile, in aliis verò apparens & ſecundum quid.& ſic apparet quòd amicitia perfecta excedit alias,& tenet ſummum gradum,& nõ poteſt eſſe ad plures,quia diminueretur,& eſſet remiſſa amicitia,& caderet à perfecto,& à ſummo gradu. Notandum præterea quòd ea quæ dicuntur per exuperationem & ſuperexcellentiã.in ſuperlatiuo aut poſitiuè dici poſſunt aut negatiuè. Primo modo,Socrates dicitur albiſsimus omnium poſitiuè,quia excedit omnes in albedine. Secundo modo negatiuè, quia nemo eſt albior illo:& tamen alii poſſent eſſe in eodem gradu albedinis vt eſſent plures æquè primi ſicut decem dicuntur genera generaliſsima in ſuperlatiuo,quare primus modus nõ cõpetit niſi vni ſoli.Secundus poteſt competere pluribus. Hac diſtinctione ſtante, Burleus dicit quòd perfecta amicitia non dicetur ſimilis exuperationi,nec primo nec ſecundo modo.Nam primo modo non erit,quia amicitia perfecta,qua quis amat amicum bonũ,non videtur excedere amicitiã qua quis ſeipſum amat: quare amicitia talis non erit poſitiuè omniũ amicitiarum ſumma,& maxima,nec ſecundo modo negatiuè,quia ſi ſint plures combinationes amicorũ bonorum,tamen alia erit perfectior, & vt ita loquar, ardentior alia, & infima illarũ excedit amicitias ob vtilitatẽ,& voluptatẽ. & ſic erit ſumma reſpectu ami-

citiarum

citiarum illarum,& nõ erit summa respectu perfectiſsimarum combinationum quæ sunt excellentiores illa.quare non erunt combinationes illæ æquè primæ. & sic amicitia perfecta non erit superlatiua,nec primo modo positiuè,nec secundo negatiuè.Ex quo ratio Philosophi,dicit Burleus,videtur esse ex quodam verisimili,sed parũ vehemens,in quo egoBurleum minimè sequor,quia,meo iudicio,ratio Philosophi est valde accommodata.Et debet intelligi ꝙ amicitia perfecta sit similis exuperationi,non tantũ vt sit exuperatio amoris, sed etiam respectu aliarum conditionum simul,vt respectu amoris, respectu experientiæ & temporis & conuersationis: & accipi videtur amicitia perfecta comparata ad alias, quæ cùm sint valde remissæ possint competere pluribus, vt inferius ostendet Philosophus.Pluralitate enim amicorum videtur amor & amicitia fieri remiſsior.Amicitia autem perfecta cùm sit in summo gradu comparata ad illas,non extenditur ad plures.

{OB vtilitatẽ tamẽ ac voluptatẽ.} Declarat nunc Philosophus ꝙ amicitia quæ est ob vtilitatem ac voluptatẽ potest extendi ad plures hoc pacto,Ea amicitia qua quispiam multis placere & satisfacere potest,ad multos videtur posse extendi: sed amicitia ob vtilitatem, ac etiam ea quæ est ob voluptatem est huiusmodi:ergo talis amicitia potest extendi ad plures, id est secũdum eã potest quis pluribus esse amicus. Et innuit aliam rationẽ Philosophus,quia nõ indiget lõgo tempore,sicut perfectã antea diximus indigere.Harũ autem ea magis est.Cõparat nũc istas duas amicitias inter se,scilicet vtilẽ & iocũdam,& ostendit ꝙ ea quæ est ob iocunditatem est magis amicitia appellanda quã ea quæ est ob vtilitatem,tribus rationibus,quarũ prima est ista,Ea amicitia quæ est magis similis amicitiæ perfectæ,magis amicitia est dicẽda quàm ea quæ minus: sed amicitia ob iocunditatẽ est magis similis amicitiæ perfectæ quàm ea quæ est ob vtilitatem:ergo est magis appellanda amicitia. Secunda ratio, Amicitia magis ingenua, est magis amicitia & similior perfectæ, quàm ea, quæ est minus ingenua, & minus liberalis: sed amicitia iocunda est magis ingenua & liberalis quã ea quæ est ob vtilitatẽ:ergo est magis amicitia,& similior perfectæ amicitiæ.Nã ea quæ est ob vtilitatẽ,contrahitur inter eos homines qui quæstui & artibus sordidis dediti sunt,vt in tex.dicit Phil.Tertia rõ,Ea amicitia qua pluribus hominibus 42

& etiam

& etiam iis qui appellantur beati, est opus, magis amicitia, & similior perfectæ esse videtur, quàm ea quæ non est eisdem necessaria: sed amicitia iocunda est huiusmodi: ea verò quæ est ob vtilitatem non est talis, ergo amicitia iocunda potius & magis appellanda est amicitia, quàm ea quæ est ob vtilitatem, vt patet in textu. quòd homines quærentes iocunditatem volunt amicos iocundos, sed oportet vt habeant bonos, dicit Philosophus, quia iis omnia inerunt quæ sunt in amicis bona.

43 {AT hominum ij qui sunt.} Hæc est tertia pars huius cap. in qua Philoso. determinat de amicis distributis, qui ad diuersa officia deputantur respectu vnius amici: & affert hanc sententiã, quòd ij qui sunt in magistratu & potestate constituti diuisis vtuntur amicis, id est aliis ad voluptatem, aliis ad vtilitatem, & nõ vtuntur amicis simul vtilibus & iocundis, quia non vtuntur bonis & studiosis. Quare diuisis & distinctis vtuntur. & probatur eo medio, Amici qui sunt simpliciter iocundi & vtiles simul sunt boni simpliciter & absolute: at ij qui sunt in potestatibus constituti nõ vtuntur bonis simpliciter & absolutè: ergo non eisdem simul vtuntur iocundis atq; vtilibus, sed aliis ad voluptatẽ, vt facetis, aliis ad vtilitatem aptis. Non enim hæc duo facilè coniunguntur cũ sint per accidens. Sed si quis diceret quòd ij qui sunt in potestatibus constituti, possunt vti amicis bonis & studiosis, qui vt dictum est suprà, erunt simul & simpliciter vtiles, & iocundi, & nõ erit verum quod tu dicis, ô Aristoteles, ꝙ in potestatibus cõstituti vtantur amicis diuisis ad diuersa officia. Respondet Philosophus ꝙ verum est amicum bonum & studiosum esse simul iocundum & vtilem, vt dictũ est. Verùm ꝙ talis vir non fit amicus homini excellenti potestate, non ꝙ non possit fieri, sed raro fit. & affert rationem, quia amicitia debet esse in mensura, & æqualitate, sed princeps & homines in potestatibus constituti cũ excellant iis qui sunt inferioris dignitatis seu potentiæ, non habebũt æqualitatem, nisi virtute bonorum compulsi se declinent, & æquent se bonis secundum proportionalitatem quandam, & similitudinem rationis, vt quantum ipse in potestate constitutus dignitate excedit, tantùm se virtute superari cognoscat, & sic ad æquationem quandam fieri patiatur, quam raro solent principes & homines in potestatibus constituti tolerare.

44 {HAE igitur amicitiæ.} Hæc est quarta pars huius cap. in qua

qua Philosophus concludendo ostēdit species istas amicitiæ consistere in quadam æqualitate:& accōmodatè posuit hoc quia suprà dixerat quòd vir bonus & studiosus excellenti nō fit amicus,nisi fiat adæquatio quædam inter eos.ex quo videtur innuere quòd in qualibet amicitia requiritur quædam æqualitas:& nunc ipse declarat per ea quę dicit quòd eadem mutuò sibi volunt,& vicissim permutant tales amici, vt patet exemplis de amicis qui sunt ob voluptatem, & de iis qui sunt ob vtilitatē.Nam de perfecta amicitia est manifestum. Post hæc dicit Philosophus quòd istæ amicitiæ quæ sunt parum stabiles, videntur esse amicitiæ ex vna parte propter similitudinem quandam quam habent cum vera & perfecta amicitia:ex alia parte ob magnam dissimilitudinem, & ob multas differentias quibus differunt ab amicitia bonorum quæ est secundum virtutem, non videntur esse amicitiæ: & sic videtur eas excludere & existimare non esse propriè amicitias,sed quasqam adumbratas imagines amicitiæ.

De amicitia & excellentia.

CAPVT VII.

*ST & alia species amicitiæ quæ in excellētia consistit:ut amicitia patris ad filiū,& omnino senioris ad iuniorem,uiriq; ad uxorem,& principis omnis ad eos qui ipsi subijciuntur. Atque hæ inter sese etiam differunt. non est enim eadem amicitia parentibus ad liberos,& principibus ad subditos. nec patri ad filium,& filio ad patrem.nec uiro ad uxorem, & uxori ad uirum.diuersa enim est uniuscuiusque horum uirtus ac opus.Diuersa etiam sunt & ea propter quæ amant,diuersi ergo & amores & amicitiæ.Atque eadem quidem utrique ab altero nec fiunt,nec sunt quærenda. Sed cùm liberi quidem ea parentibus tribuunt quæ tribuenda sunt genitoribus,parentes autem filijs quæ natis tribui debent:stabilis talium & bona est amicitia.Oportet autem & amorem omnibus in amicitijs quæ in excellentia consistunt * comparatio* 45 46 ἀναλόγον εἶναι.

ne fieri rationum. Magis enim amari præſtabiliorem utiliorémue, quàm amare oportet. & cæterorum unũquenque ſimiliter. nam cùm amor eſt pro dignitate, tunc fit aliquo
47 modo æqualitas. quod quidẽ amicitiæ eſſe uidetur. Aequale autem in iuſtis & in amicitia non ſimiliter ſeſe habet. Eſt enim in iuſtis quidem æquale primò. quod eſt pro dignitate. ſecundò, quod eſt in quantitate. In amicitia autem id quidem quod eſt in quantitate, primò. id autem quod eſt pro dignitate, ſecundò. Conſtat autem, ſi in uirtute, uel uitio, uel diuitijs uel in aliqua alia re magna diſtantia fiat. non enim ulterius ſunt amici, nec dignum putant ſe eſſe amicos. Maximè autem hoc eſt manifeſtum in ipſis dijs immortalibus. hi nanque plurimum bonis omnibus antecellunt. Cõſtat autem & in regibus. Nec enim his ſe eſſe amicos dignum ij putant. qui ſunt ualde inferiores. nec item optimis uiris aut ſapientiſſi-
48 mis, ij qui nullius ſunt prætij. Exacta igitur in talibus non eſt definitio quouſque ſint amici. multis enim ablatis adhuc
49 amicitia manet. Quòd ſi nimis fuerint ſeparati, ut à Deo, non permanet. Vnde & dubitatur ſi amici uelint amicis ea bona quæ maxima ſunt, ut deos eſſe: non enim ulterius erũt ipſis amici. quare nec bona. amici nanq; bona ſunt ſuis amicis. Quòd ſi bene ſit dictum, amicum amico bona illius gratia uelle: manere oportet, qualiſcunque ſit ille. Homini autem uolet maxima bona ineſſe, & fortaſſe non omnia. ſibi enim ipſi maximè quiſque uult ipſa bona.

COMMENT.

45 ESt autem & alia ſpecies amicitiæ quæ.} Hic eſt ſecundus tractatus huius octaui libri, in quo Philoſop. poſteaquã declarauit ſpecies amicitiæ conſiderando eas ſecundũ quòd in æqualitate conſiſtunt: nunc conſiderat de amicitiis quæ fiunt inter homines inæquales, & in excellentia conſiſtunt. Diuiditur autem hic tractatus in ſex capitula quæ ſuis locis

patebunt

patebunt. Primum capitulum diuiditur in tres partes. In prima affert intentionem suam, ostendēdo alias esse amicitias præter enumeratas antea in primo tractatu. In secūda declarat quonam pacto possint conseruari amicitiæ tales de quibus nunc loquitur. In tertia affert quādam dubitationem & eam soluit. In prima igitur Philosophus proponendo intentionem & sententiam suam dixit quòd est & alia species amicitiæ quæ dicitur consistere in excellentia, non quòd vterque pariter excellat, sed vt vnus amicus excellat alterū, ita quòd termini sint inæquales: & affert tales amicitias sicut est patris ad filium, viri ad vxorem, & huiusmodi. Et hæ omnes cō sistunt in excellentia, quia alter terminus alterum excellit, & ostenduntur in hac parte tres cōclusiones. Prima est, quòd hæ amicitiæ quæ sunt inter personas inæquales differunt specie ab illis suprà enumeratis, quia illæ consistunt in æqualitate, istæ in excellentia, vt videbimus. & hāc primā conclusionem non probat, quia de se patet. Secunda conclusio est, ꝙ hæ amicitiæ quæ consistunt in excellentia, vno modo inter se differunt, vt amicitia patris ad filium differt specie ab amicitia quæ est viri ad vxorem. & sic de aliis. Tertia conclusio est, ꝙ hæ aminitiæ quæ cōsistunt in excellētia & in imparitate personarū differunt alio modo inter se, vt amicitia patris ad filiū, ab ea amicitia quæ est filij ad patrē, & omnino amicitia superioris ad inferiorem ab ea quæ est inferioris ad superiorem. Et has duas conclusiones vltimas probat Philosophus simul & primum hoc pacto: Quorū virtutes & opera atq; officia sunt distincta specie, eorum amicitiæ differūt specie : sed eorum qui sunt superiores excellentia, & eorum qui sunt inferiores, opera, virtutes atq; officia sunt distincta specie: ergo & eorum amicitiæ differūt specie. Patet ratio, aliud enim est officium patris ad filium, & aliud regis ad subditos, & aliud viri ad vxorem, & item aliud patris ad filium, & aliud filij ad patrem. & sic de aliis dici potest. Alia ratione idem probare possumus hoc pacto, Eorum amicitiæ qui amant propter diuersa specie sunt distinctæ specie: sed excellentes & inferiores amant propter diuersa specie: ergo eorum amicitiæ erūt distinctæ specie. Patet ratio discurrendo per singulas amicitias tales. Nam alia ratione & ob aliud pater amat filiū, quā princeps subditos & vir vxorē: & alia itē ratione, & propter

aliud pater amat filium,quàm filius patrem.& sic de aliis.

46 {ATQVE eadē quidē vtriq;.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit quonam pacto amicitiæ istæ quæ dicuntur consistere in excellentia,durare & permanere possint.Quod non fecit in iis amicitiis supradictis quę consistūt in ipsa æqualitate,quia ibi si seruetur æqualitas facilius cōseruari possunt,hic autem vbi est tāta distantia seruari possunt difficilius:quare inæqualitas quæ est in istis,redigenda est ad æqualitatē quandā,si debeat conseruari & constare amicitia.Probatur,Si omnis amicitia consistit,& cōseruatur æqualitate,profectò & ea amicitia quæ dicitur esse in excellentia,consistet & cōseruabitur æqualitate. At primum est,ergo & secundum.Consequentia probatur,siue cōiunctū, nam id quod cōpetit omni amicitiæ competit etiam alicui amicitiæ,vt isti quā nunc affert:at omni amicitiæ competit æqualitas,ergo & isti.sed duplex est æqualitas,vt ad nostrum propositum spectat,aut quantitatis,aut rationis. Istæ igitur amicitiæ secundum excellentiam dictæ non possunt conseruari æqualitate quantitatis, id est secundum arithmeticam proportionalitatem,vt ita loquar,quia alter est superior altero dignitate,& conditione vitæ:ergo seruari poterunt æqualitate rationis,id est secūdum geometricam proportionalitatem & similitudinem rationis,vbi attenditur conditio personarum , vt alibi dictum est.Meliori enim & præstantiori plus debet tribui,& ideo melior & præstabilior plus amari debet ab minus præstanti,quàm econtra,Dubitaret quispiā, quia hoc non videtur verum.Nam pater est excellentior filio inquantum est pater,& tamen magis diligit filium quam filius patrem,vt experiētia patet.Dicendum quòd sententia Philosophi non est intelligenda simpliciter , sed amari hoc pacto,id est coli,& haberi in reuerentia,sicut præstabilior haberi debet ab eo qui est inferior. {AEQVALE autem in iu-

47 stis ac amicitia.} Dictum est antea amicitiā constare æqualitate.Hoc etiam dictum fuit antea de iustitia.nunc igitur dicit Philosophus ꝙ nō simili modo est in vtrisq;. Et vt intelligatur differētia,notandū quòd,vt antea percepimus,quędā iustitia consistit in æqualitate secundum similitudinē rationis geometricam,& hæc est iustitia distributiua: quædam in æqualitate quātitatis secundū similitudinē rationis arithmeticam

ticam,& hæc est iustitia cõmutatiua. Verũ cùm iustitia distributiua sit rerũ publicarũ,& pertineat ad gubernationẽ optimatum vbi attẽditur virtus & merita personarũ, videtur esse præstantior quàm commutatiua,& primo loco & gradu dignitatis collocanda: quare principalior erit iustitia quæ consistit in æqualitate secundũ similitudinẽ rationis geometricam, quã illa quæ cõsistit in æqualitate quãtitatis. In amicitia fit econtra, quia principalior est amicitia quæ cõsistit in æqualitate quãtitatis, vbi erit cõmutatio æqua,& par pari refertur, quã ea quæ cõsistit in æqualitate secũdũ similitudinẽ rationis geometricam, vbi attenditur excellẽtia personarũ. & hæ sunt amicitiæ de quibus nũc Philosophus loquitur. Dicit igitur Philosophus quòd æquale in iustis, & amicitia diuerso modo se habet, quia in iustitia primo & principaliore loco attenditur æqualitas secundũ similitudinẽ rationis, vbi consideratur dignitas. Secundario verò & secũdo loco æqualitas quantitatis, vbi non habetur ratio personarum. In amicitia fit econtra, quia primo & principaliore loco attenditur æqualitas quantitatis, vbi par pari refertur,& mutua beneuolentia. Secundo loco attenditur dignitas & æqualitas secundum similitudinẽ rationis, vt sunt amicitiæ istæ quæ fiũt inter superiores & inferiores personas, adeò vt vix cõstare possint,& non constarent nisi fieret adæquatio quædam secundum similitudinem rationis: quare pro tãto dicuntur esse & cõseruari amicitiæ illæ, pro quanto æqualitas quædã fit in illis. Ex quo patet ꝙ amicitiæ quæ sunt inter personas æquales sunt principaliores amicitiæ, quia habẽt æqualitatẽ quantitatis:& ex consequenti quanto minor fit distantia, tãto est amicitia firmior,& magis propria:& quanto magis discedit ab æqualitate quãtitatis, tãto est debilior, adeò vt in magna distantia nõ possit fieri amicitia. & hoc probat Philosophus tribus exẽplis. Vnum est vt dei vel substantiarũ separatarum ad homines, qui tantũ pręstãt nobis vt inter ipsas & nos non cadat amicitia propriè. Secũdum exemplũ est regũ erga eos qui ipsis subiiciuntur. tales enim nõ audẽt dicere se esse amicos regibus. Et tertiũ exemplũ est optimorũ & sapientissimorum hominum, quibus ij qui sunt ignari & à virtute alieni nõ audent affirmare se esse amicos propriè, quia in tanta distantia non videtur fieri aut seruari posse amicitia. ex quo

colligitur quòd cùm in magna distantia & inæqualitate non possit consistere amicitia, quanto maior erit æqualitas & æqualium personarum, tanto firmior & magis propria erit amicitia.& in his primum locum tenet æqualitas quantitatis, vt patet: in iustitia vero econtra, vt vidimus.

48 {IN talibus igitur non est.}Videtur soluere vnam obiectionem Philosophus.posset enim quis dicere:Si magna distātia amicitiam dissoluit,fieri potest vt alter amicorū fiat dignior & incipiat excedere alterū, & successiue excedat:quærendum est quis terminus dādus sit excellentiæ, vt non dissoluatur amicitia,& quousq; seruatur.Nam cum alter incipit excellere, videtur destrui æqualitas quantitatis.postea verò cum multū maximéque excellit, videtur etiā destrui æqualitas rationis quæ fit secundū rationem.Ad hoc dicit Philosophus quòd nō dantur neque dari possunt cācelli & fines determinati,sed sufficit ꝙ multis allatis ab altero & additis alteri, vel quæ sunt in altero, adhuc in huiusmodi excellentia seruari potest amicitia: sed si maxima & longissima sit distantia,vt Dei ad hominem, tunc non potest constare amicitia de qua loquitur.

49 {VNDE & dubitatur si amici velint.} Hæc est tertiapars huius capituli,in qua mouet & soluit vnam dubitationem Philosophus,talem quæ videtur oriri ex supradictis,quia dixit amicitiam dissolui si alter amicorum vehementer alterum excedat, hoc videtur esse contra id quod dictum est amicum optare bonum amico. Dubitatur ergo vtrum illa sententia sit vera,scilicet vt amici velint amicis maxima bona, nam si ita sit videtur exoptare dissolutionē amicitiæ quæ fit per superexcellentiam quandā. sed hoc est absurdum, quòd amicus exoptet amittere amicū suum. Ex altera parte dictū est amicum exoptare amico suo maxima bona, quid ergo dicēdum est? hanc dubitationē soluit Philosophus duobus modis. Primo modo quòd verū est id quod antea dictum est, Amicum amico bona expetere:non tamē propter hæc exoptare debet summum illū excessum longissimámque distantiā,sed bona huiusmodi,vt non destruant amicitiā,& bona quæ pertinent ad naturam humanā,vt manere possit amicus & seruari amicitia quod fieri potest. Secunda solutio est, quòd amicus vult bona amico,non tamen omnia,sed ea quæ competunt humanæ naturæ:deinde dicit quòd primò sibi quisque exoptat bona,de

na, deinde amico, quia non videtur æquum vt exoptet amico bona quæ sibi sint detrimento, & causa vt amittat amicitiam, sed quisque primò sibi vult bona, deinde etiam amico: & sic seruari posse videtur amicitia inter eos.

Quòd amicitia magis consistat in amare quàm amari. CAP. VIII

Lerique autem ob ambitionem, magis amari quàm amare uelle uidetur. Quapropter plerique amant ipsos adulatores. adulator enim * inferior est amicus, aut fingit se talem, & magis amare quàm amari. Amari autem propinquum huic esse constat, affici, inquam, honore. quod quidem plerique affectant. 50
Non per se autem, sed per accidens uidentur honorem expetere. Nam plerique gaudent, cùm honorantur ab ijs qui sunt in potestatibus, propter spem. putant enim se si quo indigeant, id ab illis impetraturos. Gaudent igitur ipso honore, ut signo beneficij suscipiendi. Qui autem appetunt à bonis uiris atque scientibus honorari, confirmare opinionem eam quam ipsi habēt de se affectant. Gaudent igitur, quia sunt boni, credentes eorum iudicio qui id dicunt. Amari autem per se gaudent. Quapropter præstabilius ipsum esse quàm honorari uidebitur & amicitia expetenda per seipsam esse. 51
Videtur autem magis in exhibendo amorem, quàm in suscipiendo consistere. Argumento sunt matres, amando gaudentes. Nonnullæ nanque suos tollendos filios dant: & amant quidem scientes. ut amentur autem ab illis non quærunt, si utrunque fieri nequeat. sed satis est ipsis, si in prosperitate uident illos esse constitutos. Amántque illos: etsi illi non possunt ob ignorationem ea quæ sunt exhibenda retribuere matri. Cùm igitur amicitia magis in amando consistat, & laudentur qui amant amicos, uirtus amicorum uidetur esse amare. 52
Quare in quibus hoc fit pro dignitate, ij stabiles sunt amici, 53

* ὑπερεχόμενος.

& amicitia talium est stabilita. Hoc autem modo & qui sunt inæquales, maximè fuerint amici. æquales enim fieri possunt. æqualitas autem & similitudo est amicitia. Et maximè quidē eorum similitudo qui similes sunt uirtute. nam cùm stabiles per seipsos sint, & tales inter se sunt. & neque indigent prauis, neque talia subministrāt: quin potius etiam prohibent. Est enim bonorum hominum neque ipsos delinquere, neque amicos permittere praua subministrare. Praui autem stabilitatem quidem non habent, quippe cùm neque sibiipsis similes perseuerent. breui uerò tempore fiunt amici, sua gaudentes mutuo prauitate. Vtiles autem & iucundi permanent magis, permanent enim quousque uoluptates aut
54 commoda sibi mutuo præstant. Ex contrarijs autem maximè uidetur ea fieri amicitia, quæ ob utilitatē efficitur. Nam fit amicus pauper diuiti, ac indoctus sciēti. Cuius enim quis indiget, id affectans aliud affert pro ipso. huc trahere quispiam & amatorem ac adamatum, & pulchrum ac turpem potest. Quapropter & amatores ridiculi uidentur interdum: dignum esse censentes perinde amari ut amant. At si similiter quidem amabiles sint, amandi sunt fortasse ut censetur. si uerò nihil amabilis habeant, ridiculum est profectò. sese ut amant amari oportere censere. Fortasse autem neque contrarium per se contrarium appetit, sed per accidens. Appetitio uerò, ipsius est medij. hoc enim est bonum. ueluti sicco, non ut humidum fiat, sed ut accedat ad medium, & calido, & cæteris simili modo. Sed hæc quidem missa faciamus. Non enim ad hunc locum accommodantur.

COMMENT.

50 PLerique autem ob ambitionem magis amari. } Hoc est secundum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit quomodo amicitia æqualitate seruatur, & soluit quasdam dubitationes: nunc ostendit quomodo amare

amare & amari se habent ad amicitiam. Nam in amicitia est amor actiuus, vt ita loquar, & passiuus, de quibus fieri consideratio debet. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis declarabũtur. In prima autem parte vult comparare inter se amari & honorari. sed dicit in primis quòd nonnulli quærunt potius amari quàm amare propter ambitionem: & ostendit hoc quodam signo adulatorum, quos illi qui amant volunt magis amari quàm amare, & plerique homines sunt huiusmodi: ergo plerique magis amari volunt quàm amare. Secundario probat ex eo, quia amari videtur esse propinquum ipsi honorari, sed plerique propter ambitionem expetunt honorari, ergo amari.

{ATQVE non per se honorem.} Comparat nunc Philosophus ista duo inter se, scilicet amari & honorari, & ostendit quod præstabilius est amari. Illud quod per se expetitur est præstabilius quod expetitur per accidens: sed amari per se, honorari autem per accidens expetitur: ergo amari est præstabilius quàm honorari. Maior est nota. Minor declaratur à Philosopho, quia omnes qui cupiũt honorari, expetunt id ob aliquid aliud: si à principibus & iis qui sunt in potestatibus constituti, propter vtilitatem expetere videntur: sin verò à bonis & sapientibus, expetunt id quasi testimonium quoddam, & iudicium quo confirmare gaudent opinionem quam de se habent, & de virtute sua, & gaudent tali honore propter aliud, id est vt euadant certiores de sua virtute: vnde in primo honorem sequi videntur, vt se bonos studiosósque esse credant. Itaque à sapientibus, & apud illos qui ipsos cognoscunt, & ob virtutem honoribus affici quærunt, sed amari gaudent per se, vt dicit Philosophus. quare concluditur quod amari sit præstabilius quàm honorari, & ipsa ergo amicitia præstabilior omnino quàm honor. 51

{ATQVI videtur ipsa amicitia magis.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua primò comparat amare & amari inter se, id est amatorẽ actiuum & passiuum, quorum vterque pertinet ad amicitiam, deinde ostendit quomodo conseruatur amicitia amore actiuo. Probat igitur quòd amicitia consistit magis in exhibendo, quàm in suscipiendo amorem, duabus rationibus. Primum ex signo quodã, quia matres amant, & gaudent ipsæ amare, & non quærunt amari ab illis. ex quo 52

apparet ex ordine quodã naturæ, quòd amicitia magis consi-
stit in exhibendo amoré quàm in suscipiêdo. Præterea in eo
magis cõsistit virtus amicitiæ in quo homines magis laudan-
tur: sed in amãdo magis laudãtur quàm in suscipiêdo amoré:
ergo in amãdo magis cõsistit virtus amicitiæ quàm in susci-
piêdo amoré. Patet ratio, quia eos qui amãt suos amicos lau-
dare solemus, & beneuolos appellare, &c. Notandũ ꝙ secũda
ratio Philosophi videtur esse probabilior quàm prima. Nam
illud exemplũ de amore matrũ erga filios non videtur cõpe-
tere amicitię propriè dictę, cũ illa sit beneuolétia mutua, &c.
Sed beneuolétia matrũ est naturalis, hæc auté ex electione, &
merito laudatur, vt dicit Philosophus. Notandũ præterea ꝙ
amicitia est habitus, sed ab habitu prodit operatio: ꝙ si quid
accidat habitui respectu suscipientis, illud non erit operatio
talis habitus, & cuiuscunque habitus virtus cõsistit potius in
actione, quàm in passione: ergo laus & virtus amicitiæ ma-
gis in amare quàm in amari cõsistet. Itẽ amare est in potesta-
te & arbitrio nostro: amari auté non est in nobis: ergo præsta-
bilius est amare quã amari, & in illo magis cõsistit amicitia.
53 {QVARE in quibus id fit.} Declarat Philosoph. quo pacto
conseruatur amicitia per actũ amãdi, & ponit quatuor cõclu-
siones probãdas. Prima est, ꝙ illi qui amant vt decet, & vt di-
gnitas postulat seruãt æqualitaté, ij sunt stabiles & permané-
tes amici. Probatur, Hi qui seruant æqualitatem in amicitia
sunt stabiles & firmi amici: sed hi qui amãt vt dignitas postu-
lat sunt huiusmodi: ergo qui amant vt dignitas postulat, sunt
stabiles & firmi amici. Patet ratio ex verbis Philosop. in tex-
tu. Nam quãdo persona excedit personã, ibi est inæqualitas,
quæ est redigêda ad æqualitatem amãdo secundũ similitudi-
nem rationis & vt dignitas postulat. Secunda cõclusio. Hi qui
sunt similes in virtute per se, sunt stabiles & firmi amici: sed
boni sunt similes virtute: ergo per se & de se sunt stabiles &
firmi amici. Tertia conclusio, Hi qui sunt discordes inter se,
sunt parũ stabiles & permanentes amici: sed vitiosi & praui
sunt huiusmodi: ergo vitiosi & praui sunt parũ stabiles & per-
manentes amici. Quarta cõclusio, Hi qui amãt aliquid quod
videtur amandũ quanuis simpliciter non sit, magis sunt con-
stantes amici quàm homines praui: sed qui cõtrahunt amici-
tiam ob vtilitaté aut iocunditaté sunt tales: ergo sunt magis
firmi

firmi & constantes amici,quàm praui homines.Nam tandiu manere vidētur amici quandiu mutua cōpensatio iocundita tis vel vtilitatis manet,& ij vidētur quoquo modo esse medij inter prauos & bonos amicos,quia minus durant quā amici boni, & magis quàm praui homines, & quàm illi qui ob aliquam turpitudinē fiunt amici. {AT vero ex cōtrariis maxi 54
me.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua docet quo pacto fieri amicitia potest ex oppositis terminis : & sic videtur aliqua ex parte accōmodare proposito suo sententiā eorum qui dicebant quòd amicitia constabat contrarietate, & quòd contrarietas erat causa amicitiæ,vt quòd terra sicca amat imbrem,& reliqua. Philosophus igitur ostendit quod amicitia quoquo modo fit ex oppositis,vt inter pauperem & diuitē, & doctum & indoctū,tales enim amici vidētur oppositi:tamen fit quandoq; inter hos amicitia quædā,& ea præcipue quæ est ob vtilitatem:minus autē illa quæ est ob voluptatem,quæ fit quoquo modo inter amātem & amatū,& turpem & pulchrū, licet non sit appellāda amicitia. Post hæc infert vnū obortū siue correlariū ex dictis,quòd amatores ridiculi videntur interdum si expetunt amari sicut & amāt.& reliqua quæ patent in textu.Sic igitur cōtrarietas quoquo modo locum habet in iis amicitiis quæ tamen non sunt dicēdæ amicitiæ:at in amicitia bonorum vbi summa concordia est & morū similitudo, contrarietas locū habere non potest,vt est manifestū.Fortasse autem neque cōtrarium. Soluit tacitā obiectionem Philosophus,quia dixit quādam amicitiam aliquo modo constare ex contrariis: sed cùm amicitia cōstet inter duos quorū alter amat & appetit cōtrariū suū : ergo videbitur ꝙ aliquid appetat corruptionē suiipsius. Nam cōtraria sese mutuo corrūpūt. Vnde si siccū appetit humidū,videtur appetere corruptionem sui,cum non posit idē esse simul siccū & humidū.Hoc autem videtur absurdū, quòd aliquid appetat corruptionē sui.quare non videtur fieri posse vt aliquo modo vlla amicitia cōstet ex contrariis.Ad hanc obiectionē respōdet Philosophus.Ex qua responsione etiā patet quid sit priscis dicendū,cùm contrariū suum appetere aiunt. Dicit enim Philosophus quòd contrarium non appetit contrarium simpliciter & per se sed per accidēs.& talis appetitio re vera est cupiditas medij,vel appetitio medij, vt vnum cōtrarium redigatur ad mediocritatem,

quod videtur sibi esse congruum vt sicco, non vt fiat humidum sibi est expetẽdum per se, sed vt ad medium redigatur. Sed hæc consideratio, dicit Philosophus, sicut etiam dixit in principio libri, transgreditur fines huius scientiæ moralis, nam pertinet ad scientiam naturalem, & ideo est omittenda.

De ciuili amicitia.

CAP. IX.

55 *Videtur autem amicitia, & iustũ (ut in principio diximus) circa eadem & in eisdem esse. In omni nanq; societate iustum aliquid, & amicitia esse uidetur. Itaque & amicos appellant, simul nauigantes, & commilitones, & cæteros similiter socios. Atque quatenus communicant, eatenus est amicitia. & iustum enim eodem modo. Et prouerbium rectè, ea quæ sunt amicorum, cõmunia dicit esse. amicitia nanq; in communicatione societatéque cõsistit. Atq; fratribus quidem sodalibúsque cuncta cõmunia sunt. cæteris autem definita, & alijs plura, alijs pauciora. & amicitiarum enim aliæ magis, aliæ*
56 *minus amicitiæ sunt. Differunt autẽ & iusta. non enim eadem sunt parentibus ad filios, & fratribus inter se, neq; sodalibus atque ciuibus. & in cæteris similiter amicitijs. Di-*
57 *uersa igitur sunt & iusta ad horum singulos. Et incrementa suscipiunt, quòd sunt ad magis amicos. est enim grauius sodali, quàm ciui pecuniam auferre. & fratri, quàm extraneo opem non ferre: & patrẽ quàm quenuis alium pulsare. Crescit autem & iustũ cum amicitia simul, quippe cùm sint in*
58 *eisdem, & æquè sese extendunt. At uerò societates omnes, similes sunt partibus societatis ciuilis. Nã ob utilitatem aliquam conueniunt homines, & aliquid eorum cõsequuntur, quæ ad uitam cõferunt. Ciuilis quoq; societas, gratia utilitatis ab initio constitui permanereq; uidetur. hoc enim & latores*

*latores legum coniectāt: & iustum id inquiūt esse quod publicè prodest. Cæteræ igitur societates per partes utilitatem appetunt. nautæ quidem eā quæ ex nauigatione prouenit, acquisitionem, inquam, pecuniarū, aut aliquid tale. milites autem eam quæ fit ex bello, siue pecuniam, siue uictoriam, siue ciuitatem affectent. Eodem modo contribulésque & populares. Nonnullæ autem societates gratia uoluptatis constant. ut *eorum qui simul choros exercent, aliáque similia. & eorum qui pecunias conferunt ad conuiuia sibi parãda. hæ nanq; sacrificij cõuictúsque causa fiunt. Omnes autem hæ sub ciuili societate collocantur. Non enim præsens* 59 *commodum ciuilis affectat, sed ad omnem uitā. Atque sacrificia & cœtus circa hæc faciunt honorem dijs tribuentes, & sibiipsis requiem præstantes cùm uoluptate. Vetusta nanq; sacrificia, conuentúsque, post frugum perceptionem (ut primitiæ) celebrantur. hoc enim in tempore maximè otio indulgebant. Societates igitur uniuersæ, partes ciuilis esse uidentur. Tales autem amicitiæ, tales societates sequuntur.*

* ὡς θιασωτῶν καὶ ἐρανιστῶν.

COMMENT.

VIdetur autem amicitia & iustū. } Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam 55 declarauit partes amicitiæ quæ consistunt in excellentia, & quomodo amare & amari se habent ad ipsam amicitiam & soluit obiectiones nonnullas, vt vidimus: nunc considerat & declarat quomodo amicitia ipsa cõsistit in societate. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima facit quod dictum est, scilicet ostendit quo pacto amicitia cõsistit in societate. In secunda declarat omnes societates esse similes societati ciuili, & ad eam redigi tanquàm partes ad totum. In prima igitur parte secundū sententiam expositorum, probat quòd omnis amicitia cõsistit in societate hoc modo, Omnis iustitia & iustū consistit in societate: sed omnis amicitia consistit quodãmodo in iis in quibus consistit iustū: ergo omnis amicitia consistit in societate. probat etiam idem alia ratione sum

ne sumpta ex modo loquendi. Nam homines appellant suos socios in aliqua re agenda, appellant dico amicos, vt cõmilitones sese amicos appellant, similiter & naturæ: hoc autem est indicium quòd amicitia consistit in societate, & quo magis est societas eo magis videtur esse iustitia, & iustũ, & amicitia. Ostendit etiam idem cõmuni prouerbio quo dicitur quòd ea quæ sunt amicorum sunt communia, quod nõ esset nisi amicitia consisteret in societate & communitate. Hanc partem expositores introducunt eo pacto quo diximus: & quanuis rationes sint veræ, tamen nõ sunt fortasse ad intentionem Philosophi, quia mea sententia Philosophus potius probat quòd amicitia & iustum circa idem versantur, & in eodem cõsistunt, vt per hoc concludat quòd amicitia quædã est etiam ciuilis sicut iustitia. & probat in primis quod amicitia & iustum versantur circa eadẽ, & in eisdem consistunt, hoc pacto: Ea quæ consistunt in societate, circa eadem versantur, & in eisdem consistunt: sed amicitia & iustum consistunt in societate: ergo amicitia & iustum circa eadem versantur, & in eisdem cõsistunt: minorẽ autem qua dicitur amicitiam & iustum cõsistere in societate, probat rationibus suprà allatis & prouerbio illo communi, & exemplis illis vt vidimus.

56 {DIFFERVNT autem & ipsa.} Probat nũc Philosophus quòd iusta differunt, & hoc probat exemplis: quia aliud est iustum patris ad filium, & aliud inter fratres, & sic de aliis. quòd si iusta diuersa, & amicitiæ erunt diuersæ. Ex quo probari videtur quòd iustitia & iustum versantur circa eadem: nos autẽ introducere possumus quòd hæc sit probatio illius minoris supradictæ, & quòd amicitia & iustum cõsistit in societate, quia amicitia & iustum variatur ratione variarũ societatum, vt patet exemplis patris ad filium. & sic de aliis.

57 {DIVERSA igitur.} Probat insuper Philosophus, quòd iusta & iniusta non solum fiunt varia in diuersis amicitiis & societatibus, sed etiã incrementa suscipiunt, vt patet ex contrario, scilicet ab iniusto, vel iniuria. Nam maiorem videtur facere iniuriã si filius pulset patrem quàm si extraneũ: & sicut est de iniusto, ita videtur esse & sequi de iusto: nos autem introducere possumus hãc partẽ quòd probetur iustum versari circa eadem circa quæ amicitia, & in societate cõsistere ex eo, quia ambo similiter incrementa, & decremẽta suscipiunt,

& magis

& magis & minus sunt iusta,& amicitia secundū diuersas societates,vt exemplis patris ad filium,& fratris ad fratrem,& similium percipi potest.Nam si contentio quædam & comparatio fiat,vt inquit Cicero,quibus plurimum sit officium tribuendum,principes sunt,patria & parentes,proximi liberi &c.Quare hæc,vt diximus,gradus suscipiunt,& incrementa & decrementa secundum diuersas societates,vt huiusmodis exemplis patere potest.

{ATQVE societates omnes similes.} Hæc est secunda pars huius capitul.in qua Philosophus declarat omnes alias societates similes esse partibus societatis ciuilis,& ad eā reduci tāquàm partes ad suū totū:& primò ostendit quomodo conueniunt,deinde in quo differunt.Nā sicut primò similes, quia societates & cōuentiones omnes vidētur respicere aliquod cōmodum & vtilitatē aliquam,& idem fit in societate ciuili.Nā & legumlatores publicam vtilitatē respiciunt atq; cōmunem:aliæ quoq; societates particulares similes sunt in eo quod vtilitatē cōmodúmq; affectant,vt nautarū & militum societas,& aliæ quas in textu apertè tangit Philosophus. Sunt autē nonnullæ quæ cōstare videntur gratia voluptatis, vt sunt eorū qui simul exercent choros,& cōuiuia,& hæc fieri videntur gratia sacrificij & cōuictus:sed & ciuitates quoque solennia faciunt sacrificia,& festos dies celebrant,verùm ex altera parte societas ciuilis.Et istæ particulares differūt,quia illæ versantur circa particulares vtilitates & cōmoda,ciuilis verò cōmunem vtilitatem & omnē,non autē partem quærit,& vt illæ reducuntur tamē ad eam sicut partes ad totum. 58

{OMNES autem hæ sub ciuili.} Declarat Philosophus quòd omnes istæ particulares societates sub ciuili collocari videntur tanquam partes sub toto.& excludendæ sunt prauæ societates,vt coniurationes,& factiosorū hominum contentiones.aliæ autem,vt diximus,ad ciuilē reduci vidētur.Probatur,Omnis societas quæ est ob particularem vtilitatē collocari videtur sub ea quæ est ob totam:sed societas ciuilis est ob totam & cōmunem vtilitatem.aliæ verò particulares ob partem:ergo aliæ particulares collocari videntur sub ciuili societate,& ad eam redigi tanquam partes ad totū.Patet ratio,quia sicut se habent partes vtilitatis ad totā vtilitatem: ita societates quæ sunt circa partes vtilitatis ad societatem 59

quæ

quæ cõplectitur totam,ſingulæ autẽ ſocietates reſpiciũt proprias & particulares vtilitates,vt exemplo nautarũ,& commilitonum & ſimilium declarauit Philoſophus,ciuilis verò non præſentẽ,ſed perpetuam quoad fieri poteſt,& cõmunem vtilitatem vitæ humanæ affectat. Quòd ſi quis afferat ſocietates quæ fiunt ob iocunditatẽ,iſtæ quoque partẽ quærere videntur,& propriã non totam,& comunem:ciuilis verò communem relaxationẽ quærere videtur. vnde priſci ſolebãt ſacrificia & cœtus inſtituere poſt collectione fructuum. Poſtea affert tanquam concluſionẽ quòd omnes huiuſmodi ſocietates particulares ſunt partes ciuilis,& quòd amicitiæ tales ſequuntur ſocietates huiuſmodi. Nã erit amicitia vbicunq; eſt ſocietas,ſiue ob vtilitatem,ſiue ob iocunditatem,& erit quædam amicitia reſpectu totius & communis vtilitatis,& iocunditatis,& iſta erit ciuilis amicitia. Vnicuiq; noſtrum,vt inquit Cicero,chari ſunt parentes,chari ſunt liberi,propinqui,familiares, ſed omnes omnium charitates patria vna complexa eſt,& reliqua.

De ſpeciebus Reipublicæ.

CAP. X.

60 *REi autem publicæ tres ſunt ſpecies, & totidem etiam tranſgreßiones & quaſi labes illarum. Et illæ quidem ſunt, regnũ, & optimorum poteſtas, & tertia eſt ea quæ è cenſibus fit. quam cenſu poteſtatem dicere, accommodatum uidetur. Plurimi autem rempublicam appellare conſueuerunt. Atque harum optima quidem eſt Regnum: deterrima uerò Cenſu poteſtas.*
61 *Tranſgreßio autem regni quidem tyrannis eſt. In utraque enim unus eſt princeps. ſed inter ſeſe plurimum differunt. Nam tyrannus quidem ſuum, rex autem eorum qui ab ipſo reguntur conſiderat commodum. Non eſt enim rex, niſi ſit ex ſeſe ſufficiens, & bonis omnibus antecellat. Talis autem nullius indiget rei. non ergo ſuas ipſe, ſed eorum qui reguntur utilitates conſiderat.*

Qui

Qui nanque talis non est, forte potius quidam est princeps quàm rex. Tyrannis autẽ est contraria regno. suum nãque bonum sequitur ipse tyrannus. Quo magis patet ipsam esse pessimam. Pessimum enim id est quod est contrarium optimo. Fit autem in tyrannidem ex regno transgressio. tyrannis enim principatus est prauitas, in quo unus est princeps. Prauus autem rex, fit tyrannus. Ex optimatum uerò 62
potestate ad paucorum potẽtiam fit transgressio, uitio principum, qui res ciuitatis præter dignitatem distribuunt, & cuncta bona sibi uel plurima tribuunt, & magistratus semper eisdem plurimi diuitias facientes. pauci igitur & praui pro optimis denominantur. Sed ex censu potestate ad 63
popularem fit transgressio potestatem. Sunt enim hæ finitimæ. nam & censu potestas, multitudinis esse solet: & pares sunt omnes qui sunt in censu. Minimè uerò prauum est popularis potestas. parum enim reipublicæ transgreditur speciem. Res igitur publicæ hoc maximè modo mutantur. Minima enim sic atque facillima fit ipsarum migratio. Similitudines autem ipsarum & quasi exempla quis= 64
piam & in domibus accipere potest. Societas enim patris ad filios, regni præ se fert effigiem. Nati nanque patri sunt curæ. Hinc & Homerus Iouem patrem appellat. Ipsum nanque regnum, imperium est suapte natura paternum. Patris autem apud Persas imperium tyrannicum est. suis enim filijs utuntur ut seruis. Heri etiam ad seruos tyrannicum est. nam in ipso utilitas agitur heri. Atque hoc quidem rectum esse uidetur: sed Persarum aberrat. diuersorum enim diuersa sunt imperia. Viri autem & uxoris societas, similis optimatum potestati uidetur. pro dignitate nanq; uir præsidet, & in ijs quæ uirum decet. quæ uerò uxori accommodantur, hæc illi tribuit. Quòd si in omni=

bus uir dominetur, in paucorum potestatem mutatur, præter dignitatem enim hoc facit. & non ea ratione qua præstabilior est. Interdum autem dominātur uxores, ob amplitudinem patrimonij. Non igitur fiunt imperia ob uirtutē, sed ob diuitias & potentiam, perinde atq; in paucorū fit potestate. Fratrum uerò societas, similis est censu potestati. Sunt enim pares, præter differentiam ætatis. Quocirca si multū ætatibus differant, nō fraterna inter ipsos fit amicitia. Popularis autem potestas, in ijs maximè habitationibus est, quæ domino carent. Hic enim omnes sunt æquales. Et in quibus princeps est imbecillis: & unicuiq; inest potestas.

COMMENT.

REI autem ciuilis & publicæ tres sunt species. } Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit amicitiam consistere in societate, & quòd amicitia & iustum circa eadē versantur, & quòd singulæ societates ad ciuilem reducuntur tanquam partes ad totum: nunc distinguit societatem ciuilem in species suas, atque eas declarat, & similitudine ipsarum declarare etiam uidetur societates rei familiaris: & hoc quia ad illas non solùm se extendit iustitia, sed etiam amicitia. Nam in quibus societatibus est iustum, in iis uidetur esse amicitia. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima distinguit species rei ciuilis. In secunda societates rei familiaris. Dicit in prima Philosophus quòd rei ciuilis tres sunt species, & rectæ gubernationes, insuper tres transgressiones illi oppositæ. Sed earum quæ se recte habere dicuntur, prima gubernandi species est regnum, secunda optimatum, tertia quæ Græcè dicitur τιμοκρατική: & commodè appellari potest censu potestas, quam communiter solent appellare rempublicam, tribuendo ei nomen commune, & quasi generis nomen. Has tres species rectè gubernandi post hæc Philosophus inter se comparare uidetur. & in primo gradu perfectionis ponit regnum. In secundo optimatum potentiam. In tertio & infimo loco censu potestatem, quam deterrimam appellant. si comparetur cum optima, & cum ipso regno: ideo dicit in textu, regnum esse

esse optimum: censu potestatem deterrimam, id est minus bonam. Notandum quod Philosophus in Politicis latissimè loquitur de speciebus rei ciuilis, sed quantũ ad hoc propositum spectat, intelligendũ quòd tres sunt species rei ciuilis, sententia huius Philosophi, quamuis Plato reliquerit tertiam speciem, id est censu potestatem: & reprehenditur ab Aristotele eo in loco, quia ipsam omisit. Laudat autem ibi Philosophus magnopere ipsum regnum, & anteponit cæteris speciebus rei ciuilis & publicæ gubernandæ. Vult enim redigere ipsam gubernationẽ ad vnum, sicut hoc vniuersum vno gubernatur, deinde ponit in secundo gradu optimatum gubernationem. postremo ponit censu potestatẽ. Omnes autem ij gubernatores proponere sibi debent felicitatem ciuitatis, & cõmune bonũ reipub. quo seruato seruatur respub. Sin ecõtrà fiat, tũc oriuntur transgressiones tres quæ sunt labes illarum bonarum gubernationum. Nam rex ad tyrannidem, optimates ad paucorum potentiam, censu potestas siue respub. ad statum popularem delabitur. nam aut vnus gubernat rem ciuilem & publicam, aut plures: si vnus, optimus consulens bono reipublicæ, & tunc videtur esse rex: aut pessimus, referens omnia ad suum commodum, & tunc erit tyrannus: si plures, tunc aut omnes fermè, aut pauci: si pauci, iterũ aut optimi aut pessimi. sin optimi, tũc fit optimatum gubernatio: sin pessimi, tunc fit paucorum potentia: sin verò sint penè omnes, tũc aut sunt tribuentes æqualiter aut inæqualiter. Primo modo erit censu potestas siue respubli. Secundo status popularis. & sic tot sunt species.

{TRANSGRESSIO autem regni tyrannis est.} Distinguit nunc Philosophus labes illarum rectarum gubernationum, & dicit primò tyrannidem esse labem, & transgressionem regni. Conueniunt autem regnum & tyrannis in eo quòd in vtroque est vnus qui gubernat, in alijs maximè differunt. Tyrannus enim semper proprium & suum, rex commune commodum, & bonum eorum qui ab eo reguntur, quærit. Et in aliis multis differunt. Sed ponere possumus duas conclusiones secundum verba Philosophi. Prima, quòd rex omnia agit pro vtilitate, & communi bono eorum qui reguntur. Probatur: Ille princeps qui est ex sese sufficiens, & omnibus bonis ornatus est, omnia agit pro bono eorum, qui gubernantur ab eo: sed rex est huius- 61

modi: ergo rex agit omnia pro communi commodo & bono populorum qui reguntur ab eo. rex enim propriè dictus rex debet esse optimus à regendo Latinè, Græcè βασιλεὺς à gradu populi appellatus, quasi populi semper ratiõe habere debeat. vnde Homerus pastores populorũ appellat reges. Nã si suæ vtilitati & commodo consuleret, non esset appellandus rex, sed potius quidã forte princeps vel tyrannus. Secunda cõclusio, ꝙ tyrannus est pessima forma gubernãdæ reipub. probatur ex eo, quia opponitur optimæ gubernationi, vt patet.

62 {ET ex optimatum potestate.} Declarata tyrannide quæ est labes regni, nunc declarat transgressionem & labem optimatum quæ est paucorum potentia ob prauitatem principum reipubl. pauci nanque sunt, & mali, vt patet in textu.

63 {SED ex ea quæ est censu potestas.} Declarat nunc tertiam labem, scilicet ipsius censu potestatis seu reipub. quæ labes atque transgressio dicitur popularis potestas, & non fit magna transgressio. Notandum quod cẽsu potestas sit gubernatio in re ciuili hoc pacto, vt possint ciues gerere magistratus secundum facultates & mensurã census: quòd si magna præfinitur mensura census, vt excludantur pauperes, orietur paucorum potentia, quia pauci sunt qui magnas habeant facultates: sin verò mediocritas seruetur vt æqua ratio habeatur tam diuitum quàm pauperum, tunc videtur oriri censu potestas: si minima præfinitur mensura census vt sine discrimine fiat, oritur ista quæ dicitur popularis potestas, & non fit ita magna transgressio vt in superioribus, sed hæc in Politicis latius patent. Vidimus igitur ex supradictis quòd tres sunt species bonæ regendæ reipub. tres etiam malæ & transgressiones ipsarũ. Verùm sicut regnũ est optima gubernatio in genere bonarum, & secundo gradu optimatum potestas, tertio respub. seu censu potestas: ita in genere prauarum eodem modo se oppositæ habent. Nam tyrannis quæ regno opponitur est in primo gradu prauitatis, paucorũ potentia in secundo, status popularis in tertio. & sic fiunt transgressiones vt plurimũ, vt in Po-

64 liticis ostendit Philosophus. {SIMILITVDINES autem ipsarum & quasi.} Hęc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus allatis iam antea tribus speciebus rectis gubernandæ reipub. & tribus transgressionibus ipsarum, nunc afferre videtur aliquas societates in re familiari similes illis tribus

rectis,

rectis, & non rectis. Primò igitur dicit Philosophus quòd similitudines ipsarum societatũ ciuilium sumet quis in domibus, & in ipsa re familiari: veluti patris ad filios gubernatio est similis gubernationi regis ad subditos, quãquã pater quoquo modo videtur superare ipsum regem in beneficiis dandis, habet tamen similitudinem, vt diximus, superat, inquam, quo ad vnam personam qua est causa generandi, educandi, & erudiendi. quanuis beneficia regum ad plures extendantur. sed si pater vtatur filiis tanquam seruis, tunc fit transgresio quædã similis tyrannidi. Addit autẽ quòd hoc quidẽ de seruis rectum esse videtur, quia seruus, vt ipse dicit in Politicis, natura seruus esse videtur: & ideo non videtur alienũ à natura si heri seruis vtantur vt seruis. sed iniquum faciunt patres si liberis vtantur vt seruis. diuersa enim sunt imperia, vt dicit Philosophus & diuersa dominandi officia. Nam aliud est paternum, aliud herile. { Sed viri atque vxoris. } Affert aliam societatem in re familiari, scilicet viri & vxoris: quæ si recte se habeat, similis est optimatum potestati, quia hic tribuuntur officia secũdum dignitatem, vt etiam fit inter optimates: quòd si trãsgresio fiat, erit similis paucorum potentiæ, vt patet in textu.

{ AT vero, fratrũ. } Affert aliã similitudinẽ societatis in re familiari, scilicet fratrũ, quæ si recte se habeat, est similis cẽsu potestati, excepto si plurimũ distent ætatibus, quia tunc erunt quoquo modo paternæ potius quã fraternæ. Sin vero domus careat patrefamilias, vel sit ille imbecillis, tunc fit trãsgresio similis populari gubernationi, quia ibi oritur effrenata libertas. Notandũ quòd Philosophus dixit amicitiam in societate consistere, propterea attulit cõmode supradicta, & cũ dixisset omnes redigi ad ciuilem, bene dixit istas familiares similes esse ciuilibus, vt postea ostendat in iis omnibus esse amicitiã, & sicut vna societas est præclarior altera, sic & amicitia. 65

De amicitia regia, paterna, œconomica, & fraterna. CAPVT XI.

IN unaquaque autem republica tantum amicitiæ constat esse, quantum & iusti. Atque regis quidem amicitia ad eos qui reguntur, in excellentia beneficij consistit. confert enim 66

in eos beneficia, qui ab ipso reguntur. Siquidem cùm sit
bonus, curam ipsorum habet, quo bene sese habeant: ut
ouium pastor. Vnde & Homerus Agamemnonem, popu-
lorum nuncupauit pastorem. Talis autem est & amicitia
paterna: beneficiorum uerò magnitudine differt. Est enim
essendi causa pater: quod maximum esse certum est, & enu-
tritionis, ac eruditionis. Hæc eadem & cæteris maioribus
tribuuntur. Natura nanque pater filiorum, & aui nepo-
tum: & rex eorum quibus præsidet, imperium obtinet.
Hæ autem amicitiæ in excellentia consistunt. quapropter
67 & honorantur ipsi parentes. Et iustum igitur in his non
idem est, sed quod efflagitat dignitas. Sic enim sese habet
68 & amicitia. Et uiri etiam ad uxorem eadem est amicitia,
& in optimatum potestate. est enim ut uirtus postulat. Et
præstabiliori plus tribuitur boni, & quod unicuiq; accom-
modatur. Sic autem sese habet & ipsum iustum. At ami-
69 citia fratrum similis est sodalitiæ. sunt enim pares atque
ὁμοηθεῖς καὶ ὁμοιοπαθεῖς. æquales ætate. Tales autem *eiusdem plerunq; disciplinæ,
& eorundem sunt morum. Similis est huic & quæ est in
censu potestate. Ciues enim pares esse solent, ac boni. Et
quisq; nunc dominatur, nunc paret, & æquè. Sic igitur est
in ipsis & amicitia. In transgreßionibus autem quemad-
modum & iustum, sic & amicitia exigua est. & minima
est in ea quæ est peßima. In tyrannide nanque nihil aut
70 perparum est amicitiæ. In quibus enim nihil est commune
imperanti atq; parēti, nec amicitia est. nam neq; iustū. Sed
tale quidē est, quale est artifici ad instrumentum, & animæ
ad corpus. & hero ad seruum. Hæc enim omnia, utilitatem
quidem ab ijs suscipiunt, qui ipsis utuntur. sed amicitia non
est ad inanimata, nec iustū. Quin neq; ad bouem uel equū:
neq; ad seruū, ea ratione qua seruus est. non est enim quic-

quam

quam commune. Seruus enim animatum est instrumentum. instrumentum autem inanimatus est seruus. Ad seruum igitur hoc ipso quo seruus est, non est amicitia: sed quo est homo. Nam omni homini iustum quiddam est ad omnem hominem, qui communicare secum legem pactionemq; potest: quare & amicitia, ratione qua homo est. Per parum igitur & in tyrannide est amicitiæ atq; iusti. In po-
pularibus autem potestatibus plurimum. Complura enim 71
his sunt communia, cùm sint pares.

COMMENT.

IN VNAQVAQVE autem republ. sic amicitia.} Hoc est 66
quintum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit societates ciuiles & familiares, quod vehementer pertinebat ad declarandos gradus amicitiæ: nunc ostendere intendit quomodo se habet ipsa amicitia in societatibus istis. Nam, vt antea dictum est, iustum & amicitia in societate consistere videntur, & alterum cum altero simul crescere videtur atque decrescere, & esse magis & minus. Quòd si societas sit vehemens, amicitia quoque vehemens esse videbitur: sed cùm societates sint diuersæ, amicitiæ & iusta diuersarũ quoque rationum esse videntur, vt patebit inferius. Diuiditur autem hoc capitulũ in duas partes. In prima ostendit quomodo amicitia est in societatibus rectis. In secunda quomodo fit in trãsgressionibus. In prima igitur dicit Philosophus quòd amicitia est in vnaquaq; Repub. sicut & iustum. sicut igitur se habet iustitia in vnaquaque societate, sic & amicitia. Videtur enim esse talis & tanta qualis & quanta est iustitia. Ostendit autem in primis quòd amicitia regis ad subditos est in excellentia beneficij, & talis videtur etiam esse paterna: excedit tamen ipsa paterna magnitudine beneficiorum, & ideo videtur esse vehementior: & hæc non solum ad patres, sed etiam ad auos referri possunt. Excedit autem pater ipsum regem in beneficiis dandis, scilicet in magnitudine & hoc intelligendum est sicut suprà etiã diximus, si referatur ad vnum. Nam & si filius maiora beneficia suscipiat quàm subditi à rege suo, tamen beneficia regũ ad plures sunt & latius se pandũt, vt est manifestũ.

67 {ET iuſtum in iſtis non eſt idem.} Nam aliud videtur eſſe iuſtum patris ad filium.& aliud filij ad patrem.& ſic regis ad ſubditos. Nam in iis iuſta,& amicitiæ, & ſocietates, diuerſarum rationum eſſe videntur.

68 {VIRI autẽ amicitia.}Declarat nũc Philoſoph. quonã pacto amicitia viri ad vxorẽ eſt ſimilis amicitiæ q̃ fit in optimatũ gubernatiõe & ſocietate, vbi attẽditur virtus & dignitas,& ſecundũ dignitatẽ erit iuſtũ, & amicitia, vt in textu latè patet.

69 {AT amicitia fratrum.} Oſtendit quòd amicitia fraterna quæ eſt velut ſodalitia quædam, quia fratres ſimul educãtur, ſeruant amicitiam vt ſodales & quaſi pares: oſtendit, inquam, quòd eſt ſimilis amicitiæ quæ fit in ſocietate cenſu poteſtatis ſiue Reipublicæ vbi paritas quæritur.

70 {IN tranſgreſsionibus autem.} Hæc eſt ſecunda pars huius capituli, in qua Philoſophus oſtendit quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsionibus ſocietatum ciuilium: & primò declarat quòd in tyrannide quæ tranſgreſsionum eſt peſsima, aut nihil eſt amicitiæ, aut vehementer exigua. Probatur, Vbi nihil eſt commune imperanti atque parenti, ibi non eſt amicitia nec ſocietas: ſed in tyrannide nihil eſt commune imperanti atq; parẽti: ergo in tyrannide nõ eſt amicitia nec ſocietas. Maior eſt nota ex dictis Philoſophi dicẽtis, ꝙ vbi non eſt iuſtum, nõ eſt etiã amicitia. Minor declaratur à Philoſopho. Eſt enim perinde vt inſtrumenti ad artificẽ.& heri ad ſeruum,& huiuſmodi, quorũ non quæritur vtilitas à ſuperioribus propter illa, ſed pro ſe, vt poſsint vti illis pro ſua commoditate propria: ſic anima vtitur corpore vt inſtrumẽto quodã. Sed hic oritur quędã difficultas, quia nõ videtur verum ꝙ ſic ſe habeat dominus ad ſeruũ ſicut ſe habet anima ad corpus, vel artifex ad inſtrumẽtum: nam artifex eſt animatus, inſtrumentũ eſt inanimatum: ſed non eſt ad inanimata nec etiã ad irrationabilia amicitia, cũ iſta ſint omnino diuerſa, ſed inter dominũ & ſeruũ videtur cadere aliqua amicitia cùm ſint eiuſdẽ naturæ humanæ. quare nõ videtur tenere illa ſimilitudo Philoſophi. Hanc difficultatẽ tollit Philoſophus, oſtendẽdo ꝙ ſeruus poteſt conſiderari vt eſt homo,& itẽ vt eſt ſeruus ad ſeruum, igitur vt eſt ſeruus non videtur eſſe amicitia à domino, quia tunc videtur ſeruus eſſe veluti quoddã inſtrumentũ animatũ: ſed ad ſeruũ & dominũ vt vterq; eſt homo, poteſt eſſe aliqua ſocietas & amicitia,

cùm

cùm vterque posſit ſubire leges & pactiones, & iuſtum cadat inter eos,& per conſequens amicitia. Patet igitur quòd in tyrannide, in qua principes vtuntur ſubditis vt ſeruis, parum vel nihil eſt amicitiæ, quia etiam abeſt iuſtum.

{IN popularibus autē.} Declarat nunc Philoſophus quomodo ſe habet amicitia in tranſgreſsione illa quæ eſt minus improba quàm aliæ, & dicitur popularis. Oſtendit autem Philoſophus quòd ibi plurimum eſt amicitiæ, quod non eſt ſimpliciter intelligendum, ſed reſpectu & comparatione aliarum tranſgreſsionū. quaſi dicat, plus eſt amicitiæ ibi quàm in aliis tranſgreſsionibus, plus inquā, in ipſa poteſtate populari, quia eſt ibi quædam paritas, & multa communia popularibus, vt leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines. Notandum ꝙ Philoſophus declarauit amicitiam ſi qua eſt in tyrannide, dicendo eam eſſe exiguā vel nullam, & etiam eam declarauit quæ eſt in populari poteſtate: ſed nihil dixit de ea quæ eſt in paucorum potentia, quia cognitis extremis facilè cognoſcitur id quod medio modo ſe habet. Nam ſi in tyrānide parum vel nihil, in populari multum reſpectu aliarum tranſgreſsionum, per conſequens percipi poteſt quid ſit in paucorum potentia. 71

De amicitia ſodalitia, & filiali.

CAPVT. XII.

Mnis igitur amicitia (ut dictū eſt) in ſocietate conſiſtit. Conſanguineam autem quiſpiam ſeiunxerit ac ſodalitiam. Ciuium autem amicitiæ, & cōtribulum, & ſimul nauigantium, & quotquot ſunt tales, magis in ſocietate conſiſtunt. nam ſtipulatione quaſi quadam conſtare uidentur. Inter has quiſpiam & hoſpitalitiam collocauerit. Conſanguinea uerò multiplex eſt. Pendet autem omnis ex paterna. Parentes enim diligunt natos ut aliquid ſui: nati uerò parentes ut aliquid ex illis. Atque magis ſciunt parentes eos qui ſunt ex ipſis, quàm nati, ſe eſſe ex illis. Magisq; coniunctum eſt id ex quo natum eſt ipſi nato, quàm factum ei quod fecit. Eſt enim ei ex quo eſt ortum, proprium id quod ex ipſo 72 73

est ortum: ut dens, crinis, & quiduis habenti. nullum autem
illorum id ex quo orta sunt, aut munus. Accedit eodem &
temporis longitudo. Parentes enim natos continuò diligunt.
illi uerò parentes, incrementis tempore susceptis, & men=
74 tis comprehensione, uel sensus. Ex his autem patet & cur
75 magis diligunt matres. Parentes igitur natos ut seipsos a=
mant. qui nanque ex ipsis sunt orti, sunt quasi ipsi alij sepa=
76 ratione. Nati uerò parentes ut orti ex illis. Fratres autem
sese mutuò diligunt, quòd ex eisdem sint orti. Identitas
enim quæ est ad illa, idem inter ipsos facit. Quapropter
eundem sanguinem dicunt, & stirpem, & talia. Sunt igi=
tur quodammodo idem & in diuisis. Magnum autem ad
amicitiam est & enutritos simul esse, & ætatis æqualis.
Aequalis enim æqualem delectat, & ipsi familiares so=
dales sunt. Et idcirco fraterna amicitia sodalitiæ similis
est. Patrueles uerò, cæteriq; propinqui, ex his sunt con=
77 iuncti, propterea quòd sunt ex eisdem. Atque alij magis,
alij minus fiunt ex eo coniuncti, quia prope est aut distat
78 origo. Amicitia autem quæ filiorum est ad parentes, &
hominum ad deos: ut ad bonum est atque excellens. Nam
maxima beneficia contulerunt. fuerunt enim essendi cau-
79 sa, & alimenti, ac educationis. Habet autem & uolupta=
tem & utilitatem talis amicitia magis quàm extraneorum:
quanto & uita communior ipsis est. Sunt autē & in fra=
terna amicitia ea quæ & in sodalitia sunt: & magis in bo=
nis. & omnino in similibus quanto coniuncti sunt magis,
80 atq; ab ortu sese mutuo diligunt. Et quanto sunt magis simi
lium morum, qui ex eisdem sunt orti, & simul nutriti, &
similiter educati, ac eruditi. probatio enim quæ quidem fit
tēpore, plurima est atq; firmissima. Sunt etiam et cæteris in
consanguineis ea quæ ad amicitiam attinent, ut rationū com

parat

paratio flagitat. Viro autem & uxori secundum naturam 81
amicitia uidetur inesse. homo namq; natura coniugale magis est, quàm ciuile: quanto prius & necessarium magis est domus quàm ciuitas, & procreatio communior animalibus. Atque cæterorum quidem animalium, hic societatis est 82
terminus. homines autem coniugium subeunt non solum procreationis, sed eorum etiam gratia quæ ad ipsam conferunt uitam. Officia nãq; cõtinuò sunt diuisa, atq; alia uiri, alia sunt uxoris. Opem itaq; sibi mutuo ferunt, res pro- 83
prias in commune ponentes. Quapropter hac in amicitia utilitas inest, atque uoluptas. Erit autem & ob uirtutem, etiam amicitia, si boni sint. est enim utriusque uirtus: atque hoc ipso gaudebunt. Filij autem parentum uincula sunt, & nexus. idcirco & citius ij qui carent liberis dissoluuntur. Filij nanque bonum, est utrisque commune. ipsum autem commune continet. Quærere uerò quonam modo uiro uiuendum 84
est cum uxore, & omnino amico cum amico, nil aliud est, quàm quærere quomodo iustum est. Non enim idem iustum uidetur amico ad amicum: nec ad alienum, & sodalem, ac condiscipulum esse.

COMMENT.

OMNIS igitur amicitia sicuti dictũ est.} Hoc est sextum 72
& vltimum capitulum huius secundi tractatus, in quo postquam distinxit societates ciuiles, & tribuit eis similes societates rei familiaris in quibus etiam est amicitia, & dixit omnem amicitiam consistere in societate, nunc seiungit & diuidit amicitias inter se, ita quòd aliæ magis, aliæ pactionibus consistunt. Nam etsi omnes in societate sint constitutæ, tamen aliæ natura magis, aliæ pactionibus & electione magis constare videntur. Cùm ergo variæ sint causæ & variæ amicitiæ, meritò sunt distinguendæ. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus præmittit id quod sæpius dixit,

dixit quòd omnis amicitia consistit in quadã societate: tamen aliquis meritò distingueret amicitiam consanguineã & sodalitiam à cæteris amicitiis, quia ciues & contribules,& similes vt etiam sunt hospites, videntur habere societates constantes pactionibus. Consanguinea vero & sodalitia non eodem pacto: quare distinguendæ sunt istæ amitiriæ, vt aliæ magis, aliæ minus in societate consistunt,& vt aliæ sunt quoquo modo in societate naturali, vt est cõsanguinea: sodalitia verò quia videtur oriri ex conseruatione sodalium à primis incunabulis, qui simul & nutriuntur & erudiũtur, distinguitur ab illis aliis simul cum ipsa consanguinea: aliæ autem in quadam pactione & conuentione consistunt. Notandum quòd amicitia quæ est inter propinquos & consanguineos habet causam naturam eiusdem sanguinis, & eandem stirpem, & secundũ respectum quem habent ad illam fit coniunctio & amicitia: sodalitia habet causam conuersationẽ à primis incunabulis incœptã, quæ videtur quasi naturaliter esse contracta,& non ex electione: at ciuiles & contribules & huiusmodi, ex electione & pactione
73 videntur cõstituere amicitiã. {CONSANGVINEA autem amicitia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua incipit determinare de amicitia quæ est inter consanguineos & propinquos, afferendo nõnullas cõsiderationes de ipsa. Est enim multiplex,& multifariã ob multos gradus propinquitatis dicuntur tales amicitiæ: omnes tamẽ videntur pendere & originem ducere à paterna, & in hoc conuenire quòd eodẽ principio fluunt. & primò incipiendo ab amicitia paterna affert rationẽ mutui amoris inter se: deinde comparat amicitias seu amationes istas, scilicet eã quæ est patris ad filium,& eam quæ filij ad patrẽ,& ostendit ꝙ parentes magis amant filios quàm filij amẽt parẽtes tribus rationibus. Prima ratio, Quo magis quis cognoscit causam ob quã amat, eo magis videtur amare: sed parẽtes magis cognoscũt causam quare amãt filios, quàm filij quare amant parentes: ergo parentes magis amant filios quàm ecõtra amentur ab illis. Patet ratio, quia parẽtes amant filios, quia sunt ipsorũ aliquid: filij verò amant parentes, quia sunt ex illis. Magis autẽ cognoscũt parẽtes hanc causam, quia sint orti ex se, quã nati, quòd sunt ex illis. Secunda ratio, Quo magis est aliquis cõiunctus alicui, eo magis amat illũ: sed parens est cõiunctior filiis, quàm filius parẽti: ergo parens magis

gis amat filium quam ametur ab eo. Nam videtur sese habere vt totum se habet ad partem: pater enim est vt totum quoddam generans, filius vt pars quædam generata quæ videtur contineri à toto, sicut dens vel manus cõtinetur ab eo qui habet illa, & habẽs est propinquior eis quàm ea sint cõiunctiora, magis enim distare videtur filij, igitur sunt vt partes quædam seiunctæ. Tertia ratio, Qui longiore tempore amant, videntur magis amare quàm qui minus: sed parentes longiore tempore amant filios quàm filij ament parẽtes: ergo parentes magis amant illos. Patet ratio, quia amicitiæ videntur tẽpore suscipere incrementa. {EX iis autem patet cur magis.} Videtur ex supradictis oriri ista pars, qua ostendit quòd si amor paternus comparetur cùm materno, maior videtur esse maternus secundum rationes supradictas, id est duas, scilicet, Et 74
quia matres magis cognoscũt filios suos quàm patres, & quia longiore tempore amãt, ex eo quòd prius incipiunt, & ideo secundũ istas duas rationes que suprà allatæ fuerunt ad ostendendum quòd maior erat amor parentum erga filios quàm econtra, percipi etiam potest cur matres magis diligant natos quàm patres diligant eosdem. {INSVPER parentes.} Redit ad illam sententiam superiorem concludendo quòd parentes magis amant filios quã amentur ab eis, quia amant natos quasi seipsos distinctos, tamen quasi separatione. Notandum quòd amor quo quispiam seipsum amat, est vehementissimus, & talis videtur esse causa, vt Philosophus dicit inferius, cæterorum amorum quibus amamus alios. cùm igitur parẽs amet filium vt aliquid sui, videtur seipsum amare: & ideo talis amor est vehemẽtissimus. {FRATRES etiam sese mutuo diligunt.} Declarata amicitia patrum ad filios & filiorum ad patres, nunc declarat aliam consanguineam amicitiam, id est fraternam: & ostendit quòd fratres sese mutuo diligunt, quia sunt ab eisdem parẽtibus atq; ex eo sunt quodãmodo idem. Probatur, Quæcunq; sunt vni & eidem tertio, eadem illa inter se sunt eadem: sed fratres sunt parentibus eadem: ergo idem erunt inter se. Nec est intelligendum quòd sint omnino idem, sed inquantũ referunt ad illud tertium, id est ad parentem, & identitas parentum facit vt fratres sint quodammodo idem inter sese, vnde dici solet quòd fratres sunt eadem stirps, & idem sanguis, & idem quodammodo in diuersis corporibus

poribus. Postea affert aliam causam quare fratres habēt amicitiam vehementem inter se, & dicit educationem, quæ fit simul, esse etiam causam ingentis amoris, quia vt prouerbio dicitur: æqualis æqualem delectat. vnde etiam oritur sodalitia, cui similis esse videtur fraterna amicitia, vt patet in textu.
77 {PATRVELES verò cæteriq;.} Affert amicitiā aliorum propinquorū successiuè per rectam lineam qui sunt coniuncti inter se, quia sunt orti ex eisdem, & alij magis vel minus coniuncti secundum propinquitatē vel distantiam eius vnde originem habent.
78 {AMICITIA autem ea quæ filiorum est.} Quasdam proprietates affert Philosophus quæ videntur competere supradictis amicitiis consanguineis, & propinquorum. & primò ostendit quòd amicitia filiorū ad parentes est amicitia ad aliquod excellens & bonum, Habet enim terminum bonum atque excellens. Itaque consistit in excellentia, & hoc patet: quia magnitudine beneficiorum pater excedit filium, mirum in modum ob generationem, & alia quæ dicit Philosophus. Secunda proprietas est, quòd ista amicitia habet maiorem iocunditatem tum etiam vtilitatē quam amicitia eorum qui non sunt coniuncti. Primò enim viuunt simul. præterea parentes vident assiduè filios, & filij parentes, sibi quoq; inuicem prosunt, & omnino eorum vita cùm sit cōmu-
79 nis, vtilis est atque iocunda. {SVNT autem & in fraterna amicitia.} Affert proprietates fraternæ amicitiæ dicendo ꝙ ea ferè omnia quæ sunt in amicitia sodalitia sunt in amicitia fraterna, vt educatio, eruditio, & huiusmodi: quæ omnia sunt in amicitia fraterna, & præsertim bonorum fratrum. Deinde affert aliqua ob quæ huiusmodi fratrum amicitia conseruatur. Primò, quia ab ortu sese mutuo diligunt, & quia similium morum sunt tales boni, & quia simul sunt nutriti & educati, & alia quæ dicit Philosophus. ex quibus fit vt talis ami-
80 citia sit firma & constans. {SIMILI sunt modo.} Breuiter tangit proprietates amicitiarū reliquas, quę sunt inter consanguineos. Sunt enim diuersæ prout propinquiores aut longinquiores sunt in gradibus, & ideo dicit, vt ratio postulat: scilicet sunt magis & minus, vt ratio & propinquitas postulat, quæ est inter eos proportione seruata: omnes tamen, licet alij magis, alij minus, iure naturæ coniuncti esse amicitia debent. Sanguinis enim coniunctio, vt inquit Cicero, & beneuolētia deuincit

deuincit homines charitate. Magnũ est enim habere monumẽta maiorũ,eisdẽ vti sacris, sepulchra habere cõmunia &c.

{VIRO autem & vxori natura nimirum.}Hæc est tertia 81
pars huius capituli, in qua post consanguineam amicitiam declarat amicitiam cõiugalem, quæ etsi non sit ex eodem sanguine vt superiores, tamen natura videtur constare. Probat igitur in primis afferendo quasdam proprietates hanc conclusionem & proprietatem, quòd amicitia coniugalis est naturalis hoc pacto, Homo est animal magis coniugale quàm ciuile: sed est naturaliter ciuile: ergo multò magis erit coniugale natura. Patet ratio ista, & in Politicis ostendit Philosophus ꝙ homo est ciuilis natura, & inclinatur naturaliter ad hoc vt sit sociabilis ciuili societate. Sed ꝙ sit etiam magis coniugale natura quàm ciuile, probatur duabus rationibus. Prima ratio, quia est magis naturale homini quod est magis necessarium, & prius natura: sed esse coniugale, est prius & magis necessarium quàm esse ciuile: ergo est magis naturale homini. Nam domus prius est natura quàm ciuitas, & magis necessaria, vt dicit Philosophus. Secunda ratio, Id quod sequitur naturã totius generis animaliũ, & est magis cõmune, est magis naturale: sed procreatio filiorũ ad quam ordinatur coniugalis societas videtur esse huiusmodi: ergo procreatio liberorum ex coniugali societate, & omnino coniugalis societas, videtur esse magis naturalis quàm societas ciuilis, ex quibus concluditur quòd viri ad vxorem naturalis est amicitia.

{ATQVE cæterorum quidem.}Affert aliam proprieta- 82
tem, quæ est, quòd hæc societas viri & vxoris conuenit in procreatione filiorum cum cęteris animalibus: differt tamen quòd præter prolem quæ est terminus copulationis aliorum animalium, quærit ea omnia quæ pertinent ad vitam humanam: propterea officia eorum statim sunt distincta, vt vir procuret ea quæ sunt foris, vxor seruet ea quæ sunt domi, & mutuò sibi auxilium ferant. & alia similia, vt in Oeconomicis & Politicis ostendit Philosophus. & sic patet quòd talis societas non solùm est naturalis, sed etiam œconomica.

{QVAPROPTER hac in amicitia.}Ostendit Philosoph. 83
quomodo se habet amicitia huius societatis ad illa tria, quæ amicitiarũ dicuntur obiecta: & dicit quòd hæc amicitia continet interdum non solùm voluptatem & vtilitatem: sed etiam

virtu

virtutem. Vtilitas inesse videtur, quia consulunt ambo communi vtilitati, voluptas quoq; ob generationẽ, virtus etiam adest quandoque, & si non sit virtus in vxore eius rationis cuius est virtus in viro, tamẽ est accõmodata qualitati fœmellæ: sunt autem viri virtutes propriè dictæ, vxoris verò virtutes ei accõmodatæ, & proprie cõpetens sibi, vt in Oeconomicis & Politicis latissimè ostendit Philosophus, quòd si sint probi & studiosi vtrique in genere suo, diliget vir vxorem vehementer, & diligetur ab ea, & iucundum erit coniugium illud, & iocunda inter eos amicitia. Atque filij nexus, Docet Philosophus quo modo firmatur talis amicitia. Primo patet quòd sunt liberi qui sunt nexus & nodus talis amicitiæ: deinde patet etiam per oppositum suum, quia id cuius absentia citius dissoluatur amicitia, præsentia magis conseruatur: sed absentia filiorum & priuatione citius dissoluitur talis amicitia: ergo præsentia magis conseruatur & firmatur. Item quia filij sunt commune vtrisq; bonum, vt patet in textu.

48 {QVAERERE autem quonã pacto.} Videtur respondere obiectioni quæ oriri potuisset ex ante dictis. Assignasti cum Aristotele causas amicitiarũ propinquorũ, & coniugalis amicitiæ, & huiusmodi societatũ tamen non dedisti regulam viuendi cum illis. Cui respondet Philosophus, quòd hoc nihil aliud est quærere, quàm quonã pacto sit iustum. Itaq; scire debes ꝙ quale est iustum, talis debet esse viuendi modus, & regula, & officium: sed iustum est diuersum, vt in quinto vidimus: præterea non eodem modo vel idem iustum seruandum esse videtur, idemq; officium ad amicum & extraneum. & sic de alijs similibus, à quibus & erga quos non eadem sunt seruanda officia, vt in Oeconomicis viri & vxoris, & aliorum in Politicis regulã viuendi docet Philosophus, & Cicero quoque in libro de Officiis latissimè doctrinam tradit, quid deceat, & quomodo oporteat officia seruare in diuersis societatibus vitæ, diuersa enim sunt: & iustum similiter est diuersum. ex quo patet quòd amicitia videtur habere magnam similitudinem cum iustitia, & in multis conuenire ac si esset iustitia quædam. Facere enim amicũ quæ decent erga amicum, opus videtur esse iustitiæ. Consideranda est igitur conditio, & qualitas personarum, & societatum, & seruanda deinde secundũ illa officia sunt, & recta ratio postulat.

De du

De duplici iusto, & de compensanda amicitia.

CAPVT XIII.

Vm autem tres sint amicitiæ (ut ab initio dictum est) & in unaquaque alij sint pares amici, alij impares) nam similiter boni fiunt amici, & præstabilior deteriori: similiter & iucundi, & ob utilitatem etiam in commodis pares, & differentes) pares quidem, tam amando, quàm cæteris æquales esse oportet: impares autem id reddere quod excellentiæ ratio flagitat. Fiunt autem in amicitia, quæ utilitatis est gratia uel 86
sola uel maximè, incusationes non sine ratione atque querelæ. Qui nanque sunt ob uirtutē amici, prompti sunt ad beneficia sibi mutuò conferenda. hoc enim est uirtutis & amicitiæ. Atque cùm ad hoc certatim properent, nullæ prorsus inter ipsos accusationes, nec rixæ fiunt. Nemo enim amāti, & beneficia conferenti succenset: sed si sit gratus, beneficijs respondet. Atque qui in beneficijs conferendis exuperat, cum id assequatur quod cupit, non incusabit amicū. Vterq; enim bonum affectat. Nec in ijs quæ ob uoluptatem constāt, que= 87
relæ nimium fiunt. Nam si simul degere gaudēt, fit id simul utrisque quod appetunt. Ridiculus autem uidetur & est qui non delectantem incusat, cùm liceat non conuersari. At in 88
ea quæ utilitatis gratia constat, locum incusationes habent, atque querelæ. Nam cùm sese mutuò pro utilitate utantur, semper indigent pluris. & minus quàm oportet sese habere putāt, & queruntur ex eo quia non tot assequuntur quot indigent, cùm sint digni. Qui uerò conferunt beneficia, nequeunt tot conferre, quot indigent ij in quos beneficia conferuntur. Videtur autem ut duplex est iustum, aliud sine scri= 89
pto, aliud lege: sic & eius amicitiæ quæ est utilitatis gratia

alia moralis, alia legitima esse. Fiunt igitur incusationes
90 tum maximè, cùm non per eandem commutant, * atque dis-
ἢ διαλύονται. soluitur. Atque legitima quidem est ea quæ in definitis consi-
stit. & quædam est omnino sordida de manu in manum:
quædam liberalior ad tempus, sed per pactionem quid pro
quo. est id quod debetur in hac manifestum, & non ambigi-
tur. Habet autem dilationem ad amicitiam attinentẽ. Qua-
propter apud nonnullos tales non sunt iudicia, sed arbitran-
91 tur eos oportere contentos esse, qui fide cõmutarunt. Mora-
lis autem non in definitis consistit, sed ut amicum quidẽ mu-
nere afficit, aut aliquid aliud in illum confert. Accipere au-
tem dignum esse censet, æquale aut plus: quasi non dederit,
sed mutuauerit. Atque si non ut commutauit dissolutio fit,
incusabit. hoc autem ideo accidit: quia omnes uel plurimi,
uolunt quidem honesta, anteponunt autem ea quæ prosunt.
Atque honestum quidem est beneficia conferre, non ut uicis-
62 sim suscipiantur: utile uerò suscipere. Si potest igitur, di-
gnum reddere oportet beneficium ijs quæ accepit, & sponte
quidem. inuitus enim non est faciendus amicus. Vt errore
igitur in principio facto, & beneficio à quo accipere non
oportebat suscepto (non enim ab amico, nec ob idipsum id
faciente) dissoluere ipsum oportet, ut beneficio pro definitis
suscepto, atque polliceri, cùm posset reddere. Nam si non
posset, nec dignum is qui dedit ipsum suo munere censuerit.
Quare reddendum est, si habeat facultatem. In principio au-
tem considerandum est, à quonam beneficium, & pro quo
93 confertur: ut pro his suscipiat, aut non suscipiat illud. Exi-
stit autem dubitatio, utrum eius qui suscepit utilitate me-
tiri oporteat id quod reddi debet, an eius qui contulit bene-
ficium? Qui nanque beneficium acceperunt, extenuantes
idipsum, ea dicunt sese cepisse quæ parua erant illis, quæq;

ab alijs licebat accipere. Illi uerò contrà, ea quæ maxima rerum erant suarum, quæq; ab alijs assequi non poterant, & in periculis aut necessitatibus talibus. An quia ami= citia est ob utilitatem. utilitas eius qui beneficium suscepit, mensura est statuenda? Hic est enim qui indiget: & huic fert opē ut accepturus æqualem. tātum igitur auxilium fuit, quantum utilitatis habuit hic. Et reddendum est igitur tan= tum quantum ipse consecutus est, uel etiam plus. est enim magis honestum. In amicitijs autem quæ sunt ob uirtutem, accusationes quidem non sunt. Mensuræ autem similis est electio eius qui beneficium contulit. Id enim quod est uirtu tis ac moris præcipuum, in electione consistit. 94

COMMENT.

CVm autem tres sint amicitiæ, vt ab initio diximus.}Hic est tertius tractatus huius octaui libri, in quo Philosophus posteaquàm diuisit amicitiam, & vnamquanque partē declarauit, vt ostensum est, nunc ostendit quo pacto fiant incusationes, & querelæ in amicitiis. Diuiditur autē hic tractatus in duo capitula. In primo declarat querimonias quę oriūtur in amicitiis æqualium personarum. In secundo ostendit querimonias quæ fiunt in amicitiis inæqualium. Primū capitulum diuiditur in quatuor partes, quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte Philosophus docet narrando quo pacto in amicitiis possint euitari querelæ: & dicit ꝙ tres sunt species amicitiæ, vt antea dicit, ea ratione qua triplex est obiectum, scilicet aut vtile, aut iocundum, aut bonum: & in vnaquaque istarum trium reperiri amicitia potest tam æqualiū quàm inæqualium personarum. & hoc ostendit Philosophus tangendo singulas species. Nam in amicitia quæ ob bonum & ipsam virtutem, possunt amici fieri & illi qui sunt pariter boni, & item illi quorum alter est melior & studiosior altero. Eodē modo in amicitia ob iocunditatem, & ij qui pariter sunt iocundi, & ij quorū alter est iocundior altero. Sic in amicitia ob vtilitatem simili modo fieri possunt amici. verùm si amici sint æquales & pares in quacunque amicitia, pariter 85

debent in amore respōdere,& in aliis quoque officiis par pari referre:sin verò sint inæquales,& impares ob alterius partis excellentiā,tūc tribui & retribui debet vnicuique secundū
86 dignitatē & similitudinē rationis. {FIVNT igitur ea in amicitia quæ.}Hæc est secūda pars huius capit.in qua Philosophus ostendit,& dicit quòd in amicitiis ob vtilitatem contractis fiunt querelæ tantū vel vt plurimū in illis,in studiosis verò amicitiis non fiunt. & hoc probat, quia in ea amicitia fiunt omnia quæ exoptant amici,& illi tales amici prompti sunt ad facienda ea mutuo,& quasi certatim, quæ sibi inuicē
87 sunt grata & accepta. {NEC in iis etiam amicitiis.} Declarat Philosophus quòd in amicitia quæ est ob voluptatē non nimis fiunt querelæ,& præsupponere videtur quòd tales cōuersentur simul,quòd ab vtrisque expetitur, tunc vltra amicus ob voluptatē aut gaudet cōuersatione alterius amici, aut non gaudet.Si gaudet,non accusabit amicū conuersando: si verò non gaudet,non etiam queretur de eo si non est sibi iocundus,cùm sibi liceat quādocūque vult cōuersationē illius
88 euitare. {AT in ea quæ cōmoditatis gratia cōstat.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus ostēdit quòd in amicitiis ob vtilitatē fiūt querelæ,& primò declarat quòd fiunt,deinde causas ostēdit quibus oriūtur,demū docet quomodo euitari possunt.Dicit igitur quòd in amicitia quæ est ob vtilitatē,querelæ præcipuè locum habēt.Probatur, In ea amicitia in qua amici sibi mutuo nōsatisfaciūt,querelę oriūtur & fiunt:sed amicitia ob vtilitatē est huiusmodi : ergo in amicitia ob vtilitatem querelæ præcipuè oriuntur & fiunt. Huius argumentationis declaratio de se patet in textu.
89 {VIDETVR autem vt duplex est iustū.}Declarat Philosophus hac in parte vnde,& ex quibus causis querimoniæ fieri solent in huiusmodi amicitiis quæ ob vtilitatē,& affert diuisionem quandā talis amicitiæ,dicendo ꝙ sicut diuiditur iustū.ita & amicitia vtilis distribuitur;sed iustū aliud scriptū, id est legitimū,aliud non scriptū, id est naturale, & quasi ex cōmuni more gētiū,vt in quinto declarauimus:eodē modo amicitia ob vtilitatem quædā est legitima quę videtur in pactione cōsistere quædā moralis,quæ non ex pactione, sed ex consuetudine quadā oriri videtur.Hac diuisione stante dicit Philosophus quòd querelæ tum maximè fiunt cùm nō commutant

mutant amici secundũ eãdẽ speciẽ talis amicitiæ vtilis, id est, cùm alter amicorũ cõmutat,& credit cõmutare secũdum legitimã, alter verò cõmutat,& credit cõmutare secũdũ morale:& alter sequitur pactionem, alter mores requirit & sequitur. ex quo discordes fiunt,& oriuntur quærelæ & incusationes & dissoluuntur, scilicet amicitiæ: quãuis nõnulli exponant quòd quærelæ fiunt cũ nõ cõmutant, id est obligantur, & dissoluũtur, id est cùm dissolutiones fiunt, & vt ita loquar, disobligationes quasi cũ obligationes fiant pactione secundum legitimã, dissolutiones secundũ moralem, tunc querelæ oriũtur. sed quicquid sit, hoc videtur velle Philosophus, quòd incusationes & querelæ oriuntur cum alter amicorũ in commutationibus vtilibus quæ fiunt inter eos sequitur amicitiã legitimã quæ in pactione cõsistit, alter verò sequitur moralẽ quæ ex consuetudine pendet. {ATQVE legitima quidẽ est 90
ea.} Distributa amicitia ob vtilitatẽ legitimã & moralem, nunc vt partes istæ clarius intelligantur declarat vnũquodq; membrũ Philosophus, & primò amicitiã legitimã que in pactis consistit, dicendo quòd ea nõ vnifariã est, sed partim forẽsis & mechanica, in qua fit cõ mutatio de manu in manum sine dilatione tẽporis, quia statim reddit & retribuit ei à quo accepit, vt in emptione & vẽditione,& in cõmutatione mercimoniorũ fieri solet, cũ res cũ rebus, aut res cũ nummis commutãtur, nec amicorũ fidei creditur. partim verò est liberalis & ingenua magis si cõparetur cum superiore, & ea est vbi conueniunt quid pro quo debeat dari, & manifestũ est debitum, sed habeat dilationẽ temporis amicabilẽ, vt ita loquar, & pertinẽtem ad cõmoditatem & fidẽ amicorũ. postea addit Philosophus, quòd quibusdã horum non sunt iudicia, sicut in superioribus vbi non seruatur id quod pactione est manifestum, sed putant eos contentos esse debere qui fide permutarunt: verum querelæ fieri possunt vel solent cũ non seruatur id quod dignũ videtur fide amicorũ. {MORALIS autẽ in 91
pactionibus certis.} Sumit nunc Philosophus alterũ mẽbrũ diuisionis, id est amicitiã vtilẽ quæ dicitur moralis, nõ quia sit de se ingenua vt illa quæ est ob virtutẽ: sed quia inter istas amicitias ob vtilitatẽ est magis liberalis cũ ex more pẽdere videatur, non autẽ in pactione & cõuentione consistere. Verũtamen amici in tali amicitia dant non addẽdo quid pro

quo, ſed intentione recipiendi:& quando non recipiunt que-
runtur,& tunc fiunt incuſationes. dant igitur vt ſimulent ho-
neſtatem:ſed quia vt plurimum anteponũt vtile,dant animo
& intentione recipiendi, adeò vt ſi non diſſoluatur & retri-
buatur ſimili modo ab amico,ſtatim fiunt querelæ.cõmutãs
enim & donans ſpe fecit recipiendi quaſi commodaret. cùm
poſtea non fit retributio vt ſperabat,queritur non vt commo
dauerit, ſed vt donauerit: veluti qui annulum dediſſet in nu-
ptiis amico animo recipiendi tantundẽ vel etiam plus, ſi po-
ſtea non recipit queritur vt donans,non aperiendo intentio-
nem quam habuit in principio cum dedit.Non enim dicit ſe
male tractari, quia commodauerit,ſed quia donauerit, & ta-
men intentio ſua fuit vt commodaret, quare fiunt querimo-
niæ. & aſsignat rationem Philoſophus quòd hoc euenire vi-
detur : quia plerunque homines expetunt honeſtatem , & ta-
men poſtea anteponunt vtilitatem, vt patet in textu.

92 {EVM itaque qui poteſt.} Docet hac in parte Philoſophus
quonam pacto euitari poſsint querimoniæ tales, dicendo q
qui poteſt,retribuere ſpõte debet,quia non eſt inuitus facien-
dus amicus.Nam ſi tu velles eum amicum vt datorem libera
lem gratia honeſtatis,& ille quærat vtilitatem,tunc ſi non re
tribuas ſponte, videris velle facere tibi amicum inuitum, &
nolentem tali modo amicitiam tuam : nam ſi ipſe non vult
eſſe amicus niſi ob vtilitatem, ſponte reddendum eſt ei,ſi fie-
ri poteſt, nec eſt trahendus inuitus ad amicitiam ſecundum
præſcriptum tuum,quia ipſe quærit amicitiam ob vtilitatem
quare vel accipe eum eo pacto amicum,& redde ſibi ſponte ſi
habes facultatem : vel ſi non vis amicum tali modo, redde ei
quod debes , & noli ſecundum voluntatem tuam contra id
quod ipſe vult,facere eum amicum : ſecus enim eſſet facere
eum amicum nolentem.quod non eſt faciendum,quia antea
debes videre à quo accipias beneficium,vtrum ab amico gra-
tis dante,an ab eo qui retributionem quærit. ſed accepto be-
neficio retribuere debet ſuſcipiens ſi fieri poteſt ſponte ſua,
ac ſi per pacta obligatus eſſet , ne oriantur querelæ : & retri-
buere debet ſecundum dignitatem eorum. ſed vtrum dantis
an ſuſcipientis ſit ſtatuere menſuram beneficij , in ſequenti-
93 bus manifeſtè declarabit Philoſophus. {EXISTIT autem
hoc loco quæſtio.} Hæc eſt quarta pars huius capituli , in qu

Philoſophus mouet dubitationem vel quęſtionem quãdam, & eam ſoluit. Dicit ergo dubitando, Si reddendum eſt ſecundum dignitatem & conuenientiam, quæritur quiſnam menſuram & exiſtimationem huius beneficij ſtatuere debet? an ille qui accepit, an is qui contulit? Nam cùm in iis non fiat certa pactio quid pro quo ſit reddendum, ad hoc vt tollantur querelæ, retribuendum vt dignitas poſtulat & conueniens eſt. Sed dubitatur menſura huius retributionis accipienda ne ſit ex vtilitate ſuſcipientis, an ex beneficio dantis. & de hac materia dicetur latius in nono libro. ſed ſi nos vertimus ad partem ſuſcipientium, ſemper tales minuunt beneficia: ſin ad partem benefactorum, illi econtra augent beneficia ſua. quare videtur quoquo modo quòd neuter iſtorum ſit aptus ad talem menſuram ſtatuendam retributionis.

{AN quia amicitia ſit ob vtilitatem.} Soluit quæſtionem 94
Philoſophus, oſtendendo quòd menſura retributionis ſumenda eſt ex parte ſuſcipientis, vt ſit tanta quanta fuit commoditas recipientis. æſtimanda eſt igitur commoditas eius qui ſuſcepit, & talis debet eſſe menſura. ſed de hac materia latius loquetur in nono, vt ibi patebit. Poſt hæc dicit Philoſophus quòd in amicitia bona quæ eſt ob virtutem, non fiunt querelæ, nec talis ſolutio ibi requiritur. Nam electio cùm ſit præcipuum in virtute, debet in tali amicitia eſſe menſura, & quaſi cum benefactore dicere: Contuli beneficium ob virtutem. debeo exigere retributionem & remunerationem? minime. habui enim quòd expetebam: contuli ſtudioſo ob virtutem & honeſtatem. & amico qui eſt alter ego, & produxi operationem ſtudioſam ob ipſam dationem. & non vt inde reciperem aliquam vtilitatem, ſed vt facerem opus virtutis, & contuli amico gratia ipſius. & ſic electio erit menſura: electio, inquam, ſtudioſi viri, & amici, vt patet in textu.

De querelis amicitiæ in excellentia, & de abdicatione. CAP. XIIII.

T uerò diſſentiunt & in amicitijs quæ in excellentia conſiſtunt. nam uterque dignum exiſtimat plus habere, atque cùm hoc non fit, diſſoluitur amicitia. Qui nánque præſtabilior 95

est, plus habere oportere se putat. plus enim tribuendum est bono. Eadem censet, & qui magis utilis est. Si nanque quispiam inutilis sit. non æquale, inquiunt, ipsum habere oportere. Subministrationem enim & non amicitiam fieri dicunt, si non pro dignitate operum ea fuerint quæ ab amicitia fiunt. Nam ut in pecuniarum societate plus ij capiunt qui plures pecunias conferunt: sic arbitrantur & in ami-
96 citia fieri oportere. Qui uerò eget & qui est inferior, contrà. ad amicum nanque bonum spectare censet egentibus opem ferre. Quid enim prodest, inquiunt, amicum esse quempiam studioso uiro aut potenti, si nihil consecuturus sit in-
97 de? Videtur autem uterque rectè censere. At plus quidem utrisque est ex amicitia tribuendum, non tamen eiusdem. sed excellenti quidem honoris, egenti autem lucri. Virtutis enim & beneficentiæ præmium, honos est, indigentiæ uerò auxilium, lucrum. Hoc ita se habere & in rebus publicis constat. Non enim is honoratur, qui nihil boni Reipublicæ præstat. Id enim quod est publicum ei tribuitur qui beneficia in Rempublicam confert. At honor publicum est. Non enim fit ut simul quisquam pecunias à Republica atque honorem accipiat. nemo nanque fert in omnibus minus habere. Qui igitur in pecunijs imminuitur, ei honorem tribuunt. * qui uerò munera suscipit, ei pecunias dant. Quod enim fit pro dignitate, id æquat & conseruat amicitiam, ut est dictum. Sic igitur & ijs est agendum, atque congrediendum, qui impares sunt. Et is qui in pecunijs aut uirtute utilitatem accipit, reddat honorem oportet, id reddendo quod potest. Amicitia nanque id exposcit quod fieri potest, non id quod est pro dignitate. Neque enim in omnibus est, ut in honoribus erga Deos, aut parentes. nemo enim inquam, dignum reddere potest. Sed qui quoad potest, obsequitur, bonus

τῷ ἀδωροδόκῳ.

& æqu

& æquus esse uidetur. Quapropter constat patrem quidem non licere filio abdicare: filium autem patri licere. Debentem enim reddere oportet. At quicquid egerit, nihil unquam ijs dignum fecerit quæ à patre suscepit. Quare semper debet. Quibus autem debetur, potestas est dimittendi. igitur & patri. Simul autem nemo forsitan unquam sese mouere uidetur, nisi ille exuperet prauitate. Nam absque amicitia naturali, humanum est, auxilium non negare. Illi autem fugiendum est, aut non studendum opem afferre, cùm sit prauus. Plerique enim suscipere quidem beneficia uolunt, conferre autem nolunt, ac fugiunt ut inutile. Sed de his quidem eousque sit dictum. 98

COMMENT.

AT verò dissentiunt homines, & in amicitiis.} Hoc est secundum capitulum huius tertij tractatus, in quo posteaquàm declarauit quo pacto fiunt querelæ in amicitiis æqualium personarum: nunc ostendit quomodo fiunt in amicitiis inæqualium personarum, quæ dicuntur secundum excellentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima autem Philosophus afferendo controuersiam eorum qui sunt in amicitia secundum excellentiam, dicit quòd ij dissentiunt, & fiunt querelæ ab iis, quia vterque amicorum putat debere plus habere quàm habeat: & affert primò rationem querimoniæ & controuersiæ ex parte superioris, & superexcellentis. Si enim sit virtute præstantior, dignum iudicat vt plus ei tribuatur: sin sit vtilior, eodem modo plus sibi deberi putat, vt exemplo eorum qui societates ob vtilitatem faciunt, ostendit Philosophus. 95

{AT is qui eget atque inferior.} Affert rationem ex parte inferioris siue sit inferior virtute siue vtilitate. Dicit enim quòd inferiores putant decere bonum ac potentem amicum prodesse, & opem afferre egentibus amicis. Secus enim quid prodesset amicitia talis si nihil consequi posset inde. 96

{VIDETVR autem vterque rectè censere.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua allatis querelis istorum inæqualium, & rationibus vtriusque partis, nunc videtur declarare 97

veritatem, & postea redigere eos ad concordiam. Vnusquisque enim eorum rectè putat debere, inquit Philosophus, habere plus, non tamen eiusdem rei: quare duæ afferuntur conclusiones. Prima ratio, Præmium virtutis tribuendum est præstantiori: sed honos videtur esse quoddam præmium virtutis, ergo honos tribuendus est præstantiori. Secunda ratio, Id quod est subsidium indigentiæ dandum est egenti, & inferiori: sed lucrum & pecunia est huiusmodi, ergo danda sunt egenti & inferiori. Patent rationes istæ, quia honos videtur esse quædam retributio pro operationibus virtutis, & pro beneficiis præstitis, quibus superexcellentes superant inferiores, & lucrum & pecunia videtur esse subsidium accommodatum indigentibus. Probat etiam Philosophus istas conclusiones exemplo rerum publicarum vbi hæc seruari solent, & adæquatio fieri pro dignitate. Sic igitur is qui beneficium accipit, aut in pecuniis, aut in virtute debet benefactori & excellentiori retribuere honorem quoad fieri potest, vt constare tali adæquatione possint amicitiæ. Verùm sunt amicitiæ nonnullæ in quibus non potest fieri digna retributio, vt filiorum ad parentes, & huiusmodi: ideo, dicit Philosophus, sufficit secundum possibilitatem.

98 {QVAPROPTER constat vtique patrem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua philosophus affert sententiam siue correlarium obortum ex antedictis. Nam supra dixit quòd in quibusdam non fit neque fieri potest digna retributio & recompensatio pro beneficiis acceptis, veluti principalissimè erga Deum, postea erga patrē: & statim infert sententiam duplicem, quòd filio non licet repudiare & abiicere patrem. Probatur, Qui semper est obligatus & debitor, non debet abiicere creditorem: sed filius est semper debitor, ergo non debet abiicere creditorem suum perpetuum id est patrem. Econtrà licet creditori abiicere & dimittere à se debitorem: sed pater semper est creditor respectu filij, ergo patri licet. Post hæc addit quòd & si hæc ita sint, pater non videtur sese mouere nisi ob excellentem prauitatem: quare pater non consueuit dimittere & abiicere filium, nisi sit filius vehementer prauus. nam præter vinculum naturale, quo pater astringitur filio, humanum est opem & subsidium afferre egenti: sed si filius sit valde prauus fugiendum est, vel non studendum

dum est à patre subsidium ei afferre,& subuenire,filius tamen patrem nunquã deserere debet: multi sunt autem qui beneficia suscipere volunt & non cõferre,& non bene faciunt. Concludit postea imponendo finem octauo libro vbi definita est amicitia,diuisa item, & differentiæ amicitiarum allatæ.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, Liber IX.

Quæ conseruant amicitiam.

CAPVT I.

N omnibus autem amicitijs,quæ sunt dißimiles specie, comparatio rationum æquat atque conseruat amicitiam,ut est dictum. ut & in ciuili societate,sutori pro calceamentis,& textori,& cæteris pro dignitate per mutatio fit. Atque hic quidem communis habetur mensura, numus ipse ad quem omnia referuntur,& quo mensurantur. 1
In amatoria autem amicitia, interdũ amator queritur quòd supra modum amans, non uicißim amatur, nihil habens fortè amabile: interdum is qui adamatur, quòd cùm prius cuncta polliceretur,nunc nihil facit. Fiunt autem talia:cùm ille quidem ob uoluptatem adamatum, hic autem ob utilitatem diligit amatorem:& hæc non assunt utrisque. Nam cùm propter hæc sit amicitia, fit dissolutio: cùm ea non fiunt, gratia quorum amabant. Non enim se mutuo amabant, sed ea quæ inerant, quæ non permanent. Quapropter tales & amicitiæ sunt. Morum uerò amicitia cùm per se sit, permanet ut dictum est. 2
Differunt autem & cùm alia fiunt ipsis, 3

& non

& non ea quæ appetunt. Est enim simile ac si nihil fieret, cùm non id assequitur quod affectat. Quale fecit & qui citharœdo pollicebatur, quãtò melius cantaret, tantò se plura daturum. Postridie uerò reposcenti promissa, uoluptatem reddidisse dixit pro uoluptate. Si igitur uterque hoc affectaret, satis utique haberet. Sin uerò ille uoluptatem, hic lucrum affectabat, & alter habet, alter non habet: non bene sese habet ipsa societas. Quorum enim indiget unusquisque, hæc & assequi uult, & horum gratia dabit ea quæ habet.
4 Vtrius autem est æstimationem facere: eiúsne qui dat, an eius qui primò accepit? Nam qui dat, uidetur illi permittere: quod quidem & Protagoram fecisse aiunt. cùm enim docuisset ea quæ profitebatur, discipulum æstimare iubebat, quanti ipsi uiderentur ea quæ sciret, & tantum accipiebat. Nonnullis autem in talibus satis est illud.

Sufficiens socio merces sanè est statuenda.

5 Qui uerò prius acceperunt argentum, deinde nihil eorum quæ promiserunt ob exuperationem promißionũ efficiunt, meritò incusantur. Non enim perficiunt ea quæ pepigerunt. Hoc autem fortasse sophistæ facere compelluntur, quia nemo daret pro ijs quæ sciunt, argẽtum. Hi igitur (ea pro quibus acceperunt mercedem, non efficientes) meritò accusantur.
6 Eorum autem in quibus subministrationis non fit pactum, qui propter seipsos exhibent, incusationibus carent, ut diximus. talis est enim ea amicitia, quæ ob uirtutem conflatur, remuneratióque facienda est electione. hæc enim est amici atque uirtutis. Sic est faciendum & in societate quæ fit ob philosophiam. Non enim tantæ dignitati pecuniæ æquari possunt. nec honos paris unquam fiet momenti. sed satis est forsitan, ut & ad deos atque parentes, id quod fieri potest. Quòd si datio non sit talis, sed pro aliquo, maximè quidem

quidem oportet forsitan retributionem fieri, ut utriusq; uidetur esse pro dignitate. Si uerò hoc non accidit, non solum 7
necessarium, uerumetiam iustum ipsum præhabentem hanc ipsam statuere. nam si quantum hic utilitatis habuit, aut pro quanto uoluptatem expetit, tantum ille receperit: dignam de hoc remunerationem habebit. Etenim in rebus uenalibus ita fieri uidetur. Et quibusdam in locis sunt leges quæ uetant, sponte actorum contractuum iudicia esse, propterea quòd oportet unumquenque ad eum qui credidit sic dissolutionem facere, ut societatem cōtraxit. Putant enim eum iustius esse statuere cui permissum est, quàm eum qui permisit. Etenim plerunque non æquè æstimant qui habent, & qui accipere uolunt. Sua enim cuique, & ea quæ dat, multo uidentur pretio digna. Attamen retributio fit ea, quam statuunt ij qui capiunt, quantitate. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti uidetur dignum habēti: sed quanti æstimabat antea quàm haberet.

COMMENT.

IN omnibus autem specierū dissimilium amicitiis. } Hic 1
est nonus liber Ethicorum, in quo Philosophus perseuerat in tradenda doctrina de amicitia, & ijs quæ ad eam pertinent. Nam in præcedenti libro declarauit amicitiam, eam definiendo & diuidendo in suas species, scilicet ob vtilitaté, voluptatem, & virtuté: & declarauit istas omnes nō esse æquè amicitias. nam maximè & propriè amicitia dicitur illa, quæ est ob virtutem, vt sit habitus qui est in animo, vt perfectio quædam præsupponens omnem aliam virtutem, & prudentiam, & etiam ad bonum externum. Diuisit autem eam in amicitiam æqualium & inæqualium, & vtranque declarauit. Attulit præterea omnes societates afferendo ciuilem ad quam cæteræ reducuntur in quibus est vestigium amicitiæ, quia amicitia videtur consistere in societate, & qualis est societas talis videtur esse amicitia. Declarauit etiam de querimoniis quæ fieri solent præcipuè & maximè in amicitia

citia

citia quæ eſt ob vtilitatem. Relinquebantur alia conſideranda, vt ſunt proprietates multæ quæ cōpetunt non ſolum amicitiæ propriè dictæ, ſed ſunt etiã quæ competunt aliis, & ſimiliter quæſtiones ad amicitiam attinentes, quæ omnia in hoc nono libro declarat Philoſophus, vt patebit. Diuiditur autem hic liber in tres tractatus. In primo declarat ea quæ pertinent ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, & quaſdam operationes ad amicitiam pertinentes. In ſecundo mouet quaſdam dubitationes ex parte amantis, & eas ſoluit. In tertio mouet dubitationes ex parte amati, & eas etiã ſoluit: vt cognitis proprietatibus & ſolutis quæſtionibus ad hãc materiam pertinentibus, perfecta de amicitia & natura eius quoad fieri poteſt habeatur cognitio. Primus tractatus diuiditur in ſeptem capitula, quæ ſuis locis patebunt. Primũ capitulum quoque diuiditur in duas partes. In prima narrat quomodo conſeruatur amicitia diſsimilium, & quomodo fiunt querelæ propter repenſionem. In ſecunda affert remedia talium querelarũ. Dicit igitur in primis quòd in omnibus amicitiis diſsimilium ſpecierum proportionalitas, & ſimilitudo rationis conſeruat amicitiã. & hoc declarat exemplo ſocietatis ciuilis, vbi fit repenſio ſecundũ ſimilitudinem quandam rationis. Nam ſutori pro calceis datur id quod eſt dignum & cōueniens: & ſimilitudo rationis cōſeruat amicitiam, diſsimilitudo verò diſſoluit. Dicit autem Philoſophus amicitias diſsimilium ſpecierũ, non eas quæ ſunt inter duos æquales ob idem obiectum. ſcilicet vtilitatis, vel voluptatis, vel virtutis: ſed eas potius vbi alter amat ob vtilitatem, alter ob voluptatem vel virtutem: quæ propriè dicuntur ſpecierum diſsimiliũ propter diuerſa obiecta, quanuis aliquo modo illæ poſsint etiam dici diſsimiles, quæ ſunt ob idẽ obiectum inter perſonas inæquales. Amicitiæ igitur diſsimilium ſpecierum redigi poſſunt ad æqualitatem, ſi adæquentur repenſione ſecundũ ſimilitudinem rationis, vt fit in ciuili ſocietate, in qua eſt nummus quaſi cōmunis quædam menſura, qua omnia adæquari poſſunt: veluti ſi faber domum facit ſutori, ſutor calciamenta fabro, æſtimabitur domus & æſtimabuntur calciamenta: ſi domus valet decem, & calciamenta vnum, repetãtur igitur decies ſecundũ nummũ vt æquent pretium domus, & ſic fiet æquatio: verùm in amicitia non

eſt determ

est determinata nec manifesta mensura,sed videtur esse id quod quisque expetit:vt si amicitia sit ob virtutem,erit virtus:si ob vtilitatem,videtur esse vtilitas.& sic de iocunditate. quare repensio & adæquatio fieri videtur in amicitiis dissimilibus secundum tales mensuras.

{IN amatoria autem amicitia.} Declarat hac in parte 2 Philosophus quonam pacto querelæ & discordiæ oriuntur in amicitiis ex defectu repensionis:& hoc fieri videtur tribus modis.Primò,cum non fit repensio per affectum internum:veluti si amans amet,& nō ametur econtrà.Secūdo modo,cùm non fit repensio rerum externarum. Tertio,cùm fit quidem repensio,nō tamen earum rerum est quas ille petit: veluti si quærit vtilitatem,tu des ei voluptatem.& hoc est,dicit Philosophus,ac si nihil rependeres.Ad declarandos illos duos,Philosophus primò affert exemplum amatoriæ amicitiæ,& amicitiæ qua alter amat ob voluptatem,alter ob vtilitatem.Cùm igitur amatori non rependitur amor & affectus internus vt ipse vellet,tunc queritur talis amator,& immeritò tamen,dicit Philosophus,si non habet quod sit dignū amore.Secundus modus est,cùm amatus queritur quòd non habet vtilitatem ab amatore,& repēsionem rerū externarū, vt ei pollicitus fuit amator. & statim addit Philosophus quòd talis amicitia dissoluitur,quia nō se amabant:sed ille voluptatem,hic vtilitatem,& cessantibus istis statim cessat amicitia,& talia cessant de facili,quia nō sunt stabilia sed in bonis amicitiis amatur virtus,quæ est res firma & stabilis.

{DIFFERVNT autem & cum alia.} Hic innuitur ter- 3 tius modus,qui fit cum datur quidē repensio,sed non earum rerum quas talis exoptabat,vt exemplo citharœdi ostendit Philosophus vbi cùm nō facta esset repensio conueniens appetitui eius,querelæ ortæ fuisse videntur in tali societate. Quare ex defectu repensionis,vt diximus,cùm non fit conueniens neq; cōpetens recompensatio,querelæ oriri videntur.

{VTRIVS autem est æstimationem ponere.} Hæc est 4 secunda pars huius primi capituli,in qua Philosophus afferre videtur remedia talium querelarū quæ fiunt in huiusmodi amicitiis:sed primò affert dubitationē,& soluit,& ostendit quòd ad recipientem beneficium pertinere videtur,ponere æstimationem remunerationis. Probatur, Eum decet

statuere

ſtatuere remunerationem cui permiſit qui contulit beneficium: ſed recipiens eſt huiuſmodi, ergo ad recipientem pertinet ſtatuere remunerationem. & hoc probat exemplo Protagoræ. Poſt hæc Philoſophus affert nõnullos qui multa polliceri ſolent, & accipiunt antea mercedem, deinde nihil ſeruant promiſſorum, & ij ſunt digni reprehenſione, & compelluntur tales petere antea, quia nemo daret poſtea pro iis quæ ſciunt, quia vana ſunt quæ ſciunt, & captiones quædam inanes pro quibus nihil debetur.

5 {SVFFICIENS ſocio.} Hæc eſt ſententia Heſiodi, & videtur innui quòd merces ſit ſtatuenda ab eo qui ſuſcipit.

6 {SED eorum inter quos ſubminiſtrationis.} Oſtendit nunc Philoſophus quomodo debet fieri remuneratio in iis amicitiis & ſocietatibus in quibus non ſit pactio. Nã in prædictis cadit pactio vel requiſitio operis. Cõductor enim alicuius operarij requirit & exigit operam ab illo, & diſcipulus flagitat doctrinam à magiſtro, & tamen faciendum eſt ſicut Protagoras. Et Heſiodus dicebat quòd recipienti ſtatuenda repenſio, & oportet ſtatuere ſufficientem mercedem. verum ſunt nonnullæ amicitiæ, in quibus nõ ſit pactio, quia per ſe ipſos exhibent amici. Itaq; Philoſophus primò oſtendit quomodo ſtatuendæ ſint remunerationes in iis quæ ſunt ob virtutem, deinde in iis quæ ſunt ob vtilitatem, aut ob voluptatem, in quibus nulla eſt pactio. Dicit igitur quòd in amicitiis ob virtutem vbi nõ eſt pactio vlla, remuneratio ſtatuenda & faciẽda eſt electione, quia verus amicus dat amici gratia, nulla intentione recipiendi, ſed pro liberalitate & operatione virtutis, & beneficentia qua prius videtur reſpicere amicum quàm extraneum: ideo abſunt querelæ ab huiuſmodi amicitia. Sic etiam videtur agẽdum in amicitiis quæ ſunt inter addiſcentes & docentes philoſophiam, quia neq; præceptor neq; diſcipulus debet ponere determinatam mercedem, quia digna reperiri non poteſt, dicit Philoſophus: ſed electio debet eſſe menſura, ſicuti in virtute, cùm philoſophia obtinere videatur eam rationem in intellectu ſpeculatiuo quam obtinet virtus in actiuo vel in appetitu. Vult igitur electio vt fiat ſicut fieri poteſt: & ſi non poteſt fieri digna retributio, fiat ſecundum poſsibilitatem, vt latè patet in textu.

7 {SI verò nõ hoc pacto.} Declarat nũc Philoſophus ſucceſsiuè

cessiuè, quomodo debet fieri remuneratio & repensio in amicitiis quæ sunt ob vtilitatem & voluptatem, in quibus non est pactio. Dicit ergo quòd à recipiente beneficium etiam in istis videtur statuenda esse retributio. & primò probat hoc modo, Is qui magis scit quanti est beneficium collatum debet statuere repensionem: sed is qui suscepit magis & melius, scit quanti est beneficium collatum: ergo is qui suscepit debet statuere repensionem. hæc ratiò & amicitiæ ob vtilitatem, & amicitiæ ob iocunditatem potest esse communis. Probat idem exemplo rerum venalium, in quibus emptor videtur statuere pretium. Nam venditor petit plus, emptor verò æstimat quantum vtilitatis aut iocunditatis sibi afferre potest, & ponit pretium quod sibi videtur commodum & congruum pro vtilitate aut iocunditate recipienda. Probat etiam idem autoritate legum nonnullarum, quæ in quibusdam ciuitatibus vetant iudicia esse sponte contractarum rerum, id est contractuum qui sint certa pactione sponte ab vtroque contrahentium facti. Nam ille qui credidit & dedit, videtur se permisisse fidei recipientis, & hoc putant esse seruandum. volunt enim vt stetur fidei & iudicio eius cui permisit cùm fit repensio. sed debent, dicit Philosophus, ij qui suscipiunt beneficia æstimare, & statuere remunerationem secundum indigentiam quam habebant ante beneficij susceptionem. quia postea facilè decipiuntur. Ex iis omnibus patet quòd debet statuere remunerationem qui accepit beneficia, non is qui contulit. & hoc videtur probasse Philosophus suprà per totum tam in amicitiis & societatibus quæ fiunt cum pactione quàm in iis quæ sponte fiunt. Sin verò accideret vt animus conferentis responderet iudicio recipientis, tunc remuneratio esset vtrisque accommodata. & id est quod dicit Philosophus, oportet forsitan remunerationem fieri iudicio vtrorunque: sed si id non accidat vt concurrant in iudicia & conueniant, tunc ex parte recipientis repensio statuenda videtur, qui nouit & animaduertere debet quanti sit beneficium susceptum, & quantum sibi profuerit, & quanti æstimabat antequam susciperet.

Quòd singulis pro dignitate sunt beneficia rependenda.

CAP. II.

8 HAbent autem & talia dubitationem, Vtrum
oporteat omnia patri tribuere, in omnibusq́;
obtemperare. an ægrotanti quidẽ parẽdum sit
medico: diligenti uerò ducem exercitus, dili=
gẽdus si rei militaris peritißimus homo. Simili modo: utrũ
amico sit potius, an studioso subministrandum. Et benefa=
ctori reddenda sit gratia, an sodali potius dandum: si utrun
9 que fieri nequeat. Omnia igitur talia, exactè determinare nõ
est facile. Multas enim ac uarias habent differentias: & ma
gnitudine & paruitate, & honestate, atque neceßitate. Ve=
10 rùm non omnia eidem esse tribuenda non est obscurum. At=
que beneficia plerunque reddenda sunt potius, quàm est lar=
giendum amicis: sicut & mutuũ reddendum est potius cui
debeas, quàm dandum sodali. Fortasse autem neq; hoc agen=
dum est semper. Vt redemptum à prædonibus: utrũ eum qui
ipse redemit, redimere uicißim oporteat quicunque is sit: aut
non capto quidem, repetenti uerò mutuum reddere: an redi=
mere patrem? uidebitur enim patrem potius quàm se etiã re
dimere illum oportere. Debitum igitur, ut diximus, simpli=
citer est reddẽdum. Si uerò datio honestate aut neceßitate ex
cedat, ad hæc ipsa est declinandum. Interdum enim neq; est
æquum beneficium retribuere: cùm alter quidem in studiosum
sciens studiosum esse, cõtulit beneficium, alter autẽ illum fla
gitiosum esse existimat. Nonnũquam enim nec ei qui mutua
uit uicißim est mutuandum. Nam ille quidem putãs se rece=
pturũ, bono mutuauit uiro: hic autẽ non sperat à prauo re=
cipere. Siue igitur reuera hoc sic se habeat, non æqualis est
dignitas: siue non ita quidẽ se habeat, putent autẽ sic se habe
re,

re, non uidebuntur absurdè facere. Quòd igitur sæpe est dictum, sermones qui de affectibus actibúsue fiunt, perinde habent definitionē, ut ea circa quæ sunt. Non eadem igitur uniuersis esse reddenda, neq; patri cuncta, quemadmodum neq; Ioui sacra omnia dantur, non est obscurum. Quòd si diuersa tribuenda sunt parentibus, & fratribus, & sodalibus, & beneficis tribuenda sunt singulis sua, quæque ad quemque accommodantur. Sic autē & facere uidentur. Nam ad nuptias uocant cognatos. genus enim ijs est comune, quare & actus qui circa hoc sunt. Et ad sponsalia etiam maximè cognatos propter idem putant accedere oportere. Videbitur autē parentibus maximè alimentis filios ut debētes, opitulari oportere: & honestius esse ijs qui causa sunt essendi, quàm sibijpsis subuenire. Honorem etiam ut dijs tribuere oportet, non omnem autem parentibus: neque eundem patri matriq;, neque sapienti, aut imperatori: sed patri paternū, & similiter matri maternum. Omni quoque seniori honor est tribuendus, qui ad ætatem accommodatur, assurgendo, locoq; cedendo. & talibus. Sodalibus autem atque fratribus præstanda est libertas, omniumq; cōmunitas. Atq; cognatis & ijs qui sunt eiusdem tribus, & ciuibus ac cæteris uniuersis semper est enitendum, id quod accommodatur tribuere & comparare, quæ insunt singulis ratione familiaritatis, & uirtutis aut utilitatis. Eorū igitur qui generis sunt eiusdem, facilè est iudicium, differentium autem est difficilius. Non tamen ob hoc desistendum est: sed ut fieri potest, ita est distinguendum.

COMMENT.

Habent autem & huiuscemodi dubitationem.} Hoc est 8 secundum capitulum huius tractatus, in quo affert quasdam dubitationes circa officia & remunerationes quæ fiunt ad amicos: & eas soluit, ostendendo quod cuique tribuendum est secundum dignitatem. Diuiditur autem hoc

capitulum in duas partes. In prima affert dubitationes. In secunda eas soluit. Primò igitur videtur afferre tres dubitationes quæ pertinent ad officia humana cuiusque perfectionis, & artis, videlicet. Prima ratio, vtrũ oporteat filium tribuere omnia patri, & in omnibus obedire. & statim infert sententiam oppositam, & probationem innuere videtur exemplis, scilicet an ægrotanti filio parendũ sit magis medico quàm patri. nec dubium hoc esse videtur, nam potius debet parere medico: nec videbitur in hoc cõtra officiũ facere, nec etiã si ad gubernationẽ exercitus eligat peritũ rei militaris ducem potius quàm ineptum quẽ pater expeteret. Secũda dubitatio est, an magis sit amico dandum an studioso viro. Tertia est, reddenda ne sit gratia benefactori, an sodali dandum potius.

9 {OMNIA igitur talia.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus incipit declarare has quæstiones: & primò videtur soluere in genere, & quoquo modo excusare, quòd non potest omnino afferri exacta solutio propter varietatem, quia videbitur officium potius faciẽdũ ex eo quòd est maius, nunc quia honestius, nunc quia magis necessariũ: variis enim de causis quæ variantur in vita ipsum officium variari videtur, vt in libro etiam de Officiis ostẽdit Cicero, vt multa affert ad hanc materiam accommodata. verum si volumus dare quandam regulam vniuersalem, dicere possumus quòd non omnia eidem tribuenda sunt, sed vnicuique vt decet, & vt oportet tribuendum est.

10 {ATQVE beneficia plerũq; reddẽda.} Incipit magis particulariter soluere Philosophus. & primo illas duas vltimas, id est secundã & tertiã quæstionem, dicendo ꝙ vt plurimum benefactori & bene de nobis meritò reddere potius beneficia debemus quàm sodali conferre. Nam cũ duo genera liberalitatis sint, vt inquit Cicero, vnũ dandi beneficiũ, alterum reddendi, demus necne in nostra potestate est: non reddere bono viro nõ licet, si modo id facere posit sine iniuria. Reddendum est igitur vt plurimum. & dicit plerunque id faciendum esse, & non semper: quia euenire potest vt illud fieri nõ debeat vel aliud potius fieri vt exemplo redimentis. & patris capti ostendit in textu. Simpliciter itaque debitũ benefactori est reddendum, sed secundum quid, id est interdum non videtur id esse agendum, veluti cum honestius vel magis necessarium

sariũ est amico fame pereunti subuenire,quã benefactori beneficiũ referre: eodẽ pacto dicere possumus ꝙ depositũ simpliciter est reddendũ:sed interdũ euenit vt nõ sit reddẽdum, veluti si quis gladiũ apud te sana mente deposuerit, repetat insanus,non reddere,vt inquit Cicero,officium sit. Aliquando etiam beneficium retribuere non est æquum, vt boni, & praui,& mutuantis,& mutuo accipientis exemplo ostendit in textu Philosophus.sed excusat se postea ab exacta determinatione atque doctrina ob varietatem rerum quæ circa hãc materiam contingunt de affectibus & actibus humanis.

{NON eadem igitur vniuersis.} Soluit Philosophus illã primam quæstionem,ostendendo ꝙ non eadem omnibus, sed vnicuique,& singulis tribuenda sunt ea quæ decẽt: & declarat quæ parentibus,quæ fratribus,& quæ propinquis tribuenda videntur, & discurrit per singula officia vt patet in textu de manifestè concludendo,quòd semper enitẽdum est id quod accommodatur decétq; tribuere:sunt enim officia, vt Cicero,inquit,quæ magis aliis quàm aliis debeantur: vt vicinum citius adiuueris in fructibus percipiendis,quàm fratrem aut familiarem:at si lis in iudicio est, propinquum potius & amicum,quàm vicinum defenderis.& similia. 11

Quando soluenda amicitia.

CAP. III.

St etiam dubitatio: si dissoluendæ sint amicitiæ,necne,ad eos qui non permanẽt, an ad eos qui ob utilitatem aut uoluptatem amici sunt, cum hæc non habent. Nec est absurdum dissolui. Illorum enim erant amici,quibus deficientibus, rationi consonum est non amare. Incusauerit autem quispiam si ob utilitatem aut uoluptatem amans, ob mores simulat amare. Quod enim superius diximus, plurimæ fiunt incusationes inter amicos, cùm non similiter optant & sunt amici. Cùm igitur quispiam sua se opinione fefellerit, putauerítque ob mores amari, nihil illo tale agente, tum seipsum is accusare debet. Cùm uero à simulatione illius deceptus fuerit, tum 12

qui decipit, iustum accusare: & magis quàm eos qui num-
mos adulterinos conficiunt, quanto maleficium ipsum circa
13 *præstabilius est. Quòd si acceptat ut bonum, factus est au-*
tem prauus, atque apparet, estne amandus? An impoßibi-
le est? siquidem non omne quoduis est amabile. sed bonum.
neque autem dignum est prauum amicum habere, neq; opor-
tet. non enim amatorem prauorum esse oportet, neque simi-
lem euadere prauo. Dictum est autem simile simili esse ami-
cum. Estne igitur statim amicitia dissoluenda, an non o-
14 *mnis: sed in qua est incurabilis ob prauitatem? Qui autem*
emendari possunt, ijs magis ferendum est in moribus auxi-
lium quàm in pecunijs, quanto præstabiliores sunt & ma-
gis amicitiæ proprij. Nihil autem absurdi uidebitur facere,
qui amicitiam dissoluit. non enim huic aut tali amicus erat.
15 *Cùm igitur mutatum ad priores mores redigere nequeat, sese*
16 *ab illo seiungit. Quòd si alter permaneat, alter magis bo-*
nus euadat, multúmque uirtute differat, estne utendum ami-
co? an fieri nequit? In magna autem distantia maximè ma-
nifestum fit, ut in amicitijs quæ à pueritia contrahuntur.
Nam si alter mente permaneat puer, alter optimum in ui-
rum euaserit, quonam modo fuerint amici? cùm neque ea-
dem ipsis placeant, neque eisdem gaudeant, doleántque. Ne-
que enim hæc erunt in ipsis. Sine uerò his esse amici non pos-
sunt. simul enim ipsos uiuere impoßibile est. Atque de his an-
17 *tè diximus. Oportétne igitur ipsum non secus ad illum sese*
habere, quàm si amicus nunquam fuisset? an factæ memo-
riam consuetudinis habere oportet? Atque ut amicis po-
tius quàm extraneis arbitrantur gratificari oportere: sic &
ijs qui fuerunt amici, tribuendum est aliquid ob amicitiam
quæ anteà fuit: cùm non ob exuperationem prauitatis est
dissolutio facta.

COMMENT.

Est etiam dubitatio si dissoluendæ sint.} Hoc est tertium 12
capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedentibus declarauit quomodo debent fieri remunerationes in amicitiis,& præsertim in vtilibus & iocundis, & quomodo officia sint seruanda erga vnumquenque, & alia multa quæ pertinere videbantur ad seruandam amicitiam, nunc afferre videtur dubitationes, & quædam alia quæ spectant ad dissolutionem amicitiarum. & primò de amicitiis vtilibus & iocundis soluere videtur:cùm dubitando dixerit vtrum sint amicitiæ dissoluendæ altero amicorũ non permanente. Diuiditur autem hoc capitulum in duas partes. In prima,vt diximus, loquitur de amicitiis quæ sunt ob vtilitatem aut iocunditatem. In secunda de amicitiis quæ sunt ob virtutem. Dicit igitur in primis quòd dubitasset quispiam si dissoluenda sit amicitia altero amicorum non permanente: & soluere videtur quòd dissoluendæ sunt amicitiæ illæ quæ propter vtilitatem aut voluptatem constabunt, quia cessant causæ amicitiæ:deinde continuando dicit quòd quispiã eum incusabit, qui cum amaret ob voluptatem vel vtilitatem, simulabat se amare ob virtutem,& mores.Hinc enim querelę in iis & incusationes oriuntur. verum cùm is decipitur credens se amari ob virtutem , cùm nullum signum faciat amator amandi eum ob virtutem & mores, tunc debet accusare seipsum,& ignorantiam suam.Sin verò deceptus fuit ob similitudinem amãtis,tum accusare meritò debet illum simulantem,& iure de eo cõqueri, quia fraudem cõmisit circa amicitiam,quæ non minor esse videtur quàm circa nũmos,cùm sit amicitia longè præclarior quàm nummus. Possumus etiam introducere hunc textũ ꝙ Philosophus quasi dicat dubitãdo, si reprehendendus sit amicus ab altero qui amãs ob vtilitatẽ vel iocunditatẽ simulabat se amare ob virtutẽ,& postea quòd Philosophus soluat, dicẽdo quòd si amator nullum fecerit signum amandi ob virtutem debet amatus seipsum arguere si credit se diligi ob bonos mores:sin verò decipiatur ob simulationẽ amantis, tunc iure cõqueri debet de tali amico ficto.

{QVOD si acceptat vt bonum.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus videtur afferre quatuor dubitationes siue quæstiones circa amicitias quæ sunt ob virtutẽ 13

conflatæ,& eas deinde soluere,vt patebit. Prima quæstio est. Vtrum sit dissoluenda amicitia ea,in qua alter amicorum bonus amabat alterum vt studiosum,& is postea,quē ille vt studiosum probabat euasit prauus. soluit Philosophus dicendo quòd oportet & decet soluere talem amicitiam, & ostendit quod durare non potest. Primò quia prauus non est amādus, præsertim à bono viro: deinde si vir bonus amaret amicum qui euasit prauus,tunc videretur euadere similis illi. Dictum est enim:simile simili esse amicū, sed esset absurdū quòd bonus similis euaderet prauo:ergo est dicendū ꝙ bonus non eū amabit amplius, nec vlterius inter eos constabit amicitia.

14 {EST ne igitur statim amicitia,} Secunda est quæstio quæ videtur præsupponere primā.Nam cùm bonus vir soluere debeat amicitiā cum eo qui euasit prauus, statim ne est dissoluenda talis amicitia,& dimittēdus talis amicus? & respōdere videtur Philosophus soluēdo ꝙ talis amicus aut ita est prauus factus vt possit curari & corrigi,aut ita vt sit insanabilis: si primo modo est vt sit sanabilis,tūc adhibēda est cura & diligentia,vt ad bonā frugem & pristinos mores bonos quoad fieri potest reuocetur, & liberetur ægritudine animi, & subsidium ferendū est ei quod longè magis ad officium pertinere videtur quàm si pecuniis indigentem iuuaret,cùm longè sint præstabiliores ipsi amores quàm pecuniæ: sin verò secundo modo est vt sit insanabilis,dissoluenda est omnino amicitia.

15 {NON enim tali.} Scilicet prauo existenti erat amicus.

16 {QVOD si alter eodem in statu.} Tertia questio est qua dubitando dicit Philosophus. Sint duo amici, alter maneat in statu,alter verò euadat studiosissimus,& excedat illum alterum in virtute vehementissimè, quæritur vtrum ille valde studiosus habeat vel habere ipsum oporteat talem amicum, vbi est tanta differentia. Soluit Philosophus dicendo quòd fieri non potest vt seruet amicitiam cum eo propter nimiam distantiam & dissimilitudinē:amicitia verò necessariò consistit in similitudine,vnde postea oritur conuersatio qua maximè fit & conseruatur amicitia quare Philosophus hoc probat exemplo amicitiæ quæ in pueritia contrahitur,& probare videtur hoc modo. Qui non possunt conuersari & viuere simul, non possunt esse amici:sed taliter distantes sunt huiusmodi,vt non possint cōuersari & viuere simul,quia non delectantur

ctantur nec dolent eisdem: ergo non possunt esse vel conseruari amici.

{OPORTET ne igitur ipsum.} Quarta est quæstio quæ videtur præsupponere præcedentem, qua dubitando dicit an is amicus virtute excellens debet ita post habere amicum qui remansit in statu suo vt se habeat ad eum tanquam ad extraneum quendam qui nunquam sibi fuisset amicus. Soluit dicendo quòd debet seruare memoriam eius, & illi magis succurrere & gratificari quàm alienis, nisi ob magnam prauitatem dissoluta sit inter eos amicitia. Notandum pro iis quæ dicta sunt in penultima quæstione, quòd si duo sint amici, & alter euadat studiosissimus, alter permaneat in eodem gradu, soluenda est amicitia. Hoc videtur dubium cùm antea posuerit amicitiam esse posse aliquam in excellentia inter personas inæquales & distantes inter se, cùm tribuitur vnicuique secundum dignitatem, non ergo fiet dissolutio. quare intelligendum quòd Philosophus loqui videtur hic de amicitia exactissima, & perfectissima, cùm dicit quòd inter huiusmodi distantes non erit vel non durabit amicitia, scilicet quæ est perfecta, & quæ requirit similitudinem morum & æqualitatem quantitatis, & eiusdem perfectionis. Nam amicitia illa inæqualium personarum & quæ consistit in excellentia, forsitan esse poterit inter tales distantes, si fiat adæquatio secundum dignitatem & similitudinem rationis, vt ille qui reman sit in eodem gradu tribuat excellétiori quod ei tribuendum est: sed illa perfecta amicitia cõsistens in æqualitate eiusdem quantitatis & perfectionis ob virtutem de qua non videtur loqui Philosophus, in tanta distantia seruari non potest, cum studia, conuersationes, conuictus, exercitia, & alia quibus fieri & conseruari tales amicitiæ solent, sint apud tales diuersa. 17

Quæ opera amicitiæ, & quòd non sint prauorum.

CAPVT IIII.

A uerò quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ ad seipsum quisque facit, profecta esse uidentur. Ponunt enim eum amicum esse, qui uult & agit bona, uel 18 19

quæ uidentur, amici gratia: aut eum qui uult esse, uiuerêque
amicum, gratia ipsius amici. quod quidem matribus ad suos
20 accidit filios, & ijs amicis qui sunt offensi. Quidam autem
eum esse dicunt, qui uersatur unà cum amico, & eadem ex-
petit. aut eum qui dolet unà, atque gaudet cum amico. Ma-
21 ximè autem & hoc matribus accidit. Horum etiam aliquo
& amicitiam ipsam definiunt. Vnumquodque autem ho-
rum, uiro competit erga se bono. reliquis uerò ea ratione,
qua tales esse existimant. Videtur autem, ut dictum est, uir-
tus & studiosus ipse unicuique esse mensura. Hic enim sibi-
ipsi consentaneus est, ac eadem affectat anima omni. Et
uult igitur sibiipsi bona, & quæ apparent, ac agit. Est
enim uiri boni, bonum agere: & suiipsius gratia. Mentis e-
nim causa, quæ quidem unusquisque esse uidetur, & uult e-
tiam se uiuere, saluúmque esse, atque id maximè quo sapit.
Est enim bonum homini studioso, esse. Vnusquisque autem
sibi uult ipsa bona. Factus uerò alius, nullus expetit cuncta
illud quod est factum habere. Habet enim & nunc deus sum-
mum bonum: sed est id quod est ipse. Videtur autem id unus-
quisque esse quod intelligit, aut maximè atque talis, secum
degere uult. Libenter enim hoc, cum uoluptatéque facit. nam
& actarum rerum recordatio periucunda est, & futurarum
spes bona. talis autem afficit uoluptate. Et insuper contem-
plationibus mente abundat. Præterea maximè secum unà
dolet, atque lætatur. idem est enim omnino ipsi molestum,
atque iucundum, & non alias aliud. est enim sine pœnitentia
22 prorsus. Ex eo igitur quia unumquodq; ipsorum ad seipsum
competit studioso, ad amicum autem sic se habet, ut ad se-
ipsum (amicus enim est alius ipse) & amicitia uidetur ho-
rum aliquid esse, & quibus hæc insunt uidentur esse amici.
23 Quærere uerò utrum ad seipsum sit an nō sit amicitia nunc
omitta-

omittamus. Videbitur autem hoc amicitia esse, quo duo uel
plura ex ijs est quæ dicta sunt. Et quòd maxima amicitia
similis est ei quæ est ad seipsum. At uerò uidentur ea quæ 24
dicta sunt & ipsis multis inesse, quamuis sint praui. An
hoc participes ipsorum sunt, quo sibijpsis placent, & bo-
nos se esse existimant: Nam eorum qui uehemẽter sunt pra-
ui atque nefarij, nemini hæc insunt: sed nec inesse uidentur.
ferè autem neque prauis. dißident enim secum, & alia qui-
dem cupiunt: alia autem uolunt, ut incontinentes. Nam ijs 25
quæ bona sibi uidentur, anteponunt ea quæ uoluptate affi-
ciunt atque nocent. Quidam rursus ob formidinem atque
inertiam eas agere res omittunt, quas putant sibijpsis opti-
mas esse. Qui uerò multas res graues atque nefandas egerũt, 26
uitam ob prauitatem odio habent ac fugiunt, sibique mor-
tem consciscunt. Quærunt præterea alios ipsi flagitiosi 27
quibuscum uersentur: se uerò ipsos fugiunt. Nam si sint se-
cum, recordantur multarum grauiúmque rerum, & sperant
alias tales. Si cum alijs autem sint, obliuiscuntur. Atque
cùm nihil habent quod sit amabile, nulla re prorsus afficiun
tur adseipsos, quæ ad amicitiam attinet. Neque igitur unà
secum gaudent, atque dolent. est enim eorum anima in sedi-
tione. Atque interdum ob prauitatem dolet, abstinens à qui-
busdam, interdum lætatur. Et hæc quidem pars huc, illa au-
tem illuc trahit ut diuellentes. Quòd si fieri nequeat ut do-
leat simul atque lætetur: at paulò post dolet, quòd lætatus
fuit, & nollet sibijpsi illa uoluptati fuisse. Improbi nanque
pœnitentia sunt referti. Improbus igitur ne erga se quidem
amicè affectus est, propterea quòd nihil habet quod sit ama-
bile. Quòd si ita sese habere uehementer est miserũ, totis uiri 28
bus fugienda est prauitas, & enitendum est bonum esse. sic
enim ad seipsum habebit amicè, & alij amicus poterit esse.

COMMENT.

18 EA verò quæ erga amicos agenda seruadáque. } Hoc est quartum capitulum huius tractatus, in quo posteaquàm declarauit plura quæ pertinere videbãtur ad cõseruationem & dissolutionem amicitiæ, nũc docet de operationibus amicitiæ afferendo originem earum, & ostendendo quæ & quot sunt. Nã inter cætera tria esse videntur quæ cõpetunt amicitiæ veræ tanquam opera quædã atque officia propria: beneficentia, beneuolẽtia, cõcordia, siue vtriusque cõsensus. & ista videntur oriri ex amore quo quis studiosus & bonus vir seipsum amat. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes, quæ suis locis patebunt. In prima autem dicit Philosophus quòd operationes & officia amicitiæ quæ seruanda sunt erga amicos, originem habent ex iis quæ quisque sibi facit & tribuit. Amicus enim dicitur alter ipse. Notandum ex iis quæ sibi quisq; tribuit omnia penè opera atque officia proficisci vidẽtur quæ amicus erga amicum seruare debet. Ex se igitur originem habent, non tamen quomodocũque se habente, & indifferenter accepto: sed ex seipso bono & studioso existente viro. is enim mensura & regula esse videtur rerum agendarum & affectuum omnium.

19 {DEFINIENTES enim ponunt. } Affert nunc ea Philosophus quibus definiri videtur amicitia. Complures enim priscorum definientes amicũ, tribuere ei videbantur illa tria quæ colligi videntur ex definitionibus illorum, scilicet beneficentiam, beneuolentiam, concordiã. Nam ij qui dicunt amicum esse qui amici gratia vult & agit bona, innuere videntur beneficentiã: qui vero dicũt eũ esse amicum qui vult esse & viuere amicum, innuere videntur beneuolentiã. Quidam autẽ dicentes amicum esse qui versatur cũ amico, & eadem expetit, innuere videntur concordiã, & idem velle atq; idem nolle. Sic igitur ista tria colligi vidẽtur ex definitionibus antiquorum, quæ & si sint opera & officia amicitiæ, tamen videntur habere originem ab amore quo seipsum quis amat, vt patebit inferius. Est autẽ primum in ordine beneficentia, in qua tres requiruntur cõditiones, scilicet vt beneficiis vti in amicitia velit, agat, & agat amici gratia ea quæ sunt bona vel quæ sibi videntur bona: quod adiunxit, quia amicus facit ea quæ credit esse bona. quòd si aliter eueniat

præter intentionẽ ſuã,hoc non obſtat quin faciat amici officium,quia nõ ſtetit per eũ.Secũda definitio pertinere videtur ad beneuolentiã,quæ & ſi videatur eſſe extenſa in omnibus iis,tamen magis videtur eluceſcere hic,ſcilicet velle eſſe & viuere amicum.& hoc naſcitur ab eo quod quiſq; ſeipſum amat,& vult ſeipſum viuere,quòd ſi amicus eſt alter ipſe,meritò idem optabit erga illũ.Tertia definitio pertinere videtur ad cõcordiã,vbi tãguntur tria,ſimul conuerſari quod eſt actus externus,eadem expetere,& velle,quod eſt actus internus:& gaudere doleréque eiſdẽ,quod eſt affectus internus,vt patet.Notandum quòd amicitiã dicit Philoſophus deſcribi aliquo iſtorũ vel omnibus,nõ tamẽ eſt propria definitio talis niſi à poſterioribus quibuſdam.Nã definitio propriè dicta datur per eſſentialia,& propria,& ita definita eſt antea à Philoſopho amicitia à prioribus ex quibus cõſtituitur & explicatur eſſentia,& natura amicitiæ.Hæc autem quæ ſuprà allata ſunt,ſequuntur & præſupponunt amicitiã,cũ ſint opera & officia quæ ab ea proficiſcuntur.Quare definitio ex talibus à poſterioribus quibuſdã erit:ſicut interdũ demõſtratio quædam dicitur eſſe à poſteriori.Et ſi quis diceret,amicitia ſuperius definita eſt per beneuolentiã tanquam per aliquod prius.Dicendũ quòd beneuolẽtia ſumebatur ibi vt genus,& vt habitus vel diſpoſitio quædam:hic verò vt operatio.Non enim vnifariã beneuolentia ſumitur,vt etiã antea diximus.

{ET iiſce amicis qui ſunt offenſi.} Hoc addere videtur 20
Philoſophus,vt oſtendat hoc eſſe ſignum quòd amicus vult amicum eſſe,& viuere gratia ipſius amici,quia etiam inter eos vbi aliquæ offenſæ vel contentiones cecidere,remanet tamen beneuolentia quædã qua ei exoptat bona,nulla cauſa ſuæ vtilitatis aut voluptatis:ſed tantum amici gratia.

{AT qui horum vnumquodque.} Hæc eſt ſecunda pars 21
huius capituli,in qua oſtendit quomodo iſta quæ tribuuntur amicis ſe habẽt ad virũ bonum,& quomodo vir bonus hæc ſibiipſi tribuit.& videtur innuere duas concluſiones.Prima, Id quod eſt menſura omniũ rerum agendarum & humanarum operationum,eſt etiã menſura ipſius amicitiæ qua quis ſeipſum amat:ſed virtus,& ipſe vir ſtudioſus,& bonus eſt huiuſmodi: ergo virtus & vir ſtudioſus,& bonus,eſt menſura amicitiæ qua quiſpiam ſeipſum amat.Patet ratio ex dictis Philoſophi

Philosophi, quòd electio & virtus, & omnino ipse studiosus vir, est mensura rerum humanarum. Nã in vnoquoq; genere id sumendum esse videtur pro mẽsura quod est perfectum in eo genere, & omnia deinde dici solent magis aut minus perfecta, prout magis vel minus distãt à perfectissimo. Vnde cum homo studiosus perfectus esse videatur in specie humana, meritò dicitur quòd ex eo sumitur mensura: tanquam in saporibus diiudicãdis, ex gustu sano & incorrupto, & non ex prauo & ægro accipi iudicium solet. Secũda conclusio, Ex eo homine cui primò & per se cõpetunt ea quæ pertinent ad amicitiam sui, proficiscuntur ea quæ ad amicitiam spectant amicorum: sed vir studiosus est huiusmodi: ergo ex viro studioso proueniunt ea quæ ad amicitiã spectant amicorũ. Patet ratio, quia viro bono & studioso competunt primò & per se omnia illa officia amicitiæ, & munera & operationes beneficentiæ, beneuolentiæ & cõcordiæ. Reliquis verò tantum, quantum se existimant esse bonos. Studioso autem primò & per se cùm sibi sit consentaneus, & eadem affectet omnibus viribus animi, quia eadem in eo vult ratio & appetitus sensitiuus: qui etsi interdum repugnat rationi, tamẽ in viro bono obtemperat, & vnitur ei, & ideo eadẽ expetit nulla parte vel potentia animi repugnante. Nã, sicut in quinto diximus, de iustitia illa Platonica quæ dicebatur esse sui ad seipsum, & potentiæ ad potentiã, & quòd videbatur esse causa iustitiæ ad alium: sic de amicitia dicere possumus quæ est sui ad seipsum, id est partis ad partem, vel potẽtiæ ad potentiã, quæ videtur esse origo amicitiæ ad amicum, & quasi idæa atque exemplar, & hoc studioso maximè videtur competere, quia vult sibi bona per se cũ se amat, & gratia suiipsius, id est mentis quæ est principale in eo. Nam per appetitum videtur esse animal, per rationẽ & mẽtem videtur differre à brutis. Aget igitur bona gratia mentis suæ: hæc autem sunt illa quæ pertinent ad bonos mores, & speculationem rerũ altissimarum, & quæ perficiunt vtrunque intellectũ, scilicet tam actiuum quàm speculatiuũ. Viuere igitur vult & potius vita secunda, id est operatione, & operatione ea quæ est mentis atq; intellectus. Vnusquisque autẽ exoptat sibi bona, quæ sibi sunt bona, & non aliena: hominis autem bona propriè sunt mentis bona. quòd si esset factus alius, veluti per impossibile, quædam

dam belua vel similis beluæ ob prauitatē & vitia:si,inquam, factus esset alius,non peteret sibi illa bona adesse,quæ nunc expetit.& vt accedamus per verba Philosophi:nullus factus alius,scilicet à seipso,expetit cuncta habere,id est vt cuncta habeat illud tale quod factum est,scilicet aliud à se,id est à mente sua quæ videtur esse præcipua pars vel principale quiddam in eo:veluti factus equus nō expeteret bona hominis,sed equi:& factus leo non expeteret bona hominis,sed leonis.& sic de aliis.vnusquisq; enim expetit sibi accommodata & propria bona,vt equus equina,homo ea quæ sunt rationis & mentis.Deus autē cùm sit perfectissimum,habet in se suū summum bonū & sibi propriū quod nullo pacto cuiquam alij competit præterquam ipsi.Et addit postea:quod videbitur autē id esse quisque quod intelligit,non simpliciter quisq; homo videtur esse id quod intelligit,id est,intellectus & mens,sed maximè quod adiunxit,quia homo non est solùm mens,sed quædam tertia entitas,quāuis mens sit præcipuum & principale quid in homine.& forsitan id etiā adiunxit,ne videretur omnino sequi opinionem Platonis,qui animam nostram appellabat hominem:corpus autem quasi vestem hominis.Postea dicit Philosophus quòd vir bonus secum degere vult,& secum viuere,quia gaudet memoria,& conscientia rectè factorum,& spe bona futurorū,& cùm habet mentem tranquillā & alienam à perturbationibus,contemplatione abundat,& gaudet,in qua magna pars felicitatis humanæ cōtineri videtur.Ex quibus patet quòd cùm hæc omnia enumerata quæ sunt officia & operationes beneficentiæ,& beneuolentiæ,& concordiæ competunt primò & per se viro studioso,vt est amicus sui ad seipsum, competunt etiam ei vt est amicus ad alterum,& ex eo tanquam ex origine & fonte proueniunt hæc quæ ad ipsam amicitiā pertinere diximus.& hoc etiam patebit magis nunc inferius.

{HOC igitur ipso quod vnumquodq;.} Declarauit Philosophus,viro studioso competere vt agat ea omnia erga se quæ ad amicitiam pertinent,ex quo habet statim conclusionem illam probatā,quòd ex eo quòd vir studiosus facit erga se omnia quæ pertinent ad amicitiā amici qui est alter ipse, coniectari possumus amicitiā esse aliquid horū,vel omnia quæ facit is erga se,qui se vehementer amat:& hi sunt amici,dicit 22

ci,dicit

ci,dicit Philoſophus qui faciunt erga ſuos amicos,ea quæ vir ſtudioſus facit erga ſeipſum.& ſic concluditur ſententia ſua quam intendebat probare, quòd officia & operationes amicitiæ,& amicorum,originē habent ab amicitia qua vir ſtudioſus ſeipſum amat.

23 {QVAERERE verò vtrum ad ſeipſum.} Videtur hac in parte ſe excuſare Philoſophus à determinatione huius quæſtionis,ſcilicet vtrum ſit amicitia ad ſeipſum,quod videbatur præſuppoſuiſſe ſuperius.quæret autē aliquis vtrum ad ſeipſum ſit amicitia,& dicit quòd hoc eſt omittendū nūc,cùm antea tetigerit,& inferius dicet nonnulla,ex quibus oriri videtur ſolutio huius quæſtionis,quanuis etiam hic tangat aliqua ex quibus coniicere & probare poſſumus amicitiā eſſe ad ſeipſum.Nam dicit quòd videtur amicitia à qua proficiſcuntur duo vel plura eorum quæ diximus,ſcilicet pertinere ad amicitiam:ſed ab amicitia ad ſeipſum profluunt aliqua ſupradictorum vel omnia:ergo illa videbitur eſſe amicitia. Præterea alia ratione idem videtur oſtendere hoc modo: Id videtur eſſe amicitia cuius ſimilitudine dicitur exuperatio amicitiæ,id eſt amicitia perfecta quæ ſumma eſt amicitiarum:& ideo dicitur exuperatio,vt antea declarauimus:ſed amicitia ſui ad ſeipſum eſt huiuſmodi,vt eius ſimilitudine dicatur perfecta amicitia: ergo amicitia ſui ad ſeipſum eſt amicitia.Quanquam dicāt nonnulli quòd Philoſophus non vult quòd ſit amicitia ſui ad ſeipſum per ea verba duo vel plura,quia amicitia debet eſſe inter duos vel plures,& ipſe homo non eſt niſi vnus,quorum ego expoſitionem minimè ſequor.Notandū eſt igitur quòd ſi amicitia conſtat ob hoc, & ab ea profluunt officia ea,quia vir ſtudioſus amat ſeipſum, & ſibi tribuit ea omnia,concedere debemus diſpoſitionem ſiue beneuolentiā qua ſe quiſque amat,eſſe amicitiam,& habere gradus ſicut habēt iſtæ quæ ſunt amicorum ad amicos. nam ſtudioſiſſimus & perfectiſſimus ſe magis amabit quàm minus ſtudioſus:& ſic ſucceſſiuè veluti amicitia ad amicum eſt magis & minus,quòd ſi quis dixerit non eſſe hic beneuolentiam mutuam:dicendū primò quòd hæc amicitia ſui ad ſeipſum eſt origo,& quaſi exemplar atque idæa reliquarum. Vnde amicus ſumere menſurā & regulam debet ad exercenda officia erga alterum amicum,ſcilicet taliter qualiter ſtudioſus

diosus erga seipsum:deinde duo hic etiam in amicitia ad seipsum cadere videntur,appetitus & ratio,quæ quando conueniunt & vniuntur ita vt appetitus obtemperet rationi, tunc oriri videtur concordia,& amicitia quædam potentiæ ad potẽtiam.sicut de iustitia dictum est suprà:& talis amicitia, ad seipsum cùm sit origo,& quasi idæa,aliarum præstantissima esse videbitur,& summa cum iocunditate coniuncta.

{AT verò videntur ea quæ dicta sunt.} Hæc est tertia pars huius cap.in qua Philosophus ostendit quo pacto supradicta competũt hominibus qui nõ sunt studiosi. Dicit igitur quòd ista videntur competere multis,id est multitudini, & videtur ponere gradus vt sint quidam studiosissimi,quidam pessimi quidam inter istos.Ea igitur quæ dicta sunt suprà,studiosissimo competunt propriè,pessimis nullo pacto, intermediis verò intantum competere videntur, inquantum sese existimant esse bonos,& cùm bonum ametur:ergo seipsos amant, & faciunt quoquo modo ea officia quorum suprà meminit, id est intantum inquantum se bonos esse existimant. 24

{DISSIDENT enim secũ & alia.} Declarat hac in parte Philosophus, quòd prauis hæc suprà dicta amicitiæ opera non competunt,& primò ꝙ nõ cõpetunt ei officia beneficentiæ,probatur,Iis qui faciunt sibi nociua,non competunt opera beneficentiæ: sed praui sunt huiusmodi: ergo prauis non competunt opera beneficentiæ.& hanc rationem probat excẽplo incontinẽtium,qui percipiunt meliora, sequũtur tamen deteriora & voluptuosa quæ sibi sunt nociua. Probat etiam idẽ alio medio,quia praui omittunt agere ea quæ sibi essent optima:omittunt,inquam ob inertiam quandam,vt faciunt incontinentes secundum quid,vel etiam molles. 25

{QVI verò multas res graues.} Sequitur nunc declarando quòd prauis etiam non competunt opera quæ pertinent ad beneuolentiam,quia habentibus odio lucem & vitam, vt sunt praui,non cõpetunt officia beneuolentiæ & opera eius: 26

{QVAERVNT præterea.} Ostendit tertio loco ꝙ prauis etiã non cõpetunt officia concordiæ,quia nõ possunt secum cõuersari,& seipsos fugiunt cõsciẽtia scelerũ,& secũ dissidẽt nihil habẽtes boni quod ad amicitiam spectet, & eorũ animus est in seditione.Sæuos punire tyrannos,vt ille poëta inquit,Haud alia ratione velis cũ dira cupido Mouerit ingeniũ 27

feruenti tincta veneno, Virtutem vt videant intabescántque relicta. Notādū ꝙ totus iste ordo, vt mihi videtur, correspondet ex opposito illi quē tenuit Philosophus, quādo enarrauit ea superius quæ cōpetūt bonis, ostēdēdo ꝙ sibi sunt cōsentanei, & reliqua quæ ibi successiuè posuit: hic econtrà quæ reperiuntur in prauis successiuè attulit, ostendendo quòd secum dissident & alia gradatim opposita bonis, vt vidimus.

28 {QVOD si ita sese habere.} Concludit Philosophus, afferendo duas sententias obortas. Prima est, quòd cùm summa miseria sit in prauitate constituta, omnibus modis fugienda est prauitas. Secunda econtrà, quòd probitas & virtus est comparanda, vt latè patet in textu.

De beneuolentia.

CAP. V.

29 *BEneuolentia autem, amicitiæ quidem est simi-*
lis, non tamen est amicitia. Fit enim beneuolen-
tia & ad ignotos, & latens, amicitia uerò non
fit. Hæc autem antea diximus. At nec etiam est
30 *amatio. Non enim habet extensionem nec appetitionem.*
Amationem autem hæc sequuntur. Et amatio quidē est cum
consuetudine. beneuolentia autem fit & repentè: ut fit & er-
ga certantes. spectantes enim beneuoli fiunt ipsis & uolunt
bona. Nihil autem agerent simul. Quod enim diximus, re-
31 *pentè fiunt beneuoli, & leuiter diligunt. Videtur igitur be-*
neuolentia principium amicitiæ esse sicut & adamandi, uo-
luptas ea quæ per aspectum efficitur. nemo nanque adamat,
si nō antea delectatus fuerit forma. Qui uerò gaudet forma
non continuò & adamat: sed cùm absentē desiderat, præsen-
tiamq; affectat. Sic igitur & amicos, impoßibile est esse, ni-
si beneuoli fuerint. Beneuoli uerò nō cōtinuò & amāt. Vo-
lunt enim dūtaxat ijs bona, quibus beneuoli sunt. Sed nihil
agerent simul. neq; pro illis molestiam susciperent ullam.
Quapropter quispiam per translationem principiū ipsam
amici

amicitiæ dixerit esse. Diuturnam autem factam, & ad consuetudinem accedentem, amicitiam fieri. nõ eam quidem quæ 32
ob utilitatem, neque eam quæ ob uoluptatem est. neque enim pro hisce beneuolentia fit. Qui nanque beneficium accepit. retribuit pro iis quæ accepit beneuolentiam, faciens iusta. Qui uerò uult aliquem prosperitatem habere: spe commodi alicuius consequendi per illum, non illi, sed sibi potius beneuolus esse uidetur. quemadmodum, nec amicus si illi pro=
pter aliquem usum obsequium præstat. Omnino autem be= 33
neuolentia ob uirtutem, ac bonitatem aliquam fit. cùm cuipiam quispiam pulcher, aut fortis, aut aliquid tale uidetur: ut in certantibus diximus.

COMMENT.

Beneuolentia autem amicitiæ quidem est similis. } Hoc 29
est quintum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm declarauit ea quæ ad amicitiam pertinent profluere ab iis quæ bonus sibiipsi tribuit, & ea reducebantur ad tria opera siue officia, scilicet ad beneficentiam, concordiam, beneuolentiam. Nunc accipit ista Philosophus, docendo de singulis ea quæ sunt cognitu necessaria, & primò de beneuolentia. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ suis locis patebunt. In prima igitur parte incipit ostendere Philosophus, quid non sit beneuolentia, afferendo hanc conclusionem, quòd beneuolentia non est amicitia. Primò, quia amicitia est inter eos qui se mutuo cognoscunt: sed beneuolentia potest esse erga ignotos. Item amicitia non est latens, beneuolentia latere potest eum cui bona volumus: ergo beneuolentia non est amicitia, quanuis sit similis amicitiæ, quia oportet omnes amicos esse beneuolos: nõ tamẽ est idẽ.

{AT nec etiã est amatio,} Ostendit vlterius Philosophus 30
quòd beneuolentia non est amatio. Probatur, Amatio habet extensionem & appetitionem: sed beneuolentia non habet hæc talia: ergo beneuolentia non est amatio. Quidam expositor dicit quòd amatio est intensa beneuolentia, & sic nihil intererit inter hæc duo nisi magis & minus: ita vt beneuolentia sit remissa amatio, & amatio intensa beneuolẽtia. hęc

expositio etsi tolerari potest, tamen mihi non satisfacit, quia amatio media esse videtur inter beneuolétiam & amicitiã, sicut dealbatio inter duos terminos. Terminus à quo erit beneuolétia, terminus ad quẽ ipsa amicitia, & hoc innuere videtur Philosophus per illud quod dixit, amatio habet extensionem & appetitioné. Appetit enim præsentiã amati, beneuolentia nõ ita curat: vel dicere possumus, habet appetitioné, id est, est extensa appetitio. Præterea probatur quòd amatio non est beneuolentia hoc pacto: Amatio est cum consuetudine, beneuolentia esse potest sine consuetudine, quia repente fieri potest: ergo beneuolentia non est amatio. Notãdum ꝙ beneuolentia duobus modis considerari vel sumi potest: aut vt genus quod prædicatur de amicitia, aut vt species quæ distinguitur ex opposito ab amicitia tanquam altera species, ita vt sint duæ species beneuolentiæ, scilicet amicitia & beneuolentia sumens nomen generis. quãdo igitur philosophus accipit in definitione amicitiæ beneuolentiam, sumit eam quæ est genus. Hic verò accipitur beneuolentia quæ est species, siue sit dispositio quædam, siue operatio: sed hæc distinctio facta est antea in quadam dubitatione.

31 {VIDETVR igitur beneuolentia principium.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm ostendit quid nõ est beneuolétia, nũc ostẽdit quid sit, dicẽdo ꝙ est principiũ amicitiæ. & probatur hoc modo, Sicut se habet voluptas per aspectum pulchritudinis ad amoré qui fit propter pulchritudiné, sic beneuolentia respectu amicitiæ: sed illa voluptas per aspectũ est principiũ amoris: ergo & beneuolétia erit principiũ amicitiæ. Posteà addit ꝙ per translationé aliquis dicet beneuolétiã esse principiũ amicitiæ, sicut nos dicere solemus cor esse fonté sanguinis. Nã vt à fonte scaturit aqua, sic à corde emanare videtur sanguis, & spiritus per translationé quandã: sic etiam dicere possumus beneuolentiã esse principiũ amicitiæ quasi per translationé quandam. Ipsa tamen beneuolétia si ei addatur cõsuetudo frequés vt sit inueterata, fit amicitia, & erit tãquam terminus à quo. Aliqui tamen textus habent, hic otiosam amicitiã dicit &c. Quòd si ita se haberet. quod mihi nõ multum probatur, tunc dicere possumus beneuolentiam esse quoquo modo amicitiam, scilicet otiosam, id est, per translationem quandã. Nam sicut

sicut per amicitiam quis vult bona amico: sic per talem beneuolentiam: sed erit otiosa, quia non pariet operationes quas parit ipsa amicitia. Patet igitur quòd beneuolentia de qua loquitur hic Philosophus, per translationem quandam dicitur esse principium amicitię. Notandum quòd rem aliquam fieri aliquid dicitur vt subiectum, veluti homo fit albus: sed ex hoc fieri hac ratione priuationis, vt ex immusico fit musicũ, & ex pane fit sanguis, & ex semine fit animal: nõ ꝙ seminis forma ibi remaneat, sed remota priore forma introducitur altera denuò forma, vt in libro Physicorum docet Philosophus. Sic igitur beneuolentiam esse principiũ amicitiæ dicimus per trãslationẽ, quia ex beneuolẽtia inueterata fit amicitia, non ꝙ illa species manens quæ distinguitur ex opposito tanquam dispositio ad habitum fiat amicitia: sed est dicẽdum quòd ex tali dispositione oritur amicitia. Vt igitur dispositio se habet ad habitũ, similiter se beneuolentia ad amicitiam habere videtur. Ii mihi non satisfaciunt, qui dicũt beneuolentiã non esse principium materiale, nõ formale, non finale, sed effectiuũ. Mihi autem videtur ꝙ possit dici etiam materiale, quia ex ea tanquam dispositione dicitur fieri amicitia, & ita destruitur illa dispositio, & generatur habitus: sin accipiatur beneuolentia vt operatio, tunc dici potest principium instrumentale, & si volumus effectiuum vel etiã materiale, ob subiectum in quo dicitur esse. Intelligendum est autem quòd si ponere ordinẽ velimus in istis vt sunt ad homines, considerare possumus profluere à voluntate beneuolam operationẽ, deinde beneuolentiam quæ sit vt dispositio quędam, postea amationem succedere quæ sit operatio præcedẽs amicitiam, quasi amica operatio. Demum amicitia quæ est habitus, ex qua postea proficiscuntur officia amicitiæ, siue sint beneficẽtiæ, siue beneuolentiæ, siue concordiæ. Beneuolentia autem vt dispositio vel operatio præcedens dici principium potest amicitiæ principium, inquã, materiale si cõsideretur vt ex quo fit: effectiuũ vero, si sumatur vt quod facit.

{NON eam quidem quæ ob vtilitatem.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus declarat cuiusnã amicitiæ beneuolentia non dicatur esse principium, & cuius dicatur. & primò ostendit quòd non est propriè principiũ amicitiæ quæ fit ob vtilitatem, aut voluptatem. Probatur, Si be- 32

neuolentia est pro eo, & gratia eius bona volumus, profectò beneuolẽtia non erit principium amicitiæ ob vtilitatem, aut voluptatem. At primum est, ergo & secundum. Patet ratio, quia in amicitia vtili aut iocunda beneuolentia non videtur esse pro illo, sed pro se, & pro sua vtilitate vel voluptate, & hoc etiam percipi inde potest, quia interdũ euenit vt aliquis accipiat beneficium, veluti in bona amicitia, & retribuat bene de se merito beneuolẽtiam post vtilitatem, & beneficium acceptum, quod est indicium beneuolentiam non esse principium amicitiæ vtilis vel iocundæ, cũ retribuatur post, & non ante beneficiũ acceptum. Nam ille gratus & memor accepti beneficij reddit sibi iusta, beneuolentiam, non ob vtilitatem futuram, quia id fecisset antequam susciperet, & esset sibi beneuolus non illi: sed pro beneficio iam accepto. ex quo patet quòd beneuolẽtia propriè non dicitur esse principium amicitiæ quæ est ob vtilitatem, vel eius quæ est ob voluptatem.

33 {ATQVE omnino beneuolentia.} Declarat nunc Philosophus, quòd beneuolentia principium propriè videtur esse amicitiæ bonæ atque honestæ cùm afficimur alicui beneuolentiam habentes ob virtutem, vel aliquod bonum illius, vt patet in textu. sic igitur habemus cuius amicitiæ beneuolentia sit propriè, & cuius non sit. Nam sicut amicitiæ quæ sunt ob vtilitatem vel voluptatem non dicũtur propriè amicitiæ: sic etiam beneuolentia non dicitur propriè in illis.

De concordia. CAP. VI.

34 *Tqui concordia etiam ad amicitiam attinet. Quapropter non est eadem opinatio. Hæc enim & ijs qui sibi mutuo sunt ignoti, inesse potest. Nec eos qui de quouis sunt eiusdem sententiæ concordes dicunt. uelut eos qui de cœlestibus eadem sentiunt. non enim ad amicitiam pertinet de his esse concordes.*

35 *Sed ciuitates concordes inquiunt esse: cùm de ijs quæ conferunt eadem sentiunt eligúntque, atque agunt ea quæ publicè uisa sunt. Circa igitur ea quæ in actionem ueniunt concordes sunt homines, & horum circa ea quæ in magnitudine sunt*

ne sunt, possúntque utrisque uel omnibus inesse. Vt ciuitates concordes sunt · cùm omnibus uidetur, magistratus esse diligendos, aut societatem cum Lacedæmonijs iucundam esse: aut magistratum gerere Pittacum, cùm uellet & ipse. At cum uterq; seipsum uult (ut ij uolunt qui in Phœnißis sunt) seditionem habent. Concordes enim esse, non est idem utrunque intelligere quicquid tandem id sit: sed in eodem idem. ut cum & populus, & boni Rempubl. optimates gerere uolunt. Sic enim fit omnibus quod exoptant. Ciuilis autem 36
amicitia uidetur ipsa concordia esse, sicut & dicitur. Nam circa commoda & ea quæ pertinent ad uitam uersatur. Est 37
autem talis concordia in bonis. nam & secum quisque horum est concors, & omnes inter se sunt concordes, quippe cùm in eisdem omnino sint. Talium enim uoluntates manent, & non refluunt ut Euripus: uoluntque semper ea quæ iusta sunt, & quæ prosunt. Hæc autem & communiter affectant. Prauos uerò concordes esse, impoßibile est, nisi breui in tempore, quemadmodum & amicos esse. In rebus quidem utilibus plus, in subeundis uerò laboribus subministrationibúsue minus habere percupientes. Vnusquisque autem hæc sibi uolens, proximum perscrutatur, & prohibet. perit enim res ipsa communis, cùm ab ipsis non conseruetur. Fit igitur ut in seditione uersentur: & sese quidem uicißim urgentes, quæ iusta sunt agere nolunt.

COMMENT.

AT qui concordia etiam ad amicitiam.} Hoc est sextum 34
capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedenti determinauit de beneuolentia: nunc de concordia quæ ad amicitiam pertinet ostendit ea quæ necessaria sunt. Diuiditur autem hoc capitulum in quatuor partes quæ suis locis declarabuntur. Primò igitur ostendit Philosophus circa quod, & cuius non dicitur esse concordia, afferen-

do in primis hanc sententiam quòd concordia non est opinatio eiusdem rei. Probatur. Opinatio eiusdem rei potest esse inter ignotos: sed concordia propriè non potest esse inter ignotos: ergo concordia non est opinatio eadem vel eiusdem rei. Præterea non dicitur propriè circa quodcunque. Nam sententia eadem circa speculatiua non dicitur propriè concordia, ea præsertim quæ ad amicitiam pertinet. Nam si ita esset, tunc inimici qui possunt hoc modo esse concordes dicerentur eo pacto amici, quod est absurdum.

35 {SED ciuitates concordes dicimus.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit circa quæ dicitur esse concordia, & declarat quòd versatur circa ea quæ aguntur vel agi à nobis possunt. Probatur, Concordia circa ea versari videtur circa quæ ciuitates vel ciues cuiusque ciuitatis sunt concordes: sed res agendæ sunt tales: ergo res agendæ, & agibilia sunt ea circa quæ versatur concordia. & afferre videtur plures conditiones ad declarandum ea circa quæ dicitur esse concordia. Primò, quòd concordia est circa res agibiles à nobis, deinde circa res magnas, quia minima non videntur tollere concordiam. Præterea circa res quæ possint adesse vtrisque vel illis inter quos est concordia: veluti magistratus eligendos esse, & huiusmodi. Præterea non sufficit vt res possint esse eadem circa quæ versantur: sed oportet etiam de ipsis idem sentire. Nam Euripides in Phœnissis recitat de Polinice, & fratre qui erant bene concordes de regno quòd esset regnum. Verùm dissentiebant postea de hoc, quia quilibet eorum volebat esse rex. oportet igitur vt idem velint.

36 {CIVILIS autē amicitia videtur.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus ostēdit quomodo concordia se habet ad amicitiam ciuilem, & dicit ꝙ videtur esse idem. Quod probat ex cōmuni & vulgari modo loquendi. Nam omnes dicūt tunc esse amicitiā ciuilē, quando ciues sunt inter se concordes. Idem ergo videtur ciuilis amicitia & cōcordia: sed tamen est differētia, quia vbicunq; est amicitia ciuilis, est concordia: sed non ecōtra. Nam cōcordia est pars ciuilis amicitiæ, quia potest esse concordia de aliqua re particulari, & discordia de aliqua alia: ꝙ si accipiatur concordia vniuersaliter de omnibus rebus, dicemus ꝙ idē quasi erit amicitia & concordia, & vbi erit vnū, erit & alterum eo pacto quo diximus.

AT

{ATQVE talis concordia in viris.} Hæc est quarta pars 37
huius capituli, in qua Philosophus determinat de subiecto concordiæ, cuius descriptio ex dictis Philosophi colligi potest, quòd concordia est consensio de rebus agendis magnis, quæ vtrisque inesse possunt, & de eodem. Ostendit autem Philosophus quòd concordia est in bonis viris, quia ij sunt qui sibiipsis consentiunt, & stabiles sunt in proposito, & cùm secum ipsi conueniant, etiam cum aliis sunt concordes: ostendit præterea quòd concordia non est in prauis, quia volunt plus de vtilibus, & minus de laboribus vnde discordia & iniustitia oritur, vt patet in textu.

De beneficentia. CAP. VII.

Videntur autem ij qui beneficia contulerunt, 38
magis eos amare in quos beneficia sunt collata, quàm ij qui acceperunt, eos qui cõtulerunt.
Atque ut præter rationem eueniens quæritur. 39
Plurimis igitur uidetur id ex eo fieri, quia hi quidem debent illis uerò debetur. Vt igitur in mutuis, debitores quidem uolunt suos creditores non esse, hi uerò de salute quoque debitorum diligentiam adhibent: sic & eos, inquiunt, qui beneficia contulerunt, uelle eos esse erga quos fuere benefici, ut gratias accepturos, illis uerò non esse curam reddendi. Epicharmus igitur fortasse dixerit hæc ipsos dicere, aspicientes ad malum. Videtur autem hoc esse humanum. plerique enim 40
immemores sunt, & suscipere potius, quàm conferre beneficia appetunt. Videbitur autem causa naturalior esse, & non similis ei quæ de creditoribus dicitur. Non est enim erga debitores amatio, sed uoluntas salutis recipiendi causa. Sed qui beneficia contulerunt, diligunt atque amant eos qui beneficia acceperunt, & si nulla in re sunt utiles: neque in 41
posterum futuri, quod quidem & artificibus accidit. Magis enim unusquisque proprium amat opus, quàm ipse ab opere

amaretur si animæ particeps esset. Maximè uerò forsitã hoc circa poëtas accidit. hi nanque sua diligunt poëmata supra modum, & perinde atque filios amant. Tali igitur simile est & id, quod faciunt ij qui beneficia contulerunt. Quod enim suscepit beneficium, ipsorum est opus. hoc igitur & amant magis, quàm eum qui opus fecit. Huius autem causa est, quod uniuersis est expetibile atque amabile esse. Sumus autem actu: nam uiuendo sumus atque agendo. Qui igitur fecit, est actu suum quodam modo opus. diligit itaque ipsum opus, quia amat & esse. Hoc autem est naturale. Quod enim est
42 potentia, id opus ipsum actu declarat. Et insuper ei quidem qui contulit beneficium, honestum id est quod egit. Quare gaudet eo in quo est hoc. At ei qui accepit, nihil est honesti in eo qui contulit, nisi conferens: quod quidem minus est
43 iucundum atque amabile. Est autem præsentis quidem operatio, futuri autem spes, facti uerò memoria iucunda. Sed iucundissimum est quod est actu, & amabile simili modo. Ei igitur qui contulit beneficium permanet ipsum opus. diuturnum est enim ipsum honestum. Sed ei qui cepit, transacta est ipsa utilitas. memoriaque honestarum quidem rerum est periucunda. utilium autem non nimium, aut minus. expectatio
44 uerò contrà sese habere uidetur. Et amare quidem simile est actioni, amari autem paßioni. Eos igitur qui circa actum excellunt, sequitur amare, & ea quæ ad amicitiam attinent.
45 Præterea quæ facta sunt cum labore ea magis diligũt omnes. ut & pecunias magis diligunt qui acquisiuerunt, quàm qui ab alijs acceperunt. At beneficium quidem accipere, sine labore esse constat. beneficiũ autem conferre, difficile. Propter hæc & matres filios magis amant. generatio nanque laboriosa est magis, & magis sciunt esse suos. Videbitur autem hoc & ijs accommodatum esse qui beneficia contulerunt.

COM

COMMENT.

Videntur autem ij qui beneficia contulerunt. } Hoc est 38
septimum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm determinauit de beneuolentia & concordia, nunc docet de ipsa beneficentia, afferẽdo primò vnũ notandum, quòd benefactores videntur magis amare debitores suos in quos beneficia contulerunt, quàm amentur econtrà. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur præmittendo suam intentionẽ, dicit Philosophus quòd ij qui conferunt beneficia, vidẽtur magis amare sibi obligatos quam amẽtur ab eis: & quærit vnde causa sit huius rei quæ videtur præter rationem.

{PLVRIMIS itaq; videtur. } Hæc est secũda pars huius 39
capituli, in qua affert rationẽ quam adducebant nonnulli ad hoc propositũ. erat autẽ talis, quòd conferens beneficia est vt creditor: recipiens vt debitor quidã, vt in mutuis dici solet. Creditores igitur vidẽtur amare debitores, & habere curam eorum, econtrà debitores nõ curant de salute creditorũ. Post hæc Philosophus affert sentẽtiã Epicharmi dicẽtis quòd hoc accidit in prauis qui ob prauitatẽ sunt immemores, beneficiorum, & homines respiciẽtes ad istos tales ingratos, dicunt postea id vniuersaliter fieri, & non est verum in bonis viris.

{VIDETVR autẽ idipsum esse. } Hæc est tertia pars hu- 40
ius capituli, in qua primò soluit rationem allatã illorũ priscorum, deinde affert sententiã suã, & in primis dicit quod Epicharmi sententia nõ videtur vera, vt hoc eueniat ob prauitatem hominũ prauorũ: sed videtur potius esse res humana cõpetens homini vel humanæ naturæ, vt sit quasi quoddam sequens conditionẽ, & fragilitatẽ (vt ita loquar) humanã, quia complures hominũ malũt accipere quàm cõferre. His dictis soluit Philosophus rationem allatã priscorũ, ostẽdẽdo quòd similitudo illa debitoris & creditoris non valet: cupit enim creditor debitorem viuere vt exigat mutuum vel debitũ. Verum benefici amant eos, quibus beneficia cõtulerunt, nullam sperantes etiã vtilitatem. quare assignãda est causa naturalis.

{QVOD quidem artificibus. } Affert rationes plures se- 41
cundũ sententiã suã ostendendo & cõcedendo quòd benefici magis amant eos in quos cõtulerunt beneficia, quàm amentur, & boni etiã magis amant bonos, quia causæ sunt naturales.

rales. Prima ratio, Omnis homo naturaliter magis amat suum opus quàm ametur ab eo si esset animatũ vel animal aptum ad amandũ: sed susceptor beneficiorum videtur quasi esse quoddã opus benefactoris: ergo magis amat benefactor illum in quem beneficiũ contulit quàm ametur econtrà. Patet ratio discurrendo per artes inductiuè, deinde assignare causam huius videtur. Hoc enim artifices faciunt amãdo vehementer opera sua, & præsertim poëtæ sua poemata amãt. Quòd si poemata essent animata vt possent reddere amorẽ, non versa vice adeò amarent auctores suos, vt patet in amore parentũ & filiorũ. Assignat autẽ causam, quia omnes homines naturaliter appetunt esse. Vidẽtur autem homines per operationem vel opus præcipue esse. & maximè esse actu. Simili modo dicere possumus de iis qui beneficia contulerunt erga eos sese habere qui susceperũt beneficia. Notandũ quòd poetæ videntur magis amare poemata sua quàm alij artifices suum opus, quia alij videntur habere subiectã materiam, & circa illã operari imprimendo formã tãtam, ex quo opus tale nõ videtur totum esse illorũ: sed poetæ videntur ex sese inuenire materiã, & omnia denuo fingere, vnde poetæ dicuntur. Notandũ quòd esse duplex dici solet. Primum est, viuere primo actu: secundũ est, operari, id est secundo actu. Notandum præterea quòd opus bifariam sumi potest. Vno modo quòd producitur vt sit simpliciter: veluti filius respectu patris. alio modo vt sit aliquid tale: veluti dare alicui alimentum, dicitur quoquo modo opus illius quasi vt alimentum (vt ita loquar) eodem modo susceptor beneficiorũ dici potest opus benefactoris isto secundo modo vt aliquid tale, & opus secundũ quid. Notandũ quòd homo cùm habet primã vitam, est in potentia ad secundã, id est ad operationem: viuimus autem vita prima vt viuamus secunda, id est vt operemur operationes quæ nobis cõpetunt, aliter enim frustra videremur esse producti. Nobis autem expetibile est esse, & viuere nõ solum vita prima, sed etiã secunda, id est actu secundo, & ipsa operatione: opus autem ostendit & repræsentat secundã vitã quæ vehementer à nobis expetitur: ergo & opus. Est autem operatio aliqua quæ nunquam separatur à prima, sicut fit in vegetatiuis, vbi vegetare nũquam separatur à principio vegetatiuo. Nam cessatio potentiæ vegetatiuæ, vt inquit

quit Philosophus,mors est.Itaq; dum viuimus,secũdus actus, id est,ipsum vegetare,semper coniungitur cũ primo.Intelligendum est tamen quod per prius est vegetatiuũ,& est in potentia ad vegetandũ,postea operatur,quare per prius est vegetatiuum quàm vegetare,nõ prius tẽpore,quia nũquam separatur operatio:sed prius ex ordine,& ex parte naturæ,& originis.est enim principium vegetandi:& omne principiũ videtur esse prius eo quod est ex principio ea ratione qua principium est,& omnino causa sua,vt ita loquar,causato. Verum vt ad propositũ redeamus,opus videtur indicare esse illius qui producit tale opus:& quia non potest aliquis semper operari,idcirco opus repræsentat actu id quod est in potentia.Nã cùm statuarius nõ operatur,est in potentia ad secundum esse, id est,ad operationem:quòd si produxerit statuam,illa semper repræsentat illũ artificem,& indicat in potentia statuariũ esse quodammodo actu.vnde illa cõsequentia valere videtur.Omnes homines appetunt suũ esse:ergo amant suum opus,quia homo appetit naturaliter esse tam primum quàm secundũ.Habet autẽ primum esse per formã suam & animã rationalẽ,& tunc est in potentia ad secundũ esse,id est,ad operationẽ.quare anima dicitur actus primus corporis physici potentia vitã habentis,id est,habẽtis potentiam viuẽdi secundo actu,& operandi,& tale operari dicitur secundũ esse,quòd cùm expetitur ab omnibus,& repræsentetur per opus,meritò opus amatur à nobis naturaliter quasi quædam imago nostri esse.fit etiam plerunq; vt opus veluti statua magis duret quàm artifex in vita,ex quo videtur quoque amare tale opus.Hæc cùm ita sint,patet cur benefactor naturaliter magis amat susceptorẽ beneficij sui quàm ametur econtra,cum sit quodammodo suũ opus,vt dicit Philosophus,& repræsentet benefactorem quasi in secundo actu quo vnusquisque expetit potissimum viuere,vt dictum est suprà.

{ET insuper ei quidem qui.} Adducit aliã rationẽ Philosophus,ad idem probandũ quòd benefactor magis diligit 42
eum cui beneficiũ cõtulit quàm diligatur ecõtra hoc pacto: Honestum magis est iocundũ atque amabile quàm vtile:sed magis honestum est beneficia cõferre quàm suscipere quod est vtile:ergo beneficia cõferre magis amatur quàm suscipere.benefactor autem habet honestũ collocatũ in suscipiente hoc

hoc modo,vt sit benefactori honestum,suscipienti verò sit vtile.quare benefactor diligit istud honestum,& ipsum in quem cōtulit magis quàm ametur econtrà,& notandū quòd vnum atque idem veluti beneficiū dicitur esse honestū atq; vtile,vt idem motus dicitur actio & passio,qui quidem motus est in eo,qui mouetur & patitur.Dicitur autem actio respectu agentis,passio respectu patientis:eodē modo beneficium collatū dicitur honestum respectu cōferentis,vtile respectu recipientis,licet sit idem.quare benefactor habet honestum quod est suum in ipso suscipiente:ergo & illū amat. suscipiens econtrà non habet honestū aliquod suum in operante:ergo non tantopere amat illum:sed si habet aliquid respectu sui,illud est vtile quod minus est amabile.

43 {EST præterea præsentis.} Affert aliam rationē Philosophus,Omne quod est præsens magis est iocundum quàm præteritum aut futurū,siue honestum sit,siue vtile:sed ei qui cōtulit beneficiū magis est ei præsens quam ei qui suscepit: ergo magis est iocundū agenti quā suscipienti tale beneficiū. Nā ex tribus quæ afferunt voluptatē(ea autē sunt,præsentis operatio,futuri spes,& facti memoria)ex tribus,inquam,illis præsens est magis iocundū quàm illa duo.Nā præteritum videtur esse iocundū,quia olim fuit præsens:& futurum,quia erit præsens:ergo multo magis præsens.Nam propter quod vnumquodque tale,& illud magis:verum opus benefactoris quia honestum,magis permanet & magis est præsens quàm suscipientis vtilitas: ideo benefactori magis est suum opus iocundū.Et addit Philosophus,quòd honestarū rerū memoria est iocunda:quia aliquis dicere potuisset,si ille cui collocatum est beneficiū abesset vel esset mortuus,quomodo est sibi iocundū opus illud quod nō est præsens?ideo dicit quòd memoria collocati beneficij,& rei honestæ actæ est iocunda.Cùm igitur magis vigeat honestū quàm vtile,& magis sit iocundum atq; amabile,meritò benefactor magis diligit illum in quem contulit honestū tale,quàm diligatur econtrà.

{ET AMARE quidem.} Alia est ratio talis:Actio tri-
44 buenda est excellētiori,passio inferiori:sed amare est actio, amari verò passio,& conferens beneficiū eo quo conferens est excellentior suscipiente:ergo illi tribuendum est amare, huic amari:sed ille cui potius tribuitur amare magis amat

quàm ille cui tribuitur amari: ergo cōferens beneficia, & benefactor magis amat quàm ametur à ſuſcipiente.

{PRAETEREA quæ facta ſunt.} Affert aliam rationem 45
Philoſophus, quæ eſt quinta in ordine hoc pacto. Ea quæ facta ſunt cum labore magis diligūtur ab hominibus: ſed beneficium cōferre laborioſum eſt, & fit cum labore, ſuſcipiunt autem ſine labore: ergo cōferre beneficium magis amatur, & ex conſequenti ille in quem collocatum eſt beneficiū, magis amatur à cōferente quàm ipſe ſuſcipiens amet econtrà. Hāc rationē declarat Philoſophus exemplo eorū qui acquiſierunt pecunias. poſt hæc infert vnum obortū ſiue correlarium quod videtur confirmare rationes ſuas, quòd propter hæc mater videtur magis amare filium quàm ametur econtrà, & propter laborem partus, & propter certitudinem filiorum: ſic benefactor magis videtur amare ſuſcipientē quàm ametur ab eo, propter laborē, & quia certior eſt de beneficio collocato quàm ſuſcipiens. & ſic habemus hanc ſententiam peregregiè probatam à Philoſopho, quòd benefactores magis amant eos. in quos beneficia contulerunt, quàm amentur ab illis, & rationes etiam habemus cur hoc fieri videatur.

De amatore ſui. CAP. VIII.

D*Vbitatur autem & utrum oporteat ſeipſum amare maximè: an aliquem alium. Increpant enim eos qui ſeipſos maximè amāt. & ut turpe, ſui amatores appellant. Atq; prauus quidem ſui gratia agere cuncta uidetur: & tanto magis, quanto prauior eſt. Incuſant igitur ipſum, quia nihil niſi ſibi agit. Probus autē ob honeſtatem: & tanto magis ob honeſtatem, gratiáque amici, quāto præſtabilior eſt: ſua uerò negligit. Ab his autem uerbis non ſine ratione ipſa opera diſcrepant. nam eum inquiunt oportere ſummè amare, qui maximè eſt amicus. Is autem maximè eſt amicus, qui uult cui uult bona illius gratia, ſi nullus etiam ſcierit. Ad hæc ipſi ad ſeipſum maximè competunt. & cætera omnia quibus definitur*

(margin numbers: 46 beside "Vbitatur autem ... ſeipſum"; 47 beside "gligit. Ab his ... diſ-")

nitur amicus. Dictū est enim ab ipso ea omnia quæ ad ami-
citiam attinent, & ad cæteros peruenire. Eodem accedunt
& prouerbia uniuersa: ut, anima una. &, amicorum omnia
sunt communia. &, amicitia est æqualitas. &, tibiæ genu
propinquius. Hæc enim uniuersa ipsi ad seipsum maximè
cōpetunt. Maximè nanq; amicus est sibi. & se igitur ipsum
maximè amare oportet. Dubitatur autē meritò, utris opor-
48 teat assentiri, cùm utrisque uideatur esse credendum. Fortas-
se igitur tales sermones distinguendi determinandique sunt,
quousque & quonam modo sint ueri. Si itaque sumpserimus
quonam utrique modo sui amatorem dicunt, fuerit forsitan
manifestum. Qui igitur hoc reprehendendum esse existi-
mant: eos amatores sui appellant, qui sibi plus tribuunt in
pecunijs, & honoribus, & uoluptatibus corporis. Hæc
enim ipsa multitudo affectat, & ipsis ut optimis omni stu-
dio incumbit. quapropter & in certamen ueniunt. Qui igi-
tur in hisce plus habere pergunt ij cupiditatibus, & omni-
no affectibus, eique parti animæ quæ rationis est expers
gratificantur. tales autem sunt ipsi multi. idcirco & appel-
latio orta est ex multitudine, quæ quidem est praua. ergo iu-
stè uituperantur ij, qui ita se amant. Nō est autē obscurum,
uulgus eos qui sibijpsis talia tribuunt, sui amatores dicere
consueuisse. Nam si quis semper studeat agere iusta maximè
omnium, aut temperata, aut quæuis alia quæ à uirtutibus
proficiscuntur, honestatémque omnino sibijpsi semper uen-
dicet, atque usurpet, hunc nemo dicet amatorē sui, neq; uitu-
49 perabit. Magis autē uidebitur talis homo sui amator. Nā ea
sibi tribuit quæ pulcherrima maximéq; bona. & gratifica-
50 tur ei quod suijpsius potissimū, in omnibúsq; illi obtēperat.
Vt autē & ciuitas id esse maximè uidetur quod est potissi-
mum, & alius omnis cōuetus: sic et homo. Amator igitur is

est maximè sui, qui illud amat: illiq; gratificatur. Et continens igitur dicitur & incontinens quia mens uincit, aut nõ uincit: propterea quòd ipsa est hominum quisque. & egisse ipsi & sua sponte ea uidentur quæ cum ratione maxime egerunt. Non igitur est obscurum, hoc esse maximè unumquẽ- 51
que. & hoc maximè uirum bonum amare. Quapropter maximè sui est amator, diuersa specie ab eo qui reprehenditur, tantúmque differt, quantum uita cum ratione differt à uita 52
cum perturbatione, & appetitio aut honesti aut eius quod conferre uidetur. Qui si omnes ad consequendam honestatem & ad res agendas pulcherrimas decertarent atque contenderent, & omnibus publicè ea quæ oportet, & unicuique priuatim maximè bona inessent. siquidem uirtus est tale. Quare bonum quidem hominem, amatorem esse sui oportet. nam & sibiipse & cæteris proderit, agendo honesta. Prauum autem non oportet. & si nanque nocebit & propinquus, affectus prauos sequendo. Ea igitur quæ uir improbus agit, ab ijs discrepant quæ agere oportet. At pro- 53
bus quæ oportet ea & agit. Mens enim omnis id expetit, quod est optimum sibi, & probus obtemperat menti. Atqui 54
uerum est illud quod de studio dicitur: complura, inquam, ipsum agere, & amicorum & patriæ gratia, & si opus fuerit mortem obire. Et pecunias enim, & honores abijciet: & ea omnino bona de quibus homines decertant, sibi uendicans honestatem. Expeti enim potius uoluptatem breui tempore uehementem, quàm longo leuem. & uitam honestam uno anno, quàm quamuis multis. & unum actum honestum, magnúmque quàm multos & prauos. Atque ijs qui pro amicis, qui pro patria mortem obeunt. hoc forsitan accidit. Magnam igitur sibiipsis eligunt honestatem, abijcientq; pecunias, ut amici capiant plures. hinc enim amicus

facultates, ipſe conſequitur honeſtatem. atque ſibi maius tri buit bonum. Eundem & circa honores modum magiſtratúsque ſeruabit, nam hæc omnia amico ſuo cõcedet. eſt enim hoc honeſtum ac ipſi laudabile. Meritò igitur ſtudioſus eſſe uidetur, anteponens omnibus honeſtatem. Fit etiam ut & res agendas concedat amico, ſitq; honeſtius ſeipſum fuiſſe cauſam ut agat illas amicus, quàm ſi ipſemet agat. In uniuerſis igitur laudabilius, ipſe ſtudioſus plus honeſtatis tribuere ſibiipſi uidetur. Sic igitur ſuiipſius (uti diximus) amatorem eſſe oportet. Vt ipſi autem multi ſunt, non oportet.

COMMENT.

46 DVbitatur autem vtrum hominem oporteat.} Hic eſt ſecundus tractatus huius libri, in quo Philoſophus poſteaquam declarauit ea quæ pertinere videbantur ad conſeruationem & diſſolutionem amicitiæ, & de beneuolentia, & beneficentia atque concordia, & huiuſmodi amicitiæ operibus & officiis: nunc mouet quaſdam dubitationes neceſſarias circa amicitiam ex parte ipſius amantis. Diuiditur autem hic tractatus in duo capitula. In primo mouet quæſtionem de amante reſpectu ſuiipſius, & ſoluit. In ſecundo mouet quæſtionem de amante reſpectu alterius, & etiam ſoluit. Primum capitulum diuiditur in tres partes quæ declarabuntur. In prima igitur parte proponit Philoſophus dicendo vtrum oporteat hominẽ amare ſeipſum maximè. Dictum eſt enim antea, quòd vir bonus maximè ſeipſum amat. Incipit autem Philoſophus in hac quæſtione arguere pro altera parte hoc pacto, Id quod eſt turpe non eſt faciendum: ſed amare ſeipſum maximè exiſtimatur eſſe turpe: ergo amare ſeipſum non eſt faciendum. Patet ratio ex communi ſermone hominum, qui omnes fermè vituperant amatores ſuiipſius quaſi res ipſa ſit turpis. Ex quo praui videntur hoc facere quærendo ſemper commoda ſua, & nihil agendo extra ſe, id eſt extra appetitum ſuum & ſuam vtilitatem, boni verò ecõtrà, poſthabitis & neglectis propriis rebus conſulunt patriæ & amicis. {AT enim ab his rationibus.} Allata ratio-
47 ne pro vna parte dubitationis, nunc arguit pro altera parte Phi

te Philosophus,probando quòd oportet hominem maximè seipsum amare.Nam id facere quisq; debet ex quo profluit, & oritur omnis amicitia:sed ex amore suiipsius oritur amicitia,vt antea vidimus:ergo amare seipsum maximè quisq; debet.Probatur id quoq; ex cõmunibus prouerbiis eorũ quę attribuuntur amicitiæ vulgariter,vt sunt hæc.Dicunt vnam esse animã duorum amicorum,& quòd ea quę sunt amicorũ sunt cõmunia,& ꝙ amicitia est quædam æqualitas, & quòd amicus se habet ad amicũ sicut genu ad crus,quæ habet tantã propinquitatẽ vt nihil intersit mediũ.Hæc igitur & similia quæ in prouerbiis allatis dicũtur,maximè cõpetũt alicui ad seipsum,vt ea quisq; sibi maximè tribuat:ex quo videbitur ꝙ ex cõsequenti quisque maximè seipsum amare debeat. Post hæc dicit Philosophus quòd merito dubitatur, cum pro vtraque parte probabiles vt vidimus,& verisimiles afferantur rationes. {FORTE igitur tales sermones distinguẽdi.} 48
Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus determinat quæstionem,distinguendo qualiter aliquis dicatur amatór sui secundum vtranque partem obiectionis:quo cognito fiet manifestum id quod quæritur.Nam alio modo sumitur ab iis qui vituperant,& alio modo ab iis qui laudant amatorem sui.Nam amator sui vno modo sumitur ex parte sensus,& appetitus sensitiui: alio modo ex parte rationis , & partis rationalis:sicut Plato duplicem dixit esse hominem, internum & externum.Internum appellat eum qui viuit ratione atque intellectu:externum verò qui viuit appetitu sensitiuo.Sic igitur amatór suiipsius erit duplex,aut partis sensitiuæ,aut rationalis: & si accipiantur amatores suiipsius primo modo , tunc erunt vituperandi vt prima sententia dicebat.Nam qui indulgent appetitui sunt vituperandi:sed amatores suiipsius tribuendo sibi plus in bonis externis & voluptatibus corporis,indulgent appetitui sensitiuo: ergo tales amatores sui secundum potentiam irrationalem sunt vituperandi:& cùm multitudo plerunque talis sit vt potius appetitum sensitiuum sequatur quàm intellectum vel rationem: hinc est orta appellatio amatorum suiipsius & vituperatio, quia cùm dicunt amatores sui,intelligunt eos qui secundum appetitum suum sibi illa omnia, tribuunt de bonis & commodis externis,& de voluptatibus corporis trahẽtes omnia

ad propriam vtilitatem vel voluptatem. quare iure vituperatur, dicit Philosophus, hoc modo se amantes: sed illi qui sibi plus tribuerent de virtutibus & bonis animi, à nemine vituperabuntur vt amatores sui, sicut superiores.

49 {MAGIS autẽ videbitur talis homo.} Hæc est tertia pars capituli, in qua allata distinctione illa de amatore suiipsius, & declarato quòd amator sui secundum partem irrationalẽ meritò est vituperandus: nunc ostendit amatorem esse laudandum qui se amat secundum mẽtem & rationem, & affert in primis hanc sententiam, quòd magis est amator sui qui se amat in bonis animi: qui sibi tribuit maiora & excellentiora bona magis seipsum amat: sed tribuens sibi bona mentis & rationis, tribuit sibi maiora & excellentiora bona: ergo talis seipsum magis amat, & magis est amator sui. Patet ratio de se. Item qui indulget & largitur bona ei quod est præcipuum in ipso, maximè est amator sui: sed indulgens menti & rationi, indulget ei quod est in se præcipuum: ergo talis maximè est amator sui, & magis seipsum amat.

50 {VT autẽ & ciuitas.} Affert nunc quasdã cõclusiones Philosophus, quæ pertinent ad declarationẽ sententiæ proximè allatæ. ꝙ magis est amator sui qui se amat in bonis animi, & maximè se amat qui indulget menti & rationi, vt principalissimo quod est in ipso. Prima conclusio est, quòd homo videtur præcipuè esse id quod est principalissimũ in eo. Probatur, Sicut est in ciuitate, & omnino in quauis multitudine & cœtu, ita & in homine esse videtur: sed in ciuitate ita est ꝙ ipsa præcipuè esse videtur id quod est principalissimum in ea: sic & homo. Vnde cũ principes vel magistratus & gubernatores veluti optimates agũt aliquid, statim dici solet quòd ciuitas fecit illud, quia id ꝙ est principale in ea egit illud: vnde & homo eo pacto pręcipuè id esse videbitur quod est principale in eo. sed hæc similitudo latius patet in politicis, vbi ostenditur quod in homine est quasi ciuitas quædã: est enim in eo aliquid quod imperat, & aliquid quod patet, sicut in ciuitate. Secũda cõclusio, ꝙ mens est præcipua pars in homine. In quo homo dicitur cõtinẽs vel incontinẽs, est præcipuũ in homine: sed ratio & mens videtur esse id quo homo dicitur cõtinẽs si illa superat, vel incõtinẽs si superatur: ergo mẽs & ratio est præcipuũ quid in homine, cũ totus homo suscipiat denomi-

denominationẽ continentis vel incõtinentis prout ratio superat.aut superatur.Alia ratione probatur eadem conclusio, quia id quo homines videntur maximè agere sua sponte est præcipuum in eis,sed ratio est huiusmodi.ergo,&c.Tertia ex iis sequitur cõclusio,ꝙ homo est præcipuè sua mens. Quarta quoque infertur conclusio,quòd cùm homo sit præcipuè id quod est principalissimum in eo,id est mẽs & ratio, & amat illud tribuendo sibi bona honesta & accommodata, maximè seipsum amare videtur,& maximè esse amator suiipsius, vt patet ex dictis.Quinta cõclusio est, quod vir studiosus maximè est amator sui.Probatur,Qui amat mentem & rationẽ quæ est quid principale in homine,seipsum vehemẽter amat sed vir bonus amat mentem & rationem indulgendo ei : ergo vir studiosus vehemẽter & maximè seipsum amat,& propriè est amator sui.Notãdum quòd homo cõponitur ex anima & corpore tanquàm ex partibus essentialibus & constitutiuis:quare ista sentẽtia Philosophi non videtur vera quòd mens sit homo, quia statim sequeretur ꝙ pars esset totum, quod est absurdũ,quia ipse homo est totum. falsa etiam esset sententia si diceretur, sensus vel corpus vel appetitus sensitiuus est homo,quanquam illa prima propositio quòd mẽs est homo,sit minus falsa.Habent enim falsa ordinẽ inter se, vt in Metaphysicis dicit Philosophus, vt vnũ sit magis falsum quàm alterũ,veluti duo sunt quatuor, vel duo sunt x. Prima propositio minus est falsa.Intelligenda est igitur sentẽtia Philosophi cũ dicit ꝙ homo est mens,nõ quòd sit omnino mẽs, sed maximum & præcipuum in homine est mens & ratio. Nam homo videtur esse magis intellectus,quàm sensus.Manente enim intellectu & ratione homo magis idem manere videtur quàm per aliquid aliud.Corpus enim videtur variari,& permutari,quia alteratur & nunc augetur,nunc minuitur,nunc suscipit vnam alterationem,nunc aliam.

{QVAPROPTER hic maximè sui.} Videtur hoc in parte Philosophus distinguere amatorem mentis suæ ab amatore partis sensitiuè,& videtur ostendere quòd tales amatores videntur differre specie,postea videtur afferre duas differentias,quarum vna sumitur ex parte operationis & vitæ, sic enim differunt vt vita honesta à turpi,& honesta viuendi ratio à turpi modo viuendi.Altera differentia sumitur ex fine. 51

Alter enim honestatem intendit,& sibi proponit: alter verò cupiditates quæ sunt turpes & nociuæ. Post hæc subdit Philosophus,quòd omnes laudant studiosos honestatis: ꝙ si certatim homines de honestate contenderent,publicè & priuatim maxima bona inessent,vt sunt ipsæ virtutes talia bona. Post hæc Philosophus affert duas cõclusiones.Prima est, ꝙ eũ qui seipsum amãdo prodest sibi & aliis,maxime amatorẽ sui esse oportet,& decet:sed vir studiosus est huiusmodi:ergo virũ studiosum maximè oportet amatorem esse sui.Itẽ eum præcipuè decet amatorem esse sui,cuius operationes non discrepant à rebus agendis quas agere oportet:sed vir studiosus est huiusmodi.ergo &c.Secunda conclusio est,quòd prauum non oportet esse amatorem suiipsius,quia se amando sibi & aliis nocet,& quia operationes suæ discrepant à rebus quas agere oportet:ergo prauum non oportet esse sui amatorem.

52 {VEL eius quod videtur prodesse.} Hoc addere videtur Philosophus,quia bonus homo nõ solum appetit honesta,sed etiã ea quæ sibi vtilia sunt,dũmodo non pugnent cũ honeste:& hæc amat vtilia,inquã,nõ vt finẽ,sed vt sunt instrumen-
53 ta ad finem. {MENS enim omnis.}scilicet non corrupta, sed in sua bona dispositione constituta,vt est in viro bono.

54 {AT qui verũ est illud de studioso.} Ostendit Philosophus in præcedentibus studiosum oportere maximè esse amatorem sui:nunc autem videtur remouere dubitationem nascentem ex dictis.Nam si dicas studiosum maximè se amare, ergo non tribuet patriæ,& amicis, sed sibiipsi. Sin dicas quòd tribuet plurimum amicis,& patriæ:ergo non se amabit,tollendo hanc dubitationem sed soluendo rationem qua suprà dicebat quòd abiicit bona externa pro honestate, & in hoc differt à prauo. Dicit Philosophus amicum sibi omnia tribuere quæ pertinent ad honestatem, reliqua amicis, & patriæ. itaque seipsum amat hoc pacto, & tribuit illis quæ sunt tribuenda, vt latissimè patet in textu. Concludit postea Philosophus dicendo quòd oportet hoc pacto,& non eo modo quo sumit vulgus, hominem esse sui amatorem, proponendo sibi in omnibus honestatem, & eam sibi tribuendo, vt ij qui breuem potius vitam & honestam,quàm longam & turpem expetendam censent. Vnus dies bene actus, inquit Cicero,peccanti immortalitati anteponendus esse videtur.

De amicis felicis, & quibus indigeat.

CAP. IX.

EST autem controuersia de ipso felici, si indigeat amicis necne. Non esse enim, inquiunt, ipsis beatis, & ex sese sufficientibus, opus amicis. insunt enim ipsis omnia bona. Cùm igitur ex sese sint sibi sufficientes, nullius indigent rei. Amicum autem, inquiunt, cùm sit alter ipse, ea afferre amico quæ ipse per se amicus consequi nequit.* Vnde & hanc sententiam dicunt, 55

ὅθεν ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῷ, τί δεῖ φίλων.

Fortuna cùm bona est: amicis cur opus?

At absurdo simile est, uniuersa bona tribuentes felici, amico ipsi non tribuere, quod externorum bonorum maximum est. 56 Quòd si ad amicum conferre potius quàm accipere beneficia spectat. atque ad uirum bonum. uirtutémque, dare beneficia pertinet, mágísque honestum est amicis quàm alienis largiri, beneficiáque conferre: uir studiosus ijs indigebit profecto, qui bona beneficiáque sunt accepturi. 57 Quapropter & quæritur utrum prosperis in rebus, an in aduersis opus sit magis amicis, utpote cũ & is qui mala fortuna utitur, ijs indigeat qui beneficia conferant, & ijs qui prospera fortuna fruuntur, ijs sit opus apud quos beneficia collocabunt. 58 Est etiam forsitan absurdum, beatum ipsum solitarium facere. nemo enim expetet per se bona cuncta habere. nam homo, ciuile animal est, & cum alijs aptum unà uiuere. hoc igitur competit & felici. habet enim ea omnia quæ natura sunt bona. Constat autem melius esse cum amicis probísque, quàm cum extraneis ipsum & quibusuis conuersari. Amicis ergo beato est opus. 59 Quid igitur illi primi dicunt, & qua parte uera loquuntur? An quia uulgus eos amicos esse putat qui utiles sunt? talibus igitur non indiget ipse beatus: quip- 60

61 pe cùm ipsi omnia bona insint. Nec etiam ijs qui ob uolu=
62 ptatem amantur, aut perparum. nam cùm sit ipsius uita iu=
cunda, aduentitia non indiget uoluptate. Atque cum amicis
63 talibus aut indiget, non uidetur indigere amicis. Hoc autem
non est forsitan uerum. Nam in principio dictum est, felici-
tatem operationem esse quandam. Constat autem operatio=
nem ipsam fieri, & non ut quandam rem esse quæ possidea=
tur. Quòd si felicem esse in uiuendo ac operando consistit,
boni autem operatio studiosa & iucunda per se ut initio di-
ximus, résque propria ex ijs est quæ delectant, atque magis
propinquos quàm nosipsos, & actus illorum quam nostros
possumus contemplari. studiosorúmque hominum actus si
sint amici, iucundi sunt ipsis bonis (habent enim ambo ea
quæ sunt natura iucunda) Beatus profecto talibus indigebit
amicis, si expetit actus bonos & proprios contemplari, ta-
64 lesque sunt ipsius boni, si sit amicus. Arbitrantur autem ho
mines, felicem iucundè uiuere oportere. Solitario igitur dif
ficilis est uita. Non est enim facilè per seipsum semper opera
ri: cum alijs uerò atque ad alios facilè. Erit igitur operatio
continua magis, cum sit per seipsam iucunda. Quod quidem
esse circa beatũ ipsum oportet. Studiosus enim hoc ipso quo
studiosus est, gaudet quidem ijs actibus qui à uirtute profici-
scuntur. molestè autem fert eos, qui à uitijs prodeunt: perin=
de atque musicus delectatur quidem eleganti cantu, offendi=
65 tur autem prauo. Fuerit etiam & quædam uirtutis exercita=
66 tio ex conuictu bonorum, ut & Theognidi placet. *Natu=
ralius autem considerantibus, studiosus amicus expetibilis
esse natura studioso uidetur. diximus enim id quod est bo=
num natura, studioso bonum & iucundum esse per se. De=
67 finiunt autem ipsum uiuere animalium quidem, potentia sen
sus: hominum autem, sensus uel intellectionis. Potentia uerò
ad

Verba Theognidis quæ infra c. xij. huius citantur.

βίον ὡς λέ-

ad operationem reducitur, & ipsum præcipuum in opera- γει ἐσθλῶν.
tione consistit. Ipsum autem uiuere uidetur propriè esse μὲν γὰρ ἀ-
ipsum sentire, uel intelligere. At ipsum uiuere de ijs est, quæ π' ἐσθλὰ δι
sunt per se bona atque iucunda. Est enim definitum. Defi- δάξεαι, τὴν
nitum autem natura est bonum. Quod uerò natura est bo- δὲ κακοῖσι
num, id & bono est bonum. quapropter omnibus iucundum συμμίξαις
esse uidetur. Non oportet autem uitam sumere prauam atque ἀπολεῖς καὶ
corruptam, neque in doloribus constitutam. Indefinita nan- τὸν ἐόντα
que est talis, quemadmodum ea quæ insunt ipsi. Eritque hoc νοόν.
68
manifestum magis in sequentibus de dolore. Si uerò ipsum ui
uere bonum est, & iucundum etiam est. quod uel ex eo uide-
tur, quia omnes appetunt ipsum, & maximè boni atque bea
ti: his enim uiuere maximè est expetibile, & horum uita est
beatißima. Qui autem uidet, uidere sentit. & qui audit, au-
dire. & qui ambulat, ambulare. & in cæteris similiter est
aliquid sentiens nos operari. Sentire uerò nos sentire, & in
telligere nos intelligere possumus: quod quidem est nos esse.
esse enim, sentire uel intelligere. Sentire autem se uiuere, de
ijs est quæ per se sunt iucunda. Vita nanque natura est bonũ.
Bonum autem sibi quempiam inesse sentire, uoluptate affi-
cit. Ipsum uerò uiuere expetibile est, & maximè bonis: pro-
pterea quòd esse, bonum est ipsis atque iucundum. Sentientes
enim id quod est per se bonũ, uoluptate afficiũtur. At studio 69
sus ut erga seipsum, sic sese habet & ad amicum. amicus enim
est alter ipse. Vt igitur seipsum esse est unicuique expetibile,
sic & suum amicũ esse, uel similiter. Esse autẽ ideo est expe
tibile, quia sibi bonũ esse ipsum sentit. At talis sensus iucũdus
per seipsum est. Sentiat ergo & ipsum amicum esse oportet.
Hoc autẽ fieri potest, cum ipso simul uiuẽdo, & uerba men
témue cõmutando. Sic enim in hominibus dici uidetur simul
uiuere. & non, ut in pecoribus, eodẽ in loco pasci. Si igitur

ipsum esse per se est expetibile uiro beato, cũ natura sit bonũ atq; iucundũ: simile autẽ est & amici ipsius esse amicus etiã ex ijs est profectò, quæ expetibilia sunt beato. At quod est expetibile beato, id adsit ipsi oportet. uel egẽs erit hac parte. Opus est igitur ei qui felix futurus sit, studiosis amicis.

COMMENT.

55 Est autem controuersia & de ipso felice.} Hoc est secundum capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm in præcedenti soluit quæstionem de amatore respectu suiipsius, nunc affert dubitationem de eodem respectu alterius, & eam soluit. Diuiditur autem in duas partes quæ declarabuntur. In prima Philosophus proponendo dubitationem quæ est vtrum vir felix indigeat amicis, incipit arguere pro parte negatiua, id est quòd non videtur indigere, hoc pacto: Hi quibus insunt omnia bona, & quibus nihil deest non indiget amicis: sed felices sunt huiusmodi: ergo felices non indigent amicis. Patet ratio, quia amicitia videtur experi vt amicus alteri amico subueniat: verùm felix, vt in primo vidimus, videtur esse ex se sufficiens. Probat idem sententia Euripidis poëtæ tragici, cùm inquit: Est bona prosperitas, non est opus amicis: sed felici est bona prosperitas: ergo felici non est opus amicis. Euripides in Electra inducit Horestẽ rogantem Menelaum vt sibi subueniat, & dicentem quòd tunc sibi erat opus auxilio cùm esset in aduersis cõstitutus. Nam cum
56 bona prosperitas aderat, non erat opus amicis. {At absurdum esse videtur.} Arguit nunc Philosophus pro patre affirmatiua ostendẽdo quòd felix indigeat amicis, pluribus rationibus. Prima ratio: Bona omnia tam externa quã interna tribuuntur felici: sed amici sunt maxima bona inter externa: ergo amici tribuendi sunt viro felici. Patet ratio, quia si vir felix præsertim felicitate ciuili & actiua, indiget bonis externis, & amicus est externorum bonorum maximum, profectò non debemus auferre ab homine felice ipsos amicos.
57 {Quod si ad amicum conferre.} Secunda ratio, Si ad felicem pertinet cõferre beneficia, felici est opus amicis. At primum est: ergo & secundum. Patet ratio, quia ad felicẽ pertinet potius benefacere quàm bene pati, & felicitas in actione

consistit.

consistit. Si igitur ad felicem pertinet cõferre beneficia, quibus magis cõferet quã amicis? quid enim prodest, vt Philosophus in principio octaui inquit, prosperitas si beneficiũ auferatur? quod quidẽ maximè fit in amicos ac maxime cõmendatur. {QVO circa quæritur & idipsum.} Hinc illa quęstio 58 oritur, dicit Philosophus, vtrũ in aduersis an in secũdis magis indigeamus amicis: ex quo ad idem probandum deduci alia ratio potest hoc pacto. Si in omni conditione vitæ est opus amicis, profecto vir felix indiget amicis: sed primũ est, ergo & secundum. Patet ratio, quia in aduersis cõstituti indigent ope amicorum, vt ab ipsis beneficia suscipiant: in prosperitate similiter indigent amicis, vt eis beneficia conferant. Itaque alteram partem afferre non potes, quin afferas alteram.

{ABSVRDVM est etiã forsitan.} Alia ratio, Si absurdum est 59 asserere beatũ atque felicem solũ viuere oportere, beato & felici est opus amicis. At primũ est, ergo & secundũ. Coniunctũ videtur esse manifestum. Assumptio declaratur, quia homini videtur naturaliter cõpetere vt sit animal sociale atq; ciuile, vt in Politicis ostendit Philosophus. Non debet igitur vir felix viuere solus, actiuus præsertim & ciuilis, de quo nunc præcipuè loqui videmur. Nemo enim habens cætera bona, vt in principio octaui inquit Philosophus, sine amicis expeteret viuere: quòd si solus viuere non expetit, & si est ei viuendum cum aliis melius est ipsum viuere cum amicis & bonis viris, quàm cum hominibus extraneis: ergo felix indiget amicis.

{FORSITAN.} Hanc particulam addere videtur Philoso- 60 phus propter felicem speculatiuũ, qui nõ videtur admodum indigere amicis aut bonis externis, quanquam, vt Augustin. dicit in libro (vt puto) de Trinitate. Sine socio nulla est iocunda possessio. sic habemus rationes pro vtraque parte.

{QVID igitur illi primi dicũt.} Hæc est secũda pars huius 61 capituli, in qua Philosophus posteaquã antea dubitationem attulit, vtrũ felix indigeat amicis, & pro vtraq; parte tam negatiua quã affirmatiua disseruit, nũc soluit quæstionẽ, & primò quibusdã rationibus moralibus, deinde quibusdã naturalibus. Affert autẽ in primis tres conclusiones, quarũ duæ sunt negatiuæ, alia affirmatiua. Prima, q vir felix nõ indiget amicis vtilibus. Secũda, quòd vir felix non indiget amicis afferentibus voluptatem. Tertia, q vir felix indiget amicis bonis & studiosis

studiosis. Primò igitur dicit Philosophus, cum rationes nunc vltimò allatæ videantur probabiles & verisimiles, quid dicunt, & quid volũt illi primi, cũ asserunt felicem nõ indigere amicis? quomodo igitur & quousq; dicunt veritatẽ, postea hoc declarat dicendo quòd vulgus & multitudo eos tantũ vocant amicos, qui sunt vtiles: quòd si ita intelligunt, tũc verum videbitur quod dicunt, felicem nõ indigere amicis, scilicet vtilibus, & sic habemus primã cõclusionem, quæ probari potest hoc pacto, Qui habet bona interna atque externa, & est ex sese sufficiens, nõ indiget amicis vtilibus: sed vir felix est huiusmodi: ergo vir felix non indiget amicis vtilibus.

61 {NEC etiam iis qui ob voluptatem.} Secunda conclusio, Qui habet ex sese voluptates, & satisfacit sibi in voluptatibus internis non videtur indigere amicis voluptariis nec aduentitia quadam voluptate: sed vir felix est huiusmodi: ergo is non videtur indigere externa & aduentitia voluptate.

62 {AVT perparum.} Hoc addere videtur Philosophus, quia felix interdum indiget relaxatione, & recreatione propter defatigationem corporis.

63 {HOC autem nõ est forsitan.} Tertia cõclusio quæ se tenet pro parte affirmatiua, quòd vir felix indiget amicis, & amicis studiosis, & probatur tribus rationibus. Prima, Si homo magis speculatur & intuetur aliorũ operationes quam suas, vir felix indiget studiosis amicis: sed primũ est, ergo & secundũ. Assumptũ patet, nã homines magis cõsiderare & intueri videntur opera aliorũ quàm sua, vnusquisq; fermè videtur magis deficere in iudicio sui propter affectũ propriũ. Homo præterea potius videtur intelligere recta linea quam reflexa. Talis enim modus intelligendi, & vertendi se ad seipsum tribuitur magis substantiis separatis qui se perpetuò intelligunt nec accipiunt incremẽta. Hominis autẽ intellectio videtur terminari primò ad rẽ intellectã: & sic ex communi cursu magis homo videtur speculari & intueri aliena opera quam sua. Cũ verò incremẽta assiduè in scientiis accipiendo maximã fuerit cognitionẽ cõsecutus, tũc ad seipsum tandẽ se vertere & reflectere ad se videtur. Cõsequentiã autẽ illam siue coniunctũ, scilicet quòd vir felix indiget studiosis amicis si homo magis speculatur opera aliorũ quàm sua, declarat Philosophus multis propositionibus. Prima, quòd felicitas

licitas est operatio. Secunda, quòd operatio fit, & non est res quæ sit quædã possessio, vt affectus atq; virtutes. Tertia, quòd operatio studiosa vehemẽter est iocũda studioso viro. Quarta, quòd magis possumus cõtemplari & cõsiderare proximorum actus quàm nostros. Quinta, quòd vir studiosus vehemẽter delectatur bonis operationibus studiosi amici. Sexta quã videtur præsupponere, quòd non possumus delectari re aliqua nisi antea ipsam cognouerimus, qua delectamur. quare cõcluditur quòd ideo vir felix indiget amicis bonis vt possit intueri eorũ operationes studiosas quæ sibi sunt propriæ & accõmodatæ, & similes suis, & illis gaudere, & iocunditatem sumere, cũ amicus verus sit quasi alter ipse. Notãdũ quòd Philosophus dixit operationẽ fieri & non possideri: ex quo videtur quòd operatio nõ sit de numero permanentiũ, sed de iis quæ sunt successiua. quare intelligendũ quòd aliquid bifariam fieri videtur. Vno modo successiue vt pars post partem: alio modo simul, ita vt dependeat à producẽte & cõseruante: quo remoto remoueretur & illud quod fit & conseruatur ab ipso. Primò autẽ modo cũ fit aliquid per partes, aut fit hoc pacto vt antecedẽs corrumpatur pars, cũ fit alia sequens, vt de tẽpore & motu dicitur, quæ videntur esse dum fiunt, & partes non videntur persistere: aut fit hoc modo vt partes remaneant, sicut domũ fieri dicimus per partes, quarum vna fit post aliã, & permanent, vt fundamentũ, parietes &c. Secundo autem modo fit aliquid simul, cũ totũ producitur. Et omittamus nũc generationem formæ substãtialis, quæ etiã simul fit, sed loquamur de operatione quæ fit simul tota, & dependet à producente. Quare dicendũ hac distinctione præmissa, quòd operatio, & ea quæ est felicitas non fit successiue per partes, nec vt motus vel tẽpus, nec vt domus, sed tota videtur produci, & esse in indiuisibili potẽtia animæ. Nã si pars post partẽ fieret & corrumperetur, tũc cùm speculamur, imperfectè intelligeremus, nec sequeretur voluptas ipsam operationẽ totã tam actiuã quàm speculatiuã si fieret per partes: quare fit secundo modo operatio tota & simul, ita tamẽ vt dependere videatur à producẽte, sicut lumen dicitur fieri, & totum diffundi per hemisphærium nostrũ, & pẽdere à luce vel à corpore solis luminoso: sic igitur fit operatio quæ cum felicitas, non vt motus, nõ vt domus, sed vt id quod producitur & dependet

pendet à felice operãte,& cõseruatur ab eodem,quia propriè dicitur felix dũ operatur,& est in actu secũdo.Notandũ quòd Philosophus dixit,nos magis aliorũ actus quam nostros intueri posse & cõtemplari,quod accõmodatè dicitur secundũ illam sententiã quam attulit.& quia nimium nos amamus, difficile iudicamus de nobis.vnde est illud,Nosce teipsum.

64 {ARBITRANTVR etiam homines.} Secunda est ratio ad idẽ probandũ.Is quem cõmuni hominũ sententia iocundè viuere oportet,indiget amicis studiosis:sed felix est huiusmodi:ergo felix indiget amicis studiosis.Patet ratio,præsertim de felici actiuo & ciuili,quia si solus sit,nõ facilè potest operari.Quòd si summa iocunditas sit ex operationibus studiosis,& solus non potest commodè operari:ergo indiget aliis,id est,amicis cũ quibus & ad quos bene operetur,cõsulẽdo & benefaciẽdo amicis suis,& eisdem operationibus gaudendo,bonis scilicet & studiosis,sicut musicus eleganti cantu.

65 {FVERIT etiam & quædã.} Tertia est ratio,Is quẽ decet exercitatio virtutũ indiget amicis studiosis:sed felix est huiusmodi: ergo is indiget amicis studiosis.& hoc probatur sententia Theognidis poetæ,Bona,inquit,disces si cũ bonis verseris:si cũ prauis,bona quæ in te erunt amittes.sic igitur societas amicorũ opportuna erit felici ad exercitationẽ virtutum,& fiet vicissitudo quædã dum ad se inuicẽ operabũtur bona,& etiã ad alios.& sic patet quibusdã moralibus rationibus quòd felix indiget amicis non quibusuis,sed studiosis.

66 {NATVRALIS autem hoc ipsum.} Soluit hac in parte Philosophus quæstionẽ illam quibusdã naturalibus rationibus,probãdo & ostendendo eandẽ cõclusionẽ,quòd felici est opus studiosis amicis.& primò præmittẽdo intentionẽ suam dicit quòd si hãc rem naturalius inuestigare volumus,reperiemus bonum amicum esse natura expetibilẽ.& affert per ordinem tres cõclusiones.Prima,esse atq; viuere est homini studioso per se bonũ atque iocundum.Probatur,Omne quod est suapte natura bonum,est ipsi studioso per se bonum atque iocundũ.sed esse atque viuere est suapte natura bonum:ergo esse atque viuere est ipsi studioso per se bonum atque iocundum.Maior patet,quia vir bonus & felix est mensura perfecta ita vt quod est simpliciter bonum viro studioso,sit bonũ iocundum & per se,vt in septimo declarauit.Minor ostenditur à

tur à Philoſopho,ſed antè declarat quid ſit ipſum viuere.Nã viuere in brutis animalibus definiuimus per potẽtiã ſentiẽdi:in hominibus pro quanto cõmunicat cum aliis animalibus,per potentiã intelligendi.pro quanto,id eſt ſibi propriũ, & differt ab aliis animalibus.nam in libro de Anima,oſtendit Philoſophus quòd ipſa eſt actus corporis potentia vitam habentis.& in brutis eſt principium ſentiendi,in hominibus verò nõ ſolùm ſentiendi,ſed etiã intelligẽdi,vt ibi docet latiſsimè hæc omnia:ſed cùm viuere ſit,aut in potentia,aut in actu,quia potentia reducitur ad actum principaliter viuere, erit in operatione & in actu ſecũdo.quibus præmiſsis infert Philoſophus id ex quo elicitur probatio minoris,quòd eſſe & viuere eſt per ſe bonum & natura iocundũ,quia eſt definitum:bonum autẽ,vt Pythagorici dicebãt,eſt finitum,malum verò infinitum,& vitã in ordine bonorum,corruptionem in ordine malorum collocabãt.Verùm cùm aliquis dicere potuiſſet ipſum viuere nõ eſſe bonum omnino,vt ipſe ait,quia vita praua & corrupta non eſt bona,nec expetenda,nec definita:tollit Philoſophus hanc obiectionem oſtendẽdo quod non loquitur de tali vita,ſed de illa quæ competit ſtudioſis quorum vita eſt definita,& nõ indefinita praua & corrupta. Nam vt vitia dicuntur indefinita:ſic etiã vita talis.His dictis declarat Philoſophus quòd eſſe & viuere eſt bonũ:& ex conſequẽti iocundũ:quod patet eo quòd ab omnibus expetitur,& maximè ab ipſis bonis atq; beatis quorum vita eſt feliciſsima,vt ait Philoſo. {DEFINIVNT.} Scilicet Philoſo. 67

{POTENTIA ſenſus.} Id eſt per potentiam ſenſus. Hominum autem ſenſus,quicquid eſt in animali potentiarũ eſt etiam in homine,& perfectiori modo.clauduntur enim in ipſo,ſicut triangulus in quadrangulo, vt dicit Philoſophus in libro de Anima.habet præter illa etiam homo alia multo præſtantiora,vt intellectum,& rationem,quæ non ſunt in illis animalibus brutis vllo pacto. 68

{IN SEQVENTIBVS.} Id eſt in decimo libro.vbi loquemur.de voluptate & dolore.Qui autem videt,is videre ſentit.Secunda eſt cõcluſio hoc pacto,Sentire ſe ſentire & intelligere ſe intelligere bonum eſt,& iocundum felici.Probatur,Sentire ſe eſſe,& viuere & intelligere ſe eſſe atque viuere, eſt bonum naturaliter,& iocundũ felici ac ſtudioſo viro:ſed

sentire se sentire,& intelligere se intelligere est sentire,& intelligere se esse & viuere: ergo sentire se sentire,& intelligere se intellig re,est bonũ atque iocundũ studioso viro,& omnino felici ipsi. Patet ista ratio, quia si viuere est iocundum & bonum studioso, vt antea probauimus, profectò percipere istud esse,& viuere, erit sibi iocundissimũ. percipit autẽ cùm sentit se sentire,& intelligit se intelligere. quia in homine ipsum viuere definitum est suprà per sentire & intelligere. Notandũ quòd Philosophus dicit, quòd vidẽs sentit se videre,& audiens,&c. hoc nõ videtur verũ, quia nulla potẽtia instrumentalis vertit se ad seipsam, hoc enim cõpetit intellectui qui esse potest intelligens & id quod intelligitur: verùm potentiæ sensitiuæ & instrumentales extẽduntur extensione subiecti,& non possunt vertere se ad seipsas. nã si hoc verum esset, visum suam visionẽ videre, tũc visus vel oculus videret seipsum, sicut intellectus seipsum intelligit,& intelligit suam intellectionem. Animaduertenda sunt igitur verba Philosophi qui cautè loquitur. Nõ enim dicit, videt se videre, aut audit audire, sed sentit se videre, id est per superiorẽ potentiam sensitiuã, veluti per sensum cõmunem quo sentire possumus nos videre vel audire. Et ad hanc sententiã declinare videtur Philosophus, in libro de Anima, cùm loquitur de sensu communi, vbi dicit: Cùm autẽ sentiamus nos videre ac audire, necesse est aut visu sentiamus quod videmus, aut alio sensu. At si alio sensu,&c. Non igitur videndo sentimus per visum nos videre, sed per superiorẽ potentiã, veluti per sensum cõmunem, vt diximus. plures autẽ potentiæ sensitiuæ internæ, quæ sunt superiores,& successiuè ordinatæ, quousq; accedatur ad potentias non sensitiuas, sed rationales, vt est mens,& ipse intellectus qui seipsum intelligere potest: quare sentire se videre vel aliquam aliã sensationem, nõ est necesse vt sensus idem in seipsum vertatur, sed sufficit ad hoc vt superior potentia sensitiua percipiat operationem inferioris potẽtiæ sensitiuæ: sed intelligendo se intelligere bene, requiritur vt intellectus vertatur ad se,& in seipsum reflectatur, quia non habet superiorem potentiã aliam intellectiuam. Esset enim processio in infinitum. sed hæc in libro de Anima.

69 {AT vir studiosus vt habet.} Tertia est conclusio talis, ꝙ bonũ est studioso viro amicũ suũ esse,& viuere,& est idẽ iocund

cundū percipere ipsum amicū esse & viuere. Probatur, Sicut se habet felix & studiosus ad seipsum, sic etiam ad amicū: sed felici est bonū se esse & viuere, & id percipere est sibi iocundum: igitur & erga amicū similiter eueniet. His dictis Philosophus assignat modum quo felix istud percipere potest de amico suo, scilicet conuersando & simul viuendo, non vt belluæ, sed vita rationali quæ homini competit. ꝙ si id quod est bonum & iocūdum felici insit, ei oportet nec in hac parte deficiat, & id est percipere amicum suum esse, & viuere, & hoc percipi non potest nisi cōuersando cū perfecto viro qui futurus sit felix, & ad hoc vt sit felix perfectè opus est amicis, & non quibusuis, sed studiosis. Sic igitur tribus conclusionibus quarum altera pendet ex altera subtilissimè allatis & probatis à Philosopho, sua concluditur principalis intentio, ꝙ vir felix indiget studiosis amicis, vt diximus. Et notādum est ꝙ Philosophus vult constituere felicē perfectum humanis bonis omnibus quoad fieri potest: quòd si esset aliquod bonum humanū meritò expetendum quo ille careret, non esset perfectus propriè felix. quare non modo interna bona, sed etiā externa quæ conferre ad felicitatem possint, & ex quibus ille sumere queat iocunditatem sibi cōgruam, tribuere Philosophus nititur. Verū amici maximè videntur esse, vt ipse ait, inter externa bona, quare & tribuendi sibi iure videntur: simul etiā quia vitā iocundiorē efficiūt ipsi, inquā, amici boni & studiosi, & vir felix iocundā vitam degere debet, quare in hac parte non oportet eum deficere, & mancū atque imperfectū esse: meritò igitur ei tribuuntur boni amici. Dubitatur vtrum amicitia sit bonum internum an externum, quia in principio Philosophus dixit eam esse virtutē vel cum virtute: hoc autem in capitulo dicit amicum esse maximū externorum bonorū. quare pro vtraquæ parte arguere possumus. postea declarationem quæstionis afferre. & primò videtur quòd amicitia nō est bonum externū. Nullus habitus est bonum externū: amicitia est habitus, ergo amicitia nō est bonū externum. Patet ratio, quia amicitia videtur esse habitus electiuus, & cōsistere in mediocritate quodammodo, & esse aut virtus, aut habitus quidam præsupponens cæteras virtutes morales. Item nullum bonū externū est in potētia animi, & in potentia rationali tāquam in subiecto: sed amicitia est in

potentia amici,& in potétia rationali,id est in voluntate, vt plerique autumant:ergo amicitia nõ est bonum externum. Ex altera parte nõ videtur etiã amicitia esse bonũ internum:bona interna videntur esse in nostra potestate:amicitia nõ est omnino in nostra potestate:ergo amicitia nõ est bonũ internum. Quod autẽ non sit in nostra potestate ex eo patet, quia cùm sit beneuolentia mutua,pédet etiam ex amore alterius. Item Philosophus dicit amicũ esse maximũ externorum bonorũ,vt suprà in hoc capitulo vidimus:ergo amicitia ipsius amici erit etiam bonum externũ,vt videtur. Pro declaratione huius quæstionis intelligendum est ꝙ amicitia considerari potest primò vt est habitus absolutus, & quasi perfectio quædã in animo illius qui amat,& ex parte vnius. Aut secundo modo cõsiderari potest vt est habitus simul cũ respectu,id est aggregatũ quod est æqualitas quædam requirẽs mutuam amationẽ.Primo modo erit bonũ internũ,sed nõ est propriè amicitia integrè,nec omnino amicitia.nã ad hoc vt constituatur amicitia in esse suo completo,requiritur correspondẽtia amoris,vt diximus.& hoc videtur quasi addere supra modum virtutis.nam in qualibet virtute sufficit actus ex parte vnius studiosi:sed in amicitia nõ sufficit actus vnius,quia requiritur vt actus duorum mutuò se amantiũ cõcurrãt:& forsitan ob hoc Philosophus dixit suprà vel cum virtute, & non ꝙ esset absolutè virtus,quia videtur aliquid addere supra rationem virtutis,si sumamus amicitiã propriè dictam. nõ potest igitur esse vna amicitia,quin sit altera respondẽs illi, ita vt si duæ sint numero in duobus amicis tãquam in subiectis suis,altera tamẽ respiciat alterã.Et vna specie amicitia erũt, quia amicitia dicetur de hac & de illa,& erit ibi relatio quædam æquiparãtiæ,vt isti aiũt:sicut hæc albedo est similis illi albedini,& similitudo in vtroque videtur esse subiecto. Secũdo igitur modo,vt ex dictis percipi potest.erit integra amicitia,habens mutuã amationẽ,& hoc pacto sumpta nunc bonũ internum,nunc externum diuersis respectibus appellari posse videtur.nam amicitia quæ est in me erga amicũ respectu mei est mihi bonum internum, respectu amici est sibi bonum externum.Item amicitia quæ est in amico erga me respectu sui est sibi bonum internum,respectu mei est mihi bonum externum.& ideo dicit Philosophus amicum esse maximum

ximum externorum bonorum ipsi felici.& non dixit amici
tiam absolutè,sed amicum.& eodem modo dici potest ami-
citiam amici esse felici bonũ externum: sed vt est in eo qui
amat,est sibi bonum internum.& sic diuersis rationibus, nũc
internum,nunc externum dicetur bonum.

De numero amicorum.

CAP. X.

SVnt ne igitur quamplurimi faciendi amici, 70
an ut de hospitalitate dictum concinne fuis-
se uidetur,

Hospite nec careas: hospes neque pluribus esto:

Sic & ad amicitiam accommodabitur, neque sine amicis es-
se, neque rursus nimiũ multos habere amicos. Ad eas igitur 71
amicitias quæ sunt ob utilitatem, & ualde id quod dictũ est
accommodatur. Multis enim uicißim subministrare, labo-
riosum est: neque ad hoc agendum, facultates ipsæ sufficiunt.
Plures igitur ijs qui sunt ad facultates proprias satis, super-
uacanei sunt. atque ad bene uiuendum impedimento. non er-
go opus est ipsis. ij quoque qui comparantur ob uoluptatem 72
sufficiunt pauci, ut in epulis condimentum. At sunt ne stu-
diosi plurimi comparandi? an & multitudinis amicorum 73
est quidam numerus, perinde ac ciuitatis? Nec enim decem
ex hominibus, ciuitas cõstare potest: nec etiam est ex centũ
milibus adhuc ciuitas. Sed quantitas non est forsitan una
quædam determinata. sed omnis ea quæ est media inter quas-
dam multitudines definitas. Et amicorum igitur multitudo
quædam est definita. Atque ij fortasse sunt plurimi, cum qui
bus quispiã uiuere potest. hoc enim ad amicitiam pertinere 74
maximè uidebatur. Fieri autem non posse ut unà cum mul-
tis quispiam uiuat. seq; multis impertiat, non est obscurum.
Præterea illos etiam inter sese amicos esse oportet, si simul 75
omnes uicturi sunt: hoc autem difficile est in multis. Est etiã

76 *perdifficile gaudere familiariter cum multis, atque dolere.*
Concurrere enim hæc ſimul poſſunt: cum uno, inquam, dole
77 *re, & cum altero gaudere. Forſitan igitur bene eſt non quæ*
rere quàmplurimos amicos habere, ſed quot ad communem
uitam habendam ſufficiunt, neque enim poſſe uidetur, mul-
tis uehementer amicum eſſe. Quapropter neq; adamare plu
res. exuperatio enim quædam amicitiæ. hoc autem eſt ad
78 *unum. Et uehementer igitur amare, ad paucos erit hoc & in*
ipſis rebus ita ſe habet. Amicitia nanque ſodalitia, non fiũt
multi amici. & quæ fama celebrantur, inter duos fuiſſe di-
cuntur. Qui uerò multos amicos habent, & omnibus ſeſe fa
miliariter offerunt: ij nemini ſunt amici, niſi ciuiliter, quos
ἀρέσκους. *& * placidos appellãt. fit igitur ut ciuiliter multis ſit quiſ*
piam amicus, etiam ſi non ſit placidus, ſed uerè uir probus.
ſed ob uirtutem & ſeipſos amicitia non eſt ad multos. ama-
bile autem eſt, & paucos inuenire tales.

COMMENT.

70 SVnt ne igitur quàmplurimi faciendi amici?} Hic eſt ter-
tius & vltimus tractatus huius noni libri, in quo Philoſo
phus poſteaquam attulit nonnullas quæſtiones & ſolutiones
ad amicitiam pertinentes ex parte amantiũ, nũc affert alias
etiã ex parte eorũ qui amantur, & eas ſoluit. Diuiditur autẽ
in tria capitula quæ ſuis locis declarabuntur. Primum capi-
tulum diuiditur in duas partes. In prima Philoſophus affert
quandam quæſtionẽ. in ſecunda eam ſoluit. Primò igitur di-
cit Philoſophus, cũ felici ſit opus amicis, vt probatum eſt, fa
ciendi ſunt nobis quàmplures amici: quanto enim plus bono
rum acquirere poſſumus, tanto magis laborandũ eſſe vide-
tur, vt ex eis quàmplurimũ cõſequamur. Sed amici ſunt ma-
xima externorum bonorum, vt dixit Philoſophus: ergo dan
da opera videtur vt ex eis quàmplures habeamus. Quærit igi
tur Philoſophus an multi ſint nobis comparandi amici? an
faciendum ſit vt Heſiodus inquit de Hoſpite, Ne careas illis,
71 nec habeas plures. {AD eas igitur amicitias quæ.} Hæc eſt
ſecun

secunda pars huius capituli,in qua Philosophus cùm quæstio in genere proposita sit,vtrum quàm plures sint nobis parādi amici,& amicitia trifariam dicatur,soluit secundum vnamquāque speciē amicitiæ,& primò quòd amici qui sunt ob vtilitatem non sunt plurimi comparandi. Probatur duabus rationibus,Ex iis hominibus non oportet multos habere amicos,quibus & subministrare & inseruire laboriosum est: sed amici ob vtilitatem sunt huiusmodi:ergo amicos ob vtilitatem non oportet habere quàm plures.nam multis quærentibus vtilitatem,commodè satisfieri non potest:& si istud non fiat,statim cessabit amicitia.Item ij qui sunt impedimēto ad bene viuendum non sunt nobis comparādi: sed quamplures amici ob vtilitatem sunt huiusmodi,propriam enim quærūt vtilitatem & curiosi sunt circa commoda sua:ergo tales amici ob vtilitatem non sunt quàmplures comparandi.

{II quoque qui comparantur.} Accipit aliam speciē amicitiæ,& secundum eam declarat etiam quæstionem propositam,Vbi pauci sufficiunt amici nō est opus multis:sed amici faceti,& ob voluptatem pauci sufficiunt vt condimentum in epulis:ergo nō est opus multis huiusmodi amicis: sed pauci sufficiunt amici ob voluptatem, non intelligendo ob turpē voluptatem,quia tales nulli sunt comparandi, sed posthabendi omnes.pauci verò ob voluptatem,id est pauci faceti sufficiunt ob relaxationem quandam: nam frustra fit per plura quod potest fieri per pauciora,& æquè bona,vt dici solet. 72

{AT studiosi nec plurimi sunt cōparādi.} Similiter sumit nūc Philosophus speciem amicitiæ quæ est ob virtutem, & ostendit ꝙ talium amicorū ingens multitudo parari nō potest,sed quātitas determinata sumenda est: vt patebit infra. Dicit igitur in primis ꝙ sicut est de ciuitate, ita de amicitia tali esse videtur:sed de ciuitate sic est ꝙ ea non videtur cōstare posse ex decem tātum hominibus,nec etiam propriè sine confusione ex superabundanti multitudine, veluti ex cētum milibus:sic exempli gratia ponamus eā esse nimiam & excedentē multitudinem,eodē pacto amicitia in multitudine nimia non videtur posse constare, sed sumendus numerus determinatus,& tot parandi amici vt eis satisfacere possimus secundum conditiones amicitiæ. Expositores quidam hunc locum de multitudine ciuitatis exponunt,quod est dare ma- 73

ximam & minimã vltra quã non debet fieri diminutio, aut additio, quasi sint duæ quãtitates determinatæ numero à quibus digredi nec ascẽdendo nec descẽdendo licet. Mihi autem videtur quòd Philosophus velit ꝙ parua copia non cõficiat ciuitatẽ, nec nimia ex qua fit cõfusio. Postea dicit, estne quantitas determinata? minimè: sed est ea quæ est inter duas quantitates determinatas. Cõsideranda est igitur cõditio loci, & regionis, & tunc statuetur quædã accõmodata multitudo, vt in Politicis ostẽdit Philosophus. Exẽplum, Si regio esset idonea decem milibus, duo essent parũ, viginti nimiũ: ergo sumenda erit accõmodata multitudo, veluti decem. non est igitur mẽs Philosophi, iudicio meo, vt nominatim sint duæ quantitates determinatæ omnino vltra quas non posʃint dari maiores vel minores: sed sumendæ sunt maiores & minores definitè secundũ loci exigentiam, & sumenda quædã media multitudo inter illas quantitates eo pacto definitas, quæ sit accõmodata regioni & loco: sic etiã numerus amicorũ accommodatus sumendus esse videtur secundum vitam & conuersationem.

74 {ATQVE ij fortasse sunt plurimi.} Declarat nunc Philosophus quòd in amicitia ob virtutẽ non possunt multi comparari amici, & ideo quamplures non oportet sibi cõparare multis rationibus. Prima ratio, Quot sunt ij quibus cũ viuere conuersarique possumus, tot sunt nobis studiosi comparandi amici: sed cum multis non possumus conuersari & viuere: ergo non oportet multos sibi tales cõparare amicos. Patet ratio, quia præcipuũ in amicitia est viuere & conuersari cum amico, sed difficile est conuersari & viuere cum multis. verum omnis difficultas debet remoueri ab amicitia præsertim studiosi cum sit habitus afferẽs summam iocunditatem amicis: difficile est igitur versari cum multis eo modo præsertim quo in amicitia perfecta requiritur. quare paucitate amicorum magis constabit talis amicitia, quàm multitudine.

75 {PRAETEREA illos etiam.} Alia ratio, Si quis habeat plures amicos tales oportet vt illi etiam sint amici inter sese: sed hoc est valde difficile: ergo & difficile & arduum est habere plures amicos in tali genere vel specie amicitiæ.

76 {ID quoque perdifficile.} Alia ratio, cum officiũ amici sit dolere amici aduersis, & gaudere gaudio illius, si plures habes amicos, eueniet vt simul tibi gaudendũ sit, atq; dolendum

diuersis

diuersis causis amicorum: sed hoc est vehementer difficile vt fiat cum multis: ergo nō est opus, vel est difficile quàm plures huiusmodi habere amicos. {FORSITAN igitur bene habet.} Alia ratio, Si quis plures habeat amicos, fit vt in tali amicitia non sit amor intēsus & vehemēs: sed in amicitia bonorum hoc esset incōueniens: ergo ad hoc vt sit amor intensus oportet vt pauci adsint amici, nā amicitia perfecta vehemens est in amore, & est exuperatio quædam amicitiæ quasi summū gradū tenens in genere amicitiarū, vt in octauo docuimus: sed ea quæ superlatiuo modo dicūtur, non cōpetunt multis. {HAEC ita esse & in ipsis rebus.} Alia ratione quę deducitur ex ipsa experiētia & exemplo rerū probat propositū suum. Sicut fit in amicitia sodalitia, sic fieri videtur in amicitia quæ est ob virtutē: sed in ea fit vt pauci, & plerunq; duo tātum fiāt amici: sic in amicitia bonorū & studiosorū euenire videtur. similitudo videtur tenere, quia magna est æqualitas inter eos qui simul nutriti & educati sunt, & sodales facti, & sæpe dictū est, amicitiā talem esse similē fraternæ amicitiæ, & huic etiā ob æqualitatem: quòd autem in huiusmodi amicitiis pauci vel vt plurimum duo sint amici, probat Philosophus ex cōmuni fama, qua celebrari solent quædā paria amicorum, veluti ea amicitia celebrari solet quā inter Patroclum & Achilē, & quā inter Pyladem & Horestē, & item ea quam inter Scipionem & Læliū fuisse tradunt, & Cicero de duobus Pythagoreis sic inquit: Damonem & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, vt cùm eorū alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is qui morti esset addictus paucos sibi dies cōmendatorum suorū causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi, vt si ille non reuertisset, moriendū esset ipsi, qui cùm ante diem se recepisset, admiratus eorū fidem tyrannus petiit vt se ad amicitiā tertium adscriberent. Sic igitur talibus exemplis colligi potest, quòd intensa amicitia & vehemens est ad paucos, & vt plurimū inter duos, vt patet ex Philosophi dictis. Post hæc Philosophus videtur afferre hanc sententiam, quòd qui omnes vel multos volunt habere amicos, nullos habent verè amicos, sed placentes, & assentatores, vt sæpe fieri solet, veruntamen fieri potest vt vir bonus plurimos ciuili amicitia habeat amicos, sed perfectos, vera amicitia multos reperire non potest; quibus

concluditur quòd si plurimi in tali specie amicitiæ compa-
rari possunt vt constarent amici boni, & perfecti plurimi es-
sent proculdubio comparandi: sed cum hoc aut non fieri, aut
cum summa difficultate fieri posit, satis est paucos reperire
tales amicos secundum Philosophum.

In qua fortuna sint habendi amici.

CAPVT XI.

79 *T utra in fortuna magis opus est amicis: utrũ*
in prospera an in aduersa? In utraque nanque
quærũtur. Nã et qui fortunã habẽt aduersam,
indigent ope. Et qui sunt in rerũ prosperitate,
eorum indigent quibuscũ uiuant, & in quos beneficia con-
80 *ferant. Volunt enim donare, beneficiaq; cõferre. Amicos igi-*
tur habere necessarium quidem est magis in aduersa fortuna.
Quapropter hic utilibus amicis est opus: honestius autẽ est
in prosperitate fortunæ. idcirco & bonos quærũt. in hos e-
81 *nim beneficia cõferre, atq; cum his unà degere, magis est ex-*
petibile. Est enim & ipsa præsentia amicorũ iucunda in utra
que fortuna. nam leuantur ipsi dolẽtes condolentibus ipsis
amicis. Quapropter & dubitauerit quispiã, si doloris ut o-
neris amici participes fiũt: an hoc quidẽ non fit, ipsorũ aũt
præsentia cùm sit iucũda, condolendiq; sensus minuit ipsum
dolorẽ? Verùm si ob hæc, aut ob aliquid aliud leuãtur, mis-
82 *sum faciamus. id quod dictũ est euenire sanè uidetur. Ipsorum*
autem præsentia immixta quædã est. nam aspicere quidẽ ami
cos, iucundũ est præsertim ei qui calamitatibus premitur, fert
que præsidiũ aliquod aduersus dolores. Consolationẽ enim
ipse amicus & aspectu, & uerbis afferre potest, modo sit dex
ter. Scit nanque mores, quibus gaudet atque dolet. At sentire
suas ob ærũnas dolere amicum, affert dolorem. Nam omnes
fugiunt se causam doloris esse amicis. Quapropter uiriles

quidem natura cauent, ne amici secum condoleant. & si non exuperẽt indolentia, dolorẽ quo illi afficiuntur non ferunt. Atque omnino simul plorãtes mœrentesq; non admittunt, quia nec ipsi sunt propẽsi ad luctus. Mulierculæ uerò & huiuscemodi uiri, gaudent ijs qui una cum ipsis gemunt: & amant eos tanquam amicos, & cõdolentes. Oportet autem o- 83
mnibus in rebus præstabiliorẽ imitari. At amicorum prosperis in rebus præsentia & uoluptatẽ affert omni in actu, & cogitatione delectat, quòd in ipsius bonis lætãtur. Qua propter uidebitur oportere in prosperitatibus quidẽ prom- 84
*ptè uocare amicos. est enim honestum, beneficum esse. In aduersitatibus autẽ pigrè. minimè nanque facere participes malorum ipsos oportet. * Vnde & illud dicitur.*

Sed est grauis tristisque si me fors premit. ὅθεν τὸ, ἅλις ἐγὼ δυστυχῶν.

Maximè tamen uocandi sunt tunc amici, cùm praua suscepta molestia multum prodesse possunt. Contrà autem for- 85
tasse congruum est, ad calamitosos quidem ire non uocatum, & promptè. Est enim amici beneficia conferre, præsertim in eos qui indigent, & antea quàm illi requirant. Vtrisque nanque honestius atque iucundius est. Ad fortunatos autem promptè quidem accedere ad operãdum unà cum illis. est enim ad hæc opus amicis: lentè autem pro beneficijs consequendis. non est enim honestum utilitatis suæ causa properare. Cauenda autem est forsitan opinio iucunditatis in repellendo. accidit enim nonnunquam. Præsentia igitur amicorum in uniuersis expetibilis est.

COMMENT.

AT quando magis opus est amicis: vtrum.} Hoc est secun 79
dum capitulũ huius libri, in quo Philosophus affert aliã quæstionem ad amicitiã pertinentem, & eam soluit. hæc autem est, Vtrũ sit magis opus ipsis amicis, an in aduersis rebus, an in secundis. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes

quæ patebũt. In prima igitur Philoſophus proponit quæſtio-
nem dubitando vtrũ in aduerſis an in ſecũdis magis ſit opus
amicis, & declarat poſtea id quod quæſtio ſupponit, dicendo
ꝙ in vtroque tempore & in vtraque cõditione vitæ indige-
81 mus amicis. {AMICOS igitur habere neceſſariũ.} Soluit Phi-
loſophus quæſtionẽ afferendo duas cõcluſiones, quarũ prima
eſt iſta: quòd in aduerſis amici vtiles ſunt nobis magis neceſ-
ſarij. Probatur, Iis qui ſubſidio egent, amici vtiles ſunt neceſ-
ſarij: ſed cõſtituti in aduerſis ſubſidio egent, & iis amici vti-
les ſunt neceſſarij. Item ſecunda concluſio eſt quòd ij qui ſunt
in bona proſperitate amicis indigent honeſtis quidem & ſtu-
dioſis. Probatur per hoc, quia ij qui largiri volũt, & beneficia
conferre, indigent amicis honeſtis & ſtudioſis: ſed ij qui ſunt
in ſecũdis rebus cõſtituti largiri volũt, & beneficia collocare:
ergo ij indigent amicis ſtudioſis, & iis qui ſunt amici ob ho-
neſtatem. Ex quibus ſoluitur dubitatio illa: nam cum quæri-
tur quando magis eſt opus amicis, Reſpõdetur quòd in vtro-
que tempore: ſed in aduerſis eſt opus amicis vtilibus ob ne-
ceſsitatem, in proſperis verò eſt opus amicis ſtudioſis ob ho-
neſtatem, quare magis neceſſariũ eſt in aduerſis, & magis ho-
neſtum in proſperis, in quibus ij qui cõſtituti ſunt debent li-
82 beraliter bonis amicis beneficia cõferre. {EST enim & ipſa
præſentia amicorum.} Hæc eſt ſecũda pars huius capituli, in
qua oſtendit præſentiam amicorũ eſſe iocundã in quacũque
conditione ſeu proſpera ſeu aduerſa, Et primò oſtendit quòd
præſentia amicorũ eſt iocunda in aduerſis, Id quo leuantur ij
qui dolent, eſt iocundũ & delectabile illis in aduerſis: ſed præ-
ſentia amicorũ eſt huiuſmodi: ergo præſentia amicorum eſt
iocunda in aduerſis, quia leuatur mœrentis dolor præſentia
amici. Sed quomodo fit leuatio iſta, dicit Philoſophus? an
quia amici ſubeãt dolorem mentis in aliqua parte, ſicut one-
ris cuiuſdam partem ſuſtineãt? nam ſi quis ferat centum libra-
rum onus, & quidã alter adiutor accedat ad ferendum idem
onus, manifeſtum eſt quòd leuius fiet primò illi geſtanti, &
iſte alter partẽ ſuſtinebit: fit ne hoc pacto, dicit Philoſophus
in dolore mœrentis amici præſentia amicorũ? & ſtatim ſub-
dit, at id quidem non fit, quia iſte modus ſibi non videtur
placere. Itaque affert aliam rationem, dicendo, an ob id leua-
tur dolor amici, quia præſentia amicorum eſt iocũda, & per-
ceptio

ceptio simul dolēdi est sibi grata Contraria autem ita se habent, quòd vnum videtur extrudere siue minuere aliud. & ista videtur melior sententia quàm prima, quia dolor ille non diuiditur vt vnus posit accipere vnam partem, & alius alteram: nec est idem dolor numero, sicut esset vnum onus quod ferrent duo, vt multi opinabantur, sed alius est dolor mœrentis, alius condolentis, cum sit in diuersis subiectis: sed ratio est, vt minuatur dolentis mœror præsentia amicorum, quia illa affert voluptatem, & illa voluptas pellit aliqua ex parte dolorem sibi contrarium: & sic leuatur & minuitur dolor.

{IPSORVM autem amicorum.} Declarat nunc Philosophus quomodo se habet ista præsentia amicorum: an sit iocunda simpliciter, an sit mixta cum aliquo dolore. & dicit ꝙ non est syncerè iocunda: quia ex vna parte est grata & dulcis, ex alia parte excitat mœrorem. Primo aspectu affert voluptatem & subsidium dolori. Solent enim amici afferre consolationem, & aspectu, & sermone, si modo sit aptus. Nam amicus scit mores amici, & quibus gaudet, & quibus dolet, & accommodat se illis: sed ex altera parte, dicit Philosophus, excitatur & oritur quidam dolor illi qui est in calamitate ex præsentia tali, quia percipit se inferre dolorem amico suo, & hoc est sibi molestum, quia omnes naturaliter vellent afferre iocunditatem amicis suis, & non dolorem. Post hæc Philosophus infert statim ad hoc propositum vnũ correlarium & sententiam ortam ex dictis, quòd ob hanc causam homines viriles cauere solent ne amici ob suas ærumnas doleant, sed comprimunt dolorem suum quoad possunt: & si non superent indolentia dolorem quo illi afficiũtur non sustinent. Et hunc locum quidam exponunt hoc pacto: & si amici, scilicet visitantes non superant cum sua indolentia eorum dolorem qui visitantur: tunc tales homines in calamitatibus constituti si sint viriles, non ferunt tales visitantes amicos, quia nolunt muliebriter lugentes. & sic isto modo exponentes referunt indolentiam ad amicos visitantes, & consolantes. quidam alij exponunt hoc pacto, referentes indolentiam ad eos qui visitantur, dicendo, viriles homines cauent ne ex suis aduersis afferant dolorem amicis: simulant enim indolentiam, & non querũtur, & non dolent præsentibus illis. quòd si non possunt superare non dolendo, id est cum indolentia sua dolorem

lorem amicorum,dimittunt à se eo tempore tales amicos, & non sustinent eos,quia viri fortes nolunt in cõspectu suo amicos muliebriter lugentes:effœminati verò amant simul cõdolentes,sed imitandi sunt viriles tãquam præstabiliores.

83 {AT amicorum prosperis in rebus.} Declarat nunc Philosophus præsentiam amicorum iocundam esse in rebus prosperis,& quia affert voluptatem in omni operatione,& mentem,cogitationémque delectat amici,vt patet in textu, quia videt eum gaudentem suis bonis.

84 {QVAPROPTER videbitur oportere in prosperitatibus.} Hæc est tertia pars huius capituli,in qua Philosophus affert quædam præcepta seruanda tam in prosperis quàm in aduersis erga amicos.& primò ex parte eorum qui vocant amicos ad se affert tria documenta. Primum,vocandi sunt amici in prosperis libenter & promptè vt bona eis quoque fiant communia.Secundũ,in aduersis vocandi sunt tardè,ne amico simus causa doloris.& hoc probat sentẽtia Euripidis poetæ dicentis nomine Horestis erga Pyladem,Sat est me esse infelicem.Tertium est,quòd si in calamitatibus est opus vocare amicos,tunc præcipuè vocandi sunt cùm multum prodesse possunt afflictis cũ parua sua molestia tales amici.

85 {CONTRA autem fortasse.} Affert nũc Philosophus tria alia documenta ex parte eorũ qui sponte accedunt ad amicos,aut in prosperis,aut in aduersis.Primũ est,quòd ad calamitosos & in erumnis cõstitutos oportet accedere non vocatum,sed spõte sua,& promptè,nõ expectando vt voceris.Secundum,quòd ad eos qui sunt in prosperitatibus constituti promptè accedere oportet ad operandũ vnà cũ illis.Nã tales in secundis etiã rebus indigent amicis,vt in octauo vidimus, promptè igitur eundũ est ad operandũ cum illis,sed pro beneficiis cõsequendis lentè & tardè:ergo repellere debet beneficia oblata,dicet quispiã.Ideo Philosophus addit tertium præceptum.Cauendũ ne repudiando simus eis molesti,ne illi existiment nos repudiare beneficia sua,quia nõ simus cõtenti,& non gaudeamus sua prosperitate,& ob hoc non sunt omnino beneficia oblata illorũ repudianda,sed in omnibus huiusmodi rebus seruãda mediocritas.Expositores quidam hoc in loco deuiare vidẽtur,iudicio meo,à mẽte Philosophi. Ex dictis patet quomodo præsentia amicorum sit expetẽda.

De præcipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia.

CAP. XII.

T est ne, ut adamantibus amabilißimum est ipse aspectus, magísque hunc sensum quàm cæteros expetunt, propterea quòd per hunc maximè est atque oritur amor: sic & amicis maximè expetibile conuersari, simúlq; uiuere? Amicitia nanq; communicatio est. Et ut ad seipsum quisque: sic sese habet & ad amicum. Sensus autem cuique de seipso est expetibilis: igitur & de amico. At operatio ipsis in simul uiuendo fit. Quare non immeritò uiuere simul affectant. Atque quod tandem est singulis esse, uel gratia cuius uiuere expetunt, in eo cum amicis uersari degeréque uolunt. Quocirca alij compotant, alij talorum ludo simul incumbunt, alij simul sese exercent, & unà uenantur aut philosophantur: singuli totos dies id simul agentes quòd maximè amant. Viuere enim simul cum amicis uolentes, hæc faciunt. & ea cum ijs communicant, quibuscum unà uiuere expetunt, quæ maximè ipsos in uita delectant. Fit igitur amicitia quidẽ improborum flagitiosa. Communicant enim praua, suntq; instabiles, & peiores etiam fiunt moribus, similes euadentes. Proborum autem proba congreßionibus suscipiens incrementa. Videntur etiam tales & præstabiliores euadere, tam agendo quàm se mutuò emendando. Eliciunt enim ex sese mutuo ea quæ placent. *Vnde illud dicitur rectè,

86 (line 1) · 87 · 88 · 89 — see margin

Disces ex studiosis nimirum optima semper.

Sed hactenus de amicitia. Deinceps de uoluptate dicamus.

Suprà cap 9. huius ex Theognide, ὅθεν ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐσθλά.

COMMENT.

AT est ne vt adamantibus amabilissimũ. } Hoc est tertium capitulũ huius tractatus, in quo Philosophus affert 86

fert aliam quæstioné de societate amicitiæ,id est si in amicitia propriè dicta est aliquid expetibile vehementer,sicut videtur esse in amore amatorio ipse aspectus.Diuiditur autem in tres partes quæ suis locis patebunt.Primò igitur Philosophus proponendo quæstioné dicit,vt in amatoria amicitia amantibus aspectus est vehemeter expetibilis,est ne etiá aliquid simile in amicitiis propriè dictis quod amicũ vehementer oblectet,& vehementer expetatur?quasi dicat quòd est,& declarat quòd illud est simul viuere,& simul versari.Nã sicut fit in amicitia amatoria vt amans maximè gaudeat aspectu amati,sic in propriè dicta amicitia cõuersatio & communis vita maximè est iocunda & expetibilis.sicut enim in amatoria amicitia amor videtur maximè cõsistere in sensu visus: sic amicitia propriè dicta maximè cõsistit & cõseruatur cõmuni vita & conuersatione.Accommodatè igitur Philosophus,affert hanc dubitationé,Vtrũ simul viuere & simul versari sit id quod maximè expetitur in amicitia propriè dicta: sicut voluptas quæ fit per aspectũ maximè expetitur in amatoria amicitia. {NAM amicitia societas est & erga.} Hæc
87 est secũda pars huius capituli in qua soluit dubitationé allatam,& affert hãc conclusionem ꝙ simul viuere & cõuersari est maximè expetibile in amicitia.& probat tribus mediis. Primò,id quod pertinet maximè ad societatem est maximè expetibile in amicitia:sed simul viuere & conuersari est huiusmodi:ergo simul viuere & conuersari est maximè expetibile in amicitia.Nã ex tali conuersatione oritur societas & amicitia,& cõseruatur.Item sicut homo est affectus dispositus ad seipsum,ita ad amicum:sed cuiq; maximè est expetibile vt seipsum sentiat esse,& secum operetur,quia maximè hoc modo secum viuit,& secũ versatur:ergo & ita erit affectus ad amicũ vt cũ illo maximè velit viuere & versari.Patet ratio,quia sentire se viuere est iocundũ,vt vidimus.Item id quod maximè cõmunicant amici,vel cuius gratia præcipuè viuere expetunt,est amabilissimũ in amicitia:sed simul viuere & simul versari est id ob quod amici cõmunicant id quod sunt vel putãt suũ esse,& cuius gratia præcipuè expetũt viuere:ergo simul versari & simul viuere est amabilissimum in amicitia.Nã id quod amant & expetũt,putãt suum esse,& suum viuere,& hoc est suũ operari.Vnde alij volũt simul potare,

tare,alij simul venari,alij simul philosophari:& sic de aliis,
vt dicit in textu.itaq; ea cõmunicant quæ maximè amant,&
quibus maximè putãt se viuere.Sic igitur patet solutio,quòd
sicut aspectus vehementer expetitur in amore amatorio:sic
viuere simul,& versari simul est amabilissimum in amicitia
propriè dicta. {VEL cuius gratia.} Hoc addi videtur,q̃a il- 88
lud nõ est propriè illorũ:sed est secũdũ viuere,id est operari.
{FIT igitur amicitia quidẽ improborũ.} Hæc est tertia 89
pars huius ca.in qua Philosophus affert quędã correlaria siue
sententias obortas ex solutione illa,id est duas ex parte amicitiæ improborũ,& duas ex parte amicitiæ bonorũ.Prima ex parte improborum est,quòd amicitia eorũ fit flagitiosa, quia cõmunicant praua.Secũda,quòd praui amici fiunt quotidie deteriores.quia simul cõuersando augẽtur in prauitate, & fiunt inter se magis similes.prima quoq; ex parte studiosorum,quòd eorũ amicitia fit quotidiano vsu magis bona: & secũda,quòd simul versando fiunt meliores,& monẽdo se inuicem,& cõmunicando ea quæ sunt bona.& hoc cõfirmat sententia Theognidis poetæ.& sic nono libro finẽ imponit.

ARISTOTELIS STAGIRITAE ETHICORUM AD NICOMACHUM, Liber X.

De voluptate. CAP. I.

Ost hæc sequitur forsitan ut de uoluptate dicamus. Maximè nanq; uoluptas nostro generi familiaris est.quapropter erudiunt iuuenes,gubernantes ipsos uoluptate atq; dolore. Videtur autem ad consequendã moris uirtutem maximum esse,gaudere ijs quibus oportet,& odisse ea quæ oportet.comitantur enim hæc tota in uita momentum & uim ad uirtutẽ habẽtia,felicémq; uitã. Nam 1

eligunt quidem ea quæ uoluptate afficiunt, fugiunt autẽ ea
3 quæ dolore. talia uerò minimè prætermittenda sunt, præsertim cùm magna de ipsis sit cõtrouersia. Quidam enim summum bonum uoluptatẽ esse dicunt: quidam cõtrà uehementer prauum: partim forsitan & credẽtes sic esse, partim putantes ad uitam nostram melius esse, uoluptatem ostendere prauam esse, etsi talis non est. Plerique enim propensiores sunt ad ipsam, & uoluptatibus inseruiunt. Quamobrẽ ad contrarium ipsos ducere oportere dicunt: sic enim ad ipsum medium tandem peruenient. Fortasse autẽ hoc non bene dicitur. Sermones enim qui de affectibus fiunt & actibus, minus creduntur quàm opera. Cùm igitur ab ijs discrepãt quæ sensu percipiuntur, tum spreti ueritatem etiam ipsam interimunt. qui nanq; uoluptatem uituperat, is si eã uisus nonnunquam fuerit affectare, ad ipsam inclinari uidetur ut talem omnem. Distinguere nanq; non est ipsius multitudinis imperitæ. Sermones igitur ueri, non solùm ad sciendum, sed ad uiuendum etiã perutiles esse uidẽtur. creduntur enim cùm sunt operibus consentanei. Quapropter hortantur eos qui seipsos intelligunt ad ita uiuendum, ut ipsi definiunt. Sed de his hactenus, nũc ea quæ de uoluptate dicta sunt referamus.

COMMENT.

1 POst hæc sequitur forsitan vt de voluptate. } Hic est decimus & vltimus liber Ethicorũ, in quo Philosophus peracta iam tota materia quam declarare volebat, peruenit ad finem, quem in principio sibi proposuit. Nam vt architecti vel fabri in ædificanda domo fingere sibi exemplar, & quasi idæam solent, deinde parare & disponere omnia necessaria ad ipsam domum cõstruendam, demum perfectam reddere formam domus: sic Philosophus vt peritissimus architectus per figuram quandã finem humanum designauit, deinde ea omnia declarauit quæ ad talem finem consequendum pertinere videbantur: postremò in hoc libro formam perficere vide

videtur totius rei. Descripsit enim & quasi designauit in principio felicitatis figuram. Deinde declarauit virtutes tum morales, tum intellectiuas, quæ pertinere videbantur nõ solum ad declarandam definitionem felicitatis allatam, sed etiam ad ipsam consequendam: ipsa enim virtus, vt patefactum est antea, magna pars felicitatis esse videtur. Docuit præterea quædam alia necessaria cognitu quæ non sunt propriè virtutes, vel vitia, vt est continentia & incontinentia, constantia, mollities & similia, quæ tamen habent magnam affinitatẽ cum illis. Docuit insuper exactissimè de ipsa amicitia, qua non visum est ei virũ perfectum atque felicem carere oportere. Demum nunc ipsam felicitatis figuram iam designatã coloribus depingit, & ornat, vt ex hac doctrina in omni parte exactissimè tradita aperiatur nobis, & quasi ante oculos collocetur via quæ ad ipsam felicitatẽ humanã cõsequendã perducit. Præterea cùm felicitas sit finis, & finis sit primũ in intentione, & vltimum in executione, ideo Philosophus eam in principio proposuit vt primum in intentione, nunc vt postremum in executione aggreditur. Medias autem virtutes collocauit, quæ sunt ad felicitatem tanquã ad finem. Est insuper & alia causa qua Philosophus post doctrinã de moribus traditam hunc x. librum aggreditur, & diligentissimè de felicitate considerat quia felicitas est duplex, actiua, & contemplatiua, & altera est præstantior altera. Verùm & si definitio felicitatis, quam dixit esse animi operationem secũdum virtutem perfectam, vtrique felicitati accõmodari possit, quia in actiuis accipi potest virtus perfecta pro prudentia, in speculatiuis pro sapientia, tamen de actiua magis hucusque videtur egisse Philosophus. Ex quo necessarium fuit contẽplatiuam felicitatem, quã nondũ explicauerat, in hoc decimo latissimè declarare vt facit, multa enim de ipsa dicit eáq; præclara, & plura quàm de ipsa actiua, vt infrà videbimus. Diuiditur autem iste liber in duos tractatus. In primo ostendit & docet de voluptate, & dolore: de voluptate, inquam, præcipuè quæ annexa est felicitati. In secũdo de felicitate, primò in genere, deinde eam diuidit in actiuam & speculatiuam, vt diximus, nec nos turbare debet quòd in septimo libro loquutus sit de voluptate, & nunc etiam loquatur de ea, quia diuerso modo, & diuersa ratione hic ipsam considerat. Ibi enim eam

præcipuè considerabat vt est materia continentiæ & incontinentiæ,constantiæ & mollitudinis,& similium.& ob hãc causam cõsideratio sua magna ex parte versari videbatur circa voluptates corporeas. In hoc verò ex actiuis de ea loquitur considerando illam præcipuè quæ est felicitati coniuncta, atque ita annexa vt doctrina vnius secum trahat cõsiderationem alterius.Præterea cùm de vltimo fine humano esset dilgentissimè consideraturus,& quidam priscorũ Philosophorum eum finem vltimum posuissent,cõsentaneũ fuit vt de illa tractaret Philosophus,afferendo varias opiniones & definiendo & distinguẽdo ipsam vt eius materia postulare videbatur.Primus tractatus diuiditur in quinq; capitula quæ suis locis declarabuntur.Primum autem capitulum diuiditur in tres partes,secundum tres rationes,quibus ostendit ad moralem philosophum pertinere considerare de voluptate.Prima ratio:Ad moralem philosophum pertinet de ea re considerare quæ familiarissima est generi humano, & qua adolescentes erudiuntur:sed voluptas est huiusmodi:ergo ad moralem philosophum spectat cõsiderare de voluptate. Nam iuuenes rebus iocundis incitantur ad virtutes,asperis reuocãtur à vitiis:& sic patresfamilias qui habẽt curã liberorũ,nunc per dolorem,nũc per iocũditatẽ eos erudiunt.Forsitan,quia nondũ erãt omnia declarata de voluptate quæ est annexa felicitati.

2 {VIDETVR autem &.} Secunda ratio,& pars capituli.De iis quæ maximè pertinent ad virtutes maximè pertinet considerare ad moralem philosophum:sed voluptas & dolor est huiusmodi:ergo de voluptate & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum Vidimus enim in secundo quòd actus nostri maximè reguntur per voluptatem & dolorem,& quòd virtutes & vitia circa ea versantur:& in septimo inquit Philosophus.Insuper & necessariũ est de ipsis cõsiderare,quia virtutẽ morũ,& vitiũ circa dolores posuimus ac voluptates.

3 {PRAESERTIM cum magna.} Tertia pars, vbi ponitur tertia ratio,de his quæ spectãt ad vitam & de quibus magna est controuersia inter philosophantes,pertinet cõsiderare ad moralem Philosophum:sed voluptas & dolor est huiusmodi:ergo de voluptate & dolore pertinet considerare ad moralem philosophum.Ad hanc rationem declarandam Philosophus affert duas opiniones oppositas de voluptate. Quidam enim

enim dixerunt voluptatem esse summum bonum. Quidam verò eam esse rem prauam posuerunt, & eorum alij forsitan quia re vera ita esse credebat, alij verò fortasse non, quia ita sentirent: sed operæpretium esse putabant hanc sententiam diuulgare vt deterrerent homines à voluptatibus ad quas videbant plerosque esse procliues, quorum dicendi modum redarguit Philosophus, ostendendo quòd & si illi ob hãc intentionem dicerent voluptatem prauum vt ab ea homines deterrerent, & in contrarium traherent, tamen considerare debebant quòd circa actus & affectus humanos minus creditur verbis & sermonibus, quàm operibus & experientiæ: quòd si illi vituperantes voluptatem vt rem prauam sine distinctione, posteà reperiantur quòd aliquam sequuntur veluti honestam quandam voluptatem, vt in geometria & astrologia, & huiusmodi scientiis, tunc minus creditur eorum sententiis: ideo meritò sunt reprehendendi in eo quòd sine discrimine loquuntur de voluptate, quia deberent distinguere, dicendo aliam esse bonam, aliam prauam, & non loqui confusè & indifferenter, quia multitudo nescit distinguere, sed indistinctè accipit res vt sibi apparẽt. quare per distinctionẽ elucescit, veritas & sermones veri & ipsis operibus cõsentanei, quia fidem habent, nõ solum ad cognitionem nostram. sed etiam ad degendam vitam plurimum cõferunt, dicit Philosophus.

Opinio Eudoxi de voluptate.

CAP. II.

Vdoxus itaque uoluptatem ex eo summum bonum esse putabat, quia cernebat uniuersa ipsam affectare, & quæ rationem habent, & quæ expertia sunt eiusdem. Atque in cunctis quod est expetibile, bonum esse: & quod maximè est expetibile, optimum esse. Vniuersa uerò ad idem ferri declarat, omnibus illud optimum esse. Vnumquodque enim id quod est sibi bonum inuenire dicebat, quemadmodum & alimentum. Quod igitur uniuersis est bonum, quódque cuncta affectant, id esse summum bonum aiebat. Huius 4

autem uiri rationes ob moris magis uirtutẽ, quàm propter
ſeipſas credebãtur. ualde enim uidebatur eſſe modeſtus. Non
igitur ut uoluptatis amicus hæc dicere uidebatur. ſed quia ue
5 *rè res ita ſe habet. Non minus autem hoc manifeſtum eſſe cẽ*
ſebat, & ex contrario. Dolorẽ enim etiam dicebat fugien=
dum per ſe omnibus eſſe. itaque contrarium expetibile eſſe ſi
6 *mili modo. Maximè autem id expetibile eſſe, quod non ob*
aliud. neque cuiuſquam expetimus gratia. Atque tale ipſam
eſſe ſine cõtrouerſia uoluptatẽ. Neminem enim interrogas,
cuiuſnam gratia capiat uoluptatem. propterea quòd per ſe=
ipſam expetibilis eſt ipſa uoluptas. facereque ipſam quoduis
bonum expetibile magis, ſi illi addatur. ut iuſtas operatio=
7 *nes temperatásue & incrementa ſuſcipere bonum ipſum ſe=*
ipſo. Videtur autem hæc ratio uoluptatem oſtendere bo=
num eſſe, & non magis quàm aliud bonum. Omne enim bo
8 *num expetibilius eſt cum alio bono, quàm ſolum. Tali ita=*
que ratione & Plato tollit uoluptatem ſummum eſſe bo=
num. Vitam enim iucundam cum prudentia dicit expetibi
liorem eſſe, quàm ſi ſit ſola. Quòd ſi mixtum eſt præſtabi=
lius, uoluptatem ſummum bonum non eſſe. nullo enim ad=
9 *dito ſummum bonum ſe expetibilius fieri. Conſtat autem ne*
que aliud quicquam ſummum eſſe bonum, quod cum eorum
aliquo quæ ſunt per ſe bona, expetibilius ſit. Quid igitur
eſt tale, cuius & nos participes ſumus? nam tale quæri=
10 *tur bonum. Qui uerò negant bonum id eſſe quod omnia ap*
petunt, ij nihil omnino dicunt. Quod enim uniuerſis uide=
tur, id eſſe dicimus. qui autem fidem hanc tollit, non ualde
credibiliora dicet. nam ſi ea ſolum quæ mente carent ipſam
appeterent, eſſet aliquid quod dicitur. Sin uerò & ea quæ
prudentiam habent ipſam affectant, qui fit, ut aliquid dicãt?
Fortaſſe autem & in prauis eſt aliquod naturale bonum

præ

præstabilius quàm ipsa per se sunt, quod proprium appetit bonum. Non uidetur etiam & de contrario rectè dici. In= quiunt enim, non si dolor sit malum, uoluptatem continuò bonum esse. Aduersatur enim & malum malo: & ambo ei quod neutrum est. At hæc non male dicunt: non tamen uerè in ijs quæ sunt dicta. Si enim ambo essent mala, oporteret & fugienda utraque esse. Sin neutra, neutrum. aut similiter. nunc uerò illum quidem fugere ut malum, hanc autem expe= tere tanquam bonum uidentur. Sic igitur & opponuntur. 11

COMMENT.

EVdoxus itaque voluptatem ex eo summum.} Hoc est secundum capitulũ huius primi tractatus, in quo Philosophus affert opinionẽ & etiam rationes eorum, qui dixerunt voluptatẽ esse summum bonum humanũ. Diuiditur autẽ in duas partes. In prima affert dictã opinionẽ, & rationes eiusdem. In secũda affert rationes quasdam illis aduersantes. Primò igitur Philosophus affert sententiam illam iam dictam, quæ fuit Eudoxi, & quatuor rationes quibus ille probabat suũ propositũ de voluptate. Prima ratio. Id quod omnia appetũt tã rationabilia quã irrationabilia, est summũ bonum: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas est summũ bonũ. & addit Philosophus ꝙ homines vitæ magis adhærere videbantur huius Philosophi, quam rationibus, vt patet in textu. 4

{NON minus autẽ idipsum.} Secũda ratio: Id omnibus expetẽdũ esse videtur cuius cõtrariũ est per se omnibus fugiendũ: sed voluptas est huiusmodi respectu doloris si ponãtur vt cõtraria immediata; ergo voluptas videtur esse omnibus per se expetenda. {MAXIME autẽ id expetibile.} Tertia ratio. Id quod est expetibile gratia sui non ob aliud videtur esse summũ bonũ: voluptas est huiusmodi: ergo voluptas videtur esse summũ bonũ. Nã id quod expetitur gratia sui, & nõ alterius, videtur esse vltimus finis. & Eudoxus dicebat voluptatẽ esse talẽ, quia nemo interrogat cur aliquis sumat voluptatẽ, quasi ob seipsam sumatur. {FACEREQVE ipsam quoduis bonum.} Id quod additũ bono facit illud magis expetibile, est summũ bonũ: sed voluptas est huiusmodi: ergo voluptas 5 6 7

est summum bonum. Verum hanc rationem statim carpere videtur Philosophus tanquã manifestè inualidã, quia videtur probare quòd voluptas sit bonũ, non tamẽ summum bonũ. & omittatur quidã expositores Latini, qui non sumentes traductionem, iudicio meo, secundum mentem Philosophi: dicunt duas primas Eudoxi rationes afferri vt probetur voluptas esse bonũ, & duas alias vt probetur esse summũ bonum: mea autem sententia, afferuntur omnes illæ quatuor ab Eudoxo, vt ostendat voluptatẽ esse summum bonũ, nec quæro vtrum valeant necne, quia contrariæ afferentur infrà rationes & distinctiones à Philosopho, quibus hæc materia declarabitur.

8 {TALI itaque ratione & Plato.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostẽdit & affert rationes eorum qui procedebant aduersus opinionẽ Eudoxi, & dicebant voluptatem non esse summũ bonum: & primò affert Platonis sentẽtiam qui vltimam rationem Eudoxi dicebat nullo modo valere, & eam retorquebat aduersus illũ, dicendo quòd nullum est summũ bonum quod expetibilius fiat si aliud bonum admisceatur cum illo. Itaque si vita iocũda fit expetibilior coniuncta cum prudẽtia, quam seorsum sumpta, videtur hoc arguere vitã iocundã non esse summum bonũ, & ipsam omnino voluptatem, quà summũ bonum non fiat expetibilius addito sibi alio bono, cùm sit ex omni parte perfectũ.

9 {CONSTAT autem ꝙ nec aliud.} Quasi declarãdo processum Platonis, & quasi mordẽdo ipsum, dicit Philosophus, manifestum est si ità sit vt tu dicis Plato, quòd nec voluptas erit summũ bonũ, nec aliud quicquã in rebus humanis, quia nullum est hic bonũ quod non fiat expetibilius addito sibi alio per se bono, ex quo videris tollere summũ bonum ex rebus humanis quod esse posit in nobis: at nos quærimus illud quod esse in nobis posit, ꝙ si loqueris de alio separato, non pertinet ad nostrũ propositũ, quia humanũ nunc quærimus quod esse in nobis & nostra opera acquiri posit. Notandum quòd Plato, vt in primo vidimus, propriè summũ bonum separatum ab iis sensibilibus esse ponebat, quia istorum bonorum quæ sunt in vita humana nullum esse dicebat: ꝙ si aliud sibi addatur bonum, non fiat expetibilius, & tunc esset appellandum summũ. Nam remoto eo propter quod fit expetibilius, erit minus expetibile: ergo minus bonũ: ergo non summum,

mum, quare intelligendum est quòd summum bonum duobus modis considerari potest: aut simpliciter, aut in genere: simpliciter bonũ est id cui si quippiã addatur non est nec fit expetibilius, vt est Deus, quia est infinitæ perfectionis, vt ait Burleus. & sic ratio Platonis procederet si de tali summo bono & essentia bonitatis intelligeret: sed summũ bonum in genere humanorũ bonorũ dicetur operatio secundũ virtutem, sententia Philosophi, quæ operatio erit maximè expetẽdum bonum in genere tali, non autẽ simpliciter & absolutè. Deus autem est summũ bonum inlimitatũ, quod nõ clauditur sub genere nec sub prædicamẽto, nec huiusmodi cãcellis nec terminis vllis. At summũ bonum humanũ limitatum est, & si ei addãtur veluti operationi externa bona, fiet expetibilius, & si sumatur aggregatũ ex bonis internis & externis etiã addito sibi aliquo alio bono, vlterius potest fieri expetibilius: tamen hoc non tollit rationem summi boni humani ea ratione qua est limitatum, quia summum bonum humanum ponit Philosophus quod vitam sufficientẽ & optabilem ac nullius indiguam præstat, & felicitatem maximè expetibilem in bonis humanis, & non cõnumeratam, vt in primo latius patuit.

{QVI vero negant bonum id esse.} Aliã rationem affert 10
Philosophus quorundã aliorum aduersus primam rationem Eudoxi, qui dicebãt non sequi per hoc quòd omnia appetant tam rationabilia quã irrationabilia voluptatẽ: non, inquam, sequi eã esse summũ bonum, quin etiã non sequi id esse bonum quod omnia appetũt, quia interdũ videmur appetere ea quæ non sunt bona. Hanc obiectionẽ istorum redarguit Philosophus, ostẽdendo quòd eorum obiectio sustineri posset si diceretur quòd bruta tantum appeterent illã: nunc verò cùm non solũ irrationabilia, sed etiã habentia rationẽ & mentem ipsam appetere videãtur, profectò quod cõmuni cõsensu expetitur non videtur omnino negandũ esse bonum, vt illi faciunt. quòd si ipsi dicãt, homines praui sunt qui hoc iudicant, dicit Philosophus quòd etiã in prauis est naturale bonum, vt mens, & intellectus, & omnino id quo non secundũ habitum, sed instinctu naturæ homo fertur ad bonum suum. quare nõ rectè omnino negabant eam propositionem, id est bonum id esse quod omnia appetunt. {NON videtur etiam de contra- 11
rio.} Affert Philosophus etiam obiectionẽ priscorum con-

tra secundam rationem Eudoxi. Dicebatur enim quòd cum dolor sit per se fugiendus, eius contrarium quod est voluptas, est per se expetendum. Hanc consequentiam nega[n]t isti, quia dicunt non valere, hoc malum est fugiendum: ergo suum contrarium est prosequẽdum, ex eo quòd non modo malum bono, sed etiam malum malo opponitur: veluti prodigalitas, & auaritia, & alia eiusdem generis, quæ opponuntur vt extrema vitiosa, vnde inferre videbantur, voluptatem & dolorem esse veluti cõtraria extrema, & mediam esse vacuitatem doloris. Philosophus verò respõdens ad hæc dicit eos quantum ad oppositionem non male dicere, quia verè dicunt malum malo opponi non solum bono: sed in hoc proposito non videtur dicere verè, quia dictum est vel dicitur quòd dolor nõ opponitur voluptati vt malum malo. Nam ea quæ opponuntur vt mala, patet quòd ambo sunt fugienda omnino: sed dolor & voluptas non sunt omnino nec ambo pariter fugienda, quin etiam dolorem fugiũt homines vt malum, voluptatem vero expetere videntur vt bonum: ergo non vidẽtur co pacto opponi, vt malum opponitur malo.

Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio, etsi non omnis expetibilis.

CAPVT III.

12 *T qui neque si uoluptas non est qualitas, propter hoc bonum non est. Neque enim operationes uirtutis sunt qualitates, neq; felicitas ipsa. Dicunt etiam bonum quidem ipsum definitum*
13 *esse: uoluptatem uerò indefinitum, quia suscipit intensionem remißionémue. Si igitur ex eo quia magis uoluptas, minúsue capitur, hoc iudicant: erit idem & circa iustitiam, cæterásque omnes uirtutes, quibus manifestè dicunt magis minúsue tales eos esse, qui ipsas habent. nam magis sunt iusti, fortésue. Et fit ut & iustè agatur ac temperatè, magis & minus. Sin in uoluptatibus hoc inquiunt esse, uideant ne fortasse non dicant causam, si uoluptatum aliæ sint mixtæ, aliæ immix*

mixtæ. Quid autem prohibet ut sanitas quæ definita magis est atq; minus sic & uoluptates esse? Non enim eadem in cunctis est temperatio, nec una quædam semper est in eodem. Sed cùm remittitur, permanet usq; ad aliquem terminum, & differt ex eo quia magis est atq; minus. Tale igitur & in uo luptate esse potest. Præterea summum quidem bonum perfe= 14
ctum esse, motiones autem & generationes, imperfectas esse ponentes: uoluptatem motionem esse, generationemúe osten dere enituntur. Sed non dicere bene uidentur. non est enim 15
motus. omni nanq; motui propria est celeritas tarditásue, etsi non per seipsum ut motui ipsius mundi: at ad aliud. At neutrum horum competit uoluptati. Fit enim ut aliquis cito sit constitutus in uoluptate, quemadmodum & in ira. ut ue- lociter autem delectetur, non fit, neq; ad alium. sed fit ut ue= lociter ambulet, & accrescat, & omnia id genus. Fit igitur ut celeriter atque tardè quispiam ad uoluptatem mutetur. At non fit ut hac ipsa celeriter operetur, id est delectetur. Gene- 16
ratio uerò quonam fuerit modo? etenim non ex quouis fie- ri quoduis, sed ex quo fit in id dissolui uidetur. & cuius ge= neratio esset uoluptas: eius esset corruptio dolor. Dicunt 17
autem dolorem quidem indigentiam eius esse quod est secun= dum naturam, uoluptatem uerò repletionem. hi autem affe- ctus corporis sunt. Si igitur uoluptas repletio eius est quod est secundum naturam, id & uoluptate afficitur, in quo est repletio. corpus ergo capit uoluptatem. At non uidetur. Non est ergo uoluptas repletio. sed dum fit repletio, uolu= ptate quispiam afficitur. & dum secatur, dolet. Opinio au= 18
tem hæc ex doloribus circa alimentum, & uoluptatibus or- ta est. Nam indigentes facti & antea affecti dolore, repletio ne capimus uoluptatem. Sed hoc non circa omnes accidit uo luptates. nam sine dolore sunt & ipsæ mathematicæ uolu=

ptates, & quæ per olfactum & auditum fiunt ac uisum: &
species cõplures, item & recordationes uoluptate afficiunt.
Cuius igitur hæ generationes erunt? nullius enim rei fue-
19 rint indigentiæ, cuius repletio fuerit. Ad eos autem qui pro
ferunt uoluptates eas, quæ sunt obscœnæ ac improbæ, di-
cere quispiam potest, ea quæ tales afferunt uoluptates non
esse iucunda. Non enim si prauè dispositis sunt iucunda,
putandum est & iucunda simpliciter esse, nisi illis. Quem
admodum neq; salubria aut dulcia aut amara, quæ ægro-
tantibus: aut alba, quæ lippis uidentur. Vel hoc modo di-
catur, uoluptates expetibiles quidem esse, non tamen ab
illis. quemadmodum & diuitem esse expetibile quidem est,
at non ex patriæ proditione. & sanum esse, at non quod-
cunque edendo. An uoluptates differunt specie? diuer-
sæ nanque sunt quæ ab honestis rebus, & quæ à turpi-
bus prodeunt. & non fit ut quisquam iusti capiat uolupta
tem, si non sit iustus. aut musici, si non sit musicus. & in
20 cæteris simili modo. Ostendere autem uidetur & ipse ami-
cus, cùm sit ab adulatore diuersus, non esse uolupta-
tem bonum: aut specie uoluptates differre. Hic enim ad
bonum, ille ob uoluptatem congreditur. Et ille quidem
uituperatur: hunc autem laudant, ut ad diuersum congre-
21 dientem. Nemo præterea expetet ita uiuere, ut mentem ha-
bens per uitam pueri, ijs ex rebus capiat uoluptatem qui-
bus pueri maximè delectantur, ut putant: aut gaudere, tur-
22 pissimum quid faciendo nullum unquam suscepturus dolo-
23 rem. & quampluribus indulgeremus rebus etiam si nullam
uoluptatem afferrent. Damus enim operam ut uideamus
ut meminerimus, ut sciamus, ut habeamus uirtutes. Quòd
si necessariò hæc sequatur uoluptas, nihil refert. Expe-
teremus enim hæc etiam si nulla prorsus ab ipsis prouen-

tura esset uoluptas. Voluptatem igitur neque summum bonum esse, neq; expetibilem omnem: & uoluptates nonnullas esse per se expetibiles specie differentes: aut ea à quibus proueniunt, perspicuum esse constat. Ea igitur quæ de uoluptate doloréue dicuntur, satis sint dicta.

COMMENT.

AT qui neque sequitur si voluptas non sit qualitas.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus, in quo Philosophus allata antea opinione Eudoxi de voluptate, affert nunc opiniones eorum qui dicebāt voluptatem non esse bonum. Diuiditur autem in duas partes In prima affert opiniones Platonicorū, & rationes eorundem, quibus probabant voluptatem non esse bonum. In secunda affert opiniones quorūdam aliorum de eodem. Prima ratio ad probandum voluptatem non esse bonum, talis afferebatur: Bonum est qualitas, voluptas non est qualitas: ergo voluptas non est bonum. Hanc rationem soluere Philosophus nititur negando consequentiam illam quòd non valeat: voluptas non est qualitas: ergo non est bonum, quia operatio & felicitas non est qualitas, & tamen est bonum. Nam bonum non videtur dici tantum in qualitate: sed etiam in aliis. quare non sequitur: non est qualitas: ergo non est bonum. Sunt expositores nonnulli qui hoc in loco nituntur trahere operationem & felicitatem ad ipsam qualitatem, & afferunt multas distinctiones quas nunquam attulit Philosophus, & nituntur trahere eum: sed iis posthabitis sequamur sentētiam philosophi vt profertur, quòd neque operatio virtutis est qualitas, neque felicitas: sed dicemus quòd ipsa sit in prædicamento actionis, & ipsa quoque voluptas, quia re est idem quod operatio, vt vidimus in septimo, & in isto videbimus: licet differat ratione ipsa, inquam, voluptas ad idem prædicamentum redigi potest, ad quod redigitur ipsa operatio: veluti etiam dicere possumus quòd voluptas sit qualitas, quia est perfectio formalis ipsius operationis, & quasi quidam affectus proprius, vt infra patebit, & non requiritur necessariò vt affectus sit in eodem prædicamento in quo est subiectum talis affectus. quare si ponimus eam esse qualitatem, dicamus Philosophum arguere hoc

hoc pacto,Vos dicitis Platonici voluptaté non esse qualitatem,cõcedatur vobis,licet forsitan negari posset:sed concedatur quid vltra,ergo nõ est bonum?nõ sequitur,quia felicitas nõ est qualitas,& tamen nõ est bonum.Nã sunt etiã quædam pertinentia ad vitam humanã quæ non sunt qualitates,
13 & tamen sunt bona. {DICVNT etiam bonum quidem.} Secunda est ratio illorũ ad idé probandũ quòd voluptas nõ sit bonum hoc pacto:Bonũ est definitum voluptas nõ est definitum:ergo voluptas nõ est bonum.Maior probatur etiam autoritate Pythagoricorum,qui definitum ponebãt ex parte bonorum:indefinitũ verò ex parte malorũ.Minor probatur à Philosopho.Id quod suscipit magis & minus,& intentionem & remissionem,nõ est definitum:sed voluptas suscipit magis & minus:ergo voluptas non est definita,& per consequens nõ est bonum.hanc rationé Philosophus soluit primò hoc modo,dicẽdo quòd nõ sequitur hoc intendi & remitti: ergo non est bonũ:nã remitti & intendi duobus modis sumi potest:aut ex parte suscipientiũ voluptatem,aut ex parte voluptatis sumptæ in abstracto.Si primo modo,dicemus ex parte eorum qui magis vel minus voluptaté suscipiunt,voluptatem ob hoc nõ esse bonum,tũc non magis cõpetet hoc voluptati quàm iustitiæ,& aliis virtutibus:& ex hoc sequeretur etiam de virtute iustitiæ,& de aliis quòd nõ essent bona, quia aliquis sit magis aut minus iustus:sed nõ est dicendũ de virtutibus:ergo nõ est etiã dicendũ de voluptate quòd ratio illa valeat:sin verò secundo modo sumatur,quòd voluptas de se sumpta suscipiat magis & minus,cõsideranda est causa cur hoc appareat,quam illi non afferunt,quia nõ videtur hoc fieri de natura interna ipsius:sed quia aliquæ sunt voluptates propriæ,aliquæ mixtæ cum doloribus,propterea aliquæ dicuntur magis voluptates vt puræ & simplices,aliquæ minus & ipsæ mixtæ,sed de se sumpta voluptas propriè non videtur suscipere magis & minus,nec intendi aut remitti.quare nõ sequitur quòd nõ sit bonum.deinde alio modo respondere videtur dicendo,quid prohibet istud,ponatur quòd suscipiat magis & minus,ergo nõ est bonũ,non valet,quia etiã sanitas suscipit magis & minus,& est maior & minor & datur gradus circa eam,quia intẽditur,& remittitur vsq; ad aliquem terminum vel gradum,& tamen nõ sequitur per hoc quòd

quòd ipsa non sit bonum. Quare non valet etiã de voluptate.

{PRAETEREA summum quidem bonũ.} Hæc est tertia ratio Platonicorum qua probabãt voluptatẽ nõ esse bonum, nec etiã summum bonũ, hoc pacto: Summum bonum est perfectum: voluptas nõ est perfectum: ergo voluptas non est summum bonũ. Quòd autẽ voluptas sit imperfectũ probabant per hoc quia dicebãt eam esse motionem & generationem quæ sunt res imperfectæ. Nã omne ferme quod mouetur, mouetur ad id quod non habet, vnde & motus dicitur actus imperfectus. Est enim actus entis in potentia ea ratione qua potentia est, vt definitur à Philosopho in libro tertio Physicorum. Similiter generatio dicitur res imperfecta, quia est trãsitio quædã ad terminum ad quem, veluti ad formam & constitutionem naturæ: quòd si voluptas sit motus vel generatio, tunc videbitur esse imperfecta res, vt illi dicebant. 14

{SED non bene dicere.} Soluere videtur Philosophus rationem suprà à Platonicis allatam, ostendendo primò quòd voluptas non est motus: deinde quòd nõ est generatio, & arguit hoc pacto, Omni motui competit velocitas aut tarditas: sed voluptati non competit velocitas nec tarditas: ergo voluptas non est motus. Maior est nota, & latissimè ostenditur à Philosopho in libro Physicorũ, vbi declarat quòd motui propriè competit celeritas, aut tarditas: & licet cuidam motui seipso, id est, respectu suiipsius hoc non videatur competere, tamen competit respectu alterius, vnde motus primi mobilis nõ videtur velox nec tardus cum sit vniformis, nec varietur de celeritate in tarditatẽ aut econtra: sin verò comparetur ad motus aliarũ spherarum, videbitur esse celerior omnibus aliis motibus. Minor declaratur in textu à Philosopho, quòd voluptati non competit velocitas vel tarditas, quia rectè possumus dicere aliquẽ tardius aut celerius moueri ad voluptatẽ: sicut dicimus aliquẽ moueri ad iram tarde aut cito. sed nõ dicimus aliquem frui voluptate, id est cõgaudere secundũ ipsam voluptatem, & vt ita dicã, voluptuari tarde aut celeriter. Nam tota est simul, & non fit successiue. 15

{GENERATIO verò quo pacto esse potest.} Nũc ostendit Philosophus voluptatem nõ esse generationẽ duabus rationibus, Omnis generatio est termini à quo ad quem determinatum: sed voluptas nõ est transitio de termino à quo ad 16

termi

terminum ad quem determinatũ:ergo voluptas nõ est generatio. Patet ratio ista,quia omnis mutatio in rebus naturalibus est de termino ad terminum profectio,& tales termini sunt determinati:non enim ex quouis fieri quoduis dicitur, sed ex determinato:veluti album ex non albo,& ex hoc non quouis,sed ex nigro vel medio aliquo colore,& equus nõ ex quouis,sed ex semine,& ex semine equino. Quare nõ ex quouis fieri quoduis,sed ex determinato dicimus:vnde Philosophus in libro primo Physicorum:Neque itẽ ex quouis quodlibet fieri solet,nisi quis idipsum per accidens sumpserit:sed album quidẽ è non albo,atq; ex hoc nõ quouis,sed ex nigro vel mediorum aliquo fit:similiter ex quo fit quippiã,veluti ex materia elementorum in id dissolui videtur,veluti in elementa,& similiter album in nõ album,& nõ quoduis:sed in nigrum,ex quo fit,vel in mediũ colorẽ.verum hæc in Physicis patent latius. Voluptas autem nõ est profectio ex termino à quo ad terminum ad quem,& inter istos duos terminos determinatos,nec acquiritur aliquid aliud per voluptatẽ,nec perditur vt fit per generationem quare voluptas nõ est generatio,vt illi dicebant. Alia ratio, Si voluptas esset generatio, dolor autem corruptio,tunc quod generaretur per voluptatem corrumperetur per dolorẽ:& quod corrumperetur per dolorem generaretur per voluptatẽ:at neutrum fit,& nihil inuenitur quod generetur per voluptatem quòd corrumpatur per dolorẽ,aut econtra:ergo voluptas nõ est generatio, nec dolor corruptio. Nam contrarij motus ita se habere videntur,vt alter subeat rationem generationis, alter corruptionis. Exempli gratia:Id quod generatur per sanationem, corrumpitur per ægrotationem,dato quòd sanatio & ægrotatio sint motus cõtrarij,& alterum sit generatio,& alterum corruptio:nunc autem per voluptatem non vidimus acquiri aliquid,aliud & generari per se,similiter per dolorem non vidimus id corrumpi quod generatum sit per voluptatem. quare voluptas non erit generatio,nec dolor corruptio.

17 {DICVNT autem dolorem quidem.} Affert aliam rationem Platonicorum,qua illi probabant voluptatẽ esse generationem,deinde arguit cõtra ipsam.ratio autem eorum talis erat,Omnis repletio est generatio:voluptas est repletio:ergo voluptas est generatio. Patet ratio ista,quia generatio est

tio est profectio ad substantiam,& repletio similiter:quòd autem voluptas sit repletio patet per locũ à contrariis.Nam si dolor est indigentia atque defectio,voluptas erit refectio & repletio.videmus enim quòd fames & sitis sunt dolores,& hæc sunt defectiones,quia deficiente humido & frigido fit sitis,deficiente sicco & calido fit fames:ergo voluptas erit repletio,& ex consequenti generatio:sed omnis generatio est res imperfecta:ergo & voluptas erit quid imperfectum:quare non solùm nõ erit summum bonum:sed nec bonum.Philosophus post hæc arguit contra hanc rationem,hoc pacto: Omnis repletio suscipitur in corpore:sed voluptas nõ suscipitur in corpore:ergo voluptas non est repletio.quòd autem voluptas nõ suscipiatur in corpore,patet.quia corpus vt corpus non delectatur.nec afficitur voluptate.Nã si hoc esset de ratione corporis,tũc omne corpus delectaretur,& posset affici voluptate,quod est absurdũ.Delectatur enim corpus cùm repletur,sed animal dum secatur dolet.& hoc respectu animæ:& dolet,inquam,ipsum animal quod est tertia entitas composita ex vtrisque.Sentire enim voluptatem aut dolorẽ competit sensitiuo,& non corpori,ea ratione qua corpus est substantia corporea tantùm.quare animal quod est sensitiuum,& voluptate & dolore affici potest.Ex quibus patet quòd voluptas nõ est propriè repletio,etsi videatur esse cum repletione:nec dolor indigentia & defectio,etsi videatur esse cum defectione.quare cùm voluptas non sit repletio,nec per consequens erit generatio.Notandũ quòd semper voluptas est cum operatione,quia dicitur esse perfectio eius ita vt nõ possit esse sine ea,sicut albedo non potest esse sine superficie. sumit igitur animal repletionem quæ fit per operationẽ ex nutrimento,quam operationem comitatur voluptas, & est coniuncta cum ea,differt tamen ratione.

{OPINIO autem hæc ex doloribus.} Ostendit hac in parte Philosophus causam & rationem huius opinionis quæ putauit voluptatem esse repletionem,& eam refellit.Dicit itaque quòd hæc opinio orta esse videtur ex dolore & voluptate circa alimentũ.nam quãdo indigemus alimẽto ob famen vel sitim,tunc videmur affici dolore:cum postea replemur,tunc videmur affici voluptate,quasi non possit fieri voluptas secundũ istos,nisi antecesserit dolor.& quia vbicunq; est defectio 18

est defectio ibi est dolor,& vbicunque est repletio ibi est voluptas:ergo defectionem dolorem,voluptatẽ verò repletionem esse putauerunt. Verùm etsi circa alimentum hæc eueniant vt antecedat dolor,& sequatur voluptas,& cùm est defectio est etiã dolor,& cùm est repletio est voluptas,tamen hoc nõ videtur esse de natura & ratione voluptatis,quia esset hoc in omni voluptate.Nunc autem multæ sunt voluptates quas non antecedit dolor vel defectio,& cum quibus nõ est repletio,vt sunt in mathematicis,id est illæ quæ percipiuntur ex cognitione rerum mathematicarum,omnino ex speculatiuis scientiis quas non antecessit defectio aut dolor:ergo non erunt repletiones istæ tales.Similiter aliæ sumuntur voluptates per auditum & visum,præterea per memoriam & spem,quas tamen voluptates nec dolor nec defectio antecessit.Non est ergo proprium voluptati quòd sit repletio,aut cum repletione,sed accidit alicui.Nam si de natura & ratione sua voluptas esset repletio,tunc omnis voluptas esset repletio.Consequens falsum:ergo & antecedens,vt patet per antedictas voluptates,vbi nulla antecedit indigentia vel defectio,cuius illæ essent repletiones.Si igitur voluptas non est repletio,nec per consequens erit generatio.Sunt etiam aliæ rationes quas in septimo Philosophus tetigit ad ostendendum quòd voluptas non est generatio.

19 {AD eos autem qui proferunt.} Affert aliã rationẽ Philosophus,id est quartã ipsorũ Platonicorum probantiũ voluptatem non esse summum bonum,nec bonum omnino, hoc pacto,Si voluptas esset per se bonum,nulla voluptas esset praua:sed multæ sunt voluptates prauæ,vt obscœnæ & turpes:ergo voluptas non est per se bonũ nec omnino bonum. Hãc rationẽ Philosophus soluit tripliciter. Primò dicit quòd ista ratio non procedit,quia istæ turpes voluptates non sunt propriè,nec re vera voluptates,nec ea simpliciter voluptaria à quibus hæ proueniunt,sed videntur quibusdam talia,vt exemplo ostendit ægrotantiũ,& lipporum,quibus dulcia vel salubria vel alba videntur esse aliqua,quæ re vera non sunt: sic est de voluptatibus obscœnis,quæ prauis vidẽtur esse voluptates,cùm re vera non sint:boni enim quorum est verum iudicium ob mẽtem sanam,& à perturbationibus alienam iudicant eas non esse voluptates.Quare non valet eorum ratio

tio qui appellant voluptates quæ re vera nō sunt, licet prauis videantur. Secunda solutio est talis, Voluptas est per se expetenda, sed tamen nō est expetenda à rebus obscœnis: vt ditari videtur esse bonū, quia diuitiæ sunt instrumenta ad operationes studiosas: sed non est bonum ditari ex proditione patriæ, & turpiter ditari. Item valere & sanari est bonū & expetibile, non tamē ex quouis cibo: vt ex carne humana, non est bonum, nec expetendum sanitatem consequi. Tertia solutio est talis, voluptates differūt specie, itaque cōcedo esse nonnullas voluptates turpes & fugiēdas. sicut enim sunt res aliquæ bonæ, aliquæ malæ ex quibus proueniunt voluptates: sic etiā & ipsæ voluptates. non igitur quia aliqua voluptas est turpis: ergo voluptas est turpis omnis. patet ex conditione studiosi qui gaudet voluptatibus sibi accommodatis, quibus non gauderet iniustus. & sic de aliis: quibus patet voluptates esse specie diuersas, & voluptates bonas quæ studiosos delectant esse proprias & veras voluptates, non autē eas quæ videntur prauis, & quæ sunt accōmodata eis. Iusto enim, vt diximus, iusta: musico musica sunt iocunda. cuique autē voluptati est id cuius amator dicitur, vt equus amatori equorum: eodemq; modo iusta amatori iustorum, vt dicit Philosophus in primo.

{OSTENDERE etiam videtur amicus.} Hæc est secunda 20
pars huius capituli, vel dicere possumus ꝙ illæ quatuor rationes allatæ sint quatuor partes, & hæc sit quinta in ordine qua Philosophus ostendit vel affert aliam rationem priscorum probantium voluptatem non esse bonum. si voluptas esset bonum, adulatoris voluptas quam ipse affert non esset vituperanda: sed talis voluptas est vituperanda: ergo voluptas non est bonum. Soluit Philosophus, dicendo ꝙ hæc ratio aut ostendit voluptatem non esse bonum, vel potius voluptates differre specie. quod est concedendum: veluti voluptates prouenientes ab amico, & illæ adulatoriæ differunt specie, & amici erit bona, & illa adulatoris vituperanda.

{NEMO præterea hoc optaret.} Hæc est sexta ratio & sex 21
ta etiam, si volumus, capituli pars qua idem probare nitūtur prisci hoc pacto, Si voluptas esset per se bonum vel omnino bonum. tunc omnis vita voluptuosa esset expetenda: sed hoc non est, quia puerorum vita, etsi habent suas voluptates non est expetenda, nec voluptates puerorum: ergo voluptas non

est bonum per se,nec omnino bonum.Philoso. non videtur soluere istam rationẽ,quia patet ex supradictis.Nã voluptates differũt specie,quare nõ omnes voluptates sunt expetẽdę: sed veræ & honestæ, & eæ quæ propriè dicuntur voluptates.

22 {AT gaudere res faciendo.} Septima pars & ratio eorundem hoc pacto,est enim similis antecedenti,Si voluptas esset expetenda , tunc sumeremus voluptates quomodocunque etiam ex turpibus rebus:sed non patimur,nec pati debemus sumere ex rebus òbscœnis voluptates , etiam si per hoc in omni vita dolorem fugeremus ergo voluptas non est expetenda.Patet quòd si quis dicat agendo res turpes potes fugere semper dolorem,nemo talem eliget vitam.

23 {ET insuper quampluribus indulgeremus.} Octaua ratio & pars,Illud sine quo pluribus rebus vacamus non est per se bonum:voluptas est hujusmodi:ergo voluptas non est per se bonum.Patet ratio ex dictis Philosophi,damus enim operá, vt videamus,vt sciamus,vt habeamus virtutem quam etiam expeteremus,dato ꝙ nulla esset inde prouentura voluptas, licet voluptas etiam de se sequatur.Post hæc concludit Philosophus dicendo quòd patet,scilicet ex iis quæ dicuntur ab istis,quòd voluptas non sit summum bonum , nec omnis sit expetenda,sed aliquæ sunt per se expetendæ specie differentes,aut si non differant specie ex parte sua aliquæ voluptates. ea quæ efficiunt tales voluptates sunt diuersa specie.

Quid non sit voluptas, & quomodo operationem perficiat.

CAP. IIII.

24 *Ed quidnam aut quale sit,magis patebit,si sermonem paulò altius repetemus. Visio enim quouis in tempore perfecta est.nihil enim ipsi deest,quod postea factum species ipsius perficiet. Tali persimilis est & ipsa uoluptas.est enim quoddam totum.nulloq; in tempore uoluptatem quispiam accipiet,cu*
25 *ius species si maiore tẽpore fiat,perficietur. Quocirca nec motus est. in tempore enim est omnis motus. Et alicuius*

etiam finis, ut ædificatio tunc erit perfecta, cùm id fecerit quod affectat, in toto tempore, aut in hoc. in partibus autem temporis omnes sunt imperfectæ, & à tota, & inter sese diuersæ species sunt. compositio nanque lapidum diuersa est ab erectione columnæ. & hæ rursus à templi effectione. Et templi quidem est perfecta: nullius enim ad propositum indiget rei. Fundamentorum autem & laquearium imperfecta: est enim utraque pars. Differunt igitur specie. & fieri non potest ut quouis in tempore motus specie perfectus accipiatur, nisi in toto. Similiter res sese habet & in ambulatione & motionibus cæteris. nam si latio motus est, quo quidem ex hoc ad hoc itur: & huius differentiæ specie uolatio, ambulatio, saltatio & talia, motiones sunt quibus ex hoc in hoc similiter itur. Non solum autem in his res ita sese habet: sed in ipsa etiam ambulatione. termini nanque non sunt ijdem in stadio toto atque in parte, & in alia atq; alia parte. neque idem est pertransire lineam hanc & illam. non solum enim lineam, sed etiam in loco collocatam pertransit. Atque hæc & illa, in diuersis sunt locis. Sed exactè quidem de motu alijs in locis est dictum. Videtur autem non in omni tempore esse perfectus. Sed multi sunt imperfecti speciéque diuersi. siquidem ipsi termini, speciei sunt effectores. At uoluptatis species quouis in tempore est perfecta. Patet igitur uoluptatem & motum diuersa esse: & uoluptatem ex ijs esse quæ tota sunt & perfecta. Id & ex eo ita esse constat: quia moueri quidem in non tempore nihil potest, uoluptate autem affici potest. Quod enim in ipso nunc est: totum est quoddam. Ex his autem patet non bene dici uoluptatem motum esse, uel generationem. non enim omniũ hæc dicuntur: sed partibilium, & non totorum. Neque enim uisionis, neque puncti, neque unitatis est generatio: neq; quic 26

27 quam horum est metus uel generatio. quare neque uoluptas. est enim quoddam totum. At uerò sensus omnis aut sensibile est operatio quædam: perfecta autem eius qui bene est dispositus ad id quod est pulcherrimum eorum quæ ipsi subijciuntur. tale enim maximè uidetur esse operatio ipsa perfecta. Atque nihil intersit, siue ipse, siue id in quo est ipse, operari dicatur. In omni quoque genere præstabilißima est eius operatio quod optimè dispositum est ad id quod est præstabilißimum eorum quæ ipsi obijciuntur. hæc autem perfectis
28 sima est & iucundißima. In omni nanque sensu, uoluptas est. & in mente simili modo, contemplationéue. Iucundissima autem est ea quæ est perfectißima. perfectißima autem est ea, quæ est eius quod bene sese habet ad id quod est studio-
29 sißimum eorum quæ cadunt sub ipsam. uoluptas autem perficit operationem. Atque non eodem modo uoluptas perficit, ac sensibile & sensus, si sunt studiosa. quemadmodum neque sanitas medicúsue similiter causæ sunt ut quispiam ua-
30 leat. In unoquoque autem sensu uoluptatem fieri constat. Dicimus enim uisiones ac auditiones uoluptatem afferre. Constat autem & maximè tum, cùm sensus est præstantißimus, & circa tale operatur. Atque cum talia sunt ipsum
31 sensibile. & id quod sentit, erit semper uoluptas: si est quod agat & quod patiatur. Perficit autem operationē uoluptas non ut habitus, sed ut pullulans quidam finis: perinde atque
32 pulchritudo in ijs qui uigent ætate. Atque quousque ipsum sensibile uel intelligibile, & id quod discernit uel contemplatur tale sit quale esse oportet, erit in operatione uoluptas. Nam cum sunt similia ipsum paßiuum atque actiuum, & inter sese modum habent eundem, idem semper natu
33 ra fieri solet. Quando igitur nemo continuè uoluptatem capit, aut defatigatur (omnia enim humana nequeunt continuè

tinuè operari) neque uoluptas igitur continuè fit. sequitur enim operationem. Nonnullæ autem res cùm nouæ sunt de= 34
lectant, sed postea non similiter propter hæc ipsa. Primò nanque inuitatur mens, & circa illas operatur intensè, quemadmodum operantur uisu qui inspiciunt: deinde non fit talis ipsa operatio, sed neglectior. Quapropter & uo=
luptas extenuatur ac offuscatur. Putauerit autem quispiam 35
omnes ideo uoluptatem appetere, quia uiuere etiam omnes affectant. Vita uerò quædam est operatio. atque circa ea qui libet & ijs operatur quæ & maximè amat: ut musicus qui=dem, auditu circa cantus: auidus uerò discendi, mente circa res contemplandas. Eodem modo & singuli cæterorum. uoluptas autem perficit operationes: & ipsum etiam uiuere quod appetunt. Cum ratione igitur & uoluptatem affe=ctant. perficit enim ipsum uiuere uniuscuiusque quod expetibile est. Quærere uerò utrum ob uoluptatem uiuere ex= 36
petamus, an uoluptatem ob uitam, missum in præsentia fa=ciamus. Coniuncta enim hæc esse uidentur, & non suscipere separationem. nam & sine operatione uoluptas non fit, & omnem operationem perficit ipsa uoluptas.

COMMENT.

SEd quidnam, aut quale sit magis sanè patebit.} Hoc est 24
quartum capitulum huius tractatus, in quo Philosophus posteaquàm attulit opiniones priscorum de voluptate, nunc sententia sua declarat & ostendit quid & qualis sit ipsa voluptas. Diuiditur autem in quatuor partes quæ suis locis patebunt. In prima Philosophus præmissa sua intẽtione declarat in qua tẽporis mẽsura fieri videatur ipsa voluptas, & cõparat ipsam cũ visione quæ fit tota simul, & est cõpleta & perfecta in qualibet parte temporis, & etiam in instanti, nec indiget aliquo alio posterius adueniente quod eius speciem perficiat cùm fiat tota in momento tẽporis, & non fiat nunc vna pars eius, postea alia succesiuè, sed tota simul, vt diximus. Eodem

modo fit de voluptate, non enim habet nunc vnam partem in hoc tempore, aliam in alio, vt acquiratur per partes successiuè: sed si adsit voluptas per vnam horam, est etiam in qualibet parte, & in quolibet puncto eius. Sicut igitur fit de visione, ita de voluptate: sed visio fit: & est tota simul, ita & voluptas. Notandum quòd si res videnda sit vna & tota, & mediũ sit bene dispositum, & distantia congrua, tunc cùm primum videtur illa res est vna visio tota per totum tempus: veluti si videat aliquam albedinem totam per vnam horam, illa visio est tota in illo tempore toto, & in qualibet parte vel puncto eius tota simulatque perfecta, sed tamen possunt etiam fieri plures visiones eiusdem rei, si ipsa res videatur successiuè, & per partes quousque tota appareat: sed de tali visione non loquitur hic Philosophus, sed loquitur de visione alicuius rei totius quæ simul & in vno tempore videtur integra & tota, verum cùm voluptas sit in operatione tanquam accidẽs in subiecto, videtur sequi naturam operationis: sed operationum quædam successiuè fieri videtur, vt repletio quædam tota simul, vt visio lucis, & repræsentatio imaginis in speculo & huiusmodi talia. voluptas eodem pacto cum extendi videatur in operatione, vt in subiecto suo extenditur accidens: si operatio erit tota simul, & voluptas itidem erit: sin successiua: & illa eodem pacto. Sed operationes quæ animi dicuntur esse simul fieri videntur, corporis verò successiuè: quare voluptas, aut tota simul fiet, de qua loquitur hic Philosophus: aut successiuè, & hoc per accidens, & ratione operationis atque subiecti sui: per se verò, & de natura sua fit, & est tota simul.

25 {QVOCIRCA nec motus est.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ex iis quæ dicta sunt affert talem conclusionem quòd voluptas non est motus nec generatio, & probat duabus rationibus: Omnis motus seu generatio successiua fit in tempore, & non est perfecta in quauis parte temporis, & fit alicuius gratia: sed voluptas non fit in tempore, & est perfecta in quauis parte temporis, & non fit alicuius gratia: ergo voluptas non est motus vel generatio talis. Non enim sumitur hic generatio cum dicitur quòd fit in tempore, ea quæ dicitur mutatio in naturalibus quæ fit in instanti: sed generatio largè sumpta vt est motio quædam quæ fit in tempore. Patet

autem ratio illa allata ex dictis Philosophi,& exẽplo ædificationis tẽpli cuius partes successiuè fiunt. Primò enim fundamenta iaciuntur,deinde eriguntur parietes & columnæ, quæ partes non sunt simul nec fiunt in eodem tẽpore, nec partes quoque illius generationis & ædificationis. quin differunt à tota ædificatione,& inter se etiã,& sunt imperfectæ,& alicuius gratia,vt dicit Philosophus. Post hæc probat etiam exemplo motus localis,qui est nobis notior quã alij motus, & dicit ꝙ motus iste est de termino à quo ad terminũ ad quẽ, & habet multas species,vt deambulationẽ,saltationẽ, & hæc videntur accipere diuersitatem,aut ex parte mouentium se,aut ex parte diuersorum terminorum. Exemplũ primi,vt ambulatio,volatio,saltatio,& similia quæ differunt inter se ex diuersitate mouentium. habent enim principia diuersa quæ talia mouent. nam anima auis quæ est in ea principiũ mouẽdi volatiuè,vt ita loquar. differt ab anima locustæ quæ est principium mouendi saltatiuè. meritò igitur differũt inter se ob hanc causam. Alia distinctio oritur ex diuersitate terminorũ: vnde capiamus ambulationẽ quæ fiat in spatio vnius stadij, differt ab ambulatione quæ fit in parte eiusdem, & similiter partes inter se ratione terminorũ diuersorũ, qui nõ sunt idẽ, nec idem est pertransire hanc lineam vel illam: nã etsi lineæ sint eiusdẽ speciei, tamẽ sunt in diuersis locis collocatæ. vnde fit vt motus sint etiã diuersi. sicuti motus sursum dicitur differre specie à motu deorsum,& termini sunt diuersi. Verùm quia hæc materia de motu latè patet,& magna indiget inqsitione,ideo Philosophus dicit, in aliis locis dictum est de eo exactè. id est in libro Physicorum. est enim consideratio eius exacta pertinens ad naturalem philosophum. nunc autem dixisse sufficiat quòd omnis motus sit in tẽpore,& partes eius sunt imperfectæ,& nõ fiũt simul,& fit alicuius gratia: at ipsa voluptas non fit in tempore,sed in momẽto,& habet in quouis tẽpore integritatem suã,& non fit alicuius gratia. Ex quibus cõcluditur quòd voluptas non est motus nec generatio. & ideo videtur dici quòd species voluptatis in quolibet tempore sit perfecta nõ autem species motus,quia voluptas fit in instanti,motus autem & species eius dicũtur fieri in tempore, vt diximus. Notandum quòd Philosophus dixit partes motus differre specie. hoc nõ videtur verum de motu conti-

nuo: cuius partes copulantur ad communem terminum. si enim tales partes essent differentes specie, tunc tolleretur motus continuus, vt ostendit Philosophus in libro Physicorum, verùm si intelligamus motũ pro aggregato motuũ, qui sunt deinceps collocati: tũc asserere possumus quòd partes motus erunt diuersæ specie. Exempli gratia, vt si quis currat. deinde febricitet, deinde albesiat vel frigefiat, & tunc erit aggregatũ quoddam ex pluribus motibus qui differunt specie: verùm non est continuus motus. cùm cõtinua illa dicantur quorum vltima sunt vnum: nec erit vnus propriè motus, cùm fieri nequeat, vt in sexto Physicorũ inquit Philosophus, vt vnusquisque motus ex omnibus constet, sed erit aggregatio quædam motuum ita vt alius post alium fiat: & tunc possumus dicere ꝙ partes talis aggregati differant specie vt exemplo de ædificatione templi ostendit Philosophus, cuius partes differre dixit, vt extructio fundamenti differt ab electione ipsius columnæ. Dubitatur. quia dicit ꝙ motionis qua mouetur aliquis per stadium partes differunt intet se, ex quo videtur sequi ꝙ nullus motus sit continuus, vel ꝙ partes talis motus componãtur ex partibus infinitis differentibus specie, & videretur esse vel dari aliquod infinitũ actu, quod est absurdũ, quia species sunt determinatæ ex parte rei, licet forte ignorẽtur à nobis, & propterea videãtur nobis esse infinitæ. & hoc absurdum quidam fortè concederent: quia dicunt loca differre specie inter se per distantiam à centro vniuersi, & propinquitate ad circũferentiã eiusdẽ vniuersi, quoniam aliqua est qualitas in vno loco, quæ nõ est in alio, & talis qualitas facit illa loca differre specie. Hanc sententiã Physicis refellit Burleus. dicere igitur possumus ꝙ Philosophus nõ asserit hic cuiuslibet motus partes differre specie, sed præsupponit quòd si illi termini differãt specie, & partes motus differunt specie.

26 { ID ex eo quoq; ita esse videtur.} Secunda ratio ad probandum idem quòd voluptas non est motus nec generatio, fieri non potest vt aliquid in tempore moueatur, sed fieri potest vt aliquis in non tempore. sed in momẽto sumat voluptatem. igitur patet quòd voluptas non est motus. Ex quibus cõcludit quòd illi non rectè sentiebant dicendo voluptatẽ esse motum vel generationem: postea addit quòd motus & generatio successiuè est partibilium, & non totorum. Voluptas

verò

verò non est partibilium: sed quoddam totum & cõplexum simul. Dubitatur hac in parte, quia dicit ꝙ motus est partibilium, & non totorum. Ista videntur repugnare, nam omne partibile habet partes, omne habens partes est totum, ergo omne partibile est totum. dicendum ꝙ motus dicitur de eo quod est partibile id est, quòd non habet omnes suas partes simul, sed fit successiuè: non dicitur de toto, id est de eo quod statim habet suum cõplementum, & est perfectum secũdum esse suum: sic hic totum accipitur, & non pro toto integrali, vt patet per exempla Philosophi de visione, puncto, vnitate, & huiusmodi, quæ sunt integra simul. Visio enim, vt antea accepimus, fit tota simul. sicut & alia multa, vt intellectio, vt imago in speculo, illuminatio in hemispherio, & alia eiusdẽ generis. voluptas igitur simul fit, & instanti de seipsa sumpta.

{AT verò sensus omnis eius qui circa.} Hæc est tertia pars 27 huius capituli. in qua Philosophus posteaquã declarauit voluptatem non esse motum neq; generationem, nunc declarat naturam voluptatis ostendendo quid ipsa sit, & seruat quendam ordinem declarando primò quænam sit perfecta operatio cuiusq; potentiæ percipientis. & quòd voluptas est perfectio operationis, deinde quomodo voluptas perficiat operationem: præterea quomodo voluptas sit in quocunque sensu, demum quòd non perficit operationem vt habitus sicut multi putarent. Ex quibus colligi potest descriptio quædam voluptatis, & etiam eius natura. Dicit igitur in primis, quid est in vnaquaq; potentia sensus perfecta operatio. nam omnis voluptas est in operatione sicut in fundamento, & in operatione quidem perfecta. Declarat igitur quæ sit perfecta operatio cuiusque potentiæ percipientis, & probat postea quòd voluptas est perfectio operationis potentiæ percipiẽtis. Dicit ergo quòd vnusquisque sensus habet aliquam voluptatem propriam sibi, & hæc præpositio est quasi per se nota, & ideo non probat eam alio modo Philosòphus. In vnoquoque igitur sensu qui percipit suum obiectum est propria quædã voluptas, in sensu, inquam qui est in actu: & perfecta voluptas in suo genere est sensus bene dispositi. duo enim videntur requiri principaliter ad hoc vt operatio producatur perfecta sine impedimento. Vnum, vt potentia talis sit bene disposita ex sese. Secundum, vt obiectum sit præstantissimũ omniũ

quæ à tali potentia percipiuntur & tunc operatio producitur perfectiſſima in genere ab vnoquoque ſenſu vel à tali potentia, & tunc affert: hanc concluſionem, quòd voluptas eſt perfectio operationis, quam probat hoc pacto, Id quod ineſt operationi ea ratione qua illa operatio eſt perfecta, eſt perfectio eius operationis: ſed voluptas eſt huiuſmodi: ergo voluptas eſt perfectio operationis.

28 {IN omni ſenſu.} Scilicet qui eſt in actu: & in mente, ſcilicet actiua. Cõtemplatiõe, id eſt in operatione intellectus ſpeculatiui. Nam per hæc duo verba tãgit vtranque vim intellectiuã, ſcilicet actiuã & ſpeculatiuam, & ſumẽdæ ſunt in actu.

29 {ATQVE non eodem modo.} Declarauit quòd voluptas eſt perfectio operationis: nunc oſtendit quomodo ſit perfectio, & dicit quòd nõ eodem modo obiectũ & voluptas perficit ſenſum ſeu potentiam: ſed fit vt in medicina, medicus perficit corpus ſanũ, & etiam ſanitas: at medicus eſt vt cauſa efficiens, ſanitas verò vt forma quæ eſt in corpore ſano, ſimiliter obiectũ perficit ſenſum vt cauſa efficiẽs, quia agit in ſenſum: voluptas operationẽ vel potẽtiam operatiuã vt quædam forma. ex quo etiam patet quòd voluptas peruenit ab eadem cauſa effectrice à qua videtur prodire operatio.

30 {IN vnoquoque autẽ.} Declarat id quod ſuppoſuit, id eſt quòd in vnoquoq; ſenſu operante eſt voluptas, & ideo dicimus operationes ſenſuum afferre nobis voluptatẽ, & maximè cùm operatio à potentia bene diſpoſita, & obiecto pulcherrimo cauſatur. Nam requiritur potentiæ diſpoſitio bona vt facile producatur operatio, & optimũ obiectũ vt ſequatur voluptas, nam ſi viſui repræſentetur obiectum horribile, quamuis facilè videre poſsit ſi bene ſit diſpoſitus: tamen non habebit voluptatem, cùm non ſit obiectum pulchrũ aut iocũdum. quare requiritur obiectum bonum & accommodatum, & quanto obiectũ eſt nobilius, tanto videtur eſſe nobilior & perfectior operatio, & maior voluptas. eſt autẽ gradus inter huiuſmodi obiecta vt alterũ altero nobilius ſit: veluti colorum albedo eſt color nobiliſsimus, & ſi quid aliud eſt viſibile nobiliſsimũ præter colores propriè dictos, erit eius viſio nobiliſsima, vt viſio ipſius lucis ſiue luminis cui attribuetur ſumma voluptas in genere tali, vt viſio illa in genere viſionũ eſt nobiliſsima ob nobilitatẽ obiecti. Sicut igitur ex poten-

tia &

tia & obiecto nascitur operatio tanquam ex causis, sic etiã voluptas, & quãto potentia est melius disposita, & obiectum perfectius, tanto perfectior operatio, & voluptas maior consequens operationem tanquam forma quædam perficiens. 31

{PERFICIT autem operationẽ voluptas.} Ne aliquis crederet voluptatem perficere operationem tanquam formam essentialem eius, ideo Philosophus dicit quòd voluptas perficit operationem nõ vt habitus, id est forma quædam interna & essentialis, sed vt accidentalis quædam forma resultans ex ipsa operatione. Nam oriri videtur ab operatione iam perfecta in suo genere, & fit perinde de voluptate & operatione, sicut de pulchritudine & flore ætatis: nam ex flore ætatis bene disposito resultat pulchritudo quæ nõ est de essentia illius ætatis, sed aduentitia quædam resultans tamen ex illa. Sic igitur ex operatione iam in suo genere perfecta oritur ipsa voluptas, & est quædam perfectio eius, nõ quòd indigeat ad suũ esse perfectum internum aduentitia forma, id est ipsa voluptate cum non constituatur per ipsam, pullulat tamen inde ipsa voluptas, vt quidam affectus proprius, & eam perficit vt forma, & forma quidem accidentalis. Est enim perfectio duplex: vna quidem interna quæ cõstituit essentiã rei: alia quæ superuenit rei in sua specie cõstitutæ, & pullulat resultátq; ex illa, & hoc secundo modo, vt diximus, perficit operationem voluptas quasi vt quædam forma, & finis resultans ex illa, & vt perfectio quædam aduentitia accidentalis, vt pulchritudo florenti ætati. Notandum quòd ex supradictis colligi potest definitio siue descriptio quædã voluptatis hoc pacto: Voluptas est perfectio formalis accidẽtalis ipsius operationis potentiæ percipiẽtis proueniẽs ex bona dispositione potẽtię, & obiecto cõuenienti, & optimo in suo genere, & hæc nõ discrepare videtur ab ea, quã in septimo attulit, ꝙ voluptas est operatio sine impedimẽto. non quòd sit idem ratione quod operatio, sed idẽ re atq; subiecto, differt tamẽ ratione. vt ibi declarauimus. Est igitur voluptas perfectio, non cuiusq; rei, sed operationis. Additur formalis, ne videatur esse efficiẽs perfectio. additur pręterea accidẽtalis, ne videatur quòd sit essentialis. additur post hæc potẽtiæ percipiẽtis, quia est aut intellectus, aut sensus, vel coniunctè cum intellectu vel sensu: prouenire autem ex potentia bene disposita, & obiecto confor-

mi

mi dicitur, quia ipſa ſequitur operationem neceſſariò, & operatio perfectiſsima in ſuo genere ex talibus oritur: ſic etiam voluptas.

32 {ATQVE, quouſque ipſum ſenſibile vel intelligibile.} Hæc eſt quarta pars huius capituli, in qua Philoſophus declarat cauſas quarundam proprietatũ quæ competunt voluptati ſimiliter quæſtiones quaſdam, id eſt tres pertinentes ad declarationem voluptatis. Prima quæſtio eſt, quãdiu perduret in operatione voluptas. Soluit autẽ hoc modo, quòd tandiu perſeuerat in operatione voluptas, quandiu ex vna parte obiectum quod eſt aut ſenſibile vel intelligibile ſit conueniens, & ex alia parte diſcernens ſenſus vel contemplans intellectus, ſint huiuſmodi, id eſt bene diſpoſitæ potentiæ & obiecta optima, & congrua. & affert talem rationem ad hoc probãdum, Quouſq; actiuum & paſsiuum ſimiliter ſunt diſpoſita, eouſque manet idem effectus ex illis proueniens: ſed potẽtia & obiectum quorum alterum dicitur actiuum alterum paſsiuum, dicuntur ex cauſa ex quibus prouenit voluptas: ergo quandiu hæc ſimiliter ſeſe habebunt inter ſe, tandiu durabit in operatione voluptas. Nam ſi bona diſpoſitio potentiæ percipientis, & obiecti conformitas eſt cauſa voluptatis durante tali conuenientia & diſpoſitione, voluptatem quoq; durare neceſſe eſt. Dicit autem Philoſophus, cùm ſunt ſimilia actiuũ & paſsiuum, id eſt cum ſunt in actu vt obiectũ agat in potentiam, & ſimiliter ſint diſpoſita: vel cùm ſunt ſimilia, id eſt cum potentia ſit aptiſsima ad percipiendum, & obiectum optimũ, tunc & operatio perfecta oritur, & voluptas, & vtraq; perſeuerant durante bona diſpoſitione & conuenientia amborum. Cùm igitur ex quibus oritur ab eiſdem conſeruetur voluptas, & oriatur ex potentia bene diſpoſita, & conuenienti obiecto, patet quòd tandiu durabit in operatione voluptas quãdiu ea quæ ſunt cauſa taliter ſe habebunt.

33 {QVANDO igitur nemo cõtinuè.} Secunda eſt quæſtio, qua quæritur quænam ſit cauſa cur nemo capit voluptatem continuè. Reſpondet Philoſophus quòd ratio eſt, quia homo defatigatur operando: ſi enim exercet operationes ſenſitiuas defatigantur inſtrumẽta: ſin intellectiuas, etſi intellectus nõ defatigetur de natura ſua, quia nõ dicitur eſſe in inſtrumẽto corporeo, tamen vtitur illis quæ ſunt in inſtrumẽtis talibus.

Oportet

Oportet enim intelligentem phantasma speculari,vt dicit
Philosophus in libro de Anima.quare cum instrumenta de-
fatigentur quæ deseruiunt subministrãtibus intellectui,me-
ritò dicitur quòd homo defatigatur,& non potest continuè
operari,sed remittitur aut cessat operatio,& eodem modo
ipsa voluptas.Cùm verò Philosophus dicit,nequeunt conti-
nuè operari,nõ intelligitur de vegetatiua potẽtia quæ conti- 34
nuè operatur. {NONNVLLA etiam res cũ primò.} Ter-
tio quæritur quænam causa sit cur in principio cum res no-
uæ fiunt,delectamur illis,posteà verò nõ similiter.Ratio au-
tem est,quia primò trahitur ipsa mens ad operandum inten-
sè,& vehementer circa talem rem percipiendam,veluti illi
qui primò rem aliquam intuentur quam antea nunquam vi-
derant,& cum fiat operatio talis vehemẽs,voluptas quoque
vehemens cõcomitatur:sed posteà re illa cognita fit opera-
tio remissior,& etiam ipsa voluptas.Solutio igitur consistit
in hoc,quia res nouæ prouocant mentẽ ad intensè operan-
dum,ideo intensa sequitur voluptas quæ est annexa tali ope-
rationi:sed quia posteà remittitur operatio,ex consequenti
remittitur quoque ipsa voluptas.Ratio insuper illa ad hoc
propositum adduci forsitan potest quam Philosophus affert
in septimo,cum inquit,Nulla autem res eadem ex eo nos
semper delectat,quia non est simplex nostra natura. 35

{PVTAVERIT autem quispiã.} Affert præterea duas
quæstiones Philosophus hac in parte,& prima est talis.Cur
omnes appetunt voluptatem,quam videtur statim soluere,
dicendo quòd hoc fit quia omnes appetunt viuere,& non vt
dormiant,sed secunda vita quæ dicitur operatio,vt in nono
declarauit,& hic etiam dicit.Quilibet igitur exoptat viuere,
id est,operari,& perfectè quidem operari circa ea quæ maxi-
mè amat,vt musicus cantus audire,& sapiens speculari:sed
cùm voluptas sit perfectio operationis,& ei connexa,meritò
quilibet expetens vitam,id est,operationem.expetet etiam
voluptatem ex consequenti , quæ perficit viuere & operari
cuiusque quod est expetibile,vt diximus. 36

{QVAERERE verò vtrum viuere propter voluptatem.}
Affert tertiam quæstionem Philosophus resultantem ex di-
ctis:nam expetunt homines viuere,& etiam voluptatem,vt
dictum fuit.An igitur vitã propter voluptatem,an volupta-
tem

tem propter vitam? nō soluit hic Philosophus, sed in sequentibus dicet ea ex quibus colligi quoquo modo solutio potest. Notandum quòd operatio videtur principalius expeti quàm voluptas, quia voluptas est quies appetitus non de se, sed in re delectante appetitum, siue sit res siue operatio: sed nemo acquiescit in aliquo nisi existimet illud esse sibi conueniens: ergo videtur quòd operatio principalius expetatur quàm voluptas: nam in operatione conuenienti sibi acquiescit appetitus. Præterea cū perfectio videatur esse ob id quod perficitur, perfectio, inquam, huiusmodi accidentalis meritò voluptas videbitur esse ob vitam, id est ob operationem: ergo principalius appetitur operatio, operatio nanque videbitur esse quasi cibus: & nutrimentū viuentium vita secūda, & voluptas veluti cōdimentum quoddam perfectæ operationis, quam sagacissima natura ideo iunxisse cum operatione videtur, vt facilius vel libentius operemur. Verùm sicut condimentum appetimus ob ipsum cibum quo viuimus, sic voluptatem appetere videmur ob ipsam rationem perfectā qua propriè viuimus, secunda scilicet vita. Tales igitur rationes ad hoc propositum afferri solent, sed ista sunt cōiuncta, vt dicit Philosophus, vita perfecta, id est operatio perfecta & voluptas, nec separantur nisi ratione: tamē si ordo ponatur, primò & principaliter magis expeti videtur vt finis, vita, & operatio, quàm voluptas, vt dictū est suprà. Dubitatur quia Philosophus dicit quòd hæc duo sunt cōnexa, vita, inquam, atq; voluptas. hoc non videtur verum. quia si vita capiatur pro vita prima, & pro ipso esse, patet quòd voluptas non est cū tali vita quæ dicitur prima, & primus actus: sin pro secunda vita, id est, operatione, vt sumere videtur Philosophus, tunc eueniet aliqua operatio quæ erit cum dolore: vt si quis agēs aliquid, veluti musicus audiens cantum corpore crucietur. Dicendum primò quòd Philosophus sumit hic vitam pro secunda, & pro ipsa operatione, & non quauis, sed perfectissima, ita vt non sit impedita aut ex parte potētiæ percipientis vel obiecti. Nunc patet quòd ille qui cruciatur impeditur in instrumentis deseruientibus potentiæ tali vt non possit bene disponi ad operandum: quare habet dolorem corporis, & impeditur ne operetur secundum vires humanas: sed operatio perfecta & ipsa voluptas non videntur posse separari.

Quòd

Quòd voluptates inter se specie differant.

CAPVT V.

Nde & specie uoluptates differunt. Nã ea quæ 37
sunt diuersa specie, à diuersis perfici putamus. Sic enim sunt & ea quæ à natura, & ea quæ ab arte conficiuntur: ut animalia, arbores, pictura, statua, domus, uas & similia. Similiter igitur & operationes differentes specie, à differentibus specie proficiscuntur. operationes autem mentis, ab operationibus sensus: & hæ rursus inter sese differunt specie. igitur & uoluptates quæ ipsas perficiunt. Hoc autem & ex eo patebit, 38
quia unaquæque uoluptas est ei propria operationi, quam perficit. propria enim uoluptas auget operationem. Qui nanq; cum uoluptate operantur, singula magis discernunt, atque exactius comprehendunt. ueluti geometræ fiunt, qui geometrica gaudent contemplatione: magísque intelligunt singula. Similiter & qui musicam amãt, & qui ædium extruendarum delectantur arte, cæterorúmque singuli omnes in opere proficiunt proprio, hoc ipso se oblectantes. Voluptates igitur augent operationes. At ea quæ augent, propria sunt. quæ uerò diuersis specie propria sunt, & ipsa diuersa specie sunt. Præterea magis hoc ex eo uidebitur ita 39
esse: quia uoluptates quæ à diuersis sunt, impediunt actiones. Qui nanq; fistulis delectantur, nequeunt mentẽ sermonibus adhibere, si quẽpiam audierint modulantẽ: magis modulandi gaudentes arte, quam operatione præsenti. Voluptas igitur ea quæ à modulandi facultate prodit, operationem quæ est circa sermones corrumpit. Hoc idem & in cæteris usu uenit cùm circa duo simul quispiã operatur. Operatio nanque iucundior alteram excludit. & si multum uo-

luptate præcellat, magis extrudit: atque adeò ut neque ope-
retur per illam. Quocirca cùm uehementer aliqua re gaude-
mus, non ualde aliud agimus & alia facimus, cùm parũ no-
bis alia placent: ut in ſpectaculis, qui bellaria edunt, id ma-
ximè faciunt cùm uiles ſunt qui cõtendunt. Cùm igitur pro-
pria quidem uoluptas exactas operationes reddat, & diu-
turniores ac meliores efficiat, alienæ uerò extenuent atque
corrumpant, conſtat ipſas inter ſeſe uehemẽter diſtare. Alie-
næ nanque uoluptates id ferè quod proprij dolores efficiunt.
Etenim proprij dolores operationes ipſas corrumpunt. ut
ſi huic ſcribere, illi rationẽ ſubducere iniucundum eſt atque
moleſtum: hic non ſcribit, ille rationẽ non ſubducit: quippe
dolorem cùm afferat operatio. Circa igitur operationes cõ-
trarium à proprijs uoluptatibus & doloribus accidit. Atq;
uoluptates doloréſue proprij ſunt, qui in operatione per ſe-
ipſam fiunt. Alienas uerò uoluptates ſimile quid ei facere
dicimus, quòd ipſi dolores efficiunt. corrumpunt enim, etſi
40 non ſimiliter, operationes. Cùm autẽ operationes probi-
tate differant atq; improbitate, & aliæ quidẽ ſint expeten-
dæ, aliæ uerò fugiendæ, & aliæ neutræ: ſimiliter ſeſe habent
& uoluptates. nam unicuiq; operationi eſt propria quæ-
dam uoluptas. Quæ igitur ſtudioſæ propria eſt, ea eſt pro-
41 ba: quæ uerò prauæ, ea eſt improba. Etenim & cupiditates
honeſtarum quidem laudabiles ſunt, turpium uerò uitupera-
biles. Magis autem propriæ ſunt operationibus uoluptates
quæ ſunt in ipſis, quàm ipſæ cupiditates. Nam hæ quidẽ ſe-
iunctæ ſunt. & temporibus & natura. illæ uerò propin-
quæ ſunt operationibus, atq; adeò indiſtinctæ ut contentio
ſit, ſi idẽ ſit operatio & uoluptas. Nõ tamen ipſa uoluptas
mentis eſſe uidetur operatio, neq; ſenſus. Eſt enim abſurdũ.
Sed quia non ſeparatur, idẽ quibuſdã uidetur. Vt igitur ope-
ratio

rationes sunt diuersæ, sic & uoluptates. Differt autem ui= 42
sus à tactu puritate: & auditus ac odoratus à gustu. Simi=
liter igitur & uoluptates differunt. & ab his item hæ quæ
sunt mentis. Et hæ rursus differentiam inter sese suscipiunt.
Videtur autem unicuique animalium & propria quædam 43
esse uoluptas, sicut & opus. est enim ea quæ comitatur ope
rationem. In singulis etiam intuenti id ita esse patebit. Alia 44
nanque uoluptas est equi, alia canis, alia hominis. quemad=
modum & Heraclitus dicit: asinum stramina magis optare
quàm aurum. asinis enim pabulum auro iucundius est. Vo=
luptates igitur eæ quæ sunt diuersorum specie, differunt spe-
cie: eas uerò quæ sunt eorundem, consentaneum est rationi
diuersas non esse. In hominibus autem non mediocriter di= 45
screpant. Eadem enim alios dolore afficiunt, alios delectāt.
& alijs quidem molesta sunt, odióque habentur, alijs uerò
iucunda ac amabilia sunt. Hoc & in dulcibus accidit. Non
enim eadem dulcia febricitanti atque sano uidentur. neque ca
lidum idem infirmo, atque optimam habitudinem habenti ui
detur. Similiter & in alijs accidit. In omnibus autem tali= 46
bus id esse tale constat, quod studioso uidetur. Quòd si hoc
rectè dicitur, quemadmodum & apparet et est, atq; uirtus:
& bonus hoc ipso quo talis est, omnium est mensura: erunt
& uoluptates profectò quæ huic uidentur, & iucunda qui=
bus gaudet ipse. Atque non mirum est si ea quæ huic mole-
sta sunt, alicui uideantur esse iucunda. multæ nanque corru=
ptelæ deprauationésque hominum fiunt. iucunda autem non
sunt, sed his, & ita dispositis. Eas igitur quæ sunt sine con=
trouersia turpes, constat non esse dicendum uoluptates esse
nisi corruptis. Earum uerò quæ probæ uidentur esse, qualē 47
aut quam dicendum est hominis esse, an ex operationibus
constat? has enim ipsæ uoluptates sequūtur. Siue igitur una

sit, siue plures operationes perfecti uiri, atque beati, eæ uoluptates quæ has perficiunt, propriæ dicendæ sunt hominis uoluptates. Cæteræ uerò secundò, & perparum, quemadmodum & operationes.

COMMENT.

37 VNde & specie voluptates differre videntur.} Hoc est quintum cap. huius tractatus, in quo Philosophus posteaquam declarauit plura ex quibus colligi poterat definitio voluptatis: nunc ex consequenti affert & ostendit voluptates esse specie diuersas vt magis particulariter eius naturã percipiamus. Diuiditur autem quatuor in partes quæ suis in locis patebunt. In prima parte Philosophus probat voluptates differre specie ex diuersitate operationũ, & probat tribus rationibus. Prima ratio, Perfectiones diuersarum operationũ specie, sunt diuersæ specie: sed voluptates sunt perfectiones operationũ differẽtium specie: ergo voluptates sunt diuersæ specie. Patet ratio ex textu Philosophi afferẽtis exẽplum naturæ & artis: nam illæ res quæ sunt diuersæ specie, à diuersis perfectionibus specie vidẽtur perfici. Differunt enim animalia, arbores, statuæ, & similiter perfectiões eorũ diuersæ sunt, quia alia est perfectio animalis quàm arboris, veluti illius vigor sensuum, huius verò fœcũditas fructuũ: & item alia perfectio domus quàm statuæ, & sic de aliis. Patet quoque ꝙ operationes sensus sunt diuersæ specie ab operationibus mẽtis: ergo perfectiones earũ, id est voluptates erũt diuersæ speciе.
38 {HOC autem ex eo quoque.} Secunda est ratio talis, Ea quæ sunt propria, & accommodata operationibus differentibus specie, sunt & ipsa diuersa specie: sed voluptates sunt huiusmodi: ergo voluptates sunt diuersæ specie. Maior est nota, quia affectus proprij & ea quæ alicui competunt per se, differunt secundum differentiam & diuersitatem subiectorum in quibus sunt. Minor declaratur à Philosopho. nam ea quæ augent operationes, sunt propria & accommodata illis: sed voluptates augent & conseruant operationes, quia illi qui operantur cum voluptate magis discernunt singula circa quæ operantur, vt ij qui gaudent geometricis facilè euadunt geometræ, & similiter de aliis. Cùm igitur voluptates augentes operationes sint illis conformes, & propriæ, &

operationes diuersæ sint specie: proculdubio & ipsæ volupta-
tes erunt diuersæ specie. { PRAETEREA hoc ipsum eo ma- 39
gis.} Tertia ratio quæ sumitur ex effectu contrario quo ma-
gis patet voluptates differre specie: Ea quæ faciunt effectus
contrarios & diuersos specie, sunt & ipsa diuersa specie: sed
voluptates diuersarum operationum sunt huiusmodi: ergo
voluptates diuersarum operationum sunt diuersę specie. Ma
ior est manifesta. Nam albedo & nigredo quæ faciunt effe-
ctus cōtrarios & diuersos, quia albedo disgregat, nigredo cō-
gregat visum, sunt diuersa specie. Minor probatur a Philoso-
pho primò exemplis, quòd voluptates quæ proueniunt à di-
uersis & alienis impediūt operationes quibus operationibus
voluptates non sunt propriæ. Si enim essent propriæ, augerēt
ipsas: sed sunt alienæ, ideo deuastant, & corrumpunt vel mi-
nuunt; vt voluptas fistularum destruit vel minuit voluptatē
sermonis, & ecōtrà. Sic etiam in aliis euenire videtur, cùm cir
ca duo simul quis operatur, voluptates tunc producunt effe-
ctus contrarios & diuersos, quia vna conseruat alia corrum-
pit vel potius minuit: & hinc est quòd operatio iocundior
excludit minus iocundam. & fit cum aliqua re vehementer
delectamur, nihil aliud fermè agamus nisi quòd operamur
circa illam. Probat item ratione eandem minorem hoc pa-
cto Si proprij dolores faciunt effectum eundem quem faciūt
alienæ voluptates, & proprij dolores faciunt effectū contra-
rium propriis voluptatibus, proculdubio & alienæ volupta-
tes efficiunt etiam ipsæ effectum contrarium propriis vo-
luptatibus: quando enim potentia non est bene disposita, &
obiectum non est conueniens fit proprius dolor, vt qui ægrè
ferunt scribere, vel computare impediūtur dolore & difficul
tate ne operentur. quare voluptas propria perficit, & auget o-
perationem, dolor minuit & corrumpit: voluptas quoque
aliena simile efficere videtur, veluti qui delectatur musica ne
gligit geometriam & geometricam voluptatem (vt ita lo-
quar) sibi alienam. Quare proprij dolores, & alienæ volupta-
tes idem bene faciunt: sed non similiter quod adiunxit Philo
sophus, quia aliena voluptas videtur minuere operationem,
dolor verò impedire ne producatur, vel ipsam destruere. Ex
iis patet principalis cōclusio, quòd voluptates operationum
quæ sunt diuersæ specie & ipsæ quoque differunt specie.

40 {CVM autẽ operationes probitate.} Hęc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus posteaquàm declarauit voluptates differre specie ex diuersitate operationum: nunc idẽ ostendit ex parte probitatis & improbitatis, duabus rationibus. Prima, sicut se habent inter se operationes, ita & voluptates: sed operationes ita se habent inter se quòd differunt probitate & improbitate, & quædam sunt fugiendæ, quædam expetendæ, quædam neutræ, ita & voluptates se habere videntur. Patet ratio, quia operationũ, quædam honestæ & probæ, vt studiosæ, & ipsa felicitas, quæ sunt per se expetẽdæ: quædã improbæ, vt vitiosæ, quæ sunt per se fugiendæ: quædam neutræ, vt sunt quædã operationes necessariæ. quales igitur erũt operationes, tales videbũtur voluptates: sed operationes differentes probitate & improbitate videntur differre specie: ergo & voluptates quæ eas comitantur specie erunt diuersæ.

41 {ET enim cupiditates rerũ quidem.} Secunda ratio, si cupiditates differunt ob diuersitatem operationũ vt aliæ sint per se fugiendæ, aliæ expetendæ, aliæ neutræ: sic etiam & multò magis differunt voluptates: at primũ est, ergo & secundum. Cõsequentia patet: nã de quo minus videtur inesse, & inest: ergo & de quo magis. Coniunctæ enim magis sunt voluptates ipsis operationibus quàm cupiditates quæ partim tẽpore videntur separari ab operationibus, partim natura: voluptates verò ita sunt cõnexæ vt cõtrouersia sit vtrum sit idẽ operatio & voluptas. assumptio est de se manifesta. Cupiditates enim rerum honestarũ dicuntur honestæ, turpium verò turpes: sed quia Philosophus dixit vt dubitatio sit vtrũ operatio & voluptas sit idem, ne existimaretur quòd sint penitus idem, remouet suspicionem, dicendo quòd non sequitur, non separantur, quia sunt cõnexa: ergo nõ differũt. quia multa sunt talia, veluti affectus proprij respectu subiectorũ suorũ, & tamen sunt diuersa. quare voluptas nõ est mẽs. id est operatio mẽtis, nec sensus, id est, operatio sensus. Differunt enim ratione. Notandum quòd tria affert hic Philosophus, cupiditates, operationes, voluptates, & hunc ordinẽ habere vidẽtur vt cupiditates antecedant operationes & tempore & natura: tempore, quia cupimus aliquid operari priusquam illud operemur, & dicũtur turpes si turpiter cupimus. vel inhonestas producere operationes, & honestæ si honestas & probas. Natura quoq; procedunt

cedunt,quia operatio videtur esse actus perfecti & constituti,cupiditas imperfecti: sic igitur cupiditates operationes præcedũt.sed operationes cum voluptatibus sunt simul tempore,& origine vidẽtur præcedere,sicut subiectum propriũ: nam licet non separẽtur,tamen subiectũ secundũ essentiam suam est in primo modo dicendi per se,affectus verò in secũdo.Vult igitur Philosophus quòd voluptas magis conueniat cũ operatione quàm cupiditas:nõ tamẽ quòd sit penitus idẽ: sed differunt illa duo ratione,vt sæpius dictum fuit:nam per operationem operamur,veluti per intellectionem intelligimus,per voluptatem delectamur.Intellectio igitur tendit ad obiectum vt intelligibile,voluptas verò ad idẽ vt delectabile & voluptarium.quare vt ad propositum redeamus,si cupiditates respectu operationum à quibus magis distant quàm voluptates dicuntur differre specie,multò magis differẽt voluptates respectu earundem quæ sunt eis annexæ.

{AT vero visus differt à tactu puritate.}Hęc est tertia pars 42 huius capituli in qua Philosophus ostendit diuersitatem voluptatũ ex parte puritatis & impuritatis operationum hoc modo,Sicut se habẽt inter se operationes,sic & voluptates quę sequuntur eas,sed operationes ita inter se habent vt aliæ sint puræ,aliæ nõ puræ,& aliæ magis,aliæ minus: sic se habebunt voluptates.Cõsequentia vel similitudo illa antea est probata:assumptio declaratur,scilicet ꝙ operationũ alia pura,alia nõ pura,& alia item purior quàm alia,veluti visio est purior quam auditio,& auditio(vt ita loquar)est purior quam olfactio,& sic successiuè:mentis præterea operatio est longè purior quã sensitiua,quia à nobiliori prodit potentia.Præterea operatio videtur dici pura & non pura respectu conditionis materiæ,& magis aut minus pura secundũ ꝙ magis aut minus miscetur cũ materia,aut separatur ab eadẽ vel conditionibus eius:vnde formæ illæ purissimæ dicuntur quæ sunt separatæ ab conditionibus materiæ.Verùm cùm duplices sumantur operationes quibus percipimus,intellectiuæ scilicet & sensitiuæ,habent ordinem inter se.Primò sensitiuarum purior est ipsa visio quàm cuiusquam alterius sensus,& obiectũ habet minus materiale,& modũ sentiendi & immutationis magis spiritalem (vt ita loquar.) Secundo gradu perfectionis est auditus,deinde olfactus,& sic sequũtur alij successiuè:

quare inter se cōparatæ sensitiuæ habent gradum puritatis, vt diximus: sin verò cōparentur cum mentis operationibus, longè sunt inferiores: & quãuis de omni sensu hoc vniuersaliter dicatur, vt sensus sit id quod susceptiuũ est formarũ sensibilium sine materia, tamẽ species illæ nõ dicuntur liberatæ à conditionibus materiæ, id est hic & nunc & huiusmodi cõditionibus. Quare immutatio sensus fit per species sensibiles nõ liberatas à conditionibus materialibus, vt hic & nunc & similibus: sed immutatio mentis fit per species intelligibiles quæ sunt liberatæ omnino à conditionibus materiæ, vt ostendit Philosophus in libro de Anima. Quare tales operationes vidẽtur esse vehemẽter puræ, & longè puriores quam sensus: habẽt tamẽ & ipsæ intellectiuæ gradum inter se, quia speculatiuæ sunt puriores quàm actiuæ, & obiectum habent longè excellentius, & præcipuè cùm versantur circa substantias separatas, & ipsum maximè deum, cuius speculatiua purissima est omnium, & ex consequenti voluptas quæ eã consequitur. Ex iis patet quòd cùm operationes sensitiuæ differant puritate ab intellectiuis, quia intellectiuæ sunt lõgè puriores, & item sensitiuæ inter se, & eodem pacto intellectiuæ inter se, per consequens voluptates quæ sequuntur tales operationes differunt & diuersæ erunt inter se sicut & illæ.

43 {VIDETVR autem cuiq; animaliũ} Hæc est quarta & vltima pars huius capituli, in qua Philosophus ostẽdit voluptates inter se differre specie ex diuersitate subiectorum, in quibus illæ suscipiũtur, id est subiectorũ quæ sumũt ipsas voluptates, & particulariter hoc ostẽdit de ipsis hominibus. Probat autẽ in primis ratione, deinde inductione, ꝙ animalium differentiũ specie, diuersæ sunt specie voluptates, hoc pacto, Diuersorum specie animaliũ diuersæ sunt operationes inter se, & cuiq; illorum propriæ: sed voluptates ita se habent sicut se habẽt operationes: ergo voluptates diuersorũ animalium erunt diuersæ inter se, & illis propriæ. alia est enim operatio vnius animalis quæ est sibi propria, & alia alterius: sic etiam

44 & ipsa voluptas. {ATQVE in singulis etiã intuenti.} Probat idem inductione, nam si velimus intueri singula animalia, reperiemus aliam esse voluptatẽ leonis, aliã equi, aliam asini, & sic de aliis animalibus quorũ quodlibet habet suam propriã voluptatem, & diuersam à voluptate alterius specie

anima

animalis:& hoc etiã confirmat autoritate Heracliti. Ex quibus cõcluditur quòd animaliũ differẽtiũ specie diuersæ sunt specie voluptates, videretur quoq; cõsentaneũ rationi vt eorundem specie animaliũ eædẽ essent specie voluptates, tamẽ in hominibus variatur regula. Notandũ ꝙ diuersorũ animaliũ voluptates videntur esse diuersæ:& vna ratio est,ꝙ vnumquodq; animal videtur habere operationẽ propriã atq; exinde propriã voluptatem. Alia ratio est,quòd animalia non delectantur eisdem,sed diuersis afferentibus voluptatem: & vt illa efficientia voluptatem sunt diuersa,sic etiã sunt voluptates prouenientes ab illis diuersæ inter se, & cuique propriæ. & de iis intelligendũ, non de cõmunibus quæ omnibus competũt inquantũ sunt animalia.sed probat Philosophus suum propositum de voluptatibus propriis,& accommodatis cuique,quia sufficit quòd illæ differant specie,sicut animalia.

{IN hominibus tamen non mediocriter.} Ostendit Philo 45 sophus nunc ex diuersitate hominũ differre voluptates, quia si in aliis in animalibus conuenientibus sunt quædã propriæ voluptates,vt equis omnibus quædã voluptates accommodatæ,similiter leonibus,& aliis eodẽ pacto, tamen in hominibus variãtur. Nam alia alios delectãt:& alia alios perturbãt, vt vitiosa molesta sunt probis. delectant improbos: ægrotis similiter & sanis alia sunt iucunda, & vnusquisq; videtur delectari eo quod est sibi amabile, atq; vt in primo inquit Philosophus,id est hominum cuiq; voluptati cujus amator dicitur quisq;: vt equus equorũ amatori,& amatori iustorum iusta,& omnino virtutũ amatori ea quæ per virtutẽ efficiũtur.

{IN vniuersis autem talibus.} Ostendit hac in parte Phi- 46 losophus quòd inter omnes voluptates humanas ea est optima quæ est studiosi hominis hoc pacto: Eius hominis voluptas qui est mensura omniũ operationũ & voluptatũ humanarum est potissima & vera voluptas: sed studiosus homo, & virtus ipsa sunt mensura operationum & voluptatum humanarum:ergo eius voluptas est summa & potissima inter humanas voluptates.Patet ratio: quia in vnoquoque genere id quod est mensura,est optimum & præstabilissimũ in illo genere.Sed antea sæpius probatũ est studiosum & virtutem esse mensuram,& regulam operationũ humanarũ, ita vt respiciẽtes ad illam rectè dicimus & diiudicamus hunc actũ bonum

esse vel malũ, hæc cũ ita sint, dicit Philosophus quòd non est mirandum si ea quæ sunt molesta studioso, aliis non studiosis videantur iucunda. multæ enim sunt corruptelæ in hominibus quibus fit vt habentibus gustum corruptũ ea interdum placeant quæ non sunt bona, sicut ægrotantibus quædam dulcia quæ non sunt amara. vel amara quæ sunt dulcia. Regula autem à studioso & sano sumenda est, quia talis est res vel bona vel praua sicut ei videtur qui habet iudicium sanum. & ex iis concluditur quòd voluptates quædam sunt veræ & propriæ, quædam secundum quid, & non propriæ, sed apparentes: & ex consequenti apparet quòd sunt diuersæ speciei.

47 { EARVM VERO *quæ probæ videntur esse.* } Ostendit hac in parte philosophus quæ voluptas sit prestabilissima inter voluptates probas quæ competunt homini studioso, nam cùm variæ sint, & à variis potentiis ac obiectis proueniãt, habent gradus inter se. & dicit ꝙ hoc percipere possumus ex operationibus: qualis enim operatio erit, talis erit voluptas: sed operationes habent gradus, & earum alia est præstantior alia, sic etiam voluptates eũdem sequẽtur ordinem, ꝙ si vna erit operatio præstantissima omnium, voluptas quoq; quæ eam comitatur erit potissima: sin plures, ita etiam voluptates erunt plures. Dantur enim gradus, vt diximus. & posthabeamus turpes *voluptates quæ non sunt appellandæ volupta*tes, & loquamur de studiosis, & probis, de quibus videtur loqui Philosophus. Hæ igitur cùm habeant gradus secundum operationes, vt dictum est. accedendũ est ad vltimã & perfectissimam omniũ. siue sit vna, siue duplex, id est actiua, & speculatiua, & ideo dicit, siue sit vna siue plures, quia istæ duæ obtinent summũ locum in genere suo, tamen si conferatur genus cum genere, & ipsæ inter se, proculdubio speculatiua longè anteponitur actiuæ, Philosophi sententia. Voluptates quoque sequentes huiusmodi operationẽ eãdem rationem inter se habebunt, vt qualis sit ratio inter operationem & operationem, talis sit inter voluptatem & voluptatẽ. Primò enim prima erit ea quæ consequitur speculatiuam operationẽ, prima quoq; in genere suo ea erit quę sequitur actiuã operationem, reliquæ autem secundariò, vt dicit Philosophus. Notandum quòd si aliquis quæreret. quæ nam causa sit cur alia animalia quæ sunt eiusdem speciei, & vnaquæq; in specie sua, habeant

propriras

propriàs voluptates, in hominibus autẽ nõ mediocriter variẽtur: vt dixit Philosophus. Dicendum ꝙ alia animalia feruntur instinctu naturæ ad suas voluptates, homo verò ratione & electione agit suas operationes.& ideo habet multas varietates, quia alij habẽt corruptũ, alij bonum,& ideo diuersas producunt operationes,& diuersas & varias habent voluptates & persequuntur, cætera verò animalia aguntur, & non propriè agunt. Homo autem est liberi arbitrij,& habet rationem & volũtatem,& sequendo diuersa voluptaria (nam alia alios delectant) diuersas ideo persequitur voluptates.

De felicitate. CAP. VI.

Dictis autem ijs quæ ad ipsas uirtutes ac amici- 48
tias uoluptatésque pertinent : de felicitate fi-
gura dicere restat. quippe cùm finem humana
rum rerum ipsam esse ponamus. Si igitur ea
quæ prius dicta sunt, repetierimus: orationem sanè feceri-
mus breuiorem. Diximus itaque felicitatem habitum non 49
esse. inesset enim dormienti per uitam, plantarum uita ui-
uenti, & in calamitatibus maximis constituta. Quòd si 50
hæc non placent: sed ponendum est potius ipsam operatio-
nem esse quandam, ut prius est dictum, & operationum
aliæ sunt necessariæ & ob alia, aliæ per seipsas expetibiles:
perspicuum est felicitatem earum aliquam operationem
esse, quæ sunt per se & non ob aliud expetendæ. Felici-
tas enim nullius indiget rei : sed est ex sese sufficiens.
Operationes autem eæ per se sunt expetibiles, à quibus
nihil præter operationem quæritur. Tales uerò uidentur 51
esse actus ij qui à uirtute proficiscuntur. Honesta nanque
studiosáque agere ex ijs est quæ per se expetuntur. Et item
ludorum ij qui sunt iucundi. non enim ob alia ipsos expe-
tunt. damna nanque potius ex ipsis quàm commoda susci-
piunt, & corpus & patrimonium negligentes. Confu-

giunt autem ad talia oblectamenta & plerique eorum qui beati esse dicuntur. Quapropter apud tyrannos in pretio habentur ij qui in talibus oblectamentis sunt dextri. in iis enim seipsos præbent iucundos, quæ illi affectant. indigent autem talibus. Videntur igitur hæc ad felicitatem pertinere: propterea quòd hisce uacant homines ij qui sunt in potesta-
52 tibus constituti. At nullum fortasse signum tales sunt homines. nam nec uirtus in potestatibus, nec intellectus consistit, à quibus operationes studiosæ proficiscuntur. Nec si illi cum synceram liberalémq; uoluptatem non degustarint, ad corporis confugiunt uoluptates. propterea putandum est has magis expetibiles esse. Et pueri enim quæ apud seipsos in pretio sunt, præstabilißima esse putant. Consentaneum igitur est rationi, ut pueris & uiris diuersa pretiosa
53 esse uidentur, sic & prauis & studiosis uideri. Vt igitur sæpe dictum est, & pretiosa & iucunda sunt ea, quæ studioso uiro talia sunt. Vnicuique autem ea est operatio maximè expetibilis quæ ab habitu proprio prodit, & studioso: igitur ea quæ proficiscitur à uirtute. Felicitas ergo
54 non in ludo iocóue consistit. Etenim absurdum foret humanum finem iocum esse: & negotia multa molestiásue per totam uitam causa iocandi suscipere. Cuncta enim ferè propter felicitatem alterius expetimus gratia. hæc enim est finis. Studere autem & laborare gratia ioci, stultum pro
55 fectò nimisque puerile habetur & est. Iocari uerò ut studeas, secundum sententiam Anacharsidis rectè sese habet. Iocus enim requieti similis est. atq; cùm continuè nequeant ho
56 mines laborare, indigēt requiete. Nō igitur est ipsa requies finis. fit enim gratia operationis. At uerò uita felix in uirtute cōsistit. Hæc autē uita cū studio est, & in seriis, sed nō in ioco cōsistit. Atq; ea quæ studiosa sunt seriáue, præstabilio-
ra

ra ridiculis & iis que ioco fiunt. Et operationem semper 57
melioris & partis & hominis, studiosam magis dicimus esse. melioris uerò præstabilior est, & ad felicitatem iam magis attinens. Frui præterea quiuis & mancipium uolu= 58
ptatibus corporis, non minus quàm optimus homo potest. at felicitatem nemo mancipio tribuet, nisi & uitam tribuerit studiosam. Felicitas enim non in talibus consistit modis uiuendi sed in operationibus quæ à uirtute proficiscuntur, ut prius etiam diximus.

COMMENT.

DICTIS autem iis quæ ad ipsas virtutes ac amicitias. } 48
Hic est secundus tractatus huius libri, in quo Philosophus docet de felicitate quæ humanarum rerum est vltimus finis, & hoc congruè: quia finis est id quod primum in intentione proponitur, & secundum hoc videtur causa esse, & est omnium eorum quæ inueniuntur propter ipsum cõsequendum. idem etiam est vltimum cũ iam per inuenta causetur. & secundum hæc videtur habere rationem effectus: vndẽ virtutes & operationes præcedẽtes studiosæ, causa effectiua sunt felicitatis, felicitas autem est causa finalis earũ: veluti motio est causa effectiua sanitatis, & sanitas causa motus, causa, inquam, finalis, causæ enim sibi sunt inuicẽ causæ in diuerso genere, vt inquiũt: sed finalis principalissima dicitur omnium aliarum, & causa causarum, vt ostendit Philosophus in libro Physicorum. Felicitas ergo cùm sit causa finalis respectu virtutum & operationum studiosarum præcedentium ipsas virtutes, iure erit principalior causa quàm illa quæ ordinantur ad ipsam. Cùm igitur felicitas sit primũ in intentione, ideo prima à Philosopho proposita est, deinde declarata sunt media quæ ad ipsam pertinebant, & tria principaliter quæ fuerunt cognitu necessaria, id est virtutes, tum amicitiæ, tum voluptates, quorum omnium exactissimam doctrinam tradidit nobis Philosophus, vt per ea quæ ad felicitatẽ ducunt, & resolutionem suæ definitionis, paulatim innotesceret nobis ipsa felicitas. meritò igitur ea in primo libro proposita sicut est primum in intentione, deinde iis omnibus pertractatis quæ sunt media quæ ad illam ducunt, & in media do-

ctrina

ctrina collocatis:nunc tandem eam exequitur vltimo loco, quia est vltimum in executione.quare vt est primum,in intentione quoque proponitur nobis:vt est vltimum,in executione.Vltimo etiam loco Philosophus eam exequitur declarando ipsam secundũ species suas,& præsertim speculatiuã, de qua antea Philosophus parum tetigerat,sed in hũc locum potius distulerat.Itaq; ipsam felicitatem diuidit in actiuam & speculatiuam,& comparat eas inter se,ostendẽs alterã esse altera præstantiorem:sed quia vtrique felicitati voluptates annectuntur,& à quibusdam credebantur esse vltimi fines, ideo præmisit doctrinam de voluptate,multa tradendo nobis cognitu necessaria,vt vidimus,Diuiditur autem hic tractatus in quatuor capitula.In primo tractat de felicitate in communi & in genere.In secundo de felicitate speculatiua. In tertio de felicitate actiua,& comparat ambas inter se.In quarto de ferendis legibus,vt ostendat oportere nos hæc non solum cognoscere:sed etiã deducere in actum.& illud vltimum capitulum videtur esse quasi quidam nexus libri ciuilium.Primum capitulũ diuiditur in quatuor partes,quæ suis locis patebunt.In prima itaq; Philosophus proponendo suã intentionem dicit quòd pertractatis iis quæ pertinẽt ad virtutes & amicitias,& voluptates,relinquitur vt summatim de felicitate loquamur:quæ cum sit finis primò propositus,& multa sint tractata à nobis quæ ad eam inueniendam & consequendam pertinent,consentaneum est rationi,nunc quoq; vltimo loco de ea concludamus summatim quæ sunt cognitu necessaria,breuiter repetendo quædam antea dicta,vt facilior & euidentior fiat explicatio eius.

49 {DIXIMVS itaque felicitatẽ.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus repetẽdo iam antea dicta in primo libro,ostendit & probat duabus rationibus felicitatẽ non esse habitum.Prima ratio,Si felicitas esset habitus,tunc felicitas inesse posset dormienti per totã vitã vel agenti instar plantæ.consequens est absurdũ,ergo & antecedens.nam consisteret in homine viuenti infima potẽtia quæ est in nobis & instar plantarũ,non quòd plantæ dormiãt.nulli enim competit somnus nisi sit sensitiuum:sed quia in nobis dormientibus vegetatiua potentia præcipuè operatur.Secunda ratio,Itẽ si felicitas esset habitus,tunc esse posset in homine

maximis

maximis in ærumnis & calamitatibus constituto.cōsequens est absurdum,sentētia huius Philosophi:ergo & antecedens. Nam impeditus & onustus calamitatibus non videtur posse cōmodè operari.Notandū quòd anima triplex dicitur,aut vegetatiua quæ est in plantis,aut sensitiua quæ est in brutis, aut intellectiua quæ est in hominibus,& omitto nunc secundum locū motiuam:anima autē hominis habet potentiam vegetandi & sentiendi,quæ potentiæ sunt in illo.Item vlterius habet potentiā rationalem.Nā vbicunq; est perfectior, ibi sunt etiam imperfectiores potētiæ,nō econtra:veluti de triangulo & quadrangulo dicit Philosophus in libro de Anima.Homo igitur cùm habeat principium vegetandi & sentiendi & intelligendi,prima & secunda potentia nunc operatur nunc nō operatur.vegetatiua semper operatur & assiduè: cessante enim illa sequitur mors,vt ait Philosophus.Verùm ab homine dormiente posthabētur ferè operationes secundum illas vires vtrasque,id est intellectiuā & sensitiuam.dicitur enim somnus ligatio sensuum.quare sensitiuæ vel intellectiuæ operationes,aut non sunt in dormiente,aut sunt imperfectè & confuso quodam modo,vt in somniis,& huiusmodi:sicut dixit Philosophus felicem à misero nō differre in somno,nisi quòd bonis meliora somnia fiunt quàm prauis,verum ipsa vegetatiua & nutritiua vis operatur in dormiente,& tali vita & operatione tunc dicitur viuere.& ideo dixit Philosophus viuenti plantarum vita.& in primo quoque,huius igitur virtus cōmunis quædam,& nō humana videtur.Nā hæc animæ potentia in somniis videtur maximè operari,quare dormiens tunc dormit vt animal,& viuit vt planta,quia tali operatione maximè operatur:aliis verò aut non operatur,aut imperfectè & in confuso,vt diximus.Notandum quòd in maximis calamitatibus cōstitutus nō dicitur felix,sentētia huius Philosophi,quia indigere videtur instrumentis ad operandū quibus caret si sit in magnis ærumnis.Præterea impeditur calamitatibus ne possit commodè operari:sed præsertim hoc esse videtur in vita ciuili vbi felix operatur ad alium:sed in felicitate contemplatiua,aut ea actiua,qua quis est felix ad seipsum bona interna satisfacere videntur,quia tales paucis indigent externorum bonorum.

{QVOD si ista nō placent:sed ad operationem.} Hæc est 50
tertia

tertia pars huius capituli,in qua Philosophus videtur afferre duas conclusiones. Prima, ꝙ felicitas est operatio,probatur. Felicitas aut est habitus,aut operatio:non est habitus,vt probatum fuit:ergo relinquitur vt sit operatio.Secūda,cū felicitas sit operatio,aut necessaria quæ expetitur propter aliud, aut per se expetibilis:sed non est ob aliud cū sit vltimus finis in rebus agēdis:ergo felicitas est operatio per se expetibilis.

51 {TALES verò vidētur esse actus ij.} Hæc est quarta pars huius capituli,in qua Philosophus ostendit quòd felicitas est operatio per se expetibilis à virtute proficiscens,& procedit artificiosè hoc pacto,Felicitas cū sit operatio,& operatio per se expetibilis,vt probatum est,tūc aut est operatio per se expetibilis proficiscens à virtute,aut ludo vel ioco:sed non est operatio secundū ludū vel iocum,ergo secundū virtutem. Et primò declarat Philosophus coniunctū valere ex sufficienti diuisione.Nā cum felicitas sit operatio per se expetibilis,aut erit à virtute aut ioco.Nam homines expetunt per se operationē studiosam,& hoc videtur esse manifestū & notū.Præterea operatio quæ consistit in ludo vel ioco,vulgi opinione nō videtur experi ob aliquid aliud,& ostendere videtur hoc ex quodā signo,quia homines subeunt incommoda & detrimenta,& in corpore & in patrimonio vt vacēt exercitationi ludi & ioci.Insuper tyranni existimātur esse beati,quia possunt vacare huiusmodi ludis & iocis,& periti in istis rebus apud illos habētur in pretio:quare operatio per se expetibilis,aut est studiosa sapientū sententia,aut exercitatio ludorū opinione vulgi:ergo aut illa aut hæc.& sic ex sufficienti diuisione probatur illa cōsequētia,& post haberētur hic expositores nonnulli,qui alio ordine introducunt hunc textum.

52 {AT nullum fortasse signum huiusce.} Probat & declarat nunc assumptionem illius argumētationis,nam dicebatur quòd operatio per se expetibilis,aut à virtute,aut ludo & ioco erit felicitas,& assumptio erat quòd non est operatio à ludo,ex quo relinquitur quòd sit operatio à virtute: quòd autem non sit operatio secundū ludum vel iocum,quòd erat assumptio,probat Philosophus,& affert primò duas conclusiones.Prima,quòd licet principes qui existimantur esse beati à vulgo dent operam huiusmodi ludis & iocis & viuendi modis,tamen hoc nō est signum quòd felicitas sit huiusmodi in

di in rebus & ludis.Nam homines in quibus non est virtus moris,nec intellectiuæ & mentis virtutes,non sunt signum quòd felicitas sit in ludo:sed principes vt plurimum,& ij qui sunt in potestatibus constituti plerunque sunt tales,vt neque moris virtutes habeant nec mentis:ergo principes & ij qui sunt in potestatibus cōstituti nō sunt signū vt felicitas consistat in ludis & huiusmodi delectationibus,quibus illi vt plurimum vacāt.Secunda conclusio,Hi homines qui nunquam gustarunt purā voluptatem & libero homine dignā,nō sunt signum vt voluptas ludi ac ioci sit per se expetibilis:sed principes & hi qui sunt in potestatibus cōstituti vt plurimū sunt huiusmodi:ergo non sunt signum quòd voluptas proueniens ex ludis & corporis oblectamentis,sit per se expetibilis.Patet ratio,quia voluptatum aliæ & syncerae,aliæ mixtæ & impuræ,princeps verò plerunque & ipsi tyrāni cùm nō habent veras voluptates confugiunt ad impuras & corporeas,& sæpe instar Sardanapali vitam agunt.hæc enim amicos,vt in octauo inquit Philosophus,quærere videtur cùm virtute iucundos,nec vtiles ad honesta.qui igitur fieri potest vt ij ex sua voluptate non pura sint signum veræ voluptatis?Nam & pueri suam habēt voluptatem quæ optima eis videtur,& tamen nō est sequenda,sed leuis cùm sit & puerilis,posthabenda:sic etiam voluptas & vita eorum qui sunt in potestatibus constituti,si sit dedita corporeis voluptatibus & huiusmodi ludis,tamē non sequitur propter hoc vt felicitas & voluptas per se expetenda consistat in ludis & huiusmodi talibus.voluptates enim & res pretiosæ aliæ aliis videntur,vt sæpius diximus:sed regula vera non est à pueris,nec à prauis,sed à viro studioso sumenda,vt ostendet nunc inferius.

{VT igitur sæpe dictum est.} Ostendit idē Philosophus, 53
scilicet felicitatem non cōsistere in ludo & ioco,vt suprà etiā declarauit,sed ibi refellēdo opinionem & iudiciū ac signum illud imperitæ multitudinis,hic idipsum probat sex rationibus,quarum prima est talis,In illa operatione quæ non videtur optima nec per se expetibilis viro studioso non consistit felicitas:sed operatio proueniens ex ludo & ioco est huiusmodi:ergo in tali operatione non consistit felicitas.Dictum est enim sæpius virum studiosum atque ipsam omnino virtutem esse regulam & mensuram agibilium,& quæ ei proban-

probantur esse probanda,quæ ab eo reiiciuntur esse repellenda:sed operatio ludi & ioci non probatur,quia ea nõ proficiscitur à suo habitu,sed studiosa tantùm atque honesta.

54 {ETENIM absurdum.} Secunda ratio,Si felicitas consisteret in ludis & iocis,omnia ageremus ob talia,cõsequens absurdum,ergo & antecedẽs.esset enim nimium absurdum laborare,vigilare,& omne suum studium conferre in rem tam puerilem tãmquẽ abiectam.

55 {IOCARI tamen vt studens.Tertia ratio,Iocus & ludus fit alterius gratia:sed felicitas non fit alterius gratia:ergo felicitas non cõsistit in ludo.Hãc ratioẽ probat Philosophus autoritate Anacharsidis Scythæ, qui dicere solebat,honestè iocari experi debere vt postea studeas.& opereris. Cessatio enim videtur esse propter operationẽ,& ita esse debet quasi cessare & recreari debeamus, vt melius deinde operemur: ipsumq; genus iocandi,vt ait Cicero,non profusum nec immodestum,sed ingenuũ & facetũ esse debet.Anacharsis fuit Philosophus Scytha,& Athenis floruit tempestate credo Solonis,cuius nomen celebratur à multis.huius & Cicero in Tusculanis meminit,An Scytes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere,nostrates Philosophi facere non potuerunt?Epistola quoq; eius fertur his verbis,Anacharsis Hannoni salutem.Mihi amictui est Scythicũ tegmen,calciamentum solorum callium,cubile terra,pulpamentũ fames:lacte, caseo,carne vescor.Quare vt ad quietum me licet venias. Munera autẽ ista quibus es delectatus ciuibus tuis dona &c.

56 {AT verò vita felix.} Quarta ratio, Iocus & ludus est longè inferior rebus seriis:sed felicitas non est inferior illis ergo felicitas non consistit in ioco,atque ludo. Patet ratio, quia felicitas est præstabilissima rerum agendarum quæ seriò fiant:& seria sunt præstabiliora ipsis ridiculis & iocis. Neque enim vt Cicero inquit,ita generati à natura sumus vt ad ludum iocúmque facti esse videamur,sed ad seueritatem potius,& ad quædam studia grauiora atque maiora.

57 {ET operationẽ melioris.}Quinta ratio,Felicitas est operatio optimi hominis & partis,id est potẽtiæ animæ melioris:sed ludus & iocus non est huiusmodi,vt manifestè patet: ergo in ludo & ioco nõ cõsistit felicitas.Partẽ autẽ,id est potẽtiã animæ meliorẽ appellat ipsam rationalẽ,in qua cõsistit

felicit

felicitas. {FRVI præterea quiuis.}Sexta ratio, In eo quo 58
frui indifferenter quiuis pro arbitrio poteſt,tã non ſtudioſus quàm ſtudioſus & nõ minus mancipiũ quã vir bonus in eo, inquã,tali non cõſiſtit felicitas:ſed ludus & iocus,& omnino corporea ipſa voluptas eſt huiuſmodi vt quiuis facile & ipſum quoque mancipium frui poſsit:ergo in his talibus non conſiſtit felicitas,& notandus eſt diligenter ordo Philoſophi quo vſus eſt in hoc toto proceſſu. Primò enim oſtendit felicitatem non eſſe habitum, deinde quòd eſt operatio. Tertiò, quòd eſt operatio per ſe expetibilis. Quartò quòd eſt operatio per ſe expetibilis ſtudioſa,& ſecundum virtutem. & hoc quarto loco poſitum declarauit hoc modo, cùm felicitas ſit operatio per ſe expetibilis,aut eſt à ludo,vt imperitę videtur multitudini:aut à virtute,vt prudẽtibus & ſtudioſis videtur: ſed non eſt à ludo,ergo relinquitur,vt ſit à virtute. quòd autẽ non eſſet à ludo vel ioco probauit ex rationibus,vt vidimus, ex quibus patet felicitatem eſſe operationem per ſe expetibilem ſecundum virtutem vt dictum eſt.

De felicitate contemplatiua.

CAPVT VII.

Vòd ſi felicitas operatio eſt per uirtutem: conſentaneum eſt rationi, per eã eſſe quæ eſt præſtabiliſsima. Hæc autem eius fuerit quod eſt optimum. Si igitur mens ſit hoc, ſiue aliquid aliud, quod quidem natura dominari uidetur ac imperare, & animaduerſionem habere de honeſtis diuiniſque rebus, aut quia diuinum & ipſum eſt, aut quòd eorum quæ ſunt in nobis eſt diuiniſsimum, huius operatio per uirtutem propriam ipſa felicitas fuerit beatitudóq; perfecta. Dictũ eſt au- 59
tem ipſam eſſe cõtemplatiuam. Atq; conſentaneũ hoc & an 60
tea dictis, & ueritati uidebitur eſſe. hæc enim operatio præſtabiliſsima eſt: quippe cũ & mens ſit eorum quæ in nobis inſunt, præſtantiſsimũ: & ea circa quæ mens uerſatur cognoſcibiliũ præſtabiliſsima ſint. Eſt præterea continua ma 61

ximè.nā contemplari magis continuè, quàm agere quoduis
62 possumus. Arbitramur præterea felicitatis uoluptatem ad=
mixtā esse oportere. iucundißima autē operationū uirtu=
tum, est ea haud dubiè quæ per sapientiā prodit. Itaq; philo
sophia mirabiles tū puritate tū firmitate uoluptates habet.
63 atq; cōsentaneū est rationi, sciētibus quàm quærētibus oble
ctamētū ipsum iucūdius esse. Ipsa quoq; sufficiētibus maxi
mè fuerit in contēplatione. nā & sapiēs, & iustus, & cæte
ris rebus ijs indigent, quæ necessariæ sunt ad uitā. Sed si satis
his talia adsunt: iustus quidē eorū indiget ad quos et cū qui
bus egerit iustè: & tēperās itē ac fortis & singuli cætero=
rū. At sapiēs si solus etiā sit, contēplari potest: & quo sa=
pientior est, eo magis potest. melius autē fortasse si habeat
64 adiutores. attamen sufficientißimus est ipse. Præterea pro=
pter seipsam amari sola uidetur. nihil enim ab ipsa fit præter
65 hoc, contemplatum, inquam, esse. At cùm agimus præter ip
sam actionē: aut plus aliquid aut minus assequimur. Vide=
66 tur etiā in otio felicitas ipsa cōsistere. Negotia nāque susci-
pimus, ut otium habeamus: & bellum gerimus, ut in pace
degamus. Operationes igitur actiuarū uirtutū, ciuilibus aut
bellicis in rebus uersantur. actiones autē quæ in his fiūt, ne
gotiosæ sunt, atq; bellicæ quidē omnino. Nemo nanq; bellū
expetit gerere, gerēdi gratia belli: neq; bellū ob bellū parat.
uidebitur enim crudelis quidā atque sanguinolentus penitus
esse, si faciet amicos hostes, ut pugnæ cædesq; fiant. At & ip
sius ciuilis negotiosa est, & præter ipsam administrationē
potestates cōparātur atq; honores, aut felicitatē sibijpsi &
ciuibus. quæ quidē diuersa est à ciuili quā quærimus ut di=
67 uersam. Si igitur ciuiles quidē & bellicæ actiones, cæteris
actibus qui à uirtutibus proficiscūtur, pulchritudine magni
68 tudineq; præcellunt: hæ uerò negotiosæ sunt, atq; aliquē finē
affect

affectant, & non propter seipsas sunt expetibiles. mentis
autem operatio, & studio antecellit cū cōtēplatiua sit, &
præter seipsam nullū affectare penitus finē, habereq; uolu=
ptatē propriā quæ quidē operationē ipsam exauget. suffi=
ciētia insuper, otiū, defatigationis uacuitas ut humana, &
quæcunq; alia uiro tribuūtur beato, per hāc operationē illi
inesse uidentur: perfecta felicitas hominis fuerit hæc profe=
cto, sumpta longitudine uitæ perfecta. Nihil enim felicitatis 69
est imperfectū. Talis autem uita superat hominis naturam.
Non enim hoc ipso quo homo est, ita uiuet: sed quo est quid
in ipso diuinum. Quantum igitur hoc ab ipso cōposito dif-
fert, tantū & huius operatio distat ab ea quæ à uirtute alia
proficiscitur. Quòd si mens diuinū ad ipsum hominē est, &
uita quæ ab hac manat diuina est respectu ipsius uitæ huma
næ. Oportet autē non quēadmodū monent quidam, humana 70
nos sapere, cū simus homines: aut mortalia, cū simus morta
les, sed quoad fieri potest immortales nosipsos facere, cūctá-
que efficere, ut ea uita uiuamus, quæ ab eo manat, quod est eo
rū quæ in nobis insunt præstabilissimū. Nā tametsi parum
est mole, ui tamen & pretio multū omnibus antecellit. Vi-
debitur autem & unusquisque hoc esse: siquidem præcipuum
est & melius. Absurdum igitur esset, si non suam sed alicu=
ius alterius expeteret uitam. Id insuper quod dictum est an-
tea, nunc etiam accōmodabitur. Quod est enim natura uni
cuiq; propriū, id optimū unicuiq; & iucundissimū est. Et
homini igitur ea uita quæ ab ipsa proficiscitur mente quidē
maximè hoc est homo, hæc ergo est & felicissima uita.

COMMENT.

QVod si felicitas operatio est profluens.} Hoc est secun- 59
dū capitulū huius tractatus, in quo posteaquàm decla-
rauit in communi felicitatem esse operationem per se ex-

petibilem secũdũ virtutẽ,nũc cõsiderat de felicitate specula-tiua, quæ summa est inter humana bona, huius Philosophi sentẽtia:cuius definitio cõpleta esse videbitur,si ei addatur à particula,vt si operatio secundũ virtutẽ optimã quæ sit optimi & præstabilissimi omniũ quæ sunt in homine.Diuiditur autẽ hoc capitulũ in quatuor partes quæ declarabuntur.dicit autẽ in prima quasi narrãdo,quia nõ videtur indigere probatione,dicit,inquã,quòd si felicitas est operatio secũdũ virtutẽ cõsentaneũ est vt sit per virtutẽ optimã: sed talis virtus erit optimæ & præstabilissimæ potẽtiæ,& eius operatio quoque.Nã præstantissimæ potentiæ præstantissimus tribuẽdus est habitus & operatio. siue igitur ea pars, id est potentia,sit mens,& intellectus,siue aliquid aliud quod est in nobis principalissimũ ac simile rebus diuinis,quod secundũ ordinẽ naturæ dominatur potentiis nostris irrationalibus,vt in lib. Politicorũ ostendit Philosophus,huius optimi secundũ virtutẽ propriã operatio erit ipsa felicitas humana.& hanc ostendet posteà esse operationẽ speculatiuã & cõtemplatiuã, secundũ sapientiã quæ tribuitur mẽti speculatiuæ,vt in sexto declarauit.Notãdũ quòd potẽtia rationalis, & omnino ipse intellectus videtur habere tres conditiones nobilitatis inter alias. Vna,quia secundũ naturam imperat potẽtiis inferioribus & ignobilioribus,vt irascibili,cõcupiscibili, & huiusmodi. Secũda cõditio est in percipiẽdo:percipiunt etiã aliæ potentiæ animæ.vt sensitiuæ,nõ tamẽ vt ipsa mẽs quæ percipit vniuersalia.species intelligibiles separatas ab omnibus conditionibus materiæ.Itẽ versatur circa obiecta nobilissima omniũ ad ea percipiẽda quoad fieri potest. Tertia conditio est,quia sentẽtia huius Philosophi,vt quidã aiũt,cũ mẽs nõ sit extẽsa extẽsione subiecti,& eius operatio nõ sit in instrumento corporeo propter cõuenientiã quã videtur habere cum iis quæ sunt substãtiarũ separatarũ,dicitur diuinissimũ à Philosopho inter omnia quæ sunt in nobis:sed vtrũ voluntas an intellectus sit principalissima potentiarũ quæ sunt in nobis, omittatur impræsentiarũ.Nostra autẽ fides vult ꝙ anima nostra sit indiuisibilis,& nõ extẽdatur extensione subiecti: sed tota sit in toto,& tota in qualibet parte,& ꝙ habeat plures potentias:sed prẽstantissima earum proculdubio est rationalis.sed vtrũ sit volũtas an intellectus,quia apud nostros magna disputatio

ſputatio fit,omittatur,vt diximus nũc,& ad theologos referatur. {CONSENTANEVM auté idipſum.} Hæc eſt ſecunda 60
pars huius capituli,in qua Philoſophus probat ꝙ ſumma & perfectiſsima felicitas humana eſt optima operatio mẽtis, id eſt ipſa cõtẽplatio.Dictũ eſt enim,vt ipſe inquit, hanc eſſe contẽplatiuã,quam concluſionẽ oſtendit ſex rationibus.Prima ratio, Perfectiſsima operatio hominis eſt vltima & ſuprema felicitas eius: ſed cõtẽplatio eſt pfectiſsima operatio hominis:ergo cõtẽplatio eſt vltima &ſuprema felicitas eius. Declaratur ratio iſta à Philoſopho,tũ ex parte potẽtiæ, id eſt ipſius mentis.tũ ex parte obiecti,quia perfectiſsimæ potẽtiæ noſtræ perfectiſsima eſt operatio,& circa perfectiſsimũ obiectũ operatio ſumma & perfectiſsima eſt:ſed contemplatio eſt operatio talis.nã mens verſatur circa vniuerſale, & circa ſubſtantias ſeparatas:quare cũ mens ſit nobiliſsima potẽtia, & illa ſint nobiliſsima obiecta,meritò operatio talis videtur eſſe nobiliſsima & perfectiſsima,& hæc ratio videtur eſſe admodum valida. {ET inſuper cõtinua maximè.} Secũda ra 61
tio,Operatio hominis maximè cõtinua eſt perfectiſsima felicitas humana & vltima:ſed cõtẽplatio eſt huiuſmodi: ergo cõtẽplatio eſt perfectiſsima,& vltima felicitas humana. Nã bonũ quod magis eſt cõtinuũ magis eſt bonũ,& magis expetibile:ſed contẽplari,vt dicit Philoſophus,magis cõtinuè poſſumus quàm aliud agere.his rationibus oſtendit felicitatem contẽplatiuam eſſe nobiliorẽ longè ipſa actiua. Notandum quòd propter defatigationẽ quæ fit in nobis,interrumpũtur operationes,vt nõ videantur eſſe continuæ. quapropter illæ videntur nobiliores quæ magis ſunt continuæ. Defatigatio autem fit maior circa eas operationes quæ magis indigẽt inſtrumentis corporeis,vt ſunt ſenſitiuæ,& quantò magis ſunt materiales,tantò magis defatigatur homo.Spiritus enim eſt in inſtrumẽtis,& determinatæ quãtitatis adeò,vt cũ vehemẽter extenuatur,nõ poteſt homo vlterius defatigari:ſed oportet vt denuo generetur.Ex his patet ꝙ contẽplatio eſt magis cõtinua,quia fit per mẽtem quæ nõ ponitur nec extẽditur in inſtrumẽto corporeo,vt ait Philoſophus:ideo magis continuè cõtẽplari poſſumus,non tamen ſine intermiſsione,quia etiã ipſa mens indiget iis quæ ſunt in inſtrumẽto corporeo, & vtitur illis vt phantaſmatibus: quare eſt maximè cõtinua

contemplatio respectu aliarũ operationũ humanarũ. actiua operatio etiã ipsa potest esse cõtinua,nõ tamen vt contẽplatio,quia magis vtitur viribus instrumẽtalibus ipsa prudẽtia, & intellectus actiuus quã speculatiuus.Item indigere videtur pluribus mediis ad operandum.quare contemplatio & speculatio omnium operationum humanarum videtur esse maximè continua,id est magis continuari posse quàm aliæ.

62 {PRAETEREA oportere putamus.} Tertia ratio,operatio quæ inter studiosas est maximè iocũda,est perfectissima & suprema felicitas:sed speculatio secundũ sapientiã est huiusmodi:ergo est suprema felicitas.declaratur à Philosopho ratio ista,cũ sit iocunditas cõiuncta cũ felicitate & operatione studiosa.proculdubio maxima erit cũ ipsa contẽplatione secundũ sapientiã,tum ex parte puritatis,tũ ex parte certitudinis.Nã illa operatio est maximè iocunda quæ est maximè pura,& separata à cõditionibus materiæ:sed cõtemplatio secundũ sapientiã est huiusmodi,ergo habet maximè & vehemẽter syncerã voluptatẽ ex sua causa productiua quæ est vehementer pura & aliena à cõditionibus materiæ. Item operatio quæ magis cõsistit in certitudine est vehemẽter iocũda: sed operatio secundum sapientiã est huiusmodi:ergo erit iocundissima.Quòd autẽ sit certior contẽplatio patet, quia est de iis quæ sunt necessaria,& nõ possunt aliter se habere.Aliã quoque rationẽ vel cõditionẽ videtur afferre Philosophus, per quã videtur anteferre cõtemplationem actiuæ operationi.Nã operatio eorum videtur esse certior & iocundior qui sciunt,quã eorum qui quærunt:sed contemplantes secũdum sapientiã sciunt,actiui autẽ videntur quærere per prudentiã: ergo certitudo,& per consequens voluptas erit maior in contemplatione quã in actione aliqua studiosa,id est aliqua operatione actiua.Patet ratio,quia is qui contẽplatur secundum habitum sapientiæ quã habet,operatur vt sciens,& nõ quærit vlterius,actiuus autem per prudentiam quærit quotidiéque cõsultat de rebus agẽdis.Cõsultat enim vtrũ sit pax,& societas sit facienda,vtrũ sint mittendi legati, & de aliis huiusmodi.Omnis autem consultatio perquisitio est: consultant igitur,ergo quærunt ea quæ ad optimum finem perducãt: quod videtur esse prudentis.Ex quo patet quòd ipsa contemplatio per sapientiam ob certitudinem & puritatem suam perfectissima

ctissima & iocundissima est operatio, & per cõsequẽs suprema felicitas. & posthabendi sunt hic, iudicio meo, expositores qui dicũt Philosophũ cõparare operationes cõtẽplatiuas inter se, id est cõtemplationem quæ est post habitũ sapiẽtiæ cum iis quæ præcedunt habitũ antequã acquiratur: quæ sententia, etsi possit esse vera, tamẽ expositio quã attulimus magis est accõmodata, vt mihi videtur, ad mentẽm Philosophi, quia cõparat potius operatiões actiuas per prudentiã cũ speculatione per sapientiã, quã speculationes vel contẽplatiões inter se. {IPSA quoq; sufficiẽtia maximè.} Quarta est ratio,
Ea operatio quæ est sufficientissima, & circa quã maximè est 63
suprema felicitas humana: sed cõtemplatiua est huiusmodi: ergo cõtemplatiua operatio est suprema felicitas humana. dictum est enim & in primo, id sufficiens esse quod sufficiẽtem præstat, & expetibilẽ vitã atq; huiusmodi esse felicitatẽ: sed cum circa contemplatiuã, si cõparetur cum actiua, maxima sit sufficientia, hoc arguit eã esse maximã & supremã felicitatem in rebus humanis. Nam operationes actiuæ pluribus indigere videntur, veluti iustus indiget hominibus ad quos, & aliis quibus operetur: similiter & temperans, & liberalis, & cæteri tales pluribus modis indigent: sapiens verò cõtemplari potest solus. Nam si ponantur pares in hoc quòd æquè indigeant necessariis ad vitam, tamen in producendis operationibus actiui pluribus indigent, quam contemplatiui, sapiens enim solus contẽplari potest, quãuis melius si sint duo, vt addatur amicus, tamen ipse solus est sufficientissimus.

{IPSA præterea propter seipsam amari.} Quinta est ra- 64
tio, Ea operatio quæ est propter se maximè expetibilis, est suprema felicitas humana: sed contemplatiua est huiusmodi: ergo contemplatiua est suprema felicitas humana. Nã cùm felicitas sit vltimus finis, non expeti debet alterius gratia, sed propter se: & hoc præcipuè cõpetit cõtemplationi sapientiæ. Nam actioni acquiri videtur aliquid præter ipsam, aut plus, aut minus. veluti actione fortis acquiritur victoria, liberalis acquiritur gratia. temperati operatione fit sedatio perturbationũ vel affectuũ, vel cupiditatum, & sic de aliis similibus. quare tales operationes non videntur meræ propter se: sed quoquo modo, etiã ob aliud quod per ipsas acquiritur: sed in contẽplatione nihil aliud acquiri videtur præter cõtempla-

tionem & ſpeculationē veritatis. Contēplamur enim vt cno-
65 templemur, & veritatem ſpeculemur, vt patet. {PRAETER operationem ipſam, aut plus aut minus.} Non intelligēdum ꝙ operatio actiua ſecūdū virtutē ordinetur propriè ad illud plus vel minus: ſed ſi cōparentur inter ſe. Nam operatio ipſa eſſet per ſe expetenda etiam ſine illis: verū contemplatio maxime maximè propter ſe, & gratia nullius expetenda videtur: actiuæ verò, etſi propter ſe expetantur, tamen non videntur merè eſſe tales, nec liberari ab hoc omnino, quin aliquid aliud expetatur cum eis, vt exemplis oſtendimus. Contemplari verò hoc non videtur euenire niſi per accidens, inquantū ſapiens communicat ſcientiā ſuam cū aliis dando doctrinā, quod po-
66 tius videtur pertinere ad exteriorem actionē. {AT qui felicitas in otio videtur.} Sexta ratio. Operatio, quæ cōſiſtit maximè in otio & quiete quadā videtur eſſe ſuprema felicitas: ſed cōtemplatio ſecundū ſapientiā eſt huiuſmodi: ergo talis eſt ſuprema felicitas. Patet ratio, quia vltimus finis videtur eſſe quies & otium, id eſt operatio quieſcens, actiuæ verò operationes negotioſæ videntur eſſe quæ maximè verſari videntur circa res bellicas aut ciuiles: ſed nemo expeteret bellicas actiones propter ſeipſas, eſſet enim nimiū crudelis & ſanguinolentus. Item ciuilis hominis actio negotioſa eſſe videtur, & ordinari ad quietē vel otium ciuitatis, & intēdere honorē vel dignitatē: vel quia in his non eſt vltimus finis, vt oſtendimus in primo, videtur intendere potius felicitatē ſibi, & ciuibus, nō eam politicā quam habet, ſed ſpeculatiuā ad quā ipſa actiua ordinari videntur tanquā ad ſupremum finē. Itaque ſi conſideremus ſucceſsiue iſtas operatiōes, reperiemus eas ordinari inter ſe hoc pacto, vt vna ſit ad aliā vſq; ad actiuam ſecundū virtutē, & ipſa poſtremo ad contēplatiuā, in qua quieſcere terminariq; videtur tanquā in ipſa perfectiſsima, & omniū antecedētiū poſtremo poſtrema. Cur enim acquirim⁹ virtutes? vt operemur per illas. quid deinde? vt quieſcentes in otio cōtemplemur. quare quicquid homo agit, ordinari videtur ad cōtemplatiuā operationē ordine naturali & eſſentiali tanquā ad vltimū finē: & ideo actiua operatio ordinatur ad eam, vnde in ſexto cū cōpararet prudentiā cū ſapiētia: illius, inquit, gratia non illi iubet, vt patet. Cùm igitur cōparatur actiua ad ſpeculatiuā, actio videtur eſſe propter ſpeculationē

tanquam

tanquam ob vltimũ & postremũ finẽ. Cùm verò sumitur seorsum in genere suo, tũc & ipsa quoq; videtur esse vltimus finis respectu operationũ actiuarũ & rerũ agibiliũ: videtur, inquã, operatio secũdũ prudẽtiã esse finis vltimus in tali genere. Verum posteaquã peruenerimus ad eã, & proponatur nobis speculatiua, nõ quiescimus: sed vlterius proficiscimur ad ipsam speculationẽ tãquã ad otiũ & quietẽ animi nostri. vnde plerique philosophantiũ, vt ait Cicero. summũ bonũ in rerum cognitione ponebãt, euthymiã & achamiã, id est animi trãquillitatem quandã esse dicẽtes. Sed animaduertendũ est diligenter quod suprà Philosophus dixit, ꝙ ipsa requies nõ est finis. fit enim gratia operationis. Hic autẽ dicit felicitas in otio videtur consistere. sed loquutus fuit ibi de quiete, id est relaxatione, qua intermittitur operatio ante consequutionem finis propter impotentiã cõtinuè operãdi: hic autẽ sumit requiem in ipso fine quasi tranquillã & quietã operationem cõsistẽtẽ, & nõ ordinatã ad vlteriorẽ finẽ. & talis videtur esse cõtemplatio, sententia Philosophi, in qua cõtemplatione animus noster nõ quærendo per eã vlterius aliud quiescit quoad fieri potest in vita humana. Hoc autem addo, quia vt Augustinus inquit: Fecisti nos ad te, & inquietũ est cor nostrũ donec requiescat in te. {SI igitur actuũ omniũ.} Hæc est tertia pars 67
huius capituli, in qua cõcludit ꝙ operatio contemplatiua est perfecta felicitas hominis congregãdo breuiter rationes suprà allatas, & incipiendo ab vltima hoc pacto, Si bellicæ & ciuiles actiones sunt negotiosæ, & affectãt aliquid aliud, & ordinantur ad otiũ & speculatiuã, ipsa autem cõtemplatiua non expetitur propter aliquid aliud, sed propter seipsam, & est perfectissima operatio, & maximè continua, & habet voluptatẽ propriam exaugentẽ operationem, & habent sufficientiã, & omnes deinde conditiones quarum suprà meminit, Patet ꝙ humana felicitas perfecta nihil aliud est quàm cõtemplatiua operatio, si sumat mensuram temporis & longitudinem vitæ perfectam: omnia enim quæ tribuũtur felicitati perfectæ debent tribui speculatiuo, & contemplatiuo felici: sed perfectũ tempus videtur tribui ei. vnde in primo addidit cùm definiuit felicitatẽ, & in vita perfecta: ergo debita temporis & perfecta mensura tribuenda est felici cõtemplatiuo Debet enim per longitudinem temporis accedere ad perfectionem suam

ipse homo deinde operari diutius ad hoc vt sit perfectè felix, quia vna hirundo non facit ver, nec vna operatio felicē. quare requiritur diuturnitas temporis. {ALIQVEM finem affectum.} Veluti felicitatē aliam à ciuili, id est speculatiuā.

69 {TALIS autem vita superat naturā.} Hæc est quarta pars huius capituli, in qua Philosop. posteaquā declarauit contemplationem summā & perfectissimā esse hominis felicitatē, nunc idem confirmando, & vlterius afferendo, dicit ꝙ talis ita contemplatiua est potior quam ea quæ est secundum hominē. Et enim præstabilior quàm actiua: & cùm ambæ competant homini, cōpetunt per diuersa principia quorū aliud est actiuū, aliud contemplatiuū. Ostendit igitur Philosophus quomodo cōtemplatiua se habet ad hominem, & probat ꝙ ipsa est perfectissima felicitas hominis, & quoquo modo superans cōditionē humanā, hoc pacto, Ea vita quæ est potior quàm ea quæ est secundū cōditionem humanā est perfectissima felicitas eius: sed cōtemplatiua est huiusmodi: ergo cōtēplatiua est perfectissima felicitas hominis & superās quoquo modo conditionem humanā. Addit enim ꝙ is qui sic viuit, scilicet vita cōtemplatiua, nō viuit secundū conditionem humanā: sed secundū quod aliquid diuinū in ipso cōsistit, prout videlicet per intellectū habet similitudinem cū substantiis separatis. Notandū ꝙ homini cōpetunt plures vires & operationes & vitæ. Anima enim humana habet potentiā vegetādi, quæ non videtur cōpetere homini vt homo est: sed vt conuenit cum plantis, quæ plantæ non habeant præstabiliorem vitā. quare viuens vita vegetatiua videtur viuere plantarum vita: alia tribuitur homini, id est vita sensitiua quæ non videtur ei vt vltima sua operatio cōpetere: sed vt conuenit cum aliis animalibus. & tali vita viuere videtur vt animal quoddā, & vt brutū, est & alia vita rationalis quæ tribuitur ei, quia viuere dicitur non vt planta vel brutū: sed excellētiore & præstantiore vita. ea autem est duplex, & alia viuere dicitur vt homo, alia verò supra conditionem humanā, est enim ratio in homine vt principium rerū agendarū: est etiā ratio principium rerū speculandarū, id est mens actiua, & speculatiua, & altera agit humana agibilia, alia speculatur ea quæ sunt: sed cùm per rationem differat à belluis, conuenientius esse videtur vt differat per eam potentiam rationalem quæ est propinquior

pinquior sensui: quàm per eã quæ est distantior. Differet igitur primò & immediatè ab illis per actiuã potentiã rationalem,& ideo talis potentia & operatio actiua competet homini secundũ cõditionem humanã,si immediate per istam differt à belluis. Ex his colligitur quòd actiua felicitas cõpetere videtur homini viuenti conditione quadam humana,& ciuili nõ viuenti præstãtiore & potiore, id est intellectiua quadã vita: quare alia erit ratio,& vita cõpetens ei vt viuit suprà cõditionẽ humanã, & vita quadã simili vitæ substantiarũ separatarũ quibus nõ cõpetunt vegetatiua,aut sensitiua , aut actiua propriè : ideo nõ dicuntur competere eis propriè virtutes morales,vt dicet posteà Philosophus nisi trãslatiuo quodam modo:sed viuũt vita contẽplatiua & intellectiua,& talis propriè videtur eis cõpetere homo autẽ videtur esse mediũ inter alia animalia & essentias separatas,& habere similitudinẽ cum vtrisque & dissimilitudinẽ etiam ob varias potentias & operationes.nam similitudinẽ habere videtur cum brutis sensitiua potentia & operatione,differre ab eisdem per mentẽ & vitam actiuã immediate.Nam & si differat etiã per cõtemplatiuam, tamen est tanta distãtia quod non videtur immediatè differre:verũ ex alia parte per mentem contẽplatiuam,& vitam talem dicitur habere similitudinẽ cum substantiis separatis. & ideo dicit Philosophus talem vitã potiorem esse quã humanam In carne enim,vt inquit Hieronymus,si bene memini,præter carnem viuere cœleste,& non humanũ esse videtur.Differt autem ab illis per inferiores potentias: sed sensitiua & vegetatiua faciũt nimis magnam distantiam. quare dicemus quòd homo immediatè differt ab illis actiua vita vt sit differentia congrua : & sic homo secundum talem vitam competentem humanæ conditioni dicetur viuere vt actiuus, vt ciuilis, & socialis. Sed quoniam hominem inter essentias separatas collocauimus, & ea quæ sunt irrationabilia,& penitus immersa in materia propter varias potentias & operationes animæ, dicere etiam possumus quòd anima humana veluti quædam natura media inter ea quæ sunt seiuncta à materia,& ea quæ sunt immersa in eadem, poni potest. Nam cùm non fiat transitio ab extremo ad extremum sine medio, si sumeretur alia natura media perfectior,quàm humana, statim esset separata â materia : sin ignobilior , descenderet ad irrationa

tionabilia,& immerſa in ipſa materia.quare conſentaneum videtur vt ſit media ipſa anima humana inter hæc,cũ detur ordo in eſſentialiter ordinatis.Hoc ſtante oriri videtur pulcherrima ratio ad probandã immortalitatẽ animorum hoc pacto,Si anima humana media ſit quædam natura inter illa duo,æquum eſſe videtur & congruum vt per eas conditiones quibus plurimũ diſtat ab immerſis in materia,ſimilitudinẽ habeat cũ ſeparatis,& per eas quibus diſtat à ſeparatis cõueniat cũ immerſis.Sed ſeparatæ eſſentiæ duas habere cõditiones dicuntur,quòd neq; producũtur ex materia,neq; illã informant:immerſa verò econtrà talia habent duas alias ſuperioribus illis oppoſitas,quòd ducũtur ex materia,& illam informant. Anima igitur humana cum ſit media,& differat ab vtriſq;,& ſimilitudinẽ habeat cũ vtriſq; diuerſis rationibus, primo ſi cõuenire debet cũ immerſis,aut conueniet inquantum ducũtur ex materia,aut inquantũ informãt materiam: non primo modo.quia ſi duceretur de materia,informaret etiam eandẽ,& eſſet omnino idẽ cũ illis,& nõ media,vt ſuppoſitum & declaratũ eſt.Relinquitur ergo vt habeat ſimilitudinem cũ illis inquantũ informat materiã,& nõ ducitur ex materia.nã per hoc differt:ſin verò ſimilitudinẽ habere debeat cũ ſeparatis,tunc nõ habebit inquantũ ſeparatæ ſubſtantiæ non informant materiã,quia illæ nullo modo informãt materiam:anima autẽ eſt forma in corpore,& tota in toto, & tota in qualibet parte,& per hoc differret ab illis ſeparatis inquantum informat materiã.quare relinquitur vt ſimilitudinem habeat per aliã conditionẽ cũ illis,id eſt inquantum nõ producitur ex materia,nec erit de potentia eiuſdem, quo ſtante ſequitur extemplo quòd anima humana ſit immortalis,quia id quod non egreditur de potẽtia materiæ,omnium doctorũ cõſenſu eſt incorruptibile & immortale:ſed anima humana eſt talis:ergo anima humana eſt immortalis.

70 {OPORTET autem nõ quemadmodum.} Poſteaquàm oſtendit Philoſophus vitã contemplatiuã cõpetere homini ſecundũ quod ſuperat conditionẽ humanam,nunc affert ſententiam nonnullorũ priſcorum qui dicebant homines cum ſint mortales oportere ſapere mortalia & non immortalia. quam ſententiã alij Solonis,alij Heſiodi,quidam Simonidis dicunt fuiſſe.Eam carpit Philoſophus afferendo tres concluſiones

ſiones quæ patebũt.Dicit igitur in primis,poſthabere oportet eorum ſententiã qui monent nos vt ſequamur mortalia & humana,& eniti debemus viuere ea vita quæ eſt ſimilis immortalibus,& eſſentiis ſeparatis,& ſecundũ eã vitam quæ eſt optima omniũ quæ ſunt in nobis,id eſt,ipſa mens & ratio & intellectus,qui etſi ſit paruum mole,quia eſt indiuiſibile & ſimpliciſsimum,& per cõſequẽs caret quãtitate vel magnitudine molis,tamẽ vi multũ excellit,quia imperat ordine naturæ cunctis potẽtiis inferioribus quæ ſunt in nobis,& præſtabilitate quoq; excedit,cum ſit ſimplex & immaterialis.quare quiſque dicit Philoſophus,videtur eſſe hoc,id eſt, mens & ratio,quia eſt principaliſsimum in homine.& ideo affert primam concluſionẽ talem.Id quoquo modo videtur eſſe vnuſquiſq; quod eſt in eo præſtabiliſsimũ:ſed mens eſt præſtabiliſsimũ in homine:ergo vnuſquiſq; videtur quoquo modo eſſe mens.Declaratur ſententia Philoſophi ex iis etiã quæ dixit in nono,Videbitur,inquit,id eſſe quiſque quod intelligit,aut maximè quaſi vnuſquiſque videtur eſſe id principalius in eo quod omnia alia ſunt quaſi inſtrumenta illius. quare ſi ab aliquo ſui denominari debet,id à principaliſsimo debet fieri:ſicut dicitur id factum eſſe à ciuitate cum ſit à magiſtratu vel à gubernatoribus reipublicæ tãquam à principaliſsimo,vt antea Philoſophus tetigit.Sic igitur cum homo viuit ſecundũ intellectum,viuit ſecundũ vitam maximè propriam ſibi,& gratificatur ei,vt dixit in nono,quod eſt ſuiipſius ſummè præcipuũ:itaq; abſurdũ videretur ſi quis omiſſa tali vita præcipua,& potiore,& ſibi propria.illud enim quod eſt optimum ſecundũ naturã,in vnoquoque genere eſt maximè propriũ ſibi:omiſſa,inquam,vita potiore & ſimili immortalibus declinet ad mortalia,vt illi monebant.vnde ſecunda affertur cõcluſio,Id quod eſt ſecundũ naturã cuique proprium,eſt optimũ & iocundiſsimum ſibi:ſed vita intellectiua eſt ſecundũ naturã propria homini:ergo eſt optima,& iocundiſsima.atq; ex hac oriri videtur tertia cõcluſio.Nam optima & iocundiſsima vita cuiuſque eſt ei feliciſsima:ſed ea quæ fit ſecundũ mentem eſt huiuſmodi:ergo talis vita ſecundũ mentem,& omnino cõtemplatiua eſt feliciſsima vita hominis.& iocundiſsima ei cum ſit maximè ſibi propria. neque hoc repugnare videtur ei quod ſuperius dictum fuit, quòd

quòd scilicet nõ est secundũ hominem,sed supra hominem: non enim secundum hominẽ quantum ad naturã compositam,quia nõ est simplex natura hominis.est autẽ propriissimè secundũ hominem quantũ ad id quod est principalissimum in homine,quod quidem perfectissimè inuenitur in substantiis superioribus:in homine autem imperfectè videtur,si comparetur cum illis,& tamẽ istud paruum mole,quia est indiuisibile,vi & nobilitate excellẽtius est omnibus aliis quæ sunt in homine.sed notãdum quòd nullum indiuisibile propriè habet molem,sunt autem multa indiuisibilia quæ sunt imperfectiora diuisibilibus,vt punctum respectu lineæ quæ est diuisibilis,& linea quæ respectu superficiei,& inquantum est eius terminus est indiuisibilis,& superficies respectu corporis.Corpus enim trinæ dimensionis est perfectius,& puncto,& linea,& aliis huiusmodi præcedentibus ipsum:sed ne quis forsitan indiuisibile tale,id est mentem aspernetur ita vt putet quòd talis indiuisibilitas arguat defectũ in mente,vt facit in multis,ideo Philosophus adiunxit vi,& pretiositate multo magis excellit.Sic igitur patet quòd contemplatiuo secundum virtutẽ mentis est summa felicitas humana, & maxima quoad fieri potest in hac vita.Cæterum ne quis fortè miretur Philosophum in septimo dixisse quandã heroicam esse virtutẽ superantem cõditionem humanam,hic quoque dicat contemplatiuã quasi superare naturã hominis, & conditionẽ quoque humanã:ideo intelligendum est quòd ibi in septimo loquebatur de ea virtute quæ circa mores hominum videtur superare communẽ cursum humanæ naturæ,& tamen est mediocritas inter duo vitia,id est,inter immanitatem quæ est excessus,& immanitatem quæ est defectus.hoc autẽ in loco Philosophus loquitur de contemplatiua,quæ ab omni negotio separata non dicitur versari circa mores hominum : sed circa speculatiua & intelligibilia.& quia est secundũ perfectissimam potentiã omnium quæ sunt in nobis,ideo dicitur quoquo modo excedere naturam hominis,eo modo quo suprà diximus,inquantũ talis vita similis est vitæ substantiarum separatarum:accedit etiã quòd est circa nobilissima obiecta:ideo principatum ei tribuit Philosophus inter omnes viuendi rationes,& modos & felicitatem supremam in tali vita,& operatione collocauit.

De feli

De felicitate actiua, ac præcipuo mu=
nere operationis.

CAPVT VIII.

Ecundò autẽ est ea uita quæ à uirtute alia ma= 71
nat. Operationes enim quæ ab hac prodeunt,
humanæ sunt. nam iusta & fortia, & cætera
quæ à uirtutibus proficiscũtur, inter nosipsos
agimus, in commercijs, & neceßitatibus, atq; actibus com=
munibus, & item affectibus unicuiq; seruantes decorũ. hæc
autem omnia constat esse humana. Nonnulla & à corpore
prouenire uidẽtur: & multũ uirtus morum cum affectibus
iuncta est. Coniuncta est etiam & prudentia moris uirtuti,
& hæc prudentiæ: si principia quidem prudentiæ à uirtuti=
bus ipsis emergant, rectum uerò moris uirtutum à pruden=
tia manat. Cùm autem hæ sese sic habeãt, ut à se mutuò pen=
deant, sintq; coniunctæ affectibus: circa ipsum compositum
fuerint. at compositi uirtutes humanæ sunt. quare & ea ui=
ta quæ ab ipsis proficiscitur, & felicitas humana est. Mentis
autem est separata. Atque tantùm de ipsa sit dictum. exactè
nanque dicere proposito maius est. Videbitur autẽ & ex= 72
terna affluentia perparum, aut minus indigere quàm mora=
lis. opus est enim utrisque necessarijs rebus. Atque sit æquè:
quanquam circa corpus & res tales ciuilis homo magis ela-
borat. parua enim differẽtia fuerit. In operationibus autem
non mediocriter different. Etenim liberali quidem ad libe=
ralitatis operationes exercendas: & iusto ad retributiones:
pecunijs opus erit. Voluntates enim nõ sunt manifestæ. Si=
mulant autem & qui non sunt iusti, agere iustè uelle. Forti
autem opus est potentia, si agit aliquid eorũ quæ à uirtute
proficiscuntur, & potestate etiam temperanti, quo nanque
modo

modo aut hic, aut cæterorum quiſquam manifeſtus erit? Quæritur autē utrum magis proprium ſit uirtutis electio, an ipſi actus: quippe cùm in utriſque uirtus conſiſtat. atque conſtat in utriſq; perfectum ipſum conſiſtere. Ad actus autē multis indiget: & quo maiores pulchrioréſq; ſunt, eo pluribus indiget. At contemplanti nullis huiuſcemodi rebus ad operationem eſt opus. quin & impedimento fere ſunt ad contemplationē. Sed hoc ipſo quo homo eſt, atque cum pluribus uiuit, expetit ea agere quæ à uirtute proficiſcuntur. indigebit igitur talibus ad ea agenda quæ ad hominem ſpectant.
73 Atque felicitatem perfectā contemplatiuā quandam operationem eſſe, hinc quoq; fuerit manifeſtum. Deos enim maximè beatos eſſe putamus, atque felices. At quoſnā actus tribuere illis oportet: iuſtóſne? An ridiculi uidebuntur, ſi commutant & depoſita reddant, & huiuſmodi cætera agāt? At fortéſne, propterea quòd formidoloſas res ſuſtinent, pericuiáque ſubeunt honeſtatis ipſius cauſa? An liberales? at cuinam dabunt? Abſurdum eſt inſuper ſi nummos etiam habeant, aut aliquid tale. An temperātes? at quidnam fuerint? An laus eſt importuna ſi prauas dij cupiditates non habere dicantur? Ita per omnia diſcurrent, cuncta quæ ſunt circa actus, parua quædam & digna dijs immortalibus ſanè uidentur. At uerò uiuere ipſos uniuerſi putant: quare & operari. Non enim oportet illos, ut endymionem aiunt, dormire. Viuenti igitur ei cui actio & multò magis affectio non tribuitur quidnā aliud præter cōtemplationē reſtat? Quare dei operatio præcellens beatitudine, contemplatiua ſine controuerſia fuerit. Et humanarum igitur operationum ea
74 homo eſt ſummè felix, quæ illi maximè eſt cognata. Signū eſt huius & animalia cætera felicitatis expertia eſſe: tali penitus operatione priuata. Nam dijs quidē tota eſt uita beata

talem

talem habentibus operationem. hominibus autem, quoad ip
ſos talis operationis quædã ineſt ſimilitudo. At animalium
cæterorum nullum prorſus eſt felix. quippe cũ nulla ex par-
te particeps ſit contemplationis. Quouſque igitur contem-
platio ſeſe extendit, eouſque ſeſe extendit & felicitas ipſa.
& quibus contemplatio magis ineſt, ijs & felicitas magis
ineſt, non per accidens quidem, ſed per ſeipſam utique con-
templationem. hæc enim per ſeipſam eſt pretioſa. Quare fe
licitas cõtemplatio fuerit quædam. Eſt autem opus huic & 75
proſperitate externa cùm ſit homo. Natura nanque ipſa nõ
eſt ad contemplandum ſufficiens: ſed & corpus ſanum eſſe
oportet, & alimenta, reliquumq́; famulatum adeſſe. Non ta 76
men putandum eſt multis ac magnis ei opus fore qui futurus
eſt felix: ſi fieri nõ poteſt ut ſit beatus ſine bonis externis.
Neque enim ſufficientia, neque iudicium, neq; actus in exu
peratione conſiſtit. ſed fieri poteſt ut & non principes ter-
ræ ac maris agant honeſta. Etenim à mediocribus facultati-
bus poteſt quiſpiam agere per uirtutem. Atque id clare cer-
nere licet. priuati nanque non minus agere uidentur res bo-
nas, quàm qui ſunt in poteſtatibus conſtituti: imò etiam ma
gis. Satis autem eſt tot facultates habere. erit enim eius ui-
ta felix qui per ipſam operatur uirtutem. Solon etiam bene
fortaſſe de felicibus ſenſit, quiquidem eos eſſe felices dixit,
qui mediocriter res habuerunt externas, & pulcherrimas 77
res (ut putabat) agere, * modeſtéque uixere. Fieri enim po- 78
teſt, ut mediocria poßidentes agant ea quæ agere oportet.
Videtur autem & Anaxagoras, non locupletem, neque po-
tentem felicem ipſum exiſtimaſſe: cùm dixit ſe non mirari, ſi
quis abſurdus multitudini uideatur, hæc enim ſentiens res ſo
lùm externas, his iudicare tantummodo ſolet. Conſentaneæ
igitur noſtris ſententijs & ſapientum opiniones eſſe uiden-

* καὶ βεβιωκότας σωφρόνως, id eſt tẽperatè ſeu modeſtè viuere.

79 *tur. at enim habent quidem & talia quãdam fidem. Veritas tamen in ijs quæ in actionem ueniũt ex operibus iudicatur, & uita. In his enim præcipuè certitudo ueritatis consistit. Considerare enim oportet ea quæ antea dicta sunt ad opera referentes, & uitam. Et si consona sunt operibus, accipienda sunt, sin uerò discrepant, uerba sunt tantùm putanda. At*
80 *uerò qui mente operatur, & eam colit, disponitur optimè. * is & amicißimus dijs immortalibus esse uidetur. Nam si dij curam humanarum rerum, ut existimatur, aliquam habent, rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum, maximeq; sibi cognatum. hoc autem fuerit ipsa mens. & in eos qui maximè hoc amant atque honorant, beneficia uicißim conferre, tanquam curam ijs quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè benéque agentes. At constat hæc omnia maximè sapiẽti inesse. * Amicißimus igitur sapiens ipse dijs immortalibus est. Eundem autem conueniens est & felicißimum esse. Quare sapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

φιλέστα- … ἔστιγεν …ας.

φιλέστα- … ἄρα.

COMMENT.

71 SEcundo autem est ea vita quæ à virtute alia.} Hoc est tertium capitulum huius tractatus in quo Philosophus posteaquam declarauit felicitatem consistere in optima operatione secundum optimam virtutem principalissimæ potentiæ nostræ, & quòd talis erat contemplatio secundum sapientiam: nunc considerare videtur de felicitate actiua comparando eam cum ipsa contemplatiua, & ostendendo quòd contemplatiua felicitas quæ est in contemplatione mentis secundum sapientiam est longè præclarior quàm actiua quæ est actio secundum prudentiam. Diuiditur autem hoc capitulum in tres partes quæ patebunt. In prima autem probare videtur, sicut diximus, felicitatem actiuam esse inferiorem cõtemplatiua quatuor rationibus. Prima ratio, Id quod est humanum, videtur esse inferius eo quòd superat quoquo modo conditionem humanam: sed feli

felicitas actiua proueniens à prudentià & virtute morali,est humana:cõtemplatiua verò,etsi sit hominis,superare tamen videtur conditionem humanam:ergo actiua erit inferior cõ templatiua.Maior est nota.Minorem declarat Philosophus per quatuor conclusiones tales.Prima hoc pacto : Operationes quæ versantur circa res humanas sunt humanæ : sed ea quæ proueniunt à virtutibus morum versantur circa res humanas:ergo sunt humanæ.quòd autem ita sit,declarat Philosophus discurrendo per operationes fortitudinis & iustitiæ, & similium quas ostendit versari circa actus externos vel affectus internos,quæ sunt humana,vt patet in textu.Secunda cõ clusio est talis,quòd virtutes morum & prudentia sunt inter se cõiunctæ.ex quo sequitur quòd si virtutes morum sint circa res humanas,erit etiam ipsa.Probatur autem cõclusio hoc pacto,Virtutes quæ sunt ita inter se vt altera mutuo dependeat,sunt coniunctæ inter se atque connexæ: sed virtus morum,& prudentia sunt huiusmodi:ergo sunt inter se coniunctæ atque cõnexæ.Ratio patet,quia principia prudentiæ:quæ sunt fines consequendi honesti,prouenire videntur à virtutibus morum:rectitudo versà vice virtutum moralium,qua diriguntur virtutes tales ad consequendam bonum finem, fit ab ipsa prudentia.vnde in sexto,Insuper,inquit,opus perficitur secundum prudentiam,& moralem virtutem,etenim vir tus intentionem facit rectam:prudentia verò ea vniuersa dirigit quæ ad illam perducunt.sed hæc latius in sexto. Patet ad propositum nostrum quod istæ sunt inter se cõiunctæ ex iis quæ diximus,& etiam ex definitione virtutis, ita vt ab se mutuo pendeant,& prudẽtia sit gubernatrix,& quasi clauum tenens inter ipsas secundum dirigit cursum ad portum, id est ad finem optimum attingendum antea sibi propositum. Tertia conclusio est,quod virtutes morum & prudentia sunt circa compositum,Hæ virtutes quæ videntur esse coniunctę cum affectibus,sunt virtutes vt circa compositum:sed virtutes morales & ipsa prudentia sunt huiusmodi:ergo circa cõpositum. Et ratio est,quia morales virtutes sunt coniunctæ cum affectibus, prudentia cum moralibus virtutibus: ergo cum affectibus. sed affectus sunt communes composito ex anima & corpore cùm pertineant ad partem sensitiuam. Ex quo affertur Quarta cõclusio talis,quòd virtutes morales, &

ipsa prudētia sunt virtutes humanæ:hæ virtutes quæ sunt circa compositum sunt humanæ inquantum homo est compositus ex anima & corpore:sed tam virtus moralis quàm prudentia est huiusmodi:ergo tales virtutes dicuntur humanæ. Ex quo patet quòd vita quæ est secundū prudentiā & virtutē moralē dicenda est humana:& hæc dicitur vita actiua, & per cōsequēs felicitas actiua dicetur humana. Ex quibus concluditur probatio minoris primæ rationis & cōclusio principalis, ꝙ est inferior contēplatiua,quæ videtur superare cōditionem humanā,cū sit intellectiua & separata ab iis affectibus & actionibus humanis. vnde cū prudentia sit virtus intellectiua,& videatur separata etiā ab istis humanis, ideo attulit Philosophus eā rationē qua probare nititur eā esse cū moralibus,quæ sunt circa affectus & actus humanos. vnde cū & prudētia circa talia versetur,& ad talia se vertat,videt humana.

72 {VIDEBITVR autem & externa affluentia.} Allata prima ratione,& cōfirmata multis conclusionibus ad declarandum principale intentum, quòd felicitas actiua est inferior quàm speculatiua: nunc affert secundam qua idē ostendit ꝙ speculatiua est præstantior,hoc pacto,Ea vita quæ paucioribus indiget est præstātior ea quæ indiget pluribus externis: sed contemplatiua indiget admodū paucis, actiua pluribus: ergo cōtemplatiua est præstātior quàm actiua. Maior patet, quia minima indigētia arguit maiorē sufficientiā,& per consequens maiorē perfectionem vitæ quàm illa quæ est maioris indigentiæ. Minorem declarat Philosophus,id est,quòd actiuus pluribus indiget. Primò,actiui & speculatiui cū sint homines,rebus externis necessariis ad viuendum ambo indigent: verum circa corpus magis laborant actiui & ciuiles homines,quàm contēplatiui:quod nonnulli exponunt, quia in exercendis operationibus suis magis exercēt corpus, tamen exponi quoq; aliter potest,quòd maiorē curā adhibēt circa corpus,vt circa victum,& vestitum,& domos, & alia eiusdem generis pertinentia ad cultum corporis: speculatiui verò habitis necessariis non curant de aliis. sed ponamus, dicit Philosophus,quòd in talibus necessariis ad viuendum & alendā vitā sint pares vel parua sit inter eos differentia in his, veruntamē in eo erit differentia magna,quòd actiuus multis indiget ad operandum quibus nō indiget speculatiuus. Liberali

enim

enim ad dãdum,& iusto ad remunerationes faciẽdas est opus externis bonis:sic etiam forti est opus viribus, & temperato licentia rerum circa quas possit concupiscẽtiam moderari. & sic de aliis virtutibus quæ sunt circa affectus vel actus. sed cum aliquis dicere potuisset,virtus consistere videtur in actu interno,quid enim si nõ adsint nũmi & facultates? est enim dispositus promptè ad operationẽ studiosam producendam si adessent facultates:ideo subdit Philosophus quòd voluptates hominum nõ sunt manifestæ,scilicet sine operationibus externis.multi enim iniusti simulant se velle agere iusta, & fortes fortia,& sic de aliis:quare oportet vt concurrãt etiam actus externi ad cõpletam perfectionem virtutis.Vnde quæritur & quæri solet in vtro magis cõsistat,an in electione,an in actu externo,quod est signũ eam consistere in vtrisque, & quãuis electio sit principalior in virtute morali vt antea dictum fuit,tamẽ ad omnimodam (vt ita loquar) perfectionẽ virtutis moralis requiri videtur non solũ electio, sed etiam actus exterior:sed contemplanti non est opus tot & talibus, quin etiã ipsum impedire vidẽtur potius & distrahere. Vnde anteà etiam dixit ꝙ nimiæ prosperitates impediunt felicitatem ciuilem.& actiuã:ergo multò magis speculatiuã. & non solũ nimiæ,sed ea etiam externa quæ sibi adessent præter necessaria ad viuendum,quibus indiget inquantum est homo & viuit cum pluribus,& inquantum interdum subit vicem actiui expetẽdo ea agere quæ sunt secundum virtutem moralem & actiuam.Concluditur quòd longè paucioribus indiget contemplatiuus quàm actiuus,& ex tali minori indigentia infertur, quòd contemplatiua est præstantior quàm ea quæ est secundum virtutem moralem,& quàm actiua.

{AT verò felicitatẽ perfectã.} Affert tertiã rationẽ Philosophus qua idem probat,scilicet ꝙ felicitas cõtẽplatiua est perfectior quàm actiua,hoc pacto, Ea operatio atque felicitas quæ est similis operationi quã substãtiis separatis vel ipsi ideo tribuũt,est perfectior ea quã eidẽ nõ tribuũt:sed contemplatiua tribuitur ei,non autẽ actiua propriè:ergo contẽplatiua est perfectior & excellentior quàm actiua. Maior est manifesta,quia omne perfectum tribuitur in deo. Minor declaratur à Philosopho: & primò quòd actiua non tribuitur substantiis vel deo secũdũ moralem vitã,quia si talis tribue- 73

retur,tunc ex cōſequēti tribuēdę eſſent morales virtutes quas non ſolemus propriè tribuere,vt patet inductiuè per omnes. Ridiculū enim eſſet, dicit Philoſophus, ſi operationes iuſtitiæ in reddēdis depoſitis,& operationes fortitudinis circa terribilia,vel tēperātiæ & huiuſmodi tribueremus deo. Nā vbicunq; eſt virtus morū,ibi perturbatio cadit vel affectus: ſed in deū qui eſt perfectiſsimus nullo modo perturbatio vel affectus cadit:ergo nec virtus propriè morū tribuitur deo, nec etiā ars. quare cū agere hoc pacto, & multò magis facere remoueatur ab eo, id eſt non tribuatur, quid ergo tribuetur ei præter cōtemplationē,cū ſit ei aliqua operatio tribuenda? ex quo cōcluditur,ꝙ cum ea operatio quæ eſt ſimilis operationi diuinæ,ſit omniū perfectiſsima,& cōtēplatio ſit huiuſmodi, ꝙ contēplatiua erit noſtra ſuprema felicitas,& lōgè excellentior quā actiua:verùm cū inter cōtemplationes detur gradus, perfectiſsima cōtemplationū erit perfectiſsima felicitas. Notandū primò ꝙ operatio aut eſt actiua,aut factiua,aut cōtemplatiua,poſthabitis vegetatiuis & ſenſitiuis. Operatio igitur actiua videtur prouenire à virtute morali atq; ab ipſa prudētia quibus producimus actiones ſtudioſas:factiua aūt videtur prouenire ab arte qua facimus aliquod opus, veluti ſtatuā, & plerūque remanet opus,vt de ſtatua diximus:interdū non remanet,veluti in pulſatione citharæ per artē citharizādi euenire videtur:ſed operationes actiuæ perficere vidētur habentem etiā extra extēdi ad alios, factiuæ verò vidētur perficere potius ipſum opus vt ſtatuā, quanquā ipſa ars quæ eſt habitus dicatur etiā eſſe perfectio intellectus factiui. Contemplatiua vero operatio nunc ab habitu principiorū qui dicitur intellectus,nunc ab habitu cōcluſionum qui dicitur ſcientia,nunc & precipuè atque maximè à ſapientia quæ eſt vtrorunque perfectiſsimus habitus prouenire videtur, & habentē ipſum perficere ſecundum eam potentiā nobiliſsimam omnium quæ in nobis ſunt, & non ordinari ad aliquid aliud niſi per accidens. quare factiua operatio eſt minùs perfecta quā actiua, & actiua quàm cōtemplatiua quæ eſt omniū perfectiſsima, & præcipuè cùm ſimilis eſſe dicatur operationi quæ tribuitur Deo. Nam propriè actiua ſecundū virtutes morales hoc pacto nō tribuitur ei,nec factiua,ſentētia Philoſophi,& tamē tribuenda eſt aliqua:ergo cōtemplatio.dicere autē quomodo tribuatur

tur contēplatio ipsi Deo,non est præsentis speculationis. Dei enim contemplatio dicitur esse perpetua & vnica: est ibi id quod intelligit,& quod intelligitur,& intellectio idem re:verùm si qua est similitudo & vestigiū operationis illius,non est nisi ipsa cōtemplatio.sed iis omissis quæ ad theologos referimus, veniamus ad illud quod Philosophus dicit, remouendò virtutes morales à Deo & actiuas:sacri tamē appellāt eum iustum & fortē.quare notandū ꝙ aliquo modo attribuere possumus ꝙ dicatur iustissimus,sed alio modo quàm nos:& similiter studiosissimus,id est translatiue,vt inquiūt,non enim est ibi perturbatio vel affectus. verùm distribuere videtur Deus vnicuiq; quod suū est, hoc pacto, quia creauit omnia,& cū sit aliud præstantius alio, & sint diuersa, tribuit Deus vnicuique quod cōuenit,vt homini mentē,animalibus aliis sensum,plātis vegetatiuā,& sic de aliis succesſiue sua partitur dona.&hoc pacto Deo iustitiā tribuere solemus.Itē vlterius dicere possumus Deū esse iustissimū quia constituit pœnas & præmia secundū materiā,eodem pacto liberalitatē fortitudinē & alias virtutes tribuere possumus,quia ita appellamus trāslatiue ab iis quæ sunt in nobis vt per similitudinē intelliguntur,non ꝙ sint eo pacto in eo,quia in Deo non sunt vllo modo perturbationes vel affectus, sed sunt rationes quædā liberatæ penitus ad huiusmodi cōditionib. quæ humanis virtutib. tribuūtur: verū supereminēti quodā modo tribuūtur ei ab æterno. præbuimus quoq; omnipotētiā, respiciēdo ea quæ non implicāt cōtradictionē. sed hæc ad theologiā pertinēt,vt supra dictum fuit.quare ad sacrarū literarum veritatē nosipsos referimus & hāc materiā.Illud tantū patet ad nostrū præsens propositū ꝙ inter operationes humanas ea quæ est similima diuinæ speculationi est felicissima,& ea est cōtēplatio,sentētia Philosophi

{SIGNVM est etiam huius,quòd animalia.} Quarta est ratio quæ sumitur ex quodā signo,quo idem probat ꝙ speculatiua operatio est suprema felicitas nostra, & omnino perfectior quàm actiua,dicendo quòd huius signū est quod animalia irrationabilia quæ sunt expertia felicitatis carent vel vacant penitus tali operatione,quia non habent mentē: sed maximè distāt ab ea,& presertim à speculatiua. Nam in aliis habent similitudinem quandā etiam cum operationibus virtutum moraliū,sicut leo dicitur per quādā similitudinē habere 74

fortitudinem,& formicæ congregare alimentum videntur,& constituere cœtus & partiri munera inter se,& diuidere receptacula in tres partes,quarũ in alia tradũt reponere mortuas, in alia nutrimentũ, in alia ipsas versari. itaq; agere videntur instinctu naturali ac si haberent prudentiã: & illa vis irrationalis qua ducũtur huiusmodi animalia ad hæc efficienda, videtur esse suprema in illis, sicut est mẽs in nobis. quare in his agendis videtur habere similitudinem cum quibusdam operationibus nostris:verũ a cõtemplatione penitus absunt, nec vllam nobiscum in hoc similitudinẽ habent:sed nec mentem habent, vt diximus, nec vniuersale percipiunt. Ratio igitur consistit in eo,quòd cùm videamur per cõtemplationem tantum distare à brutis quę sunt penitus expertia felicitatis,ideo suprema felicitas humana in ea cõstituenda videtur,& actiua etiam per hoc apparet quòd longè est inferior ipsa contemplatiua. Homines igitur,dicit Philosophus, in tantũ sunt beati inquantũ existit in eis quædã similitudo talis operationis, scilicet speculatiuæ, & felicitas eousque se extendit quousque ipsa contẽplatio. & hoc dupliciter:aut ex parte tẽporis & durationis ipsius cõtemplationis, vel extendit se ex parte subiectorum in quibus est, quod videtur magis accommodatum. Duæ igitur his in summa videntur esse præcipuæ rationes ad ostendẽdum speculatiuã esse supremã felicitatem,& esse præstantiorem actiua:vna quia cõtemplatio est similis operationi diuinæ,& alia quia per cõtemplationem valde distamus à brutis. Sunt autẽ nonnulli qui dicunt pauca de cõtemplatiua felicitate dixisse Philosophum in lib. Ethic. verùm si diligenter animaduertimus, reperiemus quòd illa pauca vi cõtinent multa,& præsertim cùm pluribus rationibus declarauerit cõtemplatiuã felicitatem esse supremam & propriissimã inter omnes operationes humanas, vt patuit. {EST autem opus huic & prosperitate.} Hæc est secunda pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo felix contemplatiuus se habet ad externa bona. dicit igitur ꝙ sibi opus est rebus externis,id est necessariis ad vitam cùm sit homo. & ratio est,quòd homo non est tantum mens vt sit sufficiens secundum naturam suam quæ non est simplex ad hoc vt posit solummodo contemplari,sicut faciunt substantiæ separatæ:sed cùm habeat corpus,indiget necessariis, quibus sustẽtari posit, & etiam

sanitate

ſanitate. Indiget enim ſpiritu ob hoc, quia facilè non poteſt contemplari ſine ſubminiſtratione potentiarũ ſenſitiuarum, in quibus ſuſcipiũtur ſpecies quæ deſeruiũt intellectui. quare neceſſariis,quæ ad hæc requirũtur,indiget cõtemplatiuus.

{NON tamen putandum eſt.} Quãuis felix ſpeculatiuus in- 76 digeat rebus externis,vt diximus,declarat tamẽ Philoſophus quòd non indiget multis, nec abundanti proſperitate. quam ſententiã probat primò ratione hoc pacto, Plura requirũtur ad operationem ſecundũ moralem virtutẽ, quàm ad cõtemplationem: ſed in illa non requiritur ſuperabundantia,ſed in quadam menſura, quia nimiæ proſperitates impediunt felicitatem, vt ſuprà dixit: ergo multò pauciora requiruntur in contemplatiua. Similitudo tenet, & conſequentia probatur, quia nec ſufficientia,nec iudicium electionis,nec actus virtutis cõſiſtit in ſuperabundantia. Probare etiã videtur ꝙ actiui in operationibus ſecundum moralem virtutem non indigẽt multis ad operandum. Nam priuati & mediocres homines melius operari vidẽtur res bonas vt plurimum, quàm ij qui ſunt in poteſtatibus conſtituti, & qui habent ſuperabundantiam proſperitatis, vt videmus per ipſam experientiam.

{SOLON etiam bene.} Probat idem autoritate Solonis & 7 Anaxagoræ,deinde oſtendit quomodo ſunt intelligendę illæ autoritates.dixit autem primò quòd Solon bene forſitan ſenſit cùm dixit illos ſatis fuiſſe felices qui mediocres habuerũt facultates & ſatis de rebus externis, & res geſſerunt optimas. Anaxagoras verò cùm eſſet Philoſophus, & daret operam ſpeculationi, negligerétque propterea rem familiarẽ ſuam, atque ob id pauper eſſet,& à vulgò contemneretur & haberetur ineptus atque abſurdus homo, dicere ſolebat non eſſe mirandum ſi multitudo imperita ita iudicaret,quæ percipit res externas, & ſecundum illas iudicat, & non diſcernit bonum, niſi id quod extrà ei apparet. {FORTASSE.} Hanc parti- 7 culam addidiſſe videtur Philoſophus, quia non aſſentitur in omnibus ſententiæ Solonis. Solon enim eum qui iam vixit felix,appellandum cenſet felicem:Philoſophus verò cùm loquatur de felicitate humana, præſenti felicitate appellat felicem. videamus autem primò quonam pacto de ſententia Solonis diſſeruit. {AT enim habent quidem.} Oſtendit 7 hac in parte Philoſophus quomodo iſtæ ſententiæ ſint cre-

dendæ: & hoc facit, quia cum attulerit ipsas sine vlla ratione vel probatione potuisset aliquis dicere non iis adhibendam fidem. ideo Philosophus dicit credẽdum esse iis propter operationes, & experientiam vitæ. Nam veritas circa ea quæ agimus consistit in operibus, & circa ea quæ speculamur in rationibus & demõstrationibus & scientiis. quare tunc putatur esse credendum sententiis & sermonibus in rebus agendis cùm opera eorum qui tales sententias afferunt illis sententiis respondent: quod si vita & opera discrepant à sententiis & verbis, existimandæ sunt tales sententiæ inanes quoad eos qui illas proferunt. Oportet enim non solum docere: sed etiam facere ea quæ doceas, Castigo corpus meũ, inquit Apostolus, & in seruitutem redigo, ne cùm aliis prædicauero, reprobus efficiar. Et author veritatis, Opera mea testimoniũ perhibent de me: & si mihi nõ creditis, credite operibus meis. quare in iis quorum finis principalis non est cognitio, sed actio, cùm opera cum sententiis concordant, tunc adhibetur fides. Solon igitur & Anaxagoras cùm aspernari viderentur re ipsa abundãtiam externarum rerum, fidem suis sententiis faciebant.

80 {AT verò qui mente operatur, eam & colit.} Hæc est tertia pars huius capituli, in qua Philosophus ostendit quomodo felix contemplatiuus se habeat ad essentias separatas: & afferuntur tres cõclusiones, quarum prima est talis, Is qui amat & colit id quod in homine est præstabilissimũ, & ideò vehementer acceptum, est Deo amicissimus vel charissimus: sed vir sapiens est huiusmodi: ergo vir sapiens est amicissimus vel charissimus Deo. Nam sapiens colit mentem quæ est optimum in hominibus, & simillimum iis quæ sunt in Deo. Nec enim Deus, inquit Cicero, qui intelligitur à nobis alio modo intelligi potest: nisi mens soluta quædam & libera, & segregata ab omni conditione mortali: tunc vltra si Deus habet curam rerum humanarum, dicit Philosophus, vt habet & communi sententia & opinione creditur, profectò vir sapiens charissimus existens Deo cùm mentem colat & bene operetur, multa beneficia & magna à Deo consequetur bona. ex quo sequitur hoc pacto. Secunda conclusio, Qui Deo est amicissimus vel charissimus, est felicissimus: sed sapiens qui viuit intellectiua vita est huiusmodi: ergo sapiens est felicissimus. Atque ex iis Tertia cõclusio sequitur talis, quòd cõtemplatiua felicitas

citas quæ est operatio secundũ sapientiã,est suprema nostra felicitas,sentẽtia huius Philosophi,& longè præstãtior quàm actiua,licet actiua etiam in genere suo sit summũ bonũ.vnde ea uerba quæ in textu Philosophus tangit,vbi dicit,rectè benéque agentes,referre ad actiuã possumus ne illã excludamus.Cõcluditur autẽ quòd vltimã & supremam felicitatem humanam collocauit Philosophus Aristoteles in operatione secundũ sapientiã qua virum sapientẽ coniungi cũ causa sua quoquo modo velle videtur.id est cũ summo Deo authore suo,vt ei per contemplationem eo pacto amicissimus vel acceptissimus fiat,& per quandam amicitiã,si dicere licet,ei cõiungatur quoad fieri potest.Ex quo forsitan nonnulli elicerent amicitiã talẽ esse similẽ ei quam sacri scriptores appellant charitatẽ,& arguerent per hoc felicitatẽ nostram nõ minus cõsistere in actu voluntatis quæ est charitatis domicilium,quàm in operatione intellectus & mentis.Notandum quòd humana felicitas summa atque suprema,vt ex dictis Philosophi colligitur,in vita cõtemplatiua videtur cõsistere per quam homo cõiungi quoquo modo Deo videtur,& magis quàm per actiuã.Et hoc idẽ in duodecimo Metaphysicæ Philosophus,id est quòd cõtemplatio est nostra felicitas,vbi etiam indicare videtur nostrã felicitatẽ humanã cõsistere in contemplatione substantiarũ separatarũ,& præcipuè & maximè ipsius Dei:datur enim gradus inter operationes speculatiuas.& earum perfectio sumitur non solũ ex parte mentis,& nobilissimæ potentiæ nostræ,sed etiam ex nobilitate obiecti.Quare cùm Deus sit perfectissimus omnium obiectorum circa quæ mens speculãdo versatur,meritò nõ quæcunq; cõtemplatio erit in summo gradu,sed ea quæ erit circa bonitatem diuinã,& ipsum gloriosissimum Deum,vnde oriri videtur amicitia & cõiunctio illa,per quam vir bonus & sapiens quoquo modo contemplãdo ipsum coniungitur causæ suæ:& hanc dicerent forsitã aliqui similẽ esse ei,quam theologi charitatẽ appellãt.ex quo agitur disputatio de actu voluntatis & operatione mentis,vt suprà etiam diximus,cuius determinatio à sacris theologis petenda est.Patet igitur ex dictis summum bonũ non simpliciter atq; ex omni parte perfectum,sed tale quale vitæ humanæ competere potest, quid,& quomodo sit,sententia huius Philosophi Aristotelis.

Perora

Peroratio operis. CAP. IX.

81 T enim si de his, atque uirtutibus, & insuper de amicitia, uoluptatéue satis figura diximus: éstne putandũ nostrum propositũ iam finem habere? An quemadmodum dicitur: non est in hoc rebus agendis finis, perspexisse cognouißéq;, singulas, sed potius agere? Nec de uirtute scire sat est: sed enitendum est ipsam habere, ac uti: uel si quo alio modo boni efficia-
82 mur. Si igitur uerba sufficerent ad faciẽdos homines bonos, multas iure mercedes secundũ Theognidem, atq; magnas afferrent, & comparare ea oporteret. Nũc uerò iuuenes quidem liberos hortari, ac prouocare: moribúsq; ingenuis ueræq; honestatis amatoribus, idoneis ad obtemperandũ educatione bona iam factis, persuadere uerba possunt. Vulgus autem ad probitatẽ incitare nequeunt. non enim sunt tales, ut ob pudorẽ obtemperent, sed ob metum. nec ut à prauis ob turpitudinem abstineant rebus, sed ob pœnam. Nã quia affectibus uiuunt, persequuntur quidem proprias uoluptates, & ea quæ illas efficiunt, fugiunt autem dolores oppositos. Honestatis autem uoluptatísque ueræ, nullã prorsus habent animaduersionẽ. quippe cùm eas nõ degustarint. Tales igitur, quænã uerba traducere moderaríque possent? Fieri enim non potest, aut non facilè fit, ut ea uerbis mutentur, ac extrudantur, quæ impressa sunt moribus temporéque diutur-
83 no retenta. Amabile autẽ est fortasse, si cùm omnia essent
84 quibus boni fieri uidentur, participes uirtutis efficiamur. fieri uerò bonos, alij natura, alij consuetudine, alij doctrina putant. Natura igitur (ut cõstat) non in nostra est potestate: sed inest ijs hominibus per causam quandam diuinam, qui uerè sunt fortunati. Verba autẽ perceptionésue, nõ in omni-

bus

bus uires habent: sed opus est auditoris animum antea mo=
ribus esse cultum, ad rectè gaudendũ, ac abhorrendum, per-
inde atque terrã quæ semina sit nutritura. Qui nanque ui=
uit cum perturbatione, nõ audiet ea uerba quæ dehortãtur,
neque intelliget. is uerò qui ita dispositus est, quî fieri po=
test ut dissuadenti obtemperet? Omnino autẽ nõ uerbis ipsa
perturbatio, sed ui cedit. mores igitur præcedant aliquo mo=
do uirtuti familiares oportet, amantes bonũ, atque abhor=
rentes à turpi. Difficile autẽ est ut ab adolescentia rectè quis 85
ad uirtutem instituatur, non sub talibus legibus educatus.
Modestè nanque uiuere cõtinentérque, plerísque hominibus
præsertim & iuuenibus nõ est iucundum. Quapropter edu=
cationem, atque officia à legibus instituta esse oportet. Non
enim dolorem afferent si fuerint cõsueta. Fortasse autẽ non
sufficit, dum sunt adolescentes, rectam educationẽ & curam
esse adeptos: sed cũ oporteat uiros quoque factos, ipsa agere
ac assuescere, & in his & omnino omni in uita legibus est
opus. multitudo enim neceßitati potius quàm rationi, &
pœnis quàm honestati paret. Idcirco sunt qui legumlatores
oportere censent ad uirtutem inuitare, ac prouocare hone=
statis gratia, propterea quod ij qui probi sunt, ob consuetu=
dinem præcipuè obtemperabunt. Aduersus autẽ inobedien=
tes & hebetiores ingenio, castigationes pœnásque institue-
re. At eos qui curari ac emendari nequeunt, extrudere atque
exterminare. probum enim hominẽ, & ad honestatem ui=
uentem, rationi obtemperaturũ inquiunt: esse improbũ ue=
rò uoluptatem affectantem, dolore afficiendum esse perinde
atque iumentũ. Quapropter & eos dolores afferri oporte-
re dicunt, qui maximè cõcupitis uoluptatibus aduersantur. 86
Quòd si eum qui bonus futurus sit, bene educatũ (ut dictum
est) ac moribus bonis assuefactum esse oportet, deinde bonis

in exercitijs uiuere, & neque inuitum neque sponte res agere prauas. hæc autẽ fuerint si mente aliqua rectóque ordine uires habente uiuatur. Opus est mente profecto, munere cuius ita hæc euenire poßint. Igitur patris quidem præceptio uires nõ habet, neque neceßitatẽ, neque ullius omnino unius uiri, nisi sit rex aut aliquis talis. Lex autem uim habet cogentem, quæ quidẽ est sermo ab aliqua prudentia atque mente profectus. Et homines quidẽ eos odisse solent, qui appetitionibus aduersantur: etsi rectè idipsum faciunt. Lex autem non est eis molesta, probitatem iubens. In sola autẽ Lace-
87 dæmoniorum ciuitate cum alijs paucis, curam adhibuisse in educatione atque officijs legislator uidetur. In pluribus autem ciuitatibus tales res sunt neglectæ. Et ita unusquisque uiuit, ut sibi placet, ritu Cyclopum filios regens atq; uxorem. Præstabilißimum igitur est diligentiã rectámue curam
88 adhibere cõmunem: idque ipsam facere. Quod si negligitur publicè, ad unumquenque pertinet filios suos atque amicos ad uirtutem dirigere, uel saltem uelle dirigere. atque maximè
τὸν εἰρό- idipsum posse uidebitur ex his *quæ diximus, idoneus ad le-
ον. ges ferendas factus. Publicas igitur diligentias atque curas,
89
90 per leges fieri constat. bonas autẽ, per studiosas. Nec interesse quicquam uidetur, scriptæ sint, an non scriptæ, unus,
91 an plures per illas instituantur. ut & in musica, exercitandique facultate, & eruditionibus cæteris hoc nihil refert. Nam ut in ciuitatibus leges, ac mores: sic & in domibus possunt paterni sermones ac mores. quinetiam magis ob cognitionem beneficiáque collata. Sunt enim ipsi filij iampridem affectione deuincti, & facilè obtemperantes natura.
92 Differunt insuper & instituta priuata à publicis, perinde atque in medicina. Vniuersaliter enim febricitanti confert inedia, & quies: at alicui forsitan non conducit. Magister

quoque

quoque ludi, non omnibus fortasse pugilibus eandẽ pugnam imponit. Singula autẽ magis exactè fieri uidebuntur, adhibita cura diligentiáque priuata. magis enim id adipiscitur unusquisque quod cõgruum est. Atque optimè quidẽ in singulis curã ac diligentiã adhibuerit, & medicus & ludimagister, & quiuis alius, qui hoc uniuersale scit. omnibus, inquam, aut talibus hoc esse accommodatum. Scientiæ enim, communis ipsius esse dicũtur & sunt. Nihil tamen forsitan obstat quin & is qui scientiæ quidẽ est expers, exactè autẽ ea perspexit experientia quæ in unoquoque accidunt, rectam in uno aliquo diligentiã adhibeat atque curã. quemadmodum & quidã optimi sibijpsis esse medici uidentur, qui tamen nulli alij possunt opem afferre. Verùm nõ minus forsitan oportere uidebitur eum qui uult artifex, & contemplator euadere, ad uniuersale pergere, atq; illud (ut [illegible] cognoscere. dictum est enim scientias circa hoc ipsum uersari. Fortasse autẽ & is qui uult sua cura diligentiaue meliores facere siue multos, siue paucos, enitatur oportet ut ad ferendas leges aptus euadat: si boni legibus fieri possumus. Nõ est enim cuiusuis quemuis disponere. Sed si alicuius est, scientis est: ut in medicina fit & in cæteris facultatibus, quarum est aliqua cura atque prudẽtia. Hæc cũ ita sint, considerare post hoc oportet, undénam & quomodo quispiam legumlator euaserit. An ab ijs qui rempublicã gerunt, quemadmodum & in cæteris facultatibus fieri solet? nam pars ciuilis est ipsa ferendarũ legum facultas. An non similiter in ciuili & cæteris in facultatibus fit & scientijs? Nã in cæteris quidẽ ijdem tradunt facultates, & per ipsas operãtur. ut medici, atque pictores. Res autem ciuiles docere quidẽ pollicentur ipsi sophistæ, nemo autẽ ipsorũ agit. Sed ij qui rempublicam gerunt: qui quidem potentia quadam id agunt &

experientia

experientia potius quàm mente. Neq; enim scribunt de talibus, neque loquuntur. quod tamẽ præclarius forsitan esset, quàm iudiciales orationes uel deliberatiuas cõponere. Neq; filios suos, aut amicorum ullos idoneos ad gubernandum rempublicam efficiunt. Erat autem cõsentaneum rationi si possent. Neque enim melius quicquam ciuitatibus reliquissent: neque sibijpsis aut charißimis aliud magis optassent, quàm talia posse. Nõ tamen parum experientia cõferre uidetur. non enim fierent per ciuilẽ consuetudinem ad gubernandum rempublicã aptiores. Quapropter ijs qui de re ciuili cupiunt scire, experiẽtia insuper opus esse constat. Sophistæ autem ij qui facultatem hãc profitẽtur, tradẽdi uiam ignorãt. neque enim quale quid est, neque circa quæ uersetur omnino sciunt. Nõ enim ipsam & oratoriam facultatẽ idẽ, neque inferiorem ponerent, congregatis ijs legibus quæ sunt probatæ. Fieri enim posse dicunt, ut optimè deligãtur. proinde quasi selectio nõ esset sagacitatis & iudicare rectè non esset maximũ. ut in musicis. Qui nanq; sunt in singulis experti, rectè opera iudicant: & quibus, aut quomodo perficiuntur, & quæ sunt his consona cõprehendunt. Inexpertis autem satis est si non lateat ipsos bene aut malè factum sit opus, ut in pictura. Leges autem operibus similes ciuilibus sunt. Quonã igitur modo quispiã ex his legum fuerit lator: aut eas quæ sunt optimè iudicauerit? Neque enim medici ex libris fiunt: & tamẽ dicere conantur nõ solùm curationes, sed etiã ægrotantes curari posse, & ut curare oportet. habitu uniuscuiusque distincto. hæc autem expertis quidẽ utilia: ijs uerò qui scientia carẽt inutilia sunt. Et legum igitur forsitan, & rerum publicarũ congregationes ijs quidẽ qui perspicere atque discernere possunt, quidnam rectè sese habet uel contrà, aut quæ quibus accommodantur, utiles esse possunt

sunt

sunt. Sed ij qui sine habitu talia tractant, rectè quidem iudicare non possunt, nisi fortuito. Magis autem ad ea comprehendenda fortasse fuerint apti. Cùm igitur nostri maiores ea quæ ad facultatem ferendarum legum pertinent sine perscrutatione reliquerint, nosipsos illa fortasse præstat considerare: & omnino de republica pertractare oportet. ut quoad fieri potest, ea philosophia perficiatur, quæ circa res humanas uersatur. Primũ itaq; si quid rectè sit à maioribus dictum, id enitamur recensere. deinde ex congregatis rebus publicis considerare, quænam ciuitates & rerum publicarum singulas euertunt, atque conseruant. & quas ob causas aliæ rectè gubernãtur: aliæ contrà. His enim perspectis magis fortasse perceperimus, quænã sit respublica optima, & quomodo unaquæque disposita: quibúsue legibus utens, ac moribus bene fuerint constituta. Dicamus igitur, hinc initio sumpto.

COMMENT.

AT enim si de his ipsis atque virtutibus, & insuper.} Hoc est quartum capi. huius tractatus & vltimũ totius libri, in quo Philosophus contemplata iam doctrina de moribus, & postremò de vltimo fine humano, nunc determinat de ferendis legibus, quibus homo potest euadere bonus, ostendendo non solùm oportere scire quid sit virtus, & ratio bene viuendi in iis quæ aguntur: sed etiam deducere in actum. & hoc addere videtur Philosophus, vt hinc occasione sumpta commodè transeat ad librũ Politicorũ, vt hominẽ primò in hoc libro bonis moribus virtutibúsque instituat, deinde per illũ cõstituat in ciuitate, & in ciuili vita quoad fieri potest felicẽ reddat. Diuiditur autem hoc cap. in tres partes, quæ suis locis patebunt, Primò igitur ostendit Philosophus, ꝙ non sufficit cognoscere hæc præcepta, sed oportet deducere in actum & exequi. nos igitur volebamus ostendere quonã pacto homo bonus & bonis moribus institutus euadere potest, docendo de virtutibus, & amicitia, & voluptate. est ne finis nostræ in- 81

tentionis?& videtur respondere quasi quòd nostra intentio quantum ad doctrinam de virtutibus & moribus esset completa:sed hoc non sufficit cùm finis in rebus agendis non cōsistat in doctrina & cognitione,sed in actione. non enim satis est scire quid aut quales sint virtutes : sed requiritur vlterius vt eas consequamur & operemur secundum illas.

82 {SI igitur verba sufficerent.} Ostendit ꝙ doctrina non sufficit ad faciēdum virum bonum:Nā si hoc esset, dicit Philosophus,magnam mercedem reportarēt sermones suasiui, Theognidis sententia:sed requiritur bona institutio. quare sunt nonnulli ingenui ita educati,vt verbis & monitis ad virtutem ac honestatem cōsequendam facilè possint compelli: plerique verò,vt est imperita multitudo,sic se habēt vt trahi ad virtutes,aut reuocari à vitiis non posse videantur suasione verborum,aut monitione atque doctrina:sed si à turpibus abstinent,id potius faciūt metu vel pœna. quare patet quòd verba & sermones per se non sufficiunt ad faciendos viros bonos,sed requiritur & bona educatio & consuetudo.

83 {SED satis est fortasse.} Quasi dicat:satis putandum est si ista omnia adsint, scilicet bonum ingenium, & doctrina & institutio quibus disponimur ad bene operandum, tandem ipsam virtutem consequamur,quæ cùm acquiratur cum difficultate,non sermonibus contenti esse debemus, sed etiam consuetudinem adhibere:

84 {FIERI autē bonos.} Ostēdit hac in parte Philoso.ꝙ ad hoc vt homines cōmuniter fiant boni sermonibus & præceptis doctrinæ,requiritur cōsuetudo vel institutio bona. Probatur,Homines fiunt boni cōmuni sentētia, aut natura, aut doctrina,aut cōsuetudine,sed nō propriè natura, nec statim etiā doctrina:ergo cōsuetudine.Patet ratio,vel declaratur à Philosopho,cū probitas pendeat ab electione nostra, & sit in nostra potestate,natura non propriè efficimur boni. hoc probauit Philoso.in secundo Ethic.vbi disseruit & ostendit nullam virtutē inesse nobis à natura,etsi apti simus natura magis aut minus ad illas suscipiēdas.vnde nec à natura,nec præter naturā nobis inesse dicūtur:tamē non consistit in ea propriè cum simus liberi ad vtrūlibet cōsequēdum vitiū vel virtutē,& in nostra nō sit potestate natura esse aptos magis vel minus:sed est donū naturæ vel dei, & diuinæ causæ, à conceptione

ptione enim trahũt indiuidua cõplexionem, id est partim à parẽtibus, partim ab influxu corporis cœlestis: hinc cõceden te deo variæ dispositiones naturales oriuntur, & aptitudines ad virtutes suscipiẽdas, quas aptitudines in sexto huius appel lauit virtutes quoquo modo naturales, quãuis nõ sint virtutes propriè. Itaque eo in loco, ait Philosophus, vt in ea parte animi quæ principiũ est opinandi, sunt duæ species, aptitudo scilicet perspiciendi, atque prudẽtia: sic & in ea parte quæ ad ipsos pertinet mores, sunt species duæ: vna naturalis virtus, altera propriè virtus. ex quo patet quòd licet naturalis illa di spositio cõferat ad virtutẽ, tamen parũ prodesset, nisi consue tudo accederet ex libero nostro arbitrio, & recta electione proueniens. Item doctrina nõ satis sufficit, sed in iis facit fru ctũ qui quoquo modo bona educatione sunt ad eã suscipiendam dispositi, sicut ager cultus qui semina sit nutriturus. vnde in principio, Bene, inquit, institutũ moribus eũ esse oportet qui de honestis & iustis, & omni ciuili ratione sufficiẽter est auditurus. Quare animus eius qui est doctrinam suscepturus est tanquã ager, mos & educatio tãquã cultus terræ, doctrina verò vt semẽ quod nõ habet vim in omnibus, sed in terra be ne culta: sic doctrina nõ habet vim nisi adsit institutio bona. nã qui sequitur perturbationẽ animi consuetudine firmatã, nõ cedit soli sermoni, sed oportet vt vi ipsa reprimatur. ex quo patet ꝙ consuetudine principaliter boni fieri videmur, vnde in principio secũdi, Moralis, inquit, virtus cõsuetudine cõparatur. Quare vt monentis doctrina efficaciã habeat, oportet bonã educationẽ præcedere, qua aliquo modo dispo natur animus hominis ad odẽdũ turpia, & gaudẽdũ rebus ho nestis. { AT enim difficile est rectã.} Sũmo ordine, vt cõsue 85 uit, procedit Philosophus. Nã cũ declarauit bonã institutionẽ esse quodãmodo principaliter causam vt efficiamur boni, nõ loquimur autẽ de vniuersalissima & principalissima causa bonorũ omniũ, id est ipso deo: nũc ostẽdit ꝙ lex requi ritur necessario ad bonã assuefactionẽ & bonã institutionẽ cõparandã, quia ipsa cõpellit, & quodãmodo cogit homines viuere secũdum bonos mores. difficilè est enim ꝙ aliquis ab præsertim iuuentute ducatur ad virtutes, nisi sub bonis legibus nutriatur: ideo oportet vt lex afferat bonã institutionem & exercitia honesta, cõpellẽdo iuuenes vt bonis moribus as-

ſueſcant,ſtudiiſque honeſtis,quæ etſi moleſta ab initio appareant,tamē cū ſint cōmunia ,æquo animo ferūtur, & poſteaquā in cōſuetudinē venerint,iocunditatem & facilitatem afferunt. Addit vlterius Philoſophus ꝙ nō ſufficit bonā educationem habere à legibus in iuuentute, ſed videntur neceſſariæ eſſe leges etiā per totā vitam, vt cōſeruentur exercitia bona,& cōſuetudine boni mores perficiantur.Sunt prętereà nōnulli qui magis parent neceſsitati & pœnis,quā rationi, ideo cenſebant nonnulli legumlatores,cùm homines plerunq; trifariā reperiantur,aut ingenui & bene diſpoſiti,aut tardiores, aut inſanabiles,in ferendis legibus tria præcipuè ſeruare debere.Primum,admonitiones & exhortationes,quibus homines bene educatos concitarent ad virtutem capeſſendā gratia honeſtatis.Deinde iis qui ſunt tardiores ad bene viuendum,& inobedientes rectæ rationi,pœnas cōſtituere accommodatas,& directè contrarias morbis illorum,vt talibus veluti medicinis quibuſdam ad ſanitatem reuocentur , & caſtigatione à vitiis retrahantur.Remedia verò debent, & medicinæ concupitis voluptatibus eſſe contrarię.nam contraria, vt inquiunt,contrariis curantur.Non enim auaritia abſtinētia,ſed liberalitate:nec luxuria liberalitate propriè, ſed abſtinentia & tēperātia pellitur.De iis verò qui incurabiles ponebantur,patet in textu.

86 {QVOD ſi hæc ad probitatē.} Hanc particulam adddere videtur Philoſophus,quia cùm virtus debeat eſſe voluntaria, declarandus eſt hic locus ne videamur inuiti virtutē acquirere,ideo videtur reſumere quod primò dixit,adhibendam eſſe bonā educationem à recta & ordinata ratione proficiſcētē quæ iubeat & impellat ad probitatē, & tamen æquo animo feratur.ſed quænā eſſe poteſt iſta , patris ne præceptio ac inſtitutio?ſed nūc poſthabere eam videtur,quam inferius dicet oportere adeſſe,ſi educandæ iuuētutis publica nō adhibeatur cura. Dicit autem ad hoc propoſitum quòd admonitio paterna non habet hanc vim vt cōpellat homines,& aliorū admonitiones etiam ſi rectæ ſint, odio habentur ab iis qui ſuis cupiditatibus obſequi volunt:ſed lex eſt illa quæ cōpellit & iubet circa ea quæ ſunt proba , & cū ſit omnibus cōmunis,& plerūq; abſint legumlatores,æquo animo ſuſtinetur,& nō eſt inuiſa.Sic igitur per ordinem patuit, quòd ſi ſermones & doctrina facere debeant fructū , opus eſt

educa

educatione & institutione bona:ad hoc autē vt fiat bona institutio opus est legibus. {AT verò in Lacedæmoniorum 87
quidem ciuitate.} Hæc est secunda pars huius capituli,in qua Philosophus cū anteà ostēderit ad bonā institutionem necessariam esse legem prouenientem ab aliqua prudētia:nūc serio & ordine declarat oportere hominem eniti vt aptus euadat ad ferēdas leges,& quomodo hoc fieri posit ostendit.Ex quo statim post hunc librū ponit librum Politicorū, in quo diffusè docet de ferendis legibus.Dictū est enim in sexto huius hoc esse præcipuū munus facultatis ciuilis.dicit autem in primis Philosophus ꝙ cū omnes ciuitates & respublica deberent curare legibus,vt iuuentus rectè educaretur,& ponerentur leges quibus homines ad virtutē capessendā concitarentur,Lacedæmoniorū ciuitas sola vel aliæ admodū paucæ hāc diligentiam adhibent legum ferendarum , & instruendæ iuuentutis:in plurimis autem neglecta sunt ista,dicit Philosophus & viuunt ad placitum & libitum,veluti Cyclopes. 88

{QVOD si negligitur publicè.} Probat nūc Philosophus ob ea quæ dixit,oportere hominē ciuilē aptū esse debere ad leges ferendas,hoc pacto,Si hominē oportet curā habere vt dirigantur filij & amici ad consequendas virtutes, oportet etiā vt sit aptus ad leges ferendas:at primū est,ergo & secundum.verum cū leges publicæ & priuatæ esse videātur,opera danda est vt publicè institutio nō sit adhibita legibus.priuatim quisq; curā adhibeat vt filij ad virtutē dirigātur. & ideo oportet vt sit aptus & bonus lator legū, vt honestè erudiantur filij sub paternis legibus: ꝙ si ex defectu filiorum hoc cōsequi non posit.saltem debet velle & eniti vt sit aptus, ne ex parte sua desit,quia publicæ leges & priuatæ videtur quoquo 89
modo conuenire. {NEC interesse quicquā videtur.} Quatuor videtur afferre conditiones Philosophus,per quas fortè putaret aliquis publicas leges differre à priuatis quibus vti tur paterfamilias in domo sua veluti debet,atq; ex eo crederet hāc peritiā erudiendi priuatim homines nō esse de facultate legum ferendarum.Has igitur affert conditiones vel differentias,quæ esse videtur,& ostendit quomodo conueniūt, & quòd tales differentiæ vel nullæ sunt vel paruæ.Prima differentia esse videtur , ꝙ leges publicæ sunt scriptæ , priuatæ non scriptæ:sed hæc nulla penè differentia est dummodo sit

90 bona lex, siue sit scripta siue non scripta. {NEC si per illas vnus aut plures.} Secũda conditio vel differentia esse videtur, quòd publicæ leges vidẽtur erudire & instituere omnes ciues, priuatæ verò atque paternæ vnum vel admodũ paucos, & tamen hæc differẽtia nõ est tanti momẽti vt faciat quod priuatæ etiã nõ sint leges. Nam vt in musica dãtur præcepta, & siue vnus, siue plures instituantur, illa tamen sunt præcepta: sic in priuatis legibus non tollitur ob paucitatem eorũ qui instituuntur quin illæ sint appellandæ leges dũmodo sint bonæ.

91 {NAM vt in ciuitatibus.} Alia differentia vel conditio est penè eadem cum superiore, quòd vim habere videntur publicæ leges in ciuitate tota, priuatæ autem in vna domo. tamen hoc non tollit quin priuatæ sint etiã leges cùm habeãt similẽ rationẽ, quin etiã non minus ad ipsam educationẽ prodesse videntur, quàm publicæ ob reuerentiã quandam innatam filiis naturaliter erga parentes. Dubitatur quia anteà Philosophus dixit præcepta patris non habere eam vim quã habent leges, hic autem dicit habere maiorem. hæc videntur inter se repugnare. Dicendũ quòd Philosophus superiùs afferebat in mediũ homines malè institutos, & difficiles ad obtemperandum. Et homines, inquit, eos pleriq; odisse solent, qui ipsorũ appetitionibus aduersantur. tales indigent legũ vi: sed apud ingenuos & faciles, ad obtemperãdum præcepta paterna vim habent maiorem: sed apud eos qui sunt tardiores, & inobedientes facti, maiorem vim habent leges ob necessitatem, & pœnas. & de talibus eo in loco videbatur loqui Philosophus.

92 {DIFFERVNT insuper & instituta.} Quarta conditio vel differentia est, quæ etiã non est talis vt faciat priuatas nõ esse leges. Nam quia leges publicæ loquuntur vniuersaliter, priuatæ verò sunt particulares, ideo videtur quibusdam quòd non proficiscuntur ab eadẽ facultate. hoc etsi facere videatur aliquam differentiã, tamen leges priuatæ videntur magis accõmodatæ vnicuiq; quàm publicæ. Nã sicut fit in medicina, ita in huiusmodi legibus euenire videtur: sed in medicina ita fit vt quidã habeat scientiã in vniuersali, quidã aliqua particularia percipiat per experientiã quandã, & talis poterit secundum illam magis accõmodate mederi alicui, quã ille qui vniuersaliter scit: sic etiã eueniet in huiusmodi legibus. nam est vniuersalis regula in medicina, quòd simpliciter febricitanti

prodest

prodest abstinentia & quies:sed alicui tamen non prodest,velutiin aliquo vehemẽter debili non erit obseruãda abstinentia,& sic vniuersalia in medicina propter diuersas naturæ cõplexiones nõ semper accõmodãtur singularibus. Hoc etiã fit à magistris ludi,qui non eosdẽ ludos omnibus pugilibus imponũt: & sic fermè in aliis facultatibus euenire videtur, ꝙ id quod est in vniuersali non accõmodatur statim singulari. vnde priuatæ atq; paternæ leges cui propriæ & accõmodatæ videntur. Scit enim perfamil. naturã liberorũ, & propriè accõmodare potest ad eorũ educationẽ instituta sua. sed ne videatur ꝙ Philosop. procedat contra doctrinã vniuersalẽ,quã ipse profitetur & tradit, & ꝙ irruat cõtra vniuersalẽ facultatẽ legum ferendarũ quæ pertinent prçcipuè ad prudentẽ ciuilem: ideo dicit ꝙ medicus habens scientiã in vniuersali, vt theoricus postea descendat ad particularia, adiungendo experientiam optimè,tum poterit accõmodare scientiã illam singularibus:fieri tamen potest, vt aliquis scientiæ expers sine cognitione regulæ vniuersalis, experientia quadã aliquibus indiuiduis medeatur, vt aliquis sibiipsi: verũ addit Philosop. ꝙ ille qui vult fieri artifex & speculatiuus, debet eniti accedere ad ipsum vniuersale,& illud cognoscere eo modo quo patitur natura illius vniuersalis. Quod adiunxisse videtur Philosophus, quia sunt nõnulla vniuersalia necessaria,vt in Mathematicis: nonnulla verò talia sunt vt cuncta cõplectãtur. id est eis quæ contingere possunt non semper accõmodentur : sicut de illa regula vniuersali dictũ est suprà, ꝙ simpliciter febricãti prodest abstinẽtia & quies:nam in aliquibus non valet, sed fallit. simile est illud quod dicitur in quinto. Fieri autẽ non potest, vt de quibusdam vniuersaliter rectè dicatur. In quibus igitur necesse est vniuersaliter dicere, fieri verò non potest vt rectè dicatur: in his lex accipit id quod plerunque fieri solet, non ignorans errorẽ,& est nihilominus recta. Error enim non est in lege,nec in ipso legislatore,sed in ipsa rei natura &c. quare nitendũ vniuersale ipsum cognoscere eo modo quo fieri potest,& quo patitur natura rerũ de quibus est ipsum vniuersale. Concludit postea Philosophus,resumẽdo illud quod superius dixit, ꝙ oportet vnũquenq; qui debet instituere, aut paucos, vt paterfamilias: aut multos, vt gubernator ciuitatis,de quo superius intendit,aptum esse ad ferendas leges. Nam paterfa-

milias habere debet facultatem legum ferendarum, vt rectè sciat & possit instituere liberos suos. Est enim optimũ publicè prouidere vt iuuentus & homines bonis moribus instituantur, & ad virtutes dirigãtur: quòd si publicè negligatur, vt plerunque in ciuitatibus fit, tunc priuatim patresfami. debent cogitationem suscipere de moribus filiorum, & operã dare vt à teneris annis sub optimis disciplinis & exercitiis viuere discant. Non enim parũ, sed multũ, imò totum refert, vt in secundo dixit Philosophus, hoc an illo modo ab adolescentia assuescere: sed multi sunt qui hanc curã negligunt, cõtra quos inuehitur Plato dicẽdo ꝙ quidã sunt qui maiorẽ curã habent equorum vel aliorũ brutorũ quibus delectãtur, quàm filiorũ. Oportet igitur vt paterfamil. qui debet cura & diligentia sua facere alios bonos & studiosos, sit aptus ad ferendas leges, ex quibus prouenit educatio & assuefactio bona. Et ipse præterea ciuilis gubernator debet habere optimã facultatem ferendarum legũ, cum multis prouidere debeat, & bonis moribus ciuitatẽ munire. quare paucorũ gubernator debet esse aptus ad ferendas leges, vt diximus, & multorum longè magis, de quo præcipuè & principaliter intendit Philosophus, & vult quòd habeat facultatem legum ferendarum, quod in ciue & gubernatore videtur esse præcipuum, vt in sexto vidimus.

93 {HAEC cùm ita sint considerare.} Hæc est tertia pars huius vltimi capituli, in qua Philosophus posteaquã ostẽdit bonam educationem magnopere cõferre ad acquirendas virtutes, & ad ipsam institutionem requiri bonas leges, atq; ideo oportere ciuem aptum esse ad ferendas leges: nũc declarare intẽdit quomodo talis potest euadere aptus, & videtur mouere dubitationem, deinde soluere, postremo polliceri se modũ traditurum, quod facit postea in libris Politicorũ. Dicit igitur in primis quis est modus, & à quo potest acquiri talis ars atque facultas, an ex sese, an ab alio: & si ab alio, à quo nam, & vnde. & incipit dicere ꝙ videtur esse cõueniens vt sumatur hæc facultas ab iis qui Remp administrant. & hoc declarat, Sicut fit in aliis facultatibus, ita in re ciuili & facultate legũ ferendarum: sed in aliis fit ita, vt qui eas exercent & operãtur circa illas, tradant etiã doctrinã talium facultatum, vt medicus medetur, & docet artem medicinæ, & pictor eodem pacto, & alij artifices: ita etiã fieri videtur in re ipsa & facultate ciuili, cuius

ius præcipuum munus esse videtur, vt in sexto dictum fuit, condere leges. {AN non similiter in rei ciuilis.}Nunc vide- 94
tur Philosophus declarare superiorē sententiā & similitudinem non valere, & ostendere eos qui Rempu. gerūt non esse sufficientes ad tradendā talem facultatē:quia non fit in re ciuili vt in aliis facultatibus,& huiusmodi artibus,quibus artifices exercēt sese:& eas etiā tradunt:sed ij qui in Rep. versantur,non docēt talem facultatē, nec tradunt doctrinā quādam vniuersalem rei ciuilis,& præsertim ferēdi leges,cuius rei facultas videtur esse rei ciuilis maxima pars, exercent tamen Remp.experientia quadā.sed sunt alij ecōuerso qui profitentur se habere scientiā huiusmodi facultatis,vt sophistæ, & tamen nullam experientiā vel vsum habent tractandæ Reipu. Quod autem ij qui in Repub.versantur non sint sufficientes ad tradendū hanc doctrinā facultatis huiusmodi, probat Philosophus hoc pacto, Ij qui non habent scientiā in vniuersali, sed potius experientiā quandam per quā fiunt aptiores ad gerenda singula in Rep.non sunt sufficiētes ad tradendū doctrinam huius facultatis ciuilis,& legum ferendarū: sed ij qui in Rep.versantur sunt huiusmodi: ergo tales non sunt sufficientes. Et hoc etiā patet ex eo, quia id iam fecissent,cum sit longè præclarius scribere de iis quàm cōponere orationes iudiciales vel deliberatiuas. Secunda ratio, Si ij qui versantur in Rep. possent & sufficientes essent tradere doctrinā ciuilis facultatis,proculdubio traderent eam filiis & amicis,& ciuibus suis:at hoc non faciunt, & tamen facerent,vt diximus,si possent rectè id facere, quia hæreditatem præclarā relinquerent illis,& omni patrimonio præstātiorem. & tamē ne videatur ꝙ experientia parum cōferat, & vsus tractandæ Reipu. ideo remouet hanc obiectionē dicendo ꝙ non parum cōferre ad hoc videtur experientia rerum ciuilium, cùm etiā per ipsam fiunt homines ad agendam Remp.aptiores,& ij præterea qui scientiam ciuilem habere cupiunt, indigeāt experientia tali, sed non est inutile ad hoc propositū reducere ad memoriam ea quæ dicta sunt in sexto de ciuili facultate, quæ circa vniuersalia versatur,& fert leges & præsidet,vt architectura. Alia est gubernatio,quæ & deliberatiua esse, & versari circa singula videtur {Sophistarum autem} Declarat Philosophus quòd sophistæ sunt valde insufficiētes ad hanc doctrinā tradēdam,

Probatur, Ij qui nesciunt facultatem ciuilem, quale quid sit & circa quod non possunt eam docere & tradere: sed sophistæ sunt huiusmodi: ergo non possunt eam tradere, & sunt valde insufficientes. ꝙ autẽ tales ignorent Philosophus probat hoc pacto, Ij qui dicũt oratoriã facultatem esse idem cum facultate politica & ciuili, vel non esse inferiorẽ eadem, ij ignorãt politica quale quid sit: sed sophistæ sunt huiusmodi: ergo ij ignorãt qualis sit facultas ciuilis. nã oratoria est instrumentũ ciuilis: ergo non est idẽ cum ea. Sophistæ tamen id dicũt, quorum de numero Prodicũ Chium, & Leõtinum illũ Gorgiam quidam fuisse tradunt. Probat præterea Philosop. ꝙ ij etiam ignorãt circa quod versatur facultas ciuilis, quia dicunt hoc esse facile, & fieri facilè posse si congregentur leges, & magis probatæ excipiãtur. Itaq; in hoc cõsistere putabãt facultatẽ ferendarũ legum: verũ aliud esse videtur cõdere leges: aliud conditas colligere & seligere. Præterea eligere magis probatas leges videtur esse prudentiæ, quæ est in paucis, & cum difficultate acquiritur: sed leges videtur esse opera facultatis ciuilis, & qui habet talẽ facultatẽ rectè potest iudicare de illis, sicut alij artifices de operib. suis, vt musici & pictores, quisque enim rectè iudicat quæ cognoscit, & eorum bonus est iudex, vt dixit in primo. qui igitur fieri potest vt eligere possint optimas atq; exinde cõsequi scientiã ciuilem, & facultatem ferendarum legũ? cùm prius habere debeãt scientiã talem, postea cõdere leges. Nec etiã medici euadunt ex libris, sed qui habent scientiã per principia sua, & experientiã adhibent. Eodem modo non cõsequentur talem facultatẽ ex cõgregatione legum, sed bene fient forsitan per hoc ad ipsas cõprehendendas aptiores, vt patet in textu. Hæc cum ita sint, cum declarauerit Philosoph. quòd neutri illorum sufficientes sunt ad tradendam doctrinã ciuilis facultatis, & legum ferẽdarum profitetur ipse se tale munus suscepturum: & ideo hoc capitulum videtur necti cum libris ciuilium. itaque expleta iam doctrina de moribus ipsum attulit: quasi diceret, hæc quæ de moribus tradidimus non consistunt in doctrina & cognitione, sed in actione. At hoc non potest acquiri sine institutione, quæ fieri nõ potest sine legibus, & legum positione: quare oportet vt ciuilis sit aptus ad ferendas leges pro institutione tali. Sed quomodo fieri potest istud? quis erit doctor? an illi qui versantur

ſantur in Republica an Sophiſtæ & Rhetores? at neutri ipſorum ſunt ſufficientes. quid igitur eſt agendũ? Dicit ergo cum hæc fuerint neglecta à maioribus noſtris, oportet vt nos aggrediamur hoc opus, & huius facultatis tradamus doctrinam, vt actiua philoſophia ex omni parte perficiatur. & hoc pacto, decimo huic & vltimo Ethicorum finem imponit.

EPILOGVS LIBRI ETHICORVM.

EXpoſitis omnibus iis quæ in hoc libro moraliũ declaratione indigere videbantur, nũc nõ inutile eſſe arbitramur ad hoc vt magis menti inhæreat ordo Philoſophi, capita rerũ quæ ſingulis libris cõtinẽtur ſummatim repetere. Primum cũ, ſententia huius Philoſophi, homo nõ habeat perfectionem innatã, vt ab initio diximus, ſed egregias potentias habeat, quibus etiã cõſequi poteſt, decreuit Ariſtoteles viam patefacere nobis, qua ad eã acquirendã poſſumus accedere. itaq; hanc doctrinam de moribus tradidit ſummo ſtudio ac diligẽtia, proponẽs nobis felicitatẽ humanã, mediáq; deinde oſtẽdẽs, quæ, ſentẽtia ſua, ad eã perducũt. Cõſtituere enim felicẽ intẽdit quoad fieri poteſt, & humana quidẽ felicitate, quæ vltimus dicitur finis in rebus humanis. Primo igitur libro quærit ſi eſt talis finis: & cum ſit, quidnã, & qualis, & qua cauſa ſit, & in qua potẽtia animæ cõſiſtat. Oſtẽdit autẽ in primis cũ multi ſint fines, & nõ ſit proceſsio in infinitũ, neceſſarium eſt deuenire ad vltimũ finẽ in rebus humanis ad quem noſtræ intẽtiones & cæteri fines aliarum rerũ noſtrarũ tanquam ad optimũ referãtur. Quo probato quærit quidnã iſte ſit: & cùm omnes in nomine cõueniant ꝙ ſit ſummũ bonũ, quærit quid ſit ipſa res, & affert multas opiniones. (alij enim honorem, alij voluptatẽ, alij itẽ aliud id eſſe cenſebant) quibus recitatis nonnullíſq; earũ poſthabitis, illas tantũ refellit quæ confutatione indigere videbantur: & ipſam præſertim opinionem Platonis de ſummo bono abſtracto, & idæa boni, quæ vehementius quàm aliæ eũ vrgebat, multis rationibus labefactare nititur. erat enim ſentẽtia illa, & authoritate Platonis, & ſubtilitate rei ea tempeſtate magnopere celebrata. Poſt hæc Philoſophus affert talẽ definitionem felicitatis ſecundũ ſententiã ſuam: Felicitas eſt operatio animæ per virtutem in vita perfecta. Cui definitioni addere poſſumus hãc particulã, ſumma cũ iocunditate, quia eſt cõiuncta & annexa,

nexa,vt in decimo ostendit,prætereà accõmodare possumus hãc definitionẽ tam actiuæ quàm cõtemplatiuæ felicitati,si sumamus virtutẽ in cõmuni vt cõpetere potest tam actiuæ quàm speculatiuæ virtuti.quare definitio felicitatis actiuæ erit talis:Felicitas actiua est operatio animæ secundũ perfectißimã virtutẽ actiuã summa cũ iocunditate in vita perfecta:cõtẽplatiua verò est operatio animæ secundũ perfectißimã virtutẽ cõtẽplatiuã summa cũ iocunditate in vita perfecta.Philosophus non videtur afferre eo in loco talẽ distinctionẽ:sed colligitur posteà in decimo vbi cõparat istas inter se,& ambas declarat,& semper intelligatur ꝙ de felicitate loquitur humana,& per totũ librũ,prẹterquam in decimo potius de actiua quàm de cõtẽplatiua loqui videtur.Hac definitione aßignata nititur Philosophus trahere ad propositũ suũ quicquid boni habẽt illæ antiquorũ opiniones,vt intelligatur ꝙ si quid cõtinent veritatis,consonũ est sentẽtiæ suæ vt sit quasi cõfirmatio quædam definitionis allatæ.cõsiderat deindeà quanã causa sit ipsa felicitas,& ostendit ꝙ nõ à natura,non à fortuna est in nobis talis felicitas.non enim esset in nostra potestate.& quãuis corpus cœleste & natura cõcurrere videantur quoquo modo ad dispositionem nostram ob ipsam cõplexionem.tamẽ ostẽdit ꝙ principaliter est sitũ in nobis,& omnino in nostra volũtate & electione eã acquirere:nõ loquimur autem de Deo,qui vniuersalißima & principalißima causa bonorũ omniũ semper esse præsupponitur: sed de causa propinqua,quæ in nostra ponitur potestate.cùm principiũ sponte agẽdi liberúmq; arbitriũ habeamus.Quærit posteà Philosophus cuiusnam sit talis felicitas,& ostendit ꝙ est hominis,nõ plantæ,nõ brutorũ:nõ hominis praui,sed virtute perfecti.Quare dicere possumus felicitatẽ competere propinquißimè homini studioso:& si actiuã sumere volumus,dicemus eã cõpetere homini viuẽti secundũ rationẽ & appetitũ obtemperantẽ rationi.Si verò contẽplatiuã,dicere possumus eã cõpetere homini viuenti vita(vt ita loquar)intellectiua,& secundũ eã potentiã quæ est nobilißima omniũ quæ sunt in nobis,vt patet in decimo.Refellit deinde Philosophus opinionẽ Solonis dicẽtis finem spectare oportere ad hoc vt aliquis dicatur felix,& ostendit eũ potius esse appellandũ felicẽ in quo est felicitas,non eũ in quo iã fuit:sicut dicimus

cimus album eũ in quo est albedo, nõ eũ in quo fuit, & loquitur de felicitate humana, quæ sententia nostræ fidei si vlla in hac vita ponatur nõ acquiramus hic felicitatẽ talẽ vt eadem fruamur post mortẽ: sed ista est vestigiũ, & quasi similitudo quædam summæ & veræ felicitatis illius quæ est in alia vita, id est fruitio dei, vt sacri scriptores ostendũt. Vlterius quærit Philosophus quale bonũ sit ipsa felicitas. Bonũ enim aut laudabile, aut honorabile dici solet. Laudabile dicitur cũ est ob aliud. laudamus enim bonũ equum quia bene fert hominẽ, & ob aliud. Deũ verò, vt dicit Philosophus, non laudamus ob aliud, & propriè: sed veneramur & honoramus ob seipsum. felicitas igitur, quia est summum bonũ humanũ, & nõ dicitur esse ob aliud, est de numero bonorũ honorabilium. vnde honos cũ dicitur esse præmiũ virtutis, & ob ipsam virtutem, intelligendũ est cũ virtus est in operatione & actu. Cæterum cum dictũ fuerit felicitatẽ esse operationem animæ, statim Philosophus diuidit potẽtias animæ pro tãto cõsiderãs eam quantũ ad hoc propositũ spectat, id est vt inueniat in qua potentia animæ ipsa felicitas tãquam in subiecto cõsistat, simul etiã vt ex diuisione potentiarũ habeat sufficientiã virtutum tam moraliũ quàm intellectiuarũ. Distinguit igitur partes seu potentias animæ humanæ bifariã, & dicit aliã esse rationalem, aliã irrationalẽ. Rursus irrationalẽ esse duplicem, aut esse omnino remotã à ratione, vt est vegetatiua quam post habendã censet, aut aptã vt possit obedire rationi, & hæc est appetitus sensitiuus, qui quoquo modo dicitur fieri rationalis nõ per essentiã, sed per quandã participationẽ cũ obtemperat rationi, sicut filiũ dicimus obtemperare parẽti, aut discipulum magistro suo. Ad hãc verò obedientiã appetitus disponitur per virtutes morales. Rationalis autẽ & ipsa bifariã sumitur, rationalis, inquam, secũdũ essentiã & naturã suã, quia aut actiua dicitur esse aut speculatiua, & sic inueniemus subiectũ felicitatis, quæ & ipsa est duplex, non ꝙ suscipiatur in istis potentiis siue habitibus, id est ipsis virtutibus: sed collocãtur in ipsis virtutes etiã, id est, in actiua potẽtia rationali ipsa actiua virtus, vt est prudentia; in speculatiua verò ipsa speculatiua, vt est sapientia. Vt autẽ ad propositũ redeamus, cũ potentiarũ animæ alia sit rationalis per essentiã, alia irrationalis secundũ naturã & essentiã suã, apta tamen vt possit

quoquo

quoquo modo fieri rationalis per quandã participationem inquantũ dicitur obtẽperare rationi. Ideo secundũ hanc distinctionem nõ incongruè diuidẽtur virtutes, & aliæ dicẽtur morales quæ appetitiuæ potentiæ animæ quodã modo perfectiui habitus sunt: aliæ intellectiuæ quæ in ipsa mente & intellectu vt perfectiones collocãtur. Secũdo autem in libro Philosophus cùm iam in primo felicitatẽ proposuerit nobis tanquàm sagittario signũ, viã & modum aperire incipit quo ipsum possimus attingere, resoluendo definitionẽ felicitatis secundũ eas partes quæ declaratione indigere videntur: sed cum in tali definitione sumpta sit virtus tanquàm præcipua pars, & ea sit præcipuũ mediũ quæ nos ad talẽ felicitatẽ perducit, merito Philosophus incipit tradere doctrinã de ipsis virtutibus, sumpta prius diuisione earũ secundũ potẽtias animæ [illegible] antea diximus. Incipit autem à moralibus. id est à noti[illegible]us nobis, vt seruetur modus doctrinæ. Et primò quærit no[illegible] sit virtus, cũ id iam patere videatur, præsertim cũ antea ostensu[illegible] sit esse felicitatem, & esse operationẽ secũdum virtutem [illegible]d quærit à quo oriatur vel proueniat virtus. & ostendit quòd virtutes morum nõ sunt in nobis à natura, nec fiunt præter naturã: sed sumus nos ad illas suscipiendas apti, & generãtur in nobis ex consuetudine bene operandi, & frequentatis actibus studiosis. vt enim ex cõsuetudine bene citharizandi boni euadimus citharœdi: sic ex cõsuetudine operandi studiosè euadimus studiosi, & ex singulis operationibus bonis frequentius repetitis singulæ generantur virtutes in nobis, vt tẽperantia tẽperatis operationibus, & sic de aliis. Sic igitur potentia insita nobis est principiũ effectiuũ, & operatio instrumentũ, vt ita loquar, quoddã quo possumus nobis habitũ studiosum acquirere, & producere operationem perfectã secundũ talẽ habitũ. Addidit postea Philosophus ꝙ significatio habituum sumitur ex dolore, aut voluptate quæ sequitur actiones, & quòd moralis virtus versatur circa voluptates & dolores. Post hæc Philosophus inuestigat diligenter quid sit ipsa virtus moralis, & demũ assignat eius definitionẽ talẽ, Virtus est habitus electiuus cõsistens in mediocritate quæ est ad nos determinata ratione, & vt sapiens terminaret. Hæc definitio cõpetit tantũ morali virtuti: sed potest dari communis definitio vtriq; virtuti, vt sit habitus bonus

quem per operationes cõsequimur. Côueniunt enim in his:
sed differunt postea per illas particulas quæ adduntur, id est
electiuus, & in mediocritate cõsistẽs, & reliqua. Assignata de-
finitione virtutis moralis Philosophus incipit afferre sum-
matim species eius, discurrendo breuiter per singulas virtu-
tes morales & adducendo fortitudinẽ, temperãtiã, liberalita
tem, magnificẽtiã & cæteras alias: & ostendẽdo vnamquanq;
in mediocritate consistere, inter excessum scilicet atq; defe-
ctum. ex quo sequitur probatio quædam definitionis allatæ
per inductionẽ: veluti temperantia & mediocritas inter in-
temperantiã, & insensibilitatẽ, fortitudo inter timiditatem
& audaciam, & aliæ similiter: at istæ omnes sunt virtutes, illa
verò extrema excessus vel defectus: ergo virtus est medio-
critas inter excessus & defectus, vt patet inductiuè. Vlterius
ostendit Philosophus quomodo extrema opponantur me-
dio, & quomodo cõtrarientur inter se: & alterũ magis quàm
alterũ opponi videtur medio, id est ꝙ virtus magis videtur
propinqua esse vni quàm alteri, non quia participet aliquid
de illis: nã est forma simplex quæ dicitur mediũ per negatio
nem extremorũ, & nullo modo per participationẽ, sed quo
ad nos, quia videtur habere minorẽ dissimilitudinem & di-
stantiã ab vno quàm ab alio: vt liberalitas minus distare vi-
detur à prodigalitate, quam ipsa auaritia. Postremò dicet Phi
losophus quonã pacto cõsequi vel attingere medium possu-
mus, duos afferẽdo modos. Vnũ ex parte nostra. nã si quis est
pronus ad alterũ extremorũ quod percipietur ex voluptate
aut dolore, tunc flectere ipsum in cõtrariũ oportet: vt si quis
sit procliuus ad auaritiã, declinet versus prodigalitatẽ, vt lon-
gius à delinquẽdo recedens mediũ inueniat. Alterũ modum
ex parte rei vel ipsorũ habituum: cõsiderãda est enim cõdi-
tio ipsorũ habituũ, & videndũ vtrũ extremorum magis op-
ponatur medio, veluti auaritia magis distat à medio, & ma-
gis ei opponitur: ergo magis est recedendũ ab illa, & omnino
ab quocunque extremo quod magis aduersatur medio. & sic
erit facilius mediũ ac rectum ipsum attingere. Tertio in li-
bro Philosophus cũ antea in genere virtutes attulisset breui-
ter eas tangẽdo & enumerãdo, vt diximus in secundo, conse-
quens videbatur vt statim in specie & particulariter de vna-
quaq; doceret virtute, sed præcedebat cõsideratio quædã de

principiis

principiis operationum nostrarū quæ erat multis de causis necessaria. Nā cùm dictū fuerit à Philosopho felicitatē à virtute proficisci, videre oportuit à qua nā causa fieret virtus: & cùm ostensum sit in secundo eā ex operationibus prouenire, rursus oportebat cōsiderare ex quibus orirētur operationes, vt fieret quasi resolutio quædam vsq; ad prima principia: ex quibus oriuntur operationes, vnde postea generatur virtus à qua demū proficiscitur ipsa felicitas, vt esset à primo ad vltimum ordinata cognitio. Accedebat præterea ꝙ oportebat Philosophum refellere opinionē quorundā qui dicebāt virtutes esse in nostra potestate, nō autem vitia: & ad hanc opinionē reprobandā requirebatur necessariò principiorū doctrina quæ sunt causa nostrarum operationum, & cōsequens ipsorum habituū, ita vt in nobis & nostro arbitrio collocatum sit vitia vel virtutes acquirere. Acceperat præterea Philosophus in definitione virtutis ipsam electionē quam declarare oportebat. Quare multis de causis, vt diximus, hanc considerationē de principiis operationū nostrarū aggreditur Philosophus: incipit autem tractare de principio sponte agendi: postea de cōsultatione, tum de electione, quæ dicitur esse effectus cōsultationis propriè dictæ: demum de volūtate [illegible] ea quæ necessaria sunt, declarādo ista quatuor principia operationum nostrarum, & distinguēdo ea inter se: quæ quidē principia sunt in nobis per quæ possumus ad arbitriū nostrum bene vel malè operari. Vnde Philosophus statim post hæc refellit opinionē eorum qui dicebāt virtutes tātùm non autē vitia esse in nostra potestate collocata, ostendendo manifestè p[illegible]situ esse in nobis vtrumlibet, id est vitia vel virtutes acquirere cū simus domini operationum nostrarum, ex quibus deinde ipsi habitus fiunt in nobis. post hæc incipit determina[illegible] particulariter de vnaquaq; virtute, & primò de fortit[illegible] tēperātia, quia sunt circa affectus cōmunes, & qui pr[illegible]actus externos, id[illegible]o doctrina etiā de habitibus qui s[illegible] tal[illegible]ffectus præcedere debet eam quæ est de hab[illegible]ous qui se extendāt etiam ad externos actus, ideo incipi[illegible]iis, simul etiam quia sunt quoquo modo istæ virtutes qu[illegible]obis notiores cū versentur circa iram & cōcupiscentiā, q[illegible] [illegible]uo affectus maximè percipiūtur à nobis. Incipiēdū est autē [illegible] magis notis nobis, vt sæpius dictū fuit. Docet igitur de fortit[illegible]

titudine,postea de temperantia Philosophus ostendendo pri-
mò obiecta eorum circa quæ versantur, deinde actus & ope-
rationes ipsarum & proprietates,demum cõparat ipsa extre-
ma,& talem ordinem seruat quasi in omnibus moralibus.

Quarto autem in libro sequitur Philos.docere de aliis vir-
tutibus,videlicet de liberalitate & magnificẽtia, & de magna
nimitate & innominata virtute,de mãsuetudine, & de tribus
mediocritatibus quæ dicũtur versari circa cõmunem vitã &
cõuersationem hominũ in verbis & actibus videlicet de ve-
racitate seu de veritate,vt ita loquar,& affabilitate seu amici-
tia, quæ penuria nominũ impropriè appellãtur talibus nomi
nibus.Tertia est ipsa vrbanitas seu comitas. Postremò de ve-
recundia docet,quã ostendit nõ esse virtutem cum non sit ha-
bitus,sed affectus,licet in iuuenibus signũ quoddam bonæ in
dolis esse videatur,vt patet. Quinto in libro Philosophus ag-
greditur doctrinam de ipsa iustitia quæ inter morales est vir
tus valde præclara,& miro quodã ordine procedit. Primò e-
nim incipit generaliter & in cõmuni tractare de ipsa, deinde
paulatim eam distinguit & aperit. Primò enim describit iu-
stitiam in cõmuni,similiter & iniustitiã:deinde quia mu [illegible]ifa
riam iustitia dicitur, & etiã iniustitia, vt omnẽ confusionem
tollat incipit eam diuidere, dicendo ꝙ quædã est iu[illegible] legi
tima quæ tota dicitur virtus, & aggregatũ quoddã ex omni-
bus virtutibus cõstans:alia est iustitia quæ pars vel particula
ris dici solet,& est distincta virtus sicut aliæ virtutes.& primò
declarat legitimã,& ostendit eã esse perfectã virtutem,& con
tinere in se virtutes omnes morales , esséq; idem re cum vir-
tute tota,differre autẽ ratione.sumit deinde pa[illegible]icularẽ iusti-
tiam, & eã subdiuidit in distributiuã, & cõm[illegible]ĩ seu cor-
reptiuã cõmerciorum,& vtranq; exactissim[illegible]arat:& pri
mò distributiuã ostendendo eam esse me[illegible]ẽ secundũ
similitudinem rationis geomet[illegible] præ[illegible]nditur
dignitas & cõditio persona[illegible]um: [illegible]u cor-
rectiuã commerciorum m[illegible]ocritat[illegible] ipi
secundum similitudinem rationis arith[illegible]
magis æqualitatẽ rerum quàm dignitatem vel cõd[illegible]
sonarum. Post hæc Philosoph. mouet quæstiones quasd[illegible]
hanc materiã pertinẽtes, & eas soluit, & multas proprie[illegible]
inquirit atq; declarat quibus magis patefiat natura (vt i[illegible]

quar) iustitiæ. Affert deinde philosophus illã præclarissimam virtutem, quæ dicitur æquitas & bonitas: hæc videtur quodãmodo esse iustitia quædam vel potius præter iustitiã virtus præclarior ipsa, cùm sit emẽdatiua iusti legitimi, & vir bonus & æquus emendator eius in quo lex aut legislator deficit non sua forsitan culpa, sed natura atq; varietate rerũ quæ non videntur lege omnino & ad vnguem posse cõprehendi. Postremò Philosophus soluere videtur quæstionẽ vel dubitationẽ quandã antea motam, qua quærebatur vtrũ quis sibiipsi iniuriam faciat. & ostẽdit quod non potest quis spõte sibi iniuriã facere, nec etiam iustitia propriè ad seipsum dicitur cùm sit ad alium, nisi per translationem & similitudinem quandã. & sic videtur tangere opinionem Platonis, qui iustitiam esse dicebat non modo ad alium, sed etiã ad seipsum cum tribuebatur cuiq; potentiæ quod suum est ordine naturæ, i[illegible] imperium rationi obediẽtia verò & obsecutio appetitui sensitiuo. Sextus deinde sequitur liber, in quo Philosop[illegible] de virtutibus intellectiuis tradit doctrinam, & præsertim de [illegible]udentia quæ cõiungitur cum morali virtute, de qua c[illegible]are necessarium erat cum in definitione virtutis dictũ [illegible]iet medium esse sumendum, vt recta ratio, id est vt ipsa prudentia dictat, simul etiã considerandum erat de aliis habitibus intellectiuis, cùm in fine primi libri diuisisset virtutes in morales, & intellectiuas secundũ potẽtias: & expleta doctrina virtutum moralium consequens erat vt de intellectiuis quæ restabant etiam doceret, præser[illegible]im cùm earum cognitio ad perfectam cognitionem vtriusque felicitatis magnopere pertinere videatur. Actiua enim felicitas præcipuè ab ipsa prudẽtia, speculatiua verò à sapientia proficisci videtur. quare Philosoph. in hoc libro incipit resumere potẽtiam rationalem animæ, quam de virtutibus morum tractaturus in hunc locum distulerat, eámque primò duplicem esse declarat, id est vnam speculatiuam circa ea quæ aliter se habere non possunt. Aliam circa ea quæ possunt aliter se habere. In speculatiua ponit habitum principiorum qui dicitur intellectus, tum scientiam, & ipsam demum sapientiam: illa verò qu[illegible]e versatur circa ea [illegible]e possunt aliter se habere, & fiunt à [illegible]obis, aut sunt agibi[illegible], aut factibilia, & ipsa quoque aut actiua erit, aut factiua, & [illegible]actiua ponitur ipsa prudẽtia, in factiua verò ipsa ars. Con-

gruum enim ac prope necessarium sibi videtur ponere principium actiuũ esse diuersum à principio factiuo, diuersitate obiectorũ circa quæ versantur. Aliud est enim obiectum factibile circa quod versatur ars,& aliud agibile circa quod versatur prudentia. Quare cùm diuersa sint obiecta, diuersi erunt habitus,& diuersæ potentiæ, sicut de speculatiua etiam potentia dicimus:& arguimus eam esse diuersam ab actiua vel factiua ex diuersitate obiectorum, quãuis eius diuersitas magis appareat. Sic igitur quinq; habitus intellectiui afferuntur ab ipso Philosopho, videlicet prudentia, ars, intellectus, scientia, & ipsa sapientia, quorum vnũquenque Philosophus diligenter declarat, afferẽdo definitiones eorum, & ea quæ cõpetunt illis,& distinguendo eos inter sese: tres autem, vt diximus, in potentia seu mente speculatiua ponuntur, intellectiuus qui est habitus principiorũ,& scientia quæ est habitus cõclusionum, & ipsa o[illegible]nina sapientia quæ est habitus cõstans ex vtrisque cum summa perfectione. Vnde à Philosopho dicitur esse intellectus [illegible] & sciẽtia præstãt[illegible]simorum natura: in actiuo vero inte[illegible] prout ipsa prudentia, in factiuo verò ars, vt antea dixi[illegible] Post hæc Philosophus omissa arte, quia parũ ad felicitatem videtur cõferre: omissa quoque scientia & habitu principiorum quæ sapientia cõtin[illegible]ri vidẽtur, deinceps loquitur potius de sapientia atq; prudentia, quarũ virtutum alia ad felicitatem speculatiuã, alia ad actiuam, vt sæpius diximus, maximè spectare videtur. Sumit autem ipsam prudentiam, & eam diuidit ostendẽdo quòd [illegible] aut est ad vnum aut ad plures:& si ad plures, aut est domestica, aut ciuilis, & rursus ea quæ est ciuilis, aut est deliberatiua, & iudicialis, aut versatur circa cõdendas leges, & talis facultas prudentiáque ciuilis legum ferendarum obtinet locum architecturæ, vt manifestè ostendit Philosophus. Vlterius Philosophus affert quosdam alios habitus seu dispositiones mentis actiuæ, id est bonam consultationem, sagacitatem atque sententiam, atque hæc omnia declarat, & ostendit esse aptitudines quasdã coniunctas cum ipsa prudentia. Post hæc Philosophus mouet dubitationes quasdam ad sapientiam & prudentiam pertinentes, ad solutiones earum, atque eius præsertim qua dicebatur has duas virtutes non esse necessarias, sed superfluas: quia si adsint virtutes morales non est opus prudentia. vbi ostendit

Philoſophus quòd virtutes faciũt intentionẽ rectã ad finem bonũ:ſed executio fieri non poteſt ſine prudentia,quæ eſt caput vel potius oculus in rebus agendis dirigens actiones noſtras ad talẽ finem,& media optima inueniẽs atq; oſtendens quæ ad illũ perducunt. Oſtẽdit præterea virtutẽ moralẽ ſine prudentia eſſe non poſſe,neq; prudentiã ſine virtutibus morum,quædã etiã dicit de ipſa ſapientia valde præclara,& cõparat eam cũ prudẽtia,& ſimul ſoluit dubitationẽ quam antea de illis attulerat,quærendo vtra earũ excellentior eſſet. Soluit igitur & oſtendit ſapientiã,& nobilitate & dignitate anteponendã eſſe ipſi prudẽtiæ. Septimus deinde ſequitur liber,in quo Philoſophus declaratis virtutibus tam moralibus quàm intellectiuis,de quibuſdã habitibus ſeu diſpoſitionibus determinare incipit,quæ,etſi nõ ſint propriè vitia vel virtutes,tamen ſunt circa mores aut fugienda,aut proſequenda.& ideo ad cõſiderationem philoſophi moralis pertinere videntur. fugienda autẽ talia ſunt,vt immanitas quæ videtur eſſe quóddã prauum cõpetens beſtiali naturæ,& ideo feritas dicitur cui opponitur heroica virtus. Sunt præterea incontinentia,& mollities,& his oppoſitæ diſpoſitiones laudabiles, continentia videlicet atq; cõſtantia,de quibus Philoſophus diligenter cõſiderat,afferendo opiniones priſcorũ,& arguendo pro vtraq; parte,& demũ ſententiã ſuã adducẽdo,vt continentiæ atq; cõſt[illegible] magis illuceſcat. Has autem oſtendit diſpoſition[illegible]es,nondũ tamẽ eſſe virtutes:fit [illegible]mine c[illegible]e inter appetitum & rationẽ,& etiã in ipſo incontinen[illegible]i ratio ſuperat appetitum ſenſitiuum,tũc dicitur cõtin[illegible]peratur,dicitur incontinẽs;ſed in homine tẽperante n[illegible]lis pugna,quia extẽplo appetitus ſenſitiuus cedit rationi,in ipſo quoq; intẽperante nulla cõtentio fit,quia ſtatim ratio cedit appetitui. Poſt hæc [illegible]hiloſophus cũ antea oſtendiſſet omnem virtutem moralem [illegible] circa voluptates vel dolores,& nouiſsimè dixerit has eſſe obiecta cõtinentiæ & in[illegible]inentiæ,meritò hanc materiã aggreditur afferẽdo more [illegible] opiniones priſcorum,& rationes eorundẽ,& ſolutio[illegible] poſtremò ipſas diſtinguit:& oſtendit quandã voluptatẽ eſſe bonã,quandã malam. quare dic[illegible]re poſſumus ꝙ duæ partes [illegible]incipaliſsimæ hoc in libro cõtinẽtur. Vna in qua Philoſoph[illegible] [illegible]erminat

de illis dispositionibus quas circa mores diximus fugiendas esse vel prosequēdas: alia verò qua docet de voluptate & dolore, cōsiderās præcipuè vt sunt obiecta cōtinentiæ & incontinentiæ, & supradictarū dispositionum, vt diximus. Octauo autem in libro Philosophus de amicitia tradit doctrinā, quia non sibi æquum esse videbatur, vt vir felix quē ipse his libris constituere primò intendit carere debeat amicis, & summa iocunditate priuari, quę in vera amicitia inueniri solet. Præterea cùm ad felicem virū pertineat beneficētia & liberalitate vti, congruum esse videtur, vt habeat amicos quibus ante alios largiri ac benefacere posit. Meritò igitur de amicitia docet Philosophus afferendo in primis eius definitionem: Amicitia est beneuolentia mutua non latens. deinde diuidit eam in tres species, in vtilem, voluptariā, & honestā secundū tria obiecta, videlicet vtile, iocundū, & honestū. Ostendit deinde in vnaquaque societate reperiri quodāmodo amicitiā, demum cōcludit amicitiā honestā quæ est ob ipsam virtutē esse verā, & simpliciter, & propriè dictam amicitiā, & hāc tribuit viro felici & studioso posthabitis aliis, ostendendo huic amicitiæ honestæ non modo honestatē, sed etiā vtilitatem atq; iocunditatē inesse. Nonus deinde sequitur liber, in quo Philosophus persistens in eadē doctrina de amicitia cōsiderat multas proprietates quæ amicitiæ videntur cōpetere. Et primò determinat de cōseruatione & dissolutione amicitiæ, & actibus eiusdē, & de querelis quæ in [illegible] fiunt, & remediis earundē: declara [illegible] ..cordiā, beneficentiā, & multa c[illegible] ..inēt. Affert postremò quæstiones, [illegible] tū ex parte eorū qui amātur, & [illegible] mnia exactissimè quæ in [illegible] ..tur cognitu necessaria. De [illegible] vltimu[illegible] aggreditur librū [illegible] posuit libro per virtutes [illegible] ad fieri potest, perducat [illegible] oluptate cōsiderans eā non [illegible] incōtinentiæ: vt fecit in septimo [illegible] annexa felicitati humanæ, de qu[illegible] cōsiderare intendit in hoc decimo [illegible] n intentione, & vltim [illegible] r p..mò Philosophus

hanc cõſiderationẽ de voluptate eſſe neceſſariã,deinde affert opiniones antiquorũ qui bonũ vel ſummũ bonũ voluptatẽ eſſe dixerũt.Poſtea affert eas quæ dicebãt voluptatẽ eſſe malum,hinc inde rationes adducẽs pro vtraq; parte:demum in mediũ affert ſententiã ſuam qua oſtendit diuerſas eſſe ſpecie voluptates,ſicut ſunt etiã operationes cũ quibus cõiungũtur: quaſdã enim eſſe malas,quaſdã bonas:malas autẽ & turpes non eſſe appellãdas voluptates,bonas verò habere gradus,& operationes perficere atq; augere.Itaque ex dictis eius colligitur deſcriptio quædam voluptatis hoc pacto,Voluptas eſt perfectio formalis accidentalis ipſius operationis quæ prouenit ex bona diſpoſitione potentiæ,& cõuenientis obiecti, & ex hac definitione explicatur etiam illa quam in ſeptimo attulit,quòd voluptas eſt operatio habitus qui eſt ſecundum naturam ſine impedimento.Nã ibi dicit ꝙ eſt operatio,hic autem ꝙ eſt perfectio operationis,& reuera voluptas videtur differre ab operatione ſecundũ rationẽ,quia alia videtur eſſe ratio voluptatis,alia operationis.Idem tamen re dicitur eſſe cum ea:ſicut quidã effectus proprius dici ſolet eſſe idem cum ſubiecto ſuo,& nõ ſepar[illegible]ur ab oper[illegible]ne niſi ratione, ſed qualis eſt operatio talis dicitur eſſ[illegible] [illegible]luptas,& quanto operatio perfectior eſt,tanto maior [illegible] tur eſſe voluptas. De obſcœnis autem nõ loquimur,quia [illegible]hiloſophus nõ putat eas appellandas eſſe voluptates,cũ [illegible] at mixtæ atq; impu-

ratarum,atq; ideo cõpetere homini viuenti secundũ virtutẽ mentis,& vita quadã a curis quæ plerunque mortales exagitant,& perturbationibus aliena. Comparat deinde Philosophus contemplatiuã felicitatem cũ ipsa actiua quæ est operatio secundũ prudentiã & virtutẽ moralem,& multis rationibus cõtemplatiuã longè anteponit,nõ quòd actiua non sit felicitas,& summum bonũ in genere suo,sed cõparata cum ipsa cõtemplatiua nõ parum est inferior illa huius Philosophi sententia. Itaq; multis laudibus hãc contemplatiuã extollit,& ostendit virũ sapientem per talẽ operationẽ euadere charissimum deo,& quoquo modo,si dicere licet,per huiusmodi cõtemplationẽ,atq; ea præsertim qua ipsum deum contemplatur,coniungi causæ suæ,atq; ex eo felicissimum euadere, *felicitate quidẽ humana* quoad fieri in hac vita potest. Postremo autem loco Philosophus expleta iam doctrina de moribus cùm esset ad politicam trãsiturus,cum qua & œconomica cõtineri videtur,attulit quandã partem quæ est quasi connexio quædã cum libro ciuiliũ,vbi ostẽdit nõ sufficere hanc de m[illegible]ibus tradi[illegible]sse,aut cognouisse doctrinã, sed oportere exe[illegible]oni mand[illegible]re atq; in actionem deducere:hoc autem fier[illegible]n posse si bona institutio iuuenibus & adolescentibus ad[illegible] etiã perseueret,& hoc assequi posse si viuere assuescant su[illegible] legibus,aut publicis,aut priuatis,si publicè non adhibeatur [illegible]ra:quare oportere patres familias,& ciues qui verè sun[illegible]os esse ad [illegible]as leges. Sed quis hæc docere potest [illegible] d ciuilem pertinet doctrinam trad [illegible] i in republi. versantur,non sunt satis sufficient [illegible] inus sufficientes videntur [illegible]se sophist[illegible] qui e [illegible] c munus cùm sui [illegible]iores o[illegible]serin [illegible] vt tali doctrina [illegible]n vita c[illegible]ili q [illegible] at.& sufficiens ad [illegible]rendas leg [illegible] ellare Philosophus solet & [illegible] præstantiorem c[illegible] [illegible] hic sit finis dec[illegible]

LVGDVNI,
Excudebat Symphorianus
Barbierus.

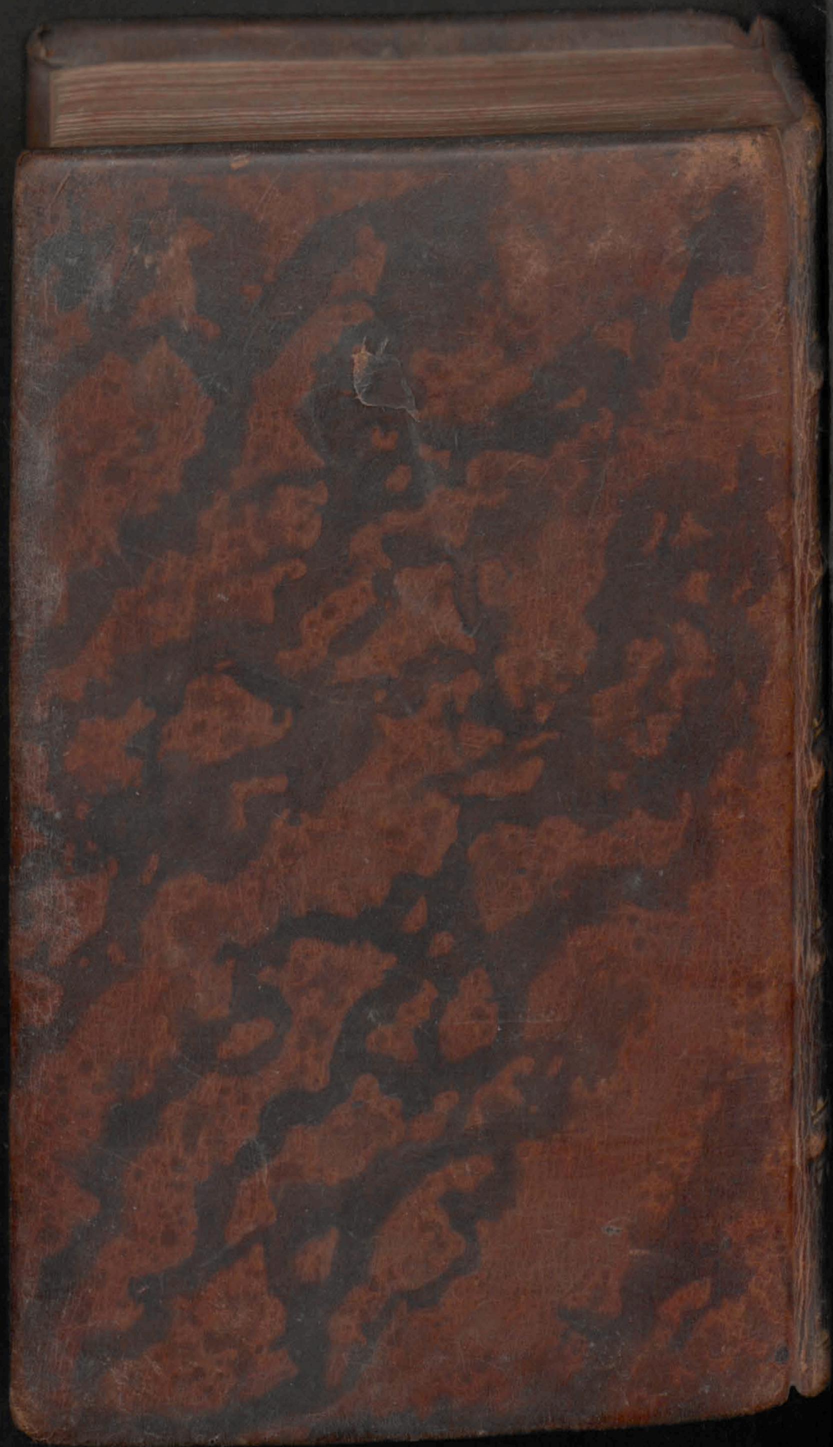

LIBER
ETHICORVM
ARISTOTELIS